

ఓమ్

శ్రీ వాల్మీకి నమః

ఉద్గ్రాహతము

ధర్మార్థ కాసుమోక్షములలో మోక్షము పరమపుగుసార్థమని మన యస్త్వతో
 శాస్త్ర సిద్ధాంతము. ఇట్టి మోక్షము సుసాధ్యముకానిదే నను శ్రవణాదులచే జ్ఞేయము,
 ఉపనిషత్ ప్రకృత్యధ్యము, ఉపనిషత్తులు విద్యభ్యాసములు ఆ యుపనిషద్ధర్మమును సుబో
 ధకవగునట్లు శార్దూల విక్రీడితస్పృతములలో నిమిడ్చి పండిత పామరజనరంజకముగా
 రచించుపబడిన నీవేదాస్త్రముక్తావళి. దీని రచయితలగు శ్రీ బెల్లంకొండ రామా
 రాయ కవీంద్రులుగూర్చి ప్రాయటకన్న రచనావైదగ్య గ్రాహ్యమిన్న బాగుండఁజూ
 “విశ్వప్రశస్తతర విప్రకుల ప్రసూపే ర్భ్యుపసీం నహన్ హి నఖిన్య పితృగృకింబహునో
 క్షేణ - ఈ గ్రంథము నొక నెలరోజులలో వ్యాఖ్యానముతో గూడ రచించి ముగించిన
 శ్రీ బెల్లంకొండ రామాగారి కవీంద్రులు” అంటే మేధావంతులలో పండితులొకమున
 గ్రంథముల చందజేసినవారంటే త్యాగమూర్ఖులనులలో సందియములేదా.

ఈ గ్రంథమువ్వువేది 13 పు || కీ. నట ముద్రాపాదముల దాని వ్యయములో
 జాల ముద్రాణాధికారిలకరిసిని నివ్వవలసియుండె యుండునుచే నీ పుత్రి మిన్నినాళ్ళి
 నుండియు ముద్రాణాలయమందే యుండెను. ఈ మధ్యనే తొక్కపేరిద కృతులలో
 నున్ననాగు భాగవతి చంపూ వ్యాఖ్య వ్రాసిన గ్రంథమును నరసరావుపేట నొస్తవ్యులును
 వదాన్య శిరోభూషణులునగు శ్రీ తాడేపల్లి వేంకటనారాయణ శ్రేష్ఠిగారు సప్త
 సంతాన సాహసపురాణము సందర్భమున నచ్చొత్తించి వ్యయప్రయాసలగొర్చి
 పండిత సభలు త్రవ్వినాకనీతితో జరిపి పండితసత్కారములు వివిగానొనర్చుట సంద
 ర్భములో నీ వేదాస్త్రముక్తావళి గ్రంథమునుగూర్చిన ప్రస్తావన రాగా నా గ్రంథముల
 కయిన వ్యయమంతయు తానుభరించి శ్రీ రామారాయ ప్రతిభను ప్రతిమతోగూడ
 పండితులొకమున కందజేయ బూనుకొని పండితులకును, సంస్కృతపాఠశాలకును
 సంసానములకును ముక్తావళి, చంపూ, గ్రంథములు సందజేయుచుండిరి. ఇంకను నీరి
 యశాదార్యద్యోతకములగు విద్యార్థినసత్తిగృహము మొదలగు ధర్మకార్యములన్నియేని
 గలవు. ఇట్టి మహాత్మ్యుష్ట ధర్మకార్య ధురంధరులగు శ్రీ వేంకటనారాయణశ్రేష్ఠి
 గారి కుటుంబము నెల్లప్పుడు కన్నాకువలె శ్రీ జగన్నాథుడు ఆయురారోగ్య పుత్ర
 పౌత్రాది వృద్ధినొసంగి రక్షించుగాత.

ఓమ్ తత్ సత్

ఇట్లు,

బుధ జన విధేయుడు

ఏతద్గ్రంథ ముద్యాపయిత్వ చింతానుచిత్తనమ్

శ్రీమ న్నరాణాన్నిలయం సుకీర్తి, హ్యుద్గామ తేజోవిధి మశ్శుపుణ్యమ్
సత్సజ్జతేస్తత్వ విదుద్భవాచ్చ, ఖ్యాతిస్థితం శ్రీ తిరసాల గోత్రమ్॥

తత్తాదృ క్షిరసాల గోత్ర జననా తుస్త్వైవ రిగక్ష్యే స్ఫుభః
“తాదేపల్లి” సమావ్యాయ స్సుగుణవా న్వంశో-స్తి వైశ్యాకరః
దానప్రాధీమ సన్నతార్ష విభవ స్సుత్రీమతా మాలయో
ధర్మాధర్మవివేచనే నిపుణతాం నీతో-తిపూణో మహా, ॥

తదస్యయే ధర్మకృద్దిశ్చిత్తజ్ఞ, శ్వాంతో-తి దాస్త స్సుగుణై రనన్తః
“లక్ష్మీపతి” రామ సుపుణ్యశాసీ, ప్రాదుర్భభూ “వేన్సు రివాంబురాశా॥

తస్యాస్య రామా సుగుణాభిరామా, సాశీల్యభూమా నీతి పూర్ణసోనూ
శ్రీమన్మహాలక్ష్మ్యభిధాతిరామా, శ్రీరామపాదాబ్జ నివిష్ణకామా॥
తయోర్ద్వయోః పుణ్యవశాత్సుపుత్తో, జనాభినన్య స్సుగుణాలనాణా
జాతౌ తయో రగ్ర జని ర్మహాత్మా, రత్నయ్య నానూ బహుపుణ్యరాశిః॥

తస్యానుజో వేంకటసుబ్బయాభ్యో, నయామగో గ్గీజనాభిరామః
శ్రీమా స్త్రిగద్వాప్త విశాలకీర్తి, గ్గీనా ర్హ స్సు బ్రహ్మహునా
శ్రీమద్వేంకట సుబ్బయాహ్వయసుణే నుద్వ ముధీశాలినో
భార్యా సర్వగుణాధికా సుచరితా శ్రీసుబ్బమాంబాభిదా
తత్పత్న్యాం సచ వైశ్యవంశతిలగో దే పుణ్యవశ్యా సుశే
పుత్త్రైశ్చైవ మజీజన త్వస్సుకృతా చ్చీరామపాదాగ్గనాశ్॥

ప్రాదుర్భుతో యోసా, వేంకటనారాయణో గుప్తః
సోయ మ్మాన్య శ్రీమా, నాయత శీర్త్యాభిరామో-భూశీ ॥

సవైశ్యవర్య స్ఫుభరూపశీలాం, మాణిక్యమామ్బం పరిణీమ గార్హమ్
నయ న్స్వధర్మాచరణానురూపం, ముదా హ్యనైషీ త్సుఖమాత్మకాలమ్॥

జాయాపి సా భక్తిమతీ గుణాధికా, దివానిశెగ భర్తృపదాత్తిచితౌ
అభూవ హా ! కష్ట మనార్యకర్మా, వ్యాపాదయ త్తాన్పుహిణో-తిదుష్టః॥

అధాప్యయం గేఙ్గుట శెబ్దపూర్వో, నారాయణశ్శేష్టివరో విరాగాత్
విస్మృత్య తద్ధర్మతే వియోగం, పవిత్రకార్యే వ్యతిలాసో భూత్ ||

||౧౧||

నిర్మాయ దేవాయతనం ననాని, నిధాన మత్యంత మగణ్యరూపమ్
విధాయ కూపాశన సత్త్రసంతతిం, చకార దానం సురభూసురేభ్యః ||

||౧౨||

అపత్యా శ్యేవం షడ్విధివ దుపలభ్యా రససుజ్ఞే
మతింకృత్యా పాణిగ్రహణ మకరో త్కంచన వధూం
తద్రాజ్యా మ్నుత్తా న్జనయతు మురారే స్సుకృపయా
దృఢప్రేమా రామా మపిచ కలయన్ రంజితధిమా ||

||౧౩||

యతిరాజనాథవల్లీ తాయారూ సా ప్రిసూయా త్తాన్,
తనయా సపారిబుధ్ధి న్నస్తాపత్యత్వ పూరణాయ సా ||
య శ్శార్దూపాణి వ్యభివర్ణితోస్మి

ప్రస్యమ్యుకాదీ స్సుసువే శతం సుతాన్
స గుక్మిణీశో వసుదేవసూను
శ్శీకృష్ణదేవో వతు పుత్రదోమూ ||

||౧౪||

అంకాసీతారామశాస్త్రి

ప్రధానాంధ్రో పాథ్యాయులు

హైస్కూలు, నర్సరావుపేట.

శ్రీ తాడేపల్లి వేంకటనారాయణశ్రేష్ఠిణి ఆశీరభినందన విఘ్నరత్నాని

శ్లో॥ యదా ధర్మగ్లానిః పరివృథే రథర్మస్య చ భవే
త్ర దాత్మానం సృష్టం శపథమపి చక్రే కరుణామూ ।
తదాజ్ఞాసారస్యోద్ధరణచణ నారాయణ ముచూం
నదా రక్షే దాయుశ్శత సుత పదాగోగ్యనిభవై ॥

శ్లో॥ సహస్రాణా మేకస్య కరుణదృశా మేకనిలయ
శ్రియః, శ్రీభాగమవ్యనిహసుఖకామో స సులభః ।
అముష్మిన్నకానాం సురభణతిస్త్వానిభావై
విధిజః కశ్చిత్స్యా మిధిచుతి నారాయణనిభః ॥

శ్లో॥ దీనేభ్యో వచనం, బుధాంత్రవతో న్యాయస్య, ముచూం
కావ్యం, పండితశేఖరాయ సుధిసం స్థిమం నదాగోగ్య యు ।
సోయం మంధరింశ్చైతాం విధిభిత్వా న్యాయస్య బుధాంత్రవతో
మద్రాప్యోద్ధరణం విధాయ ధనినాం కర్మాను పరాగ్నిం నదాగోగ్య

శ్లో॥ త్విదేశం ననగ భూసురసావనగ స
త్కవేర్బంధనంగః ప్రసాదేనసంసా ।
తదేకక కన్యకాజ్యోదే
త్వశేసాన్వితం కిం ప్రసంసానుహే త్స్వామ ॥

శ్లో॥ శ్రీమచ్ఛ్రీమదేశ్వరేశ్వరయోగీంద్రసోల్లాసిని
రామారాయకవీన్ద్ర హృత్స్థిత హయగ్రీవ ప్రసాదాత్మికా ।
అద్వైతాంబుధి మంథనోదిత లసద్వేదా న్త ముక్తావళి
తాడేపల్లుపనామ వేంకటయుజం నారాయణం రక్షతాత్ ॥

ద మ్మా ల పా డు
శ్రీ విశోధి సం॥ చైత్ర శు ౧౧
9—4—1949

ఇ త్తం
హి త త్తా
ధ ర్మ పు రి శే ష గి రి శ ర్మా

నగసంస్థ పేట వాస్తవ్యులు
శ్రీతాదేప్పలి వెంకట నారాయణ శ్రేష్ఠిగారు
ద్రవ్యగాళి.

శ్రీ తాడేపల్లి వెంకటవారాచలక్షేష్టి ప్రశంసా శీర్షాదము

శ్రీ విజయవాడా సర్వతంత్ర స్వతంత్ర కళాకాలా ప్రధానాచార్యుః,

బాలసరస్వతీత్యాదిదిరుదాంచితులు.

తాడేపల్లి సాంబమూర్తిశాస్త్రిగారు.

క. శ్రీయును యశమును బరిపూర్ణాయువు సత్పాలిదాన మాస్తిక్యమున్
బాయని శ్రీ వేంకటనారాయణు నారాయణుం డహర్నిశ మోమున్॥

సీ. ఎవనిపితామహుఁ డెసఁగె లక్ష్మీపతి యలనుహలక్ష్మికి ననుగుభర్త
ఎవనితండ్రి జగమ్మనెల్ల నల్లిన కీర్తి వెంకటసుబ్బయ్య యంకకాగై
ఎవనితలి మతల్లి యెల్ల గుణంబుల కలసుబ్బమాంబ యుష్వలకుఁగుప్ప
ఎవని హోంబుల్లువు లనఘంభింతుఁగుపేరు కలిగికోటమ్మ వెంకమ్మ లిన్వ

శే. రెవనిసేవించె మాణిక్యమింతిల్లో, యెవనిఁ దాయాగు నెవించునిపు డతండ్రి
యల్లసినాలగోత్ర సదస్వవాయుఁ డెలగు వెంకటనారాయణార్ధనరుఁడు॥

శే. అతఁడునైశ్యుఁడు బ్రాహ్మణుండగుదు నేను, నిరువురము తాడేపలివార మీ యగుటను
బాదరాయణ సంబంధ బాంధవమ్ము కలిగెఁ దులయాఁగెదముగాక కలిమిఁజేడ.

ఉ. ఈతఁడనేక ధర్మముల నెన్నికగాంచియు నన్ననస్త్రముల్
ప్రీతిసొసంగి వైశ్యులకు బీదలకొక్కఁడు హస్తలుంచె, న
ద్వారము చేయించాచినఁ గరమ్మనుజుఁడను దానధారలు
బూతచరిత్రుఁ డొక్క తృణమువలెనే గణించు విత్తము॥

తే. చూచి యాచకకోటికిఁ దూచియిచ్చె; నయుతమో లేక న్యయుతమో యగునుగాక
యొకటిఁగొండనికాక లెక్కకునుమించు; దానధర్మములను జెప్పఁదరము కాదు॥

ఉ. మించవు ముప్పదేండ్లు మితిమీరినపాంక్షితి నూగునూర కు
మించినగ్రంథముల్ గడుసుమీరిన చిక్క దనమ్ముఁజేడ ని
ర్మించెను శాస్త్రతత్త్వము మఱించెను భావతరంగ రత్నము
పంచెను బండితాలికిఁ బ్రపంచము దా శిరసావహింపఁగె॥

తే. హయవదన సంతతోపాసనాద్వితీయుఁ డనవరతి సద్విమర్శనా ప్రణిహితుండు
నతఁడుబెల్లముకొండ రామాహ్వాయుండు చిన్నతనమున మృత్యువు కన్నుకుట్టె॥

కం. కవితా సుబ్రహ్మణ్యుఁడు కవివైద్యుఁడు రామరాయ కవికృతులెల్ల
అమియి వియని యనకెంతకు నవకాశముననుసరించి యార్జించెనటల్॥

తే. భాగవతచంపువున కొక్కవ్యాఖ్యప్రాసె రామరాయఁడటంచుఁ డెల్పంగనపుడ
దానియడ్చున కెంతటి ధనమువలయు నంతయిచ్చెదనని చెప్పినంతచేసె॥

- తె. దేశములనేరి పండితదిగ్గజముల స్వాగతించిచ్చి వారల సత్కరించి
యొప్పెముక్తావళి పునరుద్ధరణము నకును బండితపరిషత్తునకు నెఱంగి ||
- తె. ఆయురారోగ్య భోగభాగ్యములగనుచు, హయనదనసంత తానుగ్రహార్హుడగుచు
సకలదిక్కులఁ దనకీర్తిచంద్రికలను నెల్లికొల్లులుగా నెదఁచల్లుఁగాక||

శ్రీ తాడేపల్లి వేంకటనారాయణ శ్రేష్ఠ సంతోషా శీర్ష చ న ము

- సీ. అంతరంగమునందు నంకురించినయవి పైకి వెల్లడియౌట వలనుపడదు
పలికెడి పల్కులందలి భావమంతయు బోధించుచుండుట పోలదవుడు
బోధించువ్యాసంబు పూర్తిగా నితగుల భావమ్ములందుంట వశమగుగాదు
వచనరూపంబును బద్ధమ్ముచేయుట కష్టమిగలంబు కానఁబడును
- గీ. అందు నత్సాగుగతినిమహాప్రవాహ మటుల నుద్గ్రంథములవ్రాసి యలగినాడు
ప్రబలగుణుడు బెల్లముకొండరానురావు తిమ్మకృత మాతృశాంతి సంతతము
వెలయు||
- సీ. అనుదినమ్మునుధనార్జనము చేయుటయందు బుట్టియొక్కమ్మడి పొనగదవుడు
ధనముసన్మార్గమ్ము ననుసరించినపనుల్ పొనరించుచుంట్లక బుట్టిచొగదు
తాత్కాలికమ్మగు ధర్మమ్మునకుఁగాని శాశ్వతాధర్మమ్ము సాగదోదు
ఒకటియోరెండో సంయోగించుధర్మముల్ బహుసంఖ్యసొసగుట వలలకుండు
- గీ. శాశ్వతంబులు ధర్మముల్ సంఖ్యమీఱఁ జేయుచుండెదాడేవల్లి సిద్ధయశుడు
న్యాయ్యవేంకటనారాయణాహ్వయుండు సిరులుసంపదలును విలసిల్లుచుండు.
- సీ. శ్రీపవిత్రుండు తాడేపల్లి వేంకటనారాయణశ్రేష్ఠి ధీరమణుడు
సప్తసంతాన విజ్ఞానమార్గమునందు సత్కవిపండిత్ సభలు జరిపి
విరివి సత్కారముల్ విలసింపఁ జేయుచు రామరానకృతము లుద్గ్రంథములను
ముక్తావళి చంపు ముఖ్యముల్ ముద్రింపఁజేసెను ధర్మముల్ చేసె గణము
- గీ. మేల్మి విద్యార్థిగృహము నిర్మింపజేసె వీరికింకను ధర్మ వివేక గరిమ
నిచ్చి పరమేశ్వరుండు రక్షించుఁగాక అఖిలసంపద లెప్పుడు నలరుఁగాక

విద్యాకా ; శతావధాని:- భమిడిపాటి అయ్యప్పశ్రీ

సాంస్క్రిట్ & తెలుగు సీనియర్ పండిట్, ఆంధ్రగ్రంథాలయ పెన్షన్.

180888

ప్రస్తావనా.

ఆర్యా! సహృదయా!

విదితపూర్వమేవ సర్వేషామపి జనానాం సర్వేష్వపి శాస్త్రేషు వేదాంత శాస్త్రమేవ శ్రేయఃప్రద మాధ్యాత్మికవిషయప్రతిపాదకత్వేన సర్వోపయోగిత్వా దితి. తత్రచ బహూని గ్రంథరత్నాని సముద్భూతాని వేదాంతరత్నాకరా త్పురైః శ్రీవిద్యాశంకరభగవత్పాదాచార్యప్రభృతిభిః. తాదృశగ్రంథరత్నానిచ తద్విషయజ్ఞానూనా మధిజగదుపి తవిషయప్రతిపాదనేన బహూపకుర్వంతి నాఽ పూర్వపచనం తే ష్యధీతినామ్

ప్రకృతేచ తాదృశవిషయప్రతిపాదనపరః విషయప్రతిపాదనేఽపూర్వ సరణినమావిష్టశ్చ వేదాంతముక్తావశ్యభిధో గ్రంథోఽస్మాభి రుపలబ్ధః. పర్యా లోచ్యమానేతు గ్రంథస్థవిషయేఽబాయత మహా నానందోఽత్రాఽఞ్జసా విషయ ప్రతిపాదనేన. అస్మింశ్చ గ్రంథే, ఈశావాస్య, కేన, కఠ, ప్రశ్న, ముండ, మాం డూక్య, తైత్తిరీయ, ఛాందోగ్య, బృహదారణ్య కైతరేయానాం దశానా ముప నిషదాం విషయః, కైవల్యశ్వేతాశ్వశరయో ర్విషయశ్చ మనోహరం ప్రతిపాద్యతే త్ర్యుత్తరాశీత్యధికన ప్రళతశార్దూలవికీడితవృత్తేషు. అంతే చాద్వైత ప్రళంసేతి నామ్నా పట్ను శ్లోకే వ్యద్వైతసిద్ధాంతః పరమతనిరాకరణపూర్వకం హృద్యం నిరూప్యతే. కిం చాత్మ విషయవిభాగశ్చ గ్రంథకర్తృ సుష్టు ప్రతిపాదితః. క్రథమ తోఽయం గ్రంథః పూర్వాథోత్తరార్థాత్మనా ద్విధా వ్యభజ్యత. పూర్వాథే ఈశావాస్య కేన కఠ ప్రశ్న ముండ మాండుక్య తైత్తిరీయ ఛాందోగ్యానాం విషయ స్తత్తన్నామ్నైవ ప్రాదర్శ్యత. సోఽయం సర్వోఽవ్యప్తానా ముపనిషదాం విషయ శ్చతుర్వింశత్యధికచతుశ్చ తేషు శ్లోకేషు సుష్టు ప్రతిపాద్యత. ఉత్తరార్థేచ చశస్పదా ముపనిషదాం విషయః సవాధికపంచాశదుత్తరత్రిక తేషు శ్లోకేషు నిరూ పితః. సోఽయ మేవం విభాగః ప్రతిపాదితోఽప్యారబ్ధరీత్యపసరణ మప్రాప్యైకే నైవ శార్దూలవికీడితేన సమాప్తి మగమ దిత్యహో కవే రనితరసాధారణా ప్రతిభా!!

అన్య చ్చాయం కవి ర్జ్ఞానూనాం విషయప్రతిపాదనే బద్ధకంకణ సిద్ధ హస్తశ్చే త్యేతద్గ్రంథపఠనా దవగమ్యతే. గ్రంథకర్తా చాఽయం విషయప్రతిబోధనే

ఉపనిషన్నిబద్ధా ఆఖ్యాయికా న బహువయుజ్యస్త ఇతి మత్వా స్వగ్రంథే తా
అపసార్య శుద్ధమే వోపనిషద్విషయ మధ్యేత్యజనోపయోగం న్యరూపయత్.
దుర్గమం చాధ్యాత్మవిషయం హస్త హైయంగవినదిశా ప్రతిపాదయ త్యయం కవి
రథిజగమిషద్భ్యః. పరమతనిరాసశ్చ తత్ర సచేత్యాది పూర్వపక్షరూపేనైవ క్రియతే,
నతు తిలకాంకనపూర్వకమ్. ఉపనిషద్గ్రంథోపనిబద్ధాన్యేవ పదాని మంజులం గుంఫయ
న్నుపనిషద్విషయం సుష్ఠు ప్రత్యబోధయ త్తత్ర తత్ర. అత్రచ తాదృశౌ శ్లోకా
పుదాహియేతే—

శం నో మిత్రీ ఉదస్వతా మధిపతి శ్శం శం న ఏషోఽర్యమా
శం నో జష్ఠు రసా బృహస్పతి రజో విష్ణు ర్భవత్యేష శమ్
వందే బ్రహ్మ నమోఽస్తు మారుత! తన త్వం బ్రహ్మ సాక్షా దసి
త్వం సత్యంచ ఋతం ప్రపాలయ గురుం నక్తార మేనం చ మామ్. త్రై. 131
ఆస్తే శృంగచతుష్క మన్య బృహతః పాదా శ్రుయ స్వాత్మని
ప్రాజ్ఞ స్తైజసవిశ్వకౌ పరమహ ద్విశ్వంభరాదైవతే
శక్తి ద్వే చిదచిన్మయే తు శిరసీ లోకాః కరాః సప్తగౌ
ర్బద్ధోఽయం ప్రణవ స్త్రిధా వదతి త ద్వాన్య స్తం సమస్తం యతః.
త్రై. 200. ఇతి.

ఏతేచ త్రైత్విరీయోపనిషది “శం నో మిత్రీ; శం పరుణః” “చత్వారి
శృంగా” ఇత్యేతయో రర్థ మన్యూనాతిరిక్తం ప్రతిబోధయతః. క్వచిచ్ఛ కవి రయ
మధ్యేత్యజనానాం సుబోధనా యోపనిషద్విషయ మనుభవసిద్ధే సాధారణై రుపనిష
దనిబద్ధై ర్దృష్టానై రసి ప్రతిపాదయతి. కిం చాస్యాః ముక్తావశ్యాః దినకరాఖ్యా
వదార్థవిషయప్రతిబోధినీ వ్యాఖ్యాఽపి వ్యరచ్యతాఽ నేనైవ. నేయం తత్త్వోక్తార్థం
స్పష్టం ప్రదర్శయన్తీ దినకరాయతే లోకస్య. ఇత్రచ వ్యాఖ్యానే ప్రతిష్ఠాత్మకార్థ
స్తాత్పర్యాధిశ్చ కేవలం నిరూపితః, కిం త్వన్యేషాం వేదాంతగ్రంథానాం విషయోఽపి
యథోపయోగ మాలోచిత సిద్ధాంతపురస్కరం న్యరూప్యత, సోఽయం విషయోఽ
ద్వైతసిద్ధాంతావతంసస్య శ్రీవిద్యాశంకరభగవత్పాదాచార్యసిద్ధాంతస్య న విరోధ
మావహన్ వేదాంతవిషయజ్ఞానూనా మత్యంతం ముద మావహతీ త్యత్ర న
కించిద వ్యతిశయోక్తిలేశః.

కిం చాస్మిన్ ప్రసిద్ధతరా దుపనిషద్దశకా ద్వే కైవల్యశ్వేతాశ్వతరనామ
శోపనిషదా నిరూపితే, ఉపనిషద్విషయస్య సాధారణత్వప్రతిపాదనాయ. అద్వైత

ప్రశంసేతి నామ్నాఽద్వైతమతనిరూపణ మితరమతనిరాకరణపూర్వక ముత్తర భాగేఽకృత.

యద్యపి బహూ నేతాదృశ ఉపనిషద్విషయోపనిబద్ధాన్ గ్రంథాన్ పూర్వా చార్యాః వ్యరచయం స్తథాపి, తన్నిబద్ధాన్తే గ్రంథాన్ సైరేవ గ్రంథకర్తృభి ర్న వ్యాఖ్యాతా ఇతి ప్రశస్యతరః గ్రంథకర్తృశయః స స్పష్ట మవభాసతేఽ ధ్యేతృజనానామ్. తద్వ్యాఖ్యాతారశ్చ తదాశయం ప్రకాశయితుం నేతృనే గ్రంథ కర్తృశయ మజానస్తః స్వమతప్రతిష్ఠాపనలుబ్ధయశ్చ. ఏతదేవాభిప్రేత్య గ్రంథ కర్తాఽయం స్వయమేవ స్వగ్రంథితోపనిషద్రీత్యమాలాయాః అర్థనిరూపణ మకా ర్షీత్. ఏషాచ సవీనా సరణి రధ్యేత్పాశా మధ్యాపయిత్వాణాంచ నుగమైవ భవ తీతి గ్రంథపరిశీలనమాత్రా దవగమ్యతే. కిం బహునోక్తేన, సర్వథా గ్రంథపరిశీల నేన రచయితుః పాణ్డ్యశ్రీప్రకర్షః, “విరోధిక్మదాపాథశుక్లప్రతిప ద్యాభ్యోఽయం గ్రంథః, ఆపాథకృష్ణచతుర్దశ్యాం సమాప్తి మగమ” ఇతి ప్రణేతు రుక్త్యా రచయితు ర్కృదుమధురకవితార్పురీవేగశ్చ వ్యక్తీభవతః.

కించ, గ్రంథస్యైతస్య పఠనేన స కేవల ముపనిషదర్థజ్ఞానూనా మేవ వేదాంతవిషయాధిగమరూపం ప్రయోజనం, కింతు తత్తద్గ్రంథే ష్టధీతినామపి తత్తద్విషయభారణరూపం ప్రయోజన మవశ్యం సంఘటత ఇతి సర్వైర వ్యవశ్య మధ్యేయ ఏవాఽయం గ్రంథ రాజః. కించ, వేదానధికారిణా ముపనిషదర్థజ్ఞానూనాం తద్విషయావబోధనే నాస్యఉపాయోఽస్తి, ఋతేఏతస్మాత్ గ్రంథాత్. తస్మా త్తేఽవశ్యమే వై తాదృశో గ్రంథా సధీయారణ. తత్ప్రతి పద్యవివరణసహిత స్యైత ద్గ్రంథ స్యాధ్యయనే నోపనిషద్విషయో జహ్వగత ఏవేతి సత్యతరం వైతత్.

కవి రయం శాశ్వతకీర్తిప్రతిపాదకై రేతై ర్గ్రంథరత్నై ర్భాషాదేవీ మలంకృత్య స్వల్పవీర వయసి దివ మలమకరోదితి హృదయనిర్భదన కుశలా శ్రితిః.

అయం చైతస్మిన్నేవ స్వల్పే వయ స్యేతా ఇచ్చితాధికాః గ్రంథాః విరచయామాసేతి కిము వర్ణనీయోఽస్య సారస్వతప్రాభవః? స కేవల మయం కవి రుపనిషద్విషయప్రతిపాదకానామేవ గ్రంథానాం ప్రణేతా. కింతు వ్యాకరణాలంకా రాదీతరశాస్త్రగ్రంథానాం, బహునాం నాటకానాం, గద్యగ్రంథానా మష్ట కానాం, శతకానాంచ, ప్రణేతాఽభూత్. నూన మస్య విద్యాప్రకాశః ప్రాక్తన

జన్మసంస్కారసిద్ధివేతి వక్తుం శక్యతే, అన్యథా క్వాఽనియతగుర్వధ్యయసం క్వవా
ఏష విద్యావైభవః! స్వయ మేవైష విద్యావైభవః దైవప్రసాదాదేవేతి,

“ముక్తావళీం కృతవతా తురగాధిరాజః

కారుణ్యతో దినకరః క్రియతే మయాఽసా.” బృ. పౌరంధః.

భారద్వాజసగోత్రరామకవిహృత్పద్మాంతరస్థో హయ

గ్రీవో రామముఖేన సత్కృతి మిమాం వేదాంతముక్తావళీమ్

కృత్వాఽఽత్మీయగళే నిధాయ ముదితోఽస్యాఽపాంగముక్తావళీ

మాలత్యోఽఽత్మని సంగతాం ప్రముదితో రామః పరం చాభవత్.

ఉ. 366

ఇత్యేతచ్ఛ్లోకద్వయేన స్పష్ట మభివ్యజ్యతే.

తస్మాత్, విషయజ్ఞానవః వేదాధికారిణః, విశిష్య వేదానధికారిణశ్చ
జనాః! సర్వథా యూయ మేతాదృశో గ్రంథా నధీత్యాఽభీష్ట మధిగమ్య నుఖినో
భవన్తిత్వాశాస్మహే వయమ్.

ఇతి నారాయణస్మృతిః

శ్రీనదనమ్,

గర్తపురీ,

26-7-1934.

జగద్గురు,
శ్రీ కల్యాణానంద భారతీమాం తాచార్య స్వామినః,
శృంగేరి శ్రీవిరూపాక్ష శ్రీపీఠమ్.

కవిజీవితాదికమ్

అయిచ్చ వేదాంతముక్తావళిప్రబంధ శ్రీరామకవి: నర్వభా విద్యాప్రచారణే విహితాదర: ప్రవచనం ప్రబంధన మిత్యుభయ నుస్యస్వతిష్ఠ దిత్యేశ దతీవ న: ప్రమోదస్థానమ్.

అయం కిల బెల్లంజింజోపాహ్వయరామారాయకవి: ౧౭౯౭ నస్మితే శాలి వాహనశకే యువసంవత్సరమాగ్నశీర్ష బహుళపక్షే అమాయాః సోమవాసరే రాత్రౌ కర్కటకలగ్నే ప్రాదుర్భూవ. ఋక్సాఖ్యాధ్యాయా ఆశ్వలాయససూత్రీ: భారద్వాజసగోత్రీ: మాతాచాస్య మహాత్మన: హనుమామ్మికా, పితా మోహన రాయ: గుంటూరుమణ్డలా స్తర్గతనరసారావు పేటశాఖామణ్డలే (తాలూకా) పమిడి పాడుఅగ్రహారే పితృపితామహప్రపితామహాదిభి రధిష్ఠితే అస్య నివాస ఆసీత్. పురిఘళ్ళరామశాస్త్రిణాం సమీపే వ్యాకరణశాస్త్రం, తద్భాషితం, సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిణః సమీపే తర్కశాస్త్రంచ అనేనాధీత మతిజ్ఞాయతే. వేదాంతశాస్త్రాదికం కుత్రవాఽధీత మిశ్యేతత్ స జ్ఞాయతే. శృష్టానదీతీరవర్తిని వేదాద్రి పుణ్యక్షేత్రే చిరకాల మయం మహాత్మా తప శ్చచారేతి జ్ఞాయతే. బ్రాహ్మే ముహూర్తే ఉత్థాయ నిత్యకర్మా ద్యనుష్ఠాయ తదనంతరం తత్తచ్ఛాస్త్రాదికం విద్యాధిభ్యో బోధయన్: ఆనక. విద్యాధిభ్య: సుతనిర్వతేష మన్నవస్త్రాదిదాన పురస్కరం విద్యాధ్యాపనాదిక మనుతిష్ఠ న్నయం కవి: ప్రాచీనమహర్షిణాం కుల వతినామ సార్థక మితి ప్రకటయాచ్చకార. గుంటూరుమణ్డలే అన్నవస్త్రాదిదాన పురస్కర మస్య నికటే అధీత్యలబ్ధప్రశస్తిసా: వణ్ణితా:, శతావధానిన:, కవీశ్వరాశ్చ అద్యాపి విరాజన్తే, “యత్రాకృతి స్తత్ర గుణా:” ఇతి సాముద్రికశాస్త్రనయ స్యాఽయం మహాత్మా ఉపమానభూత ఇ త్యస్యప్రతికృతే: సందర్శనమాత్రేణ జ్ఞాతం శక్యతవ సర్వై: “పావీ చిరాయు స్సుకృతీ గతాయు:” ఇతి కలియుగ రీత్యనుసారేణాఽయం రామారాయ ఆత్మన: అష్టత్రింశత్తమే వయసి ఆనన్ద సంవత్సర కార్తికశుద్ధనవమ్యాం భవన్తలం విహాయ దివ మలచ్చకార.

రామారాయవిరచితశతాధికప్రబంధము

కేషాశ్చన ప్రబద్ధానాం నామాని,

ॐ नमः शिवाय ।

౧ శ్రీశాంకరభగవద్గీతాభాష్యార్కప్రకాశః   ౨ వేదాంతసంగ్రహః

౨ సిద్ధాంతసింధుః (సిద్ధాంతబిందువ్యాఖ్యా)   ౩ వేదాంతనిశ్చయః

3 శాజ్జరాశాజ్జరభావ్యవిమర్శః (రామా ౯ మోక్షపా)సాదః

నుజ శ్రీభాష్యవిమర్శః) ౧౦ లోకాయతాదిమతఖడ్గానమ్

౪ బద్ధకత్తామృతమ్   ౧౧ దేవీతామృతమ్

శ్రీ శారీరకచతుస్సూత్రీవిచారః ౧౨ వేదాంతముక్తావళి

౬ అద్వైతాన్యమతఖిల్దానమ్

కావ్యము.

౧ సముద్రమథనచమ్పూః

3 రుక్మిణీ పరిణయ చమ్పూ: (సవ్యాఖ్యా)

(౧౮ మజ్జర్యాత్తికా)

౨ రమాపరిణయచమ్పూః (౧౨ ,,)   ౪ కృష్ణోద్ధవసంవాదవ్యాఖ్యా-త్యాద్యాః

వ్యాకరణం.

శరదాత్రి: (సిద్ధాంతకౌముదీవ్యాఖ్యా.)

ధర్మశాస్త్రం).

శూద్రధర్మదర్పణమ్

వివిధవిషయము.

త్రిమతసమ్మతమ్

నునునోమనోరజ్జనమ్.

సమస్యారత్నాకరః

కవిభూషణమ్

ఇత్యాద్యా శతాధికాః పృబన్దాః

బహుః కృతయోఽన్య కృతినః స్వాదుర్భూతాః. తత్ర వేదా న్ముక్తావళి
నామే యం కృతిః దినకరాఖ్యవ్యాఖ్యానా తా ఈశాదిద్వాదశోపనిషత్సూత్రస్య
పర్యవసాయిసీ అష్టాభి శ్చతస్పదిశ్చ ఉపనిషద్భిః పూర్వోత్తరభాగాత్మికా మాకిం
నస్తత్యధికతీకైః శార్దూలవికీడితవృత్తనిబద్ధైః పద్యైః ఆకలితశరీరాచ వర్తతే.
నశేవలం స్వోపజ్ఞవ్యాఖ్యానాయాచ విరాజతే సవ్యాఖ్యేయం వేదా న్ముక్తా

వలీ, ఉపనిషచ్చప్రవణపరికరభూతా నానావిధాన్ విషయాన్ తథా అద్వైత
సమ్ప్రదాయగ్రంథప్రతిపాదితార్థావినంవాదినోఽర్థాన్ సవిస్తరంచ సవిశేషంచ
ప్రతిపాదయతీతి సవిశేషఫలకమేవ మన్యామహే మహాత్మనోఽస్య వ్యవసాయమ్.
కావ్యమార్గ మవగాహమానేభ్య ఇమాం విరచయ న్నయం న కేవలం గుడజిహ్వ
కయా బాలాన్ విషయిణోఽనుగృహ్యతీ, పరంతు బహుగ్రంథపర్యటనప్రవీణతాం
ఆత్మనః ప్రథమం అబాలానపి సరస మావర్జయతి. మన్యామహే కవి రయం
శార్దూలవిక్రీడితం వృత్త ముపాదదానః అప్రతిహతప్రజ్ఞవాణీప్రసరస్య ఆత్మనః
కీడామాత్మ మియం కృతిరితి వ్యజ్ఞయతీతి.

అస్యాః కృతేః గామ్యార్థనిరవద్యతాదిగుణాన్ స్వయమేవ అన్తర్వాణిజనః
సమాస్వాద్య ఆనందిష్యతి ఆనందయిష్యతిచ పరా నితి నాత్మాఽస్మాకం మితేషచసా
ముద్యమః. అద్యత్వేఽపీదృశాః కవితాపాణ్డిత్యభక్తిజ్ఞానవస్త్రః క్వచిత్క్వచిత్
సస్తీతి న కేవలం సత్తప్యామః ప్రార్థయామహేచ, శతాధికప్రబంధనిర్మాతః
అస్య మహాత్మనః అముదాప్రితాన్ గ్రంథవిశేషాన్ ముద్రాప్య ఇతోఽపి జనాన్
ఆనందయేయః. తేచ జనాః సర్వథాఽపి ముద్రావకాణాం ఉపకారవర్తనీ తిష్ఠేయ
రితిచ దృఢం విశ్వసిమి.

ఇతి విధేయః,

శ్రీ. కృ. రామనాథశాస్త్రి,

జూనియర్ లెక్చరర్,

రిసెర్చ్ ఇన్ స్టిట్యూటు,

ముద్రాసు యూనివర్సిటీ,

Madras.

విషయసూచిక

పూర్వాంశ-ఈశాదిచ్ఛాన్దోగ్యనానాం ఉపనిషదాం వివృతిః.

	శ్లోకాః	పత్రసంఖ్యా
ఈశాపనిషత్	౧-౬	౧-౧౧
కేనోపనిషత్	౭-౧౩	౧౨-౧౬
కఠోపనిషత్	౧౪-౫౬	౧౭-౪౫
పృశ్నోపనిషత్	౬౦-౮౨	౪౬-౫౭
ముణ్డకోపనిషత్	౮౩-౧౨౩	౫౮-౭౮
మాణ్డూక్యోపనిషత్	౧౨౪-౧౩౦	౭౯-౮౩
తైత్తిరీయోపనిషత్ - ఎల్లీశ్రీయమ్	౧౩౧-౧౭౦	౮౩-౧౧౪
,, నారాయణ ప్రశ్నః (యాజ్ఞికు పనిషత్)	౧౭౧-౨౫౭	౧౧౪-౧౫౯

ఛాన్దోగ్యోపనిషత్.

,, ప్రథమాధ్యాయః ౧-౧౩ ఖణ్డాః	౨౫౮-౨౭౫	౧౬౦-౧౬౭
,, ద్వితీయాధ్యాయః ౧-౨౪ ఖణ్డాః	౨౭౬-౨౮౨	౧౬౭-౧౭౪
,, తృతీయాధ్యాయః ౧-౧౯ ఖణ్డాః	౨౮౩-౩౦౪	౧౭౪-౧౯౦
,, చతుర్థాధ్యాయః ౧-౧౭ ఖణ్డాః	౩౦౫-౩౧౬	౧౯౦-౧౯౮
,, పంచమాధ్యాయః ౧-౨౪ ఖణ్డాః	౩౧౭-౩౩౪	౧౯౯-౨౧౦
,, షష్ఠాధ్యాయః ౧-౧౫ ఖణ్డాః	౩౩౫-౩౬౦	౨౧౦-౨౫౬
,, సప్తమాధ్యాయః ౧-౨౬ ఖణ్డాః	౩౬౧-౩౮౩	౨౫౬-౨౬౯
,, అష్టమాధ్యాయః ౧-౧౫ ఖణ్డాః	౩౮౪-౪౨౪	౨౬౯-౨౯౭

ఉత్తరార్థమ్: శ్లోకాః ౩౬౬, పత్రాణి ౩౨౮.

బృహదారణ్యక, ఐతరేయ, కైవల్య, క్షేత్రాశ్వతరాణాం చతుస్థానా
ముపనిషదాం వివృతిః.

బృహదారణ్యకోపనిషత్.

,, ప్రథమాధ్యాయః ౧-౬ బ్రాహ్మణాని	౧-౭౬	౧-౬౦
,, ద్వితీయాధ్యాయః ౧-౬	౭౭-౧౧౮	౬౦-౧౨౧
,, తృతీయాధ్యాయః ౧-౯	౧౧౯-౧౫౫	౧౨౧-౧౫౬
,, చతుర్థాధ్యాయః ౧-౬	౧౫౬-౨౦౮	౧౫౬-౨౧౧
,, పంచమాధ్యాయః ౧-౧౫	౨౦౯-౨౩౪	౨౧౧-౨౩౦
,, షష్ఠాధ్యాయః ౧-౫	౨౩౫-౨౫౦	౨౩౦-౨౩౭
ఐతరేయోపనిషత్	౨౫౧-౨౭౩	౨౩౯-౨౬౧
కైవల్యోపనిషత్	౨౭౪-౨౯౧	౨౭౪-౨౮౧
క్షేత్రాశ్వతరోపనిషత్	౨౯౨-౩౬౬	౨౮౨-౩౨౮

హరిః ఓమ్.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

దినకర వ్యాఖ్యానహిత వేదాంతముకావళి.

(ఈశావాస్యోపనిషత్)

శ్లో॥ శ్రీరామశ్రుతిశుక్తిగర్భజనితా న్యేతాని ముక్తాఫలాని
న్యాసస్పృభ్య సునిర్మలాని లలితైశ్చాన్ద్రాలవిక్రీడితైః,
సూత్రైస్తే గళ మర్చితం కలయతే చిత్తం మదీయం ముదా
కారుణ్యాదనుకూలతా మ్మయి భజత్వ స్మేప్తి నాన్యగతిః.

శ్లో॥ భిత్త్వా తమోఖిలపదార్థవిభాసక స్సౌ పద్మాస్తరజ్జనువికాసవిధాయకో యః,
బ్రహ్మస్పదాధిగతయే బుధమణ్డలస్య ద్వారాయతే దినకరస్సగతి ర్మమాస్తు.

అథ వివృతభగవద్గీతావాక్యభాష్యాగ్రో భారద్వాజసగోత్రోద్భవో మోహ
నామితనూభవో రామోనామకవిః భగవద్గీతామూలభూతా ఉపనిషద శ్లోక
రూపేణ వ్యాచిఖ్యానుః. తదవిఘ్నపరిసమాప్త్యాదికృతయే స్వాభీష్టదేవతాం ప్రప
ద్యతే శ్రీరామేతి.

హేశ్రీరామ లక్ష్మీకలత్రీ మాయావి స్సరిమేస్వరి, శ్రుతిశుక్తిగర్భజని
తాని శ్రుతయ ఏవ శుక్తయః తద్గర్భజనితాని ఏతాని వక్ష్యమాణాని ఈశావాస్య
మిత్యాదీని సునిర్మలాని నిరవద్యాని న్యేతానిచ వాక్యాని. అథవా పదాన్యేన
ముక్తాఫలాని లలితైశ్చాన్ద్రాలవిక్రీడితైః 'సూర్యాశ్చైర్మనఃస్తత స్సగురవశ్చా
న్ద్రాలవిక్రీడిత' మితిలక్షణలక్ష్మీనైర్వృత్తైరేవ సూత్రైస్తత్త్వభిరాసస్పృభ్య అనను
ప్రసక్తిభయత్వా తే గళం సర్వాత్మనస్తవ క్షణ మర్చితం భూషయితుం మదీయం
చిత్తం ముదా కలయతే ఇచ్ఛతి జాతీత్మ్య మిత్యర్థః. 'అధిష్ఠానం తథా కర్తా
కరణంచ పృథగ్విధమ్, వివిధాచ పృథక్చేష్టా దైవందైవాత్రీ పశ్చిమ మితి
గీతావచనాద్దైవానుకూల్యాభావే చిక్షీర్షితకార్యాసిద్ధేరాహ కారుణ్యాదితి - త్వం

మయి కారుణ్య దనుకూలతాం భజ. ననుభజ స్వాస్యం దేవం రుద్రం బ్రహ్మణం
 వేత్యత ఆహ- త్వ త్వత్తః మే అన్యగతి ర్నాస్తి. తనైవ సర్వాత్మత్వాదితి
 భావః - అథాపవ్యాఖ్యాతృభియా స్వగ్రీష్ఠస్య స్వయమేవ వ్యాఖ్యాం కర్తుకామః
 కవి రాహ భిత్వేతి - యః తమః పదార్థావరణభూత మ్లఘున మస్థకారంచ
 భిత్వా అఖిలపదార్థవిభాసకః సర్వపదార్థానాం జీవేశ్వరాదీనాం ఘటపటాదీ
 నాంచ విశేషేణ భాసక స్క. పద్మాస్తరజ్గను వికాసవిధాయకః. పద్మాగూ
 లత్వో అస్తరజ్గస్య మనస శోభనో వికాస ఆసస్థః. పద్మానాం కమలానా మస్త
 రజ్గస్య గర్భస్య శోభనో వికాసశ్చ తస్య విధాయకః భూత్వా ఋధమల్లలస్య పి
 ద్వదృష్టస్య బ్రహ్మస్పదాధిగతయే బ్రహ్మలోకప్రాప్తియే ద్వారాయతే ద్వార
 వదాచరతి సదినకరః. దినకరనామా వ్యాఖ్యానగ్రీష్ఠః. ఆదిత్యశ్చ మమ బ్రహ్మ
 లోకం యియాసోః గతి సేవ్యః అస్తు - ఇతి.

శ్లో॥ ఈశావాస్య మిదం సమస్తభువనం త్వత్ప్రార్థగోహాసకం
 బ్రహ్మజ్యేష్ఠ ముముక్షుణాం సవరతం నిష్ఠా విధేయాశ్మని
 అర్హత్వాచ తత్ర కర్మవిహితం కార్యం పునా నిష్కలం
 విద్వా నిత్య ముపాచరకామి భజతే నిర్గత ఆశ్మేష్వరమ్.

౧

హ్య.- నను స్యద్ధస్తవాయ మాయానః అమరామరత్వాన లతలలక్షితస్య
 బ్రహ్మణోసిద్ధత్వేన తద్బోధకానాం వేదాంతానా మప్రమాణ్యాదితీచే నైస్థిమ్. పిద్య
 దనుభవసిద్ధత్వా ద్బ్రహ్మణః. తన్ని సిద్ధబోధకత్వేన వ్యర్థత్వా దప్రమాణ్యం
 తేషామ్ న. విదిదిషు సాధ్యత్వాత్. సాధ్యంచే బ్రహ్మ నిత్యమేవస్యాత్
 న. సిద్ధేపి బ్రహ్మణి అవిద్యావ్యవధానేన సాధ్యత్వస్య కల్పితత్వాత్. స న్వా
 మ్నాయస్య క్రియార్థత్వా దక్రియాధానాం వేదాంతానా మాసర్థక్యా దప్ర
 మాణ్య మితిచే నైవమపి అవిద్యావ్యవధాన నివృత్తి రూపక్రియార్థత్వాత్.
 సచ ప్రవృత్తిరేవ క్రియా సతు నివృత్తిరితి వాచ్యం- ప్రవృత్తివ నివృత్తిరిపి
 క్రియైవేతి, కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేదితి గీతాశ్లోకేన స్థాపితత్వాత్. యద్వా.
 అవిద్యావ్యవధాన నివర్తకత్వం క్రియైవ. భావధగ్ధత్వా ద్వాహకత్వవత్. క్రియ
 బ్రహ్మజ్ఞానజనకత్వం వేదాంతానాం సమ్ప్రతిపన్నం తచ్చ జ్ఞానం మనోవృత్తి
 రూపం క్రియైవేతి. నను బ్రహ్మజ్ఞానం వ్యర్థం ఘటజ్ఞానవత్. తత్ప్రప్య ఫలా
 భావాదితి కృత్వా వేదాంతా అప్రమాణమేవేతిచే నైవమపి. బ్రహ్మజ్ఞానా త్వస్య

సంసారనివృత్తిః ఫలమితి. యద్వా బ్రహ్మసందావాప్తిః. సచ నిత్యప్రాప్తవచ బ్రహ్మ
 నస్త ఇతి వాచ్యం. అనిత్యప్రాప్తేపి తస్మిన్నవిద్యావ్యవధానేనాప్రాప్తత్వభ్రమసత్త్వా
 త్తదవగమేన పునఃప్రాప్త్యన సభవతీతి-ఇదమేవఫలం మోక్ష ఇత్యుచ్యతే. సచ
 నిత్యః. బ్రహ్మ స్వరూపత్వాత్. ధర్మాధికామాస్తు త్రయో ప్యనిత్యావచ కృత
 కత్వాత్. యత్కృతకం తదనిత్యంహి లోకే. సచ జ్ఞానలభ్యత్వా నోక్తోపి కృత
 కవేతి వాచ్యం జ్ఞానాకార్యత్వాత్. ఏవం నిత్యత్వా నిరతిశయసుఖత్వాచ్చ
 మోక్షః పరమపురుషార్థః తదుపాయస్తు బ్రహ్మజ్ఞానం తచ్చ వేదాన్తైకసాధ్యమితి
 వేదాంతాః పరం ప్రమాణం నను. తర్కాదిశాస్త్రాన్తరాదేవ బ్రహ్మజ్ఞానసిద్ధేరలం
 వేదాన్తైరితిచే నైవైవమ్. సాదిభి శాస్త్రాన్తరై రనాదివేదాన్తప్రతిషేధస్య దుష్ట
 రత్వాత్ప్రతిత్యుతవేదాన్తైరేవ శాస్త్రాన్తరప్రతిషేధఇతి- నన్వాదిమత్త్వాభావేపి
 వేదాంతా అనుభవవిరుద్ధార్థవాచిత్యా దప్రమాణమేవేతిచే నైవం వేదాన్తార్థప్రాప్త
 భవావిరుద్ధత్వాత్. జీవన్యాసంసారిత్య మవిద్య దనుభవవిరుద్ధమపి విద్యదనుభవా
 విరుద్ధంహి. అవిమూలం సుషుప్త్యనుభవావిరుద్ధంచ. సచ వేదాంతా అపి సాద
 యవచ జనకయాజ్ఞవల్క్యాదినంవాదరూపత్వాదిభి వాచ్యం సంవాదస్య శ్రుత్యా
 సుఖబోధాద్యర్థమనూదితత్వాత్. శ్రికాలవృత్తాంతాభిజ్ఞాహి శ్రుతిః. సచేత్వర
 నిర్మితత్వా త్సాదిరేవ వేదఇతి వాచ్య మిశ్వరేణాపి పూర్వకల్పస్థ వేదసమా
 నానుపూర్వకస్యైవ వేదస్యేహ కల్పే ఉచ్చరితత్వే నాపౌరుషేయత్వాత్. ఉచ్చ
 రణానూచ్చరణవిషయత్వం హ్యపౌరుషేయత్వ మనూదిత్వంచ వేదస్యా
 స్మాభిరుచ్యతే సతు సుతరా మాద్యభావః. బ్రహ్మభిన్నస్య సర్వస్యాపి సాది
 త్వాత్. సన్వేదమపి మిథో విరుద్ధార్థవాచిత్యా ద్వేదాంతా అప్రమాణమేవ.
 తథాహి. ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. నేహనానాస్తి కిచ్చన. మృతోస్య స్స మృత్యు
 మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి. ఇత్యాద్యాః నిష్ప్రపశ్చం బ్రహ్మబోధయన్తి.
 యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః. ససర్వజ్ఞ సర్వ
 విత్. ఇత్యాద్యాః సప్రపశ్చం బ్రహ్మ బోధయన్తి. తథా ద్వాసుపర్ణా జ్ఞా జ్ఞౌ
 ద్వావజావీశనీశౌ- ఇత్యాద్యా జీవేత్వరభేదం బుధివన్తి. తత్త్వమసి అయమాత్మా
 బ్రహ్మత్వాద్యాన్తదద్వైతంబుధివన్తి- తథా. అక్షయ్యగ్ంహవై చాతుర్మాస్య
 యాజిన సుకృత మ్భవతీత్యాద్యా నిత్యఫలహేతుత్వం కర్మణో బుధివన్తి. తద్య
 థేహ కర్మచిత్తో లోకః క్షీయతే ఇత్యాద్యాదికర్మఫల మనిత్యమితి బుధివన్తి.
 ఇతిచేనైవం వాదిః. వ్యవహారదశా పరమార్థదశే త్యస్తి దశాద్వయం తత్త్రి.

మాయామయీ న్యవహరదశా జాగరాదిః మాయాతీతా పరమాద్ధనశా సుషుప్తి
 మృతిమార్చాసమాధ్యాదిః పరమాద్ధనశాయాం నిష్ప్రపగ్నం బ్రహ్మ న్యవహర
 దశాయాన్తు సప్రపగ్నమితి సప్రధమవిరోధః. మాయాబుద్ధిసాపాపాధిప్రయుక్తః
 జీవేశ్వరభేదః. స్వతశ్చైతన్య మేకమేవే త్యభేదఇతి నద్వితీయః. కర్మఫలస్య నిత్య
 త్వం స్తుతిప్రయుక్తమేవ సతాత్త్వికమితి సత్మతీయః. సన్వేదమపి ఉపనిషద్వి
 సృభాప్యభిరేవ బ్రహ్మజ్ఞానసిద్ధే ర్వ్యర్థస్తవాయ మారమ్భఇతిచేన్న. తంసాం
 గమ్భిరాథత్వా త్సగ్యేషాం తతానధికారాచ్చ. తస్మాత్సఫల ఏవాయం
 మమాయాసః. అన్యచ వేదాస్తశాస్త్రస్య అద్వితీయం బ్రహ్మవిషయః. ప్రయో
 జన ముక్తమ్. అధికారి ప్రకృతశ్లోకే నైవోక్తః సన్న్యాసీ ముముక్షు శ్చాస్తచేతా
 ఇతి. ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదకభావాది సుమ్మర్ష ఇత్యనుబంధచతుష్టయమ్. వేదాన్తః
 శ్చాప్టోత్తరంశతం ప్రసిద్ధాః. తేష్వపి దశాతిప్రసిద్ధాః. ఈశ కేన కథ ప్రశ్న ముక్త
 మాంజ్ఞాన తిత్తిరిః ఛాన్దోగ్యం బృహదారణ్య మైశ్వరేయంచేతి- తత్ర ఈశావాస్యా
 నయ శ్చాన్దోగ్యాన్తా అష్టవిధా వేదాస్తమంతానశ్వాం పూర్వార్థ వ్యాఖ్యానైః.
 తావ దీశావాస్యోపనిష ద్వ్యాఖ్యానైః. ఈశేతి. ఇదం ప్రశ్నోత్తరాదిప్రమాణ
 విషయం సమస్తభవనం సర్వంజగత్. ఈశా ఈశ్వరేణ స్వతన్యరూపేణ వాన్యం
 వ్యాప్తం భవతి. యద్వా వాన్య మాచ్ఛాదనీయం భవతి. రజ్జువుదిత స్సర్పో
 యథా రజ్జుజ్ఞానే నాచ్ఛాద్యతే అథాపి మాపద్యతే ఏవం బ్రహ్మణి మాయయా
 జాత మిదం జగద్రూపాంజ్ఞానే నాచ్ఛాదనీయ మిత్యర్థః. ఏతే నాస్మి న్మతే. దృష్ట
 శ్యంచేతి ద్వావేవ పదార్థా. తత్ర దృక్సత్యాదృశ్యం మిథ్యా ఇతిసిద్ధమ్. ఈశా
 ప్యాప్తమి త్యనేనచ సర్వవ్యాపక ఏకఏవేశ్వరః. నతు జీవేశ్వర్యం వస్తుద్వయ
 మస్తీతి గమ్యతే. ఏకస్యై వేశ్వరస్య సర్వదేహేషు జీవయా సే కానుప్రవేశస్య తైత్తి
 రీయకాది షూన్యత్వాత్. వ్యాపకా దీశ్వరా దన్యస్య వ్యాప్యస్య జీవస్య సత్త్వే తన్య
 దృశ్యత్వాపత్త్యా మిథ్యాత్వాత్. యదృశ్యం తన్నిధ్యాహింజ్ఞసర్పసత్. వ్యాప్యస్య
 పరిచ్ఛిన్న త్వేనాపి మిథ్యాత్వం జీవస్తు అజో నిత్య శ్చాశ్వత ఇతి సత్యసవేశ్యపరిచ్ఛి
 న్నఏవ. సహి మిథ్యావస్తు క్వాపి నిత్యం భవతి. తస్మాదీట్టజ్ఞోశ్చ ప్రత్యగభిన్న
 పరమాత్మపరవచ. నచ దేహాదిపరిచ్ఛిన్నవైషమ్య ఇతి వాచ్యం. యేన సర్వ
 మిదం తతమితి గీతావచనా త్సర్వవ్యాప్యేవ జీవస్తత్త్వేదేహాది పరిచ్ఛేదో భ్రాన్తి
 సిద్ధఏవ. ఏవం జీవేశయో రేకత్వా దేవానోన్య దృశ్యత్వప్రయుక్తమనోన్యమిథ్యా
 త్వం నాసీత్. దృష్టాహి జీవ ఈశశ్చ కిచ్చ సఖిల ఏకోదృష్టాఽదైవత ఇతి దృష్ట

నేకత్వ మేవోచ్యతే శ్రుత్యా. నానాత్వశ్చ ప్రతిషిధ్యతే. నానోఽతోస్తి ద్రష్టేతి
 యది జీవేశానుభూతః తర్హి కోసయోద్ధృష్టా నిశ్చిత్వ బ్రూహి. నహి ద్రష్టుద్యయ
 మస్తి. నాపి దృష్టుర్దృశ్యత్వ ముచితం దధురిన దాహ్యత్వమ్. తస్మాద్జీవేశయో
 రద్వైతమేవ. యుక్తశ్చోదం ప్రతస్యసూపత్వా దుభయోః ప్రతస్యస్య వైక
 త్వాత్. ప్రతస్యానేకత్వే మానాభావాత్. తచ్చ స్వతంత్రం స్వాతంత్ర్యస్య క్వచిదే
 కస్మిన్ నస్తుని పర్యససితత్వాత్. తస్యాని పారతన్త్ర్యేణవస్థాదోషాత్. సర్వస్యా
 ప్యచేతనస్య ఘటాదేకేతనపారతన్త్ర్య దర్శనాచ్చ. అతఏవేద మిదిత్యుచ్యతే.
 ఈశ ఐశ్వర్యఇతి ధాతోః కర్తరి క్విపి ఈడితి రూపనిష్పత్తిః. ఏతత్పరతన్త్ర్యత్వాదేవ
 జగ దీశావ్యాప్త మిత్యుక్తం. వ్యాపకస్య హి వ్యాప్యం నశే వరత్తే. జగద్వ్యాప
 కత్వ శ్చోద్యవస్య జగత్సృష్టిస్థితిలయహేతుత్వ ప్రయుక్తం ఘటసృష్ట్యాదిహేతుత్వా
 ద్భటస్య వ్యాపకోహి మృశ్యదాఢ్యః వ్యాప్యంచ నస్తువ్యాపకా దనస్యమేవ. అస్య
 త్వే వ్యాపకస్య వ్యాపకత్వస్యైవాసిద్ధేః. కార్యంచ కారణాదనన్య మేన మిశ్వర
 న్యతిగేకేణ జగదభావాదేన ఈశా జగ దాచ్ఛాదనీయ మిశ్యుక్తమ్. అత
 ఏవ జగత్ మిథ్యాత్వంచ యద్ధి యద్యతి గేకేణ నాస్తి తన్నిధ్యా. యథా
 మృశ్వతిగేకేణానాఢ్య ఘటో మిథ్యా. ఏవం దృశ్యస్య మిథ్యా త్వేనతి దృశ్య ఈశస్యైక
 స్తైన సత్యత్వ మి త్యేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి శ్రుతిసిద్ధాంత ఉపపద్యతే. నహి
 మిథ్యావస్తుశతేనాపి సత్యవస్తున సుద్వితీయత్వం భవేత్. ఏనేన ఈశావాస్య
 మిదం సమస్తభువనమితి వాక్యస్య బ్రహ్మసత్యం జగన్నిధ్యేత్యర్థ ఇతి సిద్ధమ్.
 తస్మాత్ ముముక్షుణా మోక్షకామినా అన్యగోహాదికం త్యక్త్వా సర్వం సన్నయస్య
 అనవరతం సర్వదా బ్రహ్మణ్యేన సత్వేవస్తుని నిష్ఠాస్థితి నిర్దేయా కర్తవ్యా.
 కథం బ్రహ్మణి పరోక్షే నిష్ఠా విధాతుం చక్రే త్యత ఆహ, ఆత్మనీతి.
 అయ మాత్మా బ్రహ్మేతి శ్రుతే రితి భావః. కోసా వాశ్చేతిచే త్వయమేవేతి
 విద్ధి. ఆత్మశబ్దోహి స్వమేన వక్తి. ఏవ మాత్మత్వాదేవ బ్రహ్మ పరోక్షం
 యత్సాక్షా దపరోక్షా ద్బ్రహ్మేతి శ్రుతేః. సచ ముముక్షో స్సంసారిణో జీవస్య
 కథం బ్రహ్మ భేద ఇతి వాచ్యం. సంసారస్యోపాధిగతత్వా నిర్మలపాధికస్యాత్మనో
 బ్రహ్మత్వాచ్చ. ఏవం మోక్షాయ బ్రహ్మనిష్ఠాయావిధేయత్వా ద్బ్రహ్మణశ్చ వేదా
 వైకవేద్యత్వా ద్వైవ్యర్థ్యం కర్మకాణ్డస్యేత్యత ఆహ. అర్హత్వాయేతి. పురా ఆణా
 తత్ర జ్ఞాననిష్ఠాయా మర్హత్వాయ యోగ్యత్వసిద్ధయే నిష్ఫలం ఫలాభిసంధిరహితం
 యథాతథా విహితం కర్మ కాగ్యం ముముక్షుశత్యేవ. అజ్ఞేనీతివా. జ్ఞాననిష్ఠా

కర్మనిష్ఠాచేతి ద్వేషవ నిష్టే లోకేస్థిక్తి స్థి. తథాచాన్యం కర్మనిష్ఠాయా మధి
కారః. ఏవం కర్మనిష్ఠయా శుద్ధచిత్తానాం వినిష్టానాం సన్న్యసింనాం జ్ఞాన
నిష్ఠాయా మధికారః తథాచాన్యం - 'లోకేస్థిక్తి ద్వివిధం నిష్ఠాం ఘటం పోత్తి
మయానఘ, జ్ఞానయోగేన సాన్న్యసింనాం కర్మయోగేన యోగినా' నితి గీతాను
భగవతా. కర్మనిష్ఠానామ ప్రవృత్తిమాన్దః జ్ఞాననిష్ఠానామ నిస్ప్రవృత్తిమాన్దః.
ఇహా న యుగపదేకపురుషానుష్ఠేయా విభిన్నాధికారివిషయత్వాత్. అతఏవ
సకర్మజ్ఞానయో సముచ్చయః. పరస్తుజ్ఞానమాన్దప్రవేశయోగ్యతాలపిణామిదిషం
స్థిత్వః కర్మయోగః తమేతం వేదానుసవనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన
దానేన తపసానాశకేనేతి శ్రుతే. సను కర్మనిష్ఠయా బ్రహ్మనిష్ఠా స్యాద్బ్రహ్మ
నిష్ఠయా కింపునస్సాన్య దిత ఆహ. ఇథ్థ ముక్తప్రకారేణానువరతం బ్రహ్మనిష్ఠా
ముపాచరన్ కుర్వన్ విద్వాన్ నిర్లపస్సన్ ఆత్మేశ్వరం ప్రత్యగభిన్నం పరమా
త్మానం భజతే ప్రాప్నోతి సవన భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతీతి
శ్రుతే. హిః ప్రసిద్ధా. శుకవామదేవాదీనా మేవం బ్రహ్మభావం ప్రాప్తత్వం
శాస్త్రప్రసిద్ధమేవేతి భావః. యద్వాహి యస్మా దిథ్థ ముపాచరన్ విద్వాన్ నాత్మే
శ్వరం భజతే తస్మాన్మముక్షుణానవరతం బ్రహ్మజ్యోత్స్వని నిష్ఠా విధేయేతి - ఏవ
మనేన శ్లోకేనాధికారి ముముక్షుః. ఫల మాత్మేశ్వరసాయుజ్యం. విషయ ఈద
జీవాభేదశోచన్ ఇతిబోధ్యమ్. అత్ర స్వేషత ఉక్తా ఏవాధా ఉక్తగ్రన్థో కేషు పిన్ద
రేణోచ్యన్త ఇతి సర్వవేదాన్తశాస్త్రమూల భూతోయం శ్లోకః. ఏతన్న్యకాన్త
ఏవాధాతోబ్రహ్మజ్ఞానేతి సూత్రార్థః. అతన్తద్భాష్యోక్తార్థః. మయా శరీరక
చతుస్సూత్రీవ్యాఖ్యానాభిధే గ్రన్థితత్వాత్రస్య వర్జిత స్సర్వోద్ధత్త ఇహానుష్ఠేయః.

శ్లో॥ భిన్నోస్మా ద్విషయాశయోస్థితమసో లోకా స్సన్న్యాయత్వాత్మహః

సంసారం య దవిద్యయా కలయతే స్వాత్మ స్యయం హ్యత్మహః

తత్త్వం నిశ్చల మాత్మనోపి జవవచ్చిత్తా దృతా తీన్ద్రియం

సర్వవ్యా ప్యవవిక్రియం రవిమరుద్వహ్నోదిచేష్టా దధత్.

- ౨

వ్యా.- విదుషవవ మోక్షః నావిదుష ఇత్యేతదేన స్థాపయితు మవిదుషాం
దుర్గతిమాహ. భిన్న ఇతి- అస్మా త్పూర్వోక్తా త్కర్మనిష్ఠాక్రమేణ జ్ఞాననిష్ఠాయా
మధికృతా ద్విదుషః భిన్నః విపరీతః అజ్ఞః అతఏవ విషయాశయః విషయాన్తన్ద్రియైః
పురుషః ఆత్మహః ఆత్మానం హన్తి నాశయతీ త్యాత్మహః అతఏవ అన్యథామనః

అస్థం తమోయేషు తా సస్థతమసో లోకాన్ ప్రయాతి ప్రాప్నోతి. ఆత్మహాసన
దోషాదితి భావః. కథం నిత్యస్యాత్మనో హాసన మత ఆహ సంసారమితి అయ
మజ్జః యద్యస్మాత్ అవిద్యయా స్వాత్మనః సంసారం కలయతే పశ్యతి కల్పయ
తీతివా హి తస్మా దయ మాత్మహా భవతి. అయమర్థః జీవోనాదికాలా దారభ్యా
నాదికర్మవశా చ్చతురశీతి లక్షణాన్ని పరిపన్నస్థౌ గర్భవాసోత్క్రమణాదిషు
నానావిధాని దుఃఖా న్యనుభూయతేషు కీమికీట పశుపక్ష్యాదిజన్మను కర్మజ్ఞాన
విధానాసమ్భవా త్కేవలం శోచిత్యాశోచిత్యానుకృతాతిశయవశాదిమాం మనుష్య
యోనిమాగతఃగర్భేవసన్నేవై ఐం మన్యతే. గర్భాన్నిస్సృతోహం కర్మణా భక్త్యా
చేశ్వర మారాధ్య తదనుగ్రహవశా జ్ఞానం లభ్యా మోక్ష్యామితి. తతో గర్భా
న్నిర్గతస్స న్నపహృతవివేకః బాల్యే క్రీడాభి స్తారుణ్యే కానూదిభి రపరవయసి
చింతాదిభిశ్చ కాలం గమయిత్వా విహితా సన్మథానాన్నిర్దితస్య సేవనాచ్చ ప్రేత్య
శౌరవాదిసరకయాతనా అనుభవతి పశుస్థావరాది యోనీర్వా ప్రాప్నోతి. సతు పున
ర్మనుష్యజన్మ నాపిదేవజన్మ తయో న్సుకృతాతిశయలభ్యత్వాత్. ఏవంస్థితే యో
మోక్షసాధనానుస్థానయోగ్యం మనుష్యదేహం ప్రాప్వాపి తదననుష్ఠాయాత్మానం
సంసారా న్నమోచయతి ప్రత్యుత సంసారఏవ పునః పాతయతి సఆత్మహా భవ
త్యేవ. ఆత్మానం కూపాదా పాతయన్తి లోకే ఆత్మహే త్యుచ్యతే. తస్మాద్విద్య
యా య ఆత్మానం మోచయతి సమనుష్య ఆత్మబంధః. య స్త్వవిద్యయా ఆత్మానం
సంసారయతి స మనుష్య ఆత్మశత్రుత్వా దాత్మహా భవతి. ఉక్తంచ గీతాను.
'అనాత్మసన్తు శత్రుత్వే వక్తేతాన్మైవ శత్రున' దితి. కిచ్చ దేహాత్మాభిమానీ అజ్ఞ
ఆత్మత్వేన గ్రహీతం దేహ మిమం ప్రాగ్భావసానే నినాశ్య పునగ్రేహో స్తరి మాప
న్యతే. తచ్చపినాశ్య పునరస్యత్ . తదపి వినాశ్య పునరపరిమిత్యేనం దేహతన్మాం
వినాశకత్వా దాత్మహా భవతి. ఏవం మనుష్యజన్మ న్యసన్మస్థితే మోక్షసాధనస్య
పురుష స్వాత్మహాత్యాదోషప్రాప్తేః. మోక్షసాధనానుస్థానేన మోక్షప్రాప్తేశ్చ
సత్త్వా దవశ్యం మనుష్యేణ విషయాశాః పరిత్యజ్య మోక్షసాధనా న్యనుష్ఠే
యాని యథాధికారమితి భావః. ఇదమేవో క్తం భాగవతే. 'లభ్యా నుదుర్లభమిదం
బహుసమ్భవా న్తీ మానుష్య మర్హదమనిత్య మివీహధీరః తూర్ణిం య శేతసప తేదను
మృత్యు యావన్నిశ్చేయసాయ విషయః ఖలు సర్వత స్స్యా'దితి- ముముక్షుణా
బ్రహ్మణ్యాత్మని నిష్ఠా విధేయా సచ విద్వా నాత్మేశ్వరం భజత ఇత్యుక్తం
కింపున స్తస్య బ్రహ్మణ ఆత్మస ఈశ్వరస్య తత్త్వ మత ఆహ తత్త్వ మితి

తత్త్వం బ్రహ్మ. తత్త్వం నారాయణః. ఐది ఇతి శ్రుతిః- తదితి బ్రహ్మ
 వాచీ ఓంతత్వనితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధః స్వైత్రత్యితి గీతావచనాత్
 తస్యభావ స్తత్త్వం తదపి తదేవ నిర్ధారకే బ్రహ్మణి ధర్మాయోగాత్.
 యద్వా తద్బ్రహ్మత్వం త్వమేవ. కీదృశం బ్రహ్మే త్వత ఆహ. నిశ్చలమ ప్యాత్మన
 స్వస్య చిత్తాదపి జనవదితి. యద్వా. ఆత్మన స్తత్త్వం స్వరూపం నిశ్చలమపి
 చిత్తాదపి జనవ దిత్యస్వయః. బలే త్యద్భూతే నిశ్చలస్యాపి జనవత్త్వ మద్భుతకర
 మిత్యర్థః. సత్తనం విరుద్ధత్వా దప్రమాణ మేవేద మితి వాచ్యం. నిశ్చలేపి జన
 వత్త్వస్యాపచారా దుపపత్తే. కథం. ఉచ్యతే. గ్రామా ద్ద్రామాదురం ప్రత్యే
 కదాప్రథితయో స్వయో ర్మధ్యే ఏకేన గ్రామాదురం ప్రవిశితా యది గ్రామా
 దురం ప్రవిష్టో ర్మత్యేతాస్య స్తద్గ్రామ ప్రవిష్టోస్యస్మా ద్భూతవా నిశ్చల్యతే. ఏవం
 యం దేశం మనోజగదుపి తస్మిన్నపిదేశే మనసః ప్రవేశా త్ప్రాగేవాత్మాస్తీతి
 మనసో జవీయా నాత్మే త్యుచ్యతే. అతఏవేద మతీంద్రియ మింద్రియగ్రాహ్యం
 సహి మనసోపి జవీయాంస మధిమింద్రియాణి గృహ్యాయుః. యథా ౭ శ్వాజ్జవీయాం
 సం హరిణం మహిషాః. కస్మాదిదం నిశ్చల మత ఆహ. సర్వవ్యాపీతి సహి
 పూర్ణస్య క్వచిత్కుతశ్చి క్కేన చి చ్చులస ముపపద్యతే. అతఏవవాపవికీయం నిర్వి
 కారం పరిపూర్ణస్య జన్మమరణే తానన్నస్తః కుశశ్చిదాగతే. క్వచిత్స్వీయాతేశ్చ
 జన్మమరణరూపత్వా త్తయోః పూర్ణే అసంభవాత్. జన్మమరణభావేద సత్తా
 పృథ్వి విపరిణామక్షయ్యాణా మప్యభావా ద్జన్మపూర్వకాహితే. యోహిహిత
 స్సవవాస్తీతి న్ధత్యితి విపరిణామత్యితి క్షీయత్యితిచ కాలగోదా దుచ్యతే. సద
 సత్తా బ్రహ్మధర్మవేతి వాచ్యం. జన్మాగేససత్తాయా అతథాత్వాత్. కాల
 త్రియ సత్తాహి బ్రహ్మధర్మః. యద్వా ఇంద్రియవిషయత్వరూపం ప్రేయం భావ
 వికారః. సన్వేద మతీంద్రియస్య సస్తునః కథం సద్భావా భ్యుపగమోగ ఆహ. ఏవి
 మరుద్వనోద్ధి చేష్టాదధదితి. రవ్యాదీనాం రూపేచ్ఛేష్టా క్రియాః గమనచాలస
 భాసనాద్యాః తాః దధత్. దధాతి విభజతి ధాగయతితివా దధత్. రవ్యాదిచేష్టాభి
 స్తద్విధాశ్చబ్రహ్మత్వత ఇత్యర్థః. సద రవ్యాదీనాం తా శ్చేష్టా స్వాభావిక్య
 ఏవేతి వాచ్య మచేతసత్వాత్. వాస్యగివ తస్యస్వస్య స్వచేతసస్య చేష్టాహి
 చేతనానుగ్రహకృతా యద్వా రవ్యాదిచేష్టా నియామక మిత్యర్థః. అగ్నాదీనాం
 దాహకత్వాదికమేవ యథాస్యా దన్య ద్యథా సస్యాత్తథా వ్యవస్థాపక మిత్యర్థః.
 జగతో నియామ్యత్వేన లిక్లన నియామకం బ్రహ్మనుమీయత ఇతిభావః. అధవా

నిర్విశేషమపి తద్బ్రహ్మ రవిమరున్వహ్నోది సూపం సత్ చేష్టా దధ ద్భవతి. యత్సూర్యా ద్యుపాధిద్వారా భాసనాదిచేష్టా ధత్తే తస్య బ్రహ్మణ స్తద్భావో ఽనన్య మభ్యుపగన్తవ్య ఇతిభావః. సచ రవ్యాదయ శ్చేతనా ఏవేతి వాచ్యం చేతనత్వేపి తేమాం తదన్తర్గతం యదేకమేవాఖ్యం చైతన్య మస్తి తదేవ బ్రహ్మేతి జ్ఞాప్యత ఇతి. యద్వా, రవి మరున్వహ్నోదీక్ తచ్ఛేస్తాశ్చ ఏధత్ - నామహుపకర్మాణి దధ దిత్యర్థః యస్మిన్ బ్రహ్మణిశ్వరేణ మాయావినా నర్వమిదం నామహుపక్రియా మయం జగత్కల్పితం తదితి యావత్. ఆరోప్య భూతేన జగతా అధిష్ఠానభూతం బ్రహ్మ జ్ఞాప్యత ఇతిభావః. యద్వా సూత్రాత్మనేతి శేషః. బ్రహ్మహి సూత్రాత్మనా రవ్యాదిచేష్టా విధత్తే. ఏవంస హిరణ్యగర్భేణ తదాత్మభూతం బ్రహ్మజ్ఞాప్యత ఇతి సిద్ధమ్.

—

శ్లో॥ నేదీయో విదుషాం విభాత్య విదుషాం దూరస్థవ ద్య స్స్వపః |
సర్వాస్తర్బహిరాస్థితం తదయ నే భూతేషు స ర్వేషు యః |
భూతా న్యాత్మని తత్త్ర పశ్యతిచ యో భూతాని యన్యాప్యసా |
వాత్తైవాస్తి యదా తదాన్య విదుషః క శోకమోహోదయః. 3

వాక్య-సను సబ్రహ్మ సర్వవ్యాపి, దూరస్థవ దసప్రత్యక్షత్వా దత ఆహ-
నేదీయ ఇతి. యత్ విదుషాం నేదీయ స్సన్నిహితతర మప్యాత్మత్వా దితి భావః. అవిదుషాంతు దూరస్థవద్విభాతి - విస్మృతకణ్ఠచామికరన్యాయా దితిభావః. ఎత్క రణద్ూరస్థత్వ మిదమపాస్తమేవేతి ద్యోత్యతే. సర్వాస్తర్బహిరాస్థితం సర్వన్యా స్తర్బహిశ్చాసమన్తః ప్యాప్యన్తే. 'అస్తర్బహిశ్చ తస్మిన్ వ్యాప్య నారా యణః స్థిత' ఇతిశ్రుతే. తద్బ్రహ్మ సర్వేషు భూతేషు యః ఆయతే పశ్యతి. యః ఆత్మని ప్రత్యగ్భూతే తత్త్ర బ్రహ్మణి భూతాని పశ్యతి యన్యసర్వాణి భూతాన్య ప్యసావాత్తైవాస్తి భవతి. ఆత్మైవభూతాన్యస్తే త్యన్వయః. యదా యస్మిన్ కాలే తదా అన్యవిదుషః ఏకత్వదర్శిః శోకమోహోదయః శోకమోహాయో రుదయః కః. శోకమోహా సహాయేతే ఇత్యర్థః. ఆత్మని కల్పితానాం భూతానా మాత్మాతిరేకేణాభావా త్సర్వేష్వాత్మకార్యేషు భూతేషు మృత్కార్యేషు ఘటా దిషు మృదఇవాత్మస ఏకస్యైవానుగతత్వా దాత్మైవేదం సర్వమితి విద్వాన్యదా పశ్యతి తదా ద్వితీయవస్తునపవాభావా న్నాస్తి శోకమోహోదయావకాశ ఇతి భావః.

3

శ్లో॥ ఆత్మాసా విభు రభ్రవ త్ప్రవిమలో భాస్వానల్గ్రితః తను
శ్మద్ధో పాపహతః ప్రభు స్సకలదృష్ట్యో మనీషీ గునినః
సర్వేషాం పరిభూః స్వభూః సమమయ స్సంసత్సరాస్యప్రసూ
నాభేభ్యో విదధద్యధోచిత మిమాసన్ భూకః సమీప్తే స్వయన్.

౪

వ్యా.-భూతాన్యాత్మై వేత్త్యుక్తిం తీదృగాత్మేత్యతః అహం ఆత్మేతి - అసావ
యమాత్మా అభ్రవదగనవద్విభు ర్వాప్యపతిః ప్రవిమలశ్శ్మ. తద్వి. గగనమేవాత్మా-
నేత్యాహ భాస్వానితి స్వప్రకాశ ప్రతిస్వహూః. తద్వి. కల సశ్యామి మనోమీ త్యే
వం దేహే ఉపలభ్యమానః పురుష స్సంసారీ సమతాత్మ. నేత్యాహ. అల్లిగితి లిగ్
శరీరరహితః. అతపవాతనుః స్థూలశరీరరహితః. అతపన తన్దుః. అతపనా పాపహతః
పాపేనాహతః. అతపవ ప్రభురీశ్వరః. పాపహత్యో హ్యసీశ్వరః. అతపన సకలదృక్
సర్వసాక్షి. అసీశ్వరస్య హ్యసార్వజ్ఞ్యం. అతపన ముక్తిః. నిత్యముక్తః అతపన
మనీషీ. మనస ఇష్టయతి మనీషా బుద్ధి సాన్యాస్తి మనీషీ. సర్వబుద్ధ్యవలభ్యః.
నతు తద్ధర్మోపలిప్త ఇతిభావః. అతపన ధునిశ్శాస్త్వం. ప్రభుత్వాదేవ సర్వే
షాం పరిభూః సర్వాభివశకరః. న తత్ర సూర్యో భాతీత్యాదిశ్రుతేః భీమాస్మాద్వా
తః పవత ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ. ఏవం స్వప్రకాశతస్య గూఢత్వాదేవ స్వభూః. స్వ
నైవ భవతీతి స్వభూః. అజ ఇత్యర్థః. సర్వస్యప్రవాత్యస ఆత్మకార్యత్వాదేవా
త్మాయ మజిత్యాహ సమమయశ్చి సర్వాత్మకః. ఏనం విధ ఆత్మా. సంసత్సరా
ఖ్య ప్రజానాథేభ్యః. సంసత్సరామకేభ్యః ప్రజాపతిభ్యః యధోచిత మిమాసన్ భూ
నిదధద్యధో స్వయం సమీప్తే సమగ్రీప్తే. ఈశ్వరో భవతీత్యర్థః.

౪

శ్లో॥ ఆత్మానం యఉపాసతే దధతితే స్వాభావికం బ్రహ్మతాం
కార్యం బ్రహ్మతు యే భజన్తి త ఇమే హైరిణ్యగర్భం పదసి
యేవిద్యాం సముపాసతే మలదృశో గచ్ఛన్తితేః స్థం తమో
దేవాదీనసి యన్తి హస్తకుభియో దేవాదిపూజపరా.

౫

వ్యా.-ప్రకృతాత్మజ్ఞానస్య ఫలం పదక తత్త్వతయే ఉపాసనాస్తగఫలాస్యవి
దర్శయతి. యే ఆత్మాన ముపాసతే అహంబ్రహ్మసీతి సత్యన్తి. యద్వా చిన్త
యన్తి. తే ఇమే విద్వాంసః స్వాభావికీం సమాజాం బ్రహ్మతాం దధతి. యేతు
కార్యం సోపాధికం బ్రహ్మ భజన్తి త ఇమే హైరిణ్యగర్భంపదం సత్యలోకం
భజన్తి. యే అవిద్యాం ప్రకృతి ముపాసతే. మలదృశః విచేతనస్తే అన్ధం తమో

గచ్ఛన్తి. దేవాదిపూజాపరాః కుధియస్తు దేవాదీనేవ యాన్తి. హస్తేతి తేషాం
కిమితి సర్వోలోక ఆత్మాన మేవోపాస్యాత్మసాయుజ్యం సప్రాప్నోతీతి శోచతి
లోకముద్దిశ్య కవిః.

శ్లో॥ యో భానోరపి మల్లలాస్తరగతం స్వావామనేత్రస్యచ
ఖ్యాతం ధ్యాయతి కాశ్చనాశ్చపురుషం బ్రహ్మాత్మకం స్వాభిదా,
ఏకక్షే యమ వైధన ప్రకటయ చ్చన్నం ముఖం బ్రహ్మణః
సూర్యోస్యా నుపసంహరేతి కలయ న్నస్తే సయాతీశ్వరమ్.

వ్యా.-యదుక్తం కార్యం బ్రహ్మాతు యే భజన్తి - త ఇమే హైరణ్యగర్భం
పదమితి తదేవ వివృణోతి. య ఇతి - యోపి యస్తు. భానోరమల్లలాస్తరగతం స్వావా
మనేత్రస్య స్వదక్షిణనేత్రస్య చాస్తరగతం ఖ్యాతం ప్రసిద్ధం బ్రహ్మాత్మకం కాశ్చ
నాశ్చపురుషం హిరణ్మయం పురుషం స్వాభిదా స్వాభేదేన. సపవాహ మస్మీతి
ధ్యాయతి. సధ్యాతా అస్తే మగణకాలే. హే ఏకక్షే హేయమ హేవైధన ప్రాజా
పత్య బ్రహ్మణ సుమృద్ధి చ్చన్నం హిరణ్మయపాత్రేణోశేషః ముఖం ప్రకటయ-
ప్రకాశయ. హేసూర్య ఉస్రాక కిరణం నుపసంహర. ఇతి కలయన్ ప్రార్థయన్ సత్.
ఈశ్వరం సగుణం బ్రహ్మ ప్రయాతి తత్సాయుజ్యమేతి.

ఇ తీశావాస్యోపనిష ద్వావిఖ్యాతా.

ఓం శాన్తిశాన్తిశాన్తిః.

కే నో ప ని ష త్ .

శ్లో॥ యశ్చిత్తేన్ద్రియమానుతేరణకరో నత్రస్య నేత్రం చ తం
 త్రోత్ర త్రోత్ర మిమం హృదోపి హృదయం వాచశ్చ వాచస్పాసో,
 ప్రాణప్రాణ మిహాధిగత్య కుశలా ఆత్మానమ్మస్తమణా
 స్త్యక్షేమాం తదమాశ్నునన్తి పగుమం విఘ్నేషువగం శాశ్వతమ్ . 2

వ్యా.- అథ కేనోపనిషద్వాక్యభాష్యయతే. సగుణబుద్ధిహృది చ తత్త్వరసాన్ని
 రభిహితా. అథ బుద్ధిహృద్విదో విదేహ్యన్త్యం భవంతి మాత్రం - తస్య తస్యం
 తద్జ్ఞానస్య ప్రధానమజ్ఞం చ దర్శయతి. య ఇతి - యః చిత్తేన్ద్రియ మానుతేరణకరః
 చిత్తేన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం మారుతస్య పానినామోశ్చ కుశలకరః
 ప్రేరకః. తం నేత్రస్య చ దక్షురూపి నేత్రం చక్షుః త్రోత్రత్రోత్రం త్రోత్రస్యాపి
 త్రోత్రం హృదో మనసోపి హృదయం చక్షుః. యద్వా బుద్ధేరపి బుద్ధిం వాచశ్చ
 వాచోపివాచం ప్రాణప్రాణం ప్రాణస్యాపిప్రాణం పరమిమ మాత్మానం కుశలావి
 ద్వాంసః ఇహాస్మిన్నేవ జన్మని అమ్రేనదేహే ఇతివా. అధిగత్య ప్రాప్య సాత్మా
 త్మత్యేతి యావత్ అతపవ అస్తైషణాః త్యక్తసర్వకామాః రసోఽస్యస్య పగం
 దృష్ట్వా నివర్తంతి గీతావచనాదిభావః. యద్వా కుశలా అస్తైషణా స్సన్త ఆత్మాన
 మధిగత్యేత్యస్యః. నిష్కామస్య సన్న్యాసిసంప వాత్మజ్ఞానాధికాగాదితి.
 ఇమాం ప్రకృతాం తనం త్యక్త్వా ప్రారంభానసానే ఇతిభావః. పగుమం శాశ్వతం
 విఘ్నేః పరమాత్మనః పదం స్వరూపం ప్రాప్నువన్తి- బ్రహ్మసాయుజ్యం లభన్తి
 ఇత్యర్థః. అనేన సర్వకామత్యాగః ప్రధానాజ్ఞం జ్ఞానస్యేతి సిద్ధమ్. సపవ జ్ఞానినో
 లిజ్గంచ. భావినో మోక్షస్యాపి సపవనూచకః. యదా స స్వేప్రముచ్యన్తే కామా
 యే స్య హృదిశ్రితా ఇతిశ్రుతేః. ఆత్మసత్త్వం నన్తి చిత్తేన్ద్రియమారుతేరణక
 రత్వం నేత్రాది నేత్రాదిత్వచ్చ. నను. యది నేత్రాదేర్నామ నేత్రాదిక మస్య
 తస్యైతర్హి తస్యాప్యస్య తస్యైతత్వసంస్థా. యది సస్యాత్త్వన్తి నేత్రస్య నేత్ర
 మిత్యాదివచన మనర్ధకమితిచే న్నైషదోషః. నేత్రాదికం తానత్స్వసిషయప్రకాశన
 సమర్థం దృష్టం తచ్చ తస్య సామర్థ్య మాత్మచైతన్యాభాససప్రయుక్తమేవేతి
 ప్రకృతవాక్యానా మర్థఇతి జ్ఞానశక్తిమతా క్రియాశక్తిమతాచ యగాత్మచైతన్య
 నానుగృహీతాని భూత్వా నేత్రాదీని గూఢాదీన్ లభన్తి వాక్పాణాదీని వచనప్రా
 ణనాది క్రియాః కుర్వన్తి తమాత్మానం విదిత్వా ముచ్యతే ఇతి ప్రకరణార్థః. 2

శ్లో॥ చక్షుర్నాశ్చ తి యత్ర వాగపి మనోజ్ఞాతా ద్యదన్యత్తథా-
జ్ఞాతాద్యన్నగిరోదితం సముదితా వాణీచ యేన స్వయమ్
బుద్ధ్యా యన్నమతంచ యేనతు మతా బుద్ధిశ్శ్రవశ్చక్షుషీ
యజ్ఞానాతి నయద్యతోఽనితి మరుత్తద్రుహ్మణోపాసితమ్. ౮

వ్యా.-ఏవం చక్షురాదే శ్చక్షురాదిత్వా చాత్మనః. యత్రాత్మని చక్షు
ర్నాశ్చ తి నప్రసరతి చక్షురగ్రాహ్య ఇత్యేతత్. వాగపి నాశ్చ తి వాచాఽవాచ్య
ఇతియావత్. మనశ్చనాశ్చ తి మనసాఽమస్తవ్య ఇత్యేతత్. యద్రుహ్మ జ్ఞాతా
దన్యత్. మన ఇద్రియవిషయంహి నస్తు జ్ఞాత మిత్యవ్యతే. తథా యత్. అజ్ఞాతా
దన్యన్యదేవ. జ్ఞాతాత్మభూతత్వాత్ - యద్గిరానోదిత ముదితం నభవతి. యేనచ
వాణీ స్వయం సముదితా భవతి. యద్బుద్ధ్యానమతం సబుద్ధం యేనచబుద్ధిరేవమ
తాబుద్ధా. యత్ శ్రవశ్చక్షుషీ జానాతి. శ్రవశ్చక్షుషీతు యన్నజానీతఇతి విపరి
ణామః. మరుత్ప్రాణో యతో యస్మాద్ధేతోరనితి ప్రాణితి. తత్ బ్రహ్మ భవతి.
ఉపాసితస్తు బ్రహ్మ నభవతి. ఉపాసితస్యేద్రియ హృదయవిషయత్వా ద్రుహ్మణశ్చ
ఉదవిషయత్వాత్. తస్మాదుపాసకస్యాత్మైవ బ్రహ్మేతి పరమార్థః. ౯

శ్లో॥ వేదాహం బృహదిత్యవై తి మనసా యోవేదదభిం సత
నోవేదాస్మి సవేదనేతి మనుతే యోవేద సమ్యక్సోత్
విజ్ఞాతం త్వవిజానతాం బృహదవిజ్ఞాతం పునర్జానతాం
జ్ఞాతం మే సప్రిబోధమేషదితి తన్నత్వాఽమృతం విష్టతే. ౧౦

వ్యా.-నకేవలం యదుపాసితం తద్రుహ్మ సభవతిత్యేన కిన్తు యద్విదితం త
దపిబ్రహ్మసభవ త్యేవేత్యాహ వేదేతి-యః మనసా అహం బృహద్రుహ్మవేదవేద్మితి
అవై తిమన్యతే సతద్బ్రహ్మ సభిమల్పమేవవేద. యః పునః అస్మి! అహం బ్రహ్మ
వేదేతి నోమనుతే. సవేదేత్యపి సమనుతే సతత్సమ్యగ్వేద. అహం బ్రహ్మవేదేతి
యోమన్యతే స సబ్రహ్మిన్. అజ్ఞేయత్వా ద్రుహ్మణః. యస్త్వహం బ్రహ్మే
త్యేన వేద. సత్వహం బ్రహ్మ జానామితి. సజానామితివా. మన్యతే. సవిద్యా
ద్రుహ్మిన్. జ్ఞాతు ర్బ్రహ్మవిదవప బ్రహ్మత్వాదినిభావః. బృహద్రుహ్మ. అవిజాన
తాన్తు విజ్ఞాతం జానతాం పునరవిజ్ఞాతమ్. అవిజానంతో సమ్యగ్దర్శినః. శేషం
విజ్ఞాత మస్తాభి ర్బ్రహ్మేతి మతిర్భవతీతి కృత్వా విజ్ఞాత మవిజానతా మిత్యక్తమ్.
సమ్యగ్దర్శినస్తు బ్రహ్మణ్యాగోపితా బుద్ధ్యాద్యుపాధయ ఏవాస్మాభి ర్జ్ఞాయంతే సతు

బ్రహ్మణి మన్యస్తాభిక్రూత్వా సతా మున్విత్త మిత్త్యుక్తిమ్. లోకే తు త్త్వేది తత్త్వం విజానతా ముభ్యస్తహుచ్యునిక మున్విత్తం భవతి. అనంతమనాశ అధ్యస్తం విజ్ఞానం భవతితి ప్రసిద్ధమ్. తద్వత్. బ్రహ్మణి జ్ఞేయస్య సోభ్యస్తాత్వా దేవ తత్త్వవిదో నజ్ఞానం బ్రహ్మ పశ్యన్తిత్యర్థః. జ్ఞానం గాత్రిసవస బ్రహ్మాత్వా ద్రుహ్మణి నజ్ఞాతత్వసమృహః జ్ఞాతృత్వే జ్ఞాతృత్వదో సామం నానాభివ్యక్తి యోగా దితి భావః. తదేతద్ద్రుహ్మమే ప్రతిబోధం బోధే బోధేజ్ఞాతృమితి సాత్వా నిద్వానితి శేషః అమృతం బ్రహ్మ విస్మితే ప్రాప్నోతి. బోధో ముద్ధిన్యత్తి. యదామదా అహం బ్రహ్మస్మి త్యఖిల్లాకారాబుద్ధి స్ఫుర్తి గ్గాయతే తదా బ్రహ్మత్వసాక్షాత్కారాగో జాయతే విదుషః. ఏవంనామి ప్రతిబోధం సామం బ్రహ్మ విజానమేనేతి సామ్యతే విద్వాన్. తద్వేదనాచ్చ ముక్తో భవతీత్యర్థః. సదా. యోబ్రహ్మ మయం నిదిత మితి మన్యతే సమూహపవేద్యుక్తం ప్రా గిహానం పిపర్శ్యహేచేతి కథం న్యాయం పరిహార ఇతిచేదుచ్యతే. ఫలవాన్తత్త్వలక్షణజ్ఞానత్యభివేదిత ముద్ధిన్యత్తి న్యాయస్థైర్య లక్షణ జ్ఞాతృత్వం సుస్థేన బ్రహ్మణీతి - యేన ఫలవాన్తత్త్వలక్షణం జ్ఞాతృత్వం బ్రహ్మణి దృశ్యతే సవవమూఢః. అవిద్యమూలంబు స్థిస్థబ్రహ్మణీతి. ఏతేన అహం బ్రహ్మస్మితి శ్రవణాదినా జ్ఞాత్యా య స్సమాధా నాత్మాన మ్పశ్యతి సవిద్వా న్మచ్యత ఇతిసిద్ధమ్ - యద్వా. మేప్రతిబోధం జ్ఞాతృమిత్యస్య మామక సర్వబుద్ధివృత్తిసాక్షి త్యర్థః. యద్వా ప్రతిబోధం జ్ఞా నం సర్వబుద్ధి వృత్తిసాక్షి తదేతద్ద్రుహ్మమే స్వరూపమితిశేషః ఇతిమి త్యత్యస్యయః. జ్ఞాతృమితి కర్తరితి. అథవా జ్ఞాతృమితి భావేత్తః. జ్ఞానమిత్యర్థః. ప్రతిబోధమనుస్మారణం జ్ఞానం బ్రహ్మణి యావత్.

శ్లో॥ జానాత్యేత ద్విదైవ యోస్తి స సదా బ్రహ్మశ్రమా సర్వహో
నోజానాతి తు యో వినాశమయతే భూయాంసమన్జు స్స సా,
జ్ఞాత్యైవం కుశలా విచిన్త్య పరమం భూతేషు భూతేషు త
ద్రుహ్మస్మైకమితి ప్రపన్య పరిహయాజ్ఞం భజన్తీ మృతేషాం. ౧౦

వ్యా.-బ్రహ్మజ్ఞానా న్న కేవలం బ్రహ్మభావః కిన్తు తది భావప్రయుక్తవినాశా భావో పీత్యాహ. జానాతీతి - యః ఇదైవ మనుష్యజన్మస్థేవ. ఏతద్ద్రుహ్మ జానాతి స సదాపి సర్వత స్సర్వత్రాపి బ్రహ్మత్మ నాన్తి విద్యతే. సకదాచినపి తస్యా సత్త్వమిత్యర్థః. యస్తు ఏతన్నో జానాతి సః అజ్ఞః - నా - మనుష్యః. భూయాంసం

వినాశం - సరకపాతాదిలక్షణ మయతే - ప్రాప్నోతి. కుశలా ఏవం జ్ఞాత్వా.
భూతేషు భూతేషు సర్వత్రాపి తత్పరమంబ్రహ్మ విచిన్త్య ధ్యాత్వా తదేకం
బ్రహ్మహ మస్మీతి ప్రసద్య అజ్ఞం పరిహాయ త్యక్త్వా అమృతం బ్రహ్మ భజన్తే. ౧౦

శ్లో॥ యస్యానుగ్రహతో విజిగ్యురనురా నిన్ద్రాదియో దేవతాః
శక్నోతిస్మ త్వణం నదగ్ధ మనలః తేస్తుంచ నైవానిలః,
యస్యానుగ్రహవర్జనా దధిగతం దేనై యమాభాషితా
ద్యతాకారధరించ యల్లనతి తస్విద్యోతనం విద్యుతామ్. ౧౧

వ్యా.-యదు క్తం బ్రహ్మణో స్తిత్వాధిగమద్వారం రవిమణిద్వహ్నవిచేష్టా
దధదితి తదేవ స్ఫుటయసి. యశ్యేతి. ఇన్ద్రాదియో, దేవతా యస్యానుగ్రహత ఏవా
నురాన్విజిగ్యుః- జితపిన్ద్రః. యస్యానుగ్రహవర్జనా దిసలః త్వణమపి దగ్ధం సశక్నో
తిస్త నాశకత్. అనిలశ్చ త్వణమపి తేస్తుంచ నై సశక్నోతిస్య. యతాకారధరించ
యత్ దేనై రిన్ద్రాదిభిః ఉమాభాషితా త్పార్వతీవాక్యా సధిగతం- జ్ఞాతమాసీత్.
విద్యుతామపి విద్యోతనం భాసనం తద్రుహ్మా లసతి. తస్మాదగ్నిదీనాం దాహాది
సామర్థ్యప్రదం బ్రహ్మ నా స్తీతి వక్తుం సశక్యో ఇత్యశిప్రాయః. ౧౧

శ్లో॥ విద్యుద్వచ్చ నిమేషవ ద్రుతతరం యద్భాసతే వ్యజ్యతే
సజ్జల్పస్థరణాదివృత్తినిచయై స్సాన్వితస్య శాన్తాశయాః.
తద్ధాయన్తి నసం జన్త గతి సదా సంసేవనీయన్తు యే
ప్రత్యగ్భూతమమూః సమాని విబుధా న్భూతాని వాఞ్చన్తితా. ౧౨

బ్రహ్మణో స్తిత్వాధిగమాయ ద్వాగ్నిన్ద్రం వదత్ తద్ధ్యాసఫలం దర్శ
యతి. విద్యుద్వచ్చి యద్రుహ్మా విద్యుద్వత్ . నిమేషవచ్చ ద్రుతతరం భాసతే- సకృ
త్స్ఫురతీత్యర్థః. సాన్వితస్య సజ్జల్పస్థరణాది వృత్తినిచయై ర్య ద్యజ్యతే. అచేత
నస్య మనస స్సజ్జల్పాదికంహి చేతనాన గ్రహకృతమ్. శాన్తాశయా యే జన్త
స్సదా సమ్యక్ సేవనీయం ప్రత్యగ్భూతం తత్ . వసమితి ధ్యాయన్తి. తానమూ
న్విబుధాః. సమాని సర్వాణి భూతాని వాఞ్చన్తి అభిప్రాయానీకేషు. యద్వా,
భూతాని ప్రాణినుః సమాని సర్వాణి వాఞ్చతానీతిభావః. వాఞ్చన్తి యాచన్తే.
బ్రహ్మత్వవిద ఆశ్రితాభీష్టపూరణచణత్వాదితి భావః. ౧౨

శ్లో॥ స్వాధ్యాయశ్చ శమోదమ శ్చ చితపః కర్మాని సత్యం గుణా
దేవే భక్తి రమానితాచ ఋజుతా హింసా త్సమా ప్రసన్నాః,
యస్యైతానితు సాధనాని పురుష స్స తీక్షణపాపో య తే
విద్యాం వేదచ య స్త్విమాం సుఖమయే బ్రహ్మభ్యయం తిష్ఠతి. ౧౩

వ్యా.-సప్రసన్నాః శానసాధనాని నిర్భయః - స్వాధ్యాయశ్చ - యస్య స్వా
ధ్యాయో వేదాధ్యయస మర్థావబోధపూర్వకం శమోః స్థితిస్థియనిగ్రహః సమో
బహిరిన్ద్రియనిగ్రహః శుచి శుద్ధం స్వస్య సాస్యనా అపిడరమిత్యేతేషాం, తపః శర్మ
విహితం సత్యం యథార్థభాషిత్యం గుణా దేవేచ భక్తిః ప్రసన్నాః అమానితా మానా
భావః. ఋజుతా అకృత్యిల్య మహింసా భూతద్రోహాచి స్థనం తిమా శీఘ్రోన్మేది
ద్వస్తవసహిష్ణుత్వం సీరిగ్జ్ఞా ధృతిర్ధైర్య మిత్యేతాని సాధనాని సన్నిహితా తీక్షణపాపః
పురుషః విద్యామయతే- ప్రాప్నోతి య స్త్విమాం విద్యాం బ్రహ్మభ్యయం వేద
ప్రాప్తవాన్ సోయం విద్యాన్ సుఖమయే తిష్ఠతి. బ్రహ్మభ్యయం తిష్ఠత్యేన స
తతః పున రావర్తతే. ౧౩

ఇతి కేనోపనిషద్వాక్యభ్యాతా.

ఓం శాంతిః శాంతిః శాంతిః.

క తో ప ని ష త్

శ్లో॥ యశ్రేయోభిలష త్యవాప్తు మస ఘో మోక్షాత్మకం ధీమ తా
 శేనాద్ధేషు గృహేషు బన్ధుషు సుత్రభాత్రజనాసు క్వచిత్
 ఉద్యానేషు రథేషు భూమిషు తనో స్వర్గోపభోగేష్వపి
 ప్రీత్యాశే అవిధాయ శాస్తమససా శుశ్రూషణీయో గురుః.   ౧౪

వ్యా.-అథ కతోపనిష ద్వ్యాఖ్యానం. తావ 'గురుశుశ్రూషయా వి' ద్యేతి
 న్యాయా ద్విద్యావాప్తయే గురుశుశ్రూషాం | సర్వకామసన్న్యాసపూర్వకాం విద
 థాతి. య ఇతి - అసఘః నిష్పాపః సపాపస్య ముముక్షోయా ఏవానుదయా దితిభావః.
 ఇదహ్నాసఘత్వ మిహజన్మని జన్మాన్తరేవానుష్ఠేత్త్విషామవిహితకర్మభి ర్భవతి.
 యః మోక్షాత్మకం శ్రేయః నిశ్రేయస మవాప్తుం ప్రిప్ను మభిలషతి శేన ధీమతా
 బుద్ధిశాలినా, అద్ధేషు ధనేషు గృహేషు బన్ధుషు సుత్రభాత్రజనాసు-సుతేషు భ్రాతృషు
 అజ్ఞనాయాం దారేషుచ. ఉద్యానేషు రథేషు భూమిషు తనో స్వశగీరే స్వర్గోప
 భోగేషుచ క్వచిదపి కస్మింశ్చిదపి నస్తుని కస్మింశ్చిదపి కాలేవా. ప్రీత్యాశే లభ్యేషు
 కామేషు ప్రీతిః. అలభ్యేషు ఆశా. తే అవిధాయ అకృత్యా- 'ఈదూదే ద్వివచన'మితి
 ప్రగృహ్యత్వా దసద్ధిః. శాస్తమససా శాస్తేన ప్రసన్నేన మనసా గురుః బ్రహ్మవి
 దుపద్యేష్టా శత్రవస్యాచార్యః. శుశ్రూషణీయః భజనీయః విద్యావాప్తయే ఇతిభావః

శ్లో॥ ప్రీపుత్రార్థగృహాదినంసృతిమయప్రేయః ఫలై కాశ్రయా
 విద్యామార్గవిలక్షణో లసతి స శ్రేయోదవిద్యాపథః,
 భ్రాంతాః పణ్ణితమానినో గతిభృతో విద్యాపథే న్ధాశ్రయాః
 కూపేన్ధాఇవ సంసృతో పరిపశ్యన్త్యే ఘరం బ్రహ్మణః.   ౧౫

వ్యా.-శ్రేయోభిలాషిణా విద్యావాప్తయే గురుశుశ్రూషణీయ ఇత్యుక్తమ్
 సర్వసన్న్యాసపూర్వకమ్. కి మయమేకఏవ శ్రేయోవాప్తిమార్గః? యద్వా, కశ్చి
 దన్యోస్తి. అత ఆహ. ప్రీపుత్రేతి - సః శ్రేయోదవిద్యాపథః మోక్షప్రదజ్ఞాన
 మార్గః. ప్రీపుత్రార్థగృహాదినంసృతిమయప్రేయః ఫలై కాశ్రయా విద్యామార్గ
 విలక్షణః. ప్రీయః పుత్రా అర్థాః గృహాః ఆదిపదార్థాన్సృజ్యోకోక్త బన్ధుభూమ్యా
 దిగ్రహణమ్. తేఏవ సంసృతి స్సంసారః తన్మయం తద్రూపం ప్రేయః ఫలం-ప్రేయ
 ఇతి ఫలం తదేకాశ్రయా దవిద్యామార్గా ద్విలక్షణస్సృజ్యోకోక్త. విద్యామార్గో
 విద్యామార్గ ఇత్యస్తి మార్గద్వయమేవ. శత్ర విద్యామార్గఏవ శ్రేయఃప్రద

నాన్యః. అన్య స్త్వవిద్యామార్గః ప్రేయఃప్రవచన. తత్ర త్రేయో నిగతిశయసుఖ
పరమపురుషార్థః ప్రేయస్తు దుఃఖమయసంసారిః. ధర్మాధ్యకామానాం త్రేయాణాం
సంసారపవాస్తరాభవః ఇతి. సన్న్వేపం సన్న్వే కిమితి త్రేయోర్ధం విద్యామార్గమేవ
నాశ్రయస్తే అత ఆహ. భ్రాంతా ఇతి-భ్రాంతాః మన్జితమానసాః సన్న్వేమాతానం పున్యస్త
ఇతి పణ్డితమానినః. అవిద్యాపథే అవిద్యామార్గే గతిభృతః సన్న్వేరస్త స్పృహ
కర్మాణి నిత్యాని నైమిత్తికాని కామ్యానిచ కర్తవ్యాన్యేవ. తత్సంబంధ స్వగ్ధాని
లక్షణం భోక్తవ్యమేవ. కర్తా భోక్తైవాత్మా. నాన్య బ్రహ్మత్వం స్వస్వేతి సమాఖ
వ్యతే. సుఖకరవిషయపరిత్యాగో సయ్యక్తః పూర్వైర్వివిధవిధాన్యైశ్చ కర్మమార్గ
పవావలంబితః. విహితకర్మత్యాగశ్చ సరకపోత్సేహితేవ. రమ్యానమోగ
జన్యానన్దాతిరిక్తః కశ్చిద్రుహ్యోనన్దో నాన్యేన ఇతి మన్వానాః కర్మజడాః కర్మా
జ్యేవానుతిష్ఠంత స్పృహ. అన్ధాశ్రయా అన్ధాః కుంపే ఇవ. సలంపుతో సరిపతస్తినిప
తస్తి. అన్య త్విత్పరితామహాదయః కర్మాజ్యేవకృతనన్దో సయవసన్తి త్కథేన కర్మఇతి
పూర్వాచారపరిగ్రహః ఏతే మూఢాః. అన్ధాసలంబునా అన్ధా ఇవ సంసారికూ ప పత్త్యై.
'వ్యవహృతయే వికల్పఇషితోఽథ సరమ్మరయా భ్రమయతి భ్రాంతీత ఉదయవృత్తిభి
రుక్థజడా' నితి భాగవతాత్. అన్యే జ్ఞానిసన్సన్న్వేసిసన్తు బ్రహ్మణః పురం స్థానం
వికస్తితిశేషః పరిపతస్తి త్యస్యాతా) వ్యనుకర్షణమితివా.

౧౧

శ్లో॥ లోకోఽయం సశుభ్రత్రగేహధరణీధాన్యాదిరూపోఽస్తి త
ద్భిన్నః కోపి పరో నచాస్తి హి తత్ సర్వాభవాభ్యాం వృథా
నష్టం దేహమయం ప్రతి స్వపితరం విత్తాది నాశ్యం స త
త్రాప్తజ్ఞేనే త్యభిమన్యతే యమవశం యాత్యవిద్యావశా.

౧౨

వ్యా.-ఆస్తిశేష కర్మతా అవిద్యాపథపాదాః సన్న్వేసిసన్తు విద్యాపథ
పాదా ఇత్యుక్తమ్. నాస్తికానాం పునః కోమాగ్న ఇత్యత ఆహ. లోకఇతి - పశు
పుత్రగేహధరణీధాన్యాదిరూపః అయం దృశ్యమానో లోకపవాస్తి. తద్భిన్నః కోపి
పరోలోకో నైవాస్తి హి యస్మాదేవం తత్తస్మాత్. తల్లాభవాభ్యాం పరలోక
కాక్షః వృథా-వ్యర్థః. తత్తస్మాత్. నష్టం మృతం దేహమయం దేహరూపం దేహ
త్వవాదిత్వా నాస్తికానా మితిభావః. స్వపితరంప్రతి - ఉద్భిశ్య ప్రాజ్ఞేన విదుషా
విత్తాది సనాశ్యం సత్పణీయన్ఇతి అవిద్యాస్థితః అవిద్యామార్గః అనాదికాలా
దారభ్య స్వాభావిక్యేవావిద్యామార్గప్రవృత్తి ర్జీవానా మితిభావః లోకఇతిశేషః
అభిమన్యతే యమవశం మృత్యునిఘ్నతాం యాత్యవి ప్రాప్నోతిచ పునఃపునర్న్య

యతే జాయతే చేత్వర్థః నాస్తికా అప్యవిద్యాపథపాద్ధావన పున్దు కర్మతేభ్యోపి
హీనతిరాం దుర్గతి మేవైతే గచ్ఛన్తి పశ్వాదిజన్మప్రాప్తిలక్షణం సరకప్రాప్తి
లక్షణా క్షాంతి భావః.

౧౬

శ్లో॥ విద్యామాన్ గుణమునతి కోప పురుషః సత్క్షణపాపో రిమా
రామానుగ్రహితో యతోఽయ నుమృతః శోతుం ప్రవక్తుం సృణాన్
క్షాతుం ద్రష్టుమపి ప్రసన్నభతరః ప్రోక్తోప్యసమ్యగ్విదా
స జ్ఞేయో బహుచిన్తయాస్యనుతరో తర్కోయ దాత్మా పరిః. ౧౭

వ్యా.- సనుకటులి స గ్వే విద్యామాన్ గుణమునతి సభజన్తే లోకహ. విద్యేతి. ప్రక్షణ
పాపః కోపి భస్యః పురుషః రిమారామానుగ్రహితో 'ఈశ్వరానుగ్రహో ద్విద్యా
మాన్ గుణమునతి, ఈశ్వరానుగ్రహోదేవపుంసా ముద్వేషతివాస'నేతి స్మరిణాత్ యగో
యస్మా దయహిత్యా సృణం వక్తునత్వాత్ శోతుం ప్రదుర్గభతరః ప్రకర్షణ
దుర్గభతరః తథా శోతురనత్వాత్ప్రవక్తుమృదుర్గభతరః తథా శోతునత్వా
త్ప్రవక్తుమృదుర్గభతరః ఏవం వచస శ్రవణవ్యవహారాభావా ద్జ్ఞాతుం ప్రదుర్గభ
తరః ఏవమగ్రతా దేవ ద్రష్టుం సాత్మాత్కర్తుం ప్రదుర్గభతరః ఆత్మతత్త్వస్య
శ్రోతా శ్రోతరినతి వక్తా జ్ఞాతా ద్రష్టా చ లోకేఽతీవ దుర్గభతర ఇత్యర్థః సను
వక్తరినతి కథం తద్జ్ఞానం దుర్గభ మతాహ. అయమాత్మా అనమ్యగ్విదా అనమ్య
గ్విద్యానా ప్రోక్తోపి జ్ఞేయో జ్ఞాతుం శక్యో సభవణి తత్త్వవిదువదిష్టమేవ జ్ఞానమా
త్మానలోకనమిషం భవతి సేవరత్ 'ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శిన'
ఇతి గీతావచనాత్. సచతత్త్వవి దుర్గభతరః యే ద్విధునానేదాన్విబువాః పుస్త
కభారహారిణ ఉపలభ్యన్తే తే అనమ్యగ్విదా ఏవే తదుపదేశనశా దాత్మా స జ్ఞా
తుం శక్యతే. ఉపదేష్టురే వాత్మజ్ఞత్వాభావాత్ ఉన్తిగచ. 'శబ్దబ్రహ్మణినిష్ఠాతో
ననిష్ఠాయాత్సరే యది, శ్రీమన్మన్య శ్రీమథలోహ్య ధనుమివరక్షత' ఇతి. సను
మిస్తప్రజ్ఞతియా ఉపదేష్టు రాత్మజ్ఞానాభావే తదుపదేశవశాచ్చివ్యస్య కుశలస్య
విచారా దాత్మజ్ఞానం భవేదేవేత్యత ఆహ బహుచిన్తయాపీతి. బహువిచారేణాపి
సజ్జేయః. కస్మాదేవం దుర్విజ్ఞేయ ఆత్మేత్యత ఆహ-యద్యస్మాత్పర ఆత్మా అణు
తరః అతినూత్నః ఆకాశాదేరపి సూక్ష్మతమ ఇత్యేతత్. అతపవాతర్క్యః తర్కితు
మశక్యః అప్రమేయత్వా దితిభావః. ఏవ మాత్మనో దుర్విజ్ఞేయత్వా గాతాశ్చ
యేఽస్మిన్ విద్యామాన్ గోపి నప్రవర్తతే. ఉక్తంచ భగవతా. 'మనుష్యాణాంసహ
స్రేషు కశ్చిద్వ్యతతి సిద్ధయే, యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్నాం వేత్తి తత్త్వత' ఇతి.

శ్లో॥ వేదాస్తప్రతిపాదితాత్మనిషయా నైవాపనేయో మతిః
స్త్రేణాస్యసమీరణేనచ బుధా విష్ణుప్రసాదాదతా,
ప్రాప్త్యేనామపి హస్త్య మృత్యురపి హా చిత్వాఽగ్నిమాప తస్మిన్
యామ్యం స్వర్గ మతో సకామవిషయో భుంక్తుః క్షుణ్ణ త్వచిత్.

వ్యా.-తద్వి కథమాత్మా విజ్ఞాయే ప్రత్యక్ష ఆహ. వేదాస్త్రేణ - వేదాస్తప్రతిపాదితాత్మనిషయా వేదాస్త్రే ప్రతిపాదితో చుత్తా తస్యప్రసాదాదతా. బుధా విదుషా తర్కేణ స్వాత్ప్రేయయా అస్యసమీరణేన తార్కకా దేవ్యసాచ స్త్రేవాప నేయా నైవహస్త్యవ్యా. వేదాస్తప్రతిపాదితాత్మనిషయా నైవాపనేయో మతిః వేదాస్త్రే రాత్తా ప్రతిపాద్యతానామ కథం తిన్దుర్భ్యం తే ఆహ. విష్ణుప్రసాదా దీశ్వరానుగ్రహా దితా లభ్యా మతిరత్యస్యపి తేషామనిషయే. మన్వీష్వరానుగ్రహోపి తస్య వేదాస్తప్రతిపాదితాత్మనిషయా దహంబ్రహ్మస్మిన్మహతి సదేతి. సాచ భుంక్తుః పునర్వేదాస్తప్రతిపాదనాదినైవ దృఢకర్తవ్యా. సతు తిర్గి శాస్త్రేణాభి ద్విహస్త్యేత్యర్థః. ఏనం విద్యాం ప్రాప్తవాః పురుషాః కిమ్మమస్త్యజ్ఞానై స్వగ్రాహణామనయా అగ్నిహోత్రాదికర్మకరణేనవా త్తిగితి సమమయంత్యాహ. ప్రాప్తే - మృత్యురపి సర్వజ్ఞోపి యమః ఏనాం విద్యాం పాప్ర్యాపి త్వాఽగ్నిచిత్వా అగ్నిచయసంకృత్వా యామ్యం స్వర్గం పద మాపదపి ప్రియం సతు ముక్తిః. హాహస్త్రేణ భేదా తిశయే అతోఽస్మాదేతోః. విద్యా స్మృదినిప కస్యాచిదసంస్థాయామపి కస్మిన్చిదపివస్తుని. కామవిషయః కామవా స్నభూయూత్. కామకర్మ కురు తే కర్మఫలాయ జాయతే మ్రియతేచేతి సంసారస్య కామమూలకత్వాదిభిరహం. ౧౦

శ్లో॥ తం దుర్దిర్భ మనుప్రవిష్ట మమలం గూఢం గుహాయం స్థితం
ప్రత్యం గహ్వరగం జహతి కుశలో త్వామ హస్తం శునహి,
శ్రుత్వా బ్రహ్మగురో ర్ముఖా ద్దేవతరం ధర్మ్యం పృథక్పృథక్
త్వాక్షాదే ర్మననాదినా ఽన్త్యభవా ద్దేయూహా భిగణ సః. ౧౧

వ్యా.-ఆత్మజ్ఞానా త్కిం ఫల మతఆహ. తమితి-గూఢం గహసమనుప్రవిష్టం ప్రాకృతవిషయవికారవిజ్ఞానైః ప్రచ్ఛన్నమి త్యేతత్. గుహానిహితం గుహాయాంబుధా స్థితమతపవ గహ్వరగం గహ్వరం విషమ మనేకార్థసంకూలం గచ్ఛతీతి గహ్వరగం గహ్వరస్థ మతపవదుర్దర్శం దృష్టమశక్యం తం ప్రత్యం పురాణ మమల మాత్మానం జ్ఞత్వా సాక్షాత్ప్రత్య కుశలస్తు హర్షం శుచం చ జహతిత్యజతి ఆత్మన ఉత్క

ర్నాపకర్షయో రభావాదితిభావః. కేనప్రకారేణాత్మాజ్ఞాతవ్యోఽత ఆహ. శ్రుత్యేతి-
గురోర్ముఖాన్వచనా దేవతరమతిసూక్ష్మం ధర్మ్యం పరమానందప్రాప్తిసాధనంచ
బ్రహ్మ శ్రుత్వా శ్రవణేనజ్ఞాత్యేత్యర్థః తత్తతః ధీరేణ నిదుమా నః బ్రహ్మ భిన్న
ఆత్మా ఆత్మవిభవా ద్బుద్ధిసామర్థ్యాత్ మననాదినా మనననిదిధ్యాసాభ్యాం స్వా
స్థాదేః. స్వశరీరేద్వియప్రాణమనోబుద్ధ్యవ్యక్తేభ్యః పృథక్కృత్య జ్ఞేయః హిః ప్ర
సిద్ధా. ఏవమేవ పూర్వైశ్చకాదిభిర్జ్ఞాతకాదిభిశ్చ జ్ఞాతకృత్యర్థః అనేన నాస్తికాభిమ
తో దేహాత్మవాదః, కర్మరాభిమతో భోక్తు కర్తృత్వవాదశ్చ పరాస్తః. కథమ్
ఉచ్యతే-న తావదేహకత్వా దేహాదస్యస్యైవ కర్తు ర్భక్తుః స్వప్నఉపలభ్యే నా
పికర్తృభోక్తృచలిజ్ఞమృన ఇద్వియాద్యాత్మకమాత్మా సుషుప్తౌలక దురభోక్తృలిజ్ఞ
స్యైవాత్మనఆనందమయస్వోపలమ్భాత్. యద్యపిసుషుప్తౌనకస్యాశ్చపలమ్భస్తథాపి
సుషుప్తసాక్షీ కశ్చిన్ స్తీత్యవశ్యమభ్యుపేయః ఉచ్యతే-సమీక్షాన్యధానుపపత్తేః నాపి
సౌషుప్తంతమపనాత్మా తస్య జడత్వాత్తత్సాక్షీణోన్యస్యనత్వోచ్చ తస్మాదక
ర్తృభోక్తృ సగ్విసాక్షీ చై తస్యం బ్రహ్మైవాత్మేతి- అయమేవదేహాదిభ్య స్సకాశా
దాత్మనః పృథక్కరణప్రకారః ఉక్తశ్చాయంభావ్యకార్తః 'నాహం దేహో నేన్ద్రి
యాణ్యస్తరణో నాహంకారః ప్రాణవో యాద్ధిః, దారాపత్యజ్ఞేత్రవిత్తాదిదూర
స్సాక్షీనిత్యః ప్రత్యగాత్మా శివోహ'మితి స

౧౯

శ్లో॥ ఓమిత్యేన దయం పదం శ్రుతిగమ్యేనా తే నమస్తస్తప
స్తామోఽదఃప్రతిపత్తయే భవతి వా త న్నహ్మచర్యం బుధాః
కామేనాస్య చర స్త్యతఃపరమిదం బ్రహ్మాక్షరం చాపరం
శ్రేష్ఠాలమ్బస మేతదేత్య భజతే విద్వాన్పురం బ్రహ్మణః.

౨౦

వా. -మన్దప్రజ్ఞస్య ముముక్షో ర్బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనమాహ. ఓమితి- అయం
సమస్తః ఋగ్యజురాద్యాస్తకః శ్రుతిగణః ఓమిత్యేనత్పదం బ్రూతే పరంబ్రహ్మ
వక్తృత్యేకోద్ధిః అపరం బ్రహ్మ ప్రాణవాత్మకం వక్తృత్యనోద్ధిః. తపస్తామః తపసాం
స్తామ స్సమూహః అదః ప్రతిపత్తయే ఓమిత్యేతత్పదప్రాప్తయే భవతివా- భవ
త్యేవ తత్తస్మాత్ బుధాః అన్యపదస్య కామేన ప్రాప్తిచ్ఛయా బ్రహ్మచర్యం చరన్తి
అతోస్మాద్ధేతోః ఇదమక్షర మోమిత్యేతత్పదం పరంబ్రహ్మ భవతి. హిరణ్యగర్భా
శ్మక మవరం బ్రహ్మస భవతి. విద్వాన్శ్రేష్ఠాలమ్బసం శ్రేష్ఠనూలమ్బస మేత
దోమితిపద మేత్య- ప్రాప్యఅపలమ్బ్యత్యేతత్. బ్రహ్మణః హిరణ్యగర్భస్య పురం
లోకం భజతే. అపరబ్రహ్మకామశ్చేత్ బ్రహ్మణః- పరమాత్మనః పురంధామ-

స్వసూపమి శ్చైతద్భజతే. పరబ్రహ్మ కామార్చ్యేత్ ప్రతిభాసా.

91)

శ్రీ॥ ధర్మధర్మకృతాకృతాగతిగతాయాంస్య స్సదా శ్రీకృష్ణ

నాస్తిత్వం సమ్యక్ అత్యంత సజ్జనకాచార్య సమ్యక్ అత్యంత సజ్జనకాచార్య సమ్యక్ అత్యంత సజ్జనకాచార్య

ఆత్మ-సా నిహితే వపు ష్యనిసా^స గీర్వా^స పుర^స పుషి^స

హిందూలను హతలయ నగు మయఁజేసి మూఁగులను దోసి, బ్రహ్మదేవుని . ౨౧

[illegible]

శ్రీ॥ మోక్షోపాసనానంతో మహాంశ్చమహాత్ జన్మోద్భవోయాంస్థితో

నిష్కామో యతిథాత్మసుగ్రహవశా ద్యం శోకనాశం తతః

అసీనోపి సుదుర్గమేతిచ శయః యస్సర్వతోయాత్యహో

క స్తం వేత్తు మదామసం రవిసుతా దేవం సరోఽర్వాక్షసః. ౨౨

వ్యా.-యస్మాకికానాం కేనాంచిచ్ఛాస్త్రిణాంచ దేహాత్మకర్తృత్వభ్రాన్తిః తద్యుక్తమేవ-దుర్విజ్ఞేయత్వాదాత్మనభిత్వాహ యశితి-యః అణుతః అణో రవ్యశీ యానణుతరః మహాశోపి మహాశ్చ పరమాణుత్వపరమమహత్వయో సామా నాధికరణాయోగా నపరిచ్ఛేద్య ఇత్యర్థః. ఇన్తో ప్రిణినాం గుహాయాం బుద్ధా స్థితః తస్రోపలభ్య ఇత్యర్థః. నిష్ఠామః విద్వాన్ భాత్వనుగ్రహసశాదీశ్వరానుగ్రహ బలా స్త్విహ ప్రసాదనశాదితివా య మయతి ప్రహ్లాది జానాతిత్యేతత్. తస్యో యస్యాయనాత్ శోకనాశసం సంసారనాశ మయతి భగవే ముచ్యత ఇత్యేతత్. యః అసీనోపి సుదుర్గమేతి, యః శయస్సుపి సర్వతో యాతి దేహోపాధినశా దాసీనస్య శయానస్య చాత్మసః మనఃపాధివశా ద్దూరగమన సర్వతోగమనే సమ్భవత ఇతిభావః. అహో ఇతి వివిధానేకధర్మసామానాధికరణ్య చాశ్చర్యమ్. తం మదామసంసమదమయదంచ సహ్న మహ్నం చ మనస్తాదాత్మ్యాభ్యాసాదితిభావః దేవం - ద్యోతనశీల మాత్మాసం రవిసుతా న్యమా త్వరోఽన్యో ఽర్వాక్షసీఽర్వాచీసః కః ప్రాణీ వేత్తు సకోపీత్యర్థః. యద్యపి రవిసుతాత్పాక్తనాం హిరణ్య గర్భాదయో విదు రాత్మానం. తథాపి స తతోర్వాచీనా అస్మదాదయ ఇతి భావః ఇదంచాత్మనోదుర్విజ్ఞేయత్వాభిప్రాయేఽక్తిమేవ. కథ మస్యథా యమా దగ్వాక్తనానాం గుహాగీనా మాత్మజ్ఞత్వమ్. ౨౩

శ్లో॥ తిష్ఠంతం త్వసనస్థితాసు తనుషు స్వాత్మాన మేకం విభం

యో దేహ్యా మహాస్త మేతి కుశలం సోఽయం సశోచత్యపి

నోలభ్యః ప్రవచోభి గేషపురుషో నో మేధయా స శ్చిత్రై

రాత్మప్రార్థనయా శమాదినహితజ్ఞానేన లభ్యః పునః. ౨౩

వ్యా.-దుర్విజ్ఞేయోస్వాత్మా, కేసచిగుపాయేన జ్ఞాతవ్యపవ నతుత్యక్తవ్యః. మహాఫలసమ్భవాదిత్యాహ. తిష్ఠంతమితి - యస్తు కుశలం అనవస్థితాసు - అస్థిరాసు నానావిధాన్వితివా తనుషు దేవమనుష్య విత్రానిశరీరేషు తిష్ఠంతం కాష్ఠేషు దాహ వదితిభావః. కథమస్య సర్వశరీరాస్థినిగపద్యజ్య తేఽతతహ. విభం - వ్యాపకం గగనవదితిభావః. అతఏవైకం భవభవత్వే మానాభావాదితిభావః. సచ జీవైకత్వే కథం సంసారవైచిత్ర్యమితివాచ్యం. బుద్ధ్యాదిప్రియై త్వాత్తస్య. అతఏవ 'జ్ఞాత్రజ్ఞాప్యపి మాం విద్ధి సర్వత్ ప్రేమ భాగ' తేతి భగవతో గీతమ్. అసేన

జీవేశ్వరిభద్రోపి నిర్మూలితః. అదేహం- స్వతఃదేహాగహితం సుంయయంతయం దే
హవానివప్రతిభాతి స వస్తుతత్తిభాసః. మాహాస్థ మాత్మాస మేతి నిత్యోత్పత్తి
అయ మహామస్మితి. సాయం విద్వాన్ సశోచత్యపి వైచిత్ర్యేచితి. 'తెరితిథి'కమా
త్మవి' దితిశ్రుతేరితిభావః తద్వికేనోపాయేనాయం లభ్యోత త ఆహ. ప్రపపుగుమ
ఆత్మా, ప్రపచోభి - రనేక వేదవేదాన్తాదిస్వీకారే గోచరభ్యః సాధయం-గ్రాన్థాన్
ధారణశక్త్యా నోపభ్యః. శ్రుతైశ్చవైశ్చ బహుభి ర్నిలభ్యః. కిన్తు ఆత్మప్రాధ
నయా - సర్వకామత్యాగపూర్వకయా ఆత్మైకకామసయా శమాదిసహిత్యై నేన
పునర్లభ్యః. య స్సర్వాకామా నివహాయా త్మాసమే మేవ కామమహా
నస్య, శమాదిసహిత శ్చవణాదిక మభ్యస్యతి తేనాత్మలభ్యత ఇత్యర్థః. . ౧౩

శ్లో॥ యోఽశాస్త్రో నసమాహితో సవిరోధో నుష్కగ్రహితశ్చ స్థిరః
నాత్మాధీ నపరాత్మవి త్స పురుషం జానాతు తంవా కథం
సర్వం యస్య జగ త్ప్రియాత్యశసతాం బ్రహ్మేంద్రుదాంబరం
స్తమ్బస్తంచ తథోపసేచనపదం మృత్యుశ్చ యసోఽస్యతి. . ౧౪

వ్యా.-శమాదిసాధనసంపన్న ఆత్మకామవన జానాత్యాత్మాసమైశ్చనయః
పూర్వశ్లోకేదర్శితః. ఇహతు- తదభావే తదభావగతి వ్యతిరేకం దిగ్బయతి యశ్చి-
యః- అశాస్త్రః ఇద్రియచాపల్యాదనుపరతః అతపవాశాస్త్రవృత్తి శాస్త్రస్వాస్తి
అతపవ నసమాహిత శ్చితైకాగ్ర్యగహితః. అశాస్త్రత్వాదేవ నుష్కగ్రహో సవి
రతః, అశాస్త్రమత్వాదేవ నాత్మాధీ. నిష్కామః ప్రశాస్త్రచేతా హ్యత్మకామీ
భవతి. అతపవాస్య పరోక్షాత్మజ్ఞానమపి నాస్తీత్యాపం-నపరాత్మనిదితి. స పురుషః
తం కథంవా జానాతు? కథమపి నజానీయాదేవ. కోసా పురుషోఽతః. సర్వమితి
యస్య బ్రహ్మేంద్రుదాంబరం స్తమ్బస్తంచ సర్వం జగ దశసతా మన్నత్యం
ప్రియాతి. య స్సర్వం జగదతీత్యర్థః. సర్వలయసాక్షి త్వాదితిభావః. నను
మృత్యునైవ సర్వమద్యతేత ఆహ. తథా మృత్యుశ్చ యసోఽప్రసేచనపదం-
శాకత్వ మశ్చితి అశన త్వేవ్యపర్యాప్తవ మృత్యురిత్యర్థః. తంపురుషమితి పూర్వేణ
సమ్బంధః. . ౧౫

శ్లో॥ దేహేఽస్మిన్ పరమం నభః పరపదం బుద్ధిమృవిశ్వ స్థితౌ
సూథౌ ద్వా పురుషౌ పరస్పరపరా ఛాయాప్రకాశావివ
ఏక స్తత్రీ ఫలం కృతస్య మధురం భుజ్జే పరః పశ్యతి
బ్రహ్మజ్ఞాతి సమ్మేదాన్తి కృతినః పశ్చాత్తయోపి స్ఫుటమ్. . ౧౬

వ్యా.-నను స పురుషః కి మీశ్వరః కింవాజీవ ఇతి శంకాయాం తావ జ్ఞేవేశ్వర
యోర్లక్షణమాహ-దేహే ఇతి. అస్మిన్ దేహే వర్తమాన మితి శేషః పరపదం పరస్య
బ్రహ్మణః పదం స్థానం బుద్ధిం బుద్ధిశబ్దవాచ్యం పరమం సభః పరమాకాశం ప్రవిశ్య
ఛాయాప్రకాశావివాతపానాతపాపివ పరస్పరపరౌ అన్యోన్యవిలక్షణౌ గూఢౌ
ద్వా పురుషౌ స్థితౌ తత్ర తయోః పురుషయో లేకః జీవ ఇత్యర్థః. కృతస్య కర్మణః
ఫలం సుఖం దుఃఖంవా మధురం స్వాదు యథాతథా మధురం ఫలమితివా భుక్తౌ
అనుభవతి పరః. అన్య ఈశ్వర ఇత్యర్థః. పశ్యతి కర్మఫల మనశ్చ సాక్షాత్ పశ్యతి.
బుద్ధిప్రవిష్టో భోక్తా జీవః బుద్ధిప్రవిష్ట స్సాక్షీ ఈశ్వర ఇతిభావః. ఇతి బ్రహ్మజ్ఞా
బ్రహ్మవిద సమ్యగ్భూతి ని వదన్తి కృతినః కర్మణః పశ్చాత్తతః అపిశబ్దాత్ త్రిణా
చి కేతాశ్చ స్ఫుటం సమ్యగ్భూతి ని తస్మా దాస్తిక్యే రాత్రీ సంశయః కర్తవ్య ఇతిభావః.

౨౧

శ్లో॥ య శేతుః కృతినాం సృణౌ మపరమం దుఃఖాద్ధిసంతారణే
య త్సంసారసముద్రతారణహృదాం భూయః పరశ్చభయసే
బ్రహ్మైత ద్ద్వివిధం తదక్షర మిహ జ్ఞాతం సృభి శ్శక్యతే
చేతుం చాప్యపరం స తత్ర విధినా నో నాచి కేతాశ్చకమ్.

౨౨

వ్యా.-తత్ర జీవస్య కర్తవ్యం దర్శయతి. యదితి - య దపరమం బ్రహ్మ
కృతినాం కర్మణాం సృణాం దుఃఖాద్ధిసంతారణే శేతు ర్భవతి. య ద్భూయః యత్తు పరం
బ్రహ్మ సంసారసముద్రతారణహృదాం సంసారసముద్రపారగమనాభిలాషిణాం సృణా
మభయం భయశూన్యం పరమాశ్రయ మ్భవతి. తదేత ద్ద్వివిధం పరమపరంచాక్ష
రం బ్రహ్మ ఇహలోకే సృభి స్తీన్ద్రజ్ఞాతం శక్యతే. తత్రచ బ్రహ్మస్వయే నాచి కేతా
త్మక మగ్నిస్వరూప మపరం బ్రహ్మ. విధినా చేతుంచ సృభి ర్శక్యతే ఇతి. అపితు
సుఖేన శక్యతేవ తస్మా త్కర్మబ్రహ్మవిదాశ్రయే పరాప గే ద్వే బ్రహ్మణి వేదితవ్యే
ఇతివాక్యాధ్యక్షః.

౨౩

శ్లో॥ బుద్ధ్యా సారథినా మనోరశసయా సజ్జుహ్యమాణేన్ద్రియ
స్తోమాశ్చైవ రనుకృప్యమాణం మధిపహ్యత్మా శరీరం రథమ్
శబ్దోదీన్ద్రియం స్యతోనుభవతి ప్రజ్ఞానినోఽముంతతో
భోక్తారం బుధితే హృదన్ద్రియశరీరోపాధినయోగతః.

౨౪

వ్యా.-కథం జీవస్యభోక్తృత్వం తద్దర్శయతి. యతో యస్మా దాత్మా రథకస్థా
నీయః బుద్ధ్యా సారథినా మనోరశసయా మన్సేవ రశసయా సజ్జుహ్యమాణేన్ద్రియ
యస్తోమహ్యం రిశ్య రనుకృప్యమాణం శరీరం రథ హృదహ్య శబ్దోదీన్ద్రియం
ననుభవతి తత్ర స్తస్మాత్ అముం జీవం ప్రజ్ఞానినః ప్రజ్ఞా పృథన్ద్రియశరీరోపాధి

సంయోగతః హృద్ద్వియశరీరరూపోపాధినయోగాన్యోః భోక్తృత్వం బుధితే.
బోపాధికమేవ జీవస్య భోక్తృత్వం సస్వాభావికమితిభావః. ౨౭

శ్లో॥ విజ్ఞానంచ సమాహితంచ హృదయం నో బుద్ధసూతస్యచే
ద్వశ్యా స్యా త్కథ మిన్ద్రియాశ్వపితతి ర్వివ్యస్తి పశ్యాతు సా
విజ్ఞానేన సమాహితేన మనసా య క్షస్త్య యత్సారథిః
సప్రాప్నోతి యియాసితం పరపదం నాస్యస్తు దుస్సారథిః. ౨౮

వ్యా.-కథమునరస్యజీవస్య బోపాధికభోక్తృత్వపరిత్యాగపూర్వకస్వాభావికే
శ్వరత్వప్రాప్తి రతతహ విజ్ఞానమితి - బుద్ధసూతస్య బుద్ధిరూపసారథిః విజ్ఞానంన పు
ణ్యం సమాహితం హృదయం మనశ్చ నోచే న్నాస్తియః. ఇన్ద్రియాశ్వనితీతిః ఇన్ద్రి
యరూపాశ్వసమూహః కథం వశ్యా స్యా న్న కథమవీత్యన్యః. బుద్ధసూతస్య విజ్ఞానం
సమాహితం హృదయంచ యద్యస్తి తర్హి సా ఇన్ద్రియాశ్వపితతి ర్వివ్యస్తి -
యత్సారథిః యస్య సారథిః విజ్ఞానేన సమాహితేన మనసాచ యశ్చో భవతి పరథః
యియాసితం గస్తుమిష్టం పరపద ముత్కృష్టస్థాన ముద్యానాదికం పరిబ్రష్మాన
ప్రాప్నోతి. అన్యో దుస్సారథిః దుష్టసారథి ర్యస్య స దుస్సారథిః విజ్ఞానేన సమా
హితమనసాచ హీనో యస్య సారథి స్స ఇత్యర్థః యియాసితం పదం న సప్రాప్నోతి
తస్మాద్విజ్ఞానవత్యా సమాహితమనస్కయాచ బుద్ధ్యా భవిష్య మిత్యభిప్రాయః.
.. ౨౯

శ్లో॥ విజ్ఞానీ శుచి రాత్మవాంస్తు పురుష స్సంసారమార్గస్య త
త్పరం విష్ణుపదం ప్రయాతి న పున స్సంసార మాపద్యతే
విజ్ఞానేన సమాహితేన మనసా రిక్తః పున శ్చాశుచి
స్త ద్విష్ణోః పరమం పదం నభజతే సంసారపవ థితః. ౩౦

వ్యా.-తస్మాత్-విజ్ఞానీ శుచి ర్నిర్మలః ఆత్మవాన్ సమాహితహృదయశ్చ పు
రుషస్తు సంసారమార్గస్య పారం తత్ప్రసిద్ధం విష్ణుపద మిశ్వరత్వం ప్రయాతి పునస్సం
సారం నాపద్యతే నభజతే. బుద్ధ్యా ఆత్మనాత్మనీవివిధ్యోనః - సమాహితాత్మా
జీవః అవిద్యాకృతం భోక్తృత్వం పరిత్యజ్య స్వాభావిక మిశ్వరత్వ మాప్నోతి
నపునరోభోక్తృత్వం ప్రపద్యతే తన్మూలస్వాజ్ఞానస్య సప్తత్వాదితిభావః రజ్జో రవి
ద్యయా సర్పత్వ మివ జీవత్వం జాత మవిద్యయాకిలేశ్వరస్య విద్యయా అవిద్యాయా
నాశేనతి రజ్జో సర్పత్వ మివేశ్వరా జ్ఞానత్వ మసగచ్ఛతీతి గూఢాశయః. సను
ద్యా పురుషో బుద్ధి మ్పృథివ్య స్థితావితీ పూర్వము క్త మధునాతు. ఏకస్యైవ
భావ్యా జీవత్వం స్వతఃశ్వరత్వమిశ్యుచ్యతే, కథ మవిరోధ ఇతిచే దుచ్యతే.
ఈశ్వర స్సర్వాత్మనా స జీవభావం ప్రాప్త్య క్త తదేకదేశపవ. ముష్టానాం
జీవలోకే జీవభూత స్సనాతన ఇతి గీతావచనాత్. అన్యథా సంసారిణా సంసారాప

నుత్తయే సమారాధ్యస్త్యేశ్వరస్త్వైవాసంసారిణోఽభానప్రసజ్ఞాత్. నచ నిరంశస్త్యేశ్వరస్య కథమంశ ఇతివాచ్యం మాయయా తస్య కల్పితత్వాత్. తస్మాత్ ఘటాకాశ మహాకాశవత్ప్రవేశ్వరా పుభా స్తః. ఘటాకాశస్య ఘటోపాధిప్రయుక్తమేవ పరిచ్ఛిన్నత్వం స్వతస్తు అపరిచ్ఛిన్నో మహాకాశఏవ ఘటాకాశః యథాతథా జీవస్య బుద్ధ్యపాధిప్రయుక్తమేవ సంసారిత్వం స్వతస్తు ఈశ్వరత్వమేవేతి. న చైవం బుద్ధిమృదీకృతస్థితత్వం కథముభయోః జీవవహి బుద్ధ్యపాధికత్వా ద్బుద్ధిం ప్రవిశ్య స్థిత ఇతి వాచ్యం. బుద్ధితాదాత్మ్యాభ్యాసా ద్బుద్ధిం ప్రవిశ్య స్థితో జీవః. బుద్ధ్యవలభ్యత్వా ద్బుద్ధిం ప్రవిశ్య స్థిత ఈశ్వర ఇతి అయంచ బుద్ధిస ఈశ్వరః ప్రత్యగ్జ్ఞైవ నాన్యః ప్రతీచవవ సాక్షి త్వా దసంసారిత్వాచ్చ. ఇతి ఏవం వివేకిన ఈశ్వరత్వ ముపవగ్య అవివేకిన సంసార మాహ. విజ్ఞానేనేతి - విజ్ఞానేన సమాహితేన మనసాచ రిక్తః రహితోఽశుచి స్సమలః పునస్తు. తద్విష్టాః పరమం పదం స్వరూపం సభజతే కిన్తు సంసారవ ప్థితో భవతి. తస్మా దజ్ఞో జీవ ఏవ నేశ్వరః. విజ్ఞ ఈశ్వరఏవ నజీవః ఏవ మేకస్త్వైవ పురుషస్య అజ్ఞత్వా జీవత్వం విజ్ఞత్వా దీశ్వరత్వంచ భవతీతి స నేశ్వరభేదావకాశః తస్మా త్పరైః స్వాభావికబ్రహ్మత్వలాభాయ జ్ఞాననూగవేవ ప్రస ర్థితస్య మిత్యభిప్రాయః. ౨౯

శ్లో॥ స్థూలా దిద్రియసంఘాయా త్తేషు పర స్సూక్ష్మోర్ధ్వసంఘో మనస్తస్మా చ్చాపి పరం తతోపి ధిషణా తస్యాః పరోవై మహాః, అవ్యక్తం మహతః పరంహి పురుషో వ్యక్తాత్పర స్తత్పరం నో క్షిప్యేత్ పరాగతి స్సచ పరాకాష్ఠాహి సర్వాస్తరః. 30

వ్యా.--సను పురుషా దుత్క్రష్టః పరమపురుషః పురుషో త్తమనామాస్తీశ్వరఇతి కథం జీవవేశ్వర ఇత్యత్రాహ స్థూలాదితిస్థూలాదిద్రియసంఘాయా త్సూక్ష్మోర్ధ్వసంఘః శబ్దస్సర్వరూపరసగంధసాత్మకః పరఃప్రకృష్టః తస్మాత్పరాకార్యత్వాదిద్రియాణాం కార్యాసేక్షయా హరిణస్యపరత్వాచ్చేతిభావః. తస్మాదవ్యర్థసజ్ఞాత్ మనః పరం మనోగ్రాహ్యత్వాద్విషయాణాం గ్రాహ్యసేక్షయా గ్రాహకస్య సూక్ష్మత్వాద్గ్రాహకాగ్రీవసంక్తాత్వాచ్చ గ్రహ్యస్యమనస ఇన్ద్రియవిషయేభ్యః పరత్వమితిభావః అగ్రేభ్యః పరస్య మనస ఇన్ద్రియేభ్యః పరత్వజ్ఞానసంధిమేన ఇన్ద్రియప్రవృత్తే ర్మనః పూర్వకత్వాచ్చ తదితిబోధ్యమ్. తతోపి మనసోపి ధిషణా బుద్ధిః పరా సూక్ష్మా మహతి ఆత్మేభూతాచ బుద్ధిపరత స్తత్వాత్పరసః- తస్యాశ్చ బుద్ధేః మహాః హిరణ్యగర్భః పరః బుద్ధ్యధిష్ఠాత్మత్వాత్తస్య. మహాః మహత్త్వమితివా. మహత్త్వత్వ కార్యత్వాద్బుద్ధే సాన్ధ్యమతేరిత్యా. అవ్యక్తం ప్రకృతి రీశ్వరోపాధిః మహతః పరం ప్రకృతికార్యత్వా స్మహతః. హిరణ్యగర్భోపాధేశ్చ ప్రకృతికార్యత్వాత్. తస్మా చ్చావ్యక్తాదజ్ఞానా త్పురుషః పరః సూక్ష్మో మహా నాత్మాచ భవతి. పురుషోపాధి

త్వాదవ్యక్తస్య పురుషాధీనసత్తాప్రకాశాదిమత్వాచ్చ, హింపస్త్రిణా. తత్పురం పురుషాత్పురం వస్తు కిచ్చదపి నో నాస్తి. అత సృపురుషున పరాగతిః. యగ్గత్వా ననివర్తంతే తత్పురం పదం పరాగతిరిత్యుచ్యతే స పురుషవస పరాకాష్ఠా. సూక్ష్మత్వ మహత్త్వ ప్రత్యగాత్మత్వానాం పర్యవసానం భవతి. తస్య హేతుమాహ. హి యస్తాత్మనః. సర్వాన్తరః సర్వస్యాప్యాస్తరః. యద్యస్యాస్తరం తత్త్వస్యైర్విరూపం సూక్ష్మం మహత్త్వస్యాత్మాద భవతి. యథా. పటస్యాస్తరస్తన్తః పటాత్పుర సూక్ష్మోక్త మహాత్. పటస్యాత్మాద. పురుషస్తు సర్వాస్తర ఇతి సర్వస్మాత్పుర సూక్ష్మోక్త మహా సర్వస్యాత్మాద. సచ పురుషస్యాపి కల్పిదాస్తరోస్తీతివాచ్యమనవస్థావశ్చే. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా పురుషవేత్వరః సవపపురుషోత్తమశ్చ. నను. పురుషో జీవః ప్రత్యగాత్మా తదాస్తర ఈశ్వరః పరమాత్మా. అత్ర చాస్తర్యామి బ్రాహ్మణం ప్రమాణం. సచాసస్థా. పరమాత్మన ఆస్తరస్యాన్యస్యానభ్యుపగమాత్. ఇతిచే నైవమ్. పురుషవేద పరాకాష్ఠా పరాగతి రితి ప్రకృతశ్శుతివిరోధాత్. అస్తర్యామి బ్రాహ్మణస్యచ ప్రకృతప్రత్య గాత్మపరత్వాత్. సచ ప్రకృత శ్శుతిగతపురుషశబ్దస్య పరమాత్మైవాధ్యః. సప్రత్య గాత్మేతివాచ్యమ్. ప్రకృతశ్శుతౌ ప్రత్యగాత్మవాచిశబ్దాస్తరాభావాత్. ప్రత్య గాత్మనః పరమాత్మపర ఇతి వ్యావశ్యం వక్తవ్యమ్. కిచ్చప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మా పర ఇతి కథనం కింపరమాత్మనః కార్యం ప్రత్యగాత్మేతి ధియా. యద్వా పరమాత్మ నోంశః ప్రత్యగాత్మేతి. అధవా. పరమాత్మనియామ్య ఇతి. ఉత పరమాత్మనావ్యాప్త ఇతి. నాద్యః. అజత్వేన ప్రత్యగాత్మనోకార్యత్వాత్. నద్వితీయః. సుషుప్తిమృతి మూర్ఛాదిషు పరమాత్మనియామ్యత్వస్య ప్రత్యగాత్మస్వదర్శనాత్. బిగరాదాను బుద్ధ్యాది తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయిక్తమేవ జీవస్య నియామ్యత్వమితి. న తురీయః. నిరవయవే వ్యాపకే ప్రతీచి వ్యాప్యత్వాయోగాత్. అతః పరిశిష్టశలోన్ ద్వితీయః తస్యచ ప్రత్యక్సరాభేదవేద తాత్పర్యం. నిరంశేశ్వరసాన్తాంశిత్యకల్పనా యో గాత్. పరమాత్మా భిన్నః ప్రత్యగాత్మేతి వస్తుంహి పరమాత్మాంశః ప్రత్యగాత్మేత్యు క్తమ్ - భవతువా ఘటాకాశోమహాకాశస్వేవ పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మాంశః తథాపి న వ్యాప్యవ్యాపకభావ స్తయోస్తయోరివ-ఏకత్వాదేవ. తస్మాత్ప్రత్యగ భిన్నః పరమాత్మేహ పురుషశబ్దః.

కర

శ్లో॥ గూఢోత్మా భవనేష్వయం న సకలైర్జ్ఞేయో వృతో మాయయా
బుద్ధ్యా సూక్ష్మికయాఽగ్రయా పున రయం సూక్ష్మోత్కృష్ట దృశ్యతే
విద్యా హృద్యపసంహరే ద్గిర మిదం చిత్తంచ బుద్ధౌ మహా
త్యేనాం తంచ మహాంత మాంతతమే శాస్తే ప్రతీచ్యాత్మని.

30

వ్యా.-నను యద్యయమాత్మా స్వబుద్ధావేద సితః కిమితి తర్హి సర్వైర్విజ్ఞా యతే? అతఃప. గూఢోత్మేతి-అయంపురుషః. భవనేషు సర్వభూతేషు గూఢోత్మా

గూఢ ఆత్మా-గూఢోత్మా వర్ణవికృతేరితి వచనాత్సాధుః. గూఢస్సంవృతఆత్మా, ఏవం మాయయా వృతః అతిపవాయంసకత్తైర్నజ్ఞేయః నాహంపరీకాశస్సర్వస్య 'యోగమాయాసమావృత' ఇతిగీతావచనాత్. తద్వైవం సర్వై రవిదితః పురుష శృశవిషణిప్రాయ ఏవేత్యత ఆహ సూక్ష్మేక్షణైః సూక్ష్మదృగ్భిః పునరయ మాత్మా సూక్ష్మికయా సూక్ష్మయా అగ్నియా అవహితతమయా ఏకాగ్రియా బుద్ధ్యా దృశ్యతే జ్ఞాయతే. తమేవజ్ఞానప్రకారం దర్శయతి. విద్వాక్. గిరింవాచం హృదిమనసి ఉపసంహరేత్ నియచ్ఛేత్. మనోవ్యాపారపూర్వకత్వాద్వాగ్వాన్త్య పారస్య-మనోనిర్వాన్త్యపారం కృత్వా సఖిచ్ఛిదపి వదేదిత్యర్థః ఇదంచచిత్తం బుద్ధావృత సంహరేత్. బుద్ధిం నిశ్చలామేకాగ్రిం కృత్వా మనస్తత్రనియచ్ఛేదిత్యర్థః. ఏనాం బుద్ధించ మహతి స్వకారణే ఉపసంహరేత్. బుద్ధిర్నామ నాస్తిజ్ఞేద్వస్తు కిన్తు మహానేవబుద్ధిః. మహాత్కార్యత్వాద్బుద్ధేః. కార్యస్యచ కారణవ్యతిరేకేణాసత్త్వా దితి వశ్యేదిత్యర్థః. తంచ మహాన్తం చాత్మత్కారణమప్యక్తంచ. ఆస్తరతమే సర్వాస్తరే శాస్త్ర నిస్తరజ్ఞానముద్రానదితిభావః. పతీచిపూర్ణైకత్వని ఉపసంహరేత్. ఆత్మవ్యతిరేకేణ కిమపినాస్తి. ఆత్మైవేనం సర్వం సర్వస్యాప్యయమేవాత్మా సపవాత్మాహమస్మీతి వశ్యేదిత్యర్థః. యద్వా సర్వమాశ్మనిపరీవిలాప్య నిర్వికల్ప సమాధౌ స్వాత్మస్యేవానతిషేతేత్యర్థః. తస్మాద్విచారేణ నిదిధ్యాసనేనచాత్మాసం వశ్యేదిత్యభిప్రాయః.

30

శ్లో॥ యద్జ్ఞానం బత దుగ్ధమం సునిశితా శత్రుస్య ధారా యథా॥

శబ్దస్పర్శ మరూప మన్యయ మజం నిత్యం ధృవం చారసన్
నిర్గంధం య దనస్త మేత్య పురుషో మృత్యో ర్ముఖా స్మచ్యతే॥
విద్వాను చ్చిత్ ఆత్మ జగత్ సరా స్త త్త్వాన్త మాచార్విణః.

31

వ్యా.-ఆత్మతత్త్వస్య దుగ్ధమత్వము క్తం శత్రు దృష్టాస్త మాహ యదితి - యథా సునిశితా సుతీక్ష్ణా శత్రుస్య ధారా దుగ్ధమా గన్తు మశక్యాతథా యద్జ్ఞానం యస్యాత్మతత్త్వస్య జ్ఞానంచుగ్ధమన్. కస్మాద్దుగ్ధమమిత్యత్ర శబ్దాదివిషయాభావా దిత్యాహ. అశబ్దేతి-య దాత్మతత్త్వస్య-అశబ్ద మస్పర్శ మరూప మరసం నిర్గంధం శబ్దాదివిషయవశ్చకశూన్య మతపవాతీన్ద్రియత్వా దుగ్ధమ మితిభావః. కస్మాచ్ఛబ్దాదిరహిత మత ఆహ. అన్యయమితి సవ్యేతి వికారమాపద్యత ఇత్యన్యయ మవికారి. శబ్దాదిమద్యస్తుహి విక్రియతే. కస్మాదవిక్రియమత ఆహ. అజమితి జాతస్య హి వృద్ధ్యాదివికారాః. అజత్వా దేవ నిత్య మమృతం జాతస్యహి ధువో మృత్యు రితిగీతాశాస్త్రాత్. అతపవ ధృవ మన్యభిచారి. సద్బుద్ధేరన్యభిచారీత్వేన సద్వస్తునోన్యభిచారిత్వాత్. సత్తాహి సర్వతామిగతా అతపవాసన్తం దేశకాలవస్తు

కృతపరిచ్ఛేదరహితం భవతి. మూషకగ్రహణాయ సర్వతఖసనన్నివ యత్కించు
దల్పఫలాయ మహాయత్నేనాత్మజ్ఞానసమ్పాదనం వ్యర్థ మిత్యేతదహం. పురుషః
య దేత్య సాత్మాత్మత్వ మృత్యోర్మృఖా స్మృత్యతే అమృతో భవతి. త చాత్మ
తత్త్వం ప్రాప్తం హేనరా ఆచార్యణస్సస్య అవిద్యానుస్థితః ఆశు బాగ్యత జాగరిం
ప్రబోధం భజత. నహి సుషుప్తః పురుషః కమవ్యర్థంప్రాప్తమిషాప్తేః కిన్త్యప్రబుధావవ
యూయం చానాదికాలాదారభ్య అవిద్యానూపాం సుషుప్త ముసగతాస్సస్యః పురు
షార వికలా జాతా ఇదానీమపి తాం త్యక్త్వా జ్ఞానలక్షణంజాగరిం భజత. తతఃపురు
షార్థ సిద్ధిస్సాన్యద్యుష్మాకమ్. తలోప్రాయశ్చోక్త ఆచార్యి. తత్త్వవిదుషిష్టమైన
విద్యయా అవిద్యా నివర్త్యతే నాన్యయేతి కృత్వా తత్త్వవిత్సకాశం గత్వా జ్ఞానం
సమ్పాదయ తేత్యభిప్రాయః- శరీరస్యానిత్యత్వాదాశ్చిత్త్యక్తమ్. 32

శ్లో॥ శ్రోత్రాద్ద్రియసంఘయం సభగవాన్ శబ్దాదిబాహ్యార్థగం
చక్రేయ త్త దసౌ పుమా స్పహి రిమాన్ భుక్తే స్వశ రిన్ద్రియైః
ధీరః కోపి యతేన్ద్రియోఽనుభవతి స్వం ప్రత్యగాత్మాన ను
తాప్రప్తం మోక్ష ముశ న్నధీరహృదయః కామీతు మ్మోక్షార్థశః. 33

వ్యా.-కస్తాదాత్తాన మిన్ద్రియాణి నగృహ్యంత్యేతదహం. శ్రోత్రేతి-సభగవా నీ
శ్వరః శ్రోత్రాద్ద్రియసంఘయం జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకం శబ్దాదిబాహ్యార్థగం శబ్దాదివిష
యపఞ్చకగ్రాహకం చక్రే. నత్వేస్తర్మఖమితిభావః. యద్యస్మాదేవం తత్త్వస్మాత్
అసౌపుమాన్ సఘ్నతాభిమానీపురుషః. స్వశ రిన్ద్రియైః. బహిర్వ గ్ధనుసా నిమా
న్సబ్దాదివిషయాన్భుక్తే అనుభవతి - గృహ్యంత్యేతత్. సత్వాత్మాగ్నిం. తస్యాస్మ
రత్వాదితిభావః. తర్వాతీన్ద్రియస్యాస్య జ్ఞానం కథ మతదహం గీగృహి. కోపిగన్త్యః
యతేన్ద్రియః జతేన్ద్రియః మోక్షమాప్తం ప్రాప్తముశన్ కామసమానః
ముముక్షురిత్యేతత్. ధీరః విద్వాన్ - అత్రైవదేహే స్వంప్రత్యగాత్మాన మను
భవతి పశ్యతి - అన్తర్మఖేన మనసేతిభావః. ఏవం వివదనుభవసిన్ద్రిత్వా న్నాన్యై
న్యసత్త్వశజ్ఞాకార్యేత్యప్యభిప్రాయః. అథ బహిర్మఖస్య గతిమాహ. బాధీరహృ
దయః అజతేన్ద్రియత్వా దధీరచిత్తః కామీతు, మృత్యోర్వశో భవతి. పుసఃపుసన్ద్రి
యతే జాయతేచేత్యర్థః. సంసరతీత్యేతత్. 33.

శ్లో॥ లోకో యేన సమీక్షతే ధ్వనిరసస్పర్శాంశ్చ దుఃఖం సుఖం
రూపం గన్ధగుణంచ జాగ్రతి తథా స్వప్నే సుషుప్తావపి
అజ్ఞానం హృదయేన్ద్రియా ద్యవిదితం యస్యాస్తి నో కిచ్చన
జ్ఞత్వాస్యాత్మమహేశ్వరం మధుభుజం ధీరో సశోచత్యమునః. 34.

వ్యా.-నను నాస్తికశ్చిదాత్మపదార్థః. యః ధీరః పశ్యేదతదహం. లోక ఇతి-లోకః
జనః ప్రమాతృవర్గ ఇత్యేతత్. యేన చైతన్యేన బుద్ధివృత్త్యపాయా ధేనేతిభావః.

జాగ్రతి ధ్వని రసస్పర్శా - సూపం గన్ధగుణం గన్ధభితి గుణః తం గన్ధః గుణః
కామాదిః - గన్ధగుణయో స్సమాహారో గన్ధగుణం తదితివా. సుఖం దుఖంచ
సమీక్షతే సమ్యక్ప్రకృతి. అస్త్యకరణం చక్షురాదీన్ద్రియద్వారా బహిర్నిర్గత్య
ఘటాదివిషయాకారేణ పరిణమతే. అస్త్యశ్చ సుఖాద్యాకారేణ పరిణమతే.
సపిషపరిణామో వృత్తిరిత్యుచ్యతే. సాచవృత్తిస్వతోజడాపితృనైతన్యాభాసరస
విద్వాసతీ చేతనా భవతి. శయాచ వృత్త్యా శబ్దాదివిషయజ్ఞానమ్భవతి. పురుషస్య
ఏవంసతి వృత్త్యుపాయాశ్చైతన్యమేవ శబ్దాదిజ్ఞానకరణం నాన్యదితిసిద్ధమ్.
సచకర్తురాత్మనస్స్వరూపమేవ చైతన్యం కథంకరణమ్భవతీతివాచ్య మకర్తృత్వా
దాశ్మనః. క్షిప్త ఏకస్యైవచైతన్యస్యాకర్తు రకరణస్య అస్త్యకరణావచ్ఛేదేన కర్తృ
త్వం శబ్దవృత్త్యవచ్ఛేదేన కరణత్వమపి భవత్యవిద్యయేతివివేకః. తథా జాగ్రతీవ
స్వప్నీపి - అవిద్యావృత్త్యుపాయాశ్చేన యేన చైతన్యేన లోక స్తైజసః స్వప్నదృష్టే
త్యేతత్. ధ్వన్యాశీక నిద్రాకల్పితా సమీక్షతే. సుషుప్తీచ లోకః పౌజ్ఞః.
యేన అవిద్యావృత్త్యనచ్ఛేదేన చైతన్యేన అజ్ఞానమపిశబ్దాదానందంచ సమీ
క్షతే. 'సుఖమహమస్వాప్నం సకల్బుదవేదిష' మిత్యుద్ధృతపరామర్శాల్లిక్ష్ణాత్సుషుప్తా
వాత్మన ఆనన్దాజ్ఞానానుభవోనుమీయత ఇతి సతదసలాపః కర్తుంశక్యత ఇతిభావః.
నను, చక్షురాదీన్ద్రియైరేవ కర్తృణ్ గ్లోకః శబ్దాదీ స్పృహతి - మనసాచ సుఖాదీ నితి
వ్యర్థత ఇత్యైతన్యాభ్యుపగమోఽత ఆహ - లోకః యేన హృదయేన్ద్రియాది సమీ
క్షతే - ఆదిపదాదుబద్ధిగ్రహణం. యేనహృదయేన్ద్రియాదిక మనుభాస్యతే తేనైవ
శబ్దాదికమపీతికృత్వా నాస్తి హృదయాదీనాం శబ్దాదిభాసకత్యమితిభావః. నస్తవం
చక్షురాదేః కథం కరణత్వస్యవహార ఇతివాచ్యం. చక్షురాదేః తద్వారా నిర్గతబుద్ధి
వృత్తేః తదుపాయాశ్చైతన్యస్యచావివేకాదితి. నస్తవంచైతన్యే నైవానుభాస్యతాం
కించక్షురాది నేతివాచ్యం. ఇత్యేనసామాన్యాకా గణావభాసితోపి శబ్దాదిః. వృత్త్యు
పాయాశ్చైతన్యేన విశేషాకారేణానుభాస్యజే, ఏవం విశేషానుభాసితఏవ శబ్దాది
జ్ఞానైత్యుచ్యతే. తస్మా చ్చక్షురాదిక మాత్మన ఉపాధిభూతత్వా దుపకరణ
మాప్రసక్తం. సచ స్వతోవిశేషావభాసనామమస్య ప్రాప్త్యస్య కథం వృత్త్యుపాయాశ్చత్వ
మాప్రేః తల్లాభఇతివాచ్యం. స్వతోస్సామాన్యతాపహేతో రప్యాతవస్య దర్పణ
విశేషానుభూత్యమాత్రేణ దాహ పేతుత్వద్గూనాత్. తస్మాన్చైతన్యమేవ
సర్వావభాసకం - అతఏవ యస్య చైతన్యాత్మనః అవిదిత మజ్ఞాతం కిచ్చనాసి నోఅస్తి
చైతన్యాసవభాస్యస్య శశశృక్లాది తుల్యత్వాదితిభావః ఏతేన సర్వవిగదవభాసకకల్పి
దస్త్యైర్మహద్బుద్ధి భితిసిద్ధిః - భాస్యలిప్తేన భాసనానుమానాత్ అన్యజగత్ ఆత్మ
మహేశ్వర మాత్మభూతం మహాస్తమీశ్వరస్య అనేన యేనాత్మనాజగదిదంసాత్మకం

తస్మాత్తనవవాసత్వే కథం జగతస్సత్వమిత్యాత్మాస్తిత్వం జ్ఞాయతే. ఈశితవ్య
జగల్లోన మహేశ్వరతత్వానమాయతేచేతిసిద్ధమ్. కిచ్చ, అతతీతిఅహ్నతీతివాఙ్మే
తిశ్చశ్చక్ర్యావిభుత్వంచోచ్యతేఆత్మనః. తేనచ వ్యాప్యజగల్లోనవ్యాపకాత్మాను
మానమితి సిద్ధ్యతి. మధుభుజం కర్మఫలభోక్తారమ్. అనేనచ భోగ్యలింగం భోగ్యరను
మానం సిద్ధ్యతి. ప్రత్యక్షశ్చ భోక్తా ఆత్మా సర్వస్య - సుఖ్యహం దుఃఖ్యహం మిత్యాది
పతీతే. తమితిశేషః. అముంచైతన్యాత్మానంజ్ఞాత్వా సాక్షాత్కృత్య ధీః పణ్డితః
నశోచతి శోకం సంసారం సప్రతిపద్యతే స్వాత్మని నిష్ప్రపణ్డో శోకహేతుం సం
సారాభావాదితిభావః.

38

శ్లో॥ అదోభ్య యః ప్రధమం మహా నుదభవ శ్చర్యేశ్వరా ద్బ్రహ్మణో
భూతై స్సాక మిహ ప్రవిశ్య హృదయాకాశంచ య నిష్కతి
యః ప్రాణోఽదితినామకోర్గశనా ద్య సర్వదేవాత్మకః
సర్వాత్మాన మముం త మేతి పురుషో యో బ్రహ్మ జానాతి నః. 39

వ్యా.- ప్రత్యగాత్మైవపరమాత్మేత్యుక్తంస్థాపితం. సవసర్వాత్మేత్యుక్తం
యత్తదధునాస్థాపయతి. అద్యభ్యుతి-మహాయః సర్వేశ్వరాద్బ్రహ్మణస్సకాశా
దద్యభ్యః అపసహితేభ్యఃపుగివాదిభ్యః పచ్చభ్యః పచ్చీకృతేభ్యః భూతేభ్యః పూర్వ
భూతైః కార్యకరణలక్షణై స్సాకం సహ ఉదభవత్ జాతః. యః బ్రహ్మలోకే భూ
తైస్సాకం హృదయాకాశం ప్రవిశ్య తిష్ఠతిచ. యః అర్థగళనా నర్థానా మననాద్ధేతో
అదితినామకః ప్రాణః భవతి. యః సర్వదేవాత్మకః త మముం సర్వాత్మానం
హిరణ్యగర్భం ప్రధమజం యః పురుషవతి వేత్తి. నః బ్రహ్మ- పరమాత్మానం
జానాతి. యస్మాల్లోకే సువర్ణజ్ఞాతం కుణ్డలం సువర్ణమేవ భవతి తస్మాద్బ్రహ్మణో
జాతోహిరణ్యగర్భో బ్రహ్మైవభవతి. తతశ్చ హిరణ్యగర్భజ్ఞో బ్రహ్మజ్ఞోనను
భావః నను ప్రత్యగాత్మనస్సర్వాత్మత్వం సక్రముపకర్మ్య హిరణ్యగర్భోబ్రహ్మేశ్వ
కస్సర్వాత్మకః కథం మనఃకథ మితిచే నైవన్. యో బుద్ధిగుహాయాం భిన్న
సాకం తిష్ఠతి సజీవః ప్రత్యగాత్మేతి సర్వసమ్ప్రతిపన్నమ్. తస్యైకత్వానేక
త్వయోచేవ విప్రతిపత్తిః. సా చానేన పరిహృతా. 'సర్వాత్మా ఏకవస హిరణ్య
గర్భ సర్వప్రాణీహృద్గుహాయాం భూతైస్సాకం తిష్ఠతీతి' నచనేన. తస్మాత్సమ్ప్ర
తిజ్ఞీపాధిః ప్రత్యగాత్మైవ హిరణ్యగర్భకృత్వా హిరణ్యగర్భ సర్వాత్మా
బ్రహ్మాత్మకః కథం ప్రకృతసజ్జతమేవ. నచ వ్యప్తిపురుషః. ప్రత్యగాత్మా నమ
ప్తిపురుషో హిరణ్యగర్భ కృత్వా వాచ్యమ్. సమప్తిపురుషాతిరిక్త స్వప్తిపురుషాభావా
ద్వ్యప్తిపురుషాతిరిక్త సమప్తిపురుషాభావాచ్చ. విభోః ప్రత్యగాత్మేతి - ఏదిన్ది
స్సత్వాభావేన వ్యప్తిత్వాయోగాచ్చ. సచ జీవైకత్వే సుఖసూక్ష్మాది సామ్యైర్విమితి
వాచ్య మస్తఃకరణభేదేన తదుపపత్తే. నచ ప్రత్యగాత్మ అజత్వా త్వరమాత్మైవ.

ప్రథమజత్వా ద్ధిరణ్యగర్భో సప్రత్యగాత్మేతి వాచ్యం హిరణ్యగర్భస్యాప్యపాధిక
మేవ జన్మ - సన్యాభావికం - స్వతః స్తస్యాసి పరమాత్మత్వేనాజత్వాత్ - తస్మాదేక
ఏవప్రత్యగాత్మా. లింగసమన్వయపాధినా హిరణ్యగర్భ ఇతి లింగన్వన్వయపాధిభిః-ఇద్వ
శ్చస్త్రిత్యాదిశబ్దైశ్చ స్వసమైకతే. సచ పరమాత్మనపవాయం వ్యవహారఇతి
వాచ్యం. ప్రత్యగాత్మసపన పరమాత్మత్వాత్. ప్రత్యక్షత్వంహి పూర్వత్వంసర్వా
న్తరత్వం తదుభయం పరమాత్మస్య స్తి. పరమత్వంహి దేహాదివిలక్షణత్వం సూక్ష్మ
త్వం మహత్త్వంచ తత్సర్వం ప్రత్యగాత్మస్య 'స్తీతి నామమాత్రభేదవచ ఘటకు
మ్భనత్. తస్మాత్ప్రత్యగాత్మా హిరణ్యగర్భసూపేణ సర్వాత్మేత్యుచ్యతే. హిర
ణ్యగర్భస్యచ నర్వజీవనమష్టిత్వాత్సర్వాత్మత్వమితి. 31

శ్లో॥ యోఽరణ్యో ర్నిహితో ఽగ్నిరాత్మని మహాయోగై ర్భ్రుతో గర్భవ
న్నారీభి ర్జ్వరే ప్యహస్యహని యః స్తుత్యో బుధైః కర్మిభిః,
జాగ్రద్భి ర్హవిరాశియైః స్వహృదయే యజ్ఞే చ స బ్రహ్మ త
ద్భానో ర్జ్వలయా యతో యత ఇమే దేవా స్త దత్యేతి కః. 32

వ్యా.-తస్యైవ హిరణ్యగర్భస్య అగ్నిరాత్మత్వ మాహ. యఇతి- యోఽగ్నిః
అరణ్యోఃపూర్వోత్తరమధస కాష్ఠయో ర్నిహితః స్థితః. యః నారీభి ర్జ్వరే గర్భనత్.
మహాయోగైః - మహాఽయోగో యేషాన్తై ర్మహాయోగిభి రిత్యేతత్. ఆత్మనిభృతః
యః అహస్యహని ప్రత్యహం జాగ్రద్భి రప్రమత్తైః హవిరాశియైః ఆజ్యాదిమద్భి
ర్ధ్యాసభావనాదిమద్భిశ్చ బుధైర్యోగిభిః కర్మిభిశ్చ స్వహృదయే యజ్ఞేచ స్తుత్యః
సోఽగ్ని ర్భ్రుహ్మ. యతో యస్మాద్భానో సూర్యస్య జ్వలయా పునయాస్తమ
యా భవతః. స ప్రాణశ్చ తద్భ్రహ్మభవతి - ఏనమగ్నిశ్శక్త్యం ప్రాణాశ్శక్త్యం
చోక్త్వా ఆధ సర్వదేవాత్మత్వమాహ. యత ఇమే సర్వే దేవా ఇస్త్రిచంద్రాదయః
నాగాదయశ్చభవన్తి. యతో యస్మిన్నేవ తీవ్రన్తి. తద్భ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం
కః పుమా సత్యేతి అతికామితి. ఛాయానదస్త్రామిణో దుర్లభ్యాద్వాదితిభావః. 33

శ్లో॥ యో బ్రహ్మదిశ్యణా స్తదేహనిహితో నానాఘటస్థాభివ
జ్జీవోఽయం నిరుపాధికామలసుఖజ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మ,
యోఽవిద్యామిగురపదూపితదృశో నానేహ పశ్యత్యపి
• బ్రహ్మణ్యేవ స మృత్యు మచ్ఛతి పున ర్భ్రుతో ర్జ్వరే ర్జ్వలచ. 34

వ్యా.-అథ ప్రత్యగాత్మన ఏకత్వం బ్రహ్మత్వంచ వదత్ తత్త్వసూపం నిర్ది
శతి యతి - యః నానాఘటస్థాభివత్. బ్రహ్మాదితృణాన్తదేహనిహితః.
సోఽయం జీవః- నిరుపాధికామలసుఖజ్ఞానస్వరూపం నిరుపాధిక మతపవామలం
యత్సుఖ మానందరూపం జ్ఞానం తత్త్వసూపం బ్రహ్మద్రుహైవ భవతి. ఔపాధిక
పవాత్మభేదో నస్వాభావికఇతి. ఏకమేవాద్వితీయం సచ్చిదానందలక్షణం బ్రహ్మైవ
జీవఇత్యర్థః. అథ భేదదర్శనో నిర్దిశతి. అవిద్యాతిమిరప్రదూషితదృశః అవిద్యయా
తిమిరేణేవ ప్రదూషితా దృశా బుద్ధి శ్చక్షురివ యస్య తథోక్తః. యః ఇహాస్తి
న్నద్వితీయేపి బ్రహ్మణి నానా ద్వైతం పశ్యతిచన్ద్రీకవేతిభావః. సపష మూఢః
మృతోవ్యః పున ర్మృత్యు మశ్చుతి - యాతి. జనేష్టనన్దనః పునర్జన్మచాఞ్చుతి - సంసరతీ
త్యేతత్.

32

శ్లో॥ ఆచార్యాగమసంస్కృతేన మనసైవాప్తవ్య మేత ద్బ్రహ్మ
ద్వైతం నాస్త్యపి కింఞ్చ దత్రహి తతో భేదం నపశ్యేత్సనాత్,
దేహాన్తర్హృదయాబ్జగేన మనసా యోఽఙ్గుష్ఠమాత్రః పుమా
నాస్తే సర్వమహేశ్వర స్త మముకం బ్రహ్మైత్య విజ్ఞోఽభయః. 3౧

వ్యా.-అతీంద్రియస్యాస్యదర్శనే కింకరణ మతఃపా. ఆచార్యేతి-ఏత త్ప్రత్యగభి
న్నం బ్రహ్మత్ బ్రహ్మ. ఆచార్యాగమసంస్కృతేన గురుశాస్త్రసంస్కృతేన మనసైవా
ప్తవ్యం జ్ఞాతవ్యం నతుకరణాన్తరైః. తచ్చాభేదేనైవద్రష్టవ్యం. తత్ర భేదాభావాది
త్యాహ. ద్వైతమితి. హి యస్మాదత్ర బ్రహ్మణి కించిదపి. ద్వైతం నాస్తి తతః మనా
గపిభేదం నపశ్యేత్. తచ్చ హృద్యేవ ద్రష్టవ్యం నబహి రిత్యాహ. దేహాన్తరితి -
యః దేహాస్తః దేహమధ్యే యద్ధృదయాబ్జం హృత్పుష్కరికం త ద్దేన తద్గతేన మనసా
అస్తఃకరణే నోపాధినా అఙ్గుష్ఠమాత్రః అఙ్గుష్ఠపరిమాణః. హృత్పుష్కరికస్యాఙ్గుష్ఠ
పరిమితత్వా స్తనుష్యదేహాస్థస్యేతిభావః. పుమా - పురుషః సర్వమహేశ్వరస్స
నాస్తే - అర్థాద్ధృదయాబ్జఇత్యేవ. విజ్ఞః త మముకమముం జీవమేవ బ్రహ్మ. ఏత్య
విదిత్వా అభయో భయరహితో భవతి.

3౧

శ్లో॥ నిర్ధూమాగ్ని రివామలో ద్యుతిమయోఽఙ్గుష్ఠప్రమాణః పుమా
సీతానోఽస్యచ భూతభవ్యభవితుః కాలత్రయవ్యాపకః,
స బ్రహ్మైవ శరీరభేద మను యో నానాఽతత్మనః పశ్యతి
భ్రశ్యత్యేష యథోదకం గిరిశిరే వృష్టం తతోఽభః పతత్. 3౨

వ్యా.-పురుషం విశింషన్ జీవబ్రహ్మభేద మనూద్య ఆత్మభేదదర్శినో భ్రంశం
సదృష్టాస్తమాహ. నిర్ధూమేతి - నిర్ధూమాగ్నిరివామలః ద్యుతిమయః జ్ఞానాత్మా.
అగ్నిప్రమాణః అగ్నిప్రపరిమితి హృదయాబ్జస్థిత ఇత్యేతత్. అస్య భూతభవ్య
భవితుః. భూతంచ భవ్యంచ భవితృ భవిష్యచ్చ తస్యాస్య జగత ఈశానః కాలత్రయ
వ్యాపకః స పుమాన్ జనః బ్రహ్మైవ. ఏవంస్థితే యః శరీరభేద మను - అనుస్మృత్య
ఆత్మనో జీవా న్నానా-అనేకాన్ పశ్యతి. బ్రహ్మభిన్న త్వేన జీవస్యైకత్వేన భావ్య
త్వాద నేక జీవదర్శనం విరుద్ధమితిభావః. సపష భ్రాశ్యతి భ్రంశం సంసారమేవ ప్రా
ప్నోతి. గిరిశిరో పర్వతశిరసి వృష్ట ముదకం తత స్తస్మా దథః పతత్సత్ యథా
భ్రాశ్యతి తద్వదితి - తస్మాద్దేహభేదఏవ నాత్మభేదః.

౩౯

శ్లో॥ శుద్ధే శుద్ధజలం జలే వినిహితం శుద్ధం యథా జాయతే

బ్రహ్మైత్యైక్యవి దేవమేవ భవతి బ్రహ్మేతి నిస్సంశయమ్,

ఏతస్యాస్తి పరాత్మనః కిల పురం హ్యేకాదశద్వారకం

నిత్యజ్ఞానసుఖాత్మనోఽము మనఘో ధ్యాత్వాఽభయోముచ్యతే. ౪౦

వ్యా.-భేదదర్శినో భ్రంశముక్త్వా అభేదదర్శినస్తదభావం సదృష్టాస్తమాహ.
శుద్ధఇతి - శుద్ధే జలే వినిహితం శుద్ధం జలం యథా శుద్ధమేవ జాయతే భవతి.
ఏవమేవ బ్రహ్మైత్యైక్యవిత్. బ్రహ్మైవ భవతీత్యత్ర నిస్సంశయం సంశయోనాస్తి.
ఘటభిక్షా ద్ఘటాకాశో మహాకాశః పరిభిక్షా జ్ఞేవో బ్రహ్మైవ భవతీతి భావః.
నను దేహేంద్రియాదినష్టాతఏవ జీవః - సతు తతోన్యః - కథస్తస్య బ్రహ్మభేదఇత్యత
ఆహ- ఏతస్యేతి - నిత్యజ్ఞానసుఖాత్మన ఏతస్య పరాత్మనః ప్రతీచః ఏకాదశద్వార
రకం దశేంద్రియాణి మనశ్చేకాదశద్వారాణి ఉపలబ్ధిసాధనాని యన్యత్ర త్త ధోక్తం
పురం శరీరమ స్తికిల పత్రసమివ నానాద్వారకం స్వామినః కితేత్యనేన మాయామ
యత్వం పురస్య ద్యోత్యతే. దేహజీవసమ్బంధస్య. అయమర్థః, సజ్ఞాతస్య పరార్థ
త్వాదయంకార్యకరణసజ్ఞాతోపి పరార్థఏవ. యథావత్తనరూపసజ్ఞాతః స్వామ్యర్థః.
సచ పరః సజ్ఞాతా ద్విలక్షణ ఏవ పురాద్విలక్షణః స్వామీ. తస్యచ బ్రహ్మభేద స్స
వచసవేతి. అముం పురస్వామినం బ్రహ్మభిన్నం జీవం ధ్యాత్వా అనఘః పాపరహితః
విద్వాన్. అభయస్సన్ ముచ్యతే సంసారాన్ముక్తిభవతి.

౪౦

శ్లో॥ హంసోఽయం దివి భాస్కరోఽమృతతే వాయుశ్చ వేద్యాం శుచిః

సోమోవా కలశే గృహే నదతిథి స్సన్ వర్తతే బ్రాహ్మణః,

మర్త్యస్వర్గముతాహవామృతగతో వార్జావనీజాత్మనో

యజ్ఞాజ్ఞో గిరిజాత్మక స్సమమయ స్సత్యస్వభావో మహాన్.

౪౧

వ్యా.-సతు నైకశరీరపురవర్త్యా త్క. కిన్తు సర్వశరీరపురవర్తే వేత్తాహం. హంస ఇతి- అయం హంసః హన్తి - గచ్ఛతి. సర్వం వ్యాప్నోతీతి హంసః. ఆత్మా దివి భాస్కరః తద్రూపేణ వర్తత - ఇత్యర్థః. ఆదిత్యోపాధికం ప్రతస్యమాత్మైవేత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి బోధ్యమ్. అమ్బరతలే - అస్తరితే వాయుః. వేద్యాంచ శుచి రగ్నిః కలశే సోమ సోమలతారసః. గృహే బ్రాహ్మణ స్సనిలిథి ర్యోగ్యానిథి స్సౌ వర్తతే. మర్త్యస్వర్గముతాహవామ్బరగతః. మర్త్యాః-మనష్యాః స్వర్గా దేవాః ఋతం సత్య మాహవో - యజ్ఞః. అమ్బరం-వ్యోమ తగ్గతః తేషు స్థిః. వాస్తావసి జాత్మకః వాస్తా-జలజా - శృంఖళుక్తిమకరాదయః. అననీజా-భూజా - వ్రీహియవా దయః. తదాత్మక స్తద్రూపః. యజ్ఞాశ్లోకం సూపాదినామ్. గిరిజాశ్మకః గిరిజా నద్యాదయః తదాత్మకః కింబహునా సమమయ స్సర్వాత్మకో భవతి. ఏవమ ప్యయం సత్య స్వభావః అవితథస్వభావో మహా భవతి సర్వకారణత్వాత్. ఏకప వాత్మా జగతో నత్వాత్మభేద ఇతి పరమార్థః. ౪౧

శ్లో॥ ఉర్ధ్వం ప్రాణమయం నయత్యపి తిథాఽపాసం క్షీప త్యప్యథో
మధ్యే తిష్ఠతి సేవ్య మేన మఖిలా దేవా స్సదోపాసతే,
ఉత్క్రాంతే వపుషోఽత్ర దేహిని పరే నోశిష్యతే కిన్చిన్
ప్రాణాపానవశా న్నజీవతి జనో జన త్యతోఽనుశ్రితాత్. ౪౨

వ్యా.-సను జగతః ప్రాణవవాత్మా ప్రాణాదేవజగతో జీవత్త్వాదతతహ. ఉర్ధ్వ మితి- అయంజీవః ప్రాణ మూర్ధ్వం నయతి అపికిన్చి. తథా ప్రాణవత్ - అపాన మధఃక్షీపతి ప్రసారయతి. స్వతః ప్రాణాపానయో రచేతన త్వేన క్రియాఽయోగా దితిభావః. అయం స్వయం మధ్యే హృదయాకాశే తిష్ఠతి. అఖిలాదేవాః చ త్సురాదయః సేవ్యమేనమాత్మనం సదా ఉపాసతే. ప్రజా రాజానమివేతిభావః. ఆ త్రాస్మిన్ పరే దేహిని వపుషస్సకాశాదుత్క్రాంతేనతి అత్ర ప్రాణాదికలాపి కిన్చిన్ నోశిష్యతే నావశిష్యతే. జనో మర్త్యః పశుః పక్షివా జన్తుః ప్రాణాపా నవశా న్నజీవతి. కిన్తు అనుశ్రితా ప్రాణాశ్రితా దతోఽస్మాదాత్మనో హేతు భూతా జ్జీవతి తస్మా జ్జగతో జీవవవాత్మా. ౪౩

శ్లో॥ మూఢాః కేచన శుకబ్రీజసహితా యోని మ్భజన్తే తనోః
స్వీకారాయ యథాశ్రితం కృత మను స్థానత్వే మన్యే శునః,
నుప్తే దేవగణే య ఏష పురుషో బాగర్త కామాన్ సృజన్
యతేదం భువనం శ్రితం తమమృతం శుకం బృహ ద్వేత్తు కః. ౪౪

వ్యా.-య ఏవమాత్మానం సజానన్తి తేమూఢాః. కేచన యథాశ్రుతం యథా ప్రజ్ఞం కృతమను కర్మానుసృత్య యథాకర్మేత్యేతత్ - శుకబ్రీజసహితాః రేతోబీజ సహితాస్సస్త్రః శనోః - మనుష్యపశుపక్ష్యాదిలక్షణశరీరస్య స్వీకారాయ యోనిం గుదం భజస్తే తతోపి మూఢా అన్యే పునః స్థాణుత్వం స్థావరత్వ మ్భజస్తే పాప వశాదితిభావః. 'వాచిక్షేః పక్షిన్యగతాం మానసైరస్యజాతితామ్, శరీరజైఃకర్మ దోషైర్యాతి స్థావరతాం సర' ఇత్యాదిశాస్త్రాత్ - నను పాణినః కిమిత్యనాత్మజ్ఞతయా సంసరన్తి ఆత్మజ్ఞతయా కిమితి సముచ్యస్తే. అతఃఆహ. సుప్తఃకలి-దేవగణే చక్షు రాద్ద్రియగణే సుప్తే నిర్వాపారేసతి కామాన్ గధాదీన్ సృజన్ య ఏష పురుషో బాగర్ని స్వప్నేఽతిభావః. ఏతేన దేహేంద్రియవిలక్షణః కశ్చిదాత్మా స్వప్రకాశోస్తీతి సిద్ధమ్ - యత్ర యస్మిన్నాత్మని ఇదంభువనం శ్రిశం స్వప్నవజ్జాగరేపీతిభావః. అమృతమమరణధర్మకం శుకం శుద్ధం బృహచ్చహ్మభిన్నం తం పురుషం కోవేత్తు బానాతు సకోపిశ్యద్ధిః. దుర్విజ్ఞేయ ఆత్మేతి ఫలితార్థః. ౪౩

శ్లో॥ ఏకోఽగ్నిః ప్రతినివాపవాన్ బహి రభూ ల్లోకం ప్రవిష్టో యథా
నూపంనూప మథానిలశ్చ భగవాన్ సర్వాస్తరాత్మా తథా,
సూర్యో లోకవిలోచనం సయనగైర్దోషై ర్మలిప్తః యథా
సర్వాత్మా పురుషశ్చ లోకశమలై రేకో సలిప్త స్తథా. ౪౪

వ్యా.-కస్తాద్ధదేశోర్జీవోబ్రహ్మాత్యత ఆహ - ఏకఃకలి-యథా ఏకోఽగ్ని ర నిలశ్చ లోకం ప్రవిప్తస్త్వ. నూపంనూపం సర్వేషు నూపేషు సూపాధిషు దార్వాదిషు శరీరేషుచ ప్రతినివాపవానుపాధ్యనుకారీ అభూత్ - బహి శ్చాభూత్ - తథా సర్వాస్తరాత్మా భగవాన్. పరిమాత్మా లోకం ప్రవిప్తస్త్వ. నూపంనూపం ప్రతినివాపోఽభూత్. బహిశ్చాభూత్. యథా వాయుః ప్రాణోత్తనా సర్వశరీరప్రవిప్తః బహిశ్చ స్వేనాత్మనా వర్తతే. యథావా నహ్నిః దార్వాదిషు అప్రకాశాత్తనా బహిశ్చప్రకాశాత్తనా వర్తతే. ఏషం పరిమాత్మా సర్వశరీరేషు జీవాత్మనాబహిశ్చ స్వేనాత్మనా వర్తతే. 'అస్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం పశ్యవ్యనారాయణస్థిత' ఇతిశ్రుతే. ఏనంబ్రహ్మణఏవోపాధిప్రవేశేన నిపభావః స్రాప్తో వాయోరివ ప్రాణభావఃకలి కృత్వా జీవో బ్రహ్మైవ యథా ప్రాణో వాయురేవ తద్వదితి-జీవబ్రహ్మభేదేతు బ్రహ్మణసర్వ వ్యాపకత్వం ససిద్ధ్యేత్. నను, యద్యేవం బ్రహ్మైవ సర్వోపాధిషు ప్రవిప్తం. తర్హి-తద్గతదోషై ర్బ్రహ్మణాస్యస్థితోఽతతః. సూర్యఃకలి - యథాలోకవిలోచనం సర్వ లోకచక్షుః సూర్యః సయనగైర్దోషై స్తిమిరదూషికాదిభి ర్మలిప్తః ససంస్పృష్టః తథా సర్వాత్మా ఏకశ్చ పురుషః, లోకశమలై గుపాధిదోషై ర్మలిప్తః. ౪౫

శ్లో॥ ఏకోఽయం పరమేశ్వర స్సకలగ స్సర్వాస్తరాత్మావశీ
స్వాత్మానం బహుధాకరోతి భువనాకారేణ మాయావశాత్,
బ్రహ్మద్యాఖలచేతనేస్పితకరో నిత్య స్వబుద్ధా స్థితం
యే పశ్యన్త్యము మత్ర యాన్తి త ఇమే శాన్తిం సుఖం నేతరే. ౪౫

వ్యా.--నన్వాత్మన ఇదముపాధిజాతం కేనకర్త్రా కేనోపాదానేన సృష్టమత ఆహ. ఏక ఇతి-సకలగ స్సర్వవ్యాపీ అత ఏవ సర్వాస్తరాత్మా. వశీ స్వత స్త్రాః పరమేశ్వరోఽయ మేక ఏవ. మాయావశా త్స్వాత్మానం భువనాకారేణ బహుధాకరోతి. మాయాసచ్చి న్నచైతవ్యలక్షణ స్స ఆత్మైవ జగత ఉపాదానం నిమిత్తంచ అత ఏనాన్య సర్వజగ ద్వాప్యవక త్వంసర్వాస్తరాత్మత్వం కారణంహి స్వకార్యంసర్వంవ్యాప్యవర్తతేతేన స్త రాత్మభూతం భవతి నచ పరమాత్మన సచ్చిదానందరూపస్య జీవభావోస్తునామ జీవస్యాపి సచ్చిదానందరూపత్వాత్. కథమ్మనర్థగద్యావఃజగతోఽన్యతజడదుఃఖాశ్చ కత్వాదితి వాచ్యం- మాయావశాదిత్సుక్తత్వాత్. మాయయాహి రజ్జురపి సర్వో భవతి గగనమపి నీలం భవతి. అథాపి యది తవానన్తస్త్రి తస్మి స్వప్నం స్మర, స్వప్నే ఖల్వాత్మైక ఏవ రథగజాద్యనేకరూపః ప్రతిభాతి. అయమేవ బ్రహ్మద్యానా మఖలానాం చేతనానాం ప్రాణినా మిస్పితకరః కామప్రదః నిత్యశ్చ భవతి. నాయం శ్రుత్యగ్నిన్న ఇత్యాహ. స్వబుద్ధా స్థితమముం ప్రత్యగభిన్నం పరమాత్మా నమ్. అతాస్మిన్నేవజన్మని యే పశ్యన్తి. ఇమే తే విద్వాంసః శాన్తిం సర్వ సంసారోపరమం సుఖం తత్ప్రయుక్తమానందంచ యాన్తి. ఇతరేతు న శాన్తిం సుఖంచ నయాన్తి. ౪౫

శ్లో॥ మన్యస్తే యతయ స్తదేతదితి చానిర్దేశ్య ముచ్చైస్సుఖం
జానీయాం తదహం కథన్నితి బుధః కుర్యా ద్విచారం ధియా,
సూర్యేన్ద్రగుర్బుడువిద్యతోఽత్రీన లన స్త్రేనం హ్యనుద్యోతతే
భాన్తం సర్వ మిదం రుచాన్య లనతి బ్రహ్మైత దేహోఽన్ద్యహమ్. ౪౬

వ్యా.--కే ఆత్మానం పశ్యన్తిత్యత్రాహ మన్యస్త ఇతి. యతయః నన్నాన్య సీనో జ్ఞానమార్గనిష్ఠాః అనిర్దేశ్య మప్యుచ్చైస్సుఖం నిరతిశయానందం తద్బ్రహ్మ ఏత దితిమన్యస్తే-జానన్తి సాక్షాత్కుర్వన్తిత్యర్థః. అస్తు యతీనామాత్మ ప్రత్యక్షం కథ మ్ముసరస్మాక మత ఆహ. బుధః తత్ శుకాది యతివ్రత్యక్షం బ్రహ్మ అహంకథన్ను కేనవా ప్రకారేణ జానీయామితి ధియా విచారం కుర్యాత్. విచార్యబ్రహ్మజ్ఞాన ప్రకారమేవాహ. సూర్యేతి-అత్ర బ్రహ్మణి సూర్యేన్ద్రగుర్బుడువిద్యుతః సూర్య

చంద్రవహ్నినక్షత్రశమ్నాః నలసంతి. సర్వమిదంజగత్ భాంతమేనమాత్మాన మను
ద్యోతతేహి అస్యబ్రహ్మణవరుచా సర్వమిదం లసతి ఏషోహమేతద్బ్రహ్మైవాస్మి,
బ్రహ్మణి సూర్యాదయో నభాంతి మయిచ సుషుప్తిసమయే నభాంతి భాంతమ్నా
మృరమాత్మానం చేదమనుద్యోతతే. మయైవ సర్వస్య భాస్యమానత్వా జ్ఞాగ
రాదా తస్మా త్సర్వావభాసకోఽహం బ్రహ్మైవ. బ్రహ్మహి సర్వావభాసక
మితి విచార్య బ్రహ్మాత్మానం వశ్యేత్. ర౯

శ్లో॥ మాయాబీజభవః స్పృహమ్ముకలితో బ్రహ్మజ్కురః ప్రాణభృ
ల్లిజ్జస్కన్ధధర స్సురాదీమతనూశాఖ త్రయీపత్రభృత్,
నైకాత్మా విషయప్రవాళకలితో యజ్ఞాదిపుష్ప సుఖై
ర్దుఃఖైశ్చాపి ఫలై ర్యతోఽఖిలజగన్నీడశ్చ భూతాణ్ణజః. ర౧౦

శ్లో॥ నానాశబ్దసమాగమాతితుములధ్వసశ్చ కర్మానితై
ర్నున్న శ్చక్షుల ఏష సంస్మృతిమహీజోఽస్తే హ్యభావాత్మకః
సమ్యక్జ్ఞానమయాసినా సుకరణీయోచ్ఛేద ఏతస్య త
స్మాదం బ్రహ్మ సదేవ శుక్రమమృతం మిథ్యైష మర్త్యః పునః. ర౧౧

వ్యా.-నన్వదృష్టస్య బ్రహ్మణః కథంసత్త్వావధారణ మితి శక్త్యాం
యథా లోకే తులదర్శనేనాదృష్టమపి వృక్షస్యమూలమస్తీత్యవధార్యతే, తథా సం
సారవృక్షదర్శనేన తస్మాదస్యాదృష్టస్యాపి బ్రహ్మణోఽస్తీత్వ మవధార్యత ఇత్యా
హ మాయేతి - మాయా అవ్యాకృతమేవ బీజం తస్మా ద్భవతీతి మాయాబీజభవః
స్పృహమ్ముకలితః. తృప్తాజలయుక్తః. బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భ ఏవాంజురో యస్యస
బ్రహ్మజ్కురః. ప్రాణభృల్లిజ్జస్కన్ధధరః- ప్రాణభృతాం ప్రాణినాం యాని లింగాని
సూక్ష్మశరీరాణి తేషామేవ స్కన్ధానాం ధరః. సురాదిమతనూశాఖః - చేవాది
స్థూలశరీరాణ్యేవ శాఖా యస్యస తథోక్తః త్రయీపత్రభృత్, - త్రయీ - ఋగ్వ
జసామవేదత్రయ ముపలక్షణమిదం స్మృత్యాదీనాం తద్రూపపత్రభృత్. నైకా
త్మా - అనేకవిధః. విషయప్రవాళ కలితః శబ్దాదివిషయరూపకీసలయయుక్తః.
యజ్ఞాదిపుష్పః యజ్ఞాదిక్రియావపుష్పాణి యస్యసతథోక్తః సుఖైర్దుఃఖైర్వైవఫ
లై ర్యతః - సుఖదుఃఖజనకవిషయబహుత్వా తుస్సఖదుఃఖబహుత్వమ్. అఖిలజగ
న్నీడః - అఖిలాని - చతుర్దశేత్యర్థః జగన్తి - భువనాన్యేవ నీడానియస్మిన్ సతథోక్తః
భూతాణ్ణజః - భూతాని - బ్రహ్మేతస్మాత్ప్రాణిన ఏవాణ్ణజః పక్షిణో యస్మిన్.

సత్యోక్తః. నానాశబ్దసమాగమాతి తుములధ్యానః. పాణినుఖదుఃఖోద్భూతహర్ష
 శోకజాతనృత్యగీతవాదిత్ర్యైభితాఽస్ఫటిక హసిత రుదిత హాహా ముచ్చముఖోచ్చ
 త్యాద్యనేకశబ్ద సమాగమ కృతాతితుములరవః పృథుశ్చ పక్షిశబ్దాది తుములధ్వని
 ర్భవతి - కర్మానితైః కర్మభి రేవానితై ర్నున్న ఈరితః చచ్చులః నిర్విపచలిసస్వ
 భావః. అన్తే- అవసానే అభావాత్మకః. ఏష పృత్యక్షస్సంస్మృతిమహేజః సంసారనూ
 పాశ్వత్థః. సమ్యగ్జ్ఞానమయాసినా తత్త్వజ్ఞానరూపఖడ్గేన సుకరణీయోచ్ఛేదనః- సుఖేన
 కరణీయః కర్తుంశక్యః ఉచ్ఛేదో నాశోయస్య సత్యోక్తః భవతి. ఏతస్య సంసారవృ
 త్తస్య శుక్రమమృతం సత్యత్యం బ్రహ్మైవమూలం సహ నిర్మూలః కాపి వృత్తోస్తి
 అత స్సంసారవృత్తస్య కిచ్చిన్మూలమదృష్టమప్యవశ్య మభ్యవగస్తవ్యం శచ్చ
 బ్రహ్మైవ. అన్యస్య సర్వస్యాపి సంసారాంతఃపాతిత్వాదితిభావః. శచ్చ బ్రహ్మ
 సత్. అమృతత్వాదిత్యుక్త మధసంసారోమిధ్యేత్యాహ. ఏష ఘనస్సంసారస్తు.
 మర్త్యః - మరణధర్మకః అతఏవ మిథ్యా - అసత్యః భవతి- సహ మర్త్యస్యకాపి
 సత్యత్వం నిత్యత్వైవ - సత్యత్వాత్. ఏవంమిథ్యాత్వాదేవాన్య ఉచ్ఛేద సుకరో
 జ్ఞానేన సర్వాభాసనీయ సర్వజ్ఞానేన. తస్మాన్మముక్షుణా బ్రహ్మైవ సల సమాన
 నీయమ్.

౪౭-౪౮

శ్లో॥ కార్యం కారణఏవ తివృతిచ తన్నా త్యేతి మృత్కుమ్భున
 తస్మా ద్బ్రహ్మణి కారణేఽస్తి సకలం నాత్యేతి తస్మాద్బ్రహ్మ
 లోకోయం సను కమ్పతే సతి బృహస్పతి స్స తతో నిర్గతో
 భీతోఽస్మా త్పుర ముద్యతాదివ పవే రేణ ద్విదంతోమృతాః. ౪౯

వ్యా.- ఇతోపి హేతోర్బ్రహ్మస్తీతి ప్రతిపత్తుంశక్యతే. కథమ్- కార్యం వస్తు కారణే
 వస్తున్యేవ తివృతి. తత్కారణం కర్మ నాత్యేతి నాతిక్రమతిచ. శత్రుస్సాస్త్రమాహ,
 మృత్కుమ్భవదితి మృత్కుమ్భదృష్టాంతాదీత్యర్థః. మృత్కార్యకుమ్భస్య మృద్యేన స్థితిః.
 మృదసతిక్రమశ్చేతి యథా తద్వదితి- తస్మాద్దేతోః- కారణే బ్రహ్మణి సకలం కార్య
 మస్తి తివృతి. కిచ్చిసకిచ్చిసపివస్తు తద్బ్రహ్మ కర్తనాత్యేతి అపిచ అస్తిక బృహణి
 బ్రహ్మణి సతి ననున త్యేవ అతో నిర్గతోఽయం లోకః కమ్పతే చలని నియమేన శేష్ఠ
 ఇత్యర్థః కుతఇత్యతపోహ ఉద్యతాదుద్భృతాత్పవే ర్వబ్రాదివ అస్మాద్బ్రహ్మణః పరమణిశ
 యేన భీతః లోకఇత్యేవకర్తావకవాక్యాన్వయోవాఅస్తికబృహణిసతిసను అతోఽస్మా
 నిర్గతోయంలోకః ఉద్యతాత్పవేరివాస్తాత్పురంభీతస్సక కమ్పతేఇతిభిన్నే శ్వరసర్వస
 న్యభయహేతుత్వాదితి భావః. ఏతద్బ్రహ్మ విదంతి ఆత్మత్వేన బానస్తస్తు అమృతా

మరణాది భయరహితా భవంతి. ఇస్తాత్ జగద్భీతిహేతుః జగదనతిక్రమణీయం జగత్స్థిత్యాశ్రయంచ బ్రహ్మస్తీ శ్రవశ్య మభ్యుపగస్తవ్యం స్వాత్మత్యేనచ తద్జ్ఞాతవ్య మిత్యభిప్రాయః. ౪౯

శ్లో॥ భీతోఽగ్నిర్దహతి ప్రభోస్తవతి కస్తాపం నిహస్త్యమ్బుజో
జిష్ణుర్వర్షతి కమ్పతేపి పవనశ్శమ్పాక్షణం ద్యోతతే,
సర్వం భూస్సహతే పయోనిధి రహో నాగచ్ఛతి స్వావధే
గ్లోకాన్పాన్తి చ లోకపాను బహునామృత్యుః పరం ధావతి. ౫౦
వ్యా.-లోకోఽస్మాద్భీతో నియమేన చేష్టత ఇత్యుక్తి మేవ వివృణోతి- భీతఇతి.
ప్రభోరీశ్వరాద్భీతః. అగ్నిర్దహతి కస్మాద్యస్తవతి అమ్బుజశ్చస్త్రీ స్తాపం నిహన్తి
జిష్ణురిన్స్త్రీ వర్షతే. పవనశ్చ కమ్పతే-చలతి. శమ్పాక్షణమేవద్యోతతే. భూస్సర్వమపి
సహతే. పయోనిధిః స్వావధే ర్వేలాయా నాగచ్ఛతి. వేలామతిక్రమ్య నాయాతి.
లోకపాశ్చ లోకాన్పాన్తి. బహునావచసేన ను కిమ్ మృత్యుః పరం మృత్యురపి
ధావతి. పరమతిశయేనేతివా. ౫౦

శ్లో॥ ఏతత్సాధ్వనకారణం కలయితుం ప్రాదేహపాతాద్భుధ
శ్చేచ్ఛచ్ఛక్నోతి విముచ్యతే నయది హాస్సగేష్వధీర్జాయతే,
ఆదర్శేముఖమిక్షతేహి పురుషః స్పష్టం నతోయేపున
స్తద్వన్మానవజన్మని స్ఫుటతరం నాస్యశ్చ సద్దర్శనమ్. ౫౧
వ్యా.-బ్రహ్మస్తీతి సాధిత మిదానీం శక్త్యానాస్సలం శదభావాదనన్ధప్రాప్తిం
చ దర్శయతి. ఏతదితి- బుధః సాధ్వనకారణమేద్రబ్రహ్మదేహపాతాత్ప్రాక్ కల
యితుం వేత్తుం శక్నోతిచేత్ విముచ్యతే. నశక్నోతియది అధిః బుద్ధిశూన్యస్స
నిర్వివేక ఇతియావత్ సగేషు నానాయోనిషు జాయతే. హాస్సగేషు నను
పతితేవ్యస్థిరదేహి దేహాస్తరే జ్ఞాయేత్ బ్రహ్మేశ్వరతాపహ. పురుష ఆదర్శే ముఖం
స్పష్టమిక్షతేహిఃప్రసిద్ధా. తోయేపున గ్జలేతు న-స్పష్టం నేక్షతే. తద్వత్ మానవ
జన్మని సద్దర్శన మాత్మజ్ఞానం స్ఫుటతరమ్. అస్యశ్చ జన్మాస్తరేషు న స్ఫుటతరమ్
నభవతి. ౫౧

శ్లో॥ జాగ్రత్తాత్మని నిర్మలే పరవదం స్పష్టం యథా భాసతే
తద్వన్మానవజన్మని స్ఫుటతరో బ్రహ్మత్వబోధో నృణామ్,
స్వప్నోఽస్పష్టమిదం విభాతితు యథా తద్వత్పితౄణామ్మదే
గాన్ధర్వేపి చైవతే స్ఫుటతరం సత్యేతు తద్దుర్లభమ్. ౫౨

వ్యా.-మానవజన్మన్యత్రదర్శనం స్ఫుటతరమిత్యత్రిదృష్టాన్తాన్తరమాహ. జాగ్రతీతి - యథా జాగ్రతి జాగ్రద్దశాయాం నిర్మలే ఆత్మని బుద్ధా పరపదం పరస్యబ్రహ్మణః పదం స్థానం జగదితియావత్. ఖమితి వా స్పష్ట మాభి సతే. తద్వత్ మానవజన్మని నృణాం జీవానాం బ్రహ్మత్వబోధః స్ఫుటశః, నా న్యత్రేత్యేతద్వివృణోతి - యథా స్వప్నే ఇదం పరపద మస్పష్టం విభాతి. తద్వ త్పితౄణాంపదే బ్రహ్మత్వబోధః అస్పష్టం విభాతి. గాన్ధర్వేపదే గన్ధర్వలోకేపి అస్పష్టం విభాతి. దైవతేపదే దేవలోకే వ్యస్పష్టం విభాతి. సప్త్యేలోకేతు బ్రహ్మ త్వబోధః మనుష్యలోకాదపి స్ఫుటతమం విభాతి. తత్సత్యంతు సుస్థితం లబ్ధ మశక్యం. ఏవం పునర్దశవ్యజ్ఞాపి దుర్లభమేవ. తస్మాన్మరణా త్ప్రాగేవ మనుష్యజన్మ నీహైవ మోక్షార్థమాత్మానం జ్ఞాతుం ప్రయతితవ్యం. నతూదాసితవ్య మిత్యభి ప్రాయః.

౧౨

శ్లో॥ త్వ కృత్సు శ్రుతి రాసనం నిపుణధీ ర్హ్వాణంచ నృప్త్యోన్విదితం
వాయుర్వియదమ్బుభూభ్య ఇతర త్సచ్చిత్సుఖా దాశ్మనః,
ఏషాం జాగ్రతి సమ్భవం చ విలయం స్వాపే తథా సాక్షిణం
స్వాత్మానం పర మవ్యయం ద్రువ మజం బ్రహ్మైకం నో శోచతి. ౧౩

వ్యా.-కథం మానవజన్మని తత్త్వం బోద్ధం శక్యతే తదాహ. శ్వగితి- వా యుర్వియదమ్బుభూభ్యః ఉదితం త్వకృత్సుశ్రుతిరాసనం రసనమేవ రాసనం త్వగాదీనాం సమాహరద్వన్ద్వా దేకత్వం. ప్రాణంచ దృష్ట్యా వాయో స్త్వక్. అర్చిష శ్చక్షుః వియతశ్రుతిః అమ్బునో రసనం భవో ఘ్రీణ మితికృమః సచ్చి త్సుఖాదాత్మన ఉదిత మితర దనృతజడదుఃఖాత్మకం జగ ద్దృష్ట్యా. ఏషామి ద్రియాదీనాం జాగ్రతి సమ్భవం స్వాపే విలయంచ దృష్ట్యా తథాసాక్షిణ మిద్రి యాది విలయోదయసాక్షిణం పరం తేభ్యో విలక్షణ మవ్యయం ధృవ మజం బ్ర హ్మబ్రహ్మభిన్నం స్వాత్మానంచ దృష్ట్యా - నిపుణధీ ర్విద్వాక్ అథ నోశోచతి స్వప్నదృష్టాన్తా జ్ఞాగ్రత్ప్రపంచం సర్వమపి మిధ్యేతి విది త్వా సత్యం బ్రహ్మైకమే వాద్వితీయ మహమస్మితి విదిత్వా విద్వాన్నశోచతి దేవాదీనామస్వప్నత్వా న్న తేషాం స్వప్నదృష్టాన్తేనదం దర్శనం సమ్భవతి. పశ్వాదీనాం సస్వప్న త్వేపి నవి వేకజ్ఞానం తస్మా న్మానవజన్మనైవ శ్రేయస్సాధన మిత్యభిప్రాయః.

౧౩

శ్లో॥ యోసా విద్రియచిత్తసన్మతిమహాన్మాయాపరో వ్యాపకోఽ
లిక్లస్సక్ పురుషోఽస్య తస్యతు పదం నో దృక్పథే తిష్ఠతి

నై నం పశ్యతి కశ్చనేద్రియగతై ర్యః కోపి ధన్యః పున
 ర్బుద్ధ్యా హృత్థినితయా విచార్య లభతే యో వేద త తోఽ మృతః.
 ౫౪

వ్యా.- మనుష్యేష్వపి సహసేషు యఃకోపి ధన్యపదై నం పశ్యతి. కుతః. ఇద్రియచి త్తసన్మతిమహాన్మాయాపరః- ఇద్రియాణి, చిత్తం - మనః సన్మతిః ప్రశస్తాబుద్ధిః మహా, మాయా తాభ్యఃపరః. ఇద్రియాదిభ్య శ్చిత్తాదయః పరాః. తేభ్య స్సర్వేభ్య శ్చాయం పరఇత్యర్థః. అతపవాల్లిః లింగరహితః అతపన వ్యాపకః అతపన సక సత్యః యోఽ సౌపురుషః తస్యాస్య పదం స్వరూపం దృక్పథే దృగ్విషయే నోతిష్యతి. ఉపలక్షణమిదం శ్రోత్రాద్యవిషయత్వస్య. అతపన ఏనం పురుషః కశ్చన కశ్చిదపి ఇద్రియగతై ర్న పశ్యతి. యఃకోపి ధన్యః పునః. హృత్థిని తయా బుద్ధ్యా విచార్య ఏనం లభతే. తత్తథా ఏనం యోవేద సపురుషోఽమృతః భవతి.
 ౫౪

శ్లో॥ సాకం యత్ర హృదేద్రియాణి విషయవ్యాప ర్నితాన్యాసతే
 తూష్టిం యత్ర నచేష్టతే చ ధిషణా యత్రాప్రమత్తః పుమాన్
 తస్మిన్నాత్మని నస్ఫురత్యవిషయో వాచో హృదోపి స్వయం
 యస్మా దేతదభూ ద్విసశ్యతి యత శూన్యంతు త తస్యైశ్శుభమ్.
 ౫౫

ఆత్మసాక్షాత్కారః కదా భవతి ధీరస్వేత్యత్రాహ. సాకమితి. యత్ర - యస్మిన్కాలే, హృదా=మనసా, సాకం=సహ, ఇద్రియాణి విషయవ్యాప ర్నితాని- విషయేభ్యః ప్రత్యావ ర్నితాని సన్తి తూష్టిమానతే నిష్కన్తి. నిర్వాప్తపారతయా తిష్ఠన్తి. యత్ర, ధిషణా=బుద్ధిశ్చ, నచేష్టతే-నిర్వాప్తపారాభవతి. యత్ర పుమా నప్రమత్తః నిద్రారహితో భవతి. తస్మిన్కాలే బ్రాహ్మిన్స్వప్నసుమప్తిచ్యుతిరి క్త సమయే-సమాధావిత్యర్థః. వాచో హృదశ్చావిషయోపి సతత్యా, ఆత్మని=బుద్ధౌ స్వయమేవ స్ఫురతి భావతే. నస్వేపం సర్వనాశే శూన్యమైవావశేషఇత్యత్రాహ. యస్మాదితి- ఏతజ్జగ ద్యస్మాదభూత్. యతోయస్మిన్నేవ విసశ్యతి- లీయతే. తద్వ స్తు కథంశూన్యంస్యాత్ నకథముపి. నహి శూన్యాచ్ఛవవిమాణా దేః కిచ్చిజ్ఞాయతే నశ్యతివా. తస్మా త్సర్వజగదుదయస్థితిలయాధిష్ఠానం బ్రహ్మస్తేవభ్యుపగన్తవ్యం సమాహితప్రత్యక్ష త్వాచ్చేతిభావః.
 ౫౫

శ్లో॥ కార్యస్యాస్య నిదర్శనా దుపలభేతా స్తీతి హేతుం పరం
స్వాత్మానం ప్రథమం తతో నిరుపధే స్తత్త్వం స్ఫుట మ్భాసతే
సమ్యక్జ్ఞానిన ఏవ మత్రీతు యదా కామా వినష్టా స్సమే
హృత్థాస్స ఏవ తదాఽమృతో భవతివా బ్రహ్మైవ సమృద్ధ్యతే. ౧౬

వ్యా.-నను కార్యలిజ్ఞేన మాయోపాధికబ్రహ్మనుమానేసి నిరుపాధికం
బ్రహ్మనుమానేన ప్రత్యక్షేణవా ససిద్ధ్యతీత్యత్రాహ. కార్యస్యేతి-ప్రథమం తాన
దస్యకార్యస్య జగతో నిదర్శనాద్ధేతోః హేతుం కారణం పరం పరమం స్వాత్మాన
మస్తీత్యుపలభేత జానీయాత్. తతిః నిరుపధేర్నిరుపాధికస్యాత్మనః స్తత్త్వం స్వరూ
పం స్ఫుటమ్భాసతే. సమాధిప్రత్యక్షేణైవ నిరుపాధికబ్రహ్మసిద్ధి రితిభాషా. ఏనం
సమ్యక్జ్ఞానినః యదాతు అత్రైవ జన్మని హృత్థాస్స స్సమే సర్వే కామా వినష్టాః.
తదా ఏవవిద్వాత్ అమృతోభవతివా భవత్యేవ. కథనుమృతత్వమత్రాహ. బ్రహ్మైవ
సమృద్ధ్యతే భవతి. ౧౬

శ్లో॥ మర్త్యోఽహం ముఖజోఽస్మి మే వపు రిదం గేహాదికం మామకం
యజ్ఞోఽహం ధనికోఽస్మిచేతి హృదయగ్రన్థి ర్యదాభిన్యతే
మాయాప్రత్యయరూప ఏవ విదుష స్సర్వోసి కామ స్తదా
సప్త స్యాన్ దమృతో భవ త్యథ బుధో వేదోపదేశ స్త్వియాత్. ౧౭

వ్యా.-కదా విదుష స్సర్వకామవినాశ స్యాదిత్యత్రాహ. మర్త్యస్థితి - అ
హం మర్త్యః మనుష్యాస్తీతి జాత్యభిమానః. అహం ముఖజో శ్రాహ్మణోఽస్మి
వర్ణాభిమానః. ఇదంద్వయముపలక్షణమాశ్రమాభిమానస్య. ఏవం దేహే హాసక-
రం ప్రదర్శ్య మమకారం దర్శయతి. ఇదం మే మదీయం వపుః అథ గేహాదా మమ
కారం దర్శయతి. ఇదం గేహాదికం మామకం మదీయమ్, ఆదిపదాత్ సమగ్రాన్యా
దిగ్రహణమ్. నామరూపే ద్వే మాయామయే తత్ర రూపాభిమానో దర్శితః
అథ నామాభిమానమాహ. యజ్ఞోహమస్మితి. బహ్వనర్థావహమభిమానాస్త్య
మాహ. ధనికోఽస్మితి - చశస్త్రాత్పరకోస్మి, గౌరోఽస్మిత్వాన్యభిమానగ్రహణమ్.
ఇత్యేవం మాయాప్రత్యయరూపః మిథ్యాజ్ఞానరూపఏవ హృదయగ్రన్థిః హృదయ
స్య మనసోగ్రన్థిః గ్రన్థివక్ష్యంతకర్తవ్యర్థః అభిమానః విదుషః యదా యస్మిన్ కా
లే భిద్యతే తదా సర్వోపికామో నాత్మవస్తువిషయః సప్తస్యాత్. ఆత్మానాత్మ
నోరాధ్యానేకసమ్బంధేనతి విదుషో నాత్మను కామస్యాత్. తస్యచ సమ్బంధస్య నాశే
కథం పునః కామస్థితి ర్నకథమవీత్యర్థః. అథ కామనాశానంతరం బుధః అమృత

స్వాత్. ఇయానేవ వేదోపదేశః ఇయన్తమేవార్ధం వేద ఉపదిశత్యస్మాకమిత్యర్థః. ముముక్షుణా అనాత్మస్వహజ్కారమమకారా నకర్తవ్యా విత్యభిప్రాయః. ౧౭

శ్లో॥ యన్తస్వస్య సగుణం బృహత్కలయతే నాడ్యాశతాదన్యయా
మూర్ధానం ప్రతియాతయా హృదయతో గచ్ఛన్నపశ్యేష సః
విద్వాన్ బ్రహ్మపదం ప్రయాతి కృతినః కర్మానురూపం పున
ర్నాడీభి స్త్వితరాభి రుక్రమణగా విష్వక్లభన్తే గతీః. ౧౮

వ్యా.-ద్వేబ్రహ్మణే వేదితవ్యే ఇత్యుపన్యస్య నిర్గుణ బ్రహ్మవిదః ఫలం
తద్వేదనాప్రకారం చోక్తమ్. ఇదానీం సగుణబ్రహ్మోపాసకస్య బ్రహ్మలోక
ప్రాప్తిః కేసప్రకారేణేశ్యేతదాహ. యస్త్విత యన్తస్వస్యః నిర్గుణబ్రహ్మవిదిద్వి
లక్షణః తతః పరశ్చ సగుణం బృహద్బ్రహ్మ కలయతే ధ్యాయతి. సపషవిద్వాన్-
హృదయతో హృస్సుష్ణురీకాస్మాద్ధానం ప్రతియాతయా గతయా శతాన్నాడీశతా
దన్యయా శతాధికయేత్యేతత్. నాడ్యా సుషుమ్నయగా మూర్ధానం భిత్త్యేతి శేషః
ఉపరిగచ్ఛన్ బ్రహ్మపదం సత్యలోకం ప్రయాతి. కృతినాం గతయోఽస్యా భిన్నా
పవేత్యాహ. కృతినః పునః కర్మిణస్తు. కర్మానురూపం యథాతథా, ఇతరాభి
ర్నాడీభి రుక్రమణం గచ్ఛన్స్త్రీతుక్రమణగా భూత్వా. విష్వక్ నానావిధాః.
గతీః దేవమనవ్య తిర్యగాదీని జన్మాని లభన్తే ప్రాపునన్తి. ౧౮

శ్లో॥ భూతానాం హృదయే స్థిత స్స పురుషోఽఙ్గుష్ఠప్రమాణ స్సదా
దేహాన్తం సకలాన్తరం ప్రవిభజేన్ముఖా దిషీకామివ
ద్ధైర్యేణ స్థిరదర్శనోఽథ తమయే దాత్మాన మాద్యం బృహ
ద్బ్రహ్మైక్యవి దేసమేతి పరమం బ్రహ్మమృతం నిర్మలమ్. ౧౯

వ్యా.-ప్రాజ్ఞః క్రిమముక్తిహేతుభూతం సగుణబ్రహ్మోపాసనం సంసార
హేతుభూతం కర్మవా నకుర్యాత్. కిన్తు సాక్షాన్ముక్తిహేతుభూతం బ్రహ్మైక్యజ్ఞాన
మేవ సమ్పాదయేత్. తచ్చ సమ్పాదసమిధ్యమిత్యాహ - భూతానామితి. అఙ్గుష్ఠప్ర
మాణస్స పురుష ఆత్మానదా భూతానాం ప్రాణినాం హృదయే హృత్పుండ్రీకే స్థితః
తిష్ఠతి. తం సకలాన్తరం పురుషం స్థిరదర్శనః పురుషః ద్ధైర్యేణ ముఖాత్ప్రణవిశేషా
దిషీకామివ ప్రవిభజేత్. దేహాదిభ్యో వివేచయేదిత్యర్థః అథ ఏవం వివేచనేకృతేనతి.
విద్వాన్ తం వివేచిత మాత్మాన మాద్యం బృహద్బ్రహ్మైక్యేజ్ఞానీయాత్. ఏవం
బ్రహ్మైక్యవి త్సవిద్వాన్ పరమం నిర్మలమమృతం బ్రహ్మైతి ప్రాప్నోతి. ౧౯

ఇతి కఠోపనిషద్వ్యాఖ్యాతా.

ప్రశ్నోపనిషత్.

శ్లో॥ సృష్టం లోక మిమం విధాయ పరమం బ్రహ్మ తపః పా గ్రియిం
పాణంచ వ్యసృజత్కిలేతి మిధునం మూర్త్యన్నచద్వా రయిః
పాణోఽత్తాగ్ని రమూర్తి రర్క ఇతి త త్సూర్యేష్టయుగ్మా దభూ
త్కలోఽబ్దాయనమాసపక్షుదినరాత్ర్యాద్యాత్మకోఽయం మహాన్.

౬౦

వ్యా.-పరవిద్యా సఫలా వర్జితా. అధాపరవిద్యాకర్మణో స్సముచ్చితా
సముచ్చితయో ర్య త్కార్యం యా గతి స్తత్కథనార్థోఽయమారమ్భః. తావత్
సర్వం జగత్ప్రజాపతిరేవేత్యననన్ధానలక్షణం ప్రజాపత్యవ్రతం సఫలం దిర్భయి
తుం కథం జగత్ప్రజాపతిస్సాన్వీతి శిక్షాయాం ప్రజాపతికార్యత్వా దిత్యత్యేరం
వివక్షుః. జగతః ప్రజాపతికార్యత్వమేవ దర్శయతి. సృష్టమితి - బ్రహ్మ =
ప్రజాపతిః, ప్రశయావసానే ఇమం లోకం సృష్టం పరమం తప- ఆలోచనం విధాయ
పా క్ప్రధమం రయిం పాణఞ్చేతి మిధునం వ్యసృజత్కిలేతి నాగ్తాయామ్.
తేన సృష్టేర్విధ్యాత్వం సూచ్యతే. రయిపాణశబ్దార్థమాహ. మూర్త్యన్న
చద్వాః. మూర్తిరన్నం చంద్రీశ్చ రయిః అత్తా భోక్తా అగ్నిః అమూర్తిః. అర్క
శ్చ పాణ ఇత్యవ్యతే. తత్ర మూర్తిర్నామ మూర్తం స్థూల మమూర్తి స్త్వ
మూర్తం సూక్ష్మ మితివివేకః. తత్తతః. సూర్యేష్టయుగ్మాత్. రయిప్రాణాత్మక
చంద్రీసూర్యమిధునాత్. అబ్దాయనమాసపక్షుదినరాత్ర్యాద్యాత్మకః. అబ్ద =
స్సంవత్సరః అయనే=దక్షిణోత్తరే మాసా ద్వాదశ. పక్షౌ ద్వా. దినరాత్రీ.
ఆదిశబ్దాన్వితకాదిగ్రహణం తదాత్మకః మహానయంకాలః అభూత్. సూర్యేష్ట
గతికృతత్వా దబ్దాదివ్యవహారస్యేతిభావః.

౬౦

శ్లో॥ ఏతస్మా ద్దినరాత్రిరూపసమయా ద్వీహ్యది రాసీ త్తత
శ్చాన్నం శుక్ర మధాన్నత సమభవత్ లోకా స్తదేత న్మహాన్
ప్రజాపత్యమిదంవ్రతం చరతి య సృ ద్వద్వసూ జ్ఞాయతే
సత్యం యత్ర తపశ్చ దక్షిణపథే నేన్దోపదం యాతి సః.

౬౧

వ్యా.- ఏతస్మాద్దినరాత్రిరూపసమయా దహోరాత్రాత్మకా త్కాలాత్.
వీహ్యది రోషధిచయ ఆసీత్. నహ్యహోరాత్రీయారవ్యత్రీ ప్రహ్యదిర్భవతి.
తతోవీహ్యదేరన్నమాసీత్. తతశ్చాన్నా చ్చుక్కిం = రేత ఆసీత్. శుక్రాచ్చ

లోకాః ప్రజా సమభవత్. తత్తస్మాదేతజ్జగత్ మహాస్ప్రిజాపతిరేవ. నను కులాలసృష్టోఘటో యది కులాలస్సాస్త్వ త్త్వద్వి ప్రజాపతిసృష్టం జగత్ప్రిజాపతిస్సాస్త్వ దితిచే నైవమ్. ప్రజాపతిరాత్మానమేవ జగద్రూపేణ వ్యధాదితి. నిమిత్త ముపాదానంచ జగతః ప్రజాపతిరేవ. ఈశ్వరాత్మాహి ప్రజాపతిః ఘటఇవ మృదాత్మకః ఈశ్వరజన్యత్వాత్ప్రజాపతేః య ఇదం ప్రజాపత్యం వ్రతం చరతి స వ్రతీ ద్వన్వసూః = మిథునోత్పాదకః జాయతే భవతి. యత్ర యస్మిన్ శురుషే సత్యంతపో బ్రహ్మచర్యాదికం చకారాత్ప్రజాపత్యవ్రతంచాస్తి స పురుషః దక్షిణపథేన దక్షిణమార్గేణ పితృయానేనేత్యేతత్. ఇన్ద్రోః పదం = లోకం యాతి గచ్ఛతి. పుణ్యక్షయా త్పునరావ ర్తతేచ. ౬౦

శ్లో॥ మాయా యేషు నవిద్యతే కుటిలతా ౭సత్యంచ సత్యం తపో
జ్ఞానం యేషుచ విద్యతే విరజన స్తేవా గృహస్థేతరే
యోగా ద్వేవపథేన యాన్తి విమలం హైరణ్యగర్భం పదం
నావృత్తించ తతః ప్రయాన్తి కుశలై స్సాన్ధ్యం తదేతత్పదమ్. ౬౧

వ్యా.- ఏవం గృహస్థానాం కర్మిణాం దక్షిణమార్గేణ చంద్రిలోకప్రాప్తి ముక్త్యా తద్భిన్నానా ముత్తరమార్గేణ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిమాహ. మాయేతి- యేషు మాయా , పరవఞ్చనా ధనాద్యర్థా నవిద్యతే, కుటిలతాచ నవిద్యతే, అసత్యఞ్చ నవిద్యతే, యేషు సత్యం తపో బ్రహ్మచర్యాదికం జ్ఞానంచ విద్యతే. విరజసో నిష్పాపా గృహస్థేతరే గృహస్థాదన్యే బ్రహ్మచారివానప్రస్థభిక్షుకాః తేవాతు. యోగా ద్బ్రహ్మరస్థభేదసంసారా దుపాయా త్ప్రణధారణలక్షణా ద్యోగాదితివా ద్వేవపథేన ఉత్తరమార్గేణ విమలం రిజస్తమోమలరహితం హైరణ్యగర్భం పదం యాన్తి. తతః పదా దావృత్తించ సప్రయాన్తి తత్తస్మా త్కుశలై రేతత్పదం బ్రహ్మలోకః సాన్ధ్యమ్. సాధనీయం పునరావృత్తిరహితత్వాదితి తచ్ఛబ్దార్థః. ౬౨

శ్లో॥ వాయ్వగ్న యిమ్బధరాసభో ౭క్షివచసశ్చ త్రాతృభి ర్ధార్యతే
దేహో ౭యం సహి కిన్దు పంచవిధసత్ప్రాణేన సన్ధార్యతే
ప్రాణే ౭క్షాత్పరముద్యయాసతి సముద్గచ్ఛన్తి సర్వే పరే
ప్రాణే తిష్ఠతి సంవసన్తీచ తసా ప్రాణస్తదేమాం పరః. ౬౩

వ్యా.-ప్రాణోత్తా ప్రజాపతి రిత్యుక్తం. తస్మాత్తత్త్వం ప్రజాపతిత్వంచా స్మిన్ శరీరే ౭వ ధారయితవ్యమిత్యయమారమ్భః. ప్రజాపతిస్తావత్సర్వదేవోత్తమఇతి ప్రసిద్ధం- దేహేస్మిన్ ప్రాణశ్చ సర్వదేవోత్తమః. కథమ్ ఉచ్యతే అయందేహః.

వాయుగ్నముద్భవరాసభోషివచనశ్చోత్తరభిః. వాయురగ్ని రమ్బుధరా సభ
 ఇతి పంచభూతాని శరీరారమ్భకాణి, అక్షిచక్షుః, వచనం వాక్ శ్రోత్ర మాత్మా
 మనః. జ్ఞానేంద్రియపంచకం కర్మేంద్రియపంచకం మనశ్చేత్యేకాదశకరణానీశ్వరః.
 తైర్నహిధార్యతే నైవధార్యతే కిన్తు పంచవిధసత్త్వాణానాం పంచవిధః పాపానాం
 వ్యానోదాససమానాత్మకః సకల ముఖ్యోయం ప్రాణః తేననాయం సమ్యక్
 క్యతే. తత్ప్రపవత్తిమాహ. ప్రాణే అగ్నాద్దేహాత్పరం కేవల మున్మిషాయాసతి
 ఉజ్జగమిషతిసతి వతూద్యాతేనతీతి పరశబ్దాభిప్రాయః సతిపరం సత్యేవేతివాదః.
 పరేఅస్యే వాయూదయస్సర్వే అగ్నాస్సముద్గచ్ఛన్తి. ప్రాణే తేనో తిష్ఠన్తి
 సతి సర్వేతే సంవసన్తిచ. తత్తస్మాదేషాం వాయూదీనాం ప్రాణసహితా
 నాం పదార్థానా మ్మధ్యే వర ఉత్కృష్టః. 'సచ అప్రాణే శరీరే చక్షురౌ
 దృశ్యావేపి వాయూదిభూతాని సన్యేవ దాహాత్ప్రాగ్నికృత్వా కథం వాయూదీనాం
 శరీరాదున్దమన మితి వాచ్యం.' వాయూదీనాం భూతత్వేన రూపేణ సత్త్వేన దేహత్వేన
 రూపేణోద్గమనమితి. వాయూదిభూతానాం వాయూద్యభిమానదేవతా స్స స్తిహి.
 యథా గగ్గాహిమవదాదీనాం గగ్గాహిమవదాదినామకాభిమానదేవతాః. తస్మా
 చ్చరీరధారకత్వా త్ప్రాణ ఉత్కృష్ట శ్చరీరాధారకేభ్య శ్చక్షురౌదాదీవేభ్య ఇతి
 భావః.

౩౩

శ్లో॥ అగ్నిస్సగ్ జ్వలతి ప్రదీప్యతి రవి ర్భూత్వా అమ్బునస్స స్నయం
 ప్రాణో వర్షతి పాలయత్వపి జనాన్ దేవేంద్రీరూపో భవన్
 మే ఘోష్యభిసరిన్సుఖాన్ స్వహతివా వాయూగ్మనా భుంజిహః
 ధత్తే సర్వమిదం శశీచ సదస త్పుష్టాతి దేవోఽమృతమ్.

౩౪

వ్యా.-కథమ్మనః ప్రాణఃప్రజాపతిస్స్యాత్ ప్రాణసంప్రీతి సర్వదేవాత్మక
 ఇతిశక్త్యాం ప్రాణోపి సర్వదేవాత్మకవేత్త్యాహ. అగ్నిరగ్ని - అయంప్రాణః
 అగ్నిస్సగ్ జ్వలతి, రవిర్భూత్వా ప్రదీప్యతి-ప్రకాశతే. అమ్బునస్సగ్ -వర్షన్తి దేవే
 స్త్రీరూపోభవన్ జనాన్లోకాన్ పాలయతిచ. వాయూగ్మనా భుంజిహః
 మే ఘోష్యభిసరిన్సుఖాన్ మేఘముడూని అభిసరితం మన్తాక్షిణి ముఖశబ్ద
 చ్చంద్రాదీంశ్చ వహతి - భిభర్తి భూర్భువన్ ఇదం సర్వంధత్తే శశీచంద్రోభవన్
 సన్మూర్తమసదమూర్తంచ పుష్టాతి. దేవః ప్రాణః ప్రకృతత్వాత్ అమృతం సుధా
 దేవానామన్నం భవతి. ప్రాణోపాసకానాం ప్రాణ స్తుతిరియమ్. యద్వా యేన
 యేన ప్రాణినా యద్యత్కార్యం క్రియతే తత్తత్కార్యం తత్తత్ప్రాణిప్రాణకృత

మేవ, అప్రాణస్య కర్తృత్వాదర్శనాత్. తస్మాదగ్నాద్విదికర్తృకం జ్వలనాదికార్యం
ప్రాణకార్యమేవ. తథా, అగ్నాద్విదిదేశశరీరాస్తర్గతః ప్రాణఏవ అగ్నాద్విది శబ్దే
ర్వ్యవహియత ఇతి అగ్నాద్విదిదేశవాత్మకఏవ ప్రాణః ప్రాణస్యామృతత్వస్తు భోక్తృ
భోగ్యయో రభేదోపచారాత్ ఇతి తత్త్వకథన మేవేదమ్. ౬౪

శ్లో॥ ప్రాణే సర్వమిదం ప్రతిష్ఠిత మరా నాభౌ రథాజ్ఞస్య వా
వేదానాం త్రితయం కృతంచ ముఖజః ప్రాణ స్తథా క్షుతియః
ప్రాణోఽయంహి విరా ట్పితు శ్చరతివా గర్భే రసాత్మా శిశు
ర్మాతుశ్చ ప్రతిజాయతే సుతమయోఽముష్మై బలిం తన్వతే. ౬౫

వ్యా.-ప్రాణమేవవిశిష్ట ప్రాణాదిత్యాదిభిః. రథాజ్ఞస్య = చక్రిస్య నాభౌ
అరా వా ఇవ ఇదం సర్వంజగ త్ప్రాణే ప్రతిష్ఠితమ్. ప్రాణఏవ వేదానాం త్రితయం త్ర
యీభవతి. శబ్దస్యప్రాణాధీనత్వాదితిభావః. కృతం కర్మచ ప్రాణఏవ ప్రాణనిర్వర్త్య
త్వాత్కృతస్య. ముఖజః ప్రాణః క్షుతియశ్చప్రాణః-ఉపలక్షణమిదంచ్యయం వర్ణాన్త
రాణా మయమేవప్రాణో విరాట్ జగస్మయవిగ్రహః ప్రజాపతిః. అయంప్రాణః
పితుగర్భే రసాత్మా రేతో హుపస్స. రేతోహుపాత్మాసన్నితివా చరతి మాతుగ
ర్భేచ శిశుస్స చరతి. సుతమయస్సమాతు గర్భాత్ప్రతిజాయతే, ప్రతిహుపస్స
ఉత్పద్యతే అముష్మై ప్రాణాయ సర్వే బలిం తన్వతే ఉపహారం సమర్పయన్తి. ౬౫

శ్లో॥ దేవానామపి హవ్యవా ట్పితృతతే రేష స్వధాప్రాపకోఽ
ధర్వా చాగ్గరన్ధ్ర సత్యచరితం రుద్రో మహేంద్రోఽవితా
సూర్యోఽయం దివి తేజసాంసతి రపో వన్వత్యముష్మై స్పృజా
ఆనన్దన్తి యథాభిలాషమితి నో భూయోఽన్నముత్పత్స్యతే. ౬౬

వ్యా.-అసి కింఞ్చ ఏష ప్రాణః దేవానాం హవ్యవాట్ హవ్యప్రాపకో
ఽగ్నిః. భవతి - పితృతతే; స్వధాప్రాపకః భవతి. అధర్వా వేదవిశేషో యద్వా
ఋషివిశేషపషప అగ్గరన్ధ్ర సత్యచరితమగ్గరసాః ప్రాణశేషభూతాశ్చక్షురాదయః.
తపనఋషయః ద్విష్టారః. తేచ తేఋషయఇతివా సమానః. తేషాం సత్యచరితం దే
హధారణాద్యుపకారలక్షణమేషవ. ఏతన్నిర్వర్త్యత్వాత్తేజ్యేతిభావః. ఏషవరు
ద్రః, మహేంద్రః, పరమేశ్వరః, అవితా - రక్షకశ్చ భవతి. అయం దివి తేజసాంసతి
సూర్యస్స అపో వన్వతి మేఘాత్మనేతిభావః. అముష్మై వన్వతినతి నః యథా
భిలాషం యథేచ్ఛం భూయో బహున్న ముత్పత్స్యతే భవిష్యతీతి ప్రాణానన్దన్తి. ౬౬

శ్లో॥ ఏకర్షి ర్విమల స్సమ స్తహవిషా మత్తాఽస్య సాధుః పతిః
 ప్రాణోఽస్య హ్యదనీయదాయిన ఇమే శ్రోత్రాదయో దేవతాః
 వాయో రేష పితాచ సర్వజగతో వాచి స్థితాఽదస్తనూః
 శ్రోత్రే చక్షుషి మానసేచ వివిధాశ్చేష్టా విధత్తే శివా. ౬౭

వ్యా.-విమలశుద్ధోపాపవిధ్ః ప్రాణః. ఏకర్షిః తన్నామకాగ్నివిశేషస్య. సమ
 స్తహవిషా మత్తా భోక్తా భవతి. అస్యజగత సాధుః పతిర్భవతి. ఇమే శ్రోత్రా
 దయో దేవతా = దేవా అస్య ప్రాణస్యాదనీయదాయినః భోజ్యదాతారః భవన్తి
 దేవతాశ్చబ్రహ్మ నిత్యస్త్రితేపి తదర్థస్య పుస్తాద్దాయినఇత్యుక్తమ్. ఏషప్రాణః
 వాయో సర్వజగతశ్చ పితాభవతి. శివాశ్రోభనా అదస్తనూరమువ్యప్రాణస్య
 తనూః. వాచి శ్రోత్రే చక్షుషి మానసేచ స్థితానతీ వివిధాశ్చేష్టాః క్రియాః
 వచన శ్రవణ దర్శన మననాత్మికాః విధత్తే కరోతి. ౬౭

శ్లో॥ లోకేఽస్మిన్ త్రిదివే నృణాం దివిషదాం యశోఽపభోగోఽఖిలః
 ప్రాణ స్తస్యహి రక్షితా తత ఇమం మాతేవ పుత్రాన్ పృభో
 రక్షాస్మాక్ కలయ శ్రియో వితర నః పృజ్ఞా మితి ప్రార్థయ
 స్త్యల్పజ్ఞా స్తదుపాసకా సముపయన్త్యా త్రేస్నితార్థాదికమ్॥ ౬౮

వ్యా.-నృణాం మనుష్యాణామస్మిన్లోకే భువి దివిషదాం దేవానాం త్రిదివే
 దివిచ యశ్చాఖిల సర్వ ఉపభోగః. తస్య భోగస్య ప్రాణవేవ రక్షితా రక్షకః.
 తత స్తస్మా దిమం ప్రాణ మల్పజ్ఞాః హేపృభో, పుత్రాన్ మాతేవ శ్యమస్మాక్
 రక్ష. శ్రియః కలయ వర్ధయ నః పృజ్ఞాం వితర ఇతి ప్రార్థయన్తి. ఉదుపాసకాః
 ప్రాణోపాసకాః. ఆత్రేస్నితార్థాదికం స్వాభీష్టధనాదికం సముపయాన్తి- లభన్తే.
 ౬౮

శ్లో॥ ప్రాణోఽత్తాపి విరాడయం పృభవతి బ్రహ్మత్వనో బ్రహ్మణి
 ప్రాణౌ నాతపవచ్చితోహి పురుషేఽన్తే కర్మణా యాత్యయమ్
 భూపాలో ఽధిక్యతా నివైష పరమః ప్రాణా నియుక్తే పరాన్
 వాగాదీం స్త్యమిహావనేతి నకలాన్ భేదాసపి స్వాత్మనః. ౬౯

వ్యా.-అత్తా-విరాట్. అపిశబ్దాద్వరిష్టత్వాదిగుణకోఽయం ప్రాణః. బ్రహ్మ
 త్వనః బ్రహ్మభిన్నా దాత్మన స్సకాశా త్పృభవతి. పురుషే శిరఃపాణ్యాదిమతి
 పిణ్డే అనాతపవత్ ఛాయేవ బ్రహ్మణి ప్రాణః శ్రితః. హిః పృసిద్ధా. అయం
 ప్రాణః, అన్తే = శరీరే, కర్మణా నిమిత్తే నాయతి. దేహం పృవిశతీత్యర్థః.

భూపాల శ్చక్రీవర్తీ సమాహితః. అధికృతాన్ మణ్డలేశ్వరానివ ఏష పరమః
ప్రాణః పరావగాదీన్ ప్రాణాన్. సకలాన్ స్వాత్మనః స్వస్య భేదానపానా
దీనసి త్వమిహాత్మ, ఆవస - తిష్ఠ ఇతి నియుక్తే నియమయతి. ౬౯

శ్లో॥ పాయూపస్థగతం హ్యపాన మకరో చ్చక్షుశ్శ్చివస్థం తథా
ప్రాణం మధ్యగతం సమాన మధిహృ ద్వాన్వనంచ నాడీగణే
యేనోత్క్రామతి తం హ్యపాన మకరో త్ప్రాణ స్సుషుమ్నాగతం
బాహ్యప్రాణమయోఽర్యమా కలయతే భాసాఽక్షిగానుగ్రహమ్. ౭౦

వ్యా.-ప్రాణనియమనమేవ దర్శయతి. ప్రాణః అపానం వాయువిశేషం పాయూ
పస్థగతమకరోద్ధి. తథా ఆత్మభేదం ప్రాణం చక్షుశ్శ్చివస్థం చక్షుశ్శ్చిత్రి
గతమకరోత్. సమానం సమానవాయుం మధ్యగతం నాభిస్థ మకరోత్. వ్యాన
మధిహృద్గతయే నాడీగణే అకరోత్. యేనాత్మోత్క్రామతి త ముదానం సుషు
మ్నాగత మకరోద్ధి బాహ్యప్రాణమయః బాహ్యప్రాణరూపః దేహాద్భహిష్ఠ
త్వాదితిభావః అర్యమా = ఆదిత్యః భాసా = తేజసా, అక్షిగానుగ్రహ మక్షిగన్య
ప్రాణస్యాస్తరస్యానుగ్రహం కలయతే = కరోతి. ౭౦

శ్లో॥ యం సజ్కల్ప మముష్య చిత్త మయతే మర్త్యస్య తు ప్రాయణే
తేనాయం విగతేన్ద్రియవ్యవహృతిః ప్రాణాత్మనా తిష్ఠతి
సోదానోఽథ స ఈశ్వరం నయతి తం సజ్కల్పసిద్ధం పదం
ప్రాణం వేద యఏవ మస్య తు కులం నో హీయతే సోఽమృతః. ౭౧

వ్యా.-జీవస్య మరణం దేహాస్తరభజనంచ ప్రాణాధీనమేవేతి దర్శయతి. అము
ష్య మ్రియమాణస్య మర్త్యస్య చిత్తంతం ప్రాయణే మరణసమయే యం సజ్కల్ప
మయతే ప్రాప్నోతి తేన సజ్కల్పేన యుక్తోఽయం మర్త్యః విగతేన్ద్రియవ్యవహృతిః
ఇన్ద్రియవ్యాపారరహితస్సౌ ప్రాణాత్మనా ప్రాణవృత్త్యా తిష్ఠతి. అథ సోదానః
ఉదానవృత్తిసహితః ప్రాణః తమీశ్వరం దేహస్వామినం జీవం సజ్కల్పసిద్ధం పదం
లోకం నయతి యఏవం ప్రాణం వేద - తస్యాస్య కులం నో హీయతే సక్షీయతే
సచామృతః ప్రాణాత్మనా మరణరహితో భవతి. ౭౧

శ్లో॥ సూర్యస్యాస్తమూపాయతో ఘృణిగణా బిమ్బే యధైకేభవ
స్త్వద్యాతః ప్రచరన్తి చేన్ద్రియగణా దేవే తథా మానసే
లీయన్తే స తతః శృణోతి పురుషో నాలోకతే జఘ్రితి
స్పర్శం నైతి రసంచ నోగిరతి నాదత్తే స్వపితృభృమః. ౭౨

వ్యా.- జాగ్రతీవప్రాణవ్యాపారం స్వాపేవ్యస్తీతి కథయితుంతావత్స్వాపం నర్మ
యతి సూర్యస్యేతి. అస్తంనాశ మదర్శన ముపాయత ఉపగచ్ఛత సూర్యస్య ఘృణి
గణాః కిరణసమూహాః. బిమ్బే ఏకీభవంతి ఉద్యాత ఉదయత సూర్యస్య ఘృణి
గణాః. బిమ్బాత్ప్రచరంతి ఉద్యాత సూర్యాదితివా. యథా-తథా. ఇన్ద్రియగణాః
చక్షురాదయః. మానసే దేవే మనోరూపే దేవే దేవే ద్యోతనాత్మకే మానసే
ఇతివా లీయంతే స్వాపే ఇతిభావః. జాగ్రతితు మానసాదేవ ప్రచరంతీతి బోధ్యమ్.
తతోహేతోః పురుషః నశ్యతోతి నాలోకతే నజఘృతి స్పర్శంవైతి రసందస్యేతి
నగిరితి నవక్తి నాదంతే నగృహ్యతి కిన్తు అభ్రమోఽచలస్క స్వపితి. ౬-౨

శ్లో॥ సుప్తే త్వీన్ద్రియసంశ్చయే పురి తదా ప్రాణాగ్నయో జాగ్రో
స్వాంతాఖ్యం యజమాన మేష నయతి బ్రహ్మ హ్యుదానో దిపన్
స్వప్నే త్వేష మనోమయః కలయతే దృష్టం శ్రుతశ్చేచ్ఛవా వా
ప్రాగ్జన్మన్యసి వాసనాత్మక మనద్వైశ్యం స్వయమ్భాసనః. ౬-౩

వ్యా.- తుపవ మిన్ద్రియసంశ్చయే సుప్తేనతి తదా పురి దేహే ప్రాణాగ్నయో జాగ్రతి
ఏష ఉదానో వాయుః స్వాంతాఖ్యం మనోమయం యజమానం దీపం బ్రహ్మోదాన
దిపం స్వర్గం నయతిహి. యథా చిత్తోగ్ని ర్యజమానం స్వర్గం నయతి తద్వత్సుప్తం
పురుష ముదానో బ్రహ్మ ప్రాపయతీత్యర్థః. ఏవం బీవస్య సుషుప్తౌ బ్రహ్మసా
యుజ్య ముక్త్యా స్వప్నే తస్య స్వయం జ్యోతిష్వమాహ స్వప్న ఇతి. తుశ్చ సుషు
ప్తివైతత్వార్థః స్వప్నే మనోమయఏషజీవః ఇహ అస్మిన్ జన్మని ప్రాగ్జన్మన్యసి
పూర్వజన్మను వా దృష్టం శ్రుతశ్చేచ్ఛవా వాసనాత్మక మన నిర్భాగభూతం దృశ్యం
జగత్కలయతే పశ్యతి- నృజితీతివా అతఏవ తదా స్వయమ్భాసనః స్వయంజ్యోతి
ర్భవతి. చక్షు రాదిత్యాది జ్యోతిర్వ్యతిరేకేజ్జీవ స్వప్నపదార్థద్రష్టృత్వా దితిభావః.
బృహదారణ్యకవ్యాఖ్యానావసరే విస్తరేణదం దర్శయిష్యామః. ౬-౪

శ్లో॥ దేవోఽయం హృదయాత్మకః పురి భవే త్రేజోఽభిభూతో యదా
స్వప్నా నేష తదా నపశ్యతి వయాం స్యావాసవృక్షం యథా
భూతాని ద్వివిధాని సర్వవిషయాశ్చ త్వీన్ద్రియాణి ప్రభం
బ్రహ్మాత్మాన మయన్తి సుప్తిసుఖభా గానన్దోశః పునః. ౬-౫

వ్యా.- కథ మేవం స్వప్నాపశ్యతః పునస్సుషుప్తిసమ్భవోఽతతహ. దేవఇతి.
అయం హృదయాత్మకో మనోమయో దేవః యదా పురి శరీరే త్రేజోభిభూతః తేజ
సాపిత్రాఞ్శ్చ సారేణ తేజసా అభిభూతో భవతి. తథా ఏష దేవః స్వప్నా న్నపశ్యతి,

యథా వయాంసి పక్షిణ స్సాయం విశ్రమాయావాసవృక్ష మయన్తి ప్రాప్నువన్తి.
తథా ద్వివిధాని స్థూలాని సూక్ష్మాణి చ భూతాని సర్వవిషయా శ్చబ్దాదయః.
ఆత్మా మనః ఇంద్రియాణిచ. ప్రభు మిశ్వరం బ్రహ్మాత్మానం బ్రహ్మభిన్నమా
త్మాస మయన్తి. ఆనందకోశః పునః ఆనందమయకోశస్తు. తదుపాధికః పురుషః
ప్రాజ్ఞ ఇత్యర్థః. సుప్తిసుఖభావో - సౌమప్తానందభావో భవతి. 2౪

శ్లో॥ దృష్టిస్పృష్టిచుత్కిరియాసు పరమః కర్తా సుషుప్తౌ పుమాన్
విజ్ఞానాత్మక ఏష సేన్ద్రియమనఃప్రాణశ్చ యత్రైకతామ్
ఆయాతి ప్రతిపద్య తద్బ్రహ్మదపచ్చాయాజ్గరూపం పరం
శుభ్రం చాక్షరమేతి తత్త్వవి దసౌ సర్వజ్ఞతాం సర్వతామ్. 2౫

వ్యా.-సుషుప్తౌ జీవో య త్సాయుజ్య మేతి తదేవ జ్ఞాతవ్య మిత్యాహ. దృష్టితి.
దృష్టిస్పృష్టిచుత్కిరియాసు దర్శనస్పర్శనమనసక్రియాసు శ్రీవణాదిక్రియోపలక్షణ
మిదం కర్తా దృష్టా శ్రోతా మన్తా స్పృష్టా వక్తా చేత్యర్థః. ఏష విజ్ఞానాత్మకః
పరమఃపుమాన్. సేన్ద్రియమనః ప్రాణః ఇంద్రియమనఃప్రాణైస్సహ. యత్ర
బ్రహ్మణి సుషుప్తౌ వేకతామాయాత్మాసమన్తా త్ప్రాప్నోతి. అపచ్చాయాజ్గరూ
పం చాయాశరీరవర్ణరహితం పరం శుభ్రమక్షరంచ తద్బ్రహ్మ ప్రతిపద్య జ్ఞాత్వా
అసౌ తత్త్వవిత్. సర్వజ్ఞతాం-సర్వతాజ్ఞైతి బ్రహ్మహి సర్వజ్ఞం సర్వంచ-ఆత్మాచ
బ్రహ్మ. తత్త్వవిద్యాత్మా. అతో నిర్గుణం బ్రహ్మైవ జ్ఞాతవ్య మిత్యభిప్రాయః.

శ్లో॥ బ్రహ్మోద్య మ్పర మక్షరం ప్రధమజం బ్రహ్మ పరం చోమితి
ధ్యాత్వేదం పరమేతి చాపరమపి ధ్యానానురూపం బృహత్
అస్యాజ్ఞం ప్రధమం విచిన్తయతి య స్తం మర్త్యలోకం నరం
భూయో నిత్యఋచో నయన్తి స తత శ్శృద్ధాతపోభి ర్మహాన్. 2౬

వ్యా.-ప్రాణోపాసన ముక్త మథ ప్రణవోపాసన మాహ. బ్రహ్మేతి-ఆద్యం
సర్వేషాం వేదానా మాదౌ భవ మౌ మిత్యక్షరం పరం బ్రహ్మ భవతి. ప్రధ
మజం హిరణ్యగర్భాఖ్య మపరం బ్రహ్మచ భవతి. తస్మా దిద మక్షరం ధ్యాత్వా
ధ్యానానురూపం పరం బృహద్బ్రహ్మ ఏతి ప్రాప్నోతి అపరంచ బృహదేతి. పరం
బ్రహ్మేతి ధ్యాయ స్పరుషః పర మపరం బ్రహ్మేతి ధ్యాయ స్పరుషో పరం
వైతీ త్యర్థః. యోగ్య ప్రణవస్య ప్రధమ మజ్గ మకారం విచిన్తయతి తం నరం
నిత్యఋచః నిత్యాఋచః. భూయః పునఃమర్త్యలోకం నయన్తి. సః తత స్తస్మిన్
జన్మని శృద్ధాతపోభిః మహా నధికో భవతి. 2౭

శ్లో॥ ఓజ్జ్వరావయవం ద్వితీయ ము మధానమ్పత్తి యో ధ్యాయతి
 గ్లోలోకం గమితో యజుర్భి రమితా భక్త్యా త్ర భోగా న్సనః
 స పాప్రోతి మనుష్యలోక మథ యో మాత్రాత్రయం ధ్యాయతి
 బ్రహ్మస్థాన ముపైతి సామభి రయం తత్రేక్షతే బ్రహ్మ తత్. 22

వ్యా.- అథ యః ద్వితీయ మోజ్జ్వరావయవమ్ ఉమ్ ఉకారమ్. ఆనమ్పత్తి మరణ
 పర్యంతం ధ్యాయతి సః యజుర్భిః. గ్లోలోకం చంద్రలోకం గమితః ప్రాపితస్య. అత్ర
 చంద్రలోకే అమితా భోగా భక్త్యా పున ర్మనుష్యలోకం పాప్రోతి. అథ యః మాత్రాత్రయం ధ్యాయతి సోయం సామభి ర్నిమిత్తభూతైః బ్రహ్మ
 స్థాన ముపైతి తత్ర బ్రహ్మలోకే తద్బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మత్వస్థః. ఈక్షతే సాక్షాత్
 త్కురుతే బ్రహ్మపదేశవశా దితి భావః. 22

శ్లో॥ స్థూలం జాగరితం హ్యకార మయతే విశ్వంచ వైశ్వానరం
 సూక్ష్మం స్వప్నము మేతి తైజస మథో హైరణ్యగర్భాత్మకమ్
 మాయాం సుప్తిపదంచ మం కలయతే ప్రాజ్ఞః యోః పీశ్వరం
 ప్రాజ్ఞోయం నహి కమ్పతే భవతి యత్సర్వాత్మభూతః శుమాన్. 23

వ్యా.- అపరబ్రహ్మధ్యానం సఫలం దర్శిత మథ పరబ్రహ్మధ్యానం సఫలం దర్శ
 యతి. యః స్థూలం జగత్ జాగరితం స్థానం విశ్వం వైశ్వానరంచ ఏతద్రూప
 పేణేత్యర్థః. అకారమయతే పశ్యతి ధ్యాయతిత్యేతత్. అథో తథా సూక్ష్మం జగత్
 స్వప్నం హైరణ్యగర్భాత్మకం హిరణ్యగర్భపవ హైరణ్యగర్భః తదాత్మికం తద
 భిన్నం తైజసంచ తైజసం హిరణ్యగర్భః త్యేతత్. ఏతద్రూపేణేత్యర్థః. ఉమ్ =
 ఉకారమ్; ఏతి = పశ్యతి, యోపి యశ్చ మాయా మజ్జానం సుప్తిపదం సుషుప్తి
 స్థానం ప్రాజ్ఞమ్ ఈశ్వరంచ. ఏతద్రూపేణేత్యర్థః. మం మకారం కలయతే ధ్యాయతి
 సోఽయం ప్రాజ్ఞః విద్వా న్నహికమ్పతే నైవచలతి. తత్ర హేతుమాహ. యద్య
 స్మాత్. శుమాన్ విద్వాన్ సర్వాత్మభూతః భవతి. అతో భయహేత్యభావా
 న్నకమ్పత ఇత్యర్థః. 23

శ్లో॥ ఏవం య స్సమవేక్ష్య చింతయతి నా త్వోక్తాకార మాద్యం బృహ
 త్సోఽనేనాయతనేనవా నిపుణధీ రన్వేతి విష్ణోః పదమ్
 య త్ర చాంత మజం పరంచ విజరం నిర్విక్రియం నిర్మలం
 శుద్ధం బుద మనంత మాద్య మమృతం సత్యం బృహచ్ఛతమ్. 24

వ్యా.- యో నా మనుష్యః జీవశ్చితివా. ఏవము క్తప్రకారేణ సమవేక్ష్య ఆద్య
మోక్షార్థం బ్రహ్మద్బ్రహ్మచింతయతి. సతు నిపుణాధీః విద్వాన్. అనేనవా ఓక్షార
రూపేణాయతనేనైవ విష్ణోః పరమాత్మనః పదంస్వరూప మన్వేతి ప్రాప్నోతి.
విష్ణోఃపద మాకాశో వైకుణ్ఠలోకోవా భవేదితి కస్యచిన్మన్దస్యాశక్త్యాస్యాదితి
తద్వారణాయ విశినష్టి యత్తదితి. యత్తత్ప్రసిద్ధమిత్యర్థః శాస్త్రం నిస్తరజ్ఞసముద్ర
దితిభావః కుతశ్చాస్తత్వ మతఃసహ. నిర్మలమితి- అతిశుద్ధ మతపవ నిర్విక్రియ మతప
వాజం విజరంచ అతపవాస్మాత్సర్వస్మాత్పర మతపవ బుద్ధం సర్వజ్ఞ మజత్వా
దేవాద్య మాద్యత్వాదేవానస్తమతపవ శాశ్వత మతపవ సత్య మతపవామృతం
సుఖస్వరూపం బ్రహ్మద్బ్రహ్మచింతయతి.

2౯

శ్లో॥ ఉత్క్రాంతి ర్మమకస్య చోత్క్రాంతితో నిష్ఠాచ కస్య స్థితే
రిత్యాలోచ్య పరః పుమాన్ సమస్పృజ త్ప్రాణం మహాస్తం తతః
శ్రద్ధాం ఖం మరుదర్చిరమ్బుపృథివీ స్తద్బుద్ధక ర్మేంద్రియం
చేతోన్నం చ రసం తపో మనుగణం కర్మాథ లోకాస్పదమ్.

౩౦

వ్యా.- నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానాన్తక్తిరిత్యుక్తం తచ్చాత్యస్తనిర్విశేషమద్వయం శుద్ధంచ
బ్రహ్మ నసాక్షాత్ప్రతిపాదయితుంశక్యత ఇతి అధ్యాయోపాపవాదన్యాయేన తత్ప్రతి
పిపాదయిషుః తావద్బ్రహ్మణి కలానాం ప్రాణాదీనా మధ్యాయోపాపం దర్శయతి
ఉత్క్రాంతి-పరః పుమాన్ పరమాత్మా మమ జీవభావమాపన్నస్య మమ శరీరా
దితీశేషః కస్యపదార్థస్యఉత్క్రాంతితోహేతో రుత్క్రాంతిస్సాన్యత్. శరీరే కస్య
స్థితే ర్మేతో ర్నిష్ఠా స్థితిశ్చ స్యాత్ - ఇత్యాలోచ్య మహాస్తం హిరణ్యగర్భాఖ్యం
ప్రాణం సమస్పృజత్ ప్రాణసమష్టేరేవ హిరణ్యగర్భత్వాదితిభావః తతిః శ్రద్ధాం
సర్వప్రాణినాం శుభకర్మప్రవృత్తిహేతుభూతాం సమస్పృజత్. తతః ఖం మరుదర్చి
రమ్బుపృథివీ మరుత మర్చిస్తేజః అమ్బు పృథివీ చేతి భూతపంచక మస్పృజత్.
తతః బుద్ధికర్మేంద్రియం బుద్ధిజ్ఞానం కర్మ = క్రియా తత్సాధనమింద్రియం బుద్ధి
కర్మేంద్రియం సమస్పృజత్. ఇంద్రియాణాం దశత్వేపి ఇంద్రియత్వేనైకత్వా దింద్రియ
మిత్యుక్తమ్. తతః చేతః మనః అస్తఃకరణం సమస్పృజత్. తతోన్నం తతోరసం
వీర్యంచ. సమస్పృజత్ - తత్తత్తపః శుద్ధిసాధనం. తతః మనుగణం మస్త్రపమూహం,
తతః కర్మచ సమస్పృజత్. అథ లోకాన్ భూరాదీన్. పదంనామ దేవదత్తాది
సమస్పృజత్.

౩౦

శ్లో॥ అస్తం యాన్తి సముద్రం మేత్యతు యథా సద్యః సుచుద్రాయణా
స్తాసాం సశ్యతి నామ రూపమపి తద్వస్తూచ్యతే సాగరః,
ప్రాణాద్యాః పురుషాయణా ఇతి కలా స్తా ష్టాడశ ప్రాప్య తం
నాశం యాన్తిచ నామ రూపమపి తద్వస్తూచ్యతే పూరుషః॥ ౮౧

వ్యా.-పురుషే దర్శితస్యావిద్యకస్య కలాధ్యారోపస్యేదానీ మపవాద ఉచ్యతే.
అస్తమితి. యథా సముద్రాయణాః సముద్రగామినో సద్యోగ్గ్రామమునాద్యాః
సముద్రం మేత్య-ప్రాప్య అస్తం నాశ మదర్శనం యాన్తితు ప్రయున్వీత. తాసాం
సముద్రం వివిష్టానాం నదీనాం నామ సశ్యతి రూపమపి సశ్యతి. తస్మాద్విహపం
వస్తు సాగర ఇత్యుచ్యతే. ఇతి తథా. ప్రాణాద్యాః పురుషాయణాః పురుష మాత్మ
త్వేనాయస్తీతి పురుషాయణాః షోడశ కలాః పూర్వశ్లోకోక్తాః, ప్రాణ, శ్చక్రా, ఖి,
వాయు, వహ్ని, జల, భూమి, ఇంద్రియ, చిత్త, అన్న, వీర్య, తపః, మస్త్ర, కర్మ,
లోక, నామ-రూప ఇత్యర్థః. తం పురుషం ప్రాప్య నాశం యాన్తి. తాసాం
కలానాం నామచ నాశం యాతి, రూపమపి నాశంయాతి, తత్కలానామపి సస్త్వ
పూరుష ఇత్యుచ్యతే. ౮౧

శ్లో॥ తా యస్మిన్ రథచక్రనాభివ దరా సమ్యక్ప్రవిశ్య స్థితా
స్తం వేద్యం పురుషస్తు షోడశకలం మాయాపశా నిష్కలం
భాస్తం యోగమృతమేన మత్ర పరమం జానాత్యసౌ సోమృతం
బ్రహ్మైతావదితి ప్రబోధయతి య సోఽయం పితా తారకః. ౮౨

వ్యా.-కలాః పురుషాత్ప్రభవన్తి పురుషే. లీయంతే చేత్యుక్త మధునా పురుషపవ
తిష్ఠస్తీత్యాహ. తాఇతి-అరా రథచక్రనాభివత్. తాః కలా ష్టాడశ యస్మిన్పురుషే.
సమ్యక్ ప్రవిశ్య స్థితాః. తంతా వోతప్రోతభావేన పటపదిభావాః. తం మాయాపశా
శాత్ షోడశకలం షోడశకలా యస్య తం షోడశకలోపాధికమిత్యర్థః. సస్త్వోస్తు
నిష్కలం నిరుపాధికం వేద్యం భాస్తం స్వప్రభ మమృత మేనం పరమం పురుషం
యః అత్ర దేహే జన్మనివా జానాసి. సోఽసౌవిద్వా సమృతం భవతి. ఏతావ
దేవ బ్రహ్మ. ఇతి యః ప్రబోధయతి ప్రపన్నం యోగ్యం శిష్య మితి శేషః
సోఽయమేవ తారకః సంసారసముద్రాదుత్తారకః అవిద్యాయాం పారంగమయితే
త్యేతత్. పితా భవతి. అస్యస్తు జనకః పితా బంధకవచ పుత్రస్య నతు తారకఇతి
నైవ పితా పాతి-రక్షతీతి పితేతిహి వ్యుత్పత్తిః అద్వితీయబ్రహ్మైశ్వర్యాన ముపగిత్య
సంసారభయా చ్ఛిష్యం గురుస్త్రీయత ఇతి పితృత్వం గురోర్ముఖ్య మస్యస్యతు

జనకస్య పితృత్వ మముఖ్యమేవ ఇతి భావః. ఏతావదిత్యనేనచ బ్రహ్మజ్ఞానం
సులభమేవ. తత్సాధనశమదమాదిసమ్ప్తిరేవ దుర్లభేతి సూచ్యతే. బ్రహ్మ
జ్ఞానస్య సులభత్వంచ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వాదేవ. ఆత్మాహి నిత్యోవలబ్ధః స్వయం
త్వాత్. తస్మాత్ సిద్ధం బ్రహ్మ. జ్ఞానమాత్రాదేవ ప్రాప్యతఇతి సరైవబ్రహ్మ
జ్ఞనే ప్రయతితవ్యమిత్యభిప్రాయః.

౮౨

ఇతి ప్రశ్నోపనిషద్వ్యాఖ్యాతా.

ముండుకోపనిషత్.

శ్లో॥ దేవానాం ప్రధమో మహా నుదభవ ద్బ్రహ్మ పురా బ్రహ్మణః

కర్తా పాలయితాచ సర్వజగతో విద్యాం పరిష్టా సుగాత్

తాం ప్రోవాచ సుతాయ చాగ్రిజనుషే సోధర్షణే సోగ్ధరే

భారద్వాజకసత్యవాహఋషయే సోఽగా త్తత స్త్వగ్ధరాః. ౮౩

అథ వేదాంతానామపౌరుషేయత్వం స్వతఃప్రామాణ్యాయాహ-దేవానామితి. బ్రహ్మణః పరమేశ్వరా త్సకాశా త్పురా ప్రధమం దేవానాం ప్రథమః సర్వ జగతః కర్తా పాలయితా చకారాత్సంహారా అతపప మహాః బ్రహ్మ హిరణ్య గర్భః సమభవత్. బ్రహ్మణస్సకాశాదేవ పరిష్టాం శ్రేష్ఠాం విద్యాముపనిషన మగా త్లేభేచ 'తేనే బ్రహ్మహృదా య ఆదికవయే' ఇతి భాగవతాత్. అథహి విద్యాసమ్ప్రదాయం వక్తి. సచ హిరణ్యగర్భః. తాం విద్యామగ్రిజనుషే జ్యేష్ఠాయ సుతాయాధర్షణే ప్రోవాచ. సోధర్షాలంగిరేప్రోవాచ సచాగ్ధేః. భారద్వాజకసత్య వాహఋషయే భారద్వాజగోత్రోద్భవాయ సత్యవాహనామే ఋషయే ప్రోవాచ. తత స్సత్యవాహ త్సకాశాత్తు అగ్ధిరాః విద్యామగాత్. ౮౩

శ్లో॥ స ప్రోవాచ చ శౌనకాయ విధివ త్రాప్తాయ జిజ్ఞాసవే

తాం యో వేద గురోర్ముఖా ద్భవతి స బ్రహ్మమృతం నిర్భయమ్

ద్వే విద్యే హి పరావరేతి విదుషా సంవేదితవ్యే తయో

రేకా వేదమయీ తు కర్మవిషయా విద్యా పరా బ్రహ్మగా. ౮౪

సచ విధివ ద్యధావిధి ఉపాయనాదిపురస్సరమిత్యర్థః. ప్రాప్తాయ జిజ్ఞాసవే శౌనకాయ ప్రోవాచ. ఏవం సమ్ప్రదాయకధనఫలం దర్శయతి. తాం విద్యాం యః గురోర్ముఖా ద్వేద స విద్యా నిర్భయ మమృతం బ్రహ్మ భవతి. సమ్ప్రదాయక్ర మేణ లబ్ధవేయం విద్యా మోక్షప్రదా భవతి నాన్యథేతి భావః. అథ కా సా పరిష్టా విద్యేతి శక్త్యాం తావద్విద్యాద్వైవిధ్యం. సర్భయశి-విదుషా పరేతి అపరేతిచ ద్వే విద్యే సమ్యగ్వేదితవ్యే. హిఃప్రసిద్ధా తయోరేకా అపరాభ్యా విద్యాతు వేదమయీ ఋగ్యజుస్సామమయీ కర్మవిషయాచ భవతి. బ్రహ్మగా బ్రహ్మప్రతిపాదికా విద్యా ఉపనిషత్తు పరా భవతి. కర్మకాణ్డాత్మకోవేదభాగః అపరవిద్యా జ్ఞానకాణ్డాత్మక ఉపనిషద్భాగస్తు పరవిద్యేత్యర్థః తత్ర ముక్తయే

పరవిద్యా వేదితవ్యా. పరవిద్యాప్రాప్తియోగత్వరూపచిత్తశుద్ధిలాభాయాపరవిద్యా వేదితవ్యా. తదుక్తం విహితం కర్తృచానుష్ఠేయం ఫలాభిసందివిహాయేత్యభిప్రాయః. ౮౪

శ్లో॥ య త్త శుద్ధికృతేంద్రియాద్యవిషయం గోత్రేణ వర్తే ధృజై

రిక్తం దృక్కుప్తిపాణిచాదిరహితం సగ్రాహ్య మగ్రాహకమ్

నిత్యం సర్వగతం సుసూక్ష్మ మఖిలవ్యాప్యవ్యయం కారణం

భూతానాం విబుధో యయా కలయతే విద్యా పరా సా మతా. ౮౫

వ్యా.-విద్యా పరా బ్రహ్మగేత్యుక్తం వివృణోతి య త్తదితి. య త్తత్ప్రసిద్ధమ్ బుద్ధికృతేంద్రియాద్యవిషయం జ్ఞానేంద్రియైః కర్మేంద్రియైశ్చ అగ్రాహ్యం గోత్రేణ నామ్నా వర్తే ర్మీలపీతాదిభిః గుణైః కామాదిభిః. యద్వా గోత్రం వఁశో వర్తో

బ్రాహ్మణాదిః- గుణా నీలపీతానయః తై రిక్తం వర్ణిణం గృక్చక్షుః శ్రుతిః శ్రోత్రం పాణీ పాదాచ తదగ్రహిత మశవస సగ్రాహ్యం సశబ్దేన సమానః. అగ్రాహకం నిత్యం సర్వగతం గగనవదితిభావః. సుసూక్ష్మం సూక్ష్మాగ్రాహకం తథాప్యఖిలవ్యాపి మహతోపి మహదిత్యర్థః. అశవస సర్వగత మఖిలవ్యాపి శ్యచునరుక్తమ్. యద్వా అఖిలాత్మత్వ మఖిలవ్యాప్తిశ్చమ్. అవ్యయం భూతానాం కారణం బ్రహ్మ యయా విద్యయా విబుధః కలయతే పశ్యతి. సా పరా విద్యా మతా. ౮౫

శ్లో॥ తన్మా నుద్వమతి స్వయం గిళతివా క'వూర్ణనా భివ్యథా

భూతా న్యతస్సృజతి ప్రసంహరతిచ స్వస్మిక్ స్వయం బ్రహ్మ తత్

భూమ్యా మోషధిప జగ ద్భవతిచ బ్రహ్మణ్యథో లీయతే

దేహా నూర్ధజలోమవ చ్చిత్తిభృతో లోకాఽక్షరా జ్జయతే. ౮౬

వ్యా.-యయా బ్రహ్మ పశ్యతి సా పరా విద్యేత్యుక్తం. నైతీద్యుక్తం బ్రహ్మణవవాభావాదితి వాదినంప్రతి కార్యలిజ్ఞకానుమానేన బ్రహ్మ సాధయా వ్యస్తీత్యాహ. తన్మానితి. యథా కౌ భవి ఊర్ణనాభి స్తూతాకీటః స్వయమేన తన్మానుద్వమతి ఉత్పాదయతి గిళతివా భక్షయతిచ. తత్తథా బ్రహ్మ స్వయమేవ. భూతా న్యతస్సృజతి స్వస్మిన్నేవ ప్రసంహరత్యుపసంహరతి. విలాపయతీ త్యేతత్. అసేనోర్ణనాభిదృష్టాస్తేన భూతానాం నిమిత్తకారణ ముపాదానకారణంచ బ్రహ్మైవేతి సిద్ధమ్. యేన జగదస్తీత్యభ్యుపగతం తేనావశ్యం బ్రహ్మస్తీత్యభ్యుపగస్తవ్యం. జగతో బ్రహ్మకార్యత్వాదితిభావః నను బ్రహ్మ జగతో నోపాదానం తదభిన్నత్వాత్స్వరూపవదితి శిష్కాయాం తదనుమానస్య వ్యభిచారం దర్శయితుం

దృష్టాంతాస్తరమాహ. భూమ్యామితి - భూమ్యా మోషధివ జ్వగ ద్భ్రహ్మణి భవతి. అధోతతః భూమ్యామోషధివజ్వగద్భ్రహ్మణి లీయతే. నను జగ న్నబ్రహ్మోపాదానకం తద్విలక్షణత్వాత్ యద్యద్విలక్షణం తత్తదుపాదానకం నభవతి యథా ఘటస్తన్తువిలక్షణో నతన్తుపాదానక ఇతిశక్త్యాం తదనుమానస్య వ్యభిచారం దర్శయతి. చితిభృతః చేతనాద్దేహాత్. మూర్ధజలోమవత్. కేశవ ల్లోమవన్. అక్షరాద్భ్రహ్మణ స్సకాశాల్లోకో జాయతే. తస్మాదస్మి జగతో నిమిత్తముపాదానంచ బ్రహ్మ నిర్నిమిత్తత్వానువపత్తే ర్జగత ఇత్యభిప్రాయః. ౮౬

శ్లో॥ సర్వజ్ఞోపిచ సర్వవి త్స తపసా జ్ఞానాత్మనా ౭చీయతా

వ్యక్తం తత్సమభూ తత స్సచ మహా౯ ప్రాణ స్తతో ౭ భూస్సనః

తస్మా ద్భూతగణ స్తతో ౭ణ్డమభవ ల్లోకాశ్చ తత్ప్రాభవ౯

మర్త్యాద్యానుభృతః కృతానిచ ఫలం నామాకృతిశ్చేశ్వరాత్. ౮౭

వ్యా.-సృష్టిప్రకారమేవ బ్రహ్మణో దర్శయతి- సర్వజ్ఞః. సర్వజ్ఞస్సామాన్యాకారేణ సర్వం జానాతీతి సర్వజ్ఞః. అపిచ కిచ్చ సర్వవిత్ విశేషాకారేణ సర్వం వేత్తీతి సర్వవిత్. సః ఈశ్వరః జ్ఞానాత్మనా ఆలోచనరూపేణ తపసా అచీయత ఉపచయతేన్న. బీజమిహోచ్ఛ్వాసతాం జగమేత్సర్వః. తత్తస్మాదీశ్వరాత్ అవ్యక్త మవ్యాకృతం సమభూత్ వ్యాచికిర్షి తావస్సారూపేణ జాతమ్. తత స్సచ మహా౯ ప్రాణో హిరణ్యగర్భ స్సమభూత్ - తతో మనో ౭ భూత్ - తస్మాద్భూతగణో ౭ భూత్ - తతో ౭ణ్డం బ్రహ్మణ్డ మభవత్. తత స్తత్ప్రాణ్డే లోకా భూరాదయో ౭ భవ౯. తత స్తత్ర లోకేషు మర్త్యాద్యానుభృతః మర్త్యాద్యా అనుభృతః ప్రాణినో ౭ భవ౯ కృతాని కర్మాణ్యభూవ౯ ఫలంచాభూత్ నామాభూదాకృతిశ్చాభూత్ సర్వమపి జగదీశ్వరాదస్మాదభూదిత్యర్థః. ౮౭

శ్లో॥ అజ్ఞో యో ౭ పరవిద్యయా సముదితం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం

కుర్వ స్సగ్నిశిఖాసు నిక్షిపతి నా కాలేతు యా ఆహుతీః

తా సూర్యస్య మరీచితా ముపగతా ఏహీతి వాచం ప్రియాం

జల్పస్త్య స్సహ పూజనైః ఖలు నయన్త్యేనం సురేష్టిక్షిమ్. ౮౮

వ్యా.-అపరవిద్యావై భవం దర్శయతి అజ్ఞః. అజ్ఞః యో ౭ పరవిద్యయా సముదితం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం కుర్వ స్సగ్నిశిఖాసు నిక్షిపతి నా కాలేతు యా ఆహుతీః సూర్యస్య మరీచితాం కిరణత్వ ముపగతాస్సత్యః పూజనైస్సహ ఏహీతి ప్రియాం

వాచం జల్పస్త్యసత్వశ్చ తమేన మజ్జం నరం సురేంద్రగీతిం స్వర్గం నయన్తి ప్రావ
యన్తి. ఖలుః ప్రిసిద్ధా. ౮౮

శ్లో॥ యజ్ఞోఽస్తాదశమర్త్యసంశ్రయతయా మర్త్యోఽస్య మర్త్యం ఫలం
శ్రేయో నస్తతి యస్త్విదం స విమనా మృత్యుం పునర్యాతీచ
అజ్ఞానే తమసి స్థిత స్స విబుధః కృత్యస్మి యజ్ఞాదికా
చ్ఛ్రేయోనానాన్యదితి భిమా త్కృతకృత స్వర్గం గతస్తచ్చుతః. ౮౯

వ్యా.-నన్వేషం కర్మభిస్సర్గప్రాప్తి ర్భవత్యేవేతి కథం కర్మవిషయవిద్యా
యా అపరవిద్యాత్వ మతఆహ. యజ్ఞఇతి. యజ్ఞః అస్తాదశమర్త్యసంశ్రయతయా
షోడశఋత్విజః యజమానః పత్నీచేత్యస్తాదశమర్త్యాశ్రితత్యేన హేతునా మర్త్యో
భవతి. అస్య మర్త్యయజ్ఞస్య ఫలంచ మర్త్యం భవతి. యస్తు ఇదంశ్రేయ ఇతి
నస్తతి. స విమనాః పునర్మృత్యుమేవ యాతి. వసు స మృత్యుం నయాతి. కిన్తు స్వర్గ
మేవేత్యతఆహ. అజ్ఞాన్శ్రీఅజ్ఞాననామకే తమసి అన్యకారే స్థితః స విబుధః. విద్యా
నిత్యుపహాసోక్తిః. యద్వా. సః విబుధోస్మి కృతీ కృతార్థశ్చాస్మి, యజ్ఞాదికా
దన్యత్ శ్రేయో నాస్తి ఇతి భిమాత్. కృతకృతః అనష్ఠితయజ్ఞాది రతఏవ
స్వర్గం గతః ప్రాప్తస్. తచ్చుతః తస్మా తస్వగ్రా ద్భ్రష్టః పుణ్యక్షయాదితి
భావః. పునః మృత్యుం యాత్యేవ. తస్మాదనిత్యఫలప్రదా కర్మవిషయేయం
విద్యా అపరవిద్యైవ. ౯౦

శ్లో॥ దారాపత్యగవాదిసన్యతనవో యద్వ చ్ఛితాః కర్మణాఽ
నిత్యా అత్ర తథా పరత్ర పరమాః స్వర్గాదిలోకా అపి
నిశ్చిత్యేతి కృతేన కిం మమ పరబ్రహ్మర్థినో బ్రాహ్మణో
నిర్విణ్ణ ససమిత్రరో గురు మయే ద్భ్రహ్మక్షయే బ్రహ్మగమ్. ౯౦

వ్యా.-ననుకర్మజన్యః స్వర్గోపి నిత్యేవ. కర్మఫలస్వాపి నిత్యత్వశ్రవణాత్.
అక్షయ్యగంహవై చాతుర్మాస్యయాజిన సుకృతమృతమితి. అపా మసోమ మమృతా
అభూమేత్యాది శ్రుతిభ్య ఇత్యేతాహ- దారేతి. అత్ర. కర్మణా వివాహమైధున
వాణిజ్యకృష్యాదినా చితా ససమ్పదితాః- దారాపత్యగవాదిసన్యతనవః. దారాః
భార్యా- అపత్యాని పుత్రాః పుత్రికాశ్చ. గవాదయః గోమహిష్యాదిపశవః సన్యం
ప్రీహ్యదికం తనుః శరీర మిత్యేతాః యథా అనిత్యాః. తథా పరత్రాపి కర్మణా
చితాః పరమాః స్వర్గాదిలోకా అపి అనిత్యావ. ఏవం కర్మఫలస్వానిత్యత్వా త్తతో

విరక్తేన భవితవ్య మిత్యాహ నిశ్చిత్యేతి. బ్రాహ్మణ ఇతి కర్మఫలానిత్యత్వం నిశ్చిత్య పరబ్రహ్మార్థినో మమ కృతేన కర్మణా కిమితి నిర్విణ్ణః నిర్వేదం ప్రాప్తః ససమిత్యుః సమిద్యుక్తపాణిస్సక్. బ్రహ్మ ప్రయే బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తయే బ్రహ్మ గం బ్రహ్మత్వవిదం గురు మయే త్పాప్నుయాత్. ౯౦

శ్లో॥ ఆత్మానం సముపాగతాయ స గురు సమ్యక్ప్రశాంతాత్మనే
సన్నానాదిసమస్తసాధనవతే విద్యాం నదే బ్రహ్మణే
విద్యా దేవ యయాక్షరం పరతరం శుద్ధం పునూనం ధృవం
స్వాత్మానం త దసా వహం బృహ దితి ప్రత్యక్ష మభ్యుపాస్మి. ౯౧

వ్యా.-ఏవముపపన్నాయ యోగ్యాయ తిష్యాయ గురు ద్విద్యా ముపపాదే
న్నతూదాసీతేత్యాహ- ఆత్మానమితి. స గురుః ఆత్మానం సముపాగతాయ సమ్యక్
ప్రశాంతాత్మనే సన్నానాదిసమస్తసాధనవతే బ్రహ్మణే బ్రాహ్మణాయ విద్యాం
తాం వదేత్. కా సా విద్యేత్యతాహ. ఏవశిష్యః యయా విద్యా యా విద్య గ మవిసా
శనం పరతరం శుద్ధం ధృవం స్వాత్మానం పునూనమ్. అసావహం తస్మైవా
ద్బ్రహ్మసీతి ప్రత్యక్షం విద్యాముపాస్మామేత్ గచ్ఛేత్ తామ్. ౯౧

శ్లో॥ యై ర్మర్త్యైః ప్రతియాన్తి కర్మభిరపి శ్రద్ధాతపోభిః పరాక్
లోకాంశ్చస్త్రమహేష్టభాస్కరముఖాధీశాసవి బ్రహ్మణః
విద్యా తత్ప్రతిపాదకేయ మపరా సంసారదాత్రీ నృణాం
బ్రహ్మత్వప్రతిపత్తిదా భిలు పరా విద్యాహి మోక్షప్రదా. ౯౨

వ్యా.-పరాపరే విద్యే వివిచ్య నర్మయ న్నవసంహరతి. ధైర్యం - మర్త్యైః
యైః - కర్మభిః యైశ్చ - శ్రద్ధాతపోభిః. చస్త్రమహేష్టభాస్కరముఖాధీశాక్. చస్త్రమహేష్టభాస్కరముఖా దేవోత్తమా అధిశా స్వామినో గురుర్మహా పరాక్
లోకాక్ ప్రతియాన్తి బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్వాని లోకాస్ప్రతియాన్తి తత్ప్రతి
పాదికా తేషాం కర్మశ్రద్ధా తపసాం ప్రతిపాదికా. నృణాం సంసారదాత్రీ ఇయం
విద్యా అపరా భవతి. నృణాం బ్రహ్మత్వప్రతిపత్తిదా బ్రహ్మభిన్నాత్మజ్ఞానో
ప్రదా. అతవవ మోక్షప్రదా విద్యాతు పరాహి. యద్వా హి యస్మా న్మోక్షప్రదా
తస్మాత్ప్రేతి. ౯౨

శ్లో॥ నిస్సారస్య చ తస్య సంస్మృతితరో స్కాలం యదేవాక్షరం
తత్సత్యం తతపతి జీవనికర స్సాత్మా తతో లీయతే

దీప్తా ద్వాయుసఖా త్సులిజ్జనికర సాత్త్వా యథా జాయతే
తత్రైవాపి చ లీయతే గగనతః కుణ్డామ్బరంవా యథా. ౯౩

వ్యా.— జీవో బ్రహ్మభిన్న ఇతి మోక్షః పురుషార్థపకపవ నిత్య ఇతి
చోక్తమ్. తదేవ విశదయతి నిసాసరస్యేతి. నిసాసరస్యమిథ్యాత్వాదితిభావః. తస్య
సంస్మృతిశఠోః యదేవాక్షరం బ్రహ్మ మూలం తదేవ సత్యం నిత్యత్వాత్తదేవమోక్ష
శ్చ-మోక్షోహి బ్రహ్మభావాపత్తిః భవత్వేనం మోక్షస్య బ్రహ్మత్వేననిత్యత్వం
కథమ్మన ర్జీవబ్రహ్మభేదోఽతః. తత ఇతి తతో బ్రహ్మణస్సకాశాత్ సాత్త్వా-
సమాసలక్షణః సచ్చిదానందాత్మక ఇతియావత్ జీవనికర ఏతి = ఆయాతి తత స్తస్మి
న్నేవ బ్రహ్మణి లీయతేచ తత్ర దృష్టాంతమాహ. యథా దీప్తాద్వాయుసఖాదగ్నేః
సాత్త్వా సరూపః సులిజ్జనికరః జాయతే. అపిచ కిచ్చ తత్రైవాగ్నో లీయతే
తద్వత్. నను విషమో దృష్టాంతః అగ్నేః సులిజ్జానాచ్చ కారణకార్యాణాం
సావయవత్వా ద్బ్రహ్మణో జీవానా ఇచ్చ నిరవయవత్వా దిత్యతో దృష్టాంతాన్త
రమాహ. గగనత ఇతి- యద్వా. అజానాం జీవానాం కథ మగ్నిసులిజ్జదృష్టాన్తేన
బ్రహ్మణస్సకాశాజ్ఞస్య. కథంవా నిత్యానాం తేషాం బ్రహ్మణి లయిత్య
త్రాహ గగనత ఇతి. యథావా కుణ్డామ్బరం ఘటాకాశో గగనతో మహాకాశా
జ్జాయతే గగనతో గగనేవ లీయతే తద్వదితి. ఔసాధికావేవ జీవస్య జన్మల
యా నవాస్తవావీతి భావః. యథా అగ్నిరేవ సులిజ్జః. యథాచ మహాకాశ
ఏవ ఘటాకాశః. తథా బ్రహ్మైవ జీవః సతు తస్మాదన్య ఇతి పరమార్థః. ౯౩

శ్లో॥ దిన్యోఽయం పురుషో జనిచ్చ పరతో వ్యక్తా దమూర్తః పరః
శుభ్రోఽప్రాణమనా వికారరహితో నిత్య స్సబాహ్యస్తరః
ప్రాణోఽస్మాన్మన ఇద్ద్రియాణి గగనం వాయుశ్చ తేజోఽమ్బుభా
ర్విశ్వస్యాస్య విధారిణీచ సకలం దృశ్యం యతో జాయతే. ౯౪

వ్యా.— బ్రహ్మైవ మేవ సత్య మిత్యుక్తమ్. కస్మాత్తత్సత్య మతః. నిన్యోఽ-
యంపురుష ఇతి. అయం ప్రత్యగభిన్నః పరమాత్మా పురుషః నిత్యః యద్వా.
నిత్యస్య సత్యస్యచ బ్రహ్మణః జన్మలయవత్త్వేనానిత్యస్యాసత్యస్య జీవస్య చ కథ
మభేద ఇతి శక్తాయాం జీవస్య శత్యమాహ. దివ్యఇతి అయం పురుషో జీవః నిత్యః.
అత ఏవ సత్యశ్చ నిత్యత్వసత్యత్వయో సామానాధికరణ్యాత్. కస్మా దయం
నిన్యోఽతః. వికారరహిత ఇతి. యద్విక్రియ తే తదనిత్యం యథా ఘటఇతి ప్రిసిద్ధ
త్వాదితిభావః కస్మాదవిక్రియః. అజనిః=జన్మరహితః. జన్మవద్ధి విక్రియతే కస్మా

దజనిః అమూర్తః. మూర్తోహి ఘటాది స్థాయతే నన్యమూర్తోప్యాకాశాది స్థాయతవేత్యత ఆహ. అవ్యక్తాత్పరతఃపరఞ్చితి మూర్తాత్పర మమూర్త మమూర్తాత్పర మవ్యక్తం తస్మాత్పరతఃపరస్మాదవ్యక్తాదపిపరః సుతరాం నిరవయవ ఇత్యర్థః. అవ్యక్తం సావయవత్వనిరవయత్వాభ్యాం దుర్నిరూప మాకాశాదికన్తు సావయవం జనిమత్త్వా దయమాత్మాశు నిరవయవవచాతపవా వ్యక్తాత్పరోఽతపన నిరహిత శ్చ. నహి నిరవయవం జాయతే నశ్యతివా ఏవంనిరవయవత్వాదేవ సుక్ష్మోఽసగ్గఃసగ్గీ హ్యశుభ్రః అతపవా ప్రాణమనాః. ప్రాణమనోరహితః కిమయమా స్థుర ఉత శావకోఽతతపవా. సబాహ్య స్తరఞ్చితి యద్బాహ్యం వైతన్యం పరమాత్మాభ్యాం యచ్ఛరం చైతన్యం ప్రత్యేకాత్మాభ్యాం తత్సహితః జీవేశ్వరోభయాన్మోక్షావేస బాహ్య ఆస్తరశ్చేత్యర్థః కిం చూపోఽయమతతపవా. దివ్యఞ్చితి ద్యోగసవాత్. స్వసౌకాశ్చైతన్యరూపఞ్చేత్యర్థః. యద్వా. క్వాయంస్థితోఽతతపా దివ్యఞ్చితి. దివి పరమాకాశే భవతీతి దివ్యః. బుద్ధానుపలభ్యమాన ఇత్యర్థః స్వేమహిమిన్యవస్థిత ఇతివా. ఏవం విధోఽయంపురుషః ననుకస్మా దయ మప్రాణోఽవనాశ్చేత్యతాహ. ప్రాణఞ్చితి యతో యస్మాద్దేతోః అస్మాత్పురుషాదేవ ప్రాణః, మనః ఇంద్రియాణి, గగనం, వాయుః, తేజః, అమ్బు, అస్య విశ్వస్య విధారిణీ భూరిత్యే త త్సకలమపి దృశ్యం జాయతే - తస్మాత్.

౯౪

శ్లో॥ అణ్డే ప్రాణభవే విరా డుదభవ శ్రేలోక్య దేహః ఘమాన్
సర్వాత్మాఽస్య శిరోగ్ని రిన్దుమిహిరా నేత్రే గిశశ్చ శ్చుతీ
వేదా వా గనవో మరు త్త్రిభువనం చిత్తంచ పాచా ధరా
సర్వం పశ్యతి సంశృణోతి మనుతే సర్వేంద్రియాత్కాహ్యసా.

౯౫

శాస్త్ర.-దివ్యోఽయమితిశ్లోకేన నిర్విశేషం బ్రహ్మ పరవిద్యావిషయం దర్శితం. తదేవ నవిశేషం దర్శయతి అణ్డఞ్చితి. అస్మాత్ప్రాణోఽయమితిత్వం క్షమి. తస్మాత్ప్రాణా ధిరణ్యగర్భా దభవతీతి ప్రాణభవం తస్మిన్ ప్రాణభవే అణ్డే శ్రేలోక్య దేహః అతపవ సర్వాత్మా విరాట్పుమా స్పరుషః వైశ్వానర ఉదభవతో యః పరమాత్మా మాయోపాధిక ఈశ్వర స్సవలిక్షితాధిరస్స హిరణ్యగర్భోఽభూ త్సవన హిరణ్యగర్భ స్థూలోపాధికస్స నిరాట్పురుషోఽభూదిత్యర్థః. అస్య విరాట్పురుషస్య అగ్నిరేవ శిరః ఇన్దుమిహిరా చంద్రసూర్యా నేత్రే దిశః శ్చుతీ శోత్రే వేదాః వాక్. మరు ద్వాయు రసవః ప్రాణః త్రిభువనమేవ చిత్తం ధరా పాచా

హి యస్మా దసౌ పురుష స్స ర్వేన్ద్రియాత్తా తస్మాదసౌ సర్వం పశ్యతి సర్వం సంశృ-
ణోతి సర్వం మనుతేచ. ౯౧

శ్లో॥ అగ్ని ర్ద్యౌ రుదభూ త్తతోఽస్య సమిధ సూర్యశ్చ సోమాదితో
నిష్పన్నా జ్వలదోఽనలోపిచ తత స్సర్వావధీనా జ్ఞానః.
భూమ్యగ్నౌ పురుషానలేఽథ సుహుతా దేత స్తత సిఞ్చతి
స్త్రీనహ్నౌ పురుష స్తదేవ మముతో బహ్వీ ప్రజా జాయతే. ౯౨

వ్యా.-తనైవ విరాట్పురుషస్య ప్రజాపతే'స్సప్తత్వం దర్శయతి. తతః పురు-
షా ద్యౌః ద్యులోకరూపోఽగ్నిః ఉదభూ దాసీత్. అస్య ద్యులోకాగ్నేః సూర్యః
సమిధో భవతి. ఇతో ద్యులోకాగ్నేః సకాశాత్ నిష్పన్నా తోసమాత్ జ్వలదో
మేఘరూపోఽనలోఽగ్ని ర్జాయతే. తతశ్చపర్జన్య ద్భూమి రూపాగ్నౌ సర్వావధీనాం
ప్రీహ్యదీనాం గణో జాయతే. అథ పురుషానలే పురుషరూపాగ్నౌ సుహుతాత్. తత
ఓషధిగణాత్ రేతో జాయతే. పురుషః స్త్రీవహ్నౌ స్త్రీరూపేనాగ్నౌ తద్రేతః
సిఞ్చతి ఏవం క్రమేణ అముత ఈశ్వరా ద్బహ్వీ ప్రజా జాయతే రేతోమయ
త్వా త్ప్రజాశబ్దితదేహానామితిభావః. ౯౩

శ్లో॥ ఏతస్మా త్పురుషా త్రియీ సమభవ ద్యజ్ఞః కృతు ర్దక్షిణా
దీతౌఽజ్ఞో యజమాన ఇన్ద్ర రరుణో యత్రైవ లోకవృజః
దేవా సాధ్యమనుష్యపక్షిపశవః ప్రాణా యవా వ్రీహయః
శృద్ధాసత్యతపాసి శాస్త్రవిధయ స్తద్బ్రహ్మచర్యం తథా. ౯౪

వ్యా.-ఏతస్మాత్పురుషాత్. త్రియీ వేదాస్త్రయః. సమభవత్. యజ్ఞః =
స్ససోమకః కృతు = రసోమకః. దక్షిణా. దీతౌ. అద్వైతసంపత్సరః యజమానశ్చ
సమభవత్. యత్ర యస్మిన్ ఇన్ద్రః అరుణ సూర్యశ్చ భాతి. సఏవ లోకవృజశ్చ
సమభవత్. తథా దేవాః, సాధ్యాః, మనుష్యాః, పక్షిణః, పశవః, ప్రాణాః, యవాః,
వ్రీహయః, శృద్ధా, సత్యం, తపః, శాస్త్రవిధయః, ఏతస్మాత్సమభవత్. తథా
తత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మచర్యంచ సమభవత్. ౯౫

శ్లో॥ ఏతస్మా త్ప్రభవన్తి శీర్షనిలయా స్సప్తేన్ద్రియాత్మాగ్నయ
స్సప్తైషామపి దీప్తయశ్చ సమిధ స్సప్తాపి శబ్దాదయః
హోమా స్సప్తచ బుద్ధయో విషయగా స్థానాని సప్తాపివా
యేష్యస్తర్హితయేశయా వినిహితా స్సప్తాపి ధాతౌఽగ్నయః. ౯౬

వ్యా.-ఏతస్మాత్పురుషాత్. శీర్ష నిలయాః మూర్ధన్యాః సప్త. ఇద్వియాత్తా
గ్నయః ఇద్వియరూపాగ్నయః ప్రభవంతి చతుశ్శ్రోత్రీనాసికా ముఖరూప
సప్తరథినశ్చురిత్యేన చతుర్థామపి చతుశ్శ్రోత్రీఘ్రాణజహ్వభ్యద్వియాణాం సప్త
త్యేన నిర్దేశః. ఏహం సప్తద్వియాగ్నినాం సప్తాసి దీప్తయః విషయా తద్యోతన
రూపా జ్వాలాశ్చ ఏతస్మాత్ప్రభవంతి. సప్తశబ్దానయో విషయాఏవ సమిధశ్చ
ఏతస్మాత్ప్రభవంతి. శబ్దరూపరసగన్ధానాం చతుర్థామపి విషయాణాం సప్తస్థానసజ్ఞా
రీద్వియవేద్యత్వా త్సప్తత్యేన నిర్దేశః సప్తవిషయగా బుద్ధయః. విషయవిజ్ఞానాన్యేన
హోమాః. ఏతస్మాత్ప్రభవంతి. అపివా అపిచ అస్తశ్శరీరమధ్యే యేషు హృదయే
శయాః హృదయే=హృది శేరతః ఇతి హృదయేశయాః స్వాపకాలే ఇతి భావః. సప్తావ్య
గ్నయ ఇద్వియరూపా ఇతి భావః. ధాత్రా వినిహితాః తాని సప్తాపి స్థానాని చతు
ర్ద్వయం, శ్రోత్రీద్వయం, నాసికాద్వయం ముఖం, చేత్యేతాని ఏతస్మాదేవ ప్రభ
వంతి.

౪౮

శ్లో॥ ఏతస్మాద్లవణోదధిప్రభృతయః సప్తాబ్ధయో జ్ఞానే
భూమిధాగ్రీ హిమవన్ముఖా స్త్రిపథగా ముఖ్యా స్తథా సిన్ధవః
సర్వా ఓషధయో రసా అపిచ తే యైః పంచభూతావృతం
లింగం తిష్ఠతి సర్వమేవ పురుషో నాస్మాత్పురం కింఞ్చన.

౪౯

వ్యా.-ఏతస్మాత్పురుషాద్లవణోదధిప్రభృతయః సప్త అబ్ధయః=సముద్రా
జ్ఞానే హిమవన్ముఖా భూమిధాగ్రీః జ్ఞానే తథా త్రిపథగా ముఖ్యా గగ్గోన్యా
సిన్ధవో నద్యోజ్ఞానే. సర్వా ఓషధయోజ్ఞానే యైః పంచభూతావృతం లింగం తిష్ఠతి
తే రసాశ్చ జ్ఞానే యస్మాదేవం సర్వం పురుషాదేవ జాతం తస్మాత్సర్వం పురుషవేవ
ఏవకారార్థమాహ. అస్మాత్పురుషాత్పురమవ్యక్తం కింఞ్చన కిచ్చదసి స=నాన్తి.

౫౦

శ్లో॥ విజ్ఞాతే లఖలకారణే లత్రీ పురుషే జ్ఞాతం సమస్త మ్భవేత్
జ్ఞాతాయాం మృది కేం ఘటాదివికృతి స్సర్వాపి సజ్జాయతే
సర్వప్రాణిగుహాశయం పరమముం బ్రహ్మోద్భవం వేద ముః
ప్రత్యక్షం పురుషం క్షిప్రత్యయ మిహ గ్రహిం హ్యపిద్యామయీమ్.

౫౧

వ్యా.-పురుషాదన్యస్యాభావాదేవ పురుషజ్ఞానా ద్విద్వాక్ సర్వజ్ఞో భవత్తి
త్యాహ. విజ్ఞాతః ఇతి - లఖలకారణే అత్రాస్మిన్ పురుషే విజ్ఞాతేనతి - అత్రాలోకే
ఇతి-వా సమస్తం విజ్ఞాతం భవేత్. తత్ర దృష్టాంతమాహ-మృది జ్ఞాతాయాం సత్యాం

సర్వాపి ఘటాదివికృతిః సజ్జాయతే కిమ్. అపితు జ్ఞాయతపవ కారణాదనన్యత్వా త్కార్య స్యేతిభావః. సకేవలం పురుషజ్ఞానా త్సర్వజ్ఞత్వసిద్ధిరేవ ఫలం కిన్తు సర్వగ్రన్థి మోక్షోపీత్యాహ. సర్వేతి. యః సర్వప్రాణిగుహాశయం సర్వేషాం బ్రహ్మదిస్తమ్యు పర్యంతానాం ప్రాణినాం గుహాసు బుద్ధిషు శేరత ఇతి శయః తం తథోక్త మనేన జీవా నేకత్వం నిరస్తమ్. అతేవ బ్రహ్మత్వకం బ్రహ్మభిన్న మముం ప్రత్యక్షం ప్రత్య జ్ఞానానం పరం పురుషం వేద సాక్షాత్కరోతి స్థాయం విద్వాన్ ఇహహి జీవ ద్దశాయామేవ అస్మిన్నేవజన్మనీతివా. అవిద్యామయీ మవిద్యాప్రభవాం గ్రన్థిం కామాది మవిద్యానూపాం గ్రన్థిమితివా గ్రన్థిన ద్దుర్మోచా మవిద్యా మిత్యర్థః. ఊపతి = నాశయతి. ౧౦౦

శ్లో॥ య చ్చిత్తేంద్రియబుద్ధ్యపాధ్యుపహితం ధర్మైస్తదీయైః పునః
సజ్కల్పశ్రవణేక్షణాధ్యవసితప్రప్తైశ్చ శబ్దాదిభుక్.

బాభా త్యాత్మని సంస్థితం మహతి యత్రైత త్సమస్తం శ్రితం
సర్వం యత్పరమం వరేణ్య మమృతం బుద్ధేః పరం తదృజేత్. ౧౦౧

వ్యా.-ఏనం సర్వజ్ఞత్వాదిమహాఫలసద్భావా త్పురుషపవ భజనీయః కుశలే నేత్యాహ. యదితి- యత్పురుషాఖ్యం = వస్తుచిత్తేంద్రియబుద్ధ్యపాధ్యుపహితం చిత్తం = మన ఇంద్రియాణి బుద్ధిశ్చేత్యేతై రుపాధిభి రుపహితంసత్ పునరపి తదీ యైః చిత్తాద్యుపాధిసమ్బుద్ధిభిః సజ్కల్పశ్రవణేక్షణాధ్యవసిత ప్రప్తైః సజ్కల్పశ్చ త్తదర్థః శ్రవణ మిక్షణాణ్చ ఇంద్రియధర్మః అధ్యవసిత రధ్యవసాయో బుద్ధిధర్మః ప్రవేశబద్ధత్పుర్వనాదిగ్రహణం తై ర్ధర్మైశ్చ ఉపహితంసత్ మాయయా స్వాత్మని అనాత్మధర్మధ్యాసం తద్ధర్మాధ్యాసంచ కృత్యేత్వర్థః శబ్దాదిభుక్ విషయానుభవితృ సత్ ఆత్మని బుద్ధౌ సంస్థితం సమ్యక్స్థితంచ సత్ జీవయావేణేతిభావః బాభాతి దేదీప్యతే మహతి యత్ర నస్తుని ఏతత్సమస్తం జగత్ శ్రిత మర్పితం యద్వస్తు సర్వం సర్వాత్మ కం యద్వ్యతిరేకేణ సర్వస్వాభావాదితిభావః తదృజే ద్విద్యాన్తు ముత్సురితిశేషః కీదృశం తదత ఆహ. బుద్ధేః పరం లౌకికజ్ఞానాగోచరమిత్యర్థః వరే ణ్యం పరణీయం ప్రార్థనీయం నను సర్వాధికమపినరేణ్యమేవేతిశక్త్యానాం విశినష్టి వరేణ్యం పరమమితి - సర్వేష్యపి పరణీయేషూత్కృష్ట మిదం తత్రహేతుమాహ - అమృతమితి నిత్యం సుఖస్వరూపమితివా ౧౦౧

శ్లో॥ యద్దీప్త్యాపి జగద్విభాసకమిదం తేజస్త్రియం దీప్యతే
యత్సూక్ష్మాదపి సూక్ష్మమగ్న మహతో యద్వై మహద్యత్రవా

లోకా స్సప్తచ లోకినోపి నిహితాః ప్రాణో మనో వాక్ష్మ త
 ద్బ్రహ్మోక్తైరశరాసనాహితమనోబాణేన హన్యాద్బుధః. ౧౦౨

వ్యా.-జ్ఞేయం బ్రహ్మ విశిష్టక తద్భజనప్రకారం గూఢకాలజ్ఞానేన
 దర్శయతి. జగద్విభాసకమపి ఇదం దృశ్యమానం తేజస్త్రియం సూర్యచంద్రవహ్ని
 త్రియం యదీప్త్యా యస్యబ్రహ్మణైతస్యజ్యోతిషా దీప్యతే- భాస్యతే యత్-
 సూక్ష్మాదపి సూక్ష్మం యచ్ఛ మహతోపి మహత్. అగ్నేత్యద్భుతే యత్రైవ.
 సప్తాపిలోకాః లోకినోజనాశ్చ నిహితాః. ప్రాణః మనః, వాక్ష్మ యత్రనిహితమ్.
 బుధః తద్బ్రహ్మ. లక్ష్మ్యభూతమితిభావః. ఓజ్జ్కారశరాసనాహితమనోబాణేన
 ఓజ్జ్కారమాపే శరాసనే చాపే ఆహితేన అనసంహితేన మన్మసైవ బాణేన హన్యా
 ద్విధ్యాత్. ౧౦౨

శ్లో॥ లక్ష్మ్యే బ్రహ్మాణి బిమ్బభూతచితి సాధోవ్యక్తారచాపాహితం
 స్వాత్మానం ప్రతిబిమ్బచిన్మయ మిషం ధీరోఽప్రమత్తః పుమాన్
 ఏకాగ్రాశయ ఆయతేన్ద్రియగణ సర్వత్ర వైరాగ్యవాన్
 సన్నాస్యనీ పరిపాతయే దధ భవే ద్బాణో యథా తన్నయః. ౧౦౩

వ్యా.-ఇదానీం జీవే బాణత్వ మారోప్య బ్రహ్మవేదసప్రకారం విస్పష్టం
 దర్శయతి. లక్ష్మ్యితి. సర్వత్ర ఇహముత్రఫలభోగేషు వైరాగ్యవాన్. అతపవ
 సన్నాస్యనీ సర్వకర్మసన్నాస్యనీ. అతపవ ఆయతేన్ద్రియగణః జితేన్ద్రియః. అతపవ.
 ఏకాగ్రాశయః. ఏకాగ్రచిత్తః అతపవాప్రమత్తః ధీరః పణ్డితః పుమాన్. భాసు
 మ్కస్యచ ప్రమాదరాహిత్యమేకాగ్రచిత్తత్వం వైర్యభూతనశ్యక్తమ్. సాధు సమ్యక్.
 ఓజ్జ్కారచాపాహితం ప్రతిబిమ్బచిన్మయం స్వాత్మానమేవేషం బిమ్బభూత
 చితి బ్రహ్మణ్యేవ లక్ష్మ్యే పరిపాతయేత్. ప్రతిబిమ్బస్య బిమ్బాభిన్నత్వాన్బ్రహ్మా
 భిన్నోహమితి పశ్యేదత్యర్థః. అథ స ధీరః బాణోయథా బాణిణ సన్నయః
 లక్ష్మ్యబ్రహ్మమయః భవేత్. బ్రహ్మైవ భవేదత్యర్థః. బ్రహ్మవిన్బ్రహ్మైవ భవ
 తీతి శుత్రస్త్రాన్తరాత్. నను లక్ష్మ్యే ప్రవిష్టో బాణో యది లక్ష్మ్యమేవస్యా త్తర్హి
 బ్రహ్మాణి ప్రవిష్టో జీవో బ్రహ్మైవ స్యాత్ నతు తదస్మి తస్మా న్నజీవబ్రహ్మ
 భేద ఇతిచే నైవసమ్. బాణస్య లక్ష్మ్యమయత్వంనామ. లక్ష్మ్యసంయోగమాత్ర
 మేవ. జీవస్యతు బ్రహ్మసాయుజ్యమేవ. నిరవయవత్వాజ్జీవబ్రహ్మణోః. సచ్చి
 దానస్తత్త్వేన సమానయావత్వాచ్చ. అనన్తయోగ్జీవబ్రహ్మణో రితరేతరసంయోగా

నుపపత్తేష్చ అన్యథా బాణవజ్జీవస్సావయవస్సాన్యత్. లక్ష్యాద్విలక్షణశ్చ స్యా న్నచే
ప్తాపత్తిః అనిత్యత్వజడత్వాదిదోషప్రసక్తాదితి చిత్. ౧౦౩

శ్లో॥ యస్మిన్ ద్యాః పృథివీ నభశ్చ హృదయం ప్రాణేంద్రియం చార్పితం
తం జ్ఞాత్వైక మముం త్యజే త్తదితరా వాచోఽమృతప్రాప్తకః
సేతుః సంస్మృతసాగరస్య యదయం హేమనం హృద స్తఃస్థితం
స్వాత్మానం బహుభావ మోమితి భజే దజ్ఞానపారాయ నా. ౧౦౪

వ్యా.-జ్ఞానినా కింక ర్తవ్యం కిమక ర్తవ్య మతతహ. యస్మిన్నితి - యస్మిన్
ద్యారర్పితా. పృథివ్యర్పితా. నభోర్పితం హృదయమర్పితం ప్రాణేంద్రియం ప్రా
ణానామింద్రియాణాశ్చ సమాహారః అర్పితం తం మముమేకం పురుషం జ్ఞాత్వా
తదితరా వాచః అవిద్యావిషయాః త్యజేత్. యద్యస్మా దయంపురుషః అమృత
ప్రాప్తకః సంస్మృతసాగరస్య సంసారసముద్రస్య సేతుః. హి తస్మాత్ నా మనుష్యః
అజ్ఞానపారాయ అజ్ఞాననాశాయే త్యేతత్, హృద స్తఃస్థితం బహుభావముపాధివశా
దితిభావః. ఏనం స్వాత్మానం ప్రశ్యేచ్ఛ మోమితి భజే ద్ధ్యాయేత్. ౧౦౪

శ్లో॥ అజ్ఞానామ్బుధిపారవర్త్యఖిలవి త్సర్వజ్ఞ ఏవ ప్రభు
ద్రివేవ బ్రహ్మపురే హృదమ్బుజ నభస్యాసీనవ ద్భాసతే
సూర్యేద్వద్విభిసరిన్మగుద్గిరిధరాద్యోలోకభృత్ప్రాణినో
యస్యాజ్ఞామయ రజ్జుబద్ధహరిణా మాహత్మ్యసమ్బాధనాః. ౧౦౫

వ్యా.-సర్వజ్ఞానస్య పారం గమిషుః పారంగతమేవ భజేత - స్వయంతీర్థః
పరాంస్తారయేదితన్యాయా దాత్మాతు అజ్ఞానమధ్యగతఏవ అజ్ఞానమయబుద్ధిగుహ
హితత్వా దతో నయు క్త మాత్మభజన మతతహ. అజ్ఞానేతి-అఖిలవి త్సర్వజ్ఞ స్సామా
న్యవిశేషాకారభేదాద్జ్ఞానస్యాపునరుక్తిః. అతఏవ అజ్ఞానామ్బుధిపారవర్తీ ఏవ ప్రభురీ
శ్వరః ద్రివేవ బ్రాహ్మసభోవిలక్షణత్వాదితిభావః. బ్రహ్మణైవైతన్యస్య పుర మభివ్యక్తి
స్థానం బ్రహ్మపురం తస్మిన్ హృదమ్బుజ నభసి హృత్పుణ్డరీక స్థే మనసి అంతఃకరణే
ఇత్యేతత్ ఆసీనవత్ స్థితీవ భాసతే. నశువన్తుతదితిభావః. ఏతేన ఈశ్వరస్యైవ
మాయయా జీవత్వమ్ప్రాప్తమితి సిద్ధమ్. ఈశ్వరత్వమేవ పురుషస్య తస్య దర్శ
యతి య స్యేశ్వరస్య ఆజ్ఞామయరజ్జుబద్ధహరిణాః ఆజ్ఞాపాశబద్ధహరిణతుల్యాః పాశ
బద్ధహరిణాదీన ఆజ్ఞాబద్ధా ఇత్యర్థః యదాజ్ఞాపరతన్త్రా ఇతియావత్. సూర్యేద్వద్విభి
సరిన్మగుద్గిరిధరాద్యోలోకభృత్ప్రాణినః- సూర్య, ఇన్ద్ర, రబ్ధయ, స్సరితః, మధుత్,

గిరిః, ధరా, ద్యౌః, లోకభృతోలోకపాలాః. ప్రాణినో జనాశ్చ యస్య మాహాత్మ్యే
సమౌధనాః మాహాత్మ్యం సమ్యగ్భేదయన్తి సపవప్రభు రితి పూర్వాన్వయః.

౧౦౧

శ్లో॥ హృత్థోహేమ మనోమయశ్చ మనసో వృత్త్యా యతో భావ్యతే

స్థూలా త్సూక్ష్మశరీర మేష నయతి స్థూలాన్తరం కర్మభిః

దేహేత్రైష ధియం హృదబ్జకుహరే సంస్థాప్య సన్తిష్ఠతి

జ్ఞానేనైవ మయన్తి శాన్తహృదయాః పూర్ణం సుఖం స్వప్రభమ్. ౧౦౨

వ్యా.-హృదముజనభస్మాసీనవద్భాసత ఇతీశ్వరస్యైవ జీవత్వమిత్సుక్తం.
తదేవ దర్శయతి. ఏష హృత్థస్య పురుషః మనోమయశ్చ భవతి. స్వతః ఈశ్వరోపి
హృత్థస్సన్ మనఉపాధివశా స్మనోమయోభవతి. హిఃప్రసిద్ధా. తత్ప్రేమేతు
మాహ. యతో యస్మా దేష మనసోవృత్త్యా భావ్యతే. మనోవృత్తిభిః కామా
దిభి ర్వృత్తిమానివ లక్ష్యతే ఇత్యర్థః. ఏషజీవః కర్మభిః స్థూలాత్సూక్ష్మా
న్తరం సూక్ష్మశరీరం నయతి-ప్రాప్నోతి. ఏషః అత్రోదేహే ధియం హృదబ్జకుహరే
సంస్థాప్య సన్తిష్ఠతి. కేహమయం కథం ప్రత్యక్షోఽతతహ. జ్ఞానేనేతి - శాన్తహృ
దయా యతయః పూర్ణం సుఖ మానందనూపం స్వప్రభం జ్ఞాననూపంచ ఏనం
పరమాత్మానం జ్ఞానేనాయన్తి భజన్తే అఖిణ్ణబ్రహ్మకారయా వృత్త్యా సాక్షాత్సు
ర్వస్తీత్యేతత్. యద్వా- జ్ఞానేనాత్మానాత్మవివేకేన ఏనం జీవం పూర్ణం సుఖం
స్వప్రభం బ్రహ్మేత్యయన్తి- జానన్తి. అనాత్మ తాదాత్మ్యాభ్యానప్రయుక్త ఈశ్వ
రస్య జీవభావః ఆత్మానాత్మవివేకపూర్వకాత్మజ్ఞానేన నశ్యతీత్యభిప్రాయః. ౧౦౩

శ్లో॥ దృష్టేఽస్మి స్ఫురుషే పరావరమయే సాక్షాత్స ఏషోఽహ మి

త్యజ్ఞానప్రభవాత్మసంశ్రియదృఢగ్రన్థి ర్బుధో భిద్యతే

భిద్యన్తే ఽఖిలసంశయా బహుభ వేష్వాత్మాని కర్మాణ్యపి

క్షీయన్తే పరిముచ్యతే ఽసుఖకరాత్సంసారబద్ధా దయమ్. ౧౦౪

౧౦౪

వ్యా.-జ్ఞానేనైవమయన్తిత్సుక్తం కి మేతదయనా దతతహ. దృష్టఇతి. ధరా
పరమయే పరే-బ్రహ్మదయః అవరే-అస్మదాదయః తన్నయే తద్రూపే సర్వాత్మ
భూతే ఇతియావత్. యద్వా. పరః హిరణ్యగర్భః సః అవరః యస్మాత్స పరావరః
సపవ పరావరమయః తస్మిన్. అస్మిన్పురుషే సాక్షాత్ప్రత్యక్షేణ సపవపురుషో
హమితి దృష్టేనతి. బుధః విదుషః అజ్ఞానప్రభవాత్మసంశ్రియదృఢగ్రన్థిః.
అజ్ఞానప్రభవా ఆత్మసంశ్రియా హృదయాశ్రయాచ దృఢా గ్రన్థిః అనాత్మ తాదా

త్వాధ్యాసరూపా భిద్యతే భిన్నా-భవతి-అఖలసంశయాః. జీవేశ్వరైక త్వానేకత్వా సంసారిత్వసంసారిత్వాదిరూపా స్సర్వే సంశయాః. ఛిద్యస్తే ఛిన్నాభవంతి - బహు భవేషు అనేకజన్తసు ప్రాచీనేషు ఆత్మాని సజ్జితాన్యసి అపిశబ్దాదిహజన్తాని సంచితాని ఆగామీనిచ క్షీయస్తే క్షీణాని భవంతి తతః. అయం జీవః అనుఖకరా ద్దుఃఖకరా త్సంసారబద్ధా త్పురిముచ్యతే విముక్తోభవతి - ప్రాప్త్యానసానేతిభావః. యద్వా తదైవ ముచ్యతే విదుషో వస్తుతో దేహాద్యభావేనప్రారబ్ధాభావాదితిభావః. ౧౦౭

శ్లో॥ కోశేఽసిర్వ హిరణ్మయే రుచిమయే య ద్దృశ్యతే చాత్మని

బ్రహ్మైత ద్విమలం విశుద్ధ మకలం జ్యోతిశ్చ త ద్జ్యోతిషామ్

సూర్యాది ర్మహి తత్ర భాతి సకలం తచ్ఛాసభాత్పుల్లస

ద్భాసా తస్య విభాతి సర్వమపి తతోఽవైతి యస్తాత్పత్.

౧౦౮

వ్యా.-నను కిమాత్మసాక్షాత్తారాన్తోక్షః. యద్వాబ్రహ్మసాక్షాత్తారాత్ - నాద్యః - బ్రహ్మవిదవవ మోక్షశ్రవణాత్ - నాస్త్యః. పరోక్షస్య బ్రహ్మణ సాక్షాత్తారాయోగా దతతః. కోశఇతి - హిరణ్మయే కోశే అసిర్వ ఖగ్గళవ - రుచి మయే జ్యోతిర్మయే ఆత్మని బుద్ధా యత్ దృశ్యతే ఉపలభ్యతే. తదేతదేవ - విమలం మలరహిత మతపవ విశుద్ధమకలం నిరవయవం ప్రాణాది కలారహితంవా జ్యోతిషాం చక్షురాదీనామపి జ్యోతి రవభాసకం బ్రహ్మ భవతి - జ్యోతిషాం జ్యోతి రిశ్యేతదేవ. స్ఫుటయతి - హి యస్తాత్ - తత్ర బ్రహ్మణి సూర్యాది ర్మహి తి - సహిభాతి నైవభాతీతివా హిః ప్రసిద్ధానా. ఉల్లస ద్భాసమానం తద్బ్ర హ్మైవ సకల మనుభాతి - తస్య భాసా సర్వమపి విభాతి - తద్బ్రహ్మ సః అవై తి సాక్షాత్పశ్యతి - యస్తు ఆత్మవి దాత్మదర్శి ఆత్మనవవ బ్రహ్మత్వాదితి భావః.

౧౦౯

శ్లో॥ పూర్వస్యాం దిశి య ద్విభా త్యవిదుషాం భూమ్యాదిరూపేణ త

ద్బ్రహ్మైవోరగవ ద్విభాత్యవిదుషాం యత్త ద్యభావా గుణః

ఏవం పశ్చిమదక్షిణోత్తరదిశా నూర్ధ్వాస్తరాథస్తలే

షష్ఠానాం జగదాత్మనా లనతి య ద్బ్రహ్మైవ త త్స ధ్ధృవమ్.

౧౧౦

వ్యా.-విదుషాం సకేవల మస్తరేవ బ్రహ్మ ప్రత్యక్షం కిన్తు బహిరపీత్యా హ - పూర్వస్యామితి - అవిదుషాం పూర్వస్యాం దిశి యద్వస్తు భూమ్యాది రూపేణ విభాతి ప్రతిభాతి తద్బ్రహ్మైవ. యథా అవిదుషాం యద్వస్తు ఉర గవత్విభాతి. త ధ్గుణోవా రజ్జురేవ. శద్వత్ - రజ్జానర్పస్యేవ బ్రహ్మణి జగతో

ధ్యస్తత్వాత్ - అధిష్టానసాక్షాత్తారశూన్యానామేవ లభోన్యభ్రమప్రశ్నత్వం
నతు తత్సాక్షాత్కారశాలినాం విదుషాం. తస్మాద్విదుషాం పూర్వస్యాం దిశి
బ్రహ్మైవ భాతి. ఏవం పశ్చిమదక్షిణోత్తరదిశాను. ఊర్ధ్వస్తరాధస్తలేషుచ
యద్యస్తు అజ్ఞానాజ్ఞగదాత్మనా లసతి ప్రతిభాతి తద్బ్రహ్మైవ. తదేవ సత్ సత్యం.
కుతః - ధ్రువం కాలత్రయావ్యభిచారి. సహి జగద్రాన్తిసమయేపి బ్రహ్మ నాస్తీతి
వక్తుం శక్యతే. నిరధిష్టానవిభాస్తేరభావాత్. ౧౦౯

శ్లో॥ దేహం వృక్ష మిమం శ్రితో సువతనా ద్వా పక్షిణౌ సశ్చితా
వన్యోన్యం సుహృదా వనాదినిధనా జీవేశ్వరా చిన్మయా
ఏక స్త్రోతు లిక్లవా కృతఫలం భుక్తేచ దుఃఖం సుఖం
మాయోపాధిభృ దీశ్వర స్సతు పరోఽనన్న నిదం పశ్యతి. ౧౧౦

వ్యా.-అవిదుషాం య స్సంసారి జీవః ప్రత్యక్షః. యశ్చాసంసారి పరోక్ష
ఈశ్వరః తాప్రభావపి బ్రహ్మైవేతివక్తుం తావజ్జీవేశ్వరస్వరూపాదికమాహ. దేహ
మితి - అన్యోన్యం సుహృదా. అన్యోన్యం సజ్జతో అనాదినిధనా ఆద్యస్తశూన్యా
చిన్మయా సువతనా శోభనగతీ జీవేశ్వరావీతి ద్వా పక్షిణౌ ఇమం దేహమేవ
వృక్షం శ్రితో భవతః తత్రైకో జీవస్తు లిక్లవా నతఏవ కృతఫలం కర్మఫలం సుఖం
దుఃఖంచ భుక్తే అనుభవతి. పరః అన్యః మాయోపాధిభృత్ ప్రసిద్ధః పరోక్షః ఇతి
వా ఈశ్వరస్తు ఇదమనన్నౌ పశ్యతి. ౧౧౦

శ్లో॥ దేహేహమృతి రేష శోచతి పుమాన్ సంసారపాథోనిధౌ
మగ్నో దీనతయా సుతాదిమమతోఽజ్ఞానేన మూఢాశయః
రుగ్గోఽహం మమ మృత్యు రేష్యతి సుతో నాసీచ్చ దగ్ధం గృహం
భార్యాచాపి మృతోఽధనో బహుజనం జీవే త్కుటుమ్బం కథమ్. ౧౧౧

వ్యా.-జీవస్య సంసారితాం దర్శయతి- ఏష పుమాన్ జీవః దేహే స్థూలే
సూక్ష్మే చాహమృతి రహమితి బుద్ధిమాన్. అతేవ సంసారపాథోనిధౌ మగ్న
స్త్ అజ్ఞానేన మూఢాశయః సుతాదిమమతః సుతాదిషు మమ తావాన్. భూత్వా
దీనతయా దైనేయ అహం రుగ్గః. మమ మృత్యు రేష్యతి ఆగమిష్యతి సుతో
నాసీత్. గృహం దగ్ధం భార్యాపి మృతా అహ మధనః మమ బహుజనం కుటుమ్బం
కథం జీవేత్ ఇతి శోచతి. ౧౧౧

శ్లో॥ శాస్త్రాచార్యశమాదిసంస్కృతహృదా తం సర్వసంసేవితం
పశ్యత్తేష యదేశమస్యవిభవం నోవా తదా శోచతి
పశ్యః పశ్యతి రుక్మపర్ణ మమృతం కర్తార మీశం యదా
పుణ్యం పాపమపి పృథూయ తు తదా బ్రహ్మైవ సమృన్యతే. ౧౧౨

వ్యా.-అథ జీవస్యేత్వరదర్శనా త్సంసారాపగమం దర్శయతి - శాస్త్రేతి -
యదా ఏషజీవః, శాస్త్రాచార్యశమాదిసంస్కృతహృదా అసంస్కృతమనన స్తత్ర
గత్యభావాదితిభావః - సర్వసంసేవితం - త మీశ మస్యేశస్య విభవం మహిమానశ్చ
పశ్యతి. తదా నోశోచతివా నైవశోచతి. కుతో నశోచతీత్యత్రాహ - యదా
పశ్యః జీవః రుక్మపర్ణం జ్యోతిర్మయం కర్తార మమృత మీశం పశ్యతి స్వాత్మత్వేనేతి
భావః. తదాతు పుణ్యం పాపమపి పృథూయ పరిత్యజ్య బ్రహ్మైవ సమృన్యతే
భవతి. ఉపాధితాదాత్మ్యాధ్యాసాదజ్ఞాన ప్రయుక్తాత్సంసరతో జీవస్య యదా నిరు
పాధికేత్వరాత్మసాక్షాత్కార స్తదా సకారణస్యాజ్ఞానస్య నాశాన్నిరుపాధికాత్మే
త్వరవేవ భవతి జీవ ఇతిభావః. ౧౧౨

శ్లో॥ పాణిపాణి మముం పరేశ మమృతం య సర్వభూతస్థితం
సర్వాత్మాన మయే దసా వహా మితి బ్రహ్మేశర త్కీర్ణ
నో తస్య ప్రితిభాతి నాతివదతి బ్రహ్మణ్యయం కీడతి
జ్ఞానధ్యానయతశ్చ తత్ర రమతే స బ్రహ్మవిత్సుక్తమః. ౧౧౩

వ్యా.-ఆత్మవిదేవ బ్రహ్మవిదిత్యుక్తమ్. అధునా బ్రహ్మవిదుక్తమం దర్శ
యతి - యః పాణిపాణం పాణిస్యాపి - పాణం పరేశం సర్వభూతస్థితం సర్వా
త్మాన మముం ప్రిత్యశ్చ మసావహామస్మితి అయే జ్ఞానీయాత్. తస్య బ్రహ్మేశర
ద్బ్రహ్మభిన్నం కిచ్చున కిచ్చిదపి నోప్రితిభాతి. స కిమపి నాతివదతి అతీశ్య నవదతి
అభావాదేవ. సోయం బ్రహ్మణ్యేవ కీడతి. జ్ఞానధ్యానయతస్స బ్రహ్మణ్యేవ తత్ర
రమతే. స ఏవంవిధ ఆత్మవి దాత్మరతి రాత్మకీడః పురుషః బ్రహ్మవిత్సు ఉక్తమః
శేష్ఠః భవతి. బ్రహ్మాత్మవిదః అస్యచ విదేహముక్తిప్రియుక్తవైషమ్యాభావేపి
జీవస్ముక్తిప్రియుక్తం వైషమ్యమస్తి బ్రహ్మవిదుక్తమస్యాస్య జీవస్ముక్తిసుఖం కేవ
లం బ్రహ్మవిదస్తు నైతదస్తీతిభావః. ౧౧౩

శ్లో॥ ఏకాగ్రేన్ద్రియమానసై రవిరతం సద్బ్రహ్మచరైస్సదా
సత్యజ్ఞానసమన్వితై ర్యతిజనై ర్లభ్యో యమాత్మా పరః

సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతరో మహా రుచిమయో చిన్మోఽతిదూరేఽన్తి కే
చేహావ్యాత్మని సంస్థిత స్తనుభృతాం గూఢః ప్రకాశోపిచ. ౧౧౮

వ్యా.-దుర్లభశ్చాయమాత్మా-న సర్వసాధారణః. కిన్తు సుకృతిభిః కతిపయై
రేవ లభ్య ఇత్యాహ - ఏకాగ్రేతి - ఏకాగ్రాణి ఇన్ద్రియాణి మానసంచ యేమాన్తై
రేకాగ్రేన్ద్రియమానసైః. అవిరతం సదా సద్భూహృచరైః ప్రశస్తభూహృచరైః
వద్భిః. సదా సత్యజ్ఞానసమశ్చిత్తైః యతిజనైః అయంపరతత్మా లభ్యః లబ్ధం శక్యః
భవతి - కస్మాదతతహ - అయమాత్మా సూక్ష్మాత్మేశాగ్రాదేరపి సూక్ష్మతరః
మహా మహతోపి మహా. రుచిమయ స్తేజోమయః అచిన్మ్యః అతర్క్యః. ఇహా
త్మని బుద్ధా సంస్థితోపి తనుభృతా మవిదుమా మతిదూరే గూఢస్సౌ వర్తతే.
విదుమాన్తు అన్తి కే వర్తతే ప్రకాశోపి భవతిచ ఆత్మత్వాదితిభావః. ౧౧౮

శ్లో॥ గ్రాహ్యోఽయం నహి చక్షుషా నవచసా నాన్యేన్ద్రియై రోక్ష్మకృతైః
రోక్ష్మకృచ్ఛాదితపోభి రప్యమలినప్రజ్ఞాప్రసాదేనతు
గ్రాహ్య శుద్ధహృదేహ హృద్యవిరతధ్యానేన తేనాత్మనా
వ్యాప్తత్వా దజడేన యత్రవిమలే సోఽయం స్వయమ్భాసతే. ౧౧౯

వ్యా.-తాద్వ్యైరపి యతిభిః కేనాయం గ్రాహ్యోఽత ఆహ. గ్రాహ్యఇతి -
అయం చక్షుషా నహి గ్రాహ్యః నైవగ్రాహ్యః. న వచసా గ్రాహ్యః నాన్యేన్ద్రి
న్ద్రియై ర్గ్రాహ్యః. రూపాద్యభావా దితిభావః. కృతైః కర్మభి రోక్ష్మగ్రాహ్యః.
కృచ్ఛాదితపోభిశ్చ నోగ్రాహ్యః స్వర్గాదివత్క్రతత్వాభావాదితిభావః. తు కిన్తు
అమలినప్రజ్ఞాప్రసాదేన అమలినాయా మలరహితాయాః ప్రజ్ఞాయాః బుద్ధేః
ప్రసాదేన హేతునా శుద్ధహృదా శుద్ధేనమనసా అవిరతధ్యానేన ఇహ శరీరే
హృద్యేవ గ్రాహ్యః. నను కథం జడస్య మనస ఆత్మగ్రాహకత్వ మతతహ - తేన
చైతన్యరూపేణాత్మనా వ్యాప్తత్వా దజడేనేతి కథమాత్మా హృద్యేన గ్రాహ్యోఽ
త ఆహ. విమలే యత్రహృది సోఽయ మాత్మా స్వయమ్భాసతే. యద్వా, తేన శుద్ధ
హృదా. గ్రాహ్యః తేనకేనేత్యత్రాహ. యత్ర యస్మిన్ హృది విమలేనతి ఆత్మా
స్వయమేవ భాసతే ఉక్తంచ భాగవతే- వ్యాసేన 'యదోపరామో మనసో నామ
రూప రూపస్య దృష్టస్మృత సమ్ప్రమోషాత్, య ఈయతే కేవలయా స్వసం
స్థయా హంసాయ తస్మై శుచిషద్రునే నమః.' ఏతేన సుతరామగ్రాహ్యస్యాత్మనః
కథం సంస్కృతమనోగ్రాహ్యత్వ ఖితిశ్చా పరాస్థా. ౧౧౯

శ్లో॥ ఆత్మత్వేన మహేశ్వరంచ సకలాత్మానం పరం ప్రాప్తవాన్
యస్సోఽయం మనసేక్షతే పరకృతే స్వార్థంచ కామాంస్తు యాన్
లోకాంస్తాంశ్చ సమశ్నుతే తత ఇమం జ్ఞం భూతికామోఽర్చయే
త్సేవేతాపి ముముక్షు రేన మఖిలం బ్రహ్మైవ యద్భ్రహ్మవిత్. ౧౧౬

వ్యా.-ఆత్మవిదయంసర్వసంసేవనీయ ఈశ్వరవదిత్యాహ. ఆత్మత్వేనేతి- యః
మహేశ్వరం సకలాత్మానం పరమాత్మత్వేన ప్రాప్తవాన్ సోయం విద్వాన్. పర
కృతే అన్యార్థం. స్వార్థ=మాశృకృతేచ యాన్ కామాన్ మనసేక్షతే చిన్తయతి
తాన్ లోకాన్ పితృదీన్ కామితాన్ సమశ్నుతేచ ప్రాప్నోత్యేవ తత స్తస్మా
ద్భూతికామః ఐశ్వర్యకామీ ఇమం జ్ఞం విద్వాంస మర్చయేత్. ముముక్షు ర్శో
క్షకామశ్చైవం సేవేతాపి. యద్యస్మాద్భ్రహ్మవిదఖిలం సర్వం బ్రహ్మైవ
భవతి. ౧౧౭

శ్లో॥ కామాన్ కామయతేషు యాన్ లఘుమనా యస్మై స్స కామైః పునః
సమ్భూతి మ్భుత తస్మ తస్మ భజతే కామాన్ ముముక్షు స్త్యజేత్
ఆత్మజ్ఞస్య కృతాత్మన స్త్విహ సమే పర్యాప్తకామస్య నః
కామా యాన్తి లయం యదేష హతవాన్ జ్ఞానార్కభాసా తమః ౧౧౮

వ్యా.-ఏవ మాత్మవిద స్సర్వకామప్రదత్వేపి తం ప్రపద్య ముముక్షుః
కామా న్నప్రార్థయే దిత్వాహ. కామానితి - యస్తు లఘుమనా అధీరచిత్తః
యాన్ కామాన్ కామయతే సః తైః కామై ర్హేతుభిః పునః తస్మాత్తత్ర తేషుతేషు
లోకేషు సమ్భూతి ముత్పత్తిం భజతే. కామభోగార్థమితిభావః. ఒతేతిభేదే తస్మా
త్ ముముక్షుః కామాన్ త్యజేత్. కృతాత్మనఃసంస్కృతచిత్తస్య పర్యాప్త
కామస్య. సమ్భూర్ణకామస్య ఆత్మజ్ఞస్య నః=మనుష్యస్య తు సమే = సర్వే కామా
ఇహైవ లయం యాన్తి యద్యస్మాద్దేషవిద్వాన్ జ్ఞానార్కభాసా తమః అజ్ఞానాన్ధ
కారం హతవాన్నాశితవాన్. ౧౧౯

శ్లో॥ వేదం కర్మమయంచ శత్ర్వవిధురం తర్కాదిశాస్త్రం తథా
సన్త్యజ్యోపనిషద్విచారనిరతోఽకామః ప్రసన్నాశయః
ఆత్మానం పరిలభ్యమిచ్ఛతి పుమాన్ య స్తస్య విద్యావశా
దాత్మాఽయం స్వతనూం ప్రకాశయతి తల్లభ్యోఽయ మాత్మేచ్ఛయా. ౧౨౦

వ్యా. - నిష్కామస్యాత్మకామస్యైవాత్మలాభో ముముక్షోః స్యాన్యస్యేత్యాహ. యః పుమాన్ కర్మమయం కర్మప్రతిపాదకం వేదం-తథా తత్త్వవిధురం తత్త్వజ్ఞానశూన్యం తర్కాదిశాస్త్రంచ సత్త్వజ్ఞ ఉపనిషద్విచారనిరతః అకామః అతపవ ప్రసన్నాశయస్క ఆత్మార్థం పరిలబ్ధమిచ్ఛతి. తస్యాయమాత్మావిద్యావశాత్ స్వతనూం స్వస్వరూపం ప్రకాశయతి. తత్త్వాదయ మాత్మా ఆత్మేచ్ఛయా ఆత్మప్రార్థనయా లభ్యః లబ్ధం శక్యః యస్య యత్కామస్తస్య తత్ప్రీతిరితి లోకేషి దృష్టత్వా దీతిభావః.

౧౧౮

శ్లో॥ నిష్కామః పరమాత్మకామకలిత స్సన్న్యాసవాన్ జ్ఞానవా
నాత్మస్థిత్వపజాతపీర్యసహితో యస్త్యప్రమాదో బుధః
ఆత్మార్థం యతతే ప్రపద్య స ధియం బ్రహ్మహమిత్యవ్యయాం
శాస్త్రో జ్ఞానవిశృప్తధీః ప్రవిశతి బ్రహ్మఖిలస్థం సమమ్.

౧౧౯

వ్యా. - కి మాత్మప్రార్థనామాత్రేణాత్మలాభః సేత్యాహ - యః బుధః నిష్కామః ఆత్మేతరవస్తుషు కామరహితః. అతపవ - పర మతశయేన ఆత్మకామ కలితః. అతపవ సన్న్యాసవాన్ సర్వకర్మ తత్ఫలంచ త్యక్తవానిత్యన్తి. తతో గురూప దేశాదివశాత్ జ్ఞానవాన్ - అహంబ్రహ్మస్మితి జ్ఞానవాన్ - భూత్వా ఆత్మస్థిత్వప జాతపీర్యసహితః ఆత్మస్థితి రాత్మనిష్ఠా తదుపజాతేన వీర్యేణ బలేన సహితః. అప్రమాదశ్చ సక ఆత్మార్థం యతతే సః బ్రహ్మహమిత్యవ్యయాం ధియం ప్రపద్య శాస్త్రః జ్ఞానవిశృప్తధీశ్చ భూత్వా అఖిలస్థం సర్వగతం సమం సర్వాత్మకం బ్రహ్మ ప్రవిశతి ఆత్మనవవ బ్రహ్మత్వాత్.

౧౧౯

శ్లో॥ సర్వం కర్మ విహాయ నిశ్చితమహావాక్యార్థతత్త్వా శ్చింతా
యోగం బ్రహ్మమయాత్మసంస్థితిమయం సంశుద్ధసత్త్వా బుధాః,
బ్రహ్మత్వాన ఇహైవ సస్త ఉపరి త్యాగా త్తనో రద్వయం
పూర్ణం బ్రహ్మ విశన్తి హేతుషు లయే జాతే కలానాం స్వతః.

౧౨౦

వ్యా. - విదుషః కథం బ్రహ్మప్రవేశోఽత ఆహ. సర్వమితి - బుధాః సర్వం కర్మ విహాయ నిశ్చితమహావాక్యార్థతత్త్వాః. నిశ్చితం మహావాక్యానా మయమాత్మా బ్రహ్మత్వాదీనా మర్థతత్త్వం విషయయాధార్థ్యం యైస్తే తథోక్తాః. బ్రహ్మమయాత్మసంస్థితిమయం బ్రహ్మభిన్నాత్మనిష్ఠారూపం యోగం శ్చింతాః సంశుద్ధసత్త్వాః. ఇహైవజీవద్దశాయామేవ బ్రహ్మత్వాన సస్తః తనోః త్యాగా దుపరి కలానాం

ప్రాణాదీనాం స్వత స్వేషాం హేతుషు కారణేషు స్వతః స్వయమితివా లయే జాతేనతి
అద్యయం పూర్ణం బ్రహ్మ విశత్తి - విదేహైకై వల్యం లభ స్తత్యర్థః. ౧౨౦

శ్లో॥ కుణ్డోపాధిలయా న్మహాభ్ర మయతే కుణ్డామృతం చాననం
ప్రత్యాస్యం ముకురక్షయా ద్భూహ దసౌ లిజ్జక్షయా దేతి నా,
సింధుం ప్రాప్య యథా నదీ కలయతే నిర్నామరూపైకతాం
తేనైవం బృహదేత్య నా భవత్తివైనిర్నామరూపో బృహత్. ౧౨౧

వ్యా.-జీవః కథం బ్రహ్మ ప్రవిశతీత్యత్ర దృష్టాస్త మాహ. కుణ్డేతి - కుణ్డా
మృతం- ఘటాకాశం కుణ్డోపాధిలయాద్దేతోః మహాభ్ర మయతే - ప్రాప్నోతి
ఏవ మవచ్ఛేదనాదే దృష్టాస్త ముక్త్యా ప్రతిబిమ్బవాదే దర్శయతి. ప్రత్యా
స్యం ప్రతిముఖం ముకురక్షయాద్దేతోః ఆననం ప్రనిశతిచ ఏన మసౌ నా జీవః లిజ్జ
క్షయా దన్తః కరణవిలయా ద్భూహద్రుప్తా ఏతి ప్రాప్నోతి. అన్తః కరణావచ్ఛిన్నమంతః
కరణప్రతిబిమ్బితం వా స్తానన్యం జీవ ఇతి సిద్ధాంతా దితిభావః. నామరూపాత్మకోపా
ధికృతఏవ. బ్రహ్మణోఽయం జీవభావః నస్వాభావికః. జీవస్య బ్రహ్మప్రవేశేనతి
తదుపాధినాశా ద్భూత్వాత్వమేవ భవతీతి సదృష్టాస్తమాహ. సిన్ధుమితి- యథా నదీ
సిన్ధుం ప్రాప్య నిర్నామరూపానతీ తేన సముద్రే కైకతాం కలయతే ప్రాప్నోతి
తథా నా జీవః బృహద్బ్రహ్మ ఏత్య-ప్రాప్య నిర్నామరూపస్సృక్ బృహద్వై భవతి.
బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మైకత్వం ప్రవద్యతే ఏతేన బ్రహ్మప్రవిష్టః పురుషో బ్రహ్మ
ణః పృథగేవ నర్తత్యితి ద్వైతమతం పరాస్తమ్. ౧౨౧

శ్లో॥ యో బ్రహ్మైకమితి ప్రవేద భవతి బ్రహ్మైవ స ద్బ్రహ్మవి
న్నాన్య మేష గతిం ప్రయాన్యతి మృతో దేవాదిభి ర్విఘ్నితః,
ఆత్మా బ్రహ్మహి సర్వగం భవతివా నాస్యాన్వయోఽబ్రహ్మవి
చ్ఛేదకాభిం తరతి హ్యఘంచ హృదయగ్రీధే ర్విముక్తోఽమృతః. ౧౨౨

౧౨౨

వ్యా.-నను బ్రహ్మవిదో బ్రహ్మప్రాప్తి ర్యథా నస్యా త్తథా దేవా ఇన్ద్రి
దయోఽన్యేచ పితౌదయః విఘ్నం కుర్యుః. అయ మస్మదధికో భవతీతి మాత్మ
ర్యాత్ అస్మభ్యం హవ్యకవ్యే నప్రద త్యతికోపా ద్వృత్తిచ్ఛేదభయాద్వా ఇత్యా
శక్కాయా మాహ. య ఇతి- యః అహం బ్రహ్మేతి ప్రవేద సబ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ
భవతి. ఏవకారార్థమాహ. ఏష బ్రహ్మవిత్ మృతస్సృక్ దేవాదిభి ర్విఘ్నితో భూత్వా
అన్యం గతిం నప్రయాన్యతి. కస్మా దన్య బ్రహ్మప్రాప్తౌ నవిఘ్నోఽత ఆహ.

హి యస్మా దాత్మా తత్త్వవిద ఆత్మా సర్వగం బ్రహ్మైవ యది లోకా ల్లోకా
స్తరగమనం స్యా ద్బ్రహ్మవిద స్సాన్యద్విషుః సతు తదస్తి బ్రహ్మవిదో గస్తవ్యచేశా
భావాత్. ఇతిభావః. అస్యాన్వయే అబ్రహ్మవి త్పురుషః వై వ భవతి జాయతే సచ
బ్రహ్మవిత్. శోకాబ్ధిం తరతి అఘం పాపానంచ తరతి హృదయగ్రానే ర్విముక్తస్స
న్నమృతశ్చ భవతి. ౧౨౨

శ్లో॥ నిత్యం కర్మ యథోక్త మాచరితవాన్ యశ్శ్రోత్రియశ్చాపర
బ్రహ్మస్థః పరమం బుభుత్సతి బృహ చ్చైకర్షి హోతాతు యః,
చీర్ణం యేన శిరోవ్రతంచ విధివ త్తస్మై ప్రశాంతాత్మనే
ప్రాప్తాయ స్వపదం యథావిధి వచే త్తాం బ్రహ్మవిద్యాంబుధః. ౧౨౩

వ్యా.-ఏనాం బ్రహ్మవిద్యాం పర్యేభ్య ఉపదిశే త్కిన్తు యః శ్రోత్రియశ్చా
స్తవః యథోక్తం వేదవిహితం నిత్యం కర్తాచరితవాన్ యశ్చాపరబ్రహ్మస్థః పరమం
బ్రహ్మ బుభుత్సతి బోధు మిచ్ఛతి. యశ్చ ఏకర్షిహోతా ఏకర్షినామకాగ్నా హో
మం కృతవాన్ యేనచ శిరోవ్రతం విధివత్ చీర్ణంకృతం తస్మై ప్రశాంతాత్మనే
యథావిధి స్వపదం ప్రాప్తాయ తాం పూర్వోక్తాం బ్రహ్మవిద్యాం బుధః తత్త్వవిత్
వచే దుపదిశేత్. ౧౨౩

ఇతి ముల్లకోపనిష ద్వాగ్నిఖ్యాతా.

మా ణ్డా కో ప ని ష త్ .

శ్లో॥ ఓ మిత్యేతుర మేతదేవ భువనం భూతం భవ ద్భావి చా
వ్యక్తం సూత్రీ మిదం సమస్తమపిచ బ్రహ్మాయ మాత్మా బృహత్,
ఓజ్జ్వలప్రతిపాదితోఽయ మమృతో హ్యత్మా చతుష్పా దివాఽ
నంశోపి పృతిభాతి సత్త్వవశతోఽద్వైతస్తు తద్వస్తుతః. ౧౨౮

వ్యా.- ఆత్మతత్త్వప్రతిపత్తుపాయతయా ఓజ్జ్వలోపాసనం విహితం
పాక్. తస్యైవోజ్జ్వలస్య నిర్ణయాద్ధోఽయ మారమ్భః భూతం భవ ద్భావి కాల
శ్రయగోచరం భువనంనామ సూపాత్తనా వ్యాకృతం జగత్ మూర్తామూర్తాత్కం
తత్తారణం చావ్యక్త మవ్యాకృతం సూత్రం మహా హిరణ్యగర్భః. భువనం స్థూలం
సూత్రం సూక్ష్మ మవ్యక్తం కారణ మితి పరమార్థః ఇతీదం సమస్తమపి ఓమిత్యేత
దక్షరమేవ ఇదం సమస్తమపి బ్రహ్మైవ బ్రహ్మమయత్వా తస్యస్య సచైవం కథ
మోజ్జ్వలస్య నర్వాత్మత్వ మితి వాచ్యం. బ్రహ్మవాచక త్వే నోజ్జ్వలస్య బ్రహ్మమయం
జగ దోజ్జ్వలమయమేవేతి. వాచ్యవాచకయో రభేదాధ్యవసాయేన ఓజ్జ్వలస్యైవ
బ్రహ్మత్వా ద్బ్రహ్మణవోజ్జ్వలత్వాచ్చ. తస్మా ద్బ్రహ్మత్వక మిదం సర్వ మో
జ్జ్వలపవ, అయమాత్మా బృహద్బ్రహ్మైవ. హి తస్మా దోజ్జ్వలప్రతిపాదితోఽయ
మమృత ఆత్మా అనంశోపి సత్త్వవశతః మాయావశాత్ చతుష్పా దివ పృతిభాతి.
వస్తుతస్తు అయ మాత్మా అద్వైతం నిష్ప్రపంచం తద్బ్రహ్మైవ. బ్రహ్మభిన్నత్వా
దాత్మనః బ్రహ్మవాచక ఓజ్జ్వల ఆత్మవాచకవే త్యోజ్జ్వలప్రతిపాదితపవా త్యేతి
భావః. ౧౨౮

శ్లో॥ ఏతస్యైకవిహీనవింశతిముఖో జాగృత్పదః స్థూలభుక్
సప్తాక్షశ్చ బహిర్మతిః ప్రథమతః పాదస్తు వైశ్వానరః
స్వాప్నోఽస్తర్థిషణో వివిక్తభు గయం పాదో పర స్తైజన
స్తవ్జ్ఞానస్య ముఖాని పూర్వపదవ త్తావంతి తాన్యేవచ. ౧౨౯

వ్యా.-ఆత్మా చతుష్పా దిత్వక్తం తదేవ చతుష్పాత్త్వం దర్శయతి. ఏత
స్యేతి - ఏతస్య చతుష్పాద్బ్రహ్మత్వనః ప్రథమతః, 'సార్వవిభక్తికస్తసిః' ప్రథమః
పాదః ఏకవిహీనవింశతిముఖః- ఏకోనవింశతిముఖః. పాణిణః పచ్చ, దశేన్ద్రియాణి,
మనోబుద్ధిచిత్తాహజ్జ్వరా శ్చత్వారః- ఇత్యేకోనవింశతిః. ముఖా న్యపలబ్ధిద్వా
రాణి యస్యనః. జాగృత్పదః జాగృత్స్థానః స్థూలభుక్ స్థూలా శబ్దాదివిషయా

స్ఫుజ్జ-ఇతి స్థూలభుక్ సప్తాజ్ఞః-ద్యులోక, సూర్య, వాయు, గగన, వారి, భూమి, ఆహవనీయాత్మక, మూర్ధ, చక్షుః, ప్రాణ, మన్యదేహ, మూత్రాశయ, పాద ముఖాని, సప్త అజ్ఞాని యస్య స సప్తాజ్ఞః బహిర్మతిః బహిఃప్రజ్ఞః వైశ్వానరః విశ్వేషాం సరాణా మనేకథా నయనా ద్విశ్వానరః సవన వైశ్వానరః. విశ్వ శ్చాసా నరశ్చ విశ్వానరఇతివా సర్వసిద్ధాంతానన్యత్వాత్ - ఇతి ప్రథమఃపాదః. స్వాప్నః స్వప్నస్థానః అస్తర్ధిషణః అస్తఃప్రజ్ఞః వివిక్తభుక్ వివిక్తా స్వప్నపదార్థా భుజ్జ-ఇతి వివిక్తభుక్ - త్రైజనః అపరో ద్వితీయః పాదః. అన్య ద్వితీయ పాదస్య అజ్ఞాని ముఖానిచ పూర్వపదవ త్పూర్వపదన్యేవ తావన్తి తావత్సన్ధ్యా కాని తాన్యేవచ భవన్తి సప్తాజ్ఞ ఏకోనవింశతిముఖ శ్చాయమపి పాద ఇత్యర్థః ఇతి ద్వితీయఃపాదః. ౧౨౧

శ్లో॥ సుప్తౌ యత్ర పుమా న్నవాకలయతే స్వప్నంచ కామంచ కం
తత్సుప్తే స్థిత ఏకతా ముపగత శ్చేతోముఖ శ్శర్మభుక్
ప్రాజ్ఞ శ్శర్మమయః ప్రవేదనఘనః పాద స్త్రుతీయో హ్యసా
వస్తర్యా మ్మఖిలస్య యోని రధిపో జన్మావ్యయ స్సర్వవితే. ౧౨౨

వ్యా.-యత్ర సుప్తః పుమాన్ కంచ కమపి కామం సకలయతే = న కామయతే, కమపి స్వప్నం సకలయతే = సవశ్యతి యాగరస్వప్న వదితి భావః. తత్సుప్తే తస్మిన్ సుప్తే స్థానే స్థితః ఏకతాముపగత ఏకీభూతః ప్రవేదనఘనః ప్రజ్ఞానఘనః యథా రాత్రౌ నైశేన తమసాఽవిభజ్యమానం సర్వం ఘనమివ తద్వజ్జగ్రీ త్స్వప్నమనస్సుప్తనాని ప్రజ్ఞానాని ఘనీభూతానీతి ప్రజ్ఞానఘనః చేతో ముఖః చేతోబోధః ముఖం ద్వార మన్య చేతోముఖః శర్మభుక్ ఆనందభుక్ ప్రాజ్ఞః తృతీయః పాదః హిః ప్రసిద్ధా. అసాప్రాజ్ఞోఽస్తర్యామీ అఖిలస్య యోనిః = కారణమధివః = ప్రభుః జన్మావ్యయశ్చ జన్మ జనిః అప్యయః = లయః సర్వవిచ్ఛ భవతి. నను ఈశ్వరపవైతాదృశో సప్తాజ్ఞ ఇతిచే నైవమే. ప్రాజ్ఞేశ్వరయో రభేదాత్. ఏవం విశ్వవైశ్వానరయోః త్రైజనహిరణ్యగర్భయో శ్చాభేదపవ. అతపవ ప్రథమః పాదో వైశ్వానరఇతి. ద్వితీయః పాద స్తైజస ఇతి చోక్తం. సహ్యాకః పాదో జీవః, అన్యఃపాద ఈశ్వరశ్చ. భవితు మర్హతి. తస్మా జ్జీవేశ్వరాభేదపవ ఇత్యాత్మనః పాదత్రయం వ్యాఖ్యాతమ్. ౧౨౩

శ్లో॥ నాన్త ర్యస్య బహి ర్న నాప్యభయతః ప్రజ్ఞా నచ జ్ఞాతృతా
నప్రజ్ఞా నఘనత్వ మస్మి జడతా నో నేద్వీయగ్రాహ్యతా

తచ్చాచిన్త్య మశబ్దగమ్య మపదం నై కాత్మధీసార మ
ద్వైతం శాన్త మజం బృహత్తు చరమో జ్ఞాయ స్స ఆత్మా సహి.

౧౨౨

వ్యా.-అథ తురీయపాదం దర్శయతి. యస్య తైజసన న స్తవ్రజ్ఞా నాస్తి, విశ్వవ ద్బహిఃప్రజ్ఞా నాస్తి, జాగ్రత్స్వప్నాన్తరాశిస్థవ దుభయతఃప్రజ్ఞా నాస్తి. ప్రజ్ఞాద త్ప్రజ్ఞానఘనత్వం నాస్తి. ఈశ్వరవ ద్యుగవ త్స్వర్వవిషయాణాం జ్ఞాతృతా నాస్తి. ఘటవత్ జడతా నాస్తి. ఇద్రియగ్రాహ్యతా=ఏకాదశేద్రియగ్రాహ్యత్వచ్చ నాస్తి- తత్-అచిన్త్య మత్యుక్త మశబ్దగమ్యం శబ్దైః ప్రతిపాదయితు మశక్యం జాతిగుణాదిశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తాభావానితిభావః. అపద మలక్షణ మలిక్ష్ణ మితియా వత్. అతపవానుమానాగోచర మితిభావః. ఏకాత్మధీసార మేకపవాత్తేతి యా ధీః జ్ఞానం సైవసారః ప్రమాణం ప్రాప్తిసాధనంవా యస్యత శ్చధోక్త మద్వైతం శాన్త మజ మవిక్రియం బృహద్బ్రహ్మతు ఆత్మన శ్చరమ స్తురీయః పాదః. హియన్తా త్స చరమః పాద ఆత్మా తస్మా త్సపవజ్ఞేయః. నచైవ మాత్మైవ యది బ్రహ్మ-కథ మాత్మన స్తురీయః పాదో బ్రహ్మ స్యాత్, నహ్యేకపవార్థః పాదః పాదీచ భవతు మహా తీతి వాచ్యమ్. రాహుశ్శిరః బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతివ దాపచారికత్వా త్ప్రయో గస్య. ఏకస్మిన్నేవ నిరంశే బ్రహ్మణి పాదపాదిభావోహి కల్పితః. తస్మా న్నాన్త నోంశోబ్రహ్మ-కిన్తు ఆత్మైవ. సపవ జ్ఞేయః. ఆత్మావాఽరేద్రస్త్వవ్యగ్రితిశు తే. ౧౨౨

శ్లో॥ ఆత్మాఽధ్యక్షర మేష ఓమితి తతః పాదాశ్చ మాత్రా శ్రుయోఽ
వర్ణో వర్ణ మవర్ణకా భవతి శత్రాద్యస్తు వై శ్వానరః
ఆద్యత్వా ద్విభుభావత స్తదుభయో నైక్యం విజానాతి యః
కామాన్ సోఽయ మయే త్సమాంశ్చ మహ తా మాది ర్భవే ద్ధీమతామ్.

౧౨౩

వ్యా.-ఓజ్కారప్రతిపాద్యస్యాత్మనః పాదచతుష్టయం దర్శితం. తస్మాత్తన ఓజ్కారస్యచ తత్పాదానా మోజ్కారపాదానాం చాభేదధ్యాన ముపదిశ తీదా నీమ్. ఏష ఆత్మా అధ్యక్షర మక్షరేషు ఓమిత్వచ్యతే శత స్తస్యాత్మనః శ్రయః పాదాః. అస్య ఓజ్కారస్య అవర్ణోవర్ణమవర్ణకా ఇతి తిసో మాత్రా భవన్తి. అ. ఉ. మ్. ఇతి వర్ణశ్రయం సంహితాయా మా ద్గుణేకృతే ఓమితి భవతీతి అకారోకారమకారా ఓజ్కారస్య శ్రయోఽవయవాః తత్ర త్రిష్వక్షరేషు ఆద్యోవర్ణః అకారస్తు వై శ్వానరః భవతి. తత్ర హేళుమాహ ఆద్యత్వాత్. అకారస్య విశ్వస్య

చాదిభవత్వాత్. హేత్వస్తరమాహ- విభుభవతః విభుత్వా ద్వావ్యవకత్వాత్. అకారేణహి సర్వా వా గ్వ్యస్తా నైశ్వాసరేణచ సర్వం జగ ద్వాన్వితం విరాట్పురుషేణ యః తత్ ఉభయో రైక్యం విజానాతి సోఽయం- సముక్త- సర్వాసపి కామా నయే త్ప్రీపుయాత్. ధీమతాం మహతా మాః ముఖ్యస్స భవేత్.

౧౨౮

శ్లో॥ ఉత్కర్షా దుభయత్వతో భవతి హేవ్యః పునస్తైజస
స్తద్విజ్ఞానవివృద్ధి మేతి సమతాం నాస్యాస్వయే అబ్రహ్మనిత్
మానాదప్యయత స్తథా భవతిహి ప్రాజ్ఞో మకారఃపున
స్తద్వి త్సర్వ మిదం మనోతి భవతి త్రైలోక్యహేత్వాత్మకః. ౧౨౯

వ్యా.-ఉవర్ణఃపునః ఉత్కర్షాత్. ఉభయత్వతశ్చ తైజసో భవతి. అకారా పేక్షయా ఉకార ఉత్కృష్టః. నైశ్వాసరా పేక్షయా తైజసశ్చ- అకారమకారయో ర్మధ్యే స్థితత్వా దుకార ఉభయాత్మకః. విశ్వప్రాజ్ఞయో ర్మధ్యే స్థితత్వా తైజ సశ్చ తద్విత్. ఉకారతైజసయో రైక్యవేదీ. జ్ఞానవివృద్ధిం సమతాం మిత్రీనేవ శతోరవ్యవ్యవతాం చైతి - ప్రాప్నోతి. అస్యాస్వయే అబ్రహ్మనిత్, స-స-యతే - తథా మకారఃపునః మానాత్. అప్యయతశ్చ ప్రాజ్ఞో భవతిహి. ప్రాప్నోనేవ యవా మియేతేహి విశ్వతైజసా ప్రాజ్ఞేన ప్రబ్రయోత్పత్త్యైః. ప్రవేశనిగమాభ్యాం తథా ఓజ్జ్వలనమాప్తా పునఃప్రయోగేచ ప్రవిశ్య నిర్గుణ ఇవాకారోకారా మకారే అతో మానత్వం ద్వయోః అప్యయ ఏకీభావః ఓజ్జ్వలోచ్చారణే అన్త్యా క్షరే మకారే ఏకీభూతావివాకారోకారా. సుషుప్తికాలే విశ్వతైజసా ప్రాజ్ఞేచ అత ఉభయోరవ్యయత్వమ్. తద్విత్. మకారప్రాజ్ఞైక్యనిత్. ఇదం సర్వం మనోతి- జానాతి. జగద్యాధాత్మ్యం వేత్తీత్యర్థః. త్రైలోక్యహేత్వాత్మకః జగత్కారణ భూతేశ్వరాత్మకః భవతిచ.

౧౩౦

శ్లో॥ యో బ్రహ్మాత్మతురీయపాదఇతి సద్వైతోపశాన్తి శ్శివోఽ
ద్వైతశ్చాన్వవహర్య ఏవపర మోజ్జ్వలో హ్యమాంత్రః పునః
ఓజ్జ్వలో విదుషోదితః ప్రవిశతి స్వాత్మాన మాత్మైన స
న్నేవం వేద య ఏవ ఆత్మని గతో నోవా పున జ్ఞాయతే. ౧౩౧

వ్యా.-యః బ్రహ్మాత్మతురీయపాదః బ్రహ్మభిన్నాత్మన స్తురీయఃపాదఇతి భ్యాతః ద్వైతోపశాన్తిః. ద్వైతస్యోపశాన్తి రుపశమో యస్మిన్ తథోక్తః.

అతపవాద్వైతః అతపవాప్యవహార్యః ప్యవహార్తు మశక్య శ్చివః మజ్జలస్వరూపః స
 పరమాత్మా పునః అమాత్రః = మాత్రాత్రియరహితః. నాదాత్మక ఏష ఓజ్జా
 రః పర మోజ్జ్వలరసవ - ఓజ్జ్వలరసవ తురీయఃపాదః పరమాత్మేత్వర్థః. విదుషా=
 ఏవంజానతా ఉదితః ప్రియుక్తః ఓజ్జ్వలరః త్రిమాత్రః. ఆత్మైవనన్ త్రిపా
 దాత్మా భవన్. స్వాత్మానం పరమార్థ మాత్మానం తురీయం ప్రవిశతి పరమా
 ర్థాత్మరూపేణైవ వర్తతే. తదభిధాయకత్వేన తస్య తదభిన్నత్వా దితిభావః. య
 ఏవం వేద- సపష పిద్వాన్. ఆత్మని బ్రహ్మణి గతిః ప్రవిప్లస్సన్ పున రోన్నీవా
 జాయతే-నైవోత్పన్యతే నావర్తత ఇశ్యేతన్. ఓజ్జ్వలస్యాకారోక్తారమకారాశ్చ
 ఆత్మనః విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాభిన్నవైశ్వానరహిరణ్యగర్భేశ్వరా స్త్రయః పాదాః.
 అమాత్ర ఓజ్జ్వలశ్చ నిరంశ ఆత్మా బ్రహ్మ. ఏవ మోజ్జ్వరాత్మనోః పాదద్వా
 రేణ స్వతశ్చ సామ్యా దోజ్జ్వలసవాత్మా. యఏవ మోజ్జ్వల మాత్మానం
 ధ్యాయతి స ముచ్యత ఇతి పరమార్థః.

౧౩౦

ఇతి మాణ్డూకోపనిష ద్ద్వితీయాత్.

తైత్తిరీ యోగ నిషత్ .

శ్లో॥ శం నో మిత్ర ఉదస్వతా మధిపతి శ్శం శం న ఏషోఽర్చమా

శం నో జష్ఠురసా బృహస్పతి రిజో విష్ణు ర్భవత్వేష శమ్

వద్దే బ్రహ్మ నమోఽస్తు మామత తవ త్వం బ్రహ్మ సాక్షాదసి

త్వం సత్యంచ ఋతం ప్రపాలయ గురుం పితౄం మేనంచ మామ్ గరిం

వ్యా.- బ్రహ్మవిద్యా మధిజగమిషు శ్శిష్యః బ్రహ్మవిద్యోపనగ్నశాస్త్ర్య
ర్థ మేవం ప్రార్థయే దిత్వాహ. శమితి- నః = అస్మాకం గురోశ్శిష్యస్యచేత్యర్థః
అన్మదోద్వయోశ్చేత్యనుశాసనాద్భవత్యమ్. మితిః ప్రాణవృత్తే రహస్యాచ్చ
భిమానినీ దేవతా. శం=సుఖ మ్భవతు సుఖకృ శ్భవత్త్విత్వం; ఉదస్వతా మధిపతి
ర్వరుణః. అపాసవృత్తే రాత్రేశ్చాభిమానినీ దేవతా న శ్శం భవతు. ఏష ప్రసి
ద్ధోఽర్చమా ఆదిత్యః - చతుష సూర్యమణ్డలస్య చాభిమానినీ దేవతా న శ్శ
మ్భవతు - అసౌ జిష్ఠు రిద్ధిః బలాభిమానిదేవతా బృహస్పతిః వాగ్బుధ్యభిమాని
దేవతాచ న శ్శ మ్భవతు. అజోఽనాది రేషవిష్ణు ర్వాప్యవకః పురుషోత్తమః
పాదాభిమానిదేవతా న శ్శ మ్భవతు. ఏతాసు మిత్రాదిదేవతాసు సుఖకృత్సు
విద్యా శ్రవణధారణోపయోగా అప్రతిబద్ధేన భవిష్యన్తీ తీదం ప్రార్థ్యతే. అథ
బ్రహ్మత్వకతయా వాయుంప్రార్థయతే. బ్రహ్మ వద్దే = సమస్కరోమి. హేమా
రుత! తవ నమోఽస్తు ప్రహ్నిభావోఽస్తు. త్వమేవ సాక్షా = త్వత్వత్వం బ్ర
హ్మసి త్వమేవ సత్యమసి త్వమేవ ఋతంచాసి. యథావస్థితస్యాద్ధిస్య బుద్ధా నను
సన్ధాన మృతం వాచా తస్య వచనం సత్య మితి వివేకః. ఏతద్ద్యయస్య ప్రాణవా
య్యధీనత్వా దేతద్ద్యయం వాయురేవేత్యుక్తమ్. వక్తారం విద్యోపదేష్టార మేనం
గురు మేనం శిష్యం మాంచ ప్రకర్షేణ పాలయ గురుం కృతార్థస్యాపి గురో
రక్షాం ప్రార్థయతే. శిష్యః తస్మిన్ పీత్యతిశయా శ్రద్ధేహాదిపాటవాభావే స్వస్య
విద్యాఽప్రాప్తేశ్చ.

గరిం

శ్లో॥ వర్ణంచ స్వరసామనీ బలమయం మాత్రా మిత సస్సహితాం

స్యా త్కిర్తి సుహ నాచ ధామ పర మిత్యభ్యర్థ్య వేదం పశేత్

పూర్వం రూప మిలా పరస్తు భవతి ద్వా సస్సహితాయా వియ

త్సద్ధిశ్చేత్యధిలోక మేష పవన స్సన్ధాన మిత్యుచ్యతే॥

గరిం

వ్యా.-ఏవం శాంతిం పఠిత్వా తతః అయం శిష్యః వర్ష మకారాదిం స్వర సామసీ స్వర ముదాత్తాదిం సామ సమతాంచ బలం ప్రయత్నవిశేషం మాత్రాం హ్రస్వాదిం సంహితాం చేతః ప్రాప్త శ్శిష్యితస్సన్నితి యావత్ నౌ ఆవయౌ శ్శిష్యాచార్యయోః కీర్తి ర్యశః సహేవాస్తు పరం బ్రాహ్మం ధామ వర్చశ్చ సహేవాస్తు ఇతి అభ్యర్థ్య వేదం పఠేత్. అథ సంహితోపాసనమాహ - సంహితాయాః పూర్వం రూప మిలా భవతి సంహితాయాః పూర్వవర్ణే పృథవీసృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః ద్యాస్తు సంహితాయాః పరంరూపం భవతి వియ దాకాశ స్సన్నిః మధ్యపదం భవతి. ఏష పవనో వాయుః సద్ధానం సద్దీయతే అనేనేతి సద్ధానం భవతి. ఇత్యధిలోక ముచ్యతే. లోకేష్వధిలోకమ్.

౧౩౨

శ్లో॥ అగ్నిః పూర్వ మథోత్తరస్తు తరణి రూపంచ సన్నిర్జలం
సద్ధానం తటి దగ్ని రిత్యధిరుచి ధ్యాయే న్మహాసంహితామ్
వక్తా పూర్వపదం పరం త్వనువదన్ శిష్యశ్చ సన్నిః కలా
సద్ధానం వచనం భజేదతి పరాం భక్త్యాఽధివిద్యం బుధః॥

౧౩౩

వ్యా.-అథ అగ్నిః పూర్వం రూపం తరణి రుత్తరం రూపం జలం సన్నిః. తటి దగ్నిస్సద్ధాన మితి అధిరుచి రుచౌ జ్యోతిషి. మహాసంహితాం ధ్యాయే దుపాసీత. తథా వక్తా ఆచార్యః పూర్వపదం పూర్వరూప మనువదన్ అనువదతీత్యనువదన్ శిష్యః పరం రూపం కలా విద్యాసన్నిః వచనం సద్ధాన మితి బుధః అధివిద్యం విద్యాయాం పరాం సంహితాం భక్త్యా భజే దుపాసీత. భక్త్యభావే ఉపాసనఫలాసిద్ధే రితిభావః.

౧౩౩

శ్లో॥ మాతా పూర్వపదం పితోత్తర మథో సన్నిః ప్రజోత్పాదనం
సద్ధానం ప్రభజే దధిప్రజ మధాధ్యాత్మ్యం హనుశ్చాధరా
పూర్వస్తూత్తర ముత్తరా భవతి వాక్సన్నిస్తు జిహ్వోచ్యతే
సద్ధానం య ఇదం ప్రవేద స భవే త్స్వర్గప్రజాన్నాదిమాన్.

౧౩౪

వ్యా.-అథో అథ మాతా పూర్వపదం పితోత్తరం పదం ప్రజా సన్నిః ఉత్పాదనం ప్రజననం సద్ధాన మిత్యధిప్రజం ప్రజాయాం ప్రభజే త్సంహితా మిత్యేవ. అథ అధ్యాత్మ మాత్మని దేహే అథరా హనుః పూర్వం రూపం సంహితాయాశ్చత్యేవ. ఉత్తరా హను రుత్తరం రూపం వాక్సన్నిః జిహ్వతు సద్ధాన ముచ్యతే. య ఇదం ప్రవేద స పుమాన్ స్వర్గప్రజాన్నాదిమాన్. దేహాస్తేస్వర్గః

జీవద్వశాయా మృజాన్నాదిశ్చ యస్యాస్తి స తథోక్తః. ఆదిపదాత్ బ్రహ్మ
వర్చసం యశః పశవశ్చేత్యేత ద్ద్రాహ్మణ-భవేత్. ౧౩౪

శ్లో॥ సారిష్టం తపసా విధి ర్విదితవాన్ యం ఛస్యసాం చస్వభో
యో విశ్వాత్మక ఏష మే బలయతు ప్రజ్ఞాం మహా సిశ్వః
ధర్తా జ్ఞాన మహం భవేయ సుసఖా యోగ్యా భవే నేన్మ శను
ర్జిహ్వ స్వా న్మధురేరణా కరుణయా భూరి శుతౌచ శుత్రీ. ౧౩౫

వ్యా.-ఏవం సంహితోపాసనం విధాయాగ పరిణవప్రార్థనాం విదధ్యా
దిత్యాహ - సారిష్టమితి - విధి ర్బ్రహ్మ. తపసా యం ఛస్యసాం వేదానా ముప
లక్షణ మిదం లోకానాం దేవానాం వ్యాహృతీనాం సర్వేనామ్ - సారిష్ట మతిశ
యేన సారం విదితవాన్. యశ్చ ఛస్యసా మృషభః శేష్ఠః. యశ్చ విశ్వాత్మకః
స ఏష మహా న్వర ఈశ్వర ఓజ్ఞాః ప్రత్యేతత్ - మే ప్రజ్ఞాం బలయతు బలవతీం
కరోతు. అహ మిశ్వరస్యేవ కేవలః కరుణయా. జ్ఞానం బ్రహ్మజ్ఞాన మమృతప్రదం
ధర్తా ధారయితా భవేయం భూయానమ్ మే తనుః అసఖా నిరవద్యా అతఏవ
యోగ్యా భవేత్ - మే జిహ్వ మధురేరణా మధురభాషిణీ స్వాత్. మే శుత్రీ
కర్తౌచ భూరిశుతౌ భూరి బహు శృణుత ఇతి భూరిశృతో స్వాతాస్మి. ౧౩౫

శ్లో॥ కోశోఽనేరివ సర్వదేవ భవసి బ్రహ్మాపలభిస్థలం
స్వల్పజ్ఞై ర్విదితం భవత్యపి న తే తత్త్వం మహవైభవమ్
యోగక్షేమవహో మమైది భగవ న్నోజ్ఞారబోధన్య భో
మాం రక్షేతి ముముక్షు రేన మమలః సస్త్వార్థయే దన్వహమ్. ౧౩౬

వ్యా.-హేనర్వదేవ త్వ మసేః కోశఇవ బ్రహ్మాపలభిస్థలం బ్రహ్మణ
ఉపలభిస్థానం భవసి ఖడ్గః కోశే యథోపలభ్యతే ప్రతీకే త్వం బ్రహ్మ తథో
పలభ్యత ఇత్యర్థః మహవైభవం తే తత్త్వం స్వల్పజ్ఞై ర్విదితం వైభవవతి-హేభగ
వన్ ఓజ్ఞార మమ బోధన్య జ్ఞానన్య యోగక్షేమవహః ఏది భవ - అప్రాప్తం
జ్ఞానం ప్రాప్తయ. ప్రాప్తంచ జ్ఞాన మవిస్మృతం కుర్విత్యర్థః ఏవం మాం రక్ష.
ఇతి ముముక్షు రమలః శుద్ధచిత్తస్సన్ ఏన మోజ్ఞార మన్వహం ప్రార్థయేత్. ౧౩౬

శ్లో॥ లక్ష్మీ రస్తు చ తే విభో కరుణయా సర్వార్థదాఽఽపా యథా
నిమ్నం కూనవ దబ్ధ మైతు పరమం మాం బ్రహ్మచారివశః.

త్వద్రూప స్త్వయి సమప్రవిశ్య భగవత్ భూయాస మున్ధ్వస్తశుక్
స్వాత్మానం ప్రతిభానయ త్వమపి మాం లోహం యథాగ్నిః కురు. ౧౩౭

వ్యా.- ఏవమపి ప్రార్థయేదీత్యాహ. సేవిభో తే కరుణయా మే లక్ష్మీ
రస్తు కిమర్థోయ మతతాహ. సర్వార్థదేవి - గృహపశుధాన్యాదినర్వార్థప్రదా ఆహః
నిమ్నం యథా. అద్భుతం సంపద్యం మానవ న్మానాశన - పరమం మాం బ్రహ్మచారి
వ్రజ ఏతు ఆయాతు - హేభగవత్ అహం సమున్ధ్వస్తశుక్ నిరిస్తాఘః అతఏవ
త్వయి సమప్రవిశ్య త్వద్రూపభూయాసం । యద్వా. త్వయి సంప్రవిశ్య త్వద్రూ
పోఽహ మున్ధ్వస్తశుక్ నిస్సంసారో భూయాసమ్. త్వం స్వాత్మానం స్వస్వరూపం
ప్రతిభానయ ప్రకటయ. లోహ మగ్నిరివ త్వంమాం స్వాత్మానం త్వస్మయంచ
కురు - అగ్నిర్లోహమగ్నిమయత్వం మాం త్వస్మయం కుర్విత్యర్థః. ౧౩౭

శ్లో॥ సన్తి వ్యాహృతయ శ్చేశస్య ఇహ భూర్లోకో ఽయ మగ్ని ర్వచః

ప్రాణశ్చాప్సః భువోఽస్థిరిక్ష మనిల సామా న్యపాన సువః

లోకో ఽసౌ పరుణో యజుఃషి పవనో వ్యానో మహా భాస్కర

శ్చన్ద్రో బ్రహ్మచ భక్త మిత్యధియయు ర్భృతం చతుర్థాచ తాః. ౧౩౮

వ్యా.- అథవ్యాహృత్యుపాసనమాహ - సన్తితి - ఇహ వేదే చతసో
వ్యాహృతయ సన్తి. తాశ్చ ప్రత్యేకం చతుర్థా భేద మధియయుః భిన్నా అభా
వత్. తదేన ద్వియతి భూరితి వ్యాహృతిః. అయం లోకః ఇహ లోకః. అగ్నిః ఋచః
ప్రాణశ్చ. అథ భువః ఇతి వ్యాహృతిః. అస్థిరిక్ష మనిలః. సామాని అపానశ్చ సువరితి
వ్యాహృతిః. అసౌ లోకః పరుణోకః సరుణః యజుఃషి వ్యానః వ్యానాఖ్యః
పవనః వాయుః మహాఇతి వ్యాహృతిః భాస్కరః చన్ద్రో బ్రహ్మ భక్త మన్నంచ
ఇతిపోడశ. అత్ర అయం లోకో ఽస్థిరిక్షలోకో ఽసౌలోకశ్చ భాస్కరేణ మహీ
యస్త ఇతి భాస్కరో మహాః అగ్నిః అనిలః పరుణశ్చ చన్ద్రో మహీయస్త ఇతి చన్ద్రో
మహాః ఋచః, సామాని, యజుఃషిచ బ్రహ్మణా ఓక్తార్థేణ మహీయస్త ఇతి
బ్రహ్మ మహాః ప్రాణో ఽపానో వ్యానశ్చ అన్నేన మహీయస్త ఇతి అన్నం
మహాః ఇతి బోధ్యమ్. ౧౩౮

శ్లో॥ ఏత ద్వాహృతిరూపకం ప్రథమజం బ్రహ్మజ్జీవేవాః పరా

అస్యాజ్ఞానిచ భూఃపదా భువఃసమా బాహూతు మూర్ధా నువః

అగ్నే మధ్యమభాగవతు మహ స్తద్భ్రత్వయోజామృతే

సమూర్ధామృతేధీమయద్యతిమయప్రత్యేకయం తిషతి.

వ్యా.-ఏత ద్వాద్యహృతిరూపకం ప్రధమజం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మ
అగ్ని. పరాఅస్యదేవా అస్యబ్రహ్మణోఽక్లాని - అస్య బ్రహ్మణః భూః పదా పా
దా. భువః ఇమా బాహూ సువస్తు మూర్ధా. మహస్తు మధ్యమభాగోఽస్మ్యవ.
తద్బ్రహ్మ హృత్పయోజామ్బరే హృదయాకాశే సమూర్ప్యోఽమృతో ధీమయో
మనోమయః ద్యుతిమయశ్చ యఃప్రశ్యజ్ పురుషః తద్రూపం స త్తిష్ఠతి. ౧౩౯

శ్లో॥ మధ్యేతాలుకయోః స్తనాకృతిధృతస్స న్మాంసఖిల్లాస్యచ
ప్రాప్తా మూర్ధపదం హృదః ప్రతిగతా యోర్ధ్వంచ భిత్వా శిరః
నిర్యాతా సుశిరేంద్రియోని రితి తద్బ్రహ్మశ్మదర్శీ తయా
నిష్క్రమ్యాగ్న్యనిలార్కభావ మయితో బ్రహ్మస్థ సమృద్యతే. ౧౪౦

వ్యా.-ఏవం వ్యాహృత్యాశ్మకబ్రహ్మోపాసకస్య ఫలమాహ. మధ్యేఇతి
హృదస్సకాశా దూర్ధ్వమృతిగతా ప్రవృత్తా తాలుకయోర్ధ్వధ్యే స్తనాకృతి
ధృతః స్తనవల్లమ్బమానస్యేశ్వర్థః. సత శ్శేషస్య మాంసఖిల్లాస్య మధ్యేద మూ
ర్ధపదం ప్రాప్తా శిరః శీర్షకపాలేషత్వేతత్ భిత్వా విదార్య నిర్యాతా ఇంద్రియో
నిః ఇంద్రిస్య పరమాత్మనః యోని రుపలబ్ధిస్థాన మింద్రియోని రితి భ్యాతా యా
సుశిరా శోభననాడీ సుషుమ్నా అస్తీతిశేషః. తయా తద్బ్రహ్మశ్మదర్శీ పూర్వోక్త
హిరణ్యగర్భాభిన్న మనోమయాశ్మదర్శీ నిష్క్రమ్య మూర్ధస్సకాశా నిర్గమ్య
అగ్న్యనిలార్కభావం వ్యాహృతిత్రయాత్మకాగ్న్యనిలార్కశ్మద్వ మయితః
ప్రాప్తస్స తతః అగ్ని మహా ద్వాద్యహృతిరూపం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్య మవ
రం బ్రహ్మ సమృద్యతే ప్రాప్నోతి. ౧౪౦

శ్లో॥ స్వారాజ్యం స తతః ప్రవద్యచ బలిం గృహ్యతి దేవవ్రజా
ద్వాక్చక్షుశ్శృతిచేతసా మధిపతి సోఽయం సమేమా మ్భవేత్
కించుకాశశరీర మాశయనుఖం సత్యాత్మకం చామృతం
ప్రాణారామ మపారశాన్తి భవతి బ్రహ్మైన సోఽయం పుమాన్. ౧౪౧

౧౪౧

వ్యా.-కింబ్రహ్మప్రాప్త్యేత్యతహ - స బహులోకం ప్రాప్తః పురుషః
తతః స్వారాజ్యం స్వరాజ్యావం ప్రవద్య స్వయమేవాధిపతి యా త్వేత్యర్థః
దేవవ్రజాద్బలిం పూజాం గృహ్యతి. సోయం సమేమాం సర్వేమాం వాక్చక్షు
శ్శృతిచేతసా మధిపతి ర్భవే ద్భవతి-సర్వాత్తభూతో భవతీత్యర్థః. కించు సోఽయం

పుమాన్ ఆకాశశరీర మాకాశమేవ శరీరం యస్యతత్ ఆకాశమివ సూక్ష్మం శరీరం యస్యత దితివా ఆకాశశరీర మాశయసుఖ మాశయో = మన స్సుఖ = మానందో యస్యశదాశయసుఖం. యస్య సుఖకృదేవ మన స్తదిత్యర్థః. సత్యాత్మకం సత్యం మూర్తామూర్త మవితథ మితివా ఆత్మా స్వరూపం యస్యతత్ తత్తోక్తం ప్రాణారామం ప్రాణేష్వారామ = ఆరమణం = క్రిడా యస్య ప్రాణానా మారామో యస్మిన్నితివా తత్తోక్త మపారశాంతి శాంతిసమృద్ధ మిత్యేతత్. ఏవం విధం బ్రహ్మ భవతి.

౧౪౧

శ్లో॥ భూమ్యభ్రద్యుదిశోప్యవాస్తరదిశోఽమూర్గోకపాజ్జుంజలం
వాయు ర్భాస్కర ఇద్దర పృథుగణః పాజ్జుం సురాణా మిదమ్
ఆప శ్చౌషధయో వనస్పతిగణః ఖం భూతపాజ్జుం విరా
టాన్తానా మధిభూత మేవ మనద ద్వేద ప్రయం వా ఋషిః. ౧౪౨

వ్యా.-వ్యాపృత్యాత్మకస్య బ్రహ్మణః పాజ్జుస్వరూపేనోపాసనముచ్యతే భూమ్యభ్రద్యుదిశం భూమి రభ్ర మస్తరిక్షం ద్యాః దిశః అమూః విదిశశ్చ లోక పాజ్జుమిత్యుచ్యతే. జలం వాయుః భాస్కరః ఇన్ద్రః ఉడుగణశ్చేతీదం సురాణాం దేవతానాం పాజ్జుమ్. ఆప శ్చౌషధయో వనస్పతిగణః ఖం విరాడితి భూతపాజ్జుమ్ ఏవం వేదః ఋషిర్వా కశ్చిత్. అధిభూతం భూతేషు పాన్తానాం శ్రయ మవదత్. పజ్జిచ్ఛస్తనః పశ్చాత్తుంపదత్వా దేతేషాంచ పశ్చాసంఖ్యాకత్వా త్పాజ్జుత్వమ్.

౧౪౨

శ్లో॥ ప్రాణాః పశ్చుచ వాయుపాజ్జు మథ దృక్కోశ్యం మనో వాక్త్వచ
శ్చైతత్త్విద్వియపాజ్జు మస్థి పలలం స్నావాపి మజ్జా త్వచా
పాజ్జుం ధాతవ మేత దాశ్మని మతం పాజ్జుత్రయం తేన చా
భిన్నం పాజ్జు మిదం సమస్త మితి యో వేద ప్రజేత్ స్యాత్స నా. ౧౪౩

వ్యా.-అథ పశ్చుచ ప్రాణాః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాః వాయు పాజ్జుమ్. దృక్, శ్లోత్రం, మనః, వాక్, త్వగిద్వియ మిత్యేత ద్విద్వియపాజ్జుమ్. అస్థి పలలం స్నావాపి మజ్జా త్వచా = చర్మ వాగురిమతా దాబంతః, ఇతీదం ధాతవం ధాతూనామిదం పాజ్జుమేవ మాత్సన్యధ్యాత్వం పాజ్జుత్రయం మత మేతచ్ఛాధ్యాత్మకం. పాజ్జుశ్చయ మాధిభూతికేన తేన పాజ్జుత్రయేణాభిన్నం సర్వమిదం జగత్పాజ్జుమేవ ఇతి యో వేద స నా మనుష్యః ప్రజేత్ ప్రజాపతిరేవ భవేత్.

౧౪౩

శ్లో॥ ఓమిత్యేత మపాసతే బుధవరా బ్రహ్మోమితీనం సమం
హ్యోహ్మారోనుకృతిః కృతౌచ విబుధై రో శానయేత్యుచ్యతే
సామాన్యోమితి గాయతి ద్విజవర శృంగారో వోంశోమితి
హ్యధ్వర్యుః పృతివక్తి చోమిత తథా బ్రహ్మో పృసాతోమితి. ౧౮౮

వ్యా.- ఓహ్మారోపాసనం విధతే - బుధవరా ఓమిత్యేత చ్ఛబ్దస్వరూపం
బ్రహ్మేత్యుపాసతే. హియస్తా దిదం సర్వ మోమి త్యోహ్మారోపన భవతి - సర్వ
స్వాపి శబ్దరూపస్యోక్తారేణ వ్యాప్తత్వా దబ్రహ్మణాచ సర్వస్య జగతో వ్యాప్త
త్వాత్. ఓహ్మారోనుకృతి రక్షకారో భవతి - ఓమిత్యుక్తవలోకేథ శాక్తిణ ఇతి నూ
ఘపృయోగాత్ - విబుధైః కృతౌ యజ్ఞయాగాదిషు ఓశానయిత్యుచ్యతే. ఓహ్మ
వయేతి ప్రేషపూర్వకం పృతిశానయన్తి విబుధా ఇత్యర్థః ద్విజవర స్సానుగః
సామాని ఓమితి గాయతి శస్త్రాణిచ ఓంశోమితి శంసతీతిశేషః. అధ్వర్యుః ఓమితి
పృతివక్తి. పృతిగిరం పృతిగృహ్యతీత్యర్థః బ్రహ్మచ ఓమితి పృసాతి అనుః నామి.

౧౮౮

శ్లో॥ ఓమిత్యుచ్యమస్యతే కృతువతిః కిచ్చగ్నిహోత్రం తథా
బ్రహ్మోమితి భాషతే లధ్యయనతః పాగ్నిన్ముపన శురీతేః
ఏవం కర్మ సమస్త మోమితి కృతం సాహస్య ముపద్యతే
భూయిష్టంచ ఫలం దదాతి త దిమాం బ్రహ్మోగ్నిహోత్రం చిస్తయేత్.

౧౮౯

వ్యా.- కిచ్చ కృతువతిరపి యజమానశ్చ అగ్నిహోత్ర మోమిత్యుచ్యమ
స్యతే - అనుజానాతి తథా బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః శురీతే ర్వేదస్యాధ్యయనతో లధ్య
యనస్య పాగ్నిమ్నే ఓమిత్యేన భాషతే ఏవ మోమితి కృతం సమస్తం కర్మ సాహస్య
ణ్య ముపద్యతే. భూయిష్ట మధికం ఫలం దదాతి. త దిమాం బ్రహ్మోగ్నిహోత్రం
మోహ్మారం బ్రహ్మేతి చిస్తయేత్.

౧౯౦

శ్లో॥ సత్యం చ రతపోదమా శమ మసా వాధాన మగ్నే స్త్యుత్యో
హోమం చాతిథిపూజనం వ్యవహృతిం భార్యాగమం చక్షుషు
పుత్రోత్పత్తి మనేన పౌత్రజననం స్వాధ్యాయ మధ్యాపనం
కుర్యా ద్బ్రాహ్మణ ఏషు సత్యతపసీ శ్రేష్ఠే శతో వ్యన్తిమే. ౧౯౧.

వ్యా.- బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తియోగ్యస్వస్థిస్థ్యం గృహస్థేన కర్తవ్యమాహ-
అసా బ్రాహ్మణః. సత్యమ్ ఋతః తపః దమః శమ మగ్నే రాధానం తతో లగ్నా

హోమ సుతిధిపూజనం వ్యవహృతి ముచితం తాకికవ్యవహారమ్ ఋతుషు భార్యా
గమం పుత్రోత్పత్తి మనేన పుత్రేణ పాత్రస్య జననం స్వాధ్యాయం స్వవేదాధ్య
యన మధ్యావనంచ కుర్యాత్ - ఏషు సత్యతపసీ శ్రేష్ఠే తతోపి అన్తి మే స్వాధ్య
యాధ్యాపనే శ్రేష్ఠేతత స్తపవానుష్ఠేయే గృహస్థై రన్వైశ్చ. ౧౮౬

శ్లో॥ సంసారాఖ్యమహీరుహస్య వితథ స్యాహ మభవా మిరకః

కీర్తిః పర్వతపృష్ఠవ న్మమ సతీ సంవిస్తృతా భూతలే

ఊర్ధ్వం మేఽస్తి పవిత్ర మత్ర సవిత ర్యత్యంతశుద్ధామృతం

యత్తత్తుల్య మివాత్మతత్త్వ మమలక్షానోఽమృతోఽన్యవ్యయః. ౧౮౭

వ్యా.-విద్వానేవం చింతయే దిత్యాహ - అహం వితథస్య వ్యర్థస్యాచ్ఛే
ద్యస్య మిధ్యాభూతస్యేతియావత్ - సంసారాఖ్యమహీరుహస్య ఈరకః ప్రేరకా
భవామి అస్త్రామ్యాస్మినేతిభావః మమ సతీ యోగ్యా కీర్తిః భూతలే పర్వత
పృష్ఠవత్ - సంవిస్తృతా సహ్యగ్విస్తీర్ణా భవతి - మే సర్వాత్మనో మమ ఊర్ధ్వం
కారణం పవిత్రం బ్రహ్మ అస్తి స్వరూపత్వేన విద్యతే సవితరి య గత్యంతశుద్ధామృత
మస్తి - ఆత్మతత్త్వం మమాత్మన స్తత్త్వం తత్తుల్యమివ భవతి సతు తత్తుల్యం కిన్తు
తదభిన్నమేవ - ఇవశబ్దస్య ఏవాథ్యభివా అస్మిన్ వక్షే అమృతమిత్యస్య మధ్య
త్యర్థః. అస్మిన్ వక్షేపి ఆత్మతత్త్వస్య మధుతౌల్యం నయుక్త మితీవ శబ్దనివేశాభి
ప్రాయో గమ్యతే - సత్యమశ్చభగ్నికోస్తీతిహి. శ్రుతిః. అస్మి అహ మమల
క్షానః అత ఏవావ్యయోఽమృతశ్చాస్మి భవామి. ౧౮౭

శ్లో॥ సత్యం త్వం పద ధర్మ మా సర శృధా మాచప్రమాదం క్వచిత్

కర్తవ్యే గురవ స్త్వయాప్యతిథయః పూజ్యః పఠం మాతరః

నిష్ఠ్యం మాకురు కర్త పూజయ ధియా శ్రేష్ఠా హ్నియా శ్రద్ధయా

భీత్యా తత్సవీ మనువ్రజ గురు శ్శిష్యం ప్రశిష్యే దితి. ౧౮౮

వ్యా.-వేదోపదేశాన రురం గురో శ్శిష్యతిత్వాం దర్శయతి - త్వం సత్యం
పద - ధర్మనూఢర - క్వచిదపి కర్తవ్యే స్వాధ్యాయాధ్యాపనాదా ప్రమాదం
మాకృధాశ్చ క్షయా - జనితాహోపనేతాచ యశ్చ విద్యాం స్యాయచ్ఛతి శ్వశు
రశ్చాగ్రజో భాగతా పఞ్చైతే గురవ స్సన్దృతా ఇత్యుక్తాః పఞ్చగురవః. అతిథ
యశ్చ పూజ్యః. మాతరః జననీ సావశ్వనమాతరశ్చ పర మతిశయేన పూజ్యః.
నిష్ఠ్యం కర్మ మాకురు శ్రేష్ఠా విద్యాదిభి రధికా బ్రాహ్మణ్యే ధియా హ్నియా
శ్రద్ధయా భీత్యాచ పూజయ తత్సవీం తేషాం మార్గ మనువ్రజ = అనుసర - సతి

ధర్మసందేహే ఇతిభావః ఇతి గురు శిష్యం ప్రకర్షణ ఇతేత్ - ఏవం శిష్యతస్య తథా కృతవత్తః శుద్ధచిత్తస్యైవ విరక్తస్య ముముక్షోః గ్రహవిద్యాయా మధికార ఇతిభావః. ౧౮౮

శ్లో॥ శిష్యం మాంచ గురుం సహైవ పరమాధీతా శ్రుతి స్త్రాయతాం
బ్రహ్మ ప్రాశయతా తస్మై న కరవావాఽఽవాఙ్చ వీర్యం సహ
తేజస్వ్యస్తపి నా వధీత మనఘం ద్వేషఙ్చ మాభూ త్కృచి
ద్విద్యాప్రాప్త్యపసర్గశాంతయ ఇమాం శాంతి మ్పతే త్పాఠకః. ౧౮౯

వ్యా.-శిష్యావల్లి వ్యాఖ్యాతా - అధానద్వల్లి వ్యాఖ్యాతే - సుమా
అధీతా శ్రుతిః శిష్యం మాంచ గురుంచ సహైవ త్రాయతామ్. శ్రుతిర్మాం గురుంచ
సహైవ బ్రహ్మ ప్రాశయతాత్ భోజయతు. ఆవా సహైవ వీర్యం విద్యాదిని
మిత్రం సామర్థ్యం కరవావ అనఘం నా వావయో రధీత మధ్యయనమపి తేజస్వి
అస్తు నా క్వచిదపి ద్వేషం మాభూత్. కదాచిదపి గురో శిష్యే శిష్యస్య
గురూచ ద్వేషం మాభూదిత్యర్థః ఉభయధాపి శిష్యస్యైవాసర్గప్రాప్తే. ఇతీమాం
శాంతిం విద్యాప్రాప్త్యపసర్గశాంతయే విద్యాప్రాప్తిప్రతిబంధనివృత్తయే పాఠక
శిష్యః పతేత్. ౧౯౦

శ్లో॥ సత్యం జ్ఞాన మనంత మాత్మనిహితం బ్రహ్మస్మి రే యః పఠే
వేద బ్రహ్మవి దేవ యాతి పరమం కామాంశ్చ సర్వాన్ స్వయమ్
తస్మాద్బ్రహ్మణ ఆత్మన సమభవ త్థం వాయు రగ్ని ర్జలం
భూమి శ్చోషధయోఽన్న మేష పురుషో మాయావశేన క్రమాత్. ౧౯౧

వ్యా.-అథ బ్రహ్మవిద్యా ప్రారభ్యతే. కింలక్షణకం తద్బ్రహ్మ కింవా
తద్జ్ఞానా త్ఫలమిత్యత్రాహ - సత్యమితి. సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ ఇతి
బ్రహ్మలక్షణవాక్యం తత్ర. బ్రహ్మ లక్ష్య మస్యత్త్వ లక్షణ మితి వివేకః.
లక్షణంతావ ద్ద్వివిధం స్వరూపలక్షణం తటస్థలక్షణఞ్చేతి. స్వరూపమేవ లక్షణం
స్వరూపలక్షణం. యథా అగ్నేః ప్రకాశః. య త్తటస్థంన ల్లక్షయతి త త్తటస్థ
లక్షణం యథా గన్ధవతీ పృథివీ. తత్ర సత్యం జ్ఞాన మనంత మితి బ్రహ్మణః
స్వరూపలక్షణం జగత్కారణత్వం తటస్థలక్షణం తచ్చ శ్లోకస్య ద్వితీయభాగే
నోచ్యతే ఇతి. అథ సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మైతివాక్యం వ్యాఖ్యాతే. సత్యాది
కర్తాః ప్రత్యేకం బ్రహ్మణా సమృద్ధ్యస్తే సత్యం బ్రహ్మ జ్ఞానం బ్రహ్మ

అనన్తం బ్రహ్మేతి - యత్ యద్రూపేణ నిశ్చితం తద్రూపం నవ్యభిచరతి. తత్ సత్యమ్ - యత్తు యద్రూపేణ నిశ్చితం తద్రూపం నవ్యభిచరతి తదనంతమ్ - అతః కారణం సత్యం కార్య మనంతం యథా మృత్యుత్యా ఘటాది రనంతః. ఉక్తంచ శ్రుత్యా - వాచారమ్భణం వికారోనామధేయం మృత్తికేత్యేన సత్యమితి ఘటకరకాదికార్యస్వరూపవ్యభిచారేషి సహి కారణ మృత్స్వరూప నవ్యభిచారః పిష్టావస్థాయాం కపాలావస్థాయాం ఘటావస్థాయాంవా మృద్రూప మనుగతమేవేతి మృదో నవ్యభిచారః పిష్టావస్థానస్థాన కపాలాదిరూపానుగమాభావా త్కపాలాదిరూపాణాం నవ్యభిచారః ఏవంచ కారణ రూపం కారణే న్యకాగ్రేణు సర్వేణు చానుగతమిశ్యవ్యభిచారి సత్యమ్ - కార్య రూపం స కార్యాత్మకేణు నావికారణే ననుగతమితి నవ్యభిచారి అనంతమ్ - ఏవం కారణానయ సత్యత్వాత్ జగత్కారణం బ్రహ్మ సత్యమేన సత్యస్మతమితి సత్యం బ్రహ్మేతి సాక్ష్యం బ్రహ్మవికారా ననంతాన్నివర్తయతి. నను కిం జగతో బ్రహ్మ ఘటస్య కులాలగ్రవ నిమిశకారణం యద్వా మృదివోపాదానకారణం యదినిమిశ్యం తస్మి కర్తృత్వా ద్రవ్యహృషి నిశాచ్యేన స్యాత్ వికారిచానంతమితి కథం సత్యత్వం బ్రహ్మణః యదితూపాదానం తస్మి మృదివాచేతనమేవ స్యా ద్రవ్యహృ. అచేతనస్య జగతో హ్యుపాదాన మచేతనమేవ భవతు మర్హతి. ఉపాదానోపాదేయయో సామక్ష్యాన్య దతేతమా - జ్ఞానం బ్రహ్మేతి - జ్ఞాథాతో ర్భావే క్తప్రశ్నయే తస్య నాదేశే జ్ఞాన మితిరూపమ్ - అనబోధ్యతి తదర్థః సత్య వబోధ్య నాప్యనబుద్ధం కర్తరి కర్మణినా క్తప్రశ్నయస్యేహ ఏ వివక్షితత్వాత్ - నను బ్రహ్మణ సర్వజ్ఞస్య జ్ఞానకర్మత్వాభావే జ్ఞానకర్తృత్వ మస్త్యేవేతి కథం జ్ఞాయతే కర్తరి నప్రశ్నయశ్చి ఇతిచే సుచ్యతే సత్యాసంతాభ్యాం సహబ్రహ్మవిశేషణా దితి సహి సత్య మనన్తంచబ్రహ్మ జ్ఞానకర్తృ భవిషు మర్హతి-కర్తృత్వేన విక్రియమాణస్య సత్యత్వానస్తత్వాభావాత్ - యది బ్రహ్మజ్ఞాన తస్మి జ్ఞానజ్ఞేయాభ్యాం పరిభ క్తం స్యాదేవేతి కథమనన్తం బ్రహ్మయశ్చ నాన్యస్పృశ్యతి నాన్య ద్విజానాతి స భూమేతి బ్రహ్మహి వస్త్యస్తరేణాపరిభ క్తమ్ - నను యది బ్రహ్మజ్ఞానం తేథాపి జ్ఞాన జ్ఞేయాభ్యాం పరిభ క్తమేవ స్యా దితిచే నైవమ్ సేనం క్రియారూపం జ్ఞానం కిన్తు నైతస్యరూపమేవేతి తస్మి కథం భావప్రశ్నయః ధాన్వర్థః క్రియారూపి భావ ఇతిచే దుపచారాదితి విధి నన్తేనం జ్ఞానస్య బ్రహ్మణః కథం సర్వజ్ఞత్వం తద్ది జ్ఞానస్య మితి వాచ్యం. జ్ఞానస్య సర్వావభాసకత్వేన సర్వజ్ఞస్య మాపచారికమితి

తస్మాద్జ్ఞానమేవ బ్రహ్మ నకారకం నావ్యచిద్రూపమ్- నచ కథ మచ్యుతోపాదా
 నస్య బ్రహ్మణ శ్చిద్రూపత్వ మితివాచ్యం విలక్షణయో రప్యపాదానోపాదేయ
 త్వస్య రజ్జుసర్పాదౌ దర్శనాత్. నను యది జ్ఞానం బ్రహ్మ తస్మి అస్తవదేవ స్యా
 ద్బ్రహ్మ. తాకికజ్ఞానస్యాస్తవత్వదర్శనా నతః. అనస్తం బ్రహ్మేతి- తాకిక
 జ్ఞానా ద్విలక్షణమేవేనం చైతన్యలక్షణం జ్ఞాన మిత్యస్తవమేవేదమ్- అనస్తత్త్వం
 దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యం తదస్తి బ్రహ్మణః. సర్వేషు దేశేషు సర్వేషు
 కాలేషు సర్వేషు వస్తుషుచ సత్త్వా త్కారణంహి బ్రహ్మేతిత్వం. దేశాదియశ్చ
 కార్యభూతా ఇతి దేశాదివ్యసంగతమేవ బ్రహ్మ- కిచ్చ- కార్యం కారణా దనస్య
 దేవ ఘటస్య మృదనస్యశ్చదర్శనాత్. తథాచ కారణాద్బ్రహ్మణోఽస్యస్య వస్తుస
 ఏవాభావా త్కథ మస్తవత్త్వం బ్రహ్మణః తస్మా దనస్తమేవ బ్రహ్మ సత్త్వస్తవ
 దితి అనస్తం బ్రహ్మేతి వాక్య మస్తవత్త్వం వారయతి బ్రహ్మణః ఏతాపతా సత్యం
 జ్ఞాన మనస్తం బ్రహ్మేత్యస్య అసృతా ద్వాన్యవృత్త మచిత్తో వ్యావృత్త సుస్తవ
 తశ్చవ్యావృత్తం బ్రహ్మేతిసిద్ధోఽర్థః. ఏతేన నిర్విశేషే అప్రమేయే బ్రహ్మణి కథం
 సత్యజ్ఞానాన స్తశబ్దప్రవృత్తిరితి శక్త్యా పరాస్తా సత్యాదిశబ్దా-లక్షణయైన బ్రహ్మ
 బోధయన్తి సత్వభిధయేతి- నచైవం సత్యాదివసలక్ష్యత్వమపి కథస్తస్మిన్నితి
 వాచ్యం. నిర్ధర్మకేపి వస్తుని లక్షణాప్రవృత్తే ర్బాధాభావాత్ అయ మగ్ధో మయా
 సిద్ధాంతబద్ధవ్యాఖ్యానసిద్ధాంతసిద్ధా విశదీకృత ఇతిహోపరమ్యతే. నను సత్యం జ్ఞాన
 మనస్తం బ్రహ్మేతి స్వరూపలక్షణ మిత్యుక్తం తత్ర కథం సత్యత్వాదే
 స్వరూపత్వ మితిచే దుచ్యతే జ్ఞానమేవ బ్రహ్మణః స్వరూప - మన్యద్వయస్య
 ధర్మవేతి. తథాచ-జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యేవ లక్షణం విజ్ఞాన మానస్తం బ్రహ్మేతి
 శ్రుత్యస్తరాత్ తాకికజ్ఞానవ్యవచ్ఛేదాయ సత్యమిత్యుక్తం కథమస్య సత్యత్వమితి
 శక్త్యా యా మనస్త మిత్యుక్తమ్- య దస్తవ త్త దసత్యం యథా ఘటఇతి
 అస్తవత్త్వస్యాసత్యత్వహేతుత్వాత్. నచాస్తవ దనిత్యమేవ సత్వసత్య మితి
 వాచ్యం నిత్యమేవ సత్యం సత్యమేవ నిత్యమితి నిత్యత్వసత్యత్వయో ధైవ్యాధిక
 రణాభావాత్. తస్మా దనస్త మస్తరహితం నిత్యమితి యావత్. అశేషం సత్యం
 యజ్ఞానం తదేవ బ్రహ్మేతి సత్యానస్తత్వాభ్యాం జ్ఞానమేవ ఏకేవ్యతే సన్వేపం
 జ్ఞానవ దానద్దోషి బ్రహ్మణః స్వరూపమేవేతి కథ ముచ్యో బ్రహ్మేతిహనోక్తిమితి
 వాచ్యం. జ్ఞానాభిన్నత్వా దానస్తస్య నచ తాకికజ్ఞానా ద్భిన్నఏవానస్తఇతి వాచ్య
 మ్భవతు కింతేన. చైతన్యరూపా దతాకికా జ్ఞానా త్వభిన్నఏవాలాకిక ఆనస్తః

అతపవ ఇహ జ్ఞానం బ్రహ్మాత్మత్వం ఆనందోబ్రహ్మేతి పురస్తా ద్వత్వతి. నచైవం
విజ్ఞాన హాసస్తం బ్రహ్మేతి శ్రుతౌ పునరుక్తి ర్ఘటః కుమ్భమితివ దితి వాచ్యం
సర్వావభాసక త్వాదానందయితృత్వహాసగుణత్వయయోగేన శబ్దద్వయప్రసృత్యే.
తస్యభాసా సర్వమిదం విభాతి. ఏష హ్యే వానందయతి ఇతి శ్రుతేః. సచ నిర్గుణే
బ్రహ్మణి కథం గుణత్వయయోగ ఇతివాచ్యం మాయయా బ్రహ్మణి సర్వ
స్యేవ తదవభాసకత్వాదేరపి కల్పితత్వాత్. ఏతేన సత్యం జ్ఞాన మనస్తం
బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యవిషయత్వం కథం నిర్వశేషత్వే నావిషయస్య బ్రహ్మణ
ఇతి శక్త్యా పరస్తా. మాయయా లక్షణవాక్యవిషయత్వస్య కల్పితత్వాత్. సహి
పరమార్థః కిచ్చిత్వస్తు బ్రహ్మణ్యస్తి యేన లక్షణవాక్యం తద్విషయత్వంవా
పారమార్థికం స్యా ప్రబ్రహ్మణః సను జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యేవద్వాక్యస్థానశబ్దప్రతి
పాదితం చైతన్యం కిం నిర్విశేషం యద్వా సవిశేషమ్. ఆద్యే కథం తస్య సత్యత్వ
మనస్తత్వంచ సత్యత్వాద్విత్తి విశేషః. ద్వితీయే సవిశేషస్య తస్య కథం సత్య
త్వానస్తత్వే సవిశేషంహి సర్వ మనత్య మస్తవచ్ఛేదచే దుచ్యతే నిర్విశేష
మేవ. సత్యత్వానస్తత్వ విశేషితత్వాదేవ స జ్ఞానశబ్దో నిర్విశేషం చైతన్య మభి
ధత్తే. సతు కేవలజ్ఞానశబ్దః తస్య తాకికజ్ఞానసాధారణ్యాత్. తతశ్చ సత్యం
జ్ఞాన మనస్త మితి విశిష్టస్య పదత్రయస్య నిర్విశేషచైతన్య మి త్యర్థః. సతుసత్య
త్వానస్తత్వవిశిష్టం జ్ఞానమితి. సన్దేహమపి. సత్య మనస్తం జ్ఞానమిత్యస్య నిర్వి
శేషం జ్ఞాన మర్థః. చైతన్య మితియావత్. బ్రహ్మపదస్యచ చైతన్య మేవార్థః.
బ్రహ్మో శ్చైతన్యాశ్చత్వా చైతన్యస్యచ బ్రహ్మత్వా దితి. తతశ్చ చైతన్యం
బ్రహ్మేతివాక్యం అనగుక్తిం ఘటః కుమ్భమితి వాక్యవ దితిచే నైవమ్ - యశ్చై
తన్యహాసః పదార్థ స్సవన బ్రహ్మశబ్దవాచ్య ఇతి యో ఘటపదార్థ స్సవన కుమ్భ
శబ్దవాచ్య ఇతివత్. యద్వా. ప్రకృష్టప్రకాశ శ్చస్త్రీ ఇతి వాక్యం లక్షణయా
యథా చస్త్రీవ్యక్తిమాత్రీపరం తద్వి త్యత్యం జ్ఞాన మనస్తం బ్రహ్మేతి వాక్యం
లక్షణయా చైతన్యమాత్రపరమితి అతిపవ యతో వాచో నివర్తస్తే అపాప్ర
మససా సహేతి శ్రుతీయతే బ్రహ్మణో వాగగోచరత్వం యద్గి వాచాభిధీయతే
తద్వాచో గోచరం భవతి. బ్రహ్మతం సవాచా భిధీయతే కిన్తు లక్ష్యతే
అతపవ వాగగోచరమితిభావః. సత్యాదిశబ్దాః ప్రత్యేకమపి లక్షణయా బ్రహ్మ
బోధయన్తి శకాహి సకా ఘటస్య స్ఫుటఇతి బాహ్యసత్తాసామాన్యవిషయేణ
సత్యశబ్దేన సచ్చబ్దపర్యాయభూతేన బ్రహ్మ లక్ష్యతే - సత్యం బ్రహ్మేతి. తథా

బుద్ధి వృద్ధిశేషేణ జ్ఞానశబ్దేన బ్రహ్మ లక్ష్యతే జ్ఞానంబ్రహ్మేతి ఏవం గగ
 నాది విషయేణా నస్తశబ్దేన బ్రహ్మ లక్ష్యతే. అనంతం బ్రహ్మేతి ఏవం సత్యాది
 శబ్దానాం బ్రహ్మలక్షకత్వ చ న్యోగ్యసన్నిధానసశాదేవ - కథమ్ ఉచ్యతే. సత్యం
 బ్రహ్మేత్యుక్తై సదేవ సత్యమితి శ్రుత్యంతరా తనతపివ సత్యత్వా త్యక్త ఘట
 ఇతి ప్రతీత్యా ఘటస్య చ సత్త్వా త్యంత్యం ఘటాదిపక్షేవ బ్రహ్మేతి స్యాత్. అతో
 జ్ఞానమనంతంచేత్యుక్తం ఘటో యద్యపి న తథాపి సాన్తో జడశ్చేతి సబ్రహ్మ.
 ఏవం జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుక్తై బుద్ధిధర్మపవ బ్రహ్మేతి స్యాత్. అత స్సత్యమనంతంచే
 త్యుక్తం బుద్ధివృత్తిరూపంహి జ్ఞానం సాస్త మత్యే సత్యస్తు మద్ద ప్రయోజనమ్.
 తథా అనంతం బ్రహ్మేత్యుక్తై గగనంబ్రహ్మేతి స్యాదత స్సత్యం జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుక్తం
 గగనంహి సజ్జాన మత్యేపి సత్య ముద్దప్రయోజనమ్. ఏతేన జ్ఞాన మనంతంచ
 య తనత్యం తద్రూప్త సత్యమనంతంచయత్ జ్ఞానం తద్రూప్త సత్యం జ్ఞానంచ యద
 నంతం తద్రూప్తేతి లక్షణత్రయం సిద్ధమ్. ననుతస్తు సత్యం బ్రహ్మ జ్ఞానం బ్రహ్మ
 అనంతం బ్రహ్మ ఇతి పరస్పరనిరపేక్షమేవ లక్షణత్రయం ముఖ్యయా సృష్ట్యైవ
 బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి. తథాహి. సత్యం త్రికాలాబాధ్యం నస్తు బ్రహ్మ. సచాస్య
 కుత్రాప్యతివ్యాప్తి. బ్రహ్మభిన్నస్య సర్వస్యాపి జ్ఞానకాలబాధ్యత్వాత్ వ్యాకృత
 ప్రవక్ష్యస్య ప్రశయకాలబాధ్యత్వాచ్చ. అవ్యాకృతస్య బ్రహ్మభిన్నత్వాభిన్నత్వా
 భ్యం గుర్నిరూపత్వేనానస్తత్వాచ్చ తథా జ్ఞానం స్వప్రకాశం చింతాశ్చం బ్రహ్మ
 సచాస్య కుత్రాప్యతివ్యాప్తి. బుద్ధివృత్తిరూపజ్ఞానస్య చైతన్యభాస్యత్వేనస్వప్రకాశ
 త్వాభావాత్ అవ్యక్తాదిదేహ సనర్వపదార్థానాం చైతన్యాభాససశాదేవ చేతనస్వరూ
 భో నతు స్వతంత్రజడత్వాత్. పృథివ్యాదిభూతానాంభౌతికానాంచ జడత్వాత్. ఏవమ
 నంతం బ్రహ్మ సచాస్యకుత్రాప్యతివ్యాప్తి. బ్రహ్మభిన్నస్యసర్వస్య సాదిత్యేన సాస్త
 త్వాత్ అనాదేరప్యవ్యాకృతస్య జ్ఞాననాశ్యత్వేన ఘటనాశ్యానాదిప్రతిభాసనత్వా
 న్నత్వాత్ సచైవం యతోనాచో నివర్తనైతి శ్రుతివిరోధఃపరమార్థసశామగ్నికృత్య
 శ్రుతిప్రవృత్తేకథ మన్యథా తం త్వేవనివనంపురుషం పృచ్ఛామి. శాస్త్రయోనిత్వా
 త్. వేదైశ్చ సర్వైరహమేవవేద్య ఇతి శ్రుతిసూత్రగీతానా ముపపత్తి. ఏతేన సత్య
 జ్ఞానానస్తశబ్దానాం ఘటాదిపదార్థబుద్ధివృత్తిగగనవరత్వం సముఖ్యం కిన్త్వైవచా
 రికమేవేతి సిద్ధమ్. ననుత్వైతద్రూప్తేత్యతాపహం పరే అమ్బురే హిత మితి- పరమా
 కాశేస్థితమిత్యర్థః. నాసా పరమాకాశో వై కుణ్డలోకాది రిత్యాహ ఆశ్మనీతి బుద్ధా
 విత్యర్థః సచ ప్రతీచీతి భృమిత్యం ప్రతీచపవ బ్రహ్మత్వాత్. సచ సర్వగత

మిగల బ్రహ్మ కథం బుద్ధిగత మిత్యచ్యత ఇతి వాచ్యం. సర్వగతస్య బుద్ధిగతత్వ
 స్యాపి సమ్భవాత్ - న చైవం బుద్ధిగతమిత్యేవ కి మిత్యుక్తం ఘటగతమితి కిమితి
 స్తోక్తమితి వాచ్యం - బుద్ధా వుపలభ్యమాన త్వేన తస్య బుద్ధిగతత్వోక్తి రితి. నచ
 వుపలభ్యమానం ప్రత్యక్షైతస్యమేవేతి వాచ్యం-తస్మిన్ బ్రహ్మత్వాత్.
 ఉపహి చైతన్యం బ్రహ్మణి - యః పరే అమ్బురే ఆత్మనిహితం సత్యం జ్ఞాన మన
 స్తం బ్రహ్మ వేద స ఇతి శేషః ఏష బ్రహ్మవిత్ పరమంబ్రహ్మ ఏతి ఆపోతి స్వయం
 స్వాత్మచైతన్యేనైవ సర్వా కామాంశ్చ ఏతి బ్రహ్మభూతస్య సర్వ మవభాసయ
 తీత్యర్థః. సహి బ్రహ్మవిదః బ్రహ్మప్రాప్తస్య కామోపభోగః. బ్రహ్మణి ద్వైతా
 భావాత్. యద్వా-సర్వా కామా స్వాత్మని మాయయా కల్పితా స్వయమేతి
 జానాతి. సర్వం సామాన్యాకారేణ పశ్యతీత్యర్థః. సర్వజ్ఞో భవతీతి యావత్.
 సర్వజ్ఞంహి బ్రహ్మ ఇదంచ లోకశృష్ట్యైక్యం - నతు వస్తుతః. ముక్తస్య బ్రహ్మణో
 ద్విత్వీయస్య సర్వజ్ఞత్వాదాత్. అథవా ఏతి ప్రాప్నోతి సర్వకామాత్మా
 భవతీత్యర్థః సర్వాత్మా భవతీతి యావత్. సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః
 బ్రహ్మభూతో బ్రహ్మవి త్సర్వమ్భవతీత్యభిప్రాయః. యద్వా - బ్రహ్మ ప్రాప్తో
 బ్రహ్మవి త్సర్వమ్భవతీతి సర్వా కామా నశ్చ తపవ యైర్యై ర్యే యే కామాః
 ప్రాప్యన్తే తే తే సర్వేషి తత్తదాత్మకేన బ్రహ్మవిదా ప్రాప్యన్తపవేతి. అథవా
 సర్వకామోపభోగజన్యో య ఆనన్ద స్తోనేన ప్రాప్యతపవ. బ్రహ్మనదస్తే అనేన
 ప్రాప్తే సర్వానన్దానా మస్తహృతత్వాత్. యద్వా యావత్సర్వజీవముక్తి ముక్త
 ఈశ్వరసాయజ్యమేవాశ్చ తే తత సర్వకామోపభోగో ముక్తస్యేతి. నను సత్యం
 జ్ఞాన మనస్తం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవి త్పరమాపోతీతి స సర్వా కామా నశ్చ త
 ఇతిచ కథనం, మృగశృష్టామ్భుసి స్నాతః ఖపుష్పకృతశేఖరః, ఏష వధ్వాసుతో
 యాతి శశశృంగధనర్ధర ఇతి వాక్యకథనతుల్యమేవ. బ్రహ్మణపవాభావాత్. ఇతిచే
 నైవమ్ - కార్యే జగ త్యనుగతయా- జగదస్తీతి ప్రతీతిసిద్ధయా కారణసత్తయా
 కారణస్య బ్రహ్మణో అనుమాయమానత్వాత్. సహి నిష్కరణం కార్యంనామ
 విద్యతే. కథ మ్మన ర్బ్రహ్మ జగతః కారణమత ఆహ. తస్మాదితి. తస్మా దుక్త
 లక్షణా దాత్మనః ప్రత్యక్షాత్ ద్బ్రహ్మణ స్సకాశాత్ మాయావశేన ఖం
 సమభవత్. నిరవకాశాన్నిశ్చయైచ్చ బ్రహ్మణస్సకాశా న్నాయయా అవకాశ
 దాశ్చ సశబ్దగుణం గగనం జాతమ్. మాయయేశ్యనేన. కథం సత్యజ్ఞానానన్దాత్మకా
 ద్బ్రహ్మణో అస్మత్తదదుఃఖాశ్చ కగనోదయఇతి శక్ష్కా పరాస్తా మాయయా సర్వ

సమ్మనాత్. కిచ్చి స శుక్లబ్రహ్మణస్స కాశాద్గగనోదయః యేన కార్యకారణయో నైవ
 లక్షణ్యాచూశక్త్యైత అపితు మాయాబ్రహ్మణ ఈశ్వరాఖ్యాదేవేతి సాక్షాత్కారమస్త్యేన
 మాయాగగనయో రేకాత్మత్వాత్. నను నాస్మాభి రీశ్వరో నాస్తీత్యుచ్యతే. కిన్తు
 బ్రహ్మ నాస్తీతి- బ్రహ్మహి న కారణం నాపికార్య మతః కథం తత్సిద్ధిరితిచే నైవ వేదాంత
 యదేవ మాయావి ఈశ్వరాఖ్యం వైతన్యం తదేవ బ్రహ్మేతి. సచ కథం మాయా
 వినో బ్రహ్మత్వ మితివాచ్యం యస్య మాయా విష్యతే తస్మాయాతః పృథగ్భూ
 తం నిర్మాయమేవేతి. నను గగన మజ మేవేతిచే నైవ వేదాంతం. సుషుప్తా గగనాభావా
 జ్జాగరస్వప్నయో స్తత్సద్భావాచ్చ య త్కదాచి దవిద్యమానంస త్కాలాస్తరే
 భవతి. తద్ధి జాత మితిచ్యుతే. సచైవం సుషుప్తా బ్రహ్మేతి నాస్త్యేవేతి తదపి
 జమేవేతి వాచ్యం. బ్రహ్మణ సాక్షిచైతన్య స్యాభావే సుషుప్తేరవ్యభావ పృస
 క్లాత్. సహ్యాసాక్షికం కిచ్చి దభ్యుపేయతే. తస్మా త్సాద్యేన గగనం గుణవత్త్వా
 ద్దృశ్యత్వాచ్చ. నహి నిర్గుణ మదృశ్యంచ వస్తుజాయతే. ఏవందృశ్యత్వా న్మాయా
 మయత్వాచ్చ మిచ్ఛైవ గగనం మాయావత్. సచ మాయా సదృశ్యత ఇతి
 వాచ్యం - సుషుప్తా తద్వర్తనాత్. జాగరాదావ ప్యహ మజ్ఞ ఇత్యనుభవాచ్చ సచ
 బ్రహ్మేతి దృశ్యతవేతి వాచ్యం - యేన దృశ్యతే తస్మైవ బ్రహ్మత్వాత్. సచ
 జ్ఞానస్య బ్రహ్మణః కథ మాత్మజ్ఞాతృస్య మితి వాచ్య ముపచారాత్. సచాస
 త్తత్త్వా గగనం సత్యమేవ - సమధ్యేతి వాచ్యం సాదిత్వేన తస్య సాస్తత్త్వాత్ ఇతి
 తస్మా దేవం ఖభావ మాపన్నా ద్రుప్తహ్మణ స్సకాశా ద్వాయు స్సమభవతిస్మ
 తస్యచ వాయోః స్వగుణః స్పర్శః. కారణకాశగుణ శ్శబ్దశ్చేతి గుణద్వయమ్.
 తస్మా దేవం ఖవాయుభావమాపన్నా ద్బ్రహ్మణ స్సకాశాదగ్ని స్సమభవత్. తస్య
 చాగ్నేః మాపం స్వగుణః. కారణగుణాతు శబ్దస్పర్శావితి గుణత్రయ మగ్నేః
 తస్మాదేవం ఖవాయుతేజోభావ మాపన్నా ద్రుప్తహ్మణో జలం సమభవత్. తస్య జ
 లస్య స్వగుణో రసః కారణగుణా శ్శబ్దస్పర్శరూపాణి ఇతి చతుర్గుణం జలమ్ తస్మా
 దేవం ఖవాయుతేజోజలభావమాపన్నా ద్రుప్తహ్మణః భూమి స్సమభవత్. భూమేశ్చ
 స్వగుణో గంధః కారణగుణాస్తు శబ్దస్పర్శరూపరసాఇతి పంచగుణా పృథ్వీ అతపవా
 స్యావిశేషఇతి ప్రసిద్ధిః ఏనం భూమిభావ మాపన్నా ద్రుప్తహ్మణః ఓషధయో
 వీర్యదయ స్సమభవత్. ఓషధిభావమాపన్నాచ్చ బ్రహ్మణః అన్నం సమభవత్.
 అన్న భావమాపన్నాచ్చ తస్మాత్ ఏష ఘృదుష శ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణః శుక్లశోణితా
 త్తక్షదేహ. స్సమభవత్. ఏవంకృమా త్వర్వం తస్మాదేవ సమభవత్. అతపవ

బ్రహ్మధర్మాణాం సత్తాస్పృశానన్దానాం సర్వత్రకార్యచగ్రే సజ్జమా దస్మి
భాతి ప్రియ మితి వ్యవహరిషయత్వం సర్వస్య - తస్మా త్సర్వ కారణం బ్రహ్మ
స్తీ త్యేవోపల్భవ్యమ్. ౧౫౦

శ్లో॥ ఏతస్మాన్నరసాత్మకస్య పురుషస్యేనం శిరో దక్షిణః
పక్షో బాహు రయంతు సస్య ఇతరః పక్షో భుజస్తూతరః
ఆత్మాఽయం తనుమధ్యభాగ ఇదమవ్యగ్నస్తు నాభేరధః
పుచ్ఛం త ద్గరుడాయతే న పురుషో యోఽసౌ మనుష్యాభిధః. ౧౫౧

వ్యా.—తస్మా త్పురుష స్సమభవ దిత్యుక్తమ్. కోఽసౌ పురుష ఇత్యత
ఆహ - యోఽసౌ మనుష్యాభిధః మనుష్యసంజ్ఞః దేహః సవవ పురుషః గరుడాయతే
పక్షివ దాచరతి నను పురుషస్య పక్షిణశ్చ కం సామ్యం యదాశ్రిత్య గరుడాయతే
పురుష ఇత్యుక్త మతఆహ - ఏతస్య సృశ్యమాసస్య మనష్యో హమిశ్యభిమన్యమాస
స్యచ అన్నరసాత్మకస్య అన్నరసప్రిసూతత్వా దన్నరసప్రవృద్ధత్వాచ్చ అన్నరసా
త్మకస్య పురుషస్య దేహస్య ఇదం ప్రసిద్ధం శిరఏవశిరఃశిరసి సహపకముభయో శ్శిరో
వత్త్వాదితిభావః. అయం సవ్యో దక్షిణో బాహుస్తు దక్షిణః పక్షః ఉత్తరో
వామో బాహుస్తు ఇతర ఉత్తరః పక్షః అయం తనుమధ్యభాగ ఆత్మా పక్షిణస్తను
మధ్యభాగ ఆత్మా మనుష్యస్య తనుమధ్యభాగ శ్చాత్మా - మధ్యభాగస్య ప్రాణాన్య
దాత్మస్య మగ్గహి ప్రాణానః మధ్యభాగ శ్చాన్యేవేతి. అపిశ్చ ఇదం నాభే రధోఽగ్నస్తు
పుచ్ఛంపుచ్ఛవదాధారభూతం పక్షిణో మనుష్యస్యచ యస్మాదేవం తత్తన్నా త్పురుషో
గరుడాయతే ఇతి వ్యాఖ్యాతోఽన్నమయకోశః. ౧౫౧

శ్లో॥ ఏతస్మా త్పర ఆస్తరోఽన్నమయతః ప్రాణోఽయమాత్మా తతః
పూర్ణోయం పురుషః పురూకృతిరయం మూషాక్షతామౌదివత్
ప్రాణః ప్రాణమయస్య తస్యతు శిరో వ్యానో గరుడక్షిణోఽ
పాసస్తూతర ఆత్మతిన్మ గగనం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా ధరా. ౧౫౨

వ్యా.—కేచి ద్బద్ధానన్దయోఽన్నమయకోశ ఏవాత్మేతి వదన్తి. తన్న - కిన్తు
ప్రాణఏవాత్మా - ప్రాణస్యైవ దేహాదాస్తర త్వేనాత్మత్వాదితి ప్రాణాత్మవాదిసః
తేహాంమశమనవక్షః ప్రాణమయకోశంవ్యాఖ్యాతి ఏతస్మాదితి ఏతస్మాదన్నిమయతః
అన్నమయ కోశాద్దేహత్ పరోస్య ఆస్తరశ్చాయం ప్రాణఏవాత్మా. తస్యైవ ప్రాణో
నాయం పురుషో దేహః పూర్ణః వ్యాప్తః అయం ప్రాణశ్చ మూషాక్షతామౌదివత్
మూషాసిక్తదుర్జిత తామౌదివత్ పురూకృతిః పురుషాకృతిరేవ తస్యతు ప్రాణ

మయస్య కోశస్య ప్రాణవవ శిరః- వ్యానో దక్షిణో గరుత్మక్షః- అపానస్తూత్రర్థో- గరుత్. గగనమే వాత్మతి = ఆత్మేవాచరతి ఆత్మేశ్వరః గగన మత్ర సమానాఖ్యః ప్రాణవృత్తివిశేషః సచాకాశస్థత్వా దాకాశ ఇత్యుచ్యతే. నతు ప్రసిద్ధాకాశః ప్రాణవృత్తివిధికారాత్ సమానశ్చ మధ్యస్థ ఇత్యాత్మా. మధ్యంహ్యేషామగ్నానా మాత్మేతి శ్శుత్యస్తరాత్. ధరా పృథివీ దేవతా పుచ్చం ప్రతిష్ఠా పుచ్చనత్రప్రతిష్ఠా ఆధ్యాత్మికస్య ప్రాణస్య ధారయితీ స్థితిహేతుత్వాత్. సైషా పురుషస్యాపాన మవష్టభ్యేతి శ్శుతేః అన్యథా ఉదానవృత్త్యా శరీరసోఽర్థ్యగమనం గురుత్వాత్పత నంవా స్యాదితిభావః. ౧౫౨

శ్లో॥ ఏతస్మాత్తు పరో మనోమయఇతి హ్యేవోఽస్తరాత్మాఽమునా
పూర్వోఽయం పురుషాకృతి ర్భవతి వై కోశోఽస్య మూర్ధా యజుః
పక్షో దక్షిణవవ తస్య ఋగధోవక్షస్తు సామోత్తర
స్తాత్మా బ్రాహ్మణ మగ్నిరాస్య పరమోఽధర్వాచ పుచ్చం మహత్. ౧౫౩

వ్యా.-ప్రాణోఽపి నాత్మా కిన్వాత్మనః కోశవవ సః యథాదేహః. తస్మా
న్మనవవాత్మా ప్రాణమయకోశస్యాభ్యస్తరంహి మనః. ఆత్మాచాస్తరఇతి. మన
ఆత్మవాదినః. తస్మాత్ మనువదన్ తస్యాపి ప్రతిక్షేపాయ కోశత్వం పత్యూకార
త్వంచ దర్శయతి. ఏతస్మాదితి. మనోమయః మనోహుషః. ప్రాణాస్తరాత్మా
ప్రాణస్యాప్యస్తస్థిత ఆత్మాతు ఏతస్మా త్ప్రాణమయా తోకా త్పరః. అమునా
మనసా అయం ప్రాణమయః పూర్వః అయంచ మనోమయః పురుషాకృతిః కోశ
వవ భవతి. అయం మనోమయః కోశః పురుషాకృతిరేవ భవతీతివా నేదంమన
ఆత్మా కిన్తఖిద్గస్య కోశవ దాత్మనఃకోశవవ అన్యమనోమయకోశస్య యజుఃకేవ
మూర్ధా తస్య ఋగేవ దక్షిణఃపక్షః. అథో అధసామతూత్తరఃపక్షః. బ్రాహ్మణం
త్వాత్మా. సః పరమః అధర్వా అగ్నిరాశ్చ మహత్పుచ్చం ప్రతిష్ఠేశ్వరః. బ్రా
హ్మణ మాదేశః అధర్వేతి అగ్నిరాగతిచ ఋషివాచకశబ్దా తాభ్యాం తద్వప్ర
మస్త్రా లక్ష్యస్తే. ౧౫౩

శ్లో॥ ఏతస్మాచ్ఛ మనోమయా త్పరతరం విజ్ఞాన మాత్మాఽఽస్తరం
పూర్వ స్తేన మనోమయోహి పురుషాకారశ్చ కోశోఽసకా
శ్చిద్ధా శీర్ష మృతస్తు దక్షిణగరు త్సత్యస్తు తస్యోత్తర
స్తాత్మా యోగివాస్య దీప్యతి మహత్పుచ్చం ప్రతిష్ఠాపరమ్. ౧౫౪

వ్యా.-మనోమయకోశా దాస్తరం విజ్ఞానమేవాత్మేతి విజ్ఞానాత్మవాదినః. తస్మత్ మనూష్య తస్యాపి కోశత్వ మ్ప్రతిపాద్య నిరాకరోతి ఏతస్మాదితి ఏతస్మా న్మనోమయకోశా చ్చాత్పూర్వకోశద్వయాచ్చ పరతర మాస్తరంచ విజ్ఞానం బుద్ధి రేవాత్మేతి విజ్ఞానవాదిమతానువాదః. తస్యచోపపత్తి మాహ - తేన విజ్ఞానేన మనోమయః కోశః పూర్వఇతి. వ్యాఖీ ఆత్మా వ్యాప్యస్తనాత్మేతి ప్రసిద్ధేః. ఇనంచ విజ్ఞానమతం ప్రతిషేధతి. పురుషేతి. అసావేవాసకౌ విజ్ఞానాత్మా పురుషాకారః కోశఏవ. విజ్ఞానమపి కోశఏవ నాన్యైశ్చర్థః అస్యాపి విజ్ఞానమయకోశస్య పూర్వ కోశవ దవయవకల్పనాం కరోతి. తస్య విజ్ఞానమయస్య శ్రద్ధైవ శీర్షం శిరః. ఋతస్తు దక్షిణగరుత్. సత్యస్తు ఉత్తరగరుత్. యోగఏవ త్వాత్మానా దీవ్యతి భాసతే. యద్వా అన్యయోగ ఆత్మేన దీవ్యతి ప్రతిభాతి. కల్పనైవేయం నవస్తుత ఇతీవశబ్దప్రయోగాభిప్రాయః పర ముత్కృష్టం మహత్. హిరణ్యగర్భాఖ్యం మహత్త్వత్వస్తు పుచ్చ మ్ప్రతిష్ఠా.

౧౫౪

శ్లో॥ అస్యానస్తమయోస్తరస్తిహి పరశ్చాత్మామునా పూరితః

పూర్వోఽయంపురుషాకృతిః ప్రియ మముష్యాజ్ఞం ప్రధానం ఖలు

మోదో దక్షిణ ఉత్తరో భవతివై పక్షః ప్రమోద స్తథా

చాత్మాఽనన్త ఇవాస్య పుచ్చ మథ త ద్భ్రహ్మ ప్రతిష్ఠా పరమ్.

౧౫౫

వ్యా.-అన్యక్తమేవాత్మేతి కేచి త్తస్మత్ మనూష్య నిరాకరోతి. అన్యేతి - అన్యచ విజ్ఞానమయకోశస్యాస్త రానన్తమయోఽస్తి. సచ విజ్ఞానమయా త్పర ఇతి సవత్మా. అమునా ఆనన్తమయేన పూర్వో విజ్ఞానమయకోశః పూరితః. అయ మానన్తమయశ్చ పురుషాకృతిః కోశఏవ. మయట్కృద్ప్రయోగాత్. ఆనన్తప్రచురం హ్యన్యక్త మవ్యాకృతం కారణశరీర మాత్మకః. ఆత్మాత్వానన్తమేవ సత్వానన్త మయః విజ్ఞాన మానన్తం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః సచ బ్రహ్మైవానన్త మాత్మా త్వానన్తమయఏవేతి వాచ్యం తత్సత్యం సత్యా తత్త్వముసీత్యాదిశ్రుతిభ్య ఆత్మన ఏవ బ్రహ్మాత్వాత్. ఇహాపి తస్మాద్వా ఏతస్మాద్ త్తనఆకాశస్సమ్భూతఇత్యుక్తత్వాత్ అన్యచానన్తమయకోశస్యావయవకల్పనా మాహ. అముష్యానన్తమయకోశస్య ప్రియం ఖలు ప్రియమేవ. ఇష్టపుత్రాదిదర్శనజం సుఖమేవ ప్రధాన మజ్ఞం శిరః మోదః ప్రియాలాభనిమిత్తో హర్షః దక్షిణః పక్షో భవతి. ప్రమోదః ప్రకృష్టోహర్షః ఉత్తరః పక్షో భవతి వైప్రసిద్ధౌ అన్య కోశస్య ఆనన్తస్తు సుఖసామాన్యస్తు ఆత్మేవ

ఆత్మైకతం యథాకరచరణాద్యవయవా అగ్నిని మధ్యదేహే అనుస్మృత్యా ఏవం
ప్రియాదయస్సుఖానయవాస్సుఖసామాన్యే అగ్నిని అనుస్మృత్యా ఇతి సుఖసామాన్య
మాత్మా ఆనందకతి పరంబ్రహ్మైవ తస్మి శుభకర్మణా ప్రత్యుపస్థాప్యమానే ఘృతే
మిత్రాదివిషయవిశేషోపాధౌ అస్త్యకరణవృత్తివిశేషే తమసాఽప్రచ్యుత్యమానే
ప్రసన్నే అభివ్యజ్యతే. తద్విషయసుఖమితి ప్రసిద్ధం లోకే తద్వృత్తివిశేషప్రత్య
ుపస్థాపకస్య కర్మణోఽనవస్థితత్వా త్సుఖస్య వైషయికస్య క్షణికత్వమ్. విద్యయా
పరిశుద్ధే త్వస్త్యకరణే శాశ్వతం సుఖం బ్రహ్మభూతమేవ స్ఫురతి. అధాన్యానస్తమ
యస్య తత్సత్వజ్ఞానాదిలక్షణం పరం బ్రహ్మైవ పుచ్చం ప్రాప్తిసామివిద్యాపరికల్పిత
సర్వదైవతావసానభూతత్వాత్. సర్వస్యాపి పరమాధారో బ్రహ్మైవ. ౧౧౧౧

శ్లో॥ ఏతస్యా స్తర మాశ్రయం పరతరం వాచో హృదోఽగోచరం

బ్రహ్మైవ నస్త మభేద మేత్య భజతే భీతిం కుతశ్చిన్న నా

కోఽతైః పఞ్చభి రావృతం బృహ దిదం స్వాత్మాన మస్తీతి యో

వేదై నంప్రా వదన్తి సర్వ మితరం నిదస్త్యసన్తం బుధాః. ౧౧౧౨

వ్యా.-నను యద్యానస్తమయోపి నాత్మా తస్మి శూన్యమేవాత్మైత్యాహ. శూన్యవాదీ తన్మతం నిరాకరోతి ఏతస్యేతి ఆనస్తమయఃకోశభిత్వక్తమ్. యస్యా
యం కోశ స్తస్య కథ మన త్వమ్. అస్తస్థిగవస్తానరణంహి కోశః తస్మాదానస్త
మయకోశా దా స్తరం కింబిద్వస్త్యస్తీత్యవశ్య మభ్యుపేయమ్ అపిచ నిరాధారః కశ్చి
తోఽశో నాస్తీత్యానస్తమయకోశస్యాప్యాధారభూతం పస్తు కింబిద్వస్తీత్యభ్యుపేయం
తచ్ఛక్తం బ్రహ్మ పుచ్చం ప్రాప్తిషేతి. ఇదమేవాహ - ఏతస్యేతి. ఏతస్యానస్తమ
యస్య ఆస్తరమాభ్యస్తర మాశ్రయ మాధారభూతం సర్వేభ్యశ్చ పరతర మత్యస్త
విలక్షణ మేతస్మా త్పరతరమితివా. అతఏవ వాచో హృదశ్చాగోచర మభేదం
నిర్భేద మానస్త మానస్తరూపం బ్రహ్మ ఏత్య ప్రాప్య నా మనుష్యః జీవోవా
కుతశ్చిదపి భీతిం నభజతే. అథావాదేవ ద్వితీయస్య - ద్వితీయాద్ధి భయం భవతి
కింబి యో బ్రహ్మ నాస్తీతి వదతి సస్వయమేవానభవతి స్వస్యైవ బ్రహ్మత్వాత్
నచ భవత్వసత్త్వం స్వస్యావీతి వాచ్యం-జిహ్వమే నాస్తీతి ఎదతో జిహ్వభావభవ
నాహమస్మీతివదత ఆత్మాభావో నిష్ఠపవేత్యాహ కొఽతైరితి. పఞ్చభిః కోఽతైరా
వృతం స్వాత్మాన మాత్మభూత మిదం బ్రహ్మ యః అస్తీతి వేద. బుధాఃతమేనం
విద్వాంసం సన్తం విద్యమానం సాధుంచ ప్రవదన్తి. ఇతర మసచ్ఛ్రీహ్మేతివాదిన
మనస్త మవిద్యమానప్రాయ మసాధుంచ నిదన్తి. అతేదం బోధ్యమ్. ఆకాశాది

సృష్ట్యపన్యాసేన జగత్కారణం బ్రహ్మస్తీతి సాధితమ్. కోశపశ్చకోపన్యాసేనతు. పృథ్వీసూక్ష్మతాస్తీతి సాధితమ్. పృథ్వీకృరయో రేకత్వా దుపన్యాసద్వయ మపి బ్రహ్మస్త్వం సాధయతి పృథ్వీగస్తీత్వంచ సాధయతి. తతశ్చ సర్వాస్తరం సర్వవిలక్షణం సర్వకారణంచ పృథ్వీగభిన్నం సత్యజ్ఞానానన్దలక్షణం బ్రహ్మైకమే వాద్వితీయం జ్ఞేయం తద్దానాచ్చ బ్రహ్మభావలక్షణమోక్షప్రాప్తిరితి. ౧౫౬

శ్లో॥ యోఽన్నం బ్రహ్మ విచిస్తయ త్యయ మయే దన్నం ప్రభూతం పుమాన్ ప్రాణం యస్తు స దీర్ఘ మాయు రథ యో విజ్ఞాన మేనాన్యాయమ్ హిత్వా ఽగ్నేః లిఖిలకామసశ్చయ మిదం సర్వం హ్యనిత్య స్తతో బ్రహ్మైకం విదుమా విచిస్తయ మమృతం తద్విస్తనా తోఽమృతః.

౧౫౭

వ్యా.-ఏవం బ్రహ్మణ ఆత్మచక్రాస్తీత్వం ప్రసాధ్య తదైక్యభ్యానాదేవ మోక్షలాభో నాన్యథేత్యాహ య ఇతి. యః అన్నం బ్రహ్మైతి విచిస్తయత్యుపాస్తే. సోఽయం పుమాన్ ప్రభూత మన్న మయేత్ యస్తు ప్రాణం బ్రహ్మైతి విచిస్తయతి స దీర్ఘ మాయు రయేత్. ప్రాణుయాత్ లథ యః విజ్ఞానంబ్రహ్మైతి విచిస్తయతి. సోయ మగ్నేః దేహే ఏనాన్సి పాపాని హిత్వా నిక్షిప్య పరిత్యజ్యేత్యేవ వా శరీరాభిమాననిమిత్తత్వా దేనసాం శరీరపవ త్యాగః లిఖిలకామసశ్చయం సర్వ కామగణ మయేత్. నచైవ మన్నాదిలోభేన దర్శితాన్యపాసనాని విధేయానీ త్యాహ. హియస్మాత్సర్వమిద మన్నాదిక మనిత్యం తత స్తస్మాత్-ఏకమమృతం బ్రహ్మైన విదుమా విచిస్తయ మాత్మాభేదేన భ్యాసేన్యం జ్ఞానమాత్రాదేవ యేమాం బ్రహ్మహమితి నిశ్చయో నోదేతి తేహ హృద్దానా మిద ముపాసనం విధీయతే అహంబ్రహ్మస్మీతి చిస్తనాశ్చకమ్. తద్విస్తనా దాత్మాభిన్న బ్రహ్మభ్యానా త్సభ్యాతా పురుషః అమృతపవ భవేత్. అమృతబ్రహ్మచిస్తనా దమృతత్వ ప్రాప్తి రుచితైవేతి భావః.

౧౫౮

శ్లో॥ ఈక్షిత్వా పరమేశ్వర స్సహి బహుస్యాంచ ప్రభూయేయచే త్యాలోచ్యాథ సమస్త మేత దకరో జ్ఞానాత్తనా ప్రావిశత్ మూర్తామూర్తజడాజడాస్పృశముతప్రాయం ప్రవిశ్యాఖిలం సోఽభూ త్సత్య మిదంహి సర్వ మమునా సత్యస్తు తమ్భాచయేత్. ౧౫౯

వ్యా.-సను బ్రహ్మైతి కిచ్చిద్వస్తు అస్తివా ఉత నాస్తి యన్యస్తి కథ స్తస్యాపలభ్యః. కథంవాఽనుపలభ్యమానస్య శతశ్శతత్యుస్య. బ్రహ్మణోఽస్తి

త్వమ్. యది నాస్తి తర్హి తచ్చిస్తనా త్తద మమృతత్వలాభః సహి శశశ్శ్చ
 చిస్తనా త్తశ్చి దమృతో భవేత్. ఇతి శక్త్యామామాహ- ఈషీ త్వేతి స పూర్వో
 క్తః పరోక్షి ఇతివా ప్రసిద్ధి ఇతివా పరమేశ్వరః పరమాత్మా మాయావీ అహం
 బహు అనేకం స్యామ్. ప్రజాయేయ ప్రకర్షేణ బహుధా జాయేయచ ఇతి. ఈ
 షీత్వా సజ్జల్ప్వ అథ ఆలోచ్యచ ఏతత్సనుస్తం జగ దకరో దాత్మానమేవ
 జగద్రూపేణ చకార. స్వాస్యస్య కస్యాపి వస్తున ఉపాదానస్యాభావాత్. తచ్చ
 సృష్టం సమస్తం జీవాత్మనా జీవరూపేణ ప్రావిశచ్చ సకేశ్వరః. మూర్తామూర్త
 జడాజడాన్మతఃకుతప్రాయం మూర్తం పృథివ్యాది అమూర్తమాకాశాది జడం
 చేతనం మనుష్యాది అజడ మచేతనం పర్వతాది అన్యతంమృగత్పక్షికాది ఋతం
 సత్యం జలాది తత్ప్రాయం తన్మయ మఖిలం సర్వం ప్రవిశ్య మూర్తాద్యాశ్చైక
 మఖిల మభూత్. హియస్మా దిదం సర్వ మవిదుషాం సత్యం తస్మా దమునా
 సత్యేన జగతా లిక్లేన తమిశ్వరం సత్య మ్భావయేన్నిశ్చినుయాత్. కార్యస్వాస్య
 జగత సృత్యత్వా త్కరణ మిశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మ సత్యమితి సుభేనానుమేయ
 మిత్యర్థః. అయంభావః. సత్యస్య వృక్షసోపలమ్భా దనుపలభ్యమానమపి సత్యం
 బీజం యథానమియతే కారణంవిना కార్యస్యానుదయాత్. తథా సత్యస్య జగత
 ఉపలమ్భా దనుపలభ్యమానమపి సత్యం బ్రహ్మానుమేయమేవ. కిచ్చ స్వేనాత్మ
 నానుపలభ్యమానమపి బీజం యథా వృక్షోత్పన్నోపలభ్యమానం స త్సత్యమిత్యభ్యు
 పేయతే. తథా స్వేనాత్మనా నుపలభ్యమానమపి బ్రహ్మ జగద్రూపేణోపలభ్య
 మానం స త్సత్యమిత్యభ్యుపేయమేవ. కారణస్యైవ కార్యాత్మనాపరిణతత్వా
 త్కార్యస్యచ సత్యత్వాదితి. అపిచ అహం సుఖ్యహం దుఃఖితి. ప్రత్యక్ష ముపలభ్యత
 ఏవ జీవ స్సర్వస్యాపి సజీవః పరమాత్మైవ. పరమాత్మనవవేహ జీవరూపేణ ప్రవిష్ట
 త్వాత్. తస్మా జ్జీవస్య సత్యత్వా ద్బ్రహ్మ సత్యమేవ. కిచ్చ ఉపలభ్యమానమేవ
 సత్య మితి ననియమః. ఉపలభ్యమానఘటపదుపలబ్ధు ర్జీవస్యాపి సత్యత్వాత్.
 సచోపలబ్ధా జీవో బ్రహ్మైవేతి బ్రహ్మ సత్యమేవ ఇతి. నను బ్రహ్మ జీవాత్మనా
 సర్వం ప్రావిశదితి యదుక్తం త దయుక్తం సర్వత్ర జీవాభావాత్. చేతనేష్వేవహి
 జీవోఽస్తీతిచే నైవమ్. జీవస్య విభుత్వేన సర్వత్రసత్త్వాత్ చేతనాచేతన విభా
 గస్తు బుద్ధికృతపవ యద్యేవం సర్వత్ర సర్వదాచ జీవోఽస్తి తర్హి కథం జీవ
 రూపేణ బ్రహ్మప్రవేశ స్సర్వస్మిన్ నచ సర్వదా నాస్తీతి వాచ్య మనిశ్చ్యత్యప్రస
 క్తాచితిచే దుచ్యతే. ప్రవేశక్రమేర్న స్వాధే తత్పర్యం - కిన్తు జీవబ్రహ్మభేదపవేతి.

యద్వా అనవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ మూర్త్యానవచ్ఛిన్నస్య లక్షణ జీవస్వరూపేణ జగత్.
 శత్. అనవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ మూర్త్యానవచ్ఛిన్నం జీవభక్తుచ్యుత ఇత్యర్థః
 సచ అస్తాకరణావచ్ఛిన్నమేవ చైతన్యం జీవః విషయావచ్ఛిన్నం బ్రహ్మైవేతి
 వాచ్యం. తస్య కల్పితజీవబ్రహ్మభేదవిషయత్వాత్. సచ జీవాత్తనా ప్రావిశదిత్యస్య
 ప్రతిబింబరూపేణ ప్రావిశదిత్యర్థ ఇతివాచ్యం. బుద్ధ్యాదమ తత్సత్త్వేపి ఘటాదమ
 ప్రతిబింబాభావాత్. సర్వం ప్రావిశదితి వ్యుచ్యతే. నను గ్రహం ప్రవిష్టః
 పురుషో యథా గ్రహమేవ సభవతి తథా సర్వం ప్రవిష్ట ఈశ్వర సర్వం వైవ
 భవతీతి కథ ముచ్యతే స సర్వసభూదితి. అత్యోచ్యతే-ఘటే ప్రవిష్టా మృ
 ద్యధా ఘటోభవతి తస్య తాకర్యే జగతి ప్రవిష్టం బ్రహ్మ జగదభవతీతి. నను
 మృదన-సూక్ష్మస్పన్నేవ ఘట ఉత్పత్త్యే నతూస్పన్నే ఘటే మృత్ప్రవిశతి. బ్రహ్మ
 తు సత్సత్త్వా తదేనానప్రావిశతి సృష్టే. జగతి ప్రవిష్టమితిచే నైవైవమ్. అవ
 చ్ఛిన్నత్వమేవ ప్రవేశ ఇత్యుక్తిత్వాత్. మృదపిహ ఘటోదయాశస్తరమేవ
 ఘటావచ్ఛిన్నా భవతి. యద్యేసమవ్యసపపత్తయ స్సృష్టి స్తర్హి మాయాబలా
 త్తా నివారణీయాః. సహి వయం వస్తుత్ బ్రహ్మ జగదభవతీతి జీవోభవతీ తీశ్వ
 రోభవతీతివా బ్రూమః. కిం మామయైవ - మాయయాచ సర్వమవ్యసపపన్న
 ముపపన్నమేవ భవతి. తస్మాత్ జగత్కారణం జగన్మయం జీవస్వరూపం
 బ్రహ్మ సత్యమేన. అతేవ సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మైత్యుక్తమితి సత్య మిదం
 బ్రహ్మ చిత్తనీయమేన.

౧౫౮

శ్లో॥ సృష్టేప్రాగసదేవ సర్వ మభవ త్తస్మా త్స దాసీ స్వయం
 త త్వాత్మాన మథా జ్ఞగ త్సుకృత మిత్యేత త్తతః ప్రోచ్యతే
 లభ్యేనం విబుధ సుఖి భవతి య త్తస్మా త్తదేత ద్రీషా
 నాసన్దోయత వైషకోశకలయే ల్లోకేనసం ప్రాణనమ్.

౧౫౯

వ్యా.-సత్యజగత్కారణత్వా ద్బ్రహ్మ సత్య మిత్యుక్తమ్. ఇదాసీం సుకృ
 తత్వా ద్బ్రహ్మ స్తీత్యుచ్యతే. శ్లోకపూర్వార్థేన సర్వ మిదం జగత్ సృష్టేప్రా
 గస దవ్యాకృతం బ్రహ్మైవాభవత్. తస్మా దవ్యాకృతా త్స ద్వాకృతం జగ
 దాసీత్. కిం పితుః పుత్రభవాసీన్నేత్యాహ. త దవ్యాకృతం బ్రహ్మైవ స్వయం
 స్వేనైవ స్వాత్మాసమేవ అవ్యాకృతమేవ జగ ద్వాకృత మథా దకరోత్. తత
 త్తస్మా దేతద్బ్రహ్మ సుకృతం సుఖాకృతం యస్య త త్సుకృతం స్వయంకర్తృ ఇతి ప్రో
 చ్యతే. స్వయంకర్తృ బ్రహ్మైతి ప్రసిద్ధం లోకే, సర్వకారణత్వాత్. యద్వా యస్మా

త్వయమేవాకరో తస్యం సర్వాత్మనా తస్మా త్పుణ్యహుపేణాపి తదేవ బ్రహ్మ
కారణం సుకృత ముచ్యతే. ఫలసమ్పన్నాదికారణం సుకృతశబ్దవాద్యం ప్రసిద్ధిం
లోకే, సుకృతం యది పుణ్యం యదివా అన్యత్. సా ప్రసిద్ధి ర్నిత్యే చేతనావతి
కారణే సత్యేవోపపద్యతే. తస్మాదస్మి తద్బ్రహ్మ సుకృతప్రసిద్ధేరితి. రసత్వాదపి
బ్రహ్మస్తీత్యాహ. యద్యస్మా ద్విబుధృతం బ్రహ్మ లభ్యా సుఖీ ఆనందీ భవతి.
తస్మాత్ తదేతద్బ్రహ్మ రసభివ్యుచ్యతే. రసోనామ మధురామృతాదిః తృప్తిహేతు
రానందకరః ప్రసిద్ధో లోకే. ప్రాకృతో జన స్తం రసం లభ్యా సుఖీ భవతీతి
రసస్సన్నేవ. నహ్యసత ఆనందహేతుత్వం స్యాత్. సన్న్యాసిన్ బ్రహ్మణా ఆత్మా
రామాస్తు మధురాదిరసా నివహాయాపి సుఖినోభవస్తీతి ప్రసిద్ధమ్. అతస్తేషా
మానందహేతుః కశ్చన రసోఽవశ్యమస్తీత్యభ్యుపగస్తవ్యమ్. కారణమనా కార్యా
యోగాత్. సచ రసో బ్రహ్మైవేతి. రసయత్యానందయతీతి రస ఇతి చ్యుత్ప్రతిః.
ప్రాణనాదిక్రియాదర్శనాదప్యస్తి బ్రహ్మేత్యాహ. నేతి - ఏష ఆనందో బ్రహ్మ
నయది నభవేద్యది-హృదయాకాశే జీవరూపేణ స్థితం నభవేద్యదీర్ఘ్యం. లోకే ఈ
ప్రాణీ జీవ-పిణ్డభిర్భుజః. అననమపానచేష్టాం ప్రాణనం ప్రాణచేష్టాంవా కలయే
త్కుర్యాత్. 'సప్రాణేన ప్రాణితి నాపానేనాపాని'తీతిశ్చుతే రయంపిణ్డోఽనరూపేణ
బ్రహ్మణైవ ప్రాణిత్యపానితిచ తతః ప్రాణనాపానకీయాభ్యాం తత్కర్తృ
బ్రహ్మస్తీ త్యవగమ్యతిఇతి. యద్వా అననం ప్రాణన మిత్యుపలక్షణం వ్యానాది
వాయుచేష్టానాం శ్రీవణదర్శన గమనాదీన్ద్రియచేష్టానాంచ. తదేవమ్ వాయు
వీయా ఐన్ద్రియకాశ్చ చేష్టా సంహతైః కార్యకరణైర్నిర్వర్త్యమానా దృశ్యస్తే.
తచ్చ సంహననమచేతనానాం చేతనమస్తరేణ సనమ్భవతి. గృహాదినష్టాతగత
స్తమ్బాదినంహననస్య చేతనకృతత్వ దర్శనాత్. తస్మాదస్మిప్రాణనాదిచేష్టాహేతు
భూతకార్యకరణసంహననకర్తృ చేతనం బ్రహ్మేతి. అథవా సజ్జాతస్య పరార్థ
త్వాత్. యదగ్ధాః కార్యకరణసజ్జాతచేష్టాః ప్రాణనాదయః తద్బ్రహ్మస్త్యేవ.

౧౫౯

శ్లో॥ ఆత్మాఽనందయతి ప్రజా అవికృతేనస్థేన నిరుక్తేనదేవదే

ముష్మిన్నేతి యదాభయాం స్థితి మయ త్యేహో భయం నా తదా

అన్యోఽసా వహమన్యభివ్యపి మనా గ్భేషం విచక్షేతు యః

స్వాత్మన్యప్యభివ్యపి భవతి తస్యేషా త్ప్రభూతం భయమ్. ౧౬౦

పాఠ్య.- రసత్వా దస్మి బ్రహ్మేత్యుక్తం తదేవానందయితృత్వా ద్బ్రహ్మ
స్తీతి భిక్ష్యస్తరేణాహ - ఆత్మేతి- యద్వా రస మనఃకూయ ప్రాకృతభవ బ్రహ్మ

నుభూయ విద్వా నానస్తతీతి రసత్వం బ్రహ్మణ ఉక్తం పూర్వ మిదానీస్తు విద్వ
దవిద్వత్సాధారణ్యేన సర్వానానస్తయత్వాత్మేత్వచ్యుతే. అతో నపునరుక్తిః
విద్వదానస్తకరత్వా దస్తిబ్రహ్మేతి. విన్వనవిద్వత్సర్వజనానస్తకరత్వా దస్తి బ్ర
హ్మేతిచ వాక్యార్థభేదాత్. అత్మా బ్రహ్మ ప్రజా ఆనస్తయతి సుఖయతి ధర్మా
నురూపమ్. ఆనస్తరూప ఆత్మైవ అవిన్యయా పరిచ్ఛిన్నో విభావ్యతే శాశి
భిరిశ్యద్ధః యత్సర్వలోకసాధారణం వైషయికం సుఖం తద్రూపైవ తస్య విషయే
ద్వియసమ్మన్థజన్యత్వం క్షణికత్వచ్ఛావిన్యయా కృతమితిభావః ఇద మత్యై వేద్యమ్.
ఇష్టవస్తులాభా త్కామక్షయేనతి మనోఽస్తర్మఖం భవతి. తస్మిన్శ్చ మనసి ఆనస్త
రూపం బ్రహ్మ స్ఫురతి. తదా సుఖ్యహ మితి ప్రతీతి ర్జాయతే. తచ్చ మనోఽ
స్తర్మఖంసత్ సచిరం తిష్ఠతి కిన్తు ధర్మాచరూపం క్షణాదికాలమేవ. యదా త
దృహీర్మఖం భవతి తదా నానస్తస్ఫురణ మేవచ్ఛా. ఆనస్తస్య క్షణికత్వంమనోవృత్తి
క్షణికత్వప్రయుక్తమేవ సస్వాభావికం యథా చక్షుష్యార్థ్యం ప్రకృతేనతి చక్షుః
స్ఫురతి అగఃప్రసృతేనతి స సస్ఫురతి. తతశ్చ చస్తిస్ఫురణం క్షణికమేవ. ఇదంచ
క్షణికత్వం నచస్తిక్షణికత్వప్రయుక్తం. కిన్తు చక్షుర్వృత్తి క్షణికత్వప్రయుక్తమేవ
తద్విదితి—నచైవం లబ్ధ మిష్టం వస్తేవ ప్రజా ఆనస్తయతి నబ్రహ్మేతివాచ్యం
తస్య మనోవృత్త్యస్తర్మఖికరణమేవేతి. సచాస్తర్మఖమనోవృత్తిరేవానస్తయతీతి
వాచ్యం. జడాయాస్తస్య ఆనస్తయిశ్చత్వాయోగాత్. సాభాసాహ్యస్తర్మఖమనో
వృత్తి రాత్మానస్త ప్రతిఫలసం గృహ్యతి. సచాభాసఏవానస్తయతీతి వాచ్యం. తస్య
బ్రహ్మభిన్నత్వాత్ కిన్చ సా భాసా వృత్తిః వృత్త్యపాయాథ ఆభాసోవా బిమ్బా
నస్తవశాదేవానస్తయతి నస్యత్యితి బిమ్బభూతం బ్రహ్మైవానస్తయతీతి యుక్తముక్త
మ్. కిన్చ విదుషోఽభయహేతుత్వాదప్యస్తిబ్రహ్మైవా- అవికృత్యితి. యదా నా
జీవః విద్వానిత్యర్థః అవికృతే నిర్వికారే అనన్త అశరీరే అనిరుక్తే అనిర్వాచ్యే అపదే
అనాశ్రయే అముష్మిన్ ఆత్మని బ్రహ్మణి అభయాం భయరహితాం స్థితిం నిష్ఠా
మేతి ప్రాప్నోతి తదా ఏష నా అభయ మయతి ప్రాప్నోతి. అవిదుషః భయహేతు
త్వాచ్చాస్తిబ్రహ్మైవా- అన్యథితి యః అవిద్వాన్ అఖలేశ్వరే సర్వేశ్వరే
స్వాత్మన్యసి అసా వన్యః అహ మన్యః ఇతి మనాగల్పమపి భేదం విచక్షే పశ్యతి.
తస్మాద్విదుష ఈశాదీశ్వరా త్రైభూత మగ్నికం భయ మ్భవతి. ఆత్మాభేదేన దృష్టం
పరం బ్రహ్మ భవ త్యాయహేతుః ఆత్మాభేదేన దృష్టస్తు భవతి భయహేతుః. ౧౬౦

శ్లో॥ భీత్యాస్మా త్వవనార్యమగ్నిమఘవప్రస్తాశ్చ లోకేశ్వరా

రాజ్ఞో మన్త్రిభటాదివ త్సనియమం తిష్ఠన్తి కార్యే స్థకే

సమ్రాడాదిహిరణ్యగర్భచరమానందాః పరిచ్ఛేదగా

ఆనందోఽస్యతు నో యఏష పురుషేయోఽర్కే స ఏకః పుమాన్. ౧౬౧

వ్యా.—బ్రహ్మణః భయహేతుత్వమేవ దగ్భయతి. భీత్యేతి.- పవనార్య
మాగ్నిమఘవప్రప్తాః- పవనః అర్యమా అగ్నిః మఘవా = ఇస్త్రిః; ప్రస్తా ఆదయో
యేషాస్తే తథోక్తాః. ప్రప్తపదా ద్వయవరుణరుద్రాని గ్రహణం లోకేశ్వరాఅసి
కిముతానేయ అస్మదాదయ ఇత్యపే రర్థః. అస్మాద్బ్రహ్మణో భీత్యా రాజ్ఞః ప్రభో
ర్భీత్యా మన్త్రిభటాదివత్ సనియమం స్వకే శార్యే స్వీయేషు ప్రతినియతేషు
శార్యేషు తిష్ఠన్తి. తస్మా దస్తి సర్వేషాం బ్రహ్మాదిస్తమ్బాన్తానాం భూతా
నాం భయకారణం బ్రహ్మ తచ్చాసన్దమిత్యుక్తమ్. కమిగం లాకికసుఖిన
త్పరిచ్ఛిన్న మతఆహ సమ్రాజీతి - సమ్రాట్ సార్యభామ ఆది ర్యేషాస్తే సమా
డాదయః. హిరణ్యగర్భ శ్చరమో యేషాస్తే హిరణ్యగర్భచరమాః. ద్వయోః
కర్మభారయః తేషామానందాః పరిచ్ఛేదగాః పరిచ్ఛిన్నాః. ఉక్తిరోక్తం శతగుణి
తత్త్వేన పరిమితాః. అస్య బ్రహ్మణ స్వరూపభూత ఆనన్దస్తు నో సపరిచ్ఛేదగః.
తస్మా దపరిచ్ఛిన్న మానన్దమేవ బ్రహ్మ. ఇదమేవ బ్రహ్మ దక్షిణనేత్రే సూర్య
మణ్డలేచ పురుషరూపేణాస్తీత్యాహ. య ఇతి- పురుషే. మనుష్యదేహే దక్షిణనేత్రే
ఇత్యర్థః. వర్తమానో యఏష పురుషః యశ్చార్కే సూర్యమణ్డలే వర్తమానః
పురుషః తావత్తావపి ఏక స్స పూర్వోక్తః పుమా నాత్మా బ్రహ్మైవాన. దక్షిణా
క్షిప్తః పురుషః ప్రత్యగాత్మా. సూర్యమణ్డలస్థః పురుషో హిరణ్యగర్భశ్చ ఏకఏవే
శ్వరఇత్యర్థః. యద్వా పురుషే మనుష్యదేహే హృదుహాయా మిత్థ్యర్థః. వర్త
మానోఽఙ్గుష్ఠపరిమితో యః పురుషః అస్య త్తల్లమ్. ఏతేన జీవహిరణ్యగర్భ
యోః ప్రసిద్ధత్వా త్రదూప్రేణావ్యస్తి బ్రహ్మేతి సిద్ధమ్. ౧౬౧

శ్లో॥ యో వేదైవ మయం విహాయ సకలం దేహాశ్మబుద్ధిం పురా

సన్త్యజ్యాసుమ చాత్మబుద్ధి మధచ స్వాస్తేధ బుద్ధా వధ

మాయానన్దమయే తదేత దఖలం నాస్త్యేవ నోభాతివా

మిథ్యాస్వప్నపదార్థవ ధ్ధృవ మహం బ్రహ్మేతి మత్వాఽభయః. ౧౬౨

వ్యా.-అస్తిబ్రహ్మేతి సాధితమ్. బ్రహ్మణ స్సర్వసమత్వేపి బ్రహ్మనిష్ఠస్య
బ్రహ్మభిన్నాత్మదర్శినవవాభయప్రాప్తి రన్యస్యత్వవిదుషః భీతిరేవ సంసార
రూపాభవతీతి చోక్తమ్. తత్ప్ర కథం విదుషోఽభయప్రాప్తి రిత్యత్రాహ య ఇతి.
యఏవ మద్విత్తీయం సచ్చిదానన్దమాత్మాభిన్నం బ్రహ్మవేద సోయం విద్వాన్

సకలం సర్వం కర్మాదికం విహాయ సస్వస్య కంచి ద్వివిక్తం దేశం ప్రాప్య తత్ర
పురా ఆచారదేహత్మబుద్ధిం స స్త్యజ్య మనఃప్రహం కృశోఽహం బ్రాహ్మణోఽహం
మిత్యాదిపతీతిహేతుం దేహే ఆత్మేతిబుద్ధిం భ్రాంతిం త్యక్త్వా నాహం దేహఇతి
నిశ్చిత్తేత్యర్థః. అథ అనుషు ప్రాణేషు ఆత్మబుద్ధిం స స్త్యజ్య నాహంప్రాణ ఇతి
నిశ్చిత్తేత్యర్థః. అథస్వాస్తే మనసి ఆత్మబుద్ధిం స స్త్యజ్య నాహం మన ఇతి నిశ్చిత్తే
త్యర్థః. అథ బుద్ధా వాత్మబుద్ధిం స స్త్యజ్య నాహం బుద్ధిరితి నిశ్చిత్తేత్యర్థః.
అథ మాయానందమయే మాయా-అజ్ఞానం తదేవానందమయః కోశవిశేషః తస్మిన్
ఆత్మబుద్ధిం స స్త్యజ్య నాహమజ్ఞానమితి నిశ్చిత్తేత్యర్థః. తదేతచ్ఛరీర మన్నమయా
ద్యానందమయా స్తం విస్తుజాతం భూతభౌతికాత్మకం శృత్యం జగదితివా కాలత్ర
యేషి నైవాస్తి నైవభూతి, అద్వితీయత్వా ద్బ్రహ్మణ స్సదైకఃసూపత్వాచ్చ. అతఏ
వేదం స్వప్నవదార్థవ నిర్మలైవ. అనన పీనం జగత్స్వప్నజగతివ మిద్యైవ పృథి
భాతీత్యర్థః. అహం బ్రహ్మసం సత్యం బ్రహ్మైవా ఇతిమత్వా నిశ్చిత్త్య బ్రహ్మాత్మానం
సాక్షాత్కృత్యేత్యర్థః. అభయః భయరహితః భవతి ద్వితీయాభావాదితిభావః.

౧౬౨

శ్లో॥ దేహః స్విద్వియవాజ్ఞనోమతిమయద్వారం బ్రహ్మతద్యతో
జన్మస్థానలయా భవంతి జగతో నాన్నాసుహృద్బుద్ధయః
కార్యత్వా స్మతు పశ్యమోషి మలిన శ్శుద్ధంహి సర్వాంతరం
బ్రహ్మసద్ద ఇదం జనిస్థితిలయా నానందతోయాతి యత్.

౧౬౩

వ్యా.-అథ భృగువల్లి వ్యాఖ్యానమే. నను అహం బ్రహ్మస్మితి దర్శనం
స సహ్యదర్శనం జీవ స్యాబ్రహ్మాత్వాత్. కిన్తు మిథ్యాజ్ఞానమేవేతి కథస్తస్మాదభ
యప్రాప్తిరత అహం దేహేతి. బ్రహ్మబ్రహ్మ దేహస్విద్వియవాజ్ఞనోమతి
మయద్వారం=దేహః అనవః ఇద్వియాణి చక్షురాదీని వాక్ మనః మతిః
బుద్ధిః శ్రావణ ద్వారాణి ఉపలబ్ధిసాధనాని యస్య శస్త్రథోక్త ముపవతి. జీవ
ఏవ బ్రహ్మైత్యర్థః. జీవస్యైవ దేహాదిద్వారకత్వాత్. నన్వేవం జీవస్యైవ
బ్రహ్మత్వే నిరీశ్వరసాక్షాత్త్వాపత్తి ర్భవతా మత ఆహ. తదితి- యతోయస్మా
ద్రూపాణా సుకాశా జ్జగతో జన్మస్థానలయా భవంతి తద్రూపా జగ
త్రస్మా పరమేశ్వరోస్త్యైవ. కిన్తు నవవ జీవరూపేణేహపరివిష్ట ఇత్యుచ్యతే. తస్మా
న్నవయం నిరీశ్వరవాదినః. నను యది జగజ్జన్మస్థితిలయకారణత్వం బ్రహ్మణో లక్ష
ణం తర్హ్యన్నమేవ బ్రహ్మ. అన్నాదేవ తతోయాపేణ పరిణతా ద్భూతాని జా

యస్తే. అన్నరసేనైవ వ్యస్తే. అన్నాభావా న్నశ్యంతి త్యన్నపవ లీయస్తే ఇతిదర్శనాత్. యద్వా ప్రాణపవ బ్రహ్మ ప్రాణినితాన్నసైవ భూతబన్ధాదికారణత్వాత్. స ప్రాణసైవ వస్తునో వస్త్యస్తరోదయాదిహేతుశ్చైవదర్శనాచ్చ అథవా మనపవ బ్రహ్మ మస స్యన్నం కామితవత్వేనసతి ప్రాణోన్నం గిళతి నాన్యథేతి స్వప్నప్రపంచస్యనోమయత్వైదర్శనేన జాగ్రత్ప్రపంచస్యాపిభాత్వానుమానాచ్చ అథవా విజ్ఞానమేవ బ్రహ్మ. అహమిదమన్నమద్యామితి విజ్ఞానే సత్వేవ ప్రాణోన్నంగిళతి నాన్యథేతి. అస్తస్యవిజ్ఞానసైవ బహిఃప్రపంచవ దవభాసమానత్వేన విజ్ఞానాతిరిక్తవస్త్యభావాచ్చ. యద్వా అన్య క్తమేవ బ్రహ్మ. మా మహం నజానామితి స్వస్వరూపాజ్ఞానే సత్వేవ ప్రాణో ౭న్నం గిళతి నాన్యథేతి. జడదుఃఖాత్మక మిదం జగత్తాదృశావ్యక్తకార్యమేవ కార్యకారణయో స్సంబంధాన్యాదితి. ఏవంప్రాప్తేహ నాన్నానుహృద్భయఇతి అన్నప్రాణ మనోబుద్ధయః బ్రహ్మ నభవన్తి. తత్ర హేతుమాహ కార్యత్వాదితి. అకార్యంహి బ్రహ్మ నన్వేవ మకార్య మవ్యక్తం బ్రహ్మ భవత్వేవేత్యత్రాహ. పంచమకన్దనుయకోశోపి బ్రహ్మ నభవతి. తత్ర హేతుమాహ మలినఇతి- మలినత్వాదిన్యర్థః. మలినో వ్యయం భవతు బ్రహ్మాత్యతహ- శుద్ధంహీతి. హియస్మా త్సర్వాస్తరం శుద్ధమానన్ద ఆనన్దరూపంచ బ్రహ్మ శుద్ధమేవబ్రహ్మ సతు మలినం నిర్గుణత్వాదవ్యక్తస్తు తమఉదిగుణమయత్వా న్మలినమేవ. ఏవం శుద్ధత్వాదేవ స్వప్రకాశం బ్రహ్మ అవ్యక్తస్తు మలినత్వా దావరణ స్వభావమ్. ఏనం స్వప్రకాశత్వా దేవానన్దం బ్రహ్మ మలినత్వా ద్దుఃఖాత్మక మవ్యక్తమ్. ఏవమావరణస్వభావత్వేనావ్యక్తస్య భాన్యత్వే మతఏవభాన్యస్యావ్యక్త స్యాప్యాస్తరం భాసకం బ్రహ్మేతి సర్వాస్తరం బ్రహ్మపేక్షయా బాహ్యత్వాదవ్యక్త మాస్తరమపి ససర్వాస్తర మత ఏవ నబ్రహ్మ. ఏవమవ్యక్తస్యైవాబ్రహ్మత్వేకుతః పున స్తత్తార్యాణాం బుద్ధ్యాదీనాం బ్రహ్మత్వం స్యాత్. తస్మాతో-శపంచకంనైవబ్రహ్మ. కిన్తు కోశపంచకస్యాప్యాస్తరమేవ వస్తు బ్రహ్మ సచదేహస్యాబ్రహ్మత్వం నేహోక్తమితి వాచ్య మన్నస్యా బ్రహ్మత్వకథనే నాన్నరసమయస్య దేహస్యాప్యబ్రహ్మత్వస్యాప్యాప్రాయత్వాత్. సన్వాసద్దోబ్రహ్మేత్యుక్తమ్. కథమ్మనరానన్దస్య బ్రహ్మత్వ మతహ. ఇదం జగత్ జనిస్థితిలయాక యద్యస్మాత్. అనన్దతపవయాతి ప్రాప్నోతి. తస్మాదానన్దోబ్రహ్మ సర్వాస్తరా చ్చుద్ధా సకార్యాచ్చ జ్ఞానాభిన్నా దానన్దాదేవ జగజ్జన్మాదిక మ్భవతీతి ఆనన్దపవ బ్రహ్మేత్యర్థః ఇదంచానన్దంమాయావిశిష్టం సదేవ

జగత్కారణ మ్భవతీతి విశిష్టస్య మాయావిన ఈశ్వరాఖ్యస్యానస్థస్యా స్తర మకారణ
మకార్యంచ విశుద్ధమేవానందం సర్వాస్తరం బ్రహ్మేతి బోధ్యమ్. ౧౬౩

శ్లో॥ విద్యైషా పరమామ్బరే ప్రణిహితా సా భార్గవీ వారుణీ

యో వేద ప్రతితిష్ఠతి ప్రభజతే తేజో యశోఽన్నంచ సః

నిద్యే న్నాన్న మిదం నవా పరిహారే త్కుర్యాద్భహుప్రస్తుతం

యస్యైతత్ ద్రవ్యత మేష స ప్రతిలభేతాన్నాదతామన్నితామ్. ౧౬౪

వ్యా.—విద్యా ముపసంహరతి వైషా భార్గవీ వారుణీ భృగవే వసుణేన
పిత్రా ప్రోక్తా విద్యా పరమామ్బరే పరమాకాశే బ్రహ్మణి ప్రణిహితా ప్రతిష్ఠితా య
ఇదం వేద స ప్రతితిష్ఠతి గృప్తంథలమాహ. సః తేజః బ్రహ్మైవర్చసం యశః
సత్కీర్తి మన్నంచ ప్రకర్షణ భజతే ప్రాప్నోతి. విద్యా మనసైవాత్మవ్యా
మనశ్చాన్నరసమయం తత్త్వాన్నం సనిష్ఠ్య నాపి పరిహర్తవ్యం కిన్తు బహూ
కర్తవ్య మిత్యాహ. అన్నం సనిద్యేత్. ఇదమన్నం నవాపరిహారేత్. అన్నం
బహులభికం అతిధ్యాదిపర్వాప్రమిశ్యర్థః. కుర్యాత్. అన్నం ప్రస్తుతం ప్రకర్షణ
స్తుతంచ కుర్యాత్. యస్యైతద్వైతమస్తి సపష ప్రతీ అన్నాదతా మన్నమతీ
త్యన్నాదః తత్తా మన్నితా మన్నమస్యాస్తీత్యన్నీ తత్తాంచ ప్రతిలభేత ప్రాప్ను
యాత్. అన్నవా సన్నాదశ్చ స్యాదిత్యర్థః. ౧౬౪

శ్లో॥ ప్రాణోఽమ్బుక్షితి రిన్న మక్ల మనలోఽన్నాదో సభోఽన్నే స్థితోఽ

న్నాదోఽన్నాదవినిష్ఠితం భవతి చాన్నం వేదయ సోఽన్నవాన్

అన్నాదశ్చ మహా న్భవే త్కులపశుబ్రహ్మప్రకాశైః పున

ర్నాత్మా కార్య మనాది లేవహి తతోన్నాదో సచాన్నం బృహత్. ౧౬౫

వ్యా.—ప్రాణోఽమ్బు క్షితిశ్చ అన్నమ్. అక్లం శరీర మనలోఽగ్ని ర్మభశ్చ
అన్నాదః అన్నే ప్రాణే అమ్బుని క్షితౌచ క్రమేణ అన్నానః దేహోఽగ్ని రాకా
శశ్చస్థితః ప్రతిష్ఠితః. అన్నంచ ప్రాణోమ్బుక్షితిః. అన్నాదవినిష్ఠిత మన్నాదే
క్రమేణ శరీరే అగ్నా నభసించ వినిష్ఠితం ప్రతిష్ఠితం భవతి. య ఏవంవేద సః.
అన్నవా సన్నాదశ్చ భవేత్. కులపశుబ్రహ్మప్రకాశైః. కులం వంశః
పశవః గవాదయః బ్రహ్మప్రకాశో = బ్రహ్మైవర్చసం తైర్మహా సధికశ్చ భవేత్.
సచైతావన్నాత్రేణాన్నాదికమేవ బ్రహ్మేతి మన్తవ్య మిత్యాహ. ఆత్మా పునః
బ్రహ్మైవర్చసం సభవతి. తత్ప్రహేతుమాహ. హియస్మా దేహులత్మా అన్నాదిః.

ఆదిరహితః. తతస్తస్మాదన్నాదః. దేహాగ్నిరాకాశః అన్నంచ ప్రాణోమ్బు
క్షీతిః. బృహద్రహ్మననభవతి. కార్యత్వాత్తేషామితిభావః. యద్వా. ఏషఅత్మా
అన్నాదోనభవతి. అన్నం నాత్మీత్యర్థః. అన్నంచ నభవతి స కేనచిదద్యోవృత్యర్థః
కిన్తబృహద్రహ్మహైవ భవతి. ౧౬౫

శ్లో॥ వాసార్థం గృహమాగతం శుభమతి ర్నోవారయే దోదనం
దద్యా త్తస్య యయా కయాపి విధయా బహ్వన్న మేవార్జయేత్
అన్నం సిద్ధ ముదీరయే దతిథయే నాస్తీతి నోదీరయే
ద్యస్మిన్ యేన యథావయస్యపహృతం తస్మిన్ తథా సప్రజేత్. ౧౬౬

వ్యా- అన్నదానమేవ స్తాతి. శుభమతిః వాసార్థం గృహమాగతం సరం
నోవారయేత్. కిన్తు తస్మై నివాసం దద్యాత్. దత్తేచ వాసే తస్య త్సుధితస్య
ఓదన మన్నం దద్యాత్ తస్మాత్ యయా కయాపి విధయా బహ్వన్న మార్జయే
దేవ అతిథయే సిద్ధమన్న మిత్యేవోదీరయే ద్బ్రూయాత్. అన్నం నాస్తీతి నోదీర
యేత్ యేన యస్మిన్వయసి యథా యావృతసహ్మానాదిపురస్కారేణ అస్య ముప
హృత సుతిథిభ్యో దత్తం జన్మాంతరఇతి శేషః. సః తస్మిన్వయసి తథా అన్నం
ప్రజేత్. ఇహజన్మనీతిభావః. యద్వా ఇహజన్మని యేవోపహృతం భావిజన్మని
స ప్రజేదన్నమితి తస్మాదన్నార్థినే ౭వశ్యం సత్కారపురస్కర మన్నం దద్యా
దిత్యభిప్రాయః. ౧౬౬

శ్లో॥ డేమో వాచి కృతిః కరే పది గతిః పాయా విముక్తిస్తథా
ప్రాణే యోగఇతి క్షణత్విషి బలం తృప్తిస్తు వర్షే యశః
గోషు జ్యోతి రుడువ్వథామృతసుఖాపత్యా స్యపథే లఖలం
భే బ్రహ్మైవ నభశ్చ త త్తత ఇదం సర్వప్రతిష్ఠా బృహత్. ౧౬౭

వ్యా- బ్రహ్మణ ఉపాసనాన్యాహ డేమఇతి. వాచిడేమఇతి బ్రహ్మో
పాస్యమితి శేషః. ఉపాత్తపరిరక్షణం డేమః. కరే కరయోః కృతిః కర్మేతి. పది
పాదయో ర్గతి ర్గమనమితి పాయా విముక్తిరితి తథాప్రాణే యోగః అనుపాత్తస్యో
పాదానమితి. క్షణత్విషి విద్యుతి బలమితి. వర్షేశృప్తిరితి గోషుయశఇతి ఉడుషు
నక్షత్రేషు జ్యోతిరితి. అథ ఉపథే అమృతసుఖాపత్యానీతి. అమృత మృణవి
మోక్షకృత మమృతత్వం సుఖ మానందః అపత్యాని ప్రజాః భే గగనే అఖలం
సర్వమితిచోపాస్యమ్. తత్ సభః బ్రహ్మైవ. తచ్చ సర్వం బ్రహ్మైవ. తతస్తస్మా
దిదం బృహత్. సర్వప్రతిష్ఠా సర్వస్థాపి ప్రతిష్ఠా ఆశ్రయః. ౧౬౭

శ్లో॥ యస్తు ధ్యాయతి స పృతిష్ఠిత ఇతి బ్రహ్మ పృతిష్ఠా గుణం
బాయేతైష మహా మహత్త్వగుణకం యో బ్రహ్మ నిధ్యాయతి
యోవా తన్నన ఇ త్యయం ఖలు భవేన్నానీ నమస్తత్తు యః

కామాస్త సభవే ద్విరాడితి తు య స్స స్థూలభోగీ భవేత్. ౧౬౮

వ్యా.-బ్రహ్మ సర్వప్రతిష్ఠే త్యుక్తం తత్ఫల మిదానీం దర్శయతి. యస్తు
ఇతి పృతిష్ఠాగుణం బ్రహ్మ ధ్యాయతి స పృతిష్ఠితో భవతి. యద్వా యస్తు ధ్యాయతి
సర్వప్రతిష్ఠాభూతం పూర్వశ్లోకోక్తం బ్రహ్మ స పృతిష్ఠితో భవతి. ఇతి
హేతోః పృతిష్ఠాగుణం బ్రహ్మ ధ్యేయం పృతిష్ఠాకామినేతిశేషః ఏతేన జ్ఞేమాదీ
స్రహే త్యుపాసితనతాం జ్ఞేమాదిప్రాప్తిరితి సూచ్యతే. యః మహత్త్వగుణకం
బ్రహ్మ నితరాం ధ్యాయతి స ఏష మహా బాయేత భవేత్. యోవా తద్రహ్మ
మస ఇతి ధ్యాయతి సోయం మానీ భవేత్ ఫలు యస్తు తన్నమ ఇత్యుపాస్తే స కామా
ప్రో భవేత్. యస్తు తద్రహ్మ విరాడిత్యుపాస్తే స స్థూలభోగీ భవేత్. ౧౬౮

శ్లో॥ విద్యుద్వృష్టిహిమాంశుభాన్వదనలా వాయూ మ్రియస్తే యతో

వాయు ర్భ్రహ్మణ ఏష తత్పరిమరో ౭నన్యో యతః ఖాదయమ్

ఆకాశ స్తత ఏష తత్పరిమరో ధ్యాయ త్యముం యః పున

ర్భ్రాతృవ్యారిపవో ద్విషో ౭స్య జహతి ప్రాణా నిప్రియానప్యరమ్. ౧౬౯

వ్యా.-యతో యస్మాత్ విద్యుద్వృష్టి హిమాంశుభాన్వదనలాః విద్యుత్,
వృష్టిః, హిమాంశుః, భాస్వా నూనర్యః, అనలో ౭గ్నిశ్చ వాయూ మ్రియస్తే
లీయస్తే తత్తస్మా దేష వాయుః బ్రహ్మణః పరిమరః పరిమియస్తేనేనీతి పరిమరః సం
హారసాధనమిత్వర్థః భవతి. యతో యస్మాదయం వాయుః ఖాదాకాశాదనన్యః
ఆకాశకార్యత్వా వ్యాయోరితి భావః. త తస్తస్మా దేష ఆకాశః తత్పరిమరః బ్రహ్మ
ణః పరిమరః భవతి. యః పునః యస్తు అముం వాయ్వాత్మాన మాకాశం ధ్యాయతి
బ్రహ్మణః పరిమర ఇత్యుపాస్తే. తస్యాస్య ద్విషో ద్విషస్త, రిపవ శ్శత్రీవః, అద్విష
స్తోపి భ్రాతృవ్యా శ్శత్రీవః. సర్వేపి అరం ద్రితం ప్రియానపి ప్రాణా జ్ఞహతి త్యజన్తి.

౧౬౯

శ్లో॥ బ్రహ్మైతైష తదేష హృత్కుహరగ సూనర్యస్థితః పూరుష

స్తద్విద్వా స్సవిలాప్య కోశనిచయం స్వాత్మ స్యహం పూర్వజః

దేవేభ్యో ౭మృతనాభిర స్యభిభవా మ్యేత త్సువర్ణమ్యతి

శ్చాన్నాదో ౭న్నమదస్త మద్మి మనుతే బ్రహ్మేతి యో బ్రహ్మ సః.

౧౭౦

వ్యా.-కింఞ్చ ఏతజ్జగత్ చంద్రమహేంద్రశఙ్కరవిరాడరణ్యగర్భాదిభిః దైవతై
స్సాకం సృష్టౌ యస్మిన్నేవ సజ్జతం మృది ఘటశరావాదినామయాపవ ద్యస్మిన్
జగన్నామయాపే సజ్జతే ఇత్యర్థః. తథాలయే యస్మిన్నేవ విగతం విలీనమ్ భూతం
భవ్యం భవిష్యచ్ఛేదం విశ్వం యదేవ కార్యస్య కారణానన్యత్వా దితిభావః. తద
వ్యాకృత మవ్యక్తం నామరూపరహితం మాయాశక్తిప్రకృత్యాదిపదవాచ్యం
జగత్కారణం వస్తు యస్మిన్నక్షరే నాశరహితే పరే వ్యోమ్ని పరమాకాశే స్థిత
మివ ఇవశబ్దౌ నవ్యాకృతస్య మిథ్యాత్వం సూచ్యతే. నహి వస్తుతో బ్రహ్మణ్య
వ్యాకృత మ స్త్యద్వితీయే తదేత ద్రుష్టౌవ ఆత్మా తదేతద్రుష్టాత్మైవేతివా.

౧౭౨

శ్లో॥ యేన వ్యాస్త మివం నభశ్చ ధరణీ స్వర్గశ్చ లోకత్రయం

తత్త్వా స్తత్ప్రతయశ్చ సర్వభువనం సదూప మాభాసతే

యే నారోఽనుగృహీత ఏవ రుచినా లోకత్రయ మ్భాసయ

త్యస్యాస్తః పటతస్తువ ద్వయతియ త్త త్వేన్వ మహిమ్ని స్థితమ్. ౧౭౩

వ్యా.- అపిచ నభః ధరణీ స్వర్గశ్చేతి లోకత్రయం తత్త్వా జనాఃతత్ప్ర
తయశ్చ కింబహునా ఇదం సర్వభువనం సర్వం జగ ద్వేన సతా బ్రహ్మణా వ్యా
స్తం సదేవ సదూప మాభాసతే స్వస్మిన్ కాశ్యే అనుగతయా యస్య కారణస్య
బ్రహ్మణ స్సత్తయైవ జగదిదం సత్తావ ద్భవతి సూర్యైవ స్ఫురణవ ద్భవతి చే
త్యర్థః. ఆభాసత్యత్యనేనచ నదివా ఒపాతతో భాసతే వస్తుత స్త్విద మనజేవ మి
థ్యాత్వాదితి గమ్యతే ఏవః అర్కుః యేనానుగృహీతస్సన్నేవ రుచినా తేజసా
లోకత్రయం భాసయతి యద్రుష్టా విద్వా నితి శేషః అస్య జగతోఽస్తః మధ్యే
పటతస్తువత్. పటే తన్తమివ వయతి అనుగతం పశ్యతి తద్బ్రహ్మ స్వే మహిమ్ని
స్థితమ్. స్వస్వరూపఏవ స్థితం సర్వస్యాప్యాధారభూతం బ్రహ్మ స తస్య కో ప్యా
ధార ఇతి నిరాశ్రయమేవ బ్రహ్మైర్థ్యః అన్యథా ఒనవస్థాదోషాత్. ౧౭౩

శ్లో॥ అవ్యక్తోపహితా ద్యత సమభవ త్రైలోక్యసృష్టిః పుమాన్

భూతైః పచ్చభి రేష భువ్యదసృజ ద్వేహ నివచితాన్ పరః

భూత్వా ఒన్నంచ చరాచరాణ్యదవిశి ద్భూతాని నాతఃపరం

కింఞ్చిద్వస్తు పరాత్పరో య మతమా ఏకః పురాణో మహాన్. ౧౭౪

వ్యా.- నను యది బ్రహ్మ జగత్కారణం స్యా త్తస్మి పటే తన్తోరివ జగతి
బ్రహ్మణోనుగతి స్సాన్యత్. నతు తథా కిన్తు అవ్యాకృతమేవ జగత్కారణమిత్యుక్త

మతఃపహ-అవ్యక్తేతి. న కేవల మవ్యక్తం జగత్కారణం భవతి అచేతనత్వాత్. నాపి శుద్ధం బ్రహ్మ జగత్కారణం నిర్వికేషత్వా త్కిన్తు అవ్యక్తోపహితం బ్రహ్మ జగత్కారణ మిత్యాహ. అవ్యక్తోపహితా ద్వితః బ్రహ్మణ స్సకాశా త్త్రై లోక్యసృష్టి సమభవత్. తామేవ సృష్టిం దర్శయతి. సపష పరః పరమేశ్వరః. అవ్యక్తోపహితత్వతన్యలక్షణః. భువి లోకే పశ్చిభిర్భూతైః ఖివాద్వాదిభిః విచిత్రాణా దేహాణా దేవమచవ్యతిర్యగాదీనాం ఉదసృజత్సర్వజ్ఞ. ప్రథమం భూతాని సృష్ట్వా తతో భౌతికాని తై సృష్ట్వా నిత్యర్థః. సపష పరమేశ్వర ఏవ. అన్నం భూత్వా చరాచరాణి భూతాని ఉదమిశత్ ప్రవివేశ. వీహియవాద్యన్నం భూత్వా మనుష్యాదిశరీరాణి వృష్టిజలం భూత్వా స్థావరశరీరాణిచ ప్రవిష్టశత్యగ్ధః. ఏతేన జగత్స్థితిహేతు శ్చేశ్వర ఏవేశ్వరత్వమ్. అతో ఽస్మా దీశ్వరా త్పర మస్య త్కిన్చిదపి వస్తు నాస్తి. సర్వస్యా పీశ్వర కార్యత్వే నేశ్వరా దసస్యత్వా దితి భావః. అత్ర పర ముత్కృష్టం నా స్తీత్యపి గమ్యతే. తస్మైన సర్వోత్కృష్టత్వా దితి భావః. అయ మిశ్వరః పరాత్పరః పరా దుత్కృష్టాద్ధిరణ్యగర్భాదేరపి పర ఉత్కృష్టః. తత్రహేతుమాహ అతమాః తమోదూరః అవిద్యమానాజ్ఞానశతీవా అత ఏవ మహానా పరాత్పరత్వే హేత్వన్తరమాహ. పురాణశ్చి- పురాపి నవః అనాది రిత్యర్థః. హిరణ్యగర్భస్తు ప్రథమజ ఏతత్పుత్రేవేతి సాదిరేవేతిభావః. ఈశ్వరాః కతి సస్తీత్యత్రాహ ఏకశతీ. నానాత్వే జగద్వాపా రాసిద్ధేః. అతఏవ న తత్స మశ్చేతి శూన్యతే. ఏకత్వశ్చాస్య ఏతదుపాధే రవ్యక్తస్యైకత్వప్రయుక్తమ్. జీవాస్తు నానా తదుపాధ్యస్తఃకరణానేకత్వాత్ తస్మా త్స్వాభావిక బౌపాధికోవా నా స్తీశ్వరభేదః నచైవం జీవేశ్వరభేద సిద్ధశ్చితి వాచ్య మాపాధికస్య తస్యేష్వత్వాత్.

౧౭౪

శ్లో॥ వేద సృత్య మృతంచ కర్మ వివిధం భూతం భవ ద్భావిద
త్రైలోక్యం పవనో ఽగ్ని రింద్ర రరుణో జ్యోతిర్గణ శ్చామృతమ్
బ్రహ్మ ఖానిలవహ్ని వారివసుధాః స్థూలో విరా డిత్యదో ఽ-
విద్యాదృష్టికృతం జగ త్సుఖమయం బ్రహ్మైవ విద్యాధియా. ౧౭౫

వ్యా.-నను యది పురుషా త్పరం కిన్చిదపి నాస్తి పురుషశ్చ సచ్చిదానంద లక్షణః కథం త్వర్తి జగ దుపలంబ ఇత్యత్రాహ వేదశ్చి - వేదః సత్యమ్ ఋతమ్ వివిధం కర్మచ భూతం భవత్ భావిత త్రైలోక్యం లోకత్రయం పవనః వాయు ర్దేవతా అగ్నిశ్చ దేవతా ఇన్ద్రః అరుణ సూర్యః జ్యోతిర్గణః అమృతం సుధా

బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భః ఖానిలవహ్నివారివసుధాః పంచభూతాని స్థూలో విరాట్
 ఇ త్యవిద్యాదృష్టికృతమ్. అజ్ఞై రవిద్యయా దృశ్యమాన మిత్యర్థః. అద ఏతజ్జగత్
 విద్యాధియా సుఖమయం సచ్చిదానందాత్మకమిత్యర్థః. బ్రహ్మైవా యథా అవిద్యా
 కృత స్సర్పాభాసో విద్యయా రజ్జురేవ తద్వత్. అవిద్యావశాదేవ జగ దుపలబ్ధ్యా
 నతు వస్తుతథితి సచ్చిదానందాత్పురుషా త్కిమపి నాస్త్యేవ. ౧౭౫

శ్లో॥ ఏతస్మా త్పురుషా ల్లవాస్తురికలా కాష్టా నిమేషాః ఊణా

నాడ్యశ్చాసి ముహూర్తకా దిననిశాః పతాశ్చ మాసర్తవః

అబ్దాఇత్యయ ముద్భభూవ సమయః కస్మిన్స్తు కాలే స్వరుక్

త్రైలోక్యం స దుదోహ భోగ్యనిచయం గోపః పయో గామివ. ౧౭౬

వ్యా.-నను 'ప్రకృతిః పురుషశ్చైవ నిత్యః కాలశ్చ సత్త' మేతి పురాణ
 వచనాత్ నిత్యత్వేన కల్పితః కాలః పురుషాద్భిన్నఏవ విద్యా దృష్ట్యా పీత్యా
 శక్త్యాహ. ఏతస్మాదితి- ఏతస్మా త్పురుషా దయం ప్రత్యక్షః కాల ఉద్భభూవ.
 అతో న నిత్యః కాలఇతి పురుషకార్యత్వా త్పురుషాభిన్నఏవ ప్రపంచవత్.
 శో ౭యం కాలో ౭త ఆహ. లవాః నలినీపత్రీసంహత్యాం సూక్ష్మసూచ్యా
 విభేదనే దళే దళేతు యః కాల స్సకాలో లవవాచకః ఇత్యుక్తలక్షణాః త్రిట
 యః లవై స్త్రిటి సాస్య త్రింశద్భి రితి త్రింశల్లవపరిమితాః కలాః త్రింశత్క
 స్థాత్మికాః కాస్తాః అస్తాదశనిమేషాత్మికాః నిమేషాః పక్షపాతపరిమితాః కాల
 విశేషాః ఊణాః త్రింశత్కలాత్మికాః నాడ్యో ఘటికాః ముహూర్తావవ ముహూ
 ర్తకాః = ద్వాదశక్షణాత్మికాః -ఘటికాచ్యయాత్మకాశ్చ. దిననిశాః త్రింశద్వట్రికా
 త్మికాని దినాని తావత్పరిమితావవ నిశాశ్చ. దిననిశయో ర్వయో రహణో
 రాత్రీ ఇతిసంజ్ఞా. స చాహణోరాత్రీ త్రింశస్మహూర్తాత్మికః పతాః పంచదశా
 హణోరాత్రీత్మికాః శుక్లకృష్ణభేదేన ద్వివిధాః మాసాః పక్షద్వయాత్మికాః
 చైత్రాదిభేదేన మేషాదిభేదేనవా ద్వాదశ ఋతవః మాసద్వయాత్మికాః వసంతాది
 భేదేన షట్ అబ్దాః ఋతుషట్కలాత్మికాః సంవత్సరాః తేచ ప్రభవాదిభేదేన
 షష్టిః చాస్త్రసౌరబార్ష స్పృశ్యసావసభేదేన చతుర్విధా ఇతివా ఇత్యయం సమయ
 ఇత్యన్వయః ఏవం కాలే సృష్టేనతి. కస్మిన్స్తు కాలే కస్మింశ్చ త్సమయే స్వరుక్
 స్వప్రభ స్స ఈశ్వరః గోపో గాం పయఇ వత్రైలోక్యం భోగ్యనిచయం దుదోహ భూ
 ర్భువస్సువరాఖ్యలోకత్రయే స్వసృష్టే అన్నాదిభోగ్యజాతం కల్పయామానేత్యర్థః.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వః స్తమ్భవ దేవ నో భవతివా సూర్యాదివ నోర్ధ్వగ
 శాలావంశఇవాధ గోవృషభవ త్తిర్యజ్ సవాయం పుమాన్
 మధ్యే తిష్ఠతి నో గృహస్థిరవ నో మధ్యస్థితో నాభివత్
 తస్మా దేవ మహద్యశా న పురుషై స్సాహ్యో నియామ్యో నచ.

౧౭౭

వ్యా.— నను కస్మాదసౌ ప్రాణిభి ర్నగృహ్యతే అతిఆహ. ఊర్ధ్వగతి- ఏష
 పురుషః స్తమ్భవ దూర్ధ్వః నో భవతి సూర్యాదిన దూర్ధ్వగశ్చ సభవతి అథ
 శాలావంశఇవ గోవృషభవద్వా అయంపుమాన్ తిర్యజ్ సభవతి ఆయం గృ
 హస్థిరవ ఘట ఇతిశేషః మధ్యే నోతిష్ఠతి నాభివత్ మధ్యస్థితశ్చ నోభవతి త
 స్మాత్ మహానితి మహాదితివా యశః కీర్తి ర్యస్య న మహద్యశాః మహద్యశఇతి
 నామవా నితివా మహాదిన బ్రహ్మేవ వ్యాపకం యశోయస్య న మహద్యశా ఇతివా.
 ఏష పురుషః పురుషైః ప్రాణిభిః గ్రాహ్యః చక్షురాదిభి ర్నిసీతుం శక్యః న నియా
 మ్యశ్చ నభవతి.

౧౭౮

శ్లో॥ తచ్ఛాతీంద్రియ మస్య రూప మనఘో బుద్ధ్యా అగ్రయా పశ్యతి
 జ్ఞాత్వైవం హ్యమృతో భవత్వపి యతః ప్రాణోత్క్రమో నో బుధః
 అస్తా దాస హిరణ్యగర్భఇతి నా ప్రా క్సర్వభూతేశ్వరః
 న ద్యాం భూమి మిమాం బిభర్తి జగతాం రాణి నియన్తా భవన్. ౧౭౯

వ్యా.—నను య ద్యగ్రాహ్యః పురుషః తర్హి కథమస్య జ్ఞాన మత ఆహ.
 తచ్ఛేతి - అతీంద్రియం శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాభావే నేంద్రియాగోచరమపి శత్రుసిద్ధ
 మస్య పురుషస్య రూపం సచ్చిదానందలక్షణ మనఘః పుణ్యపాపరహితో యోగీ
 విద్వాన్ అగ్రయా సూక్ష్మయా ఏకాగ్రయాచ బుద్ధ్యా పశ్యతి సాక్షాత్కరోతి
 కిం తద్జ్ఞానా త్ఫల మత ఆహ ఏనం పురుషం జ్ఞాత్వా అయ మహ మస్మీతి సాక్షా
 త్కృత్య అమృతో మరణరహితః అపిశబ్దా త్సంసారదుఃఖరహితః పరిమానస్థమ
 యశ్చ భవతి. హిః ప్రసిద్ధా. నను బ్రహ్మజ్ఞా అపి శుకవామదేవాచ యో భవన్ సద్వ
 శ్యస్తఇతి కథం బ్రహ్మవిదో మరణాభావో అత ఆహ. యతో యస్మాత్ బుధః
 తత్త్వవిదః ప్రాణోత్క్రమః ప్రాణానాముక్త్యాన్తి రోషాన్తి ప్రాణోక్క్రమణమేవ
 మరణం తచ్చ తత్త్వవిదో నభవతి తత్త్వవిదః ప్రాణా నోత్క్రామన్తి అత్రైవ సమవలీ
 యస్తే ఇతిశ్రుతేః నచై తావతా తత్త్వవిద స్సర్వదాపి జీవన్తీతి భృమితవ్యం-ప్రాణ
 భారణలక్షణజీవత్త్వస్వాపి తేషా మభావత్. నహి తేషాం ప్రాణా స్సన్తి తస్మా

స్మృక్తా స్తత్త్వవిదో సజీవన్తి నాపిమృతాః కిన్తు బ్రహ్మభూతా స్తైష్ఠ్యేవ కి మయం
పురుషః ప్రసిద్ధో హిరణ్యగర్భః సేత్యాహం ప్రాగాహం. అస్మాత్పురుషా త్వర్వభూ
తేశ్వరః హిరణ్యగర్భః ఇతి నా జీవ ఆస = ఉదభూత్. స హిరణ్యగర్భః జగతాం
రాజా నియన్తాచ భవక్ ద్యాం ద్యులోక మిమాం భూమించ విభర్తి. ౧౭౫

శ్లో॥ ఆత్మానఞ్చ బలం దదాతిచ తనా జీవాత్మనా యః స్థితో
యస్యాఞ్చ మతివ ర్తితుం స మనుజా దేవాశ్చ సేతా స్సమే
య స్యాస్తేచ వశే ౭మృతం మృతమపి ఛాయేవ హా ప్రాణినాం
య స్యేమే హిమవన్మృఖా మహిమభి స్తిష్ఠన్తి భూమా ధరాః. ౧౭౬

వ్యా.-పురుషప్రధమజన్య హిరణ్యగర్భస్త్వైవైవంవిధో మహిమా కిమ్మునః
పురుష స్యేశ్వర స్యేతి కథయితుం హిరణ్యగర్భం వర్ణయతి. యః తనా శరీరే జీవా
త్మనా జీవమాపేణ స్థితస్సౌ ఆత్మానం దదాతి బలంచ దదాతి దేహస్యాత్మా
జీవః స హిరణ్యగర్భవేతి తస్మాత్ప్రపదత్వ మిద్దాదిరూపేణతు బలప్రదత్వ మితి
భావః యస్య ఆఞ్చ మతివ ర్తితుం సమే సర్వేషి మనుజా దేవాః చకారా దసురా
దయః సేతా ససమర్థాః. అమృతం మోక్షస్వరూపం ప్రాణినాం మృతం మృత్యుశ్చ
యస్య ఛాయేవా నాతపథవ వశే వర్తతే హా ఇత్యద్భుతే ఇమే హిమవన్మృఖాః
ధరాః పర్వతాః యస్య మహిమభిః భూమాతిష్ఠన్తి అన్యథా తిర్యక్పతేయరేవేతి
భావః. ౧౭౬

శ్లో॥ భూమ్యా సాక మవస్థితో జలనిధి ర్యస్త్వైవ నిఘ్నో దిశా
నిఘ్నో యస్య సమా భుజావివ యతో ధర్మో వ్యధర్మస్తథా
గానాభూమియుగఞ్చ యస్య రుదితా దాసీచ్ఛ సంస్తమ్భితం
దేవానాంచ సృణా ముదేతి తరణి ర్యస్యాధికారా ద్భవతు. ౧౭౭

వ్యా.-భూమ్యాసాకం సహవస్థితో జలనిధిః యస్త్వైవ నిఘ్నో ఆధీనః
సమా స్పర్శా దిశాః యస్య నిఘ్నోః ధర్మో అధర్మశ్చ యతో యస్య భుజావివ
వర్తతే యస్య రుదితా దోదనాత్ ద్యావాభూమియుగ మాసీత్ బభూవ అత
ఏవ రోదసీఇతి తయో ర్నామేతిభావః. దేవానాం సృణా శ్చావస్థానాయేతిశేషః
ద్యావా భూమియుగం సంస్తమ్భిత శ్చాసీత్ యేనేత్యేవ యస్యాధికారాన్నియోగా
ద్భవతు = వివిధం యథాతథా తరణి సూర్య ఉదేతి. ౧౭౭

శ్లో॥ ద్యా ముగ్రాం పృథివీం దృఢా మకృత యః స్వగ్రామృతం పుణ్యవ
త్స్వజ్ఞానాత్మతమోరవి ష్వమృతమ ప్యాస్థాపయామాస యః

గర్భస్వాదిగణం నభ స్మృతసృజ స్థానం దధానా అపః

కుర్వాణా శ్శుచి మాప యశ్శుభవనతాం సర్వామరాస్వాయితః. ౧౫౧

వ్యా.- యః ఉగ్రా మపుణ్యవద్భి ర్ద్రష్పాప్రిపాం ద్యాం దృఢా మకృత పృథివీంచ దృఢా మకృత యః పుణ్యవత్సు స్వర్ణామృతం స్వర్గసుఖ మాస్థాపయా మాన అజ్ఞానాత్మతమోరవిషు అజ్ఞానరూపతమసః సూర్యభూతేషు తత్త్వవి త్స్వి త్యర్థః అమృతం మోక్షసుఖ మప్యాస్థాపయామాన నభసి గర్భస్వాదిగణ ముదస్మ జత్. దక్ష మగ్ని చయనకుశలం యజమానం దధానా ధారయన్తి ఉత్పాదయన్తి రిత్యేతత్. శుచిం చేతవ్య మగ్నించ కుర్వాణా జనయన్తి అపః జలాని భవనతాం విశ్వత్వ మాపయ త్రాపయామాన జలమయోహి ప్రిపశ్యుః. 'అపవన ససర్వాదౌ తాసు వీర్య మపాస్మజత్, త దణ్ణ మభవ ద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రిభ' మితి భాగ వతాత్. యశ్చ సర్వామరాస్వాయితః సర్వేషా మమరాణాం జీవనభూతః భవతి.

౧౫౧

శ్లో॥ ఆత్మా పుత్రీ ఇతి శ్శుతే స్స భగవాన్ దేవోత్తమోహిశ్వరో

బ్రహ్మణ్డోదరవర్త్యయంహి సకలా ఆవృత్య కాష్ఠాః స్థితః

జాతోఽయం బహుధా భవిష్యతి పునః ప్రత్యుజ్జనుస్తాన్తర

స్సర్వాత్మేంద్రియసాధన స్తదధివ స్సర్వాశ్రియ స్తిష్ఠతి.

౧౫౨

వ్యా.- బ్రహ్మణ్డోదరవర్తీ స భగవాన్ దేవోత్తమో హిరణ్యగర్భః ఆ త్మా పుత్రీఇతిశ్శుతే రీశ్వరవవ. అయ మీశ్వరః సకలాః కాష్ఠా దిశఆవృత్య స్థితః హిః ప్రసిద్ధా. అయ మీశ్వరః దేవమరుష్యాదిరూపేణ బహుధా జాతః భవిష్యతి జనిష్యతేచ మాయయేతి భావః. అయమీశ్వరః సమస్తాన్తరః సమస్తానా మన్నమ యాదిపశ్యుకోశానా మాన్తరః సర్వాత్మేంద్రియసాధనః సర్వాణి ఆత్మేంద్రియాణి అన్తఃకరణబహిఃకరణాని సాధనాని సుఖాదిరూపాద్యుపలబ్ధిద్వారాణి యస్య స తథోక్తః తదధివః తేషా మాత్మేంద్రియాణా మధివః అధ్యక్షః సర్వాశ్రియః సర్వస్య జగత ఆధారః సర్వకల్పనాధిష్ఠానత్వా దిత్యర్థః ప్రత్యక్ష ప్రత్యగ్తాత్మానా తిష్ఠతి.

౧౫౨

శ్లో॥ సర్వాత్మా యదయం తతోఽస్య దృశయ స్సర్వత్ర వక్ష్యాణ్యథో

హస్తాశ్చాపి పదో భవన్తి సకలం వశ్యం భుజాభ్యా మిదమ్

భూతైః పశ్యుభి రేష సర్వభువనం చోత్పాదయం స్తిష్ఠతి

స్వస్మిన్నేవ మహిమ్నీ హృద్గత మిమం యో వేద ధాతుః పితా. ౧౫౩

వ్యా.-యద్యస్మా దయ మీశ్వరః సర్వాత్మా తత స్తస్మా దస్వేశ్వరస్య సర్వత్ర దృశయ శ్చక్షూంషి వక్త్రాణి హస్తాః పదః పాదాశ్చ భవంతి, అపిశబ్దా త్కర్ణాన్యవయవాస్తరగ్రహణమ్ ఇదం సకల మస్య భుజాభ్యాం ధర్మాధర్మ రూపాభ్యాం వశ్యమాయత్తం భవతి. ఏషః పశ్చిభిర్భూతై స్సర్వభువన ముత్పాదయన్ చా దవక్ హరంశ్చ స్వస్తి స్మహిమ్యైవ తిష్ఠతి హృద్గత మిమ మీశ్వరం యో వేద స విద్వాన్ ధాతు రుత్పాదకస్యాపి పితా ఉత్పాదకో భవతి ఈశ్వరో భవతీత్యేతత్.

౧౮౩

శ్లో॥ ఓతఃప్రోతఇవాఖిలే జగతి య స్తన్తుర్వ దీర్ఘః పటే
సోఽస్మాకం జనితాచ బన్ధు రముతో ధాతాచ జానాతి సః
లోకాం స్తేషు పదాని భోగ్యనిచయం సర్వం విదిత్వా యథా
కర్మాస్మాక మయం ప్రియచ్ఛతి ఫలం సర్వేశ్వర స్సర్వవిత్.

వ్యా.—యః పటే దీర్ఘ స్తన్తుర్వ తన్తురివ అఖిలే జగతి ఓతఃప్రోతశ్చ సః అస్మాకం జనితోత్పాదకః బన్ధుశ్చ భవతి అముతోఽముష్య జగతో ధాతా విధాతా చ భవతి. సః లోకాన్ తేషు లోకేషు పదాని ఇంద్రాదిస్థానాని భోగ్యనిచయ మమృతాదిభోగ్యవస్తుకదమ్బం చ జానాతి అయం సర్వవి త్సర్వేశ్వరః పురుషః సర్వం విదిత్వా అస్మాకం యథాకర్మ కర్మానుచూపం ఫలం స్వగ్గాది ప్రియచ్ఛతి దదాతి.

౧౮౪

శ్లో॥ విద్వాంసః పరియన్తి లోకనిచయం ప్రాచ్యాదికాస్థాచయం
లోకాం స్తత్రచ లోకపాంశ్చ యుగప త్సర్వాత్మకత్వా త్స్వతః
సర్వత్రాపి పరాత్మనోఽస్య సతతావస్థాన మీశస్య య
శ్శాస్త్రా దేత్య గురోః ప్రవశ్యతి బృహ ద్రుహైవ స బ్రహ్మవిత్.

౧౮౫

వ్యా.—అనాత్మవిదా మీశ్వరా త్స్వగ్గాదిఫలప్రాప్తి ర్దర్శితా అథాత్మవిదః కింఫలస్ఫునతీశ్యతోచ్యతే-- విద్వాంసః ఆత్మవిదః సర్వాత్మకత్వాద్ధేతోః. స్వతః స్వేనైవ స్వతః స్వస్య సర్వాత్మకత్వా దితి వా యుగప దేకకాలావచ్ఛేదేనైవ లోకనిచయం భూరాదిలోకచయం ప్రాచ్యాదికాస్థాచయం తత్రచ లోకేషు దిశాసుచ లోకా జనా లోకపా లోకపాలా నిన్ద్రాదీంశ్చ పరియన్తి పశ్యన్తి సర్వజ్ఞస్య స్ఫులిమిత్యర్థః. అథ తత్త్వదర్శన మనూద్య ప్రధానం ఫలం దర్శయతి

యః అన్యేకస్య పరాత్మనః సర్వతాపి సతతావస్థానం సతత మవస్థితిం శాస్త్రా
ద్గురో రుపదేశాచ్చ ఏత్యే జ్ఞాత్వా బ్రహ్మద్రుహ్నా ప్రత్యగభిన్నం ప్రపశ్యతి సాక్షా
త్పశ్యతి. స బ్రహ్మవి ద్రుహ్నోవ భవతి. ౧౮౫

శ్లో॥ సత్యస్యాస్య పరాత్మనః ప్రధమజో హైరణ్యగర్భో మహాకా
లోకాః సప్త దిశోదశాప్యనుభృతో దేవాదిదేహాం స్తథా
సృష్ట్యా సర్వ మభీత్య తా త్త్వికధియా సత్యం సుఖం చిన్మయం
బ్రహ్మాత్మాన మనస్త మేత్య మహతి బ్రహ్మణ్యహో వర్తతే. ౧౮౬

వ్యా.-నను క ఏవం బ్రహ్మవి ద్రుహ్నభూత ఇత్యతాహ సత్యస్యేతి. సత్యస్య
పరమార్థస్య ఏతే నాస్మా దన్యత్సర్వ మ్మిచ్ఛేవేతి సూచ్యతే. తిత్సన్యమతోన్యదార్థ
మితి శ్రుతేః అన్య పరాత్మనః ప్రధమజః ప్రధమం బాతో మహాకా మహాత్మా
హైరణ్యగర్భః స్వాధ్యే ౭౯. సప్తలోకాః దశదిశః అనుభృతః ప్రాణినో దేవాది
దేహాంశ్చ సృష్ట్యా సర్వమపి స్వసృష్టం జగ దభీత్య అభివ్యాప్య తా త్త్వికధియా
తత్త్వజ్ఞానేన సత్యం సుఖం చిన్మయ మనస్తం బ్రహ్మ ఆత్మాన మేత్య ఆత్మ
త్వేన ప్రపద్య సాక్షాత్కృత్యేతి యావత్. ఆత్మానం బ్రహ్మేత్యేతివా సత్యాది
లక్షణం యదబ్రహ్మ తదభిన్న మాత్మాన మేత్యేతివా. ఆత్మానం సత్యాదిలక్షణ
బ్రహ్మభిన్న మేత్యేతివా. మహతి బ్రహ్మణి వర్తతే అహోఇతి హిరణ్యగర్భ
చరితంప్రతి విస్మయః. అయంచ హిరణ్యగర్భో ఒతిక్రాంతవన తస్యైవ ముక్త
త్వాత్. నాధునాతనః అన్య దేహానద్భావాత్. యద్వా ఆధునికోపి హిరణ్య
గర్భో గ్రహీతుం శక్యతేవ. జీవన్ముక్త స్యాస్య బ్రహ్మణి స్థితుపపక్షే. ౧౮౭

శ్లో॥ తప్త్యా జ్ఞానమయం తప స్సభగవాః సత్యం స్వరోచి రృతం
సృష్ట్యా రాత్రీదినాత్మకంచ సమయం నానావిధా సర్గవాః
అబ్ధం చంద్రరవీ యథాపుర మథా ద్విశ్వస్య వశ్యాత్మనా
ద్యాం భూమిం గగనంచ తత్ర సకలా స్ఫోగా న పితౄవశాత్. ౧౮౮

వ్యా.-కథం ధాతా సృష్టం జగ దిత్యతాహ త్త్విక. స్వరోచిః స్వప్ర
కాశః స భగవా నీశ్వరః జ్ఞానమయం తపః తప్త్యా కృత్వా సత్య మృతంచ సృష్ట్యా
తతో రాత్రీదినాత్మకం సమయం కాలం సృష్ట్యా తతో నానావిధా సర్గవా
స్సముద్రా నబ్ధం సంవత్సరాత్మకం కాలం చంద్రరవీచ యథాపురం పూర్వకం
దధా త్సర్జ. తతః విశ్వస్య వశీ స్వామీ స ఆత్మనా స్వేనైవ ఈక్షావశా త్సజ్జ

ల్పాత్ ద్యాం భూమిం గగనం లోకత్రయమిత్యర్థః. తత్త్ర సకలాన్ భోగాంశ్చ
అధాత్. ౧౮౭

శ్లో॥ పాకైశ్చే పురుషైః కృతా బహువిధా ధర్మా అధర్మాః ఫలం
దాతుం స్వం ప్రవణా యదా ప్రజనయన్ లోకాన్ సముద్రస్తదా
రాజాముష్య వృషా గిరేః కుహరవ దేహాన్తరభే స్థితః
పుణ్యేఽవ్యేఽత్యధికే సువానభవ స శ్చంద్రః ప్రవృద్ధో బృహత్. ౧౮౮

వ్యా.-కదా జగత్సృష్టి రతఃపా పాకైశ్చే పురుషైశ్చేవైః కృతాబహువిధా
ధర్మా అధర్మాశ్చ స్వంఫలం దాతుం యదా ప్రవణా ఉన్ముఖా అగ్రవన్ తదా
లోకాన్ ప్రజనయన్ ప్రవణ్యం పురుషత్వానయన్ సముద్ర స్తద్వనతిగమ్యార్థః.
సమ్మోదాఖ్యపరమానందస్వభావత్వాద్వా సముద్రః. సమగ్ర గుచ్ఛిసతి ఉత్పత్యతే
జగ దస్మాదితివా సముద్రః. అముష్యజగతో రాజా వృషా భక్తానాం కామప్ర
వర్జకః. గిరేః కుహరవ గర్భ్యామిస. పుణ్యే పవిత్రే అవ్యే అపహేతౌ అత్యధికే
ఇతరావయవేభ్యోఽత్యస్తమధికే శ్రేష్ఠే దేహాన్తరభే హృగయాకాశే హృత్పు
ణ్డరీకచ్ఛిదే ఇత్యర్థః. స్థితః సువానః సేరకః అన్తర్యామి నః చంద్రీభవ ఆహ్లా
దక ఇతిశేషః. స్థితఇతివా ప్రవృద్ధః ప్రకర్షేన వృద్ధః యస్మా ద్వృన్వ్యతిశయన
ద్వస్తు నాస్తి స ఇత్యర్థః. అతపవ బృహస్పతిహ్మ భవతీతిశేషః - సభగవానితి
కర్తుః పూర్వశ్లోకాదత్యాయవృత్తిః. సభగవాన్ లోకాన్ ప్రజనయన్ సముద్రో
భవతి. వృషా స న్నముష్య రాజా భవతి. దేహాన్తరభే స్థితస్సన్ సువానో
భవతి. చంద్రీభ వాహ్లాదకః. ప్రవృద్ధశ్చ సన్ బృహస్పతీ త్యస్వయః. యద్వా -
సముద్రోత్వాదివిశేషణవిశిష్ట సభగవాన్ బ్రహ్మ భవతి. అధవా సముద్రోత్వాది
విశేషణవిశిష్ట సభగవాన్ బృహదివ ప్రవృద్ధోభవతి. యద్వా బృహ ద్బ్రహ్మ
భిన్న సముద్రోత్వాదివిశేషణవిశిష్ట సభగవాన్ ప్రవృద్ధో భవతి. ౧౮౯

శ్లో॥ సోమోఽసా విభు రీశ్వర సుకలవి ద్వహ్నోత్మనా తిష్ఠతి
ధ్యాయంతోఽగ్ని మత స్తరన్తి విపదో భస్మీకరోతి ద్విషః
ధ్యాయంతాం దహన స్స నావికఇవామ్నోధిచ్ఛ నావా జనం
భక్తం స్వస్య వితారయ త్యనుచయం భత్రేచ సర్వార్థగమ్. ౧౯౦

వ్యా.-తస్యైశ్వరస్యాగ్నిరూపేణ ధ్యాయం ఫలభాహ. సోమః ఉమయా
బ్రహ్మవిద్యయా సహిత సోమః విభుః వ్యాపకః సుకల విత్సర్వజ్ఞః అసా వీశ్వరః
వహ్నోత్మనాతిష్ఠతి. అతోహేణోః అగ్నింధ్యాయంతః పురుషాః పవద స్తరన్తి.

దహనః ధ్యాత్వానాం స్వనేవినాం ద్విమః భస్మీకరోతి. స దహనః నావినః నావా
జన మమోఘధిమివ స్వస్య భక్తం జన మసుచయం వితారయతి విశేషేణ తారయతి
తంచ భక్తం సర్వార్థగం సర్వానర్థాన్ పుత్రపౌత్రాదీన్ భూమిరణ్యసింశ్వు
గచ్ఛతి పాప్నోతీతి సర్వార్థగః తం ధత్తే కరోతిచ. ౧౮౯

శ్లో॥ తోయం బ్రహ్మణి కల్పితం జ్వలతిహి జ్యోతిర్మయం నూయయా
దేహదేః పరివివేచితస్య మమతజ్జ్యోతిః స్వరూపం జ్వలత్
జ్యోతి ర్బ్రహ్మ తదేవ చాహ మహ మిత్యస్తః స్ఫుర త్యేష యో
జీవో బ్రహ్మ సవవ మాం జల మహం వహ్నా షీపామ్యాద్ధుని. ౧౯౦

వ్యా.—నిష్పాపస్యైవ శుద్ధచిత్తస్య బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారిః తచ్చ
పాప మగ్నినా నాశ్యత ఇత్యుక్త మిదానీ మహం ప్రాశనం సర్వపాపహరం ముచ్య
తే. తోయమితి- తోయం బ్రహ్మణి నూయయా కల్పిత మశవన జ్యోతిర్మయం
మధిష్ఠానచైతన్యస్వరూపం సత్ జ్వలతి భాతిహి. దేహదేస్సకాశా శ్రవ్యపేదికస్య
మమ తదేవ జ్యోతి రధిష్ఠానచైతన్యం స్వరూపమ్. జ్వలత్స్వప్రకాశం జ్యోతి రధి
ష్ఠానచైతన్యమేవ బ్రహ్మ. అహంచ తదేవ బ్రహ్మైవానయ ఏష జీవాః లిహామితి
అస్తర్జ్వలదయమధ్యే స్ఫురతి స జీవో బ్రహ్మైవ. జలం జలరూపం మాం సుహం
వహ్నా అగ్నిరూపే ఆత్మని మయి షీపామి జుహోమి బ్రహ్మణి సర్వస్య కల్పి
తత్వాత్ మమచ బ్రహ్మభిన్నత్వా త్కల్పితస్య చాధిష్ఠానానాదికత్వా జ్వలం
వహ్ని శ్చేత్సుభయ మహమేవేత్యర్థః. అత్ర వహ్ని ర్జ్వలరాగ్ని రితి వేద్యమ్. ౧౯౧

శ్లో॥ వేదానా మృషభో జగన్మయతను ర్యో వేదసారః ప్రహ
నాథస్య భిమతశ్చ తత్రప్రణవగ స్స బ్రహ్మవిద్యాం సతామ్
శక్యః ప్రాప్తు మనాది రాది రముతః ప్రోవాచ జిజ్ఞాసవే
దేవర్షిస్త్రపితృవ్రజాయ భగవాం స్తేభ్యో నమస్కుర్మహే. ౧౯౨

వ్యా.—యః వేదానా మృషభః శ్రేష్ఠః జగన్మయతనుః విశ్వరూపః ప్రజా
నాథస్య వేదసార ఇత్యభిమతశ్చ. తత్రప్రణవగః తేన ప్రణవేన ప్రతిపాద్యమాన
ఇత్యర్థః. అథోహి శబ్దే వర్తతే. సతాం ప్రాప్తుం శక్యః అనాదిః అముతో జగత
ఆదిః కారణంచ సభగవాన్ ఈశ్వరః. హిరణ్యగర్భః పరమేశ్వరశ్చ శ్రేష్ఠనా అస్మిన్
పక్షే హిరణ్యగర్భద్వారేతిశేషః. జిజ్ఞాసవే దేవర్షిస్త్రపితృవ్రజాయ బ్రహ్మవిద్యాం
ప్రోవాచ. తేభ్యః బ్రహ్మవిద్యాం ప్రాప్తవద్భ్యః దేవాదిభ్యః నమస్కుర్మహే.
బ్రహ్మభిన్నమస్కారస్య దురితనాశనద్వారా చిత్తశుద్ధిపూర్వకం బ్రహ్మవిద్యా

ప్రాప్తియోగ్యత్వసమ్పాదకత్వాదితి భావః. ఏతేన బ్రహ్మ వివిదిషో ర్బ్రహ్మ
విన్నమస్కారోఽచ్యవశ్యం కర్తవ్య ఇతినూచితమ్. ౧౯౧

శ్లో॥ జ్ఞాతవ్యం తపసా బృహ త్సుమతిభి సాత్మా దృతం తత్తపః
సత్యంచ శ్రీవణం శమో వితరణం యజ్ఞ స్తథార్వాక్తనమ్
త్రైలోక్యాశ్మక మస్తి య ద్బృహ దిదం వైరాజదేహాత్మకం
తస్యోపాసన ముత్తమం తప ఇనం సమ్య జ్ఞుముత్తో కురు. ౧౯౨

వ్యా.-బ్రహ్మజ్ఞానసాధనమాహ. తపసాబృహ ద్రూహ్మజ్ఞాతవ్యం కై రిత్యత
ఆహ సుమతిభి రితి. దుర్మతీనాం తపస్యేవానధికారా దితిభావః. కథం జ్ఞాతవ్య మత
ఆహ సాత్మాదితి. తపసా బ్రహ్మ విజ్ఞానస్వేతి శ్రుతేః తపసస్తు న్నిరేవేయం సహి
తపసా బ్రహ్మసాత్మాత్కారః కిన్తు తపోజస్యేన జ్ఞానేనై వేతి. తపస్తు బ్రహ్మజ్ఞా
నాజుకమేవ. తమేవ తం వివిదిషన్తి. తపసాఽనాశకేనేతి శ్రుతేః విజ్ఞానస్వేతి సన్నస్త
శ్రుతేశ్చ యద్వా సాత్మాత్తపసా దమ్భాదిరిహి తేన తపసేశ్వర్థః కిన్త తపోఽతఆహ-
ముతం త్తప ఇతి మనసా యథార్థవస్తుచిన్తనమ్ ముతిమ్ తథా సత్యం యథార్థ
భావణం తపః. శ్రీవణం వేదవేదాన్తార్థశ్రీవణం తపః - శమః మనఃస్థిరయోవరతి
స్తపః. వితరణం దానం తపః. యజ్ఞః దేవయజనంతపః. సర్వమపీదంతపోర్వాక్తన మను
త్తమమేవ. కిన్తస్త్వస్త్వమం తపోఽతఆహ. వైరాజదేహాత్మకం విరాట్పురుషరూపం
త్రైలోక్యాశ్మకం యదిదం బృహ ద్రూహ్మస్తి తస్య విరాజ ఉపాసన ముత్తమంతపః.
విరాట్పురుషావచ్ఛిన్నపరమాత్మధ్యానే కృతేనతి అనవచ్ఛిన్న బ్రహ్మసాత్మాత్కారస్య
సులభత్వాదితి భావః. తస్మా ద్దే ముముత్తో ఖదం విరాడుపాసనం సమ్య క్కురు. ౧౯౩

శ్లో॥ పున్నాగస్య సుపుష్పితస్య సురభి న్దూరా ద్యథా వాతివా
పున్నాగస్య సుకర్మణ శ్శుభయశో వాతి ద్యులోకం భువః
పద్భ్య మాహర తేవ డమ్బరభువా గర్తేఽసిధారాం స్థితాం
రక్ష్యో బుద్ధిమతాఽన్యతా దహరహః స్వాత్మా ద్విలోకచ్ఛిదః. ౧౯౪

వ్యా.-తచ్చ విరాడుపాసనం తపశ్శుద్ధచిత్తస్యైవ సమ్భవతి. నాశుద్ధచిత్త
స్య చిత్తశుద్ధిశ్చ విహితకర్మానుష్ఠానాదేవ భవతీతి విహితం కర్మప్రశంసతి నిషిద్ధం
కర్మచ నిష్ఠితి సుకహేతుత్వాత్. పున్నాగ స్వేతి యథా సుపుష్పితస్య పున్నాగస్య
వృక్షస్య సురభి ఘ్నిణతర్పణో గన్ధః దూరా ద్వాతి వాయునాసహగచ్ఛతివా తథా
సుకర్మణః శోభనయాజ్ఞాదికర్మవతః పున్నాగస్య పురుషశ్చేషస్య శుభయశః భువః
భూతలాద్యులోకం వాతి గచ్ఛతి లోకద్వయం వ్యాప్నోతీత్యర్థః గర్తేఽస్థితా మసిధా

రాంపద్భ్యా మాహరతా అకామతా డమ్మరభువాడమ్మరో బాతివిశేషః-తస్మా
 ద్భవతీతి డమ్మరభూః - తేన ఉచ్చరవాతీయేనేత్యర్థః. ఇవ. బుద్ధిమతా ద్విభో
 కచ్చిదః బోకద్వయనాశకా ఉచ్యతా త్పాదహరహః ప్రత్యహం స్వాత్మా
 రక్ష్యః అసిధారాం గర్తస్థాం పద్భ్యా మాకామకా డమ్మరో యథా స్వాత్మాన
 మతిజాగరూకతయా రక్షతి సతిప్రమాదే గర్తేవా పతిష్యామి అసిధారయావా
 విదీర్ణో భవిష్యామితి భయాత్. ఏవం బుద్ధిమాన్ యద్యహం ప్రమాదా
 త్పాప మాచరేయం తస్మై నరకంవా గచ్ఛేయం స్థావరతాంవా ప్రాప్నుయామితి
 భయా దాత్మానం రక్షే దిత్వర్థః. ౧౯౩

శ్లో॥ యో దేవేషు పితామహశ్చ కవిషు ప్రాచేతసో బ్రాహ్మణే
 హ్వాద్యో ధాతృసుతో మృగేషు మహిషః శ్వేనః స్తథా పక్షిషు
 అశ్వత్థో ధరణీరు సేషు ఏదిత సోమః పవిత్రేషువా
 సూర్యేన్ద్రగ్న్యసిలాత్మగాదిధరణీస్థిన్ద్వాదిలోకోఽపి సః. ౧౯౪

వ్యా.-ఏవం కర్మణా శుద్ధచిత్తః పరమాత్మానం విజ్ఞానీయాత్ - నచ పర
 మాత్మా - ఆదావేవ స్వస్వరూపేణ జ్ఞాతం నశక్యతే ఇతి తావత్సరమేశ్వరస్య
 విభూతీరాహ య ఇతి- యః దేవేషు మధ్యే పితామహో హిరణ్యగర్భః, కవిషు
 ప్రాచేతసో వాల్మీకిః, బ్రాహ్మణేషు ఆద్యః ప్రధమజో ధాతృసుః, వసిష్ఠశత్రుః
 మృగేషు మహిషః- పక్షిషు శ్వేనః- ధరణీరుసేషు వృక్షేషు అశ్వత్థః- పవిత్రేషు
 పావనేషు వస్తుషు మధ్యే సోమ సోమలతా ఇతి విదితః సపతేశ్వర ఇతి నాక్య
 శేషః. కిమేవం కథనేన సూర్యేన్ద్రగ్న్యసిలాత్మగాదిధరణీస్థిన్ద్వాదిలోకః సూర్యః,
 ఇన్ద్రః, అగ్నిః, అనిలః, ఆత్మా దేహః, ఖం గగన, మద్యి, ధరణీ భూఃస్థి
 సముద్రః ఏతదాది సురోష్విపి లోక స స ఈశ్వరపవ. ౧౯౪

శ్లో॥ ఏకాం లోహితశుక్లకృష్ణగుణవత్తేజోఽమ్బుభూమ్యాత్మికాం
 మాయాం దేవమనుష్య పత్రగపశుకిర్యాదిభూతోదయామ్
 ఏకోఽనాది రజాం భజజహి పురుషో మూఢః పశత్యమ్బుధౌ
 సంసారే పురుషో వరస్తు విబుధో హిత్వాఽమృతం నిస్తతే. ౧౯౫

వ్యా.-స్థూలారుఢతీన్ద్రాయేన తావత్సర్వం జగ దీశ్వర ఇత్యుక్త మిదానీం
 తదైవం జీవ ఈశ్వర ఇత్యుచ్యతే ఏకామితి. లోహితశుక్లకృష్ణ గుణవత్తేజోమ్బు
 భూమ్యాత్మికాం లోహితశుక్లకృష్ణాఖ్యరూపవత్తేజోమ్బుభూమయః శ దాత్మికాం
 తద్భూతాం తదాత్మనా పరిణతామిత్వర్థః. దేవమనుష్యపత్రగపశుకిర్యాది.

భూతోదయాం, దేవా, మనుష్యాః, పత్రగాః పక్షిణః, పశవః, క్రిమయః, తదాదీనాం భూతానాం ప్రాణినా ముదయో యస్మాస్తాం తథోక్తాం భౌతికాకారేణపరిణతా మిత్యర్థః. అజా మనాది మేకాం మాయాం ప్రకృతిం భజన్ సేనమానః అనాది రజ ఏకః మూఢః పురుషః జీవః సంసారేఽమ్బుధౌ వసతి. సజిన ఈశ్వరఇతి వాక్య శేషః అధార్మస్థితీమివేశ్వరమేవ దర్శయతి పురుషఇతి. అపరోఽన్యో విబుధో విద్వాన్ సర్వజ్ఞః పురుషస్తు హిత్వా మాయామితిశేషః అమృతం స్వానందం విస్తతే అనుభవతి. ఆత్మారామస్య వర్తతే. సఈశ్వరఇతివాక్యశేషః నను యద్యేవం తర్హి జగన్నేశ్వరః జీవో నేశ్వర ఇత్యాపత్తిశం నచేష్టాపత్తిః జీవేశ్వరా భేదవాదాభ్యుపగమాత్తవేతిచేదుచ్యతే. ఏకస్యైవేశ్వరస్య మాయయా జగద్భావ ఇవ జీవభావోప్యాపత్తితః. సతు వస్తుతేషాం జీవేశ్వరాద్వైతస్యాశ్చ తే. నచ జగ దీశ్వరా ద్వైతమపి ప్రాప్తమితి వాచ్యం. తస్యేష్టాపత్తే. సర్వంభవిదంబ్రహ్మేతిహి శూన్యతేఇతి.

౧౯౧

శ్లో॥ సగ్గానస్తరజా ప్రాజ్ఞా స పురుషా దన్యా ఘటోవా మృదః

సగ్గాత్పా క్పురుషా త్వరం కిమపి నో బ్రహ్మైకమేవాస్తి యత్

జీవస్స స్నయ మేకఏవ సకలాన్ దేహః ననుప్రావిశత్

జీవోఽస్మా త్తదనన్యఏవ జగతా తాదాత్మ్యవాన్ ఘోడశీ. ౧౯౨

వాక్య.-సను కన్యా జ్ఞగదీశ్వరఇత్యుచ్యతే తత్ప్రామా. ఘటః మృదః వా ఇవ సగ్గానస్తరజా ప్రాజ్ఞా పురుషా దన్యా సభవతి జగతః పురుషకార్య త్వేన పురుషా దనన్యత్వా జగ త్పురుషఇత్యుక్తం. యథా మృత్యుకార్య త్వేన మృదనన్యత్వా ఘటో మృదిత్యుచ్యతే తద్వదితి. సను జగతఃకారణం పురుషా దన్యదేవాస్తు అత ఆహ. యద్యస్మాత్ బ్రహ్మైకమేవాస్తి తస్మాత్సగ్గాత్పా క్పురుషా త్వర మన్య త్కిమపి నాస్తి పురుషస్యైవ బ్రహ్మత్వాత్. నచావ్యాకృతమస్తీతివాచ్యం. తస్య పురుషశక్తి త్వేన పురుషా దనన్యత్వాత్ నహ్యగ్నిశక్తి రగ్నేరన్యా నను పురుష కార్యత్వా జగ త్పురుషవేత్యుచ్యతాంనామ అనాది ద్వివః కథంపురుష ఇత్యుచ్యతే- పురుషస్యాకార్యంహి జీవః. తత్ప్రామా- ఏకఏవాయంపురుషః జీవస్యన్ సకలాన్ దేహః ననుప్రావిశ దనుప్రావిష్టః ప్రతిబిమ్బహుపేణావచ్ఛిన్నత్వ రూపేణేవేతి భావః తత్తస్మా జ్జీవః అస్మాత్పురుషా దీశ్వరా దనన్యఏవ ప్రతిబిమ్బస్య బిమ్బాదనన్య త్వా దవచ్ఛిన్నస్యచానవచ్ఛిన్నా దనన్యత్వాత్. కథ మన్యజీవత్వ మత ఆహ. జీవః ఘోడశీ ప్రాణాదిఘోడశికలావాన్. జగతా స్థావరజగ్దమత్మకేన ప్రపచ్ఛేన

తాదాత్మ్యవాంశ్చ భవతి మాయయేతిభావః. ఈశ్వరస్యైవ మాయాప్రాయశ్చేన కలావత్త్వేనదేహవత్త్వేనచ సంసారిజీవత్వం ప్రాప్తం సత్త్విశ్వరాచస్యకల్పిజ్జీవాఽస్తి ఇతిభావః. ౧౯౬

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానద మిశ్వరఞ్చ ధిషణా సప్రేరకం దేశికా
కారేణాత్మకలోపదేశక మముం సప్రార్థయేతేతి నా
ఆచార్యం ప్రదిశాద్య దేహి ధిషణాం నిర్మూలయైశ్చయం
దుస్వపాభ జగత్ప్రతీతిమపి మే జ్ఞానఞ్చ భద్రం దిశ. ౧౯౭

వ్యా.-కథం తర్హి జీవస్య సంసారనివృత్తి రిత్యత ఈశ్వరస్థానయేత్యాహ. నా జీవః మనుష్యఇతివా ధిషణాసప్రేరక మస్తర్యామిహాపేణ బుద్ధిసేరక దేశికాకారేణ గురురూపే కాత్మకలోపదేశకం బ్రహ్మవిద్యోపదేష్టారం వైశనవా త్తనా బ్రహ్మజ్ఞానప్రద ఞ్చము మిశ్వర మితి సప్రార్థయేత ఇతి కింశతాహ- అద్య ఆచార్యం ప్రదిశ ధిషణాం దేహి ఏనశ్చయం పాపబృన్దం నిర్మూలయ. దుస్వపాభజగత్ప్రతీతిం దుస్వపాతుల్యజగద్భాగ్నించ నిర్మూలయ - మే భద్రం మజ్జలం మోక్షప్రదత్వాదితిభావః జ్ఞాన మహంబ్రహ్మాస్త్యత్యాకారకం దిశ. ౧౯౮

శ్లో॥ అమౌఘధేరివ వీచయో ద్యుతిమయా ద్భూతా న్యభూవ స్పరా
దవ్యక్తోపహితా ద్విభోః శ్రుతిగణే గూఢాఽభిధాఽసోమితి
అసోపాంశుజపా దయే దమృతతాం విద్వా నిదం వర్తతే
దేవానాం రసనా ముఖేష్వివ తథా మోక్షాగినాభ్యాయితన్. ౧౯౯

వ్యా.-ఏవ మిశ్వరం సంప్రార్థ్య తతః కింకుర్యా నతాహ. అమౌఘ ధేరితి- అమౌఘధేన్సకాశా ద్వీచయశ్చ ద్యుతిమయా దవ్యక్తోపహితా త్వరా ద్విభోః ఈశ్వరా త్వకాశా ద్భూతాని బ్రహ్మదిస్తమృతవర్తనాని అభూవన్. అస్య ఈశ్వరస్య ఓమిత్యభిధానామ శ్రుతిగణే గూఢా. విద్వాన్ అస్య ఓంకారస్య ఉపాంశుజపాత్ ధ్యానకాలే శనైరుచ్చార్యమాణా జ్ఞపాత్, అమృత తా మమరణత్వం మోక్షమితియావత్, అయే త్ప్రీతియాత్. ఇవ మక్షరం దేవానాం ముఖేషు రసనా జహ్వివ వర్తతే. దేవాలప్యంకారం జపస్తీర్థిభిః. తథా ఇద మక్షరం మోక్షాగినాభ్యాయితం మోక్షసూపచక్రస్య నాభివ దాచరితం చక్రస్య నాభివన్నోక్షస్తేదమాశ్రియభూత మిత్యర్థః. ౧౯౯

శ్లో॥ జ్ఞానం యజ్ఞ ముపాశ్రితా హి మునయ శ్చిత్తే ధరన్తో బృహ
త్రన్నామ ప్రణవం బునన్తి ససమస్కారా స్సదా బ్రహ్మణే
గారోఽయం ప్రణవాత్మకశ్చ వృషభః శృంగై శ్చతుర్భి ర్యతో ౭
కారోకారమకారనానకపక్షై స్తత్త్వం పరం వాస్తవాత్. ౧౯౯

వ్యా.—ఉక్తార్థే విద్యదాచారం ప్రమాణయతి. జ్ఞానం యజ్ఞ ముపాశ్రితా మునయ స్సన్నాసిసః చిత్తే బృహ స్ప్రహ్మ ధరన్తస్సత్తః ససమస్కారాః సమ స్కుర్వన్తస్సన్తగత్యర్థః. బ్రహ్మణే బ్రహ్మర్థం బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థమితియావత్. తన్నామ ఈశ్వరాభిధానం ప్రణవం బునన్తి ఉచ్చరన్తి హిఃప్రసిద్ధా ప్రణవమేవ వర్ణయతి. అకారోకారమకారనానకపక్షైః చతుర్భిః శృంగైర్విషాదై ర్యతః గార శ్శుద్ధః శ్వేతశ్చ అయం ప్రణవాత్మకః వృషభః. ఇనం పరంతత్త్వం బ్రహ్మ తత్త్వం వాస్తవాత్ ఉజ్జగార ప్రతిపాదయతిస్మేత్యర్థః. ౧౯౯

శ్లో॥ ఆస్తే శృంగచతుష్క మన్య బృహతః పాదా శ్రుయ స్త్వాత్మని
ప్రాజ్ఞ స్తైజసవిశ్వకౌ పరమహ నివశ్యమ్భరా దైవతే
శక్తీ ద్వే చిద చిన్మయేతు శిరసీ లోకాః కరా స్సన్త గా
ర్భద్ధోఽయం ప్రణవ ప్రీధా వదతి తద్వ్యాప్తం సమస్తం యతః. ౨౦౦

వ్యా.—అన్య ప్రణవన్య బృహతో బ్రహ్మణః శృంగచతుష్కం పూర్వోక్త మస్తి. ఆత్మని అధ్యాత్మం ప్రాజ్ఞః తైజసవిశ్వకౌ తైజసో విశ్వశ్వేతి త్రయఃపాదా స్సన్తి. దైవతే అధిదైవతం పరమహద్విశ్వస్ఫురాః పరఈశ్వరః మహాహిరణ్య గర్భః విశ్వమ్భరోవిరాడిని త్రయఃపాదా అన్య సన్తి. అన్య చిదచిన్మయే చిద చిద్రూపే ద్వేశక్తీతు శిరసీ సన్తలోకాః కరాః అయం ప్రణవాఖ్యో గార్వృ షభః. త్రిధా త్రిప్రకారైః. విశ్వాద్యాత్మనా పరాద్యాత్మనా చేత్యర్థః. బద్ధయతో యేన సమస్తం వ్యాప్తం తద్బ్రహ్మ పదతి ప్రతిపాదయతి. ౨౦౦

శ్లో॥ విశ్వాద్యా త్రివిధా విధాయ వపుషి బ్రహ్మాండగర్భే విరా
ణ్ముఖ్యాశ్చ త్రివిధా విధాయ నిహితం జ్యోతిర్మయం బ్రహ్మ తత్
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిధాతువణిభి స్సజ్జోప్యమానం మహా
వాక్యార్థం సుగురూపదేశవశతో గానాతి ధన్యః పుమాత్. ౨౦౧

వ్యా.—బ్రహ్మణ స్తత్త్వం తద్వేదనోపాయంచాహ విశ్వాద్యాగతి. వపు ష్యస్మిన్ శరీరే అధ్యాత్మమిత్యర్థః. విశ్వాద్యాః విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాత్మికాః త్రివిధాః

తిస్రోవిధా విధాయ. బ్రహ్మగణ్యే విరాణ్మఖ్యాః విరాణ్మగణ్యగణ్యేశ్వరాత్మకాః
 త్రివిధాః విధాయ నిహితం స్థితం జ్యోతిర్మయం జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిధాతుజాగ్ర
 త్స్వప్న సుషుప్తీనాం సప్తప్త పణిభిఃపణనంపణఃస్తుతిః స ఏమామ స్తీతిపణినః తైః స్తో
 త్పణిఃసగ్నోవ్యమానం మహావాక్యార్థం మహావాక్యనాం తత్త్వమస్మాదీనామర్థమభి
 ధేయభూతం తద్బ్రహ్మ ధన్యః నిష్పాపః పుమాన్ సుగురూపదేశవశతః శోభనస్య
 తత్త్వం సాక్షాత్కృతవత ఇత్యర్థః గురో రుపదేశపశాత్ జానాతి. ౨౦౦

శ్లో॥ దేవానాం ప్రథమం పురః స్వపపుషో యో జాయమానం మహాన్

విశ్వస్మా దధికో హిరణ్యజరరం వేదైకవేద్యః పుమాన్

సర్వజ్ఞురిగణే మహర్షి రయతే సోఽయం పరాత్మేశ్వరః

సంసారార్ణవతారకాత్మవిషయస్మృత్యా యన క్వాత్మనః. ౨౦౧

వ్యా.-ఆత్మస్మృతిలాభాయే శ్వరః ప్రార్థయితవ్యఇతి వక్తు మీశ్వరం
 ప్రార్థయతే. మహాన్ విశ్వస్మా దధికః వేదైకవేద్యః సర్వజ్ఞురిగణే మహర్షి
 రుత్తమః యః పుమా సీశ్వరః దేవానాం ప్రథమం శ్రేష్ఠం పుర ఆదా స్వపపుషః
 అవ్యక్తోపహితచై తన్యలక్షణ తస్మాకారా జాయమానం హిరణ్యజరరం హిరణ్య
 గర్భ మయతే పశ్యతి ప్రతికల్పం పశ్యతీత్యర్థః. సోయం పరాత్మా ఈశ్వరః ఆత్మనః
 జవాన్ ఉపాధిభేదాద్బహుత్వమ్. సంసారార్ణవ తారకాత్మవిషయస్మృత్యా సంసారా
 ర్ణవబ్రహ్మభిన్నా త్మవిషయస్మరణేన యన క్తు యోజయతు మత్ స్మృతి జ్ఞాన
 మపోహనశ్చేతి సీ తావచనాత్. ౨౦౨

శ్లో॥ యస్మా దస్తి పరం న వస్తు భువనే నైవాపరం కిచ్చున

జ్యాయో నాస్తి నచాల్పమ ప్యపగతద్వైతం త దేకం బృహత్

స్తబ్ధోఽయం దివి తిష్ఠతి క్షీణితలే వృక్షో యథా నిశ్చల

స్తేనేదం పురుషేణ పూర్ణ మఖిలం బ్రహ్మైవ నేదం జగత్. ౨౦౩

వ్యా.-కోఽసావాత్మా యద్విషయా స్మృతిః ప్రార్థ్య తేఽతతహ - యస్మా
 దితి. యద్వా కీదృశీ సా స్మృతి రతతహ యస్మాదితి - భువనే యస్మా త్వర
 మధికం గుణతిగత్యర్థః. వస్తు నాస్తి అపర మపశృష్టం వా కిచ్చున కిచ్చిదపి వస్తు
 నైవాస్తి కిచ్చనేత్యనేన సమస్యాపి పృతిషేధః కృతః. యస్మా జ్యాయోఽధికం
 ప్రమాణత ఇత్యర్థః నాస్తి అల్పంచ నాస్తి అపిశబ్దా ద్యత్సమంచ నాస్తి అతపవత
 దాత్మాభిన్నం బృహ దపగతద్వైత మద్వైత మేకమేవ. అయం బ్రహ్మభిన్న
 ఆత్మా స్తబ్ధః నిశ్చలస్సన్ దివి స్వాత్మని తిష్ఠతి తత్ప్రదృష్టాంతమాహ యథా

క్షీతితలే వృక్షో నిశ్చలస్సృక్ తిష్ఠతి తద్వత్ ఇద మఖిలం జగత్ తేన బ్రహ్మ
భిన్నేన పురుషేణాత్మనా పూర్వం వ్యాప్తం భవతి తస్మాదిదం జగత్త్వేన ప్రతీయ
మానం వస్తు బ్రహ్మైవ భవతి నతు జగత్. యథా మృద్వాప్యస్తో ఘటో మృదేవ
న ఘట స్తద్వత్. ౨౦౩

శ్లో॥ బ్రహ్మభిన్నపరాత్మతత్త్వవిషయా నేయం స్మృతిః కర్మణా
లభ్యా న ప్రజయా ధనేన న తథా త్యాగేన లభ్యా బుధైః
త్యక్త్వా సర్వ మినం జితేంద్రియచయా ఏకాగ్రచిత్తా బుధా
జ్యోతిః స్వాత్మని సంస్థితం పరతరం స్వర్గా దయన్తే బృహత్. ౨౦౪

వ్యా.-ఆత్మస్మృతిలాభోపాయమాహ. బ్రహ్మభిన్నపరాత్మతత్త్వవిష
యా ఇయం స్మృతిః కర్మణా న లభ్యా లబ్ధులశక్త్యా ప్రజయా న లభ్యా తథా ధనేన
న లభ్యా కిన్తు బుధైః త్యాగేన లభ్యా కథం తత్ప్రాహ. బుధాః సర్వమిదం దృష్ట
మానుశ్రీవికంచ త్యక్త్వా జితేంద్రియచయా ఏకాగ్రచిత్తాశ్చ సన్తః స్వాత్మని బుద్ధౌ
సంస్థితం స్వర్గాదపి పరతరం శాశ్వతత్వా దితిభావః. జ్యోతిః జ్ఞానస్వరూపం బృహ
ద్రహ్మ అయన్తే ప్రాప్నువన్తి. ౨౦౪

శ్లో॥ యే సన్న్యస్య గురో ర్ముఖా దధిగతశ్చుత్వస్తతత్త్వా జిత
ప్రాణా శ్శుద్ధహృద శ్శరీరపురమధ్యావస్థితే నిర్మలే
అల్పైఃస్మిన్ హృదయామ్బుజే పరగృహే నిశ్శోక మభ్యం బృహ
ధ్యాయన్తి ప్రతిపద్య తత్త్వ మిహ తే బ్రహ్మైవ దేహక్షయే. ౨౦౫

వ్యా.-తీవ్రప్రజ్ఞాః జ్ఞానమాత్రాదేవ ముచ్యన్తే మస్తప్రజ్ఞానా స్తు ధ్యాన
మావశ్యకమితి ధ్యానమాహ యఇతి. యే సన్న్యస్య గురో ర్ముఖా దధిగతశ్చుత్వ
స్తతత్త్వాః ప్రాప్తవేదాస్తతత్త్వాః జితప్రాణాః శుద్ధహృదశ్చ సన్తః శరీరపురమధ్యా
వస్థితే నిర్మలే అల్పైః అస్మిన్నితి కరం హృదయప్రదేశ మాసీయాః భీనీయ దర్శనం
పరగృహే బ్రహ్మధామిని హృదయామ్బుజే నిశ్శోకం నిస్సంసార మభ్యం గమన
తుల్యం పరమాకాశం వా బృహ ద్బ్రహ్మధ్యాయన్తి తే ఇనా జీవద్దశాయామేవ
తత్త్వం ప్రతిపద్య దేహక్షయే బ్రహ్మైవ భవన్తి. ౨౦౫

శ్లో॥ యో వేదాదిగతః స్వరః పరతరో వేదాస్తవేద్య స్తదో
క్తా రసాయదిపదం విరాజ మ మిమం విశ్వాత్మకం చోన్వరే .

ధీమాం స్తైజనకాఞ్చనోదరమయే సమ్యగ్విలాప్యాధ తం
ప్రాజ్ఞో వ్యాకృతరూపమే ప్రకృతితో లీన ప్రాపాదో మితి. - ౨౦౬

శ్లో॥ ధ్యాత్వా త త్ప్రకృతేః పరం ద్యుతిమయం బ్రహ్మస్త్యమాత్రామయే
నాదే తత్పరమాత్మనోఽధికతరభ్యేయస్య చాసత్త్వతః
ధ్యాయే దస్వహ మాత్మబోధ మమునా జ్ఞేయోహి శుద్ధాత్మనా
ధ్యానేనైవ పరఃపుమా నధిగమా దస్యామృతం లభ్యతే. - ౨౦౭

వ్యా.—య స్సాక్షాద్బ్రహ్మధ్యానానమ్యః తస్యేదముచ్యతే పరతరః స ర్వే
షు వర్ణేషు అత్యుత్కృష్టః వేదాదిగతః వేదోపక్రమం ప్రాప్తః ఓఞ్ఞారపూర్వకత్వా
ద్వేదోపక్రమస్య వేదాంతవేద్యత్వ యః స్వరః పరః ఓమిత్యక్షరమితియావత్ తదో
ఞ్ఞారస్య తస్య ఓఞ్ఞారస్య ఆదిపద మాద్యవయవం విరాజం విరాడ్రూపం విశ్వాత్మ
కంచ ఇమమ్ అమ్ అకారమ్. తైజసకాఞ్చనోదరమయే తైజసహిరణ్యగర్భాశ్మకే
తదభేదేన ధ్యాతే ఇత్యర్థః. ఉస్వరే ఉకారే సమ్యగ్విలాప్య అధ త ముకారం
ప్రాజ్ఞావ్యాకృతరూపమే ప్రాజ్ఞావ్యాకృతాత్మమే మకారే విలాప్య ఇత్యేవం
త్రిపాదోఞ్ఞారః ప్రకృతితః ప్రకృతా పవాకృతే లీనఇతి ధ్యాత్వా తత్ప్ర
కృతేః తస్యాః ప్రకృతేః పరం ద్యుతిమయం బ్రహ్మ అస్త్యమాత్రామయే
ఓఞ్ఞారస్య చరమమాత్రాభూతే నాదే - తత్పరమాత్మనః అధికతరభ్యేయస్య
అసత్త్వతోఽభావాద్ధేతోః అస్వహం సదాపి ఆఽఽత్మబోధ మాత్మబోధపర్యంతం
బ్రహ్మభిన్నాత్మసాక్షాత్కారపర్యంతం ధీమాః ధ్యాయేత్ - ధీమాః నాదే
బ్రహ్మ ధ్యాయే దిత్వస్వయః. శుద్ధాత్మనా శుద్ధనిత్యేన పురుషేణ అమునా
ఉక్తేన ధ్యానేన ఏవః పరః పుమా సీత్యరః జ్ఞేయః హిఃప్రసిద్ధా యస్మాద్ధ్యానే
నేత్వరో జ్ఞేయ స్తస్మాద్దీశ్వరం ధ్యాయేదితి కారణవాచీవా హిశబ్దః జ్ఞానస్య ఫల
మాహ - అస్యేత్వరస్మాద్ధిగమా జ్ఞానాద్ధేతోః అమృతం మోక్షః లభ్యతే ప్రాప్య
తే విదుషేతిశేషః. - ౨౦౬-౨౦౭

శ్లో॥ ధ్యాయే ద్వేవ మనస్తశీర్షనయనశోత్రిత్ర్యగాదీస్త్రియం
విశ్వానస్తకరించ విశ్వ మధిపం నారాయణంచాక్షరమ్
విశ్వస్మా త్పరమంచ నిత్య హపరం విశోపజన్యం హరిం
విశ్వాత్మేశ్వరపాలకం ధృవతమం శాస్త్రం శివం చాచ్యుతమ్. - ౨౦౮

వ్యా.—హృత్పుండ్రరీకే ఉపాస్యః పరమేశ్వరః త్ర్యక్షం కీదృశస్య ఇత్యత్రాహ -
ద్దేవం ద్యోతపశీలం పరమాత్మానం ధ్యాయేత్ - విద్వానితిశేషః. దేవమేవ

విశినష్టి అనస్తశీర్ష నయనశ్శోత్రత్వగాదీన్ద్రియమ్ అనన్తాని శీర్షాణి శిరాంసి
 నయనాని శ్శోత్రాణి త్వచః ఆదిపదాద్ధ్యాణాదీనాం వాగాదీనాం గ్రహణ
 మిద్ద్రియాశీత్యుపలక్షణం తత్థానాదీనామ్-యస్య శంశనోక్తం సర్వజగదాత్మకం
 విరాహూపం పరఃకూత్మన శృరీరిం తథావతి అన్నదాదీనాం శిరఃపదీని సర్వాణి
 తదీయాన్యేవేతి తస్య శధాత్వ మితిభావః. సన్యేపం మహాసనిష్టమావతిత మిశ్వ
 రస్య యత్సర్వాణ్యవ్యస్మదాదిశిరోవేదనాదిదుఃఖాని తదీయాన్యేవేత్యతః -
 విశ్వానస్తకరమితి. సర్వస్యాపి విశ్వస్యానన్తయతు రీశ్వరస్య క్వ దుఃఖావకాశః నను
 విశ్వ మయ మానస్తయతునామ ఏసం పున ర్విశ్వం దుఃఖయత్యేవేత్యత్రాహ విశ్వ
 మితి. యద్దుఃఖం యచ్ఛ దుఃఖజనకం తదుభయమ ప్యయమేవేతి కథ మస్య దుఃఖ
 మితిభావః. నను యది విశ్వమేవాయం తన్ని కేనచి దస్యస్వామినా భవితవ్యం
 విశ్వస్య పాల్వత్వా దత ఆహ - అధిపమితి - విశ్వస్య ప్రభుమ్ కుతోఽయం
 విశ్వాధిపః అత్రాహ - నారాయణమితి - స రీయంతే స క్షీయంతితి నరా జీవాః
 తేషాం సమూహో నారం. తన్యా కుసం ప్రచ్ఛత్తి ర్యస్మా త్స నారాయణః. తం
 నారాయణం పూర్వపదాన్సృజ్జాయామగతినిత్వమ్ - సృజ్జాయ మస్త
 ర్యామిణః పరమేశ్వరస్య నను యద్యయం ప్రేరక స్తర్హి వికారిత్వా ద్విదాశ్యేవ
 స్యాత్ - అతఃపా - అక్షరమితి. అవినాశినమిత్యర్థః స్వయ మవిక్రియస్సన్నేవాయం
 ప్రేరయతి అయస్కాంతశిలాలోహన్యాయేనేతిభావః. అతపవ నిత్య మతపవ ధ్రువ
 తమంచ. నను విశ్వం క్షర మయంచ విశ్వమేవేతి కథ మక్షరత్వ మన్యేత్యత్రాహ -
 విశ్వస్యాక్షరమమితి మాయయా విశ్వభూతోసి సన్తుతో విశ్వస్మా ద్విలక్షణవేత్య
 ర్థః - నను విశ్వస్యాయ మధిపఇత్యుక్తం కః ఘన రస్యాధిప ఇత్యత్రాహ. అపరమితి
 నవిద్యతే పరోఽధికో యస్మాత్త మపరం నాస్యాస్యః కశ్చి పధిపః అనవస్థాదోహ
 దితిభావః. ఏవం విశ్వాధిపత్వాదేవ. విశ్వోపబీవ్యం విశ్వస్యాపజీవ్య మేతదాశ్ర
 యేవైవ విశ్వ ముపబీవీత్యర్థః - అతపవ విశ్వాత్మేశ్వరపాలకం విశ్వస్యాత్మాన
 మిశ్వరం పాలకచ్చ ఆత్మాశ్రయేణ దేహః ఈశ్వరాశ్రయేణ భృత్యాదిః పాలకా
 శ్రయేణ పాల్వశ్చోపజీవతిహి. కథమయంపాలయతి తత్రాహ హరిమితి. హరత్యా
 శ్రితానాం సర్వం పాపం దుఃఖఞ్చేతి హరిః తమ్ నను సర్వప్రశాసిత్వత్వేన భీష
 ణోఽయం కథంసేవ్యోఽతఃపా - శాస్త్రమితి. అతపవ శివం మజ్జలస్వరూపం. నను
 కదాచి దయ ముగ్రోసి స్వా దతఃపా - అచ్యుతమితి. స్వరూపాన్నచ్యుతోఽచ్యుతః
 తమ్. యద్వా సర్వభా సర్వదాచ సేవ్యపపాయం సర్వరక్షకత్వాత్ సతత రక్ష

వ్యతివానవేతి సంశయోఽస్మిక్ కార్యత్యాహ అచ్యుతమితి. ఆశ్రితాన్న చ్యావ
యతీత్యచ్యుతః త మచ్యుతమ్. ౨౦౮

శ్లో॥ విశ్వస్యాస్యపరాయణం బుధజనైర్జ్ఞేయం మహాస్తం పరం

తత్త్వం బ్రహ్మ పరత్విషంచ పరమాత్మానం నృదృక్ప్రోత్రీగమ్

అస్తశ్చాపి బహి స్సమస్తమపి సంవాప్య స్థితం విష్టపేఽ

న స్తం సంస్మృతిసిద్ధుపార మమృతం సర్వజ్ఞమవ్యవ్యయమ్. ౨౦౯

వ్యా.—అచ్యుతత్వాదేవ అస్య విశ్వస్య ప్రపంచస్య జీవస్యవా పరాయణం
పర మయనం పరాంగతిం పరమాధారంవా జీవస్య పరాగతిః ప్రాప్యత్వా ప్రప
ంచపరమాధారః ప్రపంచస్యాత్మని కల్పిత త్వాదితిభావః అతపవ బుధజనైర్జ్ఞేయం
జ్ఞాతం యోగ్యం యద్వా దేవోయం ధ్యేయో భవతు. కఃపునర్జ్ఞేయోఽత ఆహ
బుధజనైర్జ్ఞేయమితి. నిర్గుణం బ్రహ్మ జ్ఞేయం సగుణం బ్రహ్మతు ధ్యేయం. ద్వివిధంచేద
మేకమేవ బ్రహ్మద్వయాభావాత్. తస్మాదయమేవేశ్వర ఈశ్వరత్వేన ధ్యేయః బ్రహ్మ
త్వేన జ్ఞేయితిభావః కిమయంజ్ఞేయో ఘటాదివ దల్పి నేత్యాహ- మహాస్తమితి
జ్ఞేయవిశేషణమ్. యద్వా కిమయం యదృచ్ఛయా జ్ఞేయ ఉతావశ్యం జ్ఞేయ ఇత్య
త్యాహ- మహాస్తం జ్ఞేయమితి అవశ్యం జ్ఞేయమిత్యర్థః. అథవా కి మయం సర్వ
సాధారణ్యేన జ్ఞేయః. నేత్యాహ- మహాస్తమితి. ప్రాధం జ్ఞేయమిత్యర్థః. యద్వా
మహాస్తమితి - దేవస్యైవ విశేషణమ్ జ్ఞేయః కిమయంపరిచ్ఛిన్నః నేత్యాహ-
మహాస్తమితి - అపరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. కస్మాద్ధేతో రయమేవ జ్ఞేయోతాహ -
పరంతత్వమితి - ప్రకృతిమహదాదిపంచవింశతిశ్చ త్వేషాత్కృష్టతత్త్వమిత్యర్థః
యద్వా పరం సర్వోత్కృష్టం కస్మాదయంపరః తత్త్వం పరమార్థసత్యస్వరూ
పమితి - నను తత్త్వంబ్రహ్మైవ నేశ్వరోఽతాహ బ్రహ్మైతి నను యద్యయం
జ్ఞేయ స్తర్హి ఘటాదివ జ్ఞాపవ స్యా దతతాహ - పరత్విషమితి. పరం జ్యోతి స్వరూ
పమ్ - స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపవాయమితి నాస్యాన్యావభాసత్వం లక్షణం జ్ఞేయ
త్వం కిన్తు బుద్ధా పువలభ్యమానత్వరూపజ్ఞేయత్వమేవేత్యర్థః నను యో బుద్ధా
పువలభ్యతే స బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నః. దేహద్యాత్మాభాసేభ్యః పరమః ప్రత్య గూఢత
ఆత్మైవేత్యతాహ - పరమాత్మానమితి. అయమేవ ప్రత్యగూత్మా. సత్త్వస్తా
ద్భిన్నఇత్యర్థః. నను కస్మా దయం పరమ ఆత్మైత్యత ఆహ. విష్టపేఽస్మిక్
లోకేనృదృక్ప్రోత్రగం నూణాం దృగ్విషయం శ్రోత్రవిషయంచ సమస్తమపి వస్తు

అస్త ర్భహిశ్చ అపిశబ్దాన్మధ్యభు సంవాప్యభివ్యాప్య స్థితం పరిపూర్ణమిత్యర్థః. అతఏవానస్తం దేశకాలవస్తుకృతపరిచ్ఛేదరహిత మతఏవావ్యయం స వ్యేతి వికార మాపో తీత్యన్వయః. తం పరిచ్ఛిన్నస్య హి జన్మాదివికారాః కి మస్య స్వరూప మతఆహ. అమృతమితి. సుఖస్వరూపమిత్యర్థః కి మిదం తాకికసుఖవ జ్ఞడం నేత్యాహ- సర్వజ్ఞమితి యద్వా సర్వవ్యాపిత్యాదేవాయం సర్వజ్ఞత్యాహ సర్వజ్ఞమితి అపిశబ్దా త్సర్వవిదంచ స సర్వజ్ఞ స్సర్వవి దితిశ్రుతేః ఏవ మమృతత్వాదేవాయం సంస్మృతి సిన్ధుపారత్యాహ- సంస్మృతిసిన్ధుపారమితి. సంసారసముద్రతీరం సంసారదుఃఖా సం స్మృప్తమిత్యర్థః.

౨౦౯

శ్లో॥ నాథే రగ్రితలే విత స్త్యతిగతౌ నిష్టే రథోఽథోముఖం

మర్త్యానాం వపుషి స్థితంహి హృదయం పాథోజకోశోపమమ్

విశ్వస్యాయతనం మహా ద్భహుసిరావ్యాప్తం తదస్తే తను

చ్ఛిద్రం తిష్ఠతి తత్ర సర్వభువనం యద్వ్యజ్యతే తత్ర సత్. ౨౧౦

వ్యా.-హృత్పుండ్రీకే పరమేశ్వరో ధ్యాతవ్య ఇత్యుక్తం. తత్ర దేవ ఉప వర్జితః. అథ హృత్పుండ్రీకం విశిషిష్టే. మర్త్యానాం వపుషి నాథే రగ్రితలే విత స్త్యతి గతౌ విత స్తేర్వాదశాఙ్గులస్య అతిగతౌ అతిక్రాంతాసత్యామ్. విత స్తిపరిమితదేశా స్తరమిత్యర్థః. నిష్టేః గ్రీవాబద్ధస్య అథః అథోముఖం పాథోజకోశోపమం పద్మ కోశతుల్యం హృదయం స్థితం వర్తతే హిః ప్రసిద్ధా. ఏవం హృత్పుండ్రీకస్య స్థానం పృథర్భ్య అథ తద్ధర్మమాహ విశ్వస్యాయతనమితి. హృదయస్థితమనో విజృమ్భణ మాత్రత్వాద్విశ్వస్య హృదయం విశ్వస్యాయతనమిత్యుచ్యతే. ఆయతన మాశ్రయః, కీదృశ మాయతన మతఆహ మహాదితి. తస్య స్వరూపమాహ బహుసిరా వ్యాప్తమితి- బహునాడీవేష్టితమ్. ఏవంవిధం హృదయం స్థితమిత్యన్వయః. తదస్తే హృదయసమీపే తను స్వల్పం ఛిద్రం సుషుమ్నానాడినాలం తిష్ఠతి యద్వస్త్యాత్. తత్ర ఛిద్రే ప్రవిష్టేన మనసేతేశేషః. సద్బ్రహ్మ వ్యజ్యతే ఉపలభ్యతే తస్మా త్సర్వ భువనం తత్ర ఛిద్రే తిష్ఠతి బ్రహ్మణ సుర్వాధారత్వాదితిభావః.

౨౧౦

శ్లో॥ మధ్యే తస్య మహానలో స్తి బహులజ్వాలశ్చ నానాముఖో

భోక్తాఽన్నస్య పురఃస్థితస్య విభజ త్యాహార మేషోఽజరః

నిష్ఠాతో జరయన్ స్వదేహ మఖిలం సంతాపయ త్యన్వహం

తజ్జ్వాలాసుచ కాచి ద స్త్యణుత రోర్ధ్వం బ్రహ్మరస్థం గతా. ౨౧౧

వ్యా.-తస్య సుముమ్నానాలస్య మభే బహుబుక్త్యాః నానాముఖః జ్వాలా విశేషైః పరితోవస్థితాసు నాదీషు సర్వాసు సజ్చరణా న సేకముఖశ్చ బహువిధేశ్వర రూపణత్యర్థః. పురః అగ్రస్థి స్థానస్వస్య భోక్తావ మహాసలః నుహా సనలోగ్నిరస్తి. ఏషోగ్నిః. ఆహారఃసన్నం స్వేన భుక్తం జరయన్ రక్తాదిరూపేణ పరిణమయన్ని త్యర్థః. స్వయన్త సజ్యత ఇత్యుబిః. అతేషద నిష్ఠాతః కుశలస్సన్ విభజతి రక్తాది రూపేణ పరిణత మాహారం సర్వాననువేషు ప్రసారయతి. అన్వహం సదా యావజ్జీవమిత్యర్థః. మృతశరీరే బౌద్ధ్యాపవలమేషు జరరాగ్న్యభావాత్. స్వదేహం సంతాపయతి తజ్జ్వాలాసు తస్య జ్వాలాసుమధ్యే ఊర్ధ్వం బ్రహ్మరస్థింగతా అణు తరా ఆతిశయేనాణుశ్చ కాచి జ్వాలా అస్తి.

౨౦౧

శ్లో॥ నీలామ్నోధరమధ్యసంస్థిత తటిల్లేఖేవ దీప్తా శిఖా
 సేయం పీతగుణా పరం తనుతరా నీవారపుచ్ఛం యథా
 తస్యా మధ్యతలే స్థిత స్సపురుషో బ్రహ్మేంద్రియద్రాత్మకోఽ
 వ్యక్తాత్మా పరమః స్వరాట్పు పరమాత్మా చిత్తనీయ స్సదా. ౨౦౨

వ్యా.-యా ఊర్ధ్వం బ్రహ్మరస్థింగతా సేయం శిఖా జ్వాలా నీలామ్నో ధరమధ్యసంస్థితతటిల్లేఖేవ దీప్తా భాస్వరా పీతగుణా- నీవారపుచ్ఛమివ పర మతి శయేన తనుతరా తస్మిచ భవతి. తస్యా శిఖాయాః మధ్యతలే స్థితః. బ్రహ్మేంద్రియద్రాత్మకః ఉపలక్ష్యమిదం సర్వదేవాత్మకత్వస్య. అవ్యక్తాత్మా అవ్యక్త మవ్యాకృత మీశ్వరోపాధి ర్బ్రహ్మాదికారణం తదాత్మా తద్రూపః. తత్తా దాత్మ్యం ప్రాప్త ఈశ్వరోస్త్రామీతివా. పరమో నిర్మాయ శ్శుద్ధచిన్మయః స్వరాట్ స్వతన్త్రః స్వప్రకాశఇతివా. పురుషఃపూర్వః స పరమాత్మా పరమేశ్వరః. సదా చిత్తనీయః ధ్యాతవ్యః ముముక్షుభిఃతీశేషః.

౨౦౨

శ్లో॥ యత్సత్యం పరమార్థతః పరమిదం తద్బ్రహ్మ మాయావశా
 ద్భక్తానుగ్రహణాయ శజ్జరమయం విష్ణ్వత్తకం చాధవత్
 శ్రీమన్తం పురుషం త మూర్ధ్వగరసం విశ్వాత్తకం వా విహ
 పాక్షం చేతసి కృష్ణపిఙ్గలమితంస్ఫూర్తిం నమస్కర్మహే. ౨౦౩

వ్యా.-నిర్గుణబ్రహ్మోపాసనం. సగుణబ్రహ్మోపాసనశ్చై త్యుపాసనం ద్వివిధం బ్రహ్మణః. తత్ర నిర్గుణోపాసన మహం బ్రహ్మసీత్యాకారక మోజ్జ్వల ధ్యానాత్మకశ్చ. సగుణోపాసనాని బహూని సన్తి. తేషు విరాడుపాసనం ముఖ్యం ప్రాధమికశ్చ తత్త్వదర్శితమ్. అథ వ్యష్టుపాసనాని వక్తుం ప్రక్రమతే తావత్.

యథానుచి శైవం వైష్ణవం వా పురాణాదిప్రసిద్ధం విగ్రహం మనసి కల్పయిత్వా
 బ్రహ్మేతి ధ్యాయే దితి సూచయన్ శివం విష్ణుంచ నమస్కరోతి యదితి. యద్వా
 ధ్యానేన చేతసి స్థాపితం శివం విష్ణుం చైవం నమస్కూర్యాదిత్వాహ యదితి.
 తత్ర పూర్వాధేన కథం శివస్య విష్ణో ర్వా బ్రహ్మత్వమితి శక్త్యా ప్రత్యుదస్యతే.
 ఉత్తరాధేనతు తౌ నమస్క్రియేతే ఇతివివేకః. యద్వస్తు పరమార్థతః సత్యం నతు
 రజ్జుసర్పవన్మిథ్యా నాపి పృథివ్యాదిప్రపంచానాం ద్వైతహారత సుత్యమిత్యర్థః తదిదం
 పరం బ్రహ్మ మాయావశా ద్భక్తానుగ్రహణాయ భక్తానా మనుగ్రహార్థం శక్కుర
 మయం శివస్వరూపం విష్ణ్వాత్మకం విష్ణుస్వరూపంచాభవత్. యద్యపి బ్రహ్మైవ
 మాయావశా త్సర్వప్రాణిమయసూసీ త్తదాపి శివో విష్ణు శ్చేష్వరః. అన్యేతు జీవా
 ఏవ. అవిద్యాకామకర్మాదిసహకృతమాయాకార్యత్వా ద్భూతానాం బ్రహ్మది
 స్తమ్బపర్యంతానాం చీవత్వమ్. కేవలమాయాకార్యత్వాత్తు శివకేశనయో రీశ్వరత్వ
 మితి అతఏవ తాపుభా స్వాధీనమాయా సర్వజ్ఞా సర్వశక్తీచ భవతః. కథ మస్య
 ధా హాలాహలపానసముద్రమథనాదిక ర్తృత్వం తయోః. అయం చ జీవేశ్వర
 విభాగః కల్పితఏవానాదిర్మాయామయఇతి నాద్వైతహానిః చేతసి హృది స్ఫుర్తిం
 స్ఫురణ మితం ప్రాప్తం భావనావశా దితిభావః శ్రీమత్తం శ్రీ రామాయలక్ష్మీః
 పార్వతీచ యద్వా విష్ణువత్తే శ్రీర్లక్ష్మీః శివవత్తే శ్రీ ర్విషం గరళకణ్డమిత్యర్థః
 అనేన భక్తపాపక్షపణసామర్థ్యం వ్యజ్యతే శివస్య పురుషం శిరఃపాణ్యాదివిశిష్ట పురు
 షాకారమ్. ఉద్భవగరస మూర్ధ్వగో బ్రహ్మరస్థిస్థో రసో రేతో యస్య త మస్థ
 లితేంద్రియమిత్యర్థః ఉత్కృష్టవీర్యమితి వా విశ్వాత్మకం బ్రహ్మభిన్నత్వా జ్జగన్మ
 యం విరూపాక్షం త్రినేత్రత్వా ద్విరూపాక్ష శ్శివః 'దక్షిణం వహ్నినజ్కాశం
 వామం తుహినసన్నిభ' మితివచనా త్సూర్యచంద్రాత్మకపరస్పరవిరూపనేత్రో విష్ణుః
 కృష్ణపింగలం దక్షిణభాగే కృష్ణవర్ణః వామభాగే పింగలవర్ణశ్చ శివః శివస్య
 కృష్ణత్వా త్సూర్యత్వాః పింగలత్వా దర్థనారీశ్వరత్వాచ్చ శివస్య. విష్ణు స్తు స్వతిః
 కృష్ణవర్ణః లక్ష్మీశోభాసంవలితత్వా త్పింగలశ్చ పింగలవర్ణా హి లక్ష్మీః 'నమస్యే పర
 మానందం పురుషం కృష్ణపింగలమ్, నారాయణం జగన్నాథం వాసుదేవ మనామయ'
 మితి వచనాత్ తం శివం విష్ణుం వా నమస్కూర్మహే

౨౦౩

శ్లో॥ ఋ గూఃపం హి ఋగాశ్రయశ్చ తురణే ఋగ్వేదతానా మ్పదం
 బిమ్బం సామమయం హి సామనిలయ స్తద్దేవతానా మ్పదమ్
 జ్యోతి స్తస్య యజుర్మయోఽతి పురుష స్తద్దేవతానామ్పదం
 ధ్యాయే త్తద్యజురాత్మకం తపతి తత్త్రయ్యేవ సూర్యాత్మనా. ౨౦౪

వ్యా:- అధాదిత్యే పరమేశ్వరస్య ధ్యానమాహ హి యస్మాత్తరణే సూన్య ర్యస్య బిమ్బం మణ్డలమ్ ఋగాశ్రయః ఋచాం స్థానమ్ ఋగ్వేదతానా మృగభి మానిదేవతానాం పదం స్థానం చ తస్మాత్ ఋగ్రూపమృచా నిష్పాదిత మితి యావత్ - ఇతిధ్యాయేత్ - హి యస్మాత్తస్య బిమ్బస్య జ్యోతిః సామనిలయః తద్దేవతానాం పదఞ్చ తస్మాత్తరణే ర్భిమ్బం సామమయం ధ్యాయేత్. హి యస్మాదత్రబిమ్బే యజుర్మయః తద్దేవతానాం చ పదం పురుషోఽస్తి తస్మాత్తరణే ర్భిమ్బం యజురాత్మకం ధ్యాయేత్. యస్మాదేవం సూర్యస్య మణ్డలభాగతేజో భాగపురుషభాగాః ఋక్సామయజురాత్మకాః తత్తస్మాత్. త్రయ్యేవ వేదానాం త్రయమేవ సూర్యాత్మనా తపతి జ్వలతి మణ్డలతేజఃపురుషాతిరిక్త సూర్యపదార్థా భావాత్. అతపవ సూర్యస్య 'అంశుమాలీ త్రయీతను' రితికోశేషు త్రయీతను రితి నామ నను ఋగాత్మకస్య మణ్డలస్య కథం యజుస్సామాత్మనా ధ్యానమితిచే దుచ్యతే మణ్డలాద్భిః పురుషత్రయస్యా పృవిదిక్తస్య మణ్డలత్వేన గ్రహణం తస్య త్రయీమయత్వా ద్యజురాద్వాత్మనాపి ధ్యాన ముపపద్యతే వివేచితస్తు మణ్డల భాగః కేవలఋగాత్మకపవేతి న తస్య యజురాదిరూపతయా ధ్యానమితి. యద్వా మణ్డలస్య స్వతః ఋగాత్మత్వం స్వాదిర్ద్వారా సామాత్మత్వం స్వపురుషద్వారా యజురాత్మత్వమితి. యోఽయం దివి జ్వలన్మహాని దృశ్యతే తస్య సూర్యస్య మణ్డలాద్భిఃపురుషా ఋక్సామయజురాత్మకా ఇతికృత్వాన సూర్య శ్రుయీమయ ఏవేతి పరమార్థః.

అంగర

శ్లో॥ ఆదిత్యే పురుషో హిరణ్మయతను ర్య సోఽయ మోజో బలం
తేజః కీర్తిరప్రియాణి హృదయం మన్య శ్వరీరం మనుః
మిత్రో మృత్యు రథామ్బరం మరు దను సత్యశ్చ లోకేశ్వరః
కః కిం కం త దృతం సరోఽన్న మమృత శ్చాయుః ప్రజేశ శ్వరత్.

అంగి

వ్యా:- ఆదిత్యే యః హిరణ్మయతనుః పురుషోఽస్తి సోఽయం పురుషః ఓజోబలాదిసర్వాత్మకః తత్ర ఓజః ఇద్రియపాటవం బలం శరీరపాటవం తేజో దీప్తిః కీర్తి ర్యశః ఇద్రియాణి చక్షుశ్రోత్రాదీని హృదయ మస్త్రకరణం మన్యః తద్ధర్మః కోపః ఉపలక్షణమిదం కామాదీనామ్ మనుః స్వాయమ్భువాదిః శరీరం స్థూ లమ్ మిత్రః తన్నామాదేవః మృత్యు ర్యమః అమ్బరం మరు ద్వాయుః అనుః ప్రాణః సత్యః సత్యవచనాభిమానీ దేవః లోకేశ్వరః ఇంద్రిదిర్లోకపాలః కః ప్రజాప తిః కిమనిర్దేశ్యం కం సుంఖం తత్సరోక్షమ్ ఋతం సత్యం సరోజీవః అన్నం వీరీహయ

వాదిక మమృతః మరణరహితః ప్రత్యగత్మా - జీవన్తు చిదాభాస ఇతివివేకః
ఆయు రాయుష్యం ప్రజేశో రాజాదిః ప్రజాపాలకః శర త్సంవత్సరః. ౨౧౧

శ్లో॥ సర్వాత్మా పురుష స్సపష భగవాన్ సంవత్సరాత్మా రవి
రూతానా మధిప స్త మేన మనఘా యే సర్వ దోషాసతే
సాయుజ్యం చ సలోకతా మ్భగవత స్తే ప్రాపుయ్యు ర్బ్రహ్మణో
దేవానా మిదేతే దేవయజ్ఞాః సార్విత్వమప్యో ప్నయ్యుః. ౨౧౨

వ్యా:-భగవాన్ సర్వాత్మా ఏష పూర్వోక్తః పురుషపష సంవత్సరాత్మా
రవి రభవతి భూతానా మధిపశ్చ భవతి అనఘా యే తమేనం పురుషం హిరణ్యగర్భం
సర్వదా ఉపాసతే తే భగవతో బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య సాయుజ్యం సలోక
తాంచ ప్రాపుయ్యుః ఇతరే దేవయజ్ఞాన్తు దేవానాం సార్విత్వం సమానైశ్వర్య
మపిశబ్దా త్సలోక్యసాయుజ్యేచ ఆపుయ్యుః అయమర్థః సూర్యమణ్డలస్థస్య హిరణ్య
గర్భస్య పురుష సోపాసనం ద్వివిధం హిరణ్యగర్భోపాసనం తదవయవ దేవతో
పాసన క్షేపితి తత్ర హిరణ్యగర్భోపాసకాసాం భావనాయా ఆధిక్యే బ్రహ్మణ
సాయుజ్యం మాధ్యస్థే సలోక్యం మాద్యేతు సార్విత్వం భవతి తదవయవ దేవ
తోపాసకానాన్తు యో యాం దేవతా ముపాస్తే తస్య భావనాయా ఆధిక్యే
తద్దేవతాయా సాయుజ్యం మాధ్యస్థే సలోక్యం మాద్యే సార్విత్వ మభవతీతి

౨౧౩

శ్లో॥ సూర్యో దీప్తియుతశ్చ యోదితిసుత సోహం భవా మ్యర్చయ
స్త్రేసం సర్వఫలార్థినో భవి తపః కుర్వన్తి సత్య స్తథా
క్షీరాదిం చ నివేదయన్తి మధురం వీర్యర్థ మేతస్య త
ద్బ్రహ్మైవైష జలం రసోఽగ్ని రమృతం మస్త్రాశ్చ లోకారవిః. ౨౧౪

వ్యా:-య ఆదిత్యస్థహిరణ్య గర్భపురుషోపాసనాయా మశక్త స్స ఆదిత్య
మేవ ధ్యాయేది త్యాహ- యః దీప్తియుతః అదితిసుతః అదిత్యాం కశ్యపాజ్ఞాత శ్చ
సూర్యోఽస్తి స సూర్యోఽహమేవ భవామి. భవి సర్వఫలార్థినః సర్వేషి ఫలార్థి
నః పురుషాః సర్వేషాం ఫలానా మర్థిన ఇతివా ఏనంసూర్య ముద్దిశ్య తపః కుర్వన్తి
సత్యస్తథా సత్యంకుర్వన్తి. తథాశబ్దః క్రియాపదానుకర్షణార్థః ఏతస్య సూర్యస్య
వీర్యర్థం మధురం క్షీరాదించ పదార్థం నివేదయన్తి సమర్పయన్తి. తత్తత్సాక్షి

దేవ రవి ర్భ్రుహ్మైవ. జలం రసో మధురాదిః అగ్నిః అమృతం సుధా మస్త్రాః ఋగా
దయః లోకాశ్చేతి సర్వం రవిరేవ, ౨౧౭

శ్లో॥ ఆప స్సర్వమిదం సమస్తతనవః ప్రాణా మృగాశ్చా మృతం
ప్రీహ్యద్యన్న మథో విరా ట్సుచ మహా సవ్యాకృతాత్మా స్వరాట్
ఛందాం స్యర్కశు వీన్దువైద్యుత ముఖజ్యోతింషి సత్యం సమే
దేవా ఇన్ద్రముఖా జగత్త్రయమపి బ్రహ్మైవ తస్మా జ్జలమ్. ౨౧౮

వ్యా:- అథ జలస్య బ్రహ్మత్వేనా ధ్యానముచ్యతే సర్వమిద మూపవప కిమి
దం సర్వ మతతహ. సమస్తతనవః సర్వాణి స్థావరాణి జన్తమానిచ శరీరాణి యేచ
తదన్తర్గతాః ప్రాణాః తా స్తే చాపవప. జలస్య రేతోరూపేణ శరీరోత్పాదకత్వా
జ్జలపానేన ప్రాణానా మూప్యాయనాచ్చ శరీరాణాం ప్రాణానాంచ జలాత్మకత్వమ్
మృగా శ్చాపవప క్షీరరూపేణ పరిణతత్వా జ్జలస్య పశుభ్య ఏకం ప్రాచుచ్చ దితి
క్షీరస్య పశ్యన్నత్వాచ్చ అమృతం సుధా ఇలమేవ జలపరిణామత్వా త్రస్య ప్రీహ్య
ద్యన్నమ ప్యాపవప. జలస్యాన్న హేతుత్వం వ్రసిన్ధిమ్ నర్నాభావే సన్యాభావాత్.
అథోఅథ. అథోశబ్దః ఇతరభ్య స్తూయన్తే ఆపఇతి విభాగకథనార్థః. విరా డాపః.
స మహా హిరణ్యగర్భశ్చాపః. అవ్యాకృతాత్మా అవ్యక్తాభిమానీ స్వరా డీశ్వర
ఆప ఏవ. ఛందాం స్యాపవప గాయత్రిదీని అర్కశుచీన్దువైద్యుతముఖజ్యోతింషి
ఆపవప సత్యమాపః సమేసర్వే ఇన్ద్రముఖా దేవాఆపవప జగత్త్రయమ ప్యాపవప.
అతఉక్త మిదం సర్వ మాపవపేతి. యస్మాదేవం సర్వమాపః తస్మా జ్జలం
బ్రహ్మైవ సర్వస్య బ్రహ్మత్వాదితిభావః. ౨౧౯

శ్లో॥ ఏషా ఘా రదితి స్సురాసురనరప్రష్టాఖిలప్రాణినాం
మాతోర్వీ పృథివీ మహీచ మహతీ కా మేదిసీ యాచ సా
గాయత్రీ జగతీ సమాచ కతమా భూతాచ కా యామృతా
సావిత్రీ బహులా వసిష్ఠముఖరై సుత్యా స్తుతా వైష్ణవీ. ౨౨౦

వ్యా:- తేజోజలోపాసనకథనానన్తరం భవఉపాసనమాహ ఏషేతి. ఏషా
దృశ్యమానా భూః అదితి రఖణ్డితా సురాసురనరప్రష్టానా మఖిలనాం ప్రాణినాం
మాతా జననీ ఉర్వీ అనేకసస్యాధ్యా పృథివీ అనేకవిస్తారవతీ మహీ పూజ్యా.
మహతీ గుణాధికా మేదిసీ మధుకైటభమేదసా జాతా మేదస్విసీ కఠినేతి వా-కా
కింశబ్దవాచ్యా యం యచ్ఛబ్దవాచ్యా సా తచ్ఛబ్దవాచ్యా కిం యత్తచ్ఛబ్దప్రతి
పాద్యసర్వవస్త్వైక్యే త్యర్థః. గాయత్రీ. గాయత్రఉపాసకా త్రాయతే రక్షతీతి

గాయత్రీ. జగతీ జగదాశ్రయభూతా సమా సర్వా సర్వసమేతి వా కథమా అతిశయేన
సుఖరూపా భూతా పాక్రీదేహోత్పత్తేః పూర్వమేవ విద్యమానా కాయా సర్వ
ప్రాణిదేహయాపేణ పరిణతా అమృతా మరణరహితా సావిత్రీ సవితుః ప్రేరకస్యా
స్త్ర్యామిణ ససమ్బద్ధినీ బహులా విబిడావయవా వసిష్ఠముఖైః వసిషాదిభిః స్తుతా
సత్యా వ్యవహరదశాయాం బాధరహితా. వైష్ణవీ దేవతాయాపేణ విష్ణోర్భార్యా-
ఏవంగుణవతీ భూ రుపాస్యేత్యర్థః ౨౧౯

శ్లో॥ ప్రాణాః పఞ్చ దశేంద్రియాణిచ దశ స్థానాని తేహం తథా
కోశాః పఞ్చచ సప్తథా తవ ఇమే శబ్దాదయః పఞ్చచ
హృద్బుద్ధిద్వయ మాత్మకార్యసహితం భూతాని పఞ్చాపి మే
శుద్ధ్యన్తు ప్రతిపద్యతా మపరజా ఆత్మా మమ బ్రహ్మతామ్. ౨౨౦

వ్యాః-శుద్ధస్యైవ బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాన్యస్యేతి కృత్వా
శుద్ధిం ప్రార్థయేత్. ముముక్షు రీశ్వరమిత్యాహ - ప్రాణా ఇతి. మే పఞ్చప్రాణాః దశే
ంద్రియాణి తేహమింద్రియాణాం దశస్థానాని పఞ్చకోశా సప్తథాతవః పఞ్చేమే
శబ్దాదయో విషయాః ఆత్మకార్యైః కామసంక్లల్పాదిభి ససహితం హృద్బుద్ధిద్వయం
పఞ్చభూతాని చ శుద్ధ్యన్తు ఈశ్వరానగ్రహత్ శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తు మమాత్మాజీవః
అపరజాః నిర్మలస్య బ్రహ్మతాం బ్రహ్మభావం ప్రతిపద్యతాం ప్రాప్నుతు.

౨౨౦

శ్లో॥ మేధాదేవి న ఏహి సర్వవిషయవ్యాప్తి త్నమే ప్రీతినా
భద్రే సద్ధృదయే త్వదాప్తివశత స్త్యక్త్వా దురర్థా గిరః
వేదైకప్రవణా విధాయ యజనం సంశుద్ధసత్త్వా వయం
సద్భి శ్శిష్యసుతాదిభిః పరిగతా సత్త్వం వదే మేశితుః. ౨౨౧

వ్యాః-నిష్పావస్య శ్రీకణాదిభి ర్జ్ఞానలాభేపి మేధాభావే జ్ఞాననిష్ఠా
న స్యాదితి మేధా ప్రార్థనీయేత్యాహ. మేధాదేవీతి. సర్వవిషయవ్యాప్తిత్నమే సర్వ
విషయావగాహనసమర్థే భద్రే కల్యాణి సద్ధృదయే శోభనచిత్తే హే మేధాదేవి
మేధాభిమానిదేవతే ప్రీతినా ప్రేష్టా నః అస్మా స్మి త్యేహి ఆగచ్ఛ. కిం
మదాగమనేన వః ఫల మత ఆహ. వయం త్వదాప్తివశతః దురర్థా గిరః బాహ్య
వాచః త్యక్త్వా వేదైకప్రవణా భూత్వా యజనం యజ్ఞం విధాయ సంశుద్ధసత్త్వా
స్సన్తః సద్భి శ్శిష్యసుతాదిభిః పరిగతా భూత్వా ఈశితు రీశ్వరస్య తత్త్వం
వదేమ.

౨౨౧

శ్లో॥ మేధేఽనుగ్రహ మాప్తవాన్ తవ పుమాన్ య స్సన్నివర్యో భవే
ద్రోహ్నా స్యా దపి సమ్మదంప్రతి గతో వస్వ స్వపారం ప్రజేత్
ఇన్ద్రో దేవధవో దదాతు పరమాం మేధాఞ్చ మే భారతీ

బ్రాహ్మీ చాశ్వీయుగం హిరణ్మయమహాపద్మసగిభూషితమ్. ౧.౨౨

వ్యా:-హే మేధేయః పుమాన్ తవానుగ్రహమాప్తవాన్ సః ఋషివర్యః
అతీంద్రియార్థదర్శిప్రవరః భవేత్. అపి కిచ్చా బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భః స్యాత్.
యద్వా బ్రహ్మాపి స్యా దపిశబ్దా దిద్వారిదిదేవభావప్రాప్తి స్తస్య కియతీతి గమ్యతే
పమ్మదం ప్రతిగతశ్చ స్యాత్. అపారం వసుగోభూహిరణ్యాదికం ధనం ప్రజేత్.
అథ మేధాప్రదా నిద్వారిద్ నిర్వార్యే దిత్యాహ - దేవధన ఇన్ద్రః మే పరమాం
మేధాం దదాతు బ్రాహ్మీ భారతీ సరస్వతీ చ మే మేధాం దదాతు. హిరణ్మయ
మహాపద్మసగిభూషిత మశ్వీయుగఞ్చ మే మేధాం దదాతు. ౧.౨౨

శ్లో॥ యా రమ్భాదిషు విద్యతే వసతి యా స్వగ్రాయ కేషు స్వయం

యా బ్రహ్మాదిషు వర్తతే మనుభవే ష్వాస్తే చ యా శాస్త్రిషు

సా మేధా సురభి శ్శుభా కరుణయా ప్రాప్నోతు మా మీశితు

సా దేవీ స మహేశ్వరశ్చ భవతాం ప్రీతౌ మమారాధనాత్. ౧.౨౩

వ్యా:-రమ్భాదిషు యా మేధా విద్యతే స్వగ్రాయ కేషు గర్భర్షేషు యా
మేధా స్వయం వసతి బ్రహ్మాదిషు యా మేధా వర్తతే శాస్త్రిషు మనుభవేషు
మనుష్యేషుచ యా మేధా ఆస్తే సురభిః కామధేనువ దిష్టార్థదాత్రీ శుభా సా
సర్వాపి మేధా ఈశితుః కరుణయా మాం ప్రాప్నోతు సా దేవీమేధాభిమా
నినీ దేవతా స మహేశ్వరశ్చే త్యుభా మమారాధనా త్ప్రీతౌ భవతామ్. ౧.౨౩

శ్లో॥ విద్యా వేదతదజ్లశాస్త్రముఖరా స్సర్వా య ఈష్టే స్వయం

బ్రహ్మాదీని తృణావధీని నిఖిలా నీష్టేచ భూతాని యః

వేదస్యాధిపతి శ్చ వేద జతర స్యాయం పురాణః పుమాన్

బ్రహ్మాత్మా స శివోస్తు మే కరుణయా జ్ఞానప్రదో మాధవః ౧.౨౪

వ్యా:-ఏవం మేధాం సమార్పిర్యాధ జ్ఞానం ప్రార్థయతే. యః వేద తద
జ్లశాస్త్రముఖరాః వేదవేదాజ్ల తర్కాదిశాస్త్రప్రముఖా స్సర్వా విద్యాః స్వయం
మీష్టే నియమయతి యశ్చ బ్రహ్మాదీని తృణావధీని నిఖిలాని భూతాని ఈష్టే
వేదస్య వేదజతరస్య బ్రహ్మాణశ్చ అధిపతిః బ్రహ్మాత్మా బ్రహ్మాభిన్న ఆత్మా ప్ర

వృద్ధః తేతి వా పురాణః పుమాన్ పురాణపురుషః సోయం మాధవః మాయా
ధవ ఈశ్వరః కరుణయా మే జ్ఞానప్రదః శివ శ్శాస్త్ర శ్శాస్త్రుః. ౨౨౪

శ్లో॥ పాగ్జన్మ న్యయ మారచయ్య పవన సూర్యశ్చ సత్యం తతో
వాయుత్వం తరణిత్వ మేత్య భువనే వాణి జ్వల త్యమ్బరే
సత్యే సర్వ మిదం ప్రతిష్ఠిత మిదం వాచః ప్రతిష్ఠా పరా
సత్యం తత్పరమం వదన్తి పురుషా మోక్షస్య హేతు మ్భువి. ౨౨౫

వ్యా:-తస్యచ జ్ఞానస్య సన్నాన ఏవాస్తరజ్గసాధనమితి మోక్షస్యాపి జ్ఞా
నద్వారా స ఏవ సాధన మితి స్థాపయితుం తావ స్మతాస్తరాణ్యుపన్యస్యతి
అయం పవన సూర్యశ్చ పాగ్జన్మని సత్య మారచయ్య కృత్వా తత సత్యవశా
ద్వాయుత్వం తరణిత్వం చ ఏత్య పాప్య భువనే వాణి అమ్బరే జ్వలతిచ. ఇదం
సర్వం జగత్సత్యవేద ప్రతిష్ఠితమ్. ఇదం సత్యమేవ వాచః పరాప్రతిష్ఠా తత్తత్సాత్.
భువి లోకే కేచిత్పురుషాః సత్యమేవ మోక్షస్య పరమ ముత్కృష్టం సాధనం
వదన్తి. ౨౨౫

శ్లో॥ అగ్నిద్వాదిసురాః పురా హ్యనశనం కృత్వా తపో దేవతా
ప్రూప్తాస్తేన వసిష్ఠముఖ్యఋషయ స్స్వర్గం గతాస్తేన చ
కృత్వా తద్వయ మప్యరాతినిచయం నిర్మూలయా మోఖిలం
తస్మిన్సంస్థిత మేత దేవ పరమో మోక్షస్య హేతు స్తవః. ౨౨౬

వ్యా:-పురాహి జన్మాస్తరే ఖలు అగ్నిద్వాదిసురా అనశన ముపవాస
రూపం తపః కృత్వా తేన అస్మిన్ జన్మ స్వేవం దేవతాం ప్రాప్తాః. వసిష్ఠముఖ్య
ఋషయశ్చ తేనానశనేన స్వర్గం గతాః. వయమపి తదనశనం కృత్వా అఖిలం
నిశ్శేషం యథాతథా అరాతినిచయం శత్రుగణం నిర్మూలయామః. అఖిలం సర్వం
ఫలశాతం తస్మిన్ ప్రతిష్ఠితమ్. ఏత దనశనతప ఏవ మోక్షస్య పరమో హేతుః.
ఇతి కేచి ద్వదన్తి. ౨౨౬

శ్లో॥ దాంతా యత్కలుషం నుదన్తి దమతో య ద్రుహ్మచారివృజః
స్వర్గ మ్రూప దమేన య త్స చ దురాధర్షః సమప్రాణినామ్
య త్తస్మిన్ శ్చ నృణా మపేక్షితఫలం సర్వం ప్రతిష్ఠాపితం
తస్మాత్తం పరమం వదన్తి కతిచి నోక్షస్య హేతుం దమమ్. ౨౨౭

వ్యా:-య ద్యస్మాత్ దాంతాః జితేద్వియాః దమే నేద్వియజయేన కలు
షం నుదన్తి నాశయన్తి య ద్యస్మాత్ బ్రహ్మచారివృజః దమేన స్వర్గం ప్రాప్త

యత్ స దమః సమప్రాణీనాం సర్వభూతానాం దురాధర్షశ్చ భవతి యత్
తస్మిన్ సృశాం సర్వ మపేక్షితఫలం ప్రతిష్ఠాపిత మిశ్వరేణేతి శేషః తస్మాత్తం
దమం కఠించి నోద్దేశ్య పరమం హేతుం వదంతి. ౨౨౭

శ్లో॥ య చ్ఛాంతా శ్శివ మాచరంతి మునయో నాకం శమేనాఽయయు
హృతానా మతిదుస్సహ సుకలద శ్శ్రేష్ఠ శ్శమ స్తద్భువి
దానం హ్యహవదక్షిణా భవతి య ద్దాతార మేవాఖిలాః
సేవస్తే రిపవో జితాశ్చ సుహృదో దానేన దానం పరమ్. ౨౨౮

వ్యా.-యద్యస్మాత్ శాంతా జితహృదయా శ్శివం సాధుకర్మాఽచరంతి
మునయః శమేన మనోజయేన నాక మాయయుః ప్రాపుః శమః భూతానా మతి
దుస్సహః సుకలదశ్చ తస్మాద్భువి శమః శ్రేష్ఠః ఇత్యన్యే వదంతి. హి యస్మా
ద్దాన మాహవదక్షిణా యజ్ఞదక్షిణా భవతి యత్ లఖిలాః ప్రాణినః దాతార
మేవ సేవస్తే రిపవశ్చ దానేన జితాః సుహృదో భవంతి తస్మాద్దానం పరమ్ ఇతి
కేచి ద్వదంతి. ౨౨౯

శ్లో॥ వాపీకూపవనాదినిర్మితమయో ధర్మః ప్రతిష్ఠాయతః
సర్వేషాం తనుధారిణా ముపసర స్త్యన్య సమస్తాః ప్రజాః
ధర్మిషం సకలం ప్రతిష్ఠిత మిదం ధర్మేచ ధర్మేణ య
త్పాప జ్ఞాపనదంతి తద్భువి మతో ధర్మః పరం సాధనమ్. ౨౩౦

వ్యా.-యతః వాపీకూపవనాదినిర్మితమయః వాపీకూపవనాదినిర్మాణ రూ
పః ధర్మః సర్వేషాం తనుధారిణాం ప్రతిష్ఠా భవతి. ధర్మిష మన్య సమస్తాః
ప్రజా ఉపసరంతి ఉపసరంతి ధర్మే చేదం సకలం ప్రతిష్ఠితం య ద్యస్మాద్ధర్మేణ
పాపమపనుదంతి త త్తస్మాద్భువి ధర్మవ పరం సాధన మితి కేచి ద్వదంతి. ౨౩౧

శ్లో॥ పుత్రోత్పాదన మేవ సాధనతమం ముక్తేః ప్రతిష్ఠాయతో
గర్వాన్ధ్యస్య తదేవ సంతతిమయం తన్తుం వితన్వ స్పృహా
ధాత్మాణా మనృణో భవే న్నహి ఋణగ్రస్తో విముక్తిం క్వచి
ద్యాయా తద్గృహమేధినైవ భవతుం యుక్తం ముముక్షౌవతా. ౨౩౨

వ్యా.-పుత్రోత్పాదనమేవ ముక్తే సాధనతమ ముత్కృష్టసాధనం భవతి
యతః తదేవ గర్వాన్ధ్యస్య గృహస్థాశ్చిమన్య గృహస్థధర్మస్య వా ప్రతిష్ఠా సంతతి
మయం తన్తుం వితన్వ నిస్తారముక్ పుమాన్ ధాత్మాణాం పితౄణా మనృణో

భవేత్. ప్రజయా పితృభ్య ఇతి శ్రుతేః. క్వచిదపి ఋణగ్రస్తః విముక్తిం న యా
యా ద్ధితస్మాత్ ముముక్షౌవతా ముముక్షుణా గృహమేధి నైవ భవతుం యుక్తమ్
ఇతి కేచి ద్వదన్తి. ౨౩౦

శ్లో॥ అగ్నినాం త్రితయం త్రియాకృతువశా త్తద్దేవయానః స్థిత
స్తన్మధ్యే పృథివీరథస్తర మృచ స్తద్గార్హపత్యానలః
ఆకాశశ్చ యజ్ఞాంషి దక్షిణశుచి స్తద్వామదేవ్యాత్మకః
స్వర్గ శ్చాహవనీయ ఏషహి బృహత్సామాత్మకః సామచ. ౨౩౧

వ్యా.—అగ్నినాం త్రితయం మోక్షస్య సాధనతమ మితి శేషః. తద్దేవయా
నః ప్రసిద్ధో దేవయానమార్గః త్రియాకృతువశాత్ వేదత్రయప్రతిపాదితాగ్ని
హోత్రసాధితయజ్ఞాదివశాత్ స్థితః లభ్య ఇత్యర్థః. తన్మధ్యే అగ్నిత్రయమధ్యే
తద్గార్హపత్యానలః ప్రసిద్ధః గార్హపత్యాగ్నిః పృథివీరథస్తరం సామవిశేషః ఋచః
ఏతద్రూపః భవతి తత్తదా దక్షిణశుచిః దక్షిణాగ్నిః ఆకాశః యజ్ఞాంషిచ
తద్రూపః భవతి వామదేవ్యాత్మకః వామదేవ్యాఖ్యసామరూపశ్చ భవతి ఏష
ఆహవనీయోగ్నిః స్వర్గః ద్యులోకః సామసామాని తద్రూప ఇత్యర్థః బృహ
త్సామాత్మకః బృహత్సామాఖ్యసామవిశేషరూపశ్చ. భవతి తస్మా న్ముముక్షుణా
అగ్నయ ఏ వాధాతవ్యా ఇతి కేచి ద్వదన్తి. ౨౩౧

శ్లో॥ సాయం ప్రాత రనుష్ఠితం సుమతిభి ర్మూల్యం గృహాణా మపి
స్విప్తం వా సుహృతం హ్యుపకృమకరం యజ్ఞకృతానా న్తదా
స్వర్గస్య ప్రతిపాదకం సుకరణం త చ్చాగ్నిహోత్రం పరం
తస్మా దన్వహ మగ్నిహోత్ర మనఘం కార్యం ముముక్షౌవతా. ౨౩౨

వ్యా.—సుమతిభి సాయంప్రాత రనుష్ఠితం గృహాణా మపి మూల్యం
నిష్కృతిః అగ్నిహోత్రాభావే తుధితోఽగ్నిః గృహాణ దహే దిత్యర్థః స్విప్తం
శోభనయాగరూపం సుహృతం శోభనహోమరూపం దేవతా ముద్దిశ్య ద్రవ్య
త్యాగో యాగః తస్య ద్రవ్యస్యాఽగ్నౌ ప్రక్షేపో హోమః యజ్ఞకృతానా ముప
కృమకరం స్వర్గస్య ప్రతిపాదకం చ తత్ప్రసిద్ధ మగ్నిహోత్రం తన్నామకం కర్మ
మోక్షస్యేతి శేషః పరం సుకరణం శోభనసాధనం తస్మా న్ముముక్షౌవతా అన్వహ
మనఘం పాపనాశక మగ్నిహోత్రం కార్యమితి కేచి ద్వదన్తి. ౨౩౨

శ్లో॥ యజ్ఞం ప్రా గ్విరచయ్య నాక మగమన్ దేవాశ్చ తేనాసురాన్
చిద్దన్తిన్మ భజన్తి మిత్రవదవీం యజ్ఞేన వా విద్విషః.

యజ్ఞే సర్వమిదం ప్రతిష్ఠితమభూ ద్వప్యప్యదిహేతు ర్యతో
దేవానాం ప్రియకృ త్తతః సుకరణం ముక్తేర్హి యజ్ఞః పరమ్. ౨౩౩

వ్యా.-దేవాః ప్రా క్పూర్వజన్మని యజ్ఞం విరచయ్య నాక మగమత్.
దేవాః తేన యజ్ఞే నాసురాః చిచ్ఛన్తిస్మచ. విద్విషోఽసి యజ్ఞేన మిత్రపదవీం
భజన్తి. ఇదం సర్వం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠిత మభూత్. వృప్యప్యదిహేతు ర్యజ్ఞః దేవానాం
చ ప్రియకృత్ యత ఏవం తతః. ముక్తే ర్యజ్ఞ ఏవ పరం సుకరణమితి కేచిద్వదన్తి.
౨౩౩

శ్లో॥ నిష్పాద్యం మనసా యదస్తి సగుణధ్యానం హి తన్మానసం
ప్రాజాపత్య మిదం పవిత్రమమనా యుక్తేన చిత్రేన తే
భూతం భావచ యోగినో వ్యవహితం పశ్యన్తి బహ్వీః ప్రజాః
సంకల్పా ద్భవయో సృజన్ తత ఇదం ముక్తేః పరం సాధనమ్. ౨౩౪

వ్యా.-మనసా నిష్పాద్యం య త్సగుణధ్యాన మస్తి తద్ధి మానస మిత్య
చ్యతే. పవిత్ర మిదం మానసం సగుణధ్యానం ప్రాజాపత్యం ప్రజాపతిపదప్రాప్తి
సాధనమ్ ప్రజాపతి శ్చాత్ర మన్వాది రేవ. సతు హిరణ్యగర్భః, న్యాసస్సైవ హిర
ణ్యగర్భప్రాప్తిసాధనత్వాత్. తే ప్రసిద్ధా యోగినః అమునా మానసేన యుక్తేన
చిత్రేన భూతం భావ చ వర్తమానం వ్యవహితం చ పశ్యన్తి ఋషయః సంకల్పా
ద్భహ్వీః ప్రజాఅసృజన్ తత ఇదం మానసం ముక్తేః పరం సాధన మితి కేచిద్వదన్తి.
౨౩౪

శ్లో॥ బ్రహ్మన్యాస ఇతి ప్రకృష్టమనసో మన్వాదయో యద్వద
స్త్యేతే నైవ య దీయతే చ యతిభి స్స బ్రహ్మలోకః పరః
బ్రహ్మ సర్వజగన్మయ స్సుఖమయ స్సంవత్సరాత్మా ప్రజా
నాథో ఽజో యత ఈయతే తదసకౌ ముక్తేః పరం సాధనమ్. ౨౩౫

వ్యా.-సిద్ధాంతమాహ - యద్యస్మాత్ ప్రకృష్టమనసో మన్వాదయః. న్యాసో
బ్రహ్మేతి వదన్తి యద్యస్మాత్ ఏతేన న్యాసేనైవ యతిభి స్సన్న్యాసిభిః స పర
ఉత్కృష్టో బ్రహ్మలోక ఈయతే. ప్రాప్యతే సక ఇత్యత ఆహ - యతో యస్మిన్
బ్రహ్మలోకే సర్వజగన్మయః సుఖమయః ప్రచురానందః సంవత్సరాత్మా అజ ఆత్మ
త్వేన రూపేణ జన్మరహితః ప్రజానాథో బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భ ఈయతేదృశ్యతే
త త్తస్మా దసా వేదాసకౌ న్యాస ఏవ ముక్తేః పరం సాధనమ్. ముక్తిసాధనజ్ఞాన
ప్రృత్యంతరంగసాధనత్వా దితి భావః. అతేదం బోధ్యమ్ ముక్తిర్ధివిధానగుణముక్తి

ర్నిర్గుణము క్తి శ్చేతి. ముక్తిస్తు అపునరావృత్తిః. తత్రహిరణ్య గర్భలోకప్రాప్తి స్సగుణముక్తిః. తద్గతానాం పునరావృత్త్యభావాత్. బ్రహ్మభావః కైవల్యం నిర్గుణముక్తిః. తత్రగత్యభావాదేవపునరావృత్త్యభావః స్వర్గాదిలోకప్రాప్తిస్తు నముక్తిః. తద్గతానాం పునరావృత్తినత్వాత్ ఏవం సతి స్వర్గాదిలోకప్రాప్తిసాధనాని సత్యాదీని సమోక్షసాధనాని బ్రహ్మలోకప్రాప్తిసాధనం సన్న్యాసస్తు మోక్షసాధన మ్భవతి. కిచ్చసన్న్యాసీ కృతశ్రీవణమననాదిః యదీహైవ సాక్షాత్కుర్యాద్బ్రహ్మాత్మానం తర్హి నిర్గుణముక్తి మేవ గచ్ఛేద్విదైవ బ్రహ్మలోకప్రాప్తి మితి కృత్వా సన్న్యాసో నిర్గుణముక్తే రపి సాధనమేవ. యది త్విహ స సాక్షాత్కుర్యాత్ కిన్తు పారోక్ష్యేనైవ వేత్తి తర్హి బ్రహ్మలోకం గత్వా తత్ర జ్ఞానం లభ్యా బ్రహ్మణాసహ ద్విపరార్థావసానే నిర్గుణముక్తిం గచ్ఛతీతి కృత్వా క్రమేణ నిర్గుణముక్తే రపి న్యూనసాధనం భవత్యేవ. తస్మాద్దుష్టుముక్షుః సన్న్యస్య శ్రీవణాదికం కుర్యాదితి పరమోపదేశసారః.

-౨౩౫

శ్లో॥ ఆదిత్య శ్వరదేవ తద్గతపుమా స్ప్రిహ్యైవసోయం పరం

బ్రహ్మైవాఖిలభూతహృత్పదగత స్స పృథ్వీగాత్మా ప్యయమ్

బ్రహ్మాత్మా రవి రేష రశ్మిభి రిదం యాభి స్తప త్యముఖభృ

త్తాభి ర్వర్షతి వృష్టితః క్షీతితలా ద్వీహ్యేది రుద్గచ్ఛతి.

-౨౩౬

వ్యా.-బ్రహ్మ సంపత్సరాత్మే త్వక్తం కథం బ్రహ్మణ సంపత్సరాత్మత్వమత ఆహ- ఆదిత్య ఏవ శర త్సంపత్సరః. ఆదిత్యాత్మా బ్రహ్మైతి సంపత్సరాత్మా బ్రహ్మైతి వాక్యస్యాఽర్థః. ఆదిత్యాత్మత్వం వా కథం బ్రహ్మణోఽతః. తద్గతపుమా నాదిత్యమణ్డలస్థః పురుషః బ్రహ్మైవ హిరణ్యగర్భ ఏవ హిరణ్యగర్భస్య తత్త్వమాహ. సోయం పురుషః పరం బ్రహ్మైవేతి. స ఏవ పృథ్వీగాత్మేత్యాహ అయమేవ అఖిలభూతహృత్పదగతః పృథ్వీగాత్మా తస్మాద్పృథ్వీగభిన్నం బ్రహ్మైవ హిరణ్యగర్భ స్స ఏవ వాదిత్యశ్చ. అయమే వాదిత్యః పుంసాం క్రమేణ బ్రహ్మజ్ఞాన మ్ప్రీతి హేతు రిత్యాహ బ్రహ్మాత్మా హిరణ్యగర్భరూప ఏవ రవి-యాభిః రశ్మిభి రిదం జగత్తపతి తాభిః రశ్మిభి రముఖభృ త్పర్జన్యో వర్షతి సూర్య కిరణానామేవ మేఘరూపేణ పరిణతత్వా దితి భావః. వృష్టితో వర్షా ధ్యోః క్షీతి తలా త్సకాశా ద్వీహ్యేది రుద్గచ్ఛతి ఉద్భవతి.

-౨౩౬

శ్లో॥ అన్నం వీహీయవాది కౌషధిగణా దన్నో దను ఇన్సుభి

ద్రేహాదేః పటుతా తతః పటుతయా శ్రీధౌ తపోభి స్తయా

మేధాతత్త్వమతి స్తయా చ మననం మత్యా తతో జాయతే
శాన్తి ర్జ్ఞాన మధానయా భజతి నా తత్త్వస్మృతిం జ్ఞానతః.

౨౩౭

వ్యా.-వీహియవాదికౌషధిగణా దన్నం జాయతే అన్నా దనుః ప్రాణో
జాయతే. ప్రాణస్య శక్తుద్బోధో భవతీత్యర్థః యద్వా అన్నాభావే ప్రాణా
పగమా దన్నం ప్రాణస్థితిహేతు రితి కృత్వా అన్నా దను ర్భవతీత్యుక్తమ్. అను
భిః ప్రాణై ర్నిమిత్తభూతైః దేహదేః పటుతా పాటవం జాయతే. తతః పటు
తయా శ్రద్ధా జాయతే. తయా శ్రద్ధయా కృతై రితిశేషః తపోభిః మేధా జాయతే
తయా మేధయా తత్త్వమతిః తత్త్వవిషయా మతి ర్బుద్ధిః తత్త్వజ్ఞానే త్యర్థః
జాయతే తయా చ మత్యా మననం జాయతే తతో మననాత్ శాన్తి ర్జ్ఞాయతే.
అధానయా శాన్త్యా జ్ఞానం తత్త్వవిషయం ప్రమాణజనితం జాయతే. నా
మనుష్యః జ్ఞానతః జ్ఞానాత్ తత్త్వస్మృతిం నిద్రాదివ్యవహారవ్యవధానేన తత్త్వ
విషయాం స్మృతిం భజతి యాతి.

౨౩౭

శ్లో॥ స్మృత్యా ౭౭పోతి నిరస్తర స్మరణకం విజ్ఞాన మేతేన నా
విజ్ఞానేన పరం పుమాంస మయతే ప్రత్యక్షయం సర్వదా
తస్మా దన్న మిదం దదాతి పురుషో యోగ్యాయ య సుస్వద
స్సాయం హోదనదాన మేత దధికం సర్వేషు దానేష్వపి.

౨౩౮

వ్యా.-స్మృత్యా నిరస్తరస్మరణకం స్వాధ్యే కః. ఆపోతి ఏతేన నిరస్తరస్మ
రణేన నా జీవః విజ్ఞాన మాపోతి. విజ్ఞానేన విజాతీయ ప్రత్యయాఽతిరస్కృతస స్తత
జ్ఞానేన సర్వదాఽపి ప్రత్యక్షయం ప్రత్యగభిన్నం పరం పుమాంసం పరమాత్మాన
మయతే అనుభవతి తస్మా త్సుస్వదత్తాన్నవైవ క్రమేణ ముక్తిహేతుత్వా ద్యః
పురుష ఇద మన్నం యోగ్యాయ దదాతి. యోగ్య ఏవాన్నం భుక్త్వా తప ఆది
కం రచయతి. అయోగ్యస్తు పరదారగమన పరద్రవ్యహరణ ప్రాణిహింసాదికం
రచయతీ త్యన్నం యోగ్యాయైవ దాతవ్యం నాఽయోగ్యాయ. అయోగ్యా
యాన్నదానస్తు దాతుః పాపప్రదమేవ. సోయ మన్నదాతా సర్వదపవ. క్రమేణ
ముక్తిప్రదత్వా స్మృక్తేశ్చ బ్రహ్మభావరూపత్వా ద్రూపాణశ్చ సర్వత్వా దితి
భావః హి తస్మాత్ సర్వేష్వపి దానేషు ఏతత్ ఓదనదానమే వాధిక ముత్కృ
ప్తమ్.

౨౩౮

శ్లో॥ య సుస్వస్య సతాం గృహేషు విబుధో భిక్షా మతిత్వా తతో
లభ్యవై రసుసచ్చయః దరిధరః బ్రహ్మైతి విజ్ఞానతః.

సర్వాత్మా పురుష స్స ఏష భజతే పశ్చాత్మతాం చామునా
చోతం పోత మిదం జగ త్వయ మయం సర్వం జగద్బ్రహ్మయత్.

౨౩౯

వ్యా:-కః పున ర్యోగ్యః. కథ మన్నద స్సర్వదో భవతీ త్యత్రాహ -
యఇతి - యః విబుధః సన్న్యస్య సతాం గృహేషు న త్వసతా మితి భావః. తద
న్నస్య దుష్టత్వాత్. భిక్షా మతిత్వా తతో భిక్షాటనా ల్లబ్ధై రవై రను
సన్న్యాయం దరిధరన్ బిభ్రాణస్సన్ విజ్ఞాసతః బ్రహ్మ ఏతి. స ఏష పురుష స్సర్వా
త్మా అత ఏష పశ్చాత్మతాం భజతే. విషయపశ్చుకం భూతపశ్చుకం ప్రాణపశ్చు
కం జ్ఞానేంద్రియపశ్చుకం కర్మేంద్రియపశ్చుక ఇహేతి పశ్చువిధ వస్తుస్వరూపతాం
యాతి యద్వా - 'భూతాత్మా చేంద్రియాత్మాచ పృథానాత్మా తథా భవాన్,
ఆత్మాచ పరమాత్మాచ త్వ మేకః పశ్చుధా స్థిత' ఇత్యుక్త పశ్చాత్మతాం యాతి.
అమునా బ్రహ్మవిదా ఇదం జగ దోతం పోతంచ భవ త్యేవ. యద్యస్మా దయం
బ్రహ్మవి త్వయం బ్రహ్మ అతఏష సర్వం జగద్భవతి తస్మా దము నోతం పోతం
జగ దిత్యన్వయః. యద్వా యస్మా ద్రుహ్మవిద్రుహ్మ తస్మా త్వం జగ ద్రుహ్మ
విదేవ. తస్మా దే వామునా సర్వ మోతం ప్రోత ఇహేతి.

౨౩౯

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞః పురుష స్స ఏష సకలం భూతం భవిష్యద్భవ
ద్విశ్వం యత్సకలాత్మకం బృహదసావాత్మేతి విజ్ఞాతవాన్
బ్రహ్మిష్టాత్మగురూపదేశధనవాన్ శ్రద్ధాయుత స్స్వప్రభ
స్సత్యో బ్రహ్మవి దేష సంస్మృతితమఃపారే పరం వర్తతే.

౨౪౦

వ్యా.-బ్రహ్మవిద స్సర్వత్వమేవ విశదయన్ కైవల్యవర్తత ఇత్యత్రాహ
బ్రహ్మజ్ఞఇతి. సఏషపురుషః పురిశయానః బ్రహ్మజ్ఞః. బ్రహ్మజ్ఞః పురుషఇతివా
భూతం భవిష్య ద్భవత్సకలం సర్వం విశ్వం జగద్భవతి. తత్ర హేతుమాహ- య
ద్యస్మా దసా బ్రహ్మజ్ఞః సకలాత్మకం బృహదాత్మేతి. అహ మితి విజ్ఞాతవాన్
బ్రహ్మిష్టాత్మగురూపదేశధనవాన్. బ్రహ్మిష్టః బ్రహ్మనిష్ఠః య ఆత్మన స్స్వస్య
గురుః తస్యోపదేశఏవ ధనమస్మాస్తీతి తథోక్తః శ్రద్ధాయుతః స్వప్రభః సత్యః
సత్య మబాధ్యం యద్రుహ్మ తద్రూపః ఏషబ్రహ్మవిత్. సంస్మృతితమఃపారే సంసా
రరూపస్య తమసఃపారే పరం కేవలం వర్తతే తిష్ఠతి విధ్వస్తా జ్ఞానతయా న సంసరన్
బ్రహ్మనన్దసాగరే మజ్జతీత్యర్థః.

౨౪౦

శ్లో॥ యత్సన్యస్య గురుం ప్రపద్య పరమం సద్రష్టాన్యనిష్ఠం పరం
 శాస్త్రం బ్రహ్మ తదాననా దధిగతో వేదాంతతత్త్వశ్రుతిమ్
 మత్వాఽఽత్మాన మహం పరః పురుషః త్యాగ్యాధ్యానానిధ్యాయచ
 బ్రహ్మాఽఽహో త్యమృతం పుమాన్ భవతి తత్సన్యాసపవాధికః.

౨౪౧

వ్యా.--సన్యాసో ముక్తేః పరం సాధనమితి- యత్ప్రతిజ్ఞానం తద్య ససన్య
 స్యేతి శ్లోకద్వయే నోపపాదిత మిదానీ ముపసంహరతి - యదితి - యద్యస్మాత్
 పుమాన్ బ్రాహ్మణః శమదమాది సమ్పన్నోఽధికారీ ససన్యస్య పరమం సద్రష్ట
 హ్మనిష్ఠం శాస్త్రం పరం బ్రహ్మ పరబ్రహ్మభూతం గురుం ప్రపద్య శరణం ప్రాప్య
 తదాననాత్ వేదాంతతత్త్వశ్రుతి మధిగతః స ఆత్మాన మహం పరః పురుష
 యతి మత్వా మనసంకృత్వా, ఆధ్యాయ సవికల్పసమాధిం కృత్వా నిధ్యాయ నిర్వి
 కల్పసమాధిం కృత్వా యద్వా ఆధ్యాయ నిధిధ్యాససం కృత్వా నిధ్యా
 య బ్రహ్మాత్మానం సాక్షాత్కృత్య అమృతమమరణం బ్రహ్మఅహోతి ప్రాప్తిపద్యతే.
 తత్సన్యాససన్యాసపవ అధికః సత్యాదిషు న్యాసాస్తేషు హేతుషు ఉత్కృష్టః భవతి.
 బ్రహ్మన్యాసయతి శ్లోకే సన్యాసస్య సగుణముక్తిహేతుత్వం ప్రోక్త మిహేతు
 నిర్గుణముక్తిహేతుత్వ ముక్తమితి పునరుక్తిః - నాపి వ్యాఖ్యాతః. పరోక్షజ్ఞాన
 ద్వారా సగుణముక్తేః అపరోక్షజ్ఞానద్వారా నిర్గుణముక్తేశ్చ హేతు ససన్యాస
 యతి- సచ సన్యాసః కేవలపవ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిహేతుః కిం జ్ఞానద్వారకల్పనే
 నేతి వాచ్యం. సన్యాససమాత్మస్య బ్రహ్మలోకప్రాప్తి మ్పూర్వ సేతుత్వాత్ -
 'యపవం విద్వా నుదగయనే ప్రమీయతే దేవానామేవ మహిమానం గత్వాఽఽ
 దిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛతీ'తి తైత్తిరీయక శ్రుతేః. శ్రుత్యంతర ప్రసిద్ధేశ్చ. సను
 జ్ఞానమేవ పరోక్ష మపరోక్షంవా సగుణాయా నిర్గుణాయావా ముక్తేస్సాధనం.
 'తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యుమే' తీత్యాదిశ్రుతేః. అత స్తదేవ సర్వోత్తమం.
 నతు సన్యాసః. సచ సన్యాసపవ జ్ఞానసాధనమితి వాచ్య మసన్యాసి
 నామపి జనకాదీనాం జ్ఞానదర్శనా త్తస్మాన్యాసో ససర్వాధిక యతిచే వైద్య
 యమ్. జ్ఞానం మోక్షస్య సాక్షాత్సాధనమితి సప్రమతిపన్నమేవ జ్ఞానసాధనా
 నితు శ్రవణ మనన నిది ధ్యాసనాని. 'ఆత్మావారే ద్రష్టవ్య శ్రోతవ్యో మస్త
 వ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' యతిశ్రుతేః. తాని చావిక్షిప్తచిత్తస్థైర్య సుకరాణి సచ
 చిత్తవిక్షేపాభావో గృహస్థస్య దుర్లభయతి సన్యాసపవ జ్ఞానసాధన మితిక్తమ్.

‘శాస్త్రోదాస్త ఉపరత’ ఇతి శ్రుత్యాచేద మేవోక్తమ్. జనకాదయస్తు వామదేవాదివ
జ్ఞాస్తరియసన్నాస్యసా లబ్ధానా ఇతి స నియమభిజ్ఞః. తస్మా న్మోక్షహేతు
సన్నాస్యసపవాధికః. ౨౪౧

శ్లో॥ త్వం బ్రహ్మ న్నసి వస్తుతత్త్వరణితా జాతోసి విశ్వాత్మనా
జీవస్యానుమయోజకోసి సకలవ్యాపీ త్వమేవాసిచ
తేజోరాసిచ సూర్యవహ్నిశశినాం సోమోసి యాగేష్వపి
త్వాం తత్త్వస్ఫురణాయ సర్వవిదుషం సర్వాన్తరం ప్రార్థయే. ౨౪౨

వ్యా.—యస్మా త్సన్నాస్యస సుర్వాధిక స్తస్మాద్రాబ్ధత్వా సున్నస్యస్య
భగవత్తమస్త్ర్యామిణమేవం ప్రార్థయే దిత్యాహ-త్వమితి. హే బ్రహ్మ త్వం వస్తు
తత్త్వరణితా వస్తుతత్త్వకథయితా అసి విశ్వాత్మనా జాతశ్చాసి జీవస్య అనుమ
ప్రాణేషు యోజకశ్చాసి త్వమేవ సకలవ్యాపీ అసి సూర్యవహ్నిశశినాం త్వమేవ
తేజః రాసి దదాసి. త్వమేవ యాగేషు సోమో లతావిశేషోసి. సర్వవిదుషం సర్వ
జ్ఞం సర్వాన్తరంచ త్వాం తత్త్వస్ఫురణాయ ఆత్మస్వరూపజ్ఞానాయ ప్రార్థయే. ౨౪౩

శ్లో॥ అస్త్ర్యామిణమేవ మేషవిబుధ సున్నస్యస్య సమ్రూర్ధయన్
నిర్విఘ్నః ప్రణవం మహోపనిషదం గోవ్యం సురాణామపి
యుజ్ఞ న్నాత్మని చిన్మయే పరశివే బ్రహ్మ ణ్యనస్తే సమా
దధ్యాచ్చిత్త మధాత్మదర్శనవశా న్మాహాత్మ్య మస్యాశ్నుతే. ౨౪౪

వ్యా.—తతః కిం కుర్యాదత ఆహ. విబుధః విద్వాన్. ఏష బ్రాహ్మణః. సున్నస్యస్య
అస్త్ర్యామిణమేవం సమ్రూర్ధయన్ తదనుగ్రహేణ నిర్విఘ్నః విఘ్నరహితః భూత్వా
సురాణామపి గోవ్యం మహోపనిషదం మహోపనిషదాశ్చితం ప్రణవం యుజ్ఞ
ఉచ్చారయన్ చిన్మయే అనస్తే పరశివే పరమమగ్ధలే బ్రహ్మణి బ్రహ్మభిన్నే ఆత్మని
వ్రతించి చిత్తం సమాదధ్యాత్ స్థాపయేత్ చిత్తసమాధానం కుర్యాత్. అథ
ఆత్మదర్శనవశా దాత్మజ్ఞానబలా దస్య బ్రహ్మణ ఆత్మనః మాహాత్మ్యం సచ్చిదా
నందాదిలక్షణ మశ్నుతే ప్రాప్నోతి. బ్రహ్మత్వైవ భవతీత్యర్థః. అశ్నుత ఇతి సిద్ధవ
త్కృత్య నిర్దేశః. అశ్నుయా దిత్యర్థః. ౨౪౫

శ్లో॥ జీవన్ముక్తి ముపేయుషోఽస్య విదుషో యజ్ఞస్య యష్టా స్వయం
శ్రద్ధాప త్స్యథ దేహ ఇన్ధన మురో వేదిశ్చ లోమవ్రజః
బర్హిశ్వేదమయ శ్శిఖాచ హృదయం యూపశ్చ కామోఘృతం
మన్యుర్హవ్య పశుస్తపో హుతవహ శ్శాన్తి ర్థమోదక్షిణా. ౨౪౬

వ్యా.-సన్నాప్తసన్యైవ బ్రహ్మజ్ఞాన మప్రత్యస్తరజ్ఞసాధనత్వాజ్ఞాసోస్సన్నాప్తి
సవప కర్తవ్యః నతు కర్మానుష్ఠాన మిత్యుక్తమ్. అథ జ్ఞానోదయానంతరం కర్మాణి
క్రియంతామితి శక్ష్మాయాం మైవం. జ్ఞానలాభానంతరం ప్రాప్తవ్యాభావేన కర్తవ్యా
భావా ద్విదుషః. ఇత్యుత్తర మభిప్రేత్య తత్త్వవిదః అజ్ఞానేవ యజ్ఞద్రవ్యాశిః
భోజనాది వ్యవహారపవ యజ్ఞానుష్ఠానమితి, నాస్తి కశ్చిదతిరిక్తో యజ్ఞః కర్తవ్యః
ఇత్యాహ- జీవన్ముక్తి మితి శ్లోకత్రయేణ - జీవన్ముక్తి ముపేయుషః ప్రాప్తవతోస్య
విదుష సున్నున్ధీ యోయజ్ఞః తస్యయజ్ఞస్య, స్వయమాత్మైవ యష్టా యజమానః
స్వామిత్యాత్. శ్రద్ధావత్సీ త్వాత్. అథ తథా దేహాశ్శనం కావ్యం తపోగ్నా
శ్రయత్వాత్. ఉరో వేదిః లోమవ్రజో బర్హిః వేదపవ వేదమయః శిఖా జ్వాలా హృ
దయః పూజాః కామః ఘృతమ్ మన్యుః క్రోధః హవ్యపశుః తపో హుతవహోగ్నిః
శాన్తి శాన్తిహేతు ర్దమః దక్షిణా వేద్యాం ఘృతేనేద్ధే హవ్యవహే పశుమివ
హృది మోక్షకామేన ప్రవృద్ధే తపసి మన్య ర్హోతవ్య ఇతివరమార్థః. ౨౪౪

శ్లో॥ వాగ్ధోతాస్య భవత్యసున్తు పర ఉద్గాతా దృగధ్వర్య కో
బ్రహ్మగ్ని ధృదయం శ్రుతిన్తు గిశనం తతోసమపానస్తథా
తత్త్వాధేస్య రతిర్భవ త్యుపసదశ్చేష్టా ప్రవర్గోమఖం
హోమాగ్నిన్తు మతిర్హుతంతు సమిథో భక్ష్యం పయోన్నాదికమ్. ౨౪౫

వ్యా.-అస్యయజ్ఞస్య విదుషఇతివా వాక్ హోతా భవతి. పరోఽనుః
ముఖ్యప్రాణన్తు ఉద్గాతా భవతి. దృక్పక్షు రధ్వర్య రేవాధ్వర్య కఃభవతి హృ
దయం మనః బ్రహ్మ శ్రుతి శ్రోత్ర మగ్నిత్ అగ్నిద్రః గిశన మన్నాదే ర్భక్షణం
సోమపానం తథా భవతీత్యర్థః అస్య తత్త్వాధే రతిరుపసదో భవతి. చేష్టాగమనాదికం
ప్రవర్గో భవతి. ముఖం హోమాగ్ని రాహవనీయః. మతి ర్విజ్ఞానన్తు హుతం
హోమః సాయం భక్ష్యం పయః ప్రాతర్భక్ష్య మన్నాదికంచ సమిధః. ౨౪౫

శ్లో॥ సాయం ప్రాత రథాన్తరం త్రిషవణం దర్శేతరా నిద్ధినే
చాతుర్మాస్యతి పక్షమాస మృతవ స్తే పాశుబన్ధాన్తథా
సర్వేభ్యాన్తదహర్గణా అసుధృతి సుర్వస్వ సత్రం యుథో
దీక్షాధారణ మస్య చాప్యవభృథో మృత్యు శ్చరిత్రం కృతిః. ౨౪౬

వ్యా.-సాయంప్రాతః అథ అన్తరం మధ్యాహ్నసమయశ్చ త్రిషవణం
త్రయాణాం సపనానాం సమాహారః నిద్ధినే అహోరాత్రే దర్శేతరా దర్శపూర్ణ

మాసా. పక్షమాసం పక్షాణాం మాసానాంచ సమాహారః చాతుర్మాస్యతి
చాతుర్మాస్యవ దాచరతి తే ప్రసిద్ధాః ఋతవః షట్ పాశుబన్ధాః పశుబన్ధావపాశు
బన్ధాః తత్తథా సర్వే అబ్దాః ప్రభవాదయః అహర్షణాః అసుధృతిః ప్రాణధార
ణం సర్వస్వ సత్రం త్సుధోధారణం యావద్భోజనం త్సుద్ధారణం దీక్షాఅస్య దేహస్య
మృత్యురేవ అవభృథః అస్య యోగినః చరిత్రం జననమరణాదిచరితమేవ కృతిః
సర్వం కర్మ. ౨౪౬

శ్లో॥ యో విద్వా నితి నా పరోక్ష పరమాత్మా భేదధీ రుత్తరే
మృత్యుం యా త్యయనే మహత్త్వ మధిగత్యాయం సురాణా మథ
సాయుజ్యం తరణేః ప్రయాస్యతితు యో నాదక్షిణే తాదృశో౭
గ్నిష్వాత్తాది మహత్త్వ మేత్య శశిన సాయుజ్య మాయాస్యతి. ౨౪౭

వ్యా.-అధాస్య విదుషో గతిం సర్వయతి ఇతి విద్వాన్ పరోక్ష పరమాత్మా
భేదధీః పారోక్ష్యేణ బ్రహ్మభిన్నాత్పదర్శియః నామనుష్యః. ఉత్తరే అయనే
సూర్యస్య మృత్యుం యాతి సోయం సురాణాం మహత్త్వ మధిగత్య అథ తరణే
సూర్యస్య సాయుజ్యం ప్రయాస్యతి. తాదృశో యస్తు నాదక్షిణాయనే మృత్యుం
యాతి సోయ మగ్నిష్వాత్తాది మహత్త్వం పితౄణాం మహిమాన మేత్య శశిన
సాయుజ్య మాయాస్యతి. ౨౪౮

శ్లో॥ సూర్యాచన్ద్రమసో ర్మహత్త్వమితి తౌ యాతౌ హిరణ్యోదరం
సాక్షాత్కృత్యచ తత్ర తత్పద మథ త్యక్త్వా పదం బ్రహ్మణః
గత్వా తన్మహిమాన మేత్య పరమాభిన్నాత్మసాక్షాత్కృతిం
తత్ర ప్రాప్య తదీయధామవిలయా దూర్ధ్వం బృహద్వాస్యతః. ౨౪౯

వ్యా.-కిమేవం చన్ద్రలోకం సూర్యలోకంచ గతయో ర్విదుషో రనయో
స్సన్నాప్యసిసో రస్తి పునరావృత్తి రతతహ ఇతి. సూర్యాచన్ద్రమసో ర్మహత్త్వం యాతౌ
తౌ తత్ర సూర్యాచన్ద్రమసో ర్లోకయోః హిరణ్యోదరం బ్రహ్మణం సాక్షా
త్కృత్య అథ తత్పదం సూర్యలోకం చన్ద్రలోకం చ త్యక్త్వా బ్రహ్మణో హిరణ్య
గర్భస్య పదం గత్వా తన్మహిమానం తస్య బ్రహ్మణో యో మహిమా మా
హత్త్వం త మేత్య తత్ర బ్రహ్మలోకే బ్రహ్మోపదేశవశాత్ పరమాభిన్నా
త్మసాక్షాత్కృతిం ప్రాప్య బ్రహ్మభిన్నాత్మానం సాక్షా ద్విదిత్వా తదీయధా
మవిలయా ద్బ్రహ్మలోకనాశా దూర్ధ్వం పశ్చాత్ ద్విపరార్థావసానే బ్రహ్మ
లోకం నశ్యతీతి భావః బృహద్బ్రహ్మ యాస్యతః గమిష్యతః కైవల్యం ప్రాప్యత

ఇత్యర్థః. చంద్రలోకం సూర్యలోకం వా ప్రాప్తాః కర్మణస్తు పునరావర్తంతే, నతు సన్న్యాసిన ఇతి భావః. 'తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం క్షీణే పుణ్యే మర్త్య లోకం విశ స్తి' గీతావచనాత్. సచ 'ఆబ్రహ్మభువనా ల్లోకాః పునరావర్తనోద్భు' నేతి గీతావచనాదేవ బ్రహ్మలోకోపి పునరావర్త్యే వేతి వాచ్యం. బ్రహ్మలోకస్య సత్సరత్వకథనే గీతాతాత్పర్యాత్. బ్రహ్మణా సహజే సర్వే సమ్ప్రాప్తే ప్రతి సత్సరే పరస్యాస్తే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరంపదమితి స్మరణాత్ తే బ్రహ్మ లోకేతు పరాంతకాలే పరామృతా త్ప్రతిముచ్యంతి సర్వే ఇతి శ్రుతేశ్చ బ్రహ్మ సూత్రప్రామాణ్యాచ్చ బ్రహ్మలోకో పునరావర్త్యేవ. సచ 'ఏకయా యాత్యనా వృత్తి మన్యయాఽఽవర్తతే పున' రితి గీతావచనా చ్చంద్రలోకం ప్రాప్తస్యైవ పునరావృత్తి ర్నిత్య సూర్యలోకం ప్రాప్తస్య కర్మణఇతి వాచ్యమ్. దేవయానేన బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తస్యైవా పునరావృత్తిరితి తత్తాత్పర్యాత్. సచ పితృయాణే నాపి బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తో నపునరావర్తత ఇతికథం పితృయాణస్య పునరావృత్తి హేతుత్వ మితి వాచ్యం. ప్రాయేణ సర్వే దేవయానే నైవ బ్రహ్మలోకం గచ్ఛంతి. యః కల్పి త్పితృయాణేన చంద్రలోకం గతోపి విద్వా న్నసహసా బ్రహ్మలోకం గచ్ఛతి. కిన్తు చంద్రలోకా ద్వేవయాన మాకర్మమైవ సవనా మ్భ్రహ్మ గమయతీతి అమానవపురుషేణ పరుణాదిలోకాతికర్మపూర్వకం బ్రహ్మలోక స్నీయతే విద్వాన్. తస్మా ద్వేవయానమేవా పునరావృత్తి బ్రహ్మలోకప్రాప్తకత్వాత్ బ్రహ్మలోకవీవా పునరావృత్తి బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుత్వా దితికృత్వా పరోక్ష బ్రహ్మవి త్సన్నాసీ బ్రహ్మలోకం గత్వా నపునరావర్తతే. అపరోక్షబ్రహ్మవిదస్తు గత్యాగతీన స్తః. బ్రహ్మత్వా దేవ తస్య బ్రహ్మహి సర్వగమ్ ఇతి. ౨౪౫

శ్లో॥ తత్త ద్వ్యప్తిశరీరసంస్థితభృత స్తత్తత్పరిచ్ఛేదిన
స్తత్త త్సన్నిహితం విదంతి పురుషా స్తత్త ద్వ్యగాదీద్వియైః
మాయావీ తు మహేశ్వరోఽఖిలజగద్దేహస్తరస్థో పరి
చ్ఛిన్న సర్వ మపి ప్రవేద భగవాన్ స్వేనైవ వా మాయయా.

౨౪౬

వ్యా.-వ్యాఖ్యాతం నారాయణమ్- అథ పురుషసూక్తం వ్యాచిఖ్యానుః. తావ దేకేనశ్లోకేన జీవేశ్వరయో ర్వా్యవహారికం భేదం దర్శయతి-జీవే శేశ్వర స్సంసే వ్యోభవతి పురుషార్థస్థిర్ధ మితి ఖ్యాపయితుమ్ - సిద్ధే సత్వే వేశ్వరస్య సేవ్యత్వే జీవ ఈశ్వరం నిషేవ్య క్రమేణ సహసా వా ముచ్యతే. తస్మా త్పుర్వశ్లోకోక్త

ముక్త్యుపయోగ్యే వేదం జీవేశ్వరభేదవర్జన మితి నాఽసంశయమ్. తత్తద్వ్యప్తిశరీర సంస్థితిభృతః దేవమనుష్యాదివ్యప్తిశరీరేషు సమ్యక్ స్థితిం భృతవస్తవః అతఏవ తత్తత్పరిచ్ఛేదినః దేవమనుష్యాదిదేహపరిచ్ఛిన్నాః పురుషా జీవాః తత్తద్వృద్ధాదీ నిర్మయైః దేవమనుష్యాదిదేహస్థచక్షురాదీనిర్మయైః తత్తత్సన్నిహితం తత్తత్సమీపస్థం ఘటాదివస్తు విదన్తి జానన్తి అతఏవ జీవాః కిచ్చిద్జ్ఞా సుసంసారిణశ్చ భవన్తి. మాయావీ మాయోపాధిః భగవాన్. 'విశ్వరూప్య సమగ్రీప్య వీర్యస్య యశసశ్శ్రియః, జ్ఞానవై రాగ్యయో శైచ్చవ షణ్ణాం వర్గో భగో మత' ఇత్యుక్తలక్షణ భగవతీ మహేశ్వరస్తు అఖిలజగద్దేహస్తరస్థః అఖిలం యజ్జగత్తదేవ దేహః తదస్తరస్థః అతఏ వాఽపరిచ్ఛిన్నః అతఏవ స్వేన స్వరూపవై తస్యేన మాయయా వా సర్వమపి పరివేద పరికల్పేణ జానాతి అతఏవ ఈశ్వర సర్వజ్ఞో సంసారీచేతి భావః.

౨౪౯

శ్లో॥ మాయావీ పురుష సహస్రమిమకుటశ్శ్రోత్రాక్షినాసాభుజా
కణ్ఠోరో జఠరోరుజానుచరణో వృత్వా సమన్తా ద్ధరామ్
సో సా వత్సవన ద్దశాఙ్గుల మిదం సర్వం స ఏవేశ్వరో
భూతం యచ్ఛ భవదభిష్యదమృతత్వస్యాధిపోన్నాతిగః.

౨౫౦

వ్యా.-శసైవ వేశ్వరస్య వై భవం దర్శయితుం పురుషసూక్తం వ్యాకరోతి సోసా సహస్రమిమకుట శ్శ్రోత్రాక్షినాసాభుజాకణ్ఠోరోజఠరోరుజానుచరణః మాయా వీ పురుషః పూర్వ ఈశ్వరః ధరాం సమన్తా ద్వృత్వా ఆవృత్త్య ఇదం సర్వం దశాఙ్గుల మత్సవనత్ అత్యతిషత్ యద్భూతం యచ్ఛ భవన్యం యచ్ఛ భవిష్య త్తత్సర్వం స ఈశ్వర ఏవ అన్నాతిగః అన్నం మర్త్యం సర్వమతి గచ్ఛతీ త్యన్నాతిగః స ఈశ్వరః అమృతత్వ స్యాధిపః మోక్షస్య ప్రభుః దాతేతి యావత్.

౨౫౦

శ్లో॥ ఏతావా స్మహిమాస్య సర్వజగతో జ్యాయాన్ సచాయం పుమాన్
సాదోస్యాఖిలలోకఏష దివి స త్పాదత్రయం చాఽమృతమ్
ఆకృమ్యైషచ దక్షిణోత్తరపథద్వద్వం సమన్తా త్థిరో
జ్జజ్ఞేఽస్మా త్పురుషో విరాజితి స యో జాతోతిరిక్తో భువః.

౨౫౧

వ్యా.-అస్యమహిమా ఏతావాన్ సోయం పుమాన్ సర్వజగతో జ్యాయాన ధికశ్చ ఏషోఖిలలోకః అస్యపాదః అంశః అస్యామృతం పాదత్రయం దివి అస్తీతిసత్ సీదతీతిసత్ ఇతివా ఏషదక్షిణోత్తరపథద్వద్వం పితృయాణాదేవయాననామక మా

ర్గద్వయం సమంతా దాకృమ్య స్థితః అస్మాత్ విరాజితి స పురుషో జ్ఞేయః జాత
స్సన్నేవ భువః లోకాతీతత్వ ప్రిణిభ్య శ్చాతిక్తో ౭ధికః. ౨౧౧

శ్లో॥ దేవా యజ్ఞమతన్వతాధ హవిషా పుంసా విరాజామునా
యజ్ఞస్యాస్య మధుర్వృతం సమభవ ద్గీష్మర్తు రిధ్ధంశరత్
సఞ్ఞో జ్ఞే హవిరస్యవా పరిధయ త్రిస్సప్త సప్తాభవత్
సఞ్ఞో జాతా సమిధశ్చ యజ్ఞపురుషం దేవా స్తమగ్నా న్యధుః. ౨౧౨

వ్యా.- అధ దేవైః కృతం పౌరుషం యజ్ఞమాహ. అధ దేవాః అమునా
విరాజాపుంసా విరాట్పురుషేణైవ హవిషా యజ్ఞమతన్వత కృతవస్త్రః అస్య మాసన
యజ్ఞస్య మధుర్వృతస్త్రః ఘృతమ్ గీష్మర్తు రిధ్ధం దారు శరదృతుః హవిః అస్య
సప్తపరిధయ స్సముదాగ్రిః త్రిస్సప్తసమిధః సఞ్ఞాతాః కృతా అభవత్ దేవాః తం
యజ్ఞపురుషం సశుస్థానీయ మగ్నా న్యధుః నిచిషీపుః. ౨౧౨

శ్లో॥ తస్మా త్సర్వహుదాహవా త్సమభవత్ వేదాశ్రయో మాససాత్
ఛన్దాం స్యశ్వగవాజమేషపశవో గ్రామ్యాశ్చ వన్యాస్సమే
బ్రహ్మైతస్య ముఖం విభోర్భుజయుగం క్షత్రిం విడారుద్వయం
శూద్రః పాదయుగం హృదిన్దు రరుణశ్చక్షుర్ముఖం జిష్ణుకౌ. ౨౧౩

వ్యా.- తస్య యజ్ఞస్య ఫలమాహ. తస్మాత్ మాససాత్ సర్వహుదాహవాత్
సర్వహుతహిహవా ద్యజ్ఞాత్ సకాశాత్ త్రయోవేదా సమభవత్ ఛన్దాంసి సప్త
గాయత్ర్యాదీని సమభవత్ గ్రామ్యాః అశ్వగవాజమేషపశవః వన్యాశ్చ సమే
సర్వే అభవత్ ఏతస్య విభోః విరాజః బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః ముఖమాసీత్
క్షత్రిం క్షత్రియః భుజయుగమాసీత్ విత్ వైశ్యః ఊరుద్వయమాసీత్ శూద్రః
పాదయుగ మాసీత్. హృత్ మనః ఇన్దుః అరుణ సూర్య శ్చక్షుః ముఖం జిష్ణుకౌ
ఇన్ద్రాగ్ని అముష్యముఖ బాహ్వదిభ్యః బ్రాహ్మణాయ సమభవన్నిత్యర్థః. ౨౧౩

శ్లో॥ ప్రాణో వాయురముష్య నాభిరభవ త్థృణ్ ద్యా శ్శిరో భూః పదా
కాష్ఠా శ్శోత్రమితి ప్రభో రకణయ న్నజ్ఞాని లోకా బుధాః
యోరూపాణి విచిత్ర్య హస్త సకలా న్యాధాయ నామాని చా
స్తేపారే తమసో మహోమయ మముం విద్యా న్మహాస్తం బుధః. ౨౧౪

వ్యా.- అముష్య ప్రాణో వాయు రభవత్. నాభిః ఖమభవత్. శిరో ద్యా
రభవత్. పదా పాదా భూ రభూతామ్. శ్రోత్రం కాష్ఠా దిశో ౭భవత్. ఇతి ప్రభో

రక్షాని బుధాః లోకా నకలయన్ అకల్యయన్. యః సకలాని రూపాణి విచిత్ర్య
కృత్వా సకలాని నామాని చాధాయశ్చ త్వాహస్తే త్యద్భుతే తమసః అజ్ఞానస్య సం
సారస్య వా పారే ఆస్తే అమం మహామయం జ్ఞానస్వరూపం నుహంత మిశ్వరం
బుధః విద్యా జ్ఞానీయాత్.

—౨౫౮

శ్లో॥ ధాతా ప్రాగ్యముదా జహార భగవాన్ శక్రః ప్రవేదాపి యం
సర్వజ్ఞాపి సత్త్యహం సత్తతం యోవేద సోయం సుధీః
జీవన్నేవ పరాం ప్రయా త్యమృతతా మస్తే తనోః కిం పునః
ప్రాప్తం బ్రహ్మపురం పరాస్తి నన్మణాం విజ్ఞానమార్గాన్గతిః. ౨౫౯

వ్యా.-బుధో మహాంతం విద్యా దిత్యుక్తమ్. ప్రాక్కవసం విదితవాన్.
కోవైన ముపదిదేశ. కథమేనం విద్యా త్కిం నై తద్వేదనేన ఫలమత ఆహ. ప్రా
క్పూర్వం ధాతా ప్రజాపతిః య ముదాజహార ఉపదిదేశ ఇన్ద్రాయేతిశేషః. సచ
శక్ర ఇన్ద్రః యం ప్రవేద సాక్షాత్కృతవాన్ తమిశ్వరం సర్వం జగ త్స ఈశ్వర
ఏవ. అహ మపి సవప సచాహమేవ. ఇతి యో వేద సోయం సుధీర్విద్వాన్ జీవన్నేవ
పరామమృతతాం ప్రియాతి తనోరస్తే పునః కిం కిం వక్తవ్య మమృతతాం ప్రి
యాతీతి నృణాం జీవానాం బ్రహ్మపురం బ్రహ్మైవ పూః బ్రహ్మపురం తత్ప్రి
ప్తం లిక్తోనమార్గా త్పరా అన్య గతిర్మార్గః నాస్తి నవిద్యతే.

—౨౬౦

శ్లో॥ యజ్ఞేనే త్యయజస్త యజ్ఞ మమరా నాకం గతాస్తేన తం
పూర్వే యత్ర వసన్తి సాధ్యవిబుధా ధర్మః పురాణోహ్యయమ్
యజ్ఞో విష్ణురయం ప్రజాపతి రజోవ్యధ్ధాస్తరేనేకధా
బాతస్సన్ చరతి ప్రసేవ విబుధః క స్సర్వయోనిం త్వముమ్. ౨౬౧

వ్యా.-మానసయజ్ఞం కృతవతః కింఫల మధోచ్యతే అమరాః ఇతి యజ్ఞేన
యజ్ఞమయజస్త మానసయజ్ఞేన యజ్ఞం యప్తవస్తః తేన యజ్ఞేన తేదేవాః తం నా
కం గతాః యత్రనాకే పూర్వే ప్రాక్తనాః సాధ్యవిబుధాః సాధ్యవిబుధాశ్చ దేవా
వసన్తి తమితిపూర్వేణాన్వయః. హి తస్మాదయం ధర్మః మానసయజ్ఞానుష్ఠానరూపః
పురాణః అనాదిః నను యజ్ఞమయజస్తేత్యుక్తం కోసా యజ్ఞోతఆహ - యజ్ఞో
విష్ణురితి - వ్యాపకః పరమేశ్వర ఇత్యర్థః. తమేవ వర్ణయతి - అజో వ్యయం ప్రజా
పతిః ప్రజానాం బ్రహ్మదిస్తమృపర్యస్తప్రాణినాం పతిః పాలకః శాసితాచ పర
మేశ్వర ఇత్యర్థః. అణ్డాస్తరే అనేకధా అనేకప్రకారేణ విష్ణు రుద్ర గణపతి కుమార

కాళీ భారతీ లక్ష్మీ రామ కృష్ణ సీతా దుక్కిణ్యాదిరూపై రిత్యర్థః. జాతస్సన్ మామ
యేతి భావః. యద్వా నానావిధప్రాణిరూపేణ జాతస్సన్ సర్వబీవానా మిశ్వరా
త్మత్వాదితిభావః చరతి. నను యద్యేవ మిశ్వర సర్వత్ర చరతి తస్మి కస్మా దేనం
సర్వే నవిద స్తీత్యత్రాహ - అముం. సర్వయోనిం సర్వకారణ మిశ్వరం కస్తు కోపి
విబుధః విద్వాన్ ప్రవేద జానాతి సతు సర్వే. అవిదుషాం విద్యత్యే ప్యసమాహిత
చిత్తానాం మూర్ఖత్వాత్. యద్వా కః ప్రజాపతిః బ్రహ్మ ఏకవచ ప్రవేద తదుప
దేశా త్తదనుగ్రహచ్చ శక్రాదయోఽర్వాక్తనా ఈశ్వరం విచురితి భావః. అథవా
కస్తు కోవా విబుధః ప్రవేద సకోపిత్యర్థః మాన్తు వేదన కశ్చనేతి గీతావచనాత్
అస్యా ప్యస్వయస్య యః కోపి ధన్యో వేదే త్యత్యైవ తాత్పర్యం సుతరామవే
ద్యత్యే తమేవం విదిత్వా అమృతత్వమేతి బ్రహ్మవిద్రుప్త్యైవ భవతీత్వాది శ్రుతి
వాక్యానా మప్రమాణ్యాపత్తేః. యద్వా క ఆత్మా ప్రవేద ఆత్మభిన్న స్సర్వోపి
జడత్వా నైవం వేదఆత్మాతు స్వయమేవ బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవేదైవ సదా
స్వస్య స్వయంహి సర్వదా సాక్షా దపరోక్షః. అతవచ యత్సాక్షాదపరోక్షా ద్రు
ప్తేతి శ్రూయతే - అథవా కో యమః ప్రవేద కస్తం మదామదం దేవం మద
న్యో వేత్తు మర్హతీతి యమవచనాత్ - ఇతి.

౨౫౬

శ్లో॥ యోదేవాధికధీశ్చ శవ్యమపి యోధతే ౨మరాణాం పురో

దేవేభ్యః ప్రధమంచ య సమభవ ద్దేవాన్ ససర్జాపి యః

దత్తాదిప్రధితప్రజాపతిపితా య స్తస్య ధామేచ్ఛవః

ప్రాప్తుం సత్య మముష్యయోని మజనింధీరా విద స్త్రిశ్వరం. ౨౫౭

వ్యా.-నక్షై వల్యార్థినవ కేవల మిశ్వరం విదన్తి కిన్తు సగుణము క్తి తేత్ర
భూతబ్రహ్మలోకార్థినోపీత్యాహ.- య ఇతి - యః దేవాధికధీః ఇన్ద్రాదిదేవబుద్ధ్యధిక
బుద్ధిః అతవచ అమరాణాం దేవానామపి పురః అగ్రే భవ్యం ధత్తేకరోతి యః దే
వేభ్యః ప్రధమం పూర్వం సమభవదీశ్వరాదితిశేషః ప్రధమజత్వాదితి భావః యః
దేవాంశ్చ ససర్జ సృష్టవాన్ యః దత్తాదిప్రధితప్రజాపతిపితా. దత్తాదీనాం ప్రధితా
నాం ప్రసిద్ధానాం ప్రజాపతీనాం పితా జనకః తస్య హిరణ్యగర్భస్య సమ్మన్య సత్యం
ధామ సత్యలోకం ప్రాప్తు మిచ్ఛవః ధీరా విద్వాంసః అముష్య హిరణ్యగర్భస్య
యోనిం కారణం పితరమితి యావత్. కస్తస్య పితేత్యత ఆహ - అజనిమితి - అన్య
థా అనవస్థాదోషాదితిభావః ఈశ్వరం మాయోపాధికం విదన్తి విదిత్వాధ్యాయ స్తీ
త్యర్థః. సగుణబ్రహ్మోపాసనేన పరోక్షజ్ఞానమాత్రీఫలకనిర్గుణబ్రహ్మోపాసనేన

వా బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రితి సిద్ధాంతాదితి భావః. నచ హిరణ్యగర్భలోకకామినా హిరణ్యగర్భం వోపాస్యతా మితివాచ్యం. హిరణ్యగర్భో వీశ్వరాత్మనై వోపాస్య ఇతి కృత్వా ఈశ్వరాత్మకహిరణ్యగర్భోపాసనం విహాయ సాక్షాదీశ్వరమే వోపాసతే విద్వాంస ఇతి యద్వా ధామ స్థాన మాధిపత్య మితియావత్. ద్విపరార్థావసానే అస్మిన్ హిరణ్యగర్భే ముక్తేనతి పునఃకల్పే స్యామహం హిరణ్యగర్భ ఇతి కామయమానా విద్వాంసః ఈశ్వరం భజంతే. సహిద మనేన హిరణ్యగర్భేణ నేవితేన దాతుం శక్యతే. అథవా విదంతి జానంతిత్యేవార్థః ఈశ్వర జ్ఞానాదేవ హిరణ్యగర్భలోకప్రాప్తిః. తచ్ఛేష్వరజ్ఞానం హిరణ్యోదరోపాసనా త్సులభమితి తదుపాసనం విహాయ విదంతీశ్వరం విద్వాంసః. నచ దుర్లభ మేవేశ్వరజ్ఞాన మపీతి వాచ్యం. ప్రత్యక్ష స్యేశ్వరజ్ఞానస్య దుర్లభత్వేపి పరోక్షేన త్సులభమేవ మేధావినః. సచేశ్వరోస్తీతి పరోక్షజ్ఞానమాత్రా ద్యది బ్రహ్మలోకప్రాప్తి స్తర్హి సర్వే పాప్యంతి కాః కృతార్థావేతివాచ్యం. సచ్చిదానందలక్షణం ప్రత్యగభిన్నంచ యదీశ్వరతత్త్వం తస్య పరోక్షజ్ఞానాదేవ బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్నాన్యస్మాదితి. నచకథం ప్రత్యగభిన్నేశ్వరస్య పరోక్షమితివాచ్యం ప్రతీచోపి పరోక్షత్వాత్. సహి యథావస్థితం ప్రత్యగ్భం సర్వే విదుః తస్మాత్ప్రత్యగభిన్నేశ్వరపరోక్షజ్ఞానా ద్రుహ్మలోకావాప్తి ర్విదుష్యతి స్థితమ్ - ఇతి తైత్తిరీయోపనిషద్వ్యాఖ్యాతా.

౨౫౭

ఛాన్దోగ్యోపనిషత్.

శ్లో॥ భూతానాం పృథివీసోఽమృతం ధరిణే స్తస్యోషధీనాంచ య

స్తస్యసౌ పురుషో రసస్తు వచనం పుంసస్తు ఋగ్వాగ్రసః

సామర్షోరసవ దన్యతే సచోద్గీర్ణోరసో వాగ్ని ఋక్

ప్రాణ స్సాను త దేత దోమితి పద మ్తాద్గీధ ఇత్యుచ్యతే. ౨౫౮

వ్యా.-అథ బృహదారణ్యకోపనిషదివ గ్రన్థతోర్ధతశ్చ బృహతీ ఛాన్దోగ్యోపనిషద్వ్యాఖ్యానం తే. ఉపనిషదయతి శిధిలయతి సంసారం వినాశయతీతివా ఉపనిషత్. బ్రహ్మవిద్యా ఉపనిషీదతి పరంశ్రేయో స్యామితివా ఉపనిషత్. ఉప సమీపం నిషాదయతి గమయతి జీవాత్మానం పరమాత్మన ఇతి వోపనిషత్. ఉప సమీపే బ్రహ్మణో నిషీదతి తిష్ఠతీతినా ఉపనిషత్. సర్వథా పుణ్యపనిష ద్రుహ్మ విద్యైవ తత్ప్రతిపాదకత్వా ద్దగ్ధోపుపనిషత్. ఇయం ఛన్దోగై స్సామగాయతై గ్గీయతఇతి ఛాన్దోగ్యోపనిష దిత్యుచ్యతే. తావద్రుహ్మవిద్యా ద్వివిధా నిర్గుణా సగుణాచేతి. ద్వివిధత్వా ద్రుహ్మణః తత్ర నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాయాం సహసా ప్రవేశా యోగా త్సగుణబ్రహ్మవిద్యా ప్రథమం ప్రస్తాయతే. ఉపనిషద స్సర్వాఽపి స్వత స్త్రిత్వా స్సపరస్పర సజ్జతి మపేక్ష నే. తథాపి మామకగ్రన్థే పూర్వోత్తరయో సజ్జతి శ్శౌభాకర్యేవేతి సజ్జతి రుచ్యతే. ధీరాఃకుశ్వరం విదస్తీత్యుక్త మ్మిశ్వరోపా సనం కథంతదుపాసన మిత్యత్రాహ భూతానామితి - భూతానాం - చరాచరాణాం పృథివీరసః గతిః పరాయణ మాధారఇతి యావత్ ధరణి రమ్భురసః అప్పు పృథి వ్యాః స్థితత్వాత్ తస్యజలస్య ఓషధీనాంచ యో రసఃసారః అప్పరిణామత్వా దోషధీ నామ్. తస్య ఓషధిచయస్య పురుషో దేహో రసః అన్నమయత్వాత్ పుంసస్తు వచనం వాక్ రసః సార్థిష్ఠత్వా ద్వాచః ఋక్తు వాగ్రసః వాచః ఋగ్రస ఇత్యర్థః. ఋచ స్సామరసః. కిన్తత్సామేత్యత ఆహ- ఏతదితి-ప్రసిద్ధ మిత్యర్థః. అస్య సామస్త్రు సఉద్గీధవ రసః ఉద్గీధఇతి కశ్చన సామవిశేషః. అధకల్పనా మాహ. వాగ్ని వాగేవ ఋక్ ప్రాణవ సామ తత్ప్రసిద్ధ మోమిత్యేత త్పద మక్షరస్తు ఉద్గీధ ఇత్యుచ్యతే. తస్మా దోమిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీతే త్యభిప్రాయః. ౨౫౮

శ్లో॥ ఘ్రీణం వాచమ వీక్షణం శృతి మథో చిత్తం చ దేవాః క్రమా

దుద్గీధం సముపాస్యతే వ్యసురక్షైః పాపైః ప్రవిధేషుచ

ముఖ్యం ప్రాణ ముపాసతేన్న తత ఉద్గీధం న త ద్దూషణే

తే శేకు స్త్విసురా ఇవాశ్మదలనే లోష్ఠా అపాపో హ్యాయమ్. ౨౫౯

వా.-ఉద్గీధోపాసనమేవ ఎద౯ తత్ర ప్రాణోద్గీధోపాసనస్య త్రైవ్యం దర్శయతి. దేవాః ఘ్రాణం వాచ మీక్షణం శ్రుతిం చిత్తంచ క్రమాదుద్గీధం సముపాస్య ఉద్గీధ త్వేన ధ్యాత్వా ఘ్రాణాదీ నుద్గాత్మ త్వేన కల్పయిత్వేత్వర్థః. ఉద్గీధ మోంకారం ఘ్రాణాదిస్పృహ్య సముపాస్యేతి చ. తేషు ఘ్రాణాదిషు అనురైరే వాసు రక్షైః పాపైః ప్రవిధేషు సత్సు తతః ముఖ్యం ప్రాణ ముద్గీధ ముపాసతేన్న. ఉపాసితవస్తః. అశ్మదలనే పాపానివిదలనే లోష్ఠా ఇవ తే హ్యసురాః తద్దూషణే ప్రాణ దూషణేనైవ శేకుః. తత్ర హేతు మాహ. హి యస్మా దయం ప్రాణః అపాపః ఆసజ్జలక్షణపాపరహితః. ౨౫౯

శ్లో॥ ప్రాణోయంహి బృహస్పతి రభవతి యద్వాచో బృహత్యాః పతి

ర్యస్మా దజ్గరస్కోశరాశ్చ తదయం యస్మాచ్ఛ నిర్గచ్ఛతి

ఆస్యా దేవ తదుచ్యతే కవిగణై రాయాస్య ఇత్య ప్యముం

హ్యుద్గీధం గురు రగ్నిరా స్మ భజతే చాయాస్యనామా మునిః. ౨౬౦

వ్యా.-ప్రాణమేవ స్తాతి. హి తస్మా దయం ప్రాణో బృహస్పతి రభవతి. యద్య స్మాదయం బృహత్యా వాచఃపతిః యస్మా దయ మజ్గరసః లిక్ష్ణానాం రస స్సూరః తత్ర స్మా దయ మగ్నిరాశ్చ భవతి. యస్మా దయ మాస్యా నిర్గచ్ఛతి తత్రస్మా దేవ ప్రాణః కవిగణై రాయాస్య ఇత్యుచ్యతే అపి కింఞ్చ అముం ప్రాణ ముద్గీధం గురు బృహస్పతి రభజతేన్నహి అభజతహి లగ్నిరాశ్చ భజతేన్న. ఆయాస్యనామా మునిశ్చ భజతేన్న. ఏవం బృహస్పతినేవితత్వా త్రాప్నో బృహస్పతి రితి. అజ్గర సేవితత్వా దగ్గరా ఇతి ఆయాస్య సేవితత్వా దాయాస్యఇతిచ కీర్త్యత ఇతిచ ప్రాణస్య బృహస్పత్యాది నామత్రయాగమేహే త్వస్తరమిదమ్. ౨౬౦

శ్లో॥ ప్రాణోద్గీధ విచిస్తనేన పురుష స్సత్కామగాతా భవే

దుద్గీధంచ త మర్క మాకలయతే సోయం తమో భీతిహృత్

వ్యానోద్గీధ విచిస్తనేనతు మహావీర్యోస్య యస్త్యక్షరా

ణ్యుద్గీధస్య విచిస్తయే త్సతు వచో దోహా న్నవా నన్నభుక్. ౨౬౧

వ్యా.-ఉద్గీధోపాసన ఫలా న్యాహ - పురుషః ప్రాణోద్గీధవిచిస్తనేన సత్కామ గాతా భవేత్. తం ప్రాణ మర్కంచే త్యుభయ ముద్గీధం య ఆకలయతే ఉపాస్తే సోయం తమోభీతిహృద్భవతి. పురుషః వ్యానోద్గీధ విచిస్తనేనతు మహావీర్యః

భవేత్. యస్తు అసోద్గీధస్య ఉద్గీధశబ్దస్య అక్షరాణి విచిస్త యేత్సత్తు వచో దోహా
న్నవాక్ వచో దోహాః వాగ్దోహాః ఋగ్వేదాది శబ్దసాధ్యం ఫలమిత్యర్థః. అన్నంచ
వచో దోహాన్నే అస్యస్తతి వచో దోహాన్నవాక్ అన్న భుగన్నాదశ్చ భవేత్.

౨౬౧

శ్లో॥ ఉత్పాణో వచన స్తు గీ ర్బుధజనై రన్నం ధ మిత్యుచ్యతే
ద్యా రేవోత్తు నభోధగీస్తు ధరణీధం వర్ణ ఇత్యుచ్యతే
ఉత్సార్యః పవనస్తు గీ ర్బు తవహోధంకార ఇత్యుచ్యతే
సామోద్గీ ర్యజురేవ ఋక్తు నిగమోధం శబ్ద ఇత్యుచ్యతే.

౨౬౨

వ్యా.- ఉద్గీధాక్షరోపాసన మేవాహ. బుధజనైః ఉత్పాణ ఇ త్యుచ్యతే.
గీస్తు వచన మిత్యుచ్యతే. ధ మన్న మిత్యుచ్యతే తథా ఉత్ ద్యా రిత్యుచ్యతే.
గీస్తు నభఇత్యుచ్యతే ధం వర్ణః ధరణీ త్యుచ్యతే. తథా ఉత్ సూర్య ఇత్యుచ్యతే.
గీస్తు పవన ఇత్యుచ్యతే. ధంకారో హుతవహ ఇత్యుచ్యతే తథా ఉత్ సామే
త్యుచ్యతే గీస్తు యజు రిత్యుచ్యతే ధం శబ్దః ఋగ్విగమః ఋగ్వేద ఇత్యుచ్యతే.
ఉదాద్యక్ష రేషు ప్రాణాదిదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః.

౨౬౩

శ్లో॥ దేవా మృత్యుభయా త్రియీం సమవిశ్ ఛన్దోభి రచ్ఛాదయ
న్నాత్మానం నచ తత్రితా నకలయ ద్దాశోడ్లజా కే యథా
తా ముత్సృజ్య తతోధ తే సమవిశ న్నోజ్కార మత్రామృతం
ప్రాపు శ్చాభయమేన మిత్యయతి య స్యా తోస్సమృత శ్చాభయః.

౨౬౩

వ్యా.- ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసితేత్యుక్తం తస్యైవోజ్కారోపాస
నస్య వై భవం దర్శయతి దేవాఇతి - దేవాః మృత్యుభయాత్ మృతోర్భిత్వా
త్రియీం సమవిశ్ వేదోక్తయజ్ఞాదికర్మసు ప్రసృతా ఇత్యర్థః. ఛన్దోభిః కర్మ
స్వవినియుక్తై ర్బ్రహ్మై రాత్మాన మాత్మన ఇత్యర్థః. ప్రత్యేకాభిప్రాయా దేకత్వమ్.
అచ్ఛాదయః ఛాదితవస్తః. కర్మ స్వవినియుక్తా మన్తాః జపస్త స్సస్తః
మృతోర్వ్య ర్వశ మనాగతా ఇత్యర్థః. ఏవం ఛాదనాదేవ ఛస్తస్త్యం వేదానామితి
భావః. కే జలే దాశః ధీవరః అణ్ణాః యథా మత్స్యనివ. నచ మృత్యుః తత్ర
కర్మమగ్ధే తా దేవా నకలయత్ అపశ్యత్ కర్మభ్యో మృత్యుభయం నాపగత
మిత్యర్థః. అథ తతః కారణా త్తే దేవాః తాం త్రియీ ముత్సృజ్య సర్వం కర్మ
సన్న్యసేత్యర్థః. అసన్నాస్యసినాం ప్రణవధ్యాయేననధికారా దితిభావః. ఓజ్కారం
సమవిశ్ అత్ర ప్రణవమగ్ధే అమృత మభయంచ ప్రాపుః ఇతి తస్మాత్

యవన మోక్షార్థమయతి ఉపాస్తే స సన్నాన్యసీ అమృతః అభయశ్చ స్యాత్. పృణవస్య బ్రహ్మపృతీకత్వా ద్బ్రహ్మభిధానత్వాచ్చ బ్రహ్మలమ్బనత్వేన బ్రహ్మ ప్రాప్తకత్వా ఓతిభావః ఏతేన కర్మభ్యో నాస్తి మోక్షః కస్తు కర్మసన్నాన్యసాదే వేతి సిద్ధమ్. ౨౬౩

శ్లో॥ సామాధ్యూఢ మృచి క్షీతౌ శుచిమయం సాభూరమోగ్ని స్తతః
సామభ్యగ్నియుగం చ ఖే ఋచి మరుత్సామాస్తి ఖం సాత్వమః
వాయు సామ ఖ వాయుయుగ్మ మథ దివ్యు చ్యవ్యమా సామ స
ద్యౌ సామ స్త్వరుణో ద్యుసూర్యయుగలం సామేతి సగ్లేయతే. ౨౬౪

వ్యా.— అథ సామోపాసనమాహ. క్షీతౌ భూమ్యామ్. ఋచి శుచి మయ మగ్నాత్మకం సామ అధ్యూఢ మధిగత ముపరిస్థిత మితియావత్. తతః సా ఇత్యక్షరం భూః అమృతః పద మగ్నిః భ్యగ్నియుగస్తు సామేతి సగ్లేయతే. ఖే ఆకాశమయ్యా మృచి మరుత్సామవాయుసూపం సామ అస్తి సా ఖమ్ అమో వాయుః ఖ వాయుయుగ్మం సామేతి సగ్లేయతే. అథ దివి ఋచి సః అర్యమా సూర్యాత్మకం సామ అస్తి సా ద్యౌః అమస్తు అరుణః ద్యుసూర్యయుగలం సామేతి సగ్లేయతే. ౨౬౪

శ్లో॥ నక్షత్రే ఋచి సామ శ్శశ్యధిగతం సా భాన్యమ శ్చన్ద్రమాః
సామక్షేన్ద్రయుగం రవే స్థిత రుచౌ ఋచ్యస్తీసామాసితమ్
తేజ సాస్థితరుగ్రవే రసితరు క్షామస్తు సామద్వయం
శ్వేతాశ్వేతరవిత్విషా రితితు యో వేదాయ మైశ్వర్యభాక్. ౨౬౫

వా.— నక్షత్రే నక్షత్రరూపాయా మృచి శశీ చన్ద్రరూపం సామాధిగతమ్ సాభాని నక్షత్రాణి అమః చన్ద్రమాః ఋక్షేన్ద్రయుగం నక్షత్రచన్ద్రద్వయం సామ భవతి రవేః స్థితరుచౌ శ్వేతకాన్తిమయ్యా మృచి అసితం తేజః నీలకాన్తిమయం సామాస్తిసా రవే స్థితరుక్ అమస్తు రవే రసితరుక్ శ్వేతాశ్వేతరవిత్విషాః ద్వయస్తు సామ భవతి ఇతి యస్తు వేద సాయ మైశ్వర్యభా గభవతి. ౨౬౫

శ్లో॥ ఏతద్భాస్కరమణ్డలాన్తరతలే యో దృశ్యతే కాఞ్చన
శ్మశ్రుః కాఞ్చనకేశ ఆపదనఖం సర్వ న్సువర్ణః పుమాన్
రక్తామ్బురూపుణ్డరీకనయన స్సర్వాఘసిన్ధుగ్ధత
శ్చోన్నామా తదుపాసకస్తు భవితా సర్వాఘసిన్ధుగ్ధతః. ౨౬౬

వ్యా.— సూర్యమణ్డలస్థపురుషోపాసనం తత్ఫల ఇచ్ఛాహం. ఏతద్భాస్కరమణ్డలాంతరతలే కాఞ్చనశృంగః కాఞ్చనకేశః ఆపదసఖం పాదసఖపర్యంతం సర్వస్వరాత్మనేత్యర్థః సువర్ణః హిరణ్మయః రక్తామ్భోరుహపుష్కరీకనయనః రక్తామ్భోరుహతుల్య మేకం పుష్కరీకతుల్య మస్యచ్చ నయనం యస్య స తథోక్తః సూర్యచంద్రనేత్రత్వా దితి భావః సర్వాఘసిద్ధిసాగతః సకలపాపసముద్భావ ద్దూర్త్యైః అతపవ ఉన్నామా ఉ దితి నామ యస్య స తథోక్తః యః పురూషాః సృశ్యతే యోగిభి రితిశేషః శాస్త్రేణ జ్ఞాయతే ఇతివా తదుపాసకస్తు సర్వాఘసిద్ధిసాగతః భవితా భవిష్యతి.

౨౬౬

శ్లో॥ ఉన్నాముః పురుషస్య తస్య తు మతే ఋక్సామసీ పర్వణీ
ఉద్గీధః పురుషో య మస్య నితరాం గానా త్స ఉద్గాతృతామ్
ఉద్గాతా భజతే రవేః షరతరాణ్ లోకా నయం ధారయ

న్నీష్టే దేవగణస్య కామనిచయం ధత్తే స్వయమ్భూః పుమాన్. ౨౬౭

వ్యా.— పురుషమేవ విశిషిష్టే తస్య ఉన్నాముః పురుషస్య ఋక్సామసీతు పర్వణీమతే అయ మున్నామా పురుషః ఉద్గీధఇత్యుచ్యతే. స యజ్ఞే పసిద్ధఉద్గాతా అస్య ఉన్నాముః నితరాం గానాద్దేతోః ఉద్గాతృతాం భజతే అయ మున్నామా రవే స్సూర్యా త్పరతరాణ్ ఉపనిషాఢ్ లోకా ధారయన్తే దేవగణస్య ఈష్టే ఈశితా భవతి స్వయమేవ భవతీతి స్వయమ్భూ రయం పుమాన్ దేవగణస్య భక్తజనస్యవా కామనిచయం ధత్తే దదాతి పుష్కాతిచ.

౨౬౮

శ్లో॥ వాగ్దాతే నయనాత్మకౌ శ్రుతిహృదీ సామా యత స్సామ త

ద్వీద్వం తత్రహి పూర్వపూర్వవిషయే ఒధ్యూధః పరోధః పరః

అత్త శ్శుక్లరుచిస్తు సా ఋగధ త నీలం త్వ మ స్సామచ

ద్వీద్వం సామతయో రుచోరపి తతః పూర్వత్ర సంద్ధా పరా. ౨౬౯

వ్యా.— అ ధాధ్యాత్మం సామోపాసన మాహం. యతః వాగ్దాతే వాక్ ఘ్రాణం నయనాత్మకౌ నయన మాత్మా చాయాత్మా స ఏవాత్మకః శ్రుతిహృదీ శ్రోత్రమనసీ సామా సాచామశ్చ భవతః క్రమేణ వాక్ నయనం శ్రుతిస్సా ఘ్రాణ మాత్మాహృదమగ్ని త త్రస్మా తద్వీద్వం తయోః వాగ్దాతయోః నయనాత్మనోః శ్రుతిహృదోశ్చ ద్వీద్వం సామే త్యుచ్యతే. తత్రచ ద్వీద్వత్రయే పూర్వపూర్వవిషయే పూర్వస్మిన్ పూర్వస్మిన్ పదార్థే పరఃపరః పదార్థః అధ్యూధః వాచి ఘ్రాణం నయనే ఆత్మా శ్రోత్రే హృచ్చాధ్యూధ మిత్యర్థః. అత్త

శ్మశ్శుక్లరుచస్తు సా భవతి ఋక్ష్ణ భవతి. అథ తన్నీల మక్ష్యః నీల తేజస్తు అమో భవతి సామచ భవతి. తయో రుచో ర్ద్వద్వస్తు సామ భవతి. తత స్తయో రుచోః పూర్వత్రీ పూర్వస్యాం రుచౌ శుక్లామాం పరా రు క్కృష్ణా సంస్థా అధ్యాయా భవతి. ౨౬౮

శ్లో॥ అక్షోస్తః పురుషో య ఏష కుశలై స్సప్తౌశ్యతే తస్య సా ఋ క్త తాసు త దుక్త మస్యచ యజ స్తద్రుహ్నా తద్వాఙ్మయమ్ సూర్యస్థస్య యదేవ రూప మభిధా యా పర్వణీ యే తథా నేత్రస్థస్య తదేవ రూప మభిధా సా పర్వణీ తే మతే. ౨౬౯

వ్యా.- కుశలై ర్నిపుణదృగ్భి రక్ష్యోనేత్రీ స్యాస్తః య ఏష పురుష స్సమ్యగ్దౌశ్యతే త స్యాస్య పురుషస్య సా ప్రసిద్ధైవ ఋక్ తత్రప్రసిద్ధమేవ సామ తత్రప్రసిద్ధ మేవోక్తం శత్రువిశేషః. తత్రప్రసిద్ధమేవ యజః వాఙ్మయం బ్రహ్మ వేదః త్రీయా తదేవ బ్రహ్మ సూర్యస్థస్య పురుషస్య యదేవ రూపం హిరణ్యశ్మశ్శుక్లాద్వివిక్ష్యం నేత్రస్థస్య పురుషస్య తదేవ రూపమ్ సూర్యస్థస్యయా అభిధా నామ ఉదితి నేత్రస్థస్యచ పైవాభిధా సూర్యస్థస్య యే పర్వణీ ఋక్సామసీ తథా నేత్రస్థస్యచ తే ఏవ పర్వణీ మతే సమ్మతే. ౨౭౦

శ్లో॥ అర్వాచీనపదాని మర్త్యవిషయా కామా నయం వై పుమా నీష్టే గాయతి యో ముమేష స భజే న్మర్త్యః ప్రభూతం ధనమ్ ఉగ్రీధం త్వము మర్కమణ్డలగతం యో గాయతి ప్రాపుయా న్లోకా నూర్ధ్వగతా నపేష దివిష త్కామాంశ్చ సర్వానపి. ౨౭౧

వ్యా.- అయ మక్షిస్థః పుమా అర్వాచీనపదాని అక్షిస్థానాపేక్షయా అధస్థాని పదాని ఈష్టే నియమయతి మర్త్యవిషయా కామాం శ్చేష్టే యః అముం గాయతి స ఏష మర్త్యః ప్రభూతం ధనం భజేత్. యస్తు అము మక్షిస్థ పురుష ముగ్రీధ మర్కమణ్డలగతంచ గాయతి ఉగ్రీధ త్వే నార్కమణ్డలస్థపురుషరూప త్వేనచ గాయతి స ఏష గాయకః ఊర్ధ్వగతా లోకా సర్వానపి దివిషత్కామా దేవకామాంశ్చ ప్రాపుయాత్. ౨౭౨

శ్లో॥ సామ్నా మేషగతిః స్వర స్సచ తతః ప్రాణస్తు తస్మాదనం తస్మామ్భాగతి రమృసో గతి రసౌ స్వర్గస్తు తస్య క్షితిః

ఆకాశః పురుషః క్షీతే సుహి గతి ర్విశ్వం యతో జాయతే
యస్మిన్నేవ విలీయతే స జగతో జ్యాయాన్ ప్రతిష్ఠా పరా. ౨౨౦

వ్యా.-అథ ఉగ్రీధం పరమాత్మరూపేణ ధ్యాయే దితి వక్తుం తావత్పరమా
త్మాన మాహ. సామా మేష స్వరః గతిః తత స్తస్య స్వరస్య ప్రాణో గతిః తస్య
ప్రాణస్య ఓదన మన్నం గతిః త స్యాన్నస్య అమ్బో జలం గతిః. అమ్బసో జలస్య
అసౌ స్వర్గః పర్జన్య ద్యాశ్రయః ద్యులోకః గతిః తస్య ద్యులోకస్య క్షీతి ర్గతిః
అయంహి లోకః యాగదాసహమాదిభిః స్వర్గం పుష్యతి. క్షీతే ఆనమంతా త్కా
శతే భాసత ఇతి ఆకాశః స్వప్రకాశః జ్యోతిర్మయః స పురుషః పూర్వః పర
మాత్మా గత్ప్రియస్మాద్ధేతోః యతో విశ్వం జాయతే యస్మిన్నేవ విలీయతే
స పురుషో జగతో లోకాత్ జ్యాయాన్ మహాన్ జగతో లోకస్య పరా ప్రతిష్ఠా
అయనంచ భవతి. ౨౨౦

శ్లో॥ ఉగ్రీధే త్ర పరోవరీయసితు య శ్చిత్తం చిరం స్థాపయే
త్తస్యైవం విదుషో విశిష్ట మవనౌ స్యాజ్ఞేననం చోత్తమాన్
లోకాన్ స ప్రజయే దితి స్మ మునయే శాణ్డీల్యనామ్నైవద
త్స ప్రాజ్ఞ శ్శునకాత్మజః ప్రవిదితో నామ్నా అతిధన్వేతి యః. ౨౨౧

వ్యా.-అత్ర అస్మిన్ పరోవరీయసి పరశ్చ పరీయాంశ్చ పరోవరీయాన్
తస్మిన్ పరమాత్మని తదభేదేన ధ్యాయే ఇత్యర్థః ఉగ్రీధేయః చిత్తం చిరం స్థాప
యేత్ యః పరమాత్మాన ముగ్రీధ ముపాసీతేత్యర్థః. ఏవం విదుష ఉపాసీనస్య తస్య
అవనౌ విశిష్ట ముత్కృష్టం జీవనం స్యాత్ స ఉత్తమాన్ లోకాంశ్చ ప్రజయేత్
ఇతి ప్రాజ్ఞ సు శునకాత్మజ శ్శౌనకః శాణ్డీల్యనామ్నై మునయే అవదత్ స్నే
త్యైతిహ్యే. క సు శునకాత్మజో అత ఆహ. యః నామ్నా అతిధన్వా ఇతి ప్రవిదితః
ప్రఖ్యాతః. ౨౨౧

శ్లో॥ ప్రాణం భూతచ యో యతః ప్రవిశతి ప్రాణా ద్య దున్లచ్ఛతి
ప్రాణోయం హి పరః పుమా ననుగతః ప్రస్తావభక్తిం పరామ్
ఉర్ధ్వం సంత మముం యతోఽలజనా గాయంతి తీక్ష్ణప్రభం
యస్మా త్తద్భువణి సు ఏష భగవా నుగ్రీధ మన్వాగతః. ౨౨౩

శ్లో॥ అన్నం భూతచయో యతః ప్రతిహరన్ జీవ త్యతోన్నం బుధై
ర్విఖ్యాతం ప్రతిహర మాగతి మిదం సద్దేవతేతి క్షితౌ

ప్రస్తావాదివిచిస్తయే దితి పుమాన్ ప్రాణాదిదృష్ట్యాతు య
స్సప్రాణాది సమాక్షుయాత్థిరమతిః కర్మర్థిమ ప్యాక్షుయాత్. ౨౭౮

వ్యా.-అథ ప్రస్తావోద్గీధప్రతిహరేషు ప్రాణార్కా- సృష్ట్యైః కర్తవ్యే
త్యాహ. యతః భూతచయః ప్రాణం ప్రవిశతి యన్యస్మాత్ ప్రాణా దున్మచ్చతి
భూతచయ ఇత్యేవ హి యస్మా దయం ప్రాణః పరః పుమాన్ పరాం ప్రస్తావ
భక్తి మనుగతశ్చ భవతి. యతో యస్మా దముం తీక్ష్ణప్రభం సూర్య మఖిలజనా
గాయన్తి యస్మా త్స ఏష భగవాన్ తద్వ్యనుణిః తస్య దివోమణిః సూర్యః ఉద్గీధ
మన్వాగతో భవతి యతః భూతచయో న్నం ప్రతిహరన్ భక్షయన్ జీవతి అతః
షీతో బుద్ధైః సద్దేవతేతి విఖ్యాత మిద మన్నం యస్మా త్ప్రతిహర మాగతమ్
ఇతి తస్మాత్ యః పుమాన్ ప్రస్తావాది ప్రస్తావోద్గీధప్రతిహరాఖ్యసామభక్తి
త్రయం ప్రాణాదిదృష్ట్యా ప్రాణాదిత్యా సృష్ట్యైతిచిస్తయేత్ విచిస్తయతి
థిరమతి స్స పురుషః ప్రాణాది సమాక్షుయాత్ కర్మర్థిమపి ఆక్షుయాత్ ఋద్ధి
స్సమృద్ధిః. ౨౭౩-౨౭౮

శ్లో॥ హః ఉః ట్మౌ పవనస్తు హః ఇ రథఇత్యేజ్ఞ స్స ఆత్మా త్వహ
స్త్రీ రగ్ని ర్బహుభానుహర్షివహ ఏరాహా ఇ విశ్వే సురాః
హిక్మారస్తు క ఏష వాగితి విరా ట్ప్రాణః స్వరోన్నస్తు యా
హుక్మార స్త్వనిరు క్త ఇత్యుపభజేత్ స్తోభం సచాస్త్వన్న భుక్. ౨౭౯

వ్యా.-- స్తోభోపాసన మాహ హః ఉః హః ఇతి స్తోభస్యానుకరణశబ్దో హః
రితి- అర్థవ త్సాత్రేణ ప్రాతిపదిక త్వా త్సుబుత్తుత్ప్రీః హఃకారః ట్మౌ భూమిః
హఃకారే ట్మౌదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః హః ఇః హఃఇకారః పవనః వాయుః అథ ఇతి
స్తోభః అథకారఃసాపస్తోభః అబ్జ శ్చంద్రీః ఇహః ఇహకారః సతత్వా ప్రసిద్ధతత్వా ఈ
ఈకారస్తు అగ్నిః ఉః ఉఃకారస్తు బహుభాను సూర్యః ఏః ఏకారస్తు నివహః
ఆహ్వనమ్ ఔహోఇ త్లిబత్వా త్సుబ్లుక్ ఏహో ఇకారః విశ్వేసురా విశ్వేదేవాః
హిక్మారః కః ప్రజాపతిః వాగితి స్తోభ ఏష విరాట్ స్వర ఇతి స్తోభః ప్రాణః యా
ఇతిస్తోభోన్నమ్ హుక్మారః అనిరుక్తః కారణాత్మ అవ్యక్తః ఇతి స్తోభ ముపభజే
దుపాసీత స ఉపాసకః అన్నీ అన్నభుక్చ స్యాత్. ౨౭౯

శ్లో॥ సర్వం యః ఖలు సాధు సామ భజతే స్యా త్సాధుధర్మాభ్యుతః
క్షోణ్యగ్న్యభ్రరవిద్యులోకకలయా హిక్మార మాచిస్తయేత్

ప్రస్తావనం చ యథాక్రమం కుశలధీ రుద్గీధ భక్తి స్తథా

నిత్యంచ ప్రతిహార మత్య నిధనం తద్వ్యత్యయేనాపివా.

౨౭౬

వ్యా.-సామాక్షరోపాసన ముక్తం ప్రా గధునా సామోపాసనమే వాహ-
యః ఖలుతు సర్వం సామసాధు ఇతి భజతే న ధ్యాతా సాధు ధర్మాశ్చిత్తః స్యాత్
కుశలధీః హిజ్ఞానం ప్రస్తావ ముద్గీధ భక్తిం ప్రతిహారం నిధనంచ యథాక్రమం
క్షోణ్యగ్న్యభిరవిద్యులోకకలయా క్షోణ్యదిదృష్ట్యా నిత్య మాసమంతాత్ చింత
యేత్ క్షోణి ద్విజ్ఞానః అగ్నిః ప్రస్తావః అభిమంతరిక్ష ముద్గీధః రవిః ప్రతి
హారః ద్యులోకః నిధన మితి ఉపాసీతే త్యర్థః. యద్వా తాః భక్తీ తద్వ్యత్య
యేన ఉక్తక్రమవై పరీత్యేనవా చింతయేత్ ద్యా ద్విజ్ఞానః. ఆదిత్యః ప్రస్తావః
అంతరిక్ష ముద్గీధః. అగ్నిః ప్రతిహారః పృథివీ నిధన మిత్యుపాసీతేత్యర్థః. ౨౭౬

శ్లో॥ ఊర్ధ్వధస్థిత సర్వలోకవిషయా భోగా నయం ప్రాప్నుయా

త్ప్రాగ్వాతాముబదవృష్టివైద్యుతరవామోఽనిగ్రహణాం ధియా

హిజ్ఞానాదివిచింతకస్య జలదః కామేన వర్ష త్యభో

వార్భృద్వర్ష నదీనదాభికలయా ధ్యాతు ర్నతో యే మృతిః. ౨౭౭

వ్యా.-ఫలమాహ. అయ ముపాసకః ఊర్ధ్వధస్థితసర్వలోకవిషయా
భోగా న్ప్రాప్నుయాత్. హిజ్ఞానాదిసామపజ్ఞాన సైవం విధాంతైః సాపాసనాని
ఫలాని చాహ. ప్రాగ్వాతాముబదవృష్టివైద్యుతరవామోఽనిగ్రహణాం ధియా
దృష్ట్యా హిజ్ఞానాదివిచింతకస్య హిజ్ఞానః ప్రాగ్వాతః ప్రస్తావోముప్పనః
ఉద్గీధో వృష్టిః ప్రతిహారో వైద్యుతరవః స్తనితమ్ నిధన మమోఽనిగ్రహః ఇతి
ధ్యాతు రిత్యర్థః కామేన ఇచ్ఛయా జలదః వర్ష తి. అభో అథ వార్భృద్వర్ష నదీన
దాభికలయా ధ్యాతుః హిజ్ఞానాద్యుపాసకస్య మేఘా హిజ్ఞానః వర్షః
ప్రస్తావః నదీగణ్గాది రుద్గీధః నద సిన్ధ్యాదిః ప్రతిహారః అభి స్సముదో నిధన
మిత్యుపాసీతేత్యర్థః. తోయే మృతి ర్న. ౨౭౭

శ్లో॥ యః పశ్చర్తుషు సామపజ్ఞానవిధ మాధ్యాయే త్సభోగ్యర్తుతాం

యాయాద్యోజమలించ గాం హయ మథో మర్త్యజ్ఞు సామాత్మకమ్

నిధ్యాయే త్పశుమా భవే త్స పురుషో యః ప్రాణవాగ్లోచన

శోత్రాస్తకరణాని చింతయతివా సోఽయేత్పరం జీవనమ్. ౨౭౮

వ్యా.-యః పశ్చర్తుషు పశ్చవిధం సామ అధ్యాయే దుపాసీత హేమస్త
శిశిరయో రేకీకరణ త్పశ్చర్తు మృతూణామ్ వసంతో హిజ్ఞానః. గ్రీష్మః ప్రస్తావః

వర్షో ఉగ్రీధః శర త్రప్తిహారః హేమస్త శ్శిశరశ్చ నిధన మిత్యపాసీత సః భోగ్యర్తు
తాం భోగ్యా ఋతవో యస్య తత్త్వం యామాత్ సర్వర్తుషు భోగోస్య జాయతే
ఇత్యర్థః. యః సామాత్మకం హిజ్జారాదిపశ్చనిధసామరూపమ్ అజమవింగా
హయం మర్త్యంచే త్యేతత్పశ్చకం నిధ్యాయేత్ అజో హిజ్జారః అవి ర్మేషః
ప్రస్తావః గౌరుగ్రీధః హయః ప్రతిహారః, మర్త్యో మనశ్శో నిధన మి త్యపా
సీతే త్యర్థః. స పురుషః పశుమాన్ భవేత్ యస్తు హిజ్జారాదీని పశ్చిప్రాణ
వాగ్లోచన శ్శ్రోత్రాస్త్రకరణాని చిస్తయతి హిజ్జారః ప్రాణః ప్రస్తావో వాక్
ఉగ్రీధో లోచనం ప్రతిహారః శ్శ్రోత్రం చిత్తం నిధన మిత్యపాస్తే స పరంజీవన
మయేత్.

౨౭౮

శ్లో॥ ఏతాః పశ్చ త ధో ముపద్రవయుగం స్య రభక్తయ స్సప్తతా
ఏతత్సప్తవిధంచ సామ కలయే ద్వాచ్యుష్ణభానా పుమాన్
వాగ్లోహదిక మేష యాస్యతి ఫలం య సామ సర్వత్రచ
ప్రోతం వేద స సర్వతా మపి తథా సర్వజ్ఞతాం ప్రాప్నుయాత్. ౨౭౯

వ్యా.-పశ్చవిధసామోపాసన ముక్త మధ సప్తవిధసామోపాసనం సఫల
మాహ ఏతాః పశ్చ సామభక్తయః తథా ఓముపద్రవయుగం ఓజ్జూరణపడ్రవ
శ్చేతి ద్వయం మిళిత్యా తాః ప్రసిద్ధా సప్తభక్తయ స్స్యుః పుమాన్ ఏతచ్ఛ
సప్తవిధం సామ వాచి ఉష్ణభానా సూర్యే చ కలయే దుపాసీత ఏష ఉపాసకః వా
గ్లోహదిక మాదిపదా దన్నితా మన్నభుక్త్వశ్చ ఫలం యాస్యతి ప్రాప్స్యతి అధ
సామై ఉపాసనాస్తరం సఫల మాహ యః సామ సర్వత్రచ ప్రోతం సూత్రం వేద
స విద్యా సర్వతాం తథా సర్వజ్ఞతాంచ ప్రాప్నుయాత్ నేదం సర్వత్వం నిరుప
చరితం బ్రహ్మజ్ఞానం వినా సర్వత్రాలాభాత్ సర్వంహి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదవప
బ్రహ్మప్రాప్తిః తస్మా త్సర్వత్వ ముపచరితమేవ.

౨౮౦

శ్లో॥ లోమత్వక్ష్పలలాస్థిమజ్జ మితి సామాజ్ఞేషు పశ్చాత్మకం
వహ్నిస్పర్శనభానుఛేస్సవ ఇతి ప్రోతస్తు తద్దైవతే
వేదానాం త్రితయం జగత్త్రయ మిదం వహ్నిర్మర్యాదాయత్రయం
నక్షత్రత్రితయం విశ్వత్రయ మితి ప్రోతస్తు సామాఖలే.

౨౮౦

వ్యా.-కి స్త త్సామ సర్వత్ర ప్రోత మితి శ్శ్లోకానాం తావ ద్జ్ఞేషు దేవతా
నుచ ప్రోతే సామసీ దర్శయిత్వా తథ స్త ద్దర్శయతి లోమత్వక్ష్పలలాస్థిమజ్జ మితి
పశ్చాత్మకం సామాజ్ఞేషు ప్రోతిమ లోమ హిజ్జారః త్వ క్ప్రస్తావః పలలం మాంస

ముద్గీధః అస్థి ప్రతిహారః మజ్జానిధనమితి వివేకః సమాహారత్వా దేకవద్భావః
 క్లేబత్వశ్చ వహ్నిస్పర్శనభానుభేదవ ఇతి తత్పశ్చాత్కృతం సామ దైవతే దేవతాను
 ప్రోతమ్ వహ్ని ర్హిక్ష్మారః వాయుః ప్రస్తావః సూర్య ఉద్గీధః సక్షతాణి ప్రతి
 హారః. ఇన్ద ర్నిధన మితి వివేకః వేదానాం త్రితయ మిదం జగత్త్రియం లోక
 త్రియం వహ్నిర్కవాయుత్రియం సక్షతత్రితయం సక్షతాణి వయాంసి
 మరీచయ శ్చేతి సక్షతాద్రిత్యయం పితృత్రియం సర్వా గన్ధర్వాః పితరశ్చేతి
 పితాద్రిత్యయ మితి సామతు అఖలే సర్వస్మిన్ ప్రోతమ్. వేదత్రియం హిక్ష్మారః
 లోకత్రియం ప్రస్తావః వహ్నిర్విదిత్యయ ముద్గీధః సక్షతాద్రిత్యయం ప్రతిహారః
 పితాద్రిత్యయం నిధన మితి వివేకః. ౨౮౦

శ్లో॥ యజ్ఞాదిశ్చ తపశ్చ దేశికకులావాస స్తథేతి త్రయో

ధర్మాః పుణ్యఫలప్రదా గృహివనస్థబ్రహ్మచార్యాశ్చియాః

ధర్మాధర్మవిలక్షణాతు పరమబ్రహ్మత్వనిష్ఠా పరా

పుణ్యపుణ్యవిలక్షణామృతదదా సన్న్యాసి లోకాశ్చియా. ౨౮౧

వ్యా - సామావయవభూ లోద్గీధాదిలక్షణోక్తారోపాసన ముక్తమ్. అథ
 సాక్షా దోక్తారోపాసనం విధిత్సన్ తావ త్తత్ర సన్న్యాసిన ఏ వాధికారో
 నగృహస్థాదే రి త్యభిప్రేత్య ఆశ్రమచతుష్టయం తత్కర్తవ్యవిభాగం చ దర్శయతి
 యజ్ఞాది రితి యజ్ఞాదిశ్చ తపశ్చ దేశికకులావాసశ్చేతి త్రియః పుణ్యఫలప్రదాః
 ధర్మాః గృహివనస్థబ్రహ్మచార్యాశ్చియాః గృహస్థవనస్థ బ్రహ్మచారి సన్న్యాసి
 నామాన శ్చత్వార ఆశ్రమిణః తత్ర గృహస్థస్య యజ్ఞోధ్యయనందానశ్చేతి ధర్మః
 వనస్థస్య వాసప్రస్థస్య తపః కృచ్ఛాచార్యాయణాదిలక్షణం ధర్మః బ్రహ్మచారిణః
 గురుకులవాసో ధర్మః యజ్ఞాదీనాం ధర్మత్వంచ పుణ్యహేతుత్వప్రాయుక్తమ్ అథ
 ణ్దోహి పాపహేతుః అతఏవ ధర్మ శ్చాస్త్రేణ విధీయతే. వసన్తే వసన్తే జ్యోతి
 షాయ జేతేత్యాదినా శాస్త్రంహి లోకానుగ్రహయ పరమేశ్వరేణ ప్రవ ర్తితమ్.
 అధర్మశ్చ శాస్త్రేణ నిషిధ్యతే. న పరదారాన్ గచ్ఛేత్ ససురాం పిబేదిత్యా
 దినా అధర్మ స్యానిషిధ్యత్వే తత్రాపి కర్తవ్యతాబుద్ధి స్యా దజ్ఞలోకస్య తత
 స్తత్కరణాచ్చ సరకపాత స్యాదితిహి మన్యతే పరమేశ్వరః ఏవం యస్య వర్ణస్య
 యస్యాశ్రమిణో యో విహిత శ్చాస్త్రేణ ధర్మః యశ్చ ప్రతిషిద్ధః సవర్ణ సుచా
 శ్చిమి తం ధర్మం విధాయ త మధర్మం విహాయ స్వర్గాదిం యాతి తం ధర్మం
 విహాయ తమధర్మం విధాయతు సరకం యాతి. ఉక్తశ్చ భగవతా. “శ్రుతిస్మృతి

మమైవాజ్ఞేయస్తే ఉల్లంఘ్య వర్తతే, ఆజ్ఞాచ్ఛేదీ మమ ద్యోహీ స వధ్యో నాత్ర సంతయ*ఇతి. పథ్యః సాపీ సరకయాతనాభి ర్బాధ్య ఇత్యర్థః తస్మాద్గ్రహస్థః స్వాశ్రమవిహితం యజ్ఞాదికం ధర్మం కుర్యాత్. వసస్థః స్వాశ్రమవిహితం తపః కుర్యాత్. బ్రహ్మచారీ స్వాశ్రమవిహితం గురుకులవాసం కుర్యాత్. ఏవం కరణే స్వర్గాదిలక్షణం మహత్ఫలం తేషాం భవతి. అథ తురీయాశ్రమిధర్మమాహ ధర్మా ధర్మవిలక్షణా అతపవ పుణ్యాపుణ్యవిలక్షణా మృతదదాపుణ్యాపుణ్యవిలక్షణం యదమృతం మోక్షః తస్య దదా దాతీ అతపవ పరా ఉత్కృష్టా పరమబ్రహ్మత్వ నిష్ఠా పరబ్రహ్మభిన్నప్రత్యగాత్మనిష్ఠాతు. సన్న్యాసిలోకాశ్రయా సన్న్యాసిలోక ఆశ్రయో యస్యా సా తథోక్తా భవతి. సన్న్యాసినా బ్రహ్మత్వనిష్ఠైవ కర్తవ్యా. నతు యజ్ఞాదికాః. పూర్వోక్తా ధర్మాః నా ప్యధర్తా హింసాదయ ఇత్యర్థః సాధ్య స్వర్గాదిఫలవిషయాం సాధనయజ్ఞాది కర్మవిషయాంచ కామాపరపర్యాయమేష ణాం త్యక్త్వా దారధనపుత్రీవిషయం చైషణాత్రయం త్యక్త్వా సర్వ భృగ్నిహో త్రాదికం కర్మ త్యక్త్వా పరమహంసపరివ్రాజక స్సౌ య స్తిష్యతి తస్య బ్రహ్మనిష్ఠా లక్షణజ్ఞానమార్గవ వాధికారః. న కర్మమార్గే కర్మమార్గస్య కామ్యజ్ఞగృహస్థాదివిష యత్వాత్. దర్శితం హీదం నిష్ఠాద్వయం వివిచ్య భగవతా 'జ్ఞానయోగేన సాం ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినా'మితి. సాంఖ్యా ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠా సన్న్యాసినః యోగినః కర్మిణః యోగఉపాయో మార్గఇతియావత్. ఏవం స్త్రీక్షానాం సన్న్యా సినా మజ్ఞానాం గృహస్థాదీనాం విభిన్నకర్తవ్యతాకత్వా న్న సన్న్యాసినా మగ్ని హోత్రాది పరిత్యాగప్రయిక్తో దోషః నాపి గృహస్థాదే రగ్నిహోత్రా ద్యకరణే ప్రవృత్తి ర్యుక్తా. యోహి యస్మి న్నధిక్రృత స్స త దవిధాయ దుష్యతి. యథారాజ్ఞాపా కే నియుక్తః పాచకః పాక మవిధాయ దుష్యతి దణ్డ్యతేచ రాజ్ఞా. యస్తు ధనసచ్చయనే నియుక్తః స పాక మవిధాయ నదణ్డ్యతే. తద్వత్ జ్ఞానమార్గేధిక్రృత సన్న్యాసీ కర్మాణ్యకృత్వా నదుష్యతి నాపీశ్వరేణ దణ్డ్యతే. కిన్తు గృహస్థఏవ కర్మాణ్యకృత్వా దుష్యతి దణ్డ్యతేచ. సన్న్యాసీతు వత్సమాణం స్వధర్మ మోక్షార్థ రోపాసన ముక్తాంచ బ్రహ్మత్వనిష్ఠా మవిధాయ దుష్య తీశ్వరేణ దణ్డ్యతేచ సంసారకూపే నిపాత్య తస్మాద్వీరహవా ఏష దేవానాం యోగీన న ద్వాన యతే ఇతి శ్రుతి ర్గ్రహస్థవిషయైవ - ఋతౌ భార్యా ముపేయాదితి శ్రుతివత్. నచ సన్న్యాసవ వాప్రామాణిక ఇతి వాచ్యం. బ్రహ్మసంస్థా మృతత్వ మేతీతి ప్రకృతశ్రుతీరేవ ప్రమాణత్వాత్ - నచ గృహస్థాదిరేవ బ్రహ్మసంస్థ స్స న్న మృతత్వ మేతీతి వాచ్యం. గృహస్థాదేః కర్మిణో లజ్జస్య బ్రహ్మనిష్ఠా లసిద్ధేః

నచ కర్మ కుర్వ స్మసి గృహీ బ్రహ్మణి తిష్ఠతీతి వాచ్యం. విరుద్ధయోః కర్మబ్ర
హ్మనిష్ఠయోః యుగప దేకపురుషానుష్ఠేయత్వాసమ్భవాత్. సచ్చిదానంద మక
ర్త్రభోక్త్రీసజ్జ మద్వితీయం బ్రహ్మహ మస్మీతి చిన్తనాత్మికాయాః సమాధిరూ
పాయావా బ్రహ్మనిష్ఠాయాః కర్తా భోక్తాహం బ్రాహ్మణ ఇత్యాది మిథ్యా
జ్ఞానపూర్వక కర్మనిష్ఠాయాశ్చ ప్రకాశతమసోఽపి విరోధాత్. సచ సన్నాప్తస
విధాయకం శుశ్రీత్వస్తరం నాస్తీతి వాచ్యం. యదహరేవ విరజే త్తదహరేన ప్రవి
జేత్. బ్రాహ్మణో నిర్వేద మాయా దిత్వాదిశ్రుతిసద్భావాత్. నిస్తుతి ర్నిర్మ
మస్కార ఇత్యాది స్మృతిసద్భావాత్. 'తస్మా త్కర్మ సకుర్వంతి యతయః
పారదర్శిన' ఇత్యాది పురాణవచన సద్భావాచ్చ నచ బ్రహ్మసంస్థః వేదస్థః
అమృతత్వ మేతీతి శ్రుతేరర్థ ఇతి వాచ్యం. వేదోక్తకర్మానుష్ఠానలక్షణవేసస్థత్వేన
అమృతత్వ ప్రాప్త్యయోగాత్. ఉక్తంహి దేవా శ్రుయ్యాం ప్రవిశ్య తత్ర మృత్యు
సద్భావాదోజ్జ్వలం ప్రావిశన్ని తీహైవ. నకర్మణా నప్రజయా ధనేనేతి. యథేహ
కర్మజితో లోకః క్షీయత ఇతి నా స్త్యకృతః కృతేనేతి నాన్యః పథా విద్యతేయ
నాయేతిచ బహుశః శ్రూయతే కర్మభ్యోఽనిరోధః పురుషస్య. సచ జ్ఞానా
దపి నాస్తి మోక్షఇతి వాచ్యం తరతి శోక మాత్మవిత్. బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవా
భవతి. తమేవం విదిత్వాఽతిమృత్యు మే తీత్వాదిశ్రుతిసద్భావాత్ యుక్తిశ్చ
మోక్షస్య కర్మకార్యత్వే సత్యనిత్యత్వం స్యాత్. నిత్యోహి మోక్ష స్సవై
రభ్యుపగతఃనచ జ్ఞానకార్యత్వేపి మోక్ష స్యానిత్యత్వ మేవేతి వాచ్యం. స వయం
జానేన మోక్షః క్రియత ఇతి బ్రూమః. కిన్తు సిద్ధపవ మోక్షః. ప్రాప్యతే
జ్ఞానేన స్వగృహస్థాపరిజ్ఞాతహిరణ్యనిధివ దితి బ్రూమః తస్మా జ్ఞానాదేవ మోక్షః
తచ్చ జ్ఞానం ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మత్మసాక్షాత్కారపవ భేదజ్ఞానస్య భీతిహేతుత్వేన
మోక్షాహేతుత్వాత్. మోక్షం హ్యభయమ్. స చాత్మసాక్షాత్కారో నిర
స్తరబ్రహ్మచిన్తనేనైవ భవతి. నకాదాచిత్కేన. అతపవ బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యు
క్తమ్. బ్రహ్మణి సమ్యక్ నైరస్తర్యేణ స్థితఇతి తదర్థాత్. మయాచోక్తం బ్రహ్మ
త్మవిష్టేతి. ఇయం చాత్మనిష్ఠా కామకర్మాదివిక్షిప్తచిత్తస్య గృహస్థాదే ర్మస
మ్భవతి. తస్మా త్సన్నాప్తసివిషయైవేయ మాత్మనిష్ఠా, అతపవోక్తం సన్నాప్తసిన
మధికృత్య ఆనుష్ఠే రామృతేః కాలం సయేద్వేదాన్తచిన్తయేతి. 'తచ్చిన్తనం తత్త
థన మన్యోన్యం తత్ప్రబోధనమ్, ఏత దేకపరత్వంచ బ్రహ్మభ్యాసం విదుర్బుధా'
ఇతిచ. అతపవ నిదిధ్యాసన మస్య విహితం నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి శ్రుత్యా. నను కి
మాత్మనిష్ఠయా అహం బ్రహ్మాస్మీతి సతి దృఢజ్ఞానే ఇతిచే న్నైవమ్. అనాదికాలా దా

రభ్య ప్రవృత్తాహీయ మవిద్యా అనాత్మసు దేహాదిష్వాత్మభ్రాన్తిజననీ జాతమాత్ర
 మహంబ్రహ్మస్మీతి జ్ఞానం సద్యోజాతం శిశుమన పిశాచీ ఘాతయతి సతితునిష్ఠాయాం
 తద్జ్ఞానం స్థిరీభూతం స న్నావిద్యయా పరిచాల్యతే ఇతి. ఏతేన యస్య బ్రహ్మహ
 మితి నిశ్చయజ్ఞానం యస్య యావ దవిద్యయా సపరిచాల్యతే, తేన తావత్పర్య
 స్తం బ్రహ్మనిష్ఠా కార్యా స్థిరీభూతేషు తస్మిన్ స తస్య కిञ్చిత్కార్య మకార్యం
 వా అస్తి ఇతి గమ్యతే. సచాసుప్తిరితి వచనవిరోధః. పరోక్షబ్రహ్మవిద్విషయత్వా
 త్తద్వచనస్య. సచాపరోక్షబ్రహ్మవిదపి సదా స్వాత్మస్వేన తిష్ఠేదితి నిర్వికల్ప
 సమాధిరేఫ కార్యా తస్యేతి వాచ్యం. యః స్వాత్మని తిష్ఠతి స కి మాత్మా ఉతా
 న్యః. ఆద్యే ఆత్మా ఆత్మస్వేన స్థితః. స్వే మహిమ్న వ్యవస్థితఇతి శ్రుతేః ఇతి
 స త స్వాత్మనిష్ఠా సమ్మాదిసీయాస్తి కాచిత్. ద్వితీయే స వైన బ్రహ్మవిత్.
 ఆత్మాహి బ్రహ్మవిత్. అన్య స్త్వనాత్మైవ యస్య త్వనాత్మ న్యా త్వేతి భ్రాన్తి
 స్స స హ్యసేవిత్. తస్మాత్ యస్య చిత్తదర్శన శాస్త్రః యస్య చిత్త తాదా
 త్మ్యధ్యాన సుర్వాత్మనా స నష్ట సుపవసన్నాసీ నిదిధ్యాననం కుర్యాత్. సతు
 ప్రశాంతాత్మా బ్రహ్మవిత్ యస్యైవం సమాధికామోస్తి స నాపరోక్ష బ్రహ్మ
 విత్. నిష్కామస్యైవ బ్రహ్మవిత్త్వాత్ సచాత్మకామో బ్రహ్మవిదితి బ్రహ్మవిద
 ఆత్మకామిత్వా శ్చమాధి రావశ్యక ఇతి వాచ్యమ్. కి మప్రాప్తే ఆత్మని బ్రహ్మవిదః
 కామః ఉతప్రాప్తే నాద్యః ఆస్మత్వాదేవ బ్రహ్మవిదః నాస్త్యః ప్రాప్తే కామాయా.
 గాత్ అప్రాప్తంహి స్వరాదిం కామయతే లోకః తస్మా త్పరోక్షబ్రహ్మవిద ఏవాత్మ
 కామః సచ బ్రహ్మవిద ఆత్మరతి రావశ్యకేతి వాచ్యమ్. యస్మాత్మరతిస్స ఆత్మై
 వేతి సచాత్మస్వేన వాత్మా రమేతేతి వాచ్యమ్. కి మయ మాత్మా ఇతఃపూర్వ
 మాత్మని రమతే ఉత స ఆద్యే రమేతేతి విధి ర్వ్యర్థా. ద్వితీయే ప్రాగసతీయ
 మాత్మరతి రనిత్యా మిచ్ఛైవ స్యాత్. కదాచి దాత్మని రమమాణః కదాచి దరమ
 మాణ శ్చాత్మా విక్రియావాక్ స్యాత్. తత స్స్వా దనిత్యోపి ఘటాదివత్.
 తస్మా న్నందబ్రహ్మవిద ముద్దిశ్యై వాత్మకామత్వాత్మరతిత్వాదివిధానం సతు
 ముఖ్యబ్రహ్మవిదమ్. అయంచ బ్రహ్మసంస్థ స్సన్నాస్యసీ మద్దబ్రహ్మవిదేవ. సచ
 మద్ద బ్రహ్మవిదః. కథం బ్రహ్మభావ ఇతి వాచ్యం. మద్దబ్రహ్మవిదపి బ్రహ్మ
 సంస్థస్సౌ బ్రహ్మసాక్షాత్కృ త్యామృతత్వ మేతీతి బ్రహ్మనిష్ఠాహి బ్రహ్మ
 సాక్షాత్కారహేతుః బ్రహ్మసాక్షాత్కారశ్చ మోక్షస్యేతి బ్రహ్మనిష్ఠాయాశ్చ
 శ్రీవణాదికం హేతుః. స హ్యవిదితే బ్రహ్మణి నిష్ఠా కర్తుం శక్యతే. తత్రచ శ్రీవ

ణాదా సన్నాస్య స్యేవాధికారీ శాస్త్రోదాస్త ఉపరత ఇతి శ్రుతేః. అథాతో బ్రహ్మ జిజ్ఞాసేతి సూత్రాచ్చ. తస్మాద్బ్రహ్మసంస్థ సున్నాస్య స్యేవేతి బ్రహ్మనిషా సన్నాస్యసి విషయైవేతి సక్షేపః. ౨౦౧

శ్లో॥ తప్త్యా భూరితపః ప్రజాపతి రగా ల్లోకేషు సారం త్రయీం
తస్యాం భూశ్చ భువ స్సువశ్చ పున రోజ్జ్వరంచ తేషు స్వయమ్
ఓజ్జ్వరేణ గిరోఽఖిలాః పరిగతాః పర్ణానివా శజ్జునా
సర్వం చో మితి చాక్షరం యత ఇదం నామప్రతీకం విభోః. ౨౦౨

వ్యా.-సన్నాస్యసినా శమదమాదిసాధనసమ్పన్నేన బ్రహ్మనిష్ఠా విధేయే త్యుక్తమ్. కథం పున బ్రహ్మణి వాఙ్మనసయో స్సుతరా మవిషయే నిష్ఠా విధాతుం శక్యతే. ఇతి శజ్జ్వరాయా మోక్షారాలమ్బనేన నిర్గుణేషి బ్రహ్మణి నిష్ఠానుకరేత్యభిప్రేత్య ఓజ్జ్వరం- వర్ణయతి. తప్త్యేతి ప్రజాపతి ర్విధాతా భూరి అధికం తప ఆలోచనం తప్త్యా కృత్వా లోకేషు త్రయీం సార మగాత్. వేదత్రయం సారత్వేన జ్ఞాతవా తస్యాం త్రయ్యాం పునః భూర్భువస్సువశ్చేతి వ్యాప్యతిత్రయం సార మగాత్. తేషుచ భూరాదిషు స్వయ మోజ్జ్వరం సార మగాత్. తస్మా దోజ్జ్వర ఏవ సర్వసారివృతమ ఇత్యర్థః. శజ్జునా పర్ణాని వా ఇవ అఖిలా గిరః ఓజ్జ్వరేణ పరిగతా వ్యాప్తా భవంతి సర్వంచ సర్వమపి జగత్. ఓమి త్యక్షరంచ ఓమి త్యేత దక్షరమేవ కస్మా త్స్వత్వ మోజ్జ్వర స్యేత్యత ఆహ. యతో యస్మా దిద మో మిత్యక్షరం విభో ర్వాప్యపకస్య పరమాత్మనః నామ అభిధానం ప్రతీకం చ భవతి తస్మా న్మముక్షుణా సన్నాస్యసినా ఓజ్జ్వరప వోపాస్యః. ౨౦౩

శ్లో॥ అభ్యాపూపపదే ద్యువంశకలితే రశ్మయమ్బుపుత్రాతతే
సూర్యాత్మా మకర్తస్థ ఏష బహుధా దేవోవభోగ్యః స్థితః
ఋగ్వేదోదితకర్మసమ్భవయశ స్తేజోన్నవీర్యేంద్రియం
సూర్యస్థం మధురోహితం వనుగణో భుక్త్వా పరం తృప్యతి. ౨౦౪

వ్యా.- అథ మధువిద్యా వ్యాఖ్యానయతే- సన్నాస్యసివిషయ మోజ్జ్వరోపాసన ముక్త మథ కర్మివిషయ మాదిత్యోపాసన ముచ్యతే. అభ్యేతి ద్యువంశ కలితే ద్యౌరేవ వంశః వేణుః తిరశ్చీన ఇతి భావః తస్మిన్ కలితే లగ్నే రశ్మయమ్బుపుత్రాతతే రశ్మయమ్బుని భూమే సుకాశా దాకృష్టా సూర్యకిరణస్థా ఆప ఏవ పుత్రాః భృమరపుత్రాః మధ్వపూపనాడ్యన్తర్గతాః తై రాతతే ఆవృతే వ్యాప్తే అభ్యాపూపపదే అభ్యా మన్తరిక్షమేవ అపూపపదం మధ్వపూప పదార్థః

తస్మిన్ దేవోపభోగ్యః దేవై ర్వసురుదాగ్రిదిభి రుపభోగ్యః ఏష దృశ్యమాన
 సూర్యాత్మా మకరందః మధు బహుధా స్థితః తిష్ఠతి. తత్ర కే కే దేవాః
 కిం కిం మధూపభుజ్జిత ఇత్యత్రాహ - ఋగ్వేదోదితకర్మసంభవయశస్తేజోన్న
 వీర్యేంద్రియ మృగ్వేదప్రోక్తకర్మానుష్ఠాన జన్యయశస్తేజోన్నవీర్యేంద్రియసమా
 హారరూపం సూర్యస్థం రోహితమేవ మధువసుగణః భుక్త్వా సర్వేంద్రియై రుప
 లభ్యవరం కేవలం నతు వక్త్రేణ ఖాదిత్వేత్వర్థః తృప్యతి తృప్తిం ప్రాప్నోతి -
 ఋచపవ భ్రమరా మధుకరాః తద్విహితాని కర్మాణ్యేవ నానావిధాని పుష్పాణి
 కర్మసు ప్రయుక్తాః సోమాజ్యపయోరూపా ఆపవ పుష్పస్థారసాః. యథా మధు
 కరాః పుష్పేభ్య స్సకాశా దగ్రసా నాదాయ మధు కుర్వన్తి తథా ఋచః కర్మభ్య
 స్సకాశా దప ఆదాయ యశ ఆది సమాహారం కుర్వన్తి అపూపగతం తన్మధు
 యథా మనుష్యా భుజ్జితే తథా అస్తరిక్షగతం యశ ఆది సమాహారం వసవో భుజ్జిత
 ఇత్యర్థః నను ఋగ్వేదోదితకర్మానుష్ఠానా దనుష్ఠాతు ర్యశఆదికం భవతు నామ
 కథ స్తస్య పురుషాశ్రయ స్యాస్తరిక్షగతత్వ మితిచే దుచ్యతే. అస్తరిక్షగత సూర్య
 గతత్వా ద్యశ ఆదే రస్తరిక్షగతత్వమితి నచ కథం సూర్యగతత్వం యశ ఆదేరితి
 వాచ్యం. సూర్యస్త్వైవ యశ ఆది ప్రదత్వాత్ అముష్మిన్నాదిత్యే సశ్చితం కర్మ
 ఫలాఖ్యం మధు భోక్త్యామహే ఇత్యేవం హి యశఆదిలక్షణఫలప్రాప్తయే కర్మాణి
 క్రియస్తేమనుష్యైః నన్వేపం యైః కర్మాణి క్రియస్తే తైరేవ తత్ఫలాని భోక్తవ్యాని
 ప్రకృతేతు వసుభి ర్యశఆది కర్మఫలం భుజ్యత ఇత్యుక్తం. తత్కథం విరుద్ధ మభ్య
 పేయ మితిచే దుచ్యతే. వసుభి రుపలభ్యమానే సూర్య స్యాదయతో మణ్డలస్థో
 లోహితరూపే యశ ఆది ఫలత్వారోపయతి. ఉదయగిరిపరిసరవ ర్తినిసూర్యే యల్లో
 హితం రూపం దృశ్యతే తద్యశ ఆదికర్మఫల మేవేతి వశ్యే దిత్వర్థః. నను
 సూర్యో మధ్వితి-సూర్యస్థం లోహితంరూపం మధ్వితిచ వాక్యయోః కథమవిరోధ
 ఇతిచే దుచ్యతే. ఘట తద్రూపయోరివ సూర్య తల్లోహితయో ర్ద్రివ్యగుణయో
 ర్భేదే నాభేదేనవా వ్యపదేష్టు ముచితత్వాత్ నీలో ఘటఇతి ఘటస్య నీలమితిచ
 ప్రతీతీహి స్తః. తస్మా త్సూర్యస్థలోహితాదిరూపాణాం మధుత్వాదేవ సూర్యస్య
 మధుత్వం సూర్యస్య మధుత్వాదేవసూర్యస్థలోహితాదిరూపాణాం మధుత్వత్వేతి
 న కశ్చి ద్విరోధః.

—౨౩

శ్లో॥ సూర్యస్థాయ యజ ర్ద్విరేఫకలితం తద్వేదపుష్పదితం
 వీర్యాన్నాదిమయం స్వయం సితగుణం రుద్రా భజస్తే మధు

సామాఖ్యభ్రమరైః కృతం తదుదితక్రిత్యాదిపుష్పేంద్రతం

వీర్యాద్యం మధునీలరూప మదితేః పుత్రా భజన్తే లర్కగమ్. ౨౦౮

వ్యా.-యజుర్ద్విరేఫకలితం యజుర్భి ర్మన్తైరేవ ద్విరేఫైః కలితం కృతం తద్వేదపుష్పేంద్రతం యజుర్వేదోక్తకర్మరూపపుష్పసృసూతం సూర్యస్థాయి వీర్యాన్నాదిమయం సితగుణం సితరూపమేవ మధు రుదాగ్నిః స్వయం భజన్తే సామాఖ్యభ్రమరైః కృతం తదుదితక్రిత్యాదిపుష్పేంద్రతం సామవేదోక్త క్రిత్యాదికర్మమయపుష్పసమృపం వీర్యాద్యం వీర్యాదిమయ మర్కగం నీలరూపమేవ మధు అదితేః పుత్రా ఆదిత్యా భజన్తే. ౨౦౮

శ్లో॥ సూర్యస్థం పరకృష్ణరూప మధు చాధర్వాణ్గిరో మక్షికా

సంతానై రితిహాసపుష్పనిచయా త్సమ్పాదితం భుజ్జితే

దేవా స్తే మరుతోన్నముఖ్య మథ చోజ్కారా త్రప్సూనా త్వరా

దేవైః కీటగణై రితంచ తరణే ర్మధ్యే చలద్వా మధు. ౨౦౯

శ్లో॥ తేజోన్నేంద్రియవీర్య మేత దుపజీవ్యా యాన్తి సాధ్యా ముదం

యో వేద ప్రథమామృతం సహి వసు స్సాన్య ద్యో ద్వితీయస్తు సః

రుద్రో యస్తు తృతీయ మేవహి భవే దాదిత్యవవాన్య య

స్తుర్యం వేద మరుత్సపశ్చమ మిదం యో వేద సాధ్య స్సతు. ౨౧౦

వ్యా.-అధర్వాణ్గిరో మక్షికాసంతానైః అధర్వాణ్గిరసవ మక్షికాసంతానాని తైః ఇతిహాసపుష్పనిచయాత్ ఇతిహాస పురాణోక్త కర్మరూప పుష్పసమూహః త్సమ్పాదిత మన్నముఖ్య మన్నాదిమయం సూర్యస్థం పరకృష్ణరూపమధు ఉత్కృష్టకృష్ణరూపమేవ మధు తే ప్రసిద్ధాః మరుతోమరున్నామానో దేవా భుజ్జితే. అథ ఓజ్కారా త్రప్సూనా త్వరాదేవై ర్గోప్యై రాదేవై రేవ కీటగణై ర్మధుకర గణై రితం ప్రాప్తం తేజోన్నేంద్రియవీర్యరూపం తరణే ర్మధ్యే చలద్వాచలదివ ఏతద్వృత్త్యమానం మధు సాధ్యా ఉపజీవ్య భుక్త్వా ముదం యాన్తి మధు విద్యాఫలం దర్శయతి. యః ప్రథమామృతం లోహితం వేద స వసు స్సాన్యత్. యస్తు ద్వితీయ మమృతం శ్వేతం వేద స రుద్ర స్సాన్యత్ య తృతీయ మమృతం కృష్ణం వేద ఏవ ఆదిత్యవ భవేత్. యోస్య తుర్య మమృతం పరకృష్ణం వేద సమరు త్సాన్యత్. యః పశ్చమ మమృతం మధ్యే చలదివ స్థితం వేద సతు సాధ్య స్సాన్యత్ - ఇతి.

శ్లో॥ అస్తం చా పున్యదయం వ్రజన్ ప్రతిదినం సూర్యోయ మాయుఃక్షయం
త్రైలోక్యస్య తనోతి సత్యభవనం త్వేకం విసూర్యోదయమ్
దృష్ట్వా బ్రహ్మవిదో న భాను రుదయం నై వాస్త మేతి స్వభ
వైతిత స్యాస్తి సదా వ్యహ ర్నతు కదా రాత్రి ర్యతో బ్రహ్మ సః. ౨౮౭

వ్యా.-సూర్యస్య కర్మఫలప్రదత్వం వస్వాదిదేవోపభోగ్యత్వం చోక్త్యై
త్రైలోక్యాయుఃక్షయకరత్వ మాహ. అయం సూర్యః ప్రతిదిన ముదయ మస్తంచ
వ్రజన్ సన్ త్రైలోక్యస్య లోకత్రయవర్తిజనస్వేత్యర్థః. ఆయుః క్షయం తనోతి.
ఏతేన సూర్యస్య కాలరూపత్వ ముక్తమ్. సత్యలోకవర్తినాస్తు నాయుఃక్షయ
స్సూర్యభృమణప్రియుక్త ఇత్యాహ - ఏకం సత్యభవనం బ్రహ్మలోకస్తు విసూర్యో
దయం సూర్యాదయరహిత మతఏవ సూర్యాస్తమయరహితంచ సకేవలం బ్రహ్మ
లోకస్థానామేవ సూర్యోదయాదిప్రియుక్తాయుఃక్షయాభావః. కిన్తు అత్యస్థానామపి
బ్రహ్మవిదా మిత్యాహ. బ్రహ్మవిదో దృష్ట్వాతు భాను రుదయం నైతి, అస్తంచ
నైతి. స్వభస్య స్వప్రకాశస్య ఏతస్య బ్రహ్మవిదః సదా వ్యహః దినమేవాస్తి
కదాచిదపి రాత్రి రాస్తి తత్ర హేతుమాహ - యత స్స బ్రహ్మవి ద్భ్రష్టౌవ
అయం భావః బ్రహ్మవి ద్భ్రష్టౌవ బ్రహ్మచ స్వప్రకాశమేవ న బ్రహ్మ ప్రకా
శస్య కదాచిద వ్యభావః అత స్సర్వదాపి బ్రహ్మవిదో ఽహారేవ. ఉక్త మన్య
త్రాపి-“హృదాకాశే చిదాదిత్య స్సదా భాసతి భాసతే, నోదేతి నాస్తమేత్యేవ
కథం సన్ధ్యా ముపాస్మహే” ఇతి తస్మా ద్బ్రహ్మవిరభిమత శ్చిద్రూప సూర్యః
నోదేతి నాస్తమేత్యేవ. నను బ్రహ్మవి దభిమతచిద్రూపసూర్య స్యోదయాస్త
మయా మాభూతాం నామ సర్వలోకప్రసిద్ధసూర్యోదయాస్తమయ ప్రయు
క్తాయుఃక్షయాభావః కథం బ్రహ్మవిద ఇతిచే దుచ్యతే. బ్రహ్మవిదో బ్ర
హ్మత్వేన కాలత్రయేపి సత్త్వా న్నాయుః నాయుషశ్చ క్షయఇతి. నను బ్రహ్మ
విద సూర్యాస్తమయప్రియుక్తా రాత్రిః కుతో నేతిచే దుచ్యతే. అద్వితీయబ్రహ్మ
భూతే బ్రహ్మవిది రాత్ర్యాది ద్వైతాభావాదితి. నను సదా వ్యహారేవేతి కథ
ముక్తమితిచే దుచ్యతే. స్వప్రకాశాత్కరూపస్య బ్రహ్మవిద స్సదాపి ప్రకాశవవాస్తి
నతు కదాచిద వ్యప్రకాశఇతి. ప్రకాశో జ్ఞాన మప్రకాశో జ్ఞానాభావో ఽజ్ఞానం
వేతి వివేకః. నను యద్యేవం బ్రహ్మణి కాలత్రయే వ్యజ్ఞానం నాస్తి. తర్హి కథ
మజ్ఞానావృతి ర్బ్రహ్మణః. సచానావృతమేవేతి వాచ్య మనపలభ్యమానత్వా
త్పర్యై ర్బ్రహ్మణః. నాహం బ్రహ్మ జానామితిహి సర్వానుభవః. ఇతిచే

దుచ్యతే. అనావృతమేవ బ్రహ్మ. బ్రహ్మణవహవృతత్వే కథ మన్యస్య భానం
స్యాత్. తమేవ భాస్త మనుభాతి సర్వమితిహి శూన్యతే. ఏవం భానమాన
మపి బ్రహ్మ అవిదుషా మావృతమి వా భానమాన మ్భవతి. యథా భానమానోపి
సూర్య ఉలూకానా మభానమానః. విదుషాస్తు సర్వదా భానమానమేవ. బ్రహ్మ
ఆత్మత్వాత్ ఆత్మాహి కదాచిదపి కేనాపి నావృతో భవతి. ఆత్మనపి వావృతత్వే
జగదాన్ధ్యప్రసక్తాత్. బ్రహ్మణాత్మభిన్నత్వభాన్త్యాతు అవిదుషా మప్రకాశ
మివ భవతి బ్రహ్మ. తస్మా ద్రుహ్మవి ద్దృష్ట్యా సదాపి చిదాదిత్యో భానతపి వేతి
సదాపి తస్యాహరేవ చిదాత్మభాస్కర స్యోదయా స్తమయాభావా త్రప్సిద్ధభాస్క-
రస్య మిధ్యాత్వాచ్చ. నా స్తి బ్రహ్మవిదః కో ప్యాయుఃక్షయ ఇతి శాశ్వతం సప్ర
కాశం బ్రహ్మైవ బ్రహ్మవిత్. ౨౮౭

శ్లో॥ గాయత్రీ సకలం జగద్భవతి సా వాగేవ యస్మా దిదం

సర్వం గాయతి రక్షతి క్షితి రియం సా ౭స్యాం సమస్తం స్థితమ్

గాయత్రీతనురేవ యత్ర త ఇమే ప్రాణాః సమస్తాః స్థితా

గాయత్రీహృదయం య దత్ర త ఇమే ప్రాణాః స్థితాః పశ్యచ. ౨౮౮

వ్యా.-సవితు రుపాసన ముక్త మథ సవిత్పదేవతాక గాయ త్ప్రపాసన
ముచ్యతే. గాయత్రీ ఛందోవిశేషః. సోమాహరణా దితరచ్ఛందోక్షరాహరణేన ఇతర
చ్ఛందోవ్యాప్త్యాచ సర్వసవనవ్యాపకత్వాచ్చ యజ్ఞే ప్రాధాన్యం గాయత్ర్యాః.
యద్వా గాయత్రీమ స్త్రవిశేషః సహి మస్త్ర స్సర్వమస్త్రాధికః “నగాయత్ర్యాః
పరో మస్త్రో న మాతుః పరదేవ” తేతి స్మరణాత్. గాయత్రీమ స్త్రయోగాదేవ
ద్విజస్య బ్రాహ్మణత్వసిద్ధేశ్చ అయంచ మస్త్రో గాయత్రీచ్ఛందోబద్ధపవేతి నగాయ
త్రీమస్త్రస్య గాయత్రీచ్ఛందో వ్యతిరేకః. ఏవం ప్రధానత్వాదేవ గాయత్ర్యా ము
పాసన మిహోచ్యతే. గాయత్రీ సకలం జగద్భవతి. కా సా గాయత్రీ త్యత ఆహ.
సా గాయత్రీ వాగేవేతి ఛందసో మస్త్రస్య వా వాగనతిర్క్తత్వా దితి భావః. నను కథం
వాచ స్సర్వజగద్రూపత్వ మత ఆహ - యస్మాత్ వాక్ ఇదం సర్వం జగత్ గాయతి
వక్తి అసౌ గౌ రశ్వ ఇతి. రక్షతిత్రాయతేచ మాభై పీః కి నేభయ ముత్థిత మిత్యా
దినా. తథా ఇయం క్షితిః పృథివీ సా గాయత్రీ కథం పృథివీ గాయత్రీత్యత ఆహ.
అస్యాం పృథివ్యాం సమస్తం స్థితం యథా గానత్రాణాభ్యాం భూతసమ్మన్తో గాయ
త్ర్యాః తథా భూతప్రతిష్ఠానా ద్భూతసమ్మన్తః పృథివ్యాఇతి. తతో గాయత్రీ
పృథివీ. అథ తనుశ్శరీరమేవ గాయత్రీ తత్ర హేతుమాహ యత్ర తనా త ఇమే

సమస్తాః ప్రాణాః స్థితాః సా తన రితి సమస్వయః. సర్వభూత ప్రతిష్ఠానా ద్యధా
పుధివీ గాయత్రీ తథా సర్వభూత శబ్ద వాచ్య ప్రాణప్రతిష్ఠానా త్తను గ్రాయత్రీ
త్యర్థః అథ హృదయం గాయత్రీయద్యస్మా దత్రీహృదయే పుణ్డరీకాకారే మాంస
ఖణ్డే తథామే పఞ్చాపి ప్రాణాః స్థితాః ప్రాణాహి భూతశబ్దవాచ్యాః ప్రాణోహి
పితా ప్రాణో మాతేత్యాది శ్రుతిస్తంతరాత్. ఏవం భూతసమృద్ధసత్త్వా ధృదయం
గాయత్రీ. ౨౦౮

శ్లో॥ వాగ్భూత క్షీతి దేహ హృత్సరసిజ ప్రాణాత్మనా షడ్విధా
గాయత్రీచ చతుష్పదా భవతి తద్రుహైవ యద్రుహైవ,
పాదోసౌచ తతో మహా సపురుషో యస్యైకపాదోఽఖిలం
విశ్వం దృశ్య మిదం త్రిపా త్త దమృతం విద్యోతతే స్వాత్మని. ౨౦౯

వ్యా.-ప్రతిపాదం షడక్షరా చతుష్పదాచేయం గాయత్రీ వాగ్భూతక్షీతి
దేహహృత్సరసిజప్రాణాత్మనా షడ్విధా. నను వాక్ష్మీతిదేహ హృదయరూపత్వ
మేవ గాయత్ర్యాః పూర్వశ్లోకే ఉక్తమ్. తతశ్చతుర్విధైవ గాయత్రీ నషడ్విధేతిచే
న్నైవమ్. గాయత్రీ సకలం జగదితి సర్వభూతాత్మత్వ ముక్తంగాయత్ర్యాః. తతో
భూతరూపా గాయత్రీ ప్రాణశబ్ద భూతశబ్దవాచ్యా ఇత్యుక్తం శ్రుత్యంతరే. తతః భూత
రూపా గాయత్రీ ప్రాణరూపాపి భవతీతి తస్మా త్షడ్విధా గాయత్రీ యద్యస్మా
దసౌ గాయత్రీ బ్రహ్మణః పాదః తత్తస్మా ద్బ్రహ్మైవ భవతి. పాదపాదినో
రభేదాత్. ఇదం దృశ్య మఖిలం విశ్వం జగత్. యస్య బ్రహ్మణ ఏకఃపాదః సపు
రుషః. తతస్తస్మా ద్గాయత్ర్యాఖ్యా ద్విశ్వాత్మకా త్పదా న్మహా సధికఏవ. పా
దాదధికోహి పాదీ. నను చతుష్పా ద్బ్రహ్మ. తత్రీ ఏకః పాదస్సర్వం జగ ద్గాయ
త్ర్యాఖ్య మిత్యుక్తమ్. అవశిష్టం పాదత్రయం కింహాప మతతహ. తత్ప్రసిద్ధ
మమృతం మోక్షలక్షణం. త్రిపా త్పాదత్రయం త్రయః పాదా యస్య తత్త్రిపాద
మృతమితివా. స్వాత్మని స్వస్థిన్నేవ విద్యోతతే తిష్ఠతి. అవశిష్టం బ్రహ్మణఃపాద
త్రయం నిష్ప్రపఞ్చం సచ్చిదానందలక్షణం ముక్తోపభోగ్యం పరం బ్రహ్మైవేత్యర్థః.
తస్మా ద్బ్రహ్మణః పాదో గాయత్రీ బ్రహ్మైవ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మైతి శ్రుతే.
కల్పిత స్వాధిష్ఠానానతిరేకన్యాయాత్. కార్యస్య కారణా నతిరేకన్యాయాచ్ఛ.
జగతో బ్రహ్మత్వా జ్జగదుపా గాయత్ర్యపి బ్రహ్మైవ. ఏవం జగత్త్వేన రూ
పేణ బ్రహ్మణః పాదభూతాపీయం గాయత్రీ అధిష్ఠానచైతన్యరూపేణ కారణా

త్వస్వరూపేణవా బ్రహ్మరూపైవ తస్మాద్దాయతీం బ్రహ్మే త్యుపాసీతే త్యభి
ప్రాయః. ౨౮౯

శ్లో॥ ఆకాశః పురుషా దసౌ ఒహి రిదం బ్రహ్మైవ దేహస్తరే
ప్ర్యాకాశో బృహదేవ హృత్సరసిజే ప్ర్యాకాశవ వామృతమ్
హార్దాకాశ ఇతి స్థిరా మృతిగత శ్చేత సమాధిం బుధః
పశ్యేత్పూర్ణ ముపాధిహీన మమృతం స్వాత్మాన మేవేశ్వరమ్. ౨౯౦

వ్యా.-అథ యో బ్రహ్మణ ఆద్యో వికారః యశ్చ బ్రహ్మణో దృష్టాంత
భూత స్తస్యాకాశ సోపాసన ముచ్యతే. పురుషా దేహ దృహిర్దృశ్యమానో
సా వాకాశః. ఇదం సర్వశాస్త్రప్రసిద్ధం ప్రత్యక్షంచ బ్రహ్మైవ తావ ద్బ్రహ్మ
కాశమేవ బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యర్థః. దేహస్తరే వర్తమానో ప్ర్యాకాశో బృహద్రూప
హైవ బ్రహ్మకాశే బ్రహ్మదృష్టే స్థిరీకృతాయాం సత్యా మస్తత్సరీరాకాశం
బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యర్థః. హృత్సరసిజే వర్తమానో ప్ర్యాకాశః అమృతం బ్రహ్మైవ
శారీరాకాశే బ్రహ్మ దృష్టే స్థిరీకృతాయాం సత్యా తతః హార్దాకాశం బ్రహ్మైవ
ధ్యాయేదిత్యర్థః. ఇతిహార్దాకాశే స్థిరాం చేత సమాధిం ప్రతిగతః ప్రాప్తో బుధః
పూర్ణ ముపాధిహీనం నిరుపాధిక మిశ్వర మిశితారం సర్వస్య అమృత మమర
ణం సుఖరూపంవా స్వాత్మానమేవ బ్రహ్మభిన్నం ప్రత్యగత్మానమేవ పశ్యేత్.
యద్వా ఈశ్వరం పరమాత్మాభిన్నం స్వాత్మానం ప్రత్యగత్మాభిన్నంచ అమృ
తం బ్రహ్మణి పశ్యేత్. ౨౯౦

శ్లో॥ హృత్స్వర్గావసథస్య పశ్చినుషిరం ప్రాగ్గాది దిక్షూర్ధ్వది
శ్వాస్తే ద్వారపవచ్చ పశ్చిమరుతః సూర్యేన్ద్రవహ్నీమ్బుదాః
ఆకాశశ్చ వసన్తి తత్ర నయనం శ్రోత్రంచ వాక్చేతసీ
వాయుశ్చాపి పుమాన్ యపత దయతే స్వర్గం సయాయా త్పుమాన్. ౨౯౧

వ్యా.-అథ హృదయోపాసనం సఫలమాహ. హృత్స్వర్గావసథస్య హృద్భూ
పస్య స్వర్గావసథస్య దేవపురస్య దేవాలయస్యేతివా ప్రాగ్గాది దిక్షు ఊర్ధ్వదిశిచ
పశ్చినుషిరం పశ్చినుషిరం పశ్చినుషిరం సూర్యేన్ద్రవహ్నీమ్బుదాః
ద్వారపశ్చిమ మిత్యర్థః. ఆస్తే వర్తతే తత్రపశ్చిను ద్వా రేషు పశ్చిమరుతః. సూ
ర్యేన్ద్రవహ్నీమ్బుదా ఆకాశశ్చేతి పశ్చి. నయనం శ్రోత్రం వాక్ చేతో వాయురితి
పశ్చిచ-ద్వారపవ ద్ద్వారపాలాశవ వసన్తి అత్రాయం వివేకః ప్రాప్తి శ్చేకం ద్వారం

వర్తతే తత్ర ప్రాణ శ్చక్షురాదిత్యశ్చేతి త్రయో ద్వారపాలా వర్తంతే. దక్షిణదిశి ద్వార మేకం వర్తతే తత్ర వ్యాస ఇన్ద్ర శ్శ్రోత్ర మితి త్రయః. పశ్చిమదిశి ద్వార మేకం వర్తతే తత్ర అపానో వహ్నిర్వాగితి త్రయః. ఉత్తరదిశి ద్వార మేకం వర్తతే. తత్ర సమానః పర్జన్యశ్చేతశ్చేతి త్రయః. ఉర్ధ్వదిశి ద్వార మేకం వర్తతే తత్ర ఉదాన ఆకాశః వాయుశ్చేతి త్రయః. ఇతి యః పుమా నే తద్ధృదయ మయతే చింతయతి యద్వా వేత్తి స పుమాన్ స్వర్గం యాయాత్.

౨౯౧

శ్లో॥ సంసారా దుపరి ప్రదీప్యతితు యజ్ఞోతి ద్ద్వ్యులోకాత్పరం
బ్రహ్మేంద్రాదిపదేషుచ స్ఫుటతరం ద్యోతతే బ్రహ్మతత్
భూతానాం జరతే స్థితోగ్నిరపి స బ్రహ్మైవ యస్య స్థితే
రుష్టస్పర్శకరం వపుశ్చ పిహితశ్శ్రోత్రేణ శబ్దగ్రహః.

౨౯౨

వ్యా - అథ జరరాగ్నిం బ్రహ్మే త్యుపాసీతే త్యాహ - ద్యులోకాత్పరం యత్ జ్యోతిః సంసారా దుపరి ప్రదీప్యతి ప్రకర్షేణ భాసతే యచ్చ జ్యోతిః బ్రహ్మేంద్రాది పదేషు స్ఫుటతరం ద్యోతతే. అస్మదపేక్షయా దేవానాం జ్ఞానాధి కత్వా దితిభావః తత్ జ్యోతిః స్వప్రకాశచైతన్యం బ్రహ్మ యస్య స్థితైః వపు వ్య వస్థానా ద్దేతోః వపుః ఉష్ణస్పర్శకరం భవతి. పిహితశ్శ్రోత్రేణ శబ్దగ్రహశ్చ భవతి. పిహితేన శ్శ్రోత్రేణాంతర శ్శబ్దో గృహ్యత ఇత్యర్థః. సః భూతానాం ప్రాణినాం జరతే స్థితోగ్ని రైవశ్వానరశ్చ బ్రహ్మైవ. 'అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణి నాం దేహ మాశ్రిత' ఇతి గీతాపచనాద్వ. తస్మా దైవశ్వానరం బ్రహ్మే త్యుపాసీత.

౨౯౩

శ్లో॥ యస్మా ద్రూహ్మ తపవ సర్వ మయతే జన్మస్థితిచ క్షయం
సర్వం బ్రహ్మ తత శ్శమాదిసహితో బ్రహ్మేతి సర్వ మ్భజేత్
యో జీవన్త్వి యథాకృతు స్సపురుషః ప్రేక్షైవ తాదృగ్భవేత్
తస్మా ద్రూహ్మ యియాసు రేవ పురుషో బ్రహ్మకృతుం హ్యచరేత్.

౨౯౩

వ్యా.- అథ సర్వం బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాహ - యస్మాదితి. యస్తా ద్దేతోః సర్వం జగత్ బ్రహ్మతః బ్రహ్మణ స్సకాశాదేవ జ్ఞానయతే జాయతే బ్రహ్మతః బ్రహ్మజ్యేవస్థితి మయతే క్షయం లయం చాయతే త తస్మాత్ సర్వం బ్రహ్మైవ యథా మృత ఉదితో మృది స్థితో లీనశ్చ ఘటో మృదేవ తద్వదితి భావః. తస్మాత్ విద్వా నితిశేషః. శమాదిసహితస్సక్ సర్వం బ్రహ్మేతి భజే దుపాసీత. సర్వం

సర్వాత్మకం బ్రహ్మ ఇతి వక్ష్యమాణవిధయా భజేదితివా కస్తా తాకరణాద్రుమై
 వోపాస్య మత ఆహ-యఇతి-హి యస్మాత్ యః జీవన్ సజీవగ్దశాయా మిత్యర్థః
 యథా కృతుః యాదృశాధ్యనసాయః యాదృగ్భవనాయుతః స పురుషః ప్రేత్య
 మృత్వా తాదృగేవ భవేత్. తద్భావనానురూపఫలభాగేవ భవేత్. తస్మాత్
 బ్రహ్మయియానుః యాతు మిచ్ఛ రేష ముముక్షుః పురుషః బ్రహ్మకృతుంహి
 బ్రహ్మోపాసనమే వాచరేత్. యావజ్జీవం బ్రహ్మైవ ధ్యాయే దస్తే స్మరణ
 సిద్ధ్యర్థం. యాస్తే మతి స్స గతిరితి న్యాయాదితి భావః. ౨౯౩

శ్లో॥ పాణితైర్మమనోమయో రుచిమయ స్స త్యేషణోఽభాకృతి

ర్నిర్దోషాఖలకామగన్ధరసవాన్ సర్వస్య కర్తా విభుః

వాక్పక్ష్యశృవణేన్ద్రియాదిః హితో నిస్సమ్రుభమ శ్చాఖిల

వ్యాపీ మే హృదయే స్థితో త్యణుతమో జ్యాయాన్ సమస్తాదపి. ౨౯౪

వ్యా.-బ్రహ్మ యియానునా బ్రహ్మోపాస్య మిత్యుక్తం కథ స్తసోపాస్య
 మిత్యత ఆహ-పాణితీ-యద్వా ఇతి బ్రహ్మభజే దిత్వ క్తమితి మిత్యత్రాహ-ప్రాణా
 త్యేతి ఏష మే హృదయే స్థితో విభురీశ్వరః పరమాత్మా పరబ్రహ్మ పాణిత్యా
 పాణిః పృజ్ఞా ఆత్మా శరీరం యస్య స పాణిత్యా. యోవై పాణి స్స పృజ్ఞా
 యావా పృజ్ఞా సపాణి ఇతిశ్రుతేః. పాణో ముఖ్యపాణి ఏవాత్మా శరీరం
 యస్యేతివా. పాణిమయకోశా దాస్తరత్వా దీశ్వరస్య మనోమయః మన ఉపా
 ధికః మనోమయకోశా దాస్తరత్వత్యర్థః. మనోవృత్తిభి రాత్మా విభావ్యతే ఇతివా
 మనోమయః. ఏవ ముపాధివశా దీశ్వరస్య పాణిమయత్వ మనోమయత్వే స్వతస్తు
 రుచిమయః తేజోమయః స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపఇతి యావత్. మాయోపాధి
 ప్రియుక్తం గుణమాహ-సత్యేక్షణ ఇతి సత్యసజ్జల్ప ఇత్యర్థః. సను మాయో
 పాధి రీశ్వరః పాణోపాధి ర్మన ఉపాధికశ్చ జీవఇతి కథ మేకస్యైవేదం విశేషణ
 త్రియమితీచే త్కో దోషో జీవేశ్వరాభేదవాదినా మద్వైతినామ్. ఏకస్యైవహి
 వైతన్యలక్షణేశ్వరస్య మనః పాణౌ మాయా చోపాధయః. సను యద్యేవ
 మీశ్వరస్య పాణా ద్యుపాధయ స్స ని తర్హి తత్ప్రియుక్తో దోష స్సాస్యత్. కేత్యా
 హ- అభాకృతిరితి. అభి మాకాశ ఇవాకృతిః స్వరూపం యస్య సోఽభాకృతిః
 యథా ఘటాద్యుపాధిగతమపి సూక్ష్మత్వా స్మిరూపత్వా నిరవయవత్వా
 చ్చాకాశ ముపాధిధర్మైర్న లిప్యతే. ఇథా ఈశ్వరో వీత్యర్థః. సను యది జీవేశ్వ
 రయో రభేదస్తస్మి జీవగతా-పూర్ణకామత్వాదయో దోషా ఈశ్వరస్యాపి స్యు రత

ఆహ. నిర్దోషాఖిలకామగర్భరసవాక్ నిర్దోషా అఖిలాః కామా గర్భా రసా అస్య
 సస్తీతి తథోక్తః. జీవన దీశ్వరస్యావిద్యాదిదోషాభావా న్నాపూర్ణకామత్వం
 నాపి దుర్గస్థఘ్రాణనం దుష్టరసాస్వాదనశ్చ. కి స్త్రీశ్వరః పూర్ణకామః సురభిగర్భం
 జిఘ్రతి స్వాదురసం భుజ్జీచేతి. నచ నిర్దేతుక మేవేదం జీవేశ్వరయో రైవల
 ఊణ్య మితి వాచ్యం సత్వా ధేతోః. శుద్ధసత్త్వప్రధానమాయోపాధి రీశ్వరః.
 మలినసత్త్వప్రధానావిద్యోపాధి క్షీవణితి. నచైవం సతి జీవేశ్వరయో రైవల
 ఊణ్యే కథ మభేదశ్చితి వాచ్య మాపాధికత్వాదైవలఊణ్యస్య. స్వతస్త్వభేద
 ఏవేతి. ఏవం మాయిత్యాదేవ. సర్వస్య జగతః కర్తా మాయావచ్ఛిన్నంహి బ్రహ్మ
 జగత్కర్తృ, యతోవేత్త్యాది శ్రుతేః. నహి నిరుపాధికస్య చైతన్యలఊణేశ్వరస్య
 కర్తృత్వ మస్తి. కస్మా దస్య నాస్తి స్వాభావికం కర్తృత్వ మతః. వాక్చక్షుశ్రవ
 ణేంద్రియాపరహితః వాగాదికన్మేంద్రియైః చక్షుశ్శ్రోత్యాది జ్ఞానేంద్రియై రన్తఃకరణేన
 చ రహితః. ఏవం కరణాభావాదేవ కరణనిర్వర్త్యక్రియాభావః. నచ ఘ్రాణాది
 రాహిత్యే కథ మిశ్వరస్య గర్భాది గ్రహణమితి వాచ్యం. మాయయా స్వరూప
 చైతన్యేనవా తత్సమ్భవాత్. అపాణిపాదో జవనో గ్రహీ తాపశ్యత్య చక్షు సృశ్య
 ణోత్యకర్ణశ్చితి మస్త్రవర్ణాత్. పూర్ణకామత్వాదేవాయం నిస్సమ్భ్రమః స
 మ్భ్రమరహితః అప్రాప్తప్రాప్తాహి సమ్భ్రమస్సాన్విదనాప్తకామస్య ఆప్త
 కామత్వా నిత్యతృప్తస్త్రీశ్వరస్య కథం సమ్భ్రమః. కస్మా దనేన సర్వే కామాః
 ప్రాప్తా అత ఆహ - అఖిలవ్యాపీతి అఖిలవ్యాపినాహి సర్వే కామా వ్యాప్యస్తే నను
 నాస్త్రీవంవిధగుణ క ఈశ్వరః అనపలభ్యమానత్వా దత ఆహ - హృదయే స్థితశ్చితి.
 హృదయే ఏకాగ్రయా బుద్ధ్యోపలభ్యత ఇతి హృదయస్థిత ఇత్యుచ్యతే నను కస్మా
 దయంహృది సర్వైరోపలభ్య తే త ఆహ - అత్యణుతమ ఇతి అతిసూక్ష్మతమత్వా
 ద్దుర్విజ్ఞేయ ఇత్యర్థః. నను కిమయ మతిసూక్ష్మపరిమాణః యతో నోపలభ్యతే త
 త్రాహ - సమస్తాదపి ప్రపంచాత్ జ్యాయా నధికఏవ సర్వస్య తస్మిన్ కల్పితత్వాదితిభావః
 ఇతి ధ్యాయేత్. మాయోపాధికం నిరుపాధికంచ యద్రూప్మా తదేవాహమితి భజేతేతి
 పరమార్థః. నను కోత్రాహం శబ్దార్థః కిం జీవః యద్వా ప్రత్యగాత్మా. ఆద్యే తస్య
 ద్వివిధ బ్రహ్మభేదాయోగః ద్వితీయే తస్య మాయోపాధిక బ్రహ్మ భేదాయోగ
 ఇతిచేన్నైవమ్ యథా మాయోపాధిక నిరుపాధికబ్రహ్మణో రభేదః ఏవం మాయో
 పాధిక నిరుపాధిక బ్రహ్మభేదో జీవస్య మాయోపాధికబ్రహ్మభేదః ప్రత్యగాత్మ
 నశ్చ. ఏకమేవహి చైతన్యలఊణం బ్రహ్మమాయోపాధికం నిరుపాధిక మన్తఃకరణో

పాధికం ప్రత్యగ్భూతంచ భవతి వ్యవహారదశాయామ్, పరమార్థదశాయాన్తునిరుపాధిక మేకరూపమేవ తస్మా దేకమేవ బ్రహ్మ జీవభూత మిశ్వరభూతం ప్రత్య గ్భూతజ్ఞే త్యనుసంధేయమ్. నను మాయయా బ్రహ్మణో జీవభావ ఈశ్వరభావశ్చాయాతు నామ కథ మ్మునః ప్రత్యగ్భూతః ప్రత్యగ్భూతపంహి స్వాభావికమితిచే త్తోత్ర దోషః. స్వతః ప్రత్య గ్భూతమితి వివక్షితత్వాత్. యద్వా సర్వా న్తరత్వం సర్వవ్యాపిత్వంచ ప్రత్య క్త్వం తద్ధి బ్రహ్మణో మాయయా ఆగతమేవ. స్వతః స్సర్వవైవాభావే సర్వాన్తరత్వాదేః కథం సద్భావఐతి - యత్తు ప్రతీచ స్వరూపం సచ్చిదానంద లక్షణం తత్స్వాభావికమేవ నీవే శౌచ తదేవ జీవేశ్వరయోరపి స్వరూపమ్. కల్పితస్యాధిసానస్వరూపమేవహి స్వరూపమ్. మాయయా కల్పితావేన బ్రహ్మణి సోపాధికత్వా త్తయోః బ్రహ్మణ స్వరూపం సచ్చిదానందలక్షణం విదితమేవ తస్మా జ్ఞేవ ఈశః ప్రత్యగ్భూతాచ బ్రహ్మైవ. నచైవం బ్రహ్మణి కల్పితస్య జగత సచ్చిదానందమేవ స్వరూపమితి జగదపి బ్రహ్మైవేతి వాచ్య మిహాపత్తేః కథ న్తర్హి బ్రహ్మసత్యం జగన్నిశ్చేతి వ్యవహార ఇతిచే దుచ్యతే. బ్రహ్మత్వేన రూపేణ జగత సత్యత్వేపి జగత్త్వేన రూపేణ మిథ్యాత్వం యథా మృత్య్వేన రూపేణ ఘటస్య సత్యత్వేపి ఘటత్వేన రూపేణ మిథ్యాత్వం తద్వదితి. నచైవం జగత్త్వేన రూపేణ బ్రహ్మపి మ్నిధ్యేవేతి వాచ్యం. నహి జగద్రూపాణః స్వరూపం, నచ మాయయా బ్రహ్మ జగద్రూప మేవేతి, జగద్రూపాణః స్వరూపమేవేతి వాచ్యం. మాయామయం జగత్కథం బ్రహ్మణో వాస్తవం స్వరూపం స్యాత్. నచ మాయామయమేవ స్వరూప మస్తితి వాచ్య మిహాపత్తేః. మాయామయస్య బ్రహ్మస్వరూపస్య జగతో మిథ్యాత్వ మస్మాభి రివ్యతేహి. నన్వేవం జగతేవ జీవేశ్వరయో రపి మిథ్యాత్వ మాపన్నమితిచే దాప ద్యతామ్. కథ న్తర్హి అజో నిత్య శ్శాశ్వత ఇత్యాదిశ్చ త్యవిరోధః. బ్రహ్మ స్వరూపేణ తయో ర్నిత్యత్వాత్. నచైవం జీవేశ్వర జగన్తి సమానప్రతిపత్తికాన్త్యే వేతి వాచ్యమ్. జీవేశ్వరోపాధ్యో ర్మిథ్యాత్వేన జీవేశ్వరయో ర్మిథ్యాత్వ మిత్యో పాధికం మిథ్యాత్వం జీవేశ్వరయోః. జగత్తు స్వతఃపి మిథ్యేతి భేదాత్. నచైవం ప్రత్యగ్భూతాపి మ్నిధ్యేవ. ప్రత్య క్త్వ సోపాధిప్రాయుక్తత్వా దితి వాచ్యం. ప్రత్య గ్భూతం ఉపాధ్యభావాత్. ప్రత్య క్త్వ మిథ్యాత్వసేష్టత్వాత్. నిర్ధరణో హ్యత్యా. నచ ప్రతీచ సత్యత్వే కథం ప్రత్య క్త్వస్య మిథ్యాత్వమితి వాచ్యం. ప్రత్య క్త్వస్య జగద్రూపోపాధిప్రాయుక్తత్వా జ్ఞగతశ్చ మిథ్యాత్వాత్. నచ ప్రత్య క్త్వస్య

మిథ్యా త్వే నాభావే కథం ప్రత్యగాత్మసిద్ధిః. సహి ఘటత్వరహితో ఘటోస్తీతి వాచ్యమ్. ప్రత్యక్త్వాభావా దాత్మా ప్రత్యక్షదవాచ్యో మాభూన్నామ. కథ మ్మున రాత్మనోఽసిద్ధిః తస్మా త్ప్రత్యగాత్మాభిన్నం బ్రహ్మైకమేవ సత్యం తదేవాహం తతోన్య తస్యం మిథ్యేతి బుద్ధ్యా అధ్యవసాయం కుర్యా ద్విద్వాత్ అత్ర శ్లోకే ప్రాణాత్మా మనోమయఇతి విశేషణద్వయం జీవత్వసమర్పకం బ్రహ్మణః. సత్యే ఊణ ఇత్యాదివిశేషణజాత మిశ్వరత్వసమర్పకమ్ అఖలవ్యాపీత్యాది ప్రత్య గాత్మత్వసమర్పకం రుచిమయో బ్రాహ్మణి రితి స్వరూపసమర్పక మితి వివేకః.

౨౯౪

శ్లో॥ భూబుధ్నో గగనోదర స్త్రిజగతీ కోశో దిశా కోణగో
ద్యా మూర్ధ్వం బిల మాదధచ్చ వసుధా నోయం నవా జీర్వతి
దిక్ప్రాచ్యస్య జుహూః శ్రుతాతు సహమానాఖ్యా దిశా దక్షిణా
రాజ్జీనా మపరాద్రిశోత్తరదిశా ఖ్యాతా సుభూతాఖ్యయా. ౨౯౫

వ్యా.-ప్రతీకోపాననాని కథయన్నేవ త్వరితో బ్రహ్మోపాసన ముక్తవాన్ పునః ప్రతీకోపాసనమే వాహ - సింహావలోకితకన్యాయాత్. శ్లోకద్వయేన కోశో పాసన ముచ్యతే. భూబుధ్నః భూరేవ బుధ్నం మూలం యస్య స భూబుధ్నః గగన మస్తరిక్షమే వోదరం యస్య స గగనోదరః. దిశాపవ కోణాః తాన్ గచ్ఛ తీతి దిశాకోణగః. ద్యాం ద్యులోక మేవోర్ధ్వం బిల మాదధత్ దధానః వసుధా నః వసుధనం ప్రాణినాం కర్మఫలాఖ్యం ధీయతే ఽస్మిన్నితి వసుధా నః అయం దృశ్యమానః త్రిజగతీ కోశః త్రిభువనాత్మా కోశః. సజీర్వతివా నైవ నశ్యతి సహ స్రయుగకాలావస్థాయిత్యా దితిభావః. అస్య కోశస్య ప్రాచీ దిక్పూర్వదిగ్భాగః. జుహూరితి శ్రుతా ప్రఖ్యాతా జహ్వ త్యస్యాం దిశి కర్మణః ప్రాజ్ఞుఖా స్సస్త్యతి జుహూః. దక్షిణా దిశాతు సహమానాఖ్యా సహస్తే ఽస్యాం పాపకర్మఫలాది ప్రాణి నఇతి సహమానా యమపురీ. పరాద్రిశా పశ్చిమదిశా రాజ్జీనా మనామేతి ప్రసిద్ధా రాజ్జీ వరుణే నాధిష్ఠితేతి సన్ధ్యారాగయోగాద్వా రాజ్జీ ఉత్తరదిశా సుభూతా ఖ్యయా ఖ్యాతా భూతిమద్భి రీశ్వరకుబేరాదిభి రధిష్ఠితత్వా త్సుభూతానా మోదచీ దిక్.

౨౯౫

శ్లో॥ వత్సో వాయు రయం దిశా మితి విదన్ నోపుత్రశోకం వ్రజేత్
పుత్రాయః కృతయే భజేత విబుధో ఽరిష్టస్తు కోశ స్తతః

ప్రాణం భూతమయశ్చ భూశ్చ ధరణీ వ్యోమద్యూహపా మ్భువో
వాయ్వగ్నైర్కమయీం సువ స్త్రినిగమాకారా మితి వ్యాహృతిమ్.
౨౯౬

వ్యా.-అయం వాయు ద్విశా ముక్తానాం వత్సః దిగ్జ్వా ద్వాయోః ఇతి
విదకో పురుషః పుత్రీశోకం పుత్రీమరణాదిప్రయుక్తం దుఃఖం నోవ్రజేత్. సప్రా
పునయాత్ తత స్తస్మాత్ విబుధః పుత్రాయుఃకృతయే పుత్రీ స్యాయుసిద్ధ్యర్థం
శరీరే ప్రాణవాయుసశ్చార ఆయుః అరిష్ట మవినాశనం కోశ ముక్త్యాక్షణం
భజేత్. భూతమయం ప్రాణంచ భజేత్. ధరణీ వ్యోమద్యూహపాం భూరితి వ్యాహృ
తించ భజేత్. వాయ్వగ్నైర్కమయీం భువరితి వ్యాహృతించ భజేత్. త్రినిగమా
కారాం త్రయీరూపాం సువరితి వ్యాహృతించ భజేత్.
౨౯౬

శ్లో॥ యజ్ఞోయం పురుషోస్య పూర్వసవనం గాయత్ర మాయు శ్చతు
ర్వింశ త్యబ్దమయం త దస్య వసవః ప్రాణా సమన్వాగతాః
మాధ్యాహ్నం సవనం ద్విరాగతగుణద్వావింశతి ర్వత్సరా
ఆయుస్తైష్ఠభ మేతద వ్యనుగతాః ప్రాణాశ్చ రుద్రాః స్వయమ్ ౨౯ ౭

వ్యా.-పుత్రస్య దీర్ఘజీవనాయ కోశోపాసన ముక్త మథాత్మనో దీర్ఘజీవ
నాయ పురుషయజ్ఞోపాసన మాహ - సతిహి దీర్ఘజీవితే స్వయం ముప్రతాదిఫలేన
యుజ్యతే ఇతి అయం జీవన్మురుషవీవ యజ్ఞః అస్య పురుషస్య చతుర్వింశ త్యబ్దమయ
మాయః గాయత్రం గాయత్రీఛందోమయం పూర్వసవనం ప్రాతస్సవనం భవతి.
అస్య పురుషయజ్ఞస్య తత్ప్రాతస్సవనం ప్రాణావీవ వసవ సమన్వాగతాః సమ్య
గనుగతాః వసుదేవతాకర్తా త్ప్రాతస్సవనస్యేతి భావః ద్విరాగతగుణ ద్వావిం
శతిః ద్విరావృత్త ద్వావింశతి శ్చతుశ్చత్వారింశ దిత్యర్థః వత్సరా సంవత్సరాః
తావత్పరిమిత మిత్యర్థః ఆయుః తైష్ఠభం త్రైష్ఠ పృథ్వీమయం మాధ్యాహ్నం
మాధ్యందినం సవనం భవతి. అపిచ కిచ్చి ఏతత్సవనం ప్రాణావీవ రుద్రాః స్వయ
మనుగతా భవన్తి.
౨౯-౭

శ్లో॥ చత్వారింశ దధాప్తచాస్య శరదా మాయస్తు య జ్ఞాగతం
తత్సాయం సవనం తద వ్యనుగతాః ప్రాణాస్త ఆదిత్యకాః
ప్రాణప్రార్థనయా త్వకాలమరణా న్ముక్త శ్చతం వత్సరా
జీవే త్షోడశ చైష వేదయ ఇదం జీవే త్సచైషం చిరమ్. ౨౯౮

వ్యా.-అథ అస్య పురుషస్య శరదాం చత్వారిశత్ అష్టచ తావత్పరిమిత మిత్యర్థః. యదాయు రస్తి తదాయుః జాగతం జగతీఛన్దోమయం సాయం సవనం భవతి అపి కిచ్చ తత్సవనం తే ప్రాణా ఏవాదిత్యకాః ఆదిత్యాః అనుగతా భవన్తి. ఏషపురుషస్తు ప్రాణప్రార్థనయా హేప్రాణాః వసురుద్రాదిత్యరూపాః. యూయం మమ సవనవిఘాతం మాకురుత ఇతి ప్రార్థనయా అకాలమరణాత్ వ్యాధ్యాదినా అకాలే ఆశక్తితా న్మరణా న్మృక్తస్స శతం షోడశచ వత్సరా జీవేత్. య ఇదం వేద సచ ఏవం చిరం షోడశాధికశతవత్సరా నిత్యర్థః. జీవేత్. ౨౯౮

శ్లో॥ వష్ట్యత్తుం పరిపాతు మేష రమతే నోయత్తు దీక్షాస్య సా

పానం భుక్తి రతీ భవన్త్యపనద శ్వస్త్రాణి హాసాదయః

సత్యం దాన మబాధనంచ ఋజుతా భూయ స్తపో దక్షిణా

సూతి సోమరసాస్తిర వ్యవభృథః ప్రాణోత్క్రమో వర్షణాః. ౨౯౯

వ్యా.-అస్య యజ్ఞస్య దీక్షాదినమ్మత్తిం దర్శయతి. ఏష పురుషః అత్తుం పరిపాతుంచ వష్టి వాఞ్ఘ్రి నోరమతే ఇతియత్. సైవాస్య దీక్షా పానం భుక్తిరతీ చేతి త్రయః ఉపనదో భవన్తి. దకారా న్తశ్వబ్జః. హాసాదయః ఆదివదా ద్భుక్తిరత్యో ర్గ్రహణమ్ శస్త్రాణి భవన్తి. సత్యం దాన మబాధన మహింసా ఋజుతా భూయః పున స్తపః తపశ్చేత్యర్థః. అధికం తప ఇతివా ఏతా దక్షిణా భవన్తి. సూతి రుత్పత్తి రేవ సోమరసాస్తి సోమరసపానమ్ యథా యజ్ఞం కరిష్యమాణే పురుషే దేవదత్త సోమం సోష్యతీతి కృతవతితు దేవదత్తో యజ్ఞమసోష్టేతి వ్యవహారః. ఏవ ముత్పత్స్యమానే పురుషే మాతా పుత్రం సోష్యతీతి ఉత్పన్నేతు మాతా పుత్ర మసోష్టేతి వ్యవహార ఇతి కృత్వా ఉత్పత్తిరేవ సోమపాన మిత్యుక్తమ్. వర్షణ శ్వరీరాత్సకాశాత్ప్రాణోత్క్రమఃప్రాణానా ముత్క్రాంతి ర్మరణ మిత్యర్థః అవభృథః భవతి. ౩౦౦

శ్లో॥ ప్రాణోరాక్షితమస్య ధాచ్యుత మసి ప్రాణస్య సమ్యక్ శితం

తత్త్వం చాసి విశుద్ధధీః కలయతే యజ్ఞోతి రాత్మస్థితమ్

సర్వవ్యాపి తమఃపరం రవిగతం తద్భానకం జ్యోతిషా

ముత్యప్రప్తం వయ మూగతా ఇతి బుధః పశ్యేత్ప్రయాణక్షణే. ౩౦౦

వ్యా:-ఏవం పురుష యజ్ఞవిదః కర్తవ్య మాహ - హే ప్రాణార్క ప్రాణా భిన్నాదిత్య అక్షిత మక్షీణ మక్షతంవా వ స్తస్యసి అథ తథా అచ్యుతం స్వరూపా దప్రచ్యుతం వ స్తస్యసి ప్రాణస్య సమ్యక్ శితం తనూకృతం తత్త్వం చాసి. విశుద్ధధీ

ర్విద్వాన్ ఆత్మస్థితం స్వే మహిమిన్ స్థితం సర్వవ్యాపి తమఃపరంచ యత్ జ్యోతిః
కలయతే పశ్యతి తత్ జ్యోతిషాం రహ్యాదీనామపి భాసకం రవిగత మాదిత్యస్థ
మాత్మస్థితం హృదయస్థంచ ఉత్కృష్టం జ్యోతి ర్వయ మాగతాః అహం ప్రాప్తవా
నస్మి అస్మదోద్వయోచ్ఛేతి బహుత్వమ్ ఇతి బుధః పూర్వోక్తయజ్ఞవిత్ ప్రయా
ణక్షణే అన్తకాలే పశ్యేత్. 300

శ్లో॥ అధ్యాత్మం పురుషో భజే ద్బృహ దితి స్వాంతం చతుష్పాచ్చ త

ద్వాక్రౌఢాశ్రుతిదృగ్ని రమ్బర మితి బ్రహ్మధిదైవం భజేత్

అగ్నిస్పర్శనద్దివాకరమయైః పాదై శ్చతుష్పాచ్చ త

ద్వాగాద్యాని పదా న్యమూని బృహతో వహ్నివిభి ర్భాన్తిచ. 301

వ్యా.-మనోమయ త్వాకాశాత్తత్వ గుణవత ఈశ్వర స్యోపాసన ముక్తమ్.
ఇదానీం మన ఆకాశయో సమస్తబ్రహ్మదృష్టి ర్విధీయతే - అధ్యాత్మ మితి పురుషః
అధ్యాత్మం స్వాంతం మనః బృహస్పహేతి భజేత్. తచ్చ మనోబ్రహ్మ వాక్రౌఢ
శ్రుతిదృగ్నిః చతుష్పా ద్భవతి మనో బ్రహ్మణో వాగాదయ శ్చత్వారః పాదా
ఇత్యర్థః అధిదైవ మధిదైవత మమ్బర మాకాశం బ్రహ్మేతి భజేత్. త చ్చాకాశ
బ్రహ్మ. అగ్నిస్పర్శన ద్దివాకరమయైః పాదైః చతుష్పా ద్భవతి. ఏవం బృహతో
బ్రహ్మణో ౭మూని వాగాద్యాని పదాని వాక్పౌణశ్రుతిదృగ్రూపాః పాదాః
వహ్నివిభిః అగ్నిస్పర్శనద్దివాకరైః క్రమేణ భాన్తిచ అగ్నినా వా గాభిః,
వాయునా ప్రాణః, దిగ్భి శ్శుతిః శ్రోత్రమ్, ఆదిత్యేన చక్షురితి ఏత దుపాసనస్య
తేజః కీర్త్యాదిః ఫలమ్. 300

శ్లో॥ సృష్టేః ప్రాగసదేవ విశ్వ మభవ త్తస్మా దభూ త్స త్తతో

జజ్ఞేఽణ్డం నిరభిద్యతాబ్దత ఉప ర్యేత త్కపాలద్వయమ్

రాప్యమ్భూ రధరం కపాల మపరం ద్యౌః కాఞ్చన ఇచ్చభవత్

స్థూలం తస్య జరాయువర్వతగణః సూక్ష్మం సమేఘం హిమమ్. 302

వ్యా.-ఆదిత్యో మ ధ్వి త్యుపాసనం ప్రాగుక్తం మధువిద్యాయామ్. పూర్వ
శ్లోకే బ్రహ్మణః పాద ఆదిత్య ఇత్యుక్తాఞ్చ ఇదానీ మాదిత్యో బ్రహ్మే త్యుపాసీ
తేతి విధిత్సౌ తావ దాదిత్య స్యోత్పత్తిం దర్శయతి. సృష్టేః ప్రాక్ విశ్వమన
దేవాభవత్. అవ్యాకృతమే వాభూత్. నామ రూపవ్యాకరణభావా దనత్కల్ప
మేవాసీదితి వా సచ శూన్యమేవాసీ దితి వాచ్యం. శూన్యవాదస్య నిరాకరిష్య
మాణత్వాత్. తస్మా దవ్యాకృతా త్సత్ వ్యాకృత మభూత్. అనత్కల్పం వస్తు

నామరూపవ్యాకృత త్వేన సదభూదితివా. తతః వ్యాకృతాత్. అ బ్రూపా తస్యతః
అణ్ణం జజ్ఞే. అదోభ్యణ్ణం జాత మి త్యన్యత్ర ప్రిసిద్ధేః. తచ్చాణ్ణ మబ్ధత స్సంవత్సర
పరిమితా త్కాలాత్ నహి సాక్షా త్సంవత్సరో స్తి సూర్యప్రాయ క్తత్వా త్తస్య.
ఉపరి ఊర్ధ్వం నిరభిద్యత నిర్భిన్న మభూత్ పక్షిణా మివాణ్ణమ్. ఏతిద్భిన్న
మణ్ణం కపాలద్వయ మాసీత్. తత్ర అధర మధస్థం రావ్యం రాజతం
కపాలం భూ రభూత్. అపర ముత్తరం కాఞ్చనం కపాలం ద్యౌ రభవత్. ద్యౌ
లోకస్య ప్రకాశప్రచురత్వా త్కాఞ్చనకపాలత్వ మ్భువ ఈషత్రస్కాశవత్త్వా
ద్రాజత కపాలత్వమితి బోధ్యమ్. తస్మాణ్ణస్య సమ్బంధి స్థూలం జరాయుగర్భ
వేష్టనం పర్వతగణో ౭భవత్. సూక్ష్మం జరాయు సమేఘం మేఘసహితంహి మమ
వశ్యా యోభవత్. మేఘా హిమం చాభవదిత్యర్థః. ౩౦౨

శ్లో॥ దేహే తస్య సిరాస్తు యా సమభవ న్నద్య సమస్తాహి తా
వాస్తేయం సలిలస్తు సిన్ధు రభవ త్తస్మి న్నభూ ద్భాస్కరః
ఉత్పత్తౌ తరణే స్తదా హ్యుదగమ స్తోమాశ్చ భూతాని త
త్కామా అద్యచ భాస్కరోదయలయే సర్వం త దుద్గచ్ఛతి. ౩౦౩

వ్యా.-తస్య జాతస్య గర్భస్య దేహే యా సిరా నాడ్యః తా సమస్తా
నద్యో ౭భవన్తి. వాస్తే యం వస్తా నాభే రథో భవం వాస్తేయం సలిలస్తు
సిన్ధు సముద్రో ౭ భవత్. తస్మి న్నజ్జే భాస్కర ఆదిత్యో అభూత్. హి యస్మా
త్తదా తరణే రుత్పత్తౌ ఘోషా ఉదగమః చకారా దులూలవః విస్తీర్ణరవా ఉద
గమః భూతా న్యదగమః తత్కామాః భూతానాం కామా శోచ్యదగమః
తస్మా ద్ద్యాపి భాస్కరోదయలయే ఉదయలయ యో సమహార ఉదయలయం
భాస్కర సోదయలయం భాస్కరోదయలయం తస్మిన్ సూర్యోదయే సూర్యాస్త
మయే చేత్యర్థః తత్సర్వం ఘోషాదిక ముద్గచ్ఛతి. సూర్యోదయాస్తమయయోః
పక్షి ఘోషాదిప్రిసిద్ధేః నిశి నిద్రాణానా మ్భూతానాం సూర్యోదయే ఉత్థానాత్
సాయంచ సర్వభూతానాం నిర్నిద్రిత్యే నావస్థానాత్. 'ఉద్యస్త మస్తం యస్త
మాదిత్య మభిభూయ' కుర్వన్విద్వా న్బ్రాహ్మణ స్సకలం భద్ర మిశ్నుత' ఇతి
శ్రుత్యా ఉదయాస్తమయకాలికసూర్యోపాస్త్యా సర్వకామసిద్ధేశ్చ - ఇతి. ౩౦౩

శ్లో॥ విద్వా నేవ ముపాస్త ఏన మరుణం బ్రహ్మేతి భానోః పదం
ప్రత్యాయం ప్రతిపద్యతే ద్రుతతరం చేహపి సాధుస్వరా

సమ్రూపావ్యమృత మశ్నుతేచ సకలాః కామా భజన్తే వ్యమం

భూతా న్యవ్యఖిలాని హస్త సుఖయన్త్యేసం నితాంతం స్వయమ్. 30౪

వ్యా.-ఏవం విద్వా నేన మరుణ మాదిత్యం బ్రహ్మ త్యుపాస్తే ధ్యా
యతి. అయం వ్రేత్య మృత్వా భానోః పదం వ్రతివద్యతే. ఇహాపి జీవద్దశాయా
మపి ద్రుతతరం సాధుస్వరాణ్ సాధూణ్ ఘోషాణ్ యదుపభోగే పాపానుబద్ధా
భావః తా నిత్యర్థః. సమ్రూప్య అమృతం సుఖ మశ్నుతే. అమం విద్వాంసం
సకలాశ్చ కామా భజన్తేపి ప్రాప్నువన్త్యేవ. హన్తే త్యుద్భుతే. అఖిలాన్యపి భూతాని
స్వయ మేనం విద్వాంసం నితాంతం సుఖయన్తి సుఖనం కుర్వన్తి తస్మా దాదితో
బ్రహ్మ త్యుపాస్తే అసా వాదితో బ్రహ్మతి శ్రుత్యన్తరాచ్చ. 30౪

శ్లో॥ యే నాయః కృతనామక స్స విజిత స్తేనాధరే ౭యాః కలిః

త్రేతాద్వాపర ఇత్యమిహి విజితా యస్మా త్కృతే ౭న్తర్గతాః

ఏవం యేన బృహజ్జితం సమమయం సర్వం జితం తేన స

త్కర్తృదం హి సమాప్యతే పరబృహద్జ్ఞానే త దేతత్పరమ్. 30౫

వ్యా.-స న్వా దిత్యాదయ ఆదిత్యాదిహుషేణై వోపాస్యంతాంకిమితి బ్రహ్మ
దృష్ట్యా. తేషా ముపాసనం విధీయతే - ఇతి శక్ష్మాయాం యేన కేనాప్యపాయేన
బ్రహ్మైవ జేతవ్యం బ్రహ్మ జయాదేవ సర్వజయసిద్ధేః సచ బ్రహ్మజయః.
బ్రహ్మసాక్షాత్కారా దభవతి. సచ సాక్షాత్కారో బ్రహ్మజ్ఞానాదభవతి శ్రీవ
ణాది రూపా త్రీవిబుద్ధీనాం. మన్దానాన్త నిర్గణోపాసనా దభవతి. తచ్చ నిర్గుణ
బ్రహ్మోపాసన మాదావేవ దుష్కర మితి సగుణబ్రహ్మోపాసనం కర్తవ్యం. తచ్చ
సగుణం బ్రహ్మ ఆదిత్యా ద్యవచ్ఛిన్నమితి ఆదితో బ్రహ్మ త్యుపాస్తేత్యాది
న్యూపాసనా న్యుక్తానీతి బ్రహ్మదృష్ట్యై వాదిత్యాదయఉపాస్యాః సర్వథాపిబ్రహ్మణ
ఏకస్యైవోపాస్యత్వాదిత్యు త్తర మభిప్రేత్య కథం బ్రహ్మజయే సర్వజయ ఇత్యత
ఆహ- యేనేతి- యేన సః చతురజ్ఞ త్వేన ప్రసిద్ధః కృతనామకః అయః యేన ద్యూత
విద్యాయా మేజతి సోక్షః. అక్షస్య కశ్చిద్భాగో ౭యశ్చబ్దవాచ్యః. విజితః తేన
అధరే అర్వాచీనాః త్రేతా త్యజ్ఞః ద్వాపరో ద్వ్యజ్ఞః కలి రేకాజ్ఞః ఇ
త్యమి త్రయో వ్యయాః విజితాహి విజితాపవ. తత్ర హేతు మాహ. యస్మా
త్కారణాత్ అమి త్రయో ౭యాః కృతే కృతా యే అన్తర్గతాః
అన్తర్భూతాః శతం సహస్రే సమృపతీని న్యాయేన చతురజ్ఞే త్యజ్ఞాదీనాం

సమ్మవాదితిభావః. ఏవం యేన పుంసా సమమయం సర్వాత్మకం బ్రహ్మద్బ్రహ్మజతం
 లబ్ధం తేన సర్వమ పీదం సత్తర్కాగ్నిహోత్రాదికం జనం కృతప్రాయమేవేత్యర్థః.
 హి యస్మా దిదం కర్మ పరబ్రహ్మజ్ఞానే పరబ్రహ్మజ్ఞానే సమాప్యతే 'సర్వం కర్మా
 ఖలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యత' ఇతి గీతావచనాత్. బ్రహ్మజ్ఞానఫలే సర్వాత్మ
 భావే అగ్నిహోత్రాది కర్మఫలానాం స్వర్గాదీనా మస్తర్థానా ద్బ్రహ్మజ్ఞానే
 సర్వం కర్మపరిసమాప్త మితి భావః త త్తస్మాత్ సర్వపరిసమాప్తిభూమిత్వా దేత
 ద్బ్రహ్మజ్ఞానం పరం సర్వోత్కృష్టం భవతి. తస్మాత్ దేవభావాదిఫలప్రదాని
 సూర్యాదిరూపేణ సూర్యా ద్యుపాసనాని దేవయజ్ఞాని జ్యోతిష్టోమాదీని చ
 కర్మాణి వాపీకూపతటాకనిర్మాణాన్నదానాదీ నీష్టాపూర్తానిచ సర్వాణి నికృ
 ప్తాని త్యక్త్వా విద్వాక్ సర్వభావప్రదం బ్రహ్మోపాసనమేవ కుర్యాత్. సర్వభావే
 ప్రాప్తే సతి దేవభావాదీనామపి ప్రాప్తత్వాత్. సర్వభూమణ్డలాధిపత్యే ప్రాప్తేసతి
 తత్తద్భూఖణ్డనామపి ప్రాప్తత్వమేవ యథా తద్వత్. దేవభావాదికే ప్రాప్తేతు స సర్వ
 భావప్రాప్తిః. యథా భూఖణ్డే ప్రాప్తే స సర్వభూమణ్డలప్రాప్తిః. తత సర్వభావవేద
 విద్యద్భి రాకాజ్ఞ్యైః. యథా రాజ్ఞా సామ్రాజ్యమ్ తస్మా త్సర్వభావసిద్ధ్యర్థం
 విదుషా బ్రహ్మోపాసయం, నతు కర్మ కర్తవ్యం. నాపి దేవతాస్తర మారాధ్య
 మి త్యభిప్రాయః.

30౧

శ్లో॥ యద్య త్సాధు చరన్తి కర్మ భవనే లోకా స్తదేత త్సమం
 బ్రహ్మజ్ఞం పవిత్ర త్వయం భవతి య ద్బ్రహ్మైవ సర్వాత్మకమ్
 నిష్కామాః కృతినః స్వకర్మజఫలం బ్రహ్మర్పణం కుర్వతే
 శ ధ్యేనం సముపై తి తత్ఫలజలై రైవోష్ణముద్ధి ర్వర్ధతే.

30౬

వ్యా.-కించ భవనే జగతి లోకా స్సజ్జనాః యన్యత్సాధుకర్మ చరన్తి
 కుర్వన్తి తదేత త్సమం సర్వం బ్రహ్మజ్ఞం పవిత్రతీ యద్యస్మా దయం బ్రహ్మైవ
 సర్వాత్మకం బ్రహ్మైవ భవతి. అపిచ నిష్కామాః కృతినః కర్మిణః కుశలోవా
 స్వకర్మజఫలం బ్రహ్మర్పణం కుర్వతే తత్ఫల మేనం బ్రహ్మవిదం సముపై తిహి
 ప్రాప్నోత్యేవ. బ్రహ్మత్వా ద్బ్రహ్మవిదః అర్పితత్వాచ్చ బ్రహ్మణే కృతిభిః ఫలస్య.
 నను కృతిభి స్సమర్పితత్వా దిదం ఫలం బ్రహ్మవిద ముపైతు నామ. కథం స్వర్గా
 ద్యర్థం కర్మిభి స్సకామై రనుష్ఠితస్య కర్మణః ఫలం బ్రహ్మగామి భవే దితిచే
 త్కాత్రానుపపత్తిః. తత్ఫలం యద్గామి తస్య భోక్తు బ్రహ్మోత్తకత్వేన బ్రహ్మవిదా
 త్మకత్వాత్. నచ కథం భోక్తా బ్రహ్మోత్మక ఇతి వాచ్యం సర్వాత్మకత్వా

ద్రష్టాణః. అతఏవ సర్వాత్మకత్వేన విశేషితం బ్రహ్మ. నను యద్యేవం సకామై రాత్మార్థం కృతానాం నిష్కామై ర్బ్రహ్మార్థబుద్ధ్యాచ కృతానాం సర్వేషాం కర్మణాం ఫలాని యది బ్రహ్మవిద ముపయాన్తి తర్హి తత్ఫలై రస్య వికార స్సా దతః- ఆహ ఏష బ్రహ్మవిద్రూపః అమ్బుధిః తత్ఫలజలైః కర్మఫలరూపాదక్షై ర్న వర్థతే వృద్ధిం నయాతి. సర్వమపి కర్మఫలం బ్రహ్మవిదం ప్రవిశ్య నిర్నామరూపం నశ్యత్యేవ. నతు తస్య కమపి వికారం జనయతి యథా సముద్రం ప్రవిశ్య నర్వం నాదేయం జల మితి భావః. ఏతేన సర్వాత్మకబ్రహ్మరూపత్వా ద్రష్టావిదః సత్కర్మ ఫలసమ్బంధివ దుష్టకృత దుష్కర్మఫలనరకాదిసమ్బంధోపి స్యాదితి శక్త్యా పరాస్తా. అసక్తా విక్రియపరిపూర్ణ సచ్చిదానందబ్రహ్మరూపత్వా ద్రష్టావిదః. తస్మా ద్రష్టాద్వో పోపాస్యమ్.

30౬

శ్లో॥ అగ్న్యై ర్గేన్ద్రజలాని యాన్తి విలయం వాయూ వచోఽక్షిశ్రుతి
స్వాంతాని ప్రలయం ప్రయాన్తితు యతః ప్రాణే తత స్తా వుభౌ
సంవర్గా భవతః ప్రజాపతిమయా వాత్మా సహి ద్యో సదాం
భూతానాం జనితా హిరణ్యదళన సూరిశ్చ భోక్తా మహాన్.

30౭

వ్యా.-వాయుప్రాణయో ర్ద్రష్టాణః పాదదృష్ట్యాభ్యానః పూర్వ ముక్తః తత స్సింహావలోకిత కేన బ్రహ్మజ్ఞానం స్తుత మిదానీం. తయో స్సాత్మా ద్రష్టాత్వే నోపాస్యత్వాయ సంవర్గత్వం వక్తి యతో యస్మాత్ అగ్న్యై ర్గేన్ద్రజలాని వాయూ విలయం యాన్తి వచోఽక్షిశ్రుతిస్వాంతానితు ప్రాణే పరిలయం ప్రయాన్తి తతః తా వుభౌ వాయుప్రాణౌ సంవర్గా భవతః. సంవర్జనా త్సజ్జిహవా త్సజ్జి సనాద్వా సంవర్గత్వ మనయోః. సంవృజ్కృతి సంవర్గ ఇతి వ్యుత్పత్తేః. ఇమా చాగ్న్యదీనాం వాగాదీనాం సంవర్గా సంహారకౌ వాయుప్రాణౌ ప్రజాపతిమయా హిరణ్యగర్భాత్మకౌ సూత్రాత్మత్వా త్ప్రజాపతేః. సూత్రత్వాచ్చ ప్రాణపాయ్మోః సూత్రేణ పుష్పగణఇవ ప్రాణేన కార్యకరణసంక్లాతః వాయునా లోక సజ్జశ్చ ద్రియతేహి కోఽసౌ ప్రజాపతి రత ఆహ-సప్రజాపతి ర్ద్యోసదాం ద్యులోక వర్తినాం దేవనాం వాయుదీనా మాత్మాహి. సర్వదేవాత్మత్వా ద్ధిరణ్యగర్భస్య హిరణ్యగర్భాద్ధి సర్వే దేవా ఉత్పస్యన్తే తత్రైవ లీయన్తే. కిచ్చ భూతానాం ప్రాణినాం సర్వేషాం జనితా ఉత్పాదకః. దేవానామివ భూతానామపి జన్మలయ స్థానత్వా దాత్మైవ ప్రజాపతి రిత్యర్థః. అత్ర వాయుప్రాణౌ ప్రజాపతిమయా విత్కృతం కస్మా త్తయో స్తత్వ మత ఆహ - స ఇతి - హి యస్మా త్స ప్రజా

పతి ద్వ్యోసదా మాత్మాభూతానాం జనితాచ తస్మాదితి వ్యాఖ్యానాన్తగమ్.
 నన్వస్మిన్ పక్షే కథం కార్యకారిణభావోపపత్తి రితిచేదుచ్యతే. అగ్న్యదిదేవానాం
 హగాదీనాం చ వాయుప్రాణా వాత్మభూతో జనితాకాచేతి ప్రజాపతిమయా వేవ
 ప్రజాపతేశ్చ దేవాత్మత్వా ద్వేవజనయితృత్వాచేతి. తస్మా ద్వాయుః ప్రాణశ్చ
 ప్రజాపతి ర్బ్రహ్మైవ ఇతి కిచ్చ స ప్రజాపతిః హిరణ్యదశనః అభగ్నదంష్ట్రః
 అతపవ భోక్తా సర్వభక్షకః ఏవం ప్రాణో వాయుశ్చ స ప్రజాపతి సూరి స్సర్వజ్ఞః.
 వాయు ద్వేవత్వా ద్విద్వానేవ ప్రాణస్తు స్వానుసూతాత్తరూపేణ సూరిః అపిచ
 మహాన్ మహానుభావ ఇత్యర్థః. తస్మా ద్వాయుః ప్రాణశ్చ ప్రజాపతిరేవ ప్రజాప
 తిశ్చ బ్రహ్మైవ బ్రహ్మకార్యత్వా దితి కృత్వా వాయుం ప్రాణంచ సంవర్జనగుణకం
 బ్రహ్మై త్యుపాసీతే త్యభిప్రాయః. 302

శ్లో॥ చత్వారో ఒస్య చతుష్కులా భగవతః పాదా శ్చతుష్కు నిశాం
 భవభద్వ్యభిచతుష్కు మగ్నితరణిగ్లోహ్రాదినీనా న్తథా
 ప్రాణాక్షిశ్రుతిచేతసా మితి పుమాన్ ప్రోక్తః పర ష్టాడశీ
 విద్యా మేతి గురో ర్ముఖా దితితు య సోమయం కృతార్థో భవేత్. 303

వ్యా.—సర్వం జగ దేకీకృత్య షోడశధా ప్రవిభజ్య తస్మిన్ బ్రహ్మదృష్టి
 ర్విధాతవ్యేత్యాహ - చత్వారణి - దిశాం ప్రాకృప్రత్యగవాగుదక్ష్ణోజ్ఞానాం చతు
 ష్కుం భవభద్వ్యభిచతుష్కుం భూ రభ్ర మన్తరిక్షం ద్యులోకః అభిః తేషాం
 చతుష్కుం తథా అగ్నితరణి గ్లోహ్రాదినీనాం వహ్నిసూర్యచంద్రవిద్యుతాం చతుష్టం
 ప్రాణాక్షిశ్రుతిచేతసాం చతుష్కుంచేతి చతుష్కులాః చతస్రః కలా అవయవా
 మాత్రా యేషా న్తే తథోక్తా శ్చత్వారః పాదాః భగవత స్సన్తి ఇతి హేతోః
 పరః పుమాన్ షోడశీ షోడశకలః ప్రోక్తః. యస్తు ఇతీమాం విద్యాం గురోర్ముఖా
 ద్దురూపదేశా దేతి ప్రాప్నోతి సోమయం విద్యాన్ కృతార్థః కృతకృత్యః భవేత్
 కర్తవ్యస్య జ్ఞాతవ్యస్య వా అన్య స్యాభావాత్. 304

శ్లో॥ ఏకం తత్ర పదం ప్రకాశవ దితి ప్రఖ్యాత మాశామయం
 యో నిధాయతి సప్రకాశమయతే లోకాన్ ప్రకాశాత్మకాన్
 అన్య మ్పద మనస్తవస్త మయతే భూమ్యాది రూపస్తు యః
 సోత్థానస్తగుణో భవే దథ మృత శ్చానస్తలోకా నయేత్. 305

శ్లో॥ జ్యోతిష్కస్త మధావరం భగవతః పాదస్తు యశ్చిస్తయే
 ద్వహ్వో ద్యాత్మక మేష దీప్తికలితో దీప్త్యాప్తలోకా న్ప్రేక్షేత్

యోముష్యాన్యపదం తథాయతనవత్సంజ్ఞాన్తు సజ్ఞిస్తయేత్
ప్రాణాద్యాత్మక మేష చాయతనవాం స్తద్యుక్తలోకాన్వజేత్.

300

వ్యా.-కస్య పాదస్య కింనామ కింవా తదుపాసనా త్ఫలమిత్యేత దాహ-
క్లోకద్వయేన-తత్ర భగవత శ్చతుర్షు పాదేషు మధ్యే ప్రకాశవదితి ప్రఖ్యాత మేకం
పదం పాదం యః నిధాయ త్యుపాస్తే సః ప్రకాశాత్మకాన్ లోకాన్ ప్రకాశం
స్ఫుటమయతే ప్రాప్నోతి. యస్తు భూమ్యాదిరూప మనస్తవస్త మనస్తవన్నామక
మన్యం పాద మయతే సః అత్ర లోకే జీవద్దశాయా మిత్యర్థః అనస్తగుణో భవేత్.
అథ మృత శ్చానస్తలోకా నయేత్ ప్రాప్నుయాత్ అథ యః పహ్నోతి ద్యాత్మకం
జ్యోతిష్మంతం జ్యోతిష్మన్నామక మపరం పాదం చింతయే త్స ఏష ధ్యాతా దీప్తి
కలితస్య, జీవద్దశాయా మిత్యర్థః. అస్తే దీప్త్యాన్వలోకాన్ దీప్తిమల్లోకాన్ వ్ర
జేత్. తథా యః అముష్యసమ్బంధి ఆయతనవ త్సంజ్ఞాన్ ప్రాణాద్యాత్మక మన్యపదం
సజ్ఞిస్తయేత్. నవీషపుమాన్ ఇహ ఆయతనవాన్ భూత్వా అస్తే తద్యుక్తలోకాన్
ఆయతనవ ల్లోకాన్ వ్రజేత్ ప్రాప్నుయాత్.

300-300

శ్లో॥ ప్రాణో బ్రహ్మనుఖం బృహచ్చ గగనం బ్రహ్మైవ యద్వై నుఖం
త త్థం యద్గగనం తదేవహి నుఖం కాకార మే వామ్బరమ్
ఖాకారంచ నుఖం తత స్సుఖమయం హర్దం నభో బ్రహ్మత
త్రాణ సన్నిహితో బృహచ్చ తదిదం బ్రహ్మద్వయం కోదీశమ్. 300

వ్యా.-సప్రపంచం బ్రహ్మాపాన్యం చతుష్పాత్ షోడశకలం చేతుక్తమ్.
అథ కారణబ్రహ్మాపాసనమాహ. ప్రాణఇతి-ప్రాణోబ్రహ్మ. ప్రాణ సూత్రాత్మా
హిరణ్యగర్భః సచాపరిచ్ఛిన్నోపి తత్తచ్ఛరీరైః పరిచ్ఛిన్న ఇవ దృశ్యతే. అస్మాదేవ
ప్రాణా త్సర్వం జగ త్ప్రభవతి అనేనైవ ప్రాణితి అస్మిన్నేవ లీయత ఇతి ప్రాణో
జగత్కారణభూతః. అయంచ ప్రాణాఖ్యో మహాన్ బ్రహ్మణ స్సకాశా జ్ఞాతవేతి
నముఖ్యం బ్రహ్మ కిన్త్వపరమేవ నను ప్రాణాఖ్య మపరం బ్రహ్మవిదితమేవ
సర్వైః. పరం బ్రహ్మతు నవయం విదామః. కిన్త్వదత్ ఆహ. నుఖం బృహద్గగనం
బ్రహ్మైతి. నుఖంబ్రహ్మ గగనంచ బ్రహ్మైవ. నను ననుఖం బ్రహ్మక్షణికత్వా
త్సుఖస్య. నాపి గగనం బ్రహ్మజడత్వా త్తస్య. బ్రహ్మహి సత్యం జ్ఞానమనస్తమితి
ప్రసిద్ధం తత్ప్రామా. యదేవనుఖం తదేవ గగనం యదేవ గగనం తదేవ నుఖ
మితి. నుఖం గగనమితి న చ్ఛ్వాపదార్థా. కిన్త్వేకవేద. తథాచ సుఖాభిన్నం గగనం

బ్రహ్మ గగనాభిన్నం సుఖంచ బ్రహ్మేతి. నను సుఖస్య గగనాభేదః గగనస్య సుఖాభేదశ్చ కథమత ఆహ. అమ్బరం కాకారమేవ సుఖాకారమేవ. సుఖంచ ఖాకారం గగనాకార మేవేతి. తస్మా త్సుఖాకారం గగనం బ్రహ్మ. గగనాకారం సుఖంచ బ్రహ్మ. గగనం బ్రహ్మేత్యుక్తౌ బాహ్యకాశే ప్రసిద్ధే ఽతివ్యాప్తి రత స్సుఖాకార మితి విశేషితం గగనమ్. సుఖం బ్రహ్మేత్యుక్తౌ విషయనుభే ఽతి వ్యాప్తి రతో గగనాకారమితి విశేషితం సుఖమ్. నను కిం తత్సుఖాకారం గగనం గగనాకారంవా సుఖమితిచే దు క్తమేవ బ్రహ్మేతి. నను య ద్వహం బ్రహ్మ వేద్మి తర్హి సుఖాకారం గగనం గగనాకారం సుఖంవా జానీయాం తదేవ బ్రహ్మేతి త్వయోక్తత్వాత్. నాహం బ్రహ్మ వేద్మి తతః పృచ్ఛామి కింతత్సుఖాకారం గగనం గగనాకారంవా సుఖమితి తత్ప్రామా. తత స్తస్మాత్. సుఖమయం సుఖ స్వరూపం తత్ప్రసిద్ధం హర్షం హృదయావచ్ఛిన్నం నభ ఆకాశం బ్రహ్మ. యత్స మాహి తే హృదయే ఉపలభ్యతే సుఖం విషయసంసర్గాజనితం శాశ్వతం స్వప్రకాశం గగనవ నిర్వరవయవ మతिसూక్ష్మం నిర్దోషం వ్యాపకంచ తదేవ పరంబ్రహ్మేత్యర్థః. యదు క్తం ప్రాణో బ్రహ్మేతి తత్కథం ప్రాణస్య బ్రహ్మత్వం నహి ప్రాణవసం సుఖమయః గగనాకారశ్చే త్యతాప్రామా. తన్నిహితః హర్షాకాశస్థితః. ప్రాణశ్చ బ్రహ్మబ్రహ్మేతి. బ్రహ్మసమ్మర్కా త్రాణస్య బ్రహ్మత్వ ముపచారాదితి భావః. నను యత్ర ప్రాణస్థిత స్సహర్షాకాశః కిం హృత్పుణ్డరీక చ్ఛిద్రాకాశః. యద్వా బుద్ధా వనభాసమానం పరబ్రహ్మ. ఆద్యే హృచ్ఛిద్రావ ర్తినః ప్రాణస్య కథం బ్రహ్మసమ్మర్కః. ద్వితీయే హృచ్ఛిద్రావ ర్తినః ప్రాణస్య కథం బ్రహ్మస్థితత్వ మితిచే దుచ్యతే. ప్రాణో హృచ్ఛిద్రాకాశే ఏవ స్థితః. బ్రహ్మచ హృచ్ఛి ద్రాకాశస్థ బుద్ధా స్థితమితి బ్రహ్మసమ్మర్కః ప్రాణస్య హృచ్ఛిద్రాకాశస్థత్వ సద్భావా దుభయోః. సను తన్నిహితత్వ తి తచ్చబ్ధిః. ప్రకృతం హర్షం నభః ప్రతి పాదయతి తచ్చ బ్రహ్మైవ నహృచ్ఛిద్రాకాశ ఇతిచే త్సత్యం తథాపి ప్రాణా శ్చాయత్వానరోధాత్. తచ్చబ్ధేన ప్రకృత బ్రహ్మభూత హర్షాకాశాశ్చాయభూత హృచ్ఛిద్రాకాశవ వ గృహ్యత ఇతి - యద్వా తచ్చబ్ధేన హర్షాకాశో బ్రహ్మైవ గృహ్యతే. ప్రాణస్య తత్సత్యంచ తదాశ్చాయహృచ్ఛిద్రాకాశవ ర్తిత్వా దితి నను ప్రాణోబ్రహ్మేతి హర్షాకాశో బ్రహ్మేతిచ కేనోక్త మత ఆహ. తదిదం బ్రహ్మ ద్వయం పర మపరశ్చేతీ బ్రహ్మద్వయ మాకాశరూపం ప్రాణరూపంచ కోదితం కై రగ్నిభిస్త్రేతాగ్నిభిరుదితమ్. అతో నాత్ర అపామూణిక త్వాది శఙ్కాః కార్యా ఇతి భావః.

శ్లో॥ సూర్యే చస్త్రీమసి క్షణ త్విషి తథా యోహ పుమాన్ దృశ్యతే
 సోహం సోస్మ్యహమేవ యః పున రితి ధ్యాయ త్యజన్ ముఖి
 పాపం హన్తి స దీర్ఘమాయు రయతే ఖ్యాతించ లోకే పరాం
 నో నశ్య స్త్యవరా అమృష్య పురుషాః పేత్యైష సల్లోకవాన్. 312

వ్యా.-ఉపాసనా స్తరాణ్యాహ - సూర్యే చస్త్రీమసి తథా క్షణత్విషి విద్యు
 తిచ యః పుమాన్ దృశ్యతే సపురుషో ౭హమేవ. సోహమేవాస్మి. ద్విరుక్తి
 ద్దౌర్ధ్వార్థా. ఇతి భువి లోకే యః పునః యస్తు విద్వాత్ అజన్మం సదా ధ్యాయతి
 స పాపం హన్తి నాశయతి, దీర్ఘమాయు రయతే. ఏతి లోకే పరాం ఖ్యాతించ
 చాయతే. అమృష్యావరాః పురుషా భ్రాతృదయః పుత్రాదయశ్చ నో నశ్యన్తి
 ఏష పేత్యైష సల్లోకవాన్ శుభలోకవా నృపతి. 312

శ్లో॥ పతే వారిరుహస్య వారివ దఘం నో తద్విది శ్లిష్యతే
 స్థాన స్తస్యచ లోచనం పయసానో సర్పిషా శ్లిష్యతే
 అక్షిస్థః పురుష ససవ భగవా నాత్మైవ తచ్ఛామృతం
 బ్రహ్మైవాభయకం నిరజ్జన మిదం కింవా పునః కథ్యతామ్. 313

వ్యా.-వారిరుహస్య పదస్య పతే వారివత్ తద్విది బ్రహ్మవిది అఘం
 నో శ్లిష్యతే సమ్మధ్యతే. తస్య బ్రహ్మణః స్థానం లోచనంచ పయసా సర్పిషాచ
 నోశ్లిష్యతే. నేతే నిహితస్య పయ ఆదేః పక్షిగామిత్వా దితిభావః. అక్షిస్థః
 స ఏష పురుషః భగవా నాత్మైవ. తత్తథా అమృత మమరణ మభయక
 మభయం కం సుఖస్వరూపంచ బ్రహ్మైవ. తత్ప్రసిద్ధమితివా యస్యస్థానమేవ
 నిర్లేపం యద్విదితవానపి నిర్లేపః తదిదం బ్రహ్మ నిర్లేపమితి కిం వక్తవ్యమిత్యాహ -
 నిరజ్జనమితి. ఇదం బ్రహ్మ జ్ఞానమితి కింవా పునః కథ్యతామ్. 313

శ్లో॥ సంయద్వామ మముం శుభై రధిగతం ధ్యాయన్ సమస్తం శుభం
 వామస్యస్తు లభేత పుణ్యఫలదం సర్వాణి వామానినా
 భామస్యంత మముం సమస్తభువనే భాస్తం పరం వేద య
 సూర్యాద్యాత్మక మేష సర్వభువనే భాయాన్నితాంతం నరః. 314

వ్యా.-అథ పురుషస్య గుణవిశేషధ్యానా త్ఫలవిశేష ఇత్యాహ. శుభై
 రధిగత మతపవ సంయ ద్వామం సంయన్తి సజ్జచ్ఛన్తి వామాని శుభాని ఏన మితి
 సంయద్వామః త మముం పురుషం ధ్యాయన్ పుమాన్ సమస్తం శుభం లభేత

పుణ్యఫలద మతపవ వామన్యం వామాని పుణ్యఫలాని నయతి స్త్రాపయతి భక్తాన్
కర్మానుగుణమితి వామనీః తం వామన్య మముం ధ్యాయన్ నామనన్యః సర్వాణి
వామాని పుణ్యఫలాని యాయాత్. సమస్తభవనే భాస్తమతపవ భామన్యం
భామానిభాసః నయతీతి భామనీః తం భామన్యం నను సూర్యాదయపవ భవనే
భాస్తీత్యత ఆహ. సూర్యాద్యాత్మకమితి. సూర్యాదిరూప మిత్యర్థః. సూర్యాదీనా
మప్యాత్మభూతమితివా. త మముం పురుషం యో వేద ధ్యాయతి స ఏష ధ్యాతా
నరః సర్వభవనే సర్వస్మిన్ జగతి సర్వేషు లోకేషు త్యర్థః నితాంతం భాయాత్.

308

శ్లో॥ ప్రేతస్యాస్య ససాంపురాయ కరణే తస్యాకృతౌవా ఊతిః
ప్రేతోయం ప్రతిపద్యతే హ్యభయధాన్యర్చిర్మయీం దేవతామ్
పశ్చాదేత్య హరాశ్రయాం తదుపరి ప్రాప్నోతి శుక్లాశ్రయాం
తస్మాద్యాత్యయ ముత్తరాయణ మయీం సంవత్సరాఖ్యాం తతః. 309

శ్లో॥ తస్మా శూన్య మయం ప్రయాతిచ తత శ్చన్ద్రం తతో విద్యుతం
తత్రస్థం త మమానవోధ పురుషో వేధః పదా దాగతః
బ్రహ్మణం గమయ త్యతో నహిపరం గన్తవ్య మాస్తే పదం
సోయం బ్రహ్మపథశ్చ దేవపథ ఇత్యస్మా న్న చావ ర్తతే. 310

వ్యా.—ఏవం సగుణ బ్రహ్మవిదో బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ప్రకార మాహ -
ద్వాభ్యామ్. ప్రేతస్య మృత స్యాస్య బ్రహ్మవిదః సాంపురాయకరణేమృతం పిత్రాది
ముద్దిశ్య పుత్రాదిభి ర్యత్క్రియతే ఔర్ధ్వైహికం సజ్జయనాదికం సపిణ్డీకరణాంతం
కర్మ త త్సాంపురాయ మిత్యుచ్యతే. తస్య కరణే తస్యాకృతావకరణేవా నక్షతిర్న
నాశః. హి యస్మాత్ అయం ప్రేతో బ్రహ్మవి దుభయధాపి సాంపురాయే కృతే
ప్యకృతేషి అర్చిర్మయీం దేవతాం తావ త్రప్తిపద్యతే పశ్చా దహ రాశ్రయా
మహరభిమానినీం దేవతామేతి. తదుపరి శుక్లాశ్రయాం దేవతాం శుక్లపక్షదేవ
తాం ప్రాప్నోతి. అయం విద్వాన్ పథికః. కస్మా దుత్తరాయణమయీం దేవ
తాం యాతి. తతః సంవత్సరాఖ్యాం దేవతాం యాతి. అయం పథికః. తస్మాత్శూ
న్యం ప్రయాతి. తతశ్చన్ద్రం సోమలోకం ప్రయాతి. తతో విద్యుతం విద్యుల్లోకం
ప్రయాతి తత్రస్థం విద్యుల్లోకం ప్రాప్తం తం పథిక మథవేధఃపదాద్బ్రహ్మలోకా
దాగతః అమానవః మనుష్యప్రవర్తతః. పురుషః బ్రహ్మణం బ్రహ్మలో
కం గమయతి స్త్రాపయతి. అత స్సత్యలోకాత్పరం గన్తవ్యం పదం స్థానం సహ్యస్తే

నైవవిద్యతే అత స్తత్రైవ తివ్యతి. ద్విపరార్థావసానవర్యస్తమితి భావః సోయ
మర్చిర్లోకాదిః బ్రహ్మలోకాస్తశ్చ పథాః బ్రహ్మపథఇతి. దేవపథఇతి చోచ్యతే.
ప్రసిద్ధఇతివా శేషః సనుకిమస్మా ద్రూహ్మలోకాత్పునరావర్తతే చంద్రలోకాదివ
దతఆహ - అస్మా ద్బ్రహ్మలోకా న్నచావర్తతే నైవావర్తతే బ్రహ్మలోకం
ప్రాప్తః పురుషః కర్తా. కిన్తు బ్రహ్మణాసహ ముచ్యత ఇత్యర్థః. నను చంద్రలోకః
పితృయానగమ్య ఇతిచే త్సస్య చంద్రలోకో ద్వివిధః. ఏకః పితృయానగమ్యః
అస్మాభి ర్ద్రవ్యమాన శ్చంద్రమణ్డలాత్మా సన్నిహితః అన్యస్తు దేవయానగమ్యః.
శాస్త్రప్రసిద్ధః దూరస్థఇతి. నను బ్రహ్మలోకా న్నావర్తత ఇత్యయుక్తం బ్రహ్మ
లోకస్యాపి పునరావర్తిత్వాత్ 'అబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావృత్తి నోజ్ఞు' నేతి
గీతావచనా దితిచే నై వైవమ్. స్వర్గాదిలోకానామివ సత్యలోకస్యాపి మాయాతో
లయోదయ సమ్భవా ద్బ్రహ్మలోకః పునరావర్త్యేవ బ్రహ్మలోకం గతస్తు
నపునరావర్తతే పునర్మాయావశా త్సంసారం నప్రతిపద్యతే కిన్తుబ్రహ్మోపదేశా
ద్బ్రహ్మణాసహ ద్విపరార్థావసానే ముచ్యతే తస్మా ద్బ్రహ్మలోకస్య పునరావర్తి
త్యేపి తత్రస్థా అపునరావర్తినవ. స్వర్గాదిలోకా గతాస్తు పునస్సంసారం ప్రతి
పద్యంత ఇతి స్వర్గాదిలోకా స్తత్రస్థాశ్చ పునరావర్తినవ. నచ లోకస్య పునరా
వర్తిత్యే కథం లోకేనా మపునరావృత్తిరితి వాచ్యమ్. భూలోకస్య జన్మమరణాది
మత్త్యేన పునరావర్తిత్యేపి తద్గతస్య బ్రహ్మవిదః పునరావృత్త్యభావాత్. తత్ర
హేతుస్తు బ్రహ్మజ్ఞానేన బ్రహ్మవిదః పునరావృత్తి జనకస్యాజ్ఞానస్య నాశితత్వమేవ.
తస్మాదిహలోకే బ్రహ్మపరోక్షసాక్షాత్కార వాన్యథా ప్రారబ్ధశరీరనాశే పున
శ్శరీరాంతరం నప్రతిపద్యతే, నచ సంసరతి, తథా బ్రహ్మలోకం గతశ్చ బ్రహ్మ
పరోక్షజ్ఞానవా న్భూత్వా తల్లోకగోచరం శరీరం విహాయ పునశ్శరీరాంతరం నప్రతి
పద్యతే నచ సంసరతి. అతఉక్తం బ్రహ్మలోకా న్నపునరావర్తతఇతి - నచైవం
స్వర్గాదిలోకా గతోపి బ్రహ్మత్వాన మపరోక్షీకృత్య తద్దేహం విహాయ నపున
శ్శరీరాంతరం గృహ్యతి నాపిసంసరతి, కిన్తు ముచ్యతవేతి వాచ్యం, స్వర్గాదిలోకేషు
బ్రహ్మసాక్షాత్కారసమ్భవాత్. ప్రత్యుత్తపుణ్యక్షయాది జన్యతాపాతిరేకేణ
దుఃఖాధిక్యమేవ. అతఏవోక్తం శుక్తత్రైవ. ఇహచేదవేది దథ సత్యమస్తి నచేదిహ
వేది న్మహతీ వినష్టిరితి. అతఏవ దేవాదయోపి మానవం జన్మగరియ ఇతి మన్యనే
ఏవంసతి యో దేవభావాద్యర్థం యజ్ఞాదికర్మాణి కరోతి స ద్విపాట్పగురేవేతి
సిద్ధమ్.

శ్లో॥ వాక్చక్షుః శ్రుతిచేతసాం ప్రథమజః ప్రాణో వసిష్ఠః స వాక్
నాప్రాణో వచసా పరానభిభవేత్ ప్రాణః ప్రతిష్ఠా నదృక్
నాప్రాణో విషమే ప్రతిష్ఠతి సమే సమ్మ త్స స శ్రోత్రకం
నాప్రాణో నిగమం లభేత చక్రతిం కుర్యా త్ఫలం స వ్రజేత్. 302

వ్యా.—ప్రాణ స్సంవర్గః ఇతి ప్రాణో బ్రహ్మైశ్వర్యపాసీతేతి చ పూర్వము క్తం
శ్రేష్ఠత్వం ప్రాణస్య కథం ప్రాణ శ్రేష్ఠ ఇత్యత ఆహ-వాగితి- వాక్చక్షుః శ్రుతి
చేతసాం ప్రథమజః పూర్వం జాతః జ్యేష్ఠ ఇత్యర్థః వాగాద్యపేక్షయా పూర్వసిద్ధ
త్వా త్ప్రాణస్యతః ప్రాణచేష్టాతః పరాహి వాగాదిచేష్టా ప్రాణచేష్టా ఇతి భావః
ప్రాణవచ వసిష్ఠః సతు వాక్. సనువస్తే ఆచ్ఛాదయత్యభిభవ త్యన్యానితి వసిష్ఠః ఇతి
పుష్పత్యై వాచై వ విద్వాంసః పరానభిభవ స్తితి వాచః కస్మా న్న వసిష్ఠత్వ మత ఆహ.
అప్రాణః పుమాన్ వచసా పరాన్నాభిభవేత్. తథా ప్రాణవచ ప్రతిష్ఠా సతు
దృక్ సను విషమే సమే చ స్థలే చక్షుషైవ పుమాన్ ప్రతిష్ఠతీతి కస్మా త్ప్రతిష్ఠా
సభవతి దృగ దత ఆహ- విషమే సమే చాప్రాణో సప్రతిష్ఠతి. తథా ప్రాణవచ
సమ్మత్. సతు శ్రోత్రకమ్. శ్రోత్రమేవ శ్రోత్రకం. సను శ్రోత్రేణైవ వేదా
న్ప్రాప్య తమదిశకర్మాణి కృత్వా తత్ఫలసమ్మదం లభతే ఇతి శ్రోత్రమేవ సమ్మ తద
ఆహ. అప్రాణః నిగమం నైవ లభేత. చక్రతిం నైవ కుర్యా త్ఫలంచ సప్రజేత్. 302

శ్లో॥ ప్రాణో హ్యయతన స్సహృత్ సహపురుషో ప్రాణో రసాదీ నయే
దోభిగా న్వాద్దృశి కర్ణ హృద్భ్య ఇతి స ప్రాణో వరీయానయమ్
మూకోఽన్ధో ఽధిర శ్శిశుశ్చ భువనే జీవన్ కరోతి క్రియా
అప్రాణో సహి జీవతి క్షితితలే నోచేష్టతే వా మనాక్. 303

వ్యా.—ప్రాణవ వాయతనం భవతి హృన్మన ఆయతనం సభవతి. సను మనసైవ
పురుషో విషయభోగా నసభవతీతి మనస వాయతన మత ఆహ- అప్రాణః రసాదీన్
భోగాన్నాయేత్. ఇతి ఏవం ప్రతిష్ఠాది గుణవత్త్వా త్సోమ్యం ప్రాణః. వాద్దృశి కర్ణ
హృద్భ్యః వరీయాన్ శ్రేష్ఠః భవతి కిచ్చ, భువనే - మూకః వా గ్రహితః,
అన్ధ శ్శిశుర్వికలః, బధిర శ్శిశురప్రవిహీనః, శిశురమనాశ్చ, జీవన్ సన్ క్రియాః
కరోతి. క్షితితలే అప్రాణస్తు నైవ జీవతి. మనా గల్పమపి నోచేష్టతే చేష్టా నకరోతి.
తస్మా త్ప్రాణ ఏవ శ్రేష్ఠః. జ్యేష్ఠత్వస్తు పూర్వమేవో క్తం. సను ప్రాణాదయ స్సర్వే
ప్రేయశ్చైవ దేహే ప్రవిశ స్తితి కథం ప్రాణస్య జ్యేష్ఠత్వ మితి చేదుచ్యతే. గర్భస్థేహి
పురుషే ప్రాణస్య పృత్తి ర్వాగాదిభ్యః పూర్వం లబ్ధాత్మికా భవతి యయా గరోభి

వివర్ధతే. చక్షురాదిస్థానావయవ నిష్పత్తౌ సత్యాం పశ్యాద్వాగాదీనాం వృత్తిలాభ
ఇతి వృత్తిప్రియుక్తం జ్యేష్ఠత్వం ప్రాణస్య. 3౧౮

శ్లో॥ సర్వప్రాణి హృద స్తరస్థితిరయం ప్రాణోఽననామా క్షితా
వత్త్యన్నం సకలం సురాసురసరశ్వాగాదయో దన్తి యత్
వస్తేయం వసనం జలం భజతి యః ప్రాణం వరీయా నృవే
త్సర్వాన్నశ్చ కలా మిమాం యది వదే చ్చుష్కః ప్రిరోహే త్తరుః. 3౧౯

వ్యా.-సర్వప్రాణిహృద స్తరస్థితిః సర్వభూతహృత్పుష్కరీక చ్చిద్రవస్త్రీ అన
నామా అనఐతి నామ యస్యన తథోక్తోఽయం ప్రాణః క్షితౌలోకే సకలమన్న మత్తి
భక్షయతి. కి స్తదన్న మతతమా-సురాసుర సరశ్వాగాదయః సురాఅసురా సరా
శ్వాసః అగావృతౌ ఆదిపదా తృశుపక్షిలతాదయః, యదన్న మదన్తి ఆజ్యాన్న
మాంసవారివాయుాదికం తత్సర్వం ప్రాణవ వాత్తి నతు దేహః అప్రాణస్య దేహ
స్యాననాదర్శనాదితి భావః. నాపి చక్షురా దీద్రియాణి తేషా మన్నాదిభోక్తృత్వా
దర్శనాదితి భావః. అయం ప్రాణః జలరూపం వసనం వస్తే ఆచ్ఛాదయతి యః
ప్రాణ ముక్తగుణం భజతి ఉపాస్తే. సః వరీయా సర్వాన్నశ్చ భవేత్. ఇమాం
కలాం ప్రాణవిద్యాం శుష్కః ప్రిరోహే ఇతి శేషః. యదివదే త్పరే ద్విద్వానితి శేషః
శుష్కస్తరుః ప్రిరోహే త్పునః పత్యాదీని జనయేదిత్యర్థః. 3౧౯

శ్లో॥ ద్యా రగ్నిస్తరణి సమిష్ఠాణిగణో ధూమోహ రర్చి శ్శశీ
త్వజ్జారా ఉడవ స్ఫులిజ్జనికరాః శ్రీధా మముష్మి స్త్వవిః
వహ్నా జహ్వతి దేవతా స్తదుదితం సోమం ద్వితీయానితే
పర్జన్యే ఽనిలమేఘ విద్యుదశనిధ్వానై ర్యతే జహ్వతి. 3౨౦

వ్యా.-అథ పశ్చుగ్నివిద్యా మాహ - ద్యాః ద్యులోకః అగ్నిః తరణిః
సమిత్ సమిధః. ఘృణిగణః కిరణసమూహో ధూమః అర్చిర్జ్వాలా అహః. శశీ
చంద్రస్తు అజ్జారాః ఉడవః నక్షత్రాణి స్ఫులిజ్జనికరాః స్ఫులిజ్గా ఇత్యేతత్.
అముష్మిక్ వహ్నా దేవతాః శ్రీధా మగ్నిహోత్రాహుతి పరిణామావస్థారూపా
స్సూక్ష్మా ఆపశ్శ్రీధా భావితా శ్శ్రీధాశబ్దే నోచ్యస్తే. తామేవ హవిర్జుహ్వతి ప్రక్షి
పన్తి. తదుదితం సోమం రాజాన మనిల మేఘ విద్యుదశ నిధ్వానైః. సమిద్ధూ మార్చి
రజ్జారస్ఫులిజ్గస్థానీయై రితి భావః. యుక్తే పర్జన్యే మేఘాభిమాని దేవతాయాపే

ద్వితీయానలే జుహ్వతి. దేవతా ఇత్యేవ తాశ్చ దేవతా అగ్నాద్విదియాపా యజమానప్రాణావేతి వేద్యమ్. 3.20

శ్లో॥ వర్ష స్తత్రీ భవం తృతీయదహనే భూమా శర త్ఖపా
కాష్ఠావాస్తరదిగ్యుతే దివిషదో జుహ్వ త్యతో జాయతే
అన్నం తత్పురుషాసలేచ వచన ప్రాణాన్య చక్షుశ్రవో
యుక్తే జుహ్వతి దేవతా స్తత ఇదం వీర్యం పరం జాయతే. 3.21

వ్యా.—తత్రీ భవం వర్షం శరత్ఖపా కాష్ఠావాస్తరదిగ్యుతే సమిధ్భూమార్చి రక్షారస్ఫులిగ్ల స్థానీయ సంవత్సరగగనరాత్రిదిగ్విదిగ్భిర్యుక్తే భూమా భూమియాసే తృతీయదహనే దివిషదో జుహ్వతి. అతః అస్మా దన్నం జాయతే. తచ్ఛాస్త్రం వచన ప్రాణాన్య చక్షు శ్రవో యుక్తే సమిధ్భూమార్చిరక్షారస్ఫులిగ్ల స్థానీయవచనప్రాణ జహ్వచక్షుశ్రోత్రీయుక్తే పురుషాసలే చతుర్థే పురుషయాపే అగ్నా దేవతాః జుహ్వతి. తత స్తస్మాత్ పర ముత్కృష్టం సంతానహేతుత్వా దితి భావః. ఇదం వీర్యం రేతో జాయతే. 3.21

శ్లో॥ యోషా ఁగ్ని స్తదుపస్థపవ సమిధ సమస్త్రణ స్తూచ్యతే
ధూమో యోని రధార్చి రత్రీ లగుడ స్యాస్తః ప్రవేశః స్మృతః
అక్షారాఇతి తద్భవా స్సుఖలవా స్తే విస్ఫులిక్లాశ్చ త
ద్వహ్నో జుహ్వతి వీర్య మత్రీ విబుధా గర్భ స్తతో జాయతే. 3.22

వ్యా.—యోషా నార్యే వాగ్నిః తదుపస్థపవ సమిధః సమస్త్రణం సజ్జే తకరణం రహస్యబాషణం వా ధూమ ఇత్యుచ్యతే. అథ యోనిః ఉపస్థేద్రియ స్థాన మర్చిః అత్రీ యోనా లగుడస్య తత్తుల్యస్య శిశ్నస్య అస్తఃప్రవేశః అక్షారా ఇతి స్మృతః తద్భవా స్తే ప్రసిద్ధా స్సుఖలవాః విస్ఫులిక్లాః. అత్రీ యోషాయాపే వహ్నో పఞ్చమాగ్నో విబుధాః తత్సర్వోక్తం వీర్యం జుహ్వతి. తతో గర్భో జాయతే. 3.22

శ్లో॥ పఞ్చమ్యాస్తు రసా హుతా వితి పరా ఆపః పుమాఖ్యా భవ
స్త్యస్తః స్త్రీ జతరే స్థిత సుపురుషో గర్భోహి మాసాన్ దశ
సూక్ష్మా ద్యోనిబిలా చ్చిరేణ బత హ నిర్వాతికృచ్చా త్రతో
యావత్కర్మ సమాప్తి జీవతి తసుం ముఖ్య త్యథో జాయతే. 3.23

వ్యా.—పరా సూక్ష్మా ఆప శ్రద్ధాయాపాః ఇత్యేవం పఞ్చమ్యాం రసాహుతా రేతోహోమే పుమాఖ్యాః శిరఃపాణ్యాదిలక్షణపురుషశబ్దవాచ్యా

భవంతి. సపురుష శ్చిరః పాణ్యాది లక్షణో గర్భః కుక్షిస్థజన్తుః. అస్త స్త్రీనిజతరే
స్త్రీ జరర స్యాస్తః సస్తమ్యా మమాభనస్య బహులత్వా న్నా త్రామ్యావః. దశ
మాసాన్ కాలాభ్యనో రత్యస్తసంయోగే ద్వితీయేతి ద్వితీయాస్థితస్సన్ సూక్ష్మ
ద్యోనిబిలాత్ చిరేణ కృచ్ఛాత్ నిర్యాతి నిర్గచ్ఛతి. ఒత్తహేతి భేదాతిశయే హిః
ప్రసిద్ధా. తతో నిర్గమనాన స్తరం యావత్కర్మసమాప్తి ప్రారబ్ధకర్మావసానపర్యంతం
జీవతి తతస్తనుం ప్రకృతాం ముచ్చతి. అథో పునరపి జాయతే పునరపి మియత
ఇత్యేవం జన్మమరణ పరమృరా అవర్జనీయా. తత్ప్రీయుక్తం దుఃఖించ దుస్సహమి
త్యహో కష్టతర స్సంసారఇతి సంసారే వైరాగ్యజననార్థ మిద ముక్తమ్. 3-23

శ్లో॥ యే ప్రాజ్ఞా విదు రిథమేత దిహతే యజ్ఞాది కర్మాఖిలం
గోత్రాపత్య గృహస్థసన్న్యాయమపి త్యక్త్వా విరక్తిం గతాః
గత్వా కానన మత్ర సంచితే శ్రద్ధా సమేతాస్తవ
స్తే సం యాన్తి పథోత్తరేణ పరమం హైరణ్యగర్భం పదమ్. 3-24

వ్యా.-ఇహ లోకే ఇథ మేత త్పురోక్తం యే ప్రాజ్ఞావిదుః తే అఖిలం
యజ్ఞాదికర్మ గోత్రాపత్య గృహస్థసన్న్యాయమపి భూమ్యాదికం సర్వంచ త్యక్త్వా
విరక్తిం గతాస్తవః కాననం గత్వా అత్ర కాననే శ్రద్ధాసమేతా భూత్వా తపో
విదధతి. తే ఉత్తరేణ పథా ఉక్తేన దేవయానేన పరమం హైరణ్యగర్భం పరం
బ్రహ్మలోకం సంయాన్తి గచ్ఛన్తి. 3-24

శ్లో॥ యే గ్రామ్యాః పశవో గృహస్థకపటా ద్వాభ్యాం పదాభ్యాం చరా
ఇష్టాపూర్తయుగంచ దాన మధికశ్రేయోధి యోపాసతే
ధూమం యాన్తిహి తే తతో నిశమతః కృష్ణం తతో దాక్షిణాన్
షణ్మాసాన్ నిత్యలోక మమ్బరమత శ్శన్తి తతోఽస్సంబుధామ్. 3-25

వ్యా.-ఉత్తరమార్గ సత్పథికా స్తదాతివాహికాశ్చదర్శితా. ఇదానిం
దక్షిణమార్గం తత్పథికాన్ తదాతివాహికాంశ్చ దర్శయతి యథితి - ద్వాభ్యాం
పదాభ్యాం చరన్తితి చరాః. గృహస్థకపటాః యే గ్రామ్యాః గ్రామస్థాః
పశవః అజావ్యాగయః ఇష్టాపూర్తయుగం ఇష్టం యాగాదిపూర్తం ఖాతాదితద్యు
గం దానంచ అధికశ్రేయథితి ధియా ఉపాసతే అనుతిష్ఠన్తితే ప్రేక్షేతి శేషః ధూమం
ధూమాభిమాని దేవతాలోకం యాన్తి తావత్. తతః నిశం రాత్ర్యభిమానిదేవతా
లోకం యాన్తి. అతః కృష్ణం కృష్ణపతూభిమాని దేవతాలోకం తతః దాక్షిణాన్
షణ్మాసాన్ దక్షిణాయనాభిమానిదేవతాలోకం తతః విత్ఫలాకం తతః అమ్బర మా

కాశమతః చన్ద్రం చన్ద్రలోకం యాన్తి. తత్ర బుధాం దేవానామన్నమ్భవన్తి తం దేవా భక్షయన్తీత్యర్థః. నను మహాదిద మనిష్టం యత్సుకృతాచరణం యచ్ఛన్ద్ర లోకం గతాః సుకృతినో దేవా భక్షయన్తి తిచేన్ద్రైశమ్. మనుష్యాణాం గవా శ్వాది పశవశ్చ దేవానాం తే భోగ్యా భవన్తి తదభిప్రాయాత్. అన్యత్రా పున్యక్తం యథా పశురేవం స దేవానామితి. 391

శ్లో॥ యావత్పూర్వవినాశ మిన్ద్రభవనే స్థిత్యాధ తే తత్పదా
త్రైత్యావృత్త్య పునఃప్రియాన్తి గగనం తస్మాత్సమీరం తథా
వాయుత్వా దధ ధూమతాం తత ఇమే చాభ్రత్వ మభ్రత్వతో
మేఘత్వం త్వధ వృష్టితామపి తతో ప్రిహ్యదిభావ మ్భవి. 392

వ్యా.—నను కిమేవం చన్ద్రంగతా బ్రహ్మాణంగతా ఇవాపునరావర్తిన ఉత పునరావర్తన్తే యది పునరావర్తన్తే తర్హి యథా గతాన్తథై వాగచ్ఛన్తి ఉత ప్రకారాన్తరేణేత్యేతహ-యావదితి- తే ఇన్ద్రభవనే యావత్పూర్వవినాశం స్థిత్యా అథ తదుత్పత్తిణవన తత్పదాత్ ప్రైత్యావృత్త్య ప్రితినివృత్తా భూత్వా పున గగనం ప్రయాన్తి, తస్మాద్గగనా త్సమీరం తథా ప్రయాన్తి వాయుత్వా దధ ధూమతాం ప్రయాన్తి ధూమో భవన్తి తతో ధూమత్వా దిమే అభ్రతా మబ్భరణా వస్థాం ప్రయాన్తి, అభ్రత్వతః మేఘత్వం వర్షణావస్థాం ప్రయాన్తి, అథ మేఘత్వా ద్వృష్టితాం వర్షత్వ మ్ప్రియాన్తి, తతో భువి భూమా ప్రిహ్యదిభావమ్ ఓషధి రూపతాం ప్రయాన్తి. యా సుకృతినాం చన్ద్రమన్దలే శరీరారమ్భకా ఆసత్శ్రద్ధా రూపాః పూర్వముక్తాః పశ్యచ్ఛివిద్యాయాం భూతసూక్ష్మరూపావా ఆసత్ తాః సుకృతక్షయే విలీయన్తే. ఘృతసంస్థాన మివాగ్నిసంయోగే తా ఏవం విలీనా అస్తరిక్షస్థా ఆకాశభూతాశ్చ భవన్తి. తతో వాయుస్థా వాయుభూతాశ్చ ఏవం క్రమేణ ధూమాభ్రమేఘవర్షోషధిస్థా ధూమాభ్రమేఘవర్షోషధిరూపాశ్చ భవన్తీత్యర్థః. 393

శ్లో॥ అన్నత్వస్తు తతో రసత్వ మథ తే గర్భత్వ మఞ్చ స్త్యో
జాయన్తే మరణం ప్రయాన్తిచ పున ర్విచ్ఛేద ఏతస్యనో
లోకే ల్మైశ్శుభకర్మయైస్తు విహితం యోనిం శుభాం యాన్తి తే
బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యతా మశుభకృ చ్ఛాప్య సూకరోవా ల్మన్వజః. 394

వ్యా.—ఏవం ప్రిహిభావ మాపన్నా అబ్రూహాన్తే చన్ద్రలోకభ్రష్టాః అన్నత్వ మఞ్చన్తి. అన్నే స్థితా అన్నరూపాశ్చ భవన్తీత్యర్థః. తతో రసత్వమ్

వీర్యత్వ ముచ్చున్ది. వీర్యే స్థితా వీర్యరూపాశ్రయ భవస్తీత్యర్థః అథ స్త్రీయోనిం
 ప్రవిశ్య గర్భత్వ ముచ్చున్ది గర్భో భవన్తి. అపసహితం తద్రేత శోణితసంగతం
 సద్గర్భసూపేణ పరిణమత ఇత్యర్థః. ఏతేన కేవలరేతపః కేవల శోణితస్య కేవలనా
 మపాంవా సశరీరారమ్భకత్వ మితి సిద్ధమ్. అతపవా సా మపాం రేతస్సిగ్యోనిసమ్బద్ధో
 దుర్లభః. బాలైష్ట్యైశ్చ భుక్తమన్నంహి సరేతో జనయతి. జతేన్ద్రియై ర్భుక్త
 మన్నం యద్యపి రేతో జనయతి. తథాపి సతస్య యోనిసమ్బద్ధః రేతస్సేకాభావా
 త్తేషాం తస్మాద్గర్భభావప్రాప్తిదుర్లభైవ తేషామ్. అథో తతః దశమాస
 పరిపూర్తా విత్యర్థః. జాయన్తే ఏవ మతిక్లేశేన జాతాఽపి తే న సర్వకాలం
 తిష్ఠన్తి. కిన్తు మరణం ప్రయాన్త్యేవ. తథా మరణం ప్రాప్తాఽపి పునర్జాయన్తే
 జాతాఽపి పున ర్మియన్తే. ఇతి ఏతస్య జన్మమరణ ప్రవాహస్య జన్మ
 మరణ పరమ్పరా యా ఇతియావత్. విచ్ఛేదో నాశోవధిరితి యావత్.
 నో నాస్తి నను యైః కర్మభి శ్చన్ద్రిలోకం నీతః పుమాన్ తత్కర్మక్షయే
 ముచ్యతే ఏవ పునర్జన్మ హేతుకర్మాభావాదితి కథం చన్ద్రిలోకా త్పునరావృత్తి
 రతతహ- లోకఇతి- అస్మిన్ లోకే యైః శుభకర్మవిహితం తే శుభాం బ్రహ్మక్షత్రి
 యవైశ్యతాం బ్రాహ్మణత్వ క్షత్రియత్వ వైశ్యత్వాన్యతమయాపాం యోనిం
 జాతం యాన్తి. అశుభకృ త్పుమాన్సు శ్వా భవతి సూకరో భవతి. అన్యజ
 శ్చక్షాలో భవతి. వాశబ్దో నికృష్టతర జాత్యన్తర సజ్గిహార్థిః. ఆయం భావః అనన్తాని
 కర్మాణి అనన్తజన్మసు సజ్జితాని జీవస్య సన్తి. తత్ర యద్యత్కర్మఫలదానా
 యాఙ్కురీ భవతి తత్త త్పూర్వకర్మవశా త్పునరాది దేహా న్ప్రాప్నోతి.
 తదవసానేతు తద్భిన్నం కర్మాన్తరం పునః ఫలదానాయాఙ్కురీభూయ ప్రార్థ
 తాం ప్రతిపద్యతే. తస్య క్షయే పున రన్యత్. తస్య క్షయే పునరన్య దిత్యేవం నాస్తి
 కర్మాన్తః. అనన్తత్వా త్కర్మణామ్ కృతానాం కరిష్యమాణానాంచ. ఏవంసతి
 యేన కర్మణా చన్ద్రిలోకం గమితోఽయం తత్కర్మక్షయేన తిద్భిన్నకర్మణా పున
 ర్జాయత ఏవేహ. తచ్చ కర్మ యది శుభంశ్చ తస్య శుభజన్మ భవతి. య ద్యశు
 భం తర్హ్యశుభా జన్మ. ఏతస్యైవ కర్మణః కర్మాశయఇతి కర్మశేషఇతిచ వ్యవహారః.
 ఏతద్వ్యక్తో జీవన్తు కర్మాశయా త్యుచ్యతే ఇతి.

322

శ్లో॥ ఏకేనా ప్యనయోః పథాయతి నయ స్స త్సుద్రజన్తు ర్భవన్
 శశ్వ జన్మమృతీ ప్రయాతి త దిదం స్థానం తృతీయం మతమ్
 ఏతద్వాన్తి పదం యతో భువి జనాః ప్రాయేణ సర్వే తతో
 లోకోఽసౌ సహి పూర్యతే సుకృతినో లోక్యా నలో దుర్లభాః. 323

వ్యా.-నను లోకేస్మిన్ ద్వివిధాపవ పురుషా సంసారిణో ॥ సంసారిణో ॥ తదాశ్రయా మార్గాచ ద్వావేవ పునరావర్తీ అపునరావర్తీచేతి. 'శుక్లకృష్ణే గతి హ్యేతే జగత శ్శాశ్వతే మతే, ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయా ॥ ౨౨ ॥ వర్తతే పున' రితి గీతావచనాత్. తత్రానేకసహస్రేషు పురుషేషు మధ్యే ద్విత్రా అసంసారిణః పురుషా లభ్యస్తేవా నవా. నహి సన్నానాశ్చ మస్వీకారమాత్మాదే వాసంసారిత్వం పురుషస్య కిన్తు శ్రద్ధాతపో జ్ఞానాదిభి సన్నాన సహితైరితి. ఏవం విధ సన్నానసీతు దుర్లభఏవ. అథ య ఇమే దృశ్యస్తే తే సర్వేషి సంసారిణ ఏవేతి సర్వ వతే పీత్య చంద్రలోకం గత్వా పునర్జన్మాదికం ప్రాప్నుయ్యః. నహి చంద్రలోకం గత్వా తస్మా దాపతితస్య ధూమాదిభావాపత్తిః. ఏవం సతి చంద్రలోకే ప్రాణినాం స్థాతు మవకాశ ఏవ నస్యాత్ సంసారిణా మానన్త్యాత్. కిన్చ యది సర్వేషి సంసారిణ శ్చంద్రలోకం ప్రాప్నుయ్య స్తర్హి ఇష్టాపూర్తాది కరణమపి వ్యర్థమేవేతి తద్విధాయకం శాస్త్ర మనర్థకమేవేత్యత ఆహ- ఏకేనేతి. యః కర్మజ్ఞానద్వయవిరహితః పురుషః మూర్ఖః నాస్తికః అనయో ర్మధ్యే ఏకేనాపి పథా మార్గేణ నాయతి నగచ్ఛతి. ఇష్టాపూ ర్తాది కర్మాకరణా న్న చంద్రలోకం గచ్ఛతి, జ్ఞానాభావా న్న బ్రహ్మలోకం గచ్ఛతి సః త్సుద్రజన్తు ర్భవన్ సన్ శశ్వత్పునః పునః జన్మ మృతీ ప్రయాతి. త దిదం దంశ మశకాది త్సుద్రజన్తురూపేణ పునఃపున ర్జననం మరణం చేత్యర్థః. తృతీయం చంద్ర స్థాన హిరణ్యస్థానాపేక్షయా తృతీయం స్థానం పదం మతం యద్వా స్థానం మార్గః దక్షిణోత్తరమార్గద్వయాపేక్షయా తృతీయోయం మార్గః యద్యపి సంసార్యసంసారిభే దేన పురుషాద్వివిధాపవ. తథాపి సంసారిషు బహవో విశేషా స్సన్తి. తత్ర యే ఇష్టాపూర్తాది ధర్మకారిణ స్తే సంసారిణ ఏవ చంద్రలోకం గచ్ఛన్తి. యేతు నా స్తికాః ధర్మాకారిణః అధర్మకారిణశ్చ. తే న చంద్రలోకం గచ్ఛన్తి. కి న్విహైవ త్సుద్రజన్తుభావ మాపద్య పునః పున ర్జాయస్తే మ్రియస్తేచ యతో యస్మా ద్భువి భూమా ప్రాయేణ సర్వే జనా మనుష్యా ఏత త్తృతీయం కదం యాన్తి. తత స్తస్మా దసౌ చాన్దోగ్యలోకః సపూర్యతేహి. నైవ పూర్యతే లోక్యాః లోకాహ్వాః చంద్రలోకం ప్రాప్తుం యోగ్యాః సుకృతినో నరః దుర్లభాః. కింపున ర్బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తు మర్హా ఇతి భావః. గీతావచనన్తు శుక్లకృష్ణమార్గద్వయమాత్రప్రదర్శనపరమేవ. నతు మార్గా న్తరని షేధపర మితి బోధ్యమ్.

3౨౫

శ్లో॥ బ్రహ్మస్వర్గహర స్సురాపముఖజ స్తల్పం గురో రావసన్

బ్రహ్మస్సు సహగచ్ఛ పశ్య పతితా యామ్యం పదం యాన్తి తే

యః పశ్చాన్నివిదేష తై స్సహచర స్స ప్యేనసా లిప్యతే

నై వాయం పరిశుద్ధ ఏష్యతి నరో లోకా న్పవిత్రా సపి.

32౯

వ్యా.-న స్వేపం యమహాకస్య కాగతి రత ఆహ - బ్రహ్మస్వర్గహరః
బ్రాహ్మణసువర్ణహరః. నతు క్షత్రాదిస్వర్గహరః. నాపి బ్రాహ్మణధాన్యాదిహర ఇతి
భావః. సురాపముఖిజః బ్రాహ్మణాస్సక్ సురాం పీతవాక్ యః సః. నతు సురాపః
క్షత్రియాది రితిభావః. గురో స్తల్ప మావసక్ గురుదారగామీ బ్రహ్మస్నుః
బ్రాహ్మణం హతవాన్యః సః సహగః ఏతై శ్చతుర్భి స్సహగచ్ఛతి చుతీతి సహ
గశ్చ. ఇత్యేతేషశ్చ పతితా భవన్తి. తే పతితాః యామ్యం పదం యమహాకం
యాన్తి. ఏవం పతితచతుష్టయసాహచర్యప్రయుక్త పాతీత్యస్య సర్వేషా మవిశేషేణ
ప్రాప్తా నతద్దోషః పశ్చాన్నివిద ఇత్యాహ-యఇతి- య. పశ్చాన్నివిత్ సపషవిద్వాక్
తై శ్చతుర్భిః పతితై స్సహచరన్నపి ఏనసా పాపేన నైవ లిప్యతే. కిన్తు పరిశుద్ధోయం
నరః పశ్చాన్నివిత్. పవిత్రాన్ లోకాన్ ఏష్యత్యపి ప్రిప్యత్యేవ. ఏవం
పశ్చాన్నివిదఏవ పతితసంసర్గప్రియుక్తదోషలేపాభావే కిమ్మున స్తత్త్వవిష ఇతి
బోధ్యమ్. నను యది పశ్చాన్నివిద్యారహిత స్తత్త్వజ్ఞానశూన్యశ్చ పురుషః
పతితసంసర్గా త్పతతి. తర్హి తత్సంసర్గా దన్యోపి పతతీ త్యేవం సర్వస్యాపి పతితత్వ
ప్రిసజ్గ ఇతిచే నైవమ్. తై శ్చతుర్భి స్సహ యస్య సాక్షా త్సంసర్గ శ్చిరకాలం సపవ
పతతి. నతు తై స్సహాల్పకాలసంసర్గవాక్. నాపి తత్సంసర్గిణా సహ సంసర్గవానితి.
అతపవ నాస్తికతా సంసర్గదోషఇతి ధర్మశాస్త్రవిదః.

3౨౯

శ్లో॥ ద్యాయూర్ధాఽక్షీతు చిత్రీభాను రనిలః ప్రాణోమ్బరం మధ్యమః

కాయో వస్తి రధామ్బుభూతల మిదం పాదా పురో వేదికా

బర్హిః క్లోమగణశ్చ యస్య హృదయం నద్ధార్వాపత్యానల

శ్చిత్తం దక్షిణవహ్నిరాస్య మనఃసో హోమాగ్ని రిత్కుచ్యతే. 33౦

శ్లో॥ యో లోకేషు జనేషు చాత్మసు తథా సర్వేషు విద్యోతతే

య స్సర్వాదన మత్తి తం పరతమం ప్రాదేశమాత్రం విభుమ్

ఆత్మానం హృదయే లసన్త మిహ మిత్యేకంచ వైశ్వానరం

సోహం బ్రహ్మధియా విచిన్తయతి య స్స స్వాత్మకృతార్థః పుమాన్.

33౦

వ్యా.-అథ వైశ్వానరం బ్రహ్మోపాసితేత్యాహ శ్లోకద్వయేన- యస్య వై
శ్వానరస్య ద్వాః మూర్ధా భవతి చిత్రభాను స్సూర్యస్తు అక్షీ చక్షుః అనిలః ప్రాణః

అమ్బరం మధ్యమః కాయః అథ అమ్బువస్తిః ఇదం భూతలం పాఞా యస్య ఉరః వేదికా వేదిః స్వాధేకః. లోమగణశ్చ బర్హి ర్దర్భాః స త్రృశస్తం హృదయ మేవ గార్హపత్యానలః. చిత్తం మనః దక్షిణవహ్నిః దక్షిణాగ్నిః ఆస్యం ముఖ మనఘో నిరవద్యో హోమాగ్ని రాహవనీయాగ్ని రిత్యుచ్యతే. ఉర ఆదయ ఉపాసకసమ్బుద్ధిన ఇతిబోధ్యమ్. ప్రాణిమాత్రసమ్బుద్ధిన ఇతివా. యఃసర్వేషు లోకేషు భూరాదిషు జనేషు లోకస్థేషు ప్రాణిషు చరాచరేషు ఆత్మ స్విద్వియాదిషు హృదయేష్వితివా తథా విద్యోతతే యశ్చ సర్వాదనం సర్వ మన్న మత్తి భక్షయతి. తం పరతమ మతిశయేన పర ముత్కృష్టం ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశైః ద్యుమూర్ధాదిభిః పృథివీపాదాస్తై ర్మీయతే జ్ఞాయత ఇతి ప్రాదేశమాత్రః తమ్ ముఖాదిషు కరణే ష్వకర్తృత్వేన మీయత ఇతివా ప్రాదేశమాత్రః ప్రకర్షణ శాస్త్రేణాదిశ్యంత ఇతి ప్రాదేశా ద్యులోకాదయః తావత్పరిమాణః ప్రాదేశమాత్ర ఇతివా తం విభుం వ్యాపకం హృదయే బుద్ధౌ అహమితి లనస్తం స్ఫురన్త ముపలభ్యమాన మితి యావత్. అతఏవ ఆత్మానం ప్రత్యగ్రూప మతఏవ ఏకం ప్రత్య గాత్మా స్యేకః పరిపూర్ణత్వా త్సర్వత్ర వైశ్వానరం విశ్వాన్న రాన్నయతి పుణ్య పాపానరూపాం గతి మితి వైశ్వానరః సర్వాత్మా ఈశ్వరః విశ్వ సర్వాత్మా నరః విశ్వనర స్స ఏవ వైశ్వానరః నరీయతే సక్షీయత ఇతి నరః పరమాత్మా విశ్వైర్నరైః ప్రత్యగాత్మతయా ప్రవిభజ్య నీయత ఇతివా వైశ్వానరః తమ్ స వైశ్వానరో బ్రహ్మ అహ మితి ధియా యః విచిన్తయ త్యుపాస్తే స పుమాన్ కృతార్థః స్యాత్.

330-336

శ్లో॥ ఏతస్మిన్ జఠరస్థితే హుతవహే వైశ్వానరే ॥ 2 ॥ నాహుతీః
పఞ్చప్రాణమయీ స్తహోతి కుశల స్తప్యన్తి హోమా త్తతః
ప్రాణాః పఞ్చ రవీన్ద్రవహ్నిజలభృద్వాతాశ్చ దృశ్యోత్రవా
క్షిప్తత్వద్విదిశా ధరాక్షణరుచి వ్యోమాని తత్త్వా జనాః. 339

వ్యా.-యః సర్వాత్మా ప్రత్యగాత్మాచ పరమాత్మో వైశ్వానర స్సఏవ జఠరాగ్నిరూపేణ దేహా స్యాన్త రస్తి తతః తస్మిన్ హోమం కుర్యా దిత్యాహ - ఏతస్మిన్నితి - జఠరస్థితే ఏతస్మిన్ పూర్వోక్తే వైశ్వానరే వైశ్వానరాత్మకే హుతవహే వహ్నాయద్వా జఠరాగ్నేరపి వైశ్వానర ఇతి నామ సత్త్వా దేతస్మిన్పూర్వోక్తవైశ్వానరాత్మకే వైశ్వానరే వైశ్వానరనామకే హుతవహ విత్యన్వయః. అథవా జఠరాగ్నిరూపేణ జఠరస్థితే ఏతస్మిన్ వైశ్వానరే పరమాత్మనేవ

హుతవహా కుశలో విద్వాక్ పశ్చిప్రాణమయీః పశ్చిప్రాణాః ప్రకృత ముచ్యంతే
యాను తాః పశ్చిప్రాణమయీః ప్రాణాయస్వాహా అపానాయస్వాహా వ్యానాయ
స్వాహా ఉదానాయస్వాహా సమానాయస్వాహా ఇత్యుచ్యమానాః అన్నాహుతీః
అన్నరూపా ఆహుతీః జహోతి. యథా బాహ్యగ్నో ఇంద్రియస్వాహా అగ్నేయే
స్వాహా సూర్యాయస్వాహా ఇత్యేవం స్వాహాకారపూర్వక మాజ్యాదిహవం హవి
ర్హూయతే కర్మిభిః, తథాప్రాణాయ స్వాహే త్యేవం స్వాహాకారపూర్వకం వై శ్వానరే
జితరాగ్నో అన్నం హూయతే విమషేత్యర్థః. నను ప్రసిద్ధా దిద్వాదిదేవతాసం
ప్రదానకా దాజ్యాదిహోమా స్వర్గాదిఫలమస్తీంద్రిదిప్రీతిద్వారా కి మ్మున రస్మా
ద్ధోమా శ్శుల మత ఆహ-తతో హోమా త్పశ్చిప్రాణాః తృప్యంతి. తేభ్యో దత్తత్వా
దన్నహవిషః ప్రాణానా మే వాన్నభోక్తృత్వాచ్చ. కిం చ రవీంద్రవహ్నిజలభృద్వా
తాశ్చ తృప్యంతి. క్రమేణ ప్రాణవ్యానాపానసమానోదానానా మధిదేవతాత్వా
ద్రవ్యాదీనాం పశ్చాన్నామ్ తథా దృక్ప్రోత్రవాక్చక్షతత్వద్విదిశాధరాక్షణరుచివ్యో
మాని తృప్యంతి. ప్రాణాద్యధిష్ఠానాని దృగాదీని పశ్చ తృప్యంతి. సూర్యాద్యధిష్ఠా
నాని ద్యులోకాదీని పశ్చ తృప్యంతి. తత్థాః ద్యులోకాదిష్ఠా జనాః ప్రాణినః తృప్యంతి.
ఏవం విద్యత్తర్కకా ద్వైశ్వానరాగ్నోధికరణకా దన్నహోమా త్సర్వజగత్ప్రప్తి
ర్భవతి. సర్వంచ జగత్ పరమేశ్వరప వేతి. పరమేశ్వరత్వప్తిః ప్రకృగహోమస్య ఫలం
పరమేశ్వరప్రీత్యర్థమేవహి సర్వైస్సర్వాణి కర్మాణ్యుపాసనాని చ క్రియంతే. తస్మా
న్మహాదేవాస్మాత్ఫలం నచ పరమేశ్వరప్రీత్యా. కి మితి వాచ్యం. స్వాభీష్టజ్ఞానాదిసిద్ధి
రేవ ఫలం. సహి సర్వస్య చాతా తస్మా ద్వైశ్వానరాగ్నో వన్నహోమం
కుర్యాత్. నను కిమయ మన్నహోమః ప్రాణాహుతి ప్రక్షేపమాత్రసూపః యద్వా
సర్వాన్నభోజనరూపః. ఆద్యే న తావన్నాతా త్రాణత్వప్తిః. అన్నపానై ర్జితర
స్యాకణం పరిపూర్తా సత్యామేవ ప్రాణత్వప్తినమృవాత్. ద్వితీయే న తదోభజ
నస్య హవిష్ట్యం స్వాహాకారపురస్కరం దీయమానద్రవ్యస్యైవ హవిష్ట్యై
దితిచే దుచ్యతే. యథా అగ్నోపపి స్వాహాకారపురస్కర మాజ్యాదికం హుత్వా
అవశిష్టం సర్వం కేవల మగ్నో ప్రక్షిప్యతే. తద్వదిహాపి నై తావతా అవశి
ష్టస్య హవిష్ట్యైభావః. తదజ్ఞత్వా దేతస్యేతి. నస్యేవం సర్వైరపి భుజ్యతే
వౌదసమితి, కథ స్తస్యా హోమత్వ మితిచే దుచ్యతే. సర్వేహి ప్రాకృతా జితరా
గ్నో హుతవంతో వ్యన్నం నవిదు ర్వయ మన్న మగ్నో జహురు ఇతి. కిన్తు వయమే
వాన్నమద్భు ఇతి మన్యంతే. తస్మా న్నతదోభజనస్య హోమత్వం. తస్మా జితరాగ్నో
వయం జహుమోన్నమితి యే మన్యంతే తత్తర్కకమేవ భోజనం హోమః క్రియై

కత్వేపి జ్ఞానా ద్గుణాతిశయః. అజ్ఞానాత్తు గుణాభావఇతి సర్వవిదితమేవ. ఇదం సర్వ మభిప్రేత్యైవ ఉపనయనా దారభ్య భోజనప్రారమ్భే ప్రాణాహుతయః కార్యా ఇతి శిష్టై ర్ధర్మనిర్ణయః కృతః. క్రియతే చ తథా నర్వై రాస్తికైః. పరస్తు అన్ధపరమ్పర యైవ క్రియతే. సతు కోఽపి మయా జతరాగ్నా వన్నం హూయత ఇ త్యనుసన్ధతే. అయమేవహి విశేషః అజ్ఞప్రాజ్ఞయోః. అజ్ఞః కరోత్యేవ సతు జ్ఞానపూర్వకం కరోతి. ప్రాజ్ఞస్తు జ్ఞానపూర్వకం కరోతీతి. 33౨

శ్లో॥ యో జానన్ జహుమూ దిమాం పరకలాం బాహ్యగ్నిహోత్రం స నా భస్మస్యేవ జుహోతి యస్తు విబుధ స్సర్వేషు చాత్మస్వయమ్ దీప్తాగ్నా నిహితం వ తూల మఘ మస్యా యాతి నాశం దుగ్రతం స్వాత్మస్యేవ హుతం భవేచ్ఛ విదుషోచ్ఛిష్టం చ ద త్తం శునే. 333

వ్యా.-నను కి మనేన భోజనే హోమత్వకల్పనేన ప్రసిద్ధహోమపవ కర్తవ్య ఇత్యతాహ-యః ఇమాం పరకలా ముత్కృష్టాం వైశ్వానరవిద్యా మజానన్ బాహ్యగ్నిహోత్రం జహుయాత్ బాహ్యగ్నా వాజ్ఞాదిహోమం కుర్యా దిత్యర్థః. స నా మనుష్యః భస్మస్యేవ జుహోతి వ్యర్థమే వేదం హవనమితి భావః. యస్తు విబుధః వైశ్వానరవిద్యాభిజ్ఞః బాహ్యగ్నిహోత్రం జహుయాత్, సోఽయం సర్వేషు ఆత్మసు జీవేషు చకారా త్సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతే షుచ జుహోతి. సర్వలోకస్థిత సర్వభూతస్థిత సర్వాత్మసు జుహోతీతివా. వైశ్వా నరస్య సర్వాత్మత్వేన బాహ్యగ్నేరపి వైశ్వానరాత్మకత్వా త్తత్ర హుతమపి సర్వాత్మసు హుతమేవేతి భావః. కింఞ్చ అస్య విదుషః అఘం పాపం దీప్తాగ్నా నిహితం తూలం వ ఇషీకాయా స్తూలమిన దుగ్రతం నాశం యాతి. కింఞ్చ విదుషాఽనేన శునే ద త్త మ సృచ్చిష్టం స్వాత్మస్యేవ హుతం భవేత్. శ్వచణ్డాలాది దేహేష్యపి స్వదేహస్థస్యై వాత్మనో వైశ్వానరస్య స్థితత్వాత్. తస్మా దవిదు షామివ విదుషాం ప్రతిషిద్ధోచ్ఛిష్టదానం నాధర్మనిమిత్త మితి భావః. 333.

శ్లో॥ త్సుద్బాధోపహతా యథా చ శిశవో ధాత్రీ మిహోపాసతే మాతా నోఽన్న మియం ప్రయచ్ఛతి కదే త్యేవం సమస్తం జగత్ విద్యా నేష కదాను భోక్తృత ఇతి ప్రాజ్ఞస్య భుక్తిం స్వయం చాన్నాదం నముపాస్తపవ సకలం తృప్యేద్ధి భుక్తే బుధే. 33౪

వ్యా.- కింఞ్చ బాహ్యగ్నిహోత్రహోమో హోతు రేవ యజమానస్య ఫలప్రదో స సర్వస్య. యజమానస్యాపి స తృప్తిప్రదః. అయం వైశ్వానరాగ్ని

హోమస్తు విద్యత్కృత స్సర్వజగత్సృజిత ఇత్యద్భుతోఽయ మిత్యాహ. ఇహ లోకే యథాచ డుద్బాధోపహతా శ్శిశవః ఇయం మాతా సః కదావా అన్నం ప్రియచ్ఛతి వర్తమానసామీష్యా ద్వర్తమానప్రత్యయః. ఇతి ధాతీం జనసి ముపాసతే, ఏవం స్వయ మన్నాగమపి సమస్తం జగత్. ఏష విద్వాన్ కదాను భోక్తృతే ఇతి ప్రాజ్ఞస్య భుక్తిం భోజనం స్వయం సముపాస్తే చిచ్ఛయతి ప్రతీక్షత ఇత్యేతత్. హియస్మాత్ బుధే విదుషి భుక్తే- కర్తరిక్తః. భుక్తనతినతి సకలం జగత్ తృప్యేదేవ భోజనం కృత్వేవ తృప్యేత్. అతఏవ విదుషా శ్రీకృష్ణేన ద్రాపదీపాకపాత్రావలగ్న శాకలేశం భుక్త్వా తృప్తేన సతా సహస్రశిష్యసమేతో దూర్వాసా అభుక్త్వై వాత్మవ్య దితి కథయన్తి పౌరాణికాః. 33౪

శ్లో॥ యస్య జ్ఞానవశా ద్భవే దధిగతం సర్వం యద పృశుతం
యచ్ఛాశృప్త మతర్కితంచ మనసా జ్ఞేయ స్త దేకస్తు సత్
మృద్వస్తుప్రతిబోధతోహి సకలం మృత్యుర్వ మాజ్ఞాయ తే
వాగాలమ్బనమేవ నామ వికృతి ర్నిధ్యైవ సత్యాతు మృతే. 33౫

వ్యా.- సమాప్తా వై శ్వాసరవిద్యా. కిం బహ్నిభి ర్విద్యాభిః. ఏకైవ బ్రహ్మవిద్యాఽధిగ స్తవ్యా తస్యా అధిగమేనహి సర్వా విద్యా అధిగతా భవన్తి. తస్మా ద్బ్రహ్మవిద్యా వక్తవ్యే త్యయ ముత్తరగ్రన్థ ఆరభ్యతే. సను వై శ్వాసర విద్యా బ్రహ్మవిద్యైవ వై శ్వాసరస్య బ్రహ్మత్వాదితీచేత్సత్త్వం సా సగుణబ్రహ్మ విద్యైవ నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యా. నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాతు వక్ష్యతే. సగుణబ్రహ్మవిద్యా యేనాధిగతా తస్యైవ నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాయా మధికారఇతి వై శ్వాసరవిద్యాన స్తరం బ్రహ్మవిద్యాకథనమితి సజ్ఞతిః. కిచ్చధ్యేయం జ్ఞేయంచేతి బ్రహ్మగిర్వివిధమ్. తత్ర సగుణం బ్రహ్మ ధ్యేయం నిర్గుణస్తు జ్ఞేయమితివివేకః ధ్యేయం బ్రహ్మతు దర్శితమిశ్యధునాజ్ఞేయం బ్రహ్మ దర్శయితుం ప్రవర్తతే. సను కథం బ్రహ్మైవజ్ఞేయం సర్వమపి ఘటపటా దికం వస్తుజాతం జ్ఞేయమేవేతి శక్తాయాం యస్మిన్ జ్ఞాతేనతి జ్ఞాతవ్యం నావశి ష్యతే తదేవజ్ఞేయం సత్వస్య దిశ్యాహోత్తరం-యస్యేతి. యద్వస్తు కదా పృశుతం శ్రోతేన్ద్రియేణావిషయీకృతం యచ్ఛవస్తు అదృష్టం చక్షుర్ద్రియేణావిషయీ కృతం చకారాద్ద్రియాస్తరై రగృహీతంచ యద్వస్తు యచ్ఛ మనసావ్యతర్కిత మచిన్తిత మపిశబ్దాద్యద్వస్తుశ్చుతం మనసా చిన్తితంచ తత్సర్వమపి వస్తుజాతంయస్య వస్తునః జ్ఞానవశా దధిగతం విదితం భవేత్. సత్ సత్యం తదేకమేవ వస్తుజ్ఞేయం సత్సన్యాసి మిథ్యాత్వా త్రేహమ్. సను కథమేకవస్తుజ్ఞానా త్సర్వవస్తుజ్ఞానం కథం

వా తస్యై కస్యైవ సత్యత్వ మతతహ. మృత్వస్తుప్రతిబోధతః మృత్పరిజ్ఞానా త్సకలం మృత్కార్యం ఘటాదికం పుంసా ఆజ్ఞాయ తే పరిజ్ఞాయ తే. హిఃప్రసిద్ధా మృదనస్య త్వాద్ఘటాదివికారజాతస్యేతి భావః. నామ నామధేయం ఘటఇత్యాది వాగాలమ్బన మేవ వాగ్వ్యవహారాశ్రయమేవ. సతు పదార్థాశ్రయం పదార్థస్యాభావాత్. యద్వా వాగాలమ్బనం నామైవేత్యన్వయః. వాగ్వ్యవహారమాత్రాశ్రయం నామైవ కేవల మస్తి సతు ఘటాదిః పదార్థ ఇత్యేవకారార్థః. ఏవం వస్తుతో ఘటాదే ర్వికార స్యాభావాదేవ. వికృతి ర్వికారః ఘటాదిః కార్యం మిథ్యైవ. యది ఘటాదిర్నామ మాత్రత్వా నిర్మాణ్యా తర్హి కి మమిధ్యేత్యత అహ. మృత్తు మృదేకైవ సత్యా మృదపవ కమ్బుగ్రీవాద్యాకారవిశేషనిశ్చిహాయా ఘటాదినామభి ర్వ్యవహారః. సతు మృదతిరిక్తః కశ్చన ఘటాదిపదార్థోఽస్తి తస్మా న్మృదేవ సత్యా ఘటాది ర్మిథ్యైవ. యద్వ్యతిరేకేణ యన్నాస్తి తన్నిర్మాణ్యా యద్వ్యతిరేకేణ యదస్తి తత్సత్యమ్. యథా రజ్జుసర్పభృమస్థలే రజ్జువ్యతిరేకేణ సర్పోనా స్తీతి సర్పో మిథ్యా; సర్పవ్యతిరేకేణ రజ్జు రస్తీతి రజ్జు సత్యా. తస్మా న్మృద్ఘట దృష్టాస్తేన ఏకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞానం తస్యచ సత్యత్వం తదన్యస్యచ మిథ్యాత్వ మి త్యుపపద్యతపవ.

33గ

శ్లో॥ స్వర్ణస్య ప్రతిబోధనేన సకలం కేయూరహారాదికం
సావర్ణం విదితం భవేద్ధి వికృతం మిథ్యైవ తద్దేమ సత్
విజ్ఞానా దసితాయనశ్చ సకలం కార్ణాయనం వైకృతం
విజ్ఞాతంహి భవేచ్చ తత్ర వికృతం మిథ్యైవ సత్య స్త్వయః.

33ఁ

వ్యా.-ఉక్తార్థస్య సుఖప్రతిబోధాయ దృష్టాన్తాస్తరే దర్శయతి-స్వర్ణస్యేతి. యద్వా యది మృదపకస్యావేవ జ్ఞానా త్సర్వవికారజ్ఞానసిద్ధిస్తర్హి సత్యా మృత్తికైవ జ్ఞేయా నత్యన్య దిత్యత్రాహ - స్వర్ణ స్యేతి. స్వర్ణస్య సువర్ణద్రవ్యస్య ప్రతిబోధనేన సావ ర్ణం కేయూరహారాదికం సకలం విదితం భవేత్. హిఃప్రసిద్ధా. ఇదం సువర్ణమితి సువర్ణద్రవ్యజ్ఞానేనతి సువర్ణవికార కేయూరహారాదిభూషణజ్ఞాన మ్భవతి. సువర్ణ ద్రవ్యత్వావిశేషాత్తేషామ్. తత్ర వికృతం వికారో మిథ్యా, తద్దేమైవ సత్ సత్యమ్. ఏవమ్. అసితాయనః కృష్ణాయనః ద్రవ్యవిశేషస్య విజ్ఞానాం కార్ణాయ నం కృష్ణాయోమయం సకలం వైకృతం వికృతమేవ వైకృతం వికారజాతం సూచీ త్సురికాదివిజ్ఞాతం భవేదేవ. తత్ర వికృతం కార్యజాతం మిథ్యైవ. అయస్తు కారణం సత్యమేవ. మృద్ద్రవ్యజ్ఞానా త్సర్వమృద్వికారజ్ఞాన మ్భవతి. సతు స్వర్ణతద్వికా

రాదిజ్ఞాన మితి న మృచ్ఛేయా. ఏవం స్వర్ణద్రవ్యజ్ఞానా త్సర్వస్వర్ణవికారజ్ఞానమేవ. సఘృద్వికారాదిజ్ఞానమితి న స్వర్ణం జ్ఞేయం నావ్యయః. కిన్తు యస్య జ్ఞానాన్ని శ్చేషం సర్వం జ్ఞాయతే తదేనైకం జ్ఞేయం తదేవ సత్యమితి. 331

శ్లో॥ జ్ఞానాత్కారణవస్తునోహి నిఖిలం కార్యం పరిజ్ఞాయతే
నామాకారమయన్తు కార్య మనృతం పూర్వోత్తరా సత్త్వతః
సత్యం కారణ మేకమేవ భవనాత్కాలత్రయేఽపి ధ్రువం
తస్మాద్బ్రహ్మ సదేకమేవ సకలం విధ్యైవ తత్సమ్యవమ్. 332

వా॥ - దృష్టాంతత్రయసిద్ధ మర్థ మసంగతం సజ్జహ్యహం. సుఖావబోధార్థం తద్వ దృష్టాంతాంతరాభ్యుహనార్థంచ జ్ఞానా దితి కారణవస్తునః కారణ భూతస్య ఘృతువర్ణాయస్తూలాదే ర్వస్తునః జ్ఞానాత్ నిఖిలం సర్వం కార్యం ఘటకేయూరఖిద్గవటాదిరూపం వస్తు పరిజ్ఞాయతేహి. తస్మా దేకకారణజ్ఞానా త్సర్వకార్యజ్ఞాన మ్భవతీతి కారణ మేకమేవ జ్ఞేయమిత్యర్థః. నామాకారమయం నామరూపాత్మకం కార్యన్తు అనృతం మిథ్యా. తత్ర హేతు మాహ. పూర్వోత్తరా సత్త్వతః- కార్యోత్పత్తేః పూర్వం కార్యనాశా త్పశ్యాచ్చ కార్యస్యాసత్త్వాత్ యథా రజ్జుసర్పః సర్పభ్రమోదయా త్పూర్వం సర్పభ్రమనాశా దుత్తరంచ నాస్తీతి మిథ్యా తద్వదితిభావః. కారణ మేకమేవ సత్యం తత్ర హేతుమాహ. కాల త్రయేపి భవనా త్సత్త్వాత్ రజ్జున దితిభావః. నను ఘటజన్మనాశాభ్యాం పూర్వోత్తరకాలయో ర్యథా ఘటో నాస్తి సర్పజన్మనాశాభ్యాం పూర్వోత్తరకాలయో శ్చ యథా సర్పో నాస్తి తథా ఘటజన్మకాలే సర్పజన్మకాలేచ ఘట సర్పో వ్యస్తీయేతి మృద్విజ్ఞాచ్చ నాస్తీయేతి కథం కాలత్రయసత్త్వం కారణస్య మృదో రజ్జోర్వా తదభావేచ తయోః కథం సత్యత్వమ్. యదితు పూ ర్వోత్తరాసత్త్వా త్కార్యం మిథ్యా తర్హి మధ్యకాలాసత్త్వా త్కారణ మితి విధ్యైవేతిచే నైవమ్. ఆదా వస్తేచ యన్నాస్తి వర్తమానేపి తత్రథా నాస్త్యేవ. ఆదావస్తేచ యదస్తి వర్తమానేపి తత్రథాస్త్యేవ. తస్మాత్కాలత్రయేపి కారణమస్త్యేవేతి సత్యన్తత్. కాలత్రయేపి కార్యం నాస్త్యేవేతి విధ్యైవ తత్. నను యది భ్రమకాలేపి సర్పో నాస్తి తర్హి శశశృంగవ త్స నైవప్రతీయేత. ఏవం వర్తమాన కాలేపి యది ఘటో నాస్తి తర్హి న నైవ ప్రతీయేత యథా పూర్వోత్తరకాలయోః ఇతిచే నైవమ్. భ్రమావగమాన సరం మయా కేవలం భ్రాన్తం రజ్జురేవేహస్తి. సతు సర్పః కదాచి దపీ త్యనుభవా ద్రుమకాలేపి రజ్జుసర్పో నాస్త్యేవ. ఏవం

వర్తమానకాలేపి మృదేవ మయా దృశ్యతే. సతు మృద్వ్యతిరేకేణ కల్పిష్టట ఇతి
 పదార్థఇతి ఘటతత్త్వవిత్పురుషానభవా ధ్లుతో నాస్త్యేవ. సతీతిస్తు భ్రాన్త్యా
 సిద్ధ్యతి. నను యస్మిన్ కాలే మృదః కమ్బుగ్రీవాద్యాకారో వర్తతే తదైవ ఘటఇతివ్య
 వహార ఇతి కృత్వా కథం ఘటాకారవతి కాలే ఘటాభావ ఇతిచే దుచ్యతే, మృదః
 కమ్బుగ్రీవాద్యాకారో వర్తతే స ఘటస్యేతి కమ్బుగ్రీవాద్యాకారవతీ మృదేవా
 స్తి, సతు ఘటఇతి ఘటాభావపవ. సచ కమ్బుగ్రీవాద్యాకారవతీ మృదేవా ఒస్మాభి
 ర్ఘట ఇతి వ్యవహియతఇతి వాచ్య మతపవ వాగాలమ్బనం నామై వేత్స్యక్తమ్. నను
 నామరూపాత్మకపవ ఘట ఇత్స్యక్తం నామరూపేచ వర్తమానకాలే స్తవవేతి కథం
 నామరూపయో ర్విధ్యాత్వం. యది నామరూపే సత్యే తస్మా ఘటోపి సత్యపవేతిచే
 న్నైవమ్. రజ్జౌ సర్పనామాకారయోరివ మృది ఘటనామాకారయోః కల్పితత్వా
 త్కల్పితస్యచ మిధ్యాత్వాదితి. సచ కల్పితోపి పదార్థ స్తథా నీమస్త్యేవేతి సమిధ్యేతి
 వాచ్యమ్. తదానీమ పృథివ్యానవ్యతిరేకేణ కల్పిత స్యాభావాత్. సచ మృద్వ్యతి
 రేకేణైవ ఘటనామరూపే స్తః మృదో ద్రవ్యత్వా నామరూపయోశ్చ గుణత్వా
 దితివాచ్యం. గుణివ్యతిరేకేణ గుణోపస్థిత్. సహి ద్రవ్యా త్పుథగ్గుణ ఉపలభ్య
 తే. సచ ఘటనీలరూపం చక్షుషా పృథగేవ గృహ్యత ఇతి వాచ్యం. రూపవద్ద్రవ్య
 స్త్యేవ చక్షుషా గృహ్యమాణత్వాత్. సచ రూపంవినా ఘట స్వచ్ఛాపి గృహ్య
 తఇతి వాచ్యమ్. రూపా త్పుథగ్ ద్రవ్యసౌఖ్యపలభ్యమానత్వ మస్మాక మిష్టమేవ. కీన్తు
 ద్రవ్యా త్పుథగ్గూఢం నోపలభ్యత ఇతి వయం బ్రామః. అతపవ ద్రవ్యం సత్యం
 రూపం మిధ్యేత్స్యక్తం యద్వ్యతిరేకేణ య నోపలభ్యతే తన్నిధ్యేతి సిద్ధాంతాత్.
 సచ ద్రవ్యవ్యతిరేకేణ నామాస్తి శబ్దాత్మకస్య, నామ్న శ్శోభేతి ష్టథగేవ
 గృహ్యమాణత్వా దితి వాచ్యమ్. వాచ్యాభావే వాచకస్య నిర్విషయత్వే నాభా
 వాత్. యద్వా అకారాద్యక్షరవ్యతిరేకేణ ఘటాదినామాని ననన్తి. తాని
 చాక్షరాణి ధ్వనివ్యతిరేకేణ ననన్తి. సచ ధ్వని రాకాశగుణపవేతి ద్రవ్యా దాకాశా
 త్పుథగ్ జ్ఞాస్త్యేవ శబ్దః. సచాకాశః స్వకారణా ద్వ్యతిరేకేణ నాస్త్యేవేతి మిధ్యైవ
 నామ. యద్వా వర్తమానకాలే కార్య మస్తునామ. స తావతా తస్య సత్య
 త్వం పూర్వోత్తరకాలాసత్యత్వం మిధ్యాత్వ మిత్స్యక్తత్వాత్. నచైవం కార్యస
 ద్భావదశాయాం కారణాభావా త్కారణం కథం సత్యం క్రికాలాబాధ్యత్వంహిసత్య
 త్వమితి వాచ్యం. కార్యసద్భావదశాయామపి కారణసత్త్వాత్. కిం పటసద్భావ
 కాలే తస్తు రాస్తీ కింవా ఘటసద్భావకాలే మృత్తకా నాస్తి తస్తుమృత్తికయో

రేవాభావే పటఘటయో రేవాభావప్రసక్తాత్. తన్ముమయః పటః. మృణ్మయోహి ఘటః. తస్మాత్త్రాలత్రయేపి కారణ మేకమేవాస్తి కార్యస్తుపూర్వోత్తరకాలయో రైవాస్తి. మధ్యకాలేపి కారణ వ్యతిరేకేనాస్తి. తతః కారణ మేకమేవ సత్యం. కార్యం సర్వం మిద్యైవ. యథా మృత్తికైకైవ సత్యా ఘటాది ర్మిథ్యా యథాచ సువర్ణ మేకం సత్యం కేయాగాది ర్మిథ్యా యథావా అయ ఏకమేవ సత్యం ఖడ్గాదిర్మిథ్యా న చైతావతా మృత్తికాదయః పదార్థా స్సత్యావేతి భ్రమితవ్యం. స్వకార్యఘటాదిదృష్ట్యా సత్యత్వేపి తేషాం స్వకారణజలాదిదృష్ట్యా మిథ్యాత్వాత్. తథాచ కారణ మేకమేవ సత్యం కార్యం సర్వం మిద్యైవేతి సిద్ధాంతః. నను యది కార్యం మిథ్యా తస్మి కథ మసతస్తస్య ప్రతీతిః. సహి శశవిమాణాదికం ప్రతీయతే ఇతిచే నైవమ్. మిథ్యాత్వం నామ నానత్వం నాపిసత్త్వం. కిన్తు సదసదనిర్వాచ్యత్వమేవ. యస్మాత్కార్యం ప్రతీయతే తస్మాత్సన్. యస్మాచ్ఛ కారణవ్యతిరేకేనాస్తి తస్మాత్సన్ అతవ మిథ్యా. కారణం కార్యవ్యతిరేకేనాస్తితి స దిత్యుచ్యతే. కార్యస్తు కారణ వ్యతిరేకేనాస్తి త్యసదుచ్యతే. నైతావతా శశవిమాణాదస్యాసత్త్వం కార్యస్య. కిన్తు రజ్జుసర్పవదితి. యద్యపి వస్తుతః కార్యం శశవిమాణప్రాయమేవ తథాపి వ్యవహారతో నతాదృశ మితిబోధ్యమ్. తస్మాదేవం కారణస్య సత్యత్వా త్కార్యస్య మిథ్యాత్వాచ్చ ఏకం బ్రహ్మైవ స త్సత్య మతవ వ జ్ఞేయంచ. సత్యంహి జ్ఞేయం ప్రాప్యత్వాయ. తత్సమ్భవం బ్రహ్మ కార్యం సకలం జగన్నిత్యైవ యథా రజ్జు స్సత్యా సర్ప స్తత్సమ్భవో మిథ్యా యథావామృతస్సత్యా ఘటాది స్తత్సమ్భవో మిథ్యా తద్వదితి భావః. నను యదర్థక్రియాకారి తత్సత్ యథా జాగ్రతి ఘటాదిః సర్పాదిశ్చ యదర్థక్రియాకారి నభవతి తన్నిధ్యా యథా స్వప్నే ఘటాదిః జాగ్రతి రజ్జుసర్పశుక్తి రజతమరీచికోద కాదిశ్చేతి. కథం మిథ్యాత్వం జగత ఇతి చేదుచ్యతే. యదర్థక్రియాకారి తత్సత్యమితివ్యాప్త్యసిద్ధేః, స్వాప్నికనార్యాః పురుషేణ యభ్యమానత్వాత్ స్వాప్నికసర్పేణ పురుషస్య దశ్యమానత్వాత్ రజ్జుసర్పదర్శనాదపి పురుషస్య భీత్యా క్షమ్పమానత్వాత్, కూటకార్ణావణాదినాపి లోకే వ్యవహారదర్శనాత్ ఇతి. నచైవం రజ్జుసర్పవల్మీకసర్పయో రుభయో ర్మిథ్యాత్వే జాగ్రత్స్వప్న ప్రపంచయో ర్వయోరపి మిథ్యాత్వే రజ్జుసర్పాది ర్మిథ్యా వల్మీకసర్పాది స్సత్యైతి కథం లోక వ్యవహారసిద్ధి రితివాచ్యం. స్థిరత్వాస్థిరత్వప్రాయుక్తపదార్థభేదా ద్వ్యవహారసిద్ధి రితి మనాన్తకారే ప్రతీతో రజ్జుసర్పః దీపానయనే సతి నశ్యతీ త్యస్థిరత్వా నిగ్రహేత్వ

చ్యుతే. ఏవం జాగ్రద్బోధేన స్వప్నప్రపంచోఽనశ్యతీ త్యస్థిరత్వాత్ స్వప్నప్రపంచోఽమిధ్యే త్యుచ్యతే. పల్లకనర్పదయస్తు సతధేతి సత్యా ఇత్యుచ్యంత ఇతి. నను జాగ్రద్బోధనాశ్యత్వాత్ స్వప్నస్య రజ్జుజ్ఞాననాశ్యత్వాత్ సర్పభాసస్యచ మిధ్యాత్వ మస్తునామ. జాగత్ప్రపంచస్తు న జ్ఞానేన నాశ్యతే కిం నైవేతి కథ మ్మిధ్యాత్వ మస్యేతిచే నైవమ్. బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వాదస్యాపి జాగత్ప్రపంచసాక్షాత్కార దశాయాం స్వప్నప్రపంచస్యేవ రజ్జుజ్ఞానదశాయాం సర్పభాసస్యేవ బ్రహ్మ సాక్షాత్కారదశాయాం ప్రపంచ స్వాప్రతీతే. 'యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మై వాభూ త్ తేన కం పశ్యే' దిత్వాదిశ్చుతేః బ్రహ్మజ్ఞాననాశ్యత్వోఽస్య జగతః బ్రహ్మణీ కల్పితత్వేన బ్రహ్మవ్యతిరేకేణాభావాదేవ. తస్మాత్కారణం బ్రహ్మైకమేవ సత్యం. కార్యం సర్వం జగదాకాశాదిరూపం మిథ్యైవ. నచ బ్రహ్మణోపి కిచ్చితకారణమస్తి, తద్వ్యతిరేకేణ బ్రహ్మ నాస్తి, తస్మాద్బ్రహ్మసి మిథ్యైవేతి వాచ్యం. తస్మాపి బ్రహ్మకారణస్య కిచ్చితకారణమస్తి, తద్వ్యతిరేకేణ బ్రహ్మకారణం నాస్తి, తత స్తదపి బ్రహ్మకారణ మిధ్యే త్యేవ మనవ స్థానాత్. తస్మా దజం బ్రహ్మైవ సర్వకారణం సత్యమ్. నను బ్రహ్మైవే త్యవధా రణ మయ్య క్తం బ్రహ్మకార్యయోః ప్రకృతిపురుషయోః బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ సత్త్వాత్. నచ ప్రకృతిపురుషౌ బ్రహ్మకార్యభూతావేవేతి వాచ్యం, 'ప్రకృతిం పురుషంనైవ విద్యమాదీ ఉభావశీతి గీతావచనాత్, 'అజా మేకా'మితి శ్చుతేః, అజోనిత్య ఇతి స్మృతేశ్చ. తస్మాత్ ప్రకృతిః పురుషో బ్రహ్మచేతి త్రియః పదార్థా స్సత్యా ఇతిచే నైవమ్. బ్రహ్మణివ పురి దేహే శయనా దవస్థానా త్పురుష ఇతి వ్యవహారః యథా మహాకాశస్యైవ ఘటే వస్థానా ద్భూతాకాశఇతివ్యవహారః తద్వత్ తస్మా న్న పురుషఇతి కశ్చిద్బ్రహ్మతిరిక్తః పదార్థోఽస్తి యత్సత్యో మిధ్యావా భవేత్. ననైవం సాఙ్ఖ్యవ త్ప్రధానపురుషౌ ద్వావేవ సత్యో సత్యితి వాచ్యమ్. యదిప్రధానం ప్రకృతిర్వా ఈశ్వరశక్తిః తర్హి శక్తి శ్చక్తిమతః పృథక్త్యే నాపృథక్త్యేనవా దుర్నిరూపై వేతి మిథ్యైవ. సహ్యగ్నిశక్తిరగ్నేః పృథగపృథగ్వా నిరూపయితుం శక్యతే. యదితు నేశ్వరశక్తిః, కిం స్వతస్త్వమేవ వస్త్యంతరమితి, తర్హి ప్రధాన మప్రామాణికమేవ. ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి శారీరకసూత్రాత్. సహి వేదాన్తేషు క్వాపిప్రధాన మితి కిచ్చితత్వం శ్రూయతే. నచప్రకృతిరితి శ్చూయత ఇతివాచ్యం. 'వేదాత్మశ క్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా'మితిప్రకృతేశ్వరశక్తిత్వశ్రవణాత్. యద్వా ప్రకృతిపురుషౌ పుభావపి బ్రహ్మణః కార్యభూతావేవ "మాయాచావిద్యాచ

స్వయమేవ భవతీ"తిశ్రుతేః. "యథాఽగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులిక్లా" ఇతిశ్రుతేశ్చ. ఏవం సాదిత్వాదేవ సాంతత్వ మాద్యస్తవత్వా దేవ మిధ్యాత్వఞ్చ తయోః. న చానాదిత్వశ్రుతివిరోధః. యస్య బ్రహ్మైక మేవోపాదానం తదనాది యస్య తు న కేవలం బ్రహ్మోపాదానం తత్సాదీతి సిద్ధాంతాత్. ప్రకృతేస్తు బ్రహ్మైక మేవోపాదాన మధిష్ఠానత్వా దితి ప్రకృతిరనాదిః. జగత్తస్తు బ్రహ్మమాయా చే త్యుభయ ముపాదాన మితి సాదిత్వమితి. పురుషస్య సాదిత్వస్తు పురుషోపాధిసాదిత్వ ప్రయుక్తమేవ. నతు స్వరూపప్రియుక్తం, పురుషస్య స్వరూపం చైతన్య మేవేతి త స్యానాదిత్వా దనంతత్వాచ్చ. ఏవం చైతన్యరూపేణానాదిః పురుషః. యద్వా బ్రహ్మ ణ్యధ్యస్తాసి ప్రకృతిః కదాఽధ్యస్తా కేనాఽధ్యస్తేతి వక్తు మశక్యే త్వనాదిః. బ్రహ్మ ణ్యధ్యస్తం జగత్తు ప్రలయానంతరం మాయయా ధ్యస్తమితి వక్తుం శక్యత ఇతి సాది. ఏవం బ్రహ్మ ణ్యధ్యస్తత్వాదేవ ప్రకృతి ర్విధ్యా. అనధ్యస్తంహి సత్యమ్. పురుషస్తు న బ్రహ్మ ణ్యధ్యస్తః చైతన్యరూపత్వా దతేవ సత్యః. బ్రహ్మ భిన్నశ్చ చైతన్యరూపత్వా ద్రూపాః పురుషోపాధయోఽన్తఃకరణాని త్వధ్యస్తాసి త్యుపాధిద్వారైవ పురుషస్య అధ్యస్తత్వాదిక మితి బ్రహ్మైకమేవ సత్య మనధ్యస్త త్వాత్. బ్రహ్మభిన్నం సర్వ మ్మిదైవ వాధ్యస్తత్వాత్. పురుషస్తు బ్రహ్మభిన్న ఏవ. ప్రకృతిస్తు బ్రహ్మభిన్నా మ్మిదైవేతి. నను ప్రకృతిద్రూపా ణ్యధ్యస్తా నభవతి హేత్వ భావా దితిచేన్నైవమ్. నిర్వైతకోపి బ్రహ్మణి ప్రకృ త్వధ్యాసో జగద్రూపకార్య లింగే నానుమేయః. శ్రుతిప్రామాణ్యా చ్చాభ్యుపేయ ఇతి. నచైవ మనధ్యస్తాం సత్యామేవ ప్రకృతి మభ్యుపగచ్ఛాను ఇతివాచ్యం. తథా సత్యనిర్మోక్షప్రసక్తాత్. మాయామయోహి సంసారః మాయానాశం వినా న సత్యతి సతి మాయాభ్యే మూలే నష్టస్యాపి సంసారతరోః పునరుదయప్రసక్తాత్; నహి సత్యమాయాయా నాశో భవిషు మర్హతి "తరతి శోక మాత్మవి" దిత్వాది శ్రుతయ స్సంసారస్య సమూ లస్య నాశం వదన్తి. జ్ఞానేనతు తదజ్ఞానం యేషాం నాశిత మిత్వాదివచనానిచ. సహి జ్ఞాననాశ్యా మాయా అనధ్యస్తా సత్యా భవతు మర్హతి, జ్ఞాననాశ్యత్వస్యమిధ్యాత్వ లక్షణత్వాత్. కిం ప్రకృతి రియం కింబ్రహ్మ ఉతబ్రహ్మభిన్నా. నాద్యతస్యా నివృత్త్యనుపపత్తేః. ద్వితీయేతు తస్యాః మిధ్యాత్వం ప్రాప్త మేవ. బ్రహ్మభిన్న త్వస్య మిధ్యాత్వప్రయోజకత్వాత్. బ్రహ్మభిన్నా హి స్వషరథాదయ శ్చక్తి రజతాదయశ్చ మిధ్యేతి సచ్చుతివన్నః. తస్మా ద్రూపైకమేవ సత్య మనధ్య స్తత్వా త్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానత్వేన సర్వకారణత్వాత్. యథా అనధ్యస్తా సర్వా

ధ్యాసాధిష్ఠానత్వేన సర్వకారణభూతాచ రజ్జు స్సత్యా తద్వత్. యథా రజ్జు
వధ్యస్త సర్పః రజ్జుకార్యం మిధ్యా తద్వత్ ఇతి స్థితమ్. 332

శ్లో॥ సృష్టేః పా గిద మేకమేవ సదభూ ద్రుహ్మ ౭ద్వితీయం పరం
సృష్టేః పా గ్లుటవైకృతం న కి మభూ న్మృత్పిణ్డవ వ ఓతౌ
సృష్టేః పా గనదేవ సర్వ మనత సన్జ్ఞాయతే చేతి కే
మన్యస్తే త దన త్కథం సముదయే త్సద్వస్త్యసద్వస్తునః. 33౩

వ్యా.-జగత్కారణం బ్రహ్మైకమేవ సత్యమి త్యుక్తమ్. కస్మా ధ్దేతో ర్భృ
హ్మైకమేవ జగత్కారణమి త్యుచ్యతే. తత్రాహ సృష్టేరితి - ఇదం సర్వం జగత్
సృష్టేః పాక్ సదేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మ. పరంబ్రహ్మై వాభూ దాసీత్.
సర్వం జగ దుత్పత్తేః పా గ్భృహ్మరూపే నైవాస్తీతి బ్రహ్మైవ జగత్కా
రణ మిత్యర్థః. తత్ర దృష్టాస్త మాహ. ఓతౌ ఘటవైకృతం ఘటరూపో
వికారః సృష్టేః పాక్ మృత్పిణ్డవ నాభూ త్కిం? కి న్త్వభూదేవ. యథా ఘట
ఉత్పత్తేః పాక్ మృన్మాపేనై వాస్తీతి ఘటస్య కారణం మృదేవే త్యధ్యవసీయతే
తద్వ దిత్యర్థః. నను సృష్టేః పా గ్భృహ్మ నాస్తి. కిన్తు శూన్య మేవాస్తీ త్యత ఆహ.
కేచ కేతు సృష్టేః పా క్సర్వ మిద మన చూచ్ఛన్యమే వాసీత్. తస్మా చ్చానత
శూన్యా త్స దిదం జగ జ్జాయతే ఇతి మన్యస్తే. కి మిదం మతం సమీచీనం నేత్యా
హ- త దన దయు క్తం. తత్ర హేతు మాహ. అసద్వస్తున సకాశా త్కథం సద్వస్తు
సముదయేత్ న కథమపి. సహి వన్ధ్యాతనయా త్సృజా జాయతే. నా వ్యభాగవి
ద్వా స్మధు సృవతి. నాపి సరవిషాణహననేన రమ్భాతరు ర్విదీర్యతే. నాపి మధ్యా
హ్నార్కమరీచికోదకా చ్ఛ్ఛజ్ఞాన్లజాతి రుదేతి. తస్మా త్సత ఏవేదం జాతం న త్వనత
ఇతిసిద్ధాంతః. నను సతఏవేద మాసీ దిత్యత్ర కోవపత్తి రితిచే దుచ్యతే. సమవాయి
కారణగుణాః కార్యే సజ్జామి స్తీతి సమయాత్. కారణధర్మః కార్యే సజ్జామితి.
ఏవం సత ఉత్పన్నత్వా జగతి సద్ధర్మస్య సత్తాయా ససజ్జామితి. యయా జగ త్స
దితి పృతీతిః య దీద మనత ఏవాసీ త్త్వి అసత్తాయా అనుగమా జ్జగ దన దిత్యేవ
పృతీయత. హస్త తర్హి తవ సిద్ధాస్తస్య భజ్జవవ సమ్ప్రప్తః. జగ న్నిఖ్యేతిహి
త్వయోక్త మితిచే న్నైవమ్. యావ ద్వ్యవహారం జగత్సత్యత్వ స్యాస్మాక మిష్ట
త్వాత్. సహి వయం వ్యవహారకాలే జగ న్నాస్తీతి బూమిః. కిన్తు పరమార్థతవవ.
నచ వ్యవహారకాలేపి బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ నాస్తీత్యే వోక్త మితివాచ్యం. వ్యవహార
కాలే సదూపేణ భాసమానస్యైవ జగతః బ్రహ్మవ్యతిరేకేణాసత్త్వం వయం

బ్రాహ్మణా చారణ్యస్తేన. కిచ్చ జగ త్సదితి ప్రతీతిసిద్ధ మవీదం జగత స్స
 త్వం కారణబ్రహ్మ స్థాపన న జగద్ధర్మ ఇతికృత్వా జగత స్సకాశా త్సత్త్వ
 స్య పృథక్కణే మిచ్ఛైవ భవే జ్జగత్. యథా ఘటా స్మృదంశస్య పటా
 త్తన్మోశ్చ పృథక్కణే ఘటపటయో రసత్త్వమేవ స్యాత్ తద్వత్. తస్మా
 త్సత ఉచితత్వా దిదం జగ త్సదితికథనం జగన్నిధ్యాత్వమేవ స్థాపయతి. సతు
 జగత్సత్త్వత్వమ్. మృద ఉచితత్వా క్షణో మృదితికథనం యథా ఘటస్యా
 సత్త్వత్వమేవ స్థాపయతి తద్వదితి. తస్మా జ్జగ త్స దితిప్రతీతిబలా త్సతవేదం జగ
 జ్జాత మితినిష్కర్షః. కిన్త త్సదితిచే దుక్తమేవ బ్రహ్మేతి. సను జగత్సదితిప్రతీత్యా
 సద్రూపస్య బ్రహ్మణో జగదుపాదానకారణత్వ మస్తునామ. కి మ్మునర్జగన్నిమిత్త
 కారణ మతఃకా. అద్వితీయం బ్రహ్మేతి. దండచక్రిసలిలకులాలాదినిమిత్తకారణ
 సాపేక్షస్య మృద్భ్రష్టస్య యథా ఘటోత్పాదకత్వం న తథా సాధనా స్తరసాపేక్షస్య
 బ్రహ్మణో జగదుత్పాదకత్వం. కిన్త అద్వితీయమైన బ్రహ్మణః. బ్రహ్మైవ జగతో
 నిమిత్త ముపాదానశ్చ సతూపాదానా ద్బ్రహ్మణో ౭స్య నిమిత్తభూతం వస్తు
 కిచ్చద స్తీత్యర్థః. కస్మా న్నాస్తి ద్వితీయ మతఃకా. ఏకమేవేతి. యస్మా త్సద్రూపం
 బ్రహ్మైకమేవ తస్మా దద్వితీయ మిత్యర్థః. యది సృష్టేఃప్రాక్ బ్రహ్మణ స్సతః సద్వ
 స్త్వస్థరం స్యా త్త్వ తదస్యసహాయభూతం స్యాత్ సతు తదస్తి తస్మా నసహాయమేక
 మేవ సద్రూపం బ్రహ్మైత్యభిప్రాయః. సను బ్రహ్మ కేవలం న జగదుత్పాదయతి. కిన్త
 మాయయైవేతిబ్రహ్మణ స్సహాయభూతా మాయా స్త్యేవేతిచే నైవన్. బ్రహ్మనిష్ఠ
 జగదుత్పాదనసామర్థ్యమైన మాయాశబ్దార్థత్వాత్. యది కులాలస్య ఘట
 నిర్మాణసామర్థ్యం ఘటనిర్మాణే సహాయ ఇత్యభ్యుపేయతే తర్హి మాయాపి
 బ్రహ్మణో జగన్నిర్మాణే సహాయ ఇత్యభ్యుపేయతామ్. సను కిమిదం జగత్కా
 రణం బ్రహ్మ మాయోపాధికం యద్వా నిరుపాధిక మాద్యే కథ స్తస్యైకత్వం
 ద్వితీయే కథ స్తస్య జగత్కారణత్వ మితిచే నైవన్ దోషః. మాయా బ్రహ్మణ
 ఏకత్వం న విఘాతయ తీత్యుక్తత్వాత్ ఇతి. యద్వా సృష్టేఃప్రా గిదం జగ త్సదే
 వాసీత్. తచ్చ సద్రూపం బ్రహ్మ ఏకమే వాద్వితీయమిత్యన్వయః. యదిజగత్కారణం
 బ్రహ్మ సద్వస్తు తర్హి వస్తుత్వసామ్యా ద్బ్రహ్మణోపి సజాతీయవిజాతీయస్వగత
 భేదాః స్యుః. వృక్షస్య స్వగతో భేదః పత్రపుష్పఫలాదిభిః వృక్షా స్తరా త్సజా
 తీయః విజాతీయ శ్శిలాదిభ్య ఇతి తద్వివేకః. తచ్చ భేదత్రయం ప్రతిషిధ్యతే. ఏకమే
 వాద్వితీయ మితివిశేషణత్రయేణ. కథమ్ ఉచ్యతే. బ్రహ్మణ స్సజాతీయభేదోబ్రహ్మ

స్తరాద్భవతి. తచ్చ నా స్తిబ్రహ్మణావకత్వాత్. స హ్యనేకాని బ్రహ్మణి సన్తి. అనేక
 బ్రహ్మసత్త్వే జగత్సుష్ట్యాదివ్యవస్థానమ్భవాత్. విజాతీయభేదో జగత స్సకాశా ద్భ
 వతి తచ్చ సృష్టేః పాగ్ నా స్తి. స్వగతభేదో నిరవయవస్య నిర్వికారస్య భవితుం
 న్నార్హతి తస్మాన్నిర్భేదం బ్రహ్మోతి సిద్ధాంతః. ఇదమేవోక్తం శ్రుత్యంతరే సలిల ఏకో
 దృష్టాఽద్వైత ఇతి. సన సృష్టేః పాగ్ గస్త్యేవ బ్రహ్మణో విజాతీయభేదః. విజాతీయ
 స్యాచేతన స్యాన్యకస్య సత్త్వా దితిచేదసకృత్పరిహృతవాయం పూర్వపక్షః. అవ్య
 క్తం బ్రహ్మశక్తి ర్బ్రహ్మణోఽనన్యైవేతి. సన్వేసం బ్రహ్మనిష్ఠా మాయా కదాచి
 ద్విశ్వం జనయతి కదాచి ద్వర్ధయతి కదాచి న్నాశయతీతి బ్రహ్మ సస్వగతభేద
 స్యాత్ యథా పృథునిష్ఠా ప్రాణశక్తిః కదాచి త్వత్సృష్టాదీకా జనయతి
 కదాచి ద్వర్ధయతి కదాచి న్నాశయతీతి తద్వదితిచే న్నైస్. నిరవయవాసజ్ఞ
 స్వప్రకాశే బ్రహ్మణి మాయాకృతజగద్వికారసమ్బద్ధాయోగాత్. ఏతేన స్వప్రకా
 శస్య బ్రహ్మణః జడమాయాసజ్జీవి మిధ్యాభూత ఏవేతి సిద్ధమ్. సన యదిసృష్టేః ప్రా
 గ్బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వ మిదానీం సభేదత్వ మేవేతి ప్రాప్తవ సస్వగతభేదో వికార
 రూప ఇతిచే న్నైవమ్. ప్రదర్శనార్థ ముక్తం సృష్టేః పాగ్గితి. కిన్తు సర్వదా ష్యేకమే
 వాద్వితీయం బ్రహ్మ. సచైవం విజాతీయేన జగ తేదానీం కథం బ్రహ్మణః భేదా
 భావ ఇతివాచ్యమ్. యది మృదో ఘటా త్సజాతీయోవిజాతీయోవా భేద స్యాత్తర్హి
 బ్రహ్మణోఽపి ప్రపంచా తస్య త్సః సచ జీవేభ్య శ్చేతనేభ్య శ్చేతనస్య బ్రహ్మణ
 ఇదానీం సజాతీయభేద స్యాదితి వాచ్యం. యది ఘటాకాశేభ్యో మహాకాశస్య సజా
 తీయభేద స్యాత్ తర్హ్యయమపి స్యాత్. సచ జీవబ్రహ్మభేదే జీవగతసంసారిత్వా
 సంసారిత్వరూపస్వగతభేద స్యాద్ బ్రహ్మణ ఇతివాచ్యం. జీవగతత్వాభావాత్సంసా
 రిత్వస్య సంసారో హ్యనాత్మధర్మః తుత్పిపాసే ప్రాణధర్మః సుఖదుఃఖే మనోధర్మః
 జన్మమరణాది దేహధర్మఇతి. తస్మాద్దద్వైతం సద్రూపంబ్రహ్మ. సన జగదుత్పత్తేః ప్రా
 గ్జగత్ప్రాగభావేన జగత్ప్రాలే జగదనోన్యాయభావేన జగన్నాశే జగత్ప్రధ్వంసాభావేన
 చ సద్వితీయమేవ బ్రహ్మ. అథయది కాలత్రయేపి జగన్నాస్తీత్యుచ్యతే తదా అత్యంతా
 భావేనచ సద్వితీయత్వం బ్రహ్మణ ఇతి కథ మద్వితీయంబ్రహ్మోతి సిద్ధాంతసిద్ధిః. మైవ
 మ్. సద్వస్తున సద్వస్తున్వస్తరేణైవ సద్వితీయత్వ మ్భవితు మర్హతి నాఽసద్వస్తునా.
 అభావో హ్యసద్వస్తు. సచాభావ సద్వస్తుస్త్యేవేతి వాచ్యం. భావభిన్న స్యాఽభావ
 స్యాఽసద్వస్తుత్వాత్. భావోహి సద్వస్తు. భూ సత్తాయా మితిభాతో ర్ఘ్నజ్ఞ భావ
 కబ్జనిష్పత్తేః తస్మాద్భావస్యక అభావ స్సన్నేవ సచాఽసతాపి సద్వితీయత్వం

స్యా త్కోదోష ఇతివాచ్య మసత్వాపి భార్యయా సద్వితీయత్వంస్యా ద్బ్రహ్మ
 చారిణోఽపత్నీకస్యచ. కేఞ్చ ఏకస్మిన్ గృహే ఘటపటౌ ద్వా స్తః. తత్రేఘట ఏకః
 షటో ద్వితీయః. తేనచ ద్వితీయేన పటేన ఘట స్సద్వితీయఇతి సప్రస్తుతిపన్న మిదా
 సీస్తు పటస్య గృహే దవకరణే ద్వితీయాభావేనాపి ఘటస్య సద్వితీయత్వం ప్రాప్తం.
 నచేష్టాపత్తిః. ద్వితీయాభావసహిత స్సద్వితీయ ఇతి వాక్యస్య. మాతా మే
 వధ్యేతి వాక్యవ ద్విరుద్ధత్వే నాఽప్రమాణత్వాత్. నచ ఘటః పటాభావేన
 సద్వితీయ ఇతి వాక్య మవిరుద్ధ మేవేతివాచ్యం. ఏవం ఘటేన పటాఽభావోపి
 సద్వితీయవ. ఘటాభావశ్చ పటాభావేన సద్వితీయ ఇతిపక్తుం శక్యతవ. పరి
 తధాచ వస్తుశూన్య మేకం గృహ మేకో ఘటోవా బహుభి రభావైః పరి
 పూర్యేత. తతశ్చ శూన్యం గృహం శూన్యో ఘట ఇతి ప్రతీతిరేవ లుప్యేత
 అభావైః పరిపూర్ణత్వాత్. ఏవ మభావత్వావిశేషాత్ శూన్యగృహే బహవో
 వన్ధ్యాపుత్రౌ ఆకాశారవిందాని శశవిమాణపజ్జయః కూర్మిరమణీదుగ్ధోదధయశ్చ
 వర్తంత ఏవేత్యహో తవపాణ్డిత్య మభావా స్తిత్వవాదినః ఏవం విధౌ రసభ్యేయై
 రపి బహుభి రభావై ర్యథా ఘటాకాశస్య మఠాకాశస్య వా న సజ్జోచాదికం
 తద్వ స్స సద్వితీయత్వమపి బ్రహ్మణ సై ర్జగదభావైః. యస్య స్వతవ సత్తానాస్తి
 సోఽభావః కథ మన్యస్య స్వసత్తయా ద్వితీయత్వం జనయేత్. తస్మా త్సద్వ
 స్తునో నాసద్వస్తునా సద్వితీయత్వం యథా మరీచికోదకేనాఽసతా నభూమేః
 పక్షిలత్వమితి. నను కిమభావఇతి కల్పితదార్థోఽస్తివా నవా. ఆద్యే సత్పదా
 ర్థేన తేన బ్రహ్మ సద్వితీయమేవ. ద్వితీయే సర్వలోకశాస్త్రప్రసిద్ధస్య నాస్తీతి
 పదస్య. నిర్విషయత్వ మేవేతిచే దుచ్యతే. యథా సద్వస్తు కింన దుతాఽనదితి
 వికల్పయితుం న శక్యతే వ్యాఖ్యాతాదేవ మసద్వ స్వవీతి. తస్మి మాఽస్తు వికల్పః
 నాస్తీతి పదస్య కోఽర్థః అభావోఽర్థః తస్మి సిద్ధోఽభావపదార్థః. హస్త త్స్మి వన్ధ్యా
 పుత్ర ఇత్యస్య కోఽర్థః వన్ధ్యాయా స్సుతోఽర్థః. తస్మి సిద్ధో మమాపి వన్ధ్యాపుత్రప
 దార్థః. నచ వన్ధ్యాపుత్ర స్వానుపలభ్యమానత్వా ద్వన్ధ్యాపుత్రపదార్థో నసిద్ధ ఇతి
 వాచ్య మభావస్యా ప్యనుపలభ్యమానత్వే నాభావపదార్థాసిద్ధేః. న చానుపల
 భ్ధిప్రామాణ్యాదే వాభావసిద్ధి రితి వాచ్యం. మమాపి అనుపలభ్ధిప్రామాణ్యాదేవ
 వన్ధ్యాపుత్రసిద్ధిరితి. నను యథా అతీతో ఘట ఇతివ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా కాలః
 కల్పిత ఏవం నాస్తి ఘటఇతి వ్యవహారాన్యథానుపపత్త్యా కల్పితేఽభావపదార్థ ఇతి
 చేత్, కల్పితో వ్యసన్నేవ సః నతు కాలవత్సే, అభావస్య సత్తాఽయోగాత్, నను

భూతలా దపనీతేనతి ఘటే ఘటాభావః ప్రత్యక్ష ఇతి కథ మభావో వన్ధ్యాపుత్రవ
దనన్నితిచే నైవమ్. తదానీం, భూతల మేవ ప్రత్యక్షం నతు ఘటః ప్రత్యక్ష
ఇతికృత్వా ఘటోనాస్తీ త్యుచ్యతే, నతు ఘటాభావస్య ప్రత్యక్షత్వాత్. తథాసతి
ఘటాభావోస్తీత్యేవ బ్రూయాత్. నాన్యభావప్రత్యక్షే కిచ్చిత్రరణ మస్తి. యాపా
ద్యభావేన చతురాదే స్త్రరణత్వాయోగాత్. బహిర్మనసో స్వాతంత్ర్యేణ బాహ్య
ఘటాభావస్య మనఃకరణకత్వాయోగాత్. అపిచ కిం ఘటః పదార్థః. ఉత న పదా
ర్థః. ఆద్యే ఘటాభావః పదార్థాభావవ నతుపదార్థః. ద్వితీయే సర్వప్రమాణవిరో
ధః. కిచ్చి యదిఘటాభావః పదార్థః తర్హి తదభావః పదార్థాభావవ తథాచ ఘటా
భావాభావో న పదార్థఇతిస్యాత్. త చ్చానిష్టం ఘటాభావాభావస్య ఘటరూప
త్వేన పదార్థత్వాత్. తస్మాదభావో నపదార్థః. అథ యది పదార్థో ద్వివిధః
భావోఽభావశ్చేతి. తత్ర భావపదార్థ ఆకాశాదిరూపః అభావపదార్థః ప్రాగభా
వాదిరూపేణ చతుర్విధ ఇత్యుచ్యతే. తర్హి వన్ధ్యాపుత్రశశవిషాణాదయో త్యన్తాభా
వావేతి, తేషి పదార్థావవ. న చేష్టాపత్తిః. వన్ధ్యాపుత్రాదిపదార్థవిలక్షణోఽభావ
పదార్థ ఇతిహి తవాభ్యుపగమః. యది సోఽభ్యుపగమ ఇదానీం త్యజ్యతే తర్హి వన్ధ్యా
పుత్రాదివ దభావ ఇతికశ్చిత్పదార్థో నాస్త్యేవేతి కథ మభావేన సద్వితీయత్వంబ్ర
హ్మణః. నచాభావఇతి పదార్థోస్త్యేవ. కిన్తుసపదార్థోఽనత్పదార్థః. నతు సత్పదార్థ ఇతి
వాచ్యమ్. అభావస్స పదార్థోన భవతీత్యస్య. అభావోఽనకపదార్థ ఇత్యస్యచ
వాక్యస్య అభావ ఇతి కశ్చిత్పదార్థో నాస్తీ త్యత్రైవ తాత్పర్య మితి. నచైవం
నాస్తీతి వ్యవహార స్వావిషయత్వ మితివాచ్యం. యథా అస్తీతివ్యవహారస్య సద్వస్తు
విషయః ఏవం నాస్తీతి వ్యవహారస్యానద్వస్తు భవత్వేన విషయః. త చ్చాన
ద్వస్తు దర్శితమేవ వన్ధ్యాపుత్రాదిరూపమ్. నను వన్ధ్యాపుత్రో నాస్తీతి యథా
వన్ధ్యాపుత్రస్య నాస్తి వ్యవహారవిషయత్వ మేవం ఘటో నాస్తీతి ఘటస్యాపి నాస్తి
వ్యవహారవిషయత్వ మస్త్యే వేతికృత్వా కథం నాస్తీతి వ్యవహార స్వాసద్వస్తువిష
యత్వ మేవేతి నియమసిద్ధి రితిచేదుచ్యతే. ఘటోనాస్తీతివ్యవహారవిషయో ఘటః
కింన ఉతా నక. ఆద్యే కథం సతస్తస్య నాస్తివ్యవహారవిషయత్వం. ద్వితీయేతులనక
న ఘటః వన్ధ్యాపుత్రీతుల్యవ. నచ తత్కారణే ఘటస్యానత్త్వా దనక ఘటో ఘటో
నాస్తీతివ్యవహారస్య విషయో జాతః, వన్ధ్యాపుత్రీస్తు కాలత్రీయేపి నాస్తీతి కథ ము
భయోస్తాల్య మితివాచ్యమ్. అవచ్ఛేదక కాలభేదేపి అవచ్ఛేద్యాభావాభేదాత్ ప్రాగ
భావాదీనాం చతుర్ణా మప్యభావానాం సహ్యాభావాంశే విశేషః యథాఘటప్రాగభావ

పటప్రాగభావాదీనాం ప్రాగభావాంశేఽవిశేషః తద్వత్. తస్మాద్దాపాదః పవాఽ
 భావభేదో నతు స్వాభావికః. ఏవమభావస్యైకత్వా దేవ ప్రాగభావోఽనాదిస్సా
 న్తః ప్రధ్వంసాభావస్సాది రసన్త ఇత్యాదిభేదకల్పనమయ్యుక్తమేవ. స వైకవిధో
 వ్యభావః వన్ధ్యాపుత్రాదిరూపవేతి. నను వన్ధ్యాపుత్రాదివిషయపవాభావో నతు
 తద్రూప ఇతిచే న్నైవమ్. అభావస్యాఽభావపవ విషయో భవతి నతు భావః. సహి
 నాస్తీతి వ్యవహారస్య సద్వస్తువిషయో భవతి. నావ్యస్తీతి వ్యవహార స్వాసద్వస్తు
 తస్మాత్ నాస్తీ త్యభావవ్యవహారివిషయం వస్తు అభావ ఏన తదేవం వన్ధ్యాపుత్రా
 దిరూపాసత్సద్ధర్మ ఏవాభావపదాభిధేయ ఇతిస్థితమ్. తస్య చాసద్వస్తునః కిదా
 చిదపి సత్తా నయుజ్యతే నాపి సద్వస్తునోఽ సత్తా, 'నాసతో విద్యతే ధావో నాభావో
 విద్యతే సత' ఇతి గీతావచనాత్. సదసద్భావయో ర్విరోధాచ్చ స సామా
 నాధికరణ్యమ్. తస్మా త్స త్సదేవ అస దసదేవ. తచ్చ సద్వస్తు దర్శితం
 బ్రహ్మేతి. నను నాయం నియమో యుజ్యతే. ఇదానీం సతోపి వస్తునః పిశ్యపితా
 మహాదే ర్ఘటపటాదేశ్చ కాలాంతరే అసత్త్వాపత్తేః. ఇదానీ మసతోపి పుత్రపౌ
 త్రాదే ర్ఘటపటాదేశ్చ కాలాంతరే సత్త్వాపత్తే రితిచే న్నైవమ్. భాతికానాం
 పితృపుత్రాదీనాం ఘటపటాదీనాం ఉత్పత్తేః ప్రాక్ నాశా త్పశ్యాచ్చ భూతరూపేణ
 సత్త్వాత్ తేషాం చ భూతానాం పృథివ్యాదీనాం సృష్టేః ప్రా క్పిలయా దూర్ధ్వంచ
 బ్రహ్మరూపేణ సత్త్వా న్నాసతో జన్మనాపి సతో నాశఇతి. నను భాతికానాం భూత
 పరిణామత్వా దస్తు భూతరూపేణ సత్త్వం కథ మ్మున ర్బ్రహ్మపరిణామానాం భూతా
 నాంబ్రహ్మరూపేణ సత్త్వ మితిచే దుచ్యతే. మాయావచ్ఛిన్నబ్రహ్మపరిణామభూతా
 న్యేవ భూతానీతి. యద్వా రజ్జువివర్తస్య సర్పస్య యథా రజ్జురూపేణ సత్త్వ మేవం
 బ్రహ్మనివర్తస్య భూతచయస్య బ్రహ్మరూపేణ సత్త్వ మవిరుద్ధ మితి. తస్మాద్ఘటప
 టాదిస్వసర్వవికారేషు మృదివ పృథివ్యాదినర్వస్వవికారేషు అనుగత మస్తి. కారణం
 బ్రహ్మ సద్రూపమ్. తతపవ మృద్ఘటఇతివ త్సక ఘటఇతి ప్రతితిః. తదేవ సత్యం.
 తతో న్య నిర్విచ్యవ. కస్తతోఽన్యదితిచేత్ నామరూపఇచ్చ. తే ఏవ జగత్సద్ధర్మః.
 తే చాసద్బుద్ధివిషయత్వా దసతీవ. తయో సుత్త్వస్తు భ్రాన్తిసిద్ధమేవ. నచ సృ
 ష్టేః ప్రాక్పిలయా దూర్ధ్వంచ నామరూపయో రసత్త్వే నాసద్బుద్ధివిషయత్వేపి
 మధ్యే సత్త్వేన సద్బుద్ధివిషయత్వమేవేతి వాచ్యమ్. నామాస్తి రూపమస్తీతి
 వ్యవహారస్య సతో నామరూపయోశ్చ తాదాత్మ్యధ్యానప్రాయుక్తత్వాత్.
 నామరూపానుగతం సద్వస్త్యేవ సద్బుద్ధే ర్విషయః. యుక్తఞ్చేదం. సహి ఘట

బుద్ధేః షటో భవతి విషయః నాపి నామబుద్ధే రూపం భవతి విషయః రూపబు
ద్ధేర్నా నామ. తథాచ సద్బుద్ధివిషయత్వా న్నామరూపే సతీ ఇతి దుర్వచమ్. స్థా
ణోః పురుషబుద్ధివిషయత్వవ న్నామరూపయో సద్బుద్ధివిషయత్వస్య అవివేక
ప్రియుక్తత్వాత్. యథా స్థాణుపురుషయో ర్వివేకే కృతే స్థాణుః పురుషో నభ
వతి పురుషోవా నస్థాణు రేవం నామరూపయో సతత్త్వ వివేచనేకృతే నామరూపే
సద్వస్తు నభవత్. సచ్చ నామరూపే నభవతి. తస్మా త్సతో వివేచితమిదం జగదన
దేవ. అసతత్త్వ జగతో వివేచితం బ్రహ్మ సదేవ. అవివేకాత్తు జగద స్తీతి వ్యవహారః
ఏవమవివేకా దపి అభావో ఽ స్తీతి వ్యవహారో నసిద్ధ్యతి. అభావస్య సత్తాదాత్మ్యా
ధ్యాసాయోగాత్. సహి మాతా మే వస్థ్యేతి వ్యవహారో ఽవివేకాదపి సిద్ధ్యతి ఏవం
సత్తాదాత్మ్యాధ్యాసార్థత్వాదేవ జగ దిదం స వన్ధ్యాపుత్రవ దసత్పదార్థః. కిన్తు రజ్జు
సర్పవ నిధ్యావపదార్థత్యుచ్యతే. అతఏవ జగతా వన్ధ్యాపుత్రాదినావా న సద్విత్తీయ
త్వం బ్రహ్మణః. నను సత ఇద ముదితం సదేన కార్యకారణయో సామలక్షణ్యా న్న
త్వసత్ కథ మసత స్స జ్ఞాయేతేతి శ్రుతిత్యైవ ప్రకృతయా జగ త్స దిత్వ్యుక్త త్వా చే
తిచే నైవమ్. కిమిదం త్వ యోచ్యమానం జగత స్సత్త్వం త్రికాలాబాధ్యత్వం
యద్వా ప్రతీయమానత్వమ్. నాద్యమ్ సతఉదితస్య సతి లీనస్యచ జగతః కాల
త్రయవ ర్తిత్వాయోగాత్. కాలత్రయవ ర్తినః కథం జన్మలయా. ద్విత్తీయ
మస్మాకమిష్ట మేవ. ప్రతీతిదశాయా మసిహి జగ ద్విజ్ఞసర్పవత్. ఏనం ప్రాతిభా
సికత్వా దేవేనం జగ నిధ్యే త్యుచ్యతే. నచ రజ్జుసర్పాదయఏవ ప్రాతిభాసికాః
జగత్తు న్యావహారికమేవేతివాచ్యమ్. వ్యవహారప్రతీతి ప్రతిభాసపదానా మేకార్థ
వాచిత్యాత్. శుక్తిరజత సత్యరజతయో ర్వైలక్షణ్యార్థస్తు వ్యవహారప్రతిభాసయో
ర్భేదః కల్పితః స్థిరప్రతీతి ర్వ్యవహారః అస్థిరప్రతీతిః ప్రతిభాసఇతి. తస్మా త్సత
ఉదిత మిదం నసత్. కార్యకారణయో సామలక్షణ్యానియమస్తు రజ్జుసర్పస్థలే భగ్నః.
కేనచిద్రూపేణ సామలక్షణ్య మప్యస్తిచ కిం న సత ఉదిత మిద మిత్వేనేనైవ జగత.
స్సత్త్వం ప్రతిషిధ్యతే. ఉదయాత్ప్రాగేవ సత్త్వే కథ మ్మున రుదితత్వమ్ ఉద
యాత్ప్రా గసత్త్వేతు కథ స్తస్య సత్త్వ మితి. తస్మా దుదితత్వాదేవ జగదిదం
నసత్ సతో జన్మాయోగాదితి. నను సూక్ష్మరూపేణోదయాత్ప్రా క్స్వకా
రణే వర్తమానమేన కార్యం కారకవ్యాపారవశాత్పునః స్థూలరూపే ణోత్పద్యతే
బీజే సూక్ష్మరూపేణ వర్తమాన స్తరురీవ స త్వత్వస్తమేవానః. అన్యథా ఘటా
దపి షటోత్పత్తిప్రసక్తా దితిచే నైవమ్. కారణే స్వానురూపకార్యజననశక్తిరస్తి
సతు కార్యం. సహి భిన్నే బీజే సూక్ష్మోపి తరు ర్దృశ్యతే. నచ తామేవ శక్తిం వయం

సూక్ష్మం కార్య మితి బ్రూమ ఇతి వాచ్యమ్. కార్యజననశక్తేః కార్యత్వేన వ్యవహారయోగాత్. నచ బీజే యదిసూక్ష్మరూపేణ తరున్నాస్తి తస్మిన్ బీజస్యైవవృక్షజననశక్తిరస్తి కథం నియమ ఇతివాచ్యం. సూక్ష్మరూపేణాస్తిత్వపక్షేపి బీజవవ తరు సూక్ష్మరూపేణాస్తి కథం నియమసిద్ధిః. నచ తరుజన్యత్వాద్బీజస్యతత్సిద్ధిరితి వాచ్యం. తరవేవ సూక్ష్మరూపేణ బీజ మస్తి కథం నియమః. నచబీజజన్యత్వాదితివాచ్యం తరుబీజయోరన్యోన్యశ్రయత్వావత్తే. నచ తరుకారణాద్బీజాత్తరు కార్యం బీజ మన్యదేవేతి నాన్యోన్యశ్రయఇతివాచ్యమ్. కిమాదౌ బీజమస్తి ఉతతరుః. నచానాదిత్వాన్యైవం చోదనీయమితి వాచ్యం. కార్యత్వేన బీజతర్వోరనాదిత్వా యోగాత్. న వ్యస్థత్పక్షే నియమాసిద్ధి ర్దోషో భవతు తవపక్షే కథం నియమసిద్ధి రితిచే దుచ్యతే. ఈశ్వర శాసనాదితి. అగ్న్యైదివదార్థానాం దాహాదిశక్తయోహీశ్వరేణ నియమితాః. తస్మాదుత్పత్తేఃపాక్ కార్యం సర్వం స్వేనరూపేణ సూక్ష్మరూపేణవాఽసదేవ. నచానత్కార్య వాదాపత్తిస్తవేతి వాచ్యం న వయ మసతస్సజ్జాయతఇతి బ్రూమః, యేన అనత్కార్యవాదాపత్తి స్సాన్యత్. కిన్తు సతః కారణాదేవోదేతీద మసదితి బ్రూమః. తచ్చ నర్వజగత్కారణం సద్వస్తు దర్శితమేవ ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి. నను జగద్రూపకార్యలిజ్జేన కారణం బ్రహ్మనుమీయతే జగదిదం సకర్తృకం కార్యత్వాద్భటవదితి. తచ్చజగద్యద్యసత్ తస్మిన్ కథంబ్రహ్మ సిద్ధిరితిచే న్నైవమ్. తంత్వోపనిషదం పురుషమితి శ్రుతే. శాస్త్రయోనిత్వాదితీనా త్రాచ్చ. శాస్త్రదేవబ్రహ్మసిద్ధిఃనానుమానాదనుమానంహి పురుషబుద్ధికల్పిత మవ్ర తిష్ఠితమేవ. యద్వా యావ జ్జగద్రూపహ్మణో ర్వివేచనం నక్రియతే తావత్పర్యంతం జగత్సదేవ జగదస్తితివ్యవహారాత్. తేనచ సతా జగతా బ్రహ్మసిద్ధిరితి. వస్తు తస్తు యో బ్రహ్మ సిసాధయిషతి సబ్రహ్మైవ. ఆత్మనవవ బ్రహ్మత్వా తస్యస్యచాత్మత్వాత్. అతఏవ య త్సాక్షా దపరోక్షాద్రూప్తేతి శ్రూయతే. ఏవం నిత్యాపరోక్షత్వేన సత్యసిద్ధే బ్రహ్మణి కథం సాధ్యత్వం వకథమపీతి కృత్వా బ్రహ్మ సాధయామితి ప్రవృత్తి ర్భాగ్నిరేవ. తాదృశభ్రాన్త్యపనయనాయైవ వేదాంతశాస్త్రం ప్రవర్తిత మిశ్వరేణ తస్యచ కృత్స్నస్య శాస్త్రస్యనిష్కృప్తం తాత్పర్యమిదమేవ, ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి. తస్యైవ వివరణపరాణి వాక్యాన్తరాణి తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీత్వాదీని. సహి జీవేశ్వంభేదాదీనాం సత్యత్వే ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మేత్యేత ధుపపద్యతే ఇతి. అథవా సృష్టేఃప్రా గిదం సదేవాభూత్. తచ్చ జగత్కారణం సద్వస్తు బ్రహ్మ వస్తుత ఏకమేవాద్వితీయ మిత్యన్వయః

జగత్కారణత్వాదయో ధర్మా బ్రహ్మణి వ్యవహారాథం మాయయా కల్పితావవ. నతు వస్తుత స్సన్తి. జగతప వాభావాత్. కథ మ్మున త్తత్కారణత్వం బ్రహ్మణః. వస్తుత స్తు నిర్ధర్మకం కేవలం చైతన్యమేవ బ్రహ్మత్వం. నను అద్వితీయ మిత్యస్య నిర్ధర్మక మిత్యర్థః. ఏక మిత్యస్య కేవల మిత్యర్థః. కథ మ్మున త్తైచితన్య పదార్థలాభ ఇతిచే దుచ్యతే. య నిర్ధర్మకం కేవలం వస్తు త తైచితన్యమేవేతి. నను యత్కేవలం త త్సర్ధర్మకమేవ. కేవలత్వస్య ధర్మత్వా దితిచే నైర్మలమ్. అత ఏవ నిర్ధర్మక మితి విశేషితమ్ కేవల మిత్యనేన నాస్తి బ్రహ్మణోఽస్యైర్ధర్మ త్యుచ్యతే. తతో ధర్మనత్వే సతి ప్రాప్తే నిర్ధర్మకమిత్యనేన తత్ప్రతిషేధ్యత ఇతి. నచైవ మేవ కారో వ్యర్థ ఇతి వాచ్యం. ధర్మరూపశ్చప్రతిషేధార్థత్వా త్తస్య. ఏనం బ్రహ్మ సధర్మ నాపిధర్మః నాపి ధర్మసహితమితి సిద్ధమ్. సచ నిర్ధర్మకే బ్రహ్మణి నిర్ధర్మకత్వ మస్తి తచ్చ ధర్మవేతి వాచ్యం. నిర్ధర్మకత్వస్య ధర్మాభావరూపత్వేన భావరూప త్వాయోగాత్. భావోహి ధర్మః. సచ బ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వస్య సద్భావా న్న బ్రహ్మ నిర్ధర్మక మితి వాచ్యం. బ్రహ్మత్వస్య బ్రహ్మరూపత్వాత్. తస్మా ధర్మవిలక్షణం ధర్మవిలక్షణం కేవలం చైతన్యం బ్రహ్మ. నను కేవలత్వం బ్రహ్మణో నసిద్ధ్యతి. వత్స్వ సరరాహిత్యంహి కేవలత్వం. కథంతస్సహ్యణ స్సాస్యత్. సతికాలే సృష్టేః ప్రా క్కదేవేతి హ్యుచ్యతే. కథం కాలాభావే ప్రాగిత్యుక్తిః ఇతిచే నైర్మలమ్. కాలాభావే పురే త్యుక్తిః కాలవాసనయా యుతం శివ్యం ప్రత్యేవేతి. కథ మన్యథా కాలస్యాపి జన్యత్యేన కాలసృష్టేః ప్రా క్కాలనత్వమ్. సచకాలోఽనాది రనంతశ్చేతి వాచ్యం. 'సర్వే నిమేషా జ్ఞురే విద్యుతః పురుషా దధిత్యాదిశుితేః అహోరా త్రాదికాలస్య జన్మనాశదర్శనాచ్చ. నను య దుత్పత్తేః ప్రా జ్ఞాస్తి త దుత్పద్యత ఇత్యుచ్యతే. కాల ఉత్పత్తేః ప్రా జ్ఞాస్తితి నచసం వ్యాహత ముత్పత్తేః ప్రాగిత్వనే నైవ కాలస్య సిద్ధత్వాత్. తస్మాదనాదిరేవ కాల ఇతిచే నైర్మలమ్. కాల ఉత్పత్తేః ప్రా జ్ఞాస్తితి వచనస్య వ్యాహత త్యేపి కలానిమేషాహోరాత్రపక్షమాసాదయః పూర్వం నసస్తితి వస్తుం శక్య స్తవవ. నచైవం కాలవిశేషాణాం సాదిత్యేపి కాల సామాన్య మనాద్యేవేతి వాచ్యం. దర్శితవిశేషాతిరిక్తకాలసామాన్యస్యా సిద్ధేః. తస్మా న్న కాలేన సద్వితీయత్వం బ్రహ్మణః. నను ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతి కిం ముక్తిదశా మధికృత్వోచ్యతే యద్వా ప్రిలయదశామ్. నాద్యః సదేవ సోమ్యేదమగ్రితసీ దేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మేతి సృష్టిప్రాగ్దశాయాః ప్రిలయాత్మికాయావేహ ప్రికృతత్వాత్. నాన్యః ప్రిలయే సర్వదైవతశూన్య త్వేనతి సర్వ

జీవానాం మోక్ష స్యాయత్నసిద్ధత్వాత్ ఇతిచే దుచ్యతే. వస్తుతః ఇతి పదనివేశనేన
 పరిహృతవాయం పూర్వపక్షః. వ్యవహారత స్పద్వితీయ మనేకమి వాభాసమాన
 మపి బ్రహ్మ వస్తుతః కమేవాద్వితీయమితి నను భవతు వస్తుత ఏకమేవాద్వితీయం
 బ్రహ్మ. వ్యవహారతః స్పష్టేః పూర్వోత్తరకాలయోః కీపుత మితి. మాయావచ్ఛి
 న్నమ్. మధ్యకాలే కీపుతమ్. మాయావచ్ఛిన్నమేవ. తర్హి ప్రపంచప్రళయయోః
 ఓం వైలక్షణ్యమ్. ప్రపంచే మాయా నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతా ప్రళయే త్వ
 వ్యాకృతేతి. ఓం జీవోపాధయోఽస్త్యకరణాని ప్రళయే నశ్యంతి. న తర్హి
 కథ మవ్యాకృతత్వం ప్రళయే మాయాయాః. సూక్ష్మరూపేణ మాయాయాం
 నిలీయ నన్తి. నతు స్థూలరూపేణేతి. కి మిమా న్యస్త్యకరణాని స్పష్టేః ప్రాక్
 నన్తి ఉత న. నన స్త్యేవ. కస్మాత్. సాదిత్వాత్. తర్హి సంసారోపి సాదిరేవ. ఓమ్.
 యద్యేవం కథ మాదా జీవానాం సంసార ఆసీ త్పురస్పరం భిన్నః. సహి సంసారవై
 చిత్ర్యోపేతుకర్మవైచిత్ర్య వైదాన్తి ఇతిచే త్సాదిరపి సంసారః అయ మిదానీం
 ప్రస్తుత్య ఇతి నిరూపయితుం నశక్యత ఇ త్యనాదిరేవ. ఏవం సాదీన్య వ్యస్త్యకరణాని
 ఇమా నీదానీం సృష్టానీతి నిరూపయితుం నశక్యస్తపివే త్యనాదీన్యేవ. నచైవం సాదిత్వ
 మేవ మాన్వీతి వాచ్యం. సృష్టిలయశ్రవణాత్. తస్మాద్జ్ఞానంవినా న ప్రళయేపి
 లిక్షభిర్జీవానాం. నచైవం ప్రపంచప్రళయయో రుభయో రపి బ్రహ్మణ
 స్పద్వితీయ త్వే కథం పరమార్థదశాయా మద్వితీయత్వమితి వాచ్యం. ద్వితీయస్యా
 సత్త్వాదేవ. కస్మా ద్ద్వితీయం నాస్తి తదా. ద్వితీయస్య జగత స్సమూలస్య
 జ్ఞానేన నాశితత్వాత్. కా నా దశా. ముక్తిరేవ. నచ ద్వైతం యేన నాశితం
 తస్య జ్ఞానస్య నాశకాస్తరాభావేన సత్త్వా త్తేన పద్వితీయం బ్రహ్మేతి వాచ్యం.
 పర్వం కావ్యం దద్ధా యథా స్వయమేవ నశ్య త్యగ్ని రేవం పర్వం ద్వైతం నాశ
 యిత్వా స్వయమేవ నశ్యతి జ్ఞానమితి. కి స్తద్జ్ఞానమ్ ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మకారాస్త్య
 కరణవృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యమ్. నచ చైతన్యస్య కథం నాశ ఇతి వాచ్యం. వృత్తి
 నాశా త్త త్ప్రతిఫలితచైతన్యస్యాపి నాశ ఇత్యుపచారః. యద్వా ప్రతిబింబ
 చైతన్యమిద మనిత్యమేవ వింబుచైతన్యమేవ నిత్యమితి తస్మా న్ముక్తా వేకమేవాద్వి
 తీయం బ్రహ్మ. నచై కత్వస్యాభావే కథ మేక మిత్యుచ్యత ఇతి వాచ్యం. శ్రోతుస్సజ్ఞాన్
 వాసనావిశిష్టత్వా త్తదనుసారేణ శుత్రోక్త మేకమితి. నతు బ్రహ్మ జ్యేకత్వమ
 స్తీతి. నను ద్వితీయస్యాభావాద్రహ్మ జ్యేకత్వం కథం నాస్తితిచే దుచ్యతే. యత్ర
 పదార్థద్వయం వర్తతే తత్ర ఇద మేకం ద్వితీయ మిద మితి వక్తుం శక్యతే. యత్ర

పదార్థద్వయం నవ ర్త తే తత్ర కథ మిదమేక మితి వక్తుం శక్యతే సకథమపీతి. నను తద్రూప్యం వాఙ్మనసయోః కింవిషయ ము తావిషయ మాద్యే కథ స్తస్యాద్వితీ యత్వం ద్వితీయే ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతివాక్యం కథం బ్రహ్మ ప్రదిపా దయే దితిచే నైవమ్. యది పరమార్థదశాయాం వాఙ్మనసే స్తః తర్హి తయో ర్బ్రహ్మవిషయ మవిషయంవేతి వికల్పేత. సతు తే స్త ఇతి కథ స్తద్వికల్పః. సచ మాస్తు వికల్పః కథ మిదం వాక్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతీతిచే ద్ద్వ్యవహారతః. కల్పి తత్వా ద్రూప్యేణి వాగ్విషయత్వమనోవిషయత్వయోః. నను అద్వితీయం బ్రహ్మ వ్యవహారతోపి కథం సద్వితీయ మ్భవేదితిచే త్కానుపపత్తిః వ్యవహారస్య మాయా మయత్వాత్. మాయయాహి రజ్జోరపి సర్పఇతివ్యవహారః గగనస్యాపి నీలమితి వ్యవహారః ఆత్మనోపి బ్రాహ్మణో మనుష్య ఇతి వ్యవహారః. నచైవం సర్వదా ప్యద్వితీయమేవ బ్రహ్మేతి కథముచ్యతే ముక్తిదశాయామితిచే నైవదోషః. సర్వదా ప్యద్వితీయమేవ బ్రహ్మ వ్యవహారదశాయాం సద్వితీయమివ ప్రతిభాతి. ముక్తి దశాయాస్తు తత్ప్రతిభానమపి నాస్తీతి తథోక్తమ్. నను కస్యేదం దశాద్వయమ్. తనైవ. కోహమ్. కి మాత్మానమేవ త్వం నజానాసి. జానామి బ్రాహ్మణం దేవ దత్త మాత్మానమ్. తర్హి వ్యవహారదశా త వానభవసిద్ధేవ. పరమార్థదశాం పృ చ్ఛామి. సాపి తనైవ భవిష్యతి. కదా శ్రీనఃమనననిదిధ్యాసనేషు కృతేషు సత్సు. సచ సదాపి వ్యవహారపవాస్తి. సతు కదాపి వ్యవహారాభావ ఇతి వాచ్యం. సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు వ్యవహారాభావదర్శనాత్ కేన దృశ్యతే సుషుప్తౌ వ్యవ హారాభావః. త్వయైవ స మయా దృష్టః. యది త్వయా సదృష్టః తర్హి కథం త్వం సుషుప్తౌ వ్యవహారః కోపి నాసీ దితి సుప్రోత్థితస్స స్మరసి. సచ సుషుప్తౌ వహ మజ్జివవ జ్ఞానాభావాదితి వాచ్యం. కిం త్వయా స జ్ఞానాభావోఽనుభూత ఉత న. ఆద్యే తవ కథ మజ్జత్వం ద్వితీయే కథం జ్ఞానాభావసిద్ధిః ఇతి. నను ముక్తిదశా కిం పర మార్థసతీ ఉతాసతీ. ఆద్యే తయా సద్వితీయత్వం బ్రహ్మణః ద్వితీయే ముక్తిదశా యావవ మిథ్యాత్వే కథ స్తద్దశావిషయం బ్రహ్మ సత్యం స్యా దితిచే నైవమ్. యది ముక్తిదశా బ్రహ్మణః స్సకాశా ద్భిన్న త్వేన వివక్షితా తర్హి మిత్యైవ. సచ తస్యా మిథ్యాత్వే బ్రహ్మపి మిథ్యా స్యాదితి వక్తుం శక్యతే. వ్యవహారదశాయా మిథ్యా త్వేపి తద్విషయస్య బ్రహ్మణః సత్యత్వాభ్యుపగమాత్. వ్యవహారదశాయామేవ హి విద్వద్భి ర్బ్రహ్మవిచారః క్రియతే. అథ యది ముక్తిదశా బ్రహ్మభిన్నేతి వివ క్షితా తర్హి సత్యైవ ఇతి. నను యో ముక్త స్స కిం బ్రహ్మ ఉతాస్యః. ఆద్యే

ముక్తత్వమితి స్వస్థ పాపేష్ట బ్రహ్మణః. ద్వితీయే సద్వివేచిత్యత్వం పాపేష్ట మితిచే
 స్తేనమ్. 'నా రోగో నచోత్పత్తి ర్న బద్ధో నచసాధకః, నమమ తు ర్నవై ముక్త
 ఇత్యేషా పరమాన్త' తేనాత్మే. బద్ధో ముక్త ఇత్యాదయ స్సర్వే వ్యవహారా బ్రహ్మణి
 మాయయా కల్పితాపవేతి నముక్తం బ్రహ్మ నాపి బద్ధం బద్ధపూర్వకోపి మోక్షః.
 ఒకసమైవ మిథ్యాత్వే కథ మోక్షస్య సత్యత్వం యేన బ్రహ్మణో ముక్తత్వం
 స్యాత్. తస్మాత్ ముక్తత్వం మోక్షాఖ్యాయది బ్రహ్మభిన్నం తస్మి మిచ్ఛైవ. యది
 బ్రహ్మభిన్నం తస్మి సత్యమేవేతి ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ సత్. బ్రహ్మభిన్నం
 సర్వమపి ద్వైత మనత్ ఇతి సిద్ధాంతః. నను కార్యస్య కారణానన్యత్వనియమాత్ బ్రహ్మ
 జన్య మిదం ద్వైతం బ్రహ్మభిన్నం సదేవ సత్వనదితిచేత్సత్యమ్. యద్యేవ మిదం ద్వై
 తం బ్రహ్మభిన్న త్వేన వివక్షితం తస్మి సత్యమేవ. ఏవం బ్రహ్మభిన్న స్వేన వివక్షి
 తత్వాదేవ సృష్టేః పాపి గిదం న దిత్తుక్తిమ్. యదితు బ్రహ్మభిన్న త్వేన వివక్ష్యతే
 తస్మి మిచ్ఛైవ. యథా మృజ్జస్యః మృజ్జభిన్న త్వేన వివక్షితో ఘటస్సత్యః మృజ్జ
 స్స త్వేన వివక్షితస్త మిచ్ఛైవ తద్వదితి. నను సత్యం నస్తుసర్వదా సర్వధాచ సత్యమేవ
 నతు పురుషబద్ధివైచిత్ర్యవశాత్కదాచి దసత్యం భవతు మ్న తీతిచేత్సత్యమ్. సత్య
 మపి వస్తు రూపాస్తరేణ గృహీతం న దసత్య మివ భవతి యథా పిశాచాత్మనా
 గృహీతః స్థాణు సృశ్యో వ్యసతోభవతి. తస్మాత్ సత్యానన్యాయాః పరస్పరతా
 దాత్మాధావేషి న త్వేన సత్యమితి అసత్యేన సత్యమితిచ భ్రమ స్సాదే వావివేకినామ్.
 కి మేతావతా ఫలితమితిచే దుచ్యతే. యది కార్యం సర్వాత్మనా కారణా దనన్య
 త్వస్మి కార్యకారణభేదస్యవహర్యవైవాసిద్ధిః. కిన్తు కేన ఏదంశేన కారణా దనన్యం
 కేనచిదంశేన కారణా దన్యచ్చ భవతి కార్యం. యథా ఘటః స్వానసూతమాది
 కాణుపుష్పాంశేన స్వకారణా న్నైవస్త్వనోననన్యః కమ్బుగ్రీవాద్యాకారాంశేన తస్మా
 దన్యచ్చ భవతి. ఏవం జగదిదం స్వానసూతసత్తాంశేన బ్రహ్మణోననన్యత్ నామ
 రూపాంశేనతు తస్మాదన్యచ్చ భవతి. ఏవం సతి నామరూపాపేక్షయా బ్రహ్మభిన్న
 మితి సత్తాపేక్షయా బ్రహ్మభిన్నమితిచ వివక్షితుం శక్యతే జగత్. తత్ర యద
 పేక్షయా బ్రహ్మభిన్నమితి జగ ద్వివక్ష్యతే తన్నామరూపాత్మకం జగ నిచ్ఛైవ.
 యదపేక్షయా జగ ద్బ్రహ్మభిన్నమితి వక్ష్యతే తత్సత్తాయాపం జగత్తు సత్యమేవ.
 తథాచ సద్రూపేణ సత్యమ పీదం జగత్ నామరూపాత్మనా గృహీతంచే దసత్యం
 భవతి. ఏవం నామరూపాత్మనా గృహీతే అసత్యే వ్యస్థికా జగతి పున సత్య
 మితి భ్రమోపి భవతి. స జగ దితిప్రతీతివశాత్. విద్వాంస్తు సద్రూపే

జేనం జగ ద్గ్రహీత్వా బ్రహ్మైవేదం సత్యమితి మన్యతే నామరూపాత్మనా పరై
 గ్రహీతంజగత్తు అసదేవేతిమన్యతే నామరూపయో రసత్వాత్. కారణే బ్రహ్మ
 ణ్యసతీహి తే నామరూపే మాయయా కల్పితే. అతఏవ తే బ్రహ్మభిన్నే
 మిథ్యాభూతేచ తస్మా జ్జగత్సంగతం నద్వస్తేవ సత్యం నామరూపాత్మకం
 జగత్తు మిద్యైవ. యథా ఘటాదా వనగతో మృదంశఏవ సత్యః నామరూపాత్మకో
 ఘటాది ర్మిద్యైవ తద్వత్. ఏవంచ కారణా దనన్యం కార్యం నామ కార్యేను
 స్యూతం కారణమేవేతి సిద్ధమ్. అతఏవ తస్య కారణభేదః. కారణం సత్యం
 కార్యం మిథ్యానామ. కార్యేనుస్యూతం కారణం సత్యం తద్భిన్నే నామరూపే
 మిధ్యేత్యర్థః. తస్మా త్కారణం బ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి యుక్త ముక్తం. “సదేవ
 సౌమ్యేదనుగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతి. నను కింబ్రహ్మేద మజ్ఞం యద్వా
 సర్వజ్ఞమ్. ఆద్యే సాక్ష్యాభిమతప్రధానవ బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వాయోగః.
 ద్వితీయే నిర్ధర్మకత్వాసిద్ధి సర్వజ్ఞత్వధర్మవత్త్వా దితిచే నైవమ్. సర్వజ్ఞమేవ
 బ్రహ్మ వ్యవహారతః. పరమార్థతస్తు సర్వస్యైవాభావా త్కథం సర్వజ్ఞత్వం
 బ్రహ్మణః. నను బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూప మిత్యుక్తం. తేనైవ స్వరూపజ్ఞానేన
 సద్వితీయం బ్రహ్మేతిచే నైవమ్. ఘటస్య స్వరూపం మృదితి మృదా సద్వితీయ
 త్వం స్యా ద్ఘటస్యేతి. నహి స్వరూపా ద్జ్ఞానా దతిరిక్తం బ్రహ్మ కిన్తు తదేవ అతఏవ
 జ్ఞానం బ్రహ్మైత్యుక్తం శ్రుత్యా. నను యది జ్ఞానం బ్రహ్మ తర్హి జడమేవ జ్ఞాతురే
 వాజడత్వా దితిచే నైవమ్. జ్ఞానస్యైవ జడత్వే కథం జ్ఞానవత స్స్వా దజడత్వం.
 జ్ఞానస్య ఘటవ జడత్వేన ఘటవానివ జ్ఞానవానపి జడవానేవ స్యాదితి.
 జ్ఞాతాపి జ్ఞానేనైవ సర్వం వేత్తీతి సర్వభాసకం జ్ఞానం స్వప్రకాశ మజడమేవ.
 నను బ్రహ్మ జ్ఞాతృ భవతి నతు జ్ఞానమితిచే నైవమ్. నిష్కలం నిష్క్రి
 యం శాస్త్రమితి నిష్క్రియస్య బ్రహ్మణః జ్ఞానకర్తృత్వరూపజ్ఞాతృత్వాయో
 గాత్. అద్వితీయస్య బ్రహ్మణః జ్ఞానాశ్రయస్వరూపజ్ఞాతృత్వాయోగాచ్చ. న
 చాద్వితీయ మితిపదస్య స్వసమానద్వితీయవస్తురహిత మిత్యర్థః అద్వితీయోఽయం
 భట ఇత్యాదివ్యవహారా దితివాచ్యం తాదృశే అద్వితీయే బ్రహ్మ జ్యేకత్వ స్యా
 యోగాత్. తదర్థస్యచ లాక్షణికత్వాత్. ముఖ్యార్థబాధాభావే లక్షణాయా
 అప్రప్తతేశ్చ. అద్వితీయో భటఇత్యత్ర ముఖ్యార్థబాధసత్త్వా ల్లక్షణాయాః ప్రప్ర
 త్తిః. నచాద్వితీయమిత్యస్య అబ్రహ్మత్మకస్వితీయవస్తురహిత మిత్యర్థ ఇతివాచ్యం.
 లక్షణాయా వ్యస్థా త్పదా నస్యార్థ స్యానుదయాత్, అయుక్తత్వాచ్చ. కథమ్ ఉచ్య

తే. అబ్రహ్మత్వకం ద్వితీయం ఐస్తు నాస్తీశ్యస్య బ్రహ్మత్వకం ద్వితీయం వస్త్య
 స్తీతి హ్యన్యః. బ్రహ్మత్వకం తద్వస్తు కిమపేక్షయా ద్వితీయం కింబ్రహ్మపేక్షయా
 ఉత తదన్యపేక్షయా. నాద్యః. మృదాత్మకస్య ఘటస్య మృదపేక్షయా సద్వితీ
 యత్వం యథా నభవతి తథా బ్రహ్మత్వకస్య వస్తునః బ్రహ్మపేక్షయా న సద్వితీయ
 త్వం. సద్వితీయః తదస్య స్యాద్యాప్యసిద్ధేః నచ స్వాపేక్షయైవేతి వాచ్యం. ఘటాపేక్ష
 యా ఘటస్య సద్వితీయత్వప్రసక్తాత్. తస్మాద్బ్రహ్మత్వకం ఐస్తు బ్రహ్మైవ నతు బ్ర
 హ్మణో ద్వితీయం. బ్రహ్మణో ద్వితీయత్వే బ్రహ్మత్వకత్వస్యైవ వాయోగాత్. నచ
 బ్రహ్మత్వకం వస్తు సబ్రహ్మ కిన్తు ప్రకృతిపురుషయుగల మితి వాచ్యం. బ్రహ్మభి
 న్నస్య తద్యుగలస్య బ్రహ్మత్వకత్వాద్యోగాత్. నను ప్రకృతిపురుషయో ర్బ్రహ్మకా
 ర్యత్వాద్బ్రహ్మత్వకత్వమితి మయా నోచ్యతే కిన్తు బ్రహ్మణః ప్రకృతిపురుషాస్త
 రాత్మత్వా దితిచే నై వమ్. కిం పేటికాయాం రూపికావ ద్బ్రహ్మ ప్రకృతిపురుష
 యో రస్తి యద్వా జగత్యాకాశవత్. నాద్యః తథానతి బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్న
 త్వప్రసక్తాత్. ద్వితీయే ప్రకృతిపురుషయో రస్తర్పహిశ్చ సర్వం వ్యాప్య స్థితం
 బ్రహ్మ. అస్తర్పహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః ఇతిశ్చుతే. తథాచ బ్రహ్మ
 ణా వ్యాప్తం ప్రకృతిపురుషయుగల మస్తీత్యర్థః ఫలితః. సృష్టేః ప్రాక్ప్రకృతిః పురుష
 స్తద్వాప్యవకం బ్రహ్మచేతి త్రియమస్తీతి వక్తవ్యే ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మైతిశ్చుతి
 రాహేతి తన వచనం శ్చుత్వా బాలాఽపి పరిహసేయుః. ఆస్తాం న పరిహసః. కథ
 మ్మన ర్బ్రహ్మణా ప్రకృతిపురుషో వ్యాప్తః. న తావద్దీపప్రకాశేన గృహవత్ ప్రకా
 శవద్బ్రహ్మణో రూపాభావాత్. నాప్యాకాశేన ఘటవత్. ఆకాశవ ద్బ్రహ్మణోఽను
 పలభ్యమానత్వాత్. నాప్యగ్నినా దారువత్ దారుమధనా దగ్నేరివ బ్రహ్మణః
 కుతశ్చిదనుదయాత్. నాపి శ్రీరామాదియశసేవ లోకత్రయం నిస్సర్వరూపత్వేనాత
 త్వత్వాద్యశసః. బ్రహ్మహి తత్వమ్. నాప్యజ్ఞానేన వ జీవః. నాహం జానామితిప్ర
 తీత్యా జీవ స్యాజ్ఞానావృతత్వకల్పనేపి బ్రహ్మవృతత్వకల్పకప్రతీత్యభావేన తత్కల్ప
 నానుపపత్తే. నాపి జీవేన దేహవత్. తన మతే జీవస్యాణుత్వేన దేహవ్యాపకత్వాసి
 ధ్దే. నాపి జీవధర్మభూతజ్ఞానేన దేహవత్. శిరసి మే వేదనా పాదే మేవేదనేతి యుగప
 దనుభవేన లింగేన సర్వదేహవ్యాపిణః జీవస్వరూపభూతస్య జీవధర్మభూతస్యవాజ్ఞాన
 స్య కల్పనేపి న తథా సర్వవ్యాపి బ్రహ్మ కల్పయితుం శక్యతే లిక్ష్వాభావాత్. నచ
 జీవేన విధృతో యథా దేహ స్తిమతి తద్వత్సర్వమపి జగత్ప్రకృతిపురుషాత్మక మి
 శ్వరేణ విధృతం నదేవ తివ్యతీతి విధరణలింగేన జగతి బ్రహ్మవ్యాప్తిరనుమితఇతి

వాచ్యమ్. జీవావేతస్య శరీరస్య స్థిత్యదర్శనా జ్ఞేవేన దేహణో విధృత స్థివృత్తితి వక్తుం శక్యతే. న తథా బ్రహ్మణా జగద్విధృతమితి వక్తుం శక్యం. బ్రహ్మపగమేన స్థితిర హితస్య వస్తునోఽదర్శనాత్. సర్వవ్యాపిబ్రహ్మణోఽపగమాయోగాత్. సత్యసి వ్యాపిని బ్రహ్మణి మృతశరీరస్య స్థిత్యలాభాచ్చ. కిచ్చ సావకాశం వస్తు కేనాపి వ్యాప్యేత నిరవకాశస్తు కథం కేన వ్యాప్యతే పురుషో వ్యాపిత్యాన్నిరవకాశః. తస్మా ద్బ్రహ్మణా కథం పురుషో వ్యాప్యేత. అథ కేన సూపేణ బ్రహ్మ వ్యాప్నోతి? ప్రకృతిపురుషే. అస్త్రామియాపేణ. కిమస్త్రామిణో యాపం. జ్ఞానమేవ. కథస్త్రామ్యచోనేమ స్థితి రధ్యననేయా. శాస్త్రాదేవ. అగ్ని రనుష్ఠో ప్రకాశ ఇతివ త్కథం శాస్త్రమ వ్యసజ్గతార్థం బూరియాత్. జ్ఞానవాక్ ఘటోచేతనఇతి వ్యాసజ్గతార్థం వచనమ్. సచ యస్మిన్ స్వరూపభూతం జ్ఞాన మస్తి తన్న చేతనం. కిన్తు యస్మిన్ ధర్మభూతం జ్ఞానమస్తి తదేవ చేతనమితి నియమాత్. ఘటే ధర్మభూతజ్ఞానా భావా దచేతనో ఘట ఇతి వాచ్యమ్. ఘటే యదా స్వరూపభూతజ్ఞాన మస్తి తదేవ తదాశ్రితం ధర్మభూతం జ్ఞానమ వ్యస్త్యేవ. సహిధర్మభూతజ్ఞానరహితం స్వరూపభూత జ్ఞానమస్తి తత సంచేతనవేవ స్యాద్భటః. నను ధర్మభూతం జ్ఞానం స్వరూపజ్ఞానేవేవ వర్తతఇతి స్వరూపభూతం జ్ఞానమేవ చేతనం తద్భిన్నం సర్వమచేతన మేవేతిచే త్తర్హి చేతనాచేతనవ్యవహారవేవ లోకప్రసిద్ధ ఇదానీం లుప్తః. జీవంతో మనుష్య పశ్వాదయ శ్చేతనాః. అజీవంతః పామాణఘటాదయోఽచేతనా ఇతిహి లోక వ్యవహారః. నను చేతన జీవాధిష్ఠితత్వాదేవ జీవన్మనవ్యవశ్వాదీనాం చేతనత్వ వ్యవహారః. స్వత స్త్వచేతనావేవేతిచే త్కిం జీవోపి చేతనః సత్యమ్. కుతః. జ్ఞానస్వరూపో జ్ఞానగుణక శ్చేతి. తర్హి చేతనజీవాధిష్ఠితమనవ్యవశ్వాదివ చ్చేతనేశ్వ రాధిష్ఠితఘటపటాదయోపి చేతనావేవ. నను చేతనాధిష్ఠితత్వమాత్మం సచేతన వ్యవహార ప్రయోజకం. కింతు చేతనజీవాధిష్ఠితత్వం. తత్తు ఘటాదే ర్నా స్థితిచే త్తర్హి ఘటాదే శ్చేతనేశ్వరాధిష్ఠితత్వకల్పనం వ్యర్థమ్. తథా స్వతవేవ జ్ఞాన స్వరూపో జ్ఞానగుణకశ్చ జీవః కథం తాదృశే నైవేశ్వరేణ వ్యాప్యతే తథా సతి జీవాన్తరేణాపి వ్యాప్యేతైవ. తస్మాద్జ్ఞానస్వరూపేణ బ్రహ్మణా ప్రకృతి పురుషో వ్యాప్తా వితి వక్తుం సశక్యతే. సచ ధూమాగ్నోద్భవ న్యూనదేశవృత్తి త్వం వ్యాప్యత్వ మధికదేశవృత్తిత్వం వ్యాపకత్వ మిహ గ్రాహ్యమితి వాచ్యం. ప్రకృతేరేవ దేశత్వేన కథ స్తస్యా న్యూనదేశవృత్తిత్వం యేన వ్యాప్యత్వం తస్యాః. నను ఈశ్వరః ప్రకృతిపురుషయో రస్తి ప్రకృతి ర్న పురుషేశ్వరయోః పురు

షష్ఠ ప్రకృతా వేవాస్తి సత్వీశ్వరే ఇతి వ్యాపక ఈశ్వరః వ్యాప్య ప్రకృతిపురుషావి
 తిచేన్నైవమ్. ఈశ్వరః ప్రకృతిపురుషయోరస్తీత్యంశస్యై వాద్యాప్యస్థిత్యాత్.
 నను శక్తిమానీశ్వరః. సాచశక్తి రీశ్వరానపాయినీ నానావిధాచ. తథాచ. సర్వేషు
 చేతనేష్వచేతనేషుచ వస్తుషు యస్యాః కస్యాశ్చి చ్చక్తే సృత్వాచ్ఛక్తిమానీశ్వరో
 ప్యస్త్యేవేతి సిద్ధ మిశ్వరవ్యాప్యత్వం ప్రకృతిపురుషయో రితిచే న్నైవమ్. సాశక్తిః
 కిమిశ్వరవ్యాప్య ఉతావ్యాప్య. ఆద్యే కిం త చ్చక్తివ్యాపక మిశ్వరస్వనూపం
 ద్వితీయే కథ మిశ్వరస్య సర్వవ్యాప్తిః. కిం ప్రకృతి పురుషేశ్వరత్రయూతిరిక్త
 శక్తికల్పనం స్వాభ్యుపగమయిద్ధమ్. నను సా శక్తి రీశ్వరా దనన్యైవేతిచే
 త్త్వేన శక్తిమానీశ్వరా దనన్యవేవ. నచ శక్తిమానీశ్వరవేన నాగ్నాదిః
 పదార్థా ఇతి వాచ్యం ప్రత్యక్షవిరోధాత్. అగ్ని ర్దహతీతిహి సర్వేషాం ప్రత్యక్షం
 నచ అగ్నిస్త్రామిణీశ్వరే దహతి సతి అగ్ని ర్దహతీతి వ్యవహరస్య
 వివేకా త్లాకికాః కేచిత్ శాస్త్రీణశ్చేతి వాచ్యమ్. యోగ్నా తిష్ఠ దహతి
 త స్యేశ్వరస్యాస్త్రామిణః కిం సూపం నచజ్ఞాన మేవేతి వాచ్యం. ప్రత్యక్షత్వాత్
 స్య. నను జ్ఞానస్వరూప స్వాతీశ్వరస్య జ్ఞానశక్తిః క్రియాశక్తిశ్చేతి శక్తిద్వయమస్తి.
 తత్ర జ్ఞానశక్తిప్రధానస్స యేషు వర్తతే తే చేతనా భవంతి. క్రియాశక్తి
 ప్రధానస్స యేషు వర్తతే తే అచేతనా భవంతి కృత్వా అగ్నాదిష్వచేతనత్వ
 మాత్రేణ సేశ్వరవ్యాప్తిరస్తితి కల్పయితుం శక్య మితిచే న్నైవమపి. శక్తిద్వ
 యవా సీశ్వరో యేషు వర్తతే తేషు కస్యాశ్చిచ్ఛక్తేః ప్రాధాన్యేపి శక్త్యస్తర
 మప్రాధాన్యేనాస్త్యేవ. సతు సుతరాం నాస్తీతివక్తుం శక్యతే. చేతనేష్వపి వస్తుషు
 క్రియాదర్శనాత్. తవ మతే కర్తాహి చేతన ఆత్మా జిహ్వా. తస్మాద్దాహకో వ్యగ్ని శ్చేతన
 ఏవ స్యాత్. ఛేదకమపి లవ్లితం చేతనమేవ స్యాత్. స త్వేతదస్తీతి కథ స్త్రేశ్వరసత్త్వా
 భ్యుపగమః. నచ క్రియాశక్తిదర్శనాదితి వాచ్యం తస్యా వహ్నిద్యాశ్రయత్వమేవ
 సేశ్వరాశ్రయత్వం నిష్క్రియత్వాదీశ్వరస్య. నను శక్తి రేవేశ్వరః. సతు శక్తిమానా.
 సాచ శక్తిః క్వచిత్క్రియాజననీ క్వచిద్జ్ఞానజననీచ సర్వత్రాస్తీతి సర్వవ్యాపకత్వ
 మిశ్వరస్యేతిచే న్నైవమపి. నిస్తత్వా కార్యగమ్యా జడా అస్వతంత్రాచ శక్తిః
 కథం బ్రహ్మ స్యాత్. కిం ప్రకృతికార్యత్వా దిదంజగ త్రప్రకృతివ్యాప్తం భవతు.
 ఘటకవ మృద్వాప్తః. అచేతనాయాః ప్రకృతే శ్చేతనాసంధిత్తత్వేనతి జగత్త
 ర్త్వాయోగా త్పురుషేణ చేతనేనాధిష్ఠితా భవతు సా ప్రకృతిః దేహవత్.
 కుతః పున రీశ్వరాభ్యుపగమః. ఈశ్వరస్యచ వ్యాపకత్వాభ్యుపగమః. నచ చేతనోపి

పురుషో స్వతంత్రా ఇతి వాచ్యం. తథా సతి చేతనత్వా విశేషా దీర్ఘణో వ్యస్వతంత్రావసాన్యత్. స చేత్వరో సచేతనః నాప్యచేతనః; కిన్తు విలక్షణవేతి వాచ్యమ్. చేతనాచేతనాభ్యా మన్యన్య వస్తువోదుర్నిరూపత్వాత్. చేతనత్వానాక్రాంతం వస్త్వచేతనమేవ. అచేతనత్వానాక్రాంతం వస్తు చేతనమే వేతి. సచ సచేతనః ఈశ్వరః కీన్తు చైతన్యమేవేతి వాచ్యం. చైతన్యస్యైవ చేతనత్వాత్. చైతన్యంహి బుద్ధ్యాదిషు స్థితం బుద్ధ్యాదీం శ్చేతయతి. సచ దేహాదిరూపప్రకృతేః పురుషాధిష్ఠితత్వేపి మృత్వా మాణాదిరూపప్రకృతే రీశ్వరాధిష్ఠితత్వమితి తదర్థమీశ్వరాభ్యుపగమ ఇతి వాచ్యం. పురుషేణైవ తస్యా అవ్యధిష్ఠితత్వాత్. సచ పురుషేణ మృదాదేరధిష్ఠితత్వే కస్మాన్న సచేతనత్వం మృదాదే దేహాదివ దితి వాచ్యం మీశ్వరాధిష్ఠితత్వపక్షేపి సమానోయం దోషఇతి. సచ పురుషస్యైవ చేతయిత్పుత్వం నేశ్వరస్యేతి వాచ్యం మచేతయితు రీశ్వరత్వస్యైవ వాయోగాత్. ఈశ్వర శ్చేతయితుం నేషే ఇతి వచనంహి విరుద్ధమ్. సిద్ధాన్తే చేతనాచేతనవ్యవహారః కథమితిచేదుచ్యతే. సర్వత్రైకరూపేణావస్థితమపి పురుషాఖ్యం చైతన్యం బుద్ధి రాత్మని ప్రతిఫలయతీతి చేతనా బుద్ధిః సా యేష్యస్తి తే చేతనా ఇత్యుచ్యన్తే. మృదాదిషు తస్యా అభావా తే అచేతనా ఇత్యుచ్యన్తే ఇతి. సన్వేపంయద్బుద్ధా వస్తిచైతన్యం తదేవ పురుషః, యత్సర్వత్రాస్థితదీశ్వర ఇతిచేన్ద్రైవమ్. యదేవ బుద్ధావస్థితదేవ సర్వత్రాప్యస్థీతి. సచ సిద్ధాన్తేపి సర్వత్ర చైతన్యమస్థీతి కథముచ్యత ఇతి వాచ్యం. భాతీతివ్యవహారా దస్తీతివ్యవహారాచ్చ సచాస్మన్మతేపి తద్దేవోచ్యత ఇతి వాచ్యం. బ్రహ్మజన్యత్వా జ్ఞగతి బ్రహ్మాంశానాం సచ్చిదానందానా మనుగతి రస్మన్మతే ఉపపద్యతే. తన మతేతు బ్రహ్మకార్యే జగతి కథస్తదనుగమః. సచ అస్మాభిరపి జగ ద్రూప్మాకార్యమిత్యేవోచ్యత ఇతి వాచ్యం. కథస్తస్మి బ్రహ్మకార్యయోః ప్రకృతిపురుషయో ర్బ్రహ్మవ్యాప్తిః. అనాదీ ఖలు ప్రకృతి పురుషా. కిన్చ సచ్చిదానందభిన్నాయాం ప్రకృతో బ్రహ్మాంశానుగతి రస్తు నామ. యథాకథంచి త్కథమునః సచ్చిదానందరూపే పురుషేపి బ్రహ్మవ్యాప్తిః. తస్మాదీశ్వరవ్యాప్తా ప్రకృతిపురుషా వితి నక్తుం నశక్యతే. నను మాన్తు పురుషేశ్వరయోర్వాప్యవ్యాప్యకభావః. ఈశ్వరవ్యాప్తా ప్రకృతి రస్తి. పురుషేశ్వరా ద్వాస్త ఇతి కథ మద్వితీయత్వం బ్రహ్మణ ఇతి వాచ్యం మీశ్వరవ్యాప్తా ప్రకృతి రీశ్వరా దనస్యైవ మృద్వాప్యప్రో ఘటఇవ మృదసన్యః. సచేశ్వరా దనుదితా ప్రకృతిః కథమీశ్వరవ్యాప్తేతి వాచ్యం మీశ్వరాధ్యస్తా ప్రకృతి రీశ్వరవ్యాప్తే వేతి. పురుషస్తు ఈశ్వరవస సాక్షాదితి సిద్ధ మద్వితీయత్వం బ్రహ్మణః. తస్మాత్ సృష్టేః ప్రా కృ

శ్చాచ్చ మాయావచ్ఛిన్నం ప్రత్యగభిన్నం సచ్ఛిదానన్దం బ్రహ్మాస్తి. తదేవ
సృష్టికాలే పృష్టి. కిన్ద్విదాసేం జగద్రూపపరిణతమాయావచ్ఛిన్నం త దితివిశేషః.
పరమార్థతస్తు ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మాస్తితి సజ్జేషః. 33౮

శ్లో॥ స త్తద్బ్రహ్మ జగ ద్భవేయ మహ మిత్యాలోక్య తేజోఽసృజత్
తత్తేజోమయ మమ్బు చామృతమయం సజ్కల్ప్య తస్మేదిసిమ్
భూయ స్తద్బ్రహ్మ దైక్షతా ప్యహ మిమా స్తినః ప్రవిశ్యాత్మనా
జీవే నాకరవాణి రూప మభిధా మేతా స్త్రివృత్త్వం గతాః. 33౯

వ్యాః:-సను సదేవేద మగ్రి ఆసీదితి యదు క్తం తత్సత్యమేవ. పరస్తు తత్సత్ ప్ర
ధానమేవ నతుబ్రహ్మ. అక్రియ న్యాపరిణామినశ్చ బ్రహ్మణః జగద్రూపపరిణామాయో
గాత్. నిర్వికారం సదైకరూపంహి బ్రహ్మ. ప్రధానస్యతు సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మ
కస్య పరిణామిద్రవ్యస్య పరిణామ ఉపపద్యతే. నచ ప్రధాన మశబ్ద మితి వాచ్యం
'ప్రధానక్షేత్రీజ్ఞ పతిర్గుణేశ' ఇతిశ్రుతే. ప్రధానజగతో శ్చాచేతనయో ర్భిజ్ఞాఙ్మర
యోరివ కార్యకారణ భావశ్చ సాలక్షణ్యా దుపపన్నతరః. ప్రధానస్య బీజవ
త్సూక్ష్మత్వాజ్జగతో పృథువత్ స్థూలత్వాచ్చ. యథా తరు రుత్పత్తేః పాగ్నీజా
త్మనా వర్తతే తథా జగ త్సృష్టేః పాగ్నీజానాత్మనా వర్తతి ఇతీదంవచన మతీ
వోపపన్నం. తస్మాత్స దిదం వస్తుప్రధానమేవ 'మమ యోని ర్మహాద్రుష్టే'త్యాదా
బ్రహ్మశబ్దశ్చ ప్రధానే ప్రయుజ్యత ఇతి ప్రధానం బ్రహ్మశబ్దవాచ్యమేవ. ప్రధా
నాన్తరాభావా త్తచ్చైకమేవ వికారాభావా దద్వితీయంచ తదితి శబ్దాయా మాహ
సదితి. తత్పూర్వో క్తం సత్ సద్రూపం బ్రహ్మ అహం జగ ద్భవేయ మి త్యాలోక్య
సజ్కల్ప్య తేజోఽసృజత్. ప్రధానస్యతు జడస్య నాయం సజ్కల్ప సమృద్ధవతీతి సచ్ఛ
బ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవ నతు ప్రధాన మితిభావః. బ్రహ్మణో జగద్రూపపరిణామశ్చ
మాయయా సమ్భవతి. మాయావచ్ఛిన్న బ్రహ్మణః జగతశ్చ కార్యకారణభావ
ఉపపన్నతరపవ. సత్త్వినాసత్త్వినవా దుర్నిరూపస్య ప్రధానస్య ఈశ్వరశక్త్యాఖ్యస్య
సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వ మయుక్తం. ప్రధానమితి తత్త్వాన్తరం క్లిష్టిత్ స త్వీశ్వరశక్తిరితి
వచనస్తు అశౌతమ్. ప్రధానక్షేత్రీజ్ఞపతి రితి శ్రుతిగతప్రధానశబ్ద శ్చేశ్వరశ
క్తిపరపవ. బ్రహ్మశబ్దశ్చ ముఖ్యయా సృత్యా పరమేవ బ్రహ్మ వక్తి. ప్రధానస్తు
లక్షణయైవ ముఖ్యాధ్యే సమ్భవతి. లాక్షణికార్థస్వీకారో న న్యాయ్యః. ద్వితీయేవస్తుని
పురుషేనతి ప్రధాన న్యాద్వితీయత్వంచ నసమ్భవతి. తస్మా త్సద్వస్తు బ్రహ్మైవ
నతు ప్రధానమ్. నచ బ్రహ్మణః కథంసజ్కల్పఇతి వాచ్యం. మాయావచ్ఛిన్నస్య

జగత్కారణస్వేత్వరాఖ్యస్య బ్రహ్మణ స్సజ్కుల్లోపపత్తేః. నను ఆకాశానిలయో
స్సృష్ట్యనంతరమేవ తేజస స్సృష్టత్వా త్కథ మాదావేవ తేజోఽసృజ దిత్వ
క్త మితిచే న్నాయం దోషః. ఆలోకేయత్యనస్తర మాకాశవాయూ స్సృష్టేతి శేష
పూరణాత్. ఏవం తేజోమయం తద్బ్రహ్మ పునరప్యలోక్య అమ్బు జల
మసృజత్. తథా అమృతమయం జలరూపావన్నం తద్బ్రహ్మ సజ్కుల్వ్య మేదిసి
మసృజత్. ఏవం తేజఃఆదీని సృష్ట్యా తద్బ్రహ్మ భూయోఽవై యక్షత సజ్కుల్వితవత్.
కేమితి. అహ మిమా స్తిస్యో దేవతాః తేజోమ్బుభూమిః జీవేనాత్మనా ప్రవిశ్య
రూప మభిధాం నామచ ఆకరవాణి ఆ సమంతా త్కరవాణి వ్యాకుర్యా మిత్యైక్షత.
ఏతా స్తినః త్రివృత్త్వం ప్రత్యేకం త్ర్యైత్వకత్వం గతాః ప్రాప్తా శ్చాకరవా
ణీత్యైక్షత. త్రివృత్కరణ మిద ముచలక్షణం. పశ్చీమకరణస్య విస్తర సూత్రభా
ష్యేనుసంధేయః.

33౯

శ్లో॥ య త్సజ్కుల్విత మాత్మనా బృహ దిదం త త్సత్యకామం వ్యధా

మూతాని త్రివృదాహితాని భవనే దృశ్యస్తపవాధునా

సూర్యాగ్నిన్ద్రతటిద్గ్రహర్ష నికరా స్తేజఃప్రసిద్ధే జల

క్షోణ్యా తత్రచ రోహితం సిత మధో కృష్ణంచ రూపం త్రిధా. 3౪౦

ఇదం బృహదాత్మనా స్వేన యత్సజ్కుల్వితం తత్ సత్యకామ మమోఘ
సజ్కుల్వ మతపవ వ్యధా చ్చకార. యద్వా ఆత్మనా బృహతా యత్సజ్కుల్వితం
తత్సర్వం సత్యకామ మిదం బృహ ద్వ్యధా దిత్వన్వయః. తిస్యో దేవతా జీవేనాత్మ
నానుప్రవివేశ నామరూపేచ వ్యాచకార. తాశ్చ దేవతా స్త్రివృత శ్చకారేతి చార్థః.
నను దేవతా జీవేనాత్మనానుప్రవివేశ బ్రహ్మైత్వస్య కోర్థః. ఉచ్యతే. అవిద్యాయా
మన్తఃకరణేషువా ప్రతిబిమ్బరూపేణ ప్రవిశ్య తదవచ్ఛిన్నం భూత్వా వా వర్త
తే యజ్జీవరూపం చైతన్యం తద్రూపేణ భూతాని ప్రవివేశ బ్రహ్మైత్వర్థః.
స చావచ్ఛిన్నస్య ప్రతిబిమ్బస్యవా జీవస్య కథ మచేతనేషు భూతేషు ప్రవేశ
ఇతి వాచ్యం. యథా అజ్ఞానేఽనేతనే తథావ తత్కార్యేషు భూతేషుపి.
హస్త త ర్హస్తిజ్ఞానేవ ప్రవిశ్య స్థిత స్వాస్త్యఃకరణోపాధికస్య జీవస్య కథ మ్మున
రూపాతేషు ప్రవేశ ఇహోచ్యత ఇతిచే దుచ్యతే. అజ్ఞానసంసృష్టస్య జీవస్య భూత
సంసర్గ ఆసీ దితియ త్సవ భూతేషు ప్రవేశఇతి. యస్య కారణస్య కార్యేఽను
ప్రవేశసమ్భవాత్ యదా అజ్ఞానం స్వకార్యేషు భూ త్వనుప్రవిష్టం తదైవ అజ్ఞా
నానుప్రవిష్టో జీవో వ్యనుప్రవిష్టవేతి కృత్వా భూతేషునుప్రవిష్ట ఇత్యుక్తమ్. ఏవ

మనఃప్రవిష్టత్వాదేవ చింతస్య భూతసంస్కరణసీ దజ్ఞానసంస్కరణత్. ఇదమే వోక్తం
 భాష్యకాః. అనుప్రవిశ్య తేజోబన్న భూతమాత్రాసంస్కరణం లబ్ధవిశేషవిజ్ఞానేతి.
 భూతాభిమానిదేవతా అనుప్రవివేశేతి రజ్జరామానుజః. త స్మన్దం. దేవతాశరీ
 రాణా మేతావతా ఒస్మప్తత్వాత్. భూతాత్మకదేవతానామేవ త్రివృత్తకృత్వో
 వదేశాచ్చ. ఏవం బృహతా యథాసజ్జల్పితం కృతత్వాదేవ భువనే
 అధునా త్రివృదాహితాని త్రివృత్తకృతాన్యేవ భూతాని దృశ్యన్తే. త్రివృత్కృ
 తత్వం భూతానా మేవమ్ ఏకైకం భూతం ద్విధా ద్విధా విధాయ తత్రైకంభాగం
 పున ర్ద్విధా విధాయ స్వస్వేతరద్వితీయాంశై ర్యోజనా ద్భూతాని ప్ర
 త్యేకం త్రిధా భవన్తి. పశ్చీకరణస్తు ద్విధా విధాయ చైకైకం చతుర్థా పునః స్వ
 స్వేతరద్వితీయాంశై ర్యోజనా త్పశ్చపశ్చ తే ఇతి. తత్ర త్రివృత్కృతం తేజో
 దర్శయతి. సూర్యాగ్నిస్తతటిగ్గ్రహర్షు నికరాః. సూర్యః, అగ్నిః, ఇంద్రః, తటితః,
 గ్రహః, కుజదయః, ఋతుణి, అశ్విన్యాదితారాః అవశిష్టనక్షత్రాణిచ తేషాం
 నికరాః తేజః. త్రివృత్కృతే జలక్షోణ్యోతు ప్రసిద్ధేషవ. యదిదం స్నానపానాద్యుప
 యోగి జలం త త్రివృత్కృతమేవ యా చేయం గృహద్యాధారభూతా భూమి స్సాసి
 త్రివృత్కృతై వ కథమున ర్భూతా సీమాని త్రివృత్కృతాసీతి నిశ్చేతుం శక్యతే
 అత ఆహ. తత్రచ త్రివృత్కృతేషు భూతేషు తేషు రోహితంసితం కృష్ణశ్చైతి త్రిధా
 త్రివిధం రూపం ప్రత్యేకం దృశ్యతే. త్రివృత్కరణత్వాత్ తేజసో లోహితం
 రూప మేకమేవ. జలస్య సితం భూమ్యాస్తు కృష్ణం పశ్చాత్తు ప్రతిభూతం రూపత్రయ
 మితి. ఏవం త్రివృత్కరణేన ప్రత్యేకం భూతత్రయస్య రూపత్రయ మాసీ దితి
 వక్తుమేవ భూతపశ్చకస్య పశ్చీకరణ మిహ నోక్తమ్.

380

శ్లో॥ సూర్యాగ్నాద్యదిషు వాపికాప్రహితటాకాదా యవాదిష్యపి
 ప్రత్యక్షం భువి లోహితం య దిదకం రూపం హి త త్తేజసః
 య చ్ఛేద్యతం త దచాస్తు కృష్ణ మథ య ద్భూమే స్త దేత త్రయం
 సూర్యాదేస్తు పృథక్కృతం యది తదా మిధైవ సూర్యాదయః.

381

వ్యా.-త దేవ భూతత్రయగతం రూపత్రయం దర్శయతి. భువి సూర్యాగ్నాద్య
 దిషు త్రివృత్కృత తేజోమయేష్విత్సర్గః. వాపికాప్రహితటాకాదా త్రివృత్కృతజలవి
 కారేషు వాపీకూపతటాకాదిష్విత్సర్గః. యవాదిషు త్రివృత్కృతభూమయేష్విత్సర్గః
 ప్రత్యక్షం య దిదక మిదం లోహితం రూపం దృశ్యతే త త్తేజసో రూపమ్. యత్

శ్వేతం దృశ్యతే తత్తు అపాం రూపమ్. అథ య త్కృష్ణం రూపం దృశ్యతే తద్దూభా
మేః రూపమ్. అథ రూపత్రయమేవేదం సత్య మన్యన్ద్విధైవేత్యాహబ్రహ్మ. సత్యం
జగన్ద్విధైవ స్యార్థ స్యాపపాదనార్థమ్. త దేత త్రయం రూపత్రయం సూర్యాదేః
సూర్యాగ్నాదేః వాపీకూపాదేః యవాదేశ్చేత్యర్థః. సకాశాత్ పృథక్కృతం
యదితు తదా సూర్యాదయః మిధైవ నిస్తత్త్వత్వాత్. సహి సూర్యాదిషు రూపా
తిరిక్తం కిశ్చిద్వ స్త్వస్తి. నచ రూపం గుణః తద్వద్ద్రవ్యమితి రూపాపగమేపి ద్రవ్య
మస్తీతి వాచ్యం. నామరూపాతిరిక్త జగత్పదార్థాభానా న్నరూపాతిరిక్తద్రవ్యాభ్య
పగమః. సహి నీరూపం ద్రవ్య మస్తి. అథవా అస్తు ద్రవ్యం తద్దూభాతాత్మకమేవ
స సూర్యాద్యాత్మకమితి కృత్వా రూపపుథక్కరణా దేవ రూపాశ్రయద్రవ్యపుథ
క్కారస్యాపి జాతత్వా నిర్దైవ సూర్యాదయఇతి. అయ మ్భావః మృ ద్ధటాత్మ
నేవ త్రివృత్కృతం భూతత్రయం సూర్యాదిరూపేణ పరిణతమ్. తత్ర ఘటా
న్మృదః పృథక్కరణే మృదే వాసావితి ఘటే మృద్బుద్ధికరణే కి మవశిష్యతే. మృద్వ్య
తిరేకేణ స కిమపి. ఏవం సూర్యాదిభ్యః భూతత్రయస్య పృథక్కరణే భూతత్రయ
మేవేదమితి సూర్యాదిషు భూతత్రయబుద్ధికరణే కి మవశిష్యతే. భూతత్రయవ్యతి
రేకేణ సకిమపి. తస్మా ద్ధటవ త్సూర్యాది ర్నిర్దైవ. మృద్వ ద్భూతత్రయం సత్య
మితి. నచాత్ర రూపత్రయపుథక్కరణమేవోక్తం స భూతత్రయపుథక్కరణమితి
వాచ్యం. రూపత్రయాత్మత్వా ద్భూతత్రయస్య సహి రూపత్రయం విహాయ భూత
త్రయం భూతత్రయం విహాయ రూపత్రయం వా వ ర్తతే.

340

శ్లో॥ లోకోఽయం నిఖిల స్త్రివృత్కృతమహాభూతత్రయారబ్ధ ఇ

త్యస్మా ద్భూతమయాకృతిత్రయపుథక్కారే మృషాయ మ్భవేత్

వాగాలమ్బనమాత్రే ఇత్యుపగ తే నామప్రపఞ్చే మృషా

భావం భూతమయాకృతిత్రయ మిదం సత్యం పరం శిష్యతే. 341

వ్యా.-అయం నిఖిలో లోకః త్రివృత్కృతమహాభూతత్రయారబ్ధః ఇతిహే
తోః అస్మాల్లోకా ద్భూతమయాకృతిత్రయపుథక్కారే భూతాత్మకరూపత్రయ
పుథక్కరణే కృతే సతి అయం లోకో మృషా మిథ్యా భవేత్. ప్రపఞ్చస్య నామరూ
పాత్మకత్వా న్నామప్రపఞ్చో రూపప్రపఞ్చఇతి ద్వివిధః ప్రపఞ్చః. తత్ర వాగా
లమ్బనమాత్రే నామప్రపఞ్చే ఇత్యేవం మృషాభావ ముపగతే సతి పరం కేవల
మిదం భూతమయాకృతిత్రయం సత్యం శిష్యతే భూతత్రయాత్మకం రూపత్రయమే
వా స్తి. సూర్యచంద్రాదయః వాపీకూపాదయః వీహియపఘటపటాదయశ్చ సర్వే
నామమాత్రీత్వా నిర్భ్యాభూతా ఏవేత్యర్థః.

342

శ్లో॥ భుక్తాన్నస్య పురీషభావ మయతే భాగో మహా న్మధ్యమో
మాంసం స్యాదణురాశయోఽన్నమయ మిత్త్యుక్తం మనస్త ద్బుధైః
పీతామ్బూనితు మూత్రగక్తమరుతః ప్రాణస్తదమ్భామయ
నేజోఽస్థిచ మజ్జకాచ వచనం తేజోమయీ వాక్తతః. 333

వ్యా.-నను సర్వం జగద్భూతత్రయాత్మకమి త్యయుక్తం మనఃప్రాణవాచా
మతథాత్వా దత ఆహ. భుక్తాన్నస్య మహా భాగః పురీషభావ మయతే. మధ్య
మో భాగో మాంసం స్యాత్. అణు సూక్ష్మో భాగ ఆశయో మనః స్యాత్. తత్తస్మా
న్మనః అన్నమయమితి బుధైరుక్తమ్. అన్నంచ పృథివీమయమేవేతి మనో భూ
మ్యాత్మకమేవేతిభావః. పీతామ్బూని పీతాని జలానితు మూత్రగక్తమరుతో భవ
న్తి స్థూలమధ్యమసూక్ష్మభాగభేదా త్కృమేణేతిభావః. జలానాం స్థూలో భాగః
మూత్రం మధ్యమో రక్తం సూక్ష్మస్తు ప్రాణ ఇతి తత్తస్మాత్ ప్రాణః అమ్భా
మయః భవతి. తేజోపి తైలపుతాదిచ అస్థి, మజ్జే వ మజ్జకా వచనం వాక్పభవతి.
తేజస స్థూలో భాగః అస్థి, మధ్యమో మజ్జా సూక్ష్మోవాగితి వివేకః. తతస్తస్మా
ద్వాక్ తేజోమయీ భవతి, ఏవంచ మనఃప్రాణవాచో నామమాత్రమేవ భూత
త్రయమేవ సత్యమ్. 333

శ్లో॥ వాక్ప్రాణాస్తమనః ప్రవిశ్య భగవాన్ జీవాత్మనా వర్తతే
సూర్యో వా సలిలాశయం ఘటమి వాకాశో హృదాత్మా న చ
ధ్యానాదివ్యవహారవా నుపరమే చిత్తస్య సుప్తా వయం
స్వం ప్రాప్నోతి బృహత్పదం స్వపితి నే త్యాచక్షు తే తజ్జనాః. 334

వ్యా.-భూతత్రయం ప్రవివేక బ్రహ్మ జీవేనాత్మనేతి ప్రాగుక్తం. తదేవ
వివృణోతి వాగితి. భగవాన్ నీశ్వరః బ్రహ్మ జీవాత్మనా వాక్ప్రాణాస్తమనః ప్రవిశ్య
వాక్ప్రాణసజ్జతాన్తఃకరణం ప్రవిశ్య లింగం ప్రవిశ్యే త్యేతత్. వర్తతే భూతత్రయ
మయలింగప్రవిష్టత్వా ద్భూతత్రయం ప్రవిష్టం బ్రహ్మైత్యుక్తమితిభావః. నను
భూతత్రయోత్పత్తేః ప్రాగేవ సిద్ధస్య లింగస్య కథం భూతత్రయమయత్వ మితిచే
ద్దర్శితమేవ తత్పూర్వశ్లోకేన. నను మనఃకరణా మన్నాదయ ఆప్యాయనకారిణవేతి
తదర్థః. నతు జనకా ఇతిచే త్తర్హి తతపవాస్తు తేషాం భూతమయత్వమ్. యద్వా
అపశ్చేకృతపశ్చభూతకార్యం లింగ మిత్యన్యత్ర ప్రసిద్ధత్వా తదనురోధేన అత్రి
వృత్తృతభూతత్రయకార్యమేవ వాగాదిత్రయ మితి సిద్ధమే వాస్య భూతమ.

యత్వమ్. తస్మాత్ అతిప్రత్యక్షతం భూతత్రయం భగవా నవిద్యోపాధిక
జీవరూపేణ ప్రవిష్టః. తిప్రత్యక్షతం భూతత్రయం అన్తఃకరణోపాధికజీవరూపేణ
ప్రవిష్ట ఇతిబోధ్యమ్. యద్వా భూతత్రయం ప్రవిశ్య స్థితో భగవాన్ కిం భూతత్రయే
ఏవ స్థితః. యద్వా తదన్తఃపున ర్వన్వన్త రే ఇత్యత అహ-వాగితి. భూతత్రయే వర్త
మానం వాక్పాణిణా ప్రమనః ప్రవిశ్య వర్తత ఇత్యర్థః. అథవా భూతత్రయం ప్రవి
శ్య స్థిత స్స జీవః క్వేదానీం ప్రవిశ్య స్థిత ఇత్యత అహ-వాగితి-భౌతికానాం దేహానా
మన్త ర్య ద స్తి వాక్పాణిణా ప్రమనః త త్రప్రవిశ్య స్థిత ఇతి యదుపాధిప్రవిష్టస్సన్నేవ
పురా జీవో భూతత్రయం ప్రవిశ్య స్థితః తదుపాధిం ప్రవి శ్యైవేదానీ మపి స్థితః.
కిన్తు తదుపాధి రిదానీం భౌతికేషు దేహేషు వర్తత ఇతిభావః. యద్వా దేవమనన్య
పశ్యాదిదేహానాం నామమాత్రీత్వమేవ భూతత్రయమేవ సత్యమితి కృత్వా ఇదా
నీమపి జీవో భూతత్రయమేవ ప్రవిశ్య స్థిత స్త్రిప్రత్యక్షతమ్ పరన్తు కి ముపాధికోయం
భూతత్రయప్రవిష్టః పురుషోఽత ఆహ వాగితి. లింగరూపోపాధికస్స ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః.
వాగాదిమయేపి లిక్లే మనసః ప్రధానత్వా దుక్తం వాక్పాణిణా ప్రం మన ఇతి. నను
కథం భగవా నన్తఃకరణం ప్రవిశ్య వర్తత ఇత్యత్ర దృష్టాన్తమాహ. సూర్య స్సలిలాశ
యం హృదమివేతి ప్రతిబిమ్బరూపేణేతిభావః. అవచ్ఛేదపక్ష మాశ్రిత్య దృష్టాన్తా
న్తరమాహ ఆకాశో ఘటమివేతి. అథబ్రహ్మైకమేవ సత్యమితి వక్తుం నా స్తి బ్రహ్మైతి
వాదం సౌమ ప్రికబ్రహ్మైకభవబలా త్పరిజిహ్విర్వా జీవన్య సుషుప్తౌ బ్రహ్మైకభ
వం దర్శయతి - హృదాత్మేతి. యద్వా భగవతేప వాన్తఃకరణే ప్రవిష్టత్వా
జీవరూపేణ జీవోఽయం సాక్షా ద్భగవ నేవేతి వక్తుంజీవన్య బ్రహ్మభావ
ప్రాప్తిం సుషుప్తౌ దర్శయతి. హృదాత్మేతి. హృదాత్మామన ఉపాధికః మనోమయ
ఇత్యేతత్. సచాయం జీవః జాగరన్వప్నయోః ధ్యానాదివ్యవహారవాన్సక.
బహుధా సంసరన్నిత్యర్థః. సుప్తౌ చిత్తస్య పరమేనతి స్వం స్వీయం బృహత్పదం
బ్రహ్మస్వరూపం ప్రాప్నోతి. అసంసారి సచ్చిదానందమయం బ్రహ్మ భవతీత్యర్థః.
త త్తదా సుషుప్తౌ జనా స్సమీపస్థాః నా పుమాన్ దేనదత్తాదిః స్వపిత నిద్రాతి
ఇత్యాచక్షతే. కథయన్తి. స్వమపీతోపి గతో భవతీతి స్వపితి శబ్దనిరుక్తే రితిభావః
అత్ర హృదాత్మా సచ జాగరన్వప్నయోః ధ్యానాదివ్యవహారవాన్భవతి ఇత్య
వ్యన్వయో భవతి.

338

శ్లో॥ పక్షీ సూత్రసితో దిశం దిశ మితో ఽలబ్ధాశ్రియో బంధనం

ప్రాప్నోత్యేవ యథాతథా హృదుపధి ర్జీవః పతిత్వాఽభితిః .

అప్రాప్తాయతనో న్యత స్వమయతే బ్రహ్మైవ హృద్బద్ధనం
జీవాఖ్యం బృహ దేకమేవ స దిదం సత్యం మృషాఽతఃపరమ్. 389

వ్యా.-సదృష్టాంతం సుషుప్తిమేవాహ - పక్షీతి. సూత్రానితః సూత్రబద్ధః
పక్షీ దిశందిశం నానాదిశః ఇతః గతస్కౌ క్వాప్యలబ్ధాశ్రయః అప్రాప్తాయతనః
అతఏవ పునః బద్ధనమేవ హస్తస్తమ్భాదికం ప్రాప్నోతి యథా తథా హృదుపధిర్మ
నఉపాధికః జీవః అభితుః పతిత్వా ప్యవహృత్య అన్యతోఽన్యతా ప్రాప్తాయతనః
అతఏవ హృద్బద్ధనం హృద్బద్ధతే యస్మిన్స్త త్తథోక్తం స్వం స్వస్వరూపం
బ్రహ్మైవ అయతే ప్రాప్నోతి. ఇదం సత్. జీవాఖ్యం బృహద్రబ్ధహైకమేవ
సత్యమ్. అతోస్మా ద్రబ్ధవృణః పర మన్యత్సర్వమపి మృత్యైవ. ఏతేన యత్పూర్వ
ముక్తం రూపత్రయం సత్యమితి తదపి మిద్యైవేతి సిద్ధం. సచ వ్యాసూతః. యావ
ద్వ్యవహారం భూతత్రయం సత్యం పరమార్థతస్తు బ్రహ్మ సత్య మిత్యవిరోధాత్ ఇతి.
389

శ్లో॥ వీతాపేన రసాదిభావ మయితే నాన్నేన నిష్పాదితో
దేహోఽయం వటబీజశుక్లఞ్చన నాఽమూలో భవిష్య త్యయమ్
అన్నమ్మూల మతోఽన్య తస్య తు జలం తేజస్తత స్తస్య సత్
సన్మూలా సుకలాః పృతా సదయనా స్తత్సత్ప్రీతిష్ఠా అపి. 390

వ్యా.-నను నా స్తితద్బ్రహ్మ యదుచ్యతే సత్యమితివద స్తం ప్రత్యాహ - వీతా
పేనేతి. అయం దేహః. వీతాపేన వీతాభి రద్భిః. ఋక్పూర్వభూ రితిసమాసాంతో
ఽప్రత్యయః అపాం సమూహ అపమితివా రసాదిభావ మయితేన ప్రాపితేన అన్నేన
వటబీజశుక్లఞ్చన వటకణికాయా మజ్జురఞ్చన నిష్పాదిత ఉత్పాదితః యథా వట
బీజం భవినిష్ఠి స్తం జలై రార్ద్రీకృత మజ్జురం జనయతి తథా మాతాపితృభ్యాం
భుక్త మన్నం తత్ప్రీతేరేవాద్భి శ్శోణితశుక్లాత్మనా పరిణతం సద్దేహం జనయతీత్య
ర్థః. ఏవ మజ్జురఞ్చన కార్యత్వాదేవాయం దేహః అమూలః నిష్కారణః సభవి
ష్యతి. శుక్లస్య బీజం యథా మూలం తథా దేహ స్యాస్య కార్యత్వే నావశ్యం కిఞ్చ
నూలం భవితు మర్హత్యేవ. నిర్మూలస్య కార్యస్య అనమ్భవాదితి భావః. అతః
అన్యదేహస్య అన్నమ్మూలం భవతి. అన్ననిష్పాదితో దేహ ఇత్యుక్తత్వాత్ సచ
దేహస్య పశోణితం శుక్లమేవ మూలం సత్యన్నమితివాచ్యం. తస్యాన్నపరిణామ త్వే
నాన్నత్వాత్. తచ్చాన్నం కార్యమేవేతి. తస్యాపి కిఞ్చనూల మవశ్యం భవితవ్యం
తదేవ దర్శయతి. తస్యాన్నస్య తు జలం మూలమ్. పృష్ట్యా వీహ్యదినస్యోదయాత్.

తస్యాపి జలస్య కార్యత్వా త్కించ్చిన్మూల మావశ్యక మితి తద్దర్శయతి. త త స్తస్య జలస్య తేజః మూలమ్. గ్రీష్మే సూర్యకిరణసంతాపే సతి వర్షాను పృథ్వ్యదయదర్శనాత్. స స్తచ్చా ద్దేహ తేస్వదోదయదర్శనాత్. మేఘాత్కృతస్య ధూమ స్యాగ్ని కార్యత్వాచ్చ. సూర్యకిరణానా మేవ పర్జస్వీభూయ వర్షణ మితి శ్రుతిప్రసిద్ధేశ్చ. ఇదాసం శరీరస్య తాపాధికేయే సతి శ్శచ్చదేవ పృథ్వ్యదయదర్శనాచ్చ. జలస్య తేజఏవ మూలం తస్యాపి తేజసః కార్యత్వేన కిచ్చిన్మూలం న్యా దిత్యత ఆహ. తస్య తేజసః సద్బ్రహ్మమూలం సత ఉదితం తేజఃకర్మక్తత్వాత్. సచ బ్రహ్మణ ప్రజోజాత మిత్యయ మంశోనుభవానారూఢ ఇతివాచ్యం. తేజసః కార్యత్వేన లిప్తేన సాధితస్య కారణస్య బ్రహ్మణః పరోక్షస్య అనుభవారోహణాయోగాత్. సహి ధూమలిప్తేన సాధితో వహ్నిః ప్రత్యక్షో భవతి. నా ప్యప్రత్యక్షత్వమాత్మేణాన నితీవక్త్రం శక్యతే. న చాకార్యమేవ తేజ ఇతివాచ్యం. చ్యవ్యత్వేన తేజసః కార్యత్వాత్. యద్దృశ్యం తస్యస్య మితి హి వ్యాప్తిః. తస్మాత్ సకలాః ప్రజాః సర్వాణి భూతాని సన్మూలాః సదేవ మూలం యేషాస్తే సన్మూలాః అతపస సదయనాః సతి అయసం స్థితీ ర్యేషాస్తే తథోక్తాః తత్తథా చత్ప్రతిష్ఠాః సతి ప్రతిష్ఠా లయో యేషాస్తే తథోక్తాశ్చ భవన్తి. మృన్మూలస్య ఘటస్య మృద్యేవ స్థితిలయయో ద్దర్శనాత్. ఏవం సన్మూలత్వాదేన సత్తాదాత్మ్యమ్ ప్రజానాం యథా మృన్మూలస్య ఘటస్య మృద్ధుట ఇతి మృత్తాదాత్మ్యం. స జ్జగదితి హి ప్రతీతిః. అతఏవ జగత ససదేవ కారణం సశు సద్భిన్నం కిచ్చిత్.

38౬

శ్లో॥ కార్యంనామ న కారణా ద్భువి పరం వస్త్యస్తి కిచ్చి త్తతః
సత్యం కారణమేవ కార్య మనృతం హేత్వాత్మనా తత్తు సత్
మృతాస్నియా సపరోఽస్తి కుమ్భఇతి కోప్యర్థః క్షితౌ మృత్తికా
సత్యా కుణ్డ మధానృతం త దుదితం మృతాస్నిత్మనా తత్తు సత్. 38౭

వ్యా.-నన్వస్తునామ జగత్కారణం బ్రహ్మ. తదేవ సత్య మేక మన్య త్వత్వం మిథ్యేత్యస్యార్థస్య కథ మభ్యుపగమోఽత ఆహ- కార్యమితి. భువి కార్యంనామ నామేతిప్రసిద్ధా. కారణా త్పర మన్య ద్వస్తు కిచ్చిదపి నాస్తి. తత స్తస్మాత్ కారణ మేవ సత్యం సత్త్వాత్ కార్య మనృతమేవ. అసత్త్వాత్. తదపికార్యం హేత్వాత్మనాతు కారణస్వరూపేణాతు స త్వత్వమేవ. తత్ర నిర్గుణ మాహ. క్షితౌ లోకే మృతాస్నియాః పరః అన్యః కుమ్భఇతి కోప్యర్థః పదార్థః నాస్తి. మృత్తికా సత్యా. అథ తదుదితం కుణ్డం ఘటః అన్యత మనత్యం తత్కుణ్డం మృతాస్నిత్మనాతు సత్. కార్యం

స్వేన సూక్షణాన్మతం కారణసూక్షణేణ సత్యం కారణం సత్యమేవ సత్త్వాదితి
ఫలితాన్తః. 382

శ్లో॥ అన్నం సత్య మిదం శరీర మన్మతం కార్యం య దన్నస్య త
స్మిధ్యాఽన్నం జలమేవ సత్య ముదకం హేతు ర్య దన్నస్య తత్
తేజ స్సత్య మిదం మృషైవ సలిలం తేజోమయం య జ్జలం
తేజస్తచ్చ మృషా సత స్సముదితం సత్యం స త్కేవలమ్. 383

వ్యా-సను భవతు కారణం సత్యం కార్యమిధ్యా కథం సత్యస్యభూతత్రయా
త్మకస్య సూక్ష్మత్రయస్య మిధ్యాత్వ మత ఆహ. అన్నం సత్య మ్భవతి. ఇదం శరీర
మన్మత మ్భవతి. తిత్ర హేతుమాహ. య ద్యస్తాత్ అన్నస్య శరీరం కార్యం భవతి.
అన్నాత్కారణా దతిరేకేణ కార్యస్య శరీర స్యాసత్త్వా చ్చరీరం మిధ్యా. కారణ
మన్నంతు సత్త్వా త్సత్యమ్. అన్నాత్మనాతు శరీరమపి సదేవ. తచ్చాన్నం మిధ్యా
జలమేవ సత్యమ్. యద్యస్తాత్ తమదక మన్నస్య హేతుః. తేజఏవ సత్యమ్ ఇదం
సలిలం మృషైవ. యత్ జలం తేజోమయం తేజఃకార్యమ్. తచ్చ తేజః మృషా
యస్మా త్సత స్సకాశా త్తేజ స్సముదితమ్. తత్తు స త్కేవలం సత్యమ్. శరీరాది
స్వకార్యదృష్ట్యా సత్యాస్య పృన్నాదీని కారణాని జలాదిస్వకారణదృష్ట్యా అస
త్యాన్తేన. కారణం సత్యం కార్యం మిధ్యేతి సిద్ధాంతాత్. తస్మా త్సత్యమపి భూతత్ర
యం మిధ్యైవ. కార్యత్వాత్. కారణం సద్వస్తుతు సత్యమేవ సతు మిధ్యా అకార్య
త్వాత్. కారణభూతసద్రూపేణ భూతత్రయమపి సత్య మేవ. సత సత్యత్వా దితి
భావః. 384

శ్లో॥ తేజోఽబన్నమయం సమస్తభువనం భూతత్రయం త త్వయం
మిధ్యై వానిగతాత్మకారణబృహద్రూపేణ సత్త్వాచ్యతే
సత్యం బ్రహ్మతు త త్వయం య దభవం నిర్వికీయం కారణం
సర్వస్యాపి తత స్స దిత్త్యభిధూ బ్రహ్మైకమే వోచ్యతే. 385

వ్యా-తత్ ఏవం భూతత్రయస్య మిధ్యాత్వా దేవహేతోః తేజోఽబన్న
మయం సమస్తభువనం స్వయం స్వేనసూక్షణ మిధ్యైవ. తథా భూతత్రయరూపే
ణాపి మిధ్యైవ భూతత్రయస్యాపి మిధ్యాత్వాత్. కిన్తు అనుగతాత్మకారణబృహ
ద్రూపేణ భూతత్రయద్వారా స్వానుగతం యదా త్మకారణం స్వస్య పరమకారణం
బృహద్బ్రహ్మతద్రూపేణ సత్సత్య మిత్యుచ్యతే. తద్బ్రహ్మతు స్వయమేవ స్వాత్మ
నైవ సత్యం. తత్ర హేతు నాహ. యద్యస్తాత్ బ్రహ్మ అభవ మజ మకార్య మితి

యావత్. అతపవ నిర్విక్రియం షడ్భావనికాచూన్యం సర్వస్యాపి జగతః కారణంచ కారణమపి. భూతత్రయం కార్యత్వా దసత్య మిత్యత ఉక్త మభవ మితి. సవికారత్వా జ్ఞగ దిద మనృత మిత్యత ఉక్తం నిర్విక్రియమితి. కారణత్వా స్పృహ సత్య మిత్యేత దర్థ ముక్తం కారణమితి. తతః ఏవం సత్యత్వా దేవ ఏకం బ్రహ్మైవ సదిత్యభిధయా నామ్నా ఉచ్యతే. బ్రహ్మైవ సత్యత్వా త్సచ్ఛబ్దవాచ్యం సతు భూతత్రయం నాపిభాతికం జగత్త్రయ మసత్యత్వాత్ ఇతిభావః. నను కార్యత్వానాక్రాంతం కారణత్వం వస్తున సృత్యత్వప్రయోజకమ్. తదస్త్యేవ ప్రధానేతి కథం సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రధానం సభవే దితిచే న్నైవమ్. సత్యధ్యస్తత్యేన ప్రధాన స్యాసత్యత్వా త్సత్ప్రధానమితి ప్రతీతిస్తు సజ్జగదితివ త్సత్తాదాత్మాధ్యాసప్రయుక్తమేవేతి సచ సత్యధ్యస్తత్వాదేవ బ్రహ్మణోఽపి సచ్ఛప్రేతిప్రతీతి రితివాచ్య మసత్యస్తస్య సతపవ బ్రహ్మత్వాత్. సచ ప్రధానమ ప్యసత్యస్తమితి వాచ్య మచేతనస్య తస్య చేతనాధ్యస్తత్వంవినా స్వాత్మలాభానన్భవాత్. ప్రధానంభాతిప్రతీతే. ప్రధానస్య బ్రహ్మణ్యాధ్యాసంవినా సమన్భవాత్. సచ జీవాభిన్నం బ్రహ్మణ్యధ్యస్తమేవ దేహాదిషు మనుష్యాహ మిత్యాదిప్రతీతే రితి వాచ్య మసత్యస్తచై తన్యరూపస్యైవ జీవస్య బ్రహ్మభిన్నత్వం సత్యధ్యస్తస్య సంసారిణ్యితి. తస్మా త్సర్వాధ్యాసాధిష్ఠానం సర్వకారణంచ బ్రహ్మైకమేవ సత్యమ్. తతోఽన్య దవ్యక్తాదిదేహాంతం సర్వం మిద్యైవ.

3౪౯

శ్లో॥ లో కేఽస్మిన్ పురుషస్య మృత్యుమయత స్సమృద్ధతే వా గ్మృది
ప్రాణే తచ్చ స తేజసి ద్యుతిమయే బ్రహ్మణ్యనస్తేచ తత్
స్వాపే బ్రహ్మణీవా ప్రవిష్ట ఇహ యస్త్యజ్ఞ స్స దేహం భజే
దుత్థాయావశధీ రితస్తు విబుధో నావ రతే తః పునః.

3౫౦

వ్యా.-సత్ప్రేతిహః ప్రజా ఇత్యుక్తమ్ కార్యకరణసజ్ఞాతః ప్రజాశబ్దార్థః శత్రు కార్యస్య దేహస్య భూతేషు లయ ఇహైవ దృశ్యతే. తేహంచ భూతానాం సతి లయ శ్వాస్తా దవగమ్యతే. కరణానాన్తు భూతేషు లయో నశ్యశ్యతే. స్థూలం దేహం పరిత్యజ్యైవ క్వాపి కరణాత్మకస్య లింగస్య గమనాత్. అతః కథం తేహం సత్ప్రేతివృత్త్యం జ్ఞాతుం శత్యత ఇతి శక్త్యాం సుషు స్తివృష్టాన్తావప్తమేభవ మృతౌ తావ త్కరణానాం సతి లయం దర్శయతి లోక ఇతి. అస్మిన్ లోకే మృత్యుమయతః గచ్ఛతః మ్రియమాణస్య పురుషస్య వాక్ వాగ్నియం హృది సమృద్ధతే మనసి లీయతే. వాగ్నిత్యుపలక్షణం సర్వేషా మిద్ధియాణాం. సర్వాణీద్ధియాణి

స్వస్వవ్యాపార మాత్రమే చూపవలెనని యిది స్పష్టత్యర్థం. మనఃపూర్వకత్వా దిద్వి
యవ్యాపారస్య. ఏవం బాహ్యేద్వియవ్యాపారోపరమేనతి జాగ్రదవస్థాం విహాయ
స్వప్నావస్థాం ప్రవేశించుచున్నది. తద్వలన పాత్రే సమృద్ధ్యతే నిర్వాహారం స
త్పాత్రే లీయతే. మనోవ్యాపారం వాగాదీద్వియవ్యాపారంచ విహాయప్రాణవ్యాపా
రమాత్రావశేషః భవతి యదవస్థాం. నుషు ప్రవృత్త్యానామివేతిభావః. సచ ప్రాణః
తేజసి సమృద్ధ్యతే. ప్రాణవ్యాపారభూతోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసావపి పరిత్యజ్య కేవ
లాస్త్రకరణాత్మనా వర్తత్యత్యర్థం. క్రియాశక్తిజ్ఞానశక్తిరహితం య దస్త్రకరణం
తద్రూపేణ వర్తత్యత్యర్థం పరినిష్పన్నం. అస్త్రకరణస్య తేజసత్వా దుచ్ఛ్వాస
నిశ్వాసరహితేషి శరీరే క్లిష్టతామహాస్య ముపలభ్యతే. తద్ధి అస్త్రకరణస్య స్వస్వ
లింగమే తేజసి జీవే సమృద్ధ్యత్యత్యర్థం. తదానీమవస్థయమేవార్థః. అస్త్రకరణోప
హితత్వా జీవస్య. తచ్చ తేజః మృతమయే తేజోమయే వైతస్యనానేత్యర్థం.
అసస్త్రే పరిచ్ఛేదత్యయరహితే బ్రహ్మణి సతి సమృద్ధ్యతే అస్త్రకరణతాదాత్మ్యా
ధ్యానంచవిహాయ బ్రహ్మరూపేణావతిష్ఠతే జీవత్యర్థం. శరీరా త్తచ్ఛ్వాస్య మపగ
చ్ఛతి శరీరం శీతల మృతమితి. మృతమితివ్యవహారశ్చ సమృద్ధ్యతే. అస్యాందశాయాస్త్ర శరీరే
నాస్త్రస్త్రకరణమితి బోధ్యమ్. తత్సత్త్వే బౌద్ధ్యపలమృతమితి. స్వాపేవా నుషు
ప్రాపివ ఇహమరణకాలేపి యస్త్ర అజ్ఞః ప్రదర్శితవిధయాబ్రహ్మణి ప్రవీప్యః సః అవ
శభీవాసనాపరతస్త్రబుద్ధిస్స ఇతోబ్రహ్మణస్సకాశా దుత్థాయ దేహం భజేత్.
విబుధస్త్ర బ్రహ్మణి ప్రవీప్యస్స స్వతో బ్రహ్మణో న పునరావర్తతే. ప్రక్షీణసర్వ
వాసనత్వా దితి భావః. అత్రేదం తత్త్వమ్. జాగరే బాహ్యేద్వియవ్యాపార
సహకృతం స్వజ్ఞానశక్తిభూతమనోబుద్ధిచిత్తాహజ్ఞానవ్యాపారసహకృతం స్వక్రి
యాశక్తిభూతప్రాణవ్యాపారసహకృతంచ స దస్త్రకరణం వర్తతే - తత్తాదా
త్మ్యాధ్యాసా జ్ఞేయః ప్రశ్నా మ్యహం మనోమ్యహం ప్రాణిమ్యహం మితి మన్యతే.
స్వప్నేతు బాహ్యేద్వియవ్యాపారరహితం జ్ఞానక్రియాశక్తిద్వయవ్యాపారసహితం
సద్వర్తతే తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసా జ్ఞేయః స్వాప్నా వదార్థా ననుభవిన్నివ వర్తతే.
నుషుప్తేతు బాహ్యేద్వియవ్యాపారరహితం జ్ఞానశక్తివ్యాపారరహితంచ సద్వర్తతే
క్రియాశక్తివ్యాపారమాత్రేవిశిష్టమ్. అతపవ తదా జీవః విశేషవిజ్ఞానరహితః కేవలం
ప్రాణితి. మరణేతు అస్త్రకరణస్య క్రియాశక్తివ్యాపారోపి నశ్యతి. అతపవ సప్రా
ణితి మృతమితి వ్యవహారః. ఏవం నిర్వాహారం తదస్త్రకరణం వాసనానూపేణ
బ్రహ్మణి నిలీయ వర్తతే. తస్మామేవాస్త్రకరణవాసనాయా దిద్వియవాసనాఅపి

నిలీయ వర్తంతే. ఇదంచ వాసనానూప మస్తాకరణం బ్రహ్మనిష్ఠం కాలకర్మవశా త్పున ద్దేహోచ్చరే పరివిశ్య స్థాల్య మ్పాప్రి ప్యాస్తాకరణం భూత్వా శక్తిద్యయంచ ప్రిప్య స్థాల్య మాపన్నై రిద్రియైశ్చ విశిష్టం తస్యైవ్యవహారాస్పదం భవతీ త్యయం మృతస్య పునరుత్పత్తిప్రకారః. బ్రహ్మవిదోస్తాకరణస్తు వాసనానూపేణ బ్రహ్మణి నిలీయ నవర్తతే. కిన్తు స్వకారణేషు భూతేషు లయం గచ్ఛతి. నహైవే ద్రియవాసనాభిః. అతఏవ వాసనాభావా న్న బ్రహ్మవిదః పునరుత్థానం బ్రహ్మణి పరివిష్టస్య. నచాస్తాకరణే నష్టే తదుపహితో జీవోపి నష్టఇతి వాచ్యం. ఘటేనష్టే ప్యాకాశస్య నాశాదర్శనాత్. ననైవ మస్తాకరణే వాసనాభావ మాపన్నేనత్వపి జీవ ఉపాధ్యభావా ద్బ్రహ్మైవానీదితి వాచ్యం. వాసనానూపాస్తాకరణోపాధే స్సత్త్వాత్. నను కథం బ్రహ్మణి వాసనానాం సత్త్వ మితిచే ద్బ్రహ్మోపాధా వజ్ఞానే ఇతివిద్ధి. ఏతేన పరిలయే ముణేవా జీవస్య అస్తాకరణవాసనావ దజ్ఞాన ముపాధి రితి సిద్ధమ్. నను బ్రహ్మణోపి తదేవేతి తోభేదో జీవబ్రహ్మణోరితిచే దుచ్యతే. కేవల మజ్ఞానం బ్రహ్మణ ఉపాధిః. వాసనావ దజ్ఞానం జీవస్యేతి - అతఏవ బ్రహ్మణ ఉత్పత్త్యాద్యభావః. నను అతత్త్వవిదః ప్రాణోత్క్రమణం శూన్యతే. ఇహాతు ప్రాణలయ ఇతి కథ మవిరోధఇతిచే దుచ్యతే. మనఃప్రాణేద్రి యాత్మకం లింగం వాసనానూపం త్పున ద్దేహోస్తర మాపద్యత ఇత్స్యక్తత్వా దేత ద్దేహవచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశే లీనస్య లింగస్య దేహోస్తరావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశా త్పునరుత్థాన మేత ద్బ్రహ్మప్రదేశా దుత్క్రాంతివినా ననమ్భవతీతి కృత్వా నవిరోధః. అతఏవేహపుక్త ముత్థాయేతి. తస్మైణాయంశ్చఉభయార్థబోధకః. ప్రకృ తదేహవచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశా దుత్థాయేతి దేహోస్తరావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశా దుత్థాయేతిచ ఏతద్దేహవచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రదేశా దుత్థాయదేహోస్తరావచ్ఛిన్న బ్రహ్మ ప్రదేశేనిలీయ వర్తతే. తస్మా త్పునరుత్థాయ దేహతాదాత్మ్యాధ్యానం భజతీతి. యద్వా లింగం వాసనానూపేణ హృదయావచ్ఛిన్నే బ్రహ్మణి నలీయతే. కిన్తుదేహద్భ హిస్థనవానస్తే బ్రహ్మణి. తథాచ లింగస్య బ్రహ్మణి లయ శ్శరీరా దుత్క్రాన్తి పూర్వకవేతి. ననైవం తత్త్వవిదోఽపి లింగస్య శరీరా దుత్క్రాన్తి స్సామితి వాచ్యం. తత్త్వవి లింగస్య స్వకారణే భూతపశ్చ కే వినైవోత్క్రాన్తిం నష్టత్వాత్. నష్టే లిక్లే తత్త్వ విదా బ్రహ్మైక్యస్య ప్రాప్తత్వాచ్చ దేహేవేవ. నను అవశధీరిత్స్యక్త మయుక్తం. వాసనామయత్వా దే వాస్తాకరణశబ్దవాచ్యాయా ధియితిచే నైషదోషః. కార్యస్య కారణపారతస్య్ర్యం తావత్ప్రసిద్ధం వాననైవ స్థూలాసతీ ధీర్భవతీతి కారణ

భూతవాసనాపారతన్యం కార్యభూతిధియ ఉచితమేన. భవతు బుద్ధేర్వాసనాపారతన్యం. వాసనాపారతన్యబుద్ధిశక్త్యవ్యవస్థాభివ్యక్తిచేదుచ్యతే. త్వక్తసూక్ష్మభావప్రాప్తస్థూలభావబుద్ధ్యుపాధికస్సన్నిత్యర్థః. యద్వా అవశధీః కర్మపరనతబుద్ధిస్సన్నిత్యర్థః. సచ బుద్ధిర్వాన్వేయతదేతి వాచ్యం. వాసనాపారతన్య సత్త్వాత్. ఏవ మన్వతన్తత్త్వాదేవ జీవస్య దుఃఖఃపరమజన్మలాభః. ఏవం యదేతే బ్రహ్మజ్యేష్ఠ లీయస్తే ప్రజాగతి కృత్వా పరియేష్యేవమేవేతి సత్ప్రతిష్ఠాపవ ప్రజాః. 390

శ్లో॥ ఏతేనైవ సతా ౭౭త్తనా జగ ద్దిదం యేనాఖిలం సాత్మకం

తత్స త్కారణమేకమేవ పరమం సత్యం సతత్త్వాన్వయచ

జీవాభిన్న మిదం బృహ త్ప్రతిదినం సమృద్ధ్య స గ్త శ్రేష్ఠాః

స్వాపేనైవ విదు ర్యదైవ మధుతాం ప్రాప్తా రసా ఆశ్మనః. 391

వ్యా.-సత్త్వా ద్బ్రహ్మ సత్య మిత్యుక్తం ప్రా గిదానీస్తు ఆశ్మత్వాదవీత్యుచ్యతే. యేన హేతునా అఖిల మిదం జగత్ ఏతేన సతా సద్రాప్తేణ ఆత్మనైవ సాత్మకం భవతి. స్వరూపంలభత ఇత్యేతత్. యథా మృదాఘట స్తన్ననాచ పట ఇతిభావః. శత్రస్మా త్కారణాత్ జగతః పరమం ముఖ్యం కారణ మేకం సదేవ సత్యమ్. అన్యజగతః సచ సదేవ ఆత్మా. విధేయప్రాధాన్యా త్పంస్త్యం స ఇతి. కార్యస్య కారణమేవాత్మా స్వరూపం యథా ఘటస్య మృ త్పటస్యచ తన్మః. ఏవం జగత స్సదేవ కారణ మిత్యాత్మాపి సదేవ. ఏవం కార్యస్యాత్మత్వాదేవ కారణం సత్యం యథా ఘటస్యాత్మత్వా న్మృ త్సత్వా అన్యత్తు నామ రూపాత్మకం కార్య మసత్యమేవానాత్మత్వాత్. తస్మా త్సమగ్రాప ఆత్మైవ సత్యః అనాత్మేదం జగన్మిద్యైవ. నను కథ మిదం బ్రహ్మనుభ వానుభవం స్యా దత్యస్త పరోక్షం పర్యతస్థవహ్నోదయ దతతహ, ఇదం సద్రాప్త మాత్మభూతంచ బృహద్బ్రహ్మ జీవాభిన్న మేవ. జీవశ్చ ని త్యాపరోక్షపవేతి జీవ త్వేన హావేణాపరోక్షత్వం బ్రహ్మణ ఇతిభావః. యద్వా జీవపవాత్మా ఆత్మశబ్దస్య జీవే రూఢత్వా దతతహ. జీవాభిన్న మిదం బృహదితి. అథవా యో జగతఆత్మా సవవాస్య దేహస్యచాత్మా. జగదన్తఃపాతిత్వా ద్దేహస్య. నను దేహస్య జీవపవాత్మా జగతస్తు బ్రహ్మైవాత్మేతి కథం దేహస్యాత్మా బ్రహ్మ స్వాద తతహ. జీవాభిన్న మిదం బృహదితి- యోదేహస్యాత్మా జీవః తదభిన్న మేవ జగదాత్మభూతం బ్రహ్మేతి. సచ కథం జీవబ్రహ్మణో రభేద ఇతి వాచ్యం భేదకోపాధివిలయాదితి. యద్వా అన్య జగతో బ్రహ్మ స్వాదాత్మా. కః పున ర్జీవస్యాత్మేత్యతతహ. జీవాభిన్న మిదం బృహదితి. జీవపవ బ్రహ్మ సతు

జీవస్యాత్మా బ్రహ్మ. చైతన్యరూపస్య జీవస్య (బ్రహ్మణ్యనధ్యస్తత్వాదబ్రహ్మణోకార్యత్వాచ్చ. బ్రహ్మణవన్తఃకరణే ప్రవిష్టస్య జీవశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ. నను సుషుప్తావిన మరణే బ్రహ్మణి ప్రవిశన్తి ప్రజా ఇత్యుక్తం తత్కిమివేత్యత్రాహ ప్రతిదిశమితి. యద్వాయది జీవబ్రహ్మణో రభేద స్తస్మి క్షతో జీవస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిః ఆత్మాహి స్వస్య నిత్యపాప్తః. ఇత్యేతదహ-ప్రతిదినమితి. ప్రజాః జీవా లిక్లేన ఇత్యేతత్ ప్రతిదిన మహారహః. స్వాపే సుషుప్తిదశాయాం జాగరస్వప్నయో రనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసా న్న బ్రహ్మపాప్తిరితి భావః. త త్పూర్వోక్త మాత్మభూతం సద్బ్రహ్మ సమృద్ధ్య సమ్ప్రాప్త్య నైవవిదుః. వయం బ్రహ్మ సమృద్ధ్యామహే ఇతి న విదూరేవ. అజ్ఞానావృతత్వాదితి భావః. తత్ర దృష్టాస్తమాహ. యథా రసాః పుష్పరసాః మధుతాం పాప్రాప్తస్యంతః ఆత్మనః స్వాత్మ నైవవిదుః తద్వత్. నను రసానా మచేతనానాం యది మధుభావాపత్తేః పాప్రా గాత్మజ్ఞానం స్యా త్తర్హి మధుభావపాప్రాప్తా నానీదితి వక్తుం శక్యం. తదేవ నాస్తీతి కథ మిద ముక్త మితిచే న్నైషదోషః. పుష్పస్థాః మధుకరైః పృథక్పృథక్గృహ్యమాణా అపి రసా మధుభావపాప్రాప్తా మధుకరై ర్మనుష్యైర్వా న పృథక్పృథక్గ్రహీతుం శక్యస్తథాత్మస్మిన్నర్థే తద్వాక్యస్య తాత్పర్యాత్. తథాచ మధుతాంపాప్రా రసా ఆత్మనః పృథక్పృథక్ గృహానప్రతిబోధయన్తీతి వ్యాఖ్యేయమ్. లిక్లేనో జీవా సుషుప్తా లిక్లేతాదాత్మ్యాధ్యాసం విహాయ బ్రహ్మరూపేణ తిష్ఠన్తి తథా స్థితికాలేపి అజ్ఞానావరణసత్త్వా దహం బ్రహ్మైతి నవిదుః. కేవలం బ్రహ్మసద్వ స్త్వసుభవన్తి. అతఏవ సుఖ మహ మస్వాప్న మిత్యుత్థితస్య పరామర్శః అజ్ఞానస్యాపి సత్త్వాదేవ న కిచ్చిద వేదిష మితి పరామర్శః. నచ భేదకాజ్ఞానస త్వేకథం జీవబ్రహ్మభేద సుషుప్తావసీతి వాచ్య మజ్ఞానోపహితబ్రహ్మభేద స్యానుపవత్త్యభావాత్.

370

శ్లో॥ మ ర్త్యత్వాదివిశేషసంస్కృతిమయాజ్ఞానావృతే సుష్ణువాత్

స్వాపే బ్రహ్మణి సజ్గతా అపి జనా ఆత్మస్వరూపావిదః

స్వాపాన్తే పున రాక్షుషన్తి నియతం దేహం సుఖాదాగతాః

సమ్మత్తిం పునరాగతించ నవిదు హ్మార్ఘం గతావా జనాః. 371

వాక్య.-కస్మాద్బ్రహ్మణి సమృద్ధ్య స్వాపే జీవా ఆత్మానం నవిదుః కుతః పున సంసార మ్ప్రీత్యా యాన్తీత్యత్రాహ. జనాః జీవాః స్వాపే బ్రహ్మణి సజ్గతా అపి మర్త్యత్వాది విశేష సంస్కృతిమ యాజ్ఞానావృతేః మ ర్త్యత్వాదిరూపవిశేష సంస్కారప్రచుర్రాజ్ఞానావరణస్య సమ్మవాద్ధేతోః ఆత్మస్వరూపావిదః ఆత్మన స్స్వి

రూప మజాన చ సస్యస్తః స్వాపాస్తే పునః నియతంస్వం స్వం దేహ మాఘ్నవన్తి. ప్రాతిస్వికసజ్ఞాతతాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రతిపద్యస్త ఇత్యర్థః. తత్తత్సంస్కారవశా దితిభావః. ఏవం బ్రహ్మప్రవేశతన్నిర్గమయో రపరిక్షానే హేతు ముక్త్వా దృష్టా స్తమాహ. ఏవంసుఖా ద్బ్రహ్మానందా దాగతా జనాః సమృత్తిం బ్రహ్మప్రాప్తిం పునరాగతిం బ్రహ్మణః పునరాగతించ సవిదుః. వా యథా మూర్ఛాం గతాః జనా మనుష్యాః కేసచి స్మృచ్చదా ప్రవేశితా స్తతోఽనరోపితా శ్చాత్మనో మఞ్చస్థా నవరూఢాన్వా సవిదుః తద్వదిత్యర్థః. ౨౫౩

శ్లో॥ న్వాపేఽస్తే ప్రిలయేచ సత్కుపగతో వీచీతరక్షాదివ

తస్మత్తిం జలధౌ విశశ్యతి పునా న్నాయం యతోఽవిక్రియః

నాసౌ బ్రహ్మవికారఏవ భవతి బ్రహ్మైవ తేనామునా

త్యక్తాసౌ మ్రియతే తను ర్విసలితా శాఖేవ జీవన్తు నో.

3౫౩

వ్యా.-నను యది జీవానాం సతి సమృత్తి స్సత్యైవ స్యా త్త్వనిత్యత్వమేవ స్యాత్. జీవాన్తు నిత్యైశ్చత్యభ్యుపేయతే. తత సమృత్తి రియ మనత్యై వేశ్యతేహ. యతోయస్మా దయం పునా సవిక్రియః జన్మాదివికారరహితః తస్మాత్ స్వాపే లస్తేమరణే ప్రలయే చకారా న్మూర్ఛాయాం సతి బ్రహ్మణి సమృత్తి ముపగతోఽపి జ లధౌ వీచీతరక్షాదివత్ ఇతి వ్యతిరేకదృష్టాంతః. నవినశ్యతి- యథా వీచీతరక్షాదయః జలధౌ సమృత్తి ముపేత్య నశ్యన్తి తద్వ న్ననశ్యతీత్యర్థః. వీచీతరక్షాదీనాం సవి కారత్వాదితి భావః. స్థూలసూక్ష్మత్వభేదా ద్వీచీతరక్షజబ్ధవ్యయప్రియోగః ఆది శబ్దేన బుద్బుదాదిగ్రహణమ్. కస్తా దయ మవిక్రియోఽతేహ. అసౌ జీవః బ్రహ్మ వికారః నైవభవతి. యథా వీచీతరక్షాదయః సముద్రవికారా భవన్తి తద్వ దిత్యర్థః. యో యస్యవికార స్తస్య తస్మిన్ సమృత్త్యా లయ స్యాత్. యథా జలధి వికారాణాం తరంగబుద్బుదాదీనాం జలధౌ సమృత్త్యా లయః యథాచ మృద్వికా రాణాం ఘటశరావాదీనాం మృది సమృత్త్యా లయః ఏవం యది జీవో బ్రహ్మ వికార స్యాత్. తర్హి బ్రహ్మణి సమృత్త్యా లయ స్యాత్. నతు తథా బ్రహ్మవికారో జీవః. అజత్వా దతేవ నాశాభావోఽతేవ నిత్యోఽవిక్రియశ్చ. కిచ్చయది జీవో బ్రహ్మవికార స్యాత్ తర్హి వికారి బ్రహ్మే ప్యనిత్యమేవస్యాత్. నహి వికారి క్వాపి నిత్యం దృష్టం శ్రితంవా ఉపపన్నంవా. నిరవయవస్య బ్రహ్మణో వికారిత్వం చాయుక్తం నచైవం జగదపి బ్రహ్మవికారో నభవేత్. నచేష్టావత్తి. జగత్కా రణం బ్రహ్మేతి సిద్ధాంతిత్వాత్. కారణంహి వికారి కార్యన్తు వికారః ఇతి

వాచ్యమ్. బ్రహ్మ జగద్రూపేణ విక్రియతే మృదివ ఘటరూపేణేతి నాస్మాభి
 రుచ్యతే యేన వికారి స్యా ద్రుప్తమ్. కిన్తు రజ్జురివ సర్పరూపేణ బ్రహ్మ జగద్రూపేణ
 వివర్తత ఇత్యుచ్యతే. తస్మా జ్ఞగత్కారణమపి బ్రహ్మ న వికారి. యద్వా బ్రహ్మ
 మాయావశా త్పరిణమత ఇత్యుచ్యతే. తథాచ మాయాయా ఏవ పరిణామిత్యం
 న బ్రహ్మణ ఇతి. తస్మా జ్ఞో న బ్రహ్మవికార ఇత్యవిక్రియ ఏవ. నను యది జ్ఞో
 బ్రహ్మవికారో న భవతి తర్హికిం భవతీ త్యత ఆహ. బ్రహ్మైవ భవతీతి. యద్వా కస్మా
 జ్ఞో బ్రహ్మవికారో నేత్యత ఆహ. బ్రహ్మైవ భవతీతి. నహి బ్రహ్మణ ఏవ సత్తో
 జీవస్య బ్రహ్మవికారత్వ మ్భవే దితిభావః. నను యథాఽగ్నేః తుద్రా విస్ఫులిక్లా
 ఇతి జీవానాం బ్రహ్మకార్యత్వ ముచ్యత ఇతిచే నైవమ్. జ్ఞోపాధీనా మేవ బ్రహ్మ
 కార్యత్వం న జీవస్యేతి. నను జీవస్య మరణదర్శనా త్కథ మవిక్రియత్వ మత ఆహ.
 తేనేతి. తేన నద్రూపేణ బ్రహ్మభిన్నేనామునా జీవేన త్యక్తా అసౌతను రిదం శరీరం
 విదలితా చిన్నా శాఖేవ మ్రియతే. జీవస్తు నో మ్రియతే. అయ న్భావః. సర్వావయవ
 న్యాపీ సక జీవః స్థావరజ్జగమేషు దేహేషు వర్తతే. తత్ర స్థావరేషు వృక్షేషు జీవ
 సత్త్వం పత్రీవల్లవాద్యున్మమనేన లిక్లేన జ్ఞాయతే. యస్మా ద్వృతౌ త్వత్రీవల్లవా
 దయ ఉగ్గచ్ఛన్తి స తరు సుజీవ ఇతి యస్మా న్నిర్దగ్చ్ఛన్తి యస్యచ త్వచిరసో న దృ
 శ్యతే స తరు ర్నిర్జీవ ఇతిచ ప్రిసిద్ధేః. ఏవంసతి ఛేదనేన వృతౌ ద్వియోజితా శాఖా
 పత్రీవల్లవరహితా సతీ క్రమేణ శుష్కతి. వృతౌవలమ్బినీ శాఖాతు పత్రీవల్లవన
 హితా సతీ సరసా వర్ధతే. తేన చిన్నా శాఖా నిర్జీవేతి అచ్చిన్నా శాఖా సజీవేతి
 సిద్ధమ్. యదితు శాఖాచ్ఛేదా జ్ఞేవ ఏవ మ్రియేత తర్హి చిన్న శాఖో వృక్ష శ్శుష్కే
 దేవ. తస్మా న్న జీవో మృతః కిన్తు చిన్న శాఖైవ మృతా. తథా వృక్షచ్ఛేదా ద్వృ
 త్వ ఏవ మ్రియతే న జీవః. ఏవం పశ్వాదిజ్జగమ దేహా అపి జీవావగమా స్మియన్తే.
 న జీవో మ్రియత ఇతి. నను జీవస్య విభోః కథ మపగమనమితిచే దుచ్యతే ఉపాధి
 ద్వా రేతి. 'ధ్యాయతీవ వేలాయతీ'వేతిశ్చుతే. నచైవ ముపాధిద్వారా జీవస్య జన్మ
 నాశావపి స్యాతా మితివాచ్య మిష్టాపత్తేః. న చోపాధిగతా దోషా ఉపహితేఽపి
 భవేయు రితి వాచ్యం. ఘటాద్యుపాధిదోషాణా మాకాశేఽభవనదర్శనాత్. నన్వే
 వం జీవోఽపగచ్ఛతీతి యథోచ్యతే తథైవ జీవో మ్రియత ఇత్య పున్యచ్యతా మితిచే
 నైవమ్. జీవోపాధే ర్లిక్లే స్యాపగమన మన్వేవ సతు మరణమితి. శరీరా ల్లిక్లేత్క
 మణస్యైవ మరణశబ్దార్థత్వాత్. నచైవం కథం లిక్లేస్య నాశఇతి వాచ్యం. జ్ఞానే
 నాజ్ఞాననాశా దితి.

శ్లో॥ నైయగోధఫలస్థితే విజలితే బీజే స కిం దృశ్యతే
 భూమిస్థా త్రతపన భూరివిపులో వృక్షో వటో జాయతే,
 సూక్ష్మా త్సూక్ష్మతమం దృగాదిభి రిదం స గ్రాహ్యతే స త్రధా
 ఊణీసిద్ధ్యనలానిలామ్బరమయో లోకః ససతో జాయతే. 378

వ్యా.-సను సత ఇద ముదిత మిత్యుక్తం కథ మిదం నామరూపాత్మకం
 పృథివ్యాది భేదభిన్న మత్యస్తస్థలం జగత్. నామరూపరహితా త్సూక్ష్మా
 దద్వైతా త్సతో జాయతే ఇతి శబ్దాయాం సచ్చక్షాన్త ముత్తర మాహ-
 నైయగోధేతి. నైయగోధఫలస్థితే స్యగోధస్యేదం నైయగోధం తచ్చ తత్స
 లం నైయగోధఫలం తస్మిన్ స్థితే ఫలస్యాస్తః స్థితే ఇత్యర్థః. బీజే విజలితేసతి
 తత్రేతి శేషః. విజలితే బీజే ఇతివా కిం కిమపి సదృశ్యతే. భావివృక్షస్వరూపం కిమపి
 సదృశ్యత ఇత్యర్థః. భూమిస్థా ద్భూమా నిక్షిప్తా త్రతపనబీజా త్సకాశాత్ భూరి
 విపులో ౭తివిస్తీర్ణః శాఖా శిలా(ఖా?)శిఫాజటా పత్రనల్లవప్రకాణ్డాదిభిరితిభావః. వట
 ఇతి వృక్షః జాయతే. తథా సూక్ష్మా త్సూక్ష్మతమ మిదం సత్ దృగాదిభిః కరణై
 ర్నగ్రాహ్యతే. ఏవ మగ్రాహ్య దవ్యతీసూక్ష్మా త్సస్మా దేవ సతః ఊణీసిద్ధ్య
 నలానిలామ్బరమయః పంచభూతాత్మకః లోకః జాయతే. సూక్ష్మా న్నైయగోధ
 బీజా త్స్థూలవటవృక్షఇవ సూక్ష్మతమా త్సద్వస్తున సకాశా త్స్థూలతమం జగ
 జ్జాయతే. యథా భిన్నే బీజే తర్వదర్శనా ద్బీజ మద్వితీయ మేవంసతి జగదదర్శనా
 త్సద్వస్తు ద్వైతమ్. యథా పృథ్వి ఇతినామ రూపచ్చ బీజస్య నస్తః. ఏవం జగదితి
 నామ రూపచ్చ సతో నస్తః. బీజం సూక్ష్మమపి సావయవ మత శ్చక్షుర్గ్రాహ్య
 మ్భవతి. సత్తు సూక్ష్మతమం నిరవయవ మిత్యగ్రాహ్య మిత్యేతావానేవ విశేషః.
 స న్యయమేవ విశేషో ౭నుపపత్తిప్రసాధనచణః, తథాహి. సూక్ష్మమపి బీజం సావ
 యవత్వా త్స్థూలవృక్షాత్మనా పరిణమతే. కథమ్మన ర్నిరవయవం సన్వస్తు జగ
 దాత్మనేతి. మైవం మంస్థాః. కిం బీజే యావన్తో ౭వయవా నిబిడా ఆసక్ తావన్తప
 విరళీభూయ వృక్షాత్మనా తిష్ఠన్తి. యథా మృత్పిష్ట స్థా నిబిడా మార్జికాణవః
 ఘటాత్మనా విరళీభూయ తిష్ఠన్తి. తద్వత్. అథవా బీజస్థావయవేభ్యో ౭స్యే ప్యవయవా
 వృక్షే తిష్ఠన్తి. నాద్యః బీజగతావయవానాం స్వల్పత్వాత్ పృథ్విగతావయవానా
 మసంఖ్యేయత్వాత్. సహ్యేకయా పృథ్విశాఖయా ౭ ప్యనస్త్రోటిబీజానాం సమపరి
 మాణత్వం ఘటతే కృతేసతి తులారోహణే. తస్మా దతిలఘివ్యబీజగతావయవానా
 మతిగిరిష్యవృక్షాత్మనా పరిణమ్యస్థితి రనుపపన్నైవ. ద్వితీయే బీజగతావయవాతిరిక్తా

వృక్షగతా స్తేఽవయవాః కస్మా దాగతాః కథంవాఽఽగతాః సతు తన్నిరూప
యితం శక్యతే. తస్మా న్మాయామయపవాయంవృక్షః. యథా స్వల్పావయవ వి
శిష్టాద్భిజా న్మాయామయానంతావయవ వృక్షోదయః. తథా నిరవయవాత్సతోఽపి
మాయామయసావయవజగదుదయ స్స్యాదేవ. యా మాయాస్వల్పావయవం లఘి
ష్ఠం వస్తుభీజం బహ్వవయవం గరిష్ఠం వృక్షం చకార సా కిం నిరవయవం సత్ సావ
యవం జగ త్తేర్తుం నేష్టే. అవిద్యమానావయవోత్పాదనే ప్రచణ్ణశక్తిర్హి మాయా.
సచావిద్యమానస్య కథ ముత్పత్తిరితి వాచ్యం. యథా విద్యమానస్యోత్పత్తి రయు
క్తా తథా అవిద్యమానస్యా పుష్పత్తి రయు క్తైవ వస్తుతః. మాయాతస్తు సర్వం
యుజ్యతేవ మాయాయాం సర్వసమ్భవా దితి న్యాయాత్. తస్మా త్సూక్ష్మతమా
న్నామరూపరహితాదపి సద్వస్తున స్సకాశా న్మాయయా జగ దుదేత్యేవ భీజా
త్సూక్ష్మా న్మాయయా తరువత్.

318

శ్లో॥ రాత్రౌ పాథసి పాతితం న లవణం ప్రాతర్గ్రహీతుం దృశా
హస్తేనాపి సశక్యతే రసనయా తస్యహ్యతే వార్మయమ్,
సర్వత్రాపి జగ త్యవస్థిత మిదం సద్రుహ్మ వై వేద్వియై
గ్రాహ్యం శాస్త్రశమాదిసంస్కృతహృదా గ్రాహ్యస్తు త ధీమతా.

319

వ్యా.-నను యది జగతో మూలం తత్సత్ తద్వి కస్మా న్నోపలభ్యతే ఇతి
శక్త్యాం విద్యమానమపి వస్తు నోపలభ్యతే. ప్రకారాంతరేణ తూపలభ్యత ఇతి
సప్తస్తాన ముత్తర మాహ. రాత్రావీతి. రాత్రౌ పాథసి జలే పాతితం చక్షుషా నిరీక్ష్య
హస్తేనాదాయ చ నిక్షిప్తమేవ లవణం ప్రాతః దృశా గ్రహీతుం ద్రష్టం హస్తేనాపి
గ్రహీతుమాదాతుం సశక్యతే. ఏవం విద్యమానస్యాపి వస్తునోఽనుపలభ్యే దృష్టా
న్తముక్త్వా ప్రకారాంతరేణ తస్యేవోపలభ్యే దృష్టాన్త మాహ. వార్మయం
జలేన సహైక్యం ప్రాప్తం తల్లవణం రసనయా జిహ్వయా గ్రహ్యతే మధుర
మేవ జలం స్వస్త్రికా లవణనిక్షేపవశా ల్లవణరసమయం జాతం తస్మిన్జలే
విద్యమానమపి తల్లవణం న చక్షుషా ద్రష్టం శక్యతే. నాపి హస్తేనాఽఽదాతుం శక్య
తే. కిన్తు రసనయా తజ్జలగతం లవణరస మాస్వాద్య లవణమత్రాస్తీతి జ్ఞాతుం
శక్యతే ఇత్యర్థః. ఏవం దృష్టాన్త ముక్త్వా దార్ధాన్తి కమాహ. సర్వత్రాపి జగతి
కార్యే అవస్థిత మనుస్యూతతయా వర్తమాన మిదం స త్సద్రూపం బ్రహ్మ ఇన్ద్రి
యై గ్రాహ్యం గ్రహీతుం శక్యం వైవ భవతి. ఏవ మిన్ద్రియై రనుపలభ్యమానమపి

బ్రహ్మస్త్వేన. కుతః తత్తు బ్రహ్మతు తత్ ధీమతా త్వితీవా తత్ ధీమతా శాస్త్ర
శమాదిసంస్కృతహృదా త్వితీవా శాస్త్రేణ శమఃకమాదిభిశ్చ సంస్కృతేన హృదా
మనసా గాఢ్యాం గ్రహీతుం శక్యమ్. 319

శ్లో॥ చోరైః కానన మాపితః పిహితదృ గ్ధారదేశా త్పుమాన్
త్యక్త సత్ర భృశం రుద న్నుపగతో దిశ్చోహ మాస్తేన తత్,
దైవా త్కేన విమోచితాక్షినహనః పోక్తాత్మదేశాధ్వకో
గ్రామా ద్ద్రామ మయన్ క్రమేణ కలయం స్తం తం స్వదేశం వ్రజేత్. 320

వ్యా.-ధీమతా శాస్త్రశమాది సంస్కృతహృదా న ద్ద్రాహ్యమితి యదుక్తం
శమదమాదిసంస్కృతః శాస్త్రాద్గురూపదిష్టా ద్బ్రహ్మాపలభత ఇతి తదేన సదృష్టాస్త
మాహ. చోరై రితి. చోరైః పిహితదృ గ్ధారదేశా త్వక్తీయా గ్ధారనామకా దేశా
త్కానన మాపితః పాపితః చోరై రిత్యేవ. తత్ర కాననే త్యక్తః చోరై రిత్యేవ పు
మాన్ కల్పిత్పురుషః భృశం రుదన్ దిశ్చోహం దిగ్భ్రామ ముపగతస్య చక్షు
ర్వ్యాపారాభావా దితిభావః. తత్తతః దైవా త్స్వాదృష్టా త్రత్రాగతేన కేనచి
దాస్తేన త త్రత్రా దైవా దాస్తేన ఆగతేన కేనచి ద్దయాభునేతి శేష ఇతి వా తత్తా
నన మాస్తేన పాప్తేనానా విమోచితాక్షినహనః శిధిలీకృతనేత్రబద్ధనపటః
పోక్తాత్మదేశాధ్వకః పోక్తగ్ధారదేశమార్గశ్చ భూత్వా క్రమేణ గ్రామా ద్ద్రా
మ మయన్ గచ్ఛన్ తం తం మార్గపతితం పురుషం కలయన్ స్వదేశమార్గం పృ
చ్ఛన్ స్వదేశం వ్రజేత్ త్వాప్నుయాత్. 321

శ్లో॥ ఏవం కర్మభి రేష మోహపిహితః ప్రచ్యావిత స్వాత్మకో
దేహే బద్ధన మాపితః పరిరుగన్ దుఃఖాలయే తాపితః,
ఆచార్యోదితత త్వమస్యసి హతే మోహపిహితే శుభాత్
త్యక్త్వాఽఙ్గం సముపైతి సత్య మమృతం స్వాత్మాన మాద్య మ్మునః. 322

వ్యా.-దాదా నికమాహ. ఏవం పూర్వోక్తపురుషవత్ కర్మభిః అనాదిభిః
మోహపిహితః మోహేనాఙ్గానేన పిహిత శ్చన్నః మోహితబుద్ధి రిత్యర్థః. స్వాత్మ
నః స్వస్వరూపా త్ప్రచ్యావితః భ్రంశితః దుఃఖాలయే దేహే వాతశ్లేష్మపురీష
మూత్రరుధిరీతోష్ణాదిదుఃఖాలయే శరీరే బద్ధన మాపితః పాపిత ఏష జీవః తాపి

తః ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతిక తాపత్రయవాక్ పరిరుదక్ భృశం రుదక్ సక్ శుభా దదృష్టాత్ మోహపిదానే మోహయాపే ఆచ్ఛాదనే ఆచార్యోదితతత్త్వ మస్యసిహతే ఆచార్యే ణోదితముపదిష్టం య త్తత్త్వమసీతిమహావాక్యం తదేవాసిః ఖడ్గః తేన హతేనతి అగ్లం త్యక్త్వా పునః సత్య మమృత మాద్యం స్వాత్మానమేవ సము పైతి పాప్నోతి. చోరాధవ కర్మాణి మనుష్యధవ జీవః పటధవ మోహః చక్షు రివ బుద్ధిః గన్ధారదేశధవ స్వాత్మా కాననమివ దేహః ఆప్తధవాచార్యః స్వదేశ మార్గోపదేశధవ మహావాక్యోపదేశః ఇతివివేకః. అవిద్యాకామాది సహకృతానాది కర్మవశా జ్ఞేవః ఆత్మానాత్మవివేకరహితో భూత్వా సచ్చిదానందం స్వాత్మాన మవిదిత్వా సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మిత్యేస్తఃకరణతాదాత్మ్యాధ్యాసవశాత్కర్తా భోక్తాచ భూత్వా కర్మఫలానుభవార్థం ఫలార్థం కర్మకగణార్థంచ దేహ మిమం పాప్య తాపత్రయపరిపీడితోఽత్ర భృశం రుదక్ స్వసుకృతాతిశయప్రియుక్తపర మాత్మానుగ్రహవశా త్సంసారే సజ్జాతనిర్వేదస్సక్ సన్న్యస్య సమిత్యాణిః కంచన దయాళుం తత్త్వవిదం గురు మాసాద్య మహావాక్యోపదేశం తస్మా త్పాప్య తదర్థనిర్ణయాయ వేదాంతశాస్త్రశ్రవణం కృత్వా తతో మననం కృత్వా తదుక్త విధయా నిదిధ్యాసనం చ కృత్వా పునః స్వాత్మానమ్ సాక్షాత్కృత్య బ్రహ్మ నన్ద మనుభవక్ సక్ జీవముక్తవం యావత్ప్రార్థావసానం సజ్జాతాశ్చరియప్రాణ నాదిక్రియాణాం సాక్షిభూతస్సక్ పశ్చా ద్బ్రహ్మైవ భవతీతి పరమార్థః. అథ తత్త్వమసీతిమహావాక్య స్వార్థో విచార్యతే. తత్ త్వమ్ అసి ఇతిపదత్రయమ్. తచ్చబ్రుః పరోక్షవాచీ. పరోక్షశ్చ మాయావీ పరమేశ్వరః నియమనాదిలింగమ్య త్వాత్. యుష్మచ్చబ్రుః పురోవస్థితచేతనవాచీ. సచ జీవవచ. నహి పురస్థితమపి ఘటం కోఽపి త్వ మితి బ్రూతే. అసిపదమైక్యాభిధాయ జీవేశ్వరయోఃప్రత్యక్షపరోక్షయోః. కీఞ్చిజ్ఞానర్వజ్ఞయోశ్చ ఐక్యాయోగా న్ముఖ్యార్థబాధేనతి లక్షణా సమ్ప్రీవర్తతే. సాచ భాగత్యాగలక్షణా సోఽయం దేవదత్త ఇతివాక్యవత్. తయాచ మహా వాక్యస్య అఖణ్డం చైతన్య మర్థః. జీవేశ్వరయోఽన్వేషితనైకరసత్వాత్. యద్వా త దిత్యస్య మాయావచ్ఛిన్నం చైతన్యమర్థః. త్వ మిత్యస్య అస్తః కరణావచ్ఛిన్నం చైతన్య మర్థః. విశిష్టయో రైక్యాయోగా ద్విశేషణాంశపరి త్యాగః. విశేష్యమాత్రే చైతన్యే లక్షణా. ఏవం చైతన్యం చైతన్యమసీత్య స్వానన్వ యాదఖణ్డం చైతన్యమిత్యేవార్థః. అథవా హేళిష్య, జీవ స్త్వం వస్తుశ స్తద్బ్రహ్మసి మాయయైవ తవేదం జీవత్వం గగనస్త్వేవ నీలత్వం వస్తుతస్తు త్వం బ్రహ్మైవ

వస్తుత స్వయి జీవత్వానర్హనాత్. సహి సుషుప్తిమృతిమూర్ఛాసు తవ సంసారిత్వ
రూపం జీవత్వ మస్తి ఇతి. యద్వా త్వమిత్యస్య ఘటాకాశస్థానీయో జీవోఽర్థః. తది
త్యస్య మహాకాశస్థానీయం బ్రహ్మార్థః. ఘటాకాశమహాకాశయో ర్యథా నామ
మాత్రీభేదఏవ తస్య జ్ఞీనబ్రహ్మణో రపీతి జీవబ్రహ్మభేదో మహావాక్యార్థః. అస్య
వాక్యస్య జీవ ఈశ్వరస్య శరీర మిత్యర్థం వర్ణయన్తి విశిష్టాద్వైతినః సచార్థోఽభిధ
యైవ సిద్ధ్యతీతిచ కథయన్తి. తా న్నప్రతిపక్తు మహం జిహ్వామి. 372

శ్లో॥ అజ్ఞానాత్మతమశ్చయైః కబలితం స్వాత్మాన మశ్చేత్స్వయం
కుమ్భం దేశికదీపదత్తవిలసద్దృష్టిప్రకాశః పుమాన్,
ప్రార్థభాజనమాప్తి రస్య విదుష సస్య ద్యావతాఽనేహసా
క్షేపస్తావ దముష్య సత్పరిగతౌ బ్రహ్మభ సమ్పత్స్యతే. 373

వ్యా.-ఉక్తమేవాథం రూపకవిధయా ప్రామా సుఖావగమార్థ మజ్ఞానేతి.
పుమాన్ దేశికదీపదత్తవిలసద్దృష్టిప్రకాశః దేశికేనేవ దీపేన దత్తః విలసత్ సు
ఖః దృష్టిప్రకాశః జ్ఞానరూపచక్షుఃప్రకాశో యస్య స తథోక్తః సఽ అజ్ఞానాత్మత
మశ్చయైః అజ్ఞానరూపతామససమూహైః కబలితం వ్యాప్తం స్వాత్మానమేవ
కుమ్భం స్వయమశ్చేత్స్వకేత్. అన్ధకారావృతం ఘటం దీపానుగ్రహలబ్ధచక్షుఃప్ర
కాశేన పురుషో యథా వశ్యతి అజ్ఞానావృత మాత్మానం గుర్వనుగ్రహభూత
మహావాక్యోపదేశవశలబ్ధప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మకారబుద్ధివృత్త్యా తథా వశ్యతీత్యర్థః.
ఏవం సాక్షాత్కృతే స్వాత్మాని కదాఽస్య కైవల్యం భవతీత్యత్రాహ. అస్య విదుషః
యావతా అనేహసా కాలేన ప్రార్థభాజనమాప్తిః ప్రార్థప్రకృతదేహపాతః
స్యాత్. తావత్పర్యస్తమముష్య విదుషః సత్పరిగతౌ బ్రహ్మప్రాప్తౌ క్షేపో విలమ్బ
స్యాత్. అథ ప్రార్థకర్మావసానే అయ మితిశేషః, బ్రహ్మ సమ్పత్స్యతే ప్రాప్యతి
కైవల్యం లభత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మైవ భవతీతి యావత్. 374

శ్లో॥ నాహం చోరఇతి బ్రువన్ భువి పుమాం శోచిరో ధురి డ్మాపతే
స్తప్తం లోహ ముపేత్య దాహ మయతే బన్ధంచ కారాగృహే,
నాచోరస్తు తథా వద న్ననలగం లోహం స్పృశన్ దహ్యతే
బన్ధం నైతి చ సత్యసద్భితి నా ముచ్యేత నైవాపరః. 375

వ్యా.-బ్రహ్మవిదేవ ముచ్యతే నాన్య ఇత్యేత త్సద్బ్రహ్మస్తమాహ. భువిలోకే
చోరః పుమాన్ డ్మాపతే ధురి అగ్రే అహం చోరో నేతి బ్రువన్ సన్ తప్తం లోహ ము

పేత్య ప్రాప్య స్పృష్టేవేత్యర్థః. దాహ మయతే యాతి కారాగృహే బంధంచాయతే
అచోరస్తు పురుషః త్వావతే ధ్ధరి తథావదన్ అహం చోరో నాస్మీతి బ్రువన్ అనలగం
తప్త మిత్యర్థః లోహం స్పృశే సన్ దహ్యతే. బంధంచ నైతి సప్రాప్నోతి ఇతిహేతోః
సత్యసన్ధః సత్యప్రతిజ్ఞః నా పుమాన్ ముచ్యేత ముక్తో భవేత్. అపరః అసత్యసన్ధః
పుమాన్స్తు నైవ ముచ్యేత. అయంభావః. సత్యసన్ధస్య ముక్తిః అసత్యసన్ధస్య బంధ ఇతి
సామాన్యరూపో నియమః. తస్య విశేషరూపో దర్శిత శోచిరవృత్తాంతః. తథాహి
కస్యచిద్గుహస్థస్య గృహే వర్తమానం ధనం కేనచి చోచరేణాపహృతం రాజభ
టాస్తు కైశ్చిల్లిక్లేద్వా పురుషో చోరా విత్యునుమాయ రాజసమీపం నిన్యః. తత్రైకో
వస్తుతో ధనావహారి చోరవప. అన్యస్త్వచోరః. రాజ్ఞా పృష్టా వృభావపి న మయాధన
మిద మపహృతి మిత్యవోచతామ్. ధనస్తు నైకతరస్యాపి గృహే లబ్ధమ్. అథైవ
యోః కతర శోచిర ఇతి నిర్దేశం. రాజా శపథ మిద మకరోత్ “యః నాహం చోరఇతి
తప్తం లోహం స్పృష్ట్యా న దహ్యతే న నచోరః. న మయా బంధనా ద్విముచ్యతే.
యస్తు యువయో స్తథా కృత్వా దహ్యతే సచోర స్స మయా కారాగృహే
ప్రవేశ్యత” ఇతి. తద్వైవ రాజాగ్రే తా వృభా తప్తం లోహం పస్పృశతుః తత్రైవ
స్వయం చోరోఽపి నాహం చోర ఇతి మిథ్యా ప్రతిజ్ఞాం కృతవాన్ స తప్తలోహం
స్పృష్ట్యా దగ్ధహస్తోఽభూత్. తం కారాగృహే ప్రవేశయామాస రాజా యన్త్వచోరో
నాహం చోరఇతి సత్యప్రతిజ్ఞాం కృతవాన్ స తప్తం లోహం స్పృష్ట్యా న దగ్ధహస్తో
ఽభూత్. తం రాజా బంధనా ద్విమోచయామాస నిర్దోషోఽయ మితి. తథాచ నాహం
చోర ఇ త్యసత్యసన్ధశోచిరః ప్రాప్త బంధం నాహంచోర ఇతి సత్యసన్ధః ప్రాప్త ముక్తి
మచోర ఇతి నియమవిశేషః దృష్టాన్తభూతః.

319

శ్లో॥ ఏవం బ్రహ్మ భవన్నపి స్వయ మయం మోహేన యో మన్యతే

న బ్రహ్మహమితి ప్రపద్య మరణే బ్రహ్మ ప్యసౌ బధ్యతే,

బ్రహ్మైవాహమితి ప్రయాతి ధిషణా మాచార్యవాక్యేన యః

స బ్రహ్మ ప్రతిపద్య నైవ భజతే దేహాదిభి ర్బంధనమ్.

320

వ్యా.-దాష్టాన్తికమాహ. ఏవం యః స్వయం బ్రహ్మ భవన్నపి అయ మహం

బ్రహ్మ నేతి స భవామితి మోహేన మన్యతే. అసౌ అజ్ఞో అసత్యసన్ధః మరణే
బ్రహ్మ ప్రపద్యాపి వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే మనః ప్రాణే న తేజసి తేజః పర.
స్యాం దేవతాయా మిత్యుక్తవిధయా ప్రాప్యపి బధ్యతే బద్ధో భవతి సౌసారం
పునః ప్రతిపద్యత ఇతి యావత్. యః ఆచార్యవాక్యేన త త్త్వమసీత్యాచార్యకృత

మహావాక్యోపదేశేన అహం బ్రహ్మైవాహమితి ధీషణాం నిశ్చయం ప్రయాతి సః
అస్తే బ్రహ్మ ప్రతిపద్య ప్రాప్య పునః దేహాదిభిః బంధనం నైవ భజతే. కిన్తు
ముచ్యత ఏవేత్యర్థః బ్రహ్మభూతో జీవః నాహం బ్రహ్మైతి మన్యమానోఽసత్య
సన్ధోఽభూదితి తస్య బంధః ప్రాప్తః అహం బ్రహ్మైతి మన్యమానో జీవస్తు సత్య
సన్ధ ఇతి తస్య ముక్తిరితి ఫలితార్థః. నను చోరతత్త్వానం చోరం విదన్నేవ నాహంచోర
ఇత్యుక్తవానితి మిథ్యాభిసన్ధ ఏవ సః జీవస్తు ఆత్మానం బ్రహ్మ న విదన్నేవ నాహం
బ్రహ్మైతి త్యుక్తవానితి కథ మయం మిథ్యాభిసన్ధ ఇతిచే దుచ్యతే. చోరో సచోర ఇతి
ప్రతిజ్ఞేవ బ్రహ్మ స బ్రహ్మైతిప్రతిజ్ఞా అసత్యా బంధకరీ. అచోరో సచోర ఇతి
ప్రతిజ్ఞేవ బ్రహ్మ బ్రహ్మైతి ప్రతిజ్ఞా సత్యా ముక్తిప్రదేత్యేతావత ఏవాంశస్య
సామ్యేనేహ వివక్షితత్వాత్. నను యది జీవో బ్రహ్మ తర్హి నాహం బ్రహ్మైతి
ప్రతిజ్ఞా మిధ్యైవ భవేత్. నతు బ్రహ్మ స్వస్మి నిష్పర్యయాద్యయోగాత్. సహి
చోర ఆత్మాన మచోరం విపర్యయేణ గృహ్యతీతిచే నైవమ్. స్వస్మి స్మపి
మోహేన విపర్యయాదిసమ్భవాత్. నిద్రాయా తల్పే శయానేఽపి స్వస్మిన్
కాననే వ్యాఘ్రేణాచదుప్రోహమితి విపర్యయోపపన్నాత్. నచ యో జీవ
మాత్మానం జీవ ఏవాహమితి వేద స ఏవ సత్యప్రతిజ్ఞ స్తస్యైవ ముక్తిరితి
వాచ్యం. తథానతి సర్వేషాం జీవానాం ముక్తిప్రసక్తాత్. సర్వే హ్యత్మానం సం
సారిణం జీవమేవ మన్యంతే న త్వసంసారి బ్రహ్మ. నాప్యత్మా జీవః. 'తత్సత్యం స ఆ
త్మా తత్త్వమ' సీత్యాదిశ్రుతేః. నచ యో జీవః బ్రహ్మ బ్రహ్మైతి జానాతి స ఏవ
సత్యప్రతిజ్ఞో ముచ్యత ఇతి వాచ్యం. తథాఽపి సర్వముక్తిప్రసక్తాత్. సహి కోఽపి
బ్రహ్మ పరమేశ్వరం న బ్రహ్మైతి మన్యతే. అథవా ఇష్టాపత్తిరేవ. అవిద్వాంసోహి
బ్రహ్మ జీవం మన్యంతే. కథమ్. య మజ్ఞా జీవ మున్యంతే తస్యైవ బ్రహ్మత్వాదితి.
తస్మాదహం బ్రహ్మైతి విద్వానేవ ముచ్యతే. 3౬౦

శ్లో॥ నో వేదాధ్యయనం న శాస్త్రకలనం నోవా పురాణశ్రుతి

రోఽసన్గీతముఖాః కలా అపి నృణాం శోకాబ్ధినన్తరాణమ్,

బ్రహ్మహమ్మతిరేవ కేవల మియం వేదాంతలభ్యా తతో

వేదాంతశ్రవణాయ నా గురు మయే త్కున్దం యథా నారదః. 3౬౧

వ్యా.-యస్మాద్గురూపదేశాదేవ ముచ్యతే బంధనా త్పురుష స్తస్మాద్గురూ
పసదసమేన కార్య మిత్యాహ-నో ఇతి. యద్వా అహంబ్రహ్మస్మితి జ్ఞానమేవ ముక్తి
సాధన మిత్యుక్తం తద్జ్ఞానం కథం లభ్య మిత్యేతో జ్ఞానలాభోపాయమాహ-నో ఇతి.

నృణాం వేదాధ్యయనం శోకాబ్ధిసంతారణం సంసారసముద్రతారకం నో న భవతి. బ్రహ్మహ మితిజ్ఞానాజనకత్వా దితిభావః. తథా శాస్త్రకలనం వ్యాకరణాదిశాస్త్రాభ్యాసః శోకాబ్ధిసంతారణం న. పురాణశ్రుతిర్వా పురాణశ్రవణమపి నో నైవ. సక్షీ తముఖాః కలాపి నో నభవన్తి. తస్మి కిం శోకాబ్ధిసంతారణ మత ఆహ. కేవలం సాక్షా ద్బ్రహ్మహ మితి మతిరేవ జ్ఞానమేవ. ఇయంచ మతి ర్వేదాంతలభ్యా వేదాంతై రేవ లబ్ధం శక్యా. తత స్తస్మాత్ నా ముముక్షుః పుమాన్ వేదాంతశ్ర వణాయ గురుం 'గుశబ్ద స్వస్థ కారే స్యా దుశబ్ద స్తన్నిరోధకః, అస్థకారనిరోధత్వా ద్గురు రిత్యభిధీ యతే' ఇతి. శిష్యాజ్ఞానాస్థకారనిరసనభాస్కర మాచార్యం యద్వా గృణాతి సర్వ మితి గురుః తం బ్రహ్మచిద్యోపదేష్టార మయే త్రాపున్నయాత్. న స్వేపం కేన ముముక్షుణా యో గురు రుపసృత ఇత్యతో దృష్టాంతమాహ. నారదః స్కందం యథా ఉపసనాదేతి శేషః. తద్వదితి. నారదః స్కందమి వాయే దిత్యేకప వాన్వయ ఇతివా స్కంద స్సనత్కుమారః- 'తం స్కంద ఇత్యాచక్షత్' ఇతి శ్రుతే. 3౬౦

శ్లో॥ చత్వారో నిగమా షడఙ్గ మితిహాసాదిః పురాణం సయో
మిమాంసాయుగలం చ ధర్మ ఇతరా శ్చాపాదివిద్యా అపి,
నామైవైత దుపాసతే భువి జనా బ్రహ్మైతి యే నాన్ని తే
స్వాత స్త్రిం షీతిపాఞ్చ వాత్మవిషయే సప్రహ్మపున్య సున్తతమ్. 3౬౧

వాగ్మ:- ఏవ ముపపన్నాయ ప్రశాంతచిత్తాయ శిష్యాయ సన్నాప్యసినే ముముక్షువే కృపాశు రాచార్యః యత్సత్త్వం బ్రహ్మ తదేవ త్వమసీ త్యుపపశేత్. తత్ శ్రుత్వా శిష్యః నిరతిశయబృహత్త్వస్య బ్రహ్మశబ్దార్థత్వా న్మహతో మహీయా నితి స్వేనేతఃపాగధీతత్వాచ్చ హే బ్రహ్మన్ కేషాం కేషాం సాతిశయం బృహత్త్వ మస్తి యదపేక్షయా బ్రహ్మణో నిరతిశయం బృహత్త్వ మితి పృచ్ఛేత్ తతోత్తర మా హాచార్యః చత్వార ఇతి. యద్వా తం బ్రహ్మసీతి గురుణోక్తే సతి శిష్యః పప్రచ్ఛ కిం తద్బ్రహ్మైతి. స్థూలార్థస్థితీన్యాయ మవలమబ్ధ్య గురుః ప్రత్యాహ చత్వారఇతి. అథవా ఆదావేవ శిష్యాయ గురు ర్న నిర్గుణం బ్రహ్మా పదిశే త్కిన్తు సగుణమేవే త్యాహ-చత్వారఇతి. యద్వా బ్రహ్మైతి కిచ్చిద్వస్తు నాస్త్యేవ యజ్ఞానా న్మక్తి రితి శంకాయాం మహత్త్వస్య క్వచిద్విశ్రాంత్యేన భావ్యత్వా ద్యతో తద్విశ్రాంతి స్తద్బ్రహ్మైతి న తస్యాభావః కల్పయితుం శక్యత ఇత్యాహ చత్వారఇత్యాది. చత్వారో నిగమా వేదాః. షడ్ఙ్గా మఙ్గానాం సమాహారః షడఙ్గమ్ ఇతిహాసాదిః ఆదిశబ్దాద్రీమాయణాదికావ్యగ్రహణమ్.

పురాణ మష్టాదశవిధం నయో న్యాయశాస్త్రం నీతిశాస్త్రం వా మిమాంసాయు
గలం పూర్వోత్తరమిమాంసాశాస్త్రస్వయం ధర్మః ధర్మశాస్త్రం చకారా
త్తస్మాద్విగ్రహణ మితరాః చాపాదివిద్యాఅపి ధనర్విద్యాదయశ్చ సర్వం నామైవ
ఘటోఽయం పటోఽయ మితివ ద్వేదోఽయం శాస్త్రమివ మితి సర్వస్య నామమా
త్ర త్వత్. ఏవం సర్వశాస్త్రాదివ్యాపకత్వేన మహత్ ఏతత్ నామ బ్రహ్మేతి
భువి యే జనా ఉపాసతే తే క్షీతిపా ఆత్మవిషయే స్వదేశే ఇవ నాన్ని వేదాది
యాపే సంతతం స్వాతంత్ర్యం సమప్రీప్నయ్యుః సమ్యగభిజ్ఞేరత్. తస్మాత్ నామ
బ్రహ్మేతిపాసనీతేత్యభిప్రాయః.

3౬౨

శ్లో॥ వాఙ్మోక్షా నను భూయసీ యత ఇయం స్వం జగ ద్బోధయ

త్యేషాత్మాఽనిల ఏష ఏష రవి రిత్యేనా ముపాస్తేతు యః,

బ్రహ్మేతి ప్రతియా త్యసా నవిషయే సత్కామచారిం గిరో

వాచోఽస్యా అపి భూయః హృదయం వాచో యతః ప్రేరకమ్. 3౬౩

వ్యా-కిం నామైవ బ్రహ్మత్వా ద్బ్రహ్మ. న. కిన్తునను సోమ్య ఏవాథే వా.

వాక్ నామ్నా భూయసీ మహతీ అభివ్యంగ్యా ద్వర్ణాశ్చకా న్నాముః అభివ్య

జ్ఞకం వాగిన్ద్రియం మహా దిత్యర్థః. తత్ర హేతుమాహ. యతోయస్మాదియం వాక్

ఏషాత్మా ఏషోఽనిలః ఏష రవిః ఇత్యేనం సర్వం జగ ద్బోధయతి య ఏనాం వాచం

బ్రహ్మేతిపాస్తే సోఽసౌ గిరో విషయే సత్కామచారిం స్వాతంత్ర్య మిత్యేతత్ ప్రతి

యాతి. తస్మాద్వాగ్బ్రహ్మేతిపాసనీత. నను కి మేవం వాగేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు

హృదయం మనః అస్యా వాచోఽపి భూయో మహదేవ. తత్ర హేతు మాహ.

యతో యస్మాద్ధృతయం వాచః వాగిన్ద్రియస్య ప్రేరకం భవతి. 3౬౩

శ్లో॥ ఆత్మాఽయం భువనం మనశ్చ తదిదం బ్రహ్మేతి త్యుపాస్తే తు యః

స్వాంతం గచ్ఛతి యత్ర తత్ర విదుష స్స్యా త్కామచారోఽస్య కౌ,

సజ్కుల్పో మనసో మహాత్ హి మనసం స్వాంతస్య సజ్కుల్పజం

సజ్కుల్పాత్మకమేవ సర్వభువనం సజ్కుల్పజాతం యతః.

3౬౪

వ్యా.-అయ మాత్మా ఇదం భువనశ్చ మనసవ. యః త దిదం మనః బ్రహ్మేతి

ఉపాస్తే. అస్య విదుషః కౌ భువి యత్ర స్వాంతం హృదయం గచ్ఛతి తత్ర కామ

చారః స్యాత్. తస్మా న్మనో బ్రహ్మేతి త్యుపాసనీత. నను కిం మనసవ బ్రహ్మ.

న. కిన్తు సజ్కుల్పః మనస స్వాంతా న్మహాత్. తత్ర హేతు మాహ. హి యస్మాత్

స్వాంతస్య మనసం సజ్కుల్పజం భవతి. సర్వభువనమపి సజ్కుల్పాత్మకమేవ. కుతః.

యతః సర్వభవనం సజ్కల్పహతం. “తద్వైక్షత తత్సర్వ మభవ”దిత్యాదిశ్చితేః.
కార్యం హి కారణాత్మకమ్. 3౬౪

శ్లో॥ సజ్కల్పం బృహ దిత్యముం కలయతే య స్స ధృవా నాపున్నయా
ల్లోకాం శ్చిత్త మితో మహా న్నహి సరోఽ చిత్తస్తు సజ్కల్పయేత్,
తచ్చిత్తం సకలాయనం బృహ దిదం యో ధ్యాయతి స్యా త్స నా
చిత్రాఖ్యధృవలోకగోఽధ పరమం ధ్యానస్తు చిత్రా న్మహత్. 3౬౫

వ్యా.-యః అముం సజ్కల్పం బృహ దితి కలయతే ఉపాస్తే స ధృవాన్
లోకా నాపున్నయాత్. తస్మా త్సజ్కల్పం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను కిమేవం
సజ్కల్పవ బ్రహ్మ న. కిన్తు చిత్తం చేతయిశృత్వమ్ ఇతస్సజ్కల్పా న్మహత్
హి యతః అచిత్తో సరో వైవ సజ్కల్పయేత్. కిచ్చ తచ్చిత్తం సకలాయనం
సర్వ స్యాయతన మిదం చిత్తం బృహ దితి యో ధ్యాయతి స నా పుమాన్ చిత్రా
ఖ్యధృవలోకగః చిత్తనామకాన్ ధృవాన్ లోకాన్ ప్రాప్తనాన్ స్యాత్. తస్మాత్
చిత్తం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను కి మేవం చిత్తం బ్రహ్మ. న. కిన్తు అధశబ్దః
పత్యున్తరారమ్భకః. ధ్యానస్తు చిత్రా త్పరమ మ్మహా దితి మహత్. 3౬౫

శ్లో॥ ధ్యాయ స్తివ ధరాఽస్తరిక్షసలిలక్షోణీధరా దేవతా
మర్త్యా ధ్యానవశా న్మహాస్త ఇదకం బ్రహ్మేతి యో ధ్యాయతి,
యావద్ధ్యానగతం స కామచరణం యాయా దధ ధ్యానతో
విజ్ఞానం మహాదేవ నా య దమునా సర్వం విజానా త్యదః. 3౬౬

వ్యా.-ధ్యానస్య చిత్రా న్మహత్త్వే హేతు మాహ. ధరాఽస్తరిక్షసలిలక్షోణీ
ధరాః దేవతాశ్చ ధ్యాయ స్తివ ధ్యాయ స్తథివ నిశ్చేష్టతయా దృశ్యస్త ఇత్యర్థః.
మర్త్యాశ్చ ధ్యానవశాదేవ మహాస్తో భవన్తి. యః ఇదమే వేదకం ధ్యానం బ్రహ్మే
త్యుపాస్తే సః యావద్ధ్యానగతం ధ్యానస్య గతం గతి ర్థావత్సర్వస్తం తావ దిత్యర్థః.
కామచరణం కామచారం యాయాత్. తస్మా ధ్యానం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. అథ
నను కి మేవం ధ్యాన మేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు అథ ధ్యానతో ధ్యానాదపి విజ్ఞానం
మహాదేవ యద్యస్మాత్ నా పుమాన్ అమునా విజ్ఞానేన శాస్త్రార్థవిషయజ్ఞానేన
అదః పరోక్షం సర్వం విజానాతి. ఏవం జ్ఞాత్వైవ ధ్యాయతి దేవతాదికమితి ధ్యాన
హేతుత్వా ద్విజ్ఞానం ధ్యానా న్మహత్. కార్యాద్ధి కారణం మహత్. 3౬౬

శ్లో॥ విజ్ఞానం బృహది త్యవైతి మనసా విజ్ఞానినః ప్రాపున్నయా
ల్లోకాన్ సోఽయ మితో బలం ధను మహా ద్యస్మా చ్చతం జ్ఞానినామ్,

ఏకః కమ్పయశ్చే బలీ బలవశా ద్భూమ్యుత్తరితూదికం

సర్వం తిష్ఠతి సన్భూహి మన తే జానాతి పశ్యతి త్యపి.

3౬౭

వ్యా.-విజ్ఞానోపాసః స్య ఫలమాహ. యః విజ్ఞానం బ్రహ్మాదితి మనసా అవై త్యుపాస్తే సోఽయ ముపాసకః విజ్ఞానినః విజ్ఞానం యేషు విద్యతే తా లోకాః ప్రాప్నుయాత్. తస్మా ద్విజ్ఞానం బ్రహ్మాత్మ్యపాసీత. నను కి మేవం విజ్ఞానమేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు బల మితో విజ్ఞానా స్మహత్. నను ఏవం యస్మా దేకో బలీ జ్ఞానినాం శతం కమ్పయతే చాలయతి భూమ్యుత్తరితూదికం సర్వమపి బలవశా దేవ తిష్ఠతి సద్బలః బలవానేవ పురుషః మన తే జానాతి పశ్యతిచ. సహి దుర్బలస్య మననాదికం, తస్మా ద్బలమేవ విజ్ఞానస్య కారణత్వా స్మహత్.

3౬౮

శ్లో॥ ఏత ద్బ్రహ్మ బలం విచిన్తయతి య సోఽయం బలీ న్యా స్మరో

భూయోఽన్నంహి బలా ద్యతో బల మిదం సజ్జాయతేఽన్నాన్నృణామ్,

నాఽనన్నో బలవానపి పృథవతి దృష్టుంచ మన్తుం నరః

శ్రోతుం తద్బ్రహ్మ దిత్వైతి మనసా య సోఽన్నలోకా నయేత్.

3౬౯

వ్యా.-బలోపాసనస్య ఫలమాహ. ఏతదితి యః ఏతద్బలం బ్రహ్మాదితి విచిన్తయతి, సోఽయం నరః బలీ న్యాత్. తస్మా ద్బ్రహ్మం బ్రహ్మాత్మ్యపాసీత నను కి మేవం బలమేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు అన్నం బలా ద్భూయోహి మహాదేవ. యతో యస్మాత్ సృణా మిదం బల మన్నా త్సజ్జాయతే బలవానపి అనన్నః నరః పురుషః దృష్టుంచ మన్తుం శ్రోతు మపి సపృథవతి కింపునర్గమనాదికం కిన్తు త ద్విజ్ఞానం బ్రహ్మాదితి. యః మనసా అవైతి ధ్యాయతి సః అన్నలోకా అన్నం యేషు లోకేషు విద్యతే తా నయే త్ప్రాప్నుయాత్. తస్మా ద్దన్నం బ్రహ్మాత్మ్యపాసీత.

3౭౦

శ్లో॥ అన్నా ద్వారి మహా ద్యతోఽన్న ముదయ త్యమ్భావశా ద్భూతలే

భూమ్యభ్రద్యుధరద్యున న్నరపశుకిమ్యణ్ణజాగాదయః,

సర్వే వారిమయా స్తదేత దయతే బ్రహ్మాది యో మానవః

సర్వా నేష సమాపుయా త్సుఖికరా కామాంశ్చ తృప్తో భవేత్.

3౭౧

వ్యా -కి మన్నమేవ బ్రహ్మ-న కిన్తు వారి అన్నాదపి మహత్. యతః భూతలే అమ్భావశా దన్న ముదయతి. భూమ్యభ్రద్యుధరద్యున న్నరపశుకిమ్యణ్ణజాగాదయః భూమిః అభ్రా మన్తరిక్షం ద్యా ధ్యులోకః ధరాః పర్వతాః ద్యుసదోదేవాః

స రాః పశవః క్షిమయః అణ్ణజాః పక్షిణ స్సర్పావా అగా వృక్షాః ఏత దాదయః సర్వే
పదార్థాః వారిమయా ఏవ. యః త దేత ద్వారి బ్రహ్మేత్యయ తే ఉపాస్తే ఏష మానవః
సర్వాన్ సుఖకరాన్ కామాన్ సమాప్నుయాత్. తృప్తశ్చ భవేత్. తస్మాజ్జలం
బ్రహ్మే శ్యుపాసీత. 31౯

శ్లో॥ తేజో వావ మహా జ్వలా దభవతి య త్కం తేజసః కారణం
కార్యా ద్భూయశ్చితి ప్రిసిద్ధ మిహ సంతాపాద్ధి వర్షోదయః,
తేజో బ్రహ్మధియా విచింతయతి య స్తేజోయుతోఽయే ద సా
లోకాన్నిస్తమస స్తతో మహా దిదం వాయోరపి వ్యోమ తత్. 320

వ్యా.-కిం జలమేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు తేజః జలా న్మహద్వావ అధికమేవ.
యద్యస్మా త్కం జలం తేజస స్సకాశా దభవతి. భవతు కిం తత ఇత్యత్రా
హ. కారణం కార్యా ద్భూయోఽధికమితి ప్రిసిద్ధమ్. నను కం తేజసో భవతీ
త్యత్రా కిం నిదర్శన మతః. సంతాపా ద్వర్షోదయః హి ప్రిసిద్ధః గ్రీష్మసామయికా
దూష్మణోహి వర్షం సమృద్ధియః తేజః బ్రహ్మధియా విచింతయతి. అసౌ తేజో
యుతస్స తేజోయుతః తేజోవతః 'యుమిశ్రణామిశ్రణయో' రితిధాతోః క్విప్రస్వస్వ
పితి కృతతుగితి తుకిరూపం యుత్ యతో యుత ఇతి నిస్తమసో లోకా నయే త్రా
ప్నుయాత్. తస్మాత్తేజోబ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను కిమేవం తేజవేవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు
తదిదం వ్యోమ తత స్తేజసః వాయోరపి తేజః కారణత్వేన తేజసోఽపి మహత్తరా
ద్వాయోరపి మహత్ కారణత్వాదితిభావః. 320

శ్లో॥ సూర్యేన్ద్వగ్నూద్యువిద్యుతోఽత్ర నివసన్తేన లోకో హ్వయ
త్యస్యం సోఽపి శృణో త్యనేన రమతేఽతోదేతి సర్వం హ్యతః,
వ్యోమేదం బృహది త్యవైతి మనసా యాయా త్స ఆకాశినో
లోకా న స్తి మహా నితః స్మరశ్చితి వ్యోమ్నః పున రానసః. 321

వ్యా.-కస్మా త్థం మహా త్రత్రాహ - అత్ర వ్యోమ్ని సూర్యేన్ద్వగ్నూద్యువి
ద్యుతో నివసన్తి. ఏతేన వ్యోమ్నా లోకః అన్యం హ్వయతి ఆకారయతి.
శబ్దగుణకత్వా దాకాశస్యేతిభావః. సోఽప్యస్యః. అనేన వ్యోమ్నా శృణోతి శబ్దం
“కర్ణశక్కుల్యవచ్ఛిన్నం నభ శ్శోత్ర”మితి న్యాయశాస్త్రాత్. శ్శోత్ర స్యాకాశమ
యత్వం వేదాస్తశాస్త్రసిద్ధమితిచ. అత్రాకాశే లోకో రమతే. నిరవకాశస్థలే
రత్యసమ్భవా దితిభావః. అత ఆకాశా త్సర్వముదేతిచ. హిఃప్రిసిద్ధా “ఆకాశా
ద్వాయుః వాయో రగ్ని” రిత్యాదిశ్చుతేః తస్మా ద్యోమ మహత్. ఇదంవ్యోమ

బృహదితి మనసా యోఽవైతి స ఆకాశినో విస్తారవతో లోకా యాయాత్ .
తస్మా దాకాశం బ్రహ్మేత్యుపాసీత - కిమేవ మాకాశమేవ బ్రహ్మ. న. - కిన్తు
ఇతోఽస్మా ద్వోష్విముః మానసః మనోమయః అంతఃకరణవృత్తివిశేష ఇత్యేతత్ .
స్మరః పునః స్మరణస్త మహా నధికః. 32౧

శ్లో॥ సత్యస్మిన్ స్మరణే సమస్త మయతే సత్త్వం సదవ్యమ్బర
ప్రప్తం విశ్వ మనత్యసత్త్వ మయతే భూయస్తదేత చ్ఛృహత్,
యో మర్త్యః స్మరణం విచింతయతి వా సిద్ధ్యే తస్మై తాథోఽస్య సా
తస్మా దవ్యతిభూయసీతి విదితా తృప్తా సమంయద్వశే. 32౨

వ్యా.-కస్మా దధిక స్మరోఽత ఆహ. అస్మిన్ స్మరణే సతి సదపి సమస్త మ
మ్బరప్రప్త మాకాశాదివిశ్వం సత్త్వ మయతే. అస్మిన్ అసతి తు విశ్వ మనత్య
మయతే. భూయః పునః యో మర్త్యః తదేత తస్మై రణం బృహ ద్వా బ్రహ్మేతి
విచింతయతి అస్య తస్మై తార్థః సిద్ధ్యేత్. తస్మా తస్మై రణం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను
కిమేవం స్మరణమేవ బ్రహ్మ. న కిన్తు సాత్త్వస్థా. తస్మా తస్మై రాద వ్యతిభూయసీ అతిశ
యేన మహతీ ఇతి విదితా ప్రసిద్ధా. కా సేత్యేత ఆహ. సమంసర్వం యద్వశే యస్యా
వశే వర్తత ఇతి. అస్తీతి వా శేషః. ఆశాపూర్వకత్వా తస్మై రణవశ్యన్న కర్మాదే రితి
భావః. 32౩

శ్లో॥ ఆశాం బ్రహ్మధియా విచింతయతి య స్సర్వా కామా నయేత్
సత్యాశీ రపి సమ్భవే త్నతు మహా న్ప్రాణోఽస్త్యముష్యా అపి,
ప్రాణే సర్వ మిదం సమర్పిత మరా నాభౌ రథాజ్ఞస్య వా
ప్రాణో మాతృ పితృ ప్రజాగ్నిజ సఖిశాచార్య సద్బ్రాహ్మణాః. 323

వ్యా.-య ఆశాం బ్రహ్మధియా విచింతయతి స సర్వా కామా నయేత్.
సః సత్యాశీః అమోఘాశీ రపి సమ్భవేత్. తస్మా దాశాం బ్రహ్మేత్యుపాసీత. నను
కిమేవ మాత్రైవ బ్రహ్మ. న. కిన్తు అముష్యా ఆశాయాలపి మహా నధికః ప్రాణోఽస్తి
కస్మా త్ప్రాణస్య మహత్త్వ మత ఆహ. రథాజ్ఞస్య చక్రిస్య నాభౌ అరా వా ఇవ
ప్రాణే సర్వ మిదం పూర్వోక్తం సమస్తం ప్రతిష్ఠిత మ్భవతి. ప్రాణవీవ మాతృ
పితృ ప్రజాగ్నిజ సఖిశాచార్య సద్బ్రాహ్మణాః మాతా పితా ప్రజా సంతతిః అగ్ని
జః భౌతృవర్గః సఖా ఈశః స్వామీ ఆచార్యః సస్త సాధవః బ్రాహ్మణాః ఏత
ద్రూపో భవతి. ఉపలక్షణ మిదం సర్వప్రాణిసమూహస్య, చరాచరాత్మక స్సర్వోఽపి
భూతగణః ప్రాణ ఏవేత్యర్థః. 323

శ్లో॥ సప్రాణం పితరం విదూషయతి యో వాచాఽపి నిన్దన్తి తం
హాహా ఽయం పితృహేతి సన్త ఇహ న ప్రాణన్తు తం యో గురుమ్,
వహ్నా నిక్షిపతి స్వయం త ముత తే నిన్దన్తి నైవే త్యతః
ప్రాణోఽయం హి పితైవ మేవ సకలం ప్రాణ స్స సేవ్యో బుధైః. 32౪

వ్యా.-కస్మా త్ప్రాణఏవ మాత్మాది రతతహ. యః సప్రాణం పితరం
వాచాఽపి విదూషయతి త మిహ లోకే సన్తః హాహా అయం పితృహా పితరం హతవా
న్నిన్దయేతిభావః. ఇతి నిన్దన్తి యః తమేవ సప్రాణ మప్రాణం గురుం స్వయం
వహ్నా నిక్షిపతి. తముత తన్తు తే సన్తః సన్నిన్దన్త్యేవ ప్రత్యుత స్తువన్తి ఇత్యతో
హేతోః అయం ప్రాణోహి ప్రాణఏవ పితా భవతి. ఏవ మేవ సకలం మాత్మగ్రజాది
కమపి వస్తు ప్రాణఏవ. తస్మా త్సః ప్రాణః బుధై సేవ్య ఉపాస్యః. 32౪

శ్లో॥ ప్రాణం సర్వగతం మహేశ్వర మముం బ్రహ్మహమి త్యశ్ను తే
య స్స ఽసా వతివాదితా మపలపే నో నాతివాదీ త్యహమ్,
ప్రాణా దస్త్యసి వస్తు కిచ్చన మహ ద్య త్సత్య మాచక్ష తే
యో వేదైత దహంత దిత్యయ మహా సర్వాతివాదీ పుమాన్. 32౫

వ్యా.-యః సర్వగతం సర్వవ్యాపినం మహేశ్వర మముం ప్రాణ మ్బ్రహ్మహ
మిత్యశ్ను తే. సర్వాన్తరాత్మా ప్రాణ ఏవాహం బ్రహ్మేతి యో వేత్తీత్యర్థః. సోఽసా
ప్రాణవిత్ అహ మతివాదీ నామాద్యా శాన్తమతీ త్యవదనశీలః స సభవామి. ఇతి
అతివాదితాం స్వీయాం నో అపలపేత్ నాపహ్నుయాత్. కిన్తు అతివాద్యేవాహ
మితి ప్రకటయే దేవేత్యర్థః. ఏతేన నామబ్రహ్మవిదాదయన్తు స్వీయా మతివాదితా
మపలపేయ రేవేతి సిద్ధం. యద్వా నామబ్రహ్మవిదాదయో నై వాతివాదిన
ఇతి సిద్ధమ్. తస్మా త్ప్రాణో బ్రహ్మైవ త్యుపాసీత. నను కిం ప్రాణఏవ
బ్రహ్మ. న. కిన్తర్హి ప్రాణాదపి మహ త్కిచ్చనానిర్వాచ్యం వ స్త్యస్తీ తదేవ
బ్రహ్మేతి వాక్యశేషః. కిన్తద్వస్తు అత ఆహ. యద్వస్తు సత్య మిత్యాచక్ష తే
భౌపనిషదా ఇతిశేషః. యః తదేత త్యత్యం వస్తు అహ మితి వేద. అయం పుమాన్
బ్రహ్మవిత్. సర్వాతివాదీ సర్వానపి నామాది ప్రాణాన్త బ్రహ్మవిదోఽతిపదితుం
శీల మస్యేతి సర్వాతివాదీ భవతి. అహా ఇత్యద్భుతే. ప్రాణబ్రహ్మవిత్తు నామ
బ్రహ్మవిదాద్యపేక్షయా అతివాదీ సత్యబ్రహ్మత్వవిత్తు సర్వాతివాదీ యః
ప్రాణబ్రహ్మవి దతివాదీ త్యుక్త స్తస్మా ద ప్యయ ముత్కృష్ట ఇత్యర్థః. నామాదీ
నాం ప్రాణాంతానాం పదార్థానాం కల్పితబ్రహ్మహుపత్వా దస్య బ్రహ్మణ స్సత్య

బ్రహ్మత్వాచ్చేతిభావః. ఏతేన యన్వస్తు నిరతిశయమహత్త్వగుణకం తదేవ
బ్రహ్మ. తదేవ సత్య మితిసిద్ధమ్. 32౫

శ్లో॥ తేజ సత్య మథాము సత్య మవసీ సత్యా తథా లోహితం
సత్యం శుక్ల మథాసితశ్చ ఋత మి త్యజ్ఞో వద త్యస్తధీః,
విద్వాం స్తత్సకలం మృషేతి కలయన్ బ్రహ్మైక మేవాద్యయం
స్వాత్మానం సుఖబోధరూప మమలం సత్యం పర మ్భాషతే 32౬

వ్యా-నను యది బ్రహ్మైకమేవ సత్య స్థితి కస్మాత్ తేజఃఆదకం సత్య
మితి వదన్తి లోకీకాః కేచిచ్ఛాస్త్రీణశ్చేతి శక్ష్మాయా మజ్ఞానా దిత్యాహ-తేజః
తేజ సత్య మథ తథా అము సత్య మవసీ సత్యా తథా లోహితం రూపం సత్యం
శుక్లం సత్య మథ తథా అసితం కృష్ణ మృతం సత్య మి త్యస్తధీ ర్నష్టబుద్ధి రజ్ఞః వదతి.
విద్వాంస్తు తత్సర్వోక్తం సకలం మృషేతి కలయన్ జానన్ ఏకమే వాద్యయం భేద
త్రయశూన్య మత ఏవ అమలం నిర్మలం సుఖబోధరూపం జ్ఞానానన్దస్వరూపం
స్వాత్మానం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మైవ సత్య మితి భాషతే. నను
వక్తా జీవః కిం సత్య ఉ తాసత్యః. ఆద్యే కథం బ్రహ్మైవ సత్య మిత్యుచ్యతే. ద్వితీ
యే స్వస్యై వాసత్యత్వే కథం స్వలబ్ధనత్రాకస్య బ్రహ్మణ సత్యత్వం. నహి జీవే
దప్రస్థ ర్యసతి ఆకాశాది పదార్థవ ద్బ్రహ్మ సిద్ధ్యే దితిచే నై వమ్. యది జీవబ్ర
హ్మణో ర్భేద స్వాస్య త్త ర్హ్యయం వికల్ప స్సావకాశ స్వాస్య న్నతు సభేదోఽస్తి.
స్వాత్మా బ్రహ్మైవ సత్యమేవ పరివృత త్వా ద్భేద స్తేతి. నను పరివృత ఏవ వాజ్మాతేణ
న తూపవత్త్యా కథం వక్తు ర్వికారిణో జీవస్య బ్రహ్మభేదః. ఉచ్యతే లింగతాదా
త్మ్యాధ్యానేన వక్తృత్వవికారవతో జీవస్య య ద్వాస్తవం రూపం త ద్రహ్మభిన్న
మితి. అతఏ వాహం బ్రహ్మైతి ధియ ఉపపత్తిః. అహం శబ్దో హ్యభిధయా వక్తృ
జీవవాచ్యపి లక్షణయా వక్తు రాత్మభూతం ప్రత్యగాత్మానం బ్రూతే. నచ వక్తు
రస్య ఏవ ప్రత్యగాత్మేతి వాచ్యం. మనస్సహకృ తే వాగ్విప్రియే వదతి సతి య స్సాక్షీ
భూత స్తస్యైవ ప్రత్యగాత్మనః జీవత్వాత్. నచ జీవో వక్తృవన సాక్షీతి వాచ్యం.
వక్తృత్వస్య గన్తృత్వవ త్సజ్ఞాతనిష్ఠత్వాత్. నహి దేహే గచ్ఛతినతి జీవో
గచ్ఛతీతి వక్తుం శక్యతే. తస్మా దాపాధికమేవ జీవస్య కర్తృత్వం కథ మన్యథా
నుషస్తా త న్నదృశ్యేత. నహి స్వభావః కదాచిద ప్యవగచ్ఛతి. తస్మా దవిక్రియః
ప్రత్యగాత్మైవ బ్రహ్మ. నను 'యతోవాచోనివర్తంత ఇతిశ్రుతే'. కథం బ్రహ్మ
సత్యమితి బ్రూయా ద్భుధః. నహి బ్రహ్మశబ్దః వాగవిషయం వస్తు వక్తుం

క్షమతే ఇతిచే న్నాయం దోషః. మాయావిశిష్టచైతన్యవాచీ బ్రహ్మశబ్దః లక్షణయా నిర్విశేషం చైతన్య ప్రత్యాయయతి. ఏవ మాత్మశబ్దో వ్యస్తఃకరణవిశిష్టచైతన్యవాచీ. జ్ఞానశబ్దో వ్యస్తఃకరణనృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యవాచీ. కిచ్చ వాగవిషయ మితిశబ్దః కిం తద్వస్తు బూతే ఉత న. ఆద్యే శబ్దావిషయం తద్వస్తు కథం వాగవిషయశబ్దో బూత్యాత్. ద్వితీయే కథ స్తస్య వాగవిషయత్వం. తస్మాద్విహ నాతిశక్కునీయమ్.

321

శ్లో॥ సత్యజ్ఞానకృతం హి సత్యవదనం జ్ఞానస్తు త త్తర్కజం
శ్రీధృతర్కనిదాన మార్యచరణద్వద్వార్చనాద్యాత్మికా,
నిష్ఠా తత్ప్రకృతి ర్హృదిద్వియజయ స్తస్యాః పరం కారణం
ప్రాప్తవ్యం పరమం మయా సుఖ మితి స్పష్టాగ్రహ త్స్య త్సచ.

322

వ్యా.-విద్వాక్ బ్రహ్మ సత్య మితి భావత ఇత్తుక్తం. తద్భావణస్య కిం కారణ ముచితమా - సత్యేతి. సత్యవదనం సత్యం బ్రహ్మేతి వదనం వాదః వచన మిత్యేతత్. సత్యజ్ఞానకృతం సత్యస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానేన కృతం సత్యవదనస్య సత్యజ్ఞానం నిమిత్తం యథా ఘటవదనస్య ఘటజ్ఞానం సహిఘట మజానక్ పురుషో ఘటోఽయమితి వదతి. ఏవం సత్యం బ్రహ్మ జానన్నేన సత్యం బ్రహ్మేతి వదతి. హిరేవాధే ప్రసిద్ధావా తస్యజ్ఞానస్య కింనిమిత్త మతతహ. తత్సత్యజ్ఞానస్తు తర్కజం. మననాద్భవతి. తస్య తర్కస్య కిం నిమిత్త మతతహ. ఆర్యచరణద్వద్వార్చనాద్యాత్మికా గురు శుశ్రూషాదిరూపా శ్రీధృతర్క ఆస్తికృబుద్ధిః తర్కనిదానం తర్కస్య కారణం. తస్యా శ్రీధృథాయాః కిం నిమిత్త మతతహ. నిష్ఠా గురుశుశ్రూషాదితత్పరత్వం తత్ప్రకృతిః తస్యా శ్రీధృథాయాః ప్రకృతి ర్హేతుః. తస్యా నిష్ఠాయా హృదిద్వియజయః పరం కేవలం ప్రధాన మితివా కారణం. సచ హృదిద్వియజయః మయా పరమం సుఖం మోక్షః ప్రాప్తవ్య మిత్యాకారకా త్స్పష్టాగ్రహ ద్దృఢాభినివేశా త్స్య భవేత్. తీవ్రముముక్షుత్వం హృదిద్వియజయస్య నిదాన మిత్యర్థః. తస్మా త్తీవ్రముముక్షు ర్భవేద్దిత్తభిప్రాయః. ముముక్షుత్వం ద్వివిధం తీవ్రం మన్తజ్ఞేతి. ఆస్తికానాం సర్వేషా మపి మన్తం ముముక్షుత్వం నర్తతే తత్తు నకార్యకారి. తీవ్రముముక్షు స్తు సత్య ఏవ సర్వం సన్న్యస్య గురు ముపసర్పతీతి తీవ్రముముక్షుత్వం కార్యకారి సర్వజనానాధారణజ్ఞేతి వివేకః.

322

శ్లో॥ యో భూమా స సుఖం య దల్ప మధ త ద్దుఃఖం సచాలే సుఖం
నాన్య ద్యత్ర శృణోతి పశ్యతి పుమా న్జానాతి భూమా స హి,
అన్య ద్యత్ర శృణోతి పశ్యతి పుమా న్జానాతి చాల్పం హి త
ద్యో భూమా అమృతపవ మర్త్య మితర తస్వస్మిన్ స్థితో అసౌ నవా.

320

హ్య.-నను పరమసుఖార్థీ బ్రహ్మజ్ఞానాయైవ కిమితి యతేత. జ్యోతిష్టో
మాదికం ఖాతాదికం వా కర్మ కిమితి నకుర్యాత్ అతఆహ.య ఇతి. యో భూమా
స ఏవ సుఖ మధ య దల్పం త ద్దుఃఖ మేవ, కుతః. అల్పే సుఖం సచనైవ. తర్హిక
స్స భూమపదార్థః కోవా సోల్పపదార్థ ఇత్యత్రాహ. పుమాన్ యత్ర అన్య
ద్వస్తు సశృణోతి న పశ్యతి న జానాతిచ స ఏవ భూమా. పుమాన్ యత్ర అన్యత్
శృణోతి పశ్యతి జానాతిచ త దేవాల్పమ్. తస్మా దద్వితీయం బ్రహ్మైవ భూమా.
త దన్య త్వం దైవత మల్ప మేవేతి సుఖార్థీ భూమబ్రహ్మజ్ఞానాయైవ యతేత.
జ్ఞాతమాత్ర మేవ భూమబ్రహ్మప్రాప్తమపి భవతి. ఆత్మాభిన్నత్వా దాత్మనశ్చ
నిత్యాప్తత్వాత్. నను యది భూమా సుఖపదార్థ స్తర్హి సత్వరపవ స్యా త్సుఖస్య
క్షణికత్వా దతఆహ. యో భూమా స ఇతిశేషః. అమృత ఏవ. యచ్ఛాశ్వతం నిత్య
సుఖం త దేవ భూమా. నతు విషయసుఖం క్షణికం భూమా. భూమ్నో అద్వితీయస్య
మృతిహేత్వబావేన మృత్యుభావాత్. అమృతత్వాదేవ సత్యః. అవినాశీ హి
సత్యః. అతఏవో క్తంబ్రహ్మైవ సత్యమితి. ఇతర దల్పం వస్తు సర్వ మపి ద్వైత మిత్యర్థః.
మర్త్యం మరణధర్మక మతఏవ మిథ్యాభూతం వినాశీ హి పదార్థో మిథ్యా. యన్ని
త్యం త త్వత్వం యత్సత్వం తన్నిత్య మితి సిద్ధాంతాత్. నను క్వాసౌ భూమా స్థిత
ఇత్యత్రాహ. అసౌ భూమా స్వస్మిన్ స్థిత ఇత్యేకః పక్షః స స్థితో వే త్యన్యః పక్షః.
భూమ్న సుఖత్వపచనాత్సుఖ స్యాశ్రయం పృష్టవాక్ పూర్వవాదీ క్వాసౌ భూమా
స్థిత ఇతి. కిం త్వం వ్యవహారదృష్ట్యా పృచ్ఛసి ఉత వస్తుదృష్ట్యాతి వికల్పస్య సిద్ధాంతీ
ఉత్తర మాహ. స్వస్మిన్ స్థితోవా నవేతి. నేదం విషయసుఖప దన్యాశ్రయం కిన్త్వా
త్మాశ్రయమేవేతి ప్రథమవికల్పస్య పరిహారః. నాయం స్వమాహాత్మ్యేషి ప్రతి
ష్ఠితో భూమా. కిన్తు క్వచి దప్యప్రతిష్ఠితఏవ. ఆశ్రయాశ్రయిభావహవద్వైతా
యోగా దద్వితీయే బ్రహ్మాణీతి ద్వితీయవికల్పస్య పరిహార ఇత్యభిప్రాయః. 320

శ్లో॥ గావో అశ్వాః కనకాదయశ్చ మహిమా చైతో మహం స్తం శ్రితో
భూమా నైవ మయం పరం ప్రతిగతో హ స్త్వస్తరాసమ్భవాత్

సోఽథస్తా తస్మ ఉప ర్యథో న పురతః పశ్యా త్సవా దక్షిణే
భూమైవోత్తరత సుషవ సకలం సోఽహం సచాత్మా పరః.

32౯

వ్యా.-కస్మా ద్భూమా స్వమహిమేష్వవ ప్రతిష్ఠిత ఇత్యత్రాహ. గావః
అశ్వాః కనకాదయశ్చ సువర్ణధాన్యగృహభూమ్యాదయశ్చ మహిమే త్యుచ్యంతే. తం
మహిమాన మాశ్రిత శ్చైత్రోమహా నిత్యుచ్యతే. ఏవ మయం భూమా పరం స్వస్త్వా
దన్యం మహిమపదార్థం ప్రతిగతస్సౌ మహా నితి నోచ్యతే. కుతః. వ స్వస్తరాసమ్భ
వాత్. కుత స్తదసమ్భవ ఇత్యత్రాహ. సభూమైవ అథస్తా ద్వర్తతే. న ఉపరి వర్తతే.
అథో తథా న పురతః అగ్రే వర్తతే. న ఏవ పశ్యా త్పుష్టతో వర్తతే. స ఏవ దక్షిణత
దక్షిణపార్శ్వే వర్తతే. స భూమై వోత్తరతః ఉత్తరపార్శ్వే వర్తతే. ప్రాచ్యాదిదిక్షు
విదిక్షు చోర్ధ్వాధో దేశయో సుర్వత్రాపి భూమైవ వర్తత ఇత్యర్థః. ఏతేనదిశాం దశా
నా మభూమ త్వే ప్రాప్తే ఆహ-న ఏవ సకల మితి. అథ యస్య ప్రాగాదిషు భూమాస్థిత
స్తస్యాభూమ త్వే ప్రాప్తే ఆహ. సో హ మితి సజ్ఘతోఽపి భూమైవేత్యర్థః. ఏతేన
సర్వం జగ ద్భూమైవేతి సిద్ధమ్. అథ జగద్విలక్షణస్య ప్రత్యగాత్మనః అభూమ త్వే
ప్రాప్తే ఆహ. సచ భూమైవ పరః దేహేంద్రియాదివిలక్షణ ఆత్మా భవతి. తస్మా
న్నాస్తి భూమ బ్రహ్మాతిరిక్తః కశ్చన పదార్థః యం మహిమ త్వే నాశ్రిత్య భూ
మా మహా స్యా దత ఏవ స్వమహిమేష్వవ స్థితో భూమా. నచ సత్యస్యామృతస్య
సుఖస్య భూమ్నః కథ మసత్యమ ర్తదుఃఖాల్పద్వైతాభేద ఇతి వాచ్యం. మాయ
యా తదుపపత్తే. బ్రహ్మైవహి మాయయా జగద్రూపేణ భాతి రజ్జురివ సర్పా
కారేణే త్యుక్తత్వాత్.

32౯

శ్లో॥ పశ్యన్నేన మిమం మనంశ్చ విబుధో య స్సాన్వత్మని కీీడతి

స్వాత్మనేవ రతిం ప్రయాతి మిథునానన్దావపి స్వాత్మని,

సస్వారా డ్భవతి ప్రయాతి సకలా లోకానపి స్వేచ్ఛయా

యేనైవం విదు రాఘ్నవన్తి త ఇమే లోకా ననిత్యా కృతేః. 3౩౦

వ్యా.-భూమబ్రహ్మవిదో వ్యవహార మవా న్తరఫలం చాహ. పశ్యన్నితి. ఏవ
మిమం భూమాత్మానం పశ్యన్ మనన్ చకారా ద్విజానన్ యః విబుధః సాన్వత్మని
కీీడతి న తూద్యానాదా. సాన్వత్మనేవ రతిం ప్రయాతి నతు సక్చన్దనాదా. సాన్వత్మ
నేవ మిథునానన్దావపి ప్రయాతి నతు ప్రియాంమైధునం నాపి విషయభోగే ష్వా
నన్దమ్. ఆత్మక్రీడాదీనాం బాహ్యక్రీడాద్యభావే తాత్పర్యం, నత్యాత్మక్రీడాదా, అసమ్భ
వాత్. ఏతేనవిదుష సుర్వవ్యవహారో పరమః క ర్తవ్య ఇతి సిద్ధమ్. సః స్వేనై వాసమన్తా

ద్రాజతీతి స్వారాట్ భవతి. స్వతన్త్రోభవతీత్యర్థః. సకలా నపి లోకాః బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రా
దిలోకాః స్వేచ్ఛయా ప్రయాతి. య త్వేవం భూమాత్మానం న విదుః త ఇమే అజ్ఞాః
కృతేః కర్మవశా దనిత్యాలోకా నాపునన్తి. తస్మా ద్భూమైవ జిజ్ఞాస్యః. 3౮౦

శ్లో॥ భూమాఽఽ త్మాబ్రహ్మద స్త్వహం న దితి యో జానాతి న స్వాత్మతః
సర్వం జన్మలయా స్థితించ భజతే ప్రాణాదినామావధి,
మన్త్రాః కర్మచ సర్వ మాత్మమయ మిత్యాలోక తే స్వస్య నో
మృత్యుం రోగ మశర్మ పశ్యతి సమం పశ్య త్యవాప్నోతిచ. 3౮౧

వ్యాః.—కిం యః భూమా భూమ శబ్దవాచ్య మాత్మా ఆత్మశబ్దవాచ్యం చ
సత్సద్రూపం బ్రహ్మద్రూపా మస్మీతి జానాతి, న సర్వం జగ దాత్మమయ మిత్యా
లోక తే పశ్యతి. కస్మా త్సర్వ న్యాత్మమయత్వ మత తహ ప్రాణాదినామావధి
నామాస్తంచ ప్రాగుక్తం వస్తుజాతం మన్త్రాః కర్మచే త్యేతి త్సర్వం జగత్ స్వాత్మ
తవ జన్మలయా స్థితంచ భజతే ఆత్మన స్సకాశా దేవ జాయతే. ఆత్మనేన తిష్ఠతి
లీయతే చేతి హేతోః స్వస్య మృత్యుం రోగ మశర్మ మఖండ నో పశ్యతి అనిక్రియ
సచ్చిదానందరూపత్వా దాత్మనః సమం సర్వం పశ్యతి సర్వత్తో భవతీత్యర్థః. సర్వమ
వ్యవాప్నోతి పూర్వ కామో భవతీత్యర్థః. 3౮౧

శ్లో॥ భూమబ్రహ్మవి దేవ కామపశతో లోకే భవే దేకథా
త్రేధా పశ్యవిధ స్తథా నవవిధ త్సైకాంశాత్మా శతమ్,
సాహస్రం బహుధాచ యోగవిభవా త్కృష్ణద్యునాథాదివ
త్సర్వం చోపహరే త్స హంపనిచయం బ్రహ్మమృతం స్వాదయన్. 3౮౨

వ్యాః.—అపిచ ఏవ భూమబ్రహ్మవిత్, లోకే కామపశతి స్వేచ్ఛాశాత్,
ఏకథా భవతి. సృష్టిప్రభేదాత్ప్రగీశ్వర ఇవేతి భావః. త్రేధా భవతి. పశ్యవిధో
భవతి. నవవిధో భవతి. చకారా సిద్ధిప్రసాదో భవతి ఏకాదశాత్మా భవతి. శతం శత
విధో భవతి. సాహస్రం సహస్రవిధో భవతి. బహుధా అనన్తవిధశ్చ భవతి తత్ప్ర
దృష్టాన్త మాహ. యోగవిభవా త్కృష్ణద్యునాథాదివదితి. ద్యునాథ ఇన్ద్రః ఆది
పదా త్సేభర్యాదిగ్రహణమ్. యోగవిభ వాదితిపసం భూమబ్రహ్మవిద్యవ్య స్వేతుం
శక్యతే. భూమబ్రహ్మణి చిత్తసమాధానాత్మకోహ యోగోఽస్తి తస్య. బ్రహ్మ
మృతం బ్రహ్మనన్దం స్వాదయన్మనః భవత్సర్వ సర్వమపి స్వరూపనిచయం రూప
బుద్ధ ముపహరే దుపసంహరే త్ప్రేక్షలాపయే దితియావత్. భూమబ్రహ్మవిది
త్యేవ కర్తా. స్వేచ్ఛయైవేత్యర్థః. 3౮౨

శ్లో॥ రాగద్వేషమదాదిదోషనిచయాస్పృష్టార్థవిజ్ఞానతః
సత్త్వం శుద్ధ్యతి శుద్ధితోఽస్య సతతా భూమస్త్మతి రాజాయతే
లాభా తత్సర్వకణస్య సర్వహృదయగ్రిన్ధిప్రభేదో భవే
జ్ఞాతేఽస్మిక్ పురుష స్సుఖామృతబృహద్రూపేణ తిష్ఠేత్సదా. 353

వా.- అథ భూమబ్రహ్మస్మరణస్యోత్పత్తిక్రమం ప్రధానం ఫలం చాహ-
రాగేతి. రాగద్వేషమదాదిదోషనిచయాస్పృష్టార్థవిజ్ఞానతః రాగద్వేషమదాదిదోష-
నిచయేనాస్పృష్టం యదర్థవిజ్ఞానం విషయజ్ఞానం తతః విషయేషు రాగద్వేషాద్య-
కరణా దితియావత్. సత్త్వ మస్త్రకరణం శుద్ధ్యతి అస్యస్త్రకరణస్య శుద్ధితః సతతా
అవిచ్ఛిన్నా భూమస్త్మతి సుఖమాత్మాహ వితిస్మరణం జాయతే. తత్సర్వకణస్య
లాభా తత్సర్వహృదయగ్రిన్ధిప్రభేదో భవేత్. అహంకారమనుకారాదయః కామ
కోపాదయశ్చ హృదయగ్రిన్ధయః అస్మిగ్రిన్ధిప్రభేదే జాతే సతి పురుషః సదా
సుఖామృతబృహద్రూపేణ శాశ్వతజ్ఞానానందబ్రహ్మస్వరూపేణ తిష్ఠేత్. స తతః
పునరావర్తతే దేహే పతితే వ్యపతితేఽపి బ్రహ్మజ్ఞేన తిష్ఠతీర్త్యర్థః. బ్రహ్మత్వా
దితి భావః. 353

శ్లో॥ స్వల్పబ్రహ్మపురాస్తరస్థహృదయావచ్ఛిన్నఖాస్తగ్గతం
బ్రహ్మకాశవషం పితేయ మనఃసైర్జ్ఞానితవ్యంచ తత్,
బాహ్యవ్యోమసమాస్తరామ్బరతలే ద్వావాప్యథవ్యా శ్రితే
వాయుగ్నీ శశిభాస్కరా భతతిత స్సర్వం స యచ్ఛేహ తత్. 354

వా.- భూమబ్రహ్మవిద్యా సమాప్తా. అథ ఉపరవిద్యా ప్రస్తూయతే. నిర్వి-
శేషే బ్రహ్మణి మద్బుద్ధీనాం బుద్ధిప్రవేశానమ్భవా త్సవిశేషం బ్రహ్మ నిర్దిశతి
స్వల్పేతి. అనఃసైర్జ్ఞానితవ్యః శుద్ధచిత్తై రిత్త్యర్థః. స్వల్పబ్రహ్మపురాస్తరస్థహృదయా
వచ్ఛిన్నఖాస్తగ్గతం స్వల్పమితి హృదయవిశేషణమ్. అగ్నివ్యవహారా మిత్త్యర్థః. మను-
ష్యహృదయస్య తావత్పరిమాణత్వాత్తా నుద్దిశ్యేవాస్యోక్తత్వాదితి భావః. బ్రహ్మణః
పరమాత్మనః ప్రభుత్వస్య పుర మివ పురం బ్రహ్మపురం శరీరం బ్రహ్మహి శరీరే
జీవరూపేణ ప్రవిష్టం శరీరస్య చాచేతనస్య చేతనపరతన్త్రీత్వా చ్చేతనో జీవః
పురస్వామి 'అష్టాచక్రా నవద్వారాదేవానాం పూరయో' ధ్యేతి ద్వారాదిమత్త్వా
త్పురసావ్యం దేహస్య. అస్మింశ్చ దేహపురే ఇంద్రియాణి తదధిష్ఠాతృదేవతాశ్చ
ప్రజాగ్రవ సన్తి. తస్య బ్రహ్మపురస్య శరీరస్యాస్తరే మధ్యే తిష్ఠతీతి అస్తరస్థం చ,

యన్మదయంపుణ్డరీకాకారో మాంసఖణ్డవిశేషః. నానానాదీపరివేష్టితోఽథోముఖః
 కోశః తదవచ్ఛిన్నం ఖం ఘటావచ్ఛిన్నగగనోపమ మితిభావః. ఘటవద్ధృదయస్య
 సరస్వత్యాత్ తస్మాన్తర్గతం తదన్తర్గతాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నమిత్యర్థః. అన్తఃకరణే
 ఉపలభ్యమాన మితియావత్. తథోక్తమ్. ఆకాశపద మాకాశనామక మాసమన్తా
 త్కాశత ఇత్యాకాశ మితి వ్యుత్పత్తేః ఆకాశన దశరీరం సూక్ష్మం సర్వవ్యాపి
 నిర్లపేషచ్ఛేత్యాకాశతుల్యత్వా దాకాశమిత్యుచ్యతే. బ్రహ్మమాణవక ఇవాగ్నిశబ్దే
 నేతివా. బ్రహ్మ విచేయ మస్వేష్టవ్యమ్. తచ్చ బ్రహ్మైవ జిజ్ఞాసితవ్యం విచార
 ణీయం. జ్ఞానేన ప్రాప్తవ్య మితివా. కిం స్వల్పహృదయచ్ఛిద్రీవ ర్తమానస్య బదరా
 దిన త్వల్పపరిమాణస్య బ్రహ్మణోస్వేషణాదినా ఫల మతఃకహ. బాహ్యవ్యోమ
 సమాన్తరామ్భరతలే బాహ్యం బహిర్భవం వ్యోమ మహాకాశం తేన సమానే
 ఆన్తరామ్భరతలేహార్దాకాశదే శే. బ్రహ్మణీతియావత్. యద్యపి బ్రహ్మ నిరుపమం
 తథా పృథరీరత్వవ్యాపకత్వాదిసామ్యా దాకాశసమ మిత్యుక్తమ్. ద్వావాపుధివ్యో
 శ్శితే భవతః, వాయ్వగ్ని శ్శితౌ భవతః శశిభాస్కరాచ శ్శితౌ. భతటితః నక్ష
 త్రాణి విద్యుతశ్శ్శితౌ భవన్తి. కిమ్బహునా సర్వమపి శ్శితం. యచ్ఛేహ లోకే
 నాస్తి నష్టత్వా నోపలభ్యత ఇత్యర్థః. తచ్చ శ్శితమ్. ద్వావాపుధివాదికం సర్వ
 మపి తతోపలభ్యత ఇత్యర్థః బాహ్య మహాకాశే సర్వం శ్శితమితి తావ న్నః
 ప్రత్యక్షం స చాకాశో బ్రహ్మణి శ్శిత ఇతిశాస్త్రసిద్ధమ్. ఏవం సర్వాశ్శీయం
 యద్బాహ్యం బ్రహ్మ తదేవాన్తరమపి యథా బాహ్యకాశ ఏవ హృత్పుణ్డ
 రీకాన్తర్వ ర్త్యాకాశః తస్మా దాన్తరే బ్రహ్మణ్యాపి సర్వం శ్శిత మేవ. కిచ్చ
 అద్వితీయే బ్రహ్మణి మాయయా కల్పితం కార్యకరణసజ్జాతం దేహ మపేక్ష్య
 బ్రహ్మణో బాహ్యన్తరభేదో జాతో న వస్తుత ఇతి సర్వ మిదం జగ దాన్తరేపి
 బ్రహ్మణి శ్శిత మేవ. ఆన్తరస్య బ్రహ్మణో బాహ్యబ్రహ్మభేదాత్. ఆన్తరం బ్రహ్మ
 ప్రత్యగత్కా. బాహ్యం బ్రహ్మతు పరమాత్మేతి వివేకః. నను బహిరేవ జగ
 దుపలభ్యతే నాన్త రితి కథం ప్రతీచి జగత్సత్త్వ మితిచే దుచ్యతే అన్తర పుష్పలభ్యత
 ఏవ జగ త్స్వపాదా కిచ్చ య ద్బహి రోపలభ్యతే మృతపితౄదిరూపం వస్తు
 తద పృన్త రుపలభ్యతే స్వపాదా వతప వోక్తం న యచ్ఛేహ తదితి. యద్వా
 సర్వం జగ దన్తరేవాస్తి మాయయా తు బహిర్వర్తమానమి వోపలభ్యతే. యథా
 స్వప్నేఽన్తఃస్థం జగ న్నిద్రాయా బహిరివోపలభ్యతే తద్వత్. ఉక్తం భాష్యకృద్భిః
 “విశ్వం దర్పణదృశ్యమాన వగరీతుల్యం నిజాన్తర్గతం, పశ్య న్నాత్మని మాయయా

బహి రివోద్భూతం యథా నిద్ర"యేతి. కిచ్చ జాగత్ప్రకృచ్చ స్వప్నప్రకృచ్చోవా
సర్వోపి మనోమయ ఏవ. మనస్స త్వే ప్రకృచ్చనత్త్వం తదభావే తదభావకత్తి కిన్తు
స్వప్నప్రకృచ్చం మనోఽవిద్యావృత్తిభి ర్గృహ్యతి. జాగ్రత్ప్రకృచ్చం చక్షురాది-
ద్వారా బహిర్నిర్గతాస్తకరణవృత్తిభి రితి వివేకః. అథవా సర్వే తాకికా బహి
ర్యం ప్రకృచ్చం పశ్యంతి తం సమాహితా మునయోఽన్తరేవ పశ్యంతి తద్భిన్న
మతీత మనాగతకృచ్చ పశ్యంతితి నానుపలభ్యమానత్వ మాన్తరప్రకృచ్చస్య. 358

శ్లో॥ జీర్ణేఽస్మి నిహతే వపుష్యసి నభో నైవాన్తరం జీర్యతే
నోవా హన్యతఏవ ఖం త్రిభువనే నప్తే ప్యనప్తం యథా,
ఆత్మా బ్రహ్మ తదేత దస్తకలుషం ఊత్పత్త్యరారోగశు
జ్ఞానానన్తత మ ప్యమోఘహృదయం సర్వేఽత్ర కామాశ్చితాః.
359

వ్యా.-సను యది శరీరాన్తరస్థం బ్రహ్మ తస్మి శరీరనాశాదిభి స్తస్య నాశా
దయ స్సుప్తిః గృహాన్తరస్థస్యేవ మనష్యస్య గృహదాహాదినా దాహాదయ ఇత్యత
ఆహ. అస్మిన్ దృశ్యమానే వపుషి జీర్ణేఽపి నిహతేఽపి ఆన్తరం నభో బ్రహ్మ నజీర్యత
ఏవ నోహన్యతఏవచ. తత్ర దృష్టాన్తమాహ. ఖమ్ ఏతత్ప్రత్యక్షం బాహ్య సంఘ్నం
త్రిభువనే నప్తేఽపి యథా అనప్తం తద్వత్. ద్యావాపుధివ్యో రన్తరస్థ మన్తరక్షం
ద్యావాపుధివ్యో రాశేపి యథా ననశ్యతి తద్వద్దేహేఽస్మి న్నప్తేఽపి న బ్రహ్మ
నశ్యతి. అత్ర అస్మిన్ వపుషి జీర్ణే నిహతేఽపి ఆన్తరం నభో నజీర్యతే నోహన్యతే. తథా
త్రిభువనే నప్తే ప్యనప్తమేవ. తత్ర దృష్టాన్తమాహ. ఖం యథేతి యథాప్రసిద్ధం గగ
నం దేహజరయా నజీర్యతే దేహహననా న్నహన్యతే త్రిజగన్నాశా దపి ననశ్యతి.
తద్వ టిత్య ప్యన్వయః. ఏతేన ఆకాశస్యైవ దేహాదినాశప్రయుక్తనాశాభావే
కిమున స్తతోపి సూక్ష్మస్య తద్వ్యాపకస్య బ్రహ్మణకత్తి గమ్యతే కింపున స్తదా
న్తరం బ్రహ్మాత్యతావా. అస్తకలుషం నిరన్తపాపం ఊత్పత్త్యరారోగశుజ్ఞానానన్త
తం ఊత్, స్మృత్, జరా, రోగః, శుక్ శోకః, నాశః అదర్శనం మరణ మితియా
వత్. తై రుపాధిధర్మై రనన్తతమపి కిచ్చ అమోఘహృదయ మమోఘనజ్కల్పం
తదేత ద్బ్రహ్మ ఆత్మైవ. అత్ర బ్రహ్మణి సర్వే కామాః శ్చితాః. 359

శ్లో॥ యద్యత్కామసమాప్తయే బ్రహ్మ దిదం లోకా ఇహోపాసతే
తంతం కామ మయన్తి దారధరణీపుత్రార్థపశ్వాదికమ్

భోగః క్షణికః విశేషతః యథాహముచ్యతే సత్యే తస్యచే
త్యజ్యః కామవశోఽవశోఽయతి శుచం పాఞ్డ్యస్తవకామో ముదమ్. 31 ౬

వాఙ్మ.-యస్మాదత్యజ్య సర్వే కామాః శ్రీతాః తస్మాత్ ఇహలోకే లోకా
జనాః యద్యత్కామసమాప్తయే యస్య యస్య కామస్య పాఞ్డ్యయే ఇదం బృహ
ద్బ్రహ్మ ఉపాసతే తంతం దారధరణీపుత్రాన్ధపశ్వాదికం కామ మయన్తి. ౩౧వం
కామాప్తయే బ్రహ్మాపాస్య మిత్యాహ. ఇహలోకే యథా కిర్మజితః కృష్యాది
కర్మసమ్పాదితః భోగః ధాన్యాదిరూపః భుజ్యతే ఇతి భోగః. విశేషతః తథా అము
త్య పరలోకేఽపి సః కర్మజితః జ్యోతిష్టమాదికర్మసమ్పాదితః భోగః రమ్భాసమ్భా
గాదిరూపః సత్యేచ్ఛ సత్యేజేన ఇతి సేతోః కామవశః అతపవావశః అన్వతన్త్రః
అజ్ఞః శుచం శోక మయతి. అకామః పాఞ్డ్యస్తవ ముర మయతి. తస్మాన్నిష్కా
మస్సన్నేవ బ్రహ్మాపాసీత. 3౧౬

శ్లో॥ య సాక్షాదకృతాఽశయే స్థిత మముం స్వాత్మాస మీశం పరం
బ్రహ్మయం పతితే పపు ష్యపగత సర్వేశ్వరస్య క్షితిమ్,
సజ్గుల్పా త్పితృమాతృసోదరసఖస్వసృజనాన్నోదకా
తోద్యసృజ్మఖలోకసజ్గతతమ సుష్టు మహీయా భవేత్. 3౧౭

వాఙ్మ.-నిష్కామః పాఞ్డ్యోబ్రహ్మాపాససేన ముద మయే చిత్తుక్తమేవ
వివృణోతి యథతి. యః ఆశయేహృదయే స్థితమీశం పరం బ్రహ్మ బ్రహ్మభిన్న మముం
స్వాత్మాసం సాక్షాదకృత సోఽయం పపుషి పతితేనతి సర్వేశ్వరస్య హిరణ్యగర్భస్య
క్షితిం సత్యలోక ముపగతస్సృజ సజ్గుల్పాత్, పితృమాతృసోదరసఖస్వసృజ
నాన్నోదకాతోద్యసృజ్మఖలోకసజ్గతతమః పితా, మాతా, సోదరాః, సఖాయః
స్వసా, అజ్ఞనా భార్యా, అన్న, ముదక, మాతోద్యం నృత్తగీతవాద్యత్రయం,
సృజః, ముఖశబ్దా చ్చుద్దనాదిగ్రహణమ్. పితృదిభి ర్లోకైః పద్ధైస్సజ్గతతమస్సృ
తుష్టు ససన్త్రప్రాప్తో మహీయా భవేత్. నను బ్రహ్మత్వసాక్షాత్కారాత్తుతోఽ
స్య నక్షైవల్యమితిచేదుచ్యతే. సగుణం హీదం బ్రహ్మ సత్యకామత్వాదిగుణవత్త్వా
త్తతో నాస్యోపాససేన కైవల్యం నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారాదేవ కైవల్య
పాఞ్డ్యితి. నచ సాక్షాత్కారస్య ప్రత్యగభిన్నస్య బ్రహ్మణః కథం సగుణత్వ మితి
వాచ్యం. సాక్షాత్కృతే నిర్గుణేఽపి బ్రహ్మణి సగుణ మిదం బ్రహ్మేతి భాన్త్యా
సగుణత్వమితి. 3౧౭

శ్లో॥ స్వస్థాన పృథ్వీతేన సాధుపిహితా లోకా యియాసన్నయం
లోకో నైతి బతార్య మాతృసహజస్త్రీపుత్రముఖ్యా న్నైతా,
స్వాత్మానంచ నవేత్తి హృగ్గతమపి బ్రహ్మన్వహం యన్నపి
క్షేత్రాస్తర్నిహితం నిధిం కి మబుధో విద్యా దుపర్య ప్యయన్. 31౮

వ్యా.-నను మృతాః పితృపుత్రాదయః కథం సజ్కుల్పాదపి విదుష ఉత్తిష్టేర
న్నిత్యత ఆహ. అయం లోకః ప్రాకృతజనః మృతా స్వస్థా స్వస్థిన్నేవ స్థితా
నపి అనృతేన మిథ్యాజ్ఞానేన సాధు సమ్యక్ పిహితా ఛాదితా ఆర్యమాతృ
సహజస్త్రీపుత్రముఖ్యా గుర్వాదీ లోకా యియాసన్ ప్రాప్తుమిచ్ఛన్నపి
నైతి న ప్రాప్నోతి. బతేతి భేదే. నను యది మృతా స్వస్థా తిష్ఠన్తి తర్హి తా
న్యాయాదేవ. నతు యాతి తతో నతిష్ఠన్త్యేవేతి నిశ్చేయతే అత ఆహ. అన్వహం
ప్రతిదిశం సుషుప్తావీతి శేషః. యన్నపి గచ్ఛన్నపి హృగ్గతమపి బ్రహ్మ బ్రహ్మ
భిన్నం స్వాత్మానం చ నవేత్తి నజానాతి. అజ్ఞజనకర్తృకాదర్శనమాత్రేణ న
మృతానాం స్వాత్మస్థితి రపలాప మర్హతి. కి మజ్ఞజనకర్తృకాదర్శనమాత్రేణ
హృగ్గతః పరమాత్మా నాస్తీతి వక్తుం శక్యతే. యద్వా స్వస్థా నపి లోకా నజ్ఞః
కుతో నైతీత్యత్రాహ స్వాత్మానమితి. య స్వాత్మానమేవ నవేత్తి తస్య స్వస్థా
వేదన మకించుత్కర మితిభావః. నను ప్రత్యహం యన్నపి కుతో నాత్మానం వేత్తీత్యత్ర
దృష్టాస్త మాహ. అబుధో జనః ఉపరి నిధియ క్తస్థలస్యోపరి అయన్నపి క్షేత్రా
స్తర్నిహితం నిధిం విద్యా త్కిం న విద్యాదేవ. క్షేత్రేనాచ్ఛన్నత్వా ద్విద్యమాన
స్యాపి నిధే రదర్శనం యథా తద్వ దజ్ఞానే నావృతత్వా దాత్మనః ఆత్మస్థమృత
లోకానాఞ్చ నాస్తి దర్శన మజ్ఞ స్యేతిభావః. ఏతేన ప్రాజ్ఞానాం క్షేత్రస్థనిధిదర్శన
వత్ హృదయస్థాత్మదర్శనవచ్ఛ స్వస్థమృతలోకదర్శన మపి సంభవతీతి సిద్ధమ్. నను
మృతాః పితృనయో లోకా ఆత్మని తిష్ఠన్తి త్యస్య కోఽర్థః. సప్తో ఘటో మృది
తిష్ఠతీ త్యస్య యోర్థ స్స ఏవ వాస్య. యద్యేవం మృద్రాప్రేణ ఘటవ దాత్మరూపేణ
పితృపితామహాదయ స్తిష్ఠన్తి. తర్హి ముక్తా ఏవ తే వినాపి జ్ఞాన మితి వ్యర్థోఽయం
శాస్త్రోరమృతః. న తథా న కేవలం నష్టవపఘటో మృద్రాప్రేణ తిష్ఠతి కిన్త్వనష్టోఽపి
ఏవ మమృతా అపి లోకా ఆత్మరూపేణైవ తిష్ఠన్తి. తతశ్చ ముక్తానామేవాత్మరూ
పేణ స్థితిరితి న. కిన్త్వ బద్ధానామవీతి కృత్వా మృతాః పితృపితామహాదయో బద్ధా
ఏ వాత్మరూపేణ తిష్ఠన్తి. నన్వేవం బద్ధముక్త్యోః కో విశేషః. ఆత్మరూపేణ స్థిత
స్యాపి స్వస్య యావత్పర్యంతం నాహ మాత్మాబ్రహ్మేతి భ్రాన్తి స్తావ దస్య బద్ధః

యదాతు బ్రహ్మహ మితి ధీ స్తదా ముక్తి రితి. భవత్వేవం పితృదిలోకానా
మాత్మస్థత్వం కథమ్మున స్తదుత్థాన మితిచేదు క్తమేవ సజ్కుల్పాదితి. అమోఘాహి
సజ్కుల్పః విదుష ఈశ్వరవత్. సచ కథం జీవసజ్కుల్పస్య లోకసంప్రప్త్యమితి
వాచ్యం. విశ్వామిత్రాదౌ తద్దర్శనాత్. ఈశ్వరోపాసనయా జీవేన పీశ్వరశక్త్యావి
ర్భావదర్శనాచ్చ. 3౮౮

శ్లో॥ ఆత్మాయం హృది య త్తతో హృదయ మిత్యుక్తం హృదేత ద్బుధై
రేవంపి త్ప్రతిపద్యతే ప్యహరహ ర్హార్దం బృహ ద్భాస్వరమ్,
ఉత్థాయైష తనో రితఃపర మితః స్వేనాత్మనా తిష్ఠతి
బ్రహ్మైతైష హి సమ్ప్రసాద ఉదిత సుత్యోఽమృత శ్చాభయః. 3౮౯

వ్యా.-నను నాస్త్యాత్మా హృదయే అదర్శనా దతఃపా- ఆత్మేతి. యద్యస్తా
దయ మాత్మా బ్రహ్మ హృది అస్తీతిశేషః. తతః ఏతత్. హృత్ బుధైః
హృదయ మిత్యుక్తమ్. హృద్యయం హృదయ మితి నిరుక్తేః. యద్యాత్మా హృది
స స్యా త్తర్హి హృదయ మితి నామ హృదో స స్యా త్తస్మాద స్తేవ హృద్యాత్మా.
యదుక్త మదర్శనా న్నాస్తీతి త దయక్తం. బుధైః ప్రత్యహం ప్రాప్యమాణత్వా
దాత్మన ఇత్యాహ. ఏవంపి ద్విద్వాన్ అహరహః ప్రతిదినం భాస్వరం స్వప్ర
కాశం హర్దం హృదతం బృహ ద్బ్రహ్మ స్యాత్మభూతం ప్రతిపద్యతేఽపి ప్రాప్నో
త్యేవ. సుషు ప్రావితిభావః. యద్యప్యజ్ఞోఽపి ప్రతిపద్యతేవ తథాపి. ప్రత్యహం
బ్రహ్మ ప్రాప్నోమ్యహమితి జ్ఞానాభావా దప్రతిపద్యమానఏవ సః. యథా బ్రహ్మ
ప్రవిద్వాన్ బ్రహ్మేతి నోచ్యతే. బ్రహ్మవిదేవ బ్రహ్మైత్యుచ్యతే తద్వదితి
బోధ్యమ్. కథం విద్వా స్పృహ్మ ప్రతిపద్యతే తత్ప్రాహ. ఏష విద్వాన్ ఇత స్తనో
రుత్థాయ ఏతద్దేహాది తాదాత్మ్యాభ్యాసం విహాయే త్యర్థః. పరం బ్రహ్మైతః
ప్రాప్తస్య స్వేనాత్మనా స్వస్వరూపేణ సచ్చిదానందరూపేణేత్యర్థః. తిష్ఠతి ఏష
సమ్ప్రసాదః. ప్రాజ్ఞో జీవః బ్రహ్మాత్మా బ్రహ్మభిన్నః పత్యగాత్మే త్యుదిత
ఉక్తోహి ఏష ఏవ సత్యః సత్యనామకః. అమృతోఽభయశ్చ భవతి. 3౯౦

శ్లో॥ వర్ణాః సత్యమితి త్రయః పరతరబ్రహ్మభిధాయాం స్థితా
స్సప్తాయంచ సకార ఏత దమృతం బ్రహ్మైవ మర్త్యమృతః,
మర్త్యమర్త్యయుగం నియచ్ఛతి తు యః స్వేనాత్మనాత్మా స యం
జేదైవం ప్రతిపద్యతే ఽస్వహ మయం స బ్రహ్మలోకం స్వయమ్.

వ్యా.-బ్రహ్మ నామ్న సత్త్వ సోపాసన మాహ- వర్ణాఇతి. సత్త్వమితి పరితరబ్రహ్మభిధాయాం పరితరస్య బ్రహ్మణోఽభిధాయాం నామ్న సః సకారః తః తకారః యమితి త్రయో వర్ణా స్సన్తి. తత్ర ఏత దమృతం బ్రహ్మైవ సకారః మర్త్యస్తు తః తకారః. యః మర్త్యమర్త్యయుగం స్వేనాశ్చనా నియచ్ఛతి వశీక రోతి. అమృతస్య స్వత్వాదేవ స్వవశత్వం మర్త్యస్య తు స్వనియామ్యత్వాదితి వివే కః. సః ఆత్మా పరమాత్మా యంయంవర్ణః తద్వాచ్య ఇతియావత్. ఏవం పూర్వ త్రాపి బోధ్యమ్. య ఏవం వేద సోఽయ మన్వహ మపి స్వయమేవ బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మైవ లోకః బ్రహ్మలోకః తం ప్రతిపద్యతే యాతి. 3౯౦

శ్లో॥ ఆత్మా సేతు రయం ధరాదిభువన స్తోమం విధత్తే యతః

కాలో నాత్ర జరా న మృత్యురపి నో శోక శ్శుభం నాశుభమ్,

అన్ధోఽనన్ధఇవై న మేత్య పురుషో రుగ్గో ప్యరుగ్గో భవే

దాత్రిశ్చా ప్యహరేవ తస్య సతతం బ్రహ్మైవ లోకః స్ఫురేత్. 3౯ ౧

వ్యా.-విద్వా సన్వహంబ్రహ్మలోకం ప్రతిపద్యత ఇత్యుక్తం. కిమితి బ్రహ్మ లోకమేవ ప్రతిపద్యతే న లోకాంతరం తత్రాహ ఆత్మేతి. అయమాత్మా సేతు రిత్యు చ్యతే. తత్ర హేతు మాహ- యతో యస్మా ద్ధరాదిభువనస్తోమం భూర్భువరాదిలోక సజ్ఞం విధత్తే దధాతి. అత్రాత్మని కాలో నాస్తి జరా నాస్తి మృత్యురపి నాస్తి శోకో నాస్తి శుభం నాస్తి అశుభం పాపం నాస్తి. ఏనమాత్మాన మేత్య అన్ధోఽపి పురుషోఽనన్ధో భవతి. రుగ్గోఽపి పురుషః అరుగ్గః రోగరహితఇవ భవేత్. తస్మాత్మా నం ప్రాప్తస్య సమ్ప్రసాదస్య విదుషః రాత్రి రవ్యహ రేవ ప్రకాశైకస్వభా వత్వాదితిభావః. తస్య సత్యం బ్రహ్మైవ లోకః స్ఫురేత్. నతు లోకాంతర మిత్యేవకారార్థః. లోకాంతరాణిచ దర్శితాని కాలజరాశోకరోగాదీని. సను కిం విద్వాః సుషుప్తౌ బ్రహ్మలోకం ప్రతిపద్యత ఇత్యుచ్యతే. యద్వా స ర్వదా ఆద్యే అవిదుషోఽపి బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రస్త్యేవేతి కిం విదుష ఆధి క్యమ్. ద్వితీయే విదుష స్సర్వవ్యవహారలోపః ప్రాప్త ఇతిచే దుచ్యతే. ప్రథమః కల్పః ప్రాగేవ సమాహితః అజ్ఞానా ద్బ్రహ్మలోకం ప్రాప్ను వానోప్యవిద్వా న్న ప్రతిపద్యత ఇతి. ద్వితీయోష్టిష్ఠఏవ. సమాధిశాలినః త్యక్తదేహాద్యభిమానస్య వి దుష స్సర్వదాపి బ్రహ్మస్ఫుర్తి సదాభవేన వ్యవహారాభావాత్. 'యా నిశా సర్వ భూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ, యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా వశ్యతో మునే' రితిగీతావచనాత్. ఏవం బ్రహ్మైష్ఠస్య విదుషో జరారోగాద్య

భావే సుషుప్తౌ సర్వలోకస్యాపి తదభావపవ దృష్టాస్తః. అనాత్మధర్మాహి తే కథ
మాత్మన స్సుప్తిర్విదాఽధ్యాసాత్. తస్మాద్బ్రహ్మవిద సంతతం బ్రహ్మలోక ఏవ
స్ఫురేత్.

3౯౦

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞోఽపి న కామినీవిషయసమ్పర్కోశ్శతృష్టః భజే
దేత ద్బ్రహ్మపదం తతః ప్రకలయే త్సద్బ్రహ్మచర్యం బుధః,
విద్వాన్ బ్రహ్మపదం ప్రమాతి విదధ త్సద్బ్రహ్మచర్యం హి య
ద్యజ్జేష్టావచనోపవాసననితా సత్త్రాయణాఖ్యం విదుః.

3౯౧

వ్యా.-నను సమాహితస్య విదుష సంతతం బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రస్తి. అన
మాహితస్య విదుషస్తు సుషుప్తౌ బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్భవతీతి జీవన్మతావిషయే
యం వ్యవస్థా అథ దేహపతాన స్తరం కస్య బ్రహ్మలోకప్రాప్తి రిత్యత ఆహ-
బ్రహ్మజ్ఞాతి. యో జీవన్నేవ, సదా బ్రహ్మలోకం ప్రాప్త స్తస్య దేహే పతితే
బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్నిస్సంశయేవ. అధ్యాసమ్ప్రత్యాహ- బ్రహ్మజ్ఞోఽపి. అపిశబ్దా
త్కింపున రబ్రహ్మజ్ఞాతి సూచ్యతే. కామినీవిషయసమ్పర్కోశ్శతృష్టః కామినీ
కాంతానైవ విషయః తత్సమ్పర్కో ఉత్థా ఉత్పన్నా తృప్త్యా యస్య న తథోక్తః. ఏత
ద్బ్రహ్మపదం న భజేత్. తతః బుధః సద్బ్రహ్మచర్యం ప్రకర్షేణ కలయే త్త్రయాత్.
'స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యాభాషణం, సజ్జలోపధ్యవసాయశ్చ
క్రియానిర్వృతిరేవచ ఏతన్నైకున మష్టాంగం ప్రవన న్ని మనీషిణః, విపరీతం బ్రహ్మ
చర్య మేతదేవాష్టవక్షణ'మితి, కాంతాయాః స్మరణాద్యభావో బ్రహ్మచర్యం. తచ్చ
గృహస్థస్య న సమ్భవతీతి సన్నాసివిషయ మేవైతత్. విద్వాన్ సన్నాసినీ బ్రహ్మ
విత్ తత్ బ్రహ్మచర్యం విదధత్సన్ బ్రహ్మపదం బ్రహ్మలోకం ప్రయాతిహి.
బుధా ఇతిశేషః. యద్బ్రహ్మచర్యం యజ్జేష్టావచనోపవాసననితాసత్త్రాయణాఖ్యం
యజ్ఞః ఇష్టం యాగః అవచనం మాన ముపవాసః వనితా వసమస్మాన్తి వాస త్వే
నేతి వనీ తద్భావో వనితా వసవాసః - సత్త్రాయణం బహుయజమానకం వైదికం
కర్మ తదాఖ్యం తద్రూప మిత్యర్థః. విదుః యస్య బ్రహ్మచర్య మేక మస్తి తేన
యజ్ఞయాగాదయ స్సర్వేఽపి కృతప్రాయా ఏవేతి. యజ్ఞాదిభ్య ర్వేభ్యోఽపి బ్ర
హ్మచర్య ముత్తమ మితిభావః.

3౯౨

శ్లో॥ అస్మిన్ బ్రహ్మపదే ల్లవావరఇతి ణ్యశ్చేత్యభా స్తోధరా
స్యర్గాభ్యాం పరమేత్యో కేచ్ఛన నరోఽస్త్వైరమ్మదీయాభిధమ్,

అశ్వత్థ స్తరు ర స్తి సోమ సవనో హైరణ్మయం మణ్డపం
చైశంపూరపరాజితేతి వద తే తద్బ్రహ్మణో భారతీ.

3౯3

వ్యా.- కిం తద్బ్రహ్మపదం కైవల్య ముత సత్యలోకః. నాద్యః. అస్య సగుణబ్రహ్మవిద్యాప్రకరణత్వేన సగుణబ్రహ్మవిదో బ్రహ్మచర్యచమ్పన్నస్య కైవల్యప్రాప్త్యయోగాత్. ద్వితీయే అస్మా ల్లోకా ద్బ్రహ్మలోకే శో విశేష స్తతాహ. ధరాస్వర్గాభ్యా మ్పరమే ఉత్కృష్టే అస్మిన్ బ్రహ్మపదే సత్యలోకే అరణ్యే ణ్య ఇతిచ ఉభా వర్ణవా స్తః. అమృతమయా వితిభావః. తథా అత్ర బ్రహ్మపదే ఐరమ్మదీయాభిధ మైరమ్మదీయనామకం కిచ్చన కిచ్చ దనిర్వా చ్యవైభవం సరోఽమృతమయః కాసారోఽస్తి. సోమసవన ఇతిప్రసిద్ధః కల్పి దశ్వత్థ స్తరు ర స్తి. ఐశ మీశేన సృష్టం బ్రహ్మ ఉపవేశార్హ మితివా హైరణ్మయం స్వాధీ ఽన్ హిరణ్మయం మణ్డపం చా స్తి. తద్బ్రహ్మపదం బ్రహ్మణో భారతీ వేదఇత్యర్థః. అపరాజితా పూరితి వద తే భానమానా బ్రవీతి. బ్రహ్మచర్యాదిసాధన సమ్పత్తి రహితై రప్రాప్యత్వా ద్బ్రహ్మలోకస్య అపరాజితేతి నామ్నా వ్యవహారశ్శాస్త్రీయ ఇతిభావః.

3౯3

శ్లో॥ యత్స్వర్గా దుపరి ప్రకాశత ఇదం స్థానం తృతీయం పరం
బ్రహ్మక్షేత్ర మిహాపి మర్త్యవపుషో హృద్య స్త్యముష్మి న్నపి,
ణ్యారాశ్వత్థహిరణ్యమణ్డపసరిస్తోమోఽస్తి యన్మానస
స్సరోఽయం ప్రతిపద్య తైత దయతే కామాన్ సమస్తాన్ బుధః.

3౯౪

వ్యా.- కైవతద స్తి బ్రహ్మపద మతాహ. యద్యస్మా దిదం బ్రహ్మక్షేత్రం స్వర్గా దుపరి ప్రకాశతే తస్మా దితిశేషః. పర ముత్కృష్టం బ్రహ్మక్షేత్రం తృతీయం స్థాన మిత్యుచ్యతే. యద్వా య త్స్వర్గా దుపరి ప్రకాశతే త దిదం పరం బ్రహ్మ క్షేత్రం తృతీయం స్థాన మితివాఽన్వయః. నను దేహపాతానన్తరం బ్రహ్మలోక ప్రాప్తి రస్తునామకథమ్మున ర్జీవద్దశాయా మత్యంతవ్యవహితత్వా త్తస్యే త్యత్రాహ. ఇహలోకే మర్త్యవపుషో మనుష్యశరీరస్య హృది హృత్పుణ్డరీకేఽపి బ్రహ్మక్షేత్ర మ స్తి. తర్హి కి మత్రా ప్యరణ్యాదికమ స్తి తత్రాహ. అముష్మిన్ హోదే బ్రహ్మపదేఽపి ణ్యారాశ్వత్థహిరణ్యమణ్డప సరిస్తోమోఽస్తి తత్సత్వే హేతుమాహ. యద్యస్మా త్సరోఽప్యయం బ్రహ్మలోకస్థః ణ్యారాశ్వత్థాదిః పదార్థచయః మానసః మనో భుయః భవతి, 'మనోమయాని బ్రహ్మలోకే శరీరాదీ'నీతి పురాణవాక్యేత్. 'అశోక

మహిమ'మిత్యా చిత్రతిభ్యశ్చ. యదీహలోకవ త్పార్థివా శ్చస్త్రీలోకవ దాప్యవా
బ్రహ్మలోకే దేహః స్సుప్తిః. తస్మి కథముష్ణశీతాదిప్రియై క్తశోకాద్యభావ ఇతి
భావః. బుధః బ్రహ్మచిత్ ఏతద్బ్రహ్మపదం ప్రతిపద్య సనుస్తా కామా నయతేచ
ప్రాప్నోత్యేవ. 3౯౪

శ్లో॥ బ్రహ్మక్షేత్రగతం మనోమయ మిదం సత్యం సమస్తం యతః

శుద్ధం శుద్ధహృదుషభవశ్చ విషయో బాహ్య స్త్వశుద్ధో ౭నృతః.

స్వాప్నో౭ద్ధోవ్యస్తృ ' హృదస్తరగతో యస్మా దవిద్యామయో

శుద్ధాత్మప్రభవశ్చ సత్య మనృతం మోదాయ భేదాయచ. 3౯౫

వ్యా.-నను యది బ్రహ్మలోకస్థా విషయా మనోమయా స్తస్మి స్వప్న
పదార్థం నిర్భావభూతా ఏవేత్యత ఆహ. బ్రహ్మక్షేత్రేతి. బ్రహ్మక్షేత్రగతం మనో
మయ మిదం పూర్వోక్తం సమస్తం జ్ఞారాశ్వత్థాదివిషయజాతం సత్యం భవతి.
'త ఇమే సత్యాః కామా' ఇతిశ్రుతేః. కస్మా త్సత్య మత ఆహ. యతః యస్మాద్ధేతో
రిదం జ్ఞారాశ్వత్థాదికం శుద్ధం జాగ్రత్స్వప్నవిషయభోగన దశుద్ధిరహితం తదపి
కుత ఇత్యత్రాహ. శుద్ధహృదుషభవ మితి. శుద్ధసత్త్వసజ్జల్పజన్యమిత్యర్థః. యదీదం
సత్యం కిన్త ర్హ్యస్తృతమత ఆహ. బాహ్యో విషయస్తు జాగ్రత్ప్రపశ్చస్తు అశుద్ధః
అతపవాస్తృతః. ఏవం హృదస్తరగతః స్వాప్నో౭ధో౭పి అశుద్ధః. అతపవాస్తృతశ్చ. నను
భూతమయత్వా దస్తు బాహ్యర్థ స్వాశుద్ధత్వం మనోమయస్య స్వాప్నార్థస్య
కథ మశుద్ధత్వ మత ఆహ. యస్మా దవిద్యామయఇతి స్వప్నార్థ అవిద్యామయః
రజ్జుసర్పవదితిభావః. నచ మనోమయస్య కథ మవిద్యామయత్వ మితి వాచ్య మ
విద్యయా మనసి కల్పితత్వా త్స్వప్నార్థ సోభయాత్మత్వమితి. యద్వా మనస్సం
స్కారసహకృతావిద్యయా ఆత్మని కల్పితత్వాదితి కథ మవిద్యామయత్వ మస్య.
తత్రాహ- అశుద్ధాత్మప్రభవశ్చేతి. అశుద్ధసజ్జల్పజన్యః అవిద్యాసజ్జల్పోపి
తమోమయత్వా దశుద్ధః యద్వా న కేవల మవిద్యామయత్వేనా౭య మశుద్ధః.
కిన్తు అశుద్ధసజ్జల్పజత్వేనాపీత్యాహ. అశుద్ధాత్మప్రభవశ్చేతి. నిద్రాదిదూషిత
మనస్సజ్జల్పజన్యఇత్యర్థః. అతపవ శుద్ధసత్త్వసజ్జల్పజన్యా ద్బ్రహ్మలోకవిషయ
జాతా దశుద్ధసత్త్వసజ్జల్పజన్యః స్వప్నపదార్థచయో విలక్షణః. నస్వేపం మనో
మయత్వే సమానేపి మనస్సు ధ్యశుద్ధివశా దరజ్ఞాశ్వత్థాది బ్రహ్మలోకవిషయాణాం
రథగజాదిస్వాప్నార్థానాశ్చ సత్యత్వాసత్యత్వప్రియక్రోధేదస్యైత్. కథమున
ధమనోమయస్య బాహ్యర్థస్వాస్తృతత్వ మశుద్ధత్వశ్చేత్యత ఆహ. యస్మా ద్భా

హ్యర్థః అవిద్యామయః రజ్జుసర్పవ త్వష్టరథాదినచ్చ. అవిద్యయాహి బ్రహ్మాణి జగ త్కల్పితమ్. కథ మవిద్యాయా సాన్వితస్త్రేణ జగత్కల్పకత్వ మతఆహ-
అశుద్ధాత్మప్రభవశ్చేతి. అశుద్ధమనస్సజ్కల్పజన్యః అవిద్యాకామకర్మాదిదూషి-
తాంతః కరణోహి జీవః జ్ఞానకర్మభ్యాం జగ దుత్పాదయతీతి సప్తాన్నబ్రాహ్మ-
ణాదా శుతమ్. ఏవ మవిద్యామయత్వా శుద్ధాత్మప్రభవత్వాశుద్ధత్వరూపధర్మ-
సామ్యా జ్ఞాగ్రీత్స్వప్నప్రవక్ష్యయో రన్యతత్వమ్. విద్యామయత్వ శుద్ధా-
త్మప్రభవత్వ శుద్ధత్వై ర్బ్రహ్మలోకస్య సత్యత్వ మితి వివేకః. నను అమనోమ-
యస్య బాహ్యార్థస్య కథ మ్మనోమయస్వప్నసామ్యమితిచే దుచ్యతే. బాహ్యార్థోపి-
మనోమయఏవేతి. మనసా గృహ్యమాణత్వా త్సజ్కల్పప్రభవత్వాచ్చ సజ్కల్పస్య-
మనోధర్మత్వా త్సజ్కల్పప్రభవంహి వస్తుమనోమయమ్. నచ బాహ్యార్థో నసజ్క-
ల్పప్రభవఇతి వాచ్యం. “తద్దైక్షితబహుస్యా” మిత్యాదిశ్రుతిషు సజ్కల్పజన్యత్వ-
శ్రవణాల్లోకస్య. నచేశ్వరసజ్కల్పజఇతి వాచ్యం. జీవేశ్వరయో రభేదాత్ జీవస్యాపి-
సజ్కల్పపూర్వకసప్రొత్పత్త్యశ్రవణాచ్చ. తస్మా ద్రుప్త్యలోకో జాగ్రీణ్లోకస్వప్న-
లోక శ్చేతి త్రయమపి మనోమయమేవ. మనస్సత్వే తశ్చత్వా న్మనోఽభావే తద-
భావాచ్చ. తత్ర శుద్ధత్వా ద్బ్రహ్మలోక స్సత్యః. అశుద్ధత్వా దన్యాయ వసత్వే త్ర-
యోఽపి స్వకారణసద్బ్రహ్మరూపేణ సత్యావేవేతి పరమార్థః. తత్ర సత్య మ్మా-
దాయ అన్యతం భేదాయచ భవతి.

3౯౫

శ్లో॥ ణ్యారా వమ్బునిధీ ప్రయాతి పురుషో యో బ్రహ్మచర్యేణ వా
తస్య బ్రహ్మపదం కరస్థితమపి స్యా త్కామచారో భవి,
రక్తశ్వేతవినిలపిఙ్గలహరి త్సుర్యాంశు సమ్పర్కభూ
తత్తద్వర్ణగనాడికాసితహృదో మూర్ధన్యయా ప్రైత్యయమ్.

3౯౬

వ్యా.-కస్మా ద్బ్రహ్మచర్యం బ్రహ్మలోకప్రాప్తిసాధనం తత్ప్రాహ. యః
పురుషః బ్రహ్మచర్యేణ ణ్యారావమ్బునిధీ ప్రయాతి తస్యైవ బ్రహ్మపదం కరస్థితం
స్యాత్. బ్రహ్మచర్యంవినా ణ్యారార్ణవప్రాప్తి ర్న భవతి. ణ్యారార్ణవప్రాప్తిం వినా
బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్న భవతీత్యర్థః. తస్య భువ్యపి లోకేష్యపి కామచారః స్యాత్.
యథేష్టసంజ్ఞాన స్యాత్ నారదాదివ దితిభావః. నచ శరీరాభావా త్కథం సంజ్ఞాన-
ఇతి వాచ్యం. మనోమయశరీర సత్త్వాత్. కేనమాగ్రేణాస్య బ్రహ్మలోకప్రాప్తి-
రత ఆహ. అయం సగుణబ్రహ్మవిత్ రక్తశ్వేతవినిలపిఙ్గలహరి త్సుర్యాంశుసమ్మ-
ర్కభూతత్తద్వర్ణగనాడికాసితహృదః రక్తాః శ్వేతాః వినిలాః కృష్ణాః పిఙ్గాః

హరితశ్చ యే సూర్యస్యాంశవః తత్సమ్పర్కా ద్భవన్తీతి భువః తే తే వర్ణాః తత్తద్వర్ణాః రక్తశ్వేతాదయః తాన్ గచ్ఛన్తీతి వర్ణగాః నాడికాః నాడ్యః తాభి స్సితం బద్ధం వ్యాప్త మితియావత్. హృత్ హృదయపుష్కరికం తస్మా త్సకాశా మూర్ధన్యయా, మూర్ధ్నిభవయా మూర్ధాన మ్పృతి ప్రసృతయే త్యేతత్. సుషుమ్నయా నాడ్యాప్రేతి ఉత్క్రామతి. 3౯౬

శ్లో॥ ఆత్మానం విబుధోఽయ మోమితి పరం ధ్యాయ స్ప్రియాణక్షణే
యోగా త్ప్రాణమపి ప్రవేశ్య హృదయం మూర్ధన్యనాడీపథే
త్యక్త్వా దేహ మిమం తయావకలితై ర్భానో ర్మయూఖై రుప
ర్యాయన్ హృజ్జవతః ప్రయాతి తరణిం ద్వారాయితం బ్రహ్మణః. 3౯౭

వ్యా.-కథ మూర్ధన్యయా ప్రైతీ త్యతాహ. అయం విబుధః ప్రయాణక్షణే ఆత్మాన మోమితి పర మతిశయేన ధ్యాయన్ పరం కేవల మితివా ఆత్మాన మేవ చిన్తయ న్న త్వస్య మిత్యర్థః. ఆత్మానం పరంబ్రహ్మ ధ్యాయ నితివా యోగాత్ - ప్రాణాయామాదిలక్షణాత్ హృదయం హృదయతి భజతీతి హృదయం హృత్స్థం ప్రాణమపి మూర్ధన్యనాడీపథే సుషుమ్నా మార్గే ప్రవేశ్య ఇమం దేహం త్యక్త్వా దేహాదుత్క్రమ్యేత్యర్థః. తయా సుషుమ్నయా అవకలితై స్సంయుక్తైః సుషుమ్నాగ్రిసజ్జతైరిత్యర్థః. భానో మయూఖైః తద్వారేత్యర్థః. ఉపరి ఉర్ధ్వం హృజ్జవతో మనోవేగేనాయన్ ఆసమన్తాన్గచ్ఛన్ బ్రహ్మణః బ్రహ్మ లోకస్యేత్యర్థః. ద్వారాయితం ద్వారవదాచరితం తరణిం సూర్యం ప్రయాతి. 3౯౮

శ్లో॥ రశ్మీనాం నికరో రవే ర్హృదయతః ప్రారభ్యచాభాస్కరం
సంవ్యాస్తోఽస్తి మహాపథో భువి యథా గామిద్వయం సంవిశన్,
సత్యం యా న్త్యమునా యతః ప్రపదనం విద్యానతా మ్భాస్కర
ద్వారం హస్త నిరోధన న్నవిదుషాం దేహే నిరుద్ధామతః. 3౯౯

శ్లో॥ ఆదిత్యస్య రుచా ప్రయాణసమయేఽయోగా త్సుషుమ్నేతరా
స్వాస్తాః ప్రాణగతిం పృథగ్విధసిరా స్వజ్ఞా భజన్తేఽధుర్వాన్
లోకా నాత్మకృతానురూప మనుఖా సుతాయ ఛేహః దితః
కోవ్యేవం మ్రియమాణ ఏతి న పుమాన్ సక్షా ముతాల్పీయసీమ్.
3౯౯

వ్యా.-కథం సూర్యరశ్మిద్వారా సూర్యమణ్డలం ప్రయాతీ త్యతాహ. రవేః రశ్మీనాం నికరః హృదయతః హృత్పుష్కరికా న్మనుష్యస్య ప్రారభ్య ఆభాస్కరం

సూర్యమణ్డలపర్యంతం సవ్యాస్తసన్నస్తీతత్ర దృష్టాస్తమాహ భువి భూమా మహా
పథః మహంశ్చాసౌపథ్యాః మహాపథః గ్రామన్వయం సంవిశేషం యథా అస్తి ఏవం
రశ్మిద్వారా సూర్యం ప్రాప్తాస్తతః క్వ గచ్ఛన్తీత్యతాహ. అమునా సూర్యద్వా
రేణ సత్యం లోకం యాన్తి. తత్ర హేతుమాహ. యతో యస్మాద్భాస్కరద్వారం
విద్యావతాం విదుషాం ప్రపదనం ప్రపన్యన్తేనేన బ్రహ్మలోకమితి వ్యుత్పత్తేః ప్రప
దన మిత్యుచ్యతే. యది విద్యావతా మిదం ప్రపననం తస్యవిద్యావతాం కిమిద
మతః. అవిదుషాస్తు సూర్యద్వారం నిరోధన మిత్యుచ్యతే. తత్ర హేతుమాహ.
యతః అజ్ఞాః ఆదిత్యస్య రుచా దేహే నిరుద్ధాస్స స్తః ప్రయాణసమయే అయోగా
ద్యోగాభావాద్దేతోః సుషుమ్నతరాసు పృథగ్విధసిరాసు ప్రింగతి మాప్తా స్సస్తః
ఇతోఽస్మాదేహా దుత్థాయ ఆత్మకృతానురూపం స్వకర్మానుగుణం యథా తథా
అధ్రువా ననుఖా నుఖరహితానన్మనూనా లోకా భజన్తే కిం జ్ఞానపూ
ర్వకం నేత్యాహ. ఏవంప్రియమాణః కోఽపిపుమా అజ్ఞః ప్రాజ్ఞ సుకృతీ దుష్కృ
తీవా అల్పీయసీ ముత స్వల్పా మపి సర్వజ్ఞాం చేతనాం విశేషజ్ఞాన మితియావత్
నైతి నపాప్నోతి.

౩౯౮, ౩౯౯

శ్లో॥ శ్రీమద్భాస్కరభానపూరితసిరాద్వారై రితో హృత్పురం
తత్రాకాశమహేశ్వరేణ కలిత సమ్మత్తి ముచ్చైః పుమాన్,
స్వాప్నం బాహ్యజగచ్చ నోకలయతే స్వాపే యథావా తథా
నాశే పుత్రత్నమమాణ ఏష హృదయా త్సమ్మత్తి భా గ్వేదనో. ౪౦౦

వ్యా.-మియమాణస్య కస్యాపి చేతనా నాస్తితి యదుక్తం తదేవ సదృ
ష్టాంతం విశదయతి- శ్రీమదితి. పుమాన్ జీవః శ్రీమద్భాస్కరభానపూరితసిరా
ద్వారైః శ్రీమతో భాస్కరస్య భానభిః పూరితై స్సిరాద్వారై ర్నాడీద్వా
రైః హృత్పుర మితః ప్రాప్తః తత్ర హృది ఆకాశమహేశ్వరేణ ఆసమస్తా ద్భాన
మానేనేశ్వరేణ ఆకాశనామకమహేశ్వరేణేతివా ఉచ్చై రధికాం సమ్మత్తిం కలితః
ప్రాప్తస్స స్వాప్నం బాహ్యంచ జగ ద్యథా స్వాపే నో కలయతే వ పశ్యతి.
తద్దేవ గాశేఽపి మరణేఽపి హృదయా దుత్క్రమమాణ ఏష పురుషః ఆకాశమహే
శ్వరేణ సమ్మత్తిభాన్ సమ్మత్తిం ప్రాప్తవాన్ తాదాత్మ్యం గతస్సన్నిత్యర్థః.
స్వాప్నం బాహ్యజగచ్చ నోవేద.

౪౦౦

శ్లో॥ ఆత్మాయః క్షతపాపశోకమరణక్షుత్పృష్ఠరారుగభయ
స్సత్యేచ్ఛోఽవితథేక్షణశ్చ పురుషో జ్ఞానితవ్య స్స వా

అంతేనైనా ఇహాన మోక్ష ముశతా య స్తం విజానా త్యయం
లోకా నేతి సమా న్మైతి సకలాక కామా నువాచే త్యజః. ౪౦౧

వ్యా.-అపశ్య స్మ ఆకాశమహేశ్వరో యేన పురుష సమృద్ధ్యతే తత్రాహ-
ఆత్మేతి. యః తతపావశోకమరణత్తు స్త్రైష్టరారుగ్భయః. శో కాదిరహితః సత్యే-
చ్ఛః సత్యకామ, అవిభాచేతుని ససత్వసజ్జుల్కుః ఆత్మాదేహాదిసజ్జాత స్యాత్ సత్కథా-
తః. పురుషః పూర్వః పురి దేహే శయాన ఇతివా. సవా ససిన మోక్ష ముశతా ఇచ్ఛ-
తా ముముక్షుణా జిజ్ఞాసితవ్యః నిచారణీయః. ఇహైవ శరీరే ఏవ అన్వేష్యన్యః. యః
త మాత్మానం విజానాతి స సమాక సర్వాక లోకా నేతి సకలాక కామా న్మైతి
ఇతి అజః ప్రజాపతి రువాచ. అతో నాత్రాయధార్థత్వశక్త్యా కార్యేతి భావః.
సత్యకామత్వాదిగుణక ఆత్మైవ వేశ్వరఇతి సపవ జ్ఞేయ ఇతిచ పరమార్థః. ౪౦౧

శ్లో॥ ఆత్మాత్సా పురుష ససిన విబుధై ర్యో దృశ్యతేత్త్యేత్యజే
నోస్త స్మ న్మసురే డ్విరోచనఇతి చ్ఛాయామయం సోఽగ్రహీత్ ,
ఆత్మానం పురుషం త మపు ముకురే ఖడ్గేచ యో దృశ్యతే
దేహాత్మాన మిమం స చాసురగణాయోపాదిశ న్మూఢధీః. ౪౦౨

వ్యా.-కోఽసావాత్మే త్యత ఆహ. సోఽసా పురుషవహత్మా-కోఽసా వత
ఆహ. యః విబుధైః ప్రాజ్ఞైః అక్షి నేత్రే దృశ్యతే ఇతి అజేన ఉక్తస్సక విరోచన
ఇతి స పసిద్ధోఽనురేఖ అనురాధిపతిః ఛాయామయం ప్రతిబిమ్బరూపం తం
పురుష మాత్మాన మగ్రహీత్ ఆత్మత్వేన ప్రతిపేదే. తం క మతఆహ. యః
అపు ముకురే ఖడ్గేచ దృశ్యతే తమ్. య ఏవోదకదర్పణఖడ్గేషు దృశ్యతే సపవ
పురుష శ్శిరఃపాణ్యాదిలక్షణః అత్యుపి దృశ్యతే సచ దేహవహ దేహస్యైవ తత్ర
ప్రతిఫలనాత్ తస్మా ద్దేహవహత్మా ఇతి విరోచన స్యాశయః మూఢధీః సచ విరో-
చనః ఇమం దేహాత్మాన మసురగణా యోపాదిశత్ ఉచదిదేశ. తస్మా ద్దేహాత్మ
వాదినోఽభవ న్మసురాః యేచ మనుష్యేషు దేహాత్మవాదిన స్తేఽప్యనురాపవ.

౪౦౨

శ్లో॥ ఛాయాత్సాత్మా పురుషోఽక్షిగః కథ మయే దోగ్రాదిహీనాత్మతాం
దేహస్థా నను రోగశోకకృశతా దృశ్యస్త ఏవాత్మై యత్,
ఆత్మాచే త్ప్రతిదేహ ఏవ న కుతో దేహోఽయ మాత్మా భవే
నాత్మా దేహ ఇతీరితం న గురుణా కస్మా దితీన్ద్రోఽమనత్. ౪౦౩

వ్యా.-తర్హి కిం యథా విరోచనాశయం దేహ ఏవాత్మా నేత్యాహ. ఛాయాఽఽత్యేతి. ఆత్మాయః క్షతపాపశోకమరణక్షుత్తృష్ణరాదగ్భయస్సవవాక్ష్మీ దృశ్యతే ఇత్యుక్తం ప్రజాపతినా. య ద్యక్ష్యే దృశ్యమానః ప్రతిబిమ్బమాహో దేహ ఏవాత్మా తర్హి అక్షిగః ఛాయాఽఽత్మా ప్రతిబిమ్బమాహః పురుష శ్శిరః పాణ్యాదిలక్షణో దేహః రోగాదిహీనాత్మతాం కథ మయేత్. కుతో నాఽయేత్. తత్యాహ. అత్ర అక్షిపురుషే దేహస్థా రోగశోకకృశతా దృశ్యస్తపవ. నను కిచ్చ ప్రతిదేహ ఏవాత్మాచేత్ అయం దేహః కుశ ఆత్మా న భవేత్. యది దేహ ఏవా త్యేతి ప్రజాపతే రాశయః తర్హి గురుణా ప్రజాపతినా దేహ ఆత్యేతి సాక్షాదేవ కస్మా స్మేరితం నోక్తమ్ ఇతి. ఇన్ద్రః అమనత్ తర్హితవాన్. ౪౦౩

శ్లో॥ దేహే తిష్ఠతి తిష్ఠతి ప్రచలతి ఛాయామయోఽయః చల
త్యస్మి న్నశ్యతి నశ్యతీతి విదితం నాత్మైష ఆత్మాతు కః ,
ఏవం పృష్టవతే జగాద హరయే బ్రహ్మ మహీయాం స్తు యః
స్వషే సర్వపదార్థభు క్చరతి తం స్వాత్మాన మాలోకయ. ౪౦౪

వ్యా.-ఏవం మత్వా కిం కృతవా నిన్దోఽత ఆహ. ఛాయామయోఽయం పురుషః దేహే తిష్ఠతి సతి తిష్ఠతి దేహే ప్రచలతిసతి చలతి, అస్మిన్దేహే నశ్యతినతి నశ్యతి, తస్మాదేవ పురుష ఆత్మా న నభవతీతి విదితం స్థితమ్ కఃపున రాత్మా ఏవం పృష్టవతే హరయే ఇన్ద్రాయ బ్రహ్మ ప్రజాపతీ స్థిగాద. కిం యగా దేత్యత్యాహ. మహీయాన్మహానుభావో యః స్వషే సర్వపదార్థభుక్ స చరతి తం స్వాత్మాన మాలోకయ పశ్య. ౪౦౪

శ్లో॥ దేహేఽన్ధే జ్వరితే హతేఽపి వికలే నాన్ధో నవా సజ్జ్వరి
నోవా స్వప్నదృ గాహతో నవికల శ్చాత్మైష తస్మా దయమ్,
ఏవం సప్రుతిపద్య చాథ మఘనా వ్యాఘ్రాగ్నిదాహాదిభిః
స్వషే శోక మయ న్నయం కథ మయే దాత్మత్వ మిత్యామనత్ ౪౦౫

వ్యా.-ఏవం ప్రజాపతినా పున రుపదిష్ట ఇన్ద్రః కింకృతవాం స్తత్యాహ. స్వప్నదృక్ స్వప్నదృష్టా పురుషః దేహే అన్ధేఽపి స్వయ హన్ధో నభవతి. దేహే జ్వరితే జ్వరితీడితేఽపి స్వయం సజ్జ్వరి జ్వరవాన్ న భవతి దేహే హతేఽపి స్వయ మాహతో న భవతి దేహే వికలేఽపి స్వయం వికలో న భవతి తస్మా దయం స్వప్న దృక్ ఆత్మైష ఏవం సప్రుతిపద్య జ్ఞాత్వా మఘనా ఇన్ద్రః అథ ఇత్యామనత్

మనం కృతవాక్ ఇతి కి మతతహ. న్యాసూగ్నిదాహాదిభిః శోక మయన్ గచ్ఛ
న్నయం స్వప్నస్మ క్షుచః కథ మాత్మత్వ మయేత్. ఆత్మాహి శోకరహితః
ఇతి. ౪౦౧

శ్లో॥ ఆత్మా స్వప్నస్మ గేష నో భవతి వా శోకార్త ఆత్మాన మా
పన్నాయ ప్రచదేతి భాషితవతే ప్రోవాచ కో జిష్టవే,
ఆత్మా సుప్తిసుఖానుభూ రితి తతో మత్వా మహేంద్రః పున
ర్నాత్మాసావపి స స్వమేవ సవిదన్ సర్వజ్ఞ ఆత్మా కథమ్. ౪౦౨

న్యా.-ఏవ మ్మత్వా కిం కృతవా నిర్దోత ఆహ- ఆత్మేతి. శోకార్త ఏవ
స్వప్నస్మ ఆత్మా నోవా భవతి వైవ భవతి. అపన్నాయ ప్రపన్నాయ మే ఇతి
శేషః. ఆత్మానం ప్రచద ఇతి భాషితవతే జిష్టవే కః ప్రజాపతిః సుప్తిసుఖానుభూః
సుప్తిసుఖం యోగిభవతి సః ఆత్మా భవతీతి ప్రోవాచ. తతో మహేంద్రః
పునరపి మత్వా ఆసౌ సుప్తిసుఖానుభూ రపి ఆత్మా న. కుతః? స్వమేవ సవిదన్
సర్వజ్ఞః కథం సర్వజ్ఞ ఆత్మా భవేత్? స కథమసి. సర్వజ్ఞో హి శ్వర ఆత్మా ఇతి
ప్రతిపదే ఇతి శేషః. ౪౦౩

శ్లో॥ యః స్వాపే స్వయమేవ నష్ట ఇవ నహ్యత్మా స ఆత్మోచ్యతా
మిత్తుక్తో హరిణా జగాద భగవాం స్తత్త్వం ప్రజే డాత్మనః,
యో నేత్రే నివసంశ్చ బాహ్యవిషయాన్ భుక్త్యై గళస్థ స్తథా
స్వాపార్థా హృదయస్థితో బహుసుఖం నస్యా త్స ఆత్మా కథమ్. ౪౦౪

న్యా.-ఏవం ప్రతిపద్య మహేంద్రః కిం కృతవా సతతహ. యః స్వాపే గాఢ
సుషుప్తా స్వయమేవ నష్ట ఇవ స్థితః స ఆత్మా నహి వైవ భవతి. అవినాశీ ఖల్వాత్మా
తస్మా దాత్మా ఉచ్యతా ముపదిశ్యతామ్ ఇతి హరిణోక్తః భగవాన్ ప్రజేట్
ప్రజాపతిః ఆత్మన స్తత్త్వం జగాద ఉక్త ఏవ మయాఽఽత్మా సతు త్వం తం
ప్రతిపద్యనే యః నేత్రే నివసన్ బాహ్యవిషయాన్ భుక్త్యై జాగ్రత్ప్రపణ్ణ
మనభవతి విశ్వః స ఏవ గళస్థః స్వాపార్థా భుక్త్యై స్వప్నస్మ గచ్ఛవతి. యఏవ
స్వప్నదృష్టా జన సు ఏవ హృదయస్థితః బహుసుఖం భుక్త్యై ప్రాజ్ఞో భవతి. సుషు
ప్తావస్థాసాక్షి సః ఆత్మా కథం నస్యాత్ అపి త్వత్త్వేవ ఏకస్యైవాత్మనః నేత్రే
కణ్ఠహృదయాఖ్యస్థానభేదాత్ స్థూలప్రవివిక్తానస్తరూపభోగ్యభేదాత్. జాగ్రత్స్వప్న
సుషుప్తాఖ్యవస్థాభేదాచ్చ విశ్వైజనప్రాజ్ఞయాపనామభేదఇతి పరమార్థః. ౪౦౫

శ్లో॥ దేహాధ్యాస మయం ప్రపద్య పురుషో రుక్మేఽపి జ్యేష్ఠే వపు
మ్యాత్మానంచ తద్దేవ రుక్మ మయతే జన్మంచ జాగ్రత్ప్రదే,
చిత్తాధ్యాస మథ ప్రపద్య స పునః స్వప్నే సశోకే హృది
స్వాత్మానంచ సశోక మశ్చుతి తథా స్వాపే త్వవిద్యామయః. ౪౦౮

శ్లో॥ నో జానన్నివ కిచ్చనాపి లసతి ప్రాజ్ఞః స్వతోఽయం పున
రోన్మిరుగ్మో నచ జీర్ణ ఏవ న తథా శోకే న చాజ్ఞః ఖలు,
నష్టత్వా ధృదయస్య నష్ట ఇవ న స్వాపే విభాతి స్వతో
నోనష్ట సుకలజ్జవన సకలం స్వాపాది జానాతి యత్. ౪౦౯

వ్యా.-సన్వేపం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞానా మేక త్వేఽపి స్థూలశరీర విశోవో నాత్మా
జరారోగాదిమత్త్వాత్. లిజ్జశరీర తైజసోఽపి నాత్మా శోకాదసత్త్వాత్. కారణ
శరీర ప్రాజ్ఞోఽపి నాత్మా ఆజ్ఞత్వా దేవం ప్రత్యేక మనాత్మత్వే సిద్ధే సముదాయస్యా
ప్రేక స్యానాత్మత్వ మేవేత్యత ఆహ. దేహేతి. అయం పురుషః జాగ్రత్ప్రదే జాగ్రదవ
స్థాయాం దేహాధ్యాసం ప్రపద్య పురుషి రుక్మే జన్మేచ సతి తద్దేవ శరీరవత్ ఆత్మా
నంచ రుక్మం జీర్ణ మయతే మన్యతే. అథ స్వప్నే స్వప్నదశాయాం సపురుషః
చిత్తాధ్యాసం లిజ్జతాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రపద్య హృది మనసి సశోకేనతి స్వాత్మా
నంచ సశోక మశ్చుతి పశ్యతి మన్యత ఇతియావత్. తథా స్వాపే స్వాపావస్థాయాం
ప్రాజ్ఞః తన్నామక స్స పురుషః అవిద్యామయః కారణశరీరభూతావిద్యాతాదాత్మ్యా
ధ్యాసం ప్రపన్న ఇతియావత్. కిచ్చన కిచ్చసి నో జానన్ని వాజానన్నివ లసతి
భాతి. అయ మ్పురుషః స్వతఃపున స్వతస్తు రుక్మో నో నైవ జీర్ణో నచ. తథా
శోకే నైవ అజ్ఞోఽపి నైవ భవతి. ఖలుః ప్రసిద్ధా. ఉపాధిగతానాం తత్తాదాత్మ్యా
ధ్యాసా దుపహితే సతా మివ భాసమానానాం ధర్మాణా ముపహితే స్వతో నాస్తి
సత్త్వ మితి ప్రసిద్ధమేవేతిభావః. నను సుషుప్తౌ పురుషస్యాజ్ఞాన తాదాత్మ్యా
ధ్యాసా దజ్ఞత్వ మస్తు కథమ్మన ర్నష్టత్వ మతఆహ. స్వాపే హృదయస్య ఉపాధి
భూత స్యాస్తాకరణస్య నష్టత్వా త్సపురుషః నష్టఇవ విభాతి. స్వతస్తు నష్టో నో
నైవ భవత్యేవ మవినాశిత్వం కథమ్మన స్సర్వజ్ఞత్వం ప్రాజ్ఞ స్యేత్యతాహ. యద్య
స్మా త్స్వాపాది ఆదిపదా దజ్ఞానానన్దయో గ్రహణం సకలం జానాతి. తస్మా
త్ప్రాజ్ఞ సుకలజ్జ ఏవ తస్మా జ్జరారోగాదిరహిత శోకాదిరహిత ఆనన్దభు క్ప్రాజ్ఞ
స్సర్వజ్ఞ ఆత్మైవ. న చైవం విశ్వతైజసయో రనాత్మత్వం శంక్యం. ప్రాజ్ఞస్యైవ
తస్య లిజ్జాధ్యాసా తైజసత్వం తస్యైవపున స్థూలాధ్యాసా ద్విశ్వత్వమితి. విశ్వతైజ

సయోః ప్రాజ్ఞాభిన్న త్వేనాత్మత్వాత్. సచ స్వప్నే విశ్వస్య సుషుప్తౌ త్రైజనస్య చ
 వినాశా న్నాత్మత్వ మితి వాచ్యం. స్వప్నే విశ్వ స్తైజసాత్మనా తిష్ఠతి సుషుప్తౌ
 త్రైజనః ప్రాజ్ఞాత్మనా తిష్ఠతీతి నాశాభావా త్తయోః. సచ జాగ్రత్స్వప్నయో
 ర్భేదా త్తద్వైత్యైరపి విశ్వత్రైజనయో ర్భేద ఏవేతి వాచ్యం. స్వప్నే త్రైజనేన
 దృష్టస్య జాగ్రతి విశ్వేన స్మర్యమాణత్వాత్. జాగ్రతి విశ్వేన దృష్టస్యైవ ప్రవ
 త్తస్య సంస్థాన మచస్మత్స్వప్న స్వప్నే త్రైజనేన ప్రవత్తస్యోపలభ్యమానత్వాచ్చ,
 నచైవం విశ్వత్రైజనయో రై క్యేపి ప్రాజ్ఞస్యైవయోశ్చ నై క్యమితి వా చ్యం. ప్రాజ్ఞే
 నానుభూతస్య సుషుప్తిసుఖాదే ర్విశ్వేన స్మర్యమాణత్వాత్. సచ ప్రాజ్ఞస్య
 విశ్వత్వత్రైజనత్వే ఆగస్త్యుకే ఏవ ఉపాధిప్రయుక్తత్వా త్తయో రుపాధినాశేన
 తదదర్శనాచ్చ. సహి ప్రాజ్ఞస్య సుషుప్తౌ విశ్వత్రైజనత్వే స్వప్నే నిశ్చత్వం వా. ప్రాజ్ఞ
 త్వన్తు అవస్థాత్రయే వ్యస్తి. తస్మా త్రాజ్ఞత్వ మాపాధికం సభవ తీతిచే న్నైవమ్.
 సమాధౌ తస్యా వ్యదర్శనాత్. సహి సమాధౌ వజ్ఞాన మనుభవతి విద్యా. అజ్ఞా
 నానుభవితృత్వహి ప్రాజ్ఞత్వం. తస్మాత్ విశ్వత్వత్రైజనత్వప్రాజ్ఞత్వాని భవన్త్య
 పాధివశా ద్యస్య స తుర్యవవాత్మా.

రంగ-రంగ

శ్లో॥ మర్త్యం మృత్యుమహాహినా కబలితం స్థూలం శరీరం సదా

ధిష్ఠానం పరమాత్మనోఽమృతమయ స్యా స్యాశరీరస్యచ,

సూక్ష్మం చాపి శరీర మస్య కరణం భోగే తదేత ద్వయం

తాదాత్మ్యేన సమేత్య సోఽయ మయతే భోగా శరీరీ భవత్. రంగం

వ్యాః-కథ మస్యాసంసారాత్మన సంసారిత్వ మిత్యత్రాహ. అమృతమయస్య
 ఆనందరూపస్య అశరీరస్య చాస్య పరమాత్మనః సదా మృత్యుమహాహినా కబలితం
 సర్వదాపి మృత్యునా సర్పేణేవ గ్రస్త మతఏవ మర్త్యం మరణధర్మకం స్థూలం శరీర
 మధిష్ఠానం భోగాయతనం. శరీర మధిష్ఠాయ హ్యత్మా భోగా ననుభవతి అస్య
 పరమాత్మనః సూక్ష్మం శరీర మప్యధిష్ఠాన మపిశబ్దా త్కారణశరీర మప్యధిష్ఠాన
 మ్భవతి. స కేవల మధిష్ఠానం కిన్తు అస్య భోగే కరణమపి భవతి శరీరప్రియమ్ సచ
 స్థూలస్య కథం కరణత్వ మితి వాచ్యం. ముఖాద్యవయవాభావే కేవల రసనేన్ద్రి
 యాదిభి ర్భక్షణాదిభోగాసిద్ధేః. సచ కారణస్య కథం కరణత్వమితి వాచ్యమ్. అవి
 ద్యావృత్తిభి సుషుప్తానంద స్వానుభూయమానత్వాత్. సోఽయ మాత్మా తదేత
 ద్వయం స్థూలం సూక్ష్మంచ తాదాత్మ్యేన సమేత్య తత్తదాత్మ్యాధ్యాసం
 ప్రాప్యేత్యర్థః సూక్ష్మశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసేనైవ తత్కారణభూత కారణశరీర

తాదాత్మ్యాభ్యాసస్యాపి నిర్గుత్వా తస్య పృథగనుక్తేః శరీరీ భవకనక భోగా
సయతే స్థూలాక శబ్దాదిభోగా నాగ్రితి ప్రవిక్తా స్వప్న అనందం సుఖమై
చానుభవతీత్యర్థః. రం

శ్లో॥ ఏవం య సశరీరతా ముపగత సోఽయం ప్రియం చాప్రియం
స్వాదృష్టోపగతం భజక కలయతే సంసారపాథోనిధిమ్,
జ్ఞానధ్వస్తశరీరసమ్భ్రమ మముం ప్రాజ్ఞం ప్రియం చాప్రియం
నోవా కీర్చ్యదపి స్మృతత్యయ మహా ఆనందవీప ప్రియః. రం

వా. - య ఏవం సశరీరతా ముపగతః సోఽయ మజ్ఞః స్వాదృష్టోపగతం
ప్రియ మప్రియంచ భజకనక సంసారపాథోనిధిం కలయతే పరిశ్రేతత్యై మజ్ఞ
తీత్యర్థః. అథ సంసారనివృత్తిం దర్శయతి. జ్ఞానధ్వస్తశరీరసమ్భ్రమం జ్ఞానేన
బ్రహ్మహ వాస్తవ్యత్యనేన ధ్వస్తః శరీరవహమితి సమ్భ్రమ స్సమ్యగ్భ్రమో యస్యతం
తథోక్త మముం ప్రాజ్ఞం విద్వాంసం ప్రియ మప్రియంచ కీర్చ్యదపి నోవా స్మృతతి
నైవ స్మృతత్యై. అహో ఇతి విస్మయే అయ మాత్మైవానందః ప్రియశ్చ తస్మాత్కథ
మస్య ప్రియాశ్చియఃస్వచ్ఛః తద్గత్యా గతిప్రియుక్త శ్శోకోవా. తస్మా జ్ఞానమేవ
సంసారనివృత్తకం సంసారస్య రజ్జుసర్పవ నిర్మథ్యాత్వా దత స్తదేవ సమ్పాదనీయ
మిత్యభిప్రాయః. రం

శ్లో॥ వాతాభ్రస్తనయిత్నువిద్యుత ఇమా దేహేన హీనా నభ
స్తాదాత్మ్యం ప్రతిపద్య ఖా దుదయితా స్సావిత్రితేజోగతాః,
స్వస్వాకార మయన్తి తద్వ దతను క్షీవో వపుస్సాత్మతాం
యాత్వా ఽస్మాదుదితః పర మ్పురితిగతః స్వేనాత్మనా తిష్ఠతి. రం

వా. - సశరీరస్య సంసారః అశరీరస్య స్వస్వరూపప్రాప్తి రిత్యుక్తమ్.
తదేవ దృష్టాస్తేన విశదయతి. ఇమా దృశ్యమానాః ప్రసిద్ధా ఇతివా. దేహేన శిరః
పాణ్యాదిలక్షణవిచ్ఛేద హీనాః. వాతాభ్రస్తనయిత్నువిద్యుతః. వాయుమ్బుద
ధ్వనిశమ్భూః. నభస్తాదాత్మ్యం ప్రతిపద్య వర్షాదిప్రయోజనావసానే ఆకాశసమాన
రూపతాం ప్రతిపద్య నభసి నిలీయేత్యర్థః. సావిత్రితేజః ప్రకృష్టం కైష్మికం
సారం తేజః గతాః ప్రాప్తా స్సత్యః. శిశిరాపాయే ఇతిభావః. ఖా దాకాశా దుద
యితా ఉదితా స్సత్యః వర్షాస్వీతిభావః. స్వస్వాకారం ప్రాప్తిస్వికం రూప మయన్తి
భజస్తే. నభస్తాదాత్మ్యం విహాయ పునః పూర్వవ ద్వాతాభ్రస్తనయిత్నువిద్యు

ద్రూపతాంస్త్విహ్వస్తిత్యర్థః. తస్మిన్. అల్. స్త్రీనః సపుస్సత్కృతాం శరీరతాదాత్మ్యా
ధ్యానం యాత్వా ప్రాప్య అజ్ఞానానితిభావః అన్యో ద్వైపుష ఉదిత ఉద్ధితస్స శరీర
తాదాత్మ్యాధ్యానం విచారే త్యర్థః. పరం పరమాత్మానః స్రుతిగతః ప్రాప్తస్స
స్వేనాత్మనా స్వచ్ఛానాశే సచ్చిదానందరూపరమాత్మరూపేణేత్యర్థః. తిష్ఠతి.
విదేహవాతాభ్యాదితుల్యో శరీరజీవః సభస్తుల్యం వపుః సావిత్రీతేజస్తుల్యః. పరః
తత్ప్రాప్తితుల్యం బ్రహ్మజ్ఞాన మితివివేకః. ౪౧౨

శ్లో॥ అజ్ఞానా దహితాం భజన్మపి గుణో జ్ఞానా ద్గుణాత్మా భవ
త్యేవం దేహమయోభవ న్నయమ జోజ్ఞానాత్పునః స్వాత్మనా,
జ్ఞానా తిష్ఠతి భిన్న ఏష పురుషో హ్యవ్యాకృతా ద్వాకృతా
త్తస్మాదుత్తమ ఏషఏవ పరమాత్మా య త్సమస్తాన్తరః. ౪౧౩

వ్యా.-నమ సశరీర స్యాస్య జ్ఞానమాత్మా త్కథ మశరీరత్వ మతఃకా. అజ్ఞా
నాదితి. గుణో రజ్జుః, అజ్ఞానా దహితాం సప్రత్వం భజన్మపి జ్ఞానాద్గుణాత్మా భవతి రజ్జు
రేవభవతి. ఏవమజ్ఞానా ద్దేహమయో భవన్మస్యయమజో జీవః జ్ఞానాత్పునః స్వాత్మనా
యది తిష్ఠతి వస్తుతో జీవ సశరీర స్యాత్. తద్వి కథం జీవస్య జ్ఞానా దశరీరత్వం భవే
దితి చోద్యేత. నతు తథా కిన్తు వస్తుతో శరీరఏవ తస్య జ్ఞానా దశరీరత్వ మభవతీతి
యుక్తమేవ రజ్జోర్జ్జానా ద్రజ్జుత్వ మభవతీతివత్. య దస్య జీవస్యాగతం సశరీరత్వ
మజ్ఞానా ద్రజ్జోరేవ సర్వత్వం తజ్జానేనైవ నిరస్తమితి న కాచి సనుపపత్తిః. అశరీ
రస్య జీవ స్యాజ్ఞానపర్యాయుక్తదేహతాదాత్మ్యాధ్యాసా జ్ఞాత స్సంసారః జ్ఞానాత్స
మూల స్యాధ్యానస్య నివృత్తౌ నివర్తతే. తతశ్చ జీవః స్వాభావికే నాశరీరాత్మనా
తిష్ఠతీతి పరమార్థః. దేహమయ ఇతి ప్రాచ్యర్యే మయట్. అన స్తదేహవా నిత్యర్థః.
అనేకజన్మ స్థితిభావః. జీవైకత్వపక్షేతు నిస్సంశయమేవ తత్. యద్వా న స్వేకస్య
వస్తునః కథ మన్యభావాపత్తిః. భిమరకీటవ దన్యభావ మావన్నస్య వస్తునః కథ
మునః పూర్వరూపాపత్తిః త్వయాతు వపుస్సత్కృతాం ప్రాప్తో జీవః పునస్సే
నాత్మనా తిష్ఠతీత్యుక్తం. తత్కథం సజ్జచ్చతే తత్ప్రా-అజ్ఞానాదితి. అస్మిన్పక్షే
దేహమయో దేహ రూప ఇత్యర్థః. స్థూలోఽహం మనుష్యోఽహమితి జీవస్య దేహ
మయత్వదర్శనాదితిభావః. నను పురుషోత్తమ ఏవాశరీరో నతు జీవస్తత్రాహ. హి య
స్మాదేవ పురుషః అవ్యాకృతా దవ్యక్తా ద్వాకృతాచ్చ మూర్తా దమూర్తా జ్ఞగతః.
భిన్నః తస్మా దేవ ఉత్తమఃపురుషః పురుషోత్తమఏవ నను పరమాత్మైవ పురుషోత్త
మస్తత్రాహ. ఏషఏవ పరమాత్మా. తత్రాహేతుమాహ. యద్యస్మా త్సమస్తాన్తరః

సమస్తేభ్యో దేహాద్యాత్మభ్యః ఆస్తరః సమస్తనామాస్తరశ్చితివా. పరమాత్మాహి సర్వాస్తరః. న స్వేవం సర్వాస్తరత్వేన దేహాస్తరోఽయం సశరీరం వేతిచేత్సైమమ్. సర్వాస్తరస్యాకాశస్యాపి సశరీరత్వాపత్తేః తస్మాత్సమేదం శరీర మిత్యభి మానప్రయుక్తమేవ. సశరీరిత్వమున్నురుషస్య తదభిమాననాశే త్వశరీరం. ద్వితీయ యోజనాయాస్తు. నను రజ్జుసర్పదృష్టాస్తేన జీవో దేహోఽభూదితి కస్మాదభ్య పేయమ్. భ్రమరకీటదృష్టాస్తేన జీవో దేహోఽభూదితి కస్మాన్నాభ్యపేయతే తత్రాహభిన్నశ్చితి. సావయవత్వసాకారత్వాభ్యాం సలక్షణత్వా ద్భ్రమరకీటయోః కీటస్య భ్రమరభావో యథాస్థపవస్యాత్. జీవస్తు వ్యాకృతా దేహోఽస్థులాల్లిశ్చా చ్చావ్యాకృతా త్కారణశరీరాదపి విలక్షణం వేతి కథస్తస్య దేహబాస స్సాన్య ద్వాస్తవః, నకథమపి. సచ నామరూపరహితో జీవః. నామరూపాభ్యాం వ్యాకృతా ద్విలక్షణోఽస్తు నామ అవ్యాకృతం నామరూపరహితమేవేతి జీవస్య కథస్తస్మా ద్విలక్షణత్వ మితి వాచ్యం. దృశ్యా ద్రివ్యాకృతా ద్రిష్టత్వేనస్య విలక్షణత్వా ద్ధృతా త్తద్రిష్టురివ. ఏవం వ్యాకృతావ్యాకృతవిలక్షణత్వాదే నైషఉత్తమః పురుషః 'క్షుర స్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షుర ఉచ్యతే, ఉత్తమః పురుష స్త్వస్యః పర మాత్మేత్యుదాహృత' ఇతి గీతావచనాచ్చ. వ్యాకృతపదార్థః క్షురః. అవ్యాకృత పదార్థోఽక్షురః. అస్య త్పూర్వనత్. సర్వాస్తరత్వంచ 'యోలోకత్రయ మావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వర' ఇతి గీతావచనాదపి సిద్ధమ్. న చేశ్వరపవ సర్వాంతరో నజీవ ఇతి వాచ్యం. 'యేన సర్వమిదం తతమ్.' 'యయేనం ధార్యతే జగ' ఉత్పాదగీతావ చనేభ్యః యయా జీవభూతపరప్రకృత్యేశ్వర్యః. 'సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మే' త్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ. సచ కథ మస్తఃకరణోపాధికజీవస్య సర్వవ్యాప్తిరితి వాచ్య మస్తఃకరణోపహితత్వరూపేణ సర్వవ్యాప్త్యభావేపి మాయావచ్ఛిన్నత్వరూపేణ చైతన్యరూపేణవా సర్వవ్యాప్తిపదార్థవాత్. ఏకమేవహి చైతన్య మవచ్ఛిన్న మన వచ్ఛిన్నంచ. అతఏవ జీవేశ్వరాభేదః.

రగరి

శ్లో॥ అక్షీన్యష్నగతా వుభాచ పురుషౌ వ్యక్తౌ సుషుప్తస్థిత
స్తవ్యక్తః పున రుత్తమ సుపురుషో య సమప్రసాదోఽతనః
పర్యేత్యాత్మని సోఽయమేవ సకలాత్మా జుక్షణకీడనో
ద్యానశ్రీరమణాదిభి ర్హృదపజనం నేదం శరీరం స్మరత్.

రగర

వ్యా.-వ్యాకృతావ్యాకృతవిలక్షణత్వేనాయ ముత్తమః పురుష ఇత్యుక్త మిదానీం వ్యక్తావ్యక్తవిలక్షణత్వే నాయ ముత్తమః పురుష ఇత్యాహ- అక్షీతి. అక్షీ

స్వస్మగతౌ అక్షిగతో విశ్వః స్వస్మగత స్తైజసః ఉభావిమా పురుషౌ వ్యక్తా
 విత్తుచ్యతే భోక్తృశ్చఃపేణ స్ఫుట మవభాసమానత్వాత్ సుషుప్తస్థితః ప్రాజ్ఞ
 స్తు అవ్యక్తః. సుషుప్తై భోక్తు రస్పష్టత్వాత్. సపురుషః పునఃతు ఉత్తమః సపునః
 రుత్తమః పురుషఇతివా. వ్యక్తావ్యక్తపదవాచ్యపూర్వోక్తపురుషత్రియాపేక్షయా
 సఉత్తమః పురుష ఇత్యర్థః. వ్యక్తావ్యక్తపురుషవిలక్షణోఽయ ముత్తమః పురుషఇతి
 యావత్. క సస్ ఇత్యత్రాహ. యః అతను శ్వరీరరహితః సమ్ప్రసాదః తన్నామక
 స్తురీయ సాక్షీ ప్రత్యగాత్మా ముక్తః సమ్యక్ప్రసీద త్యేన మ్ప్రప్య జీవఇతి
 సమ్ప్రసాదఇతివృత్తిః. సోపాధికేభ్యః అతపవ సోపాధిభర్మా రోగశోకమో
 హాదీ నాత్మ శ్రద్ధాస్య సంసరద్యుః విశ్వతై జనప్రాజ్ఞేభ్యః విలక్షణోఽయ ముత్తమః.
 పురుష సమ్ప్రసాదో నిరుపాధికస్తైతన్యలక్షణః పరమానందరూపో సంసారి ప్రత్య
 గభిన్నః పరమాత్మేతిభావః. సోఽయ ముత్తమఃపురుషః సకలాత్మా సర్వభూతా
 నా మాత్మా అతపవ ఇద్దాగిరూపేణ జక్షణకీడనోద్ధ్యానస్త్రీరమణాదిభిః జక్షణం
 భక్షణం హసనంవా కీడన ముద్ధ్యాన ముదుపరి యానం వాహై ర్యాన మిత్యర్థః.
 స్త్రీరమణ మేతదాదిభిః కర్మభిః ఆత్మన్యేవ పర్యేతి వివారతి. కింకుర్వత్. ఇద ముప
 జనం స్త్రీపుంసయో రన్యోన్యోపగమేన జాయతే ఇ త్యుపజనం శరీరం నస్మరన్ సన్ ఉప
 జనం జనసమీపే ఇతివా శరీరస్మరణే దుఃఖసమ్భవా దితిభావః. రంగ

శ్లో॥ సర్వాత్మా స్వమహిమ్ని సంశ్చ విహర న్నో సమ్ప్రసాద స్తథా
 యాయా త్కశ్చ వికార మమ్బుదగణేనాభిం యథా ఖేలతా
 పూర్ణ స్యాస్య కథంగ కై ర్విహరణం సర్వాత్మన శ్చాద్యయ
 వైక్రే వైక్రవమపి ప్రభాతి విహరన్వా మాయయాఽయం సృణామ్.

రంగ

వాః:-నను యది తథా విహరతి తర్హితత్త్వని శ్చైర్ని తస్య వికార స్యాదత
 ఆహ. సర్వాత్మా స్వమహిమ్ని సన్ స్థితశ్చ సమ్ప్రసాదః విద్వాత్ తథా విహరన్నపి
 కంచ కమపి వికారం న యాయాత్. తత్ర దృష్టా స్తమాహ. యథా అభ్రం గగనం
 ఖేలతా స్వస్థో విహరతా అమ్బుదగణేన. అమ్బుదగణేన విహరతా సతేతివా
 కంచిద్వికారం నయాతి తద్వత్. మేఘవిహారై ర్గగనస్యేన ఇద్దాగిదివిహారై సమ్ప్ర
 సాదస్యన కోఽపి లేప ఇతిభావః. నను సమ్ప్రసాదపవ విహరతీతి పూర్వ ముక్త
 మధునాతు ఇద్దాగియో విహర స్తీతి కథ ముచ్యతే- తత్తాహ. పూర్ణస్య సర్వా
 త్మనః అద్యయస్య ఏకస్య చాస్య సమ్ప్రసాదస్య కైః కథం వా విహరణం స్యాత్.

చలనాసమ్భవా ద్వితీయవ స్వభావాచ్చేతిభావః. తద్ద్వి కథం పర్యేతిత్యుక్త మత
ఆహ. ఏవ మపి అయం సమ్ప్రసాదః చూయయా విహరన్వా విహరన్నివ నృణాం
ప్రభాతి ప్రతిభాతి. అయం భావః. బ్రహ్మోద్ధృతివ కేశవాదిశరీరేషు విహరత్సు సత్సు
బ్రహ్మోద్ధృతయో విహర స్తిత్యుచ్యతే అనభిజ్ఞైః. నతు తే విహరన్తి. తేషాం
సమ్ప్రసాదరూపత్వాత్ ఇతి ఏతేన దేవమనన్యపశ్వాదిశరీరేషు జన్మజరామర
ణాదికం ప్రాప్నువత్సుసత్సు జీవో జాయతే జీర్యతే మ్రియతేచేతి మన్యస్తే అవి
ద్వాంసః. నతు వస్తుతో జీవన్య జ్ఞాదికం సమ్ప్రసాద త్వాదితి సిద్ధమ్. నచైవం
విద్వదవిదుషోః కో భేద ఇతివాచ్య మయమేవ భేదః. దేహాదిషు సంసరత్సు సత్సు
అహమేవ సంసరామిత్యవిద్వా న్మన్యతేస్వయం సమ్ప్రసాదో భవన్నపి.
విద్వాంస్తు నాహం సంసరామి కిన్తు సమ్ప్రసాద ఏవాహమితి మన్యత ఇతి. అతఏవ
విదుషో బ్రహ్మనస్తః జీవన్తశాయాం దేహపాతేచ. అవిదుషస్తు జన్మజన్మాస్తరేషు
మహద్భుఃఖమేవ. తస్మా దానన్తకామ ఆత్మానం విజానీయాత్. రంగి

శ్లో॥ అశ్వః స్వస్తనవ త్తనౌ భగవతా ప్రాణో నియుక్తో మహాన్
మాత్రా తస్యతు చక్షుర్ద్రియ మిదం తత్కృష్ణ తారాభగమ్,
తత్రాసా పువలభ్యతేహి దృశినా లిగ్నేన సోఽనంహత
స్తస్మా చ్చాక్షుషఏవ చక్షుషి పుమాన్ ద్రిష్టవ్య ఇత్యుచ్యతే. రంగి

వ్యా.-నన్వేవ ముపదేష్టవ్య సమ్ప్రసాద ఆత్మా క్షిమితి ప్రజాపతి నా
ప్రధమం చక్షుషి పురుషో ద్రిష్టవ్య ఆత్మేత్యుపదిష్టః తత్రాహ-అశ్వఇతి. సారథినేతి
శేషః. అశ్వః స్వంజనవత్ స్వస్తనేషవభగవతా ఈశ్వరేణ మహాన్ జ్ఞానక్రియాశక్తివిశి
ష్టః ప్రాణః తనౌ నియుక్తః. ఇదం చక్షుర్ద్రియ స్త తస్య ప్రాణస్య మాత్రా అంశః.
తచ్ఛక్షుర్ద్రియం కృష్ణ తారాభగం కనీనికావచ్చిన్నా కాశగతం భవతి. హియస్తాత్
తత్ర చక్షుర్ద్రియే అనంహత సోఽసావయం సమ్ప్రసాదః దృశినా దర్శనేన
లిగ్నేన ఉపలభ్యతే అనమియతే. చక్షుర్ద్రియం పరత స్త్రం కరణత్వా ద్వాశ్యాదివ
దితి సచ పరః స్వతస్త్రిః అనంహతత్వా త్పక్షాతోహి పరార్థ త్వేన పరత స్త్రిః యథా
గృహమితి చక్షుః కరణం సంహతత్వా ద్వాశ్యాదినదితి చక్షుః పరార్థం సంహ
తత్వా ద్భ్రహ్మవదితిచ ప్రయోగాః. దర్శనం తావ త్ప్రసిద్ధం ఘటఇత్యను
భవాత్ చక్షుర్వాపారాదేవ తదుదయాచ్చ తత్ర దర్శనే చక్షుఃకరణ
మేవ చక్షుషా పశ్యామి ఘట మిత్యనుభవాత్. కర్తృధిష్టితమేవ కరణం
క్రియాం కురుతే నతు కేవలం వాశ్యాదౌ తథా దర్శనా దితికృత్వా చక్షుః

కరణకలర్పనక్రియయా దర్శనరథిస్తా తా చర్మనక్రియాశ్రియః పురుషః కర్తా కశ్చి
దనుమియత ఇత్యర్థః. చింతా త్తమః చతుష్కన్తియే భవః తనధిష్ఠాతేత్యర్థః.
ఏషపుమా నాత్మా చతుష్క ద్విష్టవ్యభివ్యక్తే. 'సవా ఏషపురుషోఽక్షి'
ఇత్యాదిభిరేభిః. చతుష్కలీకేతివా. ఇతు నేతిగోభవే ప్రతివిమ్బహుపేణ దృశ్యత
ఇతిహేతో రితిధావా. నానా స్త స్సమృద్ధిసాదస్య కథం చర్మనక్రియాకర్తృత్వమితి
వాచ్యం. మాయయా తదికపక్షే. రంగ

శ్లో॥ పశ్యానీతి మనోతి యస్తు కరణం హుపగ్రిహే తస్య దృక్
స హ్యత్మా శ్రవణాయ తస్య కరణం శ్రోత్రస్తు శుశ్రూషతి,
గంధస్య గ్రహణాయ తస్య కరణం ఘ్రాణస్తు యో మన్యతే
జిహ్వోజీ త్యథ భాషణాయ కరణం వ్యాహర్తుమిచ్ఛస్తు వాక్. రంగ

వ్యా.-స కేవలం దర్శనలిక్షణైవాత్మాయ మనుమేయః కిన్తు శ్రవణాదిభి
ర్నిర్దైరవీతి వివక్షాః కస్యాంకస్యాం క్రియాయా మన్య కింకిం కరణ మిత్యత్రాహ-
పశ్యానీతి. యః పశ్యానీతి మనోతి సజ్కల్పయతి తస్య హుపగ్రిహే నీలవీతాది
హుపగ్రిహణేతు దృక్పక్షుః కరణం క స్ససజ్కల్పయితా ద్విష్టాచేత్యత్రాహ. సతత్త్వా
హి యః శుశ్రూషతి శ్రోతు మిచ్ఛతి తస్య శ్రవణాయ శ్రోత్రం కరణం సాధకతమమ్.
యః జిహ్వోజీతి మన్యతే తస్య గంధస్య గ్రహణాయ ఘ్రాణస్తు కరణమ్. అథ
తథా వ్యాహర్తుం వస్తు మిచ్ఛతి భాషణాయ వాక్తు కరణమ్. ఏవం విషయభేదా
త్కరణభేదేఽపి కర్తృభేదో న. యోఽహం ఘట మవశ్యం సోఽహ మిదానీం శబ్దం
శ్రవణోమిత్యాద్యననన్ధానాత్. రంగ

శ్లో॥ ధ్యానానీతి య సతి తస్య కరణం ధ్యానాయ సన్మానసం
సహ్యత్మా సచ బోధపన సుగమో లిక్త రమిభిః పుమాన్,
దిప్యం చతు రముష్య బోధ్య మనఘం త్రైకాలికార్థగ్రహే
శక్తం చిత్త మనేన యా త్యయ మజస్థానేహి భోగన్ సమాన్. రంగ

వ్యా.-యః ధ్యానానీతి ఏతి సజ్కల్పయతి తస్య ధ్యానాయ సన్మానసం
ప్రశస్తం మనః కరణం భవతి. చతురాదీన్ద్రియప్రకర్త్యా న్మనసః సత్త్వమ్
స ఏవాత్మా. కిం తిస్యాశ్మనః స్వరూప మత ఆహ. సచాత్మబోధపన జ్ఞానమేవ
చైతన్యరూప ఇత్యర్థః. పుమా నాత్మా అమిభి ర్మననశ్రవణాదిభి ర్నిర్దైః సుగమః
సుఖేన జ్ఞాతుం శక్యః మననశ్రవణాదిక్రియాకరణభూతమనశ్శ్చోతాద్విధిష్టాత్పత్వా
దాత్తన ఇతి భావః. ఏతే నాత్మా చతుష్కేవ ద్విష్టవ్య ఇతి న. కిన్తు శ్రోత్ర

ఛిత్తాదావపి చ్ఛ్రిష్టవ్య ఏవేతి సిద్ధమ్. నచైవం చక్షుషి చ్ఛ్రిష్టవ్య ఇతి కుత ఉపదిష్టే ప్రజాపతినేతి వాచ్యమ్. ఉపలక్షణత్వాత్ చక్షుషః ప్రధానతాదీతివా అముష్య బోధ్య రాత్మనః అనఘం నిర్దోష మతపవ త్రైకాలికార్థగ్రహే కాలత్రయనర్తిపదార్థగ్రహణే శక్తం చిత్తం మనః దివ్య మప్రాకృతం చక్షుః. ప్రసిద్ధచక్షుస్తు మాంసమయత్వా దదివ్యం సన్నిహితవర్తమానకాలికార్థగ్రహణమాత్ర శక్తంచ. అయం పురుషః అనేన దివ్యచక్షుషా చిత్తేన అజస్థానే సత్యలోకే వర్తమానాన్ సమాన్ సర్వా నోభగా న్యాతిహి ప్రాప్నోత్యేవ. ౪౧౮

శ్లో॥ ఆధా యైశశతం సమా స్స మఘవా సద్భ్రష్టాచర్య గురోః
శ్రుత్వాఽఽత్మానమవేత్య సాధు రగమ ల్లోకాంశ్చ కామాన్ సమాన్,
శ్చుత్వాఽఽత్మాన ముపాసతే మఘవతో దేవా ఇదాసీంచ తాన్
యాన్త్యేవేతి సరోఽప్యముం పరిభజన్ సమ్ప్రాప్నుయాదేవ తాన్.
౪౧౯

వ్యా.-ఏనం ప్రజాపతినా ఆత్మతత్త్వే ఉపదిష్టేనతి తతః కింప్రాప్తవా నిష్ఠి ఇత్యేనాహ. ఆధాయేతి స మఘవా ఇన్ద్రః ఏకశతం సమాః సంవత్సరాన్ సత్ప్రశస్తం బ్రహ్మచర్య మాధాయ విధాయ గురోః పితః ప్రజాపతే స్సకాశా దాత్మానం శ్రుత్వా ఆత్మాన మవేత్య సాత్మాత్మత్య సాధు గృహ్యత్వా సమాన్ సర్వాన్ లోకాన్ కామాం శ్చాగమ త్ప్రప. ఇదాసీమపి దేవాః మఘవత స్సకాశా దాత్మానం శ్రుత్వా ఉపాసతే. తాంశ్చ సర్వాన్ లోకాన్ కామాంశ్చ యాన్త్యేవ. ఇతిహేతోః సరోఽపి దైవసమ్పచ్చాలీ మనఃషోఽపి అము మాత్మానం పరిభజన్ గురోస్సకాశా చ్చుత్వా ఉపాసమానస్సన్ తాన్ లోకాన్ కామాంశ్చ సమ్యక్ ప్రాప్నుయాదేవ. ౪౧౯

శ్లో॥ యస్మాద్భ్రష్టాపదా దహం భగవత స్సజ్జుల్పతః ప్రాప్తవాన్
హార్దం బ్రహ్మపదం తతోఽహ మముకధ్యానేన పాపవ్రజమ్,
రోమాణ్యశ్వేష ప్రధూయ వదనాద్రాహ్లోరివేద్దుస్తనో
ర్ముక్తస్స కృతకృత్యవపునర ష్యేష్యామి సత్య మ్పదమ్. ౪౨౦

వ్యా.-సచాత్మోపాసక ఏవం చిన్తయేదిత్యాహ. అహం యస్మాద్దేతోః భగవతస్సజ్జుల్పతః అనేన జీవేనాత్మనా ఽనుప్రవిశ్య నామయాపే వ్యాకరవాణీ త్యాకారకా దీశ్వరసజ్జుల్పాన్నిమిత్తాద్భ్రష్టాపదాద్భ్రష్టాహికా త్సత్యజ్ఞానానస్తలక్షణ త్పరమాత్మస్వరూపాత్ హర్దబ్రహ్మపదం మనఃపాధికజీవత్వం ప్రాప్తవాన్

తతః స్మృత్. అముకథ్యానేన హ్ద్యభిహ్నపరబ్రహ్మోపాసనయా తత్సాక్షాత్
త్కాశేణేతి యావత్. పాపసంజం పుణ్యపాపసంజం పుణ్యస్యాపి పాపవ ద్భిష్టః
త్వాదితి ధావ. అశ్వో రోమాణీన పృథూయ రాహో ర్వదనా దిద్దరివ తనో
బుక్త స్సక కృతకృత్విః కృతార్థో భూత్వా పునరపి సత్యమ్మదం పరంబ్రహ్మ
ఏష్యామి గమిష్యామి. అత్ర సత్యలోకా దాగతో ఽహం పున సత్యలోకం ప్రా
ప్యమీతి ధ్వన్యతే. రం

శ్లో॥ ఆకాశో నను నామరూపయుగలం నిర్వాహయ త్యాత్మగం
ఫేనం వారివ దస్త రస్తిచ తయో రాత్మా జలం ఫేనవత్,
అస్పృష్టశ్చ తయో ద్యుగేన పురుషో వ్యోమేవ నైల్యాదినా
బ్రహ్మాత్మైవ మృత మేవ ఏక మభయం దృశ్యా త్పరంచాద్వయమ్. రం

వ్యా.-ఆకాశః ఆకాశవ త్సుక్ష్మత్వా దశరీరత్వాచ్చ పరమాత్మాయ మా
కాశః. అసమన్తా త్కాశతే భాసతేతివా ఆకాశః. ననుఖలు. ఆత్మగం స్వనిష్ఠం నామ
రూపయుగలం సర్వజగద్వృక్షస్య బీజభూత మితిభావః. నిర్వాహయతి తత్ర దృష్టాస్త
మాహ - ఫేనం వారివదితి. యథా ఆత్మగం ఫేనం వారి నిర్వాహయతి తత్వదిత్యర్థః.
తయో రామరూపయో రస్తర్కధ్యే ఆత్మా అస్తిచ తత్ర దృష్టాస్తమాహ-జలం
ఫేనవదితి. జలం ఫేనే యథా వర్తతే తద్వదిత్యర్థః. తస్మి నామరూపసంపర్కకృత
దోష స్సన్య దాత్మన ఇత్యత్రాహః పురుష ఆత్మా తయో రామరూపయో
ర్యుగేనాస్పృష్టశ్చ భవతి. తత్ర దృష్టాస్తమాహ. నైల్యాదినా వ్యోమేవేతి. యథా
వ్యోమ నైల్యాదినా స్వస్థి న్నధ్యస్తేన చదివదా ఛేద్యతాదిగ్రహణం. గర్భర్వనగరాది
గ్రహణంచ. మేఘాదిగ్రహణంచ అస్పృష్టం తద్విదిత్యర్థః. ఏవ ఆకాశః పురుష ఆత్మా
దృశ్యాత్పరం నామరూపాత్మక సర్వజగద్విలక్షణమతఏవా మృతం దృశ్యంహి
మర్త్యం యస్యశ్యం తన్నశ్యమితి వ్యాస్తేః కస్మాదమృత మతఆహ. అద్వయమితి
యది ద్వితీయమస్తి తస్మి తస్మా దస్యాశక్త్యేత్తమృతిః న తదస్తి. అతఏవ ఏక
మతఏవాభయం ద్వితీయాద్ధి భయం భవతి. ఏతేన భూమరూపత్వం సిద్ధం. చకారా
త్సత్యజ్ఞానానందలక్షణం బ్రహ్మ భవతి. న త్యాత్మబ్రహ్మణో రస్తి మనాగపి భేదః.
బ్రహ్మణివ హృది పృవిశ్యాత్మభూతత్వాత్. ఆత్మనోఽన్య త్వేనతి బ్రహ్మణో ఘటా
దివ దనాశ్చత్వప్రసక్తాత్. కిచ్చ ద్రష్టాతావ దాత్మేతి ప్రసిద్ధం పశ్యామ్యహమిత్యాది
ప్రతీతేః. యది ద్రష్టురాత్మనోఽన్య తాస్యి ద్రబ్హ తస్మి తద్దృశ్యమేవేతి మర్త్యమేవ
స్యాత్. అథ యద్యాత్మా సభవతి ఆత్మదృశ్యంచ నభవతి తద్బ్రహ్మ. తస్మి శశశ్శుక్లవ

దనదేవ స్యాత్ . యద్వాత్మద్రష్టుబ్రహ్మేత్వచ్యతే తస్మిన్ భుక్త్యా దాత్మైవ మర్త్యః స్యాత్ . ఆత్మసంపద నాశే కస్య మోక్షపురుషార్థప్రాప్తిరితి శాస్త్రమేవ వ్యర్థం స్యాత్ . తస్మాత్ ఆత్మబ్రహ్మణో రభేదం వ. అతేదం బోధ్యమ్ . మర్త్యమమృతఞ్చితి పదార్థద్వయమేవాస్తి మనుష్యపశుపక్ష్యాదిదేహమర్త్యా ఇతి ప్రత్యక్షమేవ దేవపిత్రాదిదేహనామపి మర్త్యత్వం శాస్త్రోఽవగమ్యతే . బ్రహ్మలోకస్థానాం దేహానాం హిరణ్యగర్భదేహస్యచ మర్త్యం శాస్త్రతోఽవగమ్యతే . ద్విపరార్థావాసానే తన్నా శాత్ . ఏతేన బ్రహ్మాదిస్తమృపర్యస్తసర్వచేతనవర్గస్య మర్త్యత్వం సిద్ధమ్ . తరుగుల్మలతాదీనాం స్థావరాణామపి మర్త్యత్వదర్శనాత్ . అథ ఘటపటాద్యచేతనవర్గోపి మర్త్య ఏవ . తస్మాపి నాశదర్శనాత్ . ఏవం సర్వేషాం భౌతికానాం మర్త్యత్వే సిద్ధే . పృథివ్యాదిభూతాన్యపి మర్త్యాన్యేన . జలాదిభ్యో జన్మనతాం తేషాం జలాదాపునర్లయసద్భావాత్ ఆకాశస్య చావ్యాకృతే లయసద్భావాత్ ఆకాశోహి అవ్యాకృతాదుదితః ఇతి భూతానాం మర్త్యత్వం సిద్ధమ్ . ఏవం లింగశరీరాణిచ మర్త్యాన్యేన సాదిత్వేన సాస్తత్వా త్తేషాం ముక్తా లిక్తాభావాచ్చ . ఏతావతా మూర్తామూర్తలక్షణస్సర్వః ప్రవణోఽస్తి మర్త్య ఇతి సిద్ధమ్ . అథ తత్కారణ మవ్యాకృతమపి మర్త్యమేవ . జ్ఞాననాశ్యత్వా త్తస్య ముక్తా తదభావాచ్చ . ఏతస్మాద్వాక్యకృతావ్యాకృతలక్షణాన్మర్త్యా ద్రృశ్యా ద్విలక్షణం యద్ద్రష్టు తదేవామృతం తచ్చైకమేవ 'సలిలవకో దగ్రిష్టాఽద్వైత' ఇతి శ్రుతేః . తదేవ జీవేశ్వరబ్రహ్మదిశబ్దప్రతిపాద్యమితి నాస్తి జీవ బ్రహ్మభేదావకాశః కియానవీతి .

౪౨౧

శ్లో॥ విద్వా నేవ మిహైవ సన్నపి హృదా యాయా త్సభాం బ్రహ్మణో దేహాస్తేఽపిచతాం యదీచ్ఛతి భవ త్యాత్మా సహి బ్రహ్మణామ్ , భూపానాంచ విశాం హృదిన్ద్రియతనుప్రాణాక్ష రాఖ్యాత్మనా చాత్మానం స లభేత నో పున రిహ స్త్రీగర్భ మాయాస్యతి . ౪౨౨

వ్యా.-ఏవం విదుషః కిమ్భవే దతతహ. ఏవంవిద్వాక్ ఇహైవ భూలోకే ఏవ దేహేపవేతివా. సన్నపి హృదా బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య సభాం యాయాత్ . విద్వా నిచ్ఛతి యది బ్రహ్మసభాం ప్రాప్తుం వాఞ్ఞాతియది తాం సభాం దేహాస్తేపి యాయాదేవ. నిష్కామశ్చేత్కైవల్యమేవ ప్రాప్నుయాదితిభావః. కస్మాదస్య విదుష ఆత్మప్రాప్తి రతతహ. హియస్మా త్సవిద్వాక్ బ్రహ్మణాం బ్రహ్మణానాం భూపానాం క్షత్రియాణాం విశాం వైశ్యానాంచ ఆత్మా భవతి. కిమ్భూహునా హృదిన్ద్రియతనుప్రాణాక్ష రాఖ్యాత్మనామ్ హృదయాత్మనః ఇన్ద్రియాత్మనః శరీ

రాత్మనః పాగ్జాత్మనః అక్షరాత్మసశ్చ ఆత్మా భవతి. అక్షర మవ్యక్తమ్. తస్మాత్స విద్వాన్ ఆత్మానమేవ లభేత నిత్యాప్తత్వా దాశ్మనా ౭౭త్మనః. ఆత్మనా పేక్షైవ తిష్ఠత్యర్థః. ఆత్మానమేవ తేవకారాధిమానా. పునః ఇహ భువి స్త్రీగర్భం నాయాస్యతి సప్రతిగమిష్యతి. బ్రహ్మసభాం పాప్రస్యాం విదుషః పునః స్త్రీగర్భం పాప్తి ర్భవత్యేవేతి బోధ్యమ్. యద్వా బ్రహ్మసభాం దేహంతే విద్వా న్యాయా దిత్యుక్తమ్. ఏనం బ్రహ్మలోకం పాప్రస్య పునః కిమ్భవతి ఫల మతతమా- ఆత్మేతి. బ్రహ్మలోకం పాప్రస్య బ్రహ్మకృతమహావాక్యోపదేశేన సాక్షాత్కృత పరమాత్మేతి స్త్యస్య విదుషః బ్రహ్మలోకావసానే విదేహంతే వల్యం భవతి. బ్రహ్మ లోకసద్భావదశాయామ స్వాత్మపాప్తి ర్భవతి. యస్మా త్స విద్వా నాత్మైవ సర్వస్య. అస్య త్తల్పః. ౪౨౨

శ్లో॥ బ్రహ్మచారికులే నిషన్య విధినా వేదా నథ త్యాగినః

ప్రత్యావృత్త్య గృహీ భవన్ స్వవిహితం యజ్ఞాదికర్మాచరన్,

స్వాధ్యాయంచ పఠన్ సుతాంశ్చ విదధ చ్చిష్యాన్ బహూన్ ధార్మికాన్

భూతా న్యన్యధయన్ పఠత్రి విహితా చ్ఛాన్తో విరక్తిం వ్రజేత్. ౪౨౩

వ్యా.-విద్యయా మోక్ష ఇత్యుక్తం తత్పాప్రయే క్రిమేణ కర్తవ్యాని దర్శయతి. బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః ఆచార్యకులే గురుగృహే నిషన్య వాసంకృతా ఉపనయనాన స్తరమితిభావః. విధినా అజ్ఞినః శిక్షాదషడంగసహితా స్వేదాంశ్చతురో౭ ధీత్య ప్రత్యావృత్త్య గురుకులా త్పఠినివృత్తో భూత్వా గృహీ భవన్ గృహస్థాశ్రమం స్వీకృత్యేత్యర్థః. సకామవిషయ మిదం. నిష్కామశ్చే ద్బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే దితి బోధ్యమ్. స్వవిహితం స్వవర్ణాశ్రమవిహితం యజ్ఞాదికర్మ ఆచరన్. స్వాధ్యాయం వేదంచ పఠన్ యజ్ఞాదీత్యాదిపదేనైవ స్వాధ్యాయస్యాపి గ్రహణసమ్భవే తస్య పునరుక్తి స్వాధ్యాయ స్వావశ్యకత్వప్రతిపాదనార్థా. సుతాన్ విదధ దుత్పాదయన్ ఉత్పన్నాం శ్చ సుతాన్ బహూన్ శిష్యాంశ్చ ధార్మికాన్ విదధ త్కుర్వన్ విహితా ద్యజ్ఞాదికర్మాణః పఠత్ భూతాని పశ్వాదీని అన్యధయన్ అహింసన్ శాన్తో భూత్వా విరక్తిం వైరాగ్యం దృష్టాదృష్టేష్టఫలే స్పృతిభావః. (వ్రజే త్పాప్తి పున్యాత్. ౪౨౩

శ్లో॥ సన్నన్యస్యాథ పరాత్తత్త్వవిదుషః పాదా పువేత్యాగతాం

వేదః కశ్యపకాశ్యపిప్రముఖసాధ్వాచార్యసన్తానతః,

విద్యా మాత్మపరా మిమా మధిగతః స్వాధీనవాతేన్ద్రియః

సంస్థా ప్యాఽస్త్యని చిత్త మాచమరణాద్భ్రష్టేతి పశ్యాద్బుధః. ౪౨౪

వ్యా.- అథ బుధః విద్యా సస్మ్యస్య పరాత్మతత్వవిమషః ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కరివతః గురోః పాదా ఉపేత్య పాప్య వేధఃకశ్యపకాశ్యపిప్రముఖ సాధ్యాచార్యసంతానతః వేధోబ్రహ్మ కశ్యపః ప్రజాపతిః కాశ్యపి ర్మనుః తత్ప్రముఖానాం సాధూనా మాచార్యాణాం సంతానతః పారమ్పర్యా దాగతా మాత్మపరా మాత్మవిషయా మిమాం పూర్వోక్తాం విద్యా మధిగతః ప్రాప్తస్సన్ స్వాధీనవాతేన్ద్రియః వశీకృతప్రాణేన్ద్రియో భూత్వా ఆచమరణాత్ మరణపర్యంతం చకారాదాసుషుప్తేః ఆసుప్తే రామృతేః కాలం నయేద్వేదాన్తచిచ్ఛయేతి స్మరణాత్ . యద్వా బ్రహ్మవిద్యరస్య సుషుప్త్యాద్యనస్థా భావా చ్చకార ఏవార్థకః. ఆత్మనేవ చిత్తం సంస్థా ప్యేతి ఆత్మనిబ్రహ్మభిన్నే ప్రతీచి హార్దా కాశే చిత్తం మనః సంస్థాస్య సమ్యక్స్థాపయిత్వా జీవన్ముక్తో భూత్వేత్యర్థః. అపార మాత్మానంద మనుభూయేతి యావత్ . పశ్యాద్దేహపాతానంతరం బ్రహ్మ పరబ్రహ్మ ఏతి ప్రాప్నోతి విదేహకైవల్యం లభతే. సాక్షాద్భ్రష్టైవ భవతీతి యావత్ . యద్యయం విద్యాన్ సగుణబ్రహ్మోపాసకస్తస్మి బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్య మేతి ప్రాప్నోతి అర్చిరాదిమార్గేణేతి కేవః. ఇతి బోధ్యమ్.

౪౨౪

ఇతి ఛాన్దోగ్యోపనిషత్సమాప్తా.

ఇతి బెల్లంకొండోపనామక రామకవికృతౌ

వేదాన్తముక్తావళ్యాం పూర్వార్థమ్.

ఇతి వేదాన్తముక్తావళీవ్యాఖ్యానే దినకరాఖ్యానే పూర్వార్థమ్

శ్రీహయగీర్వాణ మస్తు.

అస్య గ్రంథస్య రచనా ప్రారంభః :

శాలివాహనశకాబ్దే ౧౮౩౨ పరిమితే విరోధికృ దాషాథ శుక్లవృతిపది.

అస్య సమాప్తిః :

శాలివాహనశకాబ్దే ౧౮౩౨ పరిమితే విరోధికృ దాషాథ కృష్ణచతుర్దశ్యాం.

బో దో నై ము క్రో వ ల్లి

శో త్ర ర్థో బ్ధి.

హరిః ఓమ్.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.

దినకర వ్యాఖ్యానహిత వేదాంతముక్తావళి.

(ఉత్తరాశ్లే)

బృహదారణ్యకోపనిషత్.

శ్లో॥ కష్టస్థితా దినకరేనతి సౌవమర్థం
ముక్తావళీ కలయతే నతు కేవలేతి
ముక్తావళీం కృతవతా తురగాధిరాజః
కారుణ్యతో దినకరః క్రియతే మయాఽసౌ.

వ్యా.-పూర్వమిమాంసోక్తవిధి మనుసృత్య భగవదర్పణబుద్ధ్యా నిష్ఠామం
స్వస్వవర్జ్యాశ్రమవిహితం కర్మానుష్ఠితవత శ్శుద్ధచిత్తస్య విగతస్య శమాదిగుణ
సంపన్నస్య వివేకినో ముముక్షోః ప్రత్యగాత్మపరమాత్మయాధాత్మ్యవివిదిషయా
బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో జాయతే. సాచ బ్రహ్మవిద్యా ఉపనిషదేకసమధి
గమ్యేతి బ్రహ్మవిద్యాకామినా ఉపనిషద ఏవ పాఠ్యా స్తదర్థపవ సమధిగ న్తవ్యః.
తాశ్చ న సర్వసాధారణా స్తదర్థశ్చ దురధిగమ ఇతి బెల్లంకొంజోపనామకరామ
కవినా శాస్త్రాలవిక్రీడితాఖ్యశ్రావ్యవృత్తై ర్వేదాంతముక్తావళీ నిర్మితా. అస్యా
అప్యర్థస్య సుగమత్వాయ దినకరాఖ్యా వ్యాఖ్యాచ కృతా. అస్యాశ్చ పూర్వో
భాగ ఈశావాశ్యాద్యుపనిషదర్థప్రతిపాదకః. ఉత్తరభాగస్తు బృహదారణ్యకాద్యు
పనిషదర్థప్రతిపాదకః. తత్ర వేదాంతముక్తావళ్యాముత్తరార్థస్యాయ మాదిమఃశ్లోకః.

శ్లో॥ మూర్ధోపా స్తురగస్య చతు రరుణో మేధ్యస్య వాతోఽనవో
వక్త్రం హవ్యవహోఽస్తరిక్ష ముదరం ద్యాః పృష్ఠ ముర్ధ్వ ఖురాః
పార్శ్వే దిక్ష్ణు పర్శవస్తు విదిశా అజ్ఞాని షట్పూర్తవో
మాసాః పర్వగణః పదో దిననిశం చాత్మాతు సంవత్సరః.

వ్యా.- మేధ్యస్య హింసార్హస్య పవిత్రస్య యజ్ఞయస్య తురగ స్యాశ్వస్య మూర్ధా శిరః ఉపాః బ్రాహ్మో ముహూర్తః తదభిమానినీ దేవతావా భవతీతి శేషః. చక్షు రిరుణ సూర్యః అనవః పాణిః వాతో వాయుః నక్త్రం వివృతం ముఖం హవ్యవహో వైశ్వానరోఽగ్నిః ఉదర మస్తరిక్షం పృష్ఠం చాఢ్యః ఖురా ఉర్వి పార్శ్వేదిగితి జాత్యేకవచనం చతసోఽదిశః. ఖలు వై ఇతిస్మరణే. పర్వవః పార్వాన్ధీని తు విదిశా ఆగ్నేయ్యాదయశ్చతస్రః. అజ్ఞాని పడవుతవః మాసాః చకారా దర్ధమాసాశ్చ పర్వగణః సద్ధిసంఘః పదః పాదాః దిననిశం సమాహారా దేకత్వ మహోరాత్రాణీత్యర్థః. ఒహుత్వస్తు ప్రాజాపత్యదైవప్రత్యమానుషభేదా భిప్రాయేణ తత్ర ప్రాజాపత్య మహోరాత్రం చతుగ్యగనహసౌద్వయపరిమితం దైవ మయనద్వయపరిమితం పిత్ర్యం పక్షుద్వయపరిమితం వృష్టిఘటికాపరిమితం మానుషమితి వివేకః. ఆత్మా శరీరస్తు సంవత్సరః సర్వేష్వపి వాక్యేషు మేధ్యస్య తురగస్య భవతీతి పదత్రయ మన్వేతవ్యమ్. అనేన హయమేధాశ్వస్య శిరశ్చక్షు రాదిషు ఉపసూర్యాదిదృష్టిః కర్తవ్య ప్రతిమాయాం విష్ణుస్పృష్టివ దిత్తుచ్యతే. అయ మ్భావః. అశ్వమేధాధికారః క్షత్రియః సత్యశ్వే కర్మణో వీర్యవత్తరత్వార్థం కాలాదిదృష్టి రశ్వానయవేషు కుర్యాత్. తదనధికారి బ్రాహ్మణాదిస్తు అశ్వా భావే స్వాత్మాన మశ్వం కల్పయిత్వా స్వశిరఃప్రభృతిషు కాలాదిదృష్టిః కుర్యాత్ ఇతి. నను కి మనేన దృష్టికరణేన ఫల మితిచే దుచ్యతే. కాలలోకదేవతా త్యాధ్యారోఽణేనాశ్వస్య శిరఃపరిమితం ప్రజాపతిత్వకరణం పశో స్సేత్యుతి. ఏవం రూపోహి ప్రజాపతిః ఏవం ప్రాజాపత్య స్యాశ్వస్య మేధాత్ క్షత్రియస్య ప్రాజా పత్యలోకప్రాప్తిః ఫలమ్. బ్రాహ్మణాదిస్తు స్వశిరఃపరిమితం కాలాదిదృష్టికరణేన స్వ స్మిన్ ప్రజాపతిత్వం సమ్మాద్య ప్రజాపతి రస్మితి జ్ఞానా త్తద్భావం ఐతిపద్యే తేతి న చాశ్వమేధయాగానుస్తానాదేవ తత్ఫలసిద్ధి ర్న త్వేవంరూపా ద్విజ్ఞానా దితి వాచ్యం. 'యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైన మేవం వేద' ఇతి వికల్పశుభ్రేః.

శ్లో॥ ఉద్వస్థస్యముప్పధరాః పలాని సికతా గర్భార్థజీర్ణాశనం

క్లోమానశ్చ యక్ప ధరా అధ సిరా నద్యశ్చ లోమావధిః

కేశా భూమిరుహః ఖరాంశు రుదయన్ పూర్వో పరోఽగ్లోఽవ్యయన్

విద్యుజ్జుమ్భణ మిరణం స్తనిత మస్యోన్మేహనం వర్షణమ్. ౨

వ్యా - అస్య మేధాశ్వస్య అస్థి అస్థీని ఉడు ఉడూని జాత్యేకవచనం భవతి పలాని మాంసాని అముప్పధరా మేఘాః గర్భార్థజీర్ణాశనం గర్భస్థ మర్థజీర్ణ మశనం

సికతా శ్శర్కరాః యకృత్ క్లోమానశ్చే త్యుభయం, ధరాః పర్వతాః హృదయ
స్యాధస్తా ద్దక్షిణోత్తరా మాంసఖిశ్చాయకృదితి క్లోమాన ఇతిచోచ్యేతే. క్లోమాన
ఇతి నిత్యం బహువచన మేకస్మిన్మథే. అథ తథా సిరానాజ్యోనద్యః లోమా
లోమాని ఓషధి రోషధయః జాత్యేకవచనమ్. కేశా భూమిరుహో వనస్పతయః
ఉదయః ఖరాంశు సూర్యః పూర్వోర్ధ్వ నాభే రూర్ధ్వ మిత్యర్థః. అప్యయ న్నస్త
మయః ఖరాంశు రపరోర్ధ్వః జఘనార్ధః జృమ్భణం విద్యు ద్విద్యోతన మీరణం
గాత్రీకమ్పనం స్తనిత మున్మేహన ముచ్చై హృత్ప్రకరణం వర్షణమ్. పూర్వవ
ద్ధయమేధీయాశ్వస్య అస్థ్యాదిషు ఉడ్వాదిదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః.

౨

శ్లో॥ సౌవర్ణ్య మహిమా గ్రహోఽశ్వ మహ రన్వాసీచ్చ పూర్వోముబ్బధి
రోని స్తస్య నిశాఽన్వజాయత తథా రాప్యోఽస్య యోనిః పరః
దేవా నేష హయో భవ న్నుదవహ ద్వాజీతు గర్ధ్వకా
నర్వాస న్నసురాం స్తథాఽశ్వఇతి నృ నోనిః ప్రియోఽస్యాముబ్బధిః.

3

వ్యా.-సౌవర్ణ్య సువర్ణమయః మహిమా తన్నామకః గ్రహః పాత్రవిశేషః
సపశాహః అశ్వ మ్ప్రజాపతి మన్వాసీ ల్లక్షయామాసేత్యర్థః. సౌవర్ణ్యగ్రహే అహ
ర్దృష్టిః కార్యేఽయావత్. తస్య సౌవర్ణ్య గ్రహస్య యోనిః నిక్షేపస్థానం పూర్వోముబ్బధిః
ప్రాగ్ముద్యః, యత్ర స్థానే సౌవర్ణ్యగ్రహో నిక్షిప్తః తత్థానే ప్రాగ్భిదృష్టిః కార్యే
త్యర్థః. తథా రాప్యో రాజతో మహిమా గ్రహఇతి పదద్వయ మత్ప్రాప్య
న్వేతి. సపవ నిశా అశ్వ మన్వజాయత. అస్య రాప్యగ్రహస్య యోనిః పరః పశ్చి
మోఽముబ్బధిః రాప్యగ్రహే నిశా దృష్టిః. తత్థానే! పశ్చిమనముద్రదృష్టిశ్చ కార్యే
త్యర్థః. అశ్వస్య సభోజ్జవనాత్ప్రా క్సవర్ణగ్రహః ఉర్ధ్వం రాజత్రగహఇతి వివేకః.
ఏషః హయో భవన్ సదేవా నుదవహత్ దేవానాం వాహన మభూ దిత్యర్థః
వాజీ భవంస్తు గర్ధ్వకా స్వాధేకః గర్ధర్వా నుదవహత్. అర్వాస న్నసురా
నుదవహత్. తథా అశ్వస్సన్ నృ మనష్యా నుదవహత్. హయాదయ
శ్చ త్వారోఽవాన్తరజాతివిశేషాః అస్యాశ్వస్య ప్రియో బన్ధు రముబ్బధి ససముద్యో
యోనిః కారణ ముత్పత్తి మ్పూర్తి 'అఘ్న యోనిర్వా అశ్వ' ఇతిశ్రుతే. యద్వా
అముబ్బలక్షణయా తజ్జన్యం సర్వం జగత్ "అవ ఏవ ససర్జాదా తాసు వీర్య
మపాస్యజ" దితి భాగవతాత్ ధీయతే. అస్మిన్ ప్రళయే అంబు ఇత్యముబ్బధి స్సం
హరా పరమేశ్వరః అస్య ప్రియః ప్రియకృ ద్రక్షక ఇత్యర్థః. యోని రుత్పాదక
ఇత్యర్థః భవతి ఇతి॥

3

శ్లో॥ అస్మాకే) న కిమ ప్యభూ త్సమ మిదం గ్రస్తం పరం మృత్యునా
కల్పంతే త్వశనాయయా ఒకృత మన స్యా మాత్మవా నిత్యయమ్
అర్చనా న్నచర త్క మస్తు మితి పాదుర్భభా వార్చత
స్తస్మా దమ్ము త దర్శిత త్యభిషద త్యర్కప్రతిష్ఠాం ముఖాః. ౪

వ్యా - అస్య చక్షురాదిభిః కరణై ర్గ్రహ్యమాణస్య జగతో ఒగ్రే సృష్టేః
పా) క్రిమపివస్తు నాభూ న్నాసీత్. తర్హి కిం శూన్యమాసీ న్నేత్యాహ-సమమితి.
ఇదం సమం సర్వం జగత్ కల్పంతే ప్రళయే తుశ్చిః ప్రళయః శావై లక్షణ్యార్థః.
పరం కేవల మశనాయయా తుఖా లక్షితే సేతీశేషః. యో హ్యశితు మిచ్ఛతి
సోఒశనాయాన స్తరమేవ హన్తి జన్తా నితి మృత్యులక్షకత్వ మశనాయాయాః.
మృత్యునా హిరణ్యగర్భేణ గ్రస్త మానృత మభూత్. సృష్టేః పా)గపి ఆవరణ
క్రియాయాః కన్తుః కర్మణశ్చ సత్త్వా న్న శూన్యవాదావత్తి రితిభావః. నను ఇదం
శబ్దవాచ్యం జగ ద్యది సృష్టేః పా) గస్తి తర్హి అస్మాకే) న కిమ ప్యభూ దిత్వక్తి
రయక్తా యదితు నాస్తి తర్హి గ్రస్తమిదం మృత్యునేత్యక్తి రయక్తేతిచే న్నైవమ్.
అభివ్యక్తనామరూపస్య జగతో ఒభావా న్న కిమ ప్యభూ దితి అనభివ్యక్తనామరూ
పస్య జగత స్సత్త్వా దిదం గ్రస్త మితి చావిరోధాత్. నచ సృష్టేః పా) ర్జగ దత్వన్త
మే వాన దితి వాచ్య మత్యన్తాసతో జన్మాయోగాత్. సహి శశవిషాణ ముత్పద్యతే
నను యది కార్య ముత్పత్తేః పా)గ ప్యస్తి తర్హి కుత స్తదా తస్యానుపలబ్ధిః. అనుపల
భ్యమానస్యవా కుత స్సత్త్వ మనుపలబ్ధి ర్మ్యభావప్రత్యక్ష హేతు రితిచే న్నైవమ్.
కార్యస్యానుపలబ్ధిమృ) త్వనభివ్యక్తే ర్నిమిత్తత్వాత్. ఉత్పన్నోపిహి ఘట స్తమః
కుడ్యాద్యావరణాదనభివ్యక్తశ్చే న్నైవోపలభ్యతే. నచోత్పన్నస్య కార్యస్య భవత్వా
వరణం కథమ్మున రనుత్పన్న స్యేతి వాచ్య మనుత్పన్నస్యాపి కారణే సతః కార్యస్య
కార్యాస్తరేణావరణసమ్భవాత్. యథా మృది వర్తమానస్య ఘటస్యా నుత్పన్నస్య
మృగతపిష్టాదికార్యాస్తరేణావరణమ్. తస్య చావరణస్య వినాశః కారకవ్యాపారసా
ధ్య ఇతి ఘటాభివ్యక్త్యర్థం కారకవ్యాపార ఆవశ్యకవేతి కృత్వా సృష్టేః పా)గపి
కార్యసత్త్వే కారకవ్యాపారో వ్యర్థి ఇతి న చోదనీయమ్. న నైకస్యామేవ మృది
పిష్టకపాలఘటాదినానాకార్యసత్త్వం యుగప దయుక్త మితివాచ్యమ్. అభివ్యక్తా
నామేవ కార్యాణాం యుగప త్కారణే సత్త్వం విరుద్ధం సత్వనభివ్యక్తానా మిత్వ
భ్యవగమాత్. న చానభివ్యక్తానాం తేషాం సత్త్వమేవాసిద్ధ మితి వాచ్యం. తదభావే
అభివ్యక్త కార్యాభావప్రసక్తాత్. అనభివ్యక్తత్వరూపేణ సతా మేవ కార్యాణా

మభివ్యక్తత్వయాసేణోత్పత్తి ర్నత్వసతా మన్యథా శశవిషాణాదీనా మప్యత్పత్తిప్ర
సక్తా దిత్వ్యక్తత్వాత్. నను అసభివ్యక్తస్య కార్యస్య కిం సూప మితిచే దుచ్యతే.
అభివ్యక్తస్య కార్యస్య యద్రూపం తదేవేతి. నచ కుత స్తస్యానుపలబ్ధి సూపస్యేతి
వాచ్య మసభివ్యక్తత్వాదేవ కార్యగతనామసూపయో రసభివ్యక్తత్వాదేవ హి
కార్య మసభివ్యక్త మిత్యుచ్యతే ఇతి. యద్వా కార్య ముత్పత్తేః పా క్కారణా
త్మనా వర్తతే. కారణస్య మృదాదే రేవ కారకవ్యాపారవశేన కార్యాత్మనా పరి
ణామదర్శనాత్. తథా చేదం జగ త్స్పృష్టేఃపా క్స్వకారణభూతావ్యాకృతా
త్మనా వర్తత ఇతి నాసత్కార్యవాద ప్రసక్తః. నను ఉత్పత్తేఃపా గనేకాని
కార్యాణ్యేకస్మి న్కారణే మృదాదా వర్తంత ఇత్యేత స్మహ దిద్దృజాలం
ప్రత్యక్షాదివిరోధాత్. కారణసూపేణ వర్తంత ఇత్యే ప్యయుక్తం కార్యకారణయో
ర్భిన్నసూపత్వాత్. ఏకసూపత్వేచ కార్యకారణభేదస్యైవాసిద్ధేః. తస్మా త్కారణే
కార్యోత్పాదనసామర్థ్యమాత్ర మస్తి. నచ శశవిషాణాద్యుత్పత్తిప్రసక్తః కార
ణస్య తజ్జననసామర్థ్యాభావాత్. నహి పశ్వాదిశిరసా మివ శశమనుష్యాదిశిరసాం
విషాణోత్పాదనశక్తి రస్తి ఇతిచే నైవమ్. యది బీజే తరువ స్మృతి ఘట స్సూ
క్ష్మసూపేణ సస్యా త్త్వర్తి మృదో ఘటో నైవోత్పద్యేత. యది చాత్యంతాసతా
మపి కార్యాణాం జననే కారణం శక్తం స్యా త్త్వర్తి శశవిషాణాదీ న్యపి కార్యాణి
జనయే త్తారణం మృదాదికమ్. కిం య ద్యత్యంత మసదేవ కార్య ముత్పద్యతే
త త్ప్రసతోఽభావస్య ఉత్పత్తికియాశ్రియత్వం ప్రాప్తం. త చ్చాయుక్తం క్రియా
శ్రియత్వస్య భావలక్షణత్వాత్. నహి వన్ధ్యాపుత్రః క్వాపుత్యుత్పద్యతే. ఉత్పత్త్యాద
యో హి భావస్యైవ వికారాః. అసత్కార్యనాదినా త్వయాఽపి నహి ఘటాభావ
ఉత్పన్యత ఇత్యుచ్యతే కిన్తు ఘట ఉత్పన్యత ఇత్యేవ. అనాది స్సాన్తో ఘటపాగ
భావ ఇతి లక్షితత్వా త్వయా ఉత్పత్తి రహితో హ్యనాదిః. ఏవ మసత స్సతాఽ
యోగాదేవ భగవతా శ్రీకృష్ణేన గీతం 'నాసతో విద్యతే భావ'ఇతి. తస్మాత్సదేవ
కార్య ముత్పద్యత ఇతి సిద్ధ స్సత్కార్యవాదః. నను యది కార్య ముత్పత్తేఃపాగపి
సత్ తర్హి నాశా త్పశ్చాదపి సదేవ. సతః కదాచి దవ్యసత్తాఽయోగాత్ 'నా
భావో విద్యతే సత'ఇతి భగవద్గీతావచనాచ్చ. సచ్చ వస్తు సత్యమేవేతి సంసా
రోఽయం సత్య ఏవ స్యాత్. తత శ్చానిర్మోక్షప్రసక్త ఇతి వ్యర్థం ప్రకృతం
వేదాస్తశాస్త్ర మితిచే నైవమ్. వ్యవహరదశాయామేవ కార్యం సత్ సతు
పరమార్థదశాయాం తదాసీం కార్యకరణవ్యవహారస్యైవాభావాత్. తస్మా ద్వాన్య
వహారికసత్య స్సంసారోఽయం పరమార్థతో నాస్త్యేవేతి మిథ్యాభూతపవేతి నా

నిర్వోక్షప్రసక్తః. నను వాచారముఖ్యశ్రుత్యా కార్యం మిథ్యా కారణం సత్య మితి ప్రతిపాదితత్వా త్కథం కార్యస్య న మిథ్యాత్వం - బ్రూమే హి త్వం కార్యం న దితి, అత్రోచ్యతే. కారణవ్యతిరేకేణ కార్యానుపలంబ త్కార్యం మిథ్యేతి కార్య వ్యతిరేకేణ కారణోపలంబ త్కారణం సత్యమితి చ శ్రుతితాత్పర్యాత్. నచ కారణ మేకమేవ నదాఽప్యస్తి కార్యస్తు కదాచిదపి నాస్తీతి శ్రుతితాత్పర్య మితి వాచ్య మిష్టాపత్తే. న చాసత్కార్యవాదాపత్తిః. యది కార్యమస్తి తర్హి తదత్ప త్తేఃప్రా గస్తివా నవేతి సందిహ్యత. కార్య సైవాభావే కథంతత్సద్దేహః కథంవా అసత్కార్యవాదస్య సత్కార్యవాదస్య వాప్రసక్తిః. నచ కాలత్రయేఽపి కార్యస్యా భావే శూన్యవాదప్రసక్తిః కారణస్య సత్త్వాత్. సచావిద్యమాసస్య కార్యస్య కథ ముపలబ్ధి రితివాచ్యం మాయావశాత్. మాయయా హీన్ద్రజాలాదిలక్షణయా గగనే గర్భవనగరాదికం దృశ్యతే. నచ మాయాఽపి కథమస్తీతి వాచ్యం. యావ న్ముక్తి తస్యా సత్త్వాత్. పరమార్థగతాయా మేవహి వయం బ్రహ్మాతిరి క్తసర్వా భావం బ్రూమః. 'నేహనానాఽస్తికింశ్చ న ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ'త్యాది శ్రుతి ప్రామాణ్యాత్. తస్మాత్కార్యమిథ్యాత్వమతేఽపి మాయామయోఽయం ప్రపంచ ఉత్పత్తేఃప్రాగపి సన్నేవ ఇతి మృత్యునేదం గ్రీస్త మిత్యుపపన్నమ్. అయం మృత్యుః, అహ మాత్మవా న్మనస్వీ స్యా మితి సజ్జల్పేతిశేషః. మనః అకృత అకరుత అయం సమనస్కో మృత్యుః ఆత్మాన మితేషేషః. అర్చక పూజయక సః మే అర్చితే మహ్యం కంజల మస్తు ఇతి అచర స్సంకల్పితవా నిత్యర్థః. చరతే ర్గత్యర్థత్వా ద్గత్యర్థానాం జ్ఞానార్థత్వా త్సంకల్పస్యచ జ్ఞానత్వాత్. ఏవ మర్చిత స్తస్మా న్మృత్యో రిమ్ము జలం ప్రాచుర్బభూవ. తస్మా దర్చిత సత ఇతివా అర్కప్ర తిష్ఠా మగ్నే రాశ్రయ మపుచాగ్నిః ప్రతిష్ఠిత'ఇతి శాస్త్రాత్. న చార్కః కథమగ్ని రితి వాచ్యం ప్రజాపతే రర్కత్వేన తత్సమ్మన్ధా దగ్నేర ప్యర్కత్వమితి. ప్రజాపతే రర్కత్వస్తు అర్చితే' మే కమస్త్వీతి సజ్జల్పితివా నితీ శృత్వా సిద్ధమ్. తదమ్ము అర్క-ఇతి. బుధా అభిదధతి వదన్తి. నను సమనస్కస్య ప్రణాపతే స్సంకల్పో భవతు నామ, కథమ్మున రమనస్త్వస్య తస్య మనోజననసజ్జల్ప ఇతిచే న్నాత్ర కాఽపి విప్ర లిపత్తిః సంకల్పహేతో ర్మాయాయా సత్త్వాత్. నను ప్రజాపతినా మనస్సర్గాన న్తర మాప ఏవ యది సృష్టా స్తర్హి ఆకాశాదిసృష్టేః కా గతి రితిచే దాకాశాదీక సృష్ట్యా తతోఽపః సస్ర్జప్రజాపతి రితి కల్పనైవ గతిః. నను యది మనస్సృష్ట్యనన్తర మే వాకాశాదయః సృష్ట్యా తర్హి అపఃశ్చకృతపంచభూతసత్త్వాంశకార్య మ్మన ఇత్యస్య కథ ముపపత్తి రితిచే దస్మదాదిజీవోపాధిభూతమనసః పంచభూతకార్యత్వం,

ప్రకృతం మనస్తు హిరణ్యగర్భాస్త్యకరణమితి న విరోధః. అత ఏవ వశ్యమేనాపి 'ఆదా మన స్తదనుబద్ధవిమోక్షదృష్టిః పశ్చాత్ప్రపశ్చురచనా భువనాభిధానా' ఇతి స్మృతమ్.

శ్లో॥ యోఽపా మస్త్రీ శర స్స సంహత ఇయ మ్ముఞ్చ రాస మృత్యుః క్షి తా వశ్రామ్య తత ఆవిరాస స విరాట్ స్వంచ త్రిధా వ్యాకరోత్.

అగ్న్యైర్కా మరు ది త్యమువ్య తు శుచేః ప్రాచీ శిర స్తే భుజౌ శర్వాగ్నోఽస్యః కకుభౌ జలాధిపదిశా పుచ్చం పరం కల్ప్యతే.

వ్యా.-అపాం యశ్శర స్సారోఽస్త్రీ దధోఽ మణ్ణ మివేళిభావః. స శర స్సంహతస్స నిన్దయం సర్వాధారత్వేన దృశ్యమానా భూ చ్ఛామి రాస జజ్ఞే - మృత్యునా తేజసా ఽస్తర్బహిః పచ్యమానస్స స్నపాం శర స్సంహతో భూత్వా భూమిస్వరూపేణ పరిణత ఇత్యర్థః. 'అదభ్యః పృథివీ' ఇతి శ్రుత్యస్తరాదిభావః. మృత్యుః క్షి తౌ పృథివ్యా ముత్పాదితాయా మితి శేషః. అశ్రామ్యత్ శాన్తోఽభూత్. ప్రాసాదాది నిర్మాణవ క్షి తినిర్మాణస్య మహాకార్యత్వేన శ్రాన్తికర్తవ్యా దితి భావః. తత ఏవం శ్రామ్యతో మృతోఽస్మకాశా ద్విరా డాస ఆసీత్. సూక్ష్మప్రపశ్చాత్మకా త్సూతాత్మనో హిరణ్యగర్భా త్ఫలప్రపశ్చాత్మకో విరాఽమరుషో జాత ఇత్యర్థః. స చోత్పన్నో విరా డాత్మా ప్రజాపతిః స్వమాత్మానం త్రిధా వ్యాకరోత్ వ్యకురుత. తదేవ ప్రకారత్రయ మాహ- అగ్న్యైర్కా మరుదితి. తత్తామువ్య శుచే రగ్నేస్తు శిరః ప్రాచీ ది కల్ప్యతే. అగ్నే శ్శిరసి ప్రాచీదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః. తే ప్రసిద్ధే శర్వాగ్నోఽస్యః కకుభౌ దిశౌతు భుజౌ అగ్నే ర్భుజయౌ రైశాన్యాగ్నేయ దిగ్దృష్టిః కార్యేత్యర్థః. అగ్నేః పుచ్చం పరం పుచ్చస్తు జలాధిపదిశా ప్రతీచీ కల్ప్యతే.

శ్లో॥ వాయోః కోణపతేశ్చ సక్తి యుగళం ది గ్దక్షిణా చోత్తరా పార్శ్వా ద్యాః ఖలు పృష్ఠ మభి ముదరం సర్వం సహారస్థ సులమ్ ఏషోఽగ్నిః పయసి ప్రతిష్ఠితతమో వేదై న మేవస్తు య స సాక్షో ఽయతి యత్ర తత్ర పరమాం యాయా శ్రుతిష్ఠామయమ్.

౬

వ్యా.-అగ్నే సక్తి యుగళం వాయో ర్దిక్ కోణపతే ర్దిక్చ అగ్నేః పార్శ్వా దక్షిణా ది గుత్తరా దిక్చ అగ్నేః పృష్ఠం ద్యాః ఉదర మభ్ర మస్తరిక్ష మురస్థ సులం సర్వం సహా పృథివీ ఏష పూర్వోక్తవిధోఽగ్నిః పయసి ప్రతిష్ఠితతమః అతిశయేన

ప్రతిష్ఠితః యస్తు ఏన మన్ని మేవం వేద సోఽయం ప్రాజ్ఞః యత్ర అయతి గచ్ఛతి
తత్ర పరమా ముత్కృష్టాం ప్రతిష్ఠాం స్థితం ఖ్యాతం వా యాయాత్. ౬

శ్లో॥ ఆత్మా మే భవతు ద్వితీయ ఇతి స స్వేనాత్మనాఽథ త్రియాం
పర్యాలోచ్య యయా ప్రజాపతిజనా య ద్జ్ఞానకర్మాత్మకమ్
రేత సేన జలం విధాయ తదనుప్రావిశ్య చాణ్డాత్మనా
గర్భిభూయ స జాయతే స్మ భగవాన్ సంవత్సరః కాలకృత్. ౭

వ్యా.-మృత్యు ర్విరాజ మసృజ దిత్వ క్తం ప్రాత్ స కిం వ్యాపారస్స స్మసృజ
దిత్వత ఆహ- ఆత్మేతి, స మృత్యుః మే ద్వితీయ ఆత్మా శరీరం మనోమయాత్మా
వేక్షయా ద్వితీయత్వం శరీరాత్మనః భవతు ఇతి కామయిత్యేతిశేషః. అథ కామా
నస్తరమేవ స్వేన స్వీయే నాత్మనా మనసా త్రియాం పర్యాలోచ్య వేదోక్తం సృష్టి
కృమం విమృశ్య జ్ఞాత్యేత్యర్థః ‘ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయ’ దితి శ్రుతిః. పూర్వ
పూర్వసజాతీయత్వా దుత్తరోత్తరసృష్టే రితిభావః. ప్రజాపతిజనా విరాడుత్పత్తై
కారణ మితిశేషః. జ్ఞానకర్మాత్మకం జ్ఞానస్తరకృత మితిభావః. యత్ రేతః బీజం
యయా వపశ్య దిత్వర్థః గత్యర్థానాం జ్ఞానార్థకత్వాత్. స మృత్యుః తేన రేతసా జలం
విధా యావః సృష్ట్యా తజ్జల మనుప్రావిశ్య అనప్రవిశ్య తదేతోఽపున్ధాపయిత్యే
త్యర్థః. అణ్డాత్మనా హిరణ్మయాద్దూరూపేణ గర్భిభూయ గర్భిభూతస్సన్ అపు
నిష్క్రిష్టం తదేతోఽణ్డాత్మనా గర్భో బభూవేత్యర్థః. “అవ ఏవ ససర్జాదా తాను
వీర్య మపాసృజత్, తదణ్డ మభవద్దైయ” మితి భాగవతాత్. యథా కుక్కు
టాదేః రేతః స్త్రీయోనా ష్క్రిష్టం స దణ్డాత్మనా గర్భో భవతి తద్వ దితిభావః.
భగవాన్ కాలకృ త్సంవత్సరకాలనిర్మాతా సంవత్సరః సంవత్సరాఖ్యః ప్రజాపతి
జ్ఞాయతేన్న అభవత్. మృత్యు స్సంవత్సరనిర్మాణేన సంవత్సరాత్మక ఆసీ దిత్వర్థః. ౭

శ్లో॥ తం గర్భం భృతవాన్ ప్రజాపతి రసా వావత్సరం చాభిన
త్రస్మా దూర్ధ్వ మభూ త్తతోఽగ్ని రథ తం జాతం విరాజం శిశుమ్
ఆద్యం దేహీన మత్తు మాస్య మకరో ద్వావృత్తం స మృత్యు ర్నిజం
భీతో భాణితి శబ్ద మేవ విదధే పుత్ర సువా వా గభూత్. ౮

వ్యా.-అసా ప్రజాపతి ర్మృత్యుః తం గర్భ మావత్సర మానువత్సరం
భృతవాన్ సన్ తస్మా త్సంవత్సరాదూర్ధ్వ మభినచ్చ బిభేదైవ పక్ష్యణ్ణవదితి
భావః. తతో నిర్భిన్నా త్రస్మా దణ్డా దగ్ని ర్విరా డభూత్. అథ స మృత్యుః జాత
మాద్యం దేహీనమ్ ‘సవై శరీరీ ప్రధమ’ ఇతిశ్రుతిః. శిశుం క్షమూఠం విరాజ మత్తుం

భక్షీతు మశనాయావత్త్వా దితిభావః నిజ మాస్యం ముఖం వ్యాత్తం వివృత మక
రోత్. ఏష పుత్రః కుమారః భీతో భూత్వేతిశేషః భాణ ఇతిశబ్దం విదధే
చకార. సవా స ఏవ శబ్దః వా గభూత్.

శ్లో॥ బీజస్యైవ మమాస్య భక్షణవశా దన్నం కనీయో భవే
దిత్యాలోచ్య స మృత్యు రేన మజహా ద్బుద్ధ్యా విమృశ్య త్రీయామ్
ఋక్సామాని యజాంషి యజ్ఞసృపశూం శ్శన్దాంసి సర్వం జగ
చ్చ కే) స్థావరజంగమాత్మక మిదం భూయోఽన్న కామ సుచ.

వ్యా.-స మృత్యుః మమ బీజస్యే వాస్య కుమారస్య భక్షణవశా త్కనీ
యోఽల్ప మన్నం భవే దిత్యాలోచ్య ఏనం భీతం కుమార మజహాత్ తత్త్వాజ్ఞ
నాభక్షయద్యత్థః. స ఏవం భూయోఽన్న కామః బహ్వన్నస్పృహో మృత్యుః
ఋచః సామాని యజాంషి యజ్ఞాన్ సూక్ష్మాన్ పృజా ఇత్యర్థః పశూన్ గ్రామ్యా
నారణ్యకాంశ్చ శ్శన్దాంసి గాయత్ర్యదీని సప్త స్థావరజంగమాత్మక మిదం సర్వం
జగచ్చ చ కే) ససర్జ.

శ్లో॥ యద్య ద్వస్తు ససర్జ మృత్యు రశితుం త త్త త్ప్రీవృత్తోఽభవ
త్సర్వస్యే త్యదనా దసా వదితి రిత్వాఖ్యాయతే చాగమే
యో వేదే త్యదితిత్వ మస్య పురుష సుర్వాన్నభోక్తా భవే
తోఽన్నం తస్య సమం భవే జ్జగదిదం సర్వాత్మమృత్వ్యర్చినః.

వ్యా.-మృత్యుః యద్యద్వస్తు ససర్జ తత్తద్వస్తు అశితుం ప్రీవృత్తోఽభవత్
ఇత్యేవం సర్వస్య జగతో ఽదనా ద్భక్షణా ద్భేతోః అసా మృత్యుః ఆగమే వేదే
చకారా త్పురాణాదిషుచ అదితి రిత్వాఖ్యాయతే కథ్యతే అస్య మృత్యో రది
తిత్వ మిత్యేవం యో వేద సపురుష సుర్వాన్నభోక్తా భవేత్. సర్వాత్మమృత్వ్య
ర్చినః సర్వాత్మభూతం మృత్యు మర్చయత స్తస్య ఇదం సమం సర్వం జగ దన్నం
భవేత్. నచ మృత్యోః కథం సర్వాత్మత్వ మితి వాచ్యం. సర్వ వైరితస్య జగతో
ఽన్నభూతస్యాత్తా సర్వాత్మనైవ భవతి నాన్యథేతి సర్వాత్తా మృత్యు సుర్వా
త్తైవ. నరపశుపక్ష్యాదిసర్వప్రాణిహుపేణావస్థితిస్స స్మృత్యుః సర్వాత్తా భవతీతి
యావత్.

శ్లో॥ యజ్ఞేనాథ యజేయ భూయఇతివా సజ్కుల్ప్య సంశ్రామ్యత
సప్త స్వాస్య మహా నసుశ్చ తరసోదకామ దక్షా త్ప్రీభోః

ఉచ్చాసే వపుషి స్థితం హృదయ మస్యాసీ తదైచ్చ త్సమే
మేధ్యం స్యా దిద మాత్మవా సహ మిత స్సాస్య మిత్యధాశ్వాభవత్.

౧౧

వ్యా.-అథ అహం యజ్ఞేనాశ్వమేధేన భూయోవా పుసరపి జన్మాస్తరే
నే నాశ్వమేధస్య కృతత్వా మ్భాయ ఇత్యుక్తమ్. యజేయ ఇతి సజ్గుల్ప్య
సంశ్రామ్యతః సమ్యక్ శ్రమం గతవతః యథా లోకేసి మహత్కార్యం కామయి
త్వాకృతీ శ్రామ్యతి తద్వదితిభావః. త ప్తస్యాలోచయతః తప ఆలోచన ఇతిభాతుః
ప్రభో రీశ్వరస్యాస్య మృత్యో రక్షా త్తరసా ద్రుతం మహా నసుః ప్రాణ ఉదక్రామత్.
చకారా దిద్వియాణి చోదకామత్. అస్య మృత్యో ర్హృదయం మనః ఉచ్చాసే
ప్రాణోత్క్రిమణాన స్తరం దేహస్య స్పృశసమృతా దితిభావః. వపుషి దేహే స్థిత
మాసీత్. యథా దూరంగతస్యాసి కస్యచి త్ప్రియే వస్తుని మనో భవతి తద్వ
చ్చరీరా నిర్గతస్యాసి ప్రజాపతే శ్చరీరే తస్మి న్మన ఆసీ దిత్యర్థః. తదా స తస్మి
న్నేవ శరీరే గతమనః ప్రజాపతిః మే ఇదం శరీరమ్ మేధ్యం స్యాత్ అహ మితః
అనేన శరీరేణ ఆత్మవాక్ శరీరీ స్యా మిత్యైచ్చ త్సంకల్పితవాత్. అథ సజ్గుల్పా
న స్తరమేవ అశ్వాభవత్. తస్మిన్ శరీరే ప్రవిశ్యాభవత్ భవ దిత్యర్థః. అనే
నాశ్వమేధాశ్వ స్సా త్మాత్ప్రజాపతిరేవేతి సిద్ధమ్.

౧౧

శ్లో॥ మేధ్యం స్వం న పశుం ప్రకల్ప్య భగవా నిర్ముక్తరశ్మించ తం
మత్వాస్తే శరద స్సమాలభత తం స్వాత్మార్థ మన్యా స్పశూన్
దేవేభ్యోవై వ్యపర సుధీ రితి తతో విద్యా దిదానీ మతః
ప్రాజాపత్యపశుం నిహన్తి కుశలో వై సర్వదైవత్యకమ్.

౧౨

వ్యా.-స భగవాన్ ప్రజాపతిః స్వమాత్మాన మేవ మేధ్యం పశు మశ్వ మ్ప్ర
కల్ప్య తం చాత్మాశ్వం నిర్ముక్తరశ్మిం ముక్తప్రగ్రహం మత్వా చింతయిత్వా
శరద స్సంవత్సర స్యాస్తే అవసానే సంవత్సరా దూర్ఘ్వా మిత్యర్థః. ఆత్మార్థం తం
పశుం సమాలభత హింసితవా నిత్యర్థః. తథామన్య తేతియావత్. అన్యాన్
గ్రామ్యా నారణ్యకాంశ్చ పశూన్ దేవేభ్యః స్వావయవభూతేంద్రిదిదేవతాభ్యః
సమాలభత అపరః ప్రజాపతే ర్హృదయే సిధిః ఇతి పూర్వోక్తవిధయా విద్యాత్.
ఆత్మపశుం ప్రజాపతిభూతస్వార్థ మాలభం పశ్వంతరాణి స్వావయవభూత దేవ
తార్థ మాలభానిచ చింతయే దిత్యర్థః. అతోవై అతపవ ఇదానీం కుశలః కృతీ యా
జ్ఞః సర్వదైవత్యకం ప్రాజాపత్యపశుం నిహన్తి ఆలభతే,

౧౨

శ్లో॥ యోఽసౌ ఖే రవి రశ్వమేధ ఇతి తస్మాత్కాతు సంవత్సరో
 యోఽగ్ని సోస్థి ఇతి స్మృతోఽస్య త ఇమే లోకాస్తథాఽఽత్తాయితాః
 ఏకం దైవ మిదం మృత్యురితి తద్ధర్మాశ్వమేధస్వయం
 యో వేదేతితు మృత్యు రస్యహి భవ త్యాత్మైవ త తోఽమృతః. ౧౩

వ్యా.-భే లభే యోఽసౌ రవి రస్తి స ఏవాశ్వమేధ ఇత్యుచ్యతే కల్పితపశు
 హేతుకః బాహ్యపశు హేతుకశ్చేతి ద్వివిధోఽస్యశ్వమేధక్రితుః ఫలరూపేణ స్థిత
 స్సవితైవ దేవతేత్యర్థః సంవత్సరస్తు తస్య రవే రాత్నా శరీరం సూర్యోదయానుదయా
 భ్యా మహోరాత్రద్వారా సంవత్సరవ్యవస్థానా త్సంవత్సరీకం సూర్యస్య సంవత్సర
 శ్శరీరభూత ఇత్యర్థః యః లగ్నిః పార్థివ శ్చిత్వాగ్నిః క్రితుసాధనభూతః సః అర్క
 ఇతి స్మృతః ప్రిసిద్ధః. అస్య చిత్వాగ్నే రర్కస్య తథా అముష్యతు శుచేః ప్రాచీ
 శిర స్తే భుజా విత్యక్తోక్తప్రకారేణ తే ఇమే లోకాః ఆత్మైత్యాః శరీరావయవ
 భూతా ఇత్యర్థః తదిద మర్కాశ్వమేధస్వయ మగ్నాదిత్యయుగలం మృత్యురి
 త్యేకమేవ దైవ మేకైవ దేవతా భవతీతి శేషః. పూర్వ మేకస్యా ఏవ దేవతాయాః
 క్రియానిర్వృత్యర్థం త్రిధావిభక్తత్వా త్క్రియానిర్వృత్యుత్తరకాల మేకైవ
 దేవతా సా భవతీత్యర్థః యస్తు యః పునః ఇతి వేద అహమేవ మృత్యు రస్మ్యశ్వ
 మేధ ఏకా దేవతా మద్రాపాశ్వాగ్నిసాధనా సాధ్యేతి వేద అస్య వేత్తుః మృత్యు
 రాత్మైవ భవతి నాస్యః. హిః ప్రసిద్ధా. మృతోస్య స్వర్వాత్మత్వస్య ప్రిసిద్ధత్వా
 ద్వేత్తు రాత్మాఽపి మృత్యు రేవేతిభావః. తత్తస్మాత్ మృతోస్య రేవ విదుష ఆత్మ
 త్వాదిత్యర్థః. సవిద్వా నమృతః మరణరహితో భవతీతి శేషః. ప్రకృతప్రాసాదే
 హనాశస్యావృణీయత్వా త్సకృ స్మృత్వా పునర్మృణాయ న జాయత ఇత్యర్థః
 సంసారా స్మృచ్యత ఇతి యావత్. ౧౩

శ్లో॥ దేవా ఇ త్యసూరా ఇతి దుగ్రిహిణజా ద్వేధా భవంతి ప్రజా
 దేవా శ్శాస్త్రకృతప్రవృత్తికలితా స్తత్రాల్పసంఖ్యా శ్శుభాః
 అస్యే స్వాసురతాః స్వభావజకృత్జ్ఞానప్రవృత్త్యాశ్శ్రియా
 దేవానాం విజయే ప్రజాపతిపదం దుగ్రత్వం పరేషాం భవేత్. ౧౪

వ్యా.-ఏవ మశ్వమేధ బ్రాహ్మణం వ్యాఖ్యానాథోద్గీధ బ్రాహ్మణం వ్యా
 ఖ్యాతు మారభతే-దేవా ఇత్యాదినా. దుగ్రిహిణజాః ప్రాజాపత్యాః ప్రజాః దేవా
 ఇతి అసురా ఇతిచ ద్వేధా భవంతి. తత్ర శాస్త్రకృతప్రవృత్తికలితా శ్శాస్త్రజనిత
 జ్ఞానకర్మప్రవృత్తియక్తాః ప్రజా దేవా ఇత్యుచ్యంతే. తే చాల్పసంఖ్యా శ్శుభాశ్చ

భవన్తి. సాధూనాం విరళత్వా దితిభావః. అన్యే అనురాస్తు స్వాసురతాః స్వప్రాణే
ద్రియతర్పణపరాయణాః స్వభావజకృత్జ్ఞానప్రవృత్త్యాశ్రయాః స్వభావజా స్వాభా
వికీ కృతి ర్భజనమైధునాదికం స్వభావజం జ్ఞానం స్థూలోఽహం కాణోఽహం మి
త్యాదికం తత్ప్రవృత్త్యాశ్రయాః దేహాత్మాభిమానినః యదా ఇతిభావః. భవన్తి
ఇమాచ దైవాసురసమ్మదా భగవద్గీతాను విస్తరేణోక్తా దేవా అల్పసంఖ్యా ఇత్యు
క్తత్వా దనురాణా మధికసంఖ్యాత్వం వ్యజ్యతే. అనురాపేక్షయాహి దేవానా మల్ప
త్వం దేవానాం భక్తిజ్ఞానాదిమతాం విజయేనతి ప్రజాపతిపదం భవేత్. ప్రజాపతే
రేవ సర్వదేవోత్కృష్టత్వా ప్రజాపతిత్వనైవ లాభేఽమున ర్వాచ్య మింద్రియాది
లాభస్యేతి కృత్వా ప్రజాపత్యానాని సర్వాణ్యుత్కృష్టపదాని స్యు రిత్త్యర్థః.
పరేషా మనురాణాం జయే ద్విత్వం స్థావరత్వ మ్భవేత్. స్థావరానాని సర్వాణి
నికృష్టాని జన్మాని స్యు రిత్త్యర్థః. శాస్త్రజనితజ్ఞానాద్యభివృద్ధా దేవానాం జయః.
అశాస్త్రీయహింసాద్యభివృద్ధా వనురాణాం జయ ఇతి వివేకః. ౧౪

శ్లో! భూయిష్టై రనురై ర్జితా అథ సురా స్తే చిన్తయిత్వా మిధో
యజ్ఞే శత్రుగణం జయేమ వయ మిత్కున్దీధకర్రాశ్రయాః
నిశ్చిత్వాభ్యవదత్ గిరం కలయ న స్వాద్ధాత్ర మేవంచ వా
గుద్గాయ న్మదిశ త్సుఖం సురతతే కల్యాణసమ్భాషిణీ. ౧౫

వ్యా.-అథ భూయిష్టై ర్భవతుభి రనురై ర్జితా స్తే సురా మిధ శ్చిన్త
యిత్వా పర్యాలోచ్య వయం యజ్ఞే జ్యోతిష్టోమే ఉన్దీధకర్రాశ్రయాః సున్తః శత్రు
గణ మనురసంఘం జయేమ ఇతి నిశ్చిత్వ త్వం నః అస్మదర్థ మ్మాద్ధాత్రం కర్మ
కలయేవం కురుష్వేతి గిర మభ్యవదత్ వాచ మ్ప్రత్యవదత్. సాచ వాద్దేవీ ఉద్గా
య స్తీ సతీ సురతతే సుఖ మదిశ త్కల్యాణసమ్భాషిణీ చాభూ దితిశేషః. యద్వా
కల్యాణసమ్భాషిణీ వా గుద్గాయ స్తీ సతీ సురతతే సుఖ మదిశత్ ఇ త్యన్వయః.
వదనవ్యాపారేణ య సుఖవిశేష స్సంఘాతస్య నిష్పద్యతే న ఏవ వాచి దేవానాం
భోగః. యత్తు కల్యాణం వదతి వా క్త దాత్మార్థ మేవేతిభావః. ౧౫

శ్లో! తత్ర స్వేన శుభేరణస్య కలనే వ్యాసజ్ఞహంసం గిర
స్సమ్ప్ర ప్యావనరం సురేతరభరో దేవాభిభూతీచ్ఛయా
పాపానం నిదధేఽథ వాచి యజమానావస్థసూత్రాత్మనః .
పాపానాం వఖిలప్రజోక్త్యనుగతః కార్యే హి హేతో ర్గుణః. ౧౬

వ్యా.-తత్త్వి స్వాధ్యాయే పరాధ్యాయే వాద్వేవ్యా ఉద్ధానేనతి ౧౨ వాద్వేవతాయాః
స్వేన వాచా శుభేరణస్య కళ్యాణవచనస్య కలనే సమ్మచ్ఛే వ్యాసక్లేబ్ధినివేశః
తద్రూప మవసరం సమ్మచ్ఛిప్య సురేతరభిరోఽనురగణః. అథ ప్రాప్త్యనస్తరమేవ
దేవాభిభూతీచ్ఛయా యజమానావస్థస్య సూతాత్మనః ప్రజాపతే ర్వాచి పాష్కా
నం నిదధే నిక్షిప్తవాన్. అసా వసురక్షిప్తః పాష్కాః అఖిలప్రజోక్తిష్వ ప్యనుగతః
తత్తాత్మత్వా దితిభావః. హియస్మాద్ధేతోః కారణస్య సుణః కార్యే సక్త్యామ తీతి
శేషః. తస్మా త్ప్రసాపతివాగ్గతపాష్కా తత్ప్రసావాచ్య ప్యనుగత ఇతి యుక్త మితి
భావః. సచ 'సహ వై దేవాన్వాపం గచ్ఛతీతిశ్రుతేః కథ మ్మౌజాపతే రపి పాష్క
సమ్మన్థ ఇతివాచ్య మతపవ యజమానావస్థత్వేన విశేషితః ప్రజాపతిః పూర్వస్మిన్
కల్పే యజమానావస్థాయాః ప్రజాపతే రస్య నాచి పాష్కా ష్టిస్తో సుక్తే రితి
భావః.

౧౬

శ్లో॥ పాపే నోపహతా సృణాం పవతి వా గన్తీల మక్షిత్వ తే
దగ్ధిష్టవ్యం శ్రీవణం శృణోత్యపవనం దుర్గన్త ముజ్జిశ్శుతి
ఘ్రాణం స్వాదతి నీరసంచ రసనా అస్పృశ్యం త్వచా సంస్పృశ
త్యధ్యేయం హృదయం విచింతయతి ధీ రజ్జేయ మ ప్యశ్చతి.

౧౭

వ్యా.-ప్రజాపతే ర్వాచః పాష్కదూషితత్వే ప్రజానాం వాచః పాపదూషి
తత్త్వం లిక్ష్ణ మిత్కుక్తమ్. ప్రజానాం వాచః పాపదూషితత్వే కేం ప్రమాణ మితిశ
క్తాయా మన్తేలభాషణానభవపన ప్రమాణ మిత్యాహ - పాపేనేతి. సృణాం ప్రజా
నాం వాక్ పాపే నోపహతా దూషితా. అతపవ అగ్నేల మసభ్యబీభత్సాన్మతా
దికం పవతి. సృణాం తత్రేచ్ఛాభావేపి వాగేవ స్వయం పవ తీతిభావః. ఏనం
వాచి దూషితాయాం సత్యాం దేవా ఉద్ధానాయ చతురాదీన్ ప్రేరితవస్తః
తే ప్యనురైః పాష్కనా విధా ఆసన్నిత్యాహ- అక్షీత్యాదినా. అక్షీ చతుః పాపే
నోపహతం స దితి లింగవ్యత్యయేనాన్వేతి అదగ్ధిష్టవ్య మీక్షతే శ్రీవణ మపశబ్దం
దుష్టశబ్దం శృణోతి ఘ్రాణం దుర్గన్త ముజ్జిశ్శుతి ఉచ్చైర్జిశ్శుతి రసనా నీరసం స్వా
దతి త్వచా త్వక్ - ఆపం నైవ హలంతానా మితి వచనా దాకారాస్తత్వమ్. అస్పృ
శ్యం స్పృష్టు మయోగ్యం స్పృశతి హృదయం మనః అధ్యేయం ధ్యాతు మయో
గ్యం చింతయతి ధ్యాయతి. ధీ ర్బుద్ధిః అజ్ఞేయం జ్ఞాతు మయోగ్యమపి అశ్చతి జానాతి.
ఏనం వాగాదిక ర్తుకాగ్నేలవచనాదిక్రియావశా ద్దుఃఖ మేవ జాయతే నతు సుఖ మితి
కృత్వా దేవానాం భోగస్య సుఖస్య నాశో జాత ఇతి దేవద్వేషిణా మసురాణాం
కృత్యం ఫలిత మితి భావః.

౧౮

శ్లో॥ పాపేనావిహతేశితం ర్వదతి వా జ్ఞాన్తీల మక్షీతుతే
నాదృశ్యం శ్రవణం శృణోత్యపవదం నాగ్రస్థ ముజ్జఘ్రితి
ఘ్రాణం స్పృశతి నీరసం న రసనాఽస్పృశ్యం నచ త్వ క్షుప్తశ
త్యధ్యేయం న మనో విచిన్తయతి ధీ రాక్ష్యేయ మప్యచ్ఛతి. ౧౮

వ్యా.-నను యద్యేవం జీవస్య వాగాదీని పాపదూషితత్వా దక్షీలవదనా దీని కుర్వన్తి. తర్హి తథైవేశ్వరస్వాపి కి మితిశజ్ఞాయాం నేత్యాహ - పాపేనేతి. ఈశితం ర్వా క్షపేనావిహతా అత ఏ వాక్షీలం న వదతి. అస్య తస్మిష్టత్వా దవ్యా భ్యేయమ్. అపాపవిధత్వం చేశ్వరస్య 'అపహతపాపే' త్యాదిశ్చుతిసిద్ధమ్. ౧౮

శ్లో॥ వాణీ శ్రామ్యతి వక్తి నాపి నిఖలం జీవస్య చప్తే న దృ
క్సర్వం శ్రామ్యతి నోశృణోతి సకలం శ్రోత్రం పరం శ్రామ్యతి
ఘ్రాణం శ్రామ్యతి జిఘ్రతిస్మ న సమం జిహ్వ సభుక్త్యైఽఖలం
భోజ్యం శ్రామ్యతి మానసం న మనుతే సర్వం పరం శ్రామ్యతి ౧౯

వ్యా.-ఏవం పాపదూషితత్వా జీవస్య వాగాదయో నాక్షీలవదనాదికమేవ కుర్వన్తి. కిం తర్హి జీవస్య వాణీ శ్రామ్యతి శ్రమం ప్రాప్నోతి అతిశయభాషణవశా దితిభావః. నిఖలంశబ్దం నన క్త్యపి న భాషతేచ తథా దృక్పక్షుః; సర్వం నచప్తే నప శ్యతి శ్రామ్యతి చ శ్రోత్రం సకలం నో శృణోతి శ్రామ్యతి చ పర మతిశయేనేత్యర్థః ఘ్రాణం సమం సమస్తం న జిఘ్రతి శ్రామ్యతిచ జిహ్వైఽఖలం భోజ్యం సభుక్త్యై శ్రామ్యతిచ మానసం సర్వం నమనుతే శ్రామ్యతిచ. ౧౯

శ్లో॥ వా జ్ఞశ్రామ్యతి వక్తి చాపి సకలం దేవస్య చప్తేఽఖలం
దృ జ్ఞశ్రామ్యతి వా శృణోతి సకలం శ్రోత్రం చ నశ్రామ్యతి
ఘ్రాణం శ్రామ్యతి నైవ జిఘ్రతి సమం జిహ్వచ భుక్త్యైఽఖలం
నైవశ్రామ్యతి మానసంచ మనుతే సర్వం నచ శ్రామ్యతి. ౨౦

వ్యా.-ఈశ్వరస్య వాగాదీనా మపాపవిధత్వా నైవం శ్రమీమాదిక మిత్యా హ- వాగితి. దేవ స్వేశ్వరస్య వాక్ సశ్రామ్యతి సకల మపి వక్తిచ. ఏవమే వాన్య ద్వాభ్యేయమ్. ౨౦

శ్లో॥ ఆసన్యః పవనో బుధై రధ సముద్గానాయ సజ్చోదితో
దేవార్థం పృథగాయ దత్ర విమతాః క్షేప్తుం న శక్తా అఘమ్
లోఽష్టైశ్చానమివై న మేత్య నితరాం ధ్వస్తా వినేశు స్తతో
నాగాద్యా నిజదేవతాత్వ మగమక్ సజ్ఞాదితం పాపహనా. ౨౧

వ్యా.-అథ వాగాదిదూషణాన స్తరం బుద్ధైర్దేవైః సమ్యగదానాయ సజ్జో
దితః ప్రేరితస్సౌ ఆసస్య ఆస్యేభవః ప్రాణో ముఖ్యప్రాణవాయుః దేవార్థం
వృద్ధగాయత్ విశేషేణోద్ధానం చకార. విమతా అసురా అత్ర ప్రాణే అఘం
పాపం తేస్తుం స శక్తాస్సన్తః ఆసజ్జహంపాపకాశాభావాదితిభావః అతఏవ ప్రాణస్య
శ్రీమాదిరాహిత్య మితిబోధ్యమ్. అశ్వాన మాసాద్య లోప్యభవ ఏనం ప్రాణ మేత్య
నితరాం ధ్వస్తా ధ్వంసం గతాస్సన్తః వినేశుః వినాశం ప్రాప్తుః. తత ఏవ మసురపరా
జయాన స్తరం వాగాద్యాః పాపానా సజ్జాదితం నిజ దేవతాత్వం పునరగమక భజరే.
పిణ్డమాత్రాభిమానం త్యక్త్వా అగ్నివిదేవతాత్వం ప్రాప్తు రిత్యర్థః. ౨౧

శ్లో॥ మృత్యుం పాపమయం విమోచితవతా ప్రాణేన వా గగ్నితాం
ఘ్రాణం వాయుపదం చ దృగ్రివిపదం శోత్రం దిశాత్వం మనః
చన్ద్రిత్యం ప్రతిపద్య దీప్త్యతిశయం చాయాస్య మాత్మయితం
ప్రాణం చాక్షరసం వివేద విదితః ప్రాణశ్చ దూరిత్యసా. ౨౨

వ్యా.-నిజం దేవతాత్వం భజరే ఇతి యదుక్తం తదేవాహ- మృత్యుమితి.
ప్రాణేన పాపమయం మృత్యుం విమోచితవతా సతా వాక్ అగ్నితాం ప్రతి
పద్య దీప్త్యతిశయం చ ప్రతిపద్య ఆయాస్య మాస్యస్యాన్తః. స్థిత మక్షరస మక్షానాం
సారభూత మాత్మయితం స్వాత్మభూతం ప్రాణం వివేద అవిదత్. యే నాహ
మేవ ముపకృతా క్వాసా వితి విచారో బుద్ధ్యత ప్రాణ స్తథేత్యర్థః. ఏవం ఘ్రాణం
చాయుపదం ప్రతిపద్య అస్య తస్యం పూర్వవత్. దృక్చ రవిపదం సూర్యత్వం ప్రతి
పద్య శోత్రం దిశాత్వం ప్రతిపద్య మన శ్చన్ద్రిత్యం ప్రతిపద్య ఇతి. అసౌచ
ప్రాణః. దూరితి విధితః ఖ్యాతః. దూరితి ప్రాణస్య నామ ఖ్యాతమిత్యర్థః. మృత్యు
రస్యా దూర మభవతీతి దూరితి వృత్తంతే రితిభావః. ౨౩

శ్లో॥ వాగాద్యాశ్రయపాపమృత్యు మపహత్యాసా జన్తై రాస్తికైః
క్రాన్తం దేశ మసీయన్న త మయే తోఽపాస్తిక సృజ్జనః
ఏనం ప్రాణ ముపాసతే బుధజనా ఆత్మేత్యతికృమ్య తే
మృత్యుం భాన్తి విదు ర్య ఏవ మపి తే తద్వచ్చ నిస్సౌళయమ్. ౨౪

వ్యా.-ససు వాగాదిదేవతాః పాపభ్యో విమోచితపా న్ప్రాణ ఇత్యుక్తం
త్వ పున ర్గత స్సపాపే త్యతః - వాగితి. అసౌ ప్రాణః వాగాద్యాశ్రయం పాపా
నం మృత్యుం స్వాభావికాజ్ఞానప్రాయ క్షేద్వియవిషయసంసర్గాసజ్జజని తేసహి పాప
నా సర్వో మిరియత ఇతి పాపానో మృత్యుత్వమ్. అపహత్య వాగాదిభ్యోఽప

చ్చిద్య నాస్తికై క్షణై రాష్ట్రాధిపతిః కాస్త్ర మాకాస్త్రం దేశ మనీషయ త్వాప్రిప
యామాన. తస్మా దాస్తికః అస్తి దిప్త మ్మతి రస్యే త్యాస్తికః కోఽపి సజ్జనః సత్పు
రుషః తం దేశం నాయే స్స గచ్ఛత్. తం నాస్తికజనం నాయే స్స పాప్నియాది
తిచ. నాస్తికజనేన సాకం సమ్భాషణాదికం సకుర్యా దిత్యర్థః. త ఇతి వక్ష్యమాణ
త్వా ద్య ఇతిశేషః. యే బుధజనాః ఏనం ప్రాణ మాత్మే త్యుపాసతే తే మృత్యు
మతిక్రమ్య భాన్తి దీప్యంతే. యే ఏవంవిదుః తేఽపి తచ్ఛత్. మృత్యుమతిక్రమ్య
భాన్తి త్యర్థః చోఽనధారణే. నిస్సంశయం నాశ్రీ సంశయః క ర్తవ్య ఇత్యర్థః. ౨౩

శ్లో॥ ప్రాణం స్వార్థ మగాయ దన్న మిహ య త్క్లిష్టాచ్యతే ప్రాణిభిః
ప్రాణేనైవ త దద్యతే హ్యస ఇతి ప్రాణస్య నామ స్ఫుటమ్
అన్నేఽసౌ ప్రతితిష్ఠతి ప్రతిగతే దేహత్మనా సమ్భవం
వాగాద్యై స్సహ నైష పాపనిహతో వ్యాసజ్ఞహినో యతః. ౨౪

వ్యా.- దేవనియోజతో దేవార్థ ముద్గాయన్నపి ప్రాణః స్వార్థమ ప్యన్న మగా
యత్. హి యన్మాత్ ఇహ జగతి ప్రాణిభిః యక్లిష్టాచ్యతే మాత్ర మన్యతే తత్రా
క్షేనైవాద్యతే. తుత్పిపాసయోః ప్రాణధర్మత్వా దితేభావః. ప్రాణస్య అస ఇతి నామ
స్ఫుటం ఖ్యాతమ్. అనితి నీవతి దేహోఽసేనే త్యన ఇతివ్యుత్పత్తిః. ప్రాణే అన్న
మదతి సత్యేన దేహో జీవతి నాన్యథేతి ప్రాణస్యాన్నాన్తిత్వప్రయుక్తి మేవాన
ఇతినామేతిభావః. కిచ్చ అసౌ ప్రాణః. దేహత్మనా సమ్భవముత్పత్తిం ప్రతిగతే దేహ
కారేణ పరిణతఇత్యర్థః. అన్న కార్య త్వాద్దేహస్య 'సవాపవపురుషోఽన్నరసమయ' ఇతి
శ్రుతే శ్చేతిభావః. అన్నే ప్రతితిష్ఠతి ప్రతిష్ఠాం లభతే వాగాద్యా అపి ప్రాణ మను
ప్రతితిష్ఠన్త్యన్నే ఇత్యాహ. వాగాద్యై స్సహేతి అప్రధానేృతీయా ప్రాణప్రతిష్ఠాధీన
ప్రతిష్ఠావత్త్వా ద్వాగాదీనా మప్రధాన్యమ్. ఏష ప్రాణః యస్మా ద్వాసజ్ఞ
హినః కల్యాణవ దనాదివిశేషాభినివేశశూన్యః తస్మా త్పాపనిహతో న భవతి.
అతః పరిశుద్ధః ప్రాణ ఇత్యర్థః. ౨౪

శ్లో॥ వా గ్భాణం శ్రుతి రక్షి చిత్త మితి తే వ్యచిన్తే దేవాః స్థితాః
ప్రాణం స్వం పరివేష్ట్య తేన గిళి తేనాన్నేన తృప్యంతిహి
యో వేదేతి త మాశ్రయంతి చ ఐరం స్వా స్తా నిభర్త్య ప్యయం
శ్రేష్ఠోఽగ్రేసర ఆమయేన రహితిః ప్రాణో యథా దీప్యతే. ౨౫

వ్యా.- నను యది ప్రాణః స్వయ మేకపవ స్వేనోద్గీత మన్న మత్తి త్వర్తి
కః పున రుపకారః ప్రాణకృతో వాగాదీనా మతతహ - వాగితి. వాక్ స్థూణం

శ్రుతిః అక్షి చిత్తమ్ ఇతి తే పసిద్ధాః హహ్నిషి దేవా స్వమాత్మభూతం ప్రాణం పరివేప్య దేహే ఇతిశేషః స్థితా స్సస్తః తేనప్రాణేన గీతేనాన్నేన తృప్యంతి. హిః పసిద్ధాః. “హింసోపహారేణ యధేన్ద్రియాణా” మితీభాగవతమ్. ప్రత్యక్షం తేషాం ఇతి. ప్రాణస్య మహిమానం యో వేద తంచ త మేవ పర మతీతయేన స్వాత్మాయ లేశ్యంతి. అయం ప్రాణాత్ తాన్ జ్ఞాతీన్విభక్తి పోషయతి. అపికిచ్చ శ్రేష్ఠః అగ్రేనరః పురోగంతా ఆమయేన రోగేణ రహితః సన్ ప్రాణఇవ దీప్యతేభాతి.

..౨౧

శ్లో॥ ఉత్క్రాంతాసుషు శోషదర్శనవశా నగ్నేషు సంకీర్త్యతే ౨

నో౨సా వక్త్రసో౨త ఆత్మతీ పరిం దేహేన్ద్రియాణా మయన్

ఏవ హ్యేవ బృహస్పతి ర్భవతి యద్వాచఃపతి ర్భృహస్పా

స్వత్యాఖ్య స్తదసా పురాస్య ఇహరా దేవా నివహయాన్తికైః. ౨౩

వ్యా.-ఉత్క్రాంతాసుషు ఉత్క్రాంతా అసవః ప్రాణా యేభ్య స్తేషు అగ్నేషు శోషదర్శనవశా ధ్నే తోః అసా వః ప్రాణః అగ్నిరస ఇతి సంకీర్త్యతే అతఃపర మత ఏవాయం దేహేన్ద్రియాణా మాత్మతి ఆత్మేవాచరతి ఆత్మభూత ఇత్యర్థః. యద్యస్తా దేవ ప్రాణః వాచఃపతి ర్భవతి, తత్తస్తా దేవఏవ బృహస్పతిః బ్రహ్మణస్వత్యాఖ్యః బ్రహ్మణస్పతీరితి నామవాంశ్చ భవతి. హిః పసిద్ధాః. బృహతీతి బ్రహ్మేతిచ వాచః పర్యాయశబ్దా. యస్మా దేవం తస్మా చిత్తరా వాగాదీ దేవా నివహయాన్తి ప్రాణ ఏవాన్తికై రుపాస్య సంసేవ్యః.

..౨౬

శ్లో॥ వా క్సామో౨న ఇతి శ్రుతః పునరయం సామేతి యద్వా సమః

కీఁసాపిచ దన్తినా త్రిభువనై స్సర్వప్రపఞ్చేన చ

స్వప్య్యాపిన మేన మేవ మయతే యః పణ్డితః ప్రాఘ్నయాత్

ప్రాణస్యైష సలోకతా మపి తిథా సాయుజ్య మేతి ధృవమ్. ౨౭

వ్యా.-పునఃకిచ్చ అయం ప్రాణః సా వాక్ అమః అనః ఇతీనిరుక్తే రితిశేషః. సామేతి శ్రుతః. సర్వస్త్రీశబ్దాభిధేయవస్తువిషయ స్సాశక్తః సర్వపుంశబ్దాభిధేయ వస్తువిషయః అమ ఇతిశబ్దః కేన మే పాంస్నాని నామా న్యాపోషీతి ప్రాణేనేతి బ్రూయాత్. ‘కేన మే స్త్రీనామానీతి వాచేతి బ్రూయాదితిశ్రుతే. వాక్పాణిణాభిధానభూతో౨యం సామశబ్దః. తిథా ప్రాణనిర్వర్త్యస్వరాదినముదాయమాత్రం గీతి స్సామశబ్దేనోచ్యతే. అతో న ప్రాణవాగ్వితిరేకేణ సామేతి కిచ్చ దన్తి. ఏవం ప్రాణవాగుభయవాచ్యపి సామశబ్దః వాగధిపతిం ప్రాణమేవ ప్రాధాన్యే నాభిధత్త ఇతి ప్రాణ స్సామేతి శ్రుతః. యద్వేతి పక్షాన్తరే. అయం ప్రాణః కీఁస

కీటశరీరేణ చ న్నినా త్రిభువనైశ్చ కిం ఒహునా సర్వప్రపంచేనాపి సమ ఇతి సామేతి శ్రుత ఇతి పూర్వేణాన్వయః. కీటాదిసర్వశరీరేషు హిరణ్యగంభీరపర్యస్తేషు గోత్వా దివ తాకరేన్నీన పరిసమాప్త ఇతి సమత్వం ప్రాణస్య న పున శ్శరీరమాత్రపరి మాణేనైవేతి. అమూర్తత్వా త్సర్వగతత్వాచ్చ. ఏవం సర్వవ్యాపిన మాకాశవ త్సర్వగత మేనం ప్రాణం యః అయతే వేత్తి స ఇతిశేషః. ఏష పణ్డితః ప్రాణస్య సలోకతాం సమానలోకతాం ప్రాపుయాత్. అపి కిచ్చ సాయుజ్యం తథా ప్రాపుయాత్. ఏత దుక్తం సర్వం ధ్రువ మవ్యభిచారి. ౨౭

శ్లో॥ ఉద్గీర్ణోఽయ మితి శ్రుతో హి జగతీ ముత్తమృత్యు స్సద్గిరో
గీధాయాశ్చ నశీభవ త్యథ పున సాము సువర్ణం స్వరః
స్వం వేదేతి య ఏష త త్స భజతే వాణీ ప్రతిష్ఠాఽస్య తత్
యో వేద ప్రతితిష్ఠతి స్వయ మముష్యాన్నం ప్రతిష్ఠేతి కే. ౨౮

వ్యా.-అయం ప్రాణ ఉద్గీర్ణ ఇతిశ్రుతః. సామానయవభక్తివిశేష ఉద్గీర్ణః. హి యస్మాత్ జగతీ ముత్తమృత్యు స్విధారయ స్సయ ముదిత్యుచ్యతే. గీధాయా గిరో నశీచ భవతి. తస్మా త్ప్రాణస్యోద్గీర్ణత్వ మిత్యర్థః. అథ యః పునః సాముః స్వం స్వరః సువర్ణం స్వర ఇతి వేద స ఏష త త్స్వం సువర్ణం చ భజతే ప్రాప్నోతి. స్వరః కణ్ఠమాధుర్యమ్ అస్య సాముః వాణీ ప్రతిష్ఠా. వాచి ప్రాణస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్. జహ్వమూలీయాదిషుహి ప్రతిష్ఠితః ప్రాణో గీతిభావ మావద్యతే యః తత్ ప్రాణస్య వా క్షతిష్ఠేత్యేతత్ వేద సః స్వయం ప్రతితిష్ఠతి ప్రతిష్ఠాం లభతే అముష్య సాముః ప్రాణస్య అన్నం ప్రతిష్ఠేతి కే కేచి దాహు రితిశేషః. ౨౮

శ్లో॥ మృత్యో ర్థాం గమయామృతం త్వీతి జపితోద్ధాతరి ప్రాణవి
ద్యన్నం స్వస్యకృతే లభిగాయతి వరం యం తం జనః ప్రార్థయేత్
తం యాయా త్సతత స్సగర్భయతి యం స్వార్థం పరార్థంచ వో
దానా దేష విసాధయత్యపిచ తం ప్రాణాత్మభావం గతః. ౨౯

వ్యా.-ప్రాణవిది ఉద్ధాతరి మాం మృత్యో రమృతం గమయ ఇతి జపి త్వా తుశబ్దాత్ అసతో మా సన్గమయ తమసో మా జ్యోతిర్గమయ ఇతి జపవా క్యేచ గృహ్యేతే. వాక్యత్రయస్యాప్యేకవ వార్థ ఇత్యేకమేవ వాక్యం సాక్షాన్నిర్ది ష్టం. శ్లోకే స్వస్యకృతే ఆత్మార్థ మన్న మభిగాయ త్యుద్ధాయతి సతి తముద్ధాతారం జనః యం వరం కామం ప్రార్థయేత్ తత స్సజన స్తం వం యాయాత్. స ప్రాణవి దుద్ధాతా స్వార్థం పరార్థంవా యజమానార్థం వా యం కామం గర్భయతి కామ

యతే. ఏష ఉద్ధానా త్తం కామం విసాధయత్యేవ తత్ర హేతు మాహ- ప్రాణాత్మ
భావం గతః ప్రాణావ వాత్తేతి భావం నిశ్చయం గతః ప్రాప్తః అతోఽన్య సర్వకామ
సిద్ధిర్భవతి. యస్మా దేవం తస్మా దాప్రాణాత్మాభిమానవ్యక్తే రుపాన్యః ప్రాణ ఇతి
ప్రకరణార్థః. ౨౯

శ్లో॥ సృష్టేః ప్రా గిద మేకవీవ సమభూ దాత్మా శరీర్యాదిమః
పశ్య న్నాత్మన ఏష నాన్య దహ మస్మేవ్యవం పురా వ్యాహరత్
సోఽహన్నామక ఆసతే స మనుజోఽద్యామన్తితః కేన వా
ప్రబ్రూతేఽహ మయం త్వయం స పురుషః పాపం య దాపత్పురా. ౩౦

వ్యా.-సృష్టేః ప్రా గిదం స్థాపరజగ్గమాత్మకం జగ దేకవీ వాత్మా ఆదిమః
ప్రథమ శ్శరీరీ ప్రజాపతి స్సమభూత్. ప్రజాపతిశరీరావిభక్తం స దాసీదిత్యర్థః
ఏష ప్రజాపతి రాత్మనోఽన్య స్స పశ్యన్ సక పురా ఆదాలహమస్మీత్యేవం వ్యాహర
దువాచ. పూర్వజన్మశ్చౌతవిజ్ఞానసంస్కృతః ప్రజాపతి స్సర్వాత్మాఽహ మస్మీతి
వ్యాహృతవా నిశ్చ్యర్థః. స ప్రజాపతి స్తేనవ్యాహారేణ అహన్నామక ఆస అహమితి
ప్రజాపతే రామాసీ దిత్యర్థః. యస్మా త్ప్రజాపతిరేవ మహ మిత్యగ్రే వ్యాజహర
తస్మాదేవ తేన సృష్టో మనుజః అన్య కేనవా కేనాపి పురుషేణామన్తిత స్సక
అహమయన్తు అహమయమితి ప్రబ్రూతే అహమయ మిత్యేవాగ్రే కారణాత్మాభి
ధానే నాత్మాన ముక్త్వా పశ్చా ద్దేవఽత్తో యజ్ఞదత్త ఇతి మాతాపితృకృత
మాత్తవిశేషనామ వక్తీత్యర్థః. యన్యస్మా త్సోఽయం ప్రజాపతిః పురా పూర్వం
పాప మాపత్ దదాహ. తస్మా త్పురుష ఇత్యుచ్యత ఇతిశేషః భవతీతి వా. పురా
ఔష త్పురుష ఇతి నామనిర్వచనం పృథోవరాదిత్వా ద్రూపసిద్ధిః. యద్యపి శిరః
పాణ్యాదిలక్షణపురుషాకారత్వా త్ప్రజాపతేః పురుష స్తథాఽపి సర్వపాపదహనా
దప్యయం పురుష ఇతి ప్రసిద్ధ ఇతి బోధ్యమ్. ౩౦

శ్లో॥ ఏవంవి త్పురుషో బుభూషతితు య స్తం నిర్దహే జ్ఞానతోఽ

వై కాకీ సపుమా నిభభాయ జనవ త్పశ్చా ద్విచార్యాత్మనా
మతోఽన్య స్సకి మప్యహ మ్భయ మిదం కస్మా త్ప్రయామీ త్వయం
సన్తత్యాజ భయం భయ మ్భవతి వై పునో ద్వితీయా ద్భువి. ౩౧

వ్యా.-యః పురుషః ప్రజాపతి ర్బుభూషతి భవతు మిచ్ఛతి త మేవంవి
త్పుమాన్ జ్ఞానతో జ్ఞానేన నిర్దహే త్పరిభవేదిత్యర్థః ప్రజాపత్యం పదం కామ
యమానా బహవో జ్ఞానకర్మభ్యాం యతస్తే. స సర్వేషాం తేషాం తల్లాభో భవతు

మర్హతి పిన్దైకతమస్యైవ ప్రజాపతే రేకత్యాత్ ఏవం సతి యతమానానాస్తే
 పామృత్యే య ఉపిన్దృష్ట స్వస్మాదన్యాత్ జ్ఞానేన కర్మణావా పరిభవతి. స ప్రా
 జాపత్యపః పభవే. వర్తమానప్రజాపతినా పూర్వ మేవమేవ సర్వేషాం స్వేతరసా
 ధకానాం పరిభూతస్వపూర్వం ప్రకృతప్రాజాపత్యసదస్య లబ్ధత్వాత్. తస్మా దేవం
 విద్వాత్ సర్వాత్ నాధకా నతిగచ్ఛేదిత్యర్థః. ఏతేన పాపం యదాపత్నురేతి పూ
 ర్వాశ్లోకోక్తం వ్యాఖ్యానిం. పాపవ త్ప్రతిబంధకభూతం సర్వం ప్రజాపతీభవనసాధన
 వస్తం జనం పరిబభూవేతి తదర్థాత్. ఏనా ప్రజాపతేః పురుషనామనిర్వచనం కృత్వా
 తద్జ్ఞానఫలంచ వచ్చయిత్వా తస్యైవ జగత్సృష్టిప్రకారం వస్తు మారభతే- అథేతి.
 స పుమాన్ ప్రజాపతి రేకాకే అత ఏవ జనవ దస్మదాదిక్షుకృవత్ విభాయ
 భీతి మ్ప్రస. ఏవం భీతి మ్ప్రసృత్య సశ్చా దయ మాత్మనా మనసా విచార్య మత్తోఽ
 న్య త్కిమపి వస్తు నాస్తి అహం కస్తా దిదం భయం ప్రయామి ఇతి నిశ్చి త్యేచి శేషః.
 భయం సమ్యక్ తత్కాజి పుంసః పురుషస్య భవి లోకే ద్వితీయా ద్వస్తు ర
 సకాశా స్థయ మ్భవతి. వైద్రసిన్హా స్మరణేవా. సర్పవ్యాఘ్రపిశాచచోరాది
 లక్షణా ద్వితీయ పదార్థాదేవ భయసమ్భవః సశు ద్వితీయాభావే ఏకస్యేతి భావః.
 నను విరాజః ప్రధమస్య శరీరిణః ప్రజాపతేః కథ మద్వితీయత్వ మాకాశాదే
 ద్వితీయస్య సత్త్వా దితిచే దుచ్యతే. ప్రజాపతి రయం స శరీరదృష్ట్యా మత్తోఽన్య
 త్కిమపి నాస్తిత్వవాచ కిన్దర్శి ఆత్మ దృష్ట్యైవ. “ఆత్మాహ్యేకమేవాద్వితీయం
 బ్రహ్మ “నేహ నానాఽస్తి” త్యాదిశ్రుతేః స వైత ద్రబ్రహ్మత్వైకత్వజ్ఞానం కథ
 మస్యాసీ ద్విని గుహపదేశ మితి వాచ్యం. జ్ఞాన్తరసంస్కారవశాదితి. నచ
 యద్యస్య జ్ఞాన్తర ఏవాత్మసాక్షాత్కారకసీ త్కుత స్తర్హస్యస్య ప్రజాపతిహ
 పేణ పునర్జన్మ కథంవా భయసమ్భవ ఇతివాచ్యం. జ్ఞాన్తరే శమః మాదిసమ్మ
 న్నస్య బహువారం కృతవేదాన్తశ్రవణమననాదేరపి ప్రాజాపత్యపదకామనాత్మక
 ప్రతిబద్ధవశా దస్య నాసీ దాత్మసాక్షాత్కారణి పునర్జన్మప్రాప్తిః ఆత్మసాక్షా
 త్కారాభావా దేనావిద్యాయా అనివృత్తత్వా ద్భయసమ్భవశ్చ. ప్రజాపతేరస్మిన్
 జన్మనితు ప్రతిబద్ధస్య క్షీణత్వా జ్ఞాన్తరశ్రవణమననాదిప్రాయ క్తసంస్కార
 వశా త్పునర్నిచారేణాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారో జాతఇతి స కాచిదనుపపత్తిః ఏవం
 కృతాత్మసాక్షాత్కారోఽపి వర్తమానః ప్రజాపతి రాబ్రహ్మప్రలయం ప్రారబ్ధావ
 సానాభావా త్స్వధికారే వర్తతేవేతి నాన్య జ్ఞానోత్తరకాలమేవ ముక్తిః. ‘తస్య
 తావదేవ చిరం యావత్సవిమోక్ష్యేఽథ సమ్మత్స్యే’ ఇతి శ్రుతేః. ప్రారబ్ధస్య
 భోగం వినాఽనాశాత్.

శ్లో॥ ఏకాకీ న రతిః ప్రపద్య చకమే సోఽయం ద్వితీయం సృవత్
 ప్రీవ స్వస్య తయాఽస్మి న క్ష ఇతి ధీ ర్జ్ఞేఽథ పత్నీపతిః
 పత్నీధో శతసూపయా కృతరతి స్వామ్యముభవోఽయం మనుః
 స్సగ్రార్థం విధిచోదితో వ్యజనయ త్కామం మనుష్యాన్ స్వయమ్. 3-౨

వ్యా.-సోఽయం ప్రజాపతిః ఏకాకీ అతపవ రతి మిష్టార్థసంయోగజాం క్రీడాం
 న ప్రపద్య సృవ దస్మదాదివత్ ద్వితీయం ప్రీవస్తు చకమే. అస్య ప్రజాపతేః తయా
 ప్రీయా సక్తోఽస్మి పరిష్కర్తోస్మీతి ధీ రాభవో జ్ఞే. ప్రీపదిష్వత్మమివాత్మానం
 భావయామానే త్యర్థః. అథ ప్రజాపతే సుత్యసంకల్పత్వా త్పత్నీపతిశ్చ జ్ఞే ప్రీపుం
 మిధున మనోన్యసిష్యత్వం జాతమిత్సర్థః. ఆధో తతః సగ్రార్థం విధిచోదితః ప్రజా
 పతినా ప్రేరితోఽయం స్వామ్యంభవో మనుః యః పతి రితి నిర్దిష్ట స్స ఇత్యర్థః. పత్నీ
 శతసూపయా కృతరతిః కృతమైధునస్సన్ కామం యథేచ్ఛం స్వయం మనుష్యా
 నజనయత్ కామం కృతరతిరితివా. ఏవం మనునా ఉత్పాదితత్వా దేవ మనుష్య
 త్వం మానవత్వం మనుజత్వంచ నరాణా మితి బోధ్యమ్. 3-౨

శ్లో॥ మా మ ప్యేతి పుమా నయం దుహితరం నిర్లజ్జ ఇత్యజ్ఞనా
 గౌ రాసీ దృవభో మను స్స మిధునా త్తస్మా దభూ ర్గోకులమ్
 భూయ స్సా బడబా లభవ త్సచ హయ స్సాగర్దభీ గర్దభ
 స్స ద్వద్వా దభవ త్తతో ల్వముఖరం తచ్చైకశాఫం కులమ్. 3-3

వ్యా.-అయం పుమాన్ ప్రజాపతిః నిర్లజ్జ స్సన్ దుహితర మపి మా మేతి
 ఉపగచ్ఛతి ఇతి పాపా జ్ఞగుప్సితా భూత్వేతి శేషః. అజ్ఞనా శతసూపా గౌ రభవత్ .
 సృజ్యమానప్రాణికర్మవైచిత్ర్యవశా దితి భావః సచ మనుః ఋషభోఽభవత్ .
 తస్యాం కామానపాయాదితిభావః. తస్మా నిధునా ర్గోకుల మభూత్ . సా భూయో
 బడబా లభవత్ . సచమను ర్హయోఽభవత్ . సా గర్దభీ లభవత్ . సచ గర్దభోఽ
 భవత్ . తస్మా ద్వద్వాత్ బడబాహయాత్మకాత్ గర్దభీగర్దభాత్మకాత్ బడబా
 గర్దభాత్మకా చ్చేత్యర్థః. మిధునాత్ అశ్వముఖర మశ్వప్రీముఖ మశ్వగర్దభా
 శ్వతరాత్మక మిత్సర్థః. తత్రస్థిన్ధ మేకశాఫం శఫశబ్దాత్స్వార్థేఽన్ ఏకఖురం కుల
 మభవత్ . బడబాయాం గర్దభా దుత్పన్నోఽశ్వతరః (ఆంధ్రే) కంచరగాడిద). 3-3

శ్లో॥ సాఽహలభూ త్పున శేష బస్త ఉపభూ త్సాఽవి స్స మేష స్తథా
 తద్వద్వద్వద్వితయా దజానికరా ఆసా స్తదేవంవిధిః

తత్తద్వద్వద్విధానపూర్వక మథా దాకీటజన్తువృజం

జజ్ఞే సృష్టి రీతిక్షణా న్భగవతః సృష్టిః పుమా నేవ సః.

38

వ్యా:-సా శతరూపా అజాభూత్. ఏషమనుః పునస్తు బస్త శ్చాగోఽభూత్. సా అవి రుదభూత్. సమేష ఉదభూత్. తథాశబ్దః క్రియాపదానుకర్షణార్థః. తయోర్ద్వద్వయోర్ద్వితయాద్వయా దజానా మవీనాంచ నికరా ఆసత్. తత్తతః విధిఃప్రజాపతిః ఏవంపూర్వోక్తన్యాయేన తత్తద్వద్వద్విధానపూర్వక మాకీటజన్తువృజం కీచై సృహ సర్వజన్తుసముదాయ మథా త్సనర్జ. శతరూపాం స్త్రియం మనుం పురుషంచ తత్తజ్జాతివిశేషాశ్చయమిధునాత్మ నోత్పాద్య తత్తజ్జాతివిశేష మాకీటం ససజ్జేత్యర్థః. నాత్మ ప్రజాపతేః కోఽపి ప్రమాన ఇత్యాహ-జ్జగతి. భగవతః ప్రజాపతే రీతిక్షణా త్సంకల్పాదేవ ఇతి సృష్టి స్సృద్విమానం సర్వం జగ దిత్యర్థః. జజ్ఞే జాతమ్. యస్మాదేవం సృష్టిః ప్రజాపతిమయీ తస్మా త్సృష్టిః స పుమాన్ప్రజాపతి రేవ కార్యస్య కారణానన్యత్వా దితిధానః. ఏవం ప్రజాపతేరేవ మృదో ఘటత్వవ త్సృష్టిత్వా త్సృష్టి రితి నామ ప్రజాపతేః ప్రసిద్ధమితి బోధ్యమ్. 38

శ్లో॥ నిర్మధ్యాన ముఖం కరేణ భగవా నుత్పాదయామాన త
ద్యోనిభ్యో దహనం తదస్త రభవ నిర్లోమకం తత్త్రయమ్
బాహ్వదే రయ మిద్ద్రముఖ్య మసృజ దేవవృజం యత్తతోఽ
సా వేతస్య విసృష్టి రేష సకలా దేవా అముం తద్యజేత్.

39

వ్యా:-భగవాన్ప్రజాపతి రథ ముఖం కరేణ కరాభ్యాం నిర్మధ్య. ముఖే కకౌ ప్రవేశ్య మథిత్యేత్యర్థః. తద్యోనిభ్యః తేభ్యః ముఖా త్కరాభ్యాంచ యోనిభ్యః దహన మగ్ని ముత్పాదయామాన. తత్తస్మాత్ తత్త్రయం ముఖం కరద్వయం చాస్తర్నిర్లోమక మభవత్. అయం ప్రజాపతిః బాహ్వదే సకలా దిద్ద్రముఖ్యం దేవవృజ మసృజత్. య ద్యస్మా దేవం తత్తస్మా దసా వగ్నిన్ద్రాదిదేవ గణః ఏతస్య ప్రజాపతే ర్వీసృష్టిః. అతఏవైషప్రజాపతి సకలా దేవాః సర్వదేవాత్మక ఇత్యర్థః. సర్వదేవానాం ప్రజాపతికార్యత్వా త్కార్యస్యచ కారణాత్మత్వా త్ప్రజాపతిరేవ సర్వదేవా ఇతిభావః. తత్తస్మా దముం ప్రజాపతిమేవ ప్రాణం యజే ద్విద్వాత్. సత్సృజవ ద్యాన్కోక్తవిధయా తం తం దేవ మిద్ద్రాగ్నోద్విలక్షణ మితిభావః. నను కిమయం ప్రజాపతి ర్హిరణ్యగర్భో విరాడణ్డః ప్రథమశరీరీ జీవ ఉతేశ్వరః ఆద్యే సర్వదేవాత్మత్వ మస్యాఽయుక్తం ద్విలీయే భయారత్యాదిక మయుక్త మితిచే దుచ్యతే. జీవవేతి కుతః జన్మాన్తరికృతధర్మవశా దన్యేదం ప్రజాపతిత్వ

మాసీ దితి ధర్మాధర్మపారతన్యం తానదేకం జీవత్వేనస్య లింగమ్ అజ్ఞానం తత్సూ
 ర్వకభయారత్యాదికం చేత్యచ్యుత్. శరీరత్వేన సూపే జ్ఞాజత్వ మపరమ్. సహిశ్వ
 రస్య ధర్మాదిపారతన్య మజ్ఞానతత్కార్యే శరీరత్వంచ సమ్భవతి. “న సర్వజ్ఞ సర్వ
 విత్.” “అకాయ” మిత్యాదిశ్రుతేః. ఏవం జీవత్వాదేవానస్య దుహితరి కామ శాచి
 సీత్ నిష్కామో హిశ్వరః పూర్వకామత్వాత్. ఏనం జీవో భవన్న ప్యయం
 జ్ఞానాగ్నిదగ్ధసర్వపాపతూలత్వేన శుద్ధచిత్త స్స న్నాత్మాన మద్వయ మఖణ్డం
 సచ్చిదానందం బ్రహ్మ సాక్షాత్కృతవా నితి సర్వదేవాత్మత్వ మస్య
 సజ్గచ్ఛతే వామదేవస్యేవ. సర్వాత్మకంహి బ్రహ్మ. ఏవం బ్రహ్మభూత
 స్యావ్యస్య యావత్ప్రారభావసాన మవిద్యాయా లేశత స్సంస్కారరూపేణ
 వర్తమానత్వా దుపపద్యత ఏవ కామాదిసమ్భవః. పరస్తు కాదా చిత్కమేవ
 తస్య కామాదికం ప్రాయశ స్త్వాత్మరతిరేవ. యద్యపి సర్వే జీవా అపి
 బ్రహ్మైవ తథాపి న సర్వేషాం స్వస్మిన్ బ్రహ్మత్వనిశ్చయ ఇతి నాస్తి సర్వాత్మ
 త్వం. ప్రజాపతేస్తు బ్రహ్మహ మస్మీతి నిశ్చయసత్త్వా త్సర్వాత్మత్వ మితి. నను
 సూత్రాత్మనో హిరణ్యగర్భ స్యాజ్జస్య శరీరణో విరాజత్స కథ మైక్యం యేన
 హిరణ్యగర్భఏవ విరా డిత్సుచ్యత ఇతిచే నైషదోషః. మృద్ధుట ఇతివ త్సూత్ర
 విరాజో స్సామానాధికరణ్యోపపత్తేః కారణకార్యయోః కారణమేవహి కార్యమ్.
 కిచ్చ స్థూలశరీరాత్మనోపాధ్యస్తరవశా త్సూక్ష్మశరీరాభిమానిన స్తైజసస్య జీవస్య
 విశ్వత్వమివ సూత్రాత్మ నోపి విరాడాత్మకస్థూలశరీరోపాధ్యస్తరవశా ద్విరాట్స్వ
 ముపపద్యత ఏవ. న చానేన న్యాయేన అవ్యాకృతోపాధిక స్యేశ్వర స్తైవోపాధ్య
 స్తరవశా ధిరణ్యగర్భత్వం జాత మితీశ్వరఏవ హిరణ్యగర్భ ఇతి వాచ్యమ్. కిమిశ్వ
 రో హిరణ్యగర్భఇతి భవతా మ్మతం యద్వా హిరణ్యగర్భ ఈశ్వర ఇతి. ఆద్య మిష్ట
 మేవ. ద్వితీయ స్త్యయుక్తం. కార్యస్య కారణాదభిన్నత్వేపి కారణం కార్య
 ద్భిన్న మేవేతి కృత్వా హిరణ్యగర్భా ద్భిన్న ఏ వేశ్వరః. కిచ్చ ఈశ్వరఏవ జీవసూపేణ
 దేసో ప్రవిష్ట ఇతి శ్రవణాత్ హిరణ్యగర్భో వా అన్యో వా జీవః కథ మిశ్వరా
 త్మనో న స్యాత్. పరస్తు కార్యోపాధి రయం జీవః కారణోపాధి రీశ్వరఇతి శ్రుత్య
 స్తరా త్కార్యకారణోపాధివశా జ్ఞేవేశ్వరభేదః నతు స్వాభావికః. ఏకమేవాద్వితీయం
 బ్రహ్మైతిశ్రుత్యస్తరాత్ జీవేశ్వరయో త్రైతవ్యైకరసత్వాచ్చ. హిరణ్యగర్భస్తు
 కార్యోపాధిత్వా జ్ఞేవఇతి. నచ విరాడేవ కార్యోపాధి ర్న హిరణ్యగర్భ ఇతివాచ్యం.
 సూక్ష్మశరీరస్యాపి కార్యత్వేన సూక్ష్మశరీరోపాధి ర్హిరణ్యగర్భోపి జీవఏవ. అవ్యా

కృతమేకమేనహి కారణం యదీశ్వర స్వోపాధిః. ఆయంచ హిరణ్యగర్భః ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. యథా అగ్నాద్విదిత్యో నాచ్ఛిక్షురితి. యథా అగ్నాద్విదిత్యాదియః వాచ్ఛిక్షుర్యాభిమానిదేవతా స్తథా హిరణ్యగర్భః ప్రాణాభిమానిదేవతా సమష్టి లింగశరీరాభిమాని ఖలు హిరణ్యగర్భః. విజ్ఞశరీరంచ ప్రాణాత్మకమేవ. అతఏవ ప్రాణోపాసకః ప్రాణం హిరణ్యగర్భరూపేణోపాస్య హిరణ్యగర్భస్య సాలోక్యం సాయుజ్యం వా ప్రాప్నోతి సతు కేవలప్రాణసాలోక్యాదిక మసమ్భవాత్. నచ ప్రాణాభిమానిదేవతా హిరణ్యగర్భఇతి కం ప్రాణఏవ సాత్మాత్మ ఇత్యుచ్యతా మితి వాచ్యం. ప్రాణస్య జడస్య సజ్జుప్తపూర్వకసృష్టికర్తృత్వాయోగాత్. నచ ప్రాణశ్చేతనసవేతి వాచ్యం. సత్యసి ప్రాణే సుప్తస్య దర్శనాదిన్యవహారాదర్శనాత్. తస్మాద్ధిరణ్యగర్భోపాధిః ప్రాణః.

34

శ్లో॥ ఆర్ద్రం య త్త దధాన్మజ త్సచ రసా తోసేమ స్తదన్నంచ సోఽ
న్నాదోఽగ్నిః కథితాతిసృష్టిరితి సైషా బ్రహ్మణః శ్రోత్రియైః
మర్త్యస్స న్నమృతా సస్వ యనయం దేవా స్వయం శ్రేయసో
యో వేదే త్యతిసృష్టి మేవ స పుమా నన్యాం ప్రజేశాయతే. 35

వ్యా.-అథ భువితీశేషః య దార్ద్రం ద్రవయుక్తం వస్తు దృశ్యతే తత్స
ర్వం సహిరణ్యగర్భః రసా ద్రేతసః స్వకీయా దస్పజిత్. “రేతస ఆప” ఇతిశ్రుతే. తచ్చ
ప్రజాపతినా సృష్ట మార్ద్రం సోమఏవ స సోమ ఏవాన్నంచ ద్రవాత్మకత్వేనా
ప్రాయకత్వాత్. య త్ప్రాణిభి రద్యతే తదేన సోమఇత్యర్థః. అగ్ని రన్నాదః
అన్నస్యాత్తా ఉష్ణత్వా ద్రూక్షత్వాచ్చ జఠరాగ్నినా హ్యన్న మస్యతే. తస్మా
దవీవాత్తా స ఏవాగ్ని రిత్యర్థః. అగ్నిరపి క్వచిద్ధూయమాన స్సోమోభవతి
సోమోఽపి క్వచి దిజ్యమానో భవ త్యగ్నిరితి ససోమాగ్నోఽయ రన్నత్వా
తృత్యే నియతే కిన్తర్హి ఆన్నమేవ సోమోత్తై వాగ్నిరితి నియమ్యతే. ఏవ
మగ్నిసోమాత్మకం సర్వ మిదం జగత్. య ఏవం శశ్యతి తస్య నాన్నదోషః
కోపీతి బోధ్యమ్. ఆయం ప్రజాపతిః మర్త్యః మరణధిగ్మానన్నపి స్వయ మమృతా
స మరణధర్మాణ శ్చేయసః ప్రశస్యతరా నాత్మన స్సకాశాదపి దేవా న్ససర్జేతి
యత్, సైషా బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యాతిసృష్టి రాత్మనో వ్యతిశయా సృష్టిరితి
శ్రోత్రియై శ్చన్దోవిద్భిః కథితా ఇత్యతిసృష్టిం యో వేద స ఏవ పుమా తస్యా
మతిసృష్ట్యాం ప్రజేశాయతే ప్రజాపతిరివ స్రీష్టా భవతీత్యర్థః. నను సృష్టి ర్విసృష్టి
రతిసృష్టిశ్చేతి త్రయ మతోక్తమ్. తత్ర మనమ్యాద్యా పిపిలికా న్తం ద్వంద్వ

జాతం సృష్టి దేవా అతిసృష్టిః విసృష్టిస్తు సృష్ట్యతిసృష్టిభిన్నైవ భవితు మర్త్యి నతు తథో క్తం కిన్తు విసృష్టి ర్దేవభేదత్యేవోక్తమితి విసృష్ట్యతిసృష్ట్యాః కో భేద ఇతిచే దుచ్యతే. బ్రాహ్మణాదివర్ణనియంత్రసహ్నాదిదేవవిశేషసృష్టి ర్విసృష్టిః అవి శేషేణ దేవసృష్టి రతిసృష్టిరితి వివేకః. విసృష్టిరే వాతిశయత్వేన హేతునా అతిసృ ష్టి రిత్యుచ్యత ఇతి విసృష్ట్యతిసృష్ట్యా ర్భేద ఏవేతివా. 3౬

శ్లో॥ పా గవ్యాకృత మేత దాస సకలం త ద్విష్టునా వ్యాకృతం
నామ్నా చాకృతినా యమేతదభిధ శ్చేదం స్వరూపస్త్రితీ
కోశే ఖడ్గవ దగ్ని రిందనఇవై తస్మిన్ పృవిష్టః పుమాన్
సోఽయం దేహ ఇహానభేభ్యఇతి నై సం యన్త్యకృతోఽస్మి హ్యయమ్. 32

వ్యా.-సర్వం వైదికం జ్ఞానకర్మలక్షణం సాధనం కర్త్రాన్యనేకకారకా పేక్షం ప్రజాపతిత్వఫలావసానం సాధ్యం చేత్యేతావదేవ వ్యాకృతం జగత్సంసార ఇత్యుచ్యతే. అన్యైవాత్యశ్లోకే ఏతచ్ఛబ్దేన నిర్దేశః. ఏతత్సకలం జగత్ పా గ్నోష్టేః పూర్వ మవ్యాకృత మాస ఆసీత్. కారణావస్థా ప్రకృతి రీశ్వరోపాధి ర్మాయాశక్తి రవ్యాకృత మిత్యుచ్యతే. తచ్చావ్యాకృత మయ మేతదభిధః అయ మిదం స్వరూపః ఇదం రూపః ఇతినామ్నా ఆకృతినా హుషేణచ నామరూపాత్మనే త్యర్థః. విష్టునా పరమేశ్వరేణ వ్యాకృత మభూ దితిశేషః. నామరూపాతిరిక్తజగత్ప దార్థాభావా త్తదవ్యాకృతం జగద్బ్రాహ్మేణ పరిణమయామాస పరమేశ్వర ఇత్యర్థః. నచావ్యాకృతం స్వయమేవ పరిణత మిత్యుచ్యతాం కిం విష్టునేతి వాచ్యం. వ్యాక రణస్య సజ్కల్పపూర్వకత్వాత్ సజ్కల్పస్యచ చేతనధర్మత్వా దవ్యాకృతస్యచ జడత్వాదితి. వ్యాకరణస్య సజ్కల్పపూర్వకత్వంచ నామరూపే వ్యాకరణాణీతి శ్రుతిప్రసిద్ధమ్ పరమేశ్వరస్య సజ్కల్పయితృత్వంచ 'తదైత తేత్యాదిశ్రుతిసిద్ధమ్. నచ 'కామ సజ్కల్ప'ఇతి శ్రుతే సంకల్పో నాత్మధర్మఇతి వాచ్యమ్. చేతనాభాన వశాదేవ మనసో మాయాయావా సజ్కల్పాదిలాభః న స్వతంత్రః. నచైవం నిర్ధర్మ కత్వ మాత్మనో సస్థితీతి వాచ్యం. మాయావశాదేవాత్మన సృజ్కల్పాదిసమ్భవో నస్వతంత్రః. తస్మా న్మాయోపాధికః పరమేశ్వరఏవ ఆకాశాదిభూతానాం బ్రహ్మాది స్తస్మిన్పర్యస్తభూతికానాంచ కారణమితి స్థితమ్. ఉక్తంచ శ్రుత్యైవ. 'యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవన్తి య త్రప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి తద్బ్రహ్మ' తి. హిరణ్యగర్భస్యతు మహాభూతసృష్టృత్వాభావా స్సేశ్వరత్వమితి బోధ్యమ్. సః యేనావ్యాకృతం వ్యాకృతం సః అయ మాత్మభూతః పుమా నీశ్వరః

కోశే పిథానే ఖడ్గవత్ ఇన్ధ్రనే అగ్నిరివచ ఏతస్మిన్ప్రేక్ష్యది ప్రముఖవ్యస్తే సర్వస్మిన్నపి
 దేహే జాత్యేకవచనం దేహేష్విత్వస్థః. ఆనభేభ్యః-అభివిధావాన్. ప్రవిష్టః యథా
 కోశే ఖడ్గ ఏకదేశే వర్తతే ఏవ మాత్మా శరీరైకదేశే హృదయగుహాయాం వర్తతే
 యథావా పహ్ని ద్దారుషు సర్వావయవావచ్ఛేదేన వర్తతే ఏవ మాత్మా దేహే
 సర్వావయవావచ్ఛేదేన వర్తతే ఇతి సామాన్యతో విశేషతశ్చ దేహం సర్వం వ్యాప్య
 వస్థిత ఆత్మేత్యర్థః. ఏతేనామపరిమాణో జీవ ఇత్యపాస్తం. తథాత్వే జీవస్య సర్వశరీ
 రవ్యాప్త్యసమ్భవప్రజ్ఞాత్. ఏవమేవ మధ్యమపరిమాణ ఇత్యప్యపాస్తం. తథా సత్యనిత్య
 త్వాదిప్రసజ్ఞాత్. అతః పరిశేషా ద్విభురేవ జీవః. నచ పరమేశ్వరస్యాత్మ సర్వ
 దేహావ్యాప్తి రుక్తేతి కథం జీవస్య విభుత్వసిద్ధి రితి వాచ్యం. పరమేశ్వరో జీవయా
 పేణ దేహే ప్రవిష్ట ఇత్యర్థాత్. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవేశ్య నామరూపే
 వ్యాకరవాణీతి ఘృత్యస్తరాత్. దేహే ప్రవిష్టస్య చైతన్యస్యైవేశ్వరస్వరూపస్య
 జీవత్వాచ్చ. నను పరిపూర్ణస్య చైతన్యస్య కథ మ్మున దేహే ప్రవేశః. ప్రవేశా
 త్ప్రగేవ తత్త్ర సత్త్వా దసత్త్వే పూర్ణత్వవ్యాఘాతాత్. నహి ఘటే ప్రవిష్ట
 ఆకాశ ఇత్యుచ్యతే పరిచ్ఛిన్నస్య జలాదేస్తు ప్రవేశ ఉపపద్యతే ఇతిచే త్సత్య
 మతఏవ న ముఖ్యః ప్రవేశ ఇహావివక్షితః. కిన్తు ప్రవిష్ట ఇవేత్వాపచారికప్రవేశ ఏవ.
 స చౌపచారికప్రవేశః దేహే పరమాత్మన ఉపలభ్యమానత్వా ద్యుజ్యతే యస్మా
 త్సర్వవ్యాప్యయం దేహే ఏవోపలభ్యతే, న పాపాణాదా. తస్మాద్దేహే ప్రవిష్ట ఇత్యు
 చ్యతే. దేహే స్వోపలబ్ధి శ్చాహమితి స్ఫుటైవ. అతఏవ భాగవతే “మనీషిణో
 ర్హృది నన్ని వేశితం, స్వశక్తిభి ర్నవభిశ్చ త్రివృద్ధిః|వహ్నిం యథా దారుషు పాశ్చ
 దశ్యం, మనీషయా నిష్కర్ష స్తిహా సూధమ్||” ఇత్యుక్తం వేదవ్యాసేన. దేహేచ
 బుద్ధావేనాయముపలభ్యతే ఇతి బుద్ధ్యవచ్ఛిన్న ఆత్మేత్యుచ్యతే. నతు దేహేన బుద్ధ్యా
 వా పరిచ్ఛేదః కశ్చ నాస్త్యస్య పరిచ్ఛిన్నత్వేనతి జాడ్యాద్యాపత్యే ధృటాదే
 రివాస్యాపి తస్మా దపరిచ్ఛిన్నవైవాత్మనః బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నత్వేన సూపేణ ప్రవేశ
 ఉపపన్న ఏవ దేహే. యద్వా పరమాత్మా దేహే ప్రతిబిమ్బరూపేణ ప్రవిష్టః
 ‘రూపంరూపం ప్రతిరూపో బభూ’ వేత్వాగ్రుతే. అతఏవచౌపమాసూర్యకాదివ
 దితిసూత్రాచ్చ యథా జలే సూర్యః ప్రతిబిమ్బరూపేణ ప్రవిష్ట స్తద్వదితి సూత్రా
 ర్థః. నను పరిచ్ఛిన్నస్య సాకారస్యచ సూర్యస్య భవతు ప్రతిఫలనం జలే
 కథమ్మున రపరిచ్ఛిన్నస్యాత్మనో నాకారస్య ప్రతిఫలన మితిచే న్నాయుందోషః
 అపరిచ్ఛిన్న స్యానాకార స్వాప్యకాశస్య జలే ప్రతిఫలనదర్శనాత్. నచ యత్త్ర

దేశే బిమ్బోఽస్తి తత్రైవదేశే కథమునః ప్రతిబిమ్బసద్భావ ఇతి వాచ్యం. యత్ర జలే ఆకాశోఽస్తి తత్రైవాకాశప్రతిబిమ్బసమ్భవాత్. స చావకాశరహితే జలే కథమాకాశసత్త్వ మవకాశసత్త్వ మవకాశవాన్వ్యాకాశఇతి వాచ్యమ్. జలే అవకాశాభావేనతి పురుషప్రవేశాద్యనుపపత్తేః. నను శూన్యఘటే యథా గగన ముపలభ్యతే న తథా జలపూర్వఘట ఇతిచే జ్వలేన తిరోహితత్వా గగనస్య తత్రానుపలబ్ధిః న త్వనత్వాత్. కార్యేహి కారణం న తతే ఘటే మృదివ ఆకాశకాంత్యంచ జలం వాయుదిద్వారా ఆకాశాదేవ జలస్యోత్పన్నత్వాత్. నన్వేనమపి జలప్రదేశే బిమ్బాకాశస్యోపలబ్ధత్వా ద్భవతు ప్రతిబిమ్బాకాశః కథ మ్మున వైచిత్ర్యవత్త్వా మేన బుద్ధా చైతన్యప్రతిఫలన మితిచే ద్యధా విషయమాన స్యాప్యాకాశ స్యానుప లబ్ధి స్తథా బుద్ధా విషయమానస్యాప్యత్వనోఽనుపలబ్ధి రితి కృత్వా అనుపలబ్ధచై తన్యాయాం బుద్ధా వాత్మనః ప్రతిఫలన ముపపద్యతేపవానుపలబ్ధగగనే జలే గగన స్యేవేతి. నను బిమ్బస్య సీరూపత్వే పుష్పపాదే సురూపత్వా ద్భవతు గగనస్య జలే ప్రతిబిమ్బఃకథమున ర్బుద్ధా సీరూపాయాం సీరూప స్యాత్మన ఇతిచే నైవ ముపాదే స్వచ్ఛత్వమేవ ప్రతిఫలన మ్మతి నిమిత్తం నత్వాకార ఇతి కిచ్చ జడస్యాంతఃకరణస్య సుఖ్యహం దుఃఖ్యహం మనోమ్యహం నిశ్చినోమ్యహమితి ప్రత్యయా ఉత్పద్యమానా దృశ్యస్తే న చైత దాత్మప్రతిఫలనం వినా సమ్భవతీ త్వనయానుపపత్త్వా బుద్ధా వాత్మప్రతిఫలనం కల్పిత ఇతి న కోపిదోషః. అన్యథానుపపత్తిశ్చే దస్తివస్తు ప్రసాధికా, పినష్ట్య దృష్టిం వైమత్త్యం నైవ సర్వబలాధికేతివచనాత్ న చైవంబుద్ధి స్సృత శ్చేతనైవేతి కల్పితా మితి వాచ్యం. నాన్యోఽతోఽస్తి దృష్టు ఇత్యాది శ్చుతే రాత్మన ఏకస్యైవ దృష్టుత్వేన చేతనత్వాత్. బుద్ధాదీనాం ఊత్రోత్పేన జ్ఞేయత్వా దచేతనత్వమేవేతి. న చైవం జీవద్దేహస్య కథం చేతనత్వవ్యవహార ఇతి వాచ్యం. బుద్ధా ప్రతిఫలితపవాత్మా దేహేంద్రియాదిషష్టి ప్రతిఫలిత ఇతి జీవద్దేహస్య చేతనప్రతిబిమ్బవత్త్వేన చేతనత్వవ్యవహారః. యత్యపి సంవృత్తి బిమ్బచైతన్య మస్తి ప్రతిబిమ్బచైతన్యస్తు న సంవృత్తాస్తి కిన్తు బుద్ధిమత్తేవ వస్తుని బుద్ధేరే వాత్మప్రతిబిమ్బగ్రహణసమర్థత్వా త్వచ్ఛత్వేన దేహేంద్రియాదికన్తు బుద్ధిద్వారా ఽశ్మప్రతిఫలనం గృహ్యతి నతు స్వతంత్ర. తస్మాత్ప్రతిబిమ్బరూపేణ యజ్యతేపవ పర మార్తనః ప్రవేశో దేహే. అథవా కార్యకరణసంఘాతే దేహే అనాత్మని ఆత్మనః ఆస్మానిచ తస్య విద్యతే ఽధ్యానః. అహం పశ్యా మిత్యాదివ్యవహారస్యాధ్యానం వినాఽనుపపత్తేః. అధ్యాసానా మారస్మిం స్తద్బుద్ధిః అస్యాధ్యాసస్య హేతు రనాది

ర్కాయైవ. తథాచాత్మదేహయోః పరస్పరాధ్యాససత్వా దాత్నా దేహే ప్రవిష్ట
 ఇత్యుచ్యతే. దేహ మభివ్యాప్య స్థిత స్యాత్మనో దేహే యో హం మమేత్యధ్యాస
 స్సప వాత్మనో దేహే ప్రవేశ ఇత్యుచ్యత ఇతిభావః. అభ్యస్త త్వేన హుషణ దేహే
 ప్రవిష్ట ఆత్మేతి ఫలితార్థః. పాషాణాదా వచేతనేతు వైవ మాత్మా ప్రతిష్ఠః
 పాషాణాదా వాత్మనోఽహమి త్యధ్యాసాధావాత్. అధ్యాసకల్పితోహి ప్రవేశః.
 వస్తుతస్తు నాహి ప్రవేశప్రతిబిम्బాదిత్రుతీనాం స్వాద్ధే తాత్పర్యం కిన్తు జీవేశ్వరా
 భేదేవ. తత్త్వమసీత్యాదిశ్చుత్య స్తరసంవాదాత్. తథాచ పరమాత్మైవ
 మాయయా జనభావ మాపన్నస్య దేహే వస్తత ఇతి తద్వర్థః. “భగవా నేక ఏవైవ
 సర్వక్షేత్రే వ్యవస్థిత” ఇతి భాగవతాత్, “క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు
 భారత” ఇతిగీతావచనాత్, ఏకో దేవఇతి మస్త్రీవర్ణాచ్చ. న చానేకజీవానాం
 కథ మేకేశ్వరాభేద ఇతి వాచ్య మనేకఘటాకాశానా మేకమహాకాశాభేదదర్శనా
 దనేకజలసూర్యాణా మేకసూర్యాభేదదర్శనాచ్చ. వస్తుత స్వాపాధికవవ జీవభేదో
 నతాత్త్విక ఇత్యేకవవ జీవ ఇతి తస్యేశ్వరాభేద ఉచితవవ. నచైకజీవవాదే సుఖ
 దుఃఖాదిసామ్యమితి వాచ్య మస్తఃకరణోపాధిభేదేన సామ్యమిరాసాత్. నను
 యద్యేవం జీవేశ్వరాభేదః తర్హి సంసార్యభావప్రసక్తః ఈశ్వరాభావప్రసక్తోవా
 ప్రాప్నోతి. తచ్ఛోభయ మనిష్ఠం శాస్త్రాన్తర్థక్యాదిప్రసక్తా త్ప్రత్యక్షాదివిరోధాచ్చ
 ప్రత్యక్షేణ హ్యుపలభ్యతే సంసార ఇతిచే దుచ్యతే. యేన సంసార ఉపలభ్యతే
 న తస్య ధర్మ సంసారః. యథా ఘటద్రష్టుర్న ఘటోధర్మః ఆత్మనాచ సంసార ఉపల
 భ్యత ఇతినాత్మధర్మ సంసారః. కిన్తుఅనాత్మధర్మ ఏవ. తత్రజన్మజరామరణాదిలక్షణ
 సంసారో దేహస్య క్షుత్పిపాసాలక్షణః ప్రాణస్య శోకమోహాదిలక్షణోఽస్తః
 కరణస్యేతి సంసార్య నాత్మైవ. న చైవం ఘటస్యాపి సంసార స్యాదితి వాచ్యం
 సాభాస స్యానాత్మన సంసారఇతి వివక్షితత్వాత్. ద్రిష్టాయ మాత్మైవేశ్వరఇతి
 న సంసార్యభావప్రసక్తో నావీశ్వరాభావప్రసక్తః. అయం చానాత్మధర్మ సంసార
 ఆత్మచ్యుత్యస్త ఇతి తదధ్యాసనిష్ఠత్వార్థం శాస్త్ర మావశ్యకమితి శాస్త్రాన్తర్థక్య
 దోషోఽపినాస్తి ననః తేజస్తమసోరివ పరస్పర మత్య న్తవిలక్షణయో రాత్మానాత్మ
 నోః కథ మధ్యాసః జ్ఞానస్వయోస్తు పరస్పరసాదృశ్యాద్యన త్వధ్యాస ఇతిచే త్పుచ్చ
 మాయాంతరధ్యాసవిధాయినీ. ఘటః కథం చాతఇతి ఘటః త్రా కులాలోహి ప్రప్త
 వ్యః. నను మాయయా కృతస్తయో రధ్యాస ఇత్యేతావన్నాత్రేణ కథ స్త ద్విశ్వ
 సిమః. విచాణాసహత్వా దితిచే నైవమ్. అనుభవసిద్ధేఽర్థేకథ మవిశ్వాసః. నహి

దృష్టేఽనుపపత్తిరితిహి న్యాయః. అరుభవత్స సుఖ్యహం మఃఖ్యహం కాఃకోఽహం
 బధిరోఽహం మనుష్యోఽహం స్థూలోఽహం జాతోఽహం వృద్ధోఽహం క్షీణోఽహం
 మిత్యేవం సార్వతాకికః. ఆత్మానాత్మనో రనోన్యతాదాత్మ్యాభ్యాసం వినాతు
 నాయ మనుభవో భవితు మర్హతి. అహం ప్రత్యయవిషయ స్యాత్మన స్సుఖాదిరహి
 తత్వా దనాత్మనో మనఃఆదేరహంప్రత్యయవిషయ త్వాయోగా చ్చ. కథం సుఖత్వాదే
 రహంత్యస్యచ సామానాధికరణ్యం. అభ్యాసాత్తు అయో దహతీతివ దుఃపద్యతే.
 దగ్ధత్వాశ్రియవహ్నితాదాత్మ్యాభ్యాసే నాయఃపిణ్డస్య దగ్ధత్వస్యఽహంకృతి.
 తస్మాద్విచారాసహోఽప్యయ మాత్తానాత్మాభ్యాసోఽనుభవబలా దవశ్య మభ్యు
 పేయః, యథాసూర్యోదయాదికమ్. ఏవం విచారాసహత్వేన మిథ్యాత్వాదేవా
 స్యాభ్యాసస్య శాస్త్రార్థవిచారాన్నివృత్తిః. సచ ప్రత్యక్షసిద్ధ న్యాభ్యాసతత్కా
 ర్యాదేః కథం మిథ్యాత్వ మితివాచ్యం. విచారాసహత్వస్య జ్ఞాననివర్త్యత్వస్య వా
 మిథ్యాత్వప్రయోజక త్వా త్ప్రత్యక్షత్వస్య భ్రమప్రమోధయసాధారణ త్వేనమిథ్యా
 త్వాప్రతిబంధకత్వాచ్ఛ. ప్రత్యక్షప్రమావిషయం హి వస్తు మిథ్యేతి వక్తుం నశక్యతే.
 తచ్చ బ్రహ్మైకమేవ. 'యత్సాక్షా దపరోక్షాద్బ్రహ్మేతిశ్రుతేః. అనధికతా
 బాధితార్థవిషయజ్ఞానత్వస్య ప్రమాత్వా త్ప్రసక్త్యస్య బాధితార్థత్వాచ్ఛ. నహి
 తీకాలాబాధ్యత్వ మస్తి ప్రపంచే. సచ సద్రూపేణ ప్రపంచః కాలత్రయే పృచ్ఛే
 వేతివాచ్యం. న వయం సద్రూపస్య మిథ్యాత్వం బ్రూమః. కిన్తు ప్రపంచరూప
 న్యైవ. నహి ప్రపంచః ప్రపంచత్వేనా ప్రళయే వర్తతే. తస్మా త్ప్రపంచః తత్కా
 రణ మభ్యాస స్తత్కారణం మాయాచే త్యేతత్సర్వం మిథ్యైవ. ఆత్మైకఏవ సత్యః
 'తత్సత్య మతోన్యదార్థమితిశ్రుతే. అయంచ ప్రపంచ స్సర్వ ఆత్మని కల్పిత
 ఇత్యాత్మసాక్షాత్కారేణ నివర్త్యతే. సచ శ్రవణాద్యధీనకృతి శాస్త్ర మావశ్యక
 మేవ. ఏకస్యా ప్యాత్మన ఉపాధిభేదేన నానాత్వా ద్బద్ధముక్త్యాదివ్యవస్థాపవత్తిరితి
 సర్వ మనవద్య మితీశ్వరఏవ జీవః. న త్వీశ్వరా దగ్ధాస్తర మిత్యభిప్రాయేణ పర
 మాత్మా దేహే ప్రవిష్ట ఇత్యుక్తమ్. నను యదిప్రవేశ స్యానుపపత్తిః తద్వైవం
 కల్పేత. నత్వనుపపత్తిరస్తి. కోశే ఖండవ దితివృష్టాంతానురోధా స్మృభే హస్తథవ
 దేహే ప్రవిష్టః పరమాత్మేతి సువచత్వా దితిచే నైవం వాదీః. నిరవయవత్వా
 త్పరమాత్మనః అన్యథా సావయవత్వే ఘటాదివ దనిత్యత్వాదిప్రసక్తాత్. నను
 న యుక్తో జీవేశ్వరయో రభేదః అస్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యస్య జీవత్వా న్మాయా
 వచ్ఛిన్నచైతన్య స్యేశ్వరత్వా చ్ఛేతిచే నైవమ్. యదేన మాయావచ్ఛిన్నం తదే

వాస్తవఃకావచ్చున్నం యథా యదేవ బ్రహ్మజ్ఞానచ్చున్నం మహాకాశం తదేవ
 ఘటానచ్చున్నంచేతి. యద్వా ఉపాధ్యో రన్తఃకరణదో శ్భేదే పుష్పపాతం
 ప్రాజన్య మేకమేవ. అతః స తత్త్వమసీత్యాచా జహరజహల్లక్షణా న్వీకృతా. నచైవ
 మవచ్ఛేదనాదే జీవేశ్వరాభేదేఽపి ప్రతిబింబనాదే స నాస్తీతి వాచ్యం. బింబా
 దనన్యత్వా త్ప్రతిబింబన్య. కాస్తేయస్య రాధేయత్వమివ మాయయా ఈశ్వరస్య
 జీవత్వమితి మతేతు స తయో రభేదే కాఽపి విపక్షేపత్తిః. సమ యది జీవేశ్వరా
 ద్వాస్తస్తస్మి తయో రభేదాయోగః. యది ద్వాస్తస్త తస్మి కయోస్తస్త్వ
 యోచ్యతేఽద్వైత మితిచే న్నైష దోషః. అవిద్యాదశాయాంభేదేన ప్రతీయ
 మానయో జ్జీవేశ్వరయో ద్విద్యాదశాయా మద్వైత ముచ్యత ఇతి యథా తైమిరి
 కావస్థాయాం దృశ్యమానస్య చంద్రిద్యయస్య నిర్మలత్వావస్థాయా మేకఏవ చన్ద్ర
 ఇత్యేకత్వ ముచ్యతే తద్వత్. అవిద్యాదశాయాస్తు జీవేశ్వరయో ర్హస్తిమశకయో
 రివాస్తి మహాభేదః కింజ్ఞాత్వసర్వజ్ఞత్వాదిలక్షణః. తస్మాద్భ్రాన్త్యాభేదే ప్రతీ
 యమానేసి వస్తుత ఈశ్వర ఏవ జీవః. సచ కథ మిశ్వరస్యైవ జీవత్వం సంసారిత్వ
 లక్షణమితి శబ్ద్యం 'నేయ మ్భగవతో మా యే'తిభాగవతాత్. మాయాయాంహి
 స్వం సమ్భవతి. మాయయా అనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసవశా త్సంసారీవ భాసమా
 నోప్యయం జీవఃవస్తుతోఽసంసారీశ్వరఏవ యథాభ్రాన్త్యా స్పృశ దవభాసమానోఽ
 పి గుణో వస్తుతో గుణఏవ తద్వదితి జీవో వస్తుత ఈశ్వరఏవ ఈశ్వరస్తు మాయయా
 జీవ ఇతి సత్త్వః. ఏనం దేహే ప్రశిష్ట మాత్మానం సర్వే ఇతిశేషః స యన్తి నోప
 లభన్తే తత్ర హేతు మాహ- అకృత్సి ఇతి. హి యస్మా దసావాత్మా అకృత్సిః
 తస్మా దితి పూర్వేణ సమ్బంధః. సర్వోఽపి జనః పశ్యా మ్యహం శృణో మ్యహం మితి
 దర్శనాదిక్రియావిశిష్టమే వాత్మాసం పశ్యతి నతు కేవలం సచ్చిదానందలక్షణం
 బ్రహ్మ సరిపూర్ణమ్. దర్శనాదిక్రియావిశిష్ట ఆత్మాతు న పరిపూర్ణః కి స్త్వకృతోస్మి
 సమస్తవ త త్తద్దేహేన్ద్రియాదతాదాత్మ్యాభిమానాత్. ఏవ మకృత్సాత్మదర్శి
 సర్వో జనః ఆత్మదర్శి న భవత్వేవ అయథాభూతాత్మదర్శి త్వాత్. యథా ద్విచన్ద్ర
 దర్శి చన్ద్రదర్శి న భవతి తద్వత్. తస్మా చ్ఛాస్తాచార్యోపదేశశనుదమాది
 సమ్ప్రతిరహితః కోఽపి పురుషః కేవలాత్మానం న పశ్య త్యేవ. ఉక్తంచ భగవతా
 "ఉత్క్రామస్తం స్థితం వాపి, భుజ్జానం వా గణాన్వితమ్| విమూఢా నానుపశ్యన్తి,
 పశ్యన్తి జ్ఞానచక్షుషః|| యతన్తో యోగిన శ్చైవం, పశ్యన్త్యాత్మ స్యపస్థితమ్| యతన్తో
 పశ్యతాత్మానో, నైవం పశ్యన్త్యచేతసః|| సమం సర్వేషు భూతేషు, తిష్ఠన్తం పర

మేశ్వరమ్! వినశ్య తస్యవినశ్యంతం, యః పశ్యతి నపశ్యతీ॥” త్వేవ మాదిగీతాసు ఇతి భావః. నరు అకృతోన్నహి స ఇతి జీవ స్యాపరిపూర్ణత్వం శ్చుత్యా కర్ణత ఏవో క్తమితి జీవో న విభు రితిచే న్నైవమ్. యః ప్రాణనాదిక్రియావిశిష్ట స్సపవాక్పు త్నః. నతు కేవలఆత్మే త్యుక్తత్వాత్. పూర్వోహి కేవలాత్మా “అస్తర్భహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థిత” ఇత్యాది శ్చుతిభ్యః “యేన సర్వ మిదం తతః” మితిగీతావచనాచ్చ. స చేశ్వరపవ పూర్వో న జీవ ఇతివాచ్యం. జీవేశ్వరభేదవాదస్య నిరూలితత్వాత్. సచ ప్రాణనాదివిశిష్టపవ జీవో న తుకేవల ఇతివాచ్యం. జీవే విశిష్టత్వ స్యాధ్యాసిక త్వేనావస్తుత్వాత్. అనాత్మతాదాత్మ్యాభ్యానపవశా దేవహి జీవస్య విశిష్టత్వసమ్భవః సతు స్వతః. తస్మా త్కేవల ఏవ జీవా భ్రాంత్యాతు తస్య విశిష్టత్వం సంసారిత్వ మిత్యనవశ్యమ్.

32

శ్లో॥ ప్రాణా ప్రాణ ఇతీరయన్ భవతి వాక్పశ్యన్ స చక్షు స్తథా శృణ్వన్ శోత్ర మి వామన నితిమనః కర్మాభిధా ఆస్య తాః ప్రాణా ద్యన్యతమం విచిన్తయతి య న్నైవ త్వేతి వేదైష నావ కృతోన్న హ్యన్యతమో భవ త్యసకలాత్మజ్ఞో నచై వాత్మవిత్. 33

వాఙ్మ.-స దేహే ప్రవిష్ట ఆత్మా ప్రాణా ప్రాణసక్రియాం కుర్వన్ ప్రాణ ఇతిఖ్యాత ఇతిశేషః, భవతి. ఈరయన్ వదనక్రియాం కుర్వన్ వాగ్భవతి పశ్య ద్దర్శన క్రియాం కుర్వన్ చక్షు ర్భవతి తథా శృణ్వన్ శ్రవణక్రియాం కుర్వన్ శోత్ర మ్భవతి. ఆమనన్ మనసక్రియాం కుర్వన్ మనో భవతి. ఇతిశబ్దా త్ప్రాణనాదిక్రియా కర్తృత్వం ప్రాణాదినామభాక్త్యం చే త్యుభయ మస్యాత్మనోక్రియస్య నామ రూపరహితస్య మిదైవవేతి గమ్యతే. అస్యాత్మనః తాః ప్రాణాద్యభిధాః కర్మాభిధాః కర్మజనితనామాని ప్రాణనాదికర్మప్రయుక్తత్వా త్ప్రాణాదినామా మిత్యర్థః. అనేన స వస్తుమాత్రవిషయాణీతి గమ్యతే. యస్తు ప్రాణాద్యన్యతమ మాత్మేతి విచిన్తయ త్యుపాస్తే ప్రాణ ఏకప నాత్మా చక్షు రేకమే వాత్మా ఇత్యేవ ముపాస్త ఇత్యర్థః. ఏష ఉపాసకః స వేదమూఢ ఏవేత్యర్థః. హి యస్మా దన్యతమః ప్రాణాది రాత్మా అకృతోన్న సమస్తో భవతి. అసకలాత్మజ్ఞః అకృతాన్నత్మవిత్. ఆత్మవిత్ నైవ భవతి అయధార్థాశ్చవిత్వా దితిభావః. పూర్వస్మిన్ శ్లోకే ఆత్మనః కేవ లత్వేన క్రియావిశిష్టత్వాదాత్మవి న్న భవతీత్యుక్త మిహాతు ఆత్మనః సర్వక్రియా విశిష్టత్వేనైకైకక్రియావిశిష్ట ఆత్మా స భవతీతి కృత్వా ఏకైకక్రియావిశిష్టత్వ వి దాత్మవి న్న భవతీత్యుచ్యతే. సచ వ్యాఘాతః. వస్తుత ఆత్మనః కేవలత్వా ద్వ్యవ

హారత స్వర్వక్రియావిశిష్టత్వాచ్చ సర్వక్రియావిశిష్ట ఆత్మేతి జ్ఞానం వ్యవహారతః పరి
మాణం కేవలఆత్మేతి జ్ఞానస్తు పరమార్థత ఇతికృత్వా వ్యావహారికాత్మతత్త్వజ్ఞాన
శూన్యా అతీవ మూఢా ఇహోక్తాః. పరమార్థికాత్మతత్త్వజ్ఞానశూన్యాస్తుమూఢాః
పూర్వజ్ఞోకే పోక్తాః తస్మాత్ సర్వక్రియావిశిష్టత్వవి ద్వ్యవహారత ఆత్మవిదేవ
పరమార్థతో నాత్మవిదావీతి న విరోధః. అయ మ్భావః. ఏకవ వాత్మాదేహ మభి
వ్యాప్య స్థితస్క జ్ఞానేంద్రియక ర్మేంద్రియప్రాణమనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసవశాత్
పశ్యామి శృణోమి జిహ్వామి స్పృశామి స్వాదయామి గచ్ఛామి గృహ్ణామి వదామి
విసృజామి యభామి ప్రాణిమి మనోమీతి సర్వక్రియాశ్రియత్వం ప్రపద్యతే.
ప్రాణాదిశబ్దవాచ్యశ్చ భవతి. యద్యపి చక్షురాదయఏవ దర్శనాదిక్రియాకర్తారస్తు
ధావ్యధ్యాసా దాత్మనఃకర్తృత్వ ముపపద్యతే. యద్వా దర్శనాదిక్రియాను చక్షు
రాదయః కరణాన్యేవ ఆత్మైకేవ కర్తేతి చక్షుషా పశ్య న్నాత్మా చక్షు రిత్య
చ్యతే. శ్రోత్రేణ శృణ్య న్నాత్మా శ్రోత్రమిత్యచ్యతే వాచా వద న్నాత్మా
వాగిత్యచ్యతే. ప్రాణేనోచ్ఛ్వస న్నాత్మా ప్రాణిత్యచ్యతే, ఇతి బోధ్యమ్. ఇదంచ
కర్తృత్వ మాత్మన ఆధ్యాసికమేవ. అసంశయాక్రియాస్యాత్మన శ్చక్షురాదిసమ్బంధా
యోగా ద్దర్శనాదిక్రియాఽయోగాచ్చ. ఏవంసతి చక్షురేవాత్మా శ్రోత్రమేవాత్మా
ప్రాణసేవాత్మా మనసేవాత్మా వాగేవాత్మేత్యేవం యే ప్రతిపద్యంతే తే మూఢా
ఏవ. అహంశబ్దవాచ్య ఆత్మా యది చక్షురేవ స్యాత్తర్హి శ్రోతాఽనాత్మైవేతి
యోఽహం ఘట మద్రాక్షం సోఽహం శబ్దం శృణోమి త్యచసంధానాభావప్రస
క్లాత్. తస్మాత్ సర్వక్రియాశ్రియ ఏకవవాత్మేతి ప్రతిపత్తవ్యం. విదుషా తావత్.
అక్రియే ఆత్మని క్రియాశ్రయత్వాయోగా దియంచ ప్రతిపత్తిరధ్యాసమూలా హత
వ్యైవ. కిన్తు ఏకవవాత్మాఽద్వితీయో నిష్కలో నిష్క్రియః పరిపూర్ణ ఇతి ప్రతి
పత్తవ్యం విదుషా య ఏవం ప్రతిపద్యతే సవ వాత్మవిత్. యథాభూతాత్మవిత్వా
దితి. తస్మాత్ప్రాణా ద్యన్యతమాత్మాభిమానీ స క్రియాత్మాభిమానీచే త్యుభావపి
వస్తుత ఆత్మజ్ఞానశూన్యావేవేతి సజ్జేషః.

31

శ్లో॥ హృత్ప్రాణేంద్రియనామకోపధివశా ద్ధ్యానాన నాలోకన
ప్రపంచం కర్మచయం విభాతి విదధద్వాఽఽత్మే త్యుపాసీత నా
తో యార్కప్రతిబింబసంజ్ఞయివాదిత్యే విశేషా సుమే
ప్రాణాద్యాః ప్రతియాన్త్యభేద మిహ య ద్విధ్యస్తవిశ్వాపథా. 32

వ్యా.-నా మనస్వ్యః శమనమాదిసాధనసమ్మన్నోఽనికాంత్యర్థః. హృత్ప్రాణేన్ద్రియనామకానా ముపధీనా ముపాధీనాం ఎకాదేతోః ధ్యానం చింతన మననం ప్రాణన మవలోకనం దర్శన మాదిపదా స్థమనపదనాదికం గృహ్యతే. కర్మచయం విదధద్వా కుర్వన్నివ ఆత్మా విభాతి ఇత్యుపాసీత విద్యాతే. చింతయేదితి వా. ధ్యాయతీవ వేలాయతీవేతి శృతేరితిభావః. నన ఆత్మన బౌవాధికమేవ కర్మేతి కిం స్వాభావికం కిమితి సస్యా దతతహ - తోయేతి. తోయే అర్కప్రతిబిమ్బానాం సజ్జయః ఆదిత్యే ఇవ విధ్వస్తవిశోపకౌ నిరస్తసర్వోపాధికే ఇహస్మిన్నాత్మని య క్షస్మాత్ ప్రాణాద్యాస్తే మే సర్వే విశేషా అభేద మ్పృతియాన్తి తస్మాదితి పూర్వేణాన్వయః. ప్రాణాద్యుపాధివిశేషా స్తత్కృతప్రాణనాదిక్రియావిశేషాః ప్రాణాదినామవిశేషాశ్చే త్యేతత్స్త్వం నిరుపాధికే ఆత్మని మాయయా కల్పితమితి నాత్మనః స్వాభావికం కర్మ నాపి స్వాభావికే నామయాపే ఇతిభావః తోయార్కసృష్టాంతాత్. ఏకస్యాపి సూర్యస్య యథా తోయోపాధివశా ద్విమ్బప్రతిబిమ్బభేదః తదుపాధినాశేచ పున రేకత్వ మేవం మాయావశా దాత్మన స్సపిశేషత్వం, మాయాయా జ్ఞానేన నాశేతు నిర్విశేష ఏకవదాత్మేతి ప్రతీయతే. ౩-

శ్లో॥ సర్వేషా మయ మేకవవ పురుషో జ్ఞాతస్య ఆత్మా ౭మునా
విజ్ఞాతేన సమస్తమేవహి భవే ద్జ్ఞానం విజ్ఞానునా
నష్టం యాతి పశుం యథా పదవశా బ్లోక స్తథా బుద్ధిమా
నాత్మానం యది యాతి తర్హి సకలం సమాప్రిప్తవానేన సః. ౪-

వ్యా.-సర్వేషా మాత్మా వ్యక్తహృత్ప్రాణేన్ద్రియదేహానాం పృథివ్యాది భూతానాంచ పదార్థానా మ్మధ్యే అయ మేకవవ పురుషః పూర్వ ఆత్మా జ్ఞాతవ్యః హి యస్మాత్ అముగా ఆత్మనా విజ్ఞాతేన సతా విజ్ఞానునా సర్వం విశేషేణ జ్ఞాతు మిచ్ఛనా సమస్తం విజ్ఞాతంభ వేదేనమృద్ధ్వానేన మృచ్ఛాయఘటాదిసర్వకార్యజ్ఞానమి వాత్మజ్ఞా నేనాత్మకార్యసర్వజగద్జ్ఞానం భవతీత్యర్థః యథా లోకః పదవశా త్పదచి హ్నవశా న్నష్టం పశుం పున ర్యాతిలభతే క్వచిన్నాగ్నే స్వపశుపాదన్యాసచిహ్నం దృష్ట్వా అనేనమాగ్నేణైవ యమ పశుర్గత ఇతినిశ్చిత్య తేనైవ మాగ్నేః స్వయం గత్వా నష్టం స్వపశుం యథా పశుపాలః పున రాప్నోతీత్యర్థః తథా బుద్ధిమాన్మృచ్ఛచిత్తః పణ్డితః ఆత్మానం పరోక్షకల్పం శాస్త్రాచార్యోపదేశాదినా పశ్యత్యేణ యాతి ప్రాప్నోతి పశ్యతీతి యావత్ - నిత్యాప్తస్యాత్మనః పునర్లాభాయోగా దితిభావః

యది తద్విషయం ఆత్మసంకల్ప సకలం సమ్మప్తవాచనం సర్వస్య పాత్యత్వే నాత్మపాత్యైవ సర్వస్యస్తి సమ్మవాచితీభావః. ౪౦

శ్లో॥ ప్రేయా నేష కలత్రపుత్రధనపశ్వాదే సమస్తా దయం
యస్మా దాస్తరపన నాస్యతు పరః ప్రేయా స్యతో దుఃఖకృత్
ఆత్మానం పరిచిస్తయే త్ప్రియతమం విద్వా మపాస్తేతు యః
స్వాత్మానం ప్రియ మస్య నైవభవతి క్వాపి ప్రియం సత్వరమ్. ౪౧

వ్యా.-ఏష ఆత్మా కలత్రపుత్రధనపశ్వాదే సమస్తా త్వర్వస్మాదపి ప్రేయాన్ప్రియతమః. ఆదిపదా ద్వేహేన్ద్రియాదిగ్రహణమ్. ప్రియతమత్వే హేతుమాహ. అయమితి. యస్మా దయమాత్మా సమస్తా దాస్తరః. ధనాద్యపేక్షయా పుత్రాదిరాస్తరః పుత్రాద్యపేక్షయా దేహాదిరాస్తరః. దేహాద్యపేక్షయాతు ఆత్మాయమాస్తరః ఆత్మాపేక్షయాతు స కిమప్యాస్తర మస్తీతి సర్వస్మాదప్యాత్మైవాస్తరః. ఆత్మన ఆత్మాహి సన్నికృప్తః అస్యాత్మనస్తు పరో నాత్మా పుత్రాదిః ప్రేయా స్సభవతి. కుతః. యతో దుఃఖకృత్ దుఃఖంకరో త్యాగ్య నోఽనాత్మా పుత్రపితృధనాదిః నాశాదినా. “అర్థానా మ్జ్ఞానే దుఃఖం తదైవ పరిపాలనే, నాశే దుఃఖం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థా క్లేశకారిణి” ఇతివచనా త్సర్వేపి విషయా అనాత్మసః క్లేశకరాఽవ సతు ప్రీతికరాగతి నైవప్రియాః. ఆత్మనోఽతిశయేన ప్రియత్యభిమతోపి పుత్రః మృతస్స న్నతీవ దుఃఖమేవ విధత్తే. సతు ప్రీతిం తస్మా దాత్మానం విహాయస్య మనాత్మానం ప్రియం య ఉపాస్తే స దుఃఖమేవ భజత్తే. యస్మాదేవం తస్మాత్ సర్వమనాత్మానం విహాయ విద్వాన్ ప్రియతమ మాత్మానమేవ పరిచిస్తయే దుపాసీత య ఏవం స్వాత్మానం ప్రియ మపాస్తే తస్యాస్య విదుషః క్వాపి కస్యాంచి దవస్థాయామపి సత్వరం వస్తు ప్రియం నైవ భవతి. ఆత్మభిన్నే సర్వస్మి న్నస్తుస్య ప్యస్య అప్రియత్వనిశ్చయాదితిభావః. యద్వా ప్రియ మాత్మవస్తు సత్వరం నైవభవతి నిత్యత్వాదాత్మైకభావః. అథవాప్రియం ప్రియభూతం పుత్రాదివస్తు సత్వరం నైవభవతి. యథాలాన్మప్రియవాదినః పుత్రాది దుఃఖకృత్తేభా ఆత్మప్రియవాదినః పుత్రాది దుఃఖకృత్ సభవతీత్యర్థః. ఆత్మవిఃపితు ర్జీవతస్సతః స తత్పుత్రాః ర్ద్రియతగతియావత్. వస్తుతస్తు నిత్యం నాద మాత్రమేవైతత్, ఆత్మవిదః ప్రియస్యాప్రియస్య వాన్య స్యాత్మవ్యతిరేకేణ వస్తు నోఽభావాత్. ప్రియస్యా ప్యాత్మసుఖస్య విషయసుఖవ న్నాశ స్యాత్సుఖత్వాది

త్యాశక్కితే తన్నిరాసార్థమగువాదనూత్ర మేత దాన్మవిదః ప్రియ చూత్మనుఖం
సశ్వరం నైవిభవతీతి వచన విత్యక్తః. ౪౦

శ్లో॥ యద్విద్యావిభవా ద్వయంచ నిఖలం స్యామేతి మర్త్యా విదుః

కిం తద్బ్రహ్మ వివేద యేన సకలం బ్రహ్మభవచ్ఛేతిచేత్

బ్రహ్మైవాగ్ర ఇదం భూవ బుభుధే బ్రహ్మహ మస్మీతి త

త్వాత్మానం స్వయమేవ సర్వ మభవత్తస్మా త్పరం బ్రహ్మ తత్. ౪౧

వ్యా.-మర్త్యా మనుష్యాః. తేమామేవాత్మా విశేషతోఽధికారాత్ యద్వి
ద్యావిభవాత్ యస్య బ్రహ్మణో విద్యానా విభవా త్సామర్థ్యాద్దేతోః. వయం
నిఖలం సర్వం స్యామచ భవిష్యామపివేతి విదుః మస్యస్తే తద్బ్రహ్మకిం
వివేద అవేత్. యేన విజ్ఞానేన బ్రహ్మచ తద్బ్రహ్మైవాన సకల మభవత్, ఇతి శబ్ద్యతే
చేత్. ఉచ్యతే ఇతి శేషః. ఇదం శరీరే ఉపలభ్యమానం చైతన్య మగ్రే 'తత్త్వ
మసీతి గురూపదేశాత్పాగపి బ్రహ్మైవ బభూవ పరబ్రహ్మైవాసీత్. పరబ్రహ్మణ
ఏవేహ దేహే పరివిష్టత్వాదితిభావః. త ద్య దిహ శరీరే పరివిష్టం బ్రహ్మ తత్.
తత్త్వమసీతి గురూపదేశాదితి శేషః. స్వాత్మాన మహం బ్రహ్మస్మీతి బుబుధే జ్ఞాత
వత్. తస్మాద్జ్ఞానాదేవ తత్ స్వయం పరంబ్రహ్మభవత్ సర్వంచాభవత్ అస్మిన్ దేహే
వర్తమానస్య పరస్మైవ బ్రహ్మణ స్సర్వాత్మభూతస్య అవిద్యయా అబ్రహ్మాత్వ
మసర్వాత్మత్వజ్ఞేతి యత్ప్రాప్తం గగనస్యేవైత్యం, తదుభయ మహంబ్రహ్మ
స్మీతివిద్యయా అవిద్యాయాం నాశితాయాం సత్త్వాం స్వయమేవ సప్తమిత్యర్థః బ్ర
హ్మణ్యవిద్యయా పరిసంజ్ఞితయో రబ్రహ్మాత్వాసర్వత్వయో ర్నివృత్తిరేవ బ్రహ్మ
విద్యయా క్రియతే. సతు బ్రహ్మాత్వ సర్వత్వే ప్రాప్యేతేతయో ర్నిత్యసిద్ధత్వాదిత్యభి
ప్రాయః. ఏతేన కిం తద్బ్రహ్మ వివేద యేన సకలం బ్రహ్మ భవచ్ఛేతి ప్రశ్నోదత్తో
త్తరః. యస్మా దేవం బ్రహ్మహమస్మీతి జ్ఞానా ద్బ్రహ్మ సర్వ మభవ త్తస్మాద్బ్రహ్మ
జ్ఞానా ద్వయం సర్వం భవిష్యామితి మనుష్యాణాం మతి ర్ముక్తేవ. మనుష్యశరీరతా
దాత్మ్యాభ్యాస మాపన్నస్య బ్రహ్మణఏవ మనుష్యత్వా త్తస్యచ బ్రహ్మణ స్సర్వ
త్వాత్. సర్వత్వంచ సర్వాత్మత్వ మపరిచ్ఛిన్నత్వ మితియోవత్. పరిచ్ఛిన్నస్య
సర్వాత్వత్వాయోగాత్. అస్యచ సర్వభావలక్షణస్య మోక్షస్య స్వాభావికత్వా
న్న సాధ్యత్వప్రయుక్తానిత్యత్వదోషః. సను బ్రహ్మజ్ఞానా దస్మాకం సర్వభావో భవి
ష్యతీతి మనుష్యా మస్యస్తే ఇత్యుక్తం తచ్చ సర్వభావార్థం మనుష్యై ర్విజ్ఞాసితం
బ్రహ్మ విధ్వస్తసర్వోపాధిక మేవేతి కృత్వా కథ ముచ్యతే. తద్బ్రహ్మ, విజ్ఞానా త్సర్వ

మభవ దితిచే దుచ్యతే యస్మిహ్నా వస్తతో నిరుపాధిక త్వేనాపరిచ్ఛిన్నమ ప్యః
 ద్యయా పరిచ్ఛిన్నమివ ప్రతీయమానం తున ద్విజ్ఞానా త్సర్వ మభవ త్తదేః
 బ్రహ్మ మచ్యై ణ్విజ్ఞాసితం మోక్షాయేతి. సచ నిరుపాధికంబ్రహ్మైవ జ్ఞా
 సితమిత్యుచ్యతాం కోఽయం వక్రః. ఇన్ధా ఇతి వాచ్యమ్. యేన బ్రహ్మ జ్ఞా
 సితం సపచ బ్రహ్మైతి ప్రతిపాదయితు మేతద్వక్రమాన్యస్యైతత్వాత్ శ్రుత్యా.
 కథ మితిచే దుచ్యతే. మనుష్యదేహవచ్ఛిన్నః సచ్ఛిదానన్తలక్షణః పరమాత్మైవ
 దేహాదితాదాత్మ్యాభ్యాసా త్సంసారీభూత్వా తత్సంసారసముద్రా దుత్తారణాయ
 కచ్చి ద్దయాలుం త త్వవిదం శమదమాదిసాధనసంస్కృతిపూర్వకం శరణ ముః
 గమ్య త త్వమసీతి గుహ్యదేశా న్మననాదిసహకృతా వహమ్బ్రహ్మసీతి విజ్ఞాయ
 పురరణ్యపరిచ్ఛిన్నః పరమాత్మై వాభూదితి జ్ఞాను ర్మహాత్మ్యే బ్రహ్మైవ ఇతి. య
 ద్వా సంసారిభావావన్నస్యైవ బ్రహ్మణో యాధాత్మ్యవేగనా త్సర్వభావాప త్తిరితి
 కృత్వా తదేవ బ్రహ్మ మచ్యై ణ్విజ్ఞాసిత మతప్వోత్తరవాక్యే ఇదంశబ్దేన తదేవ
 గృహీతమితి న వక్రమాగ్లోఽయచ్ఛా. సర్వధాపి బ్రహ్మోపవాదిద్యావశా త్పరిచ్ఛి
 న్నత్వం విద్యయాతు పునస్సర్వత్వ మితి సారాశః. సచ దేహవచ్ఛిన్నం బ్రహ్మ
 స్వాత్మానమేవ బ్రహ్మసీతి త్యైవై దిత్వై కం తత్ర క ఆత్మపదార్థ ఇతిచే దుచ్యతే.
 యోఽత్రదేహే పశ్యామ్యహం శృణోమ్యహం మిత్యహంప్రత్యయవిషయతయా
 స్ఫురతి యశ్చ సాగ్రితస్వప్నప్రపంచయో సామప్రాజ్ఞానస్య సుఖదుఃఖాద్యాకార
 పరిణతబుద్ధివృత్తీనాం వృత్త్యభావస్యచ సాక్షీకూటస్థ స్సత్యజ్ఞానానన్తలక్షణ
 స్సవవాత్మేతి. సచాసా బ్రహ్మైతి ఇతి వాచ్యః. స ఆత్మా త త్వమసీత్యాది
 శ్రుతేః. బ్రహ్మైతి త్వే న త్యాత్మనోఽనిత్యత్వాదిప్రసక్తేః. బ్రహ్మత్వనో రన్యత
 రన్యజ్ఞేయత్వాపత్తేశ్చ న చోభయోరపి జ్ఞాతృత్వమస్తితి వాచ్యం. 'నానోఽతో
 స్తి దృష్టే'తిశ్రుతేః. జ్ఞాతృత్వజ్ఞేయత్వయోర్విరుద్ధధర్మయో సామూహికరణ్యా
 యోగాచ్చ. సచ బ్రహ్మ జ్ఞేయ మేవాత్మైవ జ్ఞాతేతి వాచ్యం జ్ఞేయత్వేనతి బ్రహ్మ
 ణో ఘటా దివ కాడావత్తే. న చేష్టాపత్తి 'స్సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ'తిశ్రుతేః.
 సచ జ్ఞానం బ్రహ్మ జ్ఞేయమేవేతి వాచ్యం, జ్ఞానస్య జ్ఞేయత్వయోగాత్. అన్యధా
 యది జ్ఞానమపి కేనచి ద్భాయేత తచ్చ జ్ఞానజ్ఞానంపున రన్యేనేత్యనవస్థాదోషాపత్తేః
 ఆత్మసశ్చ జ్ఞానస్వరూపత్వమేవేతి న బ్రహ్మత్వనోర్భేదః. సచ పరిచ్ఛిన్న ఆత్మేతి
 వాచ్య మాప్నోతితి అతీతివా ఆత్మేతి పుష్పత్యా సర్వవ్యాపివవవాత్మత్వాత్.
 సచ పరిచ్ఛిన్నత్వాదేవాత్మా దేహవ వోపలభ్యతే న పాపాణాదాదితి వాచ్యం.

పాషాణాదావాత్మనోఽభావా న్నానుపలభ్యః కీన్త ఉపలభిసాధనాభావాదేవ,
బుద్ధ్యాఖిల్వాత్కేవలభిః. సాచ పరిచ్ఛిన్నైవ. ఏతద్బుద్ధితాదాత్మ్యాభ్యాసవ
శాదేవాత్మన ససంసారః. 'సాభాసబుద్ధేః కర్తృత్వ మవచ్ఛిన్నే ఽవికాణి, సాక్షి
ణ్యారోప్య తే భ్రాన్త్యాః సవత్వంచ తథాఽబుద్ధై' చిత్త్యాభ్యాత్మరామాయణాత్.
కిచ్చ పరాత్మైవ దేహే ప్రవిప్లస్య న్నా త్కేత్యచ్యుత ఇత్యుక్తమేవ పూర్వమితి
నాత్మపరమాత్మనో ర్భేదః య స్త్వవిద్యయా తయోర్భేదః కృత స్స విద్యయా
నాశయితవ్యః, సచ నాశనప్రకార ఇహోక్తవేవ. అహంబ్రహ్మస్మితి జ్ఞానా త్తత్సర్వ
మభవదితి. తస్మా స్మమూక్షుభి రిహం బ్రహ్మస్మితి జ్ఞానమేవ మోక్షార్థం సమ్పాద
యి తన్యం నాన్యదితి పరమార్థ ఇతి సత్క్షేపః.

శ్లో॥ దేవానాంచ సృణా మబుద్ధ్యత పరం బ్రహ్మహమస్మితి య
శ్చక్షిణా మభవ స్తదేవ స పుమాం స్త ద్వామదేవో విదన్
సూర్యోఽహం మను ర స్మృహం సకల చిత్తానర్చ సర్వాత్మతాం
వేదాద్యాపి య ఏత ద స్మృహమితి న్వా త్సర్వ మే వైష సః. ౪౩

వ్యా.-యస్మా దేవం బ్రహ్మణవవావిద్యయా జీవభావ మాపన్నస్య విద్య
యా పున ర్బ్రహ్మత్వసర్వత్వస్థితి స్తస్మాత్ దేవానా మిద్వాదీనా మ్మధ్యే సృణాం
మనుష్యాణాం శుకాదీనా మ్మధ్యే ఋషీణాం నారదాదీనా మ్మధ్యే చకారా త్ప్రహ్లా
దాద్యసురాణా మ్మధ్యే ఇత్యాది గ్రాహ్యం. యః ఇద్ధి శ్చుకః నారదః ప్రహ్లాదో వా
అహం పరం బ్రహ్మస్మి త్యబుద్ధ్యత స పుమాం స్త దేవ బ్రహ్మైవాభవత్. జ్ఞానా
త్పూర్వ మపి బ్రహ్మత్వా దవిద్యయా స్వస్మిన్ గమిత స్యాబ్రహ్మత్వస్య విద్యయా
నివృత్తత్వా చ్ఛేతిభావః. తద్బ్రహ్మ వామదేవః కశ్చన ఋషిః విదన్ సన్ న్వాత్మ
త్వేన జానన్ సన్ అహం సూర్యోఽస్మి అహం మనురస్మి అహం సకలం జగదస్మి ఇతి
సర్వాత్మతా మానర్చ పాప్రి. తస్మాత్ అద్యాపి య ఏతత్పరబ్రహ్మ అహమస్మి
త్వాత్మత్వేన వేద స ఏష విద్వాన్ సర్వం స్యాదేవ వామదేవాదివ దితిభావః. ౪౩

శ్లో॥ నైనం బ్రహ్మవిదం సురః పరిభ వే త్కో ప్యాత్మభూతం క్వచి
నైవ స్వాత్మని కా క్రియాపి ఘటతే వ్యాఘాతహేతో ర్యతః
అన్యోఽసా వహ మన్య ఇత్యధ పుమా న్యోఽన్యం సురం సేవతే
దేవానామ్ప్రియ ఏష దైవతపశు ర్మర్తస్య గౌ ర్వా పశుః. ౪౪

వ్యా.-నను బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యః యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృ
భ్యై ఇతి జాయమాన ఏవ ఋణసా న్భవతి పురుషః. తం చ స్వాస్పృతి ఋణవన్తం

పురుష మధమర్త ముత్తమర్తభవ దేవా బాధస్తే. యద్యయం యజ్ఞ మకృత్వా పరిత్యజ్యవా బ్రహ్మవిద్యాయాం పరివిశేత్. ఏవం దేవై రాబధితస్యాస్య స నిశ్చేయసప్రాప్తి ర్భవిష్యతి. తత్ర దేవై ర్విఘ్నస్య క్రియమాణత్వాత్. 'శ్రేయాంసి బహువిఘ్నా' నీతిహి ప్రసిద్ధం కిం పునర్ని శ్చేయసో బహువిఘ్నత్వం వాచ్యం నిశ్చేయసంచ దేవత్వా దుత్కృష్టమితి స్వపదా దుత్కృష్టపదం గచ్ఛంతం మనుష్యం బ్రహ్మవిదం సర్వథా పరిభవేయ రేవేతి ప్రాప్తే ఆహ- నై న మితి. కోఽపి సుర ఇంద్రాదిః క్వచిదప్యవస్థాయా మేనం బ్రహ్మవిదం స పరిభవే త్పరిభవితం శక్నుయా దిత్యర్థః. తత్ర హేతు మాహ- ఆత్మభూత మితి. బ్రహ్మవిద స్సర్వాత్మత్వా ద్దేవానామ ప్యాత్యైవ బ్రహ్మవి దిత్యర్థః. భవత్వాత్మభూతః కిన్తేనే త్యత ఆహ- నై వేతి. యతో యస్మాత్ వ్యాఘాతహేతోః వ్యాఘాతా దిత్యర్థః విరోధా దితి యువత్. ఆత్మని కాపి క్రియా స ఘటతే ఆత్మాన మాత్మా నైవ పరిభవేత్. కర్మకర్తృభావవిరోధా దితి భావః. స చాత్మహత్యాయా స్సత్త్వా దాత్మన్యసి క్రియా యజ్యత ఏవేతి వాచ్య మాత్మత్వే నాభిమతశరీరహత్యై వాత్మహత్యా నతు సాక్షా దాత్మహత్యా నాయం హన్తి నహన్యత ఇత్యాత్మని హననక్రియా ౭నమ్భవాత్. సచ హననక్రియైవ ప్రితిషిధ్యతే ఆత్మని సత్వన్యేతి వాచ్యం. నిష్క్రియే ఆత్మని కస్యా అపి క్రియాయా అయోగాత్. సచ ప్రాణా ప్రాణ ఇత్యాదినా ప్రాణనాదిక్రియా స్సన్యాత్మనీ త్యుక్త మితివాచ్య మవిద్యా మధికృత్య తథావచనాత్. సచ కర్తృత్వాభావేపి కర్మత్వమస్తీతివాచ్య మవిషయే ఆత్మని కర్మత్వస్యాయోగాత్. ఉక్తోహి స హన్యత ఇతి కర్మత్వస్వాపి ప్రితిషేధః. గీతంచ భగవతా "అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహోఽయ, మక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ" చేతి. తస్మాదాత్మా క్రియాయా స విషయో నాప్యాశ్రయ ఇతి నాత్మనః కోఽపి పరిభవః. కిచ్చ ఆత్మా పరిభూయతే యది తర్హి కి మాత్మనా పరిభూయతే ఉతా నాత్మనా యద్వా బ్రహ్మణా. నాద్యః కర్మకర్తృభావవిరోధాత్. సహి కర్తైవ కర్మ భవతి. స ద్వితీయః. తస్య జడత్వాత్. స తృతీయః. ఆత్మబ్రహ్మణో రభేదాత్. స ౭వ మార్తినః పరిభవావిషయత్వే దేవానాం కథం ముముక్షు వ్య పీతిరితి వాచ్యమ్. ముక్తో బ్రహ్మవిదేవ దేవానా మాత్మా నతు ముముక్షు రితి. తస్మా ద్బ్రహ్మవిదో నిశ్చేయసప్రాప్తిమ్ప్రీతి దేవా విఘ్నం కర్తుం సేశతే. బ్రహ్మజ్ఞానసమకాలమేవ బ్రహ్మవిదా నిశ్చేయసస్య ప్రాప్తత్వాత్. 'బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతీతి హి, శూన్యతే. సను బ్రహ్మజ్ఞానానస్తరమేవ యది

విదుషో దేహపాత స్సస్య త్త్వీ దేవానాం నిశ్చేయసవిఘ్నకరణావసరో న స్స్యాత్. న త్వేద ద స్తి యావత్పూర్ణం సేవంతి హి బ్రహ్మవిదః. అతః తావత్ప్రయవ్రీదా నాదిద్వారా బ్రహ్మవిదో మతిం బ్రహ్మనిష్ఠాతః ప్రజ్ఞాన్య విభిం శయేయు రేవ దేవా ఇతిచే నైవమ్. బ్రహ్మవిద్వప్త్యా దేహాదిసర్వప్రజ్ఞాభావాత్. సహి రజ్జుత త్వవిద్వప్త్యా రజ్జుసర్వోఽస్తి సచ బ్రహ్మవిదా మపి వ్యవహరోఽస్తి జన కాదే సద్దర్శనా దితివాచ్యమ్. వ్యవహర స్యానాత్మాశ్రయత్వా బ్రహ్మవిదశ్చా త్మత్వా దితి. నచైవ మబ్రహ్మవిదోఽపి నా స్తి వ్యవహరః బ్రహ్మవిదశ్చ తస్యాఽపి వస్తుత ఆత్మత్వా దితి వాచ్య మిష్టాపత్తేః. సచ శాస్త్రానర్థకృమ్. అబ్రహ్మవిదా అనాత్మనో దేహాదేరే వాత్మత్వేన గృహీతత్వా త్రస్యచ సంసారిత్వా త్రన్నివృ త్తయే శాస్త్ర మూవశ్యక మితి. ఏవం బ్రహ్మవిదో దేవపారతన్య్యాదికం వారయి త్వా అథ అబ్రహ్మవిద సద్దర్శయతి - అన్యథితి. అథ అవిద్యావశాయా మిత్యర్థః యః పుమాన్ అసౌ మయా సేవ్యమాన ఇంద్రిది ద్దేవో మత్తోఽన్యః అహం సేవక ఇంద్రిదిభ్యోఽన్య ఇతి మత్వా స్వస్మా దన్యం సురం సేవతే ప్రదక్షిణస్తుతి నమస్కారబలినమర్పణాదిభి సేనతే దేవానా మ్ప్రియః మూర్ఖః అజ్ఞ ఇత్యర్థః. ఏవ కర్మి దైవతపశుః దేవానాం పశువదోఽగ్య ఇత్యర్థః. వా యథా మ ర్త్యస్యమనుష్యస్య గౌః పశుః భోగ్యః తద్వ దితి విద్వాన్ దేవా స్ప్రితి ఋణే న భవతి ఆత్మత్వాదేవేత్య క్తమ్ అవిద్వాంస్తు దేవాస్ప్రితి ఋణే భవతి తత్పరతన్త్రశ్చ భవతి. యథాగోఽశ్వాదిః పశుః మనుష్య స్యోద్వహనాదినా ఉపకారం కుర్వన్ భోగ్యో భవతి ఏవం కర్మి యజనాదినా దేవానా ముపకారం కుర్వన్ దేవపశు ర్భవతి. అతఏవాయం దేవానామ్ప్రియః. నచైవం బ్రహ్మవి ద్దేవానా మప్రియ ఏవేతి వాచ్యం. బ్రహ్మ విద ఆత్మత్వేన దేవానా మ్ప్రియశమత్వాత్. కిన్తన్తి య సున్నన్యస్య మోక్షమా గ్నేప్రవృత్త సుసాధక ఏవ దేవానా మప్రియః అనుపకారిత్వా దతపవ దేవా అన్య బహూ నిష్ఠూనా చరన్తి.

౪౪

శ్లో॥ భూయాంసః పరిపాలయన్తి పశవో మ ర్త్యం యథా నిర్జరా నేకై కో మనుజో భునక్త్యపి పశో రేకస్య నాశో ప్రియః
కిం వాచ్యం బహు నాశ ఇత్యత ఇదం నో నిర్జరాణాం ప్రియం
మర్త్యా బ్రహ్మ విదన్తి తత్త్వమితియ త్తద్విఘ్నకృద్వై వతమ్. ౪౫

వ్యా.-దేవానాం విఘ్నకారిత్వ మేవ సహేతుకం దర్శయతి - భూయాంస ఇతి. యథా భూయాంసో బహవః పశవః గోఽశ్వమహిష్యాదయః మర్త్యం

అబ్ధో మృత్యుపరేతపా ఏతి నరే వ్యర్కేన్ద్రవంశద్వయం

క్షత్త్రా న్నాస్తి పరం తతోఽము మయతేఽథో రాజసూయేఽగ్రిజః.

౪౬

వ్యా.-పురా క్షత్త్రాదిసర్గాత్పాక్ బ్రహ్మ ప్రజాపతి రగ్ని స్సమభూత్ . అగ్నిం సృష్ట్యై యగ్నిరూపావన్నమిత్యర్థః . త దగ్నైత్తకం బ్రహ్మ కర్కణే నాల మసమర్థం సత్ . శ్రేయః ప్రశస్యతరం పాలయిత్వత్వా దితిభావః . క్షత్త్రం క్షత్త్రియ జాతిం సృష్టవ త్సనర్థ . సురేషు మఘవా ఇన్ద్రః దేవానాం పతిః . పాశీ వరుణో యాద సాంపతిః శశీ సోమో బ్రాహ్మణానాం పతిః శంకరో రుద్రః పశూనాం పతిః అబ్ధః పర్జన్యో విద్యుదాదీనాం పతిః మృత్యుః రోగానా మ్పతిః పరేతపో యమః పితౄణా మ్పతి రితీదం క్షత్త్రిమిత్యుచ్యత ఇతిశేషః . నరేషు మనుష్యేషు అర్కేన్ద్రవంశద్వయం క్షత్త్రి మిత్యుచ్యతే . క్షత్త్రా త్పర మన్యత్ నియన్తృనాస్తి . క్షత్త్రిన్ద్రైవ బ్రాహ్మ ణజాతే రపి నియన్తృత్వా దితిభావః . తత్తస్మాత్ అగ్రిజో బ్రాహ్మణః అథః నీచైర్వ ర్తమాన ఇతి శేషః . అముం క్షత్త్రియం రాజసూయే అయతే ఉపాస్తే త్వం రాజ స్పృహసీతి ఋత్విజా రాజ్ఞ ఉచ్యమానత్వా దితి భావః . నను ప్రజా పతిః క్షత్త్రాదిసర్గా త్పాక్ గగ్ని రేకప వాసీ దిత్యుక్త మగ్రజ ఇతి చ బ్రాహ్మణ జాతేః క్షత్త్రా త్పాక్ కృష్ణత్వం వ్యజ్ఞయతి . అతః కథ మిద మితిచే దుచ్యతే . దేవే వ్యగ్ని రేకపవ బ్రాహ్మణః అగ్నిసృష్టిసమకాలమేవ మన షే షు ముఖ జాంశ్చ సనర్థ ప్రజాపతి రితి .

౪౬

శ్లో॥ క్షత్త్రే తత్స్వయశో దధాతి భవతి క్షత్త్రిన్ద్ర యోని ర్యతో

బ్రహ్మైవ న్న తతః పరో వ్యవనివ సేవేత వై బ్రాహ్మణామ్

భూత్యై తంచ పురోదధీత మహిపో యో నాదరేణాగ్రజం

పశ్య త్యేష హినస్తి యోని మఘవా న్వా శ్రేయసో హింసనాత్ . ౪౭

వ్యా.-తత్తస్మా ద్దాజ్ఞ ఉత్కృష్టత్వా దిత్యర్థః . క్షత్త్రే రాజసూయాభిషిక్తే క్షత్త్రియే స్వయశః స్వఖ్యాతిం దధాతి స్థాపయతి బ్రాహ్మణ ఇతిశేషః . యతో యస్మా ద్బ్రహ్మ బ్రాహ్మణః క్షత్త్రిన్ద్ర యోనిః కారణం భవతి తతః తస్మా దేనం బ్రాహ్మణం పర ఉత్కృష్టో వ్యవనివ సేవేత . వై సిశ్చయే . భజే తైవేత్యర్థః . చ కించ భూత్యై భూత్యర్థం తం బ్రాహ్మణం పురోదధీత పురోహితం కుర్యాత్ . యో మహిపః క్షత్త్రియః అగ్రజ మనాదరేణ పశ్యతి స ఏషః అఘవా షాపీ యా భూత్యేతిశేషః . యోనిం స్వప్రసవం హినస్తి నాశయతి . శ్రేయసః ప్రశస్య

తరస్య హింసనా ద్వా అభిభవనా దివ యథా శ్రేయాంసం నారదాదిం హింసిత్వా
యమలాష్టనాదయో భ్రష్టా సద్య ద్రాజాపి బ్రాహ్మణం హింసిత్వా భ్రశ్యే
దేవేత్యర్థః. సను అగ్ని సుసర్జ త్తత్తమితి ప్రాగుక్త మభినాతు త్తత్తస్య యోని
రాబ్రహ్మణ ఇత్యుచ్యతే కథ మిదం విరుద్ధమభ్యుపగస్తస్య మితిచే నైషదోషః.
అగ్నిం సృష్ట్యా అగ్నిభావం యథా సమగమ త్ప్రజాపతి స్తదైన బ్రాహ్మణాన్
సృష్ట్యా బ్రాహ్మణత్వ మపి సమగమత్. ఏవ మగ్నిబ్రాహ్మణభావ మాపన్నం బ్ర
హ్మైవ పునః క్షత్రం ససర్జదే త్యగ్నిరివ బ్రాహ్మణోఽపి త్తత్తస్య యోని రేవేతి.

౪౭

శ్లో॥ నాలం కర్మణ ఏవ స న్పునరపి బ్రహ్మ విశం సృష్టవాన్
దేవానాం గణదేవతా విశ ఇతి ఖ్యాతాస్తు వస్వాదయః
మర్త్యానాం పృథితా విశః పున రయం శూద్రం ధరణ్యాశ్శృకం
వర్ణం సంవిదధే పున సమసృజ ధర్మంచ సత్యం పరమ్.

౪౮

వ్యా.-ఏవ బ్రహ్మ బ్రాహ్మణోఽహ మిత్యభిమానవాన్ పురుషః పునరపి
క్షత్రిజాతిసృష్టేః పూర్వమి వాసస్తరమపి కర్మణే నాలంసన్ విశం వైశ్యజాతిం
సృష్టవాన్ కర్మసాధనవిత్తోపార్జనార్థ మితిభావః. దేవానా మ్ముఖ్యే వస్వాదయో
గణదేవతాస్తు విశ ఇతి ఖ్యాతాః వసవోఽష్టా ఆదివదా ద్బ్రుద్రా ఏకాదశ ద్వాద
శాదిత్యాః త్రయోదశ విశ్వేదేవాః సప్త సప్తమరుతః గాఘ్వాః. ప్రియేణ సం
హతాఏవ గణశో విత్తోపార్జనం కుర్వంతి విశ ఇతి గణదేవతా విశ ఇత్యుక్తమ్.
మర్త్యానా మ్ముఖ్యేతు విశః పృథితాః పృసిద్ధా ఏవ. అయం బ్రహ్మ ఏవం విశం
సృష్ట్యాపి నాలం స న్పునః ధరణ్యాశ్శృకం శూద్రం వర్ణం సంవిదధే నిర్మితవాన్
పరిచారకార్థ మితి భావః ఏవం చాతుర్వర్త్యం సృష్ట్యాపి కర్మణే నాలం సన్ బ్రహ్మ
పునః పరం సర్వనియన్త్రభూతం ధర్మం సత్యం చాసృజత్. చకారః ధర్మఏవ సత్యం
సత్యమేవ ధర్మ ఇత్యుభయో రైక్యబోధనార్థః. తథాచ ధర్మేణ నియమితే
క్షత్రే యథాన్యాయం పా యతి సతి వైశ్యే యాగార్థం ధన ముపార్జయతి సతి
శూద్రే పరిచరతి సతి బ్రాహ్మణో యష్టం సమర్థో భవతీతి ఫలితమ్.

౪౯

శ్లో॥ అగ్నిబ్రాహ్మణతాం సురేషు నృషుచ బ్రహ్మ స్వయం ప్రాప్తవా
నిస్త్రీక్షత్రపదాదిక మ్పున రయం రూపాస్త రేణే త్యశః
ఆస్తే కర్మఫలం సురేషు దహనే మర్త్యేషు తు బ్రాహ్మణే
ప్రే త్యస్మా త్స్వమనేక్ష్య లోక మథయోఽజ్ఞాతేన నో సోఽన్యతే.

౫౦

వ్యా.-బ్రహ్మ ప్రపాపతిః సురేషు నృషుచ క్రమేణాగ్నిబ్రాహ్మణతా మగ్ని
తాం బ్రాహ్మణతాంచ స్వయమేవ ప్రాప్తవాన్ అయం బ్రహ్మ ఇద్వైక్షత్త్రీపదాదికం
పునః సురేష్వింద్రాదిపరం నృషు త్తత్త్రాదిపరం చ తు హవాప్తరే జ్యేష్ఠత్వా
దిహవాప్తరేణ ప్రాప్తవాన్ ఇత్యతో హేతోః సురేషు మధ్యే ధమానే నృషు
మధ్యే బ్రాహ్మణేచ కర్మఫల మాస్తే కర్మిణాం కర్మఫలం తదధీన మిత్యేర్థః. అగ్ని
బ్రాహ్మణయో స్సామౌదేవ ప్రజాపతిరూపత్వా దితి భావః. ఏవం సంసార మృద
ర్య అనేనైన మార్గేణ పరమాత్మాపి ప్రాప్యతే ఏవాజ్ఞాతోఽపి కిం తద్దానేనేత్యత
ఆహ - ప్రేతీతి. అథ యః స్వం స్వాత్మభూతం లోకం పుమాత్మలోక మనేత్య క్షా
ర్వకా దీక్ష తేః స్వైల్వపి. ఏత్య సఏత్య అనేత్య అన్యస్త్వా అవిది త్యేర్థ్యర్థః. అస్మా
ల్లోకా నృమష్యలోకా త్వైతి లోకాన్తరం గచ్ఛతి మ్రియత ఇతి యావత్. సః
అనాత్మజ్ఞః ప్రేతః పురుషః. అజ్ఞాతే నాత్మనేతి శేషః. నో అవ్యతే న రత్యతే సంసార
భయా దితిభావః. అనాత్మజ్ఞస్య ప్రేతస్య న పరమాత్మప్రాప్తిః. కిన్తు సంసారము
ద్రపాతవ వేతి భావః. జ్ఞానం వినా ముక్త్యసిద్ధేః.

౪౯

శ్లో॥ నాధీతో న యథా భునక్తి నిగమో విప్రం న కర్మాకృతం

నాజ్ఞాతో దశమ స్తథా నపరమో వ్యాత్తా న సామౌత్కృతః

ఆత్మజ్ఞానవివర్జితో యది శుభం కుర్యా న్మహత్కర్మ త

దత్త్వా స్వస్య ఫలం తతః క్షయ మయే త్సర్వం హ్యనిత్యం కృతమ్. ౫౦

వ్యా.-అజ్ఞాతేన నో సోఽన్యతే ఇతి యదుక్తం తదేవ నవృష్టాస్త మాహ-
నాధీశ ఇతి. నాధీతః అనధీతో నిగమో వేదః విప్రిం వేదపాఠేన విప్రీభవనయోగ్యం
ద్విజ మిత్యర్థః. 'దస్తవిప్రీణ్ణజా ద్విజా' ఇతి కోశా ద్విప్రశబ్ద స్సామాన్యతో.
ద్విజవాచీత్యేవవా. యథా న భునక్తి న పాలయతి కర్మాద్యవబోధకత్యేనేతి
భావః. అకృతం కర్మచ కృష్యాదికం యథా కృషీవలాదిం నభునక్తి సన్యాది
దానద్వారా న పరిపాలయతి అజ్ఞాతో దశమశ్చ యథా దశమాజ్ఞానా చ్ఛోచ స్తం
పురుషం శోకాపనయనద్వారా న భునక్తి తథా న సామౌత్కృతో విదితః పరమ
ఆత్మాపి అనాత్మజ్ఞం న భునక్తి శోకమోహాద్యపనయనద్వారా న పాలయతి. నన్వే
వం మా స్వాత్మజ్ఞానం కర్తౌ వాస్మాకం మోక్షప్రద మిత్యేత ఆహ - ఆత్మేతి. ఆత్మ
జ్ఞానవివర్జితః పురుషః మోక్షాఖ్యానస్తఫలాయ శుభం పుణ్యం మహత్కర్మ అశ్వ
మేధాదికం కుర్యా ద్యది త దనేన కృతం కర్మ స్వస్య ఫలం దత్త్వా స్వర్గసుఖాదికం

తతోఽవసానే క్షయ మయే త్ప్రాప్నుయాత్ తత్ర హేతుమాహ - స్వమితి. హి
యస్మాత్ సర్వమపి కృత మనిత్యమ్. య త్కృతకం త దనిత్య మితి వ్యాప్తిరితిభావః.

శ్లో॥ య స్వాత్మాన ముపాస్తవ సభవ త్యేతస్య కర్మక్షయా
ద్దుఃఖం యత్కిమపి ప్రియాతి య నయం నిత్యం విపారం సుఖమ్
యం యం కామయతే బుధ స్వయ మయం స్వార్థం పరార్థం వరం
తం తం స్వాత్మతపవ సృష్ట మయతే సేవ్యోఽస్య నా స్తీతరః. ౧౧

వ్యా.-యది కర్మభి ర్న మోక్షః కథ స్తస్మి స ఇత్యత ఆహ- య ఇతి. తు
శబ్దః కర్మవైలక్షణ్యార్థః. యస్తు విద్వా నాత్మానమే వోపాస్తే తస్యైతస్య కర్మక్ష
యా త్ప్రసక్త మితీశేషః. యత్కిమపి దుఃఖం న భవతి సర్వసంసారదుఃఖనిర్మూలన
కర మాత్మోపాసన మిత్యర్థః. యద్వా య ఆత్మాన ముపాస్తే తస్య సర్వం కర్మ
క్షీయతే. 'క్షీయస్తే చాస్య కర్మా' ణీతి శ్రుత్యన్తరాత్, 'జ్ఞానాగ్ని సర్వకర్మాణి
భస్మసాత్కురుతేఽర్జు' నేతి స్మృతేశ్చ. తత్ర దుష్కృతకర్మక్షయ స్యేష్టత్వేఽపి
సుకృతకర్మక్షయస్యానిష్టత్వా త్తప్రయుక్తం దుఃఖం స్వాదాత్మోపాసక స్యేత్యత ఆహ-
న భవతీతి. కర్మక్షయాద్ధేతో ర్యత్కిమపి కిచ్చిగపీ త్యర్థః. దుఃఖం నభవతి పాపవత్సు
ణ్యస్యాపి బద్ధక త్వేన విదుషా జహాసితత్వా దితిభావః. దుఃఖాభావే హేతు మాహ-
ప్రయాతీతి. యద్యస్మా దయ మాత్మోపాసకః నిత్యం విపారం మహత్సుఖ మాత్మా
నస్థం ప్రయాతి తస్మా న్నాస్య దుఃఖలేశోపి అయం బుధః స్వార్థం పరార్థం వా యం
యం వరం కామం కామయతే స్వాత్మతపవ సృష్టం తం తం వర మయతే ప్రాప్నోతి.
తస్మా దస్యేతర సేవ్యో నాస్తి. అవాప్తసమస్త కామోఽయ మాత్మవిదితి స్తు
త్యధేయ ముక్తిః. సతు వస్తుత ఆత్మవిదః కోఽపి కామో భవిషు మర్హితి నిష్కామ
స్యై వాత్మవిద్యాయా మధికారాత్. ఆత్మని దృష్టేనతి కామయితవ్య పదార్థాస్తరా
భావాత్. చ స్తుతివచన మవీదం యథార్థమేవ సర్వజగత్సృష్ట రాత్మనః కాముక
జనాభిలషితత త్తత్కామసృష్టే రకిచ్చిత్రురత్వాత్ స్వార్థం కామో స్వాత్మవిద
ఉపపద్యత ఏవ శ్రీకృష్ణస్యేవ లీలయా రుక్మిణీకామాదివ దితిసజ్జేషః. ౧౧

శ్లో॥ సర్వేషామపి లోక ఏష పశువ ద్దేహీ కృతీ ప్రాణినాం

యజ్ఞై రైవపశుః స్వవేదపఠనై ర్నైః పశు స్తర్పణైః

సస్త్రాత్య పితౄలోకఇత్యపి నృణాం వాఽసోన్నదానై ర్గవాం

తార్ణామృఃప్రతిపాదనా ద్బలికణైః కాకశ్వకీటావళేః.

వ్యా.-కర్మ దేవాదీనాం పశు రిత్యుక్తం ప్రాక్. తత్ర కేన కేన కర్మణా కస్య కస్య పశు రిత్యత్రాహ - సర్వేసామితి. ఏష కృతీ కర్మి గేహీ గృహస్థః సర్వేషాం ప్రాణినామపి పశువ ల్లోకః భోగ్యః భవతి. తత్ర గేహీ యజ్ఞై రైవపశు ద్వేవానాం లోకో భవతి. స్వవేదపఠనైః స్వాధ్యాయాధ్యయనై రార్షఃపఠః ఋషీణాం లోకో భవతి. తర్పణైః పిణ్డోదకదానైః సంతత్యా ప్రజయాచ విత్తులోకో భవతి. ఆపికిచ్చి వాసోఽన్నదానైః సృణాం పశు ర్భవతి. ఇతిశబ్ద స్తథాశబ్దార్థః పశుశబ్దసమాకర్షణార్థ ఇతి యావత్. పశు రిత్యుచ్యత ఇతివా అన్వయః. తార్జ్యం తృణసమూహః తస్య మ్భసశ్చ ప్రతిపాదనాత్. గవాం పశూనాం పశు ర్భవతి. ఒలికన్తైః బల్యన్న కణాదిదానై రిత్యర్థః. కాకానాం పక్షిణాం శునాం కీచానాం చావళే సుంఘస్య పశు ర్భవతి. ఒలిదానేన కాకానాం కణదానేన కీటానా ముచ్ఛిష్టపాత్రదానేన శునాంచ పశు ర్భవతీత్యర్థః. దేవాద్యాః కీటాంతా సుర్వే ప్రాణినో గృహస్థ ముపజీవంతీత్యర్థః. అతఏవ గృహస్థస్య పశుమహాయజ్ఞా విహితా ఇతిభావః. ౧౭

శ్లో॥ దేహస్యేవ నిజోపకర్తు రనిశం దేహీ గృహస్థస్య త

త్సర్వో భూతగణో ఊయం కలయతే దేవాదయోఽముం పునః

రక్షన్త్యేవ పశూన్నరా ఇవ తతః కర్మి గృహస్థోఽబుధః

కుర్యా దేవ నిజాశ్రమోచితమహాయజ్ఞాదికర్మవజమ్.

౧౮

వ్యా.-నిజోపకర్తుః స్వస్య భోగదానేన ఉపకుర్వతః ఆత్మనో భోగాయత నత్వా చ్ఛరీరస్యేతిభావః. దేహస్యాక్షయ మవినాశం దేహీవ. త తస్మా త్సర్వో భూతగణః నిజోపకర్తు ర్గృహస్థ స్యాక్షయ మనిశం నదా కలయతే ఇచ్ఛతి. దేవాదయః పునఃఅముం గృహస్థం నరాః పశూ నివ రక్షన్త్యేవ. సోపకారార్థ మితిభావః. తతస్తస్మా దబుధోఽనాత్మజ్ఞః కర్మి గృహస్థః నిజాశ్రమోచితం స్వాశ్రమవిహితం మహాయజ్ఞాదీనాం కర్మణాం ప్రజం చయం కుర్యా దేవ. అన్యథా సరకపాతాద్యనిష్టప్రాప్తే రితిభావః. ఉక్త శ్చాయ మథో గీతాసు “దేవా న్భానయతాఽనేన తే దేవా భావయన్తు వః, పరస్పరం భావయన్తుః శ్రేయః పర మవాప్స్యథ” ఇత్యాదినా. ౧౯

శ్లో॥ జాయా మేఽస్తు ధనం ప్రజాచ పునర ప్యాత్నాఽగృహస్థః కృతం

కుర్వీయే త్యభికమ్య సంస్కృతివశా త్ప్రాప్నోతి సర్వంచ తత్

నేచ్ఛం శ్చాపి తతః పరస్తు నభజే దేతావతీ కామనా

య సర్వం తదిదం ప్రయాతి పురుషః కృత్స్న స్సవై నేతరః, ౨౦

వ్యా.-అగృహస్థః గృహస్థా నల్పః బ్రహ్మచారీతియావత్. తదన్యత్వం తదల్పతేతి న ఇహ స్తసల్పార్థత్వాత్. మే జాయా అస్తు. ఏకాకినో రత్యభావా దితి భావః. ధన మస్తు ప్రజా సంతతిశ్చాస్తు. ఏతజ్జాయాదిసమున్నోహం కృతం కర్మ కుర్వీయ కుర్యామితి సంస్కృతివశా జన్మాస్తరీయవాసనాబలా త్పునరసి జన్మాస్తర ఇ వేహ జన్మన్యవీత్యర్థః. అభికమ్య కామయిత్యా తత్సర్వం ప్రాప్నోతి లభతే. చకారా త్వచి త్కించి న్న ప్రాప్నోతీత్యపి గమ్యతే. నేచ్ఛ న్నిచ్ఛన్నపి తతః జాయాదిచతుష్టయా త్పర మన్యత్తు నచ భజేత్ నైవ ప్రాప్నుయాత్. తస్మాత్ కామనా కామః ఏతావతీ ఇయత్యేవ. యః పురుష స్తదిదం సర్వం జాయాదిచతుష్టయం ప్రయాతి లభతే స కృత్స్న సుమన్తః. స ఆత్మానం సమూర్పం మన్యత ఇత్యర్థః. ఇతరః ఏతేహం కామానా మ్నోద్యే యం కర్ష్య త్ప్రాప్తవాంస్తు పురుషః కృత్సోన్ని నవై నైవ. ప్రాప్తవ్యావశేషసత్త్వా దస్యేతి భావః. ౧౪

శ్లో॥ ఆత్మైవాన్య మనఃప్రియా భవతి వా క్ప్రాణః ప్రజా మానుషం

విత్తం చక్షు రమానుషస్తు భవతి శ్రోత్రం శరీరం కృతమ్

యజ్ఞోఽయం సచ పాక్ష్య ఏవచ పశుః పాక్ష్యశ్చ పాక్ష్యః పుమాన్

పాక్ష్యం సర్వ మిదంచ వేద య ఇతి ప్రాప్నోతి సర్వం స నా. ౧౫

వ్యా.-యస్తు జాయాదిసర్వసమ్పాదనాక్షమః కృత్స్నత్వకామీచ తస్య కృత్స్నత్వప్రాప్తిసాధనం దర్శన ముచ్యతే - ఆత్మేతి. అన్య యథోక్తస్య పురుషస్య మనస వాత్మా దేహేద్వియవ్యాపాగాణాం మనఃపూర్వకత్వేన దేహాదే ర్మనఃపర తన్త్రీత్వా దాత్మసత్త్వస్వతన్త్రీత్వా న్మన ఆత్మేతి కల్ప్యతే. వాక్ ప్రియా జాయా భవతి. పురుషస్య జాయేవ మనసో వా గ్వశే వర్తత ఇతి వాగ్జాయేతి కల్ప్యతే. ప్రాణఏవ ప్రజా వాజ్మనసాభ్యాం జాయాపతిస్థానీయాభ్యాం పురూయతే ప్రాణః కర్మార్థమితి ప్రాణః ప్రజాత్వేన కల్ప్యతే. విత్తం ద్వివిధం మానుషం దైవశ్చేతి. తత్ప్ర చక్షురేవ మానుషం విత్తం గవాదిలక్షణం భవతి. చక్షుర్గ్రాహ్యత్వా త్తస్య శ్రోత్రీస్తు అమానుషం దైవం విత్తం విజ్ఞానలక్షణం భవతి. శ్రోత్రేగ్రహి విజ్ఞానం శృణోతి. ఏవం శ్రోత్రాధీనత్వా ద్విజ్ఞానస్య శ్రోత్రీమేవ విజ్ఞాన మితి వ్యవదిశ్యతే. విజ్ఞానం దేవాదివిషయం విశిష్టం జ్ఞానం దేవాదివిశేషవిషయం జ్ఞానం విజ్ఞానం సామాన్యవిషయస్తు జ్ఞానం జ్ఞాన మితివివేకః. శరీరమేవ కృతం కర్మ శరీరనిర్వ ర్త్య త్వా త్కర్మణ ఇతిభావః. సచాయ ముక్తో యజ్ఞః పాక్ష్యః. పశుశ్చ పాక్ష్యఏవ, పురుషశ్చ పా

జ్ఞువన. యద్యపి పురుషః పశురేవేతి పాఙ్క్తిః పశు రిత్యనేనైవ పురుషస్యాపి పా
జ్ఞుత్వం సిద్ధం. తథాప్యధిక్రమతేన విశేషా త్పురుషస్య పురుషక్తి రితి బోధ్యమ్.
ఇదం సర్వం కర్మసాధనం ఫలంచ పాఙ్క్తిం య ఇత్యేవం వేద స నా పుమాన్
సర్వం జగ దాత్మత్వేన ప్రాప్నోతి కృతోస్మి భవతీత్యర్థః. ౧౧౧

శ్లో॥ కర్మజ్ఞానవశా త్పితామయ మకరో దన్నాని సప్తాస్య వా
త త్సాధారణ మేక మన్న మిహ య త్సన్వై రిదం భుజ్యతే
ఏత ద్య సముపాస్త ఏష స పుమా న్నావర్తతే పాప్మనో
యస్మాద్ నిశ్చ మిదం భవ త్యనుభృతాం విత్త్వా సమేషామపి. ౧౧౨

వ్యా.-గృహస్థః కర్మి భూతానాం సర్వేషాం లోక ఇత్యుక్తమ్. ఏవం సర్వం
జగదపి గృహస్థస్య భోగ్యత్వా ల్లోకపవ. ఏవం సర్వస్య సర్వః కర్తా కార్యం
భోక్తా భోగ్యంచ భవతి. తస్మాద్గృహిణో జగత్తేషు పుష్పరం స్వకర్మోపాజ్ఞితత్వ
మేష్టవ్య మస్యథా పరస్పర ముపకారకత్వాయోగాత్. ఏవంచ సతి పూర్వకల్పీయ
విహితప్రతిష్ఠితకర్మజ్ఞానానుజ్ఞాతా సర్వో జన్తు రుత్తరస్థస్య సప్తృత్వా త్పితే
త్యుచ్యతే. స దాత్మైవే త్యయ మిత్యుచ్యతే. అయం పితా కర్మజ్ఞానవశా
త్కల్పాంతరోపాజ్ఞితకర్మజ్ఞానాభ్యా మిత్యర్థః. సప్తాన్నా న్యకరో త్ససజ్జ. తతే
తిశేషః. ఇహలోకే సన్వైః ప్రాణిభి ర్యదిదం భుజ్యతే అన్యతే త దేక మన్న
మస్యవా సర్వస్యాపి భోక్తృవర్గస్య సాధారణం సప్త స్వన్నేషు ఏకం సాధారణ
మన్నం సర్వప్రాణిభోగ్యత్వా దవిశేషేణేణేత్యర్థః. య ఏత త్సర్వ సాధారణ
మన్నం సముపాస్తే శరీరస్థిత్యర్థా న్నోప భోగప్రధానో భవతీత్యర్థః. సర్వసాధారణ
మన్నం స్వస్థేకస్వైవం సాధారణం కరోతీతి యావత్. స ఏష పుమాన్ పాప్మ
న సకాశా న్నావర్తతే ననివ ర్తతే. తత్రహేతు మాహ - యస్మాదితి. యస్మాద్దేతో
ర్నిశ్చ మవిభక్త మిదం సాధారణ మన్నం సర్వేషామనుభృతాం ప్రాణినాం
విత్రం ధనంభవతి. సర్వేష్యస్యాన్నస్య స్వామినో భవ స్తీతి యావత్. తస్మాద్భూ
తేభ్యోఽప్రదాయ యో గృహస్థ స్వయమే వాన్నం భుక్తే స పాపీయానేవ.
“తై ర్దత్తా నప్రదా యైభ్యో యో భుక్తేస్తేన ఏవ స” ఇతి గీతావచనాత్.
‘అదత్వా తు య ఏతేభ్యః పూర్వం భుక్తే ఽవిచక్షణః, స భుజ్ఞానో న జానాతి శ్వ
గృధ్రైర్జగి మాత్మన’ ఇతి వచనాచ్చ. తస్మాద్భృహద్భూత మన్నం సంవిభజే దిత్యభి
ప్రాయః. ౧౧౩

శ్లో॥ ద్వే దేవా ననయ ద్ధుతం ప్రహుత మిత్యన్నేతు యద్వా పితా
దర్శ్యే త్యథ పూర్ణమాన ఇతి తన్నై వేష్టియాజి భవేత్

ప్రాయచ్చచ్చ పశుభ్య ఏకమితి తత్త్వీరం ప్రతిష్ఠాయితం

చచ్చస్య పున స్స మృత్యు మయతే నై కాహ్ని హుత్వా పయః. ౧౨

వ్యా.-అథ పితా దేవాంస్తు హుతం హవన మగ్నా ప్రహుతం హుత్వా బలిహరణ మితి. యద్వా దర్శః పూర్తిమానశ్చేతి ప్రసిద్ధే ఇతిశేషః. ద్వే అన్నే దేవా ననయ దభాజయత్. తత్తస్మా ద్గ్రహస్థ ఇతిశేషః ఇష్టియాజీ కామ్యేష్టిభి ర్యజనశీలం న భవేత్. దేవార్థం నిత్యమేవ కర్తృత్వా త్తయో రితిభావః. పశు భ్యశ్చ పితా ఏక మన్నం ప్రాయచ్చత్. త దన్నం క్షీరమితి ఖ్యాత మితిశేషః. తత్సర్వస్యాపి జగతః ప్రతిష్ఠాయితం ప్రతిష్ఠాభూతం సర్వం జగ త్ప్రయసి ప్రతిష్ఠిత మిత్యర్థః. 'అగ్నా ప్రాస్తాహుతి స్సమ్య గాదిత్య ముపజనతి, ఆదిత్యా జ్ఞాయతే సృష్టి ర్వృష్టే రన్నం తతః ప్రజా' ఇత్యగ్నా పయఃప్రక్షేపస్య జగచ్చక్రప్రవర్తకత్వా దితిభావః. నచ పశన స్త్వణం భక్షయంతీతి కథం పయ ఇత్యుక్త మితి వాచ్యం. బాల్యే పశుభిః పయసపవ పీయమానత్వాత్. కిచ్చత్ర పశుశబ్దేన మనుష్యా అపి గృహ్యంతే తేషామపి దేవపశుత్వాత్. మనుష్యాశ్చ బాల్యే పయసైవ స్తస్యేవ జీవంతి. ఏకాహ్ని ఏకస్మిన్న పృథాని పయః అగ్నా వితి సామర్థ్యా ద్దమ్యతే. హుత్వా న విద్వాః పునః మృత్యుం నాయతే నభజతే. అమృతో భవతీత్యర్థః.

౧౨

శ్లో॥ తా న్యన్నాని సదాఽనుధారినికరై స్సమ్భుజ్యమానాన్వపి

క్షీయంతే న యతః పితా జనయతి జ్ఞానక్రియాభ్యా మ్పునః

తస్మా దక్షీతి మేన మాహు రితి యో వేగాత్తి సోఽన్నం ముఖే

నామర్త్యత్వ ముపైతి యా త్యమృత మిత్యేషా ప్రశంసా పరమ్. ౧౩

వ్యా -తాని పూర్వోక్తా న్యన్నాని సదా ప్యనుధారినికరైః ప్రాణిచయై స్సమ్యక్ భుజ్యమానాన్వపి సక్షీయంతే. న కదాపి భూతానా మన్నాభావ స్సమ్భ వేఽత్యర్థః. యతో యస్మాత్. పితా పూర్వోక్తః. పునఃపున రితిశేషః. జ్ఞానక్రి యాభ్యా మన్నానీతిశేషః. జనయతి అన్న హేతుకర్తృత్వేన స స్తత్యపచాయా దన్న స్సాక్షయ ఇత్యర్థః. తస్మా దక్షీయాన్న సృష్టృత్వా దిత్యర్థః. ఏనం పురుష మక్షీతి మాహుః ఇత్యేః పురుష మక్షీతిం యో వేద స ముఖే నాన్ని మత్తి. అగ్నస్య భోక్తృవ భవ త్యేష విద్వా స్స త్నజ్ఞ ఇ వాన్నస్య భోగ్యం భవతీత్యర్థః. అమ ర్త్యత్వం దేవాశ్చోష ముపైతి అమృతం యా త్యపజనతి ఇత్యేషా వా గితి శేషః ప్రశంసాపరం ప్రశంసైవ. నాపూర్వాగ్ధోఽన్యోస్తీత్యర్థః.

౧౩

శ్లో॥ తీర్ణిణ్యన్నాని పితాఽఽత్మనేఽకురుత హృద్వాక్పాణసంఞ్జాన్యథో
రూపాదీన్ యదనపప్రియై క్తకరణైః జ్ఞానాతి దేహీ యతః
స్పర్శస్యాపి వివేకధీ ర్భవతి య త్సంకల్పకామత్రీపా
శృద్ధాసంశయభీతిధీధృతిమయం త త్తత్త్రీ హృ త్కథ్యతే. ౪౯

వ్యా.-ఆధో తతః పితా హృద్వాక్పాణసంఞ్జాని తీర్ణి అన్నాని ఆత్మనే
స్వార్థ మకురు తాకల్పయత్. తత్రీ హృదో లింగ మాహ. దేహీ యదనపప్రియై క్త
కరణైః యేన మనసాఽనుప్రియై క్త రనుగతై రేన కరణై శ్చక్షురాదిభిః రూపాదీన్
విషయాన్ జానాతి గృహ్యతి. మన స్యస్యత్రీ గతే సతి సత్యపి విషయే చక్షురాదిభి
స్తస్యాగృహ్యమాన్ త్వా న్మనఃపారతన్యస్మిం చక్షురాదీనా మితిభావః. కిచ్చ స్పర్శ
స్య వివేకధీపి యతో మనసవప భవతి. సర్వశరీరవాప్తిత్వగిద్వీయం స్పర్శమాత్ర
మేవ గృహ్యతి సతు పృషే కరస్పర్శ ఆసీ త్పాదే కరస్పర్శ ఆసీ దితి స్పర్శవిశేషం-
సతు మనసైవ గ్రాహ్య ఇతిభావః. అథ మనస స్వరూప మాహ. యదితి.
యద్వస్తు సంకల్పకామత్రీపాశృద్ధాసంశయభీతిధీధృతిమయం సంకల్పాదిస్వరూపం
తద్వస్తు. తత్రీ హృదాదిషు త్రిషు హృ న్మన ఇతి కథ్యతే. ౪౯

శ్లో॥ వర్ణాత్మా నినదాత్మకశ్చ భువనే శబ్దోఽస్తి య సైవ వాక్
సర్వజ్ఞాఽప్యభిధేయజాత మనయై వాభాస్యతే భానువత్
ప్రాణోఽపాన ఉదాన ఇత్యపి భువి వ్యాన సుమానోఽన ఇ
త్యేష ప్రాణ ఉదీర్యతే సచ పుమా నేతన్మయో జాయతే. ౫౦

వ్యా-భువనే వర్ణాత్మా అకారాద్యత్ రాత్మా నినదాత్మకః భేరిమృదంగాది
ధ్వన్యాత్మకశ్చ య శబ్దోఽస్తి సైవేతి విధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీత్వం. సః ఏవ ఇతి
వా చ్ఛేదః. సోఽచి లోపే చే త్పాదపూరణ మిత్యనుశాసనాత్. వాగ్భవతి అనయా
వాచా భానువ ద్భానునేవ సర్వమ ప్యభిధేయజాత మాభాస్యతేవ సర్వావభాసి
కాయా అస్యా భానోరి వానోయే నాస్త్యవభాసక ఇత్యేతదర్థధ్వననాయ ఏవకారః.
అనయా సర్వ మవభాస్యతేవ స త్యేనాం కేమపి భాసయతీతి. ఏష శరీరాస్త్రాస్త్ర
ఏకవప ప్రాణః వృత్తిభేదాదితిశేషః. ప్రాణఇతి అపానఇతి ఉదానఇతి వ్యానఇతి
సమానఇతి చ ఉదీర్యతే. అవిశేషా దన ఇత్య ప్యుదీర్యతే. తత్రీ పురతో నిస్స
రణా త్ప్రాణః అథోనిస్సరణా దపానః ఉర్ధ్వవృత్తి రుదానః ప్రాణాపానయో
ర్నియమనా ద్వాన్యః అశితవీతయో స్సమం నయనా త్సమానః సర్వసామాన్య
వృత్తిమా నన ఇతి వివేకః. సచ పుమాన్ కార్యకరణసత్త్వత్ ఆత్మా ఏతన్మయః

హృస్మయః వాఙ్మయః ప్రాణమయశ్చ జాయతే భవతి. త చ్ఛక్రికృతవచన ఇతి ప్రాచుర్యే మయత్. వాగాదిప్రధానో భవతీత్యర్థః. యద్వా సచ నిత్యచుక్తబుద్ధ ముక్తస్వభావో ప్యాత్మా అజ్ఞానకృతా దధ్యాసా ద్వాగాదిస్వరూపో భవతి. అతఏ వాహం వదామి మనోమి ప్రాణిమితి ప్రతీతిః జాయత ఇత్యస్య ఉత్పద్యత ఇతి యథాశ్చుతఏవ వాఙ్మయః. శరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా దసోత్పత్తి ర్ఘటతఏవ పునః పునః పునరితి. ౬౦

శ్లో॥ వా గ్భూ ఋణ జ్ఞీగమ స్సురాశ్చ జననీ విజ్ఞాత మి త్యుచ్యతే
హృత్త్వభిం యజు రాగమశ్చ పితర స్తాతో విజ్ఞా సితమ్
ప్రాణ స్వ రుభవనంచ సామ మనుజాః పుత్రో ప్యవిజ్ఞాతకం
తద్రూపతీతయేన త త్త్రియ మిదం భోక్తు ర్భజ త్యన్న తామ్. ౬౧

వ్యా-వాక్ లోకత్రయే భూ రిత్యుచ్యతే వేదత్రయే ఋక్సీగమో ఋగ్వేద ఇత్యుచ్యతే. దేవపితృమనుష్యత్రయమధ్యే సురా దేవా ఇత్యుచ్యతే. మాతాపితృప్రజాత్రయే జననీ మాతే త్యుచ్యతే. విజ్ఞాత విజ్ఞానాస్య విజ్ఞాతాఖ్య వస్తుత్రయే విజ్ఞాతమిత్యుచ్యతే. ఏవం హృ స్మయః, అభి మన్తరితుం భవన్లోక ఇతియావత్. యజురాగమో యజుర్వేదః. పితరః తాతః పితావిజ్ఞాసితం విజ్ఞా న్యంచ భవతీత్యుచ్యతే ప్రాణః స్వరుభవనం స్వర్లోకః సామ సామవేదః మనుజా మనుష్యాః. పుత్రః ప్రజా అవిజ్ఞాతమే వావిజ్ఞాతకంచే త్యుచ్యతే. తదిదం త్రయం వాఙ్మయఃప్రాణః తద్రూపతీతయేన పూర్వోక్తవిజ్ఞాతవిజ్ఞానాస్య విజ్ఞాతాఖ్యస్వరూప త్రయేణ. విజ్ఞాతవిజ్ఞానాస్యవిజ్ఞాతభేదేన వాఙ్మయఃప్రాణవిభాగే స్థితే భూరాదిభేద కథనం వాచనికమేవేతి కృత్వా రూపత్రయమేవ ప్రధానత్వా దిహ గృహీతం విజ్ఞాతాదికమ్. భోక్తుః పురుషస్యాన్నతాం భజతి ప్రతిపద్యతే వాగాదీని తీర్ణ్యా న్నా న్యాత్మనే ౭కురుతేతిహి స్రాగుక్తం తదేవాన్నత్వం వాగాదిత్రయస్యేహ వ్యా ఖ్యాతమ్. తత్ర ప్రకాశాత్వకత్తద్వాచో విజ్ఞాతమేవ రూపమ్. తతశ్చ వా గస్య సర్వం విజ్ఞానయ స్తీ భూత్వా భోగ్యతా మాపద్యతే. మనోహి సద్విహ్యమానాకా రత్వా ద్విజ్ఞానస్య తస్మాన్మనః పురుషస్య విజ్ఞానస్యతా మాపద్య భోగ్య మభవతి. విజ్ఞానాగోచరత్వా దవిజ్ఞాతరూపః ప్రాణః అవిజ్ఞాత త్వేనై వాస్య భోగ్యః. అవిజ్ఞాతోప కారో ౭పి జనరో ౭పి బాలస్య పుత్రస్య భోగ్యో భవత్యేవే త్యవిజ్ఞాతస్య ప్రాణస్య భోగ్యత్వమ్. తస్మా ద్విజ్ఞాతాదిరూపేణ వాగాదిత్రయ ముపాస్య మిత్యర్థః. ౬౧

శ్లో॥ వాచో భూ ర్వపు రగ్ని రేష కరణం తుల్యప్రమాణం త్రయం

ద్యా శ్చిత్రస్య వపూ రవిస్తు కరణ స్తుల్యప్రమాణం త్రయమ్

తద్వద్వస్య సమాగమా త్సమభవ త్ప్రాణో సపత్నః పృథుః
ప్రాణస్యామ్బు వపు శ్శరీతు కరణం తుల్యప్రమాణం త్రియమ్. ౬౨

వ్యా.-వాచః భూః పృథవీ నపు శ్శరీరం బాహ్యఆధారశ్శత్రుః కావ్యత్వా
దితిభావః. ఏష పార్థివోఽగ్నిః కరణ మాధేయ ఇత్యర్థః. ప్రకాశాత్మికత్వా దితి
భావః. త్రియం వా గూర్భ రగ్నిశ్చ తుల్యప్రమాణం భవతి. చిత్తస్య ద్వాః ద్వి
లోకః వపుః కార్యం శరీర మాధారః. రవిస్తు కరణ మాధేయః త్రియం తుల్య
ప్రమాణం భవతి. తయోర్వాఙ్మనసయో ర్ద్వద్వస్య సమాగమాద్ధేతో రసపత్నః
ప్రభుః ప్రాణ సమభవత్. అతఏవ ప్రాణోపాసకః పురుషో సపత్నో భవతి.
ప్రాణస్యతు ఆమ్బు ఆప శ్శరీర మాధారః. శరీ చద్విః కరణ మాధేయః. త్రియం
తుల్యప్రమాణం భవతి. ౬౨

శ్లో॥ ఏతైశ్చ త్రిభిరేవ సర్వభువనం వ్యాప్తం హ్యనన్తై స్సమై
రవ్యస్తా స్త ఇమే ప్రజాపతి రమూ న్యోఽధీ రుపాస్తేఽర్చగాన్
లోకం సోఽస్తయుతం జయ త్యథ పుమా నేతా సపాస్తేతు యోఽ
నన్తా నేవ సలోక మశ్చుతి మహా నన్తాతిగం శాశ్వతమ్. ౬౩

వ్యా.-అనన్తైః అపరిచ్ఛిన్నైః సమైః పరస్పరం తుల్యై రేతైః త్రిభి ర్వాఙ్మనః
ప్రాణై స్సర్వంచ సకల మపి భువనం వ్యాప్తమేవ హిః ప్రసిద్ధా. యద్వా హియన్తా
దేవం తస్మాత్. అవ్యస్తా స్సమస్తా స్త ఇమే త్రియః ప్రజాపతిరేవ ప్రజాపతే
రాత్మభూతా ఏవేత్యర్థః. సమష్టిః జ్ఞాభిమానిత్వా త్ప్రజాపతే రితిభావః. అమూ
ననన్తా సపి త్రికో అధీ ర్ద్వద్వబుద్ధి ర్యః అన్తగా స్పరిచ్ఛిన్నా సపాస్తే పరిచ్ఛిన్న త్వేన
చిన్తయతి సః అ స్తయుతం పరిచ్ఛిన్న మేవ లోకం జయతి. పరిచ్ఛిన్న ఏవ జాయతే
నైతేషా మాత్మభూతో భవతీత్యర్థః. అథ యః పుమా నేతా ననన్తా సపాస్తే న ఏష
మహాన్ అన్తాతిగ మపరిచ్ఛిన్న మతఏవ శాశ్వతం లోక మశ్చుతి ప్రాప్నోతి
సర్వాత్మభూతో భవతీ త్యర్థః. ౬౩

శ్లో॥ య స్సంవత్సర ఏష షోడశకలః ఖ్యాతః ప్రజేశః కలా
ఆనన్ పశ్యద్దశ క్షిపా స్తత ఇయం సా షోడశీ యా ధృవా
శుక్లే నిష్ఠి రసౌ ప్రపూర్యత ఇవాపక్షీయతే కృష్ణకే
షోడశ్యా నిశ మేత్య మా మనుగత స్సర్వం జగ త్ప్రాణభృత్. ౬౪

వ్యా.-పితా పాక్షేన కర్మణా సప్తాన్నాని సృష్ట్వా త్ప్రాణాత్మనేఽకురుతే
త్యుక్తమ్. ఇమానిచ త్రిణి పాక్షకర్మఫలభూతాన్యేవ పాక్షతాయా ఏషు

సత్త్వోత్. పాఙ్క్త్యం పాఙ్క్త్యం. నను మాతా పితా ప్రజా విత్తం కర్మేతి
 పఞ్చనా మ్మధ్యే మాతాపితృప్రజాత్రయమేవోక్తం పృథివ్యగ్ని మాతా దివా
 దిత్యే పితా ప్రాణః ప్రజేతి. విత్తకర్మణీతు నోక్తే అతః కథం పాఙ్క్త్య మన్న
 త్రయస్యే త్యతః-యథాత్మాది. య ఏష దృశ్యమాన స్సంవత్సరః కాలాత్మా
 షోడశకలః ప్రజేతః ప్రజాపతి శ్వస్త్రీరూప ఇతిభావః ఖ్యాతిః ప్రసిద్ధః. తత స్తస్య
 ప్రజాపతేః పఞ్చదశ క్షపా రాత్రీయవ కలా ఆనన్ యా ధ్రువా తిధి స్సేయం
 షోడశీ షోడశానాం పూరణీ కలా భవతి. అసౌ శుక్లే శుక్లపక్షే నిష్ఠి రాత్రిభిః
 ప్రపూర్యత ఇవ ప్రకర్షణే పూర్యత ఏవ కృష్ణ కే కృష్ణపక్షే నిష్ఠి రపక్షీయతే. అసౌ
 షోడశ్యా కలయా ప్రాణభృ త్సప్రాణం సర్వం జగ దనుగతః అనుప్రవిష్టస్స న్న
 మాం నిశ మమావాస్యాఖ్యాం రాత్రీ మేతి ప్రాప్నోతి. అమావాస్యాయాం రాత్రౌ
 షోడశ్యా కలయా సర్వం ప్రాణజాత మనుప్రవిశ్య వర్తతే చంద్రమాణ్యర్థిః. అత
 ఏవ తస్య బహిః పృథగనుపలమ్భ ఇతిభావః. ౬౪

శ్లో॥ తత్ప్రాతః ప్రతిప ద్యుదేతి స తతో మాయాం నహన్యాదపి
 త్సుద్రం జ స్తమపి ప్రపూజయితు మిత్యుక్తాం శరద్దేవతామ్
 య స్సంవత్సర ఏష ఏవ స పుమా నేవంవిద స్తస్య త
 ద్విత్తం పఞ్చదశామన నిహి కలా ఆత్మాస్యవా షోడశీ. ౬౫

వ్యా.-తత్తతః ప్రాతః ప్రతిపది తీథౌ స చంద్రమా ఉదేతి తతో హేతోః
 అమాయా మమావాస్యా యాం త్సుద్ర మత్యల్పం పాపాత్మకం వా జ స్తుం కృకలా
 సాదినుపి న హన్యా దపి నై వ హింస్యాత్. సర్వాణి భూతాని ప్రవిశ్య స్థితత్వా దమా
 యాం సోమ దేవతాయాః త్సుబ్రజన్తావపి సాస్త్యేవేతి కృత్వా తదాప్రాణిమాత్రం నహ
 న్యా తద్దనసస్య చంద్రహాససప్రాయత్వా దితిభావః. నను సహింస్యా త్సర్వభూతా
 న్యన్యత్ర తీర్థేభ్యితి ప్రతిషిద్ధేవ హింసేతి కుతః పునరుక్త మమాయాం నహ
 న్యాదితి అతః. శరద్దేవతాం ప్రకృతసంవత్సరాభిమానిసోమదేవతాం ప్రకర్షణ
 పూజయితు మిత్యేవ ముక్తం సోమదేవతా స్తుత్యర్థ మమాయాం న హన్యా దిత్యు
 క్తం సాధారణ్యేన సర్వత్ర నిషిద్ధాపి హింసా విశేషతోమావాస్యాయాం నిషి
 ధ్యమానా సోమదేవతాపూజార్థేవ తస్మా దమాయామేవ నహన్యా దితరతిధిషు
 హన్యాదేవేతి నాత్ర కల్పయితు ముచితం విరోధా దితిభావః. య స్సంవత్సరః
 సంవత్సరాత్మా ప్రజాపతిః సారోక్ష్యేణ నిర్దిష్టః స ఏష ప్రజాపతి మాత్మత్వేన
 విధితవా స్ఫురుష ఏవ ఏవంవిద స్తస్మాస్య పురుషస్య విత్తమేవ పఞ్చదశకలో

ఇత్యామనన్తి. హిః ప్రసిద్ధా. ఆత్మావా ఆత్మైశ్చ శరీరమేన షోడశీ కలా భవతి ఏవం షోడశకలాః పురుషసేన ప్రాపతి రిత్యర్థః. ౬౧

శ్లో॥ విత్తేనైవ స పూర్యతేచ పురుషో నృధేనచ క్షీయతే
క్షీణేనైవ కలాభి రిన్దు రణో నేమ్యానివ చ్చాత్మనః
విత్తం తత్పరివారభూత మఖిలే క్షీణేపి తస్మిన్నసా
వాత్మా జీవతి నాభివ ద్యది పున ర్విత్తేన సమూర్ధతే. ౬౨

వ్యా.-సచ పురుషః విత్తేన నృధేన సతా పూర్యతే విత్తేన క్షీణేన సతాతు క్షీయతే యథా ఇన్దుః కలాభి ర్నృధాభి స్సతీభిః పూర్యతే కలాభిః క్షీణాభి స్సతీభిః క్షీయతే తద్వత్. అతఏవ విత్తస్య పంచదశకలాసామ్య మితిభావః. తత్తస్మాత్ అరిణ శ్చక్రిస్య నాభే రిత్యర్థః. నేమ్యాదివత్. ఆత్మనః షోడశకలాస్థానీయస్య దేహస్య విత్తం పరివారభూతం నాభీస్థానీయ ఆత్మా నేమ్యాదిపరివారస్థానీయస్తు విత్త మిత్యర్థః. తస్మిన్ విత్తే నేమ్యాదికేచ పరివారే అఖిలే క్షీణేపి అసా వాత్మా దేహః నాభివత్ జీవతి యది తస్మిన్ విత్తేన పున సమూర్ధత ఏవ. యథా నాభిః పున ర్నేమ్యాదిభిః ధనికః కాలవశా ద్దారిద్ర్యమాపన్నోపి సమృతశ్చే త్పున ర్విత్తం సమృదయేదేవ. యథా చాస్త్రీ ధృవాకలా క్షీణాపి పునః పంచదశ కలాభి శ్చక్రపత్నే పూర్యతే తద్వ ద్విత్తేన క్షీణోఽప్యాత్మా పునర్విత్తేన పూర్యేతైవేత్యభిప్రాయః. పంచదశకలానాం సతోర ప్యాగమాపాయయో ర్యథా ధృవా కలా ఆగమాపాయరహితత్వా ద్ధృవైవమేవ విత్తప్యాగమాపాయయో సతోర ప్యాత్మా ధృవపవాగమాపాయరహితత్వాదితి ధృవకలాసామ్యమా త్మనః పిణ్డసోఽక్షమితి వేద్యమ్. ౬౩

శ్లో॥ లోకా స్సన్తి భువి త్రియో నరపితృస్వర్గాభిమానాశ్చియాః
పుత్రేణైవ మనుష్యలోక మముకం లోకం పితౄణాం కృతైః
మర్త్యో దేవపదం జయే దనఘయా సర్వోత్తమం విద్యయా
విద్యా తత్ఫలు సాధనేషు సకలే శ్వత్సత్తమేతి స్మృతా. ౬౪

వ్యా.-అథ పుత్రాదీనాం సాధనానాంసాధవిశేష సమృద్ధోఽభిధీయతే. భువి సంసారభూమా. నరపితృస్వర్గాభిమానాశ్చియాః సరాణాం పితౄణాం స్వర్గచ్ఛస్తీతి స్వర్గాదేవా స్తేషాంచ యోఽభిమానః మమాయం లోకకృతి తస్మాశ్చియా శ్రుయ ఏవలోకా స్సన్తి మర్త్యః అధిక్మతో మనుష్యః తత్త్ర మనుష్యలోకం పుత్రేణైవ జయేత్. పితౄణాం లోకం కృతై రగ్నిహోతాదికర్మభి రేవ జయేత్. సర్వో

త్తమం దేవపదం దేవలోక మనఘయా విద్యయా అపరవిద్యయై వేత్త్యర్థః. జయేత్
పరవిద్యాయా బ్రహ్మభావఫలకత్వా దితిభావః. తత్తస్మా దుత్తమదేవలోకప్రాప్త
కత్వా దిత్త్యర్థః. సకలేషు సాధనేషు విద్యా అత్యుత్తమేతి స్మృతా ఖలు. ౬౦

శ్లో॥ ప్రైష్యంతం పురుషో యదైష మనుతే స్వం పుత్రీమారా త్తదా
బ్రహ్మ త్వ మ్భవసి త్వమేవ వివిధో యజ్ఞశ్చ లోకో భవాన్
ఇత్యాహాధ సుత స్త మాహ పితరం బ్రహ్మస్మి యజ్ఞోఽస్మ్యహం
లోకోఽస్మితి మృతః పితా ప్రవిశతి ప్రాణై స్సలోక్యం సుతమ్. ౬౧

వ్యా.-యదా ఏష పురుషః. స్వ మాత్మానం ప్రైష్యంతం మ్రియమాణం
మనుతే మన్యతే తదా ఆరాత్మమీషే పుత్రీ ముద్దిశ్య త్వం బ్రహ్మ భవసి వివిధో
యజ్ఞశ్చ త్వ మేవ భవసి భవాన్ త్వమేవ లోకో భవతి ఇత్యాహ. అథ సుత స్తం పిత
రం ప్రతి అహం బ్రహ్మోఽస్మి అహం బ్రహ్మయజ్ఞోఽస్మి అహం లోకోఽస్మి ఇత్యాహ.
సచ మృతః పితా ప్రాణై స్సమం లోక్యం లోకార్హం సుతం ప్రవిశతి. అత్రేదం
బోధ్యమ్. విద్యాకర్మభ్యాం దేవపితృలోకప్రాప్తి ర్విదితైవేతి పుత్రేణ మనుష్య
లోకజయ స్యావిదితత్వా తద్బోధనార్థం ప్రవృత్తోఽయం శ్లోకః. మరణోన్ముఖః
పితాపుత్ర ముద్దిశ్య హే పుత్ర యన్మయాధీతమనధీత మవశిష్టంవాబ్రహ్మ వేదోఽస్తి
త త్వమేవ త్వయై వాధ్యేతవ్యం మమ కాలాభావా దితిభావః. తథా మయా అను
ష్ఠితా అననుష్ఠితా శ్చానుష్ఠేయా యే యజ్ఞా స్సన్తి తే సర్వే త్వయై వానుష్ఠేయా
ఇత్యభిప్రాయా దాహ - త్వమేవ యజ్ఞఇతి. ఏవం యే మయా జితా అజ
తాశ్చ జేతవ్యా లోకా స్సన్తి తే సర్వే త్వయైవ జేతవ్యా ఇత్యాహ - త్వం లోక
ఇతి. ఏవం పిత్రానుశిష్టః పుత్రీ స్తథైవేతి ప్రతిపదతి - బ్రహ్మస్మిత్వాది. ఏవం
పితృర్థం పితృకర్తవ్యజాతం పుత్రీవ కృత్వా పితరం పితృలోకాదికం గమయతీతి
పుత్రోఽయం లోక్య ఇత్యుచ్యతే. అమంచ సుతం మరణోత్తరక్షణఏవ పితా
వాఙ్మనఃప్రాణై రావిశతి. అధ్యాత్మపరిచ్ఛేదహేత్వపగమా త్పితృ ర్వాఙ్మనః
ప్రాణాః స్వేనాధిపైవికేన రూపేణ పృథివ్యగ్నాద్యాత్మానా భిన్నఘటపృథీవ
ప్రకాశవ త్సర్వ మావిశన్తి. తైః ప్రాణైస్సహ పితా ప్యావిశతి వాఙ్మనఃప్రాణాత్మ
భావిత్యా త్పితృః యస్మాదేవం పితా పుత్రీమేవ ప్రవిశతి తస్మాత్ యస్మైవ
మనుశిష్టః పుత్రో భవతి సోఽస్మిన్నేవ లోకే వర్తతే పుత్రీరూపేణేతి నైవ
మృతో మస్తవ్య ఇత్యర్థః. తథాచ శ్రుతిః 'సోస్యాఽయమితర ఆత్మా పుణ్యభ్యః
కర్మభ్యః ప్రతిధీయత్' ఇతి. స పుత్రీః అన్య పితృ రిత్యర్థః. అతపవాపుత్రీన్య గతి

రాస్తీతి స్మర్యతే. ఏవం పితా మృత్వాపి పుత్రీయాపేణ మనష్యలోకే స్థిత్యా
మానుషా భోగా ననుభవతీతి మనష్యలోకో జయ్యః పుత్రేజైవే త్యుక్తమితి. ౬౮

శ్లో॥ పిత్రా య న్నకృతంచ కృత్యమపి త త్కృత్వా స్వయం బంధనా

దేనం మోచయతీతి పుత్రపదభా గేవంవిధ స్సక సుతః

పుత్రేణ పృతితిష్ఠతీహ జనకః ప్రేతం విపాపం తతో

దైవః ప్రాణగణోఽమృతో విశతి తం దైవీతు వాక్ ట్సూనలాత్. ౬౯

వ్యా.-ఏవంవిధోఽనుశిష్ట స్సక యోగ్య స్సుతః పిత్రా యత్కృత్యం నకృ
తం చాపిశబ్దాభ్యాం యత్సావశేషం కృతం త త్స్వయం కృత్వా బంధనా త్కర్త
వ్యశేషసద్భావరూపా దేనం పితరం మోచయ తీతిహేతోః పుత్రపదభా గ్భవతి
పుత్రీ ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. పితు శ్చింత్యం పూరయిత్వా త్రాయత ఇతి పుత్రీ ఇతి
వ్యుత్పత్తే రితిభావః. జనకః పితా ఇహ మనష్యలోకే పుత్రేజైవ పృతితిష్ఠతి పుత్రీ
రూపేజైవ స్థితిం లభతే. తతోఽథ. ప్రేతం మృతం విపాపం చ పితరం దైవః
హిరణ్యగర్భసమ్బుద్ధి అమృతః అమరణధర్మా ప్రాణగణః వాగాదిప్రాణసము
దాయః విశతి. తత్ర దైవీ వాక్తు తం ట్సూనలాత్ ట్సూ చానలశ్చ తయో
స్సమాహారాత్. పృథివ్యా అగ్నేశ్చేత్యర్థ స్సకాశా దాగత్య విశతి. అయం
భావః. సర్వేషాంహి వాచ ఉపాదానభూతా దైవీ వా క్షృణివ్యగ్నిలక్షణాః
అవిదుషస్తు సా అసజ్గాదిదోషై ర్నిరుద్ధా విదుష స్తద్దోషాపగమే ఆవరణభజ్జ ఇవో
దకం ప్రదీపప్రకాశవచ్చ వ్యాప్నోతి తదేత దుచ్యతే పృథివ్యా అగ్నే శ్చైవం
దైవీ వా గావిశతీతి. ౬౯

శ్లో॥ య త్రోక్తం వితథం న వా గ్భవతి సా దైవీ త దేనం దివ

స్సూర్యా దైవ మశోక మావిశతి హృన్మోదాత్మకం సర్వదా

అదభ్య శ్చస్త్రీమనశ్చ దైవ ఉదితః ప్రాణో వ్యథశ్చాక్షయ

శ్శోచస్త్రేన మయే త్ప్రజాపున రమాం పుణ్యస్తు తం గచ్ఛతి. ౭౦

వ్యా.-దైవ్యా వాచో లక్షణమాహ - యత్రోక్తమితి. యయా ప్రోక్తం
వితథం మోక్షం నభవతి సా దైవీ వా గ్భవతి. తత్తతః తథేతివా ఏనం
మృతం విద్వాంసం దివ స్సూర్యాచ్చ సకాశా త్సర్వదా మోదాత్మక మత
ఏవాశోకం దైవం హృత్ మన ఆవిశతి. తథా అదభ్య శ్చస్త్రీమనశ్చ సకాశా
దవ్యథః అక్షయశ్చ దైవః ప్రాణః ప్రాణనాయః ఏన మితిశేషః ఇతః ప్రాప్తః
ప్రవిష్ట ఇతియావత్ భవతి. ఉదిత్యవ్యయ మప్యర్థకం ప్రాణ ఉత్ ప్రాణ

శ్చేత్యర్థః. వృత్తాంతాః; వేదయోగి వాక్పివేశే హ్యోన్యో న్యాయోఽనుసన్ధేయః. ఏన ముద్దిశ్య శోచన్తే ప్రజా పునః ప్రజాతు అమాం దుఃఖమేవాయేత్. అమాశ్చ్యో గౌరభాగ్యవాచీ లక్షణయా దుఃఖం బూతే దౌర్భాగ్యంహి దుఃఖజనకమ్. తన్మ విద్వాంసం మృతం పుణ్యం శుభమేవ గచ్ఛతీ నతు పాపమ్, నచ విదుషో మోక్ష ఏవ భవితవ్య ఇతి కథం వాగాదిసమ్బన్ధోఽస్యోక్తా ఇతి వాచ్య మపరవిద్యావా నే వాయంవిద్వా న్నతు పరవిద్యావా నిత్యుక్తత్వాత్. అపరవిద్యానతామేవ విద్యా తారతమ్యా త్ప్రజాపత్యాస్త దేవభావాపత్తిః. ఏవం సంసారవిషయత్వా దేవాస్యా అపరవిద్యాత్వం తస్మాదపరవిద్యాయాః పరమం ఫలం ప్రాజాపత్యభావాపత్తిరేవ త చ్చేహ దర్శితం హైరణ్యగర్భః ప్రాణగణ స్త మావిశతీతి. ౭౦

శ్లో॥ నో దేవా నఘ మేతి స హ్యుపగతో దైవం స్వభావం మృతో
యో వేదేతి భవత్యయం సహి పునా నాత్మాఽఖిలప్రాణివామ్
సర్వజ్ఞంచ హిరణ్యగర్భమివ తం విద్వాంస మేనం జగ
ద్దుఃఖాదుఃఖకలాభిమర్శరహితం భూతా న్యవ స్త్యస్వహమ్. ౭౧

హ్యాయా.-నను విద్వాంస మేనం పుణ్యమేవ గచ్ఛతీత్యుక్తం తత్ర కో హేతు రతతహ - నోఽతి. దేవా నఘం పాపం నోవతి నప్రాప్నోతి పుణ్యకర్మభిరేవ దేవ శరీర స్థానైర్భూత్వా దితిభావః. నను భవన్తు దేవా నిష్పాపాః ప్రకృతవిదుషః కథం మర్త్యస్య నిష్పాపత్వ మతతహ - స ఇతి, హియస్తా త్సవిద్వా న్మర్త్యోఽపి మృతస్సౌ దైవం స్వభావం శరీర ముపగతః ప్రాప్తవాన్. య ఇతి వేద సోఽయం పునా నఖిలప్రాణినా మాత్మా భవతి. హిరణ్యగర్భవ దితిభావః. హిః ప్రసిద్ధా. సర్వభూ తానాం వా గృహతి మనో భవతి ప్రాణో భవతీతి కృత్వా ఆత్మా భవతీత్యుక్త మాత్మనో వాఙ్మయత్వా న్మనోమయత్వా త్ప్రాణమయత్వాచ్చ. వాఙ్మనః ప్రాణేష్వేవ లోకానా మాత్మబుద్ధిసత్త్వాచ్చ. హిరణ్యగర్భవత్ త్వీన్నాత్మదర్శి విద్వాసపి అపరిచ్ఛిన్నవాగాదిరూపతాం ప్రతిపద్యతఇతి పరమార్థః. ఏవం సర్వా త్మత్వాదేవ సర్వజ్ఞం తథా అపరిచ్ఛిన్నబుద్ధిత్వాదేవ జగద్దుఃఖాదుఃఖకలాభిమర్శ రహితం జగతో లోకస్య దుఃఖాదుఃఖయో స్సఖిదుఃఖయోః కలాయా లేశస్యాపి అభిమర్శేన సమ్బన్ధేన రహితం వర్జితం త మేనం ప్రకృతం విద్వాంసం హిరణ్యగర్భ మివ అన్వహం సదాపి భూతాని సర్వే ప్రాణినః అవన్తి పూజయన్తి స్తువన్తితివా. హిరణ్యగర్భవ దస్మాపి ప్రాజాపత్యే పదే వర్తమానత్వా దితిభావః. ౭౨

శ్లో॥ కర్మాణీశ్వరనిర్మితాని సకలా సృణోస్య మీర్వాణం డధు
ర్వక్ష్యామ్యేవ సదేతి వాగ్వృత మథా ద్ద్రక్ష్యామ్యహంవేతి దృక్
శోష్యామితిచ సా శ్రుతి స్తదితరాణ్య ప్యేవ మాత్మక్రియాం

మృత్యు స్తా స్యరుణత్ శ్రీమాకృతిధర శ్శాన్తిం యయు స్తా స్యథ 29

వ్యా.- అధై తేహం ప్రాణానాం కస్య కర్మ వృతత్వేన ధారయితవ్యమితి
మీమాంసా క్రియతే. ఈశ్వరనిర్మితాని ప్రజాపతినా సృష్టాని కర్మాణి కరణాని
సకలాస్యపి అనోస్య మీర్వాణం డధు స్సుధా మకుర్వత. తత్ర వాక్ అహం
సదా వక్ష్యామ్యేవ సతు కదాచిదపి వదనవ్యాపారాదుపరతాస్యామితి వ్రత మథాత్
దధార. అహం ద్రక్ష్యామ్యేవేతి దృగ్వృత మథాత్. అహం శోష్యామ్యేవేతి సాప్ర
సిద్ధా శ్రుతి ర్వృత మథాత్. తదితరాణ్యసి-తేభ్యోఽన్యాన్యపి రసనఘ్రాణాదీని ఆత్మ
క్రియా మ్పృతి స్వాదనాఘ్రాణనాటికర్మప్రతి ఏవం పూర్వదద్వృత మధురితి వచన
విపరిణామేనాన్వయః. అహం సదాపి స్వాదయేయ మితి రసనం జిహ్వేయ మితి
ఘ్రాణంగచ్ఛేయ మితి పాచఃగృహ్ణీయామితి కరః స్పృశేయ మితి త్వక్ విస్పృజేయ
మితిపాయుః యభేయమి త్యుపస్థం చ వ్రతం దధార ఇత్యర్థః. తాన్యేవం ధృతవ్రతాని
కరణాని వాగాదీని మృత్యుః మారకః శ్రీమాకృతిధరస్సన్ అరుణత్ రుగోధ.
అథ మృత్యునిరోధాన స్తరం తాని శ్శాన్తిం శ్రీమం యయుః. దృశ్య తేహి వదన
గమనాదివ్యాపారై ర్వాక్పాదాదీనాం శ్రీమః. 29

శ్లో॥ తాని ప్రాణ మమృత్యువిద్ధ మథ సః శ్రేష్ఠోఽయ మాయంస్తథా
నాయన్ శ్శాన్తిమ్యతి నో య దిత్యుడమనన్ రూపం డధు స్తస్యచ
ప్రాణా ఇత్యతవవ తా స్యభిధయా గీయస్త ఏవంవిదా
య స్సుర్థాం కురుతే స నశ్యతి పుమాన్ శుష్యచ్ఛరీరః క్రిమాత్. 23

వ్యా.- అథ తాని కరణాని కర్తృవద మిదమ్. అమృత్యువిద్ధం ప్రాణం
దృష్ట్వా ఇతిశేషః. యద్యస్మా దయం ప్రాణః ఆయన్ సంచర న్నో శ్శాన్తిమ్యతి
తథా నాయ న్నసంచరన్నసి నో శ్శాన్తిమ్యతి జంగమేషు ప్రాణసజ్జారః స్థావరేషుతు
తదభావ ఇతి వివేకః. తస్మాదితిశేషః సః అస్మాకమృధ్యే అయంశ్రేష్ఠః భవతీతి
శేషః ఇతి ఉడమనన్ నిశ్చితవస్తః. తస్య ప్రాణస్య రూపం డధు ర్ధృతవస్తశ్చ-
ప్రాణరూపమే వాత్మత్వేన ప్రతిపన్నా ఇత్యర్థః. అన్మద్వృతాని మృత్యో ర్వార
ణాయ నపర్యాప్తనీతి ప్రాణవృతమేవ దధు రితిభావః. ప్రాణస్య వృతం చల
నాత్మకమ్ వాగాదీనిచ చలనాత్మకాన్యేవేతి ప్రాణవృతధారిత్యం కరణానాం

బోధ్యమ్. అతఃప పాణిణతపధారిత్యాదేవ తాని కరణాని పాణిణ ఇత్యభిధయా
పాణిణశబ్దేన గీయంతే శ్రేష్ఠస్యహి నామ విభ్రాంతి జనాః ఏవంవిదా సర్వకర
ణానాం పాణిణతత్వాదికం యో వేద తేన యః స్పర్ధాం కురుతే స పుమాన్
కృమాత్ శుష్యచ్ఛరీరస్సక్ సశ్యతి మ్రియతే ఇత్యధ్యాత్సముక్తమ్. 23

శ్లో॥ ధత్యోమి త్యసలో ౭హిమాంశు రమన త్తప్స్యమ్యహం వే త్యథో
భాస్యామితి శశీ తదైవ సకలా దేవాః పరే మేనిరే
స్వం స్వం శ్రేష్ఠ మధామనస్త ఇతి తే నిష్లాచ మాపు స్తతో
వాయు శ్రేష్ఠతమో బభూవ య దయం నిష్లాచ మాయాతి నో. 2౪

వ్యా.-ఏవ మధ్యాత్మ ముక్త్యా అధిదైవత మధోచ్యత ఇత్యేత త్ప్రకరణ
విభాగజ్ఞాపనార్థ మథో ఇతిపదమ్. అహం ధత్యోమ్యేవ జ్వలిమ్యా మ్యేవేతి అసలో ౭
గ్నిరమనత్ ప్రతం దధే ఇత్యర్థః. అహిమాంశు సూర్యః అహం తప్స్యమ్యేవే
త్యమనత్. శశీ అహం భాస్యామ్యేవేత్యమనత్. ఏవం పరే అన్యేషి సకలా దేవాః
మేనిరే ప్రతం దధిరే ఇతి ప్రతం ధృత్వా స్వం స్వం శ్రేష్ఠ మామ నస్తః మన్వా
నా స్తే అధ కృమేణ నిష్లాచ మస్త మాపుః స్వస్వకర్మభ్య ఉపగతా బభూవు
రిత్యర్థః. అతో ౭ గ్నోదయో శ్రేష్ఠా ఆసన్నితిభావః. తేషా మ్మధ్యే వాయుః
శ్రేష్ఠతమో బభూవ తత్ర హేతుమాహ - య దితి. యద్యస్మా దయం వా
యు ర్నిష్లాచం నో ఆయాతి సప్రాప్నోతి నాస్తమేతి తస్మాదితి పూర్వేణాన్వ
యః. సూర్యచంద్రాగ్నోదీనా ముదయాప్యయదర్శనా ద్వాయోశ్చ తదదర్శనా
త్సూర్యాదీనాం సదాపి స్ఫురణాదర్శనా ద్వాయోస్సదాపి స్ఫురణాదర్శనాచ్చ ప్రాణ
వాయువ ద్బాహ్యవాయురపి శశిమరహితో నాశరహిత శ్చేతిభావః. 2౪

శ్లో॥ వాయోః పాణితపవ చక్షు రరుణ శ్చోదేతి యా త్యప్యయం
తం దేవా విదధుశ్చ ధర్మమయమే వాద్యాపి స శ్వో భవేత్
మృత్యు ర్గాం వభజే దితీచ్ఛతితు యః పాణ్యా దపాన్యాచ్చ స
ప్రత్యేవం దృఢధీ స్సహోక మధవా సాయుజ్య మస్యాపున్నయాత్. 2౫

వ్యా.- అరుణ సూర్యః వాయో స్సకాశా దుదేతి అవ్యయ మస్తంచ యాతి
అర్థా ద్వాయావేవ కార్యస్య స్వకారణపవ లయ ఇతి నియమాత్. వాయో రగ్ని
రితి వాయుకార్యత్వా దగ్నే స్తేజోభూతస్య సూర్యస్యచ తేజోమయత్వాదితి.
యద్వా సూర్యే ౭స్తమితే ౭పి రాత్రౌ వాయు ర్జాగ ర్గీతి వాయూ సూర్యస్య లయః
వాయోరే వోదయశ్చ. ఏవం చక్షుః పాణితపవ పాణిణాదే వోదేతి పాణితః

ప్రాణేవ వాప్యయ మస్తం యాతి పురుషస్య స్వావస్థాయాం ప్రాణ సైక్ సైక్ సవ్యాపారత్వా చ్చక్షురాదీనాం నిర్వాప్యపారత్వాచ్చేతిభావః, “యదానై పురుషః స్వపితి ప్రాణం తర్హి వాగ ప్యేతి ప్రాణం మనః ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం యదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధిపునర్జాయంత” ఇతిశ్రుతేశ్వ. దేవా వాగాద యోఽగ్నోదయశ్చ తం ధర్మం ప్రాణవ్రతం వాయువ్రతంచ విదధు శ్చక్రిరే. సోఽయమేవ ధర్మః అద్యావ్యస్తి శ్లోఽపి భవేత్ భవిష్యతి. నాస్యచలనాత్మకస్య ధర్మస్య కదాచిదపి విహతిః యథా వదనాదీనాం ధర్మాణాం శ్రమేణ విహతిః, అతఏవాభగ్నవ్రతః ప్రాణో వాయుశ్చ అన్యే దేవాస్త భగ్నవ్రతా ఇత్యుక్తమ్. యస్తు మాం మృత్యు శ్చౌమహాసో నిభజే దితీచ్ఛతి కామయతే స పుమాన్ ప్రాణ్యా దపాన్యాదేవ ప్రాణవ్రతమేవ కుర్యాన్నతు వాగాదివ్రతం వదనాదిక మిత్యభిప్రాయః. ఏవంవ్రతీ ప్రాణవ్రతధారి పుమాన్ దృఢధీ స్స సర్వభూతేషు వాగాదయోఽగ్నోదయశ్చ మదాత్మకాపవ అహం ప్రాణ ఆత్మా సర్వపరి స్పర్దకృ దితి నిశ్చితబుద్ధి ర్భూత్యేత్యర్థః. అస్య ప్రాణస్య సలోకం సమాసలోక మధవా సాయుజ్య మాపునయా ద్గచ్ఛేత్. విజ్ఞానోత్కర్షతారతమ్యా త్సలోక్య సాయుజ్యయో ర్వికల్పః. యస్య ప్రాణాత్మభావవిజ్ఞాన మతీవ దృఢం స సాయు జ్యం యాతి యస్యతు మస్తం స సలోక తాం యాతీతివివేకః. ౭౫

శ్లో॥ తస్మిన్ సన్నిహి నామరూపకృతయో నామ్నాస్తు వా గుచ్యతే
ఉక్థం బ్రహ్మచ సామ చేతి కలనా దాత్మప్రదానా త్తథా
సామ్యా దూపచయస్య చక్షు రితివా దేవాః పునః కర్మణా
మాత్మైత త్త్రయ మేక మేత దమృతం సత్యేన సజ్ఞాదితమ్. ౭౬

వ్యా.-నామరూపకృతయ స్తిసోహి సన్ని. నామ రూపం కర్మచే త్యేత త్త్రయమేవాస్తి సర్వేషామ ప్యనాత్మవస్తూనా మేత త్త్రయ ఏవాస్తరాభవాత్. స హ్యేతత్త్రయాతిరిక్తం కిచ్చి దనాత్మవ స్త్వస్తి. తత్ర నామ్నాస్తు వాక్. కలనా దుత్పదనాద్ధేతోః - ఉక్థమితి. ఆత్మప్రదానా త్వరూపదానా ధేతో ర్బ్రహ్మేతి తథా సామ్యాత్ నామభి సామ్యాద్ధేతో సామేతిచ ఉచ్యతే. ఉక్థితం సర్వ మస్మా దిత్యుక్త ముపాదానం నామ్నాం శబ్దవిశేషాత్మకానాం వాక్యబ్రహ్మాన్యా త్మికా ఉపాదానం ఘటకరకాదివిశేషాణాం మృదివ బ్రహ్మ ఆత్మా. ఘటాదీనాం మృదేవ వాచైవ నామ్నా మాత్మలాభో భవతీతి నామ్నాం వాగ్బ్రహ్మ. ఘటా దీనాం మృదతిరిక్తస్వరూపస్యేవ నామ్నాం వాగతిరిక్తస్వరూపాభావా దితి

భావః. తథా వాక్ సర్వై రామభి స్సమా శబ్దసామాన్యత్వా దితిభావః. ఇతి నూపచయస్య సర్వేషాం రూపవిశేషాణా మ్న చక్షుర్వా చక్షుశ్చబ్దోఽత్ర లక్షణయా చక్షుర్విషయం రూపసామాన్యం వక్తి ఇతి పూర్వవదేవ. ఉక్థం బ్రహ్మచ సామచే త్యుచ్యతే కలనా దాత్మప్రదానా త్సామ్యా చేతి. తథా కర్మణాం పునఃచలనాదికర్మవిశేషాణాం సర్వేషామపి దేహః కర్మోపలబ్ధిసానత్వా ద్దేహ స్యాత్ర దేహశబ్దేన కర్మసామాన్య మభిధీయతే. కలనా దాత్మప్రదానా త్సామ్యాచ్చ క్రమేన ఉక్థం బ్రహ్మసామచ భవతీ త్యుచ్యతే. ఏత త్త్రయం నామ సూపం కర్మచ ఆత్మా కార్యకరణసంఘాతః తద్రూప మిత్యర్థః. అతవ ఏక మ్భవతి. కార్యకరణసంఘాతాత్మనా త్రియమ ప్యేత దేకమేవేత్యర్థః. నామాది త్రియవైవ సమాతమాత్రీత్వేన నామాదిత్రీయాతిరిక్తసంఘాతపదార్థాభావా న్నామాదిత్రీయమ ప్యేక ఆత్మైవేతిభావః. ఏకస్మి న్న స సంఘాతే కార్యకరణ రూపేణావాన్తరవిశేష మాహ-ఏతదితి. అమృతం స్థూలదేహనాశే ప్యవినాశి ఏతత్కరణభూతం ప్రాణాఖ్య మాత్మశబ్దవాచ్యం వస్తు. సత్త్వేన సతీవాయ్వా కాశౌ త్యత్ తేజోజలపృథివ్యః. సచ్చ త్యచ్చ సత్త్వం భూతపంచకం తేనసత్త్వేన భూతపంచకాత్మకాభ్యాం నామరూపాభ్యా మిత్యర్థః. కార్యభూతేనాత్మనా శరీరేణేతియావత్. సచ్ఛాదితం సమ్యక్చన్నమ్. అప్రకాశీకృత మిత్యర్థః. అతవ ఏ శాస్త్రార్థపరిజ్ఞానశూన్యస్య స్థూలదేహాతిరిక్తసూక్ష్మదేహానవబోధః. స్థూలదేహ ఏవాత్మబుద్ధిశ్చ యద్య ప్యయం ప్రాణాఖ్యో ప్యాత్మా వస్తుతో నాత్మైవచ్చన్న శ్చానేన ముఖ్యాత్మా తథాపి అపరవిద్యాయా మస్యాం ప్రాణవవాత్మేతి స్థాపిత మేవంప్రాణాత్మభావే దృఢేనతి సచ్ఛాన్మఖ్యాత్మోపదేశ స్సుకర స్సాన్యత్. స్థూ లారున్ధతీన్యాయేనేతి వేదపురుషస్యాశయః. అతవేతఃసార్థ్యం విద్యావిషయ ఆత్మా లధిగస్తవ్య ఇతి బృహదారణ్యకేచ చతుర్థాధ్యాయ ఆరభ్య తే ఇతి. ౭౬

శ్లో॥ ఆదిత్యేఽక్షిచ యోఽస్తి హృ ద్యనుభృతా మ్మూర్ధేతి రాజేతి తం బ్రహ్మేతి ప్రతియా త్యతిష్ఠ ఇతి యో మూర్ధా స రాజా భవేత్ య శ్చంద్రో హృది పాణ్డరామ్బరధర స్సోమశ్చ రాజా బృహ న్నేవం సంవిదితః పుమాం స్త మయతేయ స్సోఽక్షయా న్నోభవేత్.

౭౭

వ్యా.-నామరూపాభ్యాం ప్రాణశ్చన్నఇతి స ఏవ సర్వేషామాత్మేతిచోక్తం ప్రాణసైవ విరాడ్ధిరణ్యగర్భప్రజాపత్యాదినామాని తస్మా ద్యద్భ్రహ్మ సమస్తం వ్యస్తం వా తదిదం హిరణ్యగర్భమాత్రమేవేతి ప్రతిపన్నఃప్రాణాత్మవాదీ గార్హ్యః

బ్రహ్మవిదహ మేవేతి దృష్టస్య బాలాకిః కాశీనాథ మహాశత్రుం గత్వా బ్రహ్మ
తే వదానీతి ప్రతిజ్ఞాయ త మ్రుతి బ్రహ్మేన ముపాస్వేతి బ్రహ్మోపదేశం చకార.
తదేవాహ - ఆదిత్యే త్యాదినా. ఆదిత్యే అక్షిణి చతుషి హృది చానుభృతాం సర్వేషాం
ప్రాణినాం మూర్ధేతి రాజేతి అతిష్ఠః అతీత్య భూతాని తిష్ఠతీ త్యతిష్ఠ ఇతిచ పరిసిద్ధ
ఇతిశేషః. యః పురుషోఽస్తి తం బ్రహ్మేతి యః ప్రతియా త్యుపాస్తే సః అనుభృతా
మూర్ధా అతిష్ఠో రాజాచ భవేత్. యద్వా ఆదిత్యే అనుభృతా మక్షే హృదిచ
యోఽస్తి మూర్ధేతి రాజేతి అతిష్ఠ ఇతిచ ఖ్యాత మితిశేషః. తం పురుషం బ్రహ్మేతి
యః ప్రతియాతి స మూర్ధా రాజాఽస్తివత్ భవేది త్యన్వయః. తథా చస్త్రే
హృదిచ పాణ్డరామృరభరః పాణ్డరవాసాః ఉదకస్య పాణ్డరత్వా త్పాణ్డరస్యోదకవాస
స్తాచ్చేతిభావః. సోమో రాజా బృహన్నిత్యేనం సమ్యద్విదితః ఖ్యాతః యః
పుమా నస్తి తం యః అయతే బ్రహ్మేత్యుపాస్తే సః అక్షయాన్నః భవేత్. 22

శ్లో॥ శమ్పాయాం త్వచి సత్త మస్తరపి య స్తేజస్విసం పూరుషం
బ్రహ్మేతి ప్రతిచింతయే త్సపురుష స్తేజ స్స్వీయం జాయతే
వోమీక్షిం ధృదిచాప్రవర్తిన మిమం పూర్ణాభిశం పూరుషం
బ్రహ్మ ధ్యాయతి యః పుమా నమితః పూర్వ స్సకామై ర్భవేత్. 23

వ్యా.-యః శమ్పాయాం విద్యుతి త్వచి అస్తహృద్యపి సత్తం తేజస్విసం
తేజస్వినామకం పూరుషం బ్రహ్మేతి ప్రతిచింతయే దుపాసీత్. సోఽయం పురుష
ఉపాసకః తేజస్వీ జాయతే భవతి. యః పుమాన్ వోమీక్షి ఆకాశే హృది చిత్తేచ
తిష్ఠతీతి ధః త మప్రవర్తిన మప్రవర్తినామకం పూర్ణాభిశం చేషం పూరుషం
బ్రహ్మేతి ధ్యాయత్యుపాస్తే సః కామైః పూర్వో భవేత్. అమితః అవిచ్ఛిన్నశ్చ
ప్రజయేతిశేషః. భవేత్. అవిచ్ఛిన్నసన్తానో భవే దిత్యర్థః. అమిత స్సమ్పూర్వో
భవేదితి వాఽన్వయః. 24

శ్లో॥ యో వాయా వపరాజితోఽ సుషు మతో వైకుణ్ఠ ఇన్ద్రో బృహ
త్తం యో ధ్యాయతి సోవరాజిత ఇహ స్యా జ్ఞస్థురేవ ద్విహమ్
అగ్నో వాచి మతో విహసహి మథో బ్రహ్మే త్యుపాస్తేతు య
స్స స్యాదేవ విహసహిః కులమపి స్యా దన్య తాదృ స్థువహ్. 25

వ్యా.-యః వాయా అసుషు ప్రాణే మతో మనసిచ అపరాజితః వైకుణ్ఠ
ఇతి ఇన్ద్రో ఇతిచ ఖ్యాత ఇతిశేషః. తం బృహద్బ్రహ్మేతి యో ధ్యాయత్యుపాస్తే స
ఇహలోకే అపరాజిత స్స్యా ద్విహం జిహ్వు ర్జ్ఞేతేవ స్యాత్. అథో తథా అగ్నో

వాచి మతౌచ సస్త మితిశేషః. విమాసహిం తన్నామానం పురుషం బ్రహ్మేతి య
ఉపాస్తే సతు విమాసహిః పరేహం మర్షయితా స్యాదేవ. అస్య కుల మపి వంశోఽపి
తాదృగ్భవం తాదృగేవ విమాసహ్యేవేత్యర్థః స్యాత్. విష్య తే క్షిప్యత ఇతి విషం
హవిః తద్భస్మీకరణేన సహత ఇ త్యగ్ని ర్విమాసహిః. విషవ ద్ద్రోహిణో ద్వేష్యాన్
శత్రూ న్మారణేన సహత ఇతి పురుషో విమాసహి రితి వేద్యమ్. ౭౯

శ్లో॥ య శ్చాపు ప్రితిరూప ఇ త్యము మయే ద్బ్రహ్మేతి య స్తం సమం
సంయాయా త్ప్రితిరూపమేవ తనయో జాయేత తాదృ క్తతః
రోచిష్ఠం పురుషస్తు దర్పణగతం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేతు యో
రోచిష్ఠ స్స పుమా స్ఫవేదపి కులం రోచిష్ఠ స్సర్వాతిగమ్. ౮౦

వ్యా.-యః అపు చా దేతసి హృదిచ ప్రితిరూప ఇ త్యేకో దేవోఽస్తి
త మముం బ్రహ్మేతి యోఽయే దుపాసీత తం ప్రితిరూపం శ్రుతిస్మృతిశాసనాను
రూపమేవ సమం సర్వం ఫలమితిశేషః సంయాయా త్సమ్యక్ ప్రాపుయాదేవ. తత
స్తస్యోపాసకస్య తాదృక్ప్రితిరూపవేవ తనయో జాయేత. యస్తు దర్పణగతం రోచి
ష్ఠం తన్నామకం పురుషం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే స పుమాన్ రోచిష్ఠ ర్భవే త్తస్యచ
కులం రోచిష్ఠ భాసమాన మతవేవ సర్వాతిగం భవేదేవ. ౮౦

శ్లో॥ అస్వాఖ్యం ప్రితిశబ్ద మశ్చుతి పుమా న్బ్రహ్మేతి యోఽస్మిన్ స నా
సర్వంచాయు రుపైతి పూర్వ మముకం కాలా దను ర్నత్యజేత్
దిక్ష్ణో యోఽనవగో ద్వితీయఇతి తం బ్రహ్మేతి యో భ్యాయతి
స్యా త్సోఽయం పురుషో ద్వితీయసహిత శ్చిద్యేత నాస్మా ద్గణః. ౮౧

వ్యా.-యః పుమా నస్మిన్లోకే అస్వాఖ్య మనునామకం ప్రతిశబ్దం గచ్ఛతః
పురుషస్య పృథతోఽనూదితం శబ్దం బ్రహ్మేత్యశ్చ త్యుపాస్తే స నా మనుష్యః
సర్వంచ సమస్త మప్యాయు రుపైతి ప్రాప్నోతి కాలా త్పుర్వం ప్రాక్ అముక
మము ముపాసక మనుః ప్రాణో న త్యజేత్. నిత్యబహువచనా న్తశబ్దానాం ప్రాయే
నైకత్వస్యాపి సమ్భవా దనురి త్యుక్తమ్. యః అనవగః ద్వితీయఇతిచ ప్రిసిద్ధః
దిక్ష్ణుః దిక్షు తిష్ఠతీతి దిక్ష్ణుః. దిగిత్వపలక్షణం కర్ణయో ర్హృదశ్చ పురుషః తం బ్ర
హ్మేతి యో భ్యాయ త్యుపాస్తే సోఽయం పురుష ఉపాసకః ద్వితీయసహిత
స్యాత్. అస్మాత్సకాశా ద్గణః సంఘః కదాపి సచ్ఛిద్యేత నాస్య గణచ్ఛేదో
భవేత్. ౮౧

శ్లో॥ మృత్యుం యః పురుషం సదా బృహదితి చ్ఛాయామయం ధ్యాయతి
స్యాత్పూర్ణాయ రయం భజేత స పురా కాలాత్పు మృత్యుం క్వచిత్
ఆత్మస్థం పురుషం విచిన్తయతి యో బ్రహ్మేతి చాత్మన్విసం
లోకే స్యా దయ మాత్మవానపి కులం తస్మాత్సవ త్సమ్భవేత్. ౮౨

వ్యా.-యః మృత్యుం మృత్యునామకం ఛాయామయం తమోమయం
పురుషం బృహదితి సదా ధ్యాయతి సోఽయం పూర్ణాయ స్సౌత్. కాలాత్పు
రాతు క్వచిదపి మృత్యు మయం సభజేత సప్రాప్నుయాత్. యః ఆత్మన్విస
మాత్మన్వినామక మాత్మస్థ మాత్మని ప్రజాపతౌ బుద్ధౌ హృదిచ వర్తమానం
పురుషం బ్రహ్మేతి విచిన్తయతి సోఽయం లోకే ఆత్మవా స్వశ్యాత్మా స్యా
ద్భవేత్. తస్య కులమపి ఆత్మవ ద్వశ్యాత్మకం సమ్భవే త్సమ్భగ్భవేత్. ఆత్మా
కార్యకరణసంఘాతః. సతు ప్రత్యగాత్మా తస్య వశ్యత్వాద్వవిషయత్వాత్. ౮౨

శ్లో॥ రాజః సోమ బృహన్నసోఽతి పుమాన్ సుప్త సమాకారితో
నైవోత్థిష్యతి పాణినాతు నిహతో దేహే ప్రబుద్ధ్యేత సః
తద్విజ్ఞానమయోఽస్తరస్తి పురుషో భోక్తా శరీరస్య య
స్స బ్రహ్మైవ నచేతరస్తు యదిదం స్వాత్మాఖిలప్రాణినామ్. ౮౩

వ్యా.-ఏవం గార్హ్యేణ బ్రహ్మోపాసనే ప్రోక్తేనతి య త్వయోపాస్యత్యే
నాభిహితం రాజాదిపదవాచ్యం ప్రాణాత్మకం బ్రహ్మ త దముఖ్యమేవ అభో
క్తృత్వా తస్య. భోక్తాతు పురుషపవ ముఖ్యం బ్రహ్మేత్వా హజాతశత్రుః రాజ
న్నితి. సుప్త స్సుషుప్తః పుమాన్ హేరాజః హేసోమ హేబృహన్ హేలసో
ఐతి తేజస్వప్రతివర్త్యాదినామ్నాం ప్రాణాదినామ్నాం చోపలక్షణానీమాని.
సమాకారిత సమ్యగాహూతో భూత్వా నోత్థిష్యత్యేవ. సః సుప్తః. పాణినా
దేహే నిహతః నితరాం తాడిత స్సంస్తు ప్రబుద్ధ్యేత ప్రబుద్ధ్యతేఽత్యర్థః. తత్త
స్మాత్. శరీరస్యాస్త ర్మధ్యే విజ్ఞానమయః యో భోక్తా పురుషోఽస్తి సపవ
బ్రహ్మ భవతి ఇతరస్తు బ్రహ్మ సభవతి. నను పురుషో భోక్తా భవతునామ కథ
మ్మన ర్బ్రహ్మేత్యతహ - యదితి. యద్యస్మా దిదం బ్రహ్మ అఖిలప్రాణినాం స ర్వే
షాం పురుషాణాం స్వాత్మా స్వస్వరూపం భవతి బ్రహ్మణస్సర్వాత్మత్వాత్పురుషో
బ్రహ్మాత్మకో బ్రహ్మైవేత్యర్థః అయంభావః యది ప్రాణో బ్రహ్మ స్యా త్తస్మి
భోక్తా స్యాదేవ భోక్తురేవ బ్రహ్మాత్వాత్. నలి, ఏకో దగ్ధే త్యాదిశ్రుతేః
బ్రహ్మభిన్నస్య సర్వస్యాపి భోగ్యత్వాచ్చ. నాన్యోఽతోఽస్తి దగ్ధేతి శ్రుతే.

భోక్తృత్వహి జ్ఞాత్ృత్వమ్. సచాత్తృత్వమేవ భోక్తృత్వ మితి వాచ్యం తథాసతి
 దేహస్యైవ భోక్తృత్వహి సత్తాత్ దేహోహి ముఖేనాత్మన్నాదికమ్. సచ కర్మ
 ఫలాత్తృత్వం భోక్తృత్వం తయో రన్యః విప్లవం స్వా ద్వత్తీతి శ్రుతేరితి వాచ్యం
 తత్త్వే సుఖదుఃఖో కర్మఫలే లభ్యేతి త్వేన పశ్యతీ త్వేనాధాత్. సహి సుఖదుః
 ఖయో శుచిశుభలాదివ దన్యమానత్వ మస్తి. సచానన్యస్సన్యోఅభిచాకశీతీతి
 శ్రుతే సాక్షిత్వం భోక్తృత్వా ద్భిన్నమేవేతి వాచ్యం. సాభిమానో భోగో
 భోక్తృత్వం నిభిమానో భోగ సాక్షిత్వమితి కల్పితత్వా త్తత్ర భేదస్య తస్మా
 ద్జ్ఞాత్ృత్వమేవ భోక్తృత్వం తచ్చ శబ్దాదివిషయగ్రహణయంపం నతు ప్రాణ
 ప్రయోజదస్తి రాజన్నిత్యాదిశబ్దానాం ప్రాణినా గృహీతత్వాత్ గృహీతత్వే తస్య
 స్వాపాదుత్థానం స్యాదేవ. లోకే స్వశబ్దేన స్వయ మాకారితోహి పురుషః
 అయమహమస్మీతి ప్రతిబూతే. సచ సుప్తత్వా త్ప్రాణస్య తదా శబ్దగ్రహణం
 నాసీతి వాచ్యం. ప్రాణస్య జాగరస్వాపయో రభావాత్. అవస్థాత్రయేపి ప్రాణ
 ఏకరూపేణితి శరీరే చేష్టతే. సుప్తస్య చేష్టేతిహి విరుద్ధం దేహోహి సుప్తో నిశ్చే
 ష్టాహి వర్తతే. తస్మా త్పురుషే శయానేనతి జాగ్రతః ప్రాణస్య శబ్దాదివిషయ
 గ్రహణాభావా దభోక్తా ప్రాణైతి స్థితమ్. సుప్తః పురుషస్తు ప్రాణినా దేహే
 తాడితస్యక ప్రబుద్ధ్యత ఇతి భక్తైవ. తస్య స్వర్కగ్రహణసమ్భవాత్. తథా
 మాతాపితృకృత దేవసత్తాదిస్వశబ్దేనాకారితస్సన్నపి ప్రబుద్ధ్యతీవ. శబ్దగ్రహ
 ణస్యాపి సమ్భవాత్. తస్య సుషుప్తౌ భోగాభావస్తు కరణసన్నిధానాభావప్రయుక్తః
 సహి జాగరేపి చక్షుర్ద్విహీనో ఘటం పశ్యేత్. ఇతి కాశ్యాశయః. సచ కథం జీవ
 స్యాపరిచ్ఛిన్నస్య కరణసన్నిధానాభావఇతి వాచ్యం. బుద్ధ్యపాధిపరిచ్ఛిన్నస్యైవ
 జీవస్యేహ భోక్తృత్వేన వివక్షితత్వాత్. సచ కథ స్తస్య బ్రహ్మత్వ మితి
 వాచ్యం- బుద్ధ్యపాధిపరిచ్ఛేదస్య మాయిక త్వేన వస్తుతో జీవస్యాపరిచ్ఛిన్నత్వాదితి.
 తస్మా త్సుషుప్తౌ జీవస్య హర్దాకాశే స్థితత్వేన కరణసమ్భన్ధాభావా న్న భోక్తృ
 త్వం శబ్దాదిబాహ్యవిషయస్య. ప్రాణస్యశు అచేతనత్వేన భోక్తృత్వాభావాదేవ
 స్వాపే బాహ్యవిషయాననుభవః. నతు కరణసమ్భన్ధాభావాత్. సర్వదాపి
 కరణై శ్చక్షురాదిభి సమృద్ధత్వా త్ప్రాణస్య ఏవం స్వాపావస్థాయాం ప్రాణస్యా
 భోక్తృత్వే నిశ్చితేనతి తేనైవ న్యాయేన జాగరేపి త నిశ్చితం స్యాత్. కరణ
 సంస్పృహేపి ప్రాణ శబ్దాదీ న్నభుక్షే జాగ్రద్దశాయా మచేతనత్వా త్సుషు
 ప్తీవదితి జీవస్తు కరణాసంస్పృష్టత్వా త్స్వాపే శబ్దాదీ న్నభుక్షే నత్వచేతనత్వా

దితి చేతనోజీవవచ భోక్తా నత్వచేతనః ప్రాణ ఇతి కాశ్యమతమేవ సమ్మతమ్. నను భోక్తృత్వస్య వికారత్వా త్కథం భోక్తృ ర్జీవస్య బ్రహ్మత్వ మితిచే న్నైష దోషః. భోక్తృత్వం జ్ఞాతృత్వం నతువికారఇతి. అవికృతస్సన్నేవహి దృష్టా దృశ్యం పశ్యతి. నను స్వాపేషి ప్రాణస్య దృష్టృత్వ మస్త్యేవ పరస్తు చక్షుషి ముకుళితత్వా న్న దర్శనం విషయస్యేతిచే న్నైషవమ్ శోత్రాదినామపి హితత్వేన శృవణాదికం కిమితి నాసేదితి నను జ్ఞాతురపి జ్ఞాతృత్వం కదాచి న్నశ్యతీతిచే న్నైషవమ్. అగ్నే ర్దగ్ధృత్వస్యేవ జ్ఞాతు ర్జ్ఞాతృత్వస్య నాశాయోగాత్. నప్తేచ తస్మి న్నగ్నే రివ జ్ఞాతు రపి స్వరూపనాశవనక్లాత్. నను దగ్ధుర ప్యగ్నే ర్మణిమన్తాదిప్రతిబద్ధా ద్యథా దగ్ధృత్వాభావ స్తథా భోక్తురపి ప్రాణస్య నిద్రాప్రతిబద్ధా త్వాపే భోక్తృత్వా భావోనత్వచేతనత్వాదిచేనైషవమ్. మణిమన్తాదినాఅగ్నిశక్తే రివనిద్రయాప్రాణశక్తే ర్యదిప్రతిబద్ధ స్తస్మి మృతవ త్సుప్తోపి ప్రాణనాదిగహితవప స్వాదితి. నను ప్రాణస్య చిచ్ఛక్తిః క్రియాశక్తిరితి శక్తిద్వయ మస్తి తత్ప్ర నిద్రాయా చిచ్ఛక్తేః ప్రతిబద్ధః అత ఏవతదాప్రాణస్య జ్ఞానాభావః నతుక్రియాశక్తేః అతఏవోచ్ఛ్వాసాదినద్యావః. మృతౌతు శక్తిద్వయస్యాపి ప్రతిబద్ధ ఇతిచే న్నైషవమ్. జ్ఞాథాత్వర్థస్య జ్ఞానస్యాపి క్రియాత్వేనజ్ఞాన శక్తేరపి క్రియాశక్తిత్వాత్ ప్రతిబద్ధత్వసక్రియత్వయోస్సామానాధికరణ్యాయోగాత్ ప్రాణస్య చిచ్ఛక్తిమత్వే ప్రమాణాభావాత్. పశ్యామిత్యాద్యనుభవస్య జీవేనా న్యథాసిద్ధత్వాచ్చ. కిచ్చప్రాణోఽయం జీవేన జ్ఞాయతఏవ. మమ చక్షురితివ న్మమ ప్రాణ ఇతి ప్రతీతినత్వాత్. తుస్త్విపానయోః ప్రాణధర్మయో ర్జీవేనానుభూయమా నత్వేన ధర్మణః ప్రాణస్య జ్ఞేయత్వాత్ నహి స్వధర్మః స్వేన జ్ఞాయతే, నాపి జ్ఞేయ ధర్మవద్వస్తు జ్ఞాతృ భవతి. నహి జ్ఞేయత్వజ్ఞాతృత్వయో సామానాధికరణ్యం. జ్ఞేయం జ్ఞేయమేవ జ్ఞాతా జ్ఞాతేవేతి సిద్ధాన్తితత్వాత్. తస్మాద్జ్ఞేయః ప్రాణో నభోక్తా. అత ఏవానాత్మాప్రాణః. భోక్తురేవాత్మత్వాత్, నను మాస్తు ప్రాణో భోక్తా జీవః కథంవా భోక్తా భవేత్. సుషుప్తౌ తస్య భోక్తృత్వాదర్శనాత్. ఉక్తంహి త్వయైవ భోక్తా సదాపి భోక్తైవ న కదాచిదపి భోక్తు ర్భోక్తృత్వం వ్యభిచర తీతిచే న్నైషదోషః. జీవస్య సుషుప్తావ ప్యస్త్యేవ భోక్తృత్వ మజ్ఞానానన్దయోః. 'సుఖమహమస్వాప్సం' 'నకిచ్చిదవేదిష' మిత్యుత్థితపరామర్శా దనుభవపూర్వ కోహి పరామర్శః. కిన్తు శబ్దాదివిషయభోగో నాస్తీత్యుచ్యతే. తత్సాధనాభావా దితి. నను స్వాపే ప్రాణస్య భోక్తృత్వం నాస్తీత్యత్ర. కింప్రమాణ మితిచే దుక్తమే వానుభవః ప్రమాణమితి సచానుభవో దర్శితవప రాజ్ఞ సోమేత్యాదిభిర్నామభి

స్వమాకాంతః పాణీ నైవో ట్టివతీతి. నను అపరిచ్ఛిన్నస్య పాణస్య ఆదిత్యాది విశేషోపాధికస్య వా భవన్తు రాజాదినామాని. పరిచ్ఛిన్నస్యతు దేవదత్తాదివిశేష నామాని మాతాపితృకృతాని సన్తి యై రాహూతపవ జాగరేవ అయ మహా మస్మీతి వక్తి పురుషః. తథాచ. మాతాపితృకృతనామవిశేషేణాహూత స్సుప్తః పురుషః ప్రబుద్ధ్యత ఏవేతి కథం ప్రాణ స్యాభోక్తృత్వ మితిచే దుచ్యతే. విశేష నామ్నా పుష్పచై రాహూతపవ సుప్తః పురుషః పృతిబుద్ధ్యతే నతు శనై రితి యది పాణివవ శ్శ్రితా తస్మి పాణస్య శ్శ్రివణేంద్రియసన్నిధానే సతి జాగరవ త్స్వాపేపి కిమితి మద్దశబ్దశ్శ్రివణం న స్యాత్. తస్మా న్న పాణో భోక్తేతి. నచ జీవస్యాపి మద్దశబ్దశ్శ్రివణాభావా త్తదా అభోక్తృత్వమేవేతివాచ్యం జీవస్య శ్శ్రివణే న్ద్రియసన్నిధానాభావప్రయిక్తత్వా న్మద్దశబ్దశ్శ్రివణాభావస్య. నను శ్శ్రివణేంద్రియ వికలః మద్ద మమద్దంవా శబ్దం నై వగృహ్లాతీతిజీవస్య స్వాపావస్థాయాం శ్శ్రివణేంద్రియ సమృద్ధశూన్యస్య కథ ముచ్యైశ్శబ్దస్యాపి శ్శ్రివణసమృధః సుతరాం శ్శ్రివణాభావే ప్రబోధస్యైవానుపపత్తే రితిచే దుచ్యతే. 'ఖాదిత్యదీపితే కుడ్యే దర్పణాదిత్యదీపి వత్ కూటస్థభాసితో దేహో ధీస్థశేవన భాన్యత, ఇతి కూటస్థసామాన్యచై తన్యస్య జీవవిశేషచై తన్యస్య చాభాసోఽస్తి దేహే తథాచ జీవచైతన్యాభాసవిశేషసత్త్వా జ్జాగరే ఇంద్రియాణి శబ్దాదివిషయగ్రహణేఽత్యంతం సమర్థాని. సుషుప్తౌతు తదభావా త్కూటస్థచై తన్యాభాసమాత్రీనత్త్వాచ్చ ఈషత్సమర్థాని అతపవ సుప్తస్య శ్శ్రితౌ ముచ్యైస్తరమేవ శబ్దం గృహ్లాతి నతు మందమితి. నచ జీవేంద్రియసమృద్ధాభావా త్కథం శబ్దశ్శ్రివణమితి వాచ్యం. కూటస్థరూపేణ తత్సద్భావాత్. కూటస్థత్వనా వ్యాపకోపి జీవః నచ మనఇంద్రియసంయోగాభావా చ్ఛ్రివణానుపపత్తి రితి వాచ్యం సజ్కల్పపూర్వకశ్రవణ ఏవ మనస్సాహాయ్యాపేక్షాశ్రవణస్య న త్యాకస్మికస్యేతి. కేచిత్తు జీవస్య కరణాధీనప్రకాశత్వే పీశ్వరస్య కరణాసధీనప్రకాశత్వా జ్జీవం సుప్తమీ శ్వరో బోధయతి శబ్దం శ్రుత్వే త్యాహుః మమాఽయం వాచక శబ్దఇతి వివేకజ్ఞాన స్యాపి సమ్భవాత్. నను జాగ్రతీకస్వాపేపి మద్దం శబ్దం కిమితి న గృహ్లాతి పురుష ఇతి చేదుచ్యతే. శ్శ్రితేంద్రియస్య కర్ణశమల్యాత్మకస్వస్థానేఽస్థితత్వాత్. హృత్పుణ్డ రీకే బుద్ధిసన్నిధౌ తదాస్థితత్వాచ్చ. నహి దూరస్థం శబ్దం మద్దం శ్శ్రితేంద్రియం గృహ్లాతి కిన్తు స్ఫుటతమ మేవ. తస్మా జీవసత్త్వే శబ్దాదివిషయభోగసత్త్వం తద భావే తదభావ ఇత్యన్వయన్యతిరేకాభ్యాం జీవపవ భోక్తేతి నిశ్చయతే. నచ ప్రాణా భావే భోగాభావవృత్తివృత్తిరేకా త్ప్రాణోఽపి భోక్తై వేతి వాచ్యం. తద్వృత్తిరేకస్య పాణాభావప్రయిక్తజీవాభావే భోగాభావ ఇత్యత్ర పర్యవసానాత్. కథ మన్యథా

ప్రాణస త్వే భోగస త్వ మిత్యన్వయో న స్యాత్. నచ సోఽవ్యస్తీతి వాచ్యం. స్వాపే ప్రాణస త్వేపి భోగాస త్వదర్శనాత్. నను నిత్యస్య జీవస్య కథ మస త్వం యేన వ్యతిరేకవ్యాప్తిస్సిద్ధ్యే ఓతిచే దుచ్యతే. కూటస్థాత్మనా జీవస్య నిత్యత్వేపి ప్రతిబిम्బాత్మనా అవచ్ఛిన్నత్వరూపేణ వా అనిత్యత్వ మేవేతి కథ మన్యథా స్వాపాదివికారా స్సు ర్జీవస్య నిత్యత్వే సహి నిత్యం వస్తువికారి భవతి నచ విజ్ఞానమయస్య జీవస్య కథ మనిత్యత్వం విజ్ఞానం హి నిత్యమితి వాచ్యం. న హ్యత్ర స్వాధే మయత్ కీన్తు ప్రాచుర్యాధే తతశ్చ విజ్ఞానశబ్దోపి జన్యజ్ఞానపరవచ. తస్మా జ్ఞానప్రచురత్యర్థః. యద్వా విజ్ఞానం బుద్ధిః తస్మిన్నుపలభ్యత్వం తస్యచో పలభ్యత్వం తత్ప్రాయత్వమిత్యర్థః. అథవా వికారాధే మయత్. విజ్ఞానస్య చైతన్య స్య వికారో విజ్ఞానమయః కోశః. తత్తాదాత్మ్యాధ్యాసా త్పురుషోపి విజ్ఞానమయ ఇత్యుచ్యతే విజ్ఞానమయకోశశ్చ బుద్ధిరేవ. బుద్ధే రాత్మోపాధిత్వం స్ఫుట మిత్యు పాధ్యుపహితియో రన్యోన్యాధ్యాస సమ్యవతి. అథవా విజ్ఞానప్రతిబిమ్బత్వా జ్జీవో విజ్ఞానమయః. విజ్ఞానంహి బుద్ధా ప్రతిఫలితం సజ్జనఇత్యుచ్యతే. ప్రతిబిమ్బశ్చ బిమ్బస్య వికారపవేతి. నను బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నో జీవఇతి పక్షే ఘటావచ్ఛిన్నస్యా కాశస్య మహాకాశైక్యమివ జీవస్య బ్రహ్మైక్య మ్భవతు కథమ్మనః ప్రతిబిమ్బ పక్షే ఇతిచే దుచ్యతే. బిమ్బప్రతిబిమ్బచైతన్యయో రేకచైతన్యాత్మత్వాదితి. ఏక మేవహి చైతన్యం నిర్వికేష ముపాధివతా ద్బిమ్బత్వప్రతిబిమ్బత్వే భజతే. తస్మా ద్బిమ్బప్రతిబిమ్బానుసూతచైతన్య మేకమేవేతి నాత్మాద్యైతానపపత్తిః. నచ ప్రతిబిమ్బా మిశ్యేతి వాచ్యం ప్రతిబిమ్బవ ద్బిమ్బస్యాపి మిథ్యాత్వాత్-నచోపాధ్యభావే ప్రతిబిమ్బస్యైవాభావః. బిమ్బః పున రస్త్యేవేతి బిమ్బా నమిశ్యేతి వాచ్య ముపాధ్యభావే బిమ్బత్వస్యైవాభావేన కథంబిమ్బసద్భావః. నహి దర్పణా భావే ముఖస్య ప్రతిబిమ్బత్వమివ బిమ్బత్వమపి భవతి తస్మా దాపాధికవచ బిమ్బ ప్రతిబిమ్బవ్యవహారః కిచ్చ యథా ఏకవచ చంద్రో స్తిమిరాదిదోషా ద్యథా ద్విచ న్ద్రవ దాభాతి తథా ఏకమేవ వస్తు దర్పణాద్యుపాధిసన్నిధానదోషా ద్బిమ్బప్రతి బిమ్బాత్మనా ద్వేధా భాతీతి కృత్వా యథా చంద్రద్వయమపి వస్తుత ఏకవచ చంద్రః తథా బిమ్బప్రతిబిమ్బద్వయమపి వస్తుత ఏకమేవ వ స్తితి న బిమ్బప్రతి బిమ్బయో రన్యతరస్య మిథ్యాత్వం సత్యత్వంవా నిశ్చేతుం శక్యతే. భవతువా ప్రతిబిమ్బా మిథ్యా తథాపి నకాచిత్తతిః తదనుగతచైతన్య స్వామిథ్యాత్వా త్తస్యచ బ్రహ్మాత్వాదితి. తస్మా త్ప్రతిబిమ్బభూతస్యాపి జీవస్య స్వానుసూతచైత

న్యాత్మనా బ్రహ్మైక్యం సమ్యవత్యే వేతి సర్వథా భాక్తా జీవవ బ్రహ్మ స
త్వభాక్తా ప్రాణ ఇతి సిద్ధాంతః. ౮౩

శ్లో॥ విజ్ఞానేన సమాకలయ్య కరణప్రజ్ఞానశక్తిం పుమాన్

హార్దాభే) స్వపదేస్త్యత స్వపితి నే త్యాచక్షు తే పణ్ణితాః

వాగాదా పుపసంహృతేచ కరణగ్రామే తదాసిం పుమా

సధ్యాసస్య వినాశతో స కి మయే తస్మాత్సానమే వాద్యయమ్. ౮౪

వ్యా.-ఏవం పురుషస్య భోక్తృత్వం నిశ్చిత్యాథ సుషుప్తః పురుషః క్వాస్తే
ఇతి శక్ష్మాయా మాహ విజ్ఞానేనేతి. పుమాన్ జీవః, విజ్ఞానేన అస్త్యకరణాభివ్యక్త
చైతన్యాభాసేన కుణేన కరణప్రజ్ఞానశక్తిం వాగాదికరణగతం స్వస్వవిషయ
ప్రకాశనసామర్థ్యం సమాకలయ్య సమ్యగాదాయ స్వపదే స్వప్వరూపభూతే
హార్దాభే) హృదయాకాశే బ్రహ్మణి. “సతానామ్యతదాసమ్పన్నో భవతీతి”
శ్రుత్యస్తరా న్నాకాశమాత్ర మిహాకాశశబ్దేన గ్రాహ్యమ్. అస్తి వర్తతే. అతః
అస్మాదేవ హేతోః. నా జీవః. స్వపితి శేతే ఇతి పణ్ణితా ఆచక్షు తే వచన్తి. స్వమా
త్మాన మేవాపీతి అపి గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి స్వపితశబ్దనిరుక్తే రితి భావః. నను స్వాపే
కథ మన్యాత్మని స్థితి రిత్యవగమ్య తేతదహ - వాగితి. తదాసిం స్వాపావస్థాయాం
వాగాదా కరణగ్రామే ఇంద్రియసముదాయే ఉపసంహృతేనతి అస్త్యకరణస్య మనసః
బహిఃకరణానాం వాగ్ద్రాక్షిణ్యోత్పాదీనాం నిర్వాప్తపారత్వేనతీత్యర్థః. అధ్యాసస్య చా
త్తత్కార్యసంసారస్యచ వినాశతో హేతోః. పుమా సద్వయం స్వాత్మానమేవ నాయే
న్నప్రాపుయాత్కిం కిన్తు ప్రాపుయాదేవేత్యర్థః. నచైవం స్వాత్మానమాస్తస్య
సుప్తస్యాపి ముక్తస్యేవాపునరావర్తిత్వమేవ స్యాదితి వాచ్యం సత్త్వాత్స్వాపే అజ్ఞా
నస్య అతవస్వాత్కలాభ సుప్తస్యాప్రకాశో భవతి. వక్తీహ శ్రుతిరేవ సతి సమ్య
ద్యవవిదుః సతినమ్పత్స్యామహా ఇతి. నను స్వాపావస్థాయాం యస్మాత్త్వని స్థిత ఇత్యు
చ్యతే స కిం ప్రతిబిమ్బలక్షణో జీవః యద్వా అవచ్ఛిన్నలక్షణః నాద్యః. ప్రతిబిమ్బస్య
బిమ్బే స్థిత్య యోగాత్. నాస్త్యః అవచ్ఛిన్న త్వేనతి స్వాత్మస్థిత్యయోగా దితిచే
దుచ్యతే-ఉపాధాసతి బిమ్బాదాగతః ప్రతిబిమ్బ ఉపాధినాశే పున ర్బిమ్బమేవ
ప్రపద్యత ఇతి ఉపాధాసతి తదవచ్ఛిన్నో జీవ ఉపాధినాశే నిరవచ్ఛిన్న స్వాత్మ
స్యేవ తిష్ఠతీ త్యుభయథా ప్యదోషవచ ఉపాధాసతి తత్ప్రతిబిమ్బితం తదవచ్ఛిన్నం
వా యచ్చైతన్యం తదేవోపాధినాశే ప్రతిబిమ్బిత త్వేనావచ్ఛిన్న త్వేనవా ధర్మేణ
రహితంసత్ కేవల చైతన్యాత్మనా వర్తత ఇతి స కాచి దనుపపత్తిరితి భావః.

జీవో న ప్రతిబిమ్బో నాప్యవచ్ఛిన్నః. కిన్తు బుద్ధా పుషలభ్యత్వా దృష్టే సాస్మి
త్వాచ్చ బుద్ధ్యవచ్ఛిన్న ఇత్యుచ్యత ఇతి మతేతు జీవ స్సర్వదాపి న్వాత్మనేవ స్థిత
ఇతి న తస్య స్వాపావస్థాయా మాత్మస్థితేః కా ప్యనుషపత్తిః. న చాస్మిన్మతే జాగ
రస్వాపయో రవిశేషఇతి వాచ్యం. బుద్ధినద్భావతదభావరూపవిశేషసత్త్వాత్. జాగ్రతి
బుద్ధే సుత్వా దాత్మా బుద్ధిస్థ ఇత్యుచ్యతే. స్వాపేతు బుద్ధ్యభావా దాత్మస్థ ఇత్యు
చ్యతఇతి విశేష ఇతిభావః. నను పూర్వోక్తావచ్ఛిన్నపక్ష స్వాసక్తరోక్తావచ్ఛిన్న
పక్షస్యచ శో భేద ఇతిచేదయమేవ. బుద్ధితాదాత్మ్యాభ్యాన మాషన్నో బుద్ధివిశిష్టో
బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నఇతి పూర్వము క్తః. అనన్తరన్తు బుద్ధా పుషలభ్యమానః బుద్ధే
సాస్మి బుద్ధ్యవచ్ఛిన్న ఇత్యుక్తఇతి. తస్మా త్సుఖప్తా పురుషః కూటస్థాత్మనా
తిష్ఠతీతి పరమార్థః.

౮౪

శ్లో॥ స్వప్నే౭సా పుషసంహృతేన్ద్రియచయో దేహే మహారాజవ
ల్లోక మ్పాలయతి క్వచి త్స్వచ ఋషి ర్దర్శ్యాం విధత్తే తపః
వ్యాఘ్రానుద్రుతవ త్కదాచి దయతే భీతిం మృతః ఖద్యతే
తద్వ జ్జాగ్రతిచేతి సంస్మతిరియం మిచ్ఛ్యైవ శుభః పుమాన్.

౮౫

వ్యా.- నను సుఖప్తా పురుషః కూటస్థ ఇత్యుక్తం జాగరస్వప్నయో రస్య
సంసారిత్వం ప్రత్యక్షమేవ తతశ్చ కి మస్య కూటస్థత్వం స్వాభావికం యద్వా సం
సారిత్వ ముభయమపి న స్వాభావికమితి ప్రాప్తం స్వభావసిద్ధధర్మస్య అగ్నే రుష్ణత్వ
స్యేవ కదాచిద ప్యపగమాయోగాత్. యద్యేవ ముభయమ వ్యాగస్తకం తస్మా
కిమున రస్య స్వాభావికమ్. కిచ్చ యది కూటస్థత్వ మాగస్తకం తస్మి త న్నశ్యే
దేవ యత్కృతకం త దనిత్య మితివ్యాప్తే. అతఏవ సుఖప్తా వాగతస్య కూటస్థ
త్వస్య జాగరాదా నివృత్తిః. ఏవం ముక్తా వాగతస్యాపి కూటస్థత్వస్య నివృత్తి
స్వాప్యదేవే త్యనిత్య ఏవ స్వా న్మోక్ష స్వర్గార్గాదివత్ ఇతిశక్యాయాం కూటస్థత్వ
మేవాస్య స్వాభావికం తదేవ కాలత్రయే ప్యస్యాస్తి సంసారిత్వన్తు భ్రాన్తిసిద్ధమేవే
త్యాహ - స్వప్నఇతి. అసౌ విజ్ఞానమయో జీవః స్వప్నే స్వప్నావస్థాయాం దర్శన
లక్షణాయా ముపసంహృతేన్ద్రియచయః గృహీతకరణగ్రామస్సక్ మహారాజ
వత్ గృహీతభృత్యామాత్యాదిపరిజనో మహారాజఇవ దేహేపవ క్వచి త్ప్రమయే
లోకం పాలయతి. క్వచ ఋషి ర్భూత్వా దర్శ్యాం తపో విధత్తే. కదాచి ద్వాస్య
ఘ్రానుద్రుతవ ద్వాస్యఘ్రాణానుద్రుతఇవ భీతి మయతే. కదాచిత్ మృతో భూత్వా
ఖద్యతే శోచతి. తద్వ త్వస్వపవ జ్జాగ్రిత్యపి జాగ్రద్దశాయామపి మహారాజత్వాది

కం లోకపాలకత్వాదికం చ ప్రపద్యత ఇత్యర్థః. తస్మాదియం ప్రత్యక్షసిద్ధా సం
 సృతి సంసార స్సుఖదుఃఖభోగాదిలక్షణః ప్రవక్ష్యాత్మకశ్చ. మిశ్రైవ. పుమాన్
 జీవన్తు శుద్ధః కూటస్థపన. అయ మభిప్రాయః. జాగ్రతి యత్సంసారప్రత్యక్షం సార్వ
 జనీనం త ద్రాద్ధాన్తిరూపమేవ నతు ప్రమా. బాధితార్థవిషయత్వాత్. స్వప్నసంసార
 ప్రత్యక్షవత్. యథా స్వప్నసంసారః ప్రబోధజ్ఞానేన బాధ్యతే ఏవం జాగ్రత్సం
 సారః బ్రహ్మాత్మజ్ఞానేన బాధ్యతే ఇతి తథా జాగ్రత్ప్రవక్ష్యాత్మ మిథ్యా స్వప్న
 ప్రపజ్ఞువ దాగమాపాయిత్యాత్. యథా స్వప్నే మహారాజాదయో లోకాకాశగచ్ఛ
 ని నశ్యన్తి చైవం జాగ్రత్ప్రత్యక్షీతి. యద్వా జాగ్రత్ప్రవక్ష్యాత్మ మిథ్యా ప్రతిభాసనమయ
 నియతసత్తాకత్వా త్స్వప్నప్రవక్ష్యవదితి. స్వాప్నః పదార్థాః ఖలు యదా ప్రతి
 భాసంతే తదైవ సన్తి నతు ప్రతిభాసాత్ప్ర కృశ్చాద్వా రజ్జుసర్పాదివత్. ఏవం
 జాగ్రత్ప్రదార్థా అపి నహి సుషుప్తిమృతిమూర్ఛాదిషు కోఽపి పదార్థోఽస్తి పృథి
 వ్యాదిలక్షణః తత్ప్రతిభాసాభావాదితి. ఏవం జాగ్రత్ప్రవక్ష్యమిథ్యాత్వసాధనం
 స్వప్నప్రవక్ష్యమిథ్యాత్వసాధనానమితి స్వప్నప్రవక్ష్యమిథ్యాత్వమేవ విచారద్వారా
 స్థాపయతి - స్వప్నఇతిశ్లోకేన. తథాహి - కశ్చిద్రాజపురుష స్తల్పే శయానస్స
 న్నేవ ఏకస్సన్నేవ దేహేవ భృత్యానూత్యాదిపరిజనపరివృతో మహారాజో
 భూత్వా దేశం పరిపాలయతే. కథ మయ మర్థ సుత్య స్సాన్యత్. నహి స్వమా
 నేన సప్తవిత స్తిపరిమితే కాయే దేశా జనాః పరిజనావా స్థాతు మవకాశో విద్యతే.
 నాపి బహిః దేశజనాద్యభావః. యేన బహిష్ఠం సర్వ మన్తఃప్రవిశ్య స్థిత మిత్యు
 చేత నాపి తల్పే శయానస్య దేహ స్వాటనాదివ్యవహార స్సాన్యత్. నవా రాజ
 పురుషో రాజావా. భవేత్. నా ప్యేకోఽసహాయో బహుజనపరివృత స్సాన్య దేశ
 త్యావస్థాయాం సత్త్వామేవ విరోధాత్. ఏవ మనృషి స్సుప్తో ఋషి ర్భూత్వా
 తప శ్చరతీ త్యయమర్థోఽపి కథం సత్య స్సాన్యత్. గృహస్థస్య దరీఢత్వాయోగాత్.
 శయానదేహస్య నిషణ్ణదేహత్వాయోగాచ్చ. తథా గృహే సుప్తస్య అర
 ణ్యధావనం వ్యాఘ్రానుద్రవణంచ కథం సజ్గచ్ఛతే అపి చమృతోఽహమితి సుప్త
 స్వయమేవ కథం ఖద్యేత తస్మా దవిచారవిలసితమేవ స్వాప్నార్థసత్యత్వమ్. అను
 భవనమయే సర్వోపి జన స్వాప్న మర్థంహి సత్య మ్నాన్యతే. నిద్రయా పరిభూత
 త్వేన విచారసామర్థ్యాభావాత్. ప్రబుద్ధస్థు అసత్యమేవ మయాస్వప్నేఽనుభూతం
 సర్వమితి ప్రతిపద్యతే. ఏవ మజ్ఞానవశాత్ జాగ్రత్ప్రవక్ష్యం సర్వం సత్యమేవ
 మన్యతే విచారశూన్యో జనోఽజ్ఞః. విద్వాంస్తు విచార్య అద్వితీయే బ్రహ్మణి

జగ దిదం భ్రాన్తికల్పితమేవ స్వప్నదశాయా మాత్మనేవ రథాదిక మివ కథ
మన్యథా అద్వితీయం బ్రహ్మ సద్వితీయం స్యాత్. కథంవా సత్యం జగ దనిత్యం
స్యాత్. తస్మాన్నిదైవేదమితి ప్రతిపద్యతే. తస్మా జ్ఞగ్రతి స్వప్నేవా సర్వోపి
ప్రపజ్ఞో విచారవిలసితవ. అవిద్యామయత్వా దితిస్థితే కథం సంసారత్వం స్యా
దాత్మనః సంసారస్యైవాభావాత్. స హ్యవిద్యాధ్యారోపిత స్సంసార ఆత్మన
స్వాభావిక స్స్యాత్. బాలై రవిద్యయాధ్యారోపితం నైల్యం గగనస్య సహి
స్వాభావికమ్. ఏవం సంసారస్యాగస్తకత్వే సిద్ధే కూటస్థత్వమే వాత్మన స్వాభా
విక మితి ఫలితం. సచ యదా సంసారత్వ మాత్మనః ప్రాప్తం తదా కథం కూట
స్థత్వ మితి వాచ్యం. మిథ్యాభూతేన ప్రాప్తేనాపి సంసారేణ వాస్తవకూటస్థ
త్వస్య క్షత్యభావాత్. సహి మిథ్యాభూతేన నైత్యేన గగనస్య సీమాపత్వం
సశ్యతి నాపి మరీచికోదకేన మరుభూమిః పజ్జిలా భవతి. తస్మా దసజ్జస్యా
త్మనః ప్రపజ్ఞేన సమం సజ్గ ఆధ్యాసికపవేతి శుద్ధవవ పుమాన్. నను బుద్ధ్య
వచ్చిన్నస్య బుద్ధిప్రతిబిమ్బితస్య వా జీవస్య కథం శుద్ధత్వం బుద్ధిసమ్బుద్ధనత్వా
దితిచే నైవమ్. ఘటవచ్చిన్నస్య గగనస్య జలప్రతిబిమ్బితస్య సూర్యస్యచ
శుద్ధత్వదర్శనాత్. సచ జలే చలతి సతి ప్రతిబిమ్బోపిచలత్యేవే త్యుపాధిసంస్పృష్టః
ప్రతిబిమ్బో శుద్ధపవేతి వాచ్యం. బిమ్బచలనంవినా ప్రతిబిమ్బస్య చలనాసమ్భవా
జ్జలచలనప్రయుక్తప్రతిబిమ్బచలనస్య భ్రాన్తిసిద్ధత్వా ద్బిమ్బవ త్ప్రతిబిమ్బో
పుపాధిగుణదోషాసంస్పృష్టవవ బిమ్బస్యైవోపాధిసన్నిధానదోషేణ ప్రతిబిమ్బ
త్వాపత్తిరితి బిమ్బానన్యస్య ప్రతిబిమ్బస్య నా స్తుపాధిసమ్బుద్ధప్రయుక్తాశుద్ధత్వ
గన్తోపీతి. నను అవచ్ఛేదవాదే గగనదృష్టాన్తో నయజ్యతే గగనస్య జడత్వేనఘట
తాదాత్మ్యాధ్యాసాభావా చ్చుద్ధత్వేపి జీవస్య చేతనత్వేన బుద్ధితాదాత్మ్యా
ధ్యాసా దశుద్ధత్వ మితిచే నైవమ్. బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయుక్తం జీవస్యా
శుద్ధత్వ మాధ్యాసికమేవ స స్వాభావికమితి వస్తుత శ్శుద్ధవవ జీవః సహ్యాధ్యాసకృ
తా దన్యోన్యతాదాత్మ్యా దన్యోన్య స్యాన్యోన్యధర్మవత్త్వం వాస్తవం భవితు
మర్హతి. అన్యథా దేహజీవయోర ప్యన్యోన్యతాదాత్మ్యాధ్యాసా దన్యోన్యధర్మ
వత్త్వం సత్యమేవస్యాత్ నచేష్టాపత్తిః. జీవస్య వాస్తవజన్మజరామరణాదిధర్మ
వత్త్వప్రసక్తాత్. ఏవం జీవ స్యానిత్యత్వేచ కృతహానాకృతాభ్యాగమాదిదోష
ప్రసక్తాత్. జ్యోతిష్టేమాదిక్రియావిధిప్రతిపాదకవేద స్యాప్యప్రమాణ్యప్రస

శ్లోచ్య. తస్మాన్నాస్తికవాద ఏవాయ మితి త్యాజ్యపవనైర్వర ప్యాస్తికై రితి శుద్ధ
ఏవ జీవః. ౮౫

శ్లో॥ సాహస్యాని హితాః పురీతత మితి ద్వాసప్తతిః ప్రసిథా
నాడ్యోవై హృదయా త్పురీతతి పుమాన్ శేతేవసృష్ట స్తతః
వీత్వా స్తస్యరసం శిశుర్వ సకలా నోభగా నవాప్యేశ్వరః
స్వాత్మానం సమవాప్య యోగివ దయం నస్త న్నకిచ్చి ద్విదన్. ౮౬

వ్యా.-హితాః పురీతత మితి ద్వాసప్తతిః ద్వ్యధికా సప్తతి సహస్యాని
సహస్యాణాం ద్వాసప్తతి రిత్త్యర్థః (72,000) నాడ్యః హృదయాత్ హృత్పుష్కరీకా
త్పురీతతం హృదయపరివేష్టనం పురీతత మాచక్షతే తదుపలక్షితం శరీరం పురీత
దిత్యుచ్యతే. శరీరం ప్రసిథితా వ్యాస్తా భవంతి ఆయం పుమాన్ తత స్తాభి రాక్షీభి
రవసృష్టః వ్యాప్యతో భూత్వా స్తస్యరసం వీత్వా శిశురివ సకలా భాగా నవా
ప్యేశ్వర స్సార్వభౌమ ఇవ స్వాత్మానం సమవాప్య యోగివత్ నస్తన్ కిచ్చిదపి న విద
న్నజానన్ పురీతతి శరీరే శేతే. అత్రేదం బోధ్యమ్. పుష్కరీకాకారిః హృదయ
కోశో బుద్ధే రస్తఃకరణస్య స్థానం సచ వక్షసోఽస్త రస్తి తత్ప్ర సిథితా బుద్ధిః స్వపర
తన్త్రాణి బాహ్యాని కరణాని కర్మవశాత్ హితాభి రాక్షీభిః మత్స్యజాలవత్ కర్ణ
శఘ్నల్యాదిస్థానేభ్యః ప్రసారయతి. శ్రీత్ర స్యేంద్రియస్య కర్ణశఘ్నలీస్థానం చక్షురింద్రి
య స్యాక్షి రసనస్య జిహ్వగ్రం గ్రూణస్య నాసాగ్రం స్పర్శనస్య త్వగితి స్థానవివేకః
ఏవం ప్రసార్య చాధితిష్ఠతి తాని సర్వాణి జాగరితి కాలే తాం విజ్ఞానమయోఽభివ్య
క్తస్వాత్మచైతన్యావభాసతమూ వ్యాప్నోతి. తస్యా సృజోచనకాలే చాయ మను
సంస్కృచతి తత్ర బుద్ధివికాస మనుభవన్నాత్మా జాగ్రీ త్యుచ్యతే. తత్సృజోచ మను
భవంస్తు స్వపీతి త్యుచ్యతే. బుద్ధిరూపోపాధిస్వ భావానువిధాయా ఖలు విజ్ఞానమయః
యథా జలోపాధిస్వభావానువిధాయా చన్ద్రప్రభిబిమ్బః. సాచ బుద్ధి స్సుషుప్తికాలే
నాక్షీభిః ప్రత్యవసర్పతి విజ్ఞానమయశ్చ తామనుప్రత్యవసృప్య తప్తం లోహపిణ్డ
మవిశేషేణ సంవాప్య్యాగ్నిరివ కృత్స్నం శరీర మభివ్యాప్య వర్తతే. నను పూర్వం
బ్రహ్మణి శేతే జీవ ఇత్యుక్త మధునా తు శరీరే శేత ఇతి కథం నవ్యాహతి రితిచే
దుచ్యతే. వస్తుత స్వాత్మని వర్తమానో ప్యయం కర్మానుగతబుద్ధ్యనువృత్తత్వా
త్పురీతతి శేత ఇత్యుచ్యత ఇతి న వ్యాహతిః. నను బుద్ధే సృజోచావస్థాయాపి
స్వావత్వా త్రదానీం కథం సర్వశరీరవ్యాప్తి ర్భుద్ధే ర్యేన బుద్ధ్యనువృత్త్యా స్యా
దాత్మన సర్వశరీరవ్యాప్తి రితిచే దుచ్యతే. ఇంద్రియాణి స్వస్వస్థానేభ్యః ప్రసార్య

తాన్యధిష్ఠిత్య యదా విషయా ననుభవతి తదా బుద్ధే ద్వికాసః. ఇన్ద్రియాణి తత్తత్థానేభ్యః ప్రత్యాహృత్య హృద్యవస్థాఽస్య స్వయం కేవలైవ సర్వం దేహ మభివ్యాప్య యదా వర్తతే తదా బుద్ధే స్సజ్జోచః విషయానుభవాభావా దితి. నను బుద్ధేః స్థానం హృదయ మిత్యుక్తం కథం హృదయస్థాయా స్తస్యా స్వర్వశరీర వ్యాప్తి రితిచే దుచ్యతే ప్రదీపప్రభావదితి. గృహైకదేశస్థాహి ప్రదీపః ప్రభయా సర్వం గృహ మభివ్యాప్నోతి. నచ బుద్ధే ర్నిలయనావస్థైవ సుషుప్తిరితి కథ స్తస్యా స్వర్వశరీరవ్యాప్తి ర్నిలీనాయా ఇతి వాచ్యం నిలయనమిత్యస్యజ్ఞానాభావ ఇత్యర్థాత్. కుతో జ్ఞానాభావ ఇతిచే త్కరణవ్యాపారాభావాదితివిద్ధి నచ కరణవ్యాపారాభావా ద్బహిర్విషయజ్ఞానాభావే వ్యస్తర్విషయ సుఖాదిజ్ఞానం కుతో నాస్తి బుద్ధే సుషుప్తావితి వాచ్యం తమోభిభూతత్వాదితి. యద్వా బుద్ధి స్సంహృతసర్వకరణా సతీ స్వకారణేఽజ్ఞానే నీలియ వర్తతే. సుషుప్తా తచ్చాజ్ఞానం సర్వశరీరవ్యాపీత్యజ్ఞాన ద్వారా బుద్ధే స్వర్వశరీరవ్యాప్తి స్తద్ద్వారాతు జీవన్మేతి. అథవా జీవన్మ తప్తాయః పిణ్డాగ్నిన్యాయేన సర్వశరీరవ్యాప్తి స్వీకృతవ వాస్తి. వస్తుమాత్రస్య చైతన్యన్యాప్త త్వేన శరీరస్యాపి చైతన్యన్యాప్తత్వా జీవన్మచ సుషుప్తా చైతన్యమాత్రీహవత్వే నావతిష్ఠమాన త్యాత్. ఏవంచ సర్వం శరీర మభివ్యాప్య వర్తత ఇత్యస్య హాద్రాభే) స్వపదే వర్తత ఇత్యస్యచ దికార్థ్యాన్నాత్రి కాఽపి విరోధశక్త్యా. కేచిత్తు పురీతదితి కాచి న్నాడీ వర్తతే హృత్సుణ్ణరీకే యదా బుద్ధే స్తస్యాం ప్రవేశః తదా సుషుప్తిః జ్ఞానాభావా త్తత్రి తస్యాః యదాతు పురీతద్వ్యతిరిక్తనాడీసజ్జారో బుద్ధే స్తదానీం స్వాప స్తత్ర తస్యా జ్ఞానసత్త్వా దిత్యాహుః. అస్మిన్ పక్షేఽపి పురీతతి శేత ఇత్యస్య బ్రహ్మణి శేత ఇత్యస్యచ న విరోధః పురీతతి వర్తమానం యద్బ్రహ్మ తస్మిన్ శేత ఇత్యర్థాత్. పర స్తస్మిన్మతే జీవబ్రహ్మణో రాధారాధేయభావవన త్రైక్య మితి బ్రహ్మైక్యప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధఇతి బోధ్యమ్. సర్వధాపి జీవన్మ సుషుప్తా వనాత్మతాదాత్మ్యాభ్యాసాభావా త్సంసారాభావ ఇతిసిద్ధమ్. అతవ 'తీర్ణోహి తదా సర్వాన్ శోకాన్ హృదయ' న్యేతి శ్రుతి రుపపద్యతే. అనుభవశ్చ తథా. సహి జ్వరాదితప్రోపి సుషుప్తా దుఃఖం కిచ్చిద వ్యనుభవతి. సృగాదివిషయ జన్యంవా సుఖం భోగ్యపి. ఏవం సర్వసంసారదుఃఖవియక్తత్వాదేవ. పీత స్తస్యశిశువ న్మహాబ్రాహ్మణవ చ్ఛాయం నిరతిశయ మానందం భుజ్జ్నే సుషుప్తా. నచ భోగసాధనాభావః. అవిద్యావృత్తినత్త్వాత్ స్వరూపచైతన్యనవా తదోభగసమ్భవాత్. న కేవలం సుషుప్తా వానందభోగవవాప్య కిన్తు అజ్ఞానభోగోప్యస్తి న కిచ్చి దవేదిమ

మిథ్యత్వేనాపరామర్శాత్. నచ సత్యజ్ఞానే కథం బ్రహ్మాత్మతా జీవన్మయ సుఖప్రాప్తి
వాచ్య మజ్ఞానోపహితబ్రహ్మాత్మతాయా జీవన్మయ తదానీం సత్య మవిరుద్ధమితి. నచ
జాగరేషి తదైవాస్తితివాచ్యం సంసారహమితి విపర్యయసత్వాత్. నచ సత్య
జ్ఞానేకథం తదా విపర్యయాభావశ్చితి వాచ్యం. విపర్యయగ్రాహకసామగ్ధ్యభావాత్.
యద్వా అజ్ఞాన స్వావరణశక్తి ర్విక్షేపశక్తి రితి శక్తిద్వయ మస్తి తత్ర. సుఖ
ప్రాప్త వావరణశక్తిరే వాస్తి నతు విక్షేపశక్తిరితి న కల్పిదపి సంసారః విక్షేపశక్తి
కార్యత్వా త్సంసారస్య న చావరణశక్త్యా బ్రహ్మాణ ఆవృతత్వే కథం తదానన్దా
నుభవో జీవన్మయి వాచ్యమ్. ఆవరణే వ్యజ్ఞానే బ్రహ్మానన్దస్య ప్రతిబిम्బితత్వాత్.
యథా జాగరే బుద్ధా వజ్ఞాతస్యా స్వాత్మన ఆనన్దః ప్రతిబిమ్బితి తద్వత్.
నను జీవన్మయ బ్రహ్మాత్వా త్కథం నైవ వాజ్ఞానావృతత్వం పరోక్షంహి వస్త్య
జ్ఞానావృత మిత్యుచ్యత ఇతిచే నైష దోషః. యావత్పర్యంతం జీవో బ్రహ్మాహమి
తి న వేద తావత్పర్యంతం జీవస్వాత్మభూత మపి బ్రహ్మ పరోక్షమేవ యథా దశ
మోఽహమితి జ్ఞానోదయపర్యంతం దశమస్యాపి దశమః పరోక్షః తద్వత్. తస్మా
త్పరోక్షకల్పం బ్రహ్మజ్ఞానావృతమేవ. నను జీవ సుఖమప్తా కూటస్థాత్మనా తిష్ఠతీ
త్యుక్తం కథం కూటస్థస్యా వ్యజ్ఞానం సూర్యస్యేవ తిమిర మితిచే నైషదోషః.
సూర్యతిమిరయో రివ న కూటస్థాజ్ఞానయో ర్భాద్యభాదకభావః. పరస్తు సూర్య
ఘటయోరివ భాస్యభాసకభావ ఏవ. కూటస్థేన వ్యజ్ఞానం భాస్యతే. అతప వాజ్ఞానో
పహిత మ్భవతి చైతన్యం నహి స్వభాదకస్య స్వయ ముపాధి ర్భవతి. నను యది
జీవ సుఖమప్తా కూటస్థాత్మా యదివా కూటస్థ స్సర్వావభాసక స్త్వరి సుప్తః పురుష
స్సర్వజ్ఞ ఏవ స్యా న్నత్వజ్ఞ ఇతిచే తేనోక్త మజ్ఞానమితి. నచ త్వయై వోక్తం నశిచ్ఛి
ద్విద నితివాచ్యమ్. నశిచ్ఛి ద్విద నిత్య స్వాజ్ఞాన మనుభవ నిత్యర్థమితి. నచ
శబ్దాదివిషయజ్ఞానశూన్యస్య కథం పర్యజ్ఞత్వ మితివాచ్యమ్. యదా జీవః కూటస్థా
త్మనా తిష్ఠతి తదా ద్వైతస్యై వాభావా త్కథం తద్జ్ఞానసదాభావః యత్రీవా
లస్య సర్వ మాత్మైవాభూ త తేన కం జిహ్మే దితిద్వైతాభావం సుఖమప్తా శ్రుతి
రేవ బ్రూతే అనుభవ శ్చాత్ర మానమ్. తస్మా త్సుఖమప్తా జీవోఽజ్ఞాన మానన్దం
చానుభవః కూటస్థాత్మనా తిష్ఠతీతి సక్షేపః.

౮౬

శ్లో॥ లూతాకీటవ దుచ్చరన్తి గుణతో వహ్నే స్ఫులిక్లా యథా
తద్విజ్ఞానమయా త్పురానిపి సమే ప్రాణాశ్చ లోకా సమే

భూతా న్యాత్మన ఉచ్చరన్తి త మిమం సత్యస్య సత్యం విదుః

ప్రాణా సృత్యమితి స్ఫుటంచ భవనే సత్యం తేషా మయమ్. ౮౭

వ్యా.-న న్యాత్మవ్యతిరిక్తం వ స్త్వస్తరం నాస్తీతి యదుక్తం త దయుక్తం ప్రాణాదే స్పద్యావా దత ఆహ. లూతాకీటవ దితి. గుణత స్తన్తనా లూతా కీటవ దూర్ణనాభయభవ వహ్నీ సుకాశా త్స్ఫులిక్లా యథా ఉచ్చరన్తి త త్తథా యథా లూతాకీటాః స్వాత్మాప్రవిభక్తేన తన్తనా స్వయ మన హాయా ఏ వోద్గచ్ఛన్తి తథా వహ్నీ సుకాశా త్స్ఫులిక్లా అపి స్వయమే వోద్గ చ్ఛన్తి తథేత్యర్థః గుణతో లూతాకీటా య ధోచ్చరన్తి వహ్నీస్ఫులిక్లా శ్చ యథోచ్చరన్తి తద్వ దితియావత్. లూతాకీటానా ముద్గమనం నా మోర్హగమనం స్ఫులిక్లానా ముచ్చరణం నా మోత్పత్తి రితివివేకః. విజ్ఞాన మయా ఉస్మా దాత్మన సుకాశాత్ సమే సర్వేఽపి సురా దేవా అగ్న్యై దయః ప్రాణా వాగాదయః సమే లోకా భవనాని భూతాని స్థావరజగ్గమ ప్రాణినః బ్రహ్మదిస్తమ్బపర్యంతాని సర్వాణి భూతా నీత్యర్థః ఉచ్చరన్తి స్త్యుద్గచ్ఛన్త్యావిర్భవన్తితి యావత్. పూర్వకర్మనశా త్స్వయమే వోత్పద్యన్త ఇతిభావః. యథా లూతాకీట స్వయమేవ గుణే నోచ్చరన్తి తథా కర్మణా స్వయమేవ సర్వం జగ దుత్పద్యతే. యథావా వహ్నీః స్ఫులిక్లా ఉత్పద్యన్తే తథా ఆత్మనః సర్వం జగ దుత్పద్యతేఇతి దృష్టాన్తద్వయోపన్యాసః. తస్మా న్నాస్త్యాత్మాతిరిక్తః కశ్చన పదార్థః. సర్వస్యాత్మకార్యత్వా త్కార్యస్యచ కారణానతిరిక్తత్వాత్. ఏవం జాగ్రతి ప్రతీయమానస్యాపి ద్వైత స్వాత్మాతిరేకేణాభావే కథ మ్మున స్సుషుప్తా వప్రతీయ మానస్య ద్వైత స్వాత్మాతిరేకేణ సత్త్వం న కథ మశీత్యర్థః. త మిమం సర్వకారణం విజ్ఞానమయ మాత్మానం సత్యస్య సత్యం విదుః తదేవ వివృణోతి-ప్రాణాఇతి. భవనే జగతి లోకే చాన్నిగమే ప్రాణా సృత్యమితి స్ఫుటం ప్రసిద్ధం తేషాం ప్రాణానాం సత్యసేత్యర్థః. అయ మాత్మా సత్యం భవత్యేవ. సర్వేష్యాస్తీకాః ప్రాణం సత్య మాచక్షు తే. దేహనాశేఽపి ప్రాణానాశాత్. దేహ దుత్కాన్తాః ప్రాణాః పున దేహాన్తరం స్వీకుర్వన్తి త్యభ్యుపగమాత్. ఏవం దేహాదిదృష్ట్యా సత్యోపి ప్రాణాః వస్తుతో సత్యవేవ. ముక్తౌ ప్రాణక్షయసదృశాత్. తతశ్చ పర మార్థసత్యం వ స్త్వాత్మైవ. ప్రాణస్తు వ్యావహారికసత్యవేవ. తస్మా త్సత్యస్యా వ్యయం సత్యః. నను బ్రహ్మణ సుకాశా త్సర్వముచ్చరతి. 'యతో వా ఇమా' నీతి శ్శ్రిత్యన్తరా న్నజీవా దితిచే నైవమమ్. బ్రహ్మణవేవ జీవత్వాత్. బ్రహ్మైవహి

బుద్ధా పుపలభ్యమానం జీవ ఇత్యుచ్యత ఇత్యసకృదుక్తత్వాత్. ఆత్మన ఆకాశ
స్పృహత ఇతి శుత్రస్తరాత్. జీవస్యైవాత్మత్వా దాత్మాహ స్వయంతస్మా
న్నాత్మ జీవబ్రహ్మభేద శ్శబ్దః. ౮౭

శ్లో॥ యః పాణోఽస్తి శరీరమధ్యనిలయః సోఽయం శిశుస్తస్య చా
ధానం వర్షా బలం నిగద్యత ఇతి స్థానౌదనం దామకమ్
ప్రత్యాధానమితి ప్రవేదయ ఇదం సప్తా ప్యసౌ విద్విషో
భ్రాతృవ్యా నివివారయ పరతరస్వాత్మప్రవృత్తో భవేత్. ౮౮

వ్యా.-ఆత్మనః ప్రాణాదయ ఉచ్చరస్తీ త్యుక్తం తత్ర పాణానాం స్వరూప
మవధారయతి- య ఇతి. యః శరీరమధ్యనిలయః పాణోఽస్తి హృది పాణ ఇతిప్ర
సిద్ధేః. సోఽయం శిశురితి నిగద్యతే. వర్షా శరీరమిదం తస్య పాణస్య వత్సభూత
స్యాధాన మాధారః. కం శిరః ప్రత్యాధానం బలం స్థానేతి నిగద్యతే.
ఓదన మన్నం దామ వత్సబద్ధసరజ్జః. ఇతీదం యః ప్రవేద సోఽసౌ విద్విషః
ద్విషతః ఆత్మస్థాయా దృష్టే ర్విషయప్రావణ్యాపాదనేన ద్వేషం కుర్వతః.
సప్తాపి భ్రాతృవ్యా సహజా శీర్షణ్యా న్ప్రాణా నిష్పయోపలబ్ధిద్వారాణి చక్షు
ర్ద్వయం శ్రోత్రద్వయం నాసికాద్వయం జిహ్వచే తీమా ఏతత్ప్రభవా విష
యాభిలాషా నిత్యర్థః. వినివారయ న్నాశయకం. విషయేభ్య స్సకాశా ద్విద్వి
యాణి ప్రత్యాపృత్య స్వవశే స్థాపయన్ నిత్యర్థః. విషయవిరక్తో భూత్వేతి
యావత్, పరతరస్వాత్మప్రవృత్తీః సర్వస్మాదనాత్మవగ్నా శత్యస్తం విలక్షణః
పరతరః సచాఽసౌ స్వాత్మా ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మాత్మర్థః. తస్మిన్ ప్రవృత్తీ
తచ్చిస్తనవర ఇత్యర్థః భవేత్. ౮౯

శ్లో॥ లోహిన్యాక్షణి రేఖయా త్వనుగతో రుదోఽమ్బుభి ర్వారిదః

సూర్య స్తారకయా ఽసితేన దహన శ్శుక్లేన దేవాధిపః

వర్తన్యాఽధరయా ధరోర్ద్వగతయా ద్వా రిత్యసౌ వక్షితిః

పాణం సప్రవిధాఽయతే శిశుమిదం వేత్తా ఽక్షయాన్నో భవేత్. ౯౦

వ్యా.-అక్షణి నేత్రే వర్తమానయేతిశేషః లోహిన్యా లోహితయా రేఖ
యా ద్వారా రుద్రః శిశుం పాణ మనుగతః భవతి ఉపలిప్తత ఇత్యర్థః. అక్ష
ణ్యమ్బుభిః భూమాదిసమ్పన్నజన్యై రశుభిః వారిదః పర్జన్యః అక్షణి పాణ
మనుగత ఇతి సర్వత్ర యోజ్యమ్-తారకయా కనీనికయా సూర్య ఆదిత్యః కనీనికా
శుక్లక్షిః. అసితేన కృష్ణేన దహనః శుక్లేన దేవాధిప ఇంద్రః, అధరయా అధస్థయా

వర్తన్యా పక్షుణా ధరా భూః. ఊర్ధ్వగతయా వర్తన్యా చాఽన్యః, అను
గతేతి లింగవిపరిణామేన వాక్యద్వయే యోజ్యమ్. ఇతి సప్తవిధా అసా వక్షీతిః.
రుద్రాదయ స్సప్తా పృథ్వితయ ఇత్యర్థః. అక్షితిహేతుత్వా దితిభావః. పాణిం
శిశు మయతే భజతే ఏతా స్సప్తాన్నభూతా అక్షితయః పాణిం సప్తత ముపతి
వ్యస్త ఇత్యర్థః. ఇదంవేత్తే త్యేకముప మస్య వేత్తా ఏత ద్యో వేత్తి స ఇత్యర్థః.
అక్షయాన్నః అక్షయ మన్నం యస్య స తదోక్తః భవేత్. ౮౯

శ్లో॥ సన్ మూర్ధా చమనః స్మృతో అధరబిలో అసా పూర్ధ్వబుధోన్ బుధై
రస్మిన్ పాణిమయం పరేణ నిహితం తద్విశ్వరూపం యశః
తత్తీరే ఋషయశ్చ సప్త నివసన్త్యక్షిశ్రుతిఘ్రాణకం
జిహ్వచేతి హి సగ్గతిం భజతి వా గ్యా బ్రహ్మణా సామప్తమి. ౯౦

వ్యా.-అధరబిలః అధర మధోభాగస్థం బిలం ముఖరూపం యస్య స తదో
క్తః. ఊర్ధ్వబుధః శిరసో బుధాకారత్వా దితిభావః. సన్ పృశన్తః 'సర్వస్య
గాత్రస్య శిరః పృథాన' మితి వచనా దితిభావః. అసా వయం మూర్ధా బుధై
శ్చమనః పాత్రవిశేషః స్మృతః. ఊర్ధ్వబుధత్వార్వాగ్బలత్వాభ్యాం మూర్ధ్న
శ్చమనసాదృశ్యా దితిభావః. నను చమసే సోమో నిధీయతే కిమున రతే
త్యతః - అస్మిన్నితి. అస్మిన్ మూర్ధ్ని త త్ప్రసిద్ధం విశ్వరూపం నానారూపం
పాణిమయం పాణితత్వకం పాణి శ్శ్రోత్రాద్విద్వియాణి మరుతశ్చ తద్రూపం
యశః పరేణేశ్వరేణ నిహితం స్థాపితమ్. తత్తీరే తస్య మూర్ధ్న స్తీరే బహిర్భాగే
ఇత్యర్థః. అక్షిశ్రుతిఘ్రాణక మక్ష్యోః శ్రుత్యోః ఘ్రాణయో ర్నాసాపుటయోశ్చ
సమాహారః అక్షిశ్రుతిఘ్రాణం తత సాన్వర్థరే కః. జిహ్వచేతి సప్త ఋషయః నివ
సన్తిచ నివసన్త్యేవ. జ్ఞానహేతునా మిద్వియాణాం యశస్త్యేన ఇద్వియగోళ
కానా మృషిత్యేనచ రూపణ మితివివేకః. యా వా గ్భ్రహ్మణా శబ్దరాశినా
సగ్గతిం భజతి శబ్దరాశి ముచ్చారయతీత్యర్థః. సా వాక్ అప్తమి భవతి. హిః
పరిసిద్ధా. ౯౦

శ్లో॥ సవ్యా గాతమతి శ్రుతి ర్నను భరద్వాజాయతే అదక్షిణా
విశ్వామిత్రీతి దక్షిణాక్షి జమదగ్న్యఖ్యం కిలాదక్షిణమ్
నాసైకాతు వసిష్ఠ ఇత్యభిమతా అన్యా కశ్యపో యోత్తరా
వాగే వాత్రి రియం యదన్న మఖిలం వాచాద్యతే అత్తిర్హి సః. ౯౧

వ్యా.-సప్తముషీన్ సప్తేన్ద్రియాణిచ విభజ్య దర్శయతి - సవ్యేతి. సవ్యా దక్షిణా శ్రుతిః గాతమతి గాతమ ఇవాచరతి. సహి వస్తుతో గాతమపవ శ్రుతి స్సాన్యత్. సను తథా అదక్షిణా ఉత్తరా శ్రుతిః భరద్వాజాయతే. దక్షిణాక్షి విశ్వామిత్రేతి. అదక్షిణ మక్షితు జమదగ్న్యఖ్యం జమదగ్ని నామకం కిలే త్య లీకే-సర్వమిదం కల్పనా మాత్రమితి భావః. ఏకా నాసా దక్షిణో నాసాపుట ఇత్యర్థః. వసిష్ఠ ఇత్యభిమతా. యా ఉత్తరా సా అన్యా నాసాతు కశ్యప ఇత్యభి మతా. ఇయం వాగేవాత్రిః తత్ర హేతు మాహ - యదితి. యద్యస్మా దఖిల మన్నం వాచాఽద్యతే. భక్ష్యతే. నన్యేవ మన్నస్యాత్తృత్వా ద్వాచో భవత్త్వ త్తిత్వం కథమున రత్రిత్వ మత ఆహ . సః అత్రిమునిః అత్త్రిర్హి అత్త్రిరేవ. అత్రి రితితు పారోక్ష్యేణ కథ్యత ఇతి భావః.

౯౦

శ్లో॥ యాపే ద్వే బృహతః స్త ఏక మనయో హూర్తంచ మర్త్యం స్థితం
సచ్ఛేతి ప్రధితం ధరామ్బుదహనాభిఖ్యం రసోఽస్యార్యమా
వాయ్వాకాశమయం త్వమూర్త మమృతం య త్యచ్చ రూపం పరం
తస్యైతస్య రసోఽర్కమణ్డలగతో దివ్యః పుమాన్ సంస్కృతః.

౯౧

వ్యా.-సత్త్వస్య సత్యం బ్రహ్మేత్వత్వం తత్ర షష్ట్యంతసత్యపదార్థః ప్రాణా ఇతి చోక్తమ్. కథం ప్రాణానాం సత్యత్వ మిత్యత ఆహ - యాపేతి. బృహతో బ్రహ్మణః ద్వే యాపే స్తః రూప్యతే బ్రహ్మభ్యా మితి యాపే. బ్రహ్మణి కల్పితా భ్యాంహి నామరూపాత్మకాభ్యాం మూర్తామూర్తాభ్యాం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. యస్మి న్నధిష్ఠానే మూర్తామూర్తే మాయయా కల్పితే తద్బ్రహ్మేతి. యస్మా మూర్తా మూర్తే జాతే యస్మిన్ వర్తేతే యత్ర లీయేతే తద్బ్రహ్మేతివా మూర్తామూర్త యో రనుగతం య త్సన్మాత్రం తద్బ్రహ్మేతివా. బ్రహ్మవగతిం ప్రతి మూర్తా మూర్తయో ర్నిమిత్తత్వా ద్బ్రహ్మణో యాపే మూర్తామూర్తే. అనయో ర్మధ్యే ఏకం మూర్తం మూర్తాఖ్యం రూపం మర్త్యం మరణధర్మకం స్థితం పరిచ్ఛిన్నం స త్ప్రత్యక్షంచేతి ప్రధితం ధరామ్బు దహనాభిఖ్యం భూతత్రయాత్మక మిత్యర్థః భవతి. యద్వా తయో రేకం రూపం మూర్తం మర్త్య మిత్యాది పూర్వ వత్. మూర్తత్వం సాకారత్వం మూర్తత్వమ ర్త్యత్వస్థితత్వసత్త్వాఖ్యధర్మ చతుష్టయవ త్ప్రథివ్యాదిభూతత్రయం బ్రహ్మణ ఏకం రూప మిత్యర్థః. అస్య మూర్తస్య రూపస్య అర్యమా సూర్యః రస స్సారః సూర్యమణ్డలస్య మూర్తత్వా త్సారిష్కత్వాచ్చ పర మన్యత్తు బృహతో రూప మమూర్తం నిరాకార మమృత

మమరణధర్మకం య దస్థిత మపరిచ్ఛిన్నం వ్యాపక మితీయావత్ . త్యత్ పరో
క్షం వాయ్వాకాశమయం వాయ్వాకాశాత్మకం భవతి. మూర్తభూతత్రయాపేక్ష
యా అనయో ర్వాప్యపకత్వాన్నిత్యత్వాచ్చేతి భావః. సచ కథం వాయ్వాకా
శయో రప్రత్యక్షత్వం ప్రత్యక్షత్వా త్తయో రితి వాచ్యం, చాక్షుషప్రత్యక్షవిష
యత్వస్యైవ వేహ ప్రత్యక్షత్వేనాభిమతత్వాత్ . సహపత్వేన పృథివ్యాదిత్రయస్య
చక్షుర్గ్రాహ్యత్వలక్షణం ప్రత్యక్షత్వమస్తి సీహపత్వాత్తు న వాయ్వాకాశయోః.
రూపవ ద్ద్రవ్యంహి చక్షు ర్విషయీకరోతి. నను సత్ వాయ్వాకాశౌ త్యత్
పృథివీజలాగ్నయితిన త్యశబ్దనిర్వచనం ప్రాక్కృత మధునాతు కథం తన్వ్యత్వాన
ఇతిచే మచ్యతే. వివత్సాధీనాహి శబ్దప్రవృత్తిః. యదా స చిత్యస్య నిత్య మిత్యర్థో
వివక్షిత స్తదా స ద్వాాయ్వాకాశద్వయ మిత్యుక్తమ్. త్యచ్ఛబ్దస్యతు తదన్యార్థ
త్వాత్ సదన్యం భూతత్రయం త్య చిత్యుక్తమ్. యదాతు సచిత్యస్య ప్రత్యక్ష
మిత్యర్థో వివక్షిత స్తదా స ద్భూతత్రయమి త్యుచ్యతే. త్యచ్ఛబ్దేన తు తదన్య
భూతద్వయ మితి. త స్యైత స్యామూర్తస్య రూపస్య అర్కమణ్డలగతో దివ్యః
పుమాః హిరణ్యగర్భః రస సాగర సంస్మృతః. వాయ్వాకాశవ ద్ధిరణ్యగర్భవ దస్యా
ప్రత్యక్షత్వా త్వా త్సరిష్టత్వా చ్చేతిభావః. హిరణ్యగర్భస్య సూర్యమణ్డలస్థితత్వస్తు
శుభ్రత్వస్తరప్రసిద్ధం. తస్య హిరణ్యశ్లశుభ్రత్వాదివిశిష్టపురుషాకారత్వం చ. ౯౨

శ్లో॥ అధ్యాత్మం వపు రమ్బరా ద్య చితర త్ప్రణాచ్చ మూర్తస్తు త
న్మర్త్యంచ స్థితమేవ సచ్చ కథితం చక్షు స్త దేత ద్ద్రవ్యః
ప్రాణ స్త ద్వపు రస్తరస్థితనభ శ్చామూర్త మేవామృతం
యచ్చ త్యచ్చ రస సు తస్య పురుషో యో దక్షిణాక్షిస్థితః. ౯౩

వ్యా.-పూర్వశ్లోకే అధికైవతం బ్రహ్మణో ద్వే సూపే దర్శితే. ఇదానీ
మధ్యాత్మం తే దర్శయతి - అధ్యాత్మమితి. అధ్యాత్మ మాత్మని దేహేతు. వపు
రమ్బరా చ్చరీరాస్తస్థా దాకాశా త్ప్రణా చ్చేతరత్ య దస్తి తత్ మూర్తం
మర్త్యం స్థితం సచ్చేత్యేవ కథితం బ్రహ్మణ ఏకం సూపమ్. చక్షుః తస్యైతస్య
రసః. పశ్చుభి ర్భూతై రారబ్ధం శరీరం తత్ర. వాయుః ప్రాణః ఆకాశ ఆకాశవవ.
అవశిష్టాని చర్మమాంసాదీని పృథివ్యాదిభూతత్రయాత్మకాని. తత్ర త్రైజనం
చక్షుః. సారవం తేనైవ సర్వశరీరస్యాపి సారవత్త్వలాభాత్. తత్ర చక్షురిద్రియ
స్యారూపత్వేపి చక్షుర్గోళకస్య సహపత్వా స్మూర్తత్వమ్. ప్రాణః తత్ప్రసిద్ధం
వపు రస్తరస్థితం నభశ్చ. అమూర్త మమృతం యచ్చ త్యచ్చైవ బ్రహ్మణోఽన్య

నను దక్షిణాక్ష్యధిష్ఠాయ మావమివ దక్షిణశ్రోత్ర మధిష్ఠాయ శబ్దమసి గృహ్యతేవ
 పురుషఇతి కస్మా దుక్తం దక్షిణాక్షిస్థ ఇతిచేదుద్యతే. శ్రీవణాదిక్రియాణా మ్మధ్యే
 దర్శనక్రియాయాః ప్రశస్తత్వాత్. రమణీయం వస్తు శతవారం శ్రుత్వాపి పురు
 షో న తృప్యతి దృష్ట్యాతు సద్యఏవ తృప్యతీతి దర్శనకర్తా పురుష ఇహ దక్షిణాక్షి
 స్థ ఇత్యుచ్యతే. ఇదంచ దర్శనకర్తృత్వం శ్రీవణకర్తృత్వాదీనా ముపలక్షణమేవ
 తస్మా ద్దృష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితాచ య స్సఏవ పురుషః. నచ సోఽపి ద్రష్టా
 క ఇతి వాచ్యం యోఽస్మిదేహే పశ్యామ్యహం శృణోమ్యహం మనోమ్యహం
 మిత్యేనం ప్రతిపద్యతే న ఏవాహం ప్రత్యయాలమ్బనభూతో జీవః. నను య ద్యహం
 ప్రత్యయాలమ్బనం జీవః తస్మి లహజ్కారఏవ జీవః న చేష్టాపత్తిః లహజ్కారస్య
 సుప్తి మృతీమూర్ఛాదిషు నాశేన జవస్యానిత్యత్వాపత్తేః ఇతిచే నైవమ్. అస్త్యః
 కరణ మేకమే వాహజ్కారేదక్షారభేదేన ద్వివిధ మ్భవతి. అహంవృత్తి రిదం వృత్తి
 రిత్యస్త్యకరణం ద్విధేతి వచనాత్. తస్య చాహం వృత్తిమద స్త్యకరణ స్యాహజ్కా
 రశబ్దవాచ్యస్య విజ్ఞానాత్మనా జీవేనసహ తాదాత్మ్యాధ్యాసా దహం పశ్యామి
 త్యాదిప్రతీతయ ఉత్పద్యంతే. యథా సుఖదుఃఖయుక్తమనస్తాదాత్మ్యాధ్యాసా
 త్సుఖే దుఃఖేతి ప్రతీతినమ్భవః. జీవాహజ్కారయో స్తాదాత్మ్యాధ్యాసాభావే తు
 అహం పశ్యామి త్యాదిప్రతీతయో న సమ్భవన్తి. కిం సుషుప్తౌ కాపి ప్రతీతి
 రస్తి. తస్మా ద్వస్తుతో జడస్యాపి జీవతాదాత్మ్యాధ్యాసా దస్త్యకరణస్య
 జ్ఞాతృత్వలాభః. ఇస్తుతోనిరహజ్కారస్యాపి జీవ స్యాస్త్యకరణతాదాత్మ్యాధ్యాసా
 దహంప్రత్యయాలమ్బనత్వంచేతి కృత్వా విజ్ఞానాత్మాపి జీవోఽధ్యాసా దహం
 ప్రత్యయాలమ్బనభూత ఏవ. అతఏ వాహం బ్రహ్మాస్మీశ్య త్రతాహంశబ్దో లక్షణయా
 విజ్ఞానాత్మానం వక్తీతి సిద్ధాన్తితమ్. ఏవ మాత్మాస్త్యకరణయోః క్షీరసీరయో రివ
 పరస్పరం సమ్భిన్నత్వేన దుర్వివేచ్యత్వా దేవ. విజ్ఞానాత్మానం సస్తమపి నిర్ధర్మకం
 జీవం రాగానిధర్మవస్తం నద స్త్యవివేకిన స్తార్కికాదయః. అస్త్యకరణధర్మాణాం
 రాగాదీనా మాత్మ స్వధ్యస్తత్వాత్. తథా రాగాదిధర్మిన దస్త్యకరణమేవ జీవం
 మన్యంతే కేచిత్. న చాత్మధర్మాపవ రాగాదయ ఇతి వాచ్యం. కామాదీ స్ప్ర
 కృత్య సర్వం మనఏవేతి శ్రీవణాత్. నచ జీవస్య విజ్ఞానమేవ న స్వరూప మితి
 వాచ్యం. విజ్ఞానాత్మేతి శ్రుతేః. నను జీవస్య నజ్ఞానం స్వరూపం కిన్తు జ్ఞాతేవ జీవః
 దృష్టే త్యాదిశ్రుతే రితిచే నైవమ్. జ్ఞాతుర్హి జ్ఞానమేవ స్వరూపమితి. నచ యది
 జీవస్య జ్ఞానం స్వరూపం తస్మి జ్ఞాతాహమిత్యేవ కుతః ప్రతీతిః జ్ఞాన మహ మితి
 కుతో న ప్రతీతిరితి వాచ్య మహజ్కారవిశిష్టస్య జీవస్య న కేవలం జ్ఞానం స్వరూ

పం కిన్తు నిరహజ్కారస్య కేవలస్యైవ జీవస్య. తతశ్చాహజ్కారాభావాత్కథ
మహం జ్ఞాన మితి ప్రతీతి సాన్యత్. అహజ్కారవిశిష్టస్థు జ్ఞాతైవ జ్ఞానక్రియా
కర్తృత్వాత్. యద ప్యస్య విశిష్టస్య జ్ఞానం త స్మ చైతన్యం కిన్తు క్రియైవ. నహి
జీవస్య శుద్ధస్య క్రియాత్మకం జ్ఞానం స్వరూపం కిన్తు చైతన్యాత్మకమేవ “నిష్కలం
నిష్క్రియ” మిత్యాదిశ్రుతేః. క్రియాయా జన్య త్వేనానిత్యత్వాచ్చ. తస్మా దహ
జ్కారతాదాత్మ్యాధ్యానే నాహ మిదం పశ్యామితి యో మన్యతే తస్య జ్ఞాతు
ర్జీవస్య వాస్తవం రూపం చైతన్య మేవేతి జ్ఞాతు ర్జ్ఞానమేవ స్వరూపం నచ జ్ఞాతు
జ్ఞానజ్ఞేయాని భిన్నాన్యేవేతి వాచ్యం. వృత్తిజ్ఞానమేవ క్రియాత్మకం జ్ఞాతు
ర్భిన్నం నతు చైతన్యాత్మకమితి. విజ్ఞానాత్మేతి శ్రుతిగతవిజ్ఞానశబ్దస్య వృత్తి
జ్ఞాన మేవార్థ ఇతి భ్రమిత్యా త్మణికం విజ్ఞాన మాత్మేతి కేచిదాహుః. త దయు
క్తం. నిత్యాత్మనః త్మణికవిజ్ఞానరూపత్వాయోగాత్. ధినా స్తరస్థితాత్మానభూత
వస్తున ఏతద్దినస్థితాత్మస్మరణవిషయత్వాయోగాచ్చ. విశిష్టాద్యైతేన స్తు చైతన్య
మాత్మన స్వరూప మితి వృత్తిజ్ఞాన మాత్మనో ధర్మ ఇతి చాభిప్రేత్య జ్ఞానస్వ
రూపో జ్ఞానగుణక శ్చాత్మేతి బ్రువతే. తద ప్యయుక్తం వృత్తిజ్ఞాన స్యాస్తఃకరణ
ధర్మత్వే నాత్మధర్మత్వాభావాత్. నచ చైతన్యం బ్రహ్మణవేవ స్వరూపం నతు
జీవస్యేతి వాచ్యం. బ్రహ్మణవేవ దేహే ప్రవిశ్య జీవశబ్దవాచ్యత్వ మాపన్న త్వేన
జీవబ్రహ్మణో రభేదాత్. ఏవం జీవబ్రహ్మణో రభేదా జ్ఞానస్వరూ
పత్వా జ్ఞేవాతిరిక్తం బ్రహ్మ నాస్తీతి సాంఖ్యా భ్రాన్తిం ప్రవేదిరే. కుత సాన్సంఖ్య
ప్రవృత్తే ర్భ్రాన్తిత్వ మితిచే దుచ్యతే. య జ్ఞేవరూపేణేహ ప్రవిష్టు తస్య బ్రహ్మణః
కథం నాస్తిత్వం వక్తుం శక్యతే. నహి ఘటాకాశాతిరిక్తో మహాకాశో నాస్తీతి
కేనాపి వక్తుం శక్యతే ఇతి. నను యది బ్రహ్మైవ జీవః తర్హి బ్రహ్మణః కథం
సంసారః కథంవా మోక్ష ఇతిచే దుచ్యతే. యది బ్రహ్మభిన్నో జీవః కథం తర్హి తస్య
సంసారః. నచ ప్రకృతినంసర్గా దితివాచ్య మనన్యస్య జీవస్య ప్రకృతినన్యాయో
గాత్. న చేశ్వరేచ్ఛయేతి వాచ్యం న హీశ్వరో వ్యసజ్గం వస్తు ససజ్గం కర్తు
మిష్టే న హీశ్వరేచ్ఛయాపి గగనం సాకారం భవతి. కిన్చ యది జీవా నసజ్గా న సం
సారిణోఽపి స్వేచ్ఛయా సంసారిణః కుర్యా దీశ్వర స్తర్హి దుష్టవేవ స్యాత్. నచ జీవా
దృష్టప్రేరితః కరోతీతి వాచ్యం. కర్మసజ్గస్యా ప్యసజ్గే జీవే అయోగాత్. న చేశ్వర
మాయయా భ్రాన్తిస్సజ్గ జీవ స్సంసరతీతి వాచ్య మసంగస్య మాయాసంసర్గా
యోగాత్. అథ యది మాయయా సర్వమ వ్యఘటితం ఘటితం భవతీ త్యుచ్యతే

తస్మి తదైవ బ్రహ్మభిన్నస్యాపి జీవస్య సంసారో మాయయా ఘటితో భవేదేవ-
తస్మాజ్జీవస్య సంసారిత్వ మ్మాయికమేవ నతు తాత్త్విక మితి కృత్వా నిస్సం-
సారం బ్రహ్మైవ జీవా. ఏవం మాయామయత్వాదేవ సంసారస్య విద్యయా తన్ని-
వృత్తిరితి బ్రహ్మవిద్యేయం ప్రవర్తితా భగవతా. కోఽసా భగవా నితిచే దవ్యా
కృతోపాధికం బ్రహ్మైతి విద్ధి. నను మూర్తామూర్తే ద్వే ఏవ బ్రహ్మణో రూపే
ఇత్యుక్తం కథ మధునా అవ్యాకృతమితి తృతీయం రూప మస్తీ త్యుచ్యతఇతిచే
న్నైష దోషః. అవ్యాకృతోపాధిక స్తేశ్వరాఖ్యస్య బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తే
ద్వే ఏవ రూపే ఇతి వివక్షితత్వాత్. యద్వా యద్యపి మూర్తామూర్తవ దవ్యా
కృతమపి బ్రహ్మణ ఉపాధిః. తథాపి అవ్యాకృతం బ్రహ్మధిగమద్వారం నభవ-
తీతి, నత దిహ బ్రహ్మరూపత్వేనోక్తమ్. న హ్యుపాధిమాత్రం రూపశబ్దార్థ
ఇతి. నను అమూర్తసారస్య పురుషస్య కథం బ్రహ్మరూపత్వం ప్రాణాదివ దితిచే
దుచ్యతే. కేవలాత్మనః బ్రహ్మత్వేపి అహజ్జ్వరవిశిష్టాత్మనః పురుషస్య ప్రకృ-
తస్య బ్రహ్మరూపత్వ మస్త్యేవ. బ్రహ్మధిగమద్వారభూతత్వాత్. ఆకాశాదిద్వా-
రేణేవ పురుషద్వారేణాపి హి బ్రహ్మధిగమ్యతే కుశలేన కథ మితిచే దుచ్యతే
ఆకాశస్సన్ని త్యాకాశేఽనన్యూతం య త్సన్మాత్రం తద్బ్రహ్మై త్యాకాశో యథా
బ్రహ్మధిగమద్వారం తథా. వశ్యామ్యహమితి యః ప్రత్యేతి పురుష స్తస్య
య ద్వాస్తవం రూపం జ్ఞానమాత్రం తద్బ్రహ్మైతి పురుషో బ్రహ్మధిగమద్వారం
సమావత్వా జ్ఞానస్వరూపత్వాచ్చ బ్రహ్మణః. తస్మా దత్యి పురుషశబ్దేన అస్తః
కరణవిశిష్టఏవ గ్రాహ్యః నతు శుద్ధః వక్ష్యమాణమాహారజనాదిదృష్టాంతానరోధాచ్చ
వస్తుతస్తు అమూర్తసారః బ్రహ్మణ ఉపాధి శ్చాస్తఃకరణ మేవేహ పురుష ఇతి
బోధ్యమ్ ఇతి సక్షేపః.

౯౩

శ్లో॥ తం మాహారజనామ్పురానలశిఖాపాణ్డ్యావికాజ్జేన్ద్రగో

పాథం హస్త సకృత్తటిత్ప్రభ మయే ద్య స్తస్య సుశ్రీ ర్భవేత్

ఆదేశోఽస్యతు నేతి నేతి బృహతో నాస్మా త్పరో విద్యతే

ప్రాణా సుత్య మత స్స సత్య మభిధా సత్యస్య సత్యం విభాః. ౯౪

వ్యా.-యః మాహారజనామ్పురానలశిఖాపాణ్డ్యావికాజ్జేన్ద్రగోపాథం మహా-
రజనేన రక్తం మాహారజనం తచ్చ త దమ్బర మనలశిఖా ౭గ్వ్యర్చిః అవే రిద
మావిక మూర్తాదిపాణ్డుచ త దావికంచ పాణ్డ్యావిక మబ్జం పుణ్డరీక మింద్రగోపః
శీటవిశేషః తేషా మాభేవాభా యస్య తం తథోక్తమ్. హస్తేత్యద్భుతే. సకృత్తటి

త్పృథం క్షణికవిద్యుదాభం తం పురుషం యః అయే జ్ఞానీయాత్ . తస్య సు
 శ్రీః శోభనా శ్రీః బ్యాతిః భవేత్ . అయమర్థః . పురుషోపాధే రస్త్యకరణస్య
 వాసనారూపాణి బహూని సన్తి . వైషాం వాసనారూపాణా మాది రన్తో మధ్యం
 సంఖ్యా దేశః కాలో నిమిత్తంవా ౭వధార్యతే . తత్ర స్త్వాదివిషయసంయోగే
 చిత్తస్య వాసనారూపం రజ్జునాకార ముత్పన్నతే తేనాసౌ పురుషో రక్త ఇత్యు
 చ్యతే తత్ర దృష్టాన్తో మాహారజనామ్భరం తథా పాణ్డ్యావికవ చ్చిత్తస్యాస్య ద్వా
 సనారూప మ్భవతి . ఏన మింద్రిగోపవ దస్య ద్వాసనారూప మ్భవతి క్వచి ద్విషయ
 విశేషాపేక్షయా రాగస్య తారతమ్యం క్వచిత్తు చిత్తవృత్త్యపేక్షయా
 ఇంద్రిగోప స్వతవనాత్వంతరక్తగతి చిత్తం క్వచి త్స్వత ఏనాత్వంతం రక్త
 మ్భవతి యథా అగ్వర్చి రాభిస్వర మ్భవతి ఏవం చిత్తస్య క్వచి ద్భా
 స్వరం వాసనారూప మ్భవతి యథా పుణ్డరీకం శుక్లం తద్వ ద్వాసనా
 రూపం కస్యచి ద్భవతి యథా సకృద్విద్యోతనం సర్వతః ప్రకాశకం భవతి తథా
 జ్ఞానప్రకాశవిపృథ్యపేక్షయా కస్యచి ద్వాసనారూప ముపజాయతే . ఏవం చిత్తవాస
 నారూపవైచిత్ర్య త్పురుషస్య రక్తత్వాదికం సమృద్ధతీ నతు స్వతగతి . అస్య
 బృహతః ప్రత్యగభిన్నస్య బ్రహ్మణః నేతి నేతి ఆదేశో నిర్దేశః . వృక్షం వృక్ష మితివ
 న్నేతి నేతీతి 'ఏషాన్ధే ద్విర్భావః' బ్రహ్మణి నామ రూపం కర్మ జాతి ర్భేదో
 గుణోవా యః కశ్చిదపి విశేషో నాస్తీతిపేతోః నేతినేతీతశ్చాభ్యాం నిర్దిశ్యతే
 బ్రహ్మ యథా వృక్షం వృక్షం సింహతీత్యనేన సర్వా స్వృతౌ సింహతీ త్యభిధీ
 యతే ఏషయా ఏవం నేతినేతీత్యనేన ఏషయా సర్వం నాస్తీ త్యుచ్యతగత్యర్థః .
 నచ శూన్యవాదప్రసక్తిః యత్ర సర్వం నాస్తి తన్నిర్విశేషం బ్రహ్మేతి సర్వ
 విశేషాభావాధికరణస్య బ్రహ్మణ స్సత్త్వాత్ . ఏవం నిర్విశేషత్వాదేవ బ్రహ్మ
 న కేనచిదపి ప్రకారేణ నిర్దేష్టుం శక్యతే యథా గౌరసౌ స్పృశతే శుక్లోవిమాణీతి
 గౌర్నిర్దిశ్యతే తద్వత్ . అతవేన నేతి నేతీతి నిర్దిశ్యతే బ్రహ్మ నతు ప్రకారాంత
 రేణేత్యాహ - నేతి . అస్మా న్నేతి నేతీతినీర్దేశా త్పరోఽన్యో బ్రహ్మణో నిర్దేశో
 న విద్యతే . నిర్విశేషత్వాద్బ్రహ్మణః ప్రకారాంతరేణ నిర్దేశో న సమృద్ధతీ త్యర్థః .
 ప్రాణాః సత్యమి త్యుచ్యంతే అమృతత్వా దితిభావః . అత ఏషాం ప్రాణానాం
 స పరమాత్మా సత్యం తస్మా ద్విభో ర్వాప్యపకస్య పరమాత్మనః . సత్యస్య సత్యమి
 త్యభిధాన్తి నామాన్తి ప్రాణగతామృతత్వస్య సాపేక్షత్వా ద్బ్రహ్మగతామృత
 త్వస్య నిరపేక్షత్వా చేతిభావః . నచ నామాదివిశేషశూన్యస్య బ్రహ్మణః కథం
 పత్యస్య సత్యమి త్యభిధా భవతు మర్హతీతి వాచ్యమ్ . వస్తుతో నిర్విశేషస్యాపి

వ్యవహారత సువిశేషత్వా ద్బ్రహ్మణః మాయయాహి బ్రహ్మణి సర్వేషి విశేషా
అభ్యస్తా స్తచ్చ సువిశేషం బ్రహ్మ వ్యవహారివిషయో భవతి కథ మన్యథా బ్రహ్మణ
స్సస్య త్సంవ్యవహార్యత్వం. నచైవం వస్తుతోఽపి సువిశేషమేవ బ్రహ్మాతి వాచ్యం.
పరమార్థదశాయాం యన్యకస్యాపి విశేష స్వాభావా త్తత్సాక్షిత్వేన బ్రహ్మణ
ఏకస్యైవ సత్త్వాత్.

౯౪

శ్లో॥ పూర్ణా విత్తగణై రియం వసుమతీ సర్వాపి పుంసోఽమృతం
శశ్నోత్యేవ న దాతు మేత్య విరతిం స్వాత్మానమే వాశ్రయేత్
పత్యుః కామకృతే పతిః ప్రియతమో నైవ స్త్రియా ఆత్మనః
కామాయైవ పతిః ప్రియ సుతథనక్షోణ్యాది విద్యాదితి.

౯౫

వ్యా-తచ్చ బ్రహ్మ జ్ఞానైకలభ్యం న కర్మలభ్యం నాపి సముచ్చయలభ్యం
తేజ స్తిమిరయో రివ జ్ఞానకర్మణో సముచ్చయానపప త్తే. అసిత్యన్వగ్గాదిఫల
సాధనస్య కర్మణః బ్రహ్మప్రాప్త్య హేతుత్వాచ్చ. 'నాస్త్యకృతః కృతే' నేతిశ్రుతే.
తస్మాద్బ్రహ్మప్రాప్తికామః సర్వం కర్మ పరిత్యజేదేవేత్వాహ పూర్ణేతి. విత్తగణైః
ధనధాన్యపశ్యాదివిత్తసిచయైః పూర్ణా ఇయం సర్వాపి వసుమతీ పుంసో జీవస్యామృతం
మోక్షం దాతుం న శశ్నోత్యేవ విత్తసాధ్యస్య కర్మణో మోక్షా హేతుత్వా ద్విత్తం
న మోక్షప్రద మితిభావః. తస్మా త్పుమా సతి శేషః. విరతిం జాయావత్వాదిషు
స్వగ్గాదిషుచ వై రాగ్య మేత్య ప్రాప్త్య సన్నయస్య సర్వమితి యావత్. స్వాత్మానమే
వాశ్రయేత్. పౌత్యక్రమణో భవేత్. నను ప్రియవస్తుత్వాగో దుష్కరః. కథంచి
శ్రుతేపి తస్మిన్ ప్రియవ స్త్వ సరాలాభా త్పురుషార్థభింశపివ స్యాత్ అతః
పత్యురితి. స్త్రియాః పతిః పత్యుః కామకృతే ప్రయోజనాయ ప్రియతమో నభవ
త్యేవ కీన్తర్హి ఆత్మనః కామాయైవ స్త్రియాః పతిః ప్రియో భవతి ఇతి సుతథ
నక్షోణ్యాది విద్యాత్ సుతథనక్షోణ్యాదికామాయ సుతథనక్షోణ్యాది ప్రియం న
భవతి. క స్త్వాత్మకామాయైవేతి జానీయా దిత్యర్థః. ఆత్మత్వేనాభిమతః కార్యకర
ణసజ్ఞాతోఽత్రాత్మశబ్దార్థః. తస్యచ ప్రయోజనం సుఖం స్వసుఖార్థమేవ సర్వప్రకృం
దనాదికం సమృద్ధయతి. నతు ప్రకృంజనాచ్యర్థమిత్యర్థః. భ ర్తృభార్యయోరన్యోన్య
సజ్ఞమోఽన్యోన్యసుఖాయాపి భవేదితి తత్ప్రాప్త్యసుఖార్థత్వనిర్ణయానుదయా దుక్తం
ధనక్షోణ్యాదీతి. నహి ధనసజ్జమా త్పురుషస్యేవ పురుషసజ్జమా ధనస్య కిమపి
సుఖ మచేతనత్వా త్తస్యేతిభావః.

౯౬

శ్లో॥ కాంతాకామకృతే ప్రియా భవతి నో కాంతా నర స్యాత్మనః
కామాయైవ పరం ప్రియా భవతి సా రూపార్థగేహదయః
రూపార్థావసథాదికామకృతయే నైవ ప్రియా ఆత్మనః
కామాయైవ పరం ప్రియాః కి మపరం సర్వం ప్రియం స్వాత్మనే. ౯౬

వ్యా.-ప్రియాః పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో నభవతీ త్యుక్త మధు
నాతు పురుషస్య కాంతాకామాయ కాంతా ప్రియా నభవతీ త్యుచ్యతే-కాంతేతి. నరస్య
పురుషస్య కాంతా నారీ కాంతాకామకృతే ప్రియా నభవతి. పరం కిన్తు ఆత్మనః కామా
యైవ సా ప్రియా భవతి. స్వోపభోగాయైవ పురుషః కాంతా ముద్వహతి తయా
సజ్జచ్ఛతేచ నతు కాన్తోపభోగార్థ మిత్వ్యర్థః. ఏవం రూపార్థగేహదయః రూపార్థా
వసథాదికామకృతయే రూపార్థగేహదీనాం ప్రయోజనాయ ప్రియా నైవ భవన్తి
పరం కిన్తు ఆత్మనః కామాయైవ రూపార్థగేహదయః ప్రియా భవన్తి కిమపరం
కిమచ్య ద్వక్తవ్యం కిం బహునేత్యర్థః. సర్వం స్వాత్మనే ఆత్మకామాయై వేత్వ్యర్థః
ప్రియం భవతి నతు సర్వకామాయేతిభావః. ౯౬

శ్లో॥ యదోగప్రద మాత్మన స్తదఖిలం లోకః ప్రియ మ్మన్యతే
సముష్ణాతిచ గోగణానివ పయోభోగాయ గోమాన్ పుమాన్
యచ్ఛాభోగద మాత్మన స్త దఖిలం నైవ ప్రియ మ్మన్యతే
నో పుష్ణాతిచ వన్యజన్తుమివ తత్సర్వం ప్రియం స్వాత్మనే. ౯౭

వ్యా.-కస్మా ధేతో సర్వ మాత్మార్థమేవ ప్రియ మతలహ- యదితి. య
దాత్మనః భోగప్రదం సుఖజనకం త దఖిలం త త్సర్వం వస్తు లోకః ప్రియం
మన్యతే చిన్తయతి. గోమాన్ పుమాన్ పయోభోగాయ క్షీరభోగార్థం గోగణా
నివ లోక స్తదఖిలం సముష్ణాతిచ. యచ్ఛ యత్తు ఆత్మనః అభోగదం భోగప్రదం
నభవతి తదఖిలం లోకః ప్రియా న మన్యతే వన్యజన్తుమివ నైవ పుష్ణాతి. త త్త
స్మాత్. సర్వం స్వాత్మనవేవ ప్రియం నతు సర్వార్థం స్వోపభోగార్థత్వేన సర్వస్య
ప్రియత్వా త్సర్వ మాత్మార్థమేవ ప్రియ మితి పరమార్థః. ౯౭

శ్లో॥ య చ్చానిష్టద మాత్మన స్త దఖిలం ద్వేష్ట్యేవ లోకో యథా
సర్వం పృథ్విక మాత్మనో భవతి సా సర్పాదిహింసా ప్రియా
సర్పాదే ర్నతు సా ప్రియా త దఖిలం శేష మ్భవ త్యాత్మనః
శేషీ స స్వయ మేకవచ న పర స్యాథే య దాత్మా ప్రియః. ౯౮

వ్యా.-పశుమాన్ పశుం పశ్వర్థమేవ పుష్టాతి న త్వాత్కర్థ మితి బ్రువాణం
 దురాగ్రహం ప్రత్యాహ యచ్ఛేతి. యచ్చ యత్తు ఆత్మనః అనిష్టకం దుఃఖం
 వస్తు తదఖిలం లోకః సర్వం సృష్టికం యథా ఇన ద్వేష్ట్యేవ హి నస్త్యేవ. సా
 సర్పాదిహింసా ఆత్మనః ప్రియా సర్పాదేస్తు ప్రియా న నైవ భవతి దుఃఖ హేతుత్వాత్
 యథా గవాం తృణాదిదానం ప్రియం సుఖ హేతుత్వా న్న త్వియం తథేతి భావః.
 ఏతేన పుమాన్ యథా సర్పాన్యర్థం సర్పాదీ న్మనిహన్తి కి న్వాత్కర్థమేవ
 తథా పశ్వాన్యర్థం పశ్వాదీ న్మపుష్టాతి కి న్వాత్కర్థమేవేతి సిద్ధమ్. తత్తస్మా
 దఖిలమ ప్యాత్మన శ్చేషం భోగ్యం భవతి. స ఏకఏవాత్మా శేషీ భోక్తా భవతి.
 నను యథా సర్వం సర్పార్థం న ప్రియం కి న్వాత్కర్థమేవ తథా ఆత్మాపి ఆత్మా
 ర్థం నప్రియః కి న్వాన్యార్థమేవే త్యత ఆహ-నేతి. యద్యస్మా త్పరస్యాథే ఆత్మా
 ప్రియో న భవతి తస్మా దాత్మా అస్య మ్పృతి శేషో న భవతి. కిన్తు సర్వమ్పృతి
 శేష్యేవ. సర్వస్యా ప్యాత్కర్థమేవ ప్రియత్వాదితి. ౯౮

శ్లో॥ యస్యాథే సకలం ప్రియం సతు పుమా నాత్మా నితాన్తం ప్రియః
 శేషీతి పృతిపత్తు మస్య జగతః కోవాన్తు శఙ్కాలవః
 దగ్ధిష్టవోఽయ మతః పుమాన్ ప్రియతమః స్వాత్మా ముముక్షో గ్గురో
 శ్చోఽతవో మనసియఏవ నితరాం ధ్యాతవ్య ఏవాన్వహమ్. ౯౯

వ్యా.-నను యస్మాదేవ మాత్కర్థం సకలం ప్రియ మ్భవతి తస్మాదేవ
 స్వాపభోగార్థపుత్రకలత్యాదిపరిత్యాగో నైవ కార్యోఽత ఆహ - యస్యాన్య ఇతి.
 సకలం యస్యాథే ప్రియం సపుమా నాత్మాతు నితాన్తం ప్రియః అస్య జగత శ్చేషీచ
 భవతీతి పృతిపత్తుం జ్ఞాతుం కోవా శఙ్కాలవోన్తు. నకోపిత్యర్థః నను భవత్యేవం
 నిరతిశయప్రీతివిషయ ఆత్మా తథాపి న ప్రియవస్తుపరిత్యాగ ఉచితః సహి స్మియ
 తమభార్యాసురాగేణ ప్రియమాత్మపరిత్యాగ ఉచితః. అత ఆహ, దగ్ధిష్టవ్య ఇతి. అతః
 సర్వస్యాత్కర్థం ప్రియత్వా దాత్మన సుర్వశేషిత్వాచ్చ ముముక్షోః ప్రియతమః
 నిరతిశయప్రీతివిషయః అయం స్వాత్మా స్వస్యాత్మా దగ్ధిష్టవ్య సాక్షాత్కర్తవ్యః
 ప్రియతమవస్తున సాక్షాత్కర్తవ్యత్వా త్తత్సాక్షాత్కర్తవ్యతేజసాబంధభూతం సర్వ
 మపి ప్రియం వస్తుజాతం మనీషిణా త్యక్తవ్య మేవేత్యర్థః. అతేనం బోధ్యమ్. సర్పార్థ
 సాధనత్వాత్పురుషస్య విత్తంతావ త్ప్రియం విప్రకృష్టశ్చ తద పేక్షయా పుత్రఃప్రియ
 తరసన్నిహితత్వాత్. పుత్రస్య వ్యాధ్యాదా సతి విత్తవ్యయస్య క్రియమాణత్వాచ్చ
 పితౄ పుత్రౄపేక్షయా ప్యాత్మా ప్రియతమోఽతీవసన్నిహితత్వా దాత్మనః పాణ

సజ్జతేనతి పుత్రిస్య భతాశాదిభ్యో లిఖ్యేన దీయమాసత్వాచ్చ పితౌ. సన్వేపం ప్రియతమస్యాశ్చన శ్శీతాదివారణాగం సుఖార్థంచ గృహకలతౌద్రిక మావశ్యక మేవేతి కథ స్తత్యాగ ఇతిచే దుచ్యతే యది కార్యకరణ సజ్జాతప వాత్సా తర్హి తత్సాక్షాత్కార స్సస్య స్యా ప్యస్త్యేవేతి న తదర్థం సన్న్యాసః కర్తవ్యః. పరస్తు సజ్జతో నాత్మైవ సజ్జాతస్య పరార్థత్వా దాత్మనశ్చ శేషిత్యేనాన్యార్థ త్వాభావాత్. యదర్థం దేహేంద్రియాదికం సంహతం సతత్కాహి సజ్జాతా దన్యః ఆత్మార్థత్వా త్సజ్జాతస్య. ఆత్మనో భోగాయతనం శరీర మితి హ్యుచ్యతే. సచ సజ్జాతవిలక్షణ ఆత్మా నర్హై రవిదిత ఏవేతి దృష్టవ్య ఇత్యుచ్యతే. సచ స విలక్షణ ఆత్మా ప్రియతమో న భవతీతి వాచ్యమ్. యదర్థం సజ్జాతః ప్రియ స్స ఆత్మా ప్రియతమః కథం న భవేత్. కథం సజ్జాత స్యాత్కర్తవ్య మితిచే దుచ్యతే. ఆత్మనో భోగాయతనత్వా దితి. ఆత్మాహి సజ్జాత మాశ్రిత్య భోగా ననుభవతి. తస్మింశ్చ సజ్జాతే దేహస్తావ దాత్మనః ప్రియః బాహ్యత్వాత్. తదపేక్షయా ప్రియతరా ణీంద్రియాణి ఆస్తరత్వాత్. దేహే తాద్యమానేపి చక్షు ర్నిమిలయతిహి పురుష శ్చక్షుషో బాధా మాభూదితి. తదపేక్షయా ప్యస్తఃకరణం ప్రియతమ మాస్తరతర త్వాత్. ఇంద్రియవికలోఽపి హి సుఖ మనుభవ న్మరణం నేచ్ఛతి. తదపేక్షయాపి సజ్జాతవిలక్షణః ప్రత్యగాత్మాఽతిప్రియతమః. స్వాత్మత్వేన స్వస్యాతీ వాస్తరతమ త్వాత్. సుషుప్తా వస్తవస్తఃకరణవిలయస్యాపి పురుషేణ కాకాక్షి తత్వాత్. అయంచ ముఖ్యాత్తా న సంసారిణా న్రస్తుం శక్యః. తస్య బహిర్ముఖత్వాత్ 'పరాశ్చి ఖానివ్య త్మణ త్వస్యయమ్నాః తస్మాత్పరా జ్వళ్యతినాస్త రాత్మ'నితిశ్రుతే. ఇంద్రియేషు శబ్దా దివిషయలమ్న ఉేషు సత్సు మననశ్చ ఇంద్రియపారవశ్యేన శబ్దాదిలమ్నట త్వేనతి కథ మాత్మసాక్షాత్కార స్సస్య స్తహిణః. ఏకాగ్రచిత్తేనహి సాక్షాత్కర్తవ్య ఆత్మాదృశ్యతే త్వగ్గ్రయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి' రితిశ్రుతే. ఏవం ప్రియతమాత్మ దర్శనప్రతిబంధకారిత్యా దింద్రియాణ్యేవ తావ త్ర్యక్తవాని సహదేహేన కిమ్మన గ్రేహకలతౌద్రికమ్. సచ కథ మింద్రియదేహత్యాగ ఇతివాచ్య మింద్రియాణాం విషయే వ్యప్రస ర్తనమే వేంద్రియత్యాగః దేహే అభిమాన స్యాకరణమేవ దేహ త్యాగ ఇతి. ఏవం చిత్తప్రవృత్తిరపి బలాన్ని వార్యైవ తస్యా అపి ప్రియతమాత్మ దృష్టిప్రతిబంధకత్వాత్. మనసి హి సజ్జల్పవికల్పాదికం కుర్వతిసతి ఆత్మసాక్షాత్కారో జాయతే. ఏవం ప్రియతమాత్మనర్కనలోభేన సర్వమపి పరిత్యాజ్యమేవ. సచ వ్యర్థ మాత్మదర్శన మిద మితి వాచ్యం పరమానందరూపత్వా దాత్మనః. అత

ఏవహి నిరతిశయప్రీతివిషయత్వ మాత్మనః. సుఖేహి సర్వస్య ప్రీతి ర్విద్యతే తద్వ్యా
 రాతు సుఖజనకే వస్తుని. ఆత్మాతు నిరతిశయసుఖరూప ఇత్యత్ర 'ఆనందోబ్రహ్మేతి
 వ్యజానా' దిత్వాదిశ్చుతయః సుషుప్తిశ్చ మానవః. నచ బ్రహ్మైవావస్థానరూప మితి
 వాచ్యం బ్రహ్మైవావస్థాత్వాత్. 'తత్సత్త్వం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'త్యాది శ్చుతేః
 తస్మాత్పరమావస్థానరూప త్వేన నిరతిశయప్రీతివిషయః ముఖ్యాత్మా సజ్ఞాతవిలక్షణస్స
 ర్వమ పీతరత్నియ వస్తుజాత మనాదృత్య ముచుక్షుతా ద్రష్టవ్యః. అత్మైదర్శనోపాయా
 నే వాహ - శ్రోతవ్య ఇత్యాదినా. గురో స్సకాశాత్ శ్రోతవ్యః సుహృదేశాద్వేదాన్త
 శాస్త్రార్థో బ్రహ్మైకైక్యలక్షణః. ఇత్యత్యత్యర్థః. యదిప్రతిబద్ధ బాహుళ్యప్రచువణమా
 త్రాదాత్మైదర్శనం న జాయతే తర్హి నుస్తవ్య ఇత్యాహ-నితరాం మనసీయ ఇతి. మనసం
 విచారః యది తతో ప్యాత్మసాక్షాత్కారో న జాయతే తర్హి నిధిధ్యాసితవ్య ఇత్యాహ-
 ధ్యాతవ్య ఇతి అన్వహం సదా ధ్యాతవ్యవచ. ధ్యానం సమాధిః. తస్మాత్ప్రచువణాదిభి
 సుపాయై రాత్మా ద్ద్రష్టవ్యః అత్మైదర్శనస్యైవ సర్వసంసారనివర్తకత్వేన మోక్ష
 హేతుత్వాత్. 'తరతి శోక మాత్మవి' దితిశ్చుతేః. నచ అత్ర తవ్యప్రత్యయస్య కి
 మపూర్వవిధి రర్థః. యద్వా నియమవిధిః అథవా పరిసంఖ్యా విధిః. విధి రత్యస్త
 మప్రాప్తే నియమః పాక్షికే సతి తత్ర చాన్యత్రచ ప్రాప్తే పరిసంఖ్యాతి కథ్యత ఇతి
 త్రివిధోహి విధిః. యదా వ్రీహీణా పోక్షతీతి వ్రీహీపోక్షణసంస్కారస్య మా
 నాన్తరేణాప్రాప్తత్వా చపూర్వవిధిః. వ్రీహీ నవహస్తీతి నియమవిధిః. తద్భూ ల
 నిష్పత్త్యర్థం వ్రీహీణా మవహాననం యథా పక్షే ప్రాప్తం తథా పక్షే నఖవిడలన
 మపి ప్రాప్త మేవేతి వ్రీహీణా మవహాననమేవ కుర్యా దితి నియమ్యతే. ఋతౌ
 భార్యా ముపేయాదితి పరిసంఖ్యావిధిః. గృహస్థస్య ఋతా వనృతౌచ భార్యో
 పగమనం ప్రాప్తమితి ఋతావేవ భార్యా ముపేయాదితి పరిసంఖ్యాతత్వాత్ ఇతి.
 అ త్రోచ్యతే. ఆత్మా ద్ద్రష్టవ్య ఇతి య దాత్మైదర్శనం విధీయతే సోఽపూర్వ
 విధిరేవ. మోక్షసాధన స్వాత్మైదర్శనస్య మానాన్తరేణాప్రాప్తత్వాదితి.
 అన్యేతు నాయ మపూర్వవిధిః 'త మేవం విదిత్వా ఽతిమృత్యు మేతీ' త్యాది
 శ్చుత్యస్తంప్రాప్తత్వా దాత్మైదర్శనస్య తతశ్చ మోక్షసాధన త్వేన యథాఽఽ
 త్మైదర్శనం ప్రాప్తం పక్షే తథా కర్మాపి ప్రాప్తమేవ 'అత్యయగ్ం హవై చాతు
 ర్మాన్యయాజిన సుకృత మ్భవతి' 'కర్మజైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయ' ఇతి
 శ్చుతిస్మృతిభ్యామ్ తత్ర మోక్షార్థం కర్మానుష్ఠానం నకర్తవ్యం కిన్వాత్మజ్ఞాన
 మేవ కర్తవ్య మితి నియమ్యత ఇతి. అపరేణు పరిసంఖ్యావిధిరే వాయం ముము
 క్షూణా మాత్మైదర్శన ఇ వానాత్మైదర్శనేపి భ్రాన్త్యాదినా ప్రవృత్తిసమ్భవే ఆత్మ

దర్శనవేద తత్త్వవర్తనాద్ధం దృష్ట్య ఇతి విధేః ప్రస్తుతత్వాదిత్యాహుః. వస్తువస్తుజ్ఞానస్య వస్తుతత్త్వేన పురుషతత్త్వాభావా న్నాత్మజ్ఞానం విధాతుం శక్యతే యజ్ఞాదికర్మవత్. యేన యజ్ఞతే త్యాదివాక్యవ ద్దృష్ట్య ఇ త్యుచాసీతేతి వా వాక్యం విధిపరం స్యాత్. సచ జ్ఞాధాత్వద్ధస్య జ్ఞానస్య క్రియాత్వేన యజ్ఞాదిక్రియావ త్కర్తవ్యత్వ ముపపద్యత ఏవేతి వాచ్యమ్. పుష్టేరేన క్రియాత్వం సతు తత్ప్రతిఫలితమైతన్యలక్షణజ్ఞానస్య. సహి బిమ్బమైతన్యం క్రియా యేన ప్రతిబిమ్బమైతన్యం క్రియా స్యాత్. సను దేవదత్తో ఘటం జానాతీతి వాక్యస్య ఘటకర్మజ్ఞానక్రియాశ్రియాభినో దేవదత్త ఇతి శబ్దబోధా జ్ఞానం కర్తుం శక్యమేవేతిచే నైవమ్. సహి ఘటం కురుత ఇతివ ద్ధుటజ్ఞానం కురుతఇతి క్వాపి ప్రయోగోఽస్తి, నాపి ఘటఇవ జ్ఞానం కర్తుం శక్యతే అవిషయత్వాత్ విషయిత్వాచ్చ. జానాతీతిప్రయోగస్తు జ్ఞానావచ్ఛేదకవృత్తియాపక్రియాశ్రియత్వే నోపపద్యతే యద్వా జ్ఞా అవబోధన ఇత్యుచాసనా ధాతునాం క్రియావాచిత్వాచ్చ భవతు జ్ఞాధాత్వద్ధోఽవబోధనం క్రియా తథా ప్యవబోధో సక్రియా సహి సంవిత్. జ్ఞానఞ్చావబోధవేన స త్వవబోధనం తత ఏవ జ్ఞానం విషయి. సతు విషయః అతో స కర్తుం శక్యతే. ఏవం సతి ఘటం జానాతీత్యస్య ఘటకర్మకావబోధనక్రియాశ్రియ ఇతి శబ్దబోధ స్ఫుష్టవతి. యదితు జ్ఞానమ ప్యవబోధన మిత్యేవ వివక్ష్యతే తర్హి జ్ఞానక్రియాశ్రియ ఇత్యపి భవే చ్చాబ్దబోధః. సను జ్ఞాన మవబోధ ఇతి పక్షే తస్మాక్రియత్వా న్నాస్తు జ్ఞానవిధిః జ్ఞాన మవబోధన మితి పక్షేతు తస్య క్రియాత్వా జ్ఞానవిధి ర్యత్యత ఏవేతిచేత్సత్యం పరస్తు జ్ఞానశబ్ద స్యావబోధనాన్ధత్వమే వాపసిద్ధమితి తస్మాత్కర్మణీ వాత్మజ్ఞానే విధ్యభావా దాత్మా దృష్ట్య ఇత్యత్ర స కోఽపి విధిః. తర్హి తవ్యవ్రత్యయస్య కాగతిరితిచేదుచ్యతే. ఆత్మాద్రష్టవ్య ఇత్య స్యానాత్మావ లోకనా దుపరతేన భవితవ్య మిత్యర్థవర్ణనమేవ గతిః. సను దృశీప్రేక్షణఇతి ధాతోస్తవ్యవ్రత్యయే కృతే ద్రష్టవ్య ఇతి రూపసిద్ధిః ప్రేక్షణం చాలోకన మవబోధన మితి యావత్. తత్క్రియై వేతి. ఆత్మదర్శనస్య కర్తవ్యత్వం సమ్భవత్యేవేతి ద్రష్టవ్య ఇత్యయం విధి రేవేతిచే నైవమ్. ఘటాద్యనాత్మదర్శనస్య విధిత్యేపి నాత్మదర్శనం విధిః. స్వదర్శనే స్వవిధానాసమ్భవాత్. యో యత్ర విధియతే తేన హి తస్మాద్ధిన్నేనభవితవ్యం న చాత్మజ్ఞానే ఆత్మా ప్రవర్త్యతే విధివాక్యేనతి భేదోఽస్త్యేవేతి వాచ్య మాత్మన ఏకస్యైవ జ్ఞానక్రియాకర్తృకర్మభావావత్తి రితివిరోధాత్. ప్రవర్తనాత్ప్రేగే వాత్మనాత్మనో విదితత్వాచ్చ సహ్యత్మానామ కస్యచి త్కదా

చిద పృథ్వీత్యక్షుః. తస్మాద్జ్ఞానస్య క్రియాత్వే ప్యాత్మజ్ఞానవిధి ర్వ్యర్థవ. న త్వేవం వ్యర్థ మాత్మదర్శనవిధిం ప్రమాణభూతో వేదో విదధ్యాత్. తత ఆత్మా దృష్టవ్య ఇత్యయం న విధిః. కిన్తు అనాత్మావలోకనాన్నివర్తితవ్య మితి తాత్పర్యేణాత్మా దృష్టవ్య ఇత్యుక్తమ్. నను ఆత్మా ద్రష్టవ్య ఇత్యనేనాత్మదర్శనం న విధి యతాం నా మానాత్మదర్శనాన్నివృత్తి ర్విధియత ఇతి విధిరే వాయ మితిచే నైవమ్ నివృత్తే రక్రియాత్వేన విధియమాన త్వాభావాత్. భవతు వా ప్రవృత్తివన్నివృత్తిరపి క్రియా తథాపి అనాత్మదర్శనాన్నివర్తే తే తీహ కణ్ఠోక్త్యభావా న్నవిధిరితి. తస్మాత్సర్వథా ప్యాత్మదర్శనం నైవ విధేయ మితి సిద్ధ ముత్తా ద్రష్టవ్య ఇత్య స్యావిధిత్వమ్. అథ శ్రోతవ్య ఇతి వాక్యం విచార్యతే. తస్మిన్ విచారితేహి మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి వాక్యద్వయమపి విచారిత్రాయమేవ. శ్రోతస్య ఆత్మే త్యపూర్వవిధి రితి కేచిత్. ఆత్మసాక్షాత్కార మ్ప్రతి వేదాంతశ్రవణస్య సాధనతయా మానాంతరానధిగత త్వేనాప్రాప్తత్వాత్. నవా వేదాంతశ్రవణంబ్రహ్మసాక్షాత్కారే హేతు రితి అన్వయ వ్యతిరేకప్రమాణ మస్తి. లోకే బహువారం కృతశ్రవణస్యాపి తత్సాక్షాత్కారాను త్పత్తేః. అకృతశ్రవణస్యాపి గర్భగతస్య వామదేవస్య తదుత్పత్తేశ్చ ఇతి. అన్యేతు వేదాంతశ్రవణస్య నిత్యాపరోక్షాత్మసాక్షాత్కార హేతుత్వం ప్రాప్త మేవ. దశమ స్త్వమసీ త్యాప్తవాక్యశ్రవణస్య దశమసాక్షాత్కార హేతుత్వ వదితి. ఏవ మాత్మ సాక్షాత్కారే వేదాంతశ్రవణవ త్పత్తే ప్రబోధచంద్రోదయాదిగ్రీష్మశ్రవణ మపి ప్రాప్తమితి వేదాంతశ్రవణమేవ కుర్యాదితి నియమ్యతే. శ్రోతవ్య ఇతి వాక్యేనేతి నియమవిధి రేవాయ మిత్యాహుః. యద్వా గురో స్స కాశాదేవ వేదాంతశాస్త్రార్థ శ్లోతవ్యో నతు స్వయమేవ తదర్థో విచారయితవ్య ఇతి నియమ్యతే. నచ శ్రవణా దాత్మసాక్షాత్కారః కేహంచి న్నభవతీత్యుక్త మితివాచ్యం. ప్రతిబద్ధసహితా ద్విచారసహకృతాచ్చ శ్రవణా దాత్మసాక్షాత్కార ఇతి వివక్షితత్వాత్. యేతు శ్రుతవంతోఽప్యాత్మసాక్షాత్కారశూన్యాస్తే ప్రతిబద్ధసహితా విచారరహితా శ్చేతి న దోషః. నచ తాదృశశ్రవణాభావేపి వామదేవ స్యాత్మసాక్షాత్కార ఆసీదితి వాచ్యం. జ్ఞానాంతరే కృతశ్రవణత్వా ద్వామదేవస్య హిరణ్యగర్భవత్. తస్మాత్సహకారసహకృతే వేదాంతశ్రవణేనతి ఆత్మసాక్షాత్కారసత్త్వం తదభావే తద భావ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకప్రమాణ మత్రాస్తేవ ఇతి. అపరేతు బ్రహ్మజ్ఞానార్థం వేదాంతశ్రవణే ప్రవృత్తస్య చికిత్సాజ్ఞానార్థం చరకనుశ్రుతాదిశ్రవణే ప్రవృత్త స్థేవ మధ్యే వ్యాపారాంతరేపి ప్రవృత్తిః ప్రసజ్యత ఇతి తన్నివృత్తి ఫలకోఽయం పరి

సజ్ఞానవిధిః 'బ్రహ్మసంస్థాఽమృతత్వమే' తీతిత్రుతే: "ఆనుష్ఠే రామృతే: కాలం నయే
 ద్వేదాంతచింతయేతి స్మృతేశ్చేత్యాహుః. వస్తుశాస్త్రశాస్త్రాదుః మహాన వేదాంతార్థ
 శ్రవణమాత్రం. కిన్తు తజ్జన్య మాత్మవిషయం జ్ఞానమేవేత్యాహుః. సర్వసంపదాత్మశ్రవ
 ణేషి న కశ్చిద్విధిః. ఏవం మననజన్య మాత్మజ్ఞానం మననమి త్యుచ్యతే ధ్యానజన్యం
 చాత్మజ్ఞానం నిదిధ్యానన మి త్యుచ్యత ఇతి న మననధ్యానయో రపి కశ్చిద్విధిః. నను
 యద్యేవం దర్శనం శ్రవణం మననం నిదిధ్యాననం చేతి చ త్వార్య ప్యాత్మజ్ఞానయాపై
 కార్థబోధకాని తిచ్చి కేమితి చతుర్థా. ముక్తిః దృష్టవ్య శోభితవ్యో మస్తవ్యో
 నిదిధ్యాసీవ్య ఇతీతిచే దుచ్యతే. ఆత్మజ్ఞాన మ్పృతి వేదాంతశ్రవణం తదర్థమననం
 ధ్యానం చేతి త్రయం సాధన మితి జ్ఞాపనార్థమ్ తతశ్చ శ్రోతవ్యాదిపక్షతీయస్య
 శ్రవణే నాత్మా దృష్టవ్యః మనసే నాత్మా దృష్టవ్యః నిదిధ్యానసే నాత్మా దృష్టవ్య
 ఇత్యర్థః. తత్ర శ్రవణం శ్రోతేన్ద్రియస్య వ్యాపారః. మననం మనసః. నిదిధ్యా
 ననం బుద్ధే రితివివేకః. సచ నిత్యాపరోక్షే ఆత్మని విషయే కుత శ్శ్రవణాదిక
 మితి వాచ్య మాత్మత్వే నాజ్ఞజనాభిమతి దేహేన్ద్రియా ద్వనాత్మని రాకరణార్థ మితి.
 అనాత్మను నిరాకృతేషు సత్సు తు ముఖ్యితత్వా స్వతవస స్ఫురతీతి నాత్మజ్ఞానార్థం
 శ్రవణాదిక మావశ్యకమ్ ఇతి. తస్మాద్గుణముత్తుణా సర్వం సన్న్యస్య వేదాంత
 శ్రవణాదికం కర్తవ్య మాత్మసాక్షాత్కారార్థ మిత్యభిప్రాయః.

౯౯

శ్లో॥ సాక్షాత్కారవశా దముష్య పురుష స్తస్మామృతం ప్రాప్నుయా
 దాత్మాసా వమృతో యతో నతు పున ర్మృత్యుం క్వచి ద్యాస్యతి
 పుంసోఽముష్యచ దర్శనేన సకలం శుశ్రూషాచ మత్యా తథా
 విజ్ఞానేన భవే దిదం సువిదితం సర్వం య దాత్మా జగత్.

౧౦౦

వ్యా.-నను ఐహికాముష్మికఫల తత్సాధనాని సన్న్యస్య మహతా క్లేశేన
 మనఃస్థితియాణిచ వశీకృత్య కాయక్లేశ మవిగణయ్య వేదాంతశ్రవణాదా ప్రవృత్త
 ఆత్మాన మేవ సాక్షాత్కారం నతీశ్వరం నాపి సర్వంజగదితి వ్యర్థ ఏవాయంప్రియాన
 ఇత్యత ఆహ - సాక్షాత్కారేతి పురుషః త స్మాము ప్యాత్మన సాక్షాత్కారవశా
 దమృతం ప్రాప్నుయాత్. నను కృతాత్మసాక్షాత్కార ఆత్మానమేవ ప్రాప్నోతి
 'బ్రహ్మవి దాప్నోతి షర' మితిశ్రుతే: న త్వమృత మతఆహ. యతో యస్మాదసా
 వాత్మా అమృతః భవతి. నను కర్మస్య ప్యమృతం ప్రాప్నోత్యేవ స్వర్గం గత్వాత
 ఆహ - నేతి. క్వచిత్తు క్వచిదపి పునః మృత్యుం న యాస్యతి అమృత మాత్మానం
 ప్రాప్తవతః పురుషస్య స్వర్గ్య మమృతం వీతవత ఇవ పున ర్మృత్యుర్న భవతీతి

స్వరామృతాపేక్షయా ఆత్మామృతస్య మహద్వైలక్షణ్య మితి భావః యద్వా ఆత్మ
సాక్షాత్కారా త్కథ మమృతత్వస్య లాభోఽతతహ - నత్వేతి. అమృతత్వం హి మర
ణరాహిత్య మాత్మనోఽమృతత్వా త్తం ప్రాప్తస్య కథంవా మృత్యు ర్భవే న్న
కథ మపి. సహ్యమృతత్వమృత్యుమత్స్వయో సామానాధికరణ్య మితి భావః. అథ
వా ప్రాణాత్మవిద వ్యమృతం ప్రాప్నో త్యేవ ప్రాణ స్యామృతత్వా దతతహ -
నత్వేతి. ప్రాణసాయజ్యం ప్రాప్తవత సన్య త్పున ర్మృత్యుః ముక్తా ప్రాణవియోగ
దర్శనా త్ప్రాణస్య సాపేక్షనిత్యత్వాత్. ఆత్మాతు నిరపేక్షనిత్యే ఇ త్యాత్మానం ప్రా
ప్తస్య స పున ర్మృత్యు సన్య ది త్యాత్మైక్యే వామృత ఇతి భావః. అమృతత్వే త్వా
త్మనః 'స జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి' దితి 'అజో నిత్య శ్శాశ్వత' ఇతి చ మన్తః పృ
మాణమ్. సను యద్యాత్మా అమృతః తర్హి స ఆత్మైవ పురుష ఇతి సర్వదాపి మృత్యు
రహితవ పురుషః తతశ్చ పున ర్మృత్యుం నయాస్యతీ త్యుక్తి రయుక్తా. పునరిత్య
నే నేతః ప్రా గయం మృత్యుం ప్రాప్తవా నిత గమ్యమానత్వా దితిచే న్నైవమ్.
స్వతోఽమృతోపి పురుషో ఽనాత్మతాదాత్మాధ్యానేన శరీరోదయనాశప్రాయ క్తే
జన్మమరణే జ్ఞానాత్పాప్రప్తవానివేతి. తస్మా దాత్మానం ప్రాప్తవా నిద్వాన్.
జన్మమరణాదలక్షణం సంసారమ్పృతి పున రావ ర్తత ఇత్యర్థః. 'స స పున రావ ర్తత'
ఇతి శ్రుతేః. సచ సర్వాహి గతి రాగత్యన్తైవ. సంయోగా విప్రయోగాన్తా ఇతిన్యా
యాత్. తత శ్చాత్మానం ప్రాప్తోపి కదాచి దావ ర్తేతైవేతిచే న్నైవమ్. నిత్యాప్త
స్యాత్మనః కథం ప్రాప్తి రన్యా స్యాత్. తతశ్చ ఆత్మానం ప్రాప్తవానిత్యస్య ఆత్మైవ
భవతీ త్యర్థః. 'బ్రహ్మి ద్బ్రహ్మైవ భవ' తీతి శ్రుతే. అతప వాపునరావ ర్త్య
మాత్మభూతస్య. ఆత్మాహి సర్వవ్యాపీ. సను ఆత్మనోఽమృతత్వేపి సతత్ప్రాప్తిః
ఫలాయతే. ఆత్మనో నిత్యాప్తత్వాదేవ యది త్యాత్మా స్వస్మా దస్యం ప్రాప్ను
యా త్తర్హి తత్ప్రాప్తిః ఫలం భవేదితిశ్చాన్యాయం య ద్యాత్మనోఽన్యత్వస్వస్తి
త్తర్హి తత్ప్రాప్తిః ఫలం స్యాత్. తదేవ నాస్తీత్యాహ - పునస ఇతి యద్వా ఆత్మ
ప్రాప్తిర్నా మాత్మజ్ఞానమేవ ఆత్మజ్ఞానాతిరిక్తాత్మప్రాప్త్యభావాత్. జ్ఞాతవ ప
హ్యత్మా ప్రాప్త ఇత్యుచ్యతే. జ్ఞాతురే వాత్మత్వాత్. తచ్చాత్మజ్ఞాన మాత్మన
సన్విభావికమేవ సహి స్వస్య స్వయం కదాచిదపి పరోక్షః. యదితు సర్వజ్ఞత్వం
లభ్యేత తర్హి తత్ఫలం స్యా దతతహ - పునస ఇతి. పున సాధకస్య. శ్రుత్యా వేదా
న్తార్థశ్చినజేన మత్యా మననేన విజ్ఞానేన నిదిధ్యాననేన చ హేతునా జాతే నేతి శేషః.
అము ష్యాత్మనో దర్శనేనచ సాక్షాత్కారేణైవ అహంబ్రహ్మస్మి త్యఖిణ్ణబ్రహ్మ
కారవృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యలక్షణేన జ్ఞానేనేత్యర్థః. ఇదం సకలమపి సువిదితం

సమ్యక్ విదితం భవతి. తత్ర సేతు మాహ . యద్యస్మా త్సర్వం జగ దాత్మైవ. యథా రజ్జు నవిద్యమా కల్పిత స్సర్వాభాసో రజ్జురేవ. ఏవ మాత్మని కల్పితం జగ దాత్మైవ తస్మా ద్రజ్జుసాక్షాత్కారకాలే సర్వస్యేవ ఆత్మసాక్షాత్కారదశాయాం జగతోఽభావా త్కథం తదవగతిః స కథమపీత్యర్థః. కిం మృత్యుర్యస్య ఘటస్య మృద్యుతిరేకేణాభావవ దాత్మకార్యస్య జగత ఆత్మవ్యతిరేకే ణాభావా త్కథ మాత్మవిద స్సర్వద్యైతదర్శనసమ్భవః. నచైవం సర్వం విదితం భవతీతి కథ ముక్త మితివాచ్య మాత్మత్వేన రూపేణ సర్వం విదితం భవతీతి తదర్థాత్ . స చానాత్మవి ద్యథా సన్నిహితం ఘటపటాదికం జానాతి తథా ఆత్మవి త్సన్ని హిత మసన్నిహితంచ సర్వం జగ జ్ఞానాతీత్యేవ వక్తవ్య మితివాచ్యమ్ . తాదృశసర్వద్యైతజ్ఞానస్య సంసారహేతు త్వే నోపేక్ష్యత్వాత్. 'ద్వితీయా ద్యై భయః భవతి.' 'మృతోస్స మృత్యు మాహ్నాతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీ'త్యాదిశ్చ తే. నచైవం సర్వజ్ఞ స్వేశ్వరస్యాపి సంసారిత్యాప త్తి రితి వాచ్యమ్ . ఆత్మవిద ఆత్మన ఏ వేశ్వరత్వాత్ . నచ సర్వజ్ఞస్య హిరణ్యగర్భస్య సంసారిత్యాప త్తి రితి వాచ్య మిష్టాపత్యే. ద్యైతదర్శనంహి సంసారః యదితు హిరణ్యగర్భోఽప్యా త్మవిత్త్వా ద్యైతం న పశ్యతీ త్యుచ్యతే తర్హి స నిసంసార ఈశ్వరఏవ. అథాపి యది సర్వద్యైతదర్శనమేవ సర్వజ్ఞత్వ మిత్యాగ్రహః తర్హి సర్వం య దాత్మా జగ దితి వాక్యస్య య దాత్మా సర్వం జగ ద్వాప్నోతీతి కేవ ఇత్యర్థః వాచ్యః . అయ మభిప్రాయః. ఏక ఏవాత్మా యస్మా త్సర్వం జగ ద్వాప్నోతి స్థితస్స తత్తస్మిన్ ఇన్ద్రియై స్తత్ సర్వం వేత్తి తస్మా దాత్మవి త్సర్వజ్ఞఏవ. అనాత్మవిత్తు స్వస్మిన్ పరిచ్ఛిన్న త్వభాన్త్యా దేవదత్తోఽహం చక్షుషా ఘటం పశ్యామి యజ్ఞదత్త స్స చక్షుషా పుస్తకం పశ్యతీత్యేవం మన్యతే. ఆత్మవిత్తు సర్వేష్యపి శరీరే ష్వహ మాత్మైకఏవ స్థిత స్సర్వం పశ్యామితి మన్యత ఇతి సర్వజీవబుద్ధివృత్తివిషయ సర్వ జ్ఞానాశ్రయత్వం సర్వజీవాత్మభూత స్యాత్మవిద సమృద్ధవతీతి. నను అహమేవ మహా రాజ ఇత్యభిమానమాత్రా ద్యథా త్సుదో మహారాజో న భవతి ఏవం సర్వ మహమేవ పశ్యామి త్యభిమానమాత్రా న్న జీవ సర్వజ్ఞో భవతి ఇతి చే దుచ్యతే. యథా నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావోఽపి పురుషః సజ్ఞాతే ఽభిమానమాత్రా త్సంసారీ జాత స్తథా కిం జీవ సర్వజ్ఞో న భవేత్ . యదితు తస్య తథావిదస్య సంసారిత్యం మిథ్యైవేతి ప్రత్యేషి తర్హి సర్వజ్ఞత్వమ ప్యుక్తం మిథ్యైవేతి విద్ధి . సహి నయ మాత్మన సర్వజ్ఞత్వం వాస్తవం బ్రూమః. వస్తుత స్సర్వస్యై వాభావాత్. ఏతేన విప్రతిపన్నం జీవసార్వజ్ఞ్యమివ సమ్ప్రతిపన్నం

మిశ్వరసార్వజ్ఞ్యమపి మిద్యైవేతి సిద్ధమ్ . సర్వే ప్యాస్తికా సర్వజ్ఞ సర్వశక్తిః
 పరోక్షః కశ్చి దీశ్వరోఽస్తీతిహి ప్రతిపద్యతే . స సర్వజ్ఞ సర్వవిత్ . పరాఽస్య
 శక్తి ర్వివిధైవ శూన్యతే ఇత్యాదిశాస్త్రాత్ . తార్కికాశ్చ జగదీశం సకర్తృ
 కం కార్యత్వాద్భుతవ దిత్యనుమానేన తాదృశ మిశ్వర మభ్యుపగచ్ఛన్తి . నను
 ప్రచ్ఛన్నసాంఖ్యేన జీవవ వేశ్వరఇతి బునతా భవతా కథం సర్వజ్ఞ ఈశ్వరోఽభ్యు
 పగత ఇతిచే నైవం వాదీః . కిం పరమార్థదశాయాం జీవవేశ్వరః యద్వాప్యవ
 హరదశాయా మాద్యే ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మస్మభిరభ్యుపేత మి త్యద్యైవత
 మేవ . ద్వితీయేతు జీవేశ్వరయో రస్త్యేవ మహద స్తరమితి జీవాతిరిక్తేశ్వరోఽభ్యు
 పగత ఏవ . నచ వ్యవహరదశాయాం యథేశ్వర సర్వజ్ఞ స్తథా ఆత్మవిదపి సర్వజ్ఞః
 భవత్వేవ వసిష్ఠాదిజీవసార్వజ్ఞ్యస్య పురాణాదిషు దర్శనా దితివాచ్యమ్ వసిష్ఠాదీనాం
 తత్సర్వజ్ఞ్యం నాత్మజ్ఞానప్రాయుక్తం కిన్తు యోగసిద్ధిప్రాయుక్తం తత్త్వవిదాతు
 యోగసిద్ధయో నాకాంత్యోపవేతి కృత్వా ఆత్మవి త్సర్వజ్ఞవవేతి సర్వజ్ఞవవాత్మవి
 దితి వా ననియమః . నచ యఏవ యోగసిద్ధ స్సవ వాత్మజ్ఞానసిద్ధ ఇతివాచ్యం యోగ
 జ్ఞానయో సాహచర్యనియమాభావాత్ . అనాత్మవిదాం యోగినా మయోగినా మా
 త్మవిదాశ్చ సద్భావాత్ . స 'చైకం సాంఖ్యంచ యోగంచ యః పశ్యతి స పశ్య'తీతి
 జ్ఞానయోగయో రైక్య మితివాచ్యం . జ్ఞానయోగోపాయభూతః కర్మయోగఇతి తద
 ధాత్ . స చాత్మవిద ఈశ్వరానుగ్రహ త్సర్వద్యైతజ్ఞానలాభ ఇతి వాచ్య మాత్మవి
 ద్బ్రహ్మ స్వాతిరి క్తేశ్వరస్యైవాభావాత్ . కుత స్తదనుగ్రహః . స్వాతిరి క్తజగదభావా
 చ్చ కుత స్తద్దానలాభ ఇతి . నచాత్మవిదః కిఞ్చిద్జ్ఞాజ్ఞేవా దస్త్యే వాతిరి క్త ఈశ్వర స్స
 ర్వజ్ఞ ఇతివాచ్యమ్ . ఆత్మవిదః కిఞ్చిద్జ్ఞజీవత్వాభావాత్ . య ద్యాత్మవి దాత్మభిన్నం
 కిఞ్చిత్పశ్యే త్తర్హి కిఞ్చిద్జ్ఞా స్సన్తి . సతు పశ్యతి'యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్రైవ
 భూత తేన కం పశ్యే'దిత్యాదిశ్రుతేః . నచ పరమార్థదశాయా మాత్మవిదో
 ద్వైతదర్శనాభావేన వ్యవహరదశాయా మస్త్యేవేతి వాచ్యం . తదాపి యద్య
 ద్వస్తు పశ్య త్యాత్మవి త్తత్త త్సర్వ మాత్మేత్వేవ పశ్యతీతి నాత్మాతిరిక్తవస్తు
 జ్ఞానసంభవ ఆత్మవిదః యే నాయం కిఞ్చిద్జ్ఞా స్సన్తి . సన్వేప మాత్మవి త్సర్వ
 జ్ఞాపి స భవతి స చేష్టాపత్తిః . సర్వం విదితం భవతీ త్యుక్త త్యా దితిచే నైవమదోషః .
 సర్వ స్యాత్మత్వా దాత్మవి త్సర్వవిదేవేతి . నచ కథం సర్వ స్యాత్మత్వమితి వాచ్యం
 కల్పిత స్యాధిష్ఠానాత్మకత్వా త్సర్వస్య చాత్మవి కల్పితత్వాత్ . తస్మా ద్యస్మా
 త్సర్వ మాత్రైవ . తస్మా దాత్మవి త్సర్వజ్ఞవవేతి సిద్ధమ్ . ఏవ మాత్మసాక్షా

తాత్పర్యమాత్రాదేవ సర్వసాక్షాత్కారసమృద్ధివా తత్తత్త్వర్గాదిసాక్షాత్కారార్థం
తత్తద్దేవతాభజనం హిత్యా శ్రీవణమననాదినా ఆత్మైకవేద సాక్షాత్కారస్య
ఇత్యభిప్రాయః. ౧౦౦

శ్లో॥ బ్రహ్మక్షత్రియలోకవేదదివిషద్యుతాని సర్వం స యత్. ౧౦౧
యద్య ద్వేదతు యః పఠతి పురుషా తత్తత్తత్తత్తం వచ్చయేత్
సర్వం వేదతు యః పఠతి పురుషా తత్సర్వంచ తం వచ్చయేత్
బ్రహ్మక్షత్రియలోకవేదదివిషద్యుతాని సర్వం స యత్. ౧౦౧

వ్యా.- అథాత్మభిన్నం సర్వ మితి మతం దూషయతి - బ్రహ్మేతి. బ్ర
హ్మ బ్రాహ్మణో జాతివిశేషః క్షత్రియోపి స ఏవ ఇదం ద్వయం వైశ్యశూద్ర
సర్వయో రుపలక్షణం 'చాతుర్వర్ణ్య మ్మయా సృష్ట' మితిగీతావచనాత్ వర్ణాస్త
రాణా మేతత్సంకర జాతత్వాత్. లోకా భూరాదయః వేదా ఋగాదయః దివిష
దో దేవా ఇంద్రాదయః భూతా న్యేతేభ్యో భిన్నాని స్థావరజలమాత్మకాని ప్రాణి
న ఇత్యర్థః తేషు మధ్యే యద్య ద్వస్తు యః పుమా పురుషా దాత్మనః పఠత్య
స్యతి వేద. ఆత్మభిన్నం వశ్యతీత్యర్థః. తత్తద్వస్తు తం వేదితారం వచ్చయేత్పరి
భవే దేవ. మా మయ మాత్మత్వేన సవశ్యతీతి హేతో రితిభావః. యస్తు సర్వం
పృథివ్యాదిభూతాత్మకం జగ త్పురుషా త్పఠతి వేద తం సర్వమపి వచ్చయేదేవ.
తత్త హేతు మాహ. యద్యస్మాత్ బ్రహ్మక్షత్రియలోకవేదదివిషద్యుతాని
సర్వంచ స ఆత్మైకవ ఆత్మభూతం సర్వ మపి య ఆత్మభిన్నం వశ్యతి తస్య మిథ్యా
జ్ఞానిన సర్వం పఠోక్ష మప్రాప్త మవశం భయజనకచ్చ భవతీతి నైసం పశ్యే న్ము
మక్షుః. క్రిస్తు సర్వమ ప్యాత్మైకేతి పూర్వశ్లోకోక్తవిధయా పశ్యేత్. తథాసతి
సర్వ మ స్యావచ్చకం స్యా దిత్యభిప్రాయః. ౧౦౧

శ్లో॥ వీణాదుస్తభిశ్చసంకలనజాన్ శబ్దా నిర్వశేమాత్మన
సామాన్యాన్నినదా ద్వివిచ్య పురుషో నైవ గ్రహీతుం క్షమః
చిద్వ్యాప్తం త దిదం జగ త్కలయితుం తద్వ ద్వి చ్యాత్మనో
నో శక్నోతి మృదో వివిచ్య న ఘటం గృహ్లాతి కశ్చి త్వచిత్. ౧౦౨

వ్యా.- సర్వం జగ దాత్మైకేత్యుక్తం త త్కథం ప్రతీయమానస్య విచిత్ర
స్యాస్య జగత ఆత్మత్వ మతదహ - వీణేతి. వీణాయా దుస్తభే శ్చజన్య చ సజ్క
లనం వాదనం తాదనం పూరణచ్చ తస్మా జ్జాన్ జాతాన్ విశేమాత్మనః
విశేషరూపాన్ శబ్దాన్ సామాన్యా త్సామాన్యాకారాన్నినదాత్ శబ్దా ద్వివిచ్య

పృథక్క్రమేణ గ్రహీతుం పురుషః నైవ తుమః భవతి. సర్వస్వాపి విశేషజాతస్య సామాన్యే నానసూతత్వా త్సామాన్యే కల్పితత్వాచ్చ సామాన్యగ్రహణపూర్వ కమేవ విశేషగ్రహణం సమ్భవతి. నతు సామాన్యా త్పార్థక్యేన విశేషగ్రహణం సామాన్యా ద్వివిక్తస్య విశేషస్యైవాభావాత్. తథాచ శబ్దవిశేషా అపి శబ్దసామాన్యా ద్వివిచ్య గ్రహీతుం న శక్యం. కిన్తు శబ్దసామాన్యగ్రహణపూర్వకమేవ శబ్ద విశేషగ్రహణం శబ్దసామాన్యా ద్వివిక్తశబ్దవిశేషాభావా దితిభావః. తద్వ త్తథా చిద్వాస్తం చితా ఆత్మనా అనసూతం త దప్రత్యక్ష మిదం ప్రత్యక్షంచ జగత్ ఆత్మన శ్చితో వివిచ్య కలముతుం గ్రహీతుం పురుషో నో శక్నోతి. చిదనసూత త్వా చ్చిత్ర కల్పితత్వాచ్చ జగతః చిద్వివేకే స త్యభావా దితిభావః. ప్రకృతదా ర్శ్వానికార్థస్య సుఖబోధాయ దృష్టాంతా స్తరం స్వయ మామా కవిః - మృదఙితి. క్వచి దపి కశ్చిదపి మృదో వివిచ్య ఘటం నగృన్హతి మృద్వ్యతిరేకేణ ఘటస్యైవాభా వాత్. మృది కారణే ఘటాదేః కార్యస్య కల్పితత్వాత్. కారణవ్యతిరేకేణ హి కార్యం నామ కిచ్ఛి దస్తి. కారణంచ జగతో బ్రహ్మ. తస్మా ద్బ్రహ్మవ్యతిరే కేణ జగ న్నాస్తీతి సర్వం జగ ద్దాత్మైవ. అత్రేదం బోధ్యమ్. ప్రతీతిననునియత సతాకత్వా జ్జగతః జగద స్తిత్వం జగ ద్భూతీతి ప్రతీతిసిద్ధం. నహి సుప్తిమృతిమూ ర్ఛాదిషు ప్రతీత్యభావే జగ దస్తి. ఇయంచ జగ ద్భూతీతిప్రతీతిః జగతి చిద్రూ పాత్మానుగతిప్రియుక్తా. అచేతనస్య జగతః స్వతఃస్ఫురాణాయోగాత్. భాసం ఖలు స్వప్రకాశాత్మకర్మకః. నచ చిదనసూతావపి కథం తత్ప్రతీతి రితి వాచ్యం చిత్తాదాత్మ్యాభ్యాసా జ్జగత స్తత్ప్రతీతిః. యథా సుఖ్యహమితి ప్రతీతి రాత్మ న్యహజ్ఞారాధ్యాసాత్. ఏవం జగతి చిదనసూతిం ప్రతి హేతుస్తు జగత శ్చిత్ర కల్పితత్వమేవ. ఘటస్య మృది కల్పితత్వాద్ధి ఘటే మృదనసూతే త్యు చ్యతే. కారణంహి కార్యేననసూతం స ద్వన్తితే. ఏవ మనువృత్తత్వాదేవ కారణస్య సత్యత్వమ్. తస్యచ జగత్యనుగతస్య భాసరూపస్య బ్రహ్మాంశస్య జగతః పృథక్రణే జగత స్స్వరూపాసిద్ధిరేవ. భాసప్రియుక్తత్వా జ్జగత్స్వరూపసిద్ధేః. ఏవం జగద స్తీతిప్రతీతిరపి జగతి బ్రహ్మాంశస్య సతాయా అనుగతిప్రియుక్తేవ జగత స్సకాశా త్పతాయాం వివేచితాయాస్తు కథం జగత్సిద్ధిః నకథమపి. తస్మా చ్చబ్దసామాన్యాతిరక్తశబ్దవిశేషాభావవత్ మృదతిరిక్తఘటాభావవచ్చ బ్రహ్మ తిరిక్తం జగ న్నాస్త్యేవ కారకవ్యాపారవశా ధ్ఘటాకారేణ మృదివ చక్షుర్ద్దోషాది

వశాత్సర్పాకారేణ రజ్జురివ దున్దుభ్యామ్యుపభూతవశాచ్ఛబ్దవిశేషాకారేణ శబ్ద
సామాన్యమివ మాయయా బ్రహ్మ జగదాకారేణ ప్రతీయత ఇతి సర్వం జగ
దాత్మైవేతి. ౧౦౨

శ్లో॥ ఆర్ద్రైః కలితానలాదివ పృథగ్ధూమా అముష్మా న్నహః

భూతా దాత్మన ఉత్పతన్తి పురుషాన్ని శ్వాసవచ్చాగమాః

విద్యా శ్లోకపురాణసూత్రనిచయవ్యాఖ్యేతిహాసా అను

వ్యాఖ్యానోపనిషద్గణాశ్చ సకలం నిశ్వాసవతస్యహి. ౧౦౩

వ్యా.-పూర్వశ్లోకే స్థితికాలే సర్వం జగ ద్బ్రహ్మైవేత్యుక్త మధునా
ప్రాగుత్పత్తేరపి బ్రహ్మైవేద మిత్యుచ్యతే - ఆర్ద్రైః కలితానలా దాద్వై
స్థనసంయుక్తవహ్నే సుకాశా త్పృథగ్ధూమా ఇవ స్ఫులింగాదేర పుష్పలక్షణం ధూ
మపదమ్. అముష్మా న్నహః భూతా దాత్మన సుకాశా త్పురుషాన్ని శ్వాసవచ్చాగ
మా ఋగాద్యా వేదా శ్చత్వారః విద్యాః సృతగీతాదిశాస్త్రాణి వేదః 'సోఽయ'
మిత్యాద్యాః శ్లోకా మస్త్రాః 'తదేతే శ్లోకా భవన్తి.' 'త ద వ్యేష శ్లోకో భవ
తీ'త్యాదయః. 'పురాణమ్' అనద్వా ఇద మగ్ర ఆసీదనదే వేద మగ్ర ఆసీ'దిత్యాది
సూత్రనిచయః సూత్రసంఘః సూత్రాణిచ వస్తుసంఘహవాక్యాని 'ఆత్మేత్యేవోపా
సీ'తేత్యాదీని వ్యాఖ్యా అర్థవాదాః 'వాయుర్వై డేపిష్యో దేవతే' త్యాద్యాః
ఇతిహాసః 'ఊర్వశీహస్పరా' ఇత్యాది సంవాదరూపః అనువ్యాఖ్యానాని వస్తుసంఘ
హవాక్యవివరణాని యథా 'ఆత్మేత్యేవోపాసీతే' త్యస్య 'యోఽన్యాయం దేవతా ము
పాస్తే అన్యోఽ సా వన్యోఽహ మస్మితి న న వేద యథా పశు రేపం స దేవానా'
మితి ఉపనిషద్గణాః ఉపనిషద ఇత్యర్థః 'ప్రియ మిత్యేత దుపాసీతే' త్యాద్యాః
ఉత్పతన్తి ఉచ్చరన్తి ఆవిర్భవన్తియావత్. విద్యాదిభేదే నాప్తవిధం బ్రాహ్మణ
మృగాదిభేదేన చతుర్విధో వేద శ్చేష్వరేణ లీలాన్యాయేన నిశ్వాసవత్ సృష్ట
ఇత్యర్థః. కింబహునా సకలమపి జగ దేతస్య నిశ్వాసోహి నిశ్వాసితమేవ నిశ్వాసవ
లీలాన్యాయే నేష్వరేణ సృష్టమేవేత్యర్థః. తస్మాత్సర్వం జగ దుత్పత్తేప్రా గ్బ్ర
హ్మత్వనైవాస్తీతి బ్రహ్మైవేద మిత్యభిప్రాయః. నను శాస్త్రసృష్టిరేవ కిమితి
దర్శితా భూతసృష్టిః కిమితి నదర్శితేతిచే దుచ్యతే. అపౌరుషేయత్వం వేదబ్రా
హ్మణయో ర్దర్శయితుం దర్శితేచ తస్మిన్ వేదబ్రాహ్మణే స్వతఃప్రమాణే న్వా
రామ్. సతిచ వేదప్రామాణ్యే వేదోక్తం సర్వం సత్యం భవేదితి. యద్వా వేద
సృష్టిపూర్వకైవ భూతసృష్టిః. వేదోక్తవిధయాహి ప్రజాపతినా భూతాని సృష్టాని

‘థాతా యథాపూర్వ మకల్పయ’ దితిశ్చ తేః. తస్మా ద్వేదస్సప్తిరాదా పుక్తా సకలం నిశ్శ్వాస ఇతి జగత్సృష్టిః పశ్చాత్సృజ్యహీతేతి. సచ వేదానా మ వీశ్వర సృష్టత్వే పౌరుషేయత్వం స్యా దితి వాచ్యం జీవప్రోక్షానామేవ పౌరుషేయత్వం న త్వీశ్వరసృష్టస్యేతి. అతప వాత్రోక్తపురాణాదిశబ్దానాం యథాశ్చోతార్థో న వర్జితః. యద్వా వేదో వీశ్వరేణ స్వాతంత్ర్యేణ న సృష్టః కిన్తు పూర్వకల్పనజాతీయ ఏవేతి న వేదస్య పౌరుషేయత్వ మిశ్వరోహి పశ్యయే ఉచ్చారణభావా న్నష్ట ప్రాయం వేదం పశ్యయావసానే స్వయం సంస్కృత్య యథాపూర్వం హిరణ్యగర్భా యోపదిదేశ తేనే బ్రహ్మ హృదా య ఆదికవయే ఇతిభాగనతాత్. సచ ప్రజా పతిభ్య ఇత్యేన ముచ్చారణ మనూచ్చారణీయవ వేదః. సతు స్వాతంత్ర్యేణ-అతప వానుశ్చవఇతి వేదస్య నామ- శ్రవణ మనుస్మ త్యోచ్చార్యతఇతి. తస్మా ద్వేదస్య స్వరాసుపూర్వాద్విక మిశ్వరోఽప్యన్యథయితుం న శక్నో త్యేవేతి వేదోఽ పౌరు షేయ ఏవ.

౧౦౩

శ్లో॥ సర్వేషాం పయసాం యథా జలనిధి శ్శోతాద్ది రేకాయనం •

శబ్దాదే ర్వదనాదికస్యతు తథా వాగాది రేవం మనః

కామానాం హృదయం ధియాం బృహ దిదం సర్వస్య తస్మా త్సమం

శబ్దాదా కరణై ర్లయం గతవతి బ్రహ్మైక మస్త్యద్వయమ్. ౧౦౪

వ్యా.-అథ ప్రలయేషీదం సర్వం జగ దాత్మైవేత్యాహ - సర్వేషామితి. సర్వే షాం వాషీకూపతటాకనద్యాదిగ తానాం పయసాం జలనిధిః సముద్రః యథా ఏకా యన మేక మయన మేకం గమన మేకప్రళయః అవిభాగప్రాప్తి రిత్యర్థః. సర్వమపి జలం సముద్రే ప్రవిశ్య యథా అవిభాగ మాపన్నం స త్సముద్రోపవ లీయ తే ఇత్యర్థః. తథా శ్శోతాద్ది శ్శబ్దాదే రేకాయనమ్. శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధానాం శ్శోత్రత్యగక్షీరసనఘ్రాణాని యథాక్రమ మేకాయన మ్భవంతి తథా వదనాదికస్య వదనాదానగమనవిసర్జనమైథునానాం వాగాదిః వాక్పాణిపాదపాయూపస్థాన్యేకా యనం భవంతి. కామానాం సర్వేషాం మన ఏకాయన మ్భవతి. ధియాం విజ్ఞా నానాం హృదయం బుద్ధి రేకాయన మ్భవతి. ఇదం బృహద్బ్రహ్మ సర్వస్యైకాయ నం భవతి. యస్మాదేవం తస్మా చ్చబ్దాదా విషయజాతే కరణై రిద్రియై స్సమం లయం గతవతి సతి బ్రహ్మణి క్రమీనేనతి అద్వయ మేకం బ్రహ్మై వా స్తి. అయ మ్భావః. సామాన్యే విశేషాణాం నిలయనం తావత్ప్రసిద్ధం మృతాసామాన్యే మృద్వి శేషాణాం ఘటాదీనాం లయదర్శనాత్. ఏవం సముద్రజలసామాన్యే నద్యాదిజల

విశేషా నామరూపే విహాయంతంగచ్ఛస్తీతి పరిసిద్ధమ్. తథా శబ్దసామాన్యే శబ్దవిశేషా స్పృశసామాన్యే స్పృశవిశేషా రూపసామాన్యే రూపవిశేషా రససామాన్యే రసవిశేషా గంధసామాన్యే గంధవిశేషా శ్చాంతంగచ్ఛన్తి. తానిచ శబ్దాదిసామాన్యాని సజ్కల్పసామాన్యే అన్తర్భవన్తి. సజ్కల్పనిశేషత్వా చ్ఛబ్దాదిసామాన్యేనాం తచ్చ సజ్కల్పసామాన్యం విజ్ఞానసామాన్యే అన్తర్భవతి విజ్ఞానవిశేషత్వా త్సజ్కల్పస్య. తచ్చ విజ్ఞానసామాన్యం జన్యం నిత్యజ్ఞానస్వరూపే ఆత్మస్య అన్తర్భవతి. ఏవం శబ్దాదికృమేణ సర్వం జగదాత్మస్యేవ లీయత ఇతి నాత్మాతిరేకేణ వత్స్వత్వరంకిజ్ఞుదస్తి. నచ పృథివ్యాదిభూతానాం లయ స్యానక్తత్వా త్తాని సన్త్యే వాత్మాతిరిక్తాణీతి వాచ్యం శబ్దాదితన్మాతృవ్యతిరేకేణాకాశాదిభూతవదాద్ధాభావాత్. స చాత్ర శ్రోత్రాదా శబ్దాదిలయపవోక్తః సతు శబ్దాదిసామాన్యేష్వితి వాచ్యం శ్రోత్రాదీనాం శబ్దాదిసామాన్యార్థపరత్వా దిహ. ఏవం వదనాదిక్రియాసామాన్యేషు వదనాదిక్రియావిశేషా అన్తర్భవన్తి. తానిచ వదనాదిక్రియాసామాన్యాని ప్రాణమాతృమేవ. సచ ప్రాణః ప్రజ్ఞానమాతృమేవ. ఏకమేవాన్తఃకరణాఖ్యం వస్తు జ్ఞానశక్తిప్రాధాన్యేన బుద్ధిరితి క్రియాశక్తిప్రాధాన్యేన ప్రాణఇతి చోచ్యత ఇతి బుద్ధేరివ ప్రాణస్యాపి ప్రజ్ఞానమాత్రే ఆత్మస్యేవ ప్రళయః. ఏవం ప్రళయే ఆత్మాకరిక్తవత్స్వభావాదేవ ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మస్తి. తస్మాత్ సృష్టిస్థితిలయకాలత్రయేపి సర్వం జగదాత్మైవేతి సిద్ధాస్తః. యద్వా విషయాణాం ప్రాతిభాసికత్వా ద్జ్ఞాయమానత్వ వేషేణైవ విషయాణాం సత్త్వం నాన్యథేతి కృత్వా శ్రోత్రాదిగ్రాహ్యేణ శబ్దాదివిషయాణాం శ్రోత్రాదిరేకాయనం మనసి సత్యేన శ్రోత్రాదిః స్వవిషయం గృహ్యతి నాన్యథేతి శ్రోత్రాదే ర్మన ఏకాయనం బుద్ధ్యధీనైవ మనఃప్రవృత్తి రితి మనసో బుద్ధి రేకాయనం సాచ బుద్ధి రాశ్చనైవ భాస్యమానా సతీ సత్త్వ లభత ఇతి బుద్ధే రాత్వా భవ త్యేకాయనమ్. ఏవం వదనాదిక్రియా వాగాదీన్ద్రియై ర్నిర్వర్త్యన్తే వాగాద్యభావేనతి వదనాద్యభావ ఏవేతి వదనాదీనాం వాగాదిరేకాయనం ప్రాణచేష్టాభావే వాగాదిచేష్టాభావా ద్వాగాదీనాం ప్రాణ ఏకాయనం ప్రాణ శ్చాత్మనైవ చేతనీకృతస్స చక్షుత ఇతి ప్రాణస్యాత్మైకాయనం తథాచ కృమేణ సర్వస్యాపి జగత ఆత్మస్యేవ ప్రళయ ఇత్యేకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ. సచ కామానా మ్మనః ధియాం హృదయ మేకాయన మిత్యక్త మితి కథ మస్యార్థస్య సిద్ధి రితి వాచ్యమ్. కామానాం శబ్దాదికామహేతునాం శ్రోత్రాదీనామితి. ధియాం కామ

సజ్జల్పాద్యాత్మకస్య మనస ఇతి చార్థవర్జనాత్. అథవా శ్రోత్రాదిగ్రాహ్యత్వా
 చ్చబ్దాదీనాం శ్రోత్రాది రేకాయనం వాగాదినిర్వర్త్యత్వా ద్విదనాదీనాం వాగాది
 రేకాయనమనఃప్రభవత్వా త్రామానాం మన ఏకాయనం బుద్ధిజన్యత్వా జ్ఞానా
 నాం బుద్ధి రేకాయనం శ్రోత్రాది వాగాది మనో బుద్ధిశ్చే త్యేత త్సర్వ మాత్మ
 ప్రభవత్వా దా త్రైత సైకాయనం. కార్యస్య స్వకారణవ నిలయన మితి నియ
 మా దితిభావః. సన్యేవం ప్రళయే యది సర్వమ ప్యాత్మని లీయ తే తస్మి తదా సర్వే
 షామపి ముక్తిరేవేతి వ్యర్థోఽయం జ్ఞానమార్గ ఇతిచే నైవమ్. ఆత్యంతికప్రళయే
 ఏవ సర్వలయః. నతు నిత్యప్రళయే నాపి నైమిత్తికప్రళయే నాపి మహాప్రళయే
 ఇతి. తత్ర నిత్యప్రళయ స్సుమన్తః నైమిత్తికప్రళయో బ్రహ్మాదినప్రళయః మహా
 ప్రలయో బ్రహ్మప్రలయ ఇతివివేకః. ఆత్యంతికప్రళయస్తు మోక్షవప అథవా అత్రోక్త
 ప్రళయః శబ్దాదీనాం శ్రోత్రాదిషు శ్రోత్రాద్యతిరేకేణ శబ్దాది రాస్తీ త్యను
 చిస్తనమేవ యథా మృద్వ్యతిరేకేణ ఘటో నాస్తీతి. ఏవ మాత్మకార్యస్య జగత
 ఆత్మాతిరేకేణ నాస్తీతి చిస్తనమేవ జగత ఆత్మని లయః. తథా చిన్తితేనతి ఆత్మా
 తిరేకేణ జగత ఉపలబ్ధాభావాత్. తస్మా త్సర్వం జగ దాత్రైవేతి సత్త్వేషః. ౧౦౮

శ్లో॥ ఓష్ఠ సైన్ధవఖిల్యపస సలిలే పాథోఽనులీయేత త

నైవా సోద్గ్రహణాయ కోపి పురుష శృక్తోఽమ్బు య ల్లావణమ్
 ఏవంభూత మపార మస్తరహితం విజ్ఞానమాత్మిం నుహ

దూతా న్యన్వప్యయాతి భూతనికరా దుత్థాయ నిశ్చేతనమ్. ౧౦౯

వ్యా.-కథ మాత్యంతికప్రళయే ప్యాత్మైకశేషత్వ మత ఆహ - ఓష్ఠ ఇతి.
 సలిలే ఓష్ఠ సైన్ధవఖిల్యః లవణఖిల్యః పాథో జల మనలీయే తానసృత్య లయం
 గచ్ఛేదేవ. భామత్రైజనసమ్మర్కా ఖిల్యస్య య తాత్మిన్యం జాతం తత్స్వయోని
 సమ్మర్కా దవగచ్ఛతీతి య త్ర దుదకస్య విలయనం త దనువీలియతే సైన్ధవఖిల్య
 ఇత్యర్థః. తత్తస్మాత్ కోపి పురుష స్సునిపుణోపి అన్య ఖిల్య సోద్గ్రహణాయ
 ఉదకా దుద్ధరణాయ నైవ శక్తః. యద్యస్మా దమ్బు లావణం లవణమయం జాత
 మితిశేషః. తస్మాదితిపూర్వేణాన్వయః. ఉదకే ఓష్ఠః ఖిల్య స్సర్వావయవావచ్ఛేదే
 నోదకే సజ్జాస్తః అతఏవ సర్వమ ప్యుదకం లవణరసమయం జాత మేవ
 ముదకే లీనత్వాదేవ ఖిల్యస్య పున రుదకా దుద్ధరణం కర్తు మశక్య మిత్యర్థః.
 ఏవమ్ అస్తరహిత మపారం సాపేక్షత్వనిరపేక్ష త్వాభ్యా మానన్యస్య ద్వివిధత్వా
 ద్విశేషణద్వయమ్. పృథివ్యాద్యపేక్షయా అనన్తం స్వత శ్చాన సైమిత్యర్థః

యద్వా దేశశః కాలః శాస్త్రస్థితిమితి బోధనాయ విశేషాద్వయమ్. విజ్ఞాన
మాత్రం జాత్యస్థితిపక్షేధాత్తం మాత్రప్రసంగం. భూతం కాలత్యాయసత్ పార
మార్థిక మితిత్యర్థః. మహత్ స్వప్రకరణపక్షేయ మహత్ - బ్రహ్మత్యర్థః. య
దస్మిన్ శరీరే ఆనభేభ్యః ప్రవిష్టం త ఇతియావత్. భూతనికరా త్కార్యకరణ
సజ్ఞాతాత్మనా పరిణతా మూర్తిగామూ సుత్రాయ తత్తదాత్మ్యాధ్యాసం పరి
త్యజ్య బ్రహ్మవిద్యయా సర్వం ప్రవిలాసేతి యావత్. నిశ్చేషనం విజ్ఞానశూన్యం
సత్ తాని భూతాని కార్యకరణసజ్ఞాతాత్మకాని విలీనా న్యన్వపయాతి అను
సృత్య నశ్యతి. నను విజ్ఞానమాత్రస్య కథం విజ్ఞానశూన్యస్య మనస్తస్యనా కథం
నాశ ఇతిచే దుచ్యతే. త్యజేతన్యమాత్రస్య బుద్ధివృత్తివిజ్ఞానాభావః అనస్తస్య
వినాశో దర్శనావిషయత్వప్రాప్తిః. ఇతాదర్శన ఇతిహి ధాతుః స్మర్యతే. తతశ్చ
నశ్యతి అదర్శనం గచ్ఛతి. దర్శనావిషయోభవతీత్యర్థః. అదృశ్యత్వా దాత్మనః
నచ దృశ్యవేతి వాచ్యం. కి మత్మా ఆత్మనా నృశ్యతే ఉతానాశ్చనా. నాద్యః.
కర్మకర్తృభావవిరోధాత్. నాస్త్యః. ఉత్తా దాత్మభిన్నస్య సర్వస్య. సచా
త్మాస్తరేణ నృశ్యత ఇతి వాచ్య మభావాదాత్మాస్తరస్య 'నానోఽతోఽస్తి ద్ర' ష్టేతి
శ్రుతేరేకత్వా దాత్మనః. నను అదృశ్య స్వాత్మనః అదృశ్యత్వం స్వాభావికమేవేతి
కృత్వా భూతాదర్శన మన్వదృశ్యో భవ త్యా త్మే త్యుక్తిరయుక్తేతిచే నైవమ్. అన్వ
శ్యోఽప్రాప్త్యా సజ్ఞాతతాదాత్మ్యాధ్యాసా దవిద్యయా దృశ్యభవ కృతః తదావిద్యకం
దృశ్యత్వం విహాయ పున రదృశ్యవన జాతఇతి. అయమ్భానః. ఆత్మా దేహేఽస్మిన్
ప్రవిష్టస్య సజ్ఞాతతాదాత్మ్యాధ్యాసవశా దవిద్యయాం కృతా న్మనఃశ్యోఽ
హం జాతో వృద్ధో జ్యోః సుఖి దుఃఖి కాణో బధిరో వికల స్సంసారీతి మన్యమానః
సజ్ఞాతే నిమగ్న ఆసీ త్తస్తేఽయఃపిణ్డేఽగ్నిరివ. తస్య సజ్ఞాతస్య దృశ్యత్వా ద్వికా
రిత్వా చ్చాత్మా దృశ్యో వికారీచ జాతః. స్థూలదేహస్య వినాశేఽపి సూక్ష్మ
దేహ స్వాముక్తి వినాశాభావా త్సదాఽపి సజ్ఞాతాత్మకవన భవ త్యయమ్.
అన్యథు యదా సుక్ష్మాపరిపాకవశా ద్వేదాస్తశ్రవణాదిలాభ స్తదా బ్రహ్మవిద్య
యా స్వాత్మతత్త్వసాక్షాత్కారో జాయతే. తేన చ సర్వమ ప్రివిద్యాతత్కార్య
కాతం నశ్యతి. తత్ర యావత్ప్రబ్రావసాన మవిద్యాకార్యజాతం దగ్ధపటవ దబ
న్ధకం స ద్వర్తతే అవిద్యాతు సర్వాత్మనా నశ్యతేవ. ప్రబ్రావసానేతు కార్య
జాతమపి నశ్యతి. ఏవం స్వకార్యైస్స హవిద్యాయాం నష్టాయా మయ మత్మా నిర్ము
క్తసర్వసంసారః పరిత్యక్తసజ్ఞాతోఽపరిచ్ఛిన్నః ప్రజ్ఞానశునోఽనన్తోఽపారశ్చ
స న్నవతిష్ఠతే. ఇహుః ఘేవ దళా మ్ముక్తి మాచక్షతే. అస్యాం దశాయాం కర

ణాభావా దాత్మనః. న శబ్దాదివిశేషవిజ్ఞాన మస్తి. ఉపాధ్యభావా న్న దృశ్యత్వం పరిచ్ఛిన్నత్వాదికం వా. ఉపాధిసృయ్యుక్తం హ్యత్మనో దృశ్యత్వాదికం యద్య ప్త్యా త్మా సర్వదా ప్యేకరూపవ తథాపి బద్ధదశాయా మవిద్యయా గగనస్య నైల్యమి వాశ్చ న సుమూఢతం దృశ్యత్వాదిక మతఏవ తత్త్వవిత్ దేహత్యాగా త్ప్రగపి బ్రహ్మస్వరూపేణై వావతిష్ఠ తే విశేషవిజ్ఞానశూన్యత్వా నైతన్యమాత్రిత్యాచ్ఛ. నచ తత్త్వవిన స్సతి కరణగ్రామే కథం విశేషజ్ఞానాభావ ఇతి వాచ్యం దర్శనమన నాదీనా మస్తాకరణఽహికరణధర్మత్వే నానాత్మధర్మత్వాత్. తస్మా ద్విద్యయా సర్వోపాధివిలయే కృతే నిర్విశేషం నైతన్యమాత్రమే వావశిష్టతే ఇతి. నను దృష్టాంతదాత్త్వాన్తికయోః కి మత్ర సాదృశ్య మితిచే దుచ్యతే. లవణసమయస్య సముద్రోదకస్య భామతైజససమ్మర్కా ద్యథా నైర్ధవఖల్యభావః ప్రాప్త ఏవం బ్రహ్మణో విజ్ఞానఘనస్య సత్త్వాతాభిమానా జ్ఞీనభావః ప్రాప్తః. యథా నైర్ధవఖల్యః పున రుదకసమ్మర్గాత్. లవణసమయ ముదకమేవ భవతి యథాపూర్వం తథా ణివః బ్రహ్మహమస్మీతి బ్రహ్మతాదాత్మ్యసిద్ధయాత్మకబ్రహ్మస్వరూపసమ్మర్గా త్పున ర్విజ్ఞానమయం బ్రహ్మైవ భవతి యథాపూర్వమితి. ఉదకే పవిత్ర్య నైర్ధవ ఖల్యవ ద్బ్రహ్మణి ప్రవిశ్య జీవో నామరూపరహితో భవతీతి. ఉదకే పవిత్ర్య నైర్ధవ వఖల్యవ బ్రహ్మణి ప్రవిష్టో జీవో న పున రావ ర్తత ఇతిచ. ౧౦౧

శ్లో॥ విజ్ఞానాశ్మక ఏష భూతనిక రా దుత్థాయ యాతః పరం
స్వాపేవా మరణే బృహ నిజపదం జానాతి నో కిచ్ఛన
యత్ర ద్వైతమి వాస్తి తత్రైతు పరో జానాతు నామేతరం
యత్రాత్మైవ సమస్త మత్రైతు కథం కః కేన కం ప్రాప్నుయాత్.

౧౦౬

వ్యా.- నను ముక్తా జీవో బ్రహ్మభావం ప్రపద్య విశేషవిజ్ఞానశూన్యో భవతీ త్యత్ర కి మ్మాన మితీశజ్ఞాయాం సుషుప్తి ర్మరణాచ్ఛ మాన మిత్యాహ విజ్ఞానాత్మకఇతి. విజ్ఞానాశ్మకః విజ్ఞానమయ ఏష జీవః భూతనికరా దుత్థాయ కార్యకరణసత్త్వాతాభిమానం పరిశీల్య స్వాపే మరణే వాశబ్దా న్ముర్ఖా దిషుచ పరం సర్వవిలక్షణం నిజపదం స్వస్వరూపభూతం బృహ ద్బ్రహ్మ యాతః ప్రాప్తస్స కిచ్ఛన కిచ్ఛదపి నో జానాతి. ఏవం ముక్తావపీ త్యనుమేయమ్. అథా సేనతి విశేషవిజ్ఞానసద్భావః తదభావే తదభావ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకన్యాయా దితిభావః. నచైవం యథా స్వాపే మరణేచ బ్రహ్మణి ప్రవిష్టో జీవః జాగరే

జన్మాంతరేచ పునర్భూతా ఉత్పత్తి సమముక్తా వసీతి శబ్దము తానకారణా
జ్ఞానాభావాన్ముక్తాః. సను ముక్తిదశాయాం స్వాపాదా వా విశేషవిజ్ఞానాభావే
కో హేతు రతఃకా - యతేతి. యతావిద్యాదశాయాం ద్వైత మస్తి. ఇవశబ్దా
త్తదాసీమపి ద్వైతసత్త్వం భ్రాన్తిసిద్ధమేవేతి గమ్యతే. సహి సదైకయాపే ఽద్వి
తీయే బ్రహ్మణి కదాచిదపి ద్వైతం స్థాతు మగ్నతి. తత్ర తస్యాం దశాయాన్తు
పరో ద్రష్టా అవిద్యాకల్పితః. సైస్థవఖ్యతుల్యో జీవ సుసారీ ఇతరం దృశ్యం
జానాతు నామ ద్వైతస్య సత్త్వా దవిద్యాకల్పితస్యేతిభావః. యత్ర విద్యాదశా
యాం సమస్తం సర్వం దస్త్రు ఆత్మైవ భవతి. అత్ర అస్యాం దశాయాన్తు కః కథం
కేన కరణేన కం పదార్థం ప్రాప్నుయా ద్విద్యాత్. సకోపి స కథమపి సకేనాపి సక
మపి జానీయా దిత్త్యుః. సర్వద్వైతాభావా దద్వైత స్వాత్మన ఏకస్యై వావశే
షాచ్యేతిభావః. సస్వేపం విద్యాదశాయాం సర్వద్వైతనాశే జీవనాశోఽపి ప్రాప్తః
తచ్ఛానిష్టం నిత్యత్వా జ్ఞేవస్యేతిచే ద్వైతమ్. స్వమపి ద్వైతం విద్యాదశాయా
మాత్మరూపేణైవ తీర్థతీతి స ద్వైతినాశః. సచ జ్ఞానస్వరూపత్వా జ్ఞేవస్య బ్రహ్మ
త్వనాఽవస్థితి ర్భవతునామ కథం జడస్య జగత ఇతివాచ్యం కార్యస్య కారణాత్మ
నాఽవస్థితే సమప్రతిపన్నత్వాత్. సచ కారణా ద్వైతానస్య కార్యస్య కథ ము
త్పత్తి రితివాచ్యం రజ్జోరపి సర్ప స్యాదయదర్శనాత్. సచ బ్రహ్మకార్యస్య జీవస్య
కథం బ్రహ్మత్వనాఽవస్థితి రితివాచ్యం బ్రహ్మణివ జీవభావం ప్రాప్తత్వేన జీవస్య
బ్రహ్మత్వనాఽవస్థితుపపత్తేః. స చావికారి బ్రహ్మణః కథం జీవభావాపత్తి
రితి వాచ్య మవికృతస్యైవ గగనస్య నీలభావాపత్తిదర్శనాత్. తస్మా ద్వస్త్రతో
బ్రహ్మైకమే వాద్వితీయం వ్యవహారతన్త్ర తస్మి న్నాయయా సర్వోపి ప్రవహో
దప్రదృశ్యాదిలక్షణః కల్పితో భాతీతి సక్షేపః.

౧౦౬

శ్లో॥ యేనేదం సకలం పుమాన్ కలయతే జానాతు తం కేనవా
య శ్చేదం సకలం పుమాన్ కలయతే జానాతు తం కేనవాః
జ్ఞాతా జ్ఞానమయోఽప్యయం యది భవే ద్జ్ఞేయః పరేణాపి స
జ్ఞేయశ్చే త్యనవస్థితః బల వా న్వాన్యథాతప వేష్యతామ్.

౧౦౭

వ్యా-యత్రా ప్యవిద్యావస్థాయా మనోఽన్యం పశ్యతి తత్రాఽప్యయ
మాత్మాఽదృశ్య ఏవేత్యాహ - యేనేతి. పుమాన్ జీవః ఇదం సకలం దృశ్యం యేన
ప్రజ్ఞానలక్షణే నాత్మనా కలయతే వేత్తి తం ప్రజ్ఞానాత్మానం కేనవా అన్యేన
జానాతు స కేనావీత్యర్థః. జ్ఞానేన జ్ఞేయం జ్ఞాయతేతత్త్ర జ్ఞానం స కేనావీ జ్ఞాయత

ఇతిభావః. యశ్చ జ్ఞాతా పుమాన్ ఇదం సకలం కలయతే వేత్తి తం జ్ఞాతారం
 కేనవా జానాతు స కేనాపీత్యర్థః. జ్ఞేయం జ్ఞాతం కరణ మస్మి చక్షురాదికం సతు
 జ్ఞాతారం జ్ఞాతు మితిభావః. సను జ్ఞానం జ్ఞాతా చాన్యేన కేనచి ద్జ్ఞానేన జ్ఞాతా
 వా జ్ఞాయతాం కో దోష స్తత్రాహ. జ్ఞానమయో జ్ఞానస్వరూపో జ్ఞాతా చాయ
 మాత్తాయది పరేణాన్యేన కేనచి ద్జ్ఞానేన జ్ఞాత్రావా జ్ఞేయో భవేత్ సోపి పరః కేనచి
 త్పరతరేణ జ్ఞేయో భవేత్ ఇత్యేవ మనవస్థిత మనవస్థానూపో దోషః చ కిచ్చబలవా
 న్నాన్య ఘాత ఏవ విరోధోపి జ్ఞాతు శ్చేయత్వం జ్ఞానస్య జ్ఞేయత్వంచ విరుద్ధ మిత్యర్థః. ఇతి
 ఇవ్యతా మభ్యుపగమ్యతాం విదుషేతిశేషః. తస్మా న్నాస్త్యత్మనః కోపి పరో ద్రిష్టా
 అతఏవ 'నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రి'ప్తేతి శ్రూయతే. సను యః పృజ్ఞానేన సర్వం పశ్యతీ
 తీహాక్ష స్స కిం జీవ ఉత కూటస్థో య ద్వేత్వరోఽధవా బ్రహ్మ. అస్తః
 కరణే నావచ్ఛిన్నో జీవ ఉపహితస్తు కూటస్థః. మాయయావచ్ఛిన్న ఉత్తర ఉప
 హితస్తు బ్రహ్మేతి వివేకః. అవచ్ఛిన్నత్వోపహితత్వయోస్తు ఉపాధేః కార్యాన్వ
 యిత్యతదభావప్రయుక్తో భేదోఽవగత్యవ్యం స తావ జ్ఞేవః. అస్తఃకరణేన బహిః
 కరణై శ్చక్షురాదిభిశ్చ జీవ స్సర్వం వేత్తీతి. స కూటస్థః. తస్య విశేషవిజ్ఞానాభా
 వాత్. నేశ్వరః. మాయయైన స సర్వం పశ్యతి సతు పృజ్ఞానే నేతి. నాపి బ్రహ్మ
 కూటస్థవ దస్యాపి విశేషవిజ్ఞానాభావా దితిచే దుచ్యతే. స కేవలం చక్షురాదయో
 రూపాదిదర్శనే కరిణాని. కిన్తు చక్షురాదిద్వారా బహిర్నిర్గతవిషయాకారపరిణత
 బుద్ధివృత్తిప్రతిఫలితచై తన్యమేవ. ఏవం సుఖాద్యాన్తరవిషయసాత్మాత్కారేఽపి
 సుఖాద్యాకారపరిణతబుద్ధివృత్తిప్రతిఫలితచై తన్యమేవ. తథాచ తత్తద్విషయా
 కారపరిణతబుద్ధివృత్తిప్రతిఫలితచై తస్యేనైవ జీవ స్సర్వం వేత్తీతి జీవ స్సర్వం
 పృజ్ఞానేన పశ్యతీ త్యుక్తమ్. 'యే నేక్షతే శృణో తీదం జిఘ్రీతి వ్యాకరోతిచ'
 స్వాద్వస్వాదూ విజానాతి త త్పృజ్ఞాన ముదీరిత' మితివచనాత్. 'యేనపా రూపం
 పశ్యతీ త్యాద్యైతరేయోపనిషద్వచనాచ్చ. సచ బుద్ధివృత్తిప్రతిఫలితచై తన్యస్య
 కథం పృజ్ఞానాత్మత్వం బిమ్బుచై తస్యస్యైవ పృజ్ఞానాత్మత్వా దితి వాచ్యం
 బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రభేదాత్. ఏకమేవ చైతన్యం బుద్ధివృత్తౌ ప్రతిఫలితం
 స జ్ఞేవస్య విశేషవిజ్ఞానసాధన మ్భవతీతి సచ బుద్ధివృత్తిరేవ కరణ మస్మితి
 వాచ్యం తస్యా జడత్వేన విషయప్రకాశకత్వాయోగాత్. సచ బుద్ధివృత్తిప్రతి
 ఫలితచైతన్యం ఫలభూత మవగతిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానం సతు సాధనభూతం జ్ఞాన
 మితివాచ్యమ్. ఘటాకారపరిణతసాధనబుద్ధివృత్తిజన్యత్వా ద్ఘట ఇతి జ్ఞానస్య.

న చాపగతిరూప స్యాత్మనః కథం ప్రజ్ఞానరూపత్వ మితి వాచ్యం బుద్ధివృత్తి
 ప్రతిఫలితత్వరూపేణ ప్రజ్ఞానరూపత్వ మితి నచ నిత్యాయాః అవగతేః కథం
 జన్యఘటాదిజ్ఞానరూపత్వ మితి వాచ్యం నిత్యాయా మేకస్యామే వాపగతౌ
 యదా ఘటాది ద్విషయో భవతి తదా ఘటాదిజ్ఞానరూపత్వ మవగతే స్పృశ్యవ
 తీతి. యద్వా. బుద్ధివృత్త్యవచ్ఛిన్నం చైతన్యం సాధనభూతం బుద్ధివృత్తిప్రతిఫలి
 తం చైతన్యం ఫలభూత మితివివేకః. ఏవంసతి ఏకస్యైవ చైతన్యలక్షణ స్యాత్మనః
 బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నత్వరూపేణ ప్రజ్ఞానాత్మత్వం బుద్ధిప్రతిఫలితత్వరూపేణావగ
 తిరూపత్వంచ సమ్యవతీతి. ఏవ మిశ్వరోపి మాయావృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్య
 లక్షణేన మాయావృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యలక్షణేన వా ప్రజ్ఞానేన స్వం వేత్తీతి
 నేశ్వరపరత్వేపి క్షిప్ర దనద్యమ్. తథా కూటస్థోపి స్వరూపచైతన్యలక్షణప్రజ్ఞానేన
 స్వం జగ త్సామాన్యే నావభాసయతీతి కూటస్థపరత్వేపి న దోషః. నచ కూట
 స్థస్యైకమేవ స్వరూపచైతన్యం కథం కరణం కర్తృచ భవే దేకస్యామేవ జ్ఞానక్రి
 యాయా మితి వాచ్యమ్. దేవదత్త స్వయం గచ్ఛతి విష్ణుమిత్ర స్వయం గృన్థం
 పశ్యతీత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్. స్వేనే త్యస్మిన్నధేహి స్వయమి త్యవ్యయం
 వర్తతే. నచ కరణకర్తృభావవిరోధస్య కః పరిహార ఇతివాచ్యం స్వయ
 మ్పశ్యతీ త్యస్య కరణాంతరనైరపేక్ష్యేణ పశ్యతీత్యర్థాత్. అతఏవ శ్రుతి రాహ
 'అపాణిపాదో జవనో గృహీతే' త్యాదిః. కరణానధీనజ్ఞానవత్త్వం కూటస్థస్య.
 ఏవం బ్రహ్మోపి ప్రజ్ఞానేన స్వరూపచైతన్యలక్షణేన పశ్యతి సర్వమితి. తస్మా
 ద్జ్ఞానక్రియాయాం కర్తాపి విజ్ఞానాత్మా కరణ మ్భవత్వేవ. నను కథ మేకస్యైవ
 కర్తృత్వకరణత్వఫలత్వాని భవితు మ్నైవైవిరోధా దితిచే త్కోఽత్ర విరోధః.
 ఉపాధిభేదేన తత్సమ్భవాత్. తథాహి ఏకమేవ చైతన్య మంతఃకరణావచ్ఛిన్నం
 మాయావచ్ఛిన్నంవా భూత్వా కర్తృ భవతి. తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నం సత్కరణం
 భవతి. తద్వృత్తిప్రతిఫలితం సత్ విషయచైతన్యాభిన్నం స ద్వా ఫల మ్భవతి
 విషయావచ్ఛిన్నం స ద్జ్ఞేయమపి భవత్వే వేతి. న్యాయమ జేపి కర్ణశక్కుల్యవచ్ఛి
 న్నత్వేనైకస్యై వాకాశస్య కరణత్వం ఘటావచ్ఛిన్నత్వేన విషయత్వంచ భవ
 త్వేవ. హస్త తర్హి కథ మాత్మా జ్ఞేయో న భవతీ త్యవ్యతే ఇతిచే ద్వదామి
 శ్చుణు జ్ఞాతృవత్స్వస్తరాభావాదితి నతు విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభావాత్
 న చాత్మాకారయా బుద్ధివృత్త్యా వేద్యత ఏ వాత్మాఽఽత్మనేతి వాచ్యం. కరణ

వ్యాపారా త్ప్రేవ సిద్ధత్వా దాత్మనః. నహి స్వస్య స్వయం కదాపి పరోక్షః.
తస్మాద్జ్ఞాతై వాత్మా న జ్ఞేయ ఇతి సిద్ధాంతః. ౧౦౭

శ్లో॥ భూతానాం మధు భూ ర్భుచశ్చ మధు తా న్యస్యాంచ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం దే హ్యమృత స్స ఏత దమృతం చాత్మైష సర్వం బృహత్
భూతానాం మధు వా ర్జలస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం రై తస ఏష చామృతమయో బ్రహ్మాయ మాత్మాఽ మృతమ్.

౧౦౮

వ్యా.-సర్వం జగ దాత్మసామాన్యక మాత్మప్రభవ మాత్మస్థిత మాత్మప్ర
లయంచేత్యుక్త మాత్మైష వేదం సర్వ మితి. సర్వం జగ దాత్మైష ఆత్మసామాన్య
కత్వాత్మప్రభవత్వాత్మస్థితత్వాత్మప్రలయత్వవత్త్వాత్. యో య త్సామాన్యకత్వ
యత్ప్రభవత్వమృత్థితత్వయత్ప్రలయత్వవా స స ఏవ యథా మృతసామాన్యకత్వ
మృత్ప్రభవత్వమృత్థితత్వమృత్ప్రలయత్వవా ఘటో మృదేవ ఇతి ప్రయోగశ్చ
సూచితః. తత్ప్రాయం హేతు రసిద్ధ ఇతి కన్యచి దాశక్జ్ఞా న్యా దితి తద్వారణా
యాస్య మధుబ్రాహ్మణ స్వారమ్భః. భూతానాం బ్రహ్మది స్తమ్భపర్యంతానాం
చాణీనాం భూ రియం పృథివీ మధు. మధువ త్కార్యమిత్యర్థః. య కైరో మధ్వ
పూపో ఽనేకై ర్మధుకరై ర్నిర్వర్తితః ఏవ మియం భూ స్సర్వై ర్భూతై ర్నిర్వ
ర్తితా. భవశ్చ తాని భూతాని మధు. కార్యం భవ స్థితశేషః. భువా భూతా
నాం నిర్వర్తితత్వా దితిభావః. కిచ్చ అస్యాం పృథివ్యాం వర్తమానఇతి శేషః.
తేజోమయః చిన్మాప్రప్రకాశమయః. అమృతో ఽమరణధర్మా పురుష ఇతిశేషః.
అధ్యాత్మ మాత్మని దేహే వర్తమానః తేజోమయో ఽమృతశ్చ దేహీ శారీరః
పురుషశ్చ సర్వేషాం భూతానాం మధు. చశబ్దా త్పురుషస్యచ తాని మధు
ఇతి భూః భూతాని భౌమః పురుషః శారీరశ్చేతి చతుష్టయ మేకం మధ్వతిభావః.
ఏత చ్చతుష్టయాత్మకం మధు స ఏష ప్రకృత ఆత్మైష. ఇదం సర్వం య దయ
మాత్మేతి పూర్వ ముక్తత్వా దితిభావః. అమృతం చైషవేవ సర్వం చైషవేవ
బృహ ద్బ్రహ్మ చైషవేవ. సర్వస్యాత్మకార్యత్వా త్కార్యస్యచ కారణవ్యతిరేకే
ణాసత్త్వా దాత్మసవేవ బ్రహ్మత్వా త్తస్యైకస్యైవ సత్యత్వాచ్చ సర్వ మాత్మా
బ్రహ్మాత్మా అమృత మాత్మే త్యుక్తమితి బోధ్యమ్. ఏవం పరాయాస్తరేష్వ
పూర్వామ్. భూతానాం వాః జలం మధు. జలస్య తాని భూతాని మధు. అస్మిన్
జలే వర్తమానః తేజోమయః చా దమృతమయః పురుషః అధ్యాత్మం వర్త

మానః అమృతమయః చా తేజోమయ ఏష చైతన్యః రేతోమయః పురుషశ్చ
భూతానాం మధు. భూతాని చాస్య మధు ఏవం. జలభూతవార్మయ పురుషశ్చైతన్య
పురుషాత్మనా చతుర్విధ మేకం మధు. అయ ముక్తో వారాదిరూపః ప్రసజ్ఞః
అమృతం యద్బ్రహ్మ తదభిన్న ఆత్మైవ భవతి తత్కార్యత్వా దితిభావః. యద్వా
ఆత్మా స్వరూపభూత మమృతం బ్రహ్మైవ భవతి. ౧౦౮

శ్లో॥ భూతానాం మధు వహ్ని రస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం వాఙ్మయ ఏష చామృత ఇదం బ్రహ్మయ మాత్మా జగత్
భూతానా మ్మధు వాయు రస్య మధుతా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం ప్రాణమయః పుమా నిద మసా వాత్మాఽమృతం బ్రహ్మయత్. ౧౦౯

వ్యా.- భూతానాం వహ్ని ర్మధు. అస్య వహ్ని ర్భూతాని మధు. అస్మిన్
వహ్ని వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః అధ్యాత్మం వర్త
మాన ఏష తేజోమయోఽమృతః వాఙ్మయః పురుషశ్చ భూతానాం మధు.
తాని చాస్య పురుషస్య మధు. ఇదం చతుర్విధం మధు బ్రహ్మ బ్రహ్మభిన్నోఽయ
మాత్మైవ. తథా జగత్సర్వమ స్యయ మాత్మైవ. యద్వా ఇనం జగ చ్చతుష్టయ
మధ్యాత్మకః ప్రసజ్ఞః. బ్రహ్మభిన్నోఽయ మాత్మైవ. భూతానాం వాయు
ర్మధు. అస్య వాయో స్తాని భూతాని మధు. అస్మిన్ వాయో వర్తమాన స్తేజోమ
య శ్చా దమృతమయః పుమాన్ అధ్యాత్మం వర్తమానః తేజోమయోఽమృత
మయః ప్రాణమయః పుమాంశ్చ భూతానాం మధు. అస్య పురుషస్య భూతాని
మధు. ఇదం చతుష్టయం మధు. అసా వాత్మైవ కోఽసా నతః ఆహ - య దమృతం
బ్రహ్మైతి స ఇతిశేషః. ౧౧౦

శ్లో॥ భూతానాం మధు భాను రస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం చామృత ఏష చాక్షుష ఇదం బ్రహ్మయ మాత్మాఽమృతమ్
భూతానా మ్మధు దిగ్విశ్చ మధు తా న్యస్మాంచ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్మం శ్రోత్ర ఉతామృతశ్చ త దిదం బ్రహ్మైవ మాత్మాఽమృతమ్. ౧౧౧

వ్యా.- భూతానాం భాను ర్మధు. అస్య తాని మధు. అస్మిన్ భానా వర్త
మానః తేజోమయశ్చా దమృతః పురుషః. అధ్యాత్మం వర్తమానః అమృత
శ్చా తేజోమయ ఏష చాక్షుషః పురుషశ్చ భూతానాం మధు. అస్య పురుషస్య

భూతాని మధు. భూతానాం మధు అస్య తాని మధు ఇతి శబ్దానా మావృత్తి రితి భావః. ఇదం చతుష్టయం మధు బ్రహ్మ భవతి. ఇద మాత్మాభవతి ఇద మమృత మ్భవతి. భూతానాం దిక్ మధు దిశశ్చ తాని మధు అస్యాం ఎర్తమాన స్తేజోమ యోఽమృతః పురుషః అధ్యాత్మం వర్తమానోఽమృత స్తేజోమయః శ్రోత్రీః శ్రోత్రీమయః పురుషశ్చ భూతానాం మధు తా న్యస్య మధు ఇదం బ్రహ్మ ఇద మాత్మా ఇద మమృత మ్భవతి. ౧౧౦

శ్లో॥ భూతానా మ్మధు చన్దిరోఽస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ ధ్యాత్మం మానస ఏష చామృత ఇదం బ్రహ్మేద మాత్మాఽమృతమ్ భూతానాం మధు చక్షులా చ తటిత స్తా న్యత్ర తేజోమయోఽ ధ్యాత్మం తైజస ఏష చామృత ఇదం బ్రహ్మేద మాత్మా ఽమృతమ్. ౧౧౧

వ్యా.-భూతానాం చన్దిర శ్చన్ద్రో మధు అస్య చన్ద్రస్య తాని భూతాని మధు అస్మిన్ చన్ద్రే వర్తమానః తేజోమయ శ్చా దమృతమయః పురుషః అధ్యాత్మం వర్తమానోఽమృత శ్చ తేజోమయో మానస ఏష పురుషశ్చ భూతానా మ్మధు తా న్యస్య మధు. ఇదం బ్రహ్మ ఇద మాత్మా ఇద మమృతమ్. భూతానాం చక్షులా తటిత్ మధు. తటితశ్చ తాని మధు. అత్ర ఇహ విద్యుతి నర్తమాన స్తేజోమ యోఽమృతమయః. పురుషః అధ్యాత్మం వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృత ఏష తైజసః పురుషశ్చ భూతానాం మధు తా న్యస్య మధు ఇదం బ్రహ్మ ఇద మాత్మా ఇద మమృత మిదంశబ్ద స్యావృత్తేః. ౧౧౧

శ్లో॥ భూతానాం మధు వారిదోఽస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ ధ్యాత్మం సౌవర ఏష శబ్ద ఇద మాత్మేదం బృహ చ్చామృతమ్ భూతానాం మధు ఖంచ తస్య మధు తా న్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ ధ్యాత్మం హర్దిసభోమయశ్చ పురుషో బ్రహ్మేద మాత్మాఽమృతమ్. ౧౧౨

వ్యా.-భూతానాం వారిదో మధు. అస్య తాని మధు. అస్మిన్ వర్తమాన స్తేజోమయోఽ మృతమయః పురుషః. అధ్యాత్మం సౌవర శ్చాబ్ద ఏష తేజో మయోఽమృతః. పురుషశ్చ భూతానాం మధు తా న్యస్య మధు - ఇదమాత్మా ఇదం బృహ దిద మమృతంచ భూతానాం ఖ మాకాశో మధు తస్యచ తాని మధు అస్మిన్ ఖే వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతః పురుషః. అధ్యాత్మం హర్దిసభోమయ

స్తేజోమయోఽమృతశ్చ పురుషః. భూతానామ్మధు తస్యతాని మధు ఇదం బ్రహ్మైవ మాత్యేవ మమృతమ్. ౧౧౨

శ్లో॥ భూతానామ్మధు ధర్మపవ మధు తా స్యస్యాత్య తేజోమయోఽ
ధ్యాత్వం చామృత ఏష ధ్యా ఇద మా త్యేవంచ సర్వం బృహత్
భూతానామ్మధు సత్య మస్య మధు తా స్యస్మింశ్చ తేజోమయోఽ
ధ్యాత్వం చామృత ఏష సాత్య ఇద మా త్యేవంచ సర్వం బృహత్. ౧౧౩

వ్యా.-భూతానాం ధర్మో మధు. తాన్యేవ భూతానిచ అస్య ధర్మస్య
మధు. అత్య ధర్మే వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః అధ్యాత్వం
వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతో ధర్మః పురుషశ్చ భూతానామ్మధు. తా స్యస్య
మధు. ఇద మాత్మా ఇదం సర్వ మిదం బృహచ్చ భూతానాం సత్యం మధు. అస్య
తాని మధు. అస్మింశ్చ వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః. అధ్యా
త్వం వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృత స్సాత్య ఏష పురుషశ్చ భూతానామ్మధు
తా స్యస్య మధు ఇద మా త్యేవంచ సర్వ మిదం బృహచ్చ. ౧౧౩

శ్లో॥ భూతానాం మధు మానవం మధు తత స్తా స్యత్య తేజోమయోఽ
ధ్యాత్వం చామృత ఏష మానవ ఇదం బ్రహ్మైవ మాత్మా సమమ్
ఆత్మా భూతమధు స్వయంచ మధు తా స్య స్యాత్య తేజోమయో
యశ్చాత్మా పురుషోఽమృత స్స పరిమోఽయంముఖ్య ఆత్మా బృహత్. ౧౧౪

వ్యా.-భూతానాం మానవం జాతిః మధు. తతో మానవస్య తాని మధు.
అత్య మానుషే వర్తమాన స్తేజోమయోఽమృతమయః పురుషః అధ్యాత్వం
తేజోమయోఽమృత ఏష మానవః పురుషశ్చ భూతానాం మధు. తా
స్యస్య మధు. ఇదం బ్రహ్మ ఇద మాత్మా ఇదం సమం సర్వమ్. ఆత్మా కార్య
కరణసజ్ఞాతో భూతమధు భూతానాం మధు తానిచ స్వయ మస్య మధు. ఆత్మా
స్వయం భూతమధ్వితివా. అత్యాత్మని య స్తేజోమయోఽమృతమయః పురుష
ఆత్మాస్తి. సోఽయ మేవ. పరమః సర్వోత్కృష్టః అతీవ ముఖ్యః బృహద్బ్రహ్మ
తదభిన్న ఇత్యర్థః. ఆత్మా భవతి. ఇదం సర్వం య దయ మాత్యేతి యః ప్రకృత
స్స ముఖ్యాత్మా కార్యకరణసజ్ఞాతే వర్తమానః. ప్రజ్ఞానః పురుషపవేత్యర్థః
సస్యత్య స్పృహ్యాదిషర్యాయేషు అనిదైవత మధ్యాత్వంచ యే పురుషా ఉక్తా స్తే

కే ఇతిచే దుచ్యతే. తావ దధ్యాత్మం శారీరాదయ స్సర్వేషి పురుషా జీవవప. తథాహి. లిङ్గభిమానీ జీవ శ్చారీరః. లిङ్గస్య సూక్ష్మశరీరత్వాత్. రేతఃప్రధానో రైతసః. వాక్ప్రధానో వాఙ్మయః. ప్రాణాభిమానీ ప్రాణమయః. చక్షుఃప్రధాన శ్చాక్షుషః. శ్రోత్రప్రధాన శ్శ్రోత్రః. మనోభిమానీ మనఃప్రధానోవా మానసః. తేజఃప్రధాన స్తేజసః. తేజశ్చ త్వక్. శబ్దప్రధాన శ్శబ్దః. స్వరప్రధాన స్సౌవరః. హృదయాకాశాభిమానీ హృదాకాశమయః. ధర్మప్రధానో ధర్మః. సత్యప్రధాన స్సాత్యః. మానషజాత్యభిమానీ మానషః. విజ్ఞానమయ స్త్వాత్మేతి. యద్వా శరీరేభవ శ్చారీరః. చక్షుషి భవ శ్చాక్షుష శ్చబ్దే భవ శ్శబ్ద ఇత్యేవం వ్యాఖ్యేయం. తథాపి శరీరచక్షుశ్చబ్దాదా వర్తమాన స్తదభిమానీ తత్ప్రధానో జీవ ఇత్యేవాధ్యః. పృథివ్యాద్వివాయాదిషు పశ్చభూతేషు సూర్యచంద్రాదిక్షణ్యవిద్యుత్సుచ దృశ్య మానేష్వచేతనేషు వస్తుషు తదభిమానిదేవతావిశేషా స్సన్తి తానాంచ దేవ తానాం పృథివ్యాదినామఖిరేవ వ్యాహరః. తావదేవతా ఇహాధిదైవతం తేజో మయపురుషా ఇత్యుచ్యతే. ఏవం ధర్మసత్యమానుషేష్యపి తదభిమానిదేవతా స్సన్తి తావదేహ తేజోమయపురుషాః. అథ అగ్నాదిదేవతానాం సోఽనినాఞ్చ పరస్పర ముపకారోపకారకభావసత్త్వా దనోన్యన్యం మధుత్వమ్. అచేతనానాఞ్చ పృథివ్యాదీనాం భూతోపకారకత్వాద్భూతానాం పృథివ్యాద్యచేతనోపకారకత్వా దనోన్యన్యం మధుత్వమ్. తత్ర భౌతికానాం స్థావరజలమాత్మకభూతానాం పృథి వ్యాదిభూతకార్యత్వాచ్చ పృథివ్యాదికంప్రతి మధుత్వమ్. విద్యుద్వారిదయో ర్వృష్టిసన్యాదిద్వారా దేహారమ్భకత్వా ద్దేహిభిశ్చ యజ్ఞాదిద్వారా విద్యుద్వారి దారమ్భకత్వాచ్చ పరస్పరం మధుత్వమ్. జన్మాంతరకృతధర్మసత్యవశా న్మను ష్యాదిదేహానాం లబ్ధత్వేన బ్రాహ్మణాదిభి సత్యధర్మయో రనుష్ఠీయమా నత్వేనచ ధర్మసత్యయో ర్భూతానాం చానోన్యన్యం మధుత్వమ్. మానషా దిజాతే ర్భూతానాం చానోన్యన్యాయత్వా దనోన్యన్యమధుత్వమ్. చేతనభోగ ర్థత్వా త్సర్వస్య చేతనమృతి జీవం సర్వమపి మధ్వేవ. జీవేన విద్యాకర్మ భ్యాం సర్వం సృష్ట మితి సర్వం జీవస్య కార్యత్వా న్మధ్వేవ. దేహజీవయో రన్యోన్యాయత్వేనా న్యోన్యమృతి మధుత్వమ్ ఇతి. సను భూతానా మిత్యేనేనైవ జీవగ్రహణాత్, కథం జీవానాం జీవవప మధు ఇతిచే న్నైవం. భూతశబ్దేన స్థావరజలమాత్మకదేహగ్రహణాత్. సను అధిదైవతపురుష స్యా ధ్యాత్మపురుషస్య చానోన్యోపకారోపకారక భావసత్త్వా త్క్రిమితి తయో రన్యోన్యమధుత్వం నోక్త మితిచే దుచ్యతే ఏకత్వాదితి. తథాహి 'అగ్ని ర్వా

గూఢత్వా ముఖం ప్రాప్తివశత్. ఆపో రేతో భూత్వా శిశ్నం ప్రాప్తివశత్. వాయుః ప్రాణో భూత్వా నాశికే ప్రాప్తివశత్. ఆదిశ్చ శ్చతుర్భూత్వా అక్షిణీ ప్రాప్తివశత్. దిశః శ్రోత్రం భూత్వా కర్ణా ప్రాప్తివశత్. చంద్రమా మనో భూత్వా హృదయం ప్రాప్తివశత్. ఇతిశ్రుతిభ్యః. అగ్నిజలవాయూదిత్యదిక్ష్పన్ద్రోదేవతానాం నాగ్రేతః ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రమనోరూపత్వా దధ్యాత్మ్యం పురుషస్యచ వాగాదిమయత్వాత్. ఏవం పృథివ్యాద్యా శ్వరీరాదిమయ్యితి పృథివ్యాదీనాం శారీరాదీనాం చైక్యం బోధ్యమ్. స చాగ్న్యదిదేవానాం వాగాదికరణాత్మక త్వేపి కర్తుః పురుషస్య స వాగాద్యాత్మత్వ మితి వాచ్యమ్. వాగాద్యధ్యాసా జ్ఞేవస్య వాగాద్యాత్మత్వ మితి సచ కర్తుః కరణే కథ మహ మిత్యధ్యాస ఇతి వాచ్యం. వాగహమితి ప్రతీత్యభావేన సాక్షాత్త్రాధ్యాసాభావేపి వదా మ్యహమితి ప్రతీత్యా వాగ్ధర్మస్య వదన స్యాత్మ స్యధ్యాసాత్. ఏవం పశ్యా మ్యహం మనో మ్యహం శృణో మ్యహ మిత్యాదిప్రతీతి వశా శ్చతుర్మనశ్శ్రోత్రాదీనా మాత్మ స్యధ్యాసోఽనగమ్యతిఇతి వాగాద్యాత్మక ఏవ జీవః. యదితు వాగాదికరణానుగ్రాహకాపివ వహ్న్యదిదేవా సతు వాగాది కరణాత్మకా ఇతి మతం తర్హి తేపి జీవాపివ. జీవభేదస్య చాపాధికత్వా ద్య ఆదిత్యాదిదేవదేహగతః యశ్చ మనవ్యదేహగత స్సపురుష ఏకఏవేతి బోధ్యమ్. సను యద్యేవం పురుషైక్యం తర్హి కథం చతుష్టయత్వం మధునః ఇతిచే దుచ్యతే. పార్థివత్వశారీరత్వాదీనా కల్పితా త్పురుషభేదా దితి. తస్మా త్పురివ్యాదీ స్యచే తనాని కార్యాణి కరణాత్మికాః పృథివ్యాదిదేవతాః. పృథివ్యాదిభూతకార్యాణి భౌతికాని భూతాని సర్వం చేద మాత్మకార్యమేవ స చాత్మా అస్మిన్ కార్యకరణ సజ్ఞాతే ఆసభేభ్యః ప్రవిశ్య స్థితః ప్రజ్ఞానఘనపవ నార్థానరం తస్మా దయమే వాత్మా పరం బ్రహ్మ. సర్వం చాయమేవ. ఏతదాత్మప్రభవత్వా త్సర్వస్య. అమృ తం చాయమేవ నిత్యత్వా త్సత్యత్వా చ్ఛాశ్చనః. అతో యుక్త ముక్త మిదం సర్వం యదయ మాత్మేతి ఇతినజ్ఞేపః.

౧౧౪

శ్లో॥ ఆత్మాఽయం పరవప సర్వజగతాం రాజా పతి శ్చేత్సర
శ్చక్రాస్తర్గతనాభినేమియుగళే సర్వే యథాఽరా శ్చితాః
అస్మి న్నాత్మని సర్వపవ కలితాః ప్రాణాశ్చ లోకా స్సురా
స్సర్వే ప్రాణభృతశ్చ బుధ్యపహితా స్సర్వేపి జీవా స్తథా. ౧౧౫

వ్యా.-అయ మస్మిన్ సజ్ఞాతే ఉపలభ్యమాన ఆత్మా పరపవ పరమాత్మైవ. నాస్మాదస్యః కశ్చి త్పరమాత్మాస్తీత్యర్థః. అతప వాయం సర్వజగతాం రాజా

రజ్జుకః పతిః పాలకః ఈశ్వరః శ్వాసకశ్చ భవతి నత్వస్మా దాత్మనః కశ్చి దన్యః ఈశ్వరోస్తీత్యర్థః. యద్వా పతి రధిపతిః కశ్చి దనధిపతిరపి రాజోచితవృత్తి మాశ్శీత్య రాజా భవతీతి రాజా పతిశ్చే త్యుక్తమ్. కస్మా దయ మధిపతి రతతహ - ఈశ్వర ఇతి. ఈశనశీల ఇత్యర్థః. యథా చక్రాన్తగతనాభినేమియుగళే చక్రావయవభూతయో రాభినేమ్యో రిత్యర్థః, చక్రినాభా చక్రినేమా చేతియావత్, సర్వే అరాః శ్రితా అర్పితాః తథా అస్మి న్నాస్మనేవ. సర్వే ప్రాణాః. వాగా దయః సర్వే లోకా భూరాదయః, సర్వే సురా అగ్నిదయః, సర్వే ప్రాణభృతః బ్రహ్మది స్తన్బువర్యస్తభూతాని, బుద్ధ్యపహితాః బుద్ధ్యపచ్ఛిన్నాః బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యానం ప్రపన్న ఇతియావత్, బుద్ధిప్రతిబింబితాఇతివా సర్వేషి జీవాః. కలితా అర్పితా భవన్తి. చిదాభాసై స్సహ సర్వస్యాసి జగత స్వస్వ తూటస్థాత్మని కల్పితాత్వా దితిభావః. నచ జీవాః కల్పితా ఇన్ద్రీయ క్తం జీవస్యైకత్వా త్సత్యత్వాచ్చేతి. వాచ్యం. కూటస్థాత్మయాపేక్షైకత్వం సత్యత్వం చిదాభాసస్వరూపేణతు బహుత్వం మిథ్యాత్వంచేతి. యస్మా దేవ మాత్మైవ సర్వం బ్రహ్మచ తస్మా దాత్మని స్వం బ్రహ్మైవ ఆత్మవిద ఏవాత్మత్వాత్. అతఏవ శూన్యతే 'బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతి స సర్వ మభవ'దితి.

౧౧౫

శ్లో॥ ఆత్మా స ద్విపద శ్చతుష్పద ఇతిఖ్యాతాః పురోఽకల్పయ

ద్రాజావా పుర ఏష తా ఉదవిశ జ్ఞేనస్వరూపేణచ

శేతీ య త్సకలాను పూర్ష పురుషః ఖ్యాత స్స పూర్ణశ్చ య

నై నేనాతత మస్తి కిన్చన తథా నానంపృతం కిన్చన.

౧౧౬

వ్యా.-నను కథం పరమాత్మన ఏ వాత్మత్వ మతతహ - ఆత్మేతి. స సర్వజగత్కారణభూత ఆత్మా పరమాత్మా. ఆకాశాదీన్ సృష్టేతి శేషః. ద్విపదః ఇతి చతుష్పదఇతిచ ఖ్యాతాః పుర శ్శరీరాణి మనుష్యాదీని మహిషాదీనిచ రాజా వృభుః పురోవా పత్రనానీ వాకల్పయత్ సృష్టవాన్. తాశ్చ స్వసృష్టాః పురః జీవస్వరూపేణ లింగశరీరాభిమానిపురుషరూపేణ ఉదవిశత్ ప్రవిష్టవాన్ "శరీరం య దవాప్నోతి యచ్ఛాశ్చ త్కామతీశ్వరః, గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గంధానివాశయాత్. శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనంచ రసం ప్రాణమేవచ, అధిష్ఠాయ మనశ్చాయం విషయా నుపసేవత." ఇతి గీతాశాస్త్రాత్. లింగశరీరీ జీవః సేహ ద్దేహస్తరంగచ్ఛతీతి లింగీయే కాత్మన స్థూలశరీరే ప్రవేశః యశ్చిహి 'ఘటో ఏయేత నాకా శస్తద్వ జ్ఞేవో నభోవమ'ఇతి శాస్త్రాత్, యథా స్థూలస్థూలస్తరం ఘటే నీయమా

నేపి ఘటావచ్చిన్నా కాశో ననీయతే. ఏవం విభుర్జీవః లిజ్జ స్వేత స్తతో గమనేపి
 నైవ గచ్ఛతి ఆకాశవత్సర్వవ్యాపితేన గస్తస్యదేశాభావాత్, ఇతి ఘటాకాశ
 స్వేన జీవస్యాపి లిజ్జః కుతశ్చిత్త్వచిత్ప్రవేశోఽయుక్తవన. తథాపి లిజ్జతాదా
 త్కృత్యాసాన్నిగ్గ గచ్ఛతిసతి జీవోపి గచ్ఛతీవ. “ధ్యాయతీవ వేలాయతీ”వేతి
 శ్రుతేః. తత్త్వదృష్ట్యాతు లిజ్జస్యైవ దేశో పగ్రవేశః నతు జీవస్య. అతవన భాష్య
 కారైః పక్షేత్వపనివత్సస్య లిజ్జశరీర మిత్యేవార్థ ఉక్తః. బుద్ధిప్రతిబింబా జీవ
 ఇతి పక్షేతు జీవస్యాపి పగ్రవేశ స్సచ్ఛవత్యేవ. ఉపాధిపరతస్యైత్యా త్ప్రతిబి
 మ్బస్య ఉపాధేః పరిచ్ఛిన్నత్యేన ప్రతిబింబస్యాపి పరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ. ఏవం మతద్వ
 యానుగమాయ మాయాజీవరూపేణేత్ముక్తమ్. ‘అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవి’శ్యేతి
 శ్రుత్యస్తరసంవాదాచ్చ. యదితు భాష్యవిరోధ స్తవేతి మయి కస్యచి దాగ్రహ
 స్తర్హి జీవిత్యస్య లిజ్జ మిత్యేవార్థో వక్తవ్యః. జీవ త్యనేన జీవ ఇతివ్యుత్పత్త్యా
 లిజ్జశరీరేణైవ స్థూలశరీరం జీవతీతి లిజ్జస్య జీవత్వాత్. విభో రాత్మనః జీవనహేతు
 త్యాభావాచ్చ. నహి మృతశరీరం కూటస్థాత్మనా జీవ దృశ్యతే. నచ
 కూటస్థాత్మా మృతశరీరే నాస్తీతి శబ్దాంతం వ్యాపకత్వా తస్య. తదేవ వ్యాప
 కత్వం దర్శయతి - శేతఇతి. యస్యస్మాదయంసకలాసు పూర్ణ శేతే యద్యస్మాచ్చ
 పూర్ణః తస్మా త్పురుష ఇత్యయ మాత్మాఖ్యాతః ప్రధితః. పురి శేతే ఇతి పురిశయః,
 స ఏవ పురుషః పృథోదరాదిత్వాద్రూపసిద్ధిః. య ద్యాత్మా వ్యాపకో న స్యాత్సర్వస్య
 పురుష ఇతిప్రసిద్ధి రైవ స్యా దితిభావః. పరిచ్ఛిన్నస్య సర్వశరీరశయనాయోగాత్,
 పూర్ణత్వాదాయోగాచ్చేతి గూఢాశయః. సకలాసు పూర్వయ మేకఏవ శేత ఇత్యనేన
 జీవానేత్వం జీవేశ్వరభేదశ్చ నిరాకృతః. గీతాన్న వ్యయమేవార్థ ఉక్తః. ‘క్షేత్రజ్ఞం
 చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భార’తేతి. నచ లిజ్జనాం పరస్పరం భేదాత్కథం
 జీవైకత్వ మితివాచ్యం. ఘటానా మనేకత్యే ప్యాకాశ స్వైకత్వాత్. యదేవ
 చైతన్యం దేవదత్తశరీరాస్తరలిక్తాఽవచ్చిన్నం తదేవ యజ్జనత్తశరీరాస్తరలి
 క్తావచ్చిన్నంచ. యథా యదేవాకాశం తామ్రఘటావచ్చిన్నం తదేవ రాప్య
 ఘటావచ్చిన్నం చేతి తస్మా త్సర్వశరీరే ష్యేకేవ వాత్మా కథ మస్య
 పూర్ణత్వ మతఃకా. ఏనేన ఆత్మనా అన్వాదేశత్వా. దేనాదేశః అతత
 మవ్యాప్తం కిచ్చిన కిచ్చిదపి న నాస్తి. తథా ఏనేన అసంపృణంచ కిచ్చి నాపి నాస్తి.
 అస్త ర్భహిశ్చ సర్వ మభివ్యా ప్యాయమేవ స్థిత ఇతి పూర్వోఽయ మాత్మా
 తథాచ శ్రుతిః. “అస్త ర్భహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థిత” ఇతి. నచ

య స్యాస్తర్షహి శ్చాయ మస్తి న ఆత్మా నైవ భవతీతి కథ మాత్మన సర్వాత్మత్వ మితి వాచ్యమ్. మృదా ఘటస్యే వాత్మనా సర్వస్య వ్యాప్తత్వేన సర్వాత్మత్వ మాత్మనః స్థితమేవ. మృద ఇవ ఘటాత్మత్వం రజ్జోరివ సర్వాత్మత్వంచ. తస్మా త్సర్వం వాయ మాత్మా వస్త్యస్తరాభావాత్ . యత్రీ నాన్య త్వశ్యతి నాన్య చ్ఛ్రుణోతి నాన్య ద్విజానాతి స భూమే త్యుక్తలక్షణో భూమా హ్యయమ్. అత ఏవ 'ఏకమే వాద్వితీయం బ్ర' హ్మణి ప్రతిజ్ఞాతం శ్రుత్యైవేతి సన్న్వేషః. ౧౧౬

శ్లో॥ సూపం ఖ్యాపయితుం త దేత దమృతం సర్వేషు రూపే వ్వసా వాత్మాభూ త్వృతిరూప ఏన మధవా జానాతు కోవా కథమ్ మాయాభిః పురురూప ఏష భగవా నిస్త్రిః ఘమా నీయతే యుక్తా న్యస్య రథే హయా ఇవ తనౌ సర్వేన్ద్రియాణ్యేవ యత్. ౧౧౭

వ్యా.-సను కస్మా దయ మాత్మా జీవోభూ దతతహ - రూపమితి. అసా వాత్మా తదేత దమృతం సూపం స్వకీయం ఖ్యాపయితుం సర్వేషు రూపే షూపాధిషు ప్రతిరూపః ప్రతిబిమ్బోభూత్. అధవా తదా ప్రతిఫలనాభావే ఏన మాత్మానం కోవా కథంవా జానాతు న కోపి నకథమపీత్యర్థః. అయమర్థః. ఆత్మ నోన్య త్వత్వం జడం య ద్యాత్మా బుద్ధి ప్రతిఫలితో న స్యాత్. తద్విజడా బుద్ధిః కథ మాత్మానం విద్యాత్. బుద్ధేరే వాసామధ్యే తత్పరశ్చాణాం కరణానాం కథం వేదనశక్తి స్యాత్. శరీరస్య ప్రకాశనసామర్థ్యాభావ స్సర్వవిధితవ. న కేవలం బుద్ధ్యానయ ఆత్మాన మేవ స జానీయుః కిన్తు ఘటాదికమపి. ఏవంచ జగదాన్యమేవ భవేత్. సైతన్యమాత్రీ స్యాత్మనః ద్రిష్టత్వాదివికారాయా గాత్, తదఃపరీక్షస్య జడత్వాచ్చ. ఆత్మప్రతిఫలనేతు బుద్ధే శ్చేతనత్వలాభా జ్జగ దాన్యప్రసక్తో నస్యా దితి ఆత్మా బుద్ధిషు ప్రతిఫలితః. స్వీయం వాస్తవం రూపం ఖ్యాపయితుం కల్పితంచ జగదాత్మకం సూపం ఖ్యాపయితుమ్. తస్మా త్సర్వవ్యవ హారసిద్ధ్యర్థ మాత్మా జీవోభూత్. జీవనత్వే వ్యవహారసత్త్వం జీవాభావే వ్యవ హారాభావః, జాగ్రీ త్యన్వయః సుషుప్తాతు వ్యతిరేకః ఇత్యన్వయవ్యతిరేకన్యా యాత్. జీవశ్చ ప్రతిబిమ్బప వాత్రీవివక్షితః. ప్రతిబిమ్బవాదస్య ప్రమాణ మియ మేవ శ్రుతిః "రూపంరూపం ప్రతిరూపో బభూ"వేతి. యద్వా ప్రతిరూపోన కూలౌ బభూవ ఉపాధ్యనువిధాయీ బభూవేత్యర్థః. స్వాపాధిభూతబుద్ధ్యాదితాదాత్మ్యా ధ్యానం ప్రపద్య తద్ధర్మనానివ జాత ఇతిభావః. 'ధ్యాయతీవ వేలాయతీ'వేతి శ్రుతే. కిమర్థ మిద మాత్మన ఉపాధ్యనువిధాయిత్య మతితహ - రూపం ఖ్యాపయితుమితి

బుద్ధిజీవయో రన్యోవ్యతాదాత్మ్యాధ్యానే న త్యేన, దోష్టత్వశోితృత్వమస్తృ
 త్వాదిధర్మవత్త్వం జీవస్య. నతు స్వతః. ఏవం దృష్టు ర్జీవ స్యాభావే పూర్వవ జ్ఞగ
 దాధ్యవసజ్ఞః. ఆత్మస్వరూపాపృఖ్యాతిశ్చే త్యవచ్ఛేదవాదినామ పీయం శృతి
 రనుకూలై వ. తస్మా దయ మాత్మా ఆత్మానం జగచ్చ స్వసృష్ట మవిద్యమాన
 ప్రియం పృఖ్యాపయితుమేవ జీవోభూత్. ఉక్తంచ భాగవతే. 'మేనే ౨సస్త
 మి వాత్మానం సుప్తశక్తి రసుప్తసృ' గితి. ఏతేన ఈశ్వరః స్వానర్థకరం సంసారం
 స్వయం కథం సృష్టవాక్ కథంవా స్వయమేవ జీవో భూత్వా సంసరతీతి శజ్జా
 ద్వయం ప్రత్యుక్తమ్. దృష్టుదృశ్యయో ర్జీవజగతో సద్భావేప సాత్మన స్వరూప
 లాభః. అన్యథా విద్యమానోఽప్యాత్మా అవిద్యమానతుల్యఏవ భవేదితి. నను
 నిర్విశేషం నిరుపాఖ్య మాత్మానం వేత్తుం దృష్టా జీవః కల్పితానామ కీమితి
 దృశ్యం కల్పిత మితిచే నై యమ్. బుద్ధ్యధీనత్వా జీవస్య తావ ద్బుద్ధిః కల్పనీయా
 బుద్ధిశ్చ గురుశాస్త్రోపదేశ మనుసృత్యైవఆత్మాకారా భవితు మర్హతి. న కేవ
 లేతిశాస్త్రశ్రవణాద్యర్థం శ్రోతాద్విద్వియాణి కల్పనీయాని తాని చేద్వియాణి నిరా
 శ్రీయాణి నతిష్ఠనీతి తదాశ్రయకర్ణశక్కుల్యాద్యవయవవాక్ స్థూలదేహః కల్పనీ
 యః. సచ ప్రాణాధీనఇతి తదర్థం ప్రాణః కల్ప్యః సచప్రాణః క్షుత్పిపాసావా నన్న
 పానయో రభావే నస్థాస్యతీతి తదర్థ మన్నం జలంచ కల్ప్యం తచ్ఛానన మోషధ్యధీన
 మితోషధయః కల్ప్యః. తాశ్చ పృథివ్యాశ్రయాఇతి పృథివీ కల్ప్య. అగ్న్యభావే
 అన్నం పక్వం సస్యా దిత్త్యాన్నార్థ మగ్నిః కల్ప్యః వాయ్వభావే అగ్ని ర్నదహే దిత్త్య
 గ్నైర్థం వాయుః కల్ప్యః వాయోరప కాశాభావే స్థితి ర్నఘటతథ త్యాకాశోఽవకాశ
 వా న్కల్ప్యః. ఏవం సర్వాపి భూతభౌతికసృష్టి రాత్మజ్ఞానోపయోగిన్యేవ. మూఢా
 స్త్విద మజానస్తః స్వభోగార్థైవేయం సృష్టి రితి మన్యస్తే. ఆత్మనో భోగాయ
 తనం శరీర మితి లక్షయన్తి. సంసరన్తిచ. అతేపవ మయోక్తం శ్రీరమావల్లభరా
 యస్తవే. 'లీనాన్ స్వప్రకృతౌ ప్రదాయచ తనూ రేతా సముజ్జీవయ,న్ని శ్చాప్సేన
 గృణాన్ స్వప్రత మనఘం జ్ఞానంచ తేభ్యో దిశన్ । స్వేనాస్తర్మమితైః స్వదత్త
 కరణై శ్శిష్యైశ్చ తైః పూజిత, స్తేషాం స్వం వితరన్ పదం జయతి యో వస్తే
 రమావల్లభమ్॥' ఇతిప్రకారాస్తరేణాపి దృశ్యసృష్టి రాత్మజ్ఞానోపయోగినీ. 'నభూమి
 ర్నతోయం నతేజో నవాయు, ర్నఖం నేద్వియంవా న తేషాం సమూహ' ఇతి.
 'నాహం దేహో నేద్వియా ణ్యస్తరణో, నాహజ్జాగః ప్రాణవగ్గో నబుద్ధి' రితిచ
 భాష్యకారోక్తశ్లోకవిధయా 'న ఏష ఆదేశో నేతినే' తీతి శృత్యుక్తవిధయాచ సర్వ

నిషేధావధిభూతః సర్వకల్పనాధిష్ఠానభూతః సర్వవిలక్షణ శ్చాత్మా సర్వాభావే
 కథం జ్ఞాతుం శక్యతే. న కథమపీతి. నిర్విశేషనిరుపాఖ్యాత్మజ్ఞానార్థ మేవ సర్వం జగ
 త్సృష్ట మితి కృత్వా జీవసృష్టి ర్జగత్సృష్టిర్వా నాత్మనోఽనర్థావహః కీన్ద్యర్థావ
 హేవ. నచ జీవభావాపత్త్యా భవ త్యాత్మన సంసార స్సచానిష్ట ఇతి వాచ్యం.
 నీలభావాపత్త్యా గగనస్య రూపిత్వమివ జీవభావాపత్త్యా నేశ్వరస్య సంసారిత్వమితి.
 నను నిర్విశేష స్యాత్మనః కథ మిద మాలోచన మితిచేదుచ్యతే మాయావశాదితి.
 నచ నిర్విశేషే కథం మాయా స్తీతి వాచ్య మ్మాయా హ్యత్మని నిర్విశేషత్వ మనుప
 మృద్యైవ వర్తతే. నచ మాయా నిర్విశేషఇతి వ్యాహతం వచన మితివాచ్యం. నిర్వి
 శేషస్య జగదాత్మత్వమేవ సమ్భవతీతి కిమ్మున ర్మాయిత్యమ్. నచ మాయయా
 నిర్విశేషస్య జగదాత్మత్వసమ్భవేపి మాయిత్యం న సమ్భవతీతి వాచ్యమ్. కిం
 మాయా స్వయం సతీ నిర్విశేషం బ్రహ్మ సవిశేషం విధత్తే డ తానతీ. ఆద్యే మాయ
 త్వం సిద్ధమేవ. ద్వితీయే మాయాయాప వాసత్వే కథ న్తత్కృతసవిశేషత్వన త్యమ్.
 నచ మాయాయాసవిశేషన త్యే కథం నిర్వి శేషత్వ మితి వాచ్యం మాయాయా స్సత్త్వా
 సత్త్వాభ్యాం దుర్నిరూపత్వేన అగ్నేః పృథ గగ్నిశక్తివ న్న మాయావిశేషేణ సవిశే
 షత్వం బ్రహ్మణః. వస్తుతస్తు మాయాకార్యం జగదివ మాయాపి మ్హ్యైవేతి మాయ
 యా జగతావా న సవిశేషత్వం బ్రహ్మణః మరీచికోదకేన పక్షిలత్వమివ మరుభూమేః.
 తస్మాన్నిర్విశేషస్యాపి బ్రహ్మణో మాయయా ఆలోచనం ఘటతపవ. 'తదైక్షత
 బహు స్యాం ప్రజాయే'యేతి శ్రుతే. శ్రౌతార్థస్య తర్కేణాప్రత్యాభ్యేయత్వాచ్చ.
 అథాపి యది నఘటతపవేతి తవ తార్కిక స్యాగ్రిహః. తస్మి తదఘటన మస్మాక
 మలజ్ఞానరవవ. నహి వయం నిర్విశేష స్యాత్మన సవిశేషత్వం ఘటతఇతి బ్రూమః.
 కిన్తు మాయయా తథా ప్రతిభాతీతి బ్రూమః. గగనమివ బాలానాం నీలమ్. ఏవ
 మఘటమానత్వాదేవేదం మిథ్యా ఏవం మిథ్యాత్వాదేవేదం కాలత్రయేపి నాస్తి.
 అతపవ ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మాతి సజ్జే వః. నను ప్రతిరూపః ప్రతిబిమ్బ ఇతి పక్షే
 ఏకస్యాపి సూర్యస్య అనేకజలాశయే వ్యనేకథా ప్రతిఫలనదర్శనా దేకస్యా ప్యాత్మ
 న స్సర్వే షూపాధిషు ప్రతిఫలనాని బహూని భవన్తు. ప్రతిరూపోఽనుకూల ఇతి పక్షే
 కథ మేక స్యానేకోపాధ్యనుకూలత్వ మతఆహ - మాయాభిరితి. భగవాన్ "ఉత్ప
 త్తించ వినాశంచ భూతానా మాగతిం గతిమ్, వేత్తి విద్యా మవిద్యాంచ
 స వాచ్యో భగవాన్" నిత్యుక్తలక్షణః. ఆత్మనాహి సర్వం వేద్యతే. ఇద్వైః పరమే
 శ్వరః సర్వస్యా ప్యనాత్మవర్గ స్యాత్మపరతన్త్రత్వా దితిభావః. ఏష పుమాన్ ఆత్మా
 మాయాభి రపిద్యాభిః పురుషాః బహురూపస్యన్ ఈయతే గమ్యతే. ఏకోప్యాత్మా

మాయయా అనేకోపాధ్యయవిధాయా భూత్వా అనేకజీవత్వేన ప్రతీయత ఇత్యర్థః .
 మాయాభిరితి పూజాయాం బహువచనం. మాయాయా ఏకత్వా దనేకత్వే ఈశ్వ
 రానేకత్వప్రసక్తా దేకప వేశ్వరత్వతి సర్వాస్తికసమ్మత మనేకేశ్వరత్వే ప్రసక్తవ్యవ
 స్థాయావ వాసిద్ధేః. యద్వా. య ద్వేకవిన జీవోఽనేకోపాధితాదాత్మ్యాభ్యాసా
 దజ్ఞానప్రయుక్తా త్సంసరతి తర్హి ఏకముక్తా సర్వముక్తిప్రసక్తః - యత్ ఇ క్వా పున్
 పాథో వ ర్తమానస్య జీవస్య జ్ఞానే నాజ్ఞానే నాశితే సతి తత్త్వార్థాభ్యాసనాశా త్తస్య
 ముక్తా సర్వోపాధిషు వ ర్తమానత్వేన తస్యైవ భవే త్సర్వముక్తి రిత్యత ఆహ-
 మాయాభిరితి. యావత్తో బుద్ధయో జీవోపాధయ స్తావత్తో మాయా సున్తి.
 తతశ్చ యద్బుద్ధిప్రత్యా బ్రహ్మకారయా విద్యయా య దజ్ఞానం నాశితం తద్బు
 ధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ ముక్తిః స త్వస్యస్య సత్త్వా దనాజ్ఞానస్యేతి నైకముక్తా సర్వ
 ముక్తిప్రసక్తః - సచ మాయాన స్తే అనేకేశ్వరత్వప్రసక్తః. మాయాత్వసామాన్యస్యై
 వేశ్వరోపాధిత్వాత్ . అథవా మాయాభి రిత్యస్య మాయాశక్తిభి రిత్యర్థః. తతశ్చ
 మాయైకత్వా దీశ్వరైకత్వం మాయాశక్తిభేదాత్తు నైకముక్తా సర్వముక్తిః. వస్తు
 తస్తు మాయాయా ఏకత్వేపి నైకముక్తా సర్వముక్తిః. సత్త్వా దుపాధీనాం భగ్నో
 పాధే ధిన్నానాం స హ్యోకస్య ఘటస్య భగ్నేన తదాకాశస్య మహాకాశత్వేన
 త్యభగ్నఘటాకాశానామపి మహాకాశసాయుజ్యం భవతి. సచ విద్యయా మాయా
 యా నాశేసతి తత్త్వార్థాభ్యాసాభావా త్తత్త్వార్థబద్ధాభావ ఇతివాచ్యం యావత్సర్వో
 పాధివిలయం మాయాయా అనాశ్యత్వాత్. సచ విద్యానై యర్థ్యం విద్యయా అధ్యా
 సస్య నాశితత్వాత్. సచ మాయాయా సుత్యే పున రభ్యాస స్సాన్య దితి వాచ్యం
 విద్యాయా అధ్యాసోదయప్రతిబద్ధభూతాయా సుత్వాత్. ఏవంచ యద్బుద్ధితా
 దాత్మ్యాభ్యాసో నష్టః తద్బుద్ధే రేవ నాశ ఇతి తద్బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నస్యైవ ముక్తిః.
 నతు సర్వేషా మవచ్ఛిన్నానాం తదుపాధిబుద్ధ్యనాశా దితి న దోషః. మూలాజ్ఞాన
 కార్యాణి తూలాజ్ఞానాని ప్రత్యుపాధిభిన్నాని సస్తితి మతేతు స కావ్యనుపపత్తిః.
 సను ఏకజీవపక్షే ఏకముక్తా సర్వముక్తి ప్రసక్తాభావేపి సర్వముక్తిం వినా ఏకస్య
 ముక్తేరేవానుపపత్తిః సహ్యోకస్య పురుషస్య బహుషు గృహేషు సత్సు తత్రైకస్మిన్
 గృహేఽగ్నినాదగ్నే స పురుషోఽగృహస్సాన్యత్. నవా ఏకస్మిన్ ఘటే భగ్నోపి నత్సు
 ఘటా న్తరేష్వాకాశోఽఘటస్సాన్యేవమేక స్యా మ్బుద్ధౌ నష్టాయామపి బుద్ధ్యంతర
 సత్త్వా దాత్మా బుద్ధిమాన్ భవత్యేవ బుద్ధిమత్త్వం హ్యత్మన సంసారిత్వ మితిచే
 న్నైవమ్. కిం త్వ మాత్మ నో వస్తుత సంసారిత్వం బ్రూషే. యద్వా వ్యవహా

రతః. నాద్యః. వస్తుత ఆత్మని బుద్ధీనామే వాభావేన తత్ప్రియుక్తసంసారాభా
వాత్. ఉక్తం హి శ్రుత్యైవ 'న నిరోధో న చోత్పత్తి ర్నబద్ధో నచ సాధకః,
న ముముక్షు ర్నచైముక్త ఇత్యేషా పరమార్థతా' ఇతి నాత్మనః కోపి బద్ధో నాపి
తస్మాత్. ద్వితీయే తు అస్త్యేవ కల్పిత ఆత్మభేదః. తతశ్చ సంసారిణాం సేవా
నాం పరస్పరం భిన్నానాం సత్త్వా త్తత్యజ్ఞానా దేకస్య సంసారనాశః, అన్యస్య
త్వజ్ఞానా త్సంసారఇతి వ్యవస్థా సిద్ధ్యత్యేవ. అథ ప్రతిబిమ్బపక్షేతు బిమ్బభూత
కూటస్థాత్మన ఏకత్వేపి ప్రతిబిమ్బానాం జీవానాం బహుత్వా తోస్వీపాధిభక్తేన
ఏకస్య ప్రతిబిమ్బస్య ముక్తత్వేపి నాన్యేషా మ్ముక్తిః తదుపాధినత్వాత్ నా ప్యేక
స్యాముక్తి స్తదుపాధినాశాత్ ఇతి న కోపి దోషః. నచ నీరూప స్యాత్మనః నీరూ
పాసు బుద్ధిషు ప్రతిఫలనానుపపత్తి రేవ దోష ఇతి వాచ్య మభావా ద్యస్యాః
కస్యాలి ప్యనుపపత్తేః - కస్మా దభావోఽత ఆహ - మాయాభిరితి. సర్వమ ప్య
ఘటిత మహం ఘటయామితి కృతప్రతిజ్ఞా మాయా నిరాకారమ ప్యాత్మానం
నిరాకారే ప్యస్తఃకరణే ప్రతిఫలయతి స్వస్మింశ్చ ప్రతిఫలయతి. తత్ర
మాయాప్రతిబిమ్బ ఈశ్వరః అస్తఃకరణప్రతిబిమ్బో జీవ ఇతివివేకః. "జీవేశా
వాభాసేన కరోతీ"తి శ్రుతేః. ఏసం మాయావశా దనేకోపాధిషు ప్రతిఫలిత సు
న్నాత్మా స్వయ మేకో ప్యనేకజీవవ ద్భాతీత్యర్థః. అథవా మాయాభిరితి బహుత్వా
న్మాయా స్తత్కార్యాణా మస్తఃకరణానాం చ గ్రహణమ్. తథాచ ఏకో ప్యాత్మా
మాయయా అస్తఃకరణై శ్చోపాధిభిః పురురూప ఈయతే. ఈశ్వరత్వే నా
నేకజీవత్వేనచ ప్రతిభాతి నతు వస్తుత ఆత్మని జీవేశభేదో జీవభేదోవా విద్యత
ఇతిభావః. యద్వా మాయాభిః నామరూపకృతమిథ్యాభిమానైః ప్రజ్ఞానఘనత్వే
నైకరూపోఽప్యాత్మా బహురూప ఇ వేయతే. తత్ర హేతు మాహ యుక్తానీతి.
యద్యస్మాత్ రథే హయాఇవ. అన్య ప్రత్యగాత్మనః తనా శరీరే శరీరేష్విత్యర్థః
జాత్యేకత్వాత్. సర్వేంద్రియాణ్యేవ సర్వాణ్య పీంద్రియాణి యుక్తాని. యుక్తాన్యే
వేతివా భవన్తి. యథా రథే యుక్తా హయాః - రథినం స్వవిషయం దేశం ప్రాపయితుం
ప్రవర్తన్తే తథాస్య ప్రతీచో రథస్థానీయే శరీరే యుక్తాని హయస్థానీయా నీంద్రి
యాణి స్వవిషయప్రకాశనాయ ప్రవర్తన్త ఇత్యర్థః. యస్మా దేవం తస్మా ద్దీంద్రి
యాణాం తద్విషయాణాంచ బహుత్వా త్తత్తద్రూపై రేష ఆత్మా బహురూపో
భవతీతి భావః. యద్వా మాయయా ఏకస్యా ప్యాత్మనః బుద్ధిప్రతిఫలనా ద్బుద్ధ్యవ
చ్ఛేదాద్వా బహుజీవత్వ మస్తునామ. కథ మ్మున స్సంసారిత్వ మత్యస్తం నిర్మలాహి
బుద్ధి స్ఫుటికమణివ దతఆహ. యుక్తానీతి - శరీరాఖ్యం రథ మాయాధం బుద్ధ్య

పాధికం జీవ మింద్రియనామకా అశ్వా శ్శబ్దాదివిషయాభ్యేషు దేశేషు సజ్జమ
యన్తి యస్మా దేవం తస్మా జ్జీవస్య సంసారిత్వం సాత మితి వాక్యశేషః. వస్తుత్వ
ప్రత్యక్షరూపగాఢిహిణీమపి బుద్ధి మింద్రియాణి శబ్దాదివిషయేషు ప్రవర్త్య సుఖ
దుఃఖభోగాత్మకసంసారయంతాం కుర్వన్తి తథావిధాం తా మనుసంసరతి తదుపా
ధికో జీవః జల మనుచలన్నివ జలచస్త్రిః. స చేంద్రియాణామపి కుత శ్శబ్దాదివిష
యప్రామాణ్యే నేయం దుష్టతేతి వాచ్యం. “పరాఞ్చిఖాని వ్యతృణ త్వయ
మూః తస్మా త్వరా జ్జుశ్యతి నాన్తరాత్మ”న్నితి శ్రుతే రింద్రియాణాం బహిర్ము
ఖత్వేనై వేత్సరేణ సృష్టత్వాత్ ఇతి. తస్మా ద్వస్తుత శ్చిద్రూపోఽప్యసంసా
ర్యాత్కా. మాయయా బుద్ధితాదాత్మ్యాభ్యాసం ప్రవద్య బుద్ధా సంసరన్త్యాం
స్వయం సంసరన్నివ ద్విష్టా శ్శోతా మన్తా సుఖీ దుఃఖీ చేజ్యేవం బహురూపో
బహుజీవరూపశ్చ భవతీతి పరమార్థః.

౧౧౭

శ్లో॥ ప్రాణో బుద్ధిరీంద్రియాణి విషయా దేహశ్చ భూతప్రజః

కాల స్సర్వ మిదం జగచ్చ భగవా నాత్మైవ నాస్మా త్పుథక్

ఆత్మా వస్తుత ఏష రూపరహితో పూర్వోఽపరోఽనన్తరోఽ

బాహ్య శ్చిన్మయ మేక మద్వయ మజం త ద్భిన్నా నర్వానభాః.

౧౧౮

వా.-నను యద్యేవం బుద్ధ్యాదయ ఆత్మన ఉపాధయ స్తస్మి ఆత్మా అన్యః
బుద్ధ్యాదయోఽన్యే ఇతి ప్రాప్తం. న చైత దిష్ట మాత్మన స్సర్వత్వా దిదం
సర్వం య దయమాత్మేత్మకత్వా దతఆహ. ప్రాణఇతి. ప్రాణః కచ్చ
విధః దశవిధో వాఽన్తరవాయుః. బుద్ధిః అపిశబ్దా న్మనః. ఇంద్రియాణి జ్ఞానక
రేంద్రియాణి దశ. విషయా శ్శబ్దాదయః పంచ - దేహః స్థావరజ్జలమాత్మ్యో
ద్వివిధః. భూతప్రజ ఆకాశాదిభూతపంచకం కాలః. ‘కింబహునా సర్వంచేదం జగత్
చా దవ్యాకృతం భగవా నాత్మైవ. అస్మా త్పుథ గ్భిన్నం నభవతి ‘సర్వంఖల్విదం
బ్రహ్మేతి’శ్రుతేః కల్పిత స్యాధిష్ఠానాసన్యత్వా దాత్మనిచ సర్వస్య కల్పితత్వా
న్నచ మాయా అకల్పితైవేతి వాచ్యం. ‘మాయా చావిద్యాచ స్వయమేవ భవతీతి
శ్రుతేః. మాయా స్యాత్మని స్వయమేవ ప్రభూతా నచ మాయాయా స్సాదిత్యే
లజా మేకా మితి శ్రుతివిరోధ ఇతి వాచ్యం. కేనా ప్యనుత్పాదితా మితి తదర్థాత్
అనాదిత్యేపిమాయాయా నాత్మనః పృథ గ స్తిత్వం యథా అగ్నేఃపృథ గగ్నిశక్తేః.
బ్రహ్మశక్తిరి మాయా స చానాదిత్యే మాయాయాః కథం నాశ స్సమ్యవతి. ‘జాత

స్వహి ధ్రువో మృత్యుః" రితి గీతానుక్త మితి వాచ్యం. పాగభావ స్యానాదేరపి నాశాభ్యవగమాత్, జాతస్య మృత్యుర్ధ్నివ ఇత్య నేన అజాతస్య మృత్యుర్నాస్తీతి న నియమితం కిన్తు జాతస్య మృత్యుర్వావో నాస్తీతి నియమితమితి స గీతావిరోధః ఇతి. నను య ద్వాత్మైవ సర్వం తర్హి జాడ్యాదిప్రసజ్గ ఆత్మనః. యదివా సర్వ మాత్మని యదివా సర్వస్మి నాత్మా తదా సర్వగతగుణదోషస్వర్స స్యాద్వాత్మనైవ ఇత్య తతహ- ఆత్మేతి. ఏష ఆత్మా వస్తుతో రూపరహితః ఇద ముపలక్షణం నామరాహిత్యస్య. నామరూపరహిత ఇత్యర్థః నామరూపయో రాత్మనః మాయాకార్యత్వా దితిభావః. అపూర్వః పూర్వం కారణం నవ్యతే ౨ స్యే త్యపూర్వః. అపరః పరం కార్య న్నవిద్యతే ౨ స్యే త్యపరః అనన్తరః నాస్య జాత్యన్తర మన్త రాలే విద్యత ఇత్యనన్తరః. అస్య బహి ఇర్నవిద్యత త్యబాహ్యః కో ౨ సా వతతహ- సర్వానుభూరితి. సర్వాత్మనా సర్వ మనుభవతీతి సర్వానుభూః ద్రిష్టా శ్లోతా మన్తా బోధ్ధా విజ్ఞాతాచ ప్రత్యగా త్మేత్యర్థః. ఇదన్తు సర్వానుభవితృత్వ మస్య మాయికమేవ నతువాస్తవం వస్తుత స్సర్వస్యైవాభావాత్. సర్వానుభూ రేష ఆత్మా వస్తుతః రూపరహితో పూర్వోపరో ౨నన్తరో ౨బాహ్యశ్చ- అతఏవ చిన్మయ మేక మద్వయ మజం తద్బ్రహ్మ భవతీత్యన్వయః. చిన్మయం చిదేకరస మేకం సజాతీయవ స్త్వన్తరరహిత మద్వయం విజాతీయరహిత మజం జన్మాదివికార శూన్యం తత్ప్రసిద్ధం తచ్చబ్దవాచ్యం వా "ఓం తత్స దితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రి విధః స్మృత" ఇతివచనాత్. త త్పరోక్షమితివా బ్రహ్మణో యావదాశ్మభేదనిశ్చయం పరోక్షత్వా దితిభావః. మతా న్తరదృ ష్టేద ముక్తం, మతా న్తరస్థాహి పరోక్షం బ్రహ్మ జీవనియామకం జీవాన్తర్యామి మన్యస్తే. అద్వైతమతదృష్ట్యాతు అపరోక్షమేవ బ్రహ్మ. "యత్సాక్షా దపరోక్షా" దితి శ్రుతేః. సచ వ్యాసేన భాగవతే 'సర్వం పుమా న్వేద గుణాంశ్చ తద్జ్ఞో నవేద సర్వజ్ఞ మనన్త మీదే' ఇతి జీవస్య బ్రహ్మజ్ఞానాభావ ఉక్త ఇతి వాచ్య మవిద్యజీవపరత్వా త్తన్వచనస్య. తస్మా త్తదిత్య స్యావిదుషాం పరోక్ష మితివా ౨ర్థః. తేనచ విదుషా మపరోక్ష మితి సిద్ధమ్. ప్రత్యగాత్మా భవతీ త్యనేన జీవపరభేదో నిర్ములితః యేతు జీవపర భేదం కల్పయన్తి తే ఉపనిషద్ధాపబోధరహితావవేతి మూర్ఖవ దుపేక్షణీయాః.

౧౧౮

శ్లో॥ వాగ్ధోతా ౨గ్ని రితీక్షణేన యజమానో ౨త్వేతి మృత్యుం జవా
ద త్యభ్యర్చ్య రశీతదీధితి రితి జ్ఞానేన సక్తద్వివమ్

ఉద్గాతా ప్యనవ స్సదాగతి రితి జ్ఞానేన పక్షద్వయం

బ్రహ్మ మానస మిద్దు రిత్యపి ధియా స్వర్లోక మాకామతి. ౧౧౯

వ్యా.-ఉక్తమే వాత్మతత్త్వ ముపపత్తిభి ర్నిర్ధారయితు మయ ముత్తరగ్రన్థా రమ్భః. ఆత్మదర్శనస్తుతయే తావ ద్వాగ్నాద్యదిదర్శనఫలా న్యుచ్యంతే వాగితి. అధ్యాత్మం వాక్. అధియజ్ఞే హోతాచ. అధిదైవతం యోగిన్ని సస్ ఏవ. ఇతీక్షణేన దర్శనేన యజమానః జవా స్మృత్యుం న్యాభావిక మజ్ఞానానన్తప్రాయుక్తం కర్మ లక్షణం సర్వాభిభవకర మత్యేతి అతికామతి. అక్షి చక్షుః. అధ్వర్యుః. అశీత దీధితి రాదిత్య ఇతి జ్ఞానేన సక్తనివ మహోరాత్రే అత్యేతి. అసవః ప్రాణః ఉద్గాతాచ సదాగతి ర్వాయు రితిజ్ఞానేన పక్షద్వయం శుక్లకృష్ణపక్షౌ వత్యేతి మానసం బ్రహ్మచ ఇన్దరితి ధియా స్వర్లోక మాకామతి. ౧౧౯

శ్లో॥ ముక్తి ర్జ్ఞానచతుష్క ముక్త మియమే వోక్తాఽతిమృత్యు స్తథా

యాజ్ఞాదిత్రివిధర్నిభి రేష హుతవాక్ త్రైలోక్య మేత జ్ఞయేత్

ఆజ్ఞాద్యాహుతిభి స్త్రివిప్లవపదం మాంసాదిభిః పైతృకం

సోమాద్యాహుతిభి ర్మనుష్యభువనం సజ్జీయతేఽధ్వర్యుణా. ౧౨౦

వ్యా.-ఉక్తం పూర్వశ్లోకోక్తం జ్ఞానచతుష్కం దర్శనచతుష్టయం ముక్తి రిత్యుచ్యతే. ముక్తిసాధనత్వా ద్యజమానస్య. ఇయమేవ ముక్తిరే వాతిముక్తి రిత్యుక్తా. అతిముక్తిసాధనత్వా దితిభావః. వాగాదీనా మగ్నాద్యభావాపత్తి రతి ముక్తిః. ఆసక్తా స్సృక్తిస్తు ముక్తి రితివివేకః. అతిముక్తికథనం సమాప్త మధ సమ్మత్కథన మితి దర్శయితుం విభాగం తథాశబ్దః ఏష హుతవాక్ హోతా యాజ్ఞాదిత్రివిధర్నిభిః యాజ్ఞా శస్యా పురోనువాక్యా చేతి త్రివిధాభిః ఋగ్భిః. ఏతత్ త్రైలోక్యం జయేత్. అధ్వర్యుణా ఆజ్ఞాద్యాహుతిభిః సమిదాజ్ఞాహుతిభి రూర్ధ్వం ప్రజ్వలితాభి రితిభావః. త్రివిప్లవపదం సజ్జీయతే సమ్యగ్జీయతే మాంసాదిభిః మాంసాద్యాహుతిభి రిత్యర్థః. పైతృకం పితృదామ సజ్జీయతే. సోమాద్యాహుతిభిః పశుసస్పిశూహుతిభి ర్మనుష్యభువనం మనుష్యలోక సజ్జీయతే. ౧౨౦

శ్లో॥ బ్రహ్మ దక్షిణతోఽభిరక్షతి సవం స్థిత్యా ఽఽసనే చేతసా

త చ్చానస్త మనస్తదేవగ మతో నస్తం స లోకం జయేత్

ఉద్గాత్యా పృథివీతలాహ్నురతలే ప్రాణేన చాపానతో

వ్యానేన ద్యుతలం తనా వధిసవం సజ్జీయతే వా ఋచా. ౧౨౧

వ్యా.--బ్రహ్మదక్షిణత ఆసనే స్థిత్యా సవం యజ్ఞం చేతనా మనసాఽభిరక్షతి తచ్చ మనః అనస్త మనస్తవృత్తిత్వా దనస్తదేవగ మనస్తదేవాభిమానవిషయ త్వా దత స్తేన మనసా స బ్రహ్మ అనస్తం లోకం జయేత్. ఉద్గాత్రా తనా వధ్యాత్మం ప్రాణేన అధిసవం యజ్ఞే ఋచా పురోనువాక్యయాచ అపానతోఽపానేన యాజ్యయా ఋచాచ పృథివీతలామ్బరతలే భూలోకోఽస్తిరిక్షలోకశ్చ సజ్జీయేతే ఇతి వచనవిపరీణామః. వ్యానేన ఋచా శస్యయాచ ద్యులోకం ద్యులోక సృజ్జీయతే. ౧౨౧

శ్లో॥ ఘ్రీణం వాగ్గినవాఽక్షిహృచ్చృత రథో హస్త స్తవ గప్తగ్రహా
గర్ధో నామ రసః క్రమా ద్బహువిధం చూపంచ కామో ధ్వనిః
కర్మ స్పర్శ ఇతి స్మృతా బుధజన్తై రస్తా తథాఽతిగ్రహా
ఏభి స్తే కలితా గ్రహాః కలయతే ఽమీభి ర్హి సర్వం పుమాన్. ౧౨౨

వ్యా.--నను వాగాదీనా మగ్నోద్భవాపత్తిర్మక్తి రిత్యుక్తంకః పున ర్భస్మ ఇత్యత ఆహ - ఘ్రీణమితి. పృథరణాస్తరారమ్భార్థోఽథ శ్శబ్దః. ఘ్రీణం వాక్ రసనా అక్షి హృత్ శృతిః హస్తః త్వక్ ఇత్యప్తగ్రహాః. ఏతేషాం క్రమాత్ గర్ధః నామ రసః చూపం కామః ధ్వనిః కర్మ స్పర్శః ఇత్యప్తై నతిగ్రహాః బుధజన్తైః స్మృతాః. బహువిధ మిత్యయంశబ్దః లిఙ్గవిపరీణామేన స్వతశ్చ గన్ధాదిభి రప్తభి సృష్టుధ్యతే. తేగ్రహా ఏభి రతిగ్రహైః కలితా గృహీతాః. హి యస్మాత్ పుమాన్ అమీభి ర్గస్తా సర్వం ఘ్రీణనభాషణాస్వాదనదర్శన కామనశ్రవణకర్మకరణస్పర్శనానీ త్యర్థః. కలయతే కరోతి. అయ మ్భావః. గ్ర హేణ నారీవ గన్ధాదిభి రతిగ్రహైర్హాదీని కరణాని గ్రస్తాని. తైశ్చ కరణైః పుమాన్గ్రస్తః ఏవం గ్రహగృహీతత్వాదేవ కరణానాంకర్తుశ్చ బద్ధః యథా రజ్జు గృహీతస్య షశోః. అయంచ గ్రహాతిగ్రహలక్షణో బద్ధః వాగాదీనా మగ్నోద్భ వేవభావాపత్తే ర్నశ్యతీతి. స వైవం బ్రహ్మైకత్వదర్శనం వినైవ పురుషస్య ముక్తి స్సాన్విదితేశ్శబ్దమ్ దర్శితాయా ముక్తే ర్వాస్తవముక్తిత్వాభావాత్. బ్రహ్మ భావాపత్తిర్హి వాస్తవముక్తిః పురుషస్య. నచ వాగాది వ్యగ్నోద్భవేవభావం గతేషు పురుషో బ్రహ్మభావం గతి స్సాన్వి దితి వాచ్యం పురుషస్య హిరణ్యగర్భ భావాపత్తిరేవ తదా తస్మా దుక్తేభ్యో దర్శనేభ్యో న మోక్షః. ౧౨౩

శ్లో॥ మృత్యో ర్మృత్యు రిహస్తి మృత్యు రుదకం సర్వస్య మృత్యో శ్శుచే
రేవం సంసరణస్య మృత్యు రసఘా మృత్యోః సర్వాన్మృత్యుదృక్

యత్రాసా మ్రియతే బుధో నహి తదోత్కృష్టమ స్త్యముష్యానవో
 లీయస్తే ౭త్ర యత స్స ఉచ్చయతి చాధ్మాతశ్చ శేతేమృతః. ౧౨౩

వ్యా.-నను మృత్యో ద్వివాశేసతి పురుషస్య మోక్షో భవతి, మృత్యోశ్చ
 మృత్యుస్తరాభావే వినాశో న స్యాత్. మృత్యో ర్మృత్యుస్తరస్తు నా స్తి తత్సత్త్వే
 అనవస్థాదోషాత్. తస్మా ద్వ్యర్థఏవ మోక్షార్థః ప్రయాస ఇత్యత ఆహ మృత్యోరితి.
 ఇహ లోకే మృత్యోరపి మృత్యు రస్తి విష్యతే ఉపలభ్యత ఇత్యర్థః. కథ నత్రాహ.
 సర్వస్య వ్యాకృతస్య జగతః మృత్యో ర్దాహకత్వేన మారకస్య శుచే రగ్నేర ప్యు
 దకం మృత్యుః ఉదకేనాగ్నే ర్నిర్వాప్యమాణత్వాత్. తస్మా దస్తి మృత్యో
 రపి మృత్యుః. ఏవ మగ్నృదకదృష్టానేన. సంసరణస్య సంసారస్య మృత్యోః
 అనఘా పరాత్మైక్యదృ గృహీష్ఠాభిన్నాత్మజ్ఞాన మాత్మసాక్షాత్కార ఇతి యా
 వత్. మృత్యుః భవతి. గృహీతిగృహలక్షణసంసారరూపమృత్యో రాత్మసాక్షా
 త్కారాభ్యో మృత్యు రస్తి సంసారనాశకత్వా దాత్మసాక్షాత్కారస్య. తథాచ
 వ్యాకృతస్యావ్యాకృతస్యచ సర్వస్యాపి దృశ్యస్య బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారఏవ
 మృత్యురితి సర్వమృత్యు స్స ఇతిభావః. నచ మృత్యో ర్మృత్యు రస్తి త్యు
 క్తాగ్నిజలదృష్టానేన బ్రహ్మాత్మసాక్షాత్కారరూపమృత్యోరపి మృత్యు రస్తితి
 వాచ్యం తస్యైవ సర్వమృత్యుత్వేన తస్య మృత్యుస్తరాభావాత్. అత ఏవ
 నానవస్థాదోషాపి మృత్యుత్వ స్యాత్ విశ్వాస్తత్వాత్. అగ్నాదీనాం గృహీది
 దృష్ట్యా మృత్యుత్వం జలాదిదృష్ట్యా అన్నత్వంచ యథా వర్తతే న తథా ఆత్మ
 సాక్షాత్కారస్య యత్కించిదృష్ట్యా అన్నత్వ మస్తి కిన్తు సర్వదృష్ట్యాపి మృత్యు
 త్వమేవ. నచాత్మసాక్షాత్కారోఽప్యాత్మని నాస్తితి తస్యాప్యాత్మా మృత్యు
 రితివాచ్య మాత్మసాక్షాత్కార స్యాత్కానన్యత్వాత్. నచ ఘటసాక్షాత్కా
 రో ఘటాదివ కథ మాత్మసాక్షాత్కార ఆత్మన స్సాన్య దనన్య ఇతి వాచ్యమ్.
 ఘటస్య జడత్వా దాత్మనస్తు జ్ఞానస్వరూపత్వా త్సాక్షాత్కారస్యచ జ్ఞాన
 త్వాదితి. అయంభావః. ఆత్మాకారాస్తఃకరణవృత్తిప్రతిఫలితం చైతన్యమాత్మ
 సాక్షాత్కారః ఆత్మాతు బిమ్బచైతన్యం బిమ్బప్రతిబిమ్బయో శ్చాభేదఏవ.
 జ్ఞేయాధికత్వా ద్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావస్య. తస్మా దేకస్మిన్నే వాత్మని అస్తఃకరణ
 వృత్త్యపాధివశా ద్బిమ్బత్వాత్సాక్షాత్కారత్వరూపప్రతిబిమ్బత్వే కల్పితే ఇతి
 కల్పితస్యాధిష్ఠానానన్యత్వా దాత్మసాక్షాత్కార ఆత్మాభిన్నఏవ న చైవం జగత
 ఇవ సాక్షాత్కారస్యా ప్యాత్మా మృత్యురేవేతి వాచ్యమ్. విశేషణాంశమ్ప్రతి

మృత్యు త్వేషి విశేష్యాంశం పృత్యమృత్యుత్వాత్. అస్తాకరణవృత్తిప్రతిఫలితం
 చైతన్యం సాక్షాత్కార ఇత్యత్ర చైతన్యం విశేష్యాంశః అవశిష్టస్తు విశేషణ మితి
 వివేకః. న చైవం ఘటసాక్షాత్కారోపి సర్వమృత్యురేవేతి వాచ్యం, తత్ర విశేష్య
 చైతన్యాంశస్య సర్వమృత్యుత్వేషి విశిష్టస్య తథాత్వాయాగాత్. న చాత్రాపితక్షై
 వేతివాచ్య మాత్మసాక్షాత్కారేణ సర్వస్యాపి ద్వైత సోపమృద్యమానత్వాత్
 తస్మా త్సర్వమృత్యు రమృత్యు శ్చాత్మైకేవవ. న స్వేవ మాత్మని సాక్షాత్కృతేనతి
 తత్త్వవిదో యో భవతి సంసారనాశా న్మోక్షః స కిం జీవతపవ భవతి ఉత మృత
 స్మృతీచే దుచ్యతే, మృతస్యైవేతి. “తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే
 అథ సముత్స్యే” ఇతిశ్రుతేః. నను విదుషో విదుషశ్చ సమానమేవ మరణం సుషు
 ప్తివ దితి కృత్వా కస్మా ద్విదుషో మృతస్య మోక్ష ఇత్యత ఆహ - యత్రేతి.
 యత్ర యస్మిన్ కాలే అసౌ బుధ ఆత్మసాక్షాత్కారశాలీ మ్రియతే తదా అము
 ష్యాసవః ప్రాణా వాగాదయః ముఖ్యప్రాణశ్చ నోత్క్రమన్తి శరీరా దూర్ధ్వం
 నగచ్ఛన్తి. హిశబ్దః శ్రుత్యస్తరపరిసిద్ధిం దర్శయతి - హి యస్మాదితివా తర్హి కిం
 శరీరే యథాపూర్వం వర్తన్తే. నేత్యాహ. అత్ర లీయన్తే. అత్రైవ దేహే స్వస్వ
 కారణేషు లీయన్తే. యద్వా - అత్ర ఆత్మస్వేవ లీయన్తే అవిభాగం గచ్ఛన్తి. ఏవం
 తత్త్వవిదః ప్రాణోత్క్రాన్త్యభావాదేవ న పున సంసారః - ప్రాణోత్క్రమణే
 సతిహి శరీరా స్తరప్రాప్తి ర్జీవస్య సంసరణశ్చ నా ప్యేతచ్ఛరీరపవ స్థిత్యా తత్త్వవి
 త్సంసరతి. ప్రాణానాం నిలీనత్వాత్. గ్రహాతిగ్రహసత్త్వప్రియుక్తోహి పుంసః
 సంసారః. తస్మా ద్విదుషః ప్రాణనిలయసలక్షణం మరణ మవిదుషస్తు ప్రాణోత్క్రా
 మణలక్షణ మితిభేదా న్న మృతస్య విదుషో మోక్షః. నను యస్య శరీరే ప్రాణా
 స్సన్తి స జీవతి యస్మా చ్ఛరీరా త్ప్రాణాఉత్క్రాన్తా స్స మృత ఇతిచ లోకవ్యవ
 హారః. యది తత్త్వవిదః ప్రాణోత్క్రమణం నాస్తి తర్హి కథ స్తస్య మృతత్వవ్య
 వహారోఽత ఆహ - యత ఇతి. యతో యస్మాత్ స విద్వాన్ విద్వత్త్వేన లోకై
 రభిమత స్సజ్ఞాత ఇత్యర్థః. విద్వద్దేహ ఇతియావత్. ఉచ్ఛ్వయతి ఉచ్ఛానోభవతి
 ఆధ్మాత ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరహితశ్చ భవతి శేతేచ దృతివ దితిభావః. తస్మాదితి
 శేషః - మృతః ఇత్యుచ్యత ఇతిశేషః - ప్రాణానా ముత్క్రమణంవా భవతు నిలయ
 సంవా భవతు న త ద్వివేకప్రియుక్తో లోకే మృతవ్యవహారః. కిన్తు యస్య శరీరే
 ప్రాణా నసన్తి స మృత ఇతి మన్యన్తే. ప్రాణాభావ గమకానితు - నాసి కా వాయుసశ్చ
 రాభావః, శరీర సోఽచ్ఛ్వయనం, భువి శయనం, పరిస్పర్దాభావః, ఊష్మానుపల

మృశ్చే త్యేతాని. యదా తత్త్వవిదశ్శరీరేతత్త్వవిదగ్ధవైతాని లిఖ్యాని దృశ్యస్తే
తదా తత్త్వవిద మతత్త్వవిదమివ మృతం మన్యస్తే లోకాః నతు పునః కిం తత్త్వవిదః
ప్రాణా ఉత్కాంతా యద్వా నిలీనా ఇతి విచిచ్య వేత్తుం క్షమస్తే యేన ప్రాణో
త్కాంత్యభావా తత్త్వవిదం మృతం నమస్యేరక్ - కిం. అజ్ఞో లోకః నిలీన
ప్రాణమపి తత్త్వవిద ముత్కాంతప్రాణమేవ మన్యతే. భ్రాన్త్యేతి మృతస్తత్త్వ
విదితి వ్యవహారస్య స కావ్యనుపపత్తిః. నను ప్రాణానా ముత్కాంతి ర్నిలయనంచ
వేత్తుం శక్యతేవ వివేకేన. సమీపస్థాహి పురుషః ప్రాణానుపరిగచ్ఛతో
దృష్ట్వా కర్మయముత్కాంతప్రాణ ఇతి క్వాసిగచ్ఛతః ప్రాణా నదృష్ట్వాతు
నిలీనప్రాణితిచ గ్రహీతుం శక్నోత్యే వేతిచేన్నైవమ్. అతిసూక్ష్మత్వేన ప్రాణా
నాం దుర్దర్శత్వాత్. నహి యస్యకస్యాపి ప్రాణా ఉగ్గచ్ఛన్తో యేన కేనాపి దృష్టాః.
స చైవం సర్వేషామపి ప్రాణా అత్రైవ నిలీయంత ఇతి వాచ్య ముత్కాంతి
శ్రుతివిరోధాత్. జ్ఞానంవినా నిలయనాయోగాత్. జ్ఞానంవినాపి నిలయనాన్లకారే
వేదాంతశాస్త్రవైయధ్యాత్. తస్మా త్పతితేన్ద్రి శరీరే విదుషో న పున
స్సంసారః.

౧౨౩

శ్లో॥ విద్వాంసం సకలం జహాతి న పున ర్నామైక మస్తి క్షీతో
ముక్తోఽభూ చ్చుక ఇ త్యసౌ వ్యవహృతి ర్య ల్లోకవేదాశ్రియా
సర్వాత్మత్వ ముపేత్య సంస్థితవతి బ్రహ్మణ్యముష్మిక్ బుధే
సర్వం వర్తతేవ నామ సకలం యాపంచ కర్మాఖిలమ్.

౧౨౪

వ్యా.-కస్మాద్విదుషో నాస్తి సంసారోఽతతహ - విద్వాంసమితి. విద్వాంసం
సకల మపి జగ జ్ఞహాతి త్యజతి. ఏకం నామపునః నామతు నజహాతి. య ద్యస్మాత్
క్షీతో ధరాయాం శుకో ముక్తోఽభూత్ - శుకఇత్యుపలక్షణం వామదేవాదీనా
మిత్యసౌ లోకవేదాశ్రియా లోకో జనః వేద శాస్త్రం పురాణాదిశ్చ తదుభయా
శ్రియా వ్యవహృతి ర్వ్యవహారోఽస్తి విద్యతే. తస్మాదితి పూర్వేణాన్వయః.
ముక్తమేవ స్తాతి. సర్వాత్మత్వ ముపేత్య బ్రహ్మాన్వీతి దర్శనేన సర్వాత్మ
భావం ప్రాప్య బ్రహ్మణ సర్వాత్మత్వా దితిభావః. సంస్థితవతి అముష్మిక్ బుధే
విద్యద్రూపే బ్రహ్మణి సర్వం నామ వర్తతేవ. సకలం యాపంచ వర్తతేవ అఖిలం
కర్మచ వర్తతేవ. నామయాపకర్మాతిరిక్తజగత్పదార్థాభావా త్సర్వం జగ ద్వ్యత
వేత్యర్థః. స చైవం సర్వజగద్గుణదోషసంస్పర్శ స్యా ముక్త స్యేతి వాచ్యం. కల్పి
తేన వస్తునా అధిమానస్య క్వాపి లేపాదర్శనాత్.

౧౨౫

శ్లో॥ యత్రాజ్ఞో మ్రియతేఽపయాతి దహన స్త త్రాన్య వాచో దృశః
కః పాణా దనిల శ్శశీతు మనస శ్శ్రోత్రా ద్వి గజ్గా ధరా
లోము శ్చౌషధయో వనస్పతితతిః కేశా న్నభ శ్చాత్మనో
రేతః పాదసి లోహితజ్చ కలితం కర్మైక మేష శ్శితః. ౧౨౫

వ్యా.-అథావిదుషో మృతినమయే స్థితిరీతిం దర్శయతి, యత్రేతి - యత్ర
యస్మిన్ కాలే అజ్ఞో మ్రియతే తత్ర తదా అన్య మృత స్యాజ్ఞస్య వాచ సుకాశా
ద్దహనోఽపయా త్యవగచ్ఛతి. దృశ శ్చక్షుషః కస్మూర్యః పాణాః కనిలః మన
స శ్శశీ శ్శ్రోత్రా ద్విక్ అగ్ని చ్చరీరా ధరా లోమోలోమభ్య ఓషధయః
అపయా న్తితి విపరిణామః. కేశా తేజేశ్భ్యో వనస్పతితతిః వృక్షస్థజ్ఞః ఆత్మనో
హృదయాకాశా న్నభః ఏవ మగ్నాద్యదిదేవై స్త్యక్తత్వాదేవ వాగాదీనాం నిశ్చే
ష్టత్వం. లవితృత్యక్త లవిత్రేన దితిభావః. లోహితం రేతశ్చ పాదసి అప్పు కలితం
నిహితం బీజ మిదం దేహాంతరస్యేతిభావః. ఏష మృతః ఏకం ప్రధానం కర్మ
శ్శిత ఆశ్శిత్య వర్తతే- కర్మణా బద్ధపవహి పురుష స్సంసరతి. ఇదంచ పురుషస్య
బద్ధసంకర్మ జ్ఞానంవినా నక్షీయతే. అతఏవ జ్ఞానా దన్యోపాయేన నైవ మోక్షః.
౧౨౫

శ్లో॥ ఉత్క్రాన్తః కర్మైక స్సహ బుధజనోఽగ్జా త్కాలదై వేశ్వరా
ధీనో గచ్ఛతి కర్మణా పున రయం పుణ్యేన పుణ్యాం తనూమ్
దైవీం పాపమయేన దుష్కృతతనూం పశ్వాదిహపా స్త ధా
మిశ్రేణ ప్రతియాతి మానుషతనూం మిశ్రాంకదుఃఖోదయామ్.

౧౨౬

వ్యా.-కర్మైకాశ్శ్రియత్వమేవ వివృణోతి ఉత్క్రాన్త ఇతి. అయ మబుధజనః
కాలదై వేశ్వరాధీనః. సన్ అగ్జా త్ప్రీకృతదేహా త్కరణైస్సహ ఉత్క్రాన్తో భూత్వా
పున ర్భూయః పుణ్యేన కర్మణా పుణ్యాం తనూం గచ్ఛతి ప్రపద్యతే. పాపమయేన
పాపప్రచురేణ కర్మణా పశ్వాదిహపాం దుష్కృతతనూం దుష్టశరీరం తథా గచ్ఛ
తీతి క్రియాపదాకర్మణార్థ స్తథాశబ్దః. గచ్ఛతీత్యర్థః. మిశ్రేణ పుణ్యపాపమిశ్రితేన
కర్మణాతు మిశ్రా మతఏవ కదుఃఖోదయాం కదుఃఖయో స్సుఖదుఃఖయో రద
యో యస్యాం తాం మానుషతనూం ప్రతియాతి. యస్మా దేవం ధర్మాధర్మ
లక్షణకర్మవశాదేవ పున శ్శరీరలాభో జీవ స్యాజ్ఞస్య తస్మా త్కాలదై వేశ్వరేషు
నిమిత్తేషు సత్స్వపి కర్మైక ప్రధానం కారణ మితి కర్మైకాశ్రయోఽవిద్యాన్.

౧౨౬

శ్లో॥ అహైకేన రథో రవే రతిపతే ద్యావత్ప్రదేశం సతు
 ద్వాత్రింశద్గుణితో విరాటనుమయో లోక స్త్వలోకః పరః
 లోకం తం ద్విగుణా లభిగచ్ఛతి ధరా తాం చామృతాభి స్తథా
 బ్రహ్మాణ్యై కపాలయోస్తు వివరం ఖడ్గాగ్రిమాత్రం శ్రితమ్. ౧౨౦

వ్యా.-జ్ఞానా దన్యోపాయేన నాస్తి మోక్ష ఇత్యుక్తమ్. యద్యేవం కర్మణా
 మోక్షో న తస్మిన్ వ్యర్థం కిం కర్మేణిచేన్నవ్యర్థం సత్త్వా త్కర్మఫలస్య. కిం త
 త్ఫలం కర్మణః క్వవాఽనుభూయతే ఇతిశంకాయాం సర్వో ప్యయం లోకః కర్మ
 ఫలభోగభూమిరేవ. అస్మిన్నుపభుజ్యమానంచ సర్వం కర్మఫలమేవేతి వక్తుం
 తావత్ లోకపరిమాణమాహ - అహైకే. రవే సూర్యస్య రథః ఏకే నాహ్న
 యావత్ప్రదేశ మతిపతే దతిక్రామేత్ స ప్రదేశః ద్వాత్రింశద్గుణితో భూత్వాతు
 విరాటనుమయో లోక ఇత్యుచ్యతే. పరో ఽస్మాల్లోకా దస్యస్తు అలోక ఇత్యు
 చ్యతే. సూర్యచంద్రికరణప్రసారాభావా త్రతేతి భావః. తం చ లోకం తతో
 ద్విగుణా ద్విగుణపరిమాణా ధరా లభిగచ్ఛతి పర్యేతి వ్యాప్తోతీతి యావత్.
 తాంచ ధరాం తథా ద్విగుణ ఇత్యర్థః. అమృతాభిః లభిగచ్ఛతి ఇతి లోకపరి
 మాణః కథితః అథ బ్రహ్మాణ్యోద్ధావధఃకపాలవివరపరిమాణం కథ్యతే-బ్రహ్మాణ్యై
 కపాలయో ర్వివరం చిద్రస్తు ఖడ్గాగ్రిమాత్రం ఖడ్గాగ్రిం యత్పరిమాణం తత్పరి
 మాణమిత్యర్థః శ్రుతం ప్రసిద్ధమ్. అనేనైవ వివరేణ మార్గేణ బహిర్నిర్గచ్ఛన్తో
 వ్యాప్నువ స్త్యశ్వమేధయాజినః పారిక్షీతా ఇతిభావః. ౧౨౦

శ్లో॥ వ్యోమ్నా తేన సమాగతాం శ్చితశుచి హృత్వా సువర్ణ స్వయం
 దత్తే తా ననిలాయ గత్యుపహతేః పారిక్షీతా నాత్మనః
 సంస్థా ప్యాత్మని మారుతః పున రమూం స్తం దేశ మాసాదయ
 త్యాస న్యత్ర పురాతనా స్తదనిలః పారిక్షీతానాం గతిః. ౧౨౧

వ్యా.-తేన వ్యోమ్నా కపాలవివరాకాశేన మార్గేణ సమాగతా న్ప్రప్తాం
 స్తా న్పారిక్షీతాః. పరితో దురితం క్షీయతే యేన స పరిక్షీ దశ్వమేధః తద్వా
 జినః పారిక్షీతాః తాః. చితశుచిః అశ్వమేధే చితోగ్నిః స్వయం సువర్ణో భూ
 త్యా ఆత్మన స్స్వస్య గత్యుపహతేః గత్యభావాద్ధేతోః మూర్తత్వా దితిభావః.
 అనిలాయ వాయవే దత్తే మారుతః పున ర్వాయుస్తు అమూ న్పారిక్షీతా నాత్మని
 సంస్థాప్య తం దేశ మాసాదయతి. యత్ర దేశే పురాతనాః పూర్వే పారిక్షీతా
 అసౌ. త త్రస్మా త్పారిక్షీతానా మనిలపవ గతిః. ౧౨౧

శ్లో॥ యస్మా త్థాస్ను చరిష్ణుభూతనివహ స్యాస్త ర్భహి ర్వరతే
భూతప్రాణసురాత్మనా ఽయ మనిలో వ్యష్టి స్తతో విశ్చుతః
సూత్రాత్మాతు సమప్తి రేష భవతి స్వాత్మాన మేనం పుమాన్
యో వేదైష స భూయ ఏవ లభతే మృత్యుం స మృత్వా సకృత్.

౧౨౯

వ్యా.-యస్మా ధేతో రయ మనిలః భూతప్రాణసురాత్మనా భూతాత్మనా
ప్రాణాత్మనా సురాత్మనా దేవతారూపేణచ స్థాస్నుచరిష్ణుభూతనివహస్య స్థావర
జలమప్రాణివర్గ స్యాస్త ర్భహిశ్చ వరతే. తత స్తస్మా న్యష్టి ర్దివిధా అప్తి ర్వాన్య
ప్తి ర్వ్యష్టి రితి విశ్చుతః. సూత్రాత్మా ఏష వాయుస్తు సమప్తి ర్భవతి సూత్రా
త్మనా సమప్తి ర్భవతీత్యర్థః. స్వాత్మాన మేనం వాయుం యః పుమా నేవ స ఏష
పుమాన్ సకృ స్మృత్వా భూయః పునః మృత్యుం మృతిం నైవ లభతే సమియత
ఇత్యర్థః.

౧౨౯-

శ్లో॥ ప్రాణైః ప్రాణితి యో వ్యపానితి తథాఽపానేన యో వ్యానితి
వ్యానేనైవ ముదానితి స్వయ మిదస్తన్వా ముదానేన యః
ఆత్మా స హ్యఖిలాస్తరః పరతరో బ్రహ్మపరోక్షో సృణా
మశ్వోఽసా వితి వ త్కథ స్సవిషయం బ్రూయా దిస త్వేనకః.

౧౩౦

వ్యా.-సను కి మయం వాయురేవ సర్వాస్తర ఆత్మా - నేత్యాహ - ప్రాణై
రితి. ఇద స్తన్వా మస్యాం తనౌ యః ప్రాణైః ప్రాణేన ప్రాణితి ప్రాణనక్రియాం
కరోతి. ప్రాణకరణకప్రాణనక్రియాశ్చియో యిత్యర్థః. తథాశబ్ద ఏవంశబ్దశ్చ
వాక్యసమాప్తిద్యోతకః దృష్టాంతోహ. తథా యోషి యశ్చ అపానేన కరణే
నాపానితి అపాననక్రియాం కరోతి. యః వ్యానేన వాయునా కరణేన వ్యానితి
వ్యాననక్రియాం కరోతి. ఏవం స్వయం య ఉదానేన కిరణే నోదానితి ఉదానన
క్రియాం కరోతి. సః సృణాం జీవానా మాత్మా స్వరూపభూతః ప్రత్యేకాత్మా అఖి
లాస్తరః సర్వస్యాస్త ర్వరతమానః పరతరః సర్వవిలక్షణః అపరోక్ష శ్చాతపవ
బ్రహ్మభవతి. యద్వా స ఆత్మా భవతి. హి యస్మాత్. సః అఖిలాస్తరః పర
తరః సృణా మపరోక్షః స్వాత్మత్వా దితిభావః బ్రహ్మచ భవతీ త్వన్వయః. అథ
వా సః పరతరః బ్రహ్మ బ్రహ్మభిన్న ఇత్యర్థః. అపరోక్షః సృణా మాత్మాహి
ప్రత్యేకాత్మైష్టవ అఖిలాస్తరో భవతి. నతు వాయు ర్నా వ్యవ్యభివృద్ధికారార్థః.

యద్వా స ఆత్మైర్వా మాఖలాంతరః యస్మా త్సపరతరో నృణా మపరోక్షో బ్రహ్మ
భిన్నశ్చ. బ్రహ్మహి సర్వాంతర మితి ప్రసిద్ధమ్. అనేన చాత్మైర్వా బ్రహ్మై
త్యనేన ప్రశ్నోక్తమమాత్మభేదో నిర్మూలితః. స చాక్రియస్య ప్రత్యగాత్మన
సర్వాంతరస్య కథం ప్రాణనాదిక్రియాశ్రయత్వ మితివాచ్యమ్. ఆధ్యాసికత్వా
దాత్మనః క్రియాశ్రయత్వస్య. యద్వా ఆత్మచైతన్యాభాసవశా దేవ ప్రాణా
దీనాం క్రియాసిద్ధి ర్న స్వతో చేతనత్వా దితి కర్తృత్వారోప ఆత్మని. నను
యద్యసౌ నృణా మపరోక్ష సర్వాంతర ఆత్మా. తర్హి మే తం దర్శయే త్యత ఆహ-
అశ్వఇతి. అసా వశ్వ ఇతివత్. అవిషయ మాత్మాన మివ స్తేనకః కథంను బూ-
యాత్. అయ మాత్మేతి నిర్దేశ్య మాత్మా న శక్యతే. అయ మశ్వ ఇతివత్.
చక్షురాద్యవిషయత్వా దిత్వార్థః. న చైవం కథం నృణా మపరోక్ష ఆత్మై త్యుక్త
మితి వాచ్యం కరణావిషయత్వాదేన. నచ కరణవిషయత్వస్యైవ ప్రత్యక్షత్వనూ
పత్వా త్కథం కరణావిషయత్వా త్ప్రత్యక్షత్వ మాత్మన ఇతివాచ్యం. నహి
కరణవిషయత్వం ప్రత్యక్షత్వం కేస్తు ప్రమాతృచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభిన్న
త్వమ్. తథాహి ప్రమాతా ప్రమాణం ప్రమేయం ప్రమితి రితి చైతన్యం
త్రివిధం తత్రాంతఃకరణావచ్ఛిన్నం చైతన్యం ప్రమాతా తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నం
ప్రమాణం విషయావచ్ఛిన్నం ప్రమేయం ప్రమాతృచైతన్యం ప్రమాణద్వారా
ప్రమేయచైతన్యాభిన్నం భవతి. తతో విషయప్రత్యక్షం జాయతే ఘటః పట ఇతి.
ఏవంసతి ప్రకృతే ప్రమాతురేవ ప్రమేయత్వా త్ప్రమాతృవిషయచైతన్యాభేదఇతి
నిత్యాపరోక్షేవ ప్రమాతు ర్జీవ స్యాత్మా కూటస్థః ప్రత్యక్షః. ఏవ మపరోక్ష
త్వాదేవ నిత్యం ప్రతీచ ఆత్మేతి వ్యవహారః. ఆత్మాహి నిత్యాపరోక్ష సర్వస్య. ఆత్మ
త్వే నాభిమతస్య దేహాదేర వ్యజ్ఞానాం నిత్యాపరోక్షత్వాత్. తస్మా దవిషయోఽ
ప్యాత్మా ప్రత్యక్షః.

౧౩౦

శ్లో॥ దృష్టిం పశ్యతి య శ్శృతిం భువి మసం విజ్ఞాతి మేతం పునః

కోఽన్య స్తం కలయే త్తతో ఽవిషయతా దృష్టు స్థి తై వాత్మనః

దృష్టా స్థాన్నుచవిష్టుభూతనికర స్యాత్మాఽయ మాభ్యంతర

సర్వాత్మా పరమార్థసత్య ఇతర స్తస్మా ద్య దార్తంహి తత్. ౧౩౧

వ్యా.-అవిషయత్వమే వాత్మనః స్థావయతి దృష్టిమితి. య ఆత్మా దృష్టిం
పశ్యతి యయా రూపం రూపవద్దృష్ట్యంచ ప్రకాశ్యతే సా చక్షుర్ద్రియద్వారా
బహిర్నిర్గతాఽన్తఃకరణవృత్తి ర్దృష్టి రిత్యుచ్యతే. తాం పశ్యతి జానాతి ప్రకాశ

యతీతియావత్. ఆత్మన ఏకస్యైవ స్వప్రకాశత్వా దాత్మాస్యస్య సర్వస్య జడత్వేన
 స్వతఃస్ఫురణాభావా దృష్టే ర్జడాయా ఆత్మైవ ప్రకాశకః. అన్యథా ఆత్మాప్రకా
 శ్యత్వే దృష్టేః స్వరూపలాభవ స స్యాదితిభావః. ఏవం శృతిం శ్రోతృద్వారా
 నిర్గతాస్త్యకరణవృత్తిం శబ్దప్రకాశనకరీం యః పశ్యతి మతిం మనోవృత్తిం యః
 పశ్యతి విజ్ఞాతీం బుద్ధివృత్తిం యః పశ్యతి త మేతం పునః ఆత్మానస్తు భువి లోకే
 అన్యః కః కలయే ద్భానయేత్. న కోపీత్యర్థః. భాస్యం వస్తు కేనాపి భాస్యేత.
 భానకస్తు న కేనాపి, ఆత్మాతు భానకవ స భాస్యేతి కథ మస్మాన్యో
 భానక స్సాన్య స్మ కథమపీతిభావః. తత స్తస్మాద్దేతో దృష్టు రాత్మనః
 అవిషయతా స్థితైవ. సర్వావభాసక స్వాస్మయః భానకాస్తరాభావేన భాస్య
 త్వలక్షణవిషయత్వాభావా దితిభావః. దృష్టా నిత్యచైతన్యేన దృష్టిశృంభిమతి
 విజ్ఞాతీ ర్దృశ్యశ్రావ్యమస్తవ్యవిజ్ఞాతవ్యవ్యాపికాలపి స్వయం వ్యాప్య స్థిత ఇశ్యద్భిః.
 ఆత్మనాహి స్వరూపచైతన్యేన సర్వ మవభాస్యతే సర్వావభాసకఇతియావత్.
 తిచ్చ సర్వావభాసకత్వం స్వాత్మనవ సతు దీపాదివ దన్యస్యై. యథా దీపః పట
 మవభాసయతి పురుషాయ న త్వాత్మనే స్వస్య జడత్వాదేవ మాత్మా నాన్యస్యై
 సర్వ మవభాసయతి. స్వాన్యస్య సర్వస్య జడత్వా త్కిన్తు స్వాత్మనవ చేతనత్వా
 దతప వాత్మనః ప్రత్యక్షం దీపాదిప్రాతిలోమ్యే నాఞ్చితి. భానతఇతి ప్రత్యగితి
 వ్యుత్పత్తేః యస్తా దేవం ప్రత్యగాత్మా సర్వమ ప్యాస్మనవ వావభాసయతి. తస్మాన
 యం సర్వజ్ఞః సాక్షీచ“ససర్వజ్ఞ సర్వవిత్. సాక్షీచేతా కేవలో నిర్గుణః”శ్చేతి శ్రుతే.
 అయంచైక ఏవ. ‘ఏకోదేవ’ ఇతి మన్తాత్. నను ఆత్మా దేహీ దేహిన శ్చానేకే
 ఇతి కథ మాత్మైకత్వ మతతహ- స్థాన్మ చరిష్యభూతనికర స్థాభ్య స్తరః. స్థావరజగ్గమ
 ప్రాణినముదాయస్య బ్రహ్మది స్తమృపర్యస్త స్వాస్తర్వ ర్తమానః. ఏకవత్తానర్వే
 షు దేహేషు వ ర్తతే. దేహానేకత్వా దాత్మానేకత్వభ్రాన్తిః. నహి పరిచ్ఛిన్నస్య
 సర్వాస్తరత్వం సమ్భవతి. నాన్యపరిచ్ఛిన్నస్యానేకత్వం యుక్త మితిభావః. న కేన
 లం భూతానామయ మాభ్య స్తరః కి స్తస్మిన్ స్వరూపమపీత్యాహ-ఆత్మేతి. కల్పితా
 నాం హ్యధిష్ఠానం స్వరూపం భూతాని చాత్మని కల్పితానీతి భూతానామయమే
 వాత్మా. న కేవలం భూతాత్మా కిన్తు సర్వాత్మాపీత్యాహ-సర్వాత్మేతి. ప్రాణ్యుత్పత్తి
 హేతునా మాకాశాదిభూతానాం తత్తారణావ్యక్తస్యా వ్యయమేవ స్వరూపం సర్వ
 స్యాస్మి న్కల్పితత్వా దితిభావః. అతప వాయం పరమార్థసత్యః భవతి. పృథివ్యాది
 భూతానాం వ్యవహార సత్యోద్వదర్శనా దుక్తం పరమార్థసత్యఇతి. యద్వా ఆకాశా
 దయః కేచి త్పుత్ర్యాఇతిభ్రాన్త్యా కేచి న్మన్యన్తే సతు తద్యథార్థ మాత్మసత్యత్వస్తు

యథార్థమి త్యేతదర్థ మాహ - పరమార్థసత్యభితి - తస్మాదస్మా దాత్మనః ఇతరద్య
 దస్తి తత్సర్వమూ ర్తం బాధితం మిధ్యై వేషియావత్ - అత్రేదం బోధ్యమ్. ఆత్మైక
 ఏవ సత్యః కాలత్రయేపి సత్త్వాత్ - య త్కాలత్రయే నాస్తి త స్సిద్ధ్యా యథార్థజ్ఞ
 సర్వః. ఆత్మభిన్నం సర్వం మిథ్యా కాలత్రయేన సత్త్వా ద్రజ్ఞసర్వచదితి - నచ కాలత్ర
 యేపి జగ దస్తి సూక్ష్మరూపేణ సత్త్వా త్ప్రళయేపీతి వాచ్యం - ముక్తికాలే
 తథా స్యభావాత్. ఏకమేవా ద్వితీయం బ్రహ్మసి ముక్తిదశాయాం విద్యతే.
 'నేహ నానాస్తికింశునే'త్యాదిశ్రుతేః. తథా ఆత్మైకఏవ సత్యః. సర్వాధిష్ఠాన
 త్వాత్. య త్సర్వాధిష్ఠానం నభవతి న త త్సత్యం యథా ఘటాదిః. ఆత్మభిన్నం
 సర్వం మిథ్యా ఆత్మని కల్పితత్వా ద్విజ్ఞా కల్పితసర్వచ దితి. ఆత్మైకఏవ సత్యః
 సర్వాత్మత్వా ద్యత్సర్వాత్మకం న భవతి తత్సత్యం న భవతి యథా ఘటాదిః. ఆత్మ
 భిన్నం సర్వం మిథ్యా స్వతో నిరాత్మత్వా న్నైగత్వప్రకాదివ నితి ఆత్మైకఏవ సత్య
 స్సర్వాస్తరత్వా ద్యత్సర్వాస్తరం నభవతి న త త్సత్యం యథా ఘటాదిః. ఆత్మై
 కఏవ సత్యః ద్విప్రుత్వా ద్వ్యవితేకేః ఘటవత్. ఆత్మభిన్నం మిథ్యా దృశ్యత్వా
 ద్విజ్ఞసర్వచ దితి. న చాత్మాపి దృశ్యత ఏవ 'దృశ్యతే త్వగ్గ్రయాం' ధ్యేతి శ్రుతే
 నితి వాచ్యం యేన దృశ్యతే తస్య ద్విప్రురే వాత్మత్వా న్నచ ద్విప్రు సన్నపి దృ
 శ్యవేతి వాచ్యం ద్విప్రుత్వదృశ్యత్వయో రేకత్రావస్థానాసమ్భవా త్కరణ
 కర్తృభావవిరోధాత్. నచ దృశ్యమపి సత్యమేవ ఆకాశాదీనాం సత్యత్వా ద్దృశాలీ
 నామితివాచ్యం - విప్రీతిపన్నత్వా దాకాశాదినత్యత్వస్య. న హ్యపనిషద్భి రాకా
 శాదినత్యత్వ మభ్యుపగమ్యతే. నతు సమ్ప్రీతిపన్నం కింఞ్చ త్సత్యం దృశ్య మస్తి
 తస్మా దుపనిషన్మతే దృశ్యత్వమిథ్యాత్వయో ర్న వైయధికరణ్యం యేన దృశ్య
 త్వహేతు ర్యభిచరే దితి.

౧౩౧

శ్లో॥ య త్సాక్షా దపరోక్ష మస్తి పరమం బ్రహ్మస్తరాత్మాచ యః

సర్వస్యాపి తదేష సోమ్య తవవా ఆత్మా న సర్వాస్తరః

క్షు త్ప్రబోధకతమోజరామృతదశా అత్యేతి య స్తం చరణ

స్వాత్మానం సమవేత్య భైక్ష మటతి భ్యస్తైషణో బ్రాహ్మణః. ౧౩౨

వ్యా.-నను బ్రహ్మైవ సత్యం నాత్మే త్యతః. యదితి సాక్షాత్కరణ
 వ్యాపారంపినై వాపరోక్షం నిత్యప్రత్యక్షం పరమం య ద్బ్రహ్మస్తి యశ్చ
 సర్వస్య ప్యస్తరాత్మాస్తి తద్బ్రహ్మ. న సర్వాస్తర ఆత్మాచ. హే సోమ్య
 ప్రియదర్శనేతి శిష్యస్ఫుటి గురో స్సమ్ముద్భిః. తవైష ఆత్మైవై ఆత్మైవ య స్తవాత్మా

స ఏవ సర్వ స్యాస్తరాత్తా పరమం బ్రహ్మచ ఆత్మైకత్వా ద్బ్రహ్మైకత్వా
 చేతిభావః. అథ ముముక్షు ర్బ్రాహ్మణ సన్న్యాసం కుర్యా దిత్వాహ - యదితి.
 యత్ యథా తృప్త పిపాసా ప్రాణధర్మా విమా శోకః తమోమోహశ్చ మనో
 ధర్మావిమా జరా మృత్యుర్మరణ మిమా శరీరధర్మా యశ్శృత్కతమోజరామృ
 తయథతి దశావస్థా ఊర్మయ ఇతియావత్. తాః యః అత్యేతి అతిక్రామతి తాభి
 రసంస్పృష్ట ఇత్యర్థః. ప్రాణాదితాదాత్మ్యాభ్యాసవశా తద్వానివ భాతీతిభావః.
 తం స్యాత్మానం సమవేత్య సమ్యగ్విదిత్వా బ్రాహ్మణః తస్యైవ సన్న్యాసాధికారా
 దితిభావః. ధ్వస్తైషణః ధ్వస్తే త్యక్తే ఏషణే సాధనఫలవిషయకామా యేన సః
 తథోక్తః. సర్వాసామ ప్యేషణానా మేషణాద్వయే ఏ వాస్తర్థావాత్. భూత్వా
 భైతం భిక్షాసమూహం చరన్ భక్షయన్ నృతతి సచ్చరతి. సచ్చరే దిత్వర్థః.
 సన్న్యాసస్య విహితత్వా దనేన. నను కన్యాయం సన్న్యాసో విధీయతే. కిం
 విదుష ఉ తావిదుషః. నాద్యః. తస్య విధినిషేధాతిక్రాంతత్వా దాత్మాహి
 విద్వాన్ న హ్యత్మని కశ్చి ద్విధి రస్తి. నాస్త్యః. అవిదుష ఏషణానివృత్త్యసమ్భ
 వాత్. ఆత్మజ్ఞానం వినా స హ్యనాత్మకామో నివర్తతే ఇతిచే దుచ్యతే. విదుష
 ఏవేతి ఆత్మానం సమవేత్యే త్యుక్తత్వాత్. నచ విధ్యవిషయో విద్వానితి వాచ్య
 మపరోక్షాత్మవిద స్తథాత్వేపి పరోక్షాత్మవిదః సన్న్యాసవిధివిషయత్వాత్.
 తస్మాత్ పరోక్షాత్మవి ద్బ్రాహ్మణ ససన్న్యాస భిక్షాచర్యం చరే దిత్యేకః పక్షః.
 అపరోక్షాత్మవిదాపి బ్రాహ్మణేన సన్న్యాసి నైవ భవితవ్యమ్. విదుష సర్వ
 కర్మసన్న్యాసప వాధికారఇతి గీతాసు స్థాపితత్వాత్. నచ తత్త్వవిదః కథం
 విధివిషయత్వ మితి వాచ్యం. కర్మవిధ్యవిషయత్వమేవ తత్త్వ విదః సన్న్యాసస్తు
 తత్త్వవిద్విషయపవ సన్న్యాసస్యాక్రియాత్వే నావిధిత్వాచ్చ. కిచ్చ సర్వకర్మ
 సన్న్యాసం కర్తుం విద్వానేవ శక్నోతి నావిద్వానితి తత్త్వవిగపవ సన్న్యాసఇ
 త్యన్యః పక్షః. తత్త్వవిగ్రహసన్న్యాసం కుర్యా దితి స విధీయతే కిన్త తత్త్వవి
 త్కర్మా నకుర్యా దితి విధీయతే. తతశ్చ విదుష సన్న్యాససిద్ధి రి త్యవరః పక్షః.
 గృహస్థస్య వేదాంతశ్రవణాద్యవకాశాభావా ద్జ్ఞానార్థమేవ సన్న్యాసం కుర్యా
 ది త్యవిదుష ఏవ సన్న్యాసః. స చావిద్వాన్ న సుతరా మజ్ఞః కిన్తు వేదాభ్య
 యనాదినా నిత్యానిత్యవస్తువివేకాదిమానేవ అతఏవ తస్య అనిత్యేభ్యః కర్మ
 తత్సాధనేభ్య ఏషణాద్వయరూపేభ్యః విరాగ ఉత్పన్నతే. నిత్యేచ మోక్ష
 భవ త్యభిలాషః. అతో మోక్షప్రద మాత్మతత్త్వ మధిగచ్ఛం దారాపత్యగృహ

దిశం సర్వం త్యక్త్వాఽవిద్వాన్నిష్కామో భూత్వా గురుం తత్త్వవిద ముప
సరతి. తత్త్వవిత్తు జనకాదివ గృహస్థో వా భవేత్. యాజ్ఞవల్క్యుదివ
త్యన్నాన్యసీవా భవే ద్యధాచారబంధం నహి తత్త్వవిత్ దేహాదిక్రియా ఆత్మని
పశ్యతియేన తా సున్న్యసేత్. ఉక్తంహి గీతాను. “గుణా గుణేషు వర్తంత్యితి
మత్వా న సజ్జతః”, “కుర్వన్నపి నలిప్యతే”, “నకరోతి నలిప్యతే” ఇత్యాదినా తస్మా
దవిద్వానేవ సన్న్యసే ద్విరక్తశ్చే దవిరక్తశ్చే త్కర్మ కుర్యాత్. న చాత్మానం
సమవేత్సేతి కథ మవిద్యద్విషయత్వే సజ్జచ్ఛత్యితి వాచ్య మాపాతతో విదిత్వేతి
తదర్థాత్. నచ పరోక్షాత్మవిదోఽస్యచ కోవి శేష ఇతివాచ్య మహం బ్రహ్మాస్మీతి
పరోక్షమపి దృఢం జ్ఞాన మస్తి పరోక్షాత్మవిదః. అస్యతు బ్రహ్మైక్యనిశ్చయో
నాస్తితి. యద్వా ఆత్మపరమాత్మభేదజ్ఞానమేవ దృఢ మస్తితి. న చాశనాయాపిపా
సాద్యతీతాత్మజ్ఞానం కథ మస్యేతి వాచ్యం దేహాదిరిక్తాత్మజ్ఞానసత్త్వా దాస్తికానా
మితి పరః పక్షః.

౧౩౨

శ్లో! త్యక్త్వా బ్రాహ్మణ ఏషణా నైదఖలా సున్న్యస్య శాస్త్రా ధురోః

పాణ్డిత్యం సమవాప్య శేషరహితం బాల్యం మాన నైః

ముఖ్యబ్రాహ్మణభావ మేత్య కలితబ్రహ్మత్వసాక్షాత్కృతి

లోకే సంవిచరే ద్యథేష్ట మథవా శాస్త్రానుసారీ చరేత్. ౧౩౩

వ్యా.-యస్మా దేవం పురాతనా విద్వాంస ఆత్మతత్త్వం సన్నాసి నో
భిక్షాచర్యం చరన్తి బ్రాహ్మణాః. తత్తస్మా దద్యత్వేవీతిశేషః. బ్రాహ్మణవంశ
ప్రసూతః అఖిలాః చారావత్యధనాదివిషయా ఏషణాః కామాన్ త్యక్త్వా
సన్న్యస్య సన్నాసాశ్రమం స్వీకృత్య నిష్కామస్యైవ సన్నాసేఽధికారా
దేషణా నైష్కే త్యక్తమ్. శాస్త్రా ధురో రుపదేశా చ్ఛేతిశేషః. శేషరహితం
నిశ్చేషం పాణ్డిత్య మాత్మతత్త్వజ్ఞానం సమనాస్య ప్రాప్య బాల్యం జ్ఞానబలభావ
మనాత్మప్రత్యయతిరస్కార మితి యావత్సమవాప్య తతో మానం నిదిధ్యాన
సంచ సమవాప్య కలితబ్రహ్మత్వసాక్షాత్కృతిః ప్రాప్తబ్రహ్మభిన్నా స్మిన్నాక్షాత్కృ
త స్సౌ. ముఖ్యబ్రాహ్మణభావం ముఖ్యం బ్రాహ్మణత్వ మేత్య బ్రహ్మజానేన
బ్రాహ్మణితి స్మరణా దితిభావః. ఏతేన బ్రాహ్మణజాతీయత్వప్రయుక్త బ్రాహ్మ
ణత్వ మముఖ్యమేవేతి సిద్ధమ్ - న చేనం ముఖ్యం బ్రాహ్మణత్వం బ్రహ్మజ్ఞానినాం
క్షత్రియాదీనామపి స్యాదితి వాచ్యం, గౌరవాబ్రాహ్మణస్యైవ బ్రహ్మజ్ఞానా ముఖ్య
బ్రాహ్మణత్వసిద్ధి ర్న త్వబ్రాహ్మణానామితి. లోకే భువి యథేష్టం సమ్యగ్విచ

రే శ్చుశ్చరేత్. విధినిషేధాతిక్రాంత్యా తత్త్వవిద ఇతిభావః. అథవా శాస్త్రానుసారీ సన్నేవ చరేత్. లోకసజ్జిహ్వం పూర్వవాసనావశా దితిభావః. ౧౩౩

శ్లో॥ ఓతం ప్రోత మిదం సమం పయసి త ద్వాయాఖలోకే వ్యసా
తే గాఢర్వపదేషు తాని తరణే ర్లోకేషు చాన్ద్రేషు తే
చాన్ద్రా శ్చోషపదేషు తాని దివిషల్లోకేషు చైన్ద్రేషు తే
ప్రాజాపత్యపదేషు తానిచ విధే ర్లోకేషు సూత్రేచ తే. ౧౩౪

వ్యా.- ఇద ముక్తమే వాత్మన స్పర్వాస్తరత్వం విశదయతి - ఓతమితి. ఇదం సమం సర్వం పార్థినం వస్తు పయసి ఓతం ప్రోతంచ భవతి యథా పటే తస్తవ స్తిర్యగ్భావేన ఓతా ఊర్ధ్వభావేన ప్రోతాశ్చ తద్వదిత్యర్థః. యది పృథి వ్యవయవాః పయసా గ్రీధితా సన్యస్తర్ని సక్తుముష్టివ ద్విశీర్శేర నితిభావః. తచ్చ పయః వాయూ వోతంప్రోతంచ అసౌ వాయుః ఖలోకే వ్యస్తరిక్షలోకే ష్వోతః ప్రోతశ్చేతి లింగవిపరిణామేన యోజ్యమ్. తే ఖలోకాః గాఢర్వపదేషు గాఢర్వ లోకే ష్వోతాః ప్రోతాశ్చ తాని గాఢర్వపదాని తరణే సూర్యస్యలోకే ష్వోతాని ప్రోతానిచేతి వచనవిపరిణామేన యోజ్యమ్. తే సూర్యలోకా శ్చాన్ద్రేషు లోకే ష్వోతాః ప్రోతాశ్చేతి లింగవచనవిపరిణామేన యోజ్యమ్. చాన్ద్రా శ్చైన్ద్ర లోకాశ్చ ఉడుపదేషు సక్షత్రలోకే ష్వోతాః ప్రోతాశ్చ తా స్యుడుపదాని దివిషల్లోకేషు దేవలోకే ష్వోతాని ప్రోతానిచ తే దేవలోకా చైన్ద్రేషు లోకేషు ఇన్ద్ర లోకే ష్వోతాః ప్రోతాశ్చ తే ఇన్ద్రలోకాః ప్రాజాపత్యపదేషు ప్రాజాపతిలోకే ష్వోతాః ప్రోతాశ్చ తాని ప్రాజాపత్యపదాని విధే ర్లోకేషు బ్రహ్మలోకే ష్వోతాని ప్రోతానిచ తే బ్రహ్మలోకాః సూత్రే ఓతాః ప్రోతాశ్చ సూత్రబ్రహ్మలోకాదీ నాశ్చిత్య బ్రహ్మలోకప్రాజాపతిలోకాదయో వర్తస్తత్త్వార్థః. ౧౩౪

శ్లో॥ లోకోఽయంచ పరశ్చ భూతనికర సుందృబ్ధ ఏషోఽఖలో
దేహో నైర్భహి రిజ్జతాహి మరుతా సూత్రేణ రత్నోఽఘవత్
అక్లా న్యస్య భవంతి హస్త శిథిలా న్యుత్క్రాంతి మాప్తేఽస్తరే.
వాయాచాపి బహిర్భవేఽప్రచలతి పాణిహి నో చోష్టతే. ౧౩౫

వ్యా.- కిం తత్సూత్ర మతఃపహ - లోకఇతి అయం భూలోకః పరః భువ ర్లోకః స్వర్లోకశ్చ. ఏష తత్ర వర్తమానః అఖిలః నిశ్చేమః భూతనికరః బ్రహ్మదిస్తమృపర్యస్తప్రాణివర్తశ్చ దేహో నైర్భహి శ్చేష్ణతా చలతా మరుతా వాయు నా ప్రాణాత్మనా భూతాత్మనాచ సూత్రేణ గుణేన రత్నోఽఘవ న్మణిన్జుఞ్ఞవ సం

దృఢః సహ్యగ్గ్రాహితః. హియస్మా త్తస్మా ద్వాయు సూత్రమిత్యర్థః. సూత్రాత్మనా వాయు సమప్తి రిత్యుచ్యత ఇతి చోక్తమ్. వ్యప్తిప్రాణః ప్రాణితి సమప్తిప్రాణ సూత్రమితి చోచ్యతే. యద్వా వ్యప్తిలింగం లింగమితి సమప్తిలింగం సూత్రమితి చోచ్యతే. నచ సూత్రాత్మా హిరణ్యగర్భవేతి వాచ్యం. ప్రాణవవ హిరణ్యగర్భ ఇత్యుక్తత్వాత్. యద్వా సూత్రాభిమానీ పురుషో హిరణ్యగర్భః సతు సూత్ర మితి. కస్మా న్మరుతైవ సర్వం సందృఢ మిత్యుచ్యతే అతఃపా - అజ్ఞానీతి - అస్య భూతవర్గస్య అస్తరే వాయూ ప్రాణే ఉత్పాన్నిమాప్తే సతి రత్నోఽనువత్. సూత్ర చ్చేదేన మణిగణః ఆజ్ఞా న్యవయవా శ్చిధిలాని భవంతి హస్తేత్యుద్భవతే. అపిచ కిం బహిర్భవే బాహ్యే వాయూ వపచలతి సతి కోపి ప్రాణే నోచ్యతే. హి య స్మా దేవం తస్మా ద్వాయు సూత్రమ్. హి ప్రసిద్ధ మిద మితివా. ౧౩౫

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం యచ్చ దివో భవశ్చ య దధో ద్యావాపృథివ్యస్తరే
య ద్భూతంచ భవచ్చ భావి య దిదం సూత్రం సమస్తంచ తత్
ఓత మ్పొత ముతాస్తి సోమ్య పరమాకాశే పరాత్మ న్యయం
న ప్రోతః క్వచ నోత ఏష సకలాధారః స్వలోకే స్థితః. ౧౩౬

వ్యా.-యద్వస్తు దివోఽస్తరితౌ దూర్ధ్వం వర్తతే. యచ్చ భువో భూమే రధో వర్తతే. యచ్చ ద్యావాపృథివ్యోరస్తరే మధ్యే వర్తతే. చకారా ద్యద్వ్యా వాపృథివాత్మకం వస్తు చకారాస్తరా ల్లోకాస్తరాత్మకం వస్తుచ యచ్చ భూత మతీతం వస్తు య ద్భవ ద్వర్తమానం వస్తు. య ద్భావి భవిష్యద్వస్తు య దిద ముక్తం సూత్రం సర్వలోకాధారభూతం వాయ్వాత్మకం వస్తు. త త్సమస్తంచ. హే సోమ్య ఆకాశే పరమ్ ఆకాశేష ఏతం ప్రోత ముత ప్రోతంచ భూత్వా అస్తి విద్యతే అస్తి భవతీతివా అగ్న్యదిభూతత్రయస్య భూరాదిలోకత్రయస్య బ్రహ్మదిస్తమ్భ పర్యస్తప్రాణివర్గస్యచ సూత్రే ఓతత్వం ప్రోతత్వంచ ప్రాగుక్తమే వేదానూక్తం తస్య సూత్రే న్యాకాశే ఓతత్వం ప్రోతత్వం త్విహాధిక ముక్త మితివివేకః. ఆకాశ కార్యత్వా ద్వాయో రాకాశే ఓతత్వం ప్రోతత్వంచ కార్యంహి కారణే ఓతం ప్రోతం తస్తుషు పటవత్. అయం చాకాశః పరాత్మని పరమాత్మని ప్రతీచి ఓతః ప్రోతశ్చ. 'ఆత్మస ఆకాశ సమూభత' ఇతిశ్రుతే. ఏష పరమాత్మాతుక్వచ క్వాపి వప్రోతః క్వచ నోతః సఓతః. ఓమాజ్ఞోశ్చేతిపరమాపమ్. అతఏవ సకలాధారః సర్వస్య వ్యాప్తియః స్వలోకే స్థితశ్చ భవతి. న త్వన్యత్ర స్థితః. ఆత్మవ్యాప

కస్య ఆత్మకారణస్యవా వస్త్యస్తరస్యాభావాత్, యద్యప్యత్మకార్యమపి వస్తు
నాస్త్యే వాత్సభిన్నం తథాపి వ్యవహారత ఇద ముక్తమ్. ౧౩౬

శ్లో॥ భూవార్యగ్నిమరున్నభోద్యురవిదిక్ష్నద్బ్రోడుఖార్చిస్తమో

భూతప్రాణశ్చగాశయశ్శివణవాక్త్వగ్బుద్ధిరేతన్ను యః

తిష్ఠత్యాస్తరపవ స నియమయన్ జానన్తి నోతాని యం

దేహః యస్యచ తాని సోమ్య స పుమా నాత్మా తవై నామృతః. ౧౩౭

వ్యా.-నను ఆకాశస్యా ప్యాధారః పరమాత్మా సర్వబాహ్యపవ సతు
సర్వాస్తర ఇత్యేతాహ - భూవారీతి. యద్వా సర్వాస్తరః పరమాత్మాఽయమేవా
స్తర్యామిత్యాహ. భూవారీతి. యః భూః, వారి, అగ్నిః, మరు ద్వాయుః, సభః ఖం,
ద్యౌః, ద్యులోకః, రవిః, దిక్, చంద్రః, ఉడుని సత్రత్రాణి, ఖమస్తరిక్ష లోకః, అర్చి
స్తేజః, తమః అన్ధకారః, భూతాని సర్వే ప్రాణినః, ప్రాణః, దృక్పక్షుః, ఆశయః, మనః,
శ్శివణం శ్శ్రోత్రం, వాక్, త్వక్, బుద్ధిః, రేతశ్చ తేషు తిష్ఠతి. కింకర్వన్నతతహ -
సన్నియమయన్తి. తాని సమ్యక్ జ్ఞీయమయన్. కథంభూతో నియమయతీత్యత
ఆహ - ఆస్తరపవేతి. యస్మా దేవ మయం భూవార్యాదీనా మస్తస్థిత్వా భూవా
ర్యాదీ న్నియమయతి తస్మాదేవా స్తర్యామీ త్యుచ్యంతేతిభావః - స చేదం నియ
మన మప్రయోజక మితివాచ్యం. యది భూవార్యాదయో ఽస్తర్యామిణా కేనచి
దీశ్వరేణ సనియమ్యైర్క తర్హి కారిత్యద్రీవాదిలక్షణం స్వస్వనియతీస్వభావం పరి
త్యజేయునేవేతి జగద్విప్లవః స్యాత్ తర్హి కి మేనం స్వాస్తర్యామిణం భూవార్యా
దయో విదుః. నేత్యాహ. తాని భూవార్యాదీని త మస్తర్యామిణం నోజానన్తి.
స చాచేతనానాం భూమ్యాదీనాం కథ స్తజ్ఞానప్రసక్తి రితి వాచ్యం. భూమ్యా
ద్యభిమానిదేవతాః ప్యేనం సవిదస్తీతి వివక్షితత్వాత్ - ఏతేన తత్తద్వ
స్త్యభిమానిస్య స్తత్తద్దేవతాప వాస్తర్యామితి పరాస్తమ్ -తాని భూవార్యాదీని
చకారాత్తద్యభిమానిదేవతాశ్చ యస్య దేహః శరీరాణి భవన్తి యథా భూమణ్ణలా
దీని భూమ్యాదదేవతానాం శరీరాణి తథా అస్తర్యామిణోపి శరీరాణ్యేవ యథా
చాస్మదాదిదేహః అస్తర్యామిణ శరీరాణి తథా పృథివ్యాదిదేవతాదేహః అపీ
త్యర్థః. హేసోమ్య ప్రియదర్శన శిష్య! సః అమృతః అమరణధర్మా పుమాన్ పురు
షోఽస్తర్యామీత్యర్థః. తవాత్మైవ స త్వస్య ఇ త్యేవకారార్థః. నచ జీవస్య క్షేత్ర
జ్ఞస్య కథ మీశ్వరోఽస్తర్యామి భవ త్యాత్మేతి వాచ్యం. యదే వాస్తర్యామిణ
ఈశ్వరస్య స్వరూపం చైతన్యం తదేవ జీవస్యాపీతి జీవస్వాస్తర్యామి స్వరూపమేవ-

న చైవ మస్తర్యామిణో జీవోపి స్వరూపమేవ స్యాదితి వాచ్య మిష్టాపత్తే. నను
 మాయావచ్ఛిన్నః జ్ఞానశక్తిప్రధాన ఈశ్వరోఽస్తర్యామి బుద్ధ్యవచ్ఛిన్నః కిచ్ఛిద్భో
 జీవఐతి కథమనయో రైక్య మితిచేదుచ్యతే. ఏకస్మిన్నేవ చైతన్యే మాయయా ఈశ్వ
 రత్వ మవిద్యయా జీవత్వంచ కృత మితి తదూపాధిద్యయపరిత్యాగే చైతన్యమాత్ర
 సైకత్వాదితి. న చాస్తర్యామిత్వం చైతన్యస్య నిరుపాధికమేవేతి వాచ్యం మ
 యాప్రాయుక్తత్వా తస్య. సహి శుద్ధం చిన్మాత్రం కస్యచిన్నియామకం నియా
 మ్యంవా భవతు మర్హతి. ఉక్తంచ గీతాను “ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశే
 ఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రాసూథాని మాయయేతి” నచ
 యది హృద్దేశే ఏ వేశ్వరోఽస్తి తర్హి కుతో నోపలభ్యతేఐతి వాచ్యం ధర్మాదివ
 త్పారోక్ష్యైకస్వభావత్వాత్ కథ స్తస్యాభ్యుపగమ ఇతిచే చ్ఛాస్త్రా దనమానా
 చ్చ. తత్ర శాస్త్రం దర్శిత మనుమాన స్తాచ్యతే జీవః పరతన్త్రః సంసారిత్వా
 ద్యతిరేకే శేషైరవత్. యద్వా కి మనుమానేన? జీవపారతన్త్ర్యస్య సర్వాను
 భవసిద్ధత్వాత్ సర్వేహి జీవాః కేనచిన్నియమితాఞవ లా దనిచ్చన్తోపి దుఃఖ
 మనుభవన్తి. నను జీవపారతన్త్ర్యం సమ్ప్రతికన్నమేవ పరన్తు యత్పరతన్త్రో
 జీవ స్స నేశ్వరః కిన్తు కాలకర్మాదిరేవేతిచే త్తైవమ్. కాలకర్మాదీనాం జడ
 త్వాన్న నియమనం సగ్గచ్ఛతే. అత శ్చేతన ఈశ్వరపవ నియన్తేతి న చా
 యస్మాన్తలోహన్యాయేన జడస్యాపి కర్మాదే రన్తు నియన్త్రత్వమితి వాచ్యం. తాని
 తానివస్తూని తత్త్వస్వభావాద్యససారేణ నియన్తుం చేతనేతర స్యాకళ్యత్వాత్. జ్ఞాన
 పూర్వకంహి తత్. సచ స్వభావపవ నియన్తేతి వాచ్య మగ్నే రాష్ట్రమేవ స్వభావ
 ఐతి నియమస్య స్వభావాసథీనత్వాత్. తనధీనస్యే చాత్మాశ్రయదోషాత్. స్వ
 భా వాస్తరాభ్యుపగమే చానవస్థాదోషాత్. సచ జీవపవ నియన్తా చేతనత్వా
 దచేతనవర్గస్యేతి వాచ్యం తస్మాత్సర్వజ్ఞత్వా దసర్వశక్తిత్వాచ్ఛ. అన్యథా జీవః
 స్వేచ్ఛయా గ్రీష్మర్తా సూర్యం శాన్తరశ్మిం కుర్యా త్స్వతాపాపనోదనాయ
 చన్ద్రంవా క్షయరహితం కుర్యాత్. తస్మా దీశ్వరపవ నియన్తా అస్మాదేవ భీతం స
 త్సర్వం జగ త్స్వస్వభావే వ్యవస్థితే. “భీషాస్మా ద్వాతః పవత” ఇత్యాదిశ్చతేః
 అన్యథా సర్వం జగ దిదానీమేవ ప్రదహే దగ్నిః. సముద్రోవా ప్లావయే దద్భిః.
 వాయుర్వా క్షోభయేత్. సను యద్యేవం పరోక్ష ఈశ్వర స్తర్హి కథ స్తస్యాపరో
 క్షత్వ ముచ్యతే న త్సాక్షా దపరోక్షా ద్భ్రష్మాతి శుత్రేతిచే దుచ్యతే. అ
 స్తర్యామిత్వేన రూపేణ పరోక్ష త్వేపి ప్రత్యక్షేన రూపేణాపరోక్షపవేతి. సచ
 పరోక్షత్వాపరోక్షత్వే కథ మేకస్మిన్నేవేతి వాచ్యం దశాభేదేనాదోషాత్.

అవిద్యాదశాయా మస్తర్యామి షరోక్షు ఈశ్వరః. విద్యాదశాయా స్త ప్రత్య
 గాత్మా అపరోక్షు ఈశ్వరః. నచ విద్యాదశాయామ. షస్త్యస్తర్యామితి
 వాచ్యం. తదానీం జీవేశ్వరజగన్నామకద్వైతాభావే నాసత్త్వా దస్తర్యామిణః.
 భూతపారతస్త్రిలింగకల్పితో హ్యస్తర్యామి భూతాభావే కథం భవేత్ జగ
 ద్రూపకార్యలింగకల్పితో వేశ్వరో జగదభావే కథం భవేత్. నచైవ మస్తర్యామ్య
 ప్యసత్యవేతి వాచ్య మిష్టావతే. నచ శ్చుత్యా సత్యః త్యక్త మితి వాచ్యం
 చైతన్యాత్మనా సత్యః తదర్థాత్. చైతన్యే హ్యస్తర్యామిత్వం కల్పితమ్ ఇతి.
 యద్వా ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశే ప్రాప్యసౌప్త్యేన తిష్ఠతి అక్రియస్యాపి
 ప్రతీచ స్సర్వభూతభ్రామణ మయస్తాస్తలోహన్యానాం దుషపద్యతే అయంచ
 ప్రత్యగాత్మా స్వైర్విద్యద్భి రుపలభ్యతవేతి నానుపలభ్యమానత్వ మస్య.
 సంచారి జీవవ వస్తుతిః ప్రత్యగాత్మేతి జీవస్యాయ మాత్మైవ. నచ ప్రతీచో నియ
 మసశక్తి ర్నాస్తీతి వాచ్యమ్. బ్రహ్మణో యా మాయాశక్తి సైవ ప్రతీచో
 వ్యస్తి బ్రహ్మభిన్నత్వా త్ప్రతీచః. నచేశ్వరశక్తిరేవ మాయా న బ్రహ్మశక్తి రితి
 వాచ్యం, బ్రహ్మణి మాయ యేశ్వరస్య కల్పితేన బ్రహ్మశక్తిత్వా న్మాయా
 యాః. ఈశ్వరశక్తి ర్నామేతి మతేపి ఈశ్వరస్వరూపచైతన్యాశ్రయేవ మాయా
 నచ ప్రతీచవ వాస్తర్యామిత్యే కథ స్తస్య స్వాసన్యజీవనియమన మితివాచ్యం.
 సమానోఽయం దోష ఈశ్వరస్యాస్తర్యామిత్యేపి. మమైవాంశో జీవలోక ఇతిహి
 భగవతా గీతమ్. నచేశ్వర స్వాంశవన జీవో నతీశ్వర ఇతివాచ్యం, నిరవయవత్వేన
 నిరంశ స్యేశ్వరస్వాంశాయోగాత్. సతి చాంశిత్వే ఈశ్వరస్య స్వసంస్పృష్టస్వాంశ
 జీవగతదుఃఖసమ్బంధేన సంసారిత్వావతే. అంశానా మిశ్వరాజ్ఞీవానాం వియోగే
 ఈశ్వరస్య వికలత్వావతే. అంశప్రవేశావగమాభ్యా మిశ్వరస్య స్పృగ్ధిక్షయవికా
 రావతే స్తతోఽనిత్యత్వావతే. అనిత్యంహి సర్వం వికారి వస్తు అతివ వేశ్వర
 స్వావయవోపి జీవః నచ మమైవాంశఇతి కథ ముక్త మితి వాచ్య మిశ్వరాభిన్నో
 జీవ ఇతి బోధయితుం తథోక్తత్వాత్. నచ మహాకాశస్యేన ఘటాకాశో జీవ
 ఈశ్వర స్వాంశఇతి వాచ్యం దృష్టాస్తేపి మహాకాశాభిన్నో ఘటాకాశః త్యయ
 మేవాశయః కల్ప్యః. నిరవయవత్వం నిరంశత్వం చాకాశస్య కేచి దభ్య
 పగచ్ఛన్తి. ఏవ మిశ్వరస్య వికారః పరిణామో వా న భవతి జీవః తథాసతి
 ద్వయోరప్యనిత్యత్వాదిదోష ప్రసక్తాత్. తస్మా దీశ్వరాసన్యవ వ జీవః. యన్యేవ
 మిశ్వరా త్ప్రతీచ శ్చాసన్యవ వ జీవ స్తస్మి నియమనం దుర్లుట మేవేతిచే

స్త్రైచమ్. ఆశ్మనా అనాత్మనజ్ఞో నియమ్యతే అనాత్మతాదాత్మ్యాభ్యాసాత్తు
 నియమ్యమానఇవ జీవః ప్రతిభాతీతి నియమనం సుఖుటమేవ. అయం చాస్త
 ర్వామీ ప్రత్యేకాత్మా విదుషా మపరోక్షః మూఢానా మ్పరోక్షశ్చ అవిదుషాం
 ద్వైతినాంచ ప్రతీ చ్యుక్తలక్షణే ఆశ్మత్వబుద్ధ్యభావాత్ ఇతి. తస్మాదయమస్త
 ర్వామీ పురుషః జీవ స్వాత్మైవ నాన్యః సచ యస్మిన్ సర్వమిదం వర్తతే సకథం
 సర్వాస్తర స్సాన్య దితి వాచ్యం. సర్వాశ్రయస్యా ప్యాకాశస్య సర్వాస్తరత్వదర్శ
 నాత్. అతఏవోక్త “మస్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితి” ఇతిశ్రుత్యా.
 మృతపిహి స్వస్మి స్వర్తమానే ఘటే స్వయ మనసూతా వర్తతే. న చాస్తర్వ
 త్తమానః ప్రత్యేకాత్మా బహిర్వర్తమానస్తు పరమాత్మా దేహాన్యేతి వాచ్యం
 పరమాత్మనః ప్రత్యేకాత్మనోవా అస్తర్వాప్తే ర్బహిర్వాప్తేర్వా = భావే పూర్వ
 త్వాద్యోగాత్. ఉరిచ్చిన్న త్వేచ ఘటాదివ దనిత్యత్వాపత్తే. ఏకస్యైవ చైత
 న్యస్య దేహాదుపాధికృతో హ్యస్తరత్వం బాహ్యత్వంచ న స్వాభావికం యథా
 ఏకన్యాపి గగనస్య ఘటాదుపాధికృత మాస్తరత్వం బాహ్యత్వంచ న స్వాభావికం
 తద్వదితి. కిం ఛాత్మని కల్పితో దేహాది ర్విధ్యాభూతో నాత్మని ఆస్తరత్వబాహ్య
 త్వాదికం కల్పయితుం శక్నోతి మరుభూమేః పక్షిలత్వమివ మరీచికోదకం తస్మా
 ద్వస్తుతో నిర్విశేష ఏవాత్మా. ౧౩౭

శ్లో॥ ఏతత్త్వద్వ మక్షరం యదతమో స్థూలం న సూక్ష్మంచ న
 హ్రస్వం నాయత మవ్యభూత మగుణం న జ్యోతి రచ్ఛాయకమ్
 అప్రాణం న దమాత్ర మస్తరహితం సజ్లాశ్శిగం నేన్ద్రియం
 న స్వాస్తం న ముఖం నిరస్తర మగం చాబాహ్య మేకం బృహత్. ౧౩౮

వ్యా.-కిం త జ్ఞేనస్యాస్తర్వామిణశ్చ వాస్తవం రూపం యద్వా సకలాధా
 రః పరిమాతే త్యుక్తః కోఽసౌ పరమాత్మా ఇత్యతః - ఏతదితి. తదేతత్త్వద్వ
 మక్షర మిత్యుచ్యతే. అక్షరం పదమేవ జీవాస్తర్వామివాస్తవరూపం పరమాత్మా
 చ కిస్తదక్షరం పదమతః - యదితి. యత్త్వద్వ మతమః తమో సభవతీ త్యతమః
 తమ శ్వాజ్ఞానం జ్ఞానస్వరూపత్వాదితిభావః. అస్థూలం స్థూలం సభవతీ త్యస్థూలం.
 తర్హి కిం సూక్ష్మ మతః - న సూక్ష్మమితి. సజ్లాశ్శిగం సజ్జ్ఞేనసహ సమానః స సూక్ష్మం
 స సూక్ష్మ మసూక్ష్మం సహ్రస్వం హ్రస్వంచ సభవతి. తర్హి కిం దీర్ఘ మతః -
 నాయతిమితి. సతయతం నాయతం న దీర్ఘం భవతి ఏవం చతుర్విధపరిమాణప్రతిషే
 థా దద్రీవ్య మక్షర మితి సిద్ధమ్. అతఏవ అభూతం భూతం పశ్చవిధం పృథివ్యాది

తన్నభవతీ త్యభూతం పృథివ్యాదీనాం ద్రవ్యత్వా దితిభావః. యద్యాత్మా ద్రవ్యం
 న భవతి తస్మి గుణో భవిష్యతీ త్యతఃపహ - అగుణమితి. గుణ శ్చబ్దస్పర్శరూపరస
 గంధాత్మకః పంచవిధః తర్కశాస్త్రోక్తా శ్చతుర్వింశతిగుణా వా. గుణో న భవతీ త్య
 గుణం గుణభిన్నమిత్యర్థః. అతపవ క్లీబత్వం సామాన్యాద్వా యద్వా అగుణం గుణ
 రహిత మద్రవ్యత్వాదే వేద మగుణం గుణవత్త్వస్య ద్రవ్యలక్షణత్వాత్. అజ్యో
 తిః నజ్యోతి రజ్యోతి నైజో న భవతీత్యర్థః. తస్మి కి మన్థకారోఽతఃపహ - అచ్ఛా
 యకమితి. న ఛాయా అచ్ఛాయం తదే వాచ్ఛాయకం నేద మన్థకారో భవతీత్యర్థః.
 యద్వా అతమశ్చత్వక్తం తస్మి కి మిదం జ్ఞానం నేత్యాహ - అజ్యోతిరితి. జన్మజ్ఞాన
 పరోఽత్ర జ్యోతిశ్శబ్దః, అభూతమిత్యనేన తేజోద్రవ్యస్యాన్నేః ప్రతిషేధః
 కృతః. తతశ్చ తేజోభిన్న త్వే నాన్ధకారత్వ మస్యాయాతమితి తస్పృతీషే. ఛాయాహ -
 అచ్ఛాయకమితి. అథవా అతమః తమోఽన్ధకారో నభవతీ త్యతఃపహ.
 తస్మి కిం ప్రకాశ ఇత్యతఃపహ - అజ్యోతిరితి. తస్మి కిం ఛాయేత్యతఃపహ -
 అచ్ఛాయకమితి, ప్రకాశే న త్యన్ధకారస్య స్థిత్యయోగాత్. అన్ధకారా ద్భిన్నై
 వానాతపలక్షణా చ్ఛాయేతి భావః. అచ్ఛాయక మిత్యనేన ఛాయారహిత
 మిత్యపి ప్రతీయతే; అస్తు త ర్హ్యమూర్తోఽయం ప్రాణ ఇత్యతఃపహ. - అప్రాణమితి.
 ప్రాణభిన్నమిత్యర్థః. ప్రాణరహితమితిచ ప్రతీయతే. తస్మి కి మిద్రియ మతఃపహ -
 నేద్రియమితి. ఇద్రియభిన్న మిద్రియగహితమితిచ. తస్మి కి మస్తఃకరణం నేత్యాహ -
 న స్వాస్తమితి. అస్తఃకరణభిన్న మస్తఃకరణరహితత్వేత్యర్థః. 'అప్రాణో హ్యనునా
 శ్చుభ్రో' ఇతి 'అపాణిపాద' ఇతిచ శ్చుతే. ముఖం ద్వారం న భవతీ శ్శ్రముఖం
 ముఖరహితం చ. ఉపలక్షణ మిదం కరచరణాదిరాహిత్యస్య. అమాత్రం మియతే
 యేన త న్మాత్రం త న్నభవతీ త్యమాత్రం నానేన కింఞ్చి స్మీయత ఇత్యర్థః. తస్మి
 కి మిదం సచ్చిద్రం నేత్యాహ - నిరస్తరమితి. అస్తరరహితం తస్మి కిం బాహ్య
 మస్యాస్తి నేత్యాహ - అబాహ్యమితి. బాహ్యరహిత మిత్యర్థః. కుత ఏవ మతఃపహ -
 సజ్గాతిగ మితి అసజ్గ మిత్యర్థః. సజ్గనతి వస్తుని కిమపి భవే త్కథ మ్మున రసజ్గ వస్తు
 నీతిభావః. అతప వా స్తరహితం పరిచ్ఛేదశూన్యం దేశకాలాదిసమ్బంధం హి వస్తు
 దేశకాలాదిభిః పరిచ్ఛిద్యతే. అతపవాగం న గచ్ఛతీ త్యగ మచలం సర్వతః పరి
 పూర్ణ మిత్యర్థః. అతప వైకం న చేదం శూన్యమిత్యాహ - సదితి. య త్న స్తయైవ
 సర్వస్య వస్తుజాతస్య సత్తాలాభః ఘటస్స స్పటస్స నిఘ్రితి కథం తస్య సద్వస్తున స్సాన్య
 దసత్తా. న కథ మపీత్యర్థః. ఏవంవిధం బృహ ద్బ్రహ్మ య దస్థూలత్వాదిగుణవి
 శిష్టం నిర్విశేషం సన్మాత్రం బ్రహ్మ త దక్షరం పద మిత్యన్వయః. న క్షరతి న

సశ్యతీ త్యక్షర మితి స్యుత్పత్తేః స్థూలత్వాదిప్రకారవతో వస్తునో నాశ స్యాత్సత్సవి
కారత్వా త్కథ మ్మున ర్నిష్ప్రకారస్య వస్తునః స కథ మపిత్సర్థః. అవినాశీవా 'అరే
2యనూత్మా అనచ్ఛిత్తిధ'ర్మేతి శ్రుత్యస్తరాచ్చ నిత్యస్య జీవ స్యాక్షరబ్రహ్మ
రూపత్వం యుక్త మితిభావః. సచ నిత్యత్వమాత్యేణ కథం జీవస్యాక్షరబ్రహ్మై
శ్యమితి వాచ్యం. సత్యస్త్వేవ నిత్యత్వా ద్బ్రహ్మణ ఏకస్త్వేవ సత్యత్వాచ్చ బ్రహ్మ
భిన్న త్వేనతి జీవ స్యానిత్యత్వమేవ స్యాత్ 'త త్సత్య మతో2స్య దార్త' మితి
శ్రుతేః.

౧౩౮

శ్లో॥ అశ్నా తీశ్వర ఏష కింఞ్చిదపి నో కోఽప్యేన మశ్నాతి నో
సూర్యాచన్ద్రమసౌ వముష్య విధృతో సంశాసనే తిష్ఠతః
ద్యావాభూమియుగం నిమేషదిననిశ్లాస ర్దునంవత్సరా
హృదినోఽనియతం సగ్రవన్తి పితరో దేవా మనష్యా శ్శ్రితాః. ౧౩౯

వ్యా.-తస్యై వాక్షరస్య ప్రకాస్తృత్వం దర్శయతి శ్రుతి రస్తిత్వాధిగ
మాయ అశ్నాతీతి. ఏష ఉక్తాక్షరపరబ్రహ్మలక్షణ ఈశ్వరః కింఞ్చిదపి నో అశ్నాతి
న భుజ్జే. సర్వసాక్షిత్వా దితిభావః. తర్హి కి మయ మన్య స్యాన్నం భవతి.
నేత్యాహ. ఏవ మి-శ్వర మక్షరం కోపి నోఅశ్నాతి. అతఏ వాస్య సర్వేశితృత్వం
ఘటతే. సహి భుజ్జానస్య జీవస్య అభుజ్జానత్వేపి జడస్య దేహాదేః సర్వేశితృత్వ
ముపపద్యతే. అస్వతంత్రత్వా దితిభావః. నను సూర్య శ్చన్ద్రోవా భవ తీశ్వరః కర్మ
సాక్షిత్వా ద్విజరాజత్వాచ్చేత్యత ఆహ - సూర్యేతి. సూర్యాచన్ద్రమసౌ సూర్య
శ్చన్ద్రశ్చ అముష్యేశ్వర స్యాక్షరస్య సంశాసనే విధృతో సన్తా తిష్ఠతః. ఈశ్వర
శాసనవరతన్త్రావేవ సూర్యాచన్ద్రమసౌ నియమే నోదయాస్తమయాదికం కుర్వత
ఇత్యర్థః. 'భీషోదేతి సూర్య'ఇత్యాదిశ్రుతేః. ఏవం ద్యావాభూమియుగం స్వముష్య
శాసనే విధృతం తిష్ఠతీతి సచనవిషరిణామః నిమేషదిననిశ్లాస ర్దునంవత్సరాల ప్యము
ష్య శాసనే విధృతా స్తిష్ఠన్తి. హృదినోఽన దోఽన్య గణ్ణాదయః నియతం నియమేన
సగ్రవన్తి. దేవాః పితరో మనష్యాశ్చ అముష్య సంశాసనే శ్రితా అన్వాయత్తాః స్థితా
ఇతియావత్, అయమర్థః. సూర్య శ్చన్ద్రో ద్యులోకశ్చ గగనే నిరాలమ్యే ఈశ్వ
రేణ విధృతావేవ వర్తన్తే. అన్యథా ఆశ్రియాభావా త్పతేయరేవ సచ
తేషా మన్తి తాదృశీ శక్తి రితి వాచ్యం శక్తిప్రదాతు రీశ్వర స్యాభావే
శక్తేర ప్యభావాత్ సచ స్యాభావికీ సా శక్తి స్తేషా మితి వాచ్యం, తేషాం
తత్స్వభావోపి కేనాపి కల్పితవేతి సచ స్వభావ స్స్వత స్స్థిపవేతి వాచ్య

మాత్మశ్చియాత్. ఏవం జలే క మాధార మాశ్చిశ్య పృథివీయ మనిచుగ్నా
వర్తతే- ఈశ్వరమేవేతి. సూర్యాదివిధరణా ల్లిక్తా దీశ్వరాస్తిత్వ మనుమీయతే.
తథా ఈశ్వరా ద్భిత్వైవ సూర్యో యమే నోదేతి అస్తం యాతి వర్షాసు వర్ష
ముత్సృజతి గ్రీష్మే తపతి, చంద్రో శౌచధీః పుష్టాతి నియమేన వర్ధతే క్షీయతేచ.
ద్యావాభూమీచ ప్రాణిన స్సర్వా న్ధారయతః, నిమేషా దినాని నిశాః మాసాః
ఋతవః సంవత్సరశ్చ నియమేన వర్తంతే, సద్యశ్చ నియమేన స్రవంతి. అన్యథా
మార్గాంతరేణ ప్రవహేయు ర్నప్రవహేయుర్వా. దేవా ఇన్ద్రియశ్చ హవిరాదికం
గృహీత్వా స్వర్గాదికం ప్రయచ్ఛంతి. పితరశ్చ పుత్రైః పితౄణామితౄణా తత్సత్తామా
స్మరయంతి. మనుష్యాశ్చ విహితాశ్చే వానుతీప్తంతి స నిషిద్ధానీ తీదం సర్వ మీశ్వ
రసత్త్వే లిక్తమ్. సచ దేవా ఈశ్వరా ద్భితాః ఫలం ప్రయచ్ఛంతి కిం కన్యైవ
ఫలం ప్రయచ్ఛంతీతి వాచ్యం, జడత్వా త్కర్మణః ఫలప్రదానస్యచ జ్ఞానపూర్వ
కత్వాత్. సచ దేవాః స్వయమేవ ఫలం ప్రయచ్ఛంతి కిం మీశ్వరేణేతి
వాచ్య మస్మాదేవా త్సకాశా దస్య కర్మణ ఇదం ఫలమయం ప్రాప్నుయా
ది తీశ్వరశాసనాభావే తత్తద్దేవానాం నియమేన తత్తత్కర్మఫలదానానుపపత్తేః.
కింశ్చిద్జాహి దేవాఅపి జీవత్వాత్. సచ హిరణ్యగర్భవీన నియంతా భవ త్వీతి
వాచ్యం, తస్మాపి జీవత్వా దీశ్వరాజ్ఞానూపవేదవరతస్త్రిత్వాచ్చ యథావేదం
విధీయతేహి విధాత్రా తథాచ వేదోపీశ్వరసద్భావే లిక్తమేవ, యథా భారతాది
గ్రంథా స్తప్తాస్తవయం వ్యాసప్రాచేతసాదీ ననుమినుమః. తథా వేదదర్శనా దీశ్వ
రోఽనమీయఏవ, అపౌరుషేయోహి వేదః పౌరుషేయత్వేన త్యప్రామాణ్య
ప్రసక్తా ద్వేదస్య. వేదమూలంహి పురాణాదీనాం ప్రామాణ్యం వేదప్రామాణ్య
ఞ్చస్తికానా మనిష్ట మితి స తత్తేష్టాపత్తిః. తస్మా దస్త్యేవేశ్వరః. సర్వజ్ఞ స్సర్వ
శక్తి స్సర్వాన్తర్యామీ సర్వేశానశ్చ స చాయ మీశ్వరోఽక్షరా ద్భిన్నఏవేతి
వాచ్య మక్షరస్యైవ సోపాధిక స్త్యేశ్వరత్వాత్. నిరుపాధికం చైతన్య మక్షరం
మాయోపాధికంతు చైతన్య మీశ్వర ఇత్యుక్తత్వాత్. స చాయ మీశ్వరో జీవ
ద్భిన్నఇతి శబ్ద్య మీశ్వరస్యైవ వాచ్యయా జీవత్వస్య ప్రాప్తత్వాత్. తస్మా
జీవేశ్వరాభిన్నమే వాక్షరం ప్రకాశిత్య అన్తర్యామిచ. ౧౩౯

శ్లో॥ అజ్ఞాత్వాఽక్షర మేత దత్త్ర యజతే దేవాంశ్చ యో నా జహా

త్యగ్నీ న్యోఽవిరతం తప శ్చరతివా వర్షా బహూ నామృతి

త త్తస్మాస్తవదేవ చైత దవిదక్ యః ప్రేతి లోకా దిత

శ్శోచ్యోఽయం య ఇదం ప్రయాతీతు విదక్ స బ్రాహ్మణో బ్రహ్మవిత్.

వ్యా.-నను యదీశ్వరవచ కర్మఫలవిధాతా ప్రాణినాం తస్మి ముముక్షుణా
 ఈశ్వరారాధనార్థం విహితం కర్తవ్యం కర్తవ్య మిశ్వరస్యైవ మోక్షప్రసత్వా
 దతతహా అజ్ఞాత్యేతి. అత్ర మనవ్యలోకే ఏత దక్షరం పరమాత్మాన మజ్ఞాత్వా
 అవిదిత్వా యః దేవా యజతే పూజయతి, యశ్చ నా మనవ్యః అగ్నిః
 జుహోతి, య శ్చావిరతం బహూ స్వర్ణా నామృతి మరణపర్యంతం తప శ్చాన్ద్రా
 యణాది చరతి కరోతి, తస్య తత్కర్మ అస్తవదేవ భవతి, భోగాస్తే కర్మక్షయాయే.
 అనిత్యంహి కర్మఫలం, కృతకత్వాత్, య త్కృతకం త దనిత్య మితి వ్యాప్తే.
 యశ్చ ఏత దక్షర మవిదన్.
 అవిదిత్వేభ్యర్థః. ఇతోఽస్మా ల్లోకా స్సనుష్య
 లోకా త్రైత్వితి లోకాస్తరం గచ్ఛతి మియత ఇతియావత్. సోఽయం మూఢః
 శోచ్యః మనుష్యేణ ధనేన పశువ ద్వైవైః ఫలేన కీతోఽయ మితి విద్యద్భి
 శ్శోచనీయః. దేవానాం పశుః కర్మితిహి ప్రాగుక్తమ్ 'తం దేవా భక్షయన్తితిచ
 శ్రుతేః'. యస్తు ఇద మక్షరం విదన్ ప్రయాతి విదిత్వా దేహం పరిత్యజతి స బ్రా
 హ్మణః బ్రహ్మజ్ఞానీ బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మప్రాప్తః. భవతీతిశేషః. విద్మ లాభే
 ఇతిధాతోః క్విపి విదితి రూపమ్. యద్వా స బ్రహ్మవి ద్భ్రహ్మజ్ఞానేవ
 బ్రహ్మణః ముఖ్యబ్రాహ్మణత్వవాక్. అస్యస్తు అబ్రాహ్మణవచ, ఇదంచ న ముక్తి
 దశాదృష్ట్యోక్తం కిస్తు ముక్తేః ప్రాప్తనదశాదృష్ట్యైవ. నహి ముక్తా బ్రాహ్మణాద
 దయ స్సన్తి. తతశ్చ అస్తకాలేపి యో బ్రహ్మ జానాతి స ఏవ బ్రాహ్మణ ఇతి
 సిద్ధమ్. సచ బ్రాహ్మణో బ్రహ్మైవ 'బ్రహ్మవిద్భ్రహ్మైవ భవ'తీతి శ్రుతేః.
 మోక్షశ్చ బ్రహ్మభావవతీజ్ఞానాదేవ మోక్షః నతు కర్మభ్యః. న చేశ్వరో మోక్షం
 దాస్యత్యే వాస్యధాఽనీశ్వరత్వప్రసక్తాదితివాచ్యం, జ్ఞానాదేవ మోక్షః నతు కర్మణ
 ఇ తీశ్వరేణైవ నియమితత్వాత్. యద్వా దాతుం శక్యం య దీశ్వరో నదాస్యతి త
 ర్హస్వనీశ్వర స్స స్యాత్, మోక్షస్తు దాతుం శక్యం న స్వరూపత్వాజ్ఞేవస్య. న చైవ
 మిశ్వరారాధనం వ్యర్థ మితి వాచ్యం. చిత్తశుద్ధ్యావ్యర్థత్వా తస్య. న చావిద్యా
 నివృత్తిలక్షణో మోక్ష ఈశ్వరేణ క్రియత ఇతి వాచ్యం, జ్ఞానాదే వావిద్యానివృ
 త్తేః. తమోహి తేషాం నివర్త్యతే. న చావిద్యానివృత్తే రోక్షు శ్వే మోక్షస్య
 కృతకత్వే నానిశ్యత్వం స్యాదితి వాచ్యం, నివృత్తావిద్యాయాః పునరుదయాభావే
 నావిద్యానివృత్తే ర్నిత్యత్వాత్. తస్మా శిశ్వరానుగ్రహలభ్యా దహం బ్రహ్మస్మితి
 జ్ఞానాదేవ మోక్షః.

౧౪౦

శ్లో. ద్రిష్టే త శ్చ దృష్ట మశ్రితమపి శ్రో త్రక్షరం చామతం
 మస్తజ్ఞాతమపి ప్రవేశ్య భవతి బ్రహ్మ స్త్యతోఽస్య న్నహి

ద్రష్టు శ్రోతుచ మస్త్ర వేత్త త ద్విదం బ్రహ్మ ణ్యముష్మిన్ జగ
తోప్సితం చోత మిదం సమస్తభువన స్యాత్మాస్తరే సంస్థితః. ౧౪౧

వ్యా.-ఏత త్స త్సత్య మక్షరం బ్రహ్మ ద్రష్టు అతప వాగ్మయం సహి ద్రష్టు
దృశ్యతే దృశ్యంహి ద్విష్టు దృశ్యతే అపిచ శ్రోతృ అతప వాగ్మయం సహి శ్రోతా
శ్రూయతే కిన్తు శ్రోత్రా శ్రావ్యమేవ శ్రూయతే. మస్త్ర మననకర్తృ అతప వామతం
సహి మస్త్రా మన్యతే కిన్తు మస్త్రా మస్తవ్యం మస్యతే. అపిచ పృవేత్త విజ్ఞాతృ
అతప వాజ్ఞాతం భవతి సహి జ్ఞాతా జ్ఞాయతే, కిన్తు జ్ఞాతా జ్ఞేయం జ్ఞాయతే. సను
ద్విష్టు శ్రోతు మస్త్ర విజ్ఞాతృ జేద మక్షరం స్వేన సదృశ్యతాం సశూయతాం
సమన్యతాం సవిజ్ఞాయతాం కర్మకర్తృభావవిరోధా వాత్మని క్రియాభావాచ్చ.
తథా దృశ్యేన శ్రావ్యేన మస్త్రవ్యేన జ్ఞేయేనచ సదృశ్యతాం సశ్రూయతాం సమ
న్యతాం సజ్ఞాయతాం జడత్వాత్. కిన్తు అన్యేన ద్రష్టృ దృశ్యతా మన్యేన శ్రోత్రా
శ్రూయతా మన్యేన మస్త్రా మన్యతా మన్యేన జ్ఞాత్రా జ్ఞాయతా మిత్యత ఆహ-
అతోఽస్మా దక్షరా దస్యత్ ద్రష్టు శ్రోతృ మస్త్ర వేత్తచ నవ్యాస్తినైవాస్తి.
తత్సత్త్వే తస్యా ప్యస్య ద్విష్టు శ్రోతృ మస్త్ర విజ్ఞాతృచ స్యా త్తస్యా ప్యస్య
దిత్యనవస్థాదోషాత్, ద్విష్టుశ్చదృశ్యస్యయో రేకత్యే సత్త్వస్య విరుద్ధత్వాచ్చ.
ఏతేన ద్విష్టుః శ్రోతుః మస్త్రః విజ్ఞాతుశ్చ జీవన్య ద్విష్టు శ్రోతా మస్త్రా జ్ఞాతా
పరమేశ్వరోఽన్యోస్తీతి ద్వైతమతం నిరూలితమ్. సచ జీవన్య ద్విష్టుత్వాదా వి
ప్రతిపత్తన్య మనుభవసిద్ధత్వాత్ నా పీశ్వరస్య ద్విష్టుత్వాదా విప్రతిపత్తిః 'స
సర్వజ్ఞ స్సర్వవి' దిత్యాదిశ్చతే. ఏవం జీవనానాత్వమపి నిరూలిత మేకమేవా
క్షరం ద్విష్టృ త్యుక్తత్వాత్. సచ దేవసత్త్వో యజ్ఞదత్తేన దృశ్యత ఇతి వాచ్యం
దేహస్యైవ తత్యే దృశ్యమానత్వాత్. సచ కాశ్యాం విశ్వేశ్వరం పశ్యతో దేవ
దత్తా చ్ఛ్చిరస్థే రజ్జనాయకం పశ్య నిష్ఠుదత్తః భిన్నఏవేతి వాచ్య ముపాధిభేదేపి
ద్రష్టు రేకత్వాత్. సచ ఏక త్వే విశ్వేశ్వరమివ రజ్జనాయకం దేవదత్తః కిమితి న స్మరే
దితివాచ్యమ్ యదస్త్రకరణోపహితస్య ద్విష్టుః రజ్జనాయకానుభవః తదస్త్రకరణే
నైవ రజ్జనాయకస్మరణ మితి నియమాత్. స చాక్షర స్త్రైకత్వేపి జీవా అనేకే
ఏవేతి వాచ్యం జీవస్యైవాక్షరత్వాత్. నిర్విశేష మక్షరమేవ హి మాయయా
సవిశేషం భవతి, తస్మా జ్ఞేవమ వాక్షరం పగం బ్రహ్మ అతపవ త త్త్వమసీతి శ్చుత్య
పపత్తిః యదుక్త మక్షరస్య సర్వాధారత్వం సర్వాంతరాత్మత్వంచ త దుపసంహ
రతి - తదితి. తత్తస్మాత్, అముష్మిన్ బ్రహ్మాణి ఇదం జగ దోతం ప్రోతఞ్చ, ఇదం
బ్రహ్మైవ సమస్తభువనస్యాస్తరే సంస్థిత ఆత్మా ప్రత్యగాత్మా భవతి. ౧౪౧

శ్లో॥ అష్టా తే వసవోఽగ్నిభూమిపవనాభౌర్కమ్యచన్ద్రోడవో
 ధీకర్షేన్ద్రియపంచకేచ హృదయం రుద్రా స్తథైకాదశ
 మాసా ద్వాదశ వత్సరస్య య ఇమే తే ద్వాదశాదిత్యకా
 ఇన్ద్రోఽబ్ధ స్త్వశనిః ప్రజాపతి రథో ఏకశ్చ యజ్ఞః పశుః. ౧౪౨

వ్యా.-అథ యా దేవతా అస్తర్యామిణా నియమ్యంతే తా దర్శయతి
 సతితు నియామ్యదేవతాదర్శనే నియామకాస్తర్యామిరర్శనం సులభమితి. అష్టా
 వితి. తే ప్రసిద్ధాః అగ్నిభూమిపవనాభౌర్కమ్యచన్ద్రోడవః. అగ్నిః భూమిః పవనః
 అగ్ర మాకాశః అర్కః ద్యౌః ద్యులోకః చన్ద్రః ఉడవః నక్షత్రాణి అష్టా వసవః
 ప్రాణినాం కర్మఫలాశ్రయత్వేన కార్యకరణసంక్లాతరూపేణ తన్నివాసత్వేనచ
 విపరిణమంతః సర్వం జగ ద్దిదం వాసయన్తి వసన్తిచేతి వసవ ఇత్యుచ్యంతే ఇతి
 భావః. తథా ధీకర్షేన్ద్రియపంచకే జ్ఞానేన్ద్రియపంచకం కర్షేన్ద్రియపంచకశ్చేతి దశ,
 హృదయ మన్దన్ద్రియం మనశ్చ; ఏతాని ఏకాదశ రుద్రా ఇత్యుచ్యంతే. కర్మ
 ఫలభోగావసానే శరీరా దస్తా దుత్కాన్తాని భూత్వా ఏతాని మృతస్య సమ్మర్శినః
 పుత్రకలత్రమిత్యాది నోదయన్తి రుద్రత్వ మేషా మితిభావః. యే ఇమే వత్స
 రస్య సంవత్సరస్య అవయవా ఇతిచేషః. ద్వాదశ మాసాః చైత్రాదయః. తే ద్వాద
 శాదిత్యా ఏవ ద్వాదశాదిత్యకా ఇత్యుచ్యంతే. నృణా మాయా సర్వ మాదదానా
 యా నీతి ఆదిత్యా ఇతివృత్తతేరితిభావః. అబ్ధః స్తనయిత్నుః కోఽసా స్తనయిత్ను
 రతతహ - అశనిరితి. అశని ర్వజ్రిం వీర్యమిత్యర్థః బలమితి యావత్. ఇన్ద్రో ఇత్యు
 చ్యతే. అశనే రబ్రవ్రభవత్వా దబ్రత్వవ్యవదేశః. అశనివ ద్వీర్యస్య పరహింస
 కత్వా దశనిత్వవ్యవదేశః. ఇన్ద్రోస్యాపి పరవీడనమేవ కర్షేతి వీర్య స్సేన్ద్రోత్వవ్యవ
 దేశఇతి బోధ్యమ్. అయ మిన్ద్రో ఏకో దేవః. అథో తథేత్వర్థః. యజ్ఞః కోఽసా
 వతతహ - పశురితి. యజ్ఞస్యాపూజత్వా త్పశుసాధనాశ్రయత్వాచ్చ. యజ్ఞః పశు
 రిత్యుచ్యతే ప్రజాపతి రిత్యుచ్యతే ప్రజాపాలకత్వా దితిభావః. స చైకఏవ
 ఇతి విశిష్య దేవా శ్రుయన్ప్రింశత్. తత్ర ఇన్ద్రః ప్రజాపతిశ్చ శ్రుయన్ప్రింశత్స
 ఙ్ఖ్యాపూరణత్వా త్రయన్ప్రింశ ఇత్యుచ్యతే ఇతి బోధ్యమ్. ౧౪౩

శ్లో॥ తే త్రింశ త్త్విధికా మతా బుధవరై ర్దేవా అధాగ్నిః క్షితి
 ర్వాయః ఖం తరణి ర్ద్వలోక ఇతి తే దేవాశ్చ షట్ సంస్కృతాః
 లోకాం స్త్రీసపి దేవతాశ్రయ మితి ప్రాణాన్నయగ్నం తథా
 దేవస్వస్త్వ మితి బ్రువన్తి పవనం చాధ్యర్థ మేకం బృహత్. ౧౪౪

వ్యా.-తే పూర్వశ్లోకోక్తా అగ్న్యదయః ప్రజాపత్యనాః బుధవరైః
త్యధికా త్రింశ ద్వేవా ఇతి మతా అభిమతాః. అథ అగ్నిః క్షితిః వాయుః ఖం
తరణిః ద్యులోక ఇతి తేచ త ఏవ షట్ దేవా సంస్కృతాః. బుధవరా ఇతి విభక్తి
విపరిణామే నాస్వయః. వేదవిక ఇత్యర్థః త్రీనపి త్రీంశ్చ లోకాన్ దేవతాత్రయం
బ్రువన్తి. పృథివీ మగ్నిం చైకీకృ త్యైకో దేవః అస్తరిక్షం వాయుం చైకీకృత్య
ద్వితీయః. ఏవ మాదిత్యం చైకీకృత్య తృతీయఇతి. తత్ర భూలోకః పృథివీ భువర్లో
కోఽస్తరిక్షం సువర్లోకో ద్యౌ రితివివేకః. తథా ప్రాణాస్సయగ్గం ప్రాణో భోక్తా
అన్నం భోగ్యం విదుభయం దేవద్వన్ద్య మితీ బ్రువన్తి. సర్వేషాం దేవానా ముక్త
ద్వయేష వాస్తరాభవా దితిభావః. పవనం వాయు మగ్నిర్థం బ్రువన్తి, అధిబుద్ధిం
ప్రాప్నోతి త్యధ్యర్థ ఇతి వ్యుత్పత్తేః. ఏకంచ బ్రువన్తి ప్రాణాత్మిన స్త స్యైకత్వాత్,
బృహ ద్రూహచ బ్రువన్తి స్వదేవాత్మకత్వా త్ప్రతిగన్య.

౧౮౩

శ్లో॥ ప్రాణం తం త్యదితి బ్రువన్తి విబుధా దేవా ఇతి హ్యేకతామ్
నానాత్వంచ భజన్తి త త్స్వయ మయం ప్రాణో భన న్నేకకః
భూతానా మధికారభేదవశతో నామస్వరూపక్రియా
నానాత్వేన భజ త్యనేకవిధ తామ్ మాయానశా దీశితుః.

౧౮౪

వ్యా.-విబుధాః తం పూర్వోక్తం ప్రాణం త్యదితి బ్రువన్తి. పరోక్షత్వేన
ప్రాణ స్వాన్వత్వా దితిభావః. సి యస్మాత్ దేవాః ఇతి ప్రాణాత్మనేశ్వర్థః. ఏక
తాం నానాత్వ మగ్న్యద్వాత్మ నేతిభావః. చ భజన్తి ప్రాప్నువన్తి, త త్తస్మా
దయం ప్రాణః స్వయ మేకేష వైకికః భవన్నపి ఈశితు రస్త ర్యామిణో మాయా
వశాత్ భూతానాం ప్రాణినా మధికారభేదవశతః జ్ఞానేకర్మణి చాధికారభేదాత్.
నామస్వరూపక్రియానానాత్వేన నామరూపకర్మణా మానస్తేన అనేకవిధ తా మనే
కత్వ మితియావత్ భజతి. అయ మర్థః. స్వత ఏకోపి సూత్రాత్పా ప్రాణో హిర
ణ్యగర్భః ఈశ్వరమాయాపరవశ స్సౌ ప్రాణినాం జ్ఞానకర్మాచగుణ మగ్న్యది
నామా న్యగ్న్యదిగూపాణి ప్రకాశనాదికర్మాణిచ ధర న్నేకవిధో భవతి. అత
ఏవ ప్రాణినః జ్ఞానం కర్మచ యధాధికార మనుష్ఠాయ సూత్రాంశ మగ్న్యదిరూప
మాపద్యన్తే ఇతి .

౧౮౫

శ్లో॥ శారీరః పురుషో భవాఽయతనవాన్ సప్తార్చిషా లోకవాన్
జ్యోతిష్కా మనసాఽమృతేన విదితో జ్ఞే ద్వేవతావా నితి

కామాత్మా పురుష స్తథాఽత్యంతనవాన్ కామేన లోకీ హృదా
జ్యోతిష్మా న్మనసాఽబలాభి రుదితోజ్ఞై ర్దేవతావా నితి. ౧౮౧

వ్యా.-తస్యైవ ప్రాణస్య బ్రహ్మణః సున రష్టథా భేదం దర్శయతి - శారీర
ఇత్యాదినా. శారీరః శరీరే భవః పురుషః. భువా ఆయతనవా నాధారవా. భూరే
వాస్యాధార ఇత్యర్థః. సప్తార్చిషా ఆగ్నినా లోకవా దృష్టిమాన్ అగ్నినా పశ్యతీ
త్యర్థః. మనసా జ్యోతిష్మాన్ మనసా చాస్య జ్యోతిరిత్యర్థః. అమృతేన రసేన
దేవతావా నమృతమే వాస్య దేవతేత్యర్థః. అమృతకార్యత్వా చ్ఛారీరస్యేతి
భావః. ఇతిజ్ఞై ర్విద్యద్భి ర్విదితః జ్ఞాతః తథా కామాత్మా కామమయః పురుషః.
కామేన స్త్రీవృత్తిక రాభిలాషే నాయతనవాన్ కామశరీర ఇత్యర్థః. హృదా బుద్ధ్యా
లోకీ లోకవా మనసా జ్యోతిష్మాన్ అబలాభి ర్దేవతావాన్ స్త్రీతోహి కామస్య
దీప్తి ర్దేవతాయతే ఇతిజ్ఞై రుదిత ఉక్తః. ౧౮౧

శ్లో॥ ఆదిత్యే పురుషః స్థ ఆయతనవాన్ యాపై ర్దృశా లోకవాన్
జ్యోతిష్మాన్ మనసా ఋతేన విదితోజ్ఞై ర్దేవతావా నితి
యః శ్రోత్రః పురుష స్థ ఆయతనవాన్ వ్యోమ్నా శ్రుతా లోకవాన్
జ్యోతిష్మా న్మనసా దిశా పరిషదాజ్ఞై ర్దేవతావా స్మృతః. ౧౮౨

వ్యా.-ఆదిత్యే తిష్ఠతీతి స్థః పురుషః యాపై రాయతనవాన్ దృశా లోక
వాన్ మనసా జ్యోతిష్మాన్ ఋతేన సత్యేన దేవతావా స్మృత్యాదే వాదిత్యవ్యోమ
య ఇతిభావః. సత్యం చక్షు రితిభావ్యకారాః, ఇతిజ్ఞై ర్విదితః. యః శ్రోత్రః శ్రోత్రే
భవః పురుషః ప్రాతిశ్రుతః సః వ్యోమ్నా ఆయతనవాన్ శృణోతీతిశ్రుత్
శ్రుతిః శ్రోత్రం తేన లోకవాన్ మనసా జ్యోతిష్మాన్ దిశా పరిషదా దిగ్భి ర్దేవతావా
నితి జ్ఞై స్మృతః. ౧౮౨

శ్లో॥ ఛాయాత్మా తమసాఽయ మాయతనవాన్ లోకీ హృదా చేతసా
జ్యోతిష్మా న్భలు మృత్యునా నిగదితోజ్ఞై ర్దేవతావా నితి
ఆకర్షే పురుషోఽయ ఆయతనవాన్ యాపై ర్దృశా లోకవాన్
జ్యోతిష్మాన్ మనసాఽసునా స విదితోజ్ఞై ర్దేవతావా నితి. ౧౮౩

వ్యా.-అయం ఛాయాత్మా ఛాయామయః పురుషః తమసా అన్ధకారే నాయ
నవాన్ హృదా బుద్ధ్యా లోకీ చేతసా మనసా జ్యోతిష్మాన్ మృత్యునా దేవతావా

నితి జ్ఞై ర్నిగదితః ఖలు ఆదర్శే యః పురుషః సః రూపై రాయతనవాన్ పూర్వం
శుక్లకృష్ణాదిసామాన్యరూపాణి రూపశబ్దేనోక్తా నీదాసిస్తు ప్రకాశకాని విశేష
రూపాణీతిభేదః. దృశా చక్షుషా లోకవాన్ మనసా జ్యోతిష్మాన్ అనునా ప్రాణేన
దేవతావా నితి జ్ఞై ర్విదితః. ౧౪౭

శ్లో॥ అప్పు స్థః పురుషోఽద్భి రాయతనవాన్ బుద్ధ్యా తథా లోకవాన్
జ్యోతిష్మాన్ మనసా కబన్ధపతినా వా దేవతా వానితి
పుత్రాత్మా పురుష స్స ఆయతనవాం స్తద్రేతసా లోకవాన్
జ్యోతిష్మాంశ్చ హృదా ౭౭శయేన కభువా వా దేవతావానితి. ౧౪౮
వ్యా.-అప్పు స్థః పురుషః అద్భి రాయతనవాన్ తథా బుద్ధ్యా లోకవాన్
మనసా జ్యోతిష్మాన్ కబన్ధపతినా వరుణేన దేవతావా నితిచ విదిత ఇతిశేషః.
యః పుత్రాత్మా పురుషః సః రేతసా ఆయతనవాన్ తత్తథా హృదా లోకవాన్ ఆశ
యేన మనసా జ్యోతిష్మాన్ కభువా కఃబ్రహ్మతస్మాద్భవతీతి కభూః ప్రజాపతిః తేన
కభువా దేవతావా నితిచ విదితః. ౧౪౯

శ్లో॥ దేవః ప్రాచి రవి స్స చక్షుషిచ తద్రూపేషు తా న్యాశయే
దేవో వాచి యమ స్సవే స నిహితోఽసౌ దక్షిణాయాంచ సా
శ్రద్ధాయాం హృది సా పరాచి వరుణ స్తోయే స తద్రేతసి
స్వాస్తే సోమ ఉద చ్యయన్తు నియమే సత్యే సత న్మానసే. ౧౫౦

వ్యా.-అథ తేషాం దేవానాం ప్రతిష్ఠా దర్శయతి క్రమా దాత్మన స్పర్శ
ప్రతిష్ఠాత్వం స్థాపయితుం దేవఇతి. ప్రాచి ప్రాగ్దిశి రవి ర్దేవః ప్రాగ్దిగభిమానినీ
దేవతా సూర్యఇత్యర్థః. ప్రాచ్యా దిశ సూర్యో దేవతేతి యావత్. స చక్షుషి
నిహితః ప్రతిష్ఠితః చక్షుషవన సూర్యస్య నిష్పత్తే. తచ్ఛక్తుః రూపేషు శుక్లకృ
ష్ణాదిషు నిహితం రూపాయత్తత్వా చ్ఛక్తుమః. తాని రూపా న్యాశయే మానసే
ప్రతిష్ఠితాని మనఃపరవశం సదేవ చక్షూ రూపాణి గృహ్యతీతి. తథా అవాచి దక్షి
ణదిశి యమో దేవః స యమ స్సవే యజ్ఞే నిహితః అసౌ సవో దక్షిణాయాం
నిహితః సా దక్షిణా శ్రద్ధాయాం నిహితా సా శ్రద్ధా హృది నిహితా ఏవం
పరాచి పశ్చిమదిశి వరుణో దేవః స తోయే నిహితః త త్తోయం రేతసి నిహితం త
ద్రేతః స్వాస్తే హృది నిహితం తథా ఉదచి ఉత్తరదిశి సోమో దేవః అయం
సోమస్తు నియమే దీక్షాయాం నిహితః స నియమ స్సత్యే నిహిత స్త త్సత్యం
మానసే నిహితమ్. ౧౫౧

శ్లో॥ దేవోఽగ్నిర్భూవది శ్వయం వినిహితో వాచి స్థితా వాగ్మది
స్వాంతం వర్షణి తద్భూది ద్వయ మిదం ప్రాణే త్వపానేచ సః
స వ్యానే స ఉదాన ఏష నిహిత స్సోఽయం సమానే స్థిత
శ్చారీరేచ స పుష్కరే త దమృతే స్వీయే మహిమ్యేవ తత్. ౧౫౦

వ్యా.-భూవదిశి ఉద్భవిశి మేరో సుమంత్రతో వసతా మ ప్యవ్యభిచారా
దితిభావః. అగ్నిర్దేవః అయ మగ్ని ర్వాచి వినిహితః వాక్ హృది స్థితా స్వాంతం
వర్షణి స్థితం తద్వర్షణి హృది స్థిత మిదం ద్వయం ప్రాణే స్థితం స ప్రాణోఽ
పానే స్థితః స చాపానో వ్యానే స ఏష వ్యాన ఉదానే నిహితః సోఽయ ముదాన
సమానే స్థితః సచ సమానః వాయుః శారీరే దేహాంతర్వర్తిని పుష్కరే
ఆకాశే తచ్చాకాశ మమృతే అమరణధర్మకే ఆత్మని ప్రతీచి న త స్యాన్యత్ర ప్రతి
ష్ఠేత్యాహ - త దమృతం స్వీయే మహిమ్యేవ ప్రతిష్ఠిత మతఏ వాత్మా సర్వస్య
పరా ప్రతిష్ఠేతిభావః. ౧౫౦

శ్లో॥ ఇ త్యష్టాయతనాని చాప్తపురుషా నష్టాపి లోకాం స్తథా
దేవా నష్టచ యో నిరుహ్య పురుషా త్ప్రేత్యుహ్య చాతీతవాన్
య సర్వాయతనం త మాపనిషదం పూర్ణం పురాణం విభుం
సర్వస్యాపి పరాయణంచ పురుషం సేవేత విద్వాన్ సదా. ౧౫౧

వ్యా.-యదర్థ మాయతనాదీ న్యక్తాని తత్ఫల మిదానీం దర్శయతి. ఇతి
పూర్వోక్తవిధయా అప్త ఆయతనాదీని పృథివ్యాదీని అప్త పురుషాన్ శారీరాదీన్
అప్తలోకా నగ్నాదీన్ అప్తదేవా నమృతాదీంశ్చ యః పురుషా త్ప్రేత్యుహ్య
త్పరమాత్మన సుకాశాన్నిరుహ్య బహిర్గమయిత్వా పునః దేవః ప్రాగ్దిశి భాను
రిత్యాదిశ్లోకోక్తవిధయా ప్రేత్యుహ్య స్వాత్మనే వావిభాగేన స్థాపయిత్వా అతీ
తవా నతిక్రాంతవా సర్వ మ ప్యపాధిజాత మితీశేషః. యశ్చ సర్వాయతనం
సర్వాధారః భవతి, త మాపనిషద ముపనిషదేకప్రతిపాద్యం పూర్ణం పురాణం
పురాపి నవం విభు మిశ్వరం సర్వస్యాపి లోకస్య పరాయణం పరం ముఖ్య
మయనం గతిః ప్రాప్య ఇతియావత్ తం పురుష మాత్మానం విద్వాన్ ముముక్షుః
సదా సేవేత అయ మహ మస్మీతి సాక్షాత్కారపర్యంత మన్వహ మహం బ్రహ్మ
స్మీతి చింతయే దిత్యర్థః. ౧౫౧

శ్లో॥ ఆదిష్టస్తు పురాతనేన వచసా యో నేతినేతీ త్యసా
వాత్మా పురుష ఏష బౌపనిషదోఽగ్రాహ్యో న య ద్గ్రహ్యతే

నిస్సజ్గోహి ససజ్యతే ప్రవిమలో శీరోః స య చ్ఛీర్యతే ౭

బద్ధో య స్నచ బద్ధ్యతే త దమృతో జాతో యతో నో మతః. ౧౫౨

వ్యా.-తమే వాపసిషదం పురుషం విశినష్టి - ఆదిష్ట ఇతి. యస్తు పురాతనేన వచసా వేదవాచా ఉపనిష దేత్యర్థః. నేతినేతీ త్యాపిష్టః నిర్దిష్టః అసా వాత్మైవ పూరుషః బౌపనిషద ఏష పూరుషః అగ్రాహ్యో భవతి. తత్ర హేతుమాహ. యద్యస్మాచ్ఛక్తురాదిభిః కరణై రేష న గృహ్యతే స విషయాకియతే తస్మా దయ మగ్రాహ్యః. హి యస్మా దేష న సజ్యతే కేనచి త్సక్తో సభవతి తస్మా నిస్సజ్గో౭సజ్గః. ప్రవిమలో౭యం యస్మా స్నశీర్యతే తస్మా దశీర్యః. య దయం న బద్ధ్యతే తస్మా దయ మబద్ధః. యతో౭యం నోజాతో మతః జన్మరహిత స్తస్మా దమృతః నాశ రహితః, జన్మప్రియుక్తత్వా న్నాశస్య. ౧౫౨

శ్లో॥ అశ్వత్థదుమ్రవ త్సపష పురుషో మగ్న్యో ౭మృషా పర్ణవ

ల్లోమా న్యస్యతు లోహితం రసఇవ త్వ గ్భాతి వోత్పాటికా

మాంసం తచ్ఛకలాని వల్కలమివ స్నావ్యాస్థి దార్వాయతే

మజ్జా సేవ పరిక్షతా వమతి వా రక్తం రసం త్వ క్షటః.

౧౫౩

వ్యా.-నను యది జన్మనాశరహితః పురుష స్త్వస్మి స శశశృంగతుల్యఏవ శశశృంగంహి నజాయతే న నశ్యతి ఇతిప్రాప్తే మైవం, దేహరూపస్య వనస్సతే రూలత్వా దాపనిషదపురుషస్య తస్య సహి శశశృంగం కస్యచి న్మూల మితి వక్తుం తావ ద్దేహం వృక్ష త్వేన రూపయతి అశ్వత్థేతి. - సః ప్రసిద్ధః ఏష దృశ్యమానః మర్త్యః మరణధర్మవా స్పురుషః శిరఃపాణ్యాదిలక్షణో దేహః “సవా ఏష పురుషోన్నరసమయ” ఇతి దేహేపి పురుషశబ్దప్రియోగాత్ లింగవృషణభాజి దేహే ఏవ లోకానాం పురుషవ్రత్యయాచ్చ అశ్వత్థదుమ్రవ ద్వృక్షోత్తమోశ్వత్థఇవ అమృషా సత్యేవ. రజ్జుసర్పవృతిరేకేణ యావద్ద్యవహారం సత్యత్వా దిత్యర్థః యద్వా పురుషో౭శ్వత్థదుమ్రవ ద్వర్తరత ఇ తీద మమృషా సత్యమేవ. సామ్యం కథ ముభయో రతతహ. అస్య పురుషస్య లోమాని అశ్వత్థదుమ్రస్య పర్ణానీవ, అస్య లోహితం రుధిరస్తు వృక్షస్య రసఇవ, అస్య త్వ క్షర్మవృక్ష సోత్పాటికా త్వగివ భాతి. అస్య మాంసం మాంసాని వృక్షస్య శకలానీవ అస్య స్నావ వృక్షస్య వల్కలమివ అస్యాస్థి అస్థీని వృక్షస్య దార్వాయతే దారువ దాచరతి దారూణీ వేత్యర్థః. అస్య మజ్జా వృక్షస్య సేవ మజ్జేవ వృక్షస్య పటః పరిక్షతస్సక రసమివ అస్య త్వ క్షరిక్షతా సతీ రక్తం వమతి ఇతి సావయవోపమాలంకారః. ౧౫౩

శ్లో॥ బీజా ద్భూజిభవ ప్రరోహతి పుమాన్ జీవా న్నవా రేతసా
జీవో మూల మముష్య బీజమివ భూజాతస్య తస్మా దయమ్
మూలే నత్యపి దారితః పరశునా వృక్షః పునా రోహతి

త్యాయాం మృత్యువినాశితోపి పురుషో జీవే పునర్జాయతే ౧౫౮

వ్యా.-యస్మా ద్వేహో వృక్షతుల్యః తస్మా ద్వృక్షస్యేవ దేహస్యాపి కింఞ్చ
ద్బీజం భవతు మర్హతి తచ్చ బీజం రేతపవేతి ప్రాప్తే ఆహ - బీజాదితి. బీజా ద్భూజి
భవ పుమా న్దేహః జీవా త్ప్రరోహతి నవా రేతసః సతు రేతసః తస్మాత్ భూజా
తస్య బీజమివ అముష్య దేహ స్వాయం జీవవ మూలం బీజం కారణ మితి
యావత్. జీవ ఏవ జ్ఞానకర్మభ్యాం దేహ ముత్పాతయతి “పుణ్యః పుణ్యేన” త్యాదిశా
స్త్రాత్. రేతస్తు నిమిత్తమాత్రమేవ వస్థ్యవీర్యాదా వ్యభిచారదర్శనాత్. రేతోఽభావేపి పజ్జా త్క్రిమిదేహోదయదర్శనాచ్చ. నను యది వృక్షతుల్యో
దేహ స్తర్హి చిన్నవృక్షస్యేవ మృతదేహస్య పునరుదయ స్వాదితిచే త్సత్యం
మృతశ్చ దేహః పున ర్జాయతేవ. యది జాయతే తర్హి రేతస ఏవ జాయతే న
జీవాత్. నచేష్టాపత్తి ద్వేహస్య జీవవ మూలం న రేత ఇత్యుక్త మితిచే త్సత్యం
దేహో మృతః పున ర్న రేతసో జాయతే మృతదేహే రేతోఽభావాత్. జీవద్దే
హేహి రేతోలోహితే స్తః యాభ్యాం దేహ ఆరభ్యతే. తస్మా న్మృతో దేహో
జీవాదేవ పునర్జాయతే. యథా చిన్నవృక్షో మూలా దేవేతి వృక్షస్య మూల
మివ దేహస్య జీవః పునః ప్రరోహకారణ మిత్వాహ - మూలేతి. మూలే పృథి
వీగర్భే వర్తమానో వృక్షావయవవిశేషో మూలమ్. (ఆంధ్ర) వేరు తస్మిన్ సతి
పరశునా దారిత శ్చేదితోపి వృక్షః పునః రోహతి ఉద్భవతి. ఏవం త్యాయా మ్భవి
తోకే ఇతియావత్. మృత్యువినాశితోపి మృతోపి పురుషో దేహః జీవే సతి పున
ర్జాయతే యథా మూల మేకస్మిన్ శాఖాకాణ్డాద్యాత్మకే వృక్షే చిన్నే సతి
పునర్వృక్షాంతరం జనయతి తస్మింశ్చ పున రస్య మేనం జీవః ఏకస్మి న్దేహే మృతే సతి
పున ద్వేహాంతరం జనయతి తస్మింశ్చ మృతే పున రస్య మితి. పురాకృతప్రాసక్తకర్మ
వశా జ్ఞోపభోగాయ హి శరీరం జాయతే కర్మనాశే విసృజ్యతి. తస్మా జ్ఞీనవేవ దేహ
పరమ్పరాయా మూలమ్, స్యా దేతత్. నను శాఖాప్రకాణ్డాదిమయస్య వృక్షస్య
చిన్న త్వేపి మూలదేశా త్రస్య పునః ప్రరోహ ఉచితవేవ ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్. సతు
మృతో దేహః పునర్జాయతే ‘భస్మీభూతస్య దేహస్య పునరాగమనం భవేత్,
నిర్వాణస్య చిద్రీవస్య పునరాగమనం యది’ ఇత్యుక్తత్వాత్ ఇతిచే న్నైవమ్.

వృక్షపక్షేపి యా శాఖా చిన్నా సా నష్టేవేతి న తస్మాః పునరుద్గమః ఏవం ప్రకా
 ఙ్గాదీనామపి. అతః కథం వృక్షస్యాపి చ్ఛిన్నస్య పునరబ్జు రాభ్యుపగమః. సాజాత్యా
 దితిచే ద్యుప్రే తర్హిహాపి నష్టేస్మిన్ దేహే పున రేవంవిధం దేహ స్తరం జాయత
 ఇత్యుపగచ్ఛ ఏవం నష్టేపి దీపే నష్టైలావర్తికా అగ్నిసంయోగా త్పున ర్దీపా స్తరం
 జనయ త్యేవ. జాతేచ పున ర్దీపే దీపః పునర్జాయత ఇత్యేవ మన్యన్తే నతు దీపా స్తరం
 జాతమితి యథా హాస్వదీర్ఘాదిభేదభిన్నాస్వపి తత్తత్కాలికాను దీపజ్వాలాను
 సేయం దీపజ్వాలేతి ప్రత్యభిజ్ఞా ఏవ మేకస్యాం వర్తికాయాం తత్తత్కాలోదితేషు
 దీపేషు భిన్నేషుపి సోఽయం దీపఇతి వ్యవహారః. ఏవమేవ ఏకస్మాదేవ మూలా
 త్పునః పున ర్జాతేషు వృక్షేషు సోఽయం వృక్ష ఇత్యపి వ్యవహారః. ఏవమే వై కస్మా
 జ్జీవా దుత్పన్నేషు దేహేషుపి సోఽయం దేహఇతి వ్యవహారః. కిచ్చ దేహోఽ
 వ్యవయవోపచయాపచయాభ్యాం ప్రతిక్షణం విక్రియతఏవ దీపవ దితి కృత్వా
 దీపజ్వాలేవ దేహోపి ప్రతిక్షణవినాశీ ప్రతిక్షణోదయీచ ప్రత్యభిజ్ఞాత్వతి
 సాదృశ్యాత్. ఏవం మృతస్యాపి దేహస్య పునర్జన్మసమ్భవాదేవ 'ధృ'పం
 జన్మ మృతస్య' చేతి భగవతా గీతమ్. తస్మా న్మూలం వృక్షపరంపరా మివ జీవో
 దేహపరమ్పరాం జనయతీతి దేహస్య మూలం జీవః. ఏవం దేహమూలత్వాదేవ
 జీవో న శశశృంగతుల్యః నాపి దేహవ ద్విినాశీ. కిన్తు అమృతోఽజ సత్త్య ఏవేతిభి
 ప్రాయః. దేహఏవ జీవ ఇతి వాద్ధమతేతు దేహ స్యేనైవ నాశా దాత్మనాశః.
 దృశ్యమానదేహవై చిత్యోహేతుజన్మాస్తరకర్మాభావేన తద్వైచిత్ర్యసంపవత్తి.
 పూర్వజన్మమాత్రాభ్యుపగమే ఇహ జన్మని కృతానాం కర్మణాం విన్యవ ఫలదానం
 క్షయప్రసక్తిః. తస్మా ద్దేహాతిరి క్తస్య జీవస్య ప్రకృతజన్మన జ్ఞాన్తరాణ్యపిన న్యే
 వేత్యభ్యుపగస్తవ్యమ్. ఇయంచ జన్మపరమ్పరాజ్ఞానం ఓనా దురుచ్ఛేదా దుఃఖావహా
 చేత్యత ఏవేదం జ్ఞానజనకం వేదాన్తశాస్త్రం ప్రవర్తితం భగవతా. నను ఊర్ధ్వమూ
 లోహ్యవాక్యాఖ ఇతి దేహవృక్షస్య బ్రహ్మైవా మూల మిత్యక్త మత్రే తు జీవ ఇతి
 కథం వ్యాఖ్యాతపరిహార ఇతిచే ద్భవతు ద్వైతినాం వ్యాఖ్యాతః. కః పున రస్మాకం జీవ
 బ్రహ్మద్వైతవాదినామ్, యద్వా మాయయా బ్రహ్మణి దేహస్య కల్పితత్వా ద్భిష్టా
 మూలం దేహ స్యేత్యుక్తం జీవేన జ్ఞానకర్మభ్యాం దేహస్య సృజ్యమానత్వా జీవో
 దేహస్య మూల మిత్యక్త మితి న వ్యాఖ్యాతః. నను దేహాదిప్రపంచా ఈశ్వరేణైవ
 నిర్మితః తస్యైవ సర్వప్రప్యత్వాత్ జీవేనతు భుజ్యతే, ఈశస్సప్తం జీవభోగ్య మిదం
 ద్వైత మితి పసిద్ధే, 'యతోవా ఇమానీ' త్యాదిశ్రుతే రనుభవాచ్చ. పరతన్తోహి

జీవః కథ మన్యథా స్వభోగ్యే దేహే జరావలితాదికం గచ్ఛతినతి స్వయం శోచ
 న్నుదాసీత. నచైవ మీశ్వరస్య విషమసృష్టిప్రసజః జీవకర్మజ్ఞానసాపేక్షువ వేశ్వర
 స్సర్వం సృజతీతి తస్మా దీశ్వరవద దేహస్య మూలం నజీవ ఇతిచే నైవమీశ్వరా
 నతిరిక్తత్వా జీవస్య భేదేషి జీవాశ్రితం కర్తృవ దేహోత్పత్తౌ ముఖ్యం కారణ
 మీశ్వరాదయన్త అముఖ్యకారణా న్యేవేతి పుణ్యః పుణ్యే నేత్యత్ర వ్యవస్థాపిత
 త్వాత్. యద్య ప్యేవం కర్తృవ దేహహేతు స్తథాపి తత్కర్మణో జీవాశ్రితత్వా
 త్కర్మ జీవవద దేహమూల మిత్యుక్తమ్. న న్యేవం దేహలిజ్జేన కర్మణో జీవస్య
 మూలస్య సిద్ధావపి నాపనిషదపురుషసిద్ధి రితిచే నైవమమ్. యఏ వాస్తవకర్మణో
 పాధివశా త్కర్మ జీవః తస్యైవ వస్తుతః పరమాత్మత్వాత్. తస్మా ద్యః స్వావిద్య
 యా దృశ్యమానస్య దేహస్య మూలం న జౌపనిషదః పురుషః పరమాత్మా తావ
 దస్తీతి సీర్వై రభ్యుపగన్తవ్యమ్.

శ్లో॥ నిర్మూలం యది నాశితః క్షీతిరుహో నై వప్రరోహే త్సన

ర్నిర్మూలం యది నాశితశ్చ పురుషో జాయేత నాయ స్తథా

జ్ఞానానందమయః పరాయణ మయం విత్తస్య దాతుః కృతః

కర్మాఘస్య పరాత్మని స్థితవత స్సన్న్యాసిన స్తద్విదః.

౧౫౫

వ్యా.-నను జీవేనతి దేహః పునః పున ర్జాయతే జీవ శ్చామృత సృత్యః
 కథ స్త్వర్తి జన్మమరణాదిలక్షణసంసారావగమ ఇత్యతః - నిర్మూలమితి. క్షీతి
 రుహో వృక్షః నిర్మూలం మూలరహితం యథాతథా మూలేనసహేత్యర్థః. నా
 శితో యది పున ర్నప్రరోహేదేవ. తథా పురుషో దేహశ్చ నిర్మూలం నాశితశ్చే
 దయం దేహః పున ర్నజాయేత. దేహస్య మూలభూతం య ద్ధర్మాధర్మాఖ్యం
 కర్మ తస్య అహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానా న్నాశేనతి న పున ద్దేహసమ్పన్నో జీవసేత్యర్థః.
 నను దేహస్య మూలం జీవ ఇత్యుక్తం పా గధునాతు కర్మే త్యుచ్యత ఇతి వ్యా
 ఘాత ఇతిచే నైవమమ్, కర్మద్వారా దేహస్య జీవో మూల మిత్యుక్త మితి కర్మ
 జీవయో ర్వివేచనే కర్తృవ మూల మితి సిద్ధ్యతీతి; యద్వా మూలేన జీవేన సహైవ
 నాశయేత్. నచ సత్యజీవస్య కథం నాశ ఇతివాచ్యం చైతన్యరూపేణ జీవస్య
 సత్యత్వేపి కర్మత్వేన రూపేణాసత్యత్వాత్. అథవా మూలే నాజ్ఞానేనసహ నాశ
 యేత్. అజ్ఞానమేవ జీవాశ్రితం బ్రహ్మాశ్రితం వా స ద్దేహస్య మూలమితి తస్య
 చాజ్ఞానస్య జడస్య కేవల స్యాస్వతస్త్వత్వా దజ్ఞానవా స్పరుషవద దేహస్య మూల
 మిత్యుక్తమ్. యద్యేవం పురుషస్య పరమస్య జీవత్వ మవాస్తవం తర్హి కి స్తస్య

వాస్తవం గూఢ మతతహ - జ్ఞానేతి. అయ మాపనిషదః పురుషః జ్ఞానానందమయః
 జ్ఞానానందస్వరూపః పరమాత్మైవ. నను పరమాత్మా సర్వకర్మఫలప్రదాతా ఈశ్వర
 ఏవేత్యతతహ. అయం ధనస్య దాతుః తీర్థే పాతేచ వినియోక్తుః కర్మణాం విహి
 తానా మోఘ స్సమూహః కర్మాఘః తస్య కరోతీతి కృత్ తస్య కర్మిణః పరా
 యణం పర మయనం గతిః కర్మఫలప్రదాతేత్యర్థః. నను యద్యేవం కర్మిణా
 మాపనిషదః పురుషో గతిః జ్ఞానినాం పునః క ఇత్యతతహ. అయం పురుషః తద్విదః
 బ్రహ్మవిదః అశపవ పరాత్మాని పరమానందమయే ప్రత్యగాత్మాని స్థితవతః తిష్ఠతః
 ఆత్మారామ స్తేత్యర్థః. సన్నాప్యసింః సర్వకర్మసన్నాప్యసం కృతవతః జ్ఞాననిష్ఠస్త్యేతి
 యావత్. సన్నాప్యసిం ఏవ జ్ఞాననిష్ఠాయా మధికారాత్ పరాయణం పగ మప్రా
 ప్యం భవతి. ముక్తప్రాప్యం యద్బ్రహ్మ నిర్విశేషం జ్ఞానానందస్వరూపం త దయ
 మేవ పురుషః. యచ్చ సవిశేషం మాయి ఈశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మ కర్మిణాం కర్మఫల
 దాతృ తచ్చాయ మేవేతి జీవేశ్వరబ్రహ్మభేద సిద్ధాంత ఇతిభావః. నను జ్ఞానానంద
 మయ ఇత్యత్ర మయటః ప్రాచుర్యార్థకథనం యుక్తమ్. విజ్ఞాన మానందం బ్రహ్మేతి
 శ్రోతస్యా ప్యానంద మితిశబ్దస్య అర్హతద్యజన్త త్వే నానందవది త్యర్థకల్పనం యుక్తమ్
 బ్రహ్మణ ఆనంద ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్ ఆనందస్యైవ బ్రహ్మత్వే బ్రహ్మణో భోగ్య
 త్వాచేతనత్వక్షణికత్వాద్యావత్తే. ఆనందోహి జీవేన భుజ్యతే నకిమ ప్యవభాన
 యతి విషయసంయోగా జ్ఞాయతే న శ్యతిచ ఇతిచే నైకనమ్. యథా వృత్తిజ్ఞానాతి
 రిక్తం నిత్యజ్ఞాన మస్తి తథా విషయసుఖాతిరిక్తం నిత్యసుఖమ ప్యస్తి యల్లోభేన
 సర్వే ప్రాణిన శ్చేరతే విద్వాంసశ్చ సమాధి మభ్యస్యన్తి. న చానందస్వప్రకాశో
 నిత్యశ్చ సంవిద్రావత్వాత్. చైతన్యమేవ హ్యేనందో జ్ఞానశ్చ నచైవం విజ్ఞానమానంద
 మితి శబ్దద్వయప్రయోగః పునరుక్త ఇతివాచ్యం లాకికవృత్తిజ్ఞానవిషయ
 సుఖవ్యావర్తనాయ పదద్వయోపాదానాత్. నచ లోకేషి సుఖజ్ఞానయోః కో
 విశేషః ఉభయోర ప్యన్తఃకరణవృత్తిత్వావిశేషా దితివాచ్య మా కాంభేదేన వృత్తి
 భేదాత్ ఘటాదివిషయాకారపరిణతవృత్తిప్రతిఫలితం చైతన్యం జ్ఞానం సుఖా
 కారపరిణతవృత్తిప్రతిఫలితం చైతన్యం సుఖ మితి. న చైవం లాకికసుఖస్యాపి
 జ్ఞానత్వం ప్రాప్త మితి వాచ్య మిష్టవత్తే. యద్వా ఘటాకారవృత్తిప్రతిఫలితం
 చైతన్యం ఘటజ్ఞాన మితివ త్సుఖాకారవృత్తిప్రతిఫలితం చైతన్యం సుఖజ్ఞాన మిత్వ
 చ్యతే. సుఖం సత్త్వగుణపరిణామవిశేషః. యథాఽన్తఃకరణం రజస్తమోగుణద్వ
 యవశా ద్రాగ్రాత్మనా మోహాత్మనాచ పరిణామతే ఏవం సత్త్వగుణవశా త్సుఖా
 త్మనేతి. అథవా నిద్రావిశేషయో రభావే అన్తఃకరణమన్తర్ముఖం భవతి తదాస్మిం

తత్ర ప్రతిబిम्బితం నైతన్యం సుఖ మిత్యచ్యతే. అన్తర్మఖమనోవృత్తా వానన్దః
ప్రతిబిమ్బతీతి వచనాత్. తస్మా దానన్దవ బ్రహ్మ నానన్దవత్ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి
వ్యూహానా దిత్యాదిశ్రుత్యన్తరసంవాదాత్ బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతితు రాహు శ్చిర ఇతివ
దాపచారికో నిర్దేశః య ద్యానన్దవ ద్బ్రహ్మ స్యా త్త్వర్తిబ్రహ్మణో ప్యాన్తర స్యాన్య
దానన్దః. ధర్మిణ ఆన్తరత్వా ధర్మస్య నచేష్టాపత్తిః 'య దయమాత్మానర్వాన్తర'
ఇతి శ్రుతి విరోధాత్. కిం యద్యానన్దో బ్రహ్మధర్మ స్యాన్య త్త్వర్త్యయం బ్రహ్మ
భిన్నేనైవ నేద్య స్యాత్. స్వధర్మస్య స్వవేద్యత్వాభావాత్. నహి చక్షుః స్వగత
రూపాణి గృహ్యతి నచ జీవేన చేత్యతా మితి వాచ్యం జీవస్య బ్రహ్మభిన్నత్వాత్
భేదేపి ఆనన్దావేత్తు ర్బ్రహ్మణో సర్వజ్ఞత్వం స్యాత్. బ్రహ్మనన్దానుభవసహితా
జ్ఞేవా తద్రూపితం బ్రహ్మచిక్తృష్టమేవ స్యాత్ న చానన్దో బ్రహ్మేతి పక్షేపి బ్రహ్మ
ణ ఆనన్దానుభవో న స్యా త్కర్మకర్తృ భావవిరోధా దితివాచ్యం, స్వప్ర
కాశత్వా దానన్దస్య. ఆనన్దవ వానుభవ ఇతి న తస్మానుభవాన్తరాపేక్షా అనవ
స్థాదోషాత్. తస్మాత్ విజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుక్తే తాకికం విషయజ్ఞానం బ్రహ్మ స్యా
దితి తద్వారణా యానన్ద మిత్యుక్తం, విషయజ్ఞానం హి న సుఖమ్. ఆనన్దం బ్రహ్మే
త్యుక్తే తాకికసుఖం బ్రహ్మ స్యా త్తద్వారణాయ విజ్ఞాన మిత్యుక్తం. తాకికసుఖం
హి నజ్ఞాన మతో విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేత్యుక్త మిత్వనవద్యమ్. ౧౧౧౧

శ్లో॥ వా గ్బ్రహ్మయతనం త దస్య కరణం వాక్తు ప్రతిష్ఠా నభః

ప్రజ్ఞ త్యేన దుపాసతేఽఖిలమపి ప్రజ్ఞాయతేఽనేన యత్

నైవస్యా త్కిమపి క్షీతా వపదతో విద్వాన్ య ఏన ద్భజే

దేనం వాఙ్మజహతి సర్వ మవతి ప్రాప్నోతి దైవం వదమ్. ౧౧౧౨

వ్యా. - విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మేత్యుక్తం తస్యై వాధిగమా యోపాయా
న్తర మాహ- వాగితి, వా ద్వేవతా బ్రహ్మ అస్య వాగ్బ్రహ్మః వాగితి తత్ప్రసిద్ధం
కరణ మిన్ద్రియ మాయతనం శరీరం నభస్తు ప్రతిష్ఠా కాలత్రయే ప్యాధారః ఏన
ద్వాగ్బ్రహ్మ విబుధాః ప్రజ్ఞ త్యుపాసతే. కథ మస్య ప్రజ్ఞత్వ మతఆహ.
యద్యస్మా దనేన వాగ్బ్రహ్మణా అఖిలం సర్వం వేదశాస్త్రాదికం భూలోకాది
కంచ ప్రజ్ఞాయతే ప్రకర్షణ జ్ఞాయతే అతపవ క్షీతౌ లోకే అవదతో మూకస్య
కిమపి ఐహిక. మాముష్మికంవా నైవ స్యాత్ నైవ సిద్ధ్యేత్. అ స్యాపాసనాయాః
ఫల మాహ. - విద్వానితి, యో విద్వా నేన ద్వాగ్బ్రహ్మ భజే దుపాసీత ఏనం
వాక్ కదాచిదపి న జహతి సర్వమపి ప్రాణిజాత మేన మవతి రక్షతి దైవపదం
దైవః స్వభావః దేవత్వమితియావత్. ఏనం ప్రాప్నోతి దేహస్తే ఇతిభావః. ౧౧౧౩

శ్లో॥ ప్రాణో బ్రహ్మ శరీర మస్య బృహతః ప్రాణః ప్రతిష్ఠా నభః
సేవేత ప్రియ మిత్యదోఽస్య కురు తే స్థిత్యా అకృత్యాని యత్
అప్రాణస్య భవేన్న కిం భ జతి యో విద్వా నితీదం న తం
ప్రాణః క్వాపి జహాతి సర్వ మవతి ప్రాప్నోతి దైవం పదమ్. ౧౫౭

వ్యా.-ప్రాణవీవ బ్రహ్మ. అస్య బృహతః ప్రాణబ్రహ్మణః ప్రాణః కరణత్వా
శరీరం భవతి. నభః ప్రతిష్ఠా భవతి. అదో బ్రహ్మ ప్రియమితి సేవే తోపాసీత్
కథ మస్య ప్రియత్వ మతఃకా. యత్ అస్య ప్రాణస్య స్థిత్యై స్థిత్యర్థం జగత్
శేషః అకృత్యాని అయాజ్యయాజనాదీని కురుతే అప్రాణస్య మృతస్య కిన్నభవే
న్న కిమపీత్యర్థః. ఇతి విద్వాన్ య ఇదం ప్రాణబ్రహ్మ భజ త్యుపాస్తే తం ప్రాణః
క్వాపి న జహాతి సర్వ మవతి దైవం పదం ప్రాప్నోతి. ౧౫౭

శ్లో॥ చక్షు ర్భ్రహ్మహి చక్షు రాయతన మస్యాభిం ప్రతిష్ఠా భజే
దేన తస్యైమితి ప్రమాణ మవనా య చ్చక్షుషా వీక్షితమ్
నై వావశ్యత ఏత దస్తి న పరం సేవేత విద్వా నిదం
య స్తం నై వ జహాతి చక్షు రవతి ప్రాప్నోతి దైవం పదమ్. ౧౫౮

వ్యా.-చక్షుర్హి చక్షురభిమానిదేవతైన బ్రహ్మ అస్య చక్షుః కరణ మాయ
తన మభి మాకాశః ప్రతిష్ఠా ఏన చ్చక్షు ర్భ్రహ్మ సత్య మితి భజేత్. యత్
అవనా లోకే చక్షుషా వీక్షితం ప్రమాణం భవతి అవశ్యత ఏత దైహికం
నై వాస్తి పర మాముష్మికం చ నాస్తి యో విద్వా నిదం చక్షుర్భ్రహ్మ సేవేత తం
చక్షు రైవ జహాతి. ప్రాణీ జాత్యేకవచనం సర్వే ప్రాణిన ఇత్యర్థః. త మవతి
దైవం పదం త మేతి ప్రాప్నోతి. ౧౫౮.

శ్లో॥ శ్రోత్రం బ్రహ్మ శరీర మస్య కరణం శ్రోత్రం ప్రతిష్ఠా నభః
సేవే తైన దనస్త మి త్యయతి య న్నాస్తం దిశాం పూరుషః
అశ్రోత్రస్య భవేన్న కిం కుశలధీ ర్య సేవతేఽదో న తం
శ్రోత్రం క్వాపి జహాతి సర్వ మవతి ప్రాప్నోతి దైవం పదమ్. ౧౫౯

వ్యా.-శ్రోత్రం శ్రోత్రాభిమానిదేవతా బ్రహ్మ. అస్య కరణ మిద్రియం
శ్రోత్రం శరీరం నభః ప్రతిష్ఠా ఏన దనస్త మితి సేవేత. యత్పూరుషః దిశా
మస్త మవసానం నాయతి న ప్రాప్నోతి అన్తా దిశవ వ శ్రోత్రబ్రహ్మైతిభావః.
అశ్రోత్రస్య కిన్న భవేత్. యః కుశలధీ ర్విద్వా నదశ్రోత్రబ్రహ్మ సేవతే తం
శ్రోత్రం క్వాపి న జహాతి సర్వ మవతి దైవం పదం ప్రాప్నోతి. ౧౫౯

శ్లో॥ హృద్భృహ్మయతనం హృదస్య భవతి వ్యోమ ప్రతిష్ఠా బుధోఽ
యే దానన్త ఇతీద మశ్చుతి సుతో ౭నేన స్త్రియాం య త్సుతమ్
కిం స్యా ద్వా ౭మనసో య ఏన దయతే విద్వాన్మన స్తం బుధం
నైవ క్వాపి జహతి సర్వ మవతి ప్రిహ్నతి దైవం పదమ్. ౧౬౦

వ్యా.—హృదయాభిమానిదేవతా హృదేవ బ్రహ్మ. అస్య హృదస్తో
కరణ మాయతనం భవతి వ్యోమ ప్రతిష్ఠా భవతి. బుధ ఇదం మనోబ్రహ్మ ఆన
న్త ఇ త్యయే ద్భజేత, య దనేన మనసా ప్రత్యుపస్థాపితాయా మితి శేషః. స్త్రియాం
సుత మనురూపం పుత్ర మశ్చుతి ప్రిహ్నతి. పురుష ఇతి శేషః. అమనసః కిం వా
స్యాత్. యో విద్వా నేన స్మనో బ్రహ్మయతే భజతే తం మనః క్వాపి నైవ
జహతి సర్వ మవతి దైవం పదం ప్రిహ్నతి. ౧౬౦

శ్లో॥ బ్రహ్మాదం హృదయం తదస్య హృదయం స్థానం ప్రతిష్ఠా నభ
స్సేవేత స్థితిరి త్యదో హృదయగం సర్వం య దేత జ్జగత్
కిం స్యా ద్వా ౭హృదయస్య యః కుశలధీ రేన ద్భజేత స్వచి
త్తం నేదం హృదయం జహ త్యవతిచ ప్రిజ్యేతి దైవం పదమ్. ౧౬౧

వ్యా.—ఇదం హృదయం బుద్ధి ర్బ్రహ్మస్య త త్ప్రసిద్ధం హృదయం
స్థాన మాయతనం హృదయాభిమానిదేవతా బ్రహ్మ కరణం హృదయస్తు స్థాన
స్తస్యేతి పూర్వపదేవ బోధ్యమ్. మనస శ్చన్ద్రమా దేవతా బుద్ధిస్తు ప్రజాపతి రితి
వివేకః. నభః ప్రతిష్ఠా అదోహృదయబ్రహ్మస్థితి రితి సేవేత. యద్యన్మా దేత త్సర్వం
జగద్భదయగం హృదయాశ్రయమ్ అహృదయస్య కింవా స్యాత్. కుశలధీః
యః ఏనత్ హృదయబ్రహ్మ భజేత తమిదం హృదయం క్వచిదపి నైవ జహతి
సర్వః ప్రిణీత మవతిచ దైవం పదం త మేతి. ౧౬౧

శ్లో॥ ఇష్టో నామ పుమా నివభాతి నయనే నవ్యే త మిన్ద్రిం విదుః
ప్రత్యక్షద్విషపవ హస్త విదితా దేవాః పరోక్షప్రియాః
వత్స తస్య విరాజితి ప్రివిదితా వామాక్షి పుంసాపిణీ
సంస్తావస్తు తయో ర్హృదభ్ర మనయో రన్నస్తు హృల్లోహితమ్. ౧౬౨

వ్యా.—బ్రహ్మజ్ఞానసాధనాని వాగ్బ్రహ్మద్యుపాసనా న్యుక్తాని. తదుపాసనై
శ్చుద్ధచిత్తోహి బ్రహ్మ జ్ఞాతం శక్నోతి కిచ్చ యోషిదాదా వగ్నిబుద్ధిరివ వాగా
దౌ బ్రహ్మబుద్ధి ర్విధేయే త్యుక్తత్వేన యోషిదాదిగాణాగ్న్యతిరేకేణ ముఖ్యా
గ్నివ ద్వాగాదిగాణాబ్రహ్మతిరేకేణ ముఖ్యం బ్రహ్మస్తీతిచ ప్రతిపత్తి స్ఫులభా

అథ తస్యైవ జ్ఞేయస్య బ్రహ్మణః జాగరాదిద్వారా జ్ఞానార్థ మాహ ఇన్ధ్రణ్యత్వాది. ఇన్ధ్రోనామ ఇన్ధ్ర ఇతిప్రసిద్ధః పుమాన్ పురుషః సవ్యే నయనే విభాతి ఏవం దీప్త్యతిశయ త్వే నేన్ద్రం సన్తమపి తమిన్ద్రం వినుః పరోక్షేణేతి శేషః. తత్ర హేతు మాహ. దేవాః ప్రత్యక్షద్విషణ్ణి పరోక్షప్రియాణ్ణిచ విదితాః హస్తేత్వద్భుతే. ప్రత్యక్షనామ గ్రహణం ద్విషన్తి పరోక్షనామగ్రహణాత్తు ప్రీయస్తే దేవాణ్ణి దేవస్యాస్య దక్షిణాక్షిపురుషస్య ఇన్ధ్రణ్ణి ప్రత్యక్షనామ పరిత్యజ్య ఇన్ద్రాణ్ణి పరోక్షం నామ గృహ్యన్తి విద్వాంస ఇత్యర్థః. వామాక్షి పుంసాపిణీ వామనేత్రస్థపురుషస్య రూపా తస్య పత్నీ విరాడితి ప్రవిదితా ప్రకర్షే విదితా. విరాణ్నామకః వామనయనస్థః పురుషః తస్య దక్షిణనేత్రస్థపురుషస్య పత్నీ భవతీత్యర్థః. సచ పురుషస్య పురుషఏవ కథం పత్నీతి వాచ్యం లోకేపి పుండ్రేహస్థితపురుషస్య ప్రీదేహస్థితపురుషఏవ పత్నీతి. నను కోఽసౌ పురుషో దక్షిణాక్షిస్థ ఇతిచే దుక్తవచాయం పూర్వం య శ్చక్షుషా పశ్యతి స జీవణ్ణి. ననూక్తవన పరన్తు య ఏవ దక్షిణనేత్రస్థ స్సఏవ వామనేత్రస్థాపి సహ్యేకస్మిన్ శరీరే జీవద్వయ మస్తి తతః కథ మేకస్యైవ జీవస్య పురుషస్య పతిత్వం పత్నీత్వ భోచ్చత ఇతిచే దుచ్ఛతే కల్పనాయాః కానుపపత్తిః. ఏకస్యైవ జీవస్య దక్షిణాక్షిస్థత్వేన రూపేణ పతిత్వం వామాక్షిస్థత్వేనరూపేణ పత్నీత్వచ్ఛ కల్పతే ఉపాసనాదర్థమితి. వామనేత్రేణ ఘటాదికం గృహ్యన్పురుషః పత్నీ దక్షిణనేత్రేణ తు పతి రితి కల్పితఇతి భావః. సచ దక్షిణనేత్రస్థః పుమాన్ పత్నీ వామనేత్రస్థః పురుషః పతిశ్చేతి వ్యత్యయేన కిమితి స కల్పిత ఇతి వాచ్యం వామనేత్రాపేక్షయా దక్షిణనేత్రస్య ప్రకాశాతిశయ వత్త్వేన పత్నీపేక్షయా పత్యుజ్జ్వానబలాద్యతిశయవత్త్వేనచ తథాకల్పనాత్ ఇతి పత్యా విరాడితి నామతు భోగ్యత్వా త్కృతం విరాడ్భ్యన్నమ్. యథా అన్నం పురుషస్య భోగ్య మేవం పత్నీసి భోగ్యైవేతి పత్నీ విరాడి త్యుచ్యతే. అనేనచ భోక్తృత్వ మిన్ద్రాస్యావగమ్యతే. తతశ్చ అత్తా అన్నం చే త్యేకం మిథున మితి సిద్ధమ్. ఇదం చ మిథునం జాగరితే విశ్వశబ్దవాచ్యం స్వప్నేతు త్రైజనశబ్ద వాచ్యం భవతి. తత్ర త్రైజనమిథునస్య స్థానాదికం దర్శయతి- సంస్తావణి. తయో రనయో రిన్ద్రా స్యేన్ద్రాణ్యాశ్చ హృదభృం హృదయాకాశన్తు సంస్తావః సమ్భూయ సంస్తవం సజ్గతిం కుర్వాతేఽన్యోస్య మత్రేతి సంస్తావః భవతి. హృల్లో హితన్తు హృది వర్తమానో లోహితపిణ్డన్తు తయో రన్నం భోజ్యం స్థితహేతు ర్భవతి. జగ్గ మన్నం తావ ద్వేధా పరిణమతే. తత్ర యత్కృలం తదథో గచ్ఛతి.

యత్సూక్ష్మం తత్పునర్జన్మరాగినా పచ్యమానం ద్వేధా పరిణామతే. తత్ర యో
మధ్యమో రస స్స లోహితాదికృమేణ పాఞ్చభౌతికం పిణ్డ ముపచినోతి యోఽ
ణిష్ఠో రస స్స ఏష లోహితపిణ్డ సైజన స్యాన్న మ్భవతి సూక్ష్మాను నాడీషు ప్రవి
ప్తస్స స్థితిహేతుత్వా దత ఏవాన్నాభావే లిక్ష్వాశ్మన శ్వరీరే స్థిత్యభావః. న
కేవలం త్రైజనస్యైవేద మన్నం కిన్తు విశ్వస్యాపి ద్వయోరపి లిక్ష్వాశ్మత్వావిశేషాత్
యద్యపి 'యోఽణిష్ఠం త న్మన' ఇతి శ్రుతే ర్మనససహోపకారక మన్నం నతు జీవ
స్య. తథాపి మనస్తాదాత్మ్యైభ్యాసా జ్ఞేన స్యాన్న మ్భవతీతి బోధ్యమ్. నను జాగ
రితే వామదక్షిణనేత్రోపాధిద్వయవశా త్పురుష సైక్యకస్యైవ మిధునత్వం కల్ప్య
తాంనామ స్వప్నే హృదయస్థస్య తస్య కథ స్తత్కల్పన మితిచేదుచ్యతే, బుద్ధ్యా
పత్నాస్యసహ హృదయే జీవస్య మిధుసీభావఇతి. హస్త త్త్వి పురుషః పతి ర్బుద్ధిః
పతీతి కల్పయితవ్యే కథ మిదుం కుటిలా కల్పనేతిచే దుచ్యతే. బుద్ధిప్రతిఫలిత
శ్చిదాభావః పతిః సాభానా బుద్ధిస్తు పతీ. నహి నిరాభానాయా బుద్ధేః నిర్బుద్ధే
శ్చిదాభానస్య వా నమ్భవః. తతశ్చ బుద్ధ్యాభానస్వయస్య పురుషత్వం సిద్ధం తచ్చ
బుద్ధ్యాభానస్వయత్వం బుద్ధిప్రతిఫలితచిదాభానే వర్తతే సాభానబుద్ధ్యాంచ వర్త
తఇతి పురుషత్వ ముభయోః పి ఏవంచ వామాక్షిస్థః పురుషః సాభానబుద్ధిరూపః
దక్షిణాక్షిస్థస్తు బుద్ధిప్రతిఫలితచిదాభానరూప ఇతి శ్రుతే రాశయః. ఇయం చ
బుద్ధిః పురుషేణ బాస్యతఇతి బుద్ధి ర్భోగ్యం పురుషో భోక్తా. బుద్ధిపురుషయో
ర్ద్వయోరపి దర్శితలోహితపిణ్డో భోగ్యమితి.

౧౬౨

శ్లో॥ ఏత త్ప్రావరణం తయోస్తు తదిదం యజ్జాలకాధం హృది
ప్రాప్తా యా హృదయా చ్చిరఃసృతి రియం నాడీ సుషుమ్నా తయోః
ఏత చ్ఛాసనీవ దానగ్రాశ్యపి హితాఖ్యాభి సిరాభి స్తతో
భిన్నాహార ఇవైష భిన్నఇవ భా త్యస్మా చ్ఛరీరాత్మనః.

౧౬౩

వ్యా.—హృది యదిదం జాలకాధం నాడీసహస్రీసజ్జతం వస్తు వర్తతే త
దేతత్తు తయో రింద్రోద్దాగ్రోః ప్రావరణ మాచ్ఛాదనం వస్త్ర మితి యావత్. భుక్త
వతో స్సుప్తవతోశ్చ ప్రావరణం హ్యనశ్యకమ్ యా హృదయా చ్చిరః ప్రాప్తా
ఊర్ధ్వం ప్రసృతేత్యధః నేయం సుషుమ్నా నాడీ తయోః సృతిః స్వప్న జ్ఞాగరం
ప్రతి ఆగమనమార్గః ఏతత్పూర్వశ్లోకోక్త మన్నం హితాఖ్యాభిః హితా ఇతిప్రసి
ద్ధాభి సిరాభి రాక్షాభి ద్వారభూతాభిః స్రవ ద్దచ్చ త్ప్రసర త్స నిత్యర్థః. ఆసృ
పత్యపి. గచ్ఛత్యేవ తస్మిథునం ప్రాప్నోత్యేవేత్యర్థః. తత స్తస్మాత్ ఏష లిక్ష్వా

త్సా పురుషః భిన్నాహరణవ వివిక్తాహర ఏవ శరీరోపకారకా దన్నా స్మశ్యమా
 ల్లిక్తోపకారక స్యాన్నస్య సూక్ష్మస్య ప్రవివిక్తిత్వా దతిభావః. ఏవం వివిక్తాహర
 త్వాదేవ అస్మా చ్చరీరాత్మనః దృశ్యమానా దవిచ్ఛద్భి రాత్మత్వే నాభిమతా
 చ్చరీరా త్మూలా దయం లిక్తాత్మా భిన్న ఇవ భాతి భిన్నస్సన్నేవ భాతి. ఇవశబ్ద
 ద్వయ మత్య ఏవాథే వర్తతే నిపాతానా మనేకార్థత్వాత్. ౧౬౩

శ్లో॥ ప్రాచీ ప్రాగసహస్ర్య దక్షిణదిశా ప్రాణా స్తథా దక్షిణే
 పృత్యఞ్చస్త్ర వరాద్దిశోత్తరదిశోఽఞ్చోదిసూర్ధోర్ధ్వగాః
 సావాచీ ది గవాఞ్చపవ సకలాః ప్రాణా స్సమస్తా దిశః
 స్వాత్మత్వేన బుధః పరియాతి తమితి ప్రాణం సమస్తాత్మకమ్. ౧౬౪

వ్యా.-అథ లిక్తాత్మనః పురుషస్య ప్రాణాత్మతాం దర్శయతి - ప్రాచీతి.
 అస్య స్వప్నావస్థాం విహాయ సుషుప్త్యవస్థాం గతస్య ప్రాజ్ఞస్య పురుషస్య
 ప్రాణాత్మనః ప్రాచీ దిక్ ప్రాగసవః ప్రాఞ్చః ప్రాణాః, తథా అస్య దక్షిణ
 దిశా దక్షిణేప్రాణాః అస్య పరాద్దిశా పశ్చిమదిక్తు పృత్యఞ్చః ప్రాణాః. ఉత్తర
 దిశా అస్య ఉదఞ్చః ప్రాణాః ఊర్ధ్వా దిక్ అస్య ఊర్ధ్వగాః ప్రాణాః అవాచీ
 అధరా సా దిక్ అవాచః ప్రాణాః, సమస్తా దిశ స్సకలాః ప్రాణాపవ. త మిమం
 సమస్తాత్మకం ప్రాణం బుధో విద్వాన్ స్వాత్మత్వేన పరియాతి ప్రాప్నోతి.
 కిమేణ విశ్వం స్థూలాత్మానం తైజసే తైజసంచ లిక్తాత్మానం ప్రాజ్ఞే ప్రాణాత్మ
 న్యవసంహరతీశ్చర్చః. విద్వాన్ నాహం స్థూలాత్మా స్వప్న మను స్థూలా
 భావాత్. కిన్తు లిక్తాత్మైవ భవామితి తావ త్ప్రతిపద్యతే. తతః నాహం
 లిక్తాత్మా సుషుప్తా మను లిక్తాభావాత్. కిన్తు సూక్ష్మాత్మైవ భవామితి పృతి
 పద్యతే. ఏవం ప్రాణాత్మా ప్రాజ్ఞఏవాహ మితి మన్యత ఇత్యర్థః. యద్యపి ప్రాజ్ఞ
 స్యాజ్ఞానం కారణశరీరభూతం సూక్ష్మమే వోపాధి ర్నతు ప్రాణాః తథాపి లిజ్ఞస్య
 కారణశరీరే విలయే సత్యపి ప్రాణస్య స్వప్నజాగరయోరివ సుషుప్తావపి సత్త్వా
 త్తత్కారణశరీరం సప్రాణమేవేతి ప్రాణాత్మా ప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తమ్. ౧౬౪

శ్లో॥ సూక్ష్మప్రాణమయ స్స ఏష పురుషో బహిష్కృతః సర్వాన్తరం
 వేదాంతా ఇతి నేతినే త్యుపదిశ స్త్యేనం పుమాంసం పరమ్
 అగ్రాహ్యోఽయ మసజ్గ ఏన మయ తే య శ్చాన్వయం సోఽభయం
 ప్రాప్నో త్యశీ న సంశయో భవతి య త్పుంసో ద్వితీయా ద్భయమ్.

వ్యా.-అథ తంచ ప్రాజ్ఞం ప్రత్యగాత్మ స్యపసంహరే ద్విద్వా నభయం ప్రాప్తు మిత్యాహ - సూక్ష్మేతి. సూక్ష్మప్రాణమయం సూక్ష్మశరీరాభిమానీ ప్రాణాత్మాచ ప్రాజ్ఞ ఏష పురుషః సర్వాంతరం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైవ. ప్రతీచవన కారణశరీరోపాధివశేన ప్రాజ్ఞత్వస్య ప్రాప్తత్వా ద్వస్తుతో నిరుపాధికః బ్రహ్మ భిన్నశ్చ ప్రత్యగాత్మాహ మేవేతి విద్వాక్ పశ్యే దిత్యర్థః. నను నాయం పురుషో బ్రహ్మ కిన్తు వేదాన్తై ర్నేతినేతీతి నిర్దిష్టమేవ బ్రహ్మ త్యతతహ. వేదాన్తాః ఏనం ఘరం సర్వోపాధివినిర్ముక్తం పుమాంసం ప్రత్యజ్ఞ మాత్మానం నేతినేతీతి ఉపదిశన్తి. అయ మగాహ్యోఽనన్తశ్చ. అతప వాస్య నేతి నేతీతి నిషేధవిధయా నిర్దేశః య ద్యయం గాహ్య స్సాన్య త్త్వి. విధిముఖేనైవ ప్రతిపాద్యే తాయ మశ్వాదివత్. అగాహ్యత్వం బాహ్యసన్తత్వాచేన కరణం హి సర్వం స్వసంస్పృష్ట మవభాసయతి అనన్తే త్వస్మిన్ కథం కరణసన్తః స కథమపీతి. యశ్చ యస్తు విద్వాక్ అద్యయ మేన మయతే ఆత్మత్వేన ప్రాప్నోతి. అహంబ్రహ్మస్మీతి సాక్షాత్కారో తీతియావత్. సః ఆభయం ప్రాప్నోత్యేవ. అత్ర ఉక్తార్థే సంశయో నకర్తవ్యః. తత్ర హేతు మాహ. యద్యస్మా త్పుంసః మర్త్యస్య ద్వితీయా ద్వస్తునః వ్యాఘ్రాదిలక్షణా ద్భయ మ్భయతి జాయతే ప్రత్యగాత్మం స్వద్వితీయత్వా న్న భయలేశావకాశః ప్రత్యగాత్మానం ప్రాప్తస్య అద్వితీయత్వంచ ప్రత్యగాత్మః ఏకమే వాద్వితీయంబ్రహ్మేతి శ్చుత్వా కణ్డతప వోక్తం. నచ బ్రహ్మైవాద్వితీయం నతు ప్రత్యగాత్మేతి వాచ్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీత్యాదిభిః ప్రత్యగాత్మనవవ బ్రహ్మ త్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. బ్రహ్మైవహి బుద్ధా వుపలభ్యమానం తప్రత్యగాత్మే త్యుచ్యతే త్యనన్త దుక్తమ్. తస్మా నభయకామేన ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైకమేవ ప్రతిపత్తవ్యమ్.

౧౬౫

శ్లో॥ కింజ్యోతిః పురుషోఽయ మార్య తరణిజ్యోతి ర్గతేఽస్తం రవౌ

కింజ్యోతి ర్నను సోమ్య శీతకిరణజ్యోతిశ్చ చంద్రో గతే

కింజ్యోతి ర్భగవన్న సౌమ్యదహనజ్యోతిశ్చ శాన్తేఽనలే

కింజ్యోతిః పురుషో భవ త్యయ మరే నాన్జ్యోతి రి త్యుచ్యతే. ౧౬౬

వ్యా.-విజ్ఞాన మానందం బ్రహ్మ త్యుక్తం తత్ర జ్ఞానస్వరూపత్వ మాత్మన స్థాపయతి - గురుశిష్యసంవాదముఖేన కింజ్యోతిరితి. హే ఆర్య గురో అయం దృశ్యమానః పురుష శ్శిరఃప్రాణ్యాదిలక్షణః లజ్జై రాత్మత్వేనాభిమతః కార్యకరణ సజ్ఘాతః కింజ్యోతిః కింజ్యోతి ర్యస్య స కింజ్యోతిః కేన జ్యోతిషా ఘటాదివస్తు జానాతి

కిం స్వస్మా ద్వ్యతిరిక్తేన యద్వా అవ్యతిరిక్తేనేతి ప్రశ్న రాశయః. గురురాహ-
తరణిజ్యోతిరితి. తరణి సూర్యః జ్యోతి ర్యస్య స తథోక్తః. ని శ్వస్థకారే యస్య
కస్యాపి వ్యవహార స్యాభావా త్సూర్యోదయ మారభ్యైవ సర్వవ్యవహార
మభ్యుత్. సూర్యేణైవ జ్యోతిషా పురుష స్సర్వం జానాతీతి సజ్ఞాతవ్యతిరిక్తమేవ
జ్యోతిరితి భావః. నను సూర్యఏవ యది పురుషస్య జ్యోతి స్తస్మి రవా వస్తం
గతే సతి పురుషో జ్యోతిరభావా నిర్వ్యవహార ఏవ స్యాత్. నతు తథా భవతి
నిశ్వసి వ్యవహారదర్శనా దిత్యభిప్రాయః పృచ్ఛతి శిష్యః రవా వస్తంగతేనతి
పురుషః కిం జ్యోతిరితి. నాహం తరణికేవ పురుషస్య జ్యోతిరితి వదామి కిన్తు తరణి
ర్జ్యోతిరితి వదామి తతశ్చ తరణివ జ్యోతిరస్తరమపి భవత్యేవ సజ్ఞాతవ్యతిరిక్తమి
త్యభిప్రాయ న్నాహ గురు శిష్యమృతి హే సోమ్య ప్రియసర్వస శిష్య శీత
కిరణజ్యోతిః. పురుషో భవతి నిశాయాం పురుష శ్చంద్రేణైవ జ్యోతిషా వ్యవహార
తీత్యర్థః హే భగవత్ చంద్రే గతే అస్తమితే యద్వా అనుదితే చకారా
త్సూర్యే అస్తమితే ని శ్వస్థకారే పురుషః కింజ్యోతిరితి. హే సోమ్య దహనజ్యోతిః
దీపాదిరూపేణాగ్నినైవ జ్యోతిషా పురుషో వ్యవహారతీత్యర్థః. అనలే శాస్తే
నిర్వాణే దీపే ఇత్యర్థః చా చ్చంద్రసూర్యయో శ్చాభావే అయం పురుషః కింజ్యోతి
ర్భవతి. అరే శిష్య వాఙ్మోతిః శబ్దజ్యోతి ర్భవతీ త్యుచ్యతే. అథకారేపి ఘీంకారాదీ
స్పృష్టవిశేషా శ్రుత్యా గజోఽయం శున కోఽయమితి వ్యవహరతి పురుష ఇతి శబ్ద
ఏ వాస్య జ్యోతిః సచ శబ్దః సజ్ఞాతా దన్యఏవ.

౧౬౬

శ్లో॥ సూర్యాచంద్రమసో రస్తమితయో శ్చాస్తేనలే వాచి వా
శాంతాయాం పురుషో భవ త్యయ మహో కింజ్యోతి రాఖ్యాహి మే
ఆత్మజ్యోతి రసౌ తదా భవతి య స సమ్యాత్మనా జ్యోతిషా
చాస్తే పర్యయతేచ కర్మ కురుతే సోఽయం విపర్యేతి చ.

౧౬౭

వ్యా.-తథా సూర్యాచంద్రమసో రస్తమితయో స్సతోః అనలే శాస్తేనతి
వాచివా శబ్దేచ శాంతాయాం సత్యా మహో గురో అయం పురుషః కింజ్యోతి
ర్భవతి మే మహ్య మాఖ్యాహి శృపయా బ్రాహి. తదా అసౌ పురుష ఆత్మ
జ్యోతి ర్భవతి తదే వోపపాదయతి యస్యస్మాత్ హే సోమ్య సోఽయం
పురుషః సత్త్వనా జ్యోతిషా అస్తే ఉపవిశతి పర్యయతే గచ్ఛతి చ కర్మ
కురుతే సపర్యేతి ఆగచ్ఛతి చ సత్త్వా త్పురుషస్య సర్వవ్యవహారహేతు
రాత్మజ్యోతిరేవ. అతేగం బోధ్యమ్. ఆససగమనాదివ్యవహారహేతుస్తావ

జ్యోతి రితిపరిస్థిమ్. జ్యోతిష స్స త్వే వ్యవహారసత్త్వం తదభావే తదభావ ఇత్యన్వయ
 వ్యతిరేకప్రమాణ్యాత్. యో యేన జ్యోతిషా వ్యవహరితి తస్మా త్తజ్యోతి ర్వ్యతిరి
 క్తమేవ సూర్యజ్యోతిషా వ్యవహరతః పురుషా త్సూర్యజ్యోతిషో భిన్నత్వదిర్భూతాత్. తత
 స్సక్ష్మాతః పురుష స్తావ న్న జ్యోతిః సర్వభాషి సక్ష్మాతభిన్నేనై వ జ్యోతిషా భవితవ్య
 మితి. తచ్చ సక్ష్మాతభిన్నం జ్యోతి ర్న తావ దాదిత్యః ఆదిత్యేనతి వ్యవహారసత్త్వ
 మిత్యన్వయసత్త్వేపి ఆదిత్యాభావే వ్యవహారాభావఇతి వ్యతిరేక స్యాసత్త్వాత్, ఆదిత్యా
 భావవత్త్వం నిశాయాం చస్త్రజ్యోతిషా వ్యవహారిదర్శనాత్. కింఞ్చ ఆది
 త్యే సతి వ్యవహారసత్త్వ మిత్యన్వయోపి దుష్ప్రసవ ఆహ్ని సిద్ధానిస్య పురుషస్య
 వ్యవహారాదర్శనాత్. ఏవం చంద్రాగ్నిశబ్దేష్యసి నాన్వయన్యసి రేకప్రమాణ మస్తీతి
 న తేషాం జ్యోతిష్త్వమ్. ఏవం సూర్యాదీనాం చతుర్థాం జ్యోతిష్త్వే ప్రత్యా
 ఖ్యాతే పారిశేష్యా దాత్మైన పురుషస్య జ్యోతిరితి సిద్ధమ్. అన్వయవ్యతిరేకప్ర
 మాణంచ విద్యతేఽతి, ఆత్మజ్యోతిస్స త్వే వ్యవహారసత్త్వం తదభావే తదభావ
 ఇతి. స చాత్మా ఆస్తరోపి సక్ష్మాతా ద్భిన్నేవ బాహ్యనా మాదిత్యాదిజ్యోతిషాం
 సక్ష్మాతభిన్నత్వగర్భనా దితి. నను సక్ష్మాతః స్వానతిరిక్తేనై వ జ్యోతిషా వ్యవహరితి,
 చక్షుష స్సక్ష్మాతా దనతిరిక్తత్వాత్. చక్షుషైవ పురుషస్య దర్శనాదిసర్వస్యవ
 హగసిద్ధి రితిచే న్నైవమ్, చక్షుషా శ్రవణాదివ్యవహారాణా మసిద్ధేః. నచ
 ఆసనగమనకర్మకరణగమనా నీహోక్తాని చక్షుషైవ సిద్ధస్తితి వాచ్య మన్ధస్యా
 ప్యాసనాదినమ్భవాత్, చక్షుష్కతోపి పాణిపాదరహితస్య తదసమ్భవాచ్చ, ఆసనాదిక్రియాణాం
 సర్వక్రియోపలక్షణత్వాచ్చ. తర్హి చక్షురాదీని జ్ఞానకర్మేంద్రి
 యాణి దశజ్యోతీంషీతి బ్రూమ ఇతిచే న్నైవమ్, స్వప్నే చక్షురాద్యభావేఽపి
 వ్యవహారిదర్శనాత్, జాగ్రతి చక్షురాదినత్వే వ్యస్తఃకరణేఽన్యత్ర గతే సతి
 వ్యవహారాభావదర్శనాచ్చ. తర్హి సక్ష్మాతానతిరిక్త మస్తఃకరణమేవ జ్యోతిరితి
 బ్రూమ ఇతిచే న్నైవమ్, బహిరింద్రియసాహ్యభావే కేవలాస్తఃకరణస్య వ్యవహారా
 హేతుత్వాత్, స్వప్నేఽస్తఃకరణస్య ప్రతిబద్ధత్వాచ్చ. నచ సక్ష్మాతానతిరిక్త,
 ప్రాణో జ్యోతి రితివాచ్యం, ప్రాణస్య జడత్వాత్, ప్రాణేషు సత్స్వపి సుషుప్తౌ
 వ్యవహారాదర్శనాత్. తస్మా త్సక్ష్మాతాతిరిక్తవ వాత్మా సక్ష్మాతస్య జ్యోతిః, కింఞ్చ
 జ్యోతిషో జ్యోతి ర్నాస్తి అనవస్థాదోషాత్. తతశ్చ యేన సర్వ మవభాస్యతే
 తజ్యోతి రేకమేవ భవితు మర్హతి. తచ్చ న సూర్యచంద్రాగ్నియః. లోకే భాసక
 త్వేన ప్రసిద్ధా నైజోమయా ఏతే త్రియ ఏవహి చక్షుషా భాస్యమానత్వా దేతేషాం
 నాపి శబ్దో వేదాదిరూపః యజ్ఞాదిసర్వపదార్థావభాసకోపి శబ్దః శ్రోత్రేణావ.

భాస్యత ఇతి. నచ చక్షుః శ్రోత్రం చేతి జ్యోతిర్ద్వయ మితి వాచ్య మేకమేవ జ్యోతి రిత్కుక్తత్వాత్. సహి చక్షుషా శ్రోత్రం శ్రోత్రేణ చక్షుర్వా భాస్యతే, యేన తయో రేకతరమేవ జ్యోతిరితి నిర్ధార్యత. ప్రత్యుత తే చక్షుశ్రోత్రే మనసా భాస్యతే ఇతి మనఏవ జ్యోతిః. తచ్చాంతఃకరణం సుఖాదిమదాత్మనా భాస్యత ఇత్యా త్తైవ జ్యోతిః. అనేనై వాత్మనా మనఆదయ స్సర్వే ౭వభాస్యంత ఇతి. ఉక్తశ్చ శ్రుత్యంతరే ౭యమర్థః. తస్య భాసా సర్వమివం విభాతీతి. అయ మాత్మా సజ్జాతా ద్భిన్న ఏవ. కార్యకరణాత్మకే సజ్జాతే జ్యోతిష్త్వస్య ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్. కార్యం దేహః స తావజ్జడ ఇతి సర్వసమ్మత ఏవ. కరణాని చక్షురాదీ న్యంతఃకరణంచ తేషాం జ్యో తిష్త్వ మజ్జ జనాభిమతం ప్రత్యాఖ్యాతమేవ. తస్మా త్పురుషస్య సర్వవ్యవహారా స్పదం జ్యోతి రాత్మైవ.

౧౬౭

శ్లో॥ ఆత్మా౭సౌ కతమ స్స యో హృది పుమా నస్తఃప్రభః ప్రాణగో
విజ్ఞానాత్మక ఏష సచ్చరతి నా లోకౌ సమానో ధియా
చిత్తే ధ్యాయతి చింతయన్నివ చల త్యస్మిం శ్చల న్వా విభా
త్యేష స్వప్నముపేత్య లోక మిమ మత్యేత్యేవ మృత్యోః పదమ్.

౧౬౮

వ్యా.-ఆత్మైవ జ్యోతి రిత్కుక్తే గురుణా పృచ్ఛతి శిష్యః. సో౭సా వాత్మా కతమ ఇతి. కింశబ్దా ద్బృహదానాం నిర్ధారణే డతమచ్. చక్షురాదీనాం సూర్యా దీనాంచ జ్యోతిహమ్నధ్యే క ఇత్యర్థః. నచ చక్షుస్సూర్యాదివ్యతిరిక్త స్వాత్మనః కథ న్తదంతఃపాతిత్వం యేన తన్నిర్ధారణం స్యాదితి వాచ్యం, చక్షురాద్యన్యతమ ఏవాత్మైతి భాన్త్యా పృష్టత్వా చ్చిష్యేణ కతమ ఇతి. యద్యాత్మా చక్షురాద్య న్యతమః తర్హి తేషామ్నధ్యే కతమ ఆత్మా. యదితు చక్షురాదిభ్యో భిన్న ఆత్మా తర్హి స ఆత్మా కఇతి ప్రశ్నాభిప్రాయః. గురు రాహ- యః అస్తఃప్రభః అస్తర్జ్యోతిః బుద్ధివ న్న బహిర్జ్యోతి రిత్వర్థః. విజ్ఞానాత్మకః జ్ఞానస్వరూపః. ప్రాణ గః ప్రాణేషు వర్తమానః పృథ్వీషు పాషాణస దితిభావః. తేన ప్రాణవ్యతిరిక్త ఇతి సిద్ధమ్. హృది బుద్ధౌ వర్తమానః బుద్ధ్యపాధిక ఇత్యర్థః. పుమా౭ పురుషః స ఆత్మైతి పూర్వేణాన్వయః. విజ్ఞానమయ ఆత్మైవ స్వయంజ్యోతి రిత్వర్థః. నను నాయ మాత్మా స్వయంజ్యోతిః. కిన్తు చక్షురాదికరణేషు సూర్యాదిదేవేషు చ సత్త్వేవ ఘటాదిక మవభాసయతి నతు స్వత ఏవేతి ప్రాప్తే జాగ్ర త్యాత్మన స్స్వ యంజ్యోతిష్త్వస్య వివిచ్య దర్శయితు మశక్యత్వా త్స్వప్నే చక్షుస్సూర్యాదిజ్యోతి

రస్తరశూన్యే ఆత్మన స్వయం జ్యోతిష్త్వం దిదర్శయిషు రాహ - ఏష ఇత్యాది. ఏష నా జీవః ధియా నమానః సత్. బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యాసం ప్రపన్నస్సన్నిత్యర్థః. ఘట మవభాసయ న్నాలోకో ఘట కారమివ బుద్ధి మవభాసయ స్సయం బుద్ధ్యాకారం ప్రపన్నస్సన్నితిభావః లోకా ఇమం లోకం పరం లోకంచ సజ్చురితి ప్రాప్నోతి. బుద్ధి ర్యం లోకం గచ్ఛతి స్వయం తం లోక మాప్నోతీత్యర్థః. స్వతః పూర్ణస్య పురుషస్య గత్యాద్యభావా దితిభావః కథ మయం బుద్ధా లోకద్వయం గచ్ఛన్త్యాం గచ్ఛతీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ. చిత్రే ధ్యాయతి సతి పుమా నయం చింతయన్నివ భాతి, న కేవలం బుద్ధేవాయం నమానః కిన్తు సజ్ఘాతే నాపీత్యాహ. అస్మిన్ సజ్ఘాతే చలతి సతి ఏష చలన్వా చలన్నివ విభాతి. ఏష ఆత్మా స్వప్న ముపేత్య బుద్ధౌ స్వప్నన్త్యాం సత్యాం స్వయమపి స్వప్నన్నివ భూత్యేత్యర్థః. మృత్యోః కర్మావిద్యాదేః పదం రూప మిమం లోకం కార్యకరణసజ్ఘాత మత్యేతి అతిక్రామతి. సజ్ఘాతతాదాత్మ్యాధ్యాసం పరిత్యజతీ త్యర్థః. ౧౬౮

శ్లో॥ సోఽయం వా పురుష శ్శరీర మభినమ్పన్నో భవత్ పాప్మణిః

సంస్మృష్టో భవతి ప్రయంస్తు విజహత్యేవాఖిలాత్ పాప్మనః

ద్వే స్థానే భవతోఽయ మస్యచ పరో లోక స్త్రుతీయస్తయోః

సద్భ్యం స్వప్నపదం వసన్నిహ పుమాన్ స్థానద్వయం పశ్యతి. ౧౬౯

వ్యా.-యథైకస్మిన్ దేహే సుప్తో భూత్వా పురుషో మృత్యో రూపాణ్యత్యేతి ఏవం దేహా ద్దేహాంతరం గచ్ఛన్నపీత్యాహ - స ఇతి. సోఽయం పురుషః శరీర మభినమ్పన్నో భవత్ శరీర మభినమ్పద్యమానస్సత్, శరీరే ఆత్మభావ మాపద్యమానస్సన్నితియావత్. పాప్మణిః పాప్మనమవాయిభిర్ధర్మాధర్మాశ్రయైః కార్యకరణై రిత్యర్థః. సంస్మృష్ట స్సంయుక్తో భవతి. ప్రయత్ మ్రియమాణస్తు అఖిలాత్ పాప్మనో విజహత్యేవ. సజ్ఘాతతాదాత్మ్యాధ్యాసం పరిత్యజతీత్యర్థః. నచ కార్యకరణాని సర్వాణి సాక్షాదేవ పరిత్యజతీతి వాచ్యం ముక్తే రన్యత్ర కరణవియోగాభావా త్పురుషస్య. తస్మాన్మరణే శరీరస్య సాక్షాద్వియోగే సత్యపి న కరణానాం సాక్షాద్వియోగః స్వప్నేతు శరీరస్యాపి న సాక్షాద్వియోగః. యద్యపి పూర్ణస్య పురుషస్య కేనచి త్సంయోగో వియోగోవా కల్పయితుం న శక్యతే తథాపి బుద్ధేః కేనచి త్సంయోగవియోగసత్త్వా త్తదధ్యాసా దాత్మ నోపీతి బోధ్యమ్. ఏతేన బుద్ధిక్రమేన వాత్మనో జన్మమరణలక్షణో జాగ్రత్స్వప్నలక్షణశ్చ సంసారో న స్వాభావిక ఇతి సిద్ధిమ్. అస్య పురుషస్య అయం

లోకః పరలోకశ్చేతి ద్వే ఏవ స్థానే జన్మసి భవతః. అతీతానా మనా గతానాం చానేకేషాం జన్మనాం పరజన్మస్యే వాస్తర్థావా దేతజ్జన్మన త్చైకత్వాత్. సతు తృతీయం స్థాన మస్తీత్యేవకారార్థః. నను జాగ్రత్స్వప్నా వేవ స్థానద్వయం కిం నస్యా దతతహ. సస్థ్యం సస్థాభవ మిహలోకపరలోకయో ర్మధ్యే వర్తమాన మిత్యర్థః. స్వప్నపరస్తు తయోః తృతీయం త్రయాణాం పూరణం స్థానం భవతి. నను ద్వే ఏవ స్థానే ఇత్యుక్తం కథ స్తృతీయస్థానసద్భావ ఇతిచే దుచ్యతే. యథా గ్రామయో స్సన్నిర్ధామో న భవతి ఏవం ఇహపరలో కాఖ్యస్థానయో స్సన్నిః స్వప్న స్థానం న భవతి. తృతీయః స్థానం స్వప్న ఇతి తూప చారా దుక్తమ్ స్థానసన్ధా స్థానత్వస్య. నను ఇహలోకాఖ్యం స్థానం ప్రత్యక్ష మేవేతి న తత్ర విపరీతివ త్తి. పరలోకస్థానస్తు అప్రత్యక్షమితి కథ స్తస్యాభ్యుపగమోఽత ఆహ. ఇహ సన్ధ్యే స్థానే వసన్తిష్ఠౌ పుమాన్ స్థానద్వయ మిహపరలోకద్వయం వశ్యతి. తస్మా దిహలోకవ త్పరలోకోపి పురుషేణ స్వప్నే దృశ్యత ఏవేతి పరలో కోఽప్యభ్యుపగస్తవ్య ఏవ.

౧౬౯

శ్లో॥ జీవోఽయం హి యదాక్రమః పరపదే స్వాక్రమ్య తం చాక్రమం
పాష్మానం వివిధం ప్రపశ్యతి తథాఽనన్దంచ నానావిధమ్
మాత్రా మత్ర సమాకలయ్య పురుషో లోకస్య హత్వా తనం
నిర్మాయ స్వరుచారుచం కలయతే య త్త త్స్వయమ్భా ఆయమ్.

౧౭౦

వాచ్య.-కథం స్వప్నే తిష్ఠ స్థివ ఉభా లోకౌ వశ్యతి. తత్రాహ - జీవఇతి. హి యస్మా దయం జీవః పరపదే పరలోకే ప్రతిపత్తవ్యే యదాక్రమః యదా శ్చయః తం చ తమేవాక్రమ మాశ్చయం జ్ఞానకర్మలక్షణం స్వాక్రమ్య సుష్టు ఆ శ్చీత్య వివిధం పాష్మానం దుఃఖం ప్రపశ్యతి తథా నానావిధ మానన్దంచ ప్రప శ్యతి తస్మా దుభా లోకౌ వశ్యతీతి పూర్వేణాన్వయః. యద్వా హిః ప్రసిద్ధా. వశ్యతీతి ప్రసిద్ధ మిదమేవ దర్శనం లోకద్వయదర్శన మిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. అతేదం బోధ్యమ్. స్వప్నస్తావ ద్వాసనామయః. అనుభవజన్య స్సంస్కారో వాసనా. ప్రా యేణ జాగ్రత్స్వభూతసజాతీయా ఏవ పదార్థాః స్వప్నే దృశ్యస్త ఇతి నః పత్యక్షః. అననుభూతపస్తువిషయవాసనాఽయోగా దననుభూతం వస్తు స్వప్నే నైవ దృశ్యేత స్మృతితుల్యత్వా త్స్వప్నస్య. స్మృతి వత్స్వప్నోపి వాసనామయఇతి హ్యుక్తమ్. ఏవంపతి క్వచి త్స్వప్నే ఇహజన్మ న్యననుభూతమపి వస్తుపలభ్యతే. తేన

స్వప్నే దృష్టస్య తస్య వస్తునః జ్ఞాంతరానభూతత్వ మనుమీయతే. తత
 శ్చ పరలోకసిద్ధిః. ఏవ మిహపరలోకయో రనుభూతమేవ వాసనామయం స్వప్న
 ప్రపంచం జీవః పశ్యతీతి కృత్వా జీవ ఉభా లోకా పశ్యతీ త్యుచ్యతే.
 స్వప్నే తథా జ్ఞానకర్మాశ్రయ స్సన్నేవ జీవ ఇహలోకం పరలోకంవా ప్రప
 ద్యతే. తత్ర యాభ్యాం జ్ఞానకర్మవిశేషాభ్యా మిహలోకం ప్రతిపన్నః తాభ్యా
 మేవ స్వప్నే ప్రైహికవాసనామయాని సుఖాని దుఃఖాని చానుభవతి. యా
 భ్యాం పునర్జ్ఞానకర్మవిశేషాభ్యాం పరలోకం ప్రతిపన్నః తాభ్యామేవ స్వప్నే పార
 లోకీకాని సుఖాని దుఃఖాని చానుభవతి. నచ ప్రారబ్ధకర్మణః పరలోకప్రదస్య
 పరలోకేనసహైవ నష్టత్వా త్కథం తే నేదానీం పారలోకీకసుఖదుఃఖానుభవ
 ఇతి వాచ్యం, వాసనానూపేణ కర్మణ స్సత్త్వాత్. నహి జ్ఞానంవినా ప్రారబ్ధకర్మ
 ణోపి భోగమాత్రా నిర్మూలం నాశః. తస్మా ద్యథా అతీతాన్య ప్యనుభూతాని
 సుఖదుఃఖాని వాసనామయాని స స్తీ త్యభ్యుపగమ్యతే. ఏవ మతీతమపి కర్మవాస
 నానూప మ స్తీ త్యభ్యుపగస్తవ్య మన్యథా అనుభూయమానయోః పారలోకీకసుఖ
 దుఃఖసజాతీయయోః స్వాప్నికయో సుఖదుఃఖయో ర్నిర్దేతుకత్వావత్తే. యది
 హేతుం వినాపి కార్యం భవతీ త్యుచ్యతే తర్హి ముక్తేరే వాసిద్ధిః. అజ్ఞానరూపహే
 త్వభావేపి సంసారరూప కార్యోదయావత్తే ర్ముక్తావపి. తస్మా త్స్వప్నదర్శనబలా
 త్పరలోకాస్తిత్వ మనుమీయత ఇతి. అథ యదర్థం స్వప్న ఉక్త స్త దిదానీం
 పురుషస్య స్వయం జ్యోతిష్వనిర్ధారణం కరోతి. అత్ర స్వప్నావస్థాయాం పురుష
 ఆత్మా లోకస్య స తస్య మాత్రా మేకదేశ మవయవం వాసనాత్మకం భా
 నూపం సమాకలయ్య సమ్యగాచ్ఛిద్య గృహీత్వా తనం స్థూలశరీరం హత్వా పాత
 యిత్యా నిస్సమ్మోఘ మాపాద్య జీవే హి స్థూలశరీరాభిమానం త్యక్త్వా స్వాపం
 గతేనతి దేహణాయం నిశ్చేష్టః పతతి శయ్యామ్యాన్. నిర్మాయ శరీరాంతర
 మితిశేషః. మాయామయం శరీరాంతరం నిర్మాయ యద్వా తను మిత్య స్యాత్త్రా
 ప్యవ్యయః తనం మాయామయా మితిభావః. నిర్మాయ స్వరుచా ఆత్మరూపేణ
 జ్యోతిషా రుచం మాత్రామయాం భా మస్తఃకరణవృత్తిప్రకాశ మితియావత్.
 కలయతే సాక్షాత్కారోతి యద్యస్మా దేవం తత్తస్మాత్ అయం పురుషః అత్ర
 స్వప్నే స్వయమ్భూః. స్వయమేవ భాసతఇతి స్వయమ్భూః, స్వయంజ్యోతిః స్వయ
 మేవ భాసయతీతివా స్వయమ్భూః. ఆదిత్యాదిదేవతానగృహీతచక్షురాదికరణ
 నిరపేక్ష స్సన్నేవ స్వవిషయం సర్వ మవభాసయతి. స్వయంచ భాసతఇతి స్వప్నే

పురుష స్వయంజ్యోతి ర్భవతి. యథా స్వప్నే పురుషః స్వయంజ్యోతిః తథా జాగ్రత్సవి అవికార స్సదైకరూపః పురుషోహి నిత్యః జ్ఞానస్వరూపః. యథా ప్రకాశాత్మా వహ్ని స్సర్వదాపి ప్రకాశాత్మైవ న కదాచిదపి వ్యభిచర త్యగ్నేః ప్రకాశః. ఏవం జ్ఞానాత్మాన మాత్మానం జ్ఞానం కదాచిదపి న వ్యభిచరితి. తచ్చ జ్ఞానం స్వయంప్రకాశ మన్యాయభాస్య త్వే న త్యనవస్థాదోమాత్. త్మణికవిజ్ఞానస్తు ఆత్మనై తన్యావభాస్యమేవేతి న త త్స్వయంజ్యోతిః. అతః పారిశేష్యా దాత్మైక ఏవ స్వయంజ్యోతిః. యదన్యా నవభాసయ త్సదాత్మానమ వ్యవభాసయతి తత్స్వయంజ్యోతి రితి లక్షణమ్, న చాన్య దీపాదా వ్యభిచారః, దీపాదే రాత్మాన భాసకత్వాభావాత్. న హ్యస్థమ్ప్రతి దీపాది రాత్మాన మవభాసయతి. యద్వా స్వయమ్భాసమానత్వమేవ స్వయంజ్యోతిష్త్వమ్. దీపాదిస్తు చక్షురాదాన త్యేవభాసతే నతు స్వయమితి న తత్ర వ్యభిచారః. అథనా అనన్యావభాస్య త్వే న త్యన్యావభా సకత్వం తత్ దీపాదా విశేషణంశాభావా న్నాతివ్యాప్తిః, నను జీవో మాత్రా ముపాదాయ తనుం నిర్ణాయ స్వరుచా రుచ మవభాసయతీత్యస్య కోర్థ ఇతిచే దుచ్యతే. జాగ్రద్విషయం బుద్ధ్యతిరిక్తం సర్వమపి కార్యకరణసజ్ఞాతం నిర్వాప్యపాశ్చ కృత్య మాయయా కఞ్చి ద్విలక్షణం సజ్ఞాత మన్యం నిర్ణాయ తదాకారయా బుద్ధివృత్త్యా సంయుజ్య యథాసుస్కారం బ్రాహ్మణోఽహం ఙ్గరిదోఽహమి త్యేవ మభిమన్యమానః మాయాకల్పితరథాదివిషయాకారపరిణతబుద్ధివృత్తుపారాధనైత న్యప్రకాశేన సర్వంసాక్షాత్కర్వ స్వర్తత ఇతి. యద్యేవం స్వప్నేపి సజ్ఞాత స్సూ ర్యాదిజ్యోతీంషిచ వర్తంత ఏవేతి కథం స్వప్నే స్వయంజ్యోతిష్త్వ మాత్మనో నిర్ధా రయితుం శక్యత ఇతిచే దుచ్యతే. దేహో దృహిరే వాదిత్యాదయ స్సన్తి నతు దేహస్యాన్తరితి సర్వో లోకో నిశ్చినోతీతి తద్బ్రహ్మేద ముక్తం. యద్వా జీవః స్వప్నే స్వయమేవ సూర్యాదీన్ రథాదీన్ సజ్ఞాతం చ మాయయా నిర్ణాయావభాసయ న్భాసత ఇతి స్వప్నే పురుషః స్వయంజ్యోతి రితిచ్యతే. జాగ్రతితు సూర్యాదయో రథాదయ సజ్ఞాతశ్చ పరేణ నిర్మితా ఏవేతి న తత్ర స్వయంజ్యోతిష్త్వ మాత్మ నోఽవధారయితుం శక్యత ఇతి. కిచ్చ జాగ్రతి సర్వ మిదం జీవేన న భాస్యతే జీవ స్యాసర్వజ్ఞత్వా దసర్వశక్తిత్వాచ్చ. కిన్తు ఈశ్వరేణై వావభాస్యతే. స్వప్నేతు సర్వం జగ దీశ్వరసహితం జీవేనై వావభాస్యత ఇతి స్వప్నే జీవః స్వయంజ్యోతి ర్భవతి. నచ స్వప్నేపి జీవస్య కథం సర్వావభాసకత్వ మితి వాచ్యం, సర్వసృష్టృత్వాదితి. నచ జీవః స్వనియంతార మపి కథ మిశ్వరం సృజేదితి వాచ్యం, స్వభక్తకవ్యాఘ్రాదేరపి జీవేన సృజ్యమానత్వదర్శనాత్. నచ ఈశ్వరఏవ స్వప్నప్రపంచస్యాపి సృష్టా

జాగ్రత్ప్రపంచమితివాచ్యం, స్థిరభూమ్యాదిప్రపంచకల్పయితు రీశ్వరస్య క్షణిక
 స్వప్నప్రపంచకల్పయితృత్వకల్పన స్యాయుక్తత్వాత్. జీవవచ స్వజ్ఞానకర్మభ్యాం
 జాగ్రత్ప్రపంచమపి సృజితీతి మతేతు. జాగ్రత్ప్రపంచం జీవ స్వయంజ్యోతిరేవ. నచ
 స్వానర్థకరప్రపంచసృష్టిః స్వస్య కథం జీవస్యేతి వాచ్యం, జ్ఞానకర్మపరతన్త్రీత్వాత్.
 పరతన్త్రీహి పరవ్రయుక్త స్వానర్థమపి కర్మ కురుతే. నచ జ్ఞానకర్మణో ర్జడత్వా
 త్కథం తత్పరతన్త్రీయం చేతనస్య జీవస్యేతి వాచ్యం, జ్ఞానకర్మద్వారా జీవ
 స్వేశ్వరపరతన్త్రీత్వాత్. న చేశ్వరవచ జీవజ్ఞానకర్మానురోధీ సకా సృజితీతి వాచ్యం,
 తస్యేశ్వర స్యాక్రియత్వాత్. మాయయా తస్య సృష్టృస్య ముపపద్యత ఇతిచే దత
 ఏవ కేచి దీశ్వరమేవ సృష్టార మాహు రాజాగ్రత్ప్రపంచస్య. నచ తన్నాప్రయేన
 స్వప్నప్రపంచస్యా పీశ్వరవచ సృష్టేతి వాచ్యమ్, ప్రత్యుక్తత్వా దస్య. నచ
 లీలయా క్షణికం స్థిరంవా ప్రపంచం కల్పయ తీశ్వరః జీనకర్మజ్ఞానవశాదతి వాచ్యం,
 నిహత్య నిర్మాయేతి శుక్త్యా కణ్ఠతపవోక్తత్వా త్స్వప్నప్రపంచసృష్టా జీవ ఇతి.
 నచ తనుం నిర్మాయే త్యేవోక్త మితి వాచ్యం, వక్ష్యమాణత్వా ద్విధాది
 సృష్టేః కిచ్చ దృష్టినమయవచ స్వప్నజగత్సృష్టిః రజ్జుసర్పాదిర దితికృప్తేన త
 త్సృజ్యతే జీవేన. నచ జీవస్య నైతి త్సామర్థ్య మితి వాచ్యం, సత్త్వా దవి
 ద్యాయాః. వస్తుతస్తు ఈశ్వరవచ జీవభావ మాపన్న ఇతి సిద్ధాంతా జీవసృష్టృః స్వప్న
 ప్రపంచ ఈశ్వరసృష్ట ఇతి వక్తుం యుజ్యత ఏవ. నచానేన న్యాయే నేశ్వరసృష్టజాగ్ర
 త్ప్రపంచాః జీవసృష్ట ఇతి వక్తుం యుజ్యత ఏవేతి వాచ్యం, లింగశరీరావచ్ఛిన్నత్వ
 లక్షణజీవభావావత్రేప్రాగే వేశ్వరేణ మహాభూతానాం సృష్టత్వాత్. అతఏవ
 హి హిరణ్యగర్భం జీవఇతి బ్రువన్తి సృష్టారమపి. మహాభూతసృష్టత్వాభావా
 త్తస్య. తస్మా దీశ్వరనిర్మితే జాగ్రత్ప్రపంచే జీవభావస్వత్వన దీశ్వరభావస్వత్వ
 స్యాపి సత్త్వా జీవ ఏవ సర్వప్రపంచావభాసకః స్వయంజ్యోతి రితి నిశ్చేతుం సశక్యత
 ఇతి, స్వప్నే పురుష స్వయంజ్యోతి రిత్యుక్తం స్వప్నప్రపంచస్య జీవనిర్మితత్వేన
 జీవైకావభావత్వా దితి. నను యదీశ్వరః స్వప్నప్రపంచం న భాసయతి తర్హి స
 స్యా దసర్వజ్ఞ ఏవ న చేష్టావత్తి 'ససర్వజ్ఞ సర్వవి' దితిశ్రితేః ఇతిచే నైవమ్,
 జీవరూపే ణేశ్వరస్య స్వప్నావభాసకత్వసమ్భవాత్. నచ జాగ్రత్ప్రపంచ తదైవేతి
 వాచ్యం జీవేశ్వరయో రుభయోరపి జాగ్రత్ప్రపంచావభాసకత్వసర్వనాత్. కథ
 మితిచే దుచ్యతే. జీవస్య తావ త్వసంసృష్టసర్వవిషయావభాసనం ప్రత్యక్షమ్.
 ఈశ్వరస్య స్వసంసృష్టసర్వవిషయావభాసనస్తు శాస్త్రసిద్ధ మనుమానసిద్ధం, పరో

క్షత్వా దీర్ఘరస్య. యద్వా ఏకైకో జీవః స్వస్వసంస్పృష్టం విషయజాతం యత్కి-
 ఞ్చదే వావభాసయతి సర్వజీవాత్మా ఈశ్వరస్తు సర్వమితి సర్వై ర్జీవై సుర్వం హి
 సాక్షాత్కియతే. స చోక్తన్యాయేన స్వస్వప్రపఞ్చోపి సర్వజీవాత్మకేశ్వరేణ
 సాక్షాత్కియత ఇతి వాచ్యం, ప్రతిజీవం స్వస్వప్రపఞ్చనా మేభదాత్. సహి
 సర్వై ర్జీవై రేకః స్వస్వప్రపఞ్చో భాస్యతే. తస్మా జ్జీవేనైవ స్వస్వప్రపఞ్చో
 భాస్యతే సృజ్యతే చేతి స్వప్నే జీవః స్వయంజ్యోతి ర్భవతి. నను జాగ్రత్సృ-
 పఞ్చః స్వప్నోవా బుద్ధివృత్త్యైవ భాస్యతే నతు జీవేనేతిచే నైవమ్
 బుద్ధివృత్తే ర్జడత్వా జ్జీవేన భాస్యమానత్వాచ్ఛ. నచ బుద్ధివృత్తిహపవిజ్ఞానాతిరిక్-
 నాస్తి జీవప్రకాశ ఇతి వాచ్యం, స్వేన భాసా స్వేన జ్యోతిషేతి శుక్త్యుక్తత్వా
 త్తస్య. అతీంద్రియాధే శుక్తిరేసహి ప్రమాణమ్. స చోపపత్తిహీనా శుక్తి ర్దుర్బ-
 లేతి వాచ్య ముపపత్తేరపి సత్త్వాత్. కథమ్? ఉచ్యతే. ఘటాకారయా వృత్త్యా
 ఘటో భాస్యతే పటాకారయా తు పటో భాస్యతఇతి స సుమృత్తపన్నమ్. తతశ్చ
 వృత్తే రస్థిరత్వం సిద్ధమ్. తేనచ వృత్తే ర్జన్మనాశవత్త్వేన భావ్యం, తౌచ వృత్తిజన్మ-
 నాశౌ కింవృత్త్యా వేద్యేతే ఉతాన్యేన యద్వా స వేద్యేతే. నాద్యః. స్వజన్మనా-
 శయోః స్వగ్రాహ్యత్వాయోగాత్. సహి దేవదత్తజన్మనాశౌ దేవదత్తో జానాతి
 కిన్తు తతోన్య ఏవ యజ్ఞదత్తః. స్వజన్మనః ప్రాకన్వనాశేచ సహి స్వ మస్తి. న ద్వి-
 తీయః. తథాసతి వృత్తే స్వప్రకాశత్వాసిద్ధేః, వృత్తివ్యతిరిక్తజీవప్రకాశసిద్ధేశ్చ.
 కథ మన్యేన వేద్యత ఇత్యేతావతా జీవప్రకాశసిద్ధి రితిచేదుచ్యతే. వృత్తిభిన్నస్య
 వృత్తిగ్రాహ్యస్య ఘటాదే ర్వృత్తిగ్రాహః త్వాయోగా త్పరిశేష్యన్యాయేన తత్పి-
 ధ్ధిరితి. స తృతీయః అవేద్యతే వృత్తిజన్మనాశయోరే వాసిద్ధేః. స హ్యసాక్షికం కిచ్చి-
 దభ్యుపేయ మన్యథా శశశ్శుక్లాద్యభ్యుపగమప్రసక్తాత్. నాపి వృత్తే ర్జన్మనాశౌ నై-
 వస్త ఇతివాచ్యం, సదై కాకారవృత్తిస్థితిప్రసక్తాత్. నచ వృత్తే ర్జన్మనాశౌ వృత్త్యస్త-
 రేణ గృహ్యేతే ఇతివాచ్యం, యద్విషయాకారా యా వృత్తి సా తమేవవిషయం
 భాసయతి నాన్య మితి నియమాత్. అన్యథా ఘటవృత్త్యా పటోపి భాస్యత. నచ
 ఘటవిషయవృత్తివ ధృటవృత్తినాశవిషయా తజ్జన్మవిషయాచ వృత్తి రస్తీతి వాచ్యం
 కిం సా వృత్తి రస్థిరా ఉతస్థిరా. ఆద్యే తజ్జన్మనాశవిషయవృత్త్యస్తరం స్యాత్స్యాఅ-
 ప్యన్యది త్యనవస్థా ద్వితీయే పటాదివిషయాకారవృత్త్యస్తరానుత్పత్తిప్రసక్తః. తస్మా-
 దస్తి వృత్తివ్యతిరిక్తం వృత్త్యవభాసకం వృత్త్యుదయాపాయసాక్షి చాత్మజ్యోతిః.
 ఏతేన విజ్ఞానాతిరిక్తం కేమపి వస్తు నాస్తీతి విజ్ఞానవాదః ప్రత్యుక్తః, విజ్ఞానా-
 తిరిక్త మాత్మజ్యోతి రస్తీతి స్థాపితాత్. కిచ్చి విజ్ఞానాతిరిక్తం ఘటపటాదిబాహ్య

ర్థం కిం త్వం గృహీత్వా నాస్తీతి బ్రూషే ఉతాగృహీత్వా. ఆద్యే విజ్ఞానాతిరిక్తో
 బాహ్యార్థ స్పృష్ఠ ఏవ అసతో గృహణాయోగాత్. ద్వితీయే యది ఘటాదే
 రగృహణం తర్హి ఘటాది రాస్తీతి కథం బ్రూషే అగృహీత స్యానతో
 ఘటాదే ర్వాగ్విషయత్వాయోగాత్. తస్మా ద్విజ్ఞానవాదిన సర్వవ్యవహారలో
 పవ్రసక్తః. పృథివాదినా సాకం వివాదస్యై వాసపపత్తిశ్చ. పృథివాద్యాదే రభా
 వాత్. న చాత్మాతి రిక్తం కిమపి నాస్తీతి వదతో ఽదైవ్వితి నో పీమే దోషాదుష్ప
 రిహరా ఏవేతి వాచ్యం యావద్వ్యవహార మద్వైతినా సర్వస్యాస్తీత్వా భ్యుపగమాత్
 పరమార్థత సర్వవ్యవహారలోప స్వేష్టత్వాచ్చ. ఏతేన శూన్యవాదోపి మాధ్యమి
 కాభిమతిః ప్రత్యుక్తః. దేహజీవవాద ఇన్ద్రియజీవవాదశ్చ సజ్ఞాతాతిరిక్తో జీవః
 స్వప్నం పశ్యతీ త్యనేనైవ నిరాకృతః. జీవస్య స్వప్రకాశత్వస్థావనేనచ జీవాతి
 రిక్తః జీవావభాసకః జీవనియంతా చేత్వరః కశ్చి దస్తీతి ద్వైతవాదో నిరూలితః.
 జీవో జ్ఞానస్వరూప ఇతి స్థావనేనచ జీవో జ్ఞానగుణకఇతి తార్కికాదిమతాని విధ్వ
 స్తాని. ఏవం పరమతనిరాకరణా దీశ్వరాభిన్న స్వయంప్రకాశో జ్ఞానస్వరూపశ్చ
 జీవ ఇత్యద్వైతమతం స్థాపిత మితిసక్షేపః. ౧౭౦

శ్లో॥ యత్రాయం పురుషః స్వపి త్యనది నం నో తత్ర రథ్యా రథా

నో ధుర్యా రథికా న వల్వలసరిత్వాఢోధయో నో ముదః

నానన్దాశ్చ న భూమయో న కుధరా న పాణినో నేతరే

సర్వం తత్ర పుమా నయం కలయతి నేనాత్మనా యద్విధిః. ౧౭౧

వ్యా.-జీవః స్వప్నే సర్వం జగ దవభాసయతి స్వయం సర్వసృష్టృత్వా
 దిత్వక్తం తదేవ సర్వసృష్టృత్వం విశదయతి - యత్రేతి. అయంపురుషః అనుదినం
 ప్రత్యహం యత్ర యస్మిన్ హృద్దేశే స్వపితి తత్ర రథ్యా రాజవీధయః, నో సన్తి; రథా
 నో సన్తి; ధుర్యా రథవాహా నో సన్తి. రథికా న సన్తి. వల్వలసరిత్వాఢోధయో నో సన్తి.
 ముదో న సన్తి; అనన్దా న సన్తి చాత్మముద శ్చ న సన్తి; సుఖసామాన్యాన్యానన్దాః
 పుత్రాదిలాభనిమిత్తా స్సుఖవిశేషా ముదః, ప్రకృష్టసుఖవిశేషాస్తు ప్రముద ఇతి
 వివేకః. భూమయః కురుక్షేత్రాదయః న సన్తి. కుధరా భూధరా న సన్తి. పాణినో
 న సన్తి; ఇతరే అపాణిన్ శ్చ న సన్తి. ఈశ్వరసృష్టం వస్తు కిమపి తత్ర నాస్తీత్యర్థః
 అత్యల్పే హృద్దేశే జగతః స్థిత్యయోగా దితిభావః. నను యది సర్వం తత్ర నాస్తీ
 తర్హి కథ మ్పురుషేణ సర్వ ముపలభ్యతే తత్రాహ. తత్ర అయం పుమాన్ స్వే
 వాత్మనా స్వస్వరూపేణ నతు సాధనాన్తరేణేత్యర్థః. తత్ర సాధనాన్తరాభావా
 దితిభావః. సర్వ బల్వలయతి సృజతి యద్యస్మాదయం పురుషః విధిః విధత్త ఇతి విధిః

కర్తా భవతి. స్వప్నప్రపంచస్య వాసనామయత్వా, తద్వాసనాశ్రయచిత్తవృత్తు
 ద్భవసిమి త్తకర్మహేతుత్వాచ్చ, జీవస్య స్వప్నప్రపంచకర్తృత్వ మితిభావః. ఏతేనే
 శ్వరేణ జీవాతిరిక్తేన స్వప్నప్రపంచః సృజ్యత ఇత్యేవాస్తమ్, మనోరథాదివ
 ద్వాసనామయే స్వప్నప్రపంచే ఈశ్వరసృజ్యత్వాయోగాత్. ఏవం వాసనామయ
 త్వాదేవ మనోరథాదివ తస్యస్వప్రపంచో మిథ్యేతి సర్వో జనః ప్రతిపద్యతే. నహి కో
 పిప్రబుధః స్వదృష్టం రజ్జుసర్పతుల్యం స్వప్నప్రపంచం సత్యం మన్యతే. ఏవం మిథ్యా
 త్వాదేవైత తస్యప్రపంచకల్పయితృత్వ మిశ్వరస్య కల్పయితృ మన్వర్తం. సచ
 తవ మతే జాగ్రత్ప్రపంచస్యాపి మిథ్యాత్వా త్కథం తత్కర్తృత్వ మిశ్వరస్యేతి
 వాచ్యం. కిం త్వం పరమార్థతో మిథ్యాభూతం జగ దీశ్వరః సృజతీదం కథ
 మిత్యాక్షిపసి యద్వా వ్యవహరతః. నాద్యః, పరమార్థత ఈశ్వరస్యైవాభావాత్.
 న ద్వితీయః, వ్యవహరత సత్యత్వా జ్ఞగతః. తస్మా తస్యప్రపంచస్యస్తిష్ఠా పురుష
 ఏవ పురుషేణ సృష్టశ్చ స ప్రపంచః రజ్జుసర్పవ త్తత్ర భ్రాన్తిస్థ ఏవేతి స స్వాప్ని
 కై రాదిత్యాదిజ్యోతిభిః చక్షురాదిజ్యోతిర్భిర్వా పురుషస్య సజ్జీర్ణత్వం, యేన
 స్వప్నే పురుషస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్యం స సిద్ధ్యేత్. యద్యపి జాగ్రత్స్య మాయా
 మయై రాదిత్యాదిజ్యోతిర్భి శ్చక్షురాదిజ్యోతిర్భిర్వా నాత్మజ్యోతిష సృత్యస్యాసజ్ఞా
 ద్వితీయస్య సజ్జీర్ణత్వం సమ్భవతి. తథాపి జాగ్రత్ప్రపంచమిథ్యాత్వ స్యాసర్వసమ్ప్ర
 తిపన్నత్వా తస్యప్రపంచమిథ్యాత్వస్య సర్వసమ్ప్ర తిపన్నత్వాచ్చ, స్వప్నే తావ
 త్సాధిత మాత్మన స్వయంజ్యోతిష్ట్యమ్. తస్మా చ్చక్షురాదిత్యాదిజ్యోతిర్విక్తత్వా
 దాత్మా స్వయంజ్యోతి ర్భవతి స్వప్నే. ససు స్వయంజ్యోతిష్ట్యం వివిక్తజ్యోతిష్ట్య
 మితి హోచ్యతే పూర్వస్తు స్వయమేవ భాసమానత్వ మిత్యైక్త మితి కథం వ్యాఘాత
 పరిహార ఇతిచేత్సా వ్యాఘాతః సమానార్థకత్వాత్. అనజ్జీర్ణమేవ వస్తు స్వయమేవ
 భాసతే; సజ్జీర్ణస్తు న స్వయం దీపవదితి. నను జాగ్రత్ త్యాత్మన సజ్జీర్ణత్వం
 కథం తస్మిన్ విజ్ఞాతే స్వప్నే తదభావో జ్ఞాతుం శక్య ఇతిచే దుచ్యతే. జాగ్రత్తి
 చక్షుసూర్యసాహ్యేన పురుషో ఘటం జానాతి నతు స్వయం. తథాచ చక్షు
 సూర్యజ్యోతి సజ్జీర్ణమే వాత్మజ్యోతిః స్వప్నేతు చక్షు ర్నాస్తి సూర్యోపి నాస్తీ
 తి చక్షుసూర్యసాహ్యభావేపి పురుషః స్వయమేవ ఘటం పశ్యతీతి. నను జాగ్రత్
 తీవ స్వప్నేపి బుద్ధివృత్తిరూపజ్యోతిసజ్జీర్ణమే వాత్మజ్యోతి రితిచే త్సత్యమ్. తథాపి
 బుద్ధ్యాత్మనా వేకీకృత్యై వాయం వ్యవహరః పురుషః స్వపితీతి. కేవలాత్మన
 స్వాప్నో జాగరో వా నహి ఘటతే. బుద్ధౌ స్వపన్త్యా మాత్మా స్వపితీ త్యుచ్యతే.
 తస్మా ద్బుద్ధివృత్త్యవివిక్తమ ప్యాత్మజ్యోతిః స్వప్నే చక్షురాదివిక్తత్వా తస్వయం

జ్యోతి రితుచ్యతే. ఏవం స్వప్నదృష్టుః పురుషస్య బుద్ధ్యవివిక్త త్వేపి బుద్ధివృత్త్యవ
భాసకస్య కేవలాత్మనః బుద్ధివివిక్తత్వా త్వయః జ్యోతిష్త్వం ముఖ్యమేవ. ఇద
మేవ ముఖ్యం స్వయంజ్యోతిష్త్వ మాత్మనః ప్రాగుక్తం స్వరుణా రుచ మవభాస
యతీతి. ౧౭౧

శ్లో॥ ఏకో హంస ఇ హానుభి స్తను మవ స్నవ్యాపృతిం శుక్రిధృ
తౌవర్ణః పురుషోఽమృతో బహి రయన్ రూపాణి నానా సృజన్
స్త్రీభిః ఘేలతి మృష్ట మత్తిచ బిభే త్యవ్యగ్నిసింహా రగ
వ్యాఘ్రాదిభ్య ఇమం న పశ్యతి చ కో వ్యారామ మస్యేక్షతే. ౧౭౨

వ్యా.-స్వప్నదశాయాం జీవస్య యదుక్తం సర్వకర్తృత్వాదికం తదేవ పున
రాహ బుద్ధిసౌకర్యార్థం విస్మయ-మేక ఇతి. ఏకస్సన్నేవ హంసః జాగ్రత్స్వప్నహలోక
పరలోకాదీ స్తాన్తి గచ్ఛతీతి హంసః సౌవర్ణః హిరణ్మయః చైతన్యజ్యోతిః, స్వభావః.
అమృతో అమరణధర్మా పురుషో జీవః. ఇహ స్వప్నదశాయాం శయ్యాయా మితి వా
అవ్యాపృతిం నిశ్చేష్టాంతనం శరీర మనుభిః ప్రాగై రవన్ రక్షన్. శుక్రిధృత్
శుక్రిం శుద్ధ మిద్రియమాత్రాగూపం ధరతీతి శుక్రిధృ ద్భూత్యేతిశేషః.
ఇద్రియమాత్రా ఆదాయేర్థ్యః. బహి దేహాద్బహిః అయన్ చరన్. యద్యపి
దేహాన్తస్థస్య ఏవ స్వప్నం పశ్యతి తథాపి దేహసమ్బంధభావా త్తస్యాకాశస్యైవ
బహిశ్చరత్వ ముపపద్యతే. నానా బహూని రూపాణి వాసనామయాని రథాదీని
సృజన్ సన్ స్త్రీభిః ఘేలతి కీడతి. మృష్ట మన్న మత్తి భక్షయతిచ, అగ్నిసింహో
రగవ్యాఘ్రాదిభ్యః బిభేత్యపి భీతిం యాతిచ. కోపిజన్తుః ఇమం పురుషం న పశ్యతి
అత్యస్తవివిక్తం దృష్టిగోచరావన్ననుపి భాగ్యహీనత్వా స్నపశ్యతి, అస్య పురుష
స్వారామ మారమణ మాకీడనం గ్రామనగరస్త్రిస్సపానాదిరూప మిత్యర్థః
ఈక్షతే పశ్యతి. అత్యస్తవివిక్తః స్వప్నే స్వయంజ్యోతి రాత్మా భవతీ త్యభిప్రాయః.
సస పురుషం కోపి న పశ్యతీ త్యుక్తి రయుక్తా యో న పశ్యతి తస్యైవ పురుషత్వా
దితచే నైవమ్, స్వాప్నికమాయామయసజ్ఞాతాభిమానవాన్ జన్తుః పురుష
మాత్మానం వివిక్తం న జానాతీత్యుక్తే ర్యుక్తత్వాత్. ౧౭౩

శ్లో॥ యస్మా ద్యత్ పురుషః ప్రగృహ్య గతవాన్ దేహాద్బహిః కీడితుం
తత్థానం న తదిద్రియం హి గమయే దన్తైర్హృదౌ దోషితః
బాధిర్యాన్ధ్యముఖ స్తతోఽస్యచ భవే దోగో చికిత్సో బుధై
రిత్యేహ పృథితి ర్భువి సితవతీ మానం పృథక్త్యే విభోః. ౧౭౪

వ్యా.-లోకప్రసిద్ధిర వ్యత్ర ప్రమాణమిత్యాహ - యస్తాదితి. పురుషః యస్తా
త్థానా చ్చక్షురోశకాదేః య దిద్రియం చక్షురాదికం సంస్థారాత్మనా స్థిత మిత్యే
ర్థః. ప్రగృహ్య దేహద్బహిః క్రిడితుం గతవా అన్వై ర్హతా ద్భేదితః స్వాపా
దుత్థాపితః పురుషః త దిద్రియం తత్థానం నై వ గమయే త్ప్రాపయేత్. అవకా
శాభావా టతిభావః. తత స్తస్మా దప్రాపనా దేతోః అన్య దేహినః బుధై ర్భిషగ్భి
రచితోన్వై బాధిర్యాధ్యముఖః రోగః భవేచ్ఛ జాయేతైవ. తస్మా త్సుప్తం న
సమాసా బోధయేదితి భావః. ఇతి భువి స్థితవతీ ఏషా పృథితిః పృసిద్ధిః విభో
ర్జీవస్య పృథక్త్వే సజాతవ్యతిరిక్తత్వే స్వయం జ్యోతిష్త్వే ఇతియావత్. మానం
ప్రమాణం భవతి.

౧౭౩

శ్లో॥ జాగ్ర త్యేష పుమా న్విలోకయతి య తస్వప్నే తదే వేక్షతే
జాగ్రద్దేశక ఏవ త న్న పురుషః స్వప్నే స్వయమ్భాసనః
మైవం స్వప్నపదే పుమా నుపరతవ్యాపారసర్వేద్రియః
సర్వ మృశ్యతి య తస్వయైవ విభయా తస్మా త్స్వయమ్భాసనః. ౧౭౪

వ్యా.-స్వప్నే పురుషస్య స్వయంజ్యోతిష్త్వ మాక్షిపతి కశ్చిత్ - జాగ్రతీతి
ఏష పుమాన్ యదేవ హస్త్యాదికం జాగ్రతి విలోకయతి తదేవ స్వప్నే ఈక్షతే.
యస్మాదేవం తస్మాత్ పురుషః స్వప్నే జాగ్రద్దేశగ ఏవేతిహేతోః స్వయమ్భా
సనః స్వయంజ్యోతి ర్నభవతి. జాగ్రతి యస్మిన్ దేశే పురుషో హస్త్యాదికం పశ్యతి
స్వప్నేపి తస్మిన్ దేశఏవ హస్త్యాదికం పశ్యతీతి న జాగ్రత్స్వప్నయో ర్దేశభేదః. తత
ఏవ న పదార్థభేదోపీతి కృత్వా జాగ్రతీవ స్వప్నేపి సూర్యాదీనాం చక్షురాదీనాం చ
జ్యోతిషాం సత్త్వా న్న పుమాన్ స్వప్నే స్వయం జ్యోతిరితి నిధారయితుం శక్యత
ఇత్యభిప్రాయః. ఆహ సిద్ధాంతీ - మైవమితి. ఏవం మానుంస్థా ఇతిశేషః.
అయం పుమాన్ స్వప్నపదే స్వప్నస్థానే హృదయాభ్యే ఉపరతవ్యాపారాణి
సర్వా ణీద్రియాణి యస్య న ఉపరతవ్యాపారసర్వేద్రియ స్సన్ స్వయైవ విభయా
జ్యోతిషా సర్వం పశ్యతి యద్యస్మా దేవం తస్మా త్పురుషః స్వప్నే స్వయమ్భా
సనః భవతి.

౧౭౪

శ్లో॥ జీవోఽయం హృదయామ్బురే పరసుఖం భుక్త్వా సుషుప్తా వథ
స్వప్నం ప్రత్యుపయాతి కర్మవశతః స్వప్నే చ య త్పశ్యతి
పుణ్యం పాప మనేన చాననుగతో బుద్ధాన్త మాపద్యతే
దృష్ట స్తత్ర విహాయ యాతిచ పున స్వప్నం హ్యసజ్గ స్తతః. ౧౭౫

వ్యా.-ఏవం జీవస్య స్వయంజ్యోతిష్త్వం ప్రసాద్యాథ సాధయ త్వసంకల్పమ్-
జీవశ్చితి. అయం జీవః సుషుప్తౌ హృదయామ్బురే పరసుఖం భుక్త్వా అనుభూయ
స్థూలభుగ్విశ్వః ప్రవివిక్తభుక్తజన ఆనందభుక్ప్రాజ్ఞశ్చితి సుషుప్త్యవస్థాయాం
ప్రాజ్ఞస్య జీవస్యానందభోగనత్వాత్, సుఖ మహా మన్వాప్న మిత్యుక్తిత స్మృత్యా
చ తస్మానుమేయత్వాత్. అథ కర్మవశతః స్వప్నం స్వప్నస్థానం ప్రతి ఉప
యాతి. యథాగతం పున రాగచ్ఛతీత్యర్థః. స్వప్నే చ తస్మిన్ యత్పుణ్యం సుఖం
పాపం దుఃఖంచ పశ్యతి అనుభవతి తేనానేన పుణ్యేన పాపేన చాననుగతః అయు
క్త స్సన్నేవ బుద్ధాంతం జాగరితస్థాన మాపద్యతే ప్రాప్నోతి. తత్ర జాగ్రతి దృష
మనుభూతం పుణ్యం పాపం చ విహాయ పునః స్వప్నం స్వప్నస్థానం యాతి చకారా
త్సుషుప్తిం వా యాతి. హి యస్తా దేవం తత స్తస్మాదయం జీవః అనన్తః కేనచిదపి న జ
రహితః ఏవ మసంకల్పాదేవ నాస్య మృత్యు రితిభావః. నను జీవో నానన్తః, పుణ్యపాప
కర్మత్వా దితిచే నైవమ్. కిం త్వం జీవం స్వప్నే పుణ్యపాప కర్తారం మన్యసే
ఉత జాగ్రతి యద్వా సుషుప్తౌ. నాద్యః, తదానీం క్రియాకారకఫలాభావాత్.
నచ ప్రతీయమానత్వా త్సన్తేవ తానీతి వాచ్యం, రజ్జునర్పవ నిర్భాత్యా
త్తేషాం ప్రాతిభాసికానామ్. ఉక్తంహి న తత్ర రథా న రథయోగా ఇత్యాదినా
స్వప్నస్థానే రథాదిరాహిత్యం శ్చుక్త్యైవ. నాపి సుషుప్తౌ తదానీం క్రియాది ప్రతీతే
రేవాభావాత్ అథ జాగ్రతి కరోతీతి ప్రాప్తం న చైతదపి యుజ్యతే, జాగ్రత్యపి
దేహేంద్రియాదిసంక్లాతస్యైవ. కర్మత్వా దాత్మని కర్మత్వప్రతీతే రాభిన్దిత్వాత్.
ఉక్తంహి భగవతా గీతాయామ్ 'అనాదిత్వా నిర్గుణత్వా త్వరమాత్మానయ
మవ్యయః, శరీరస్థాపి కాంతేయ న కరోతి న లిప్యతే' ఇతి ఏవ మకర్మత్వాదే
వాత్మా నజాయతే, అన్యథాహి కర్తు రాత్మన స్వాదేవ, జన్మ తత్ఫలానుభవార్థ
ముపభోగం వినా కర్మక్షయానుపపత్తేః. నచ జాయతా మాత్మాపీతి వాచ్యం,
'నజాయతే మ్రియతే వేతిశాస్త్ర విరోధాత్. నచ సజ్జాత స్వాచేతనస్య కథం కర్మ
త్వ మితి వాచ్య మాత్మచైతన్యాభాసేన తదుపపత్తేః. నచ సజ్జాత స్వేహౌవ
సప్తత్వా త్కథం లోకాంతరే ఫలోపభోగ ఇతి వాచ్యం, శరీరస్య సప్తత్వేపి లింగ
స్యానప్తత్వాత్. తస్మా ల్లింగమేవ కర్మ భోక్తృ జాయతే మ్రియతే సంసరతి చేతి
స్థితమ్. నను పుణ్యం పాపం పశ్యతి జీవశ్చితి జీవస్య ఫలభోక్తృత్వ ముక్త మిహౌ
వేతి కథ మభోక్తృత్వం జీవస్యేతిచే నైవమ్, పశ్యతి సాక్షాత్కరోతీత్యర్థాత్.
సహి సాక్షిణ స్సాక్ష్యసమ్మన్యః, సుఖదుఃఖయ్యోర్భోగో లింగస్యైవ, తత్సాక్షాత్కార

మాత్రీస్తు జీవస్యేతిభావః; తస్మాదనన్త ఏవాయమ్. నను స్థానత్రయసమ్బంధసత్త్వా జ్జీవస్యానన్తత్వ మయుక్తమితిచే నైవమ్, స్థానత్రయవ్యతిరేకస్యైవ సాధిత త్వాత్, స్వప్నాంతా ద్బుద్ధాంతం బుద్ధాంతా త్సుషుప్తం సుషుప్తా త్స్విప్నాంతంచ గచ్ఛతీతి. నచ స్థానత్రయవ్యతిరిక్తస్యాపి స్థానత్రయసంక్షోభస్తేవ స్థానత్రయం క్రమేణ గచ్ఛతీ త్యుచ్యమానత్వా దితివాచ్యమ్, సర్వవ్యాపిన్ జీవస్య కుతశ్చి త్త్వచి ద్దమనాద్యయోగాత్, గమనాదిక ర్తృబుద్ధితాదాత్మ్యాభ్యాసేన జీవస్య తదుపచారాత్ భ్యాయతీవలేలాయతీ వేతిశ్చితే. తస్మాజ్జగత్స్వప్నసుషుప్తయో బుద్ధిధర్మా ఏవ న జీవధర్మా ఇతికృత్వా జీవోఽనన్తఏవ, నిర్ధర్మక త్వాత్. న చైవం బుద్ధేరేవ స్వప్నే స్వయంజ్యోతిష్త్వం సిద్ధమితి వాచ్యం, బుద్ధే రాత్మనా భాస్యమా నత్వాత్, బుద్ధా జాగ్రదాదిభోక్తృత్వేన విక్రియమాణాయాం సత్యా మాత్మా హి కేవలం పశ్యతి సాక్షీ చేతిశ్చితే. న చ తురీయ ఏవ సాక్షీతి వాచ్యం, య స్తురీయ సుషుప్త విశ్వ స్తైజసః ప్రాజ్ఞశ్చ భవతి బుద్ధితాదాత్మ్యాభ్యాసాదితి. నచ బుద్ధి తాదాత్మ్యాభ్యాసే సతి కథ మనన్తత్వం జీవస్యేతి వాచ్య మాభ్యాసికసమ్బంధస్య వాస్తవానన్తత్వాభాదక త్వాత్. తస్మా త్థానత్రయభోక్తృభోగ్యవగ్దావభాసకః పురుషోఽనన్తఏవ, యథా ఘటావభాసక స్సూర్యో ఘటేనానన్తః. నను ఘటావభా సకస్య సూర్యప్రకాశస్య ఘటాకారతా స్తీతి ఘటాకారేణ సనన్తఏవ సూర్యప్ర కాశః. తథాబుద్ధ్యాద్యవభాసకస్య చైతన్యస్య బుద్ధ్యాద్యాకారతా స్త్యేవేతి బుద్ధ్యా ద్యాకారేణ సనన్తఏవ పురుష ఇతిచే నైవమ్, యథా బుద్ధి ర్ఘటరూపేణ పరిణ తా సతీ ఘట మవభాసయతి తథా ఆత్మా విషయరూపేణ పరిణత స్స నిష్కయం నావభాసయతి, నిరవయవత్వే నాపరిణామత్వా దాత్మనః. అతఏవ న సూర్యప్ర కాశసామ్యమ ప్యాత్మనః, సూర్యప్రకాశస్య సావయవత్వా త్సూర్యవత్త్వాచ్చ. కిన్తు కేవల మవభాసయత్వేవేతి న విషయాకారసన్తప్రసజ్ఞః పురుషస్య. నచ జీవజగతో రాభాస్యభాసకత్వరూపసమ్బంధసత్త్వా జ్జీవో నానన్త ఇతివాచ్యం, తత్స మ్బంధస్యాపి కల్పితత్వాత్. నహి వస్తుతో జగ దస్తి యేన తద్భాసకత్వ మస్య భవే ద్వాస్తవమ్, 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ, నేహ నానాఽస్తి కిన్చి' నేతిహి వస్తుస్థితిః నచ శశవిషాణవ దనత్వే జగతః కథ మ్మి తీతి రితివాచ్యం. నహి వయం జగ న్మాయయాపి నాస్తితి బ్రూమః, యేన జగత శ్శశవిషాణ తౌల్యం స్యాత్. న హ్యద్వైతినః విజ్ఞానవాదిబౌద్ధవ ద్వాహ్యర్థస్య సుతరా మవ లాపం బ్రువన్తి. నచ తస్మాన్న విజ్ఞాన మృతేఽస్తి కిన్చి త్త్వచి త్కదాచి ద్విజవస్తుజాతమితి పరాశరస్మరణా ద్విజ్ఞానాతిరిక్తబాహ్యర్థాభావ ఇష్ట ఏ వాద్వై

తినా మితి వాచ్యమ్, వస్తుస్థితిపరిదర్శనపరత్వా తత్స్మరణస్య. అథవా ఆత్మని
మాయయా కల్పిత మిదం జగదాత్మవ్యతిరేకేణ నాస్తి రజ్జుసర్పో రజ్జువ్యతిరేకేణ
వేత్స్యభిప్రాయ స్మరణస్య తస్య. తస్మా చైతన్య మేకమేవ మాయయా జగ
దాకారేణ ప్రతిభాతీతి మాయాకల్పితజగతా సహ సమ్బంధాభావా ద్బాలకల్పిత
మతేన గగనస్వేవ పురుష స్యానజ్గత్వం యుక్తమేవ. ౧౭౫

శ్లో॥ కూలద్వద్వమి వానుయాతి బలవా న్మతోన్యైయ మస్తద్వయం
కామా త్కర్మవశాచ్చ నీడమివ తత్సాయం శ్రీమార్తో ద్విజః
అస్తద్వద్వవిహారతోభ్రవిహృతే రస్తం తృతీయం స్వయం
ధావత్యేవ న యత్ర పశ్యతి పుమాన్ స్వప్నంచ కామఞ్చకమ్. ౧౭౬

వ్యా.-స్వప్నాన్తాదికం గచ్ఛతి జీవ ఇత్యుక్తార్థే దృష్టాంత మాహ- కూలేతి.
బలవాన్ నాదేయేన సోతసా అహార్యో మత్స్యః కూలద్వద్వమివ అయం జీవః
కామా త్కర్మవశాచ్చ అస్తద్వయం స్వప్నాంతం బుద్ధాంతం అనుయాతి
అనుసంభరతి. క్రమేణేతిశేషః. తత్తతః అభ్రవిహృతే రాకాశసంభారాత్
శ్రీమార్తః ద్విజః పక్షి శ్యేనాదిః సాయం నీడమివ అస్తద్వద్వవిహారతః
శ్రీమార్తోయం జీవః తృతీయ మస్తం సుషుప్త్యాఖ్యం స్వయమేవ ధావతి శ్రీమా
పనయనార్థ మితిభావః. యత్ర తృతీయే అస్తే పుమాన్ జీవః కఞ్చన కమపి
స్వప్నం న పశ్యతి. కమపి కామం న కామయతి ఇతి శేషః. స్వప్న ఇవ జాగ్రత్వపి
సర్వాధానా మ్నిధ్యాత్వా త్వప్నం న పశ్యతీ త్యనేనైవ జాగరితమపి న పశ్యతీతి
లభ్యతే. స్వప్నజాగ్రతోరివ సుషుప్తే జీవస్య నాస్తి ప్రవఞ్చప్రతీతి రితి పరమార్థః.
మాస్తు ప్రవఞ్చప్రతీతిః తత్కామః పున రస్తీతి ప్రాప్తే ఉక్తం కామం చ నకామ
యత ఇతి కామోపి నాస్తీత్యర్థః. ఏతేన జీవస్యానజ్గత్వం సిద్ధం, జాగ్రతీన కర్తృ
త్వస్య స్వప్న ఇవ కామయితృత్వస్య చాభావాత్. యద్యపి జాగ్రత్వపి కామ
యితృత్వ మస్తి జీవస్య తథాపి స్వప్నే కామయితృత్వ మేవాస్తి న కర్తృత్వ మితి
కృత్వా జాగ్రత్స్వప్నవైలక్షణ్యార్థం తథోక్తమ్. - తతశ్చ జీవస్య స్వప్నే కామ
బంధః, జాగ్రతి కర్మబంధః, సుషుప్తౌ తదుభయాభావా ద్బంధాభావ ఇతి సిద్ధమ్ -
ఏవం కామకర్మబంధాభావాదేవ సుషుప్తౌ జీవ సుఖభు గాస్తే. కామకర్మణీ ఖలు
దుఃఖజనకే. కథమితిచే దుచ్యతేకామితస్యాలాభే లభ్యస్య నాశేచ దుఃఖమితి కామో
దుఃఖహేతుః. కర్మణ శ్చమహేతుతయా దుఃఖహేతుత్వం ప్రసిద్ధమేవ. తస్మాత్తా
మమయా త్వప్నాత్ ఫలైర్లమయా జ్ఞాగ్రతశ్చ విలక్షణైవ సుఖమయీ సుషుప్తిః. ౧౭౭

శ్లో॥ నాడ్య స్సన్తి హితా స్సహస్రమిహ నః సూక్ష్మాః కచాగ్రాదలం
నీలశ్వేతకడారలోహిత హరిద్వర్ణై ర్నైః పూరితాః

లింగం సప్తదశాత్మకం చ సతి తా స్వత్యచ్ఛ ముద్వాసనం

ప్రీహ స్త్యశ్వరథాదిరూపకలితం భాతి స్వయం స్వప్నకే. ౧౭౭

వ్యా.-జీవన్య సంసార ఆవిద్యకవవ నస్వాభావిక ఇత్యుక్తం; సాచావిద్యా
యది స్వాభావికీ తర్హి జీవ స్వానిర్మోక్షవవ; య ద్యాగస్త్యకీ, తర్హి మోక్ష స్వాదేవ;
తస్యా శ్చాగస్త్యక త్వే కా వోపపత్తిః కథంవా నభవ త్యాత్మధర్మోఽవిద్యా ఇతి
శక్త్యా మవిద్యాయా స్వర్వానర్థభూతాయా సుతత్త్వానధారణార్థ మాహ-
నాడ్యిత్యాది. నః జీవన్య ఇహ దేహే కచాగ్రాద ప్యల మతిశయేన సూక్ష్మాః
నీలః, శ్వేతః, కడారః పిఙ్గలః, లోహితః, హరిత్ హరితః, ఏతద్వర్ణైః ర్నైః పూరి
తాః హితాః హితనామ్నయః సహస్రం నాడ్య స్సన్తి. తాసు నాడీషు సప్తదశా
త్మకం ప్రాణపంచకం జ్ఞానకర్తృన్ద్రియదశకం మనోబుద్ధిశ్చేతి సప్తదశ. తదాత్మ
క మత్యచ్ఛ మతిస్వచ్ఛం స్ఫటికమణివ దితిభావః; ఉద్వాసన ముద్భూతవాసనం
వాసనాశ్చయ మితియావత్. లింగం వసతి వర్తతే. తదేవ లింగం స్వప్నకే స్వప్నే
స్వయం ప్రీహ స్త్యశ్వరథాదిరూపకలితం సద్భాతి. వాసనామయత్వా త్స్వప్నప్ర
పంచస్య ఇతిభావః. ౧౭౭

శ్లో॥ సుప్తః పశ్యతి వాసనాత ఇతి య చ్ఛత్రూః ఘ్నత స్తస్కరాన్

వ్యాఘ్రాదీ న్సమిరే పతన్త మపిచ స్వం ప్రత్యయోఽయం మృషా

యజ్జాగ్రద్భయ మేష పశ్యతి పున స్వప్నే తదేవేక్షతే

భీహేతా వన తీదమేవ సకలం జాతం హ్యవిద్యావశాత్. ౧౭౮

వ్యా.-సుప్తః పురుషః వాసనాతః వాసనావశాత్ స్వం ఘ్నత శ్చత్రూ
తస్కరాన్ వ్యాఘ్రాదీన్ హింసాంశ్చ వన్యచృగాన్ పశ్యతీతియత్, అపిచ తథా
సుమిరే గర్తే పతన్తం స్వం పశ్యతీతియత్, సోఽయంప్రత్యయః మృషైవ కిం
బహునా ఏష జీవః య జ్ఞాగ్రద్భయం పశ్యతి భీహేతా వనత్యపి స్వప్నే తదేవ
భయ మిక్షతే. తస్మాత్ అవిద్యావశాదేవ స్వప్నే ఇదం సకలం శత్రుితస్క
రాదికం జాతం భవతీతిశేషః. హిః ప్రసిద్ధా జాగ్రద్వాసనాజన్యః శత్రుితస్కరాది
లక్షణ స్ఫుర్వోపి స్వప్నోఽవిద్యామయ ఏవేతి పరమార్థః. ౧౭౮

శ్లో॥ యోఽయం జాగ్రతి దేవ మాకలితవాన్ స్వప్నే స తం వీక్షతే

రాజా జాగ్రతి య స్స పశ్యతి పుమాన్ స్వప్నే ప్రభుం స్వం పునః

బుద్ధి జ్ఞాగ్రీతి యస్య సోఽహ మితి స స్వప్నేపి పశ్య త్యజం
సర్వాత్మాన మసా వముష్య సహజ స్సర్వాత్మభావో విభోః. ౧౭౯

వ్యా.-యః పురుషః జాగ్రీతి యం దేవ మాకలితవా నుపాసితవాః స
తం దేవం స్వప్నే వీక్ష తే పశ్యతి. దేవోపాసనాత్మికయా విద్యయా అవిద్యాయా
స్తిరోహితత్వా దితిభావః. యః జాగ్రీతి రాజా స పుమా న్పున స్స జీవన్తు స్వప్నే
స్వ మాత్మానం ప్రభుం పశ్యతి మన్యతే -యస్య విదుషః జాగ్రీతి సోహం బ్రహ్మ
హమితి బుద్ధి ర్నిశ్చయః సః స్వప్నేపి సర్వాత్మాన మజమేవ పశ్యతి. అముష్య
విభో ర్జీవస్య అసా సర్వాత్మభావః సహజః స్వాభావికః. స్వత స్సర్వాత్మత్వా
జీవస్య. ఏతేన యస్య స్వప్నేఽప్యహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానోదయ స్సవవ తత్త్వ
దర్శి నాన్య ఇతిసిద్ధమ్. ౧౮౦

శ్లో॥ విద్యా యస్య గతేతి దార్ఢ్య మభయం మోక్షం స యాయా ద్బుధో
లోకోఽయం పరమోఽస్య యస్యతు గతా కాష్ఠా మవిద్యాపరామ్
మూఢ స్స స్వ మయ త్యపూర్ణమివ తత్కామీ భృశం ఖద్యతే
స్తమ్బాంతాం చ గతిం ప్రయా త్యపరమోలోకోఽయ మస్యోచ్యతే ౧౮౦

వ్యా.-ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా విద్యా అహంబ్రహ్మాస్మీతివిద్యా యస్య దార్ఢ్యం
పరాం కాష్ఠాం గతా స బుధః అభయం మోక్షం స్వాభావికీం స్థితిం యా
యాత్. అయం మోక్షోఽస్య జీవస్య పరమో లోకః; యస్యతు అవిద్యా
పరాం కాష్ఠాం గతా సమూఢః. స్వం పూర్ణమ ప్యాత్మాన మపూర్ణమి వాయతి
మన్యతే. తత్తతః కామీ భూత్వా భృశం ఖద్యతే స్తమ్బాంతాం గతి మథో
గతించ ప్రయాతి. అయ మస్య పరమో లోక ఇత్యుచ్యతే, అస్వాభావికత్వా దితి
భావః. తస్మా దవిద్యాయా ఆగస్త్యకత్వా ద్విద్యయా మోక్ష ఉపపద్యత ఏవేతి
పరమార్థః. నను తల్పే సుఖంశయానస్య పురుషస్య స్వప్నే అరణ్యగమనం వ్యా
ఘ్రాదిదర్శనం గర్హతనం రోదనం చేత్యాదిసర్వ మావిద్యకం భవతునామ, కథ
మ్మున జ్ఞాగ్రీతిచే దుచ్యతే, స్వప్నే పదార్థానామివ జాగ్రీద్భావానా మపి మా
యామయత్వావిశేషాత్. సహి నిర్వికారస్య పరిపూర్ణస్య పరవయవస్య నిర్ధర్మక స్వా
త్మనః సంసార ఉపపద్యతే వినా మాయాం. తస్మా న్మాయామయవ వాస్య సంసారః.
మాయాయా శ్చాగస్త్యకత్వే నాత్మధర్మత్వాభావా ద్విద్యయా నివృత్తి రుపపద్యత
ఏవ. ఆగస్త్యకస్య సర్వస్యాపి నాశో హ్యవర్జనీయః. నను య ద్యవిద్యా ఆగస్త్యకీ
త్వే కస్మాడ్ధేతో రియ మాగతా బ్రాహ్మీ తే మితిచే దుచ్యతే, స్వతఏవేతి. నచ

తావతా స్వాభావిక్యేవేతి వాచ్య మాగతత్వాత్. న చేద మప్రమాణం 'మా'యా
చావిద్యా చ స్వయమేవ భవతీ'తి శ్రుతేః ప్రమాణస్య సత్త్వాత్. సచ కథ మవిద్యా
స్వయమేవ భూతేతి వాచ్యం, నాతిశక్యసీయత్వా దవిద్యాయా మృషాభూతానూః
వస్తుత ఆత్మ న్యవిద్యాయా స్తత్కృతప్రపఞ్చస్య వా కాలత్రయే ప్యభావాత్. వ్యవ
హారతస్తు అనుభవసిద్ధాయా అవిద్యాయా దురపలాపత్వమేవ. తస్మా ద్ప్రజ్ఞా కల్పి
తస్య సర్వస్యేన పరమాస్మిన్ కల్పితస్య ప్రపఞ్చస్య సమూలస్య రజ్జుజ్ఞానాది వాత్మ
జ్ఞానాన్నివృత్తి రితి జీవస్య మోక్ష సిద్ధవేద. అవిద్యామాత్రవ్యవహితోహి మో
క్షః, స్వస్వరూపావస్థానలక్షణః. బాలోఽజ్ఞానేన గగనం సీలమివ మూఢ ఆత్మాన
మవిద్యయా సచ్చిదానందాత్మనా సంతమపి సంసారిణ మ్మన్యతేహి. తస్మా దవి
ద్యాయా ఉచ్చేదే యత్నః కర్తవ్యోముముక్షుణా సచోపనిషదర్థవిచారరూప
ఏవేత్యలమ్.

౧౮౦

శ్లో॥ నార్యా కామితయా స్వయం భువి పుమా నాలిగ్గితః కాముకో
బాహ్యం వేదన నాస్తరంచ పరమానందాబ్ధిమగ్నో యథా
త త్ప్రాజ్ఞేన పుమాన్ సుషుప్తిసమయే స్వేనాత్మనాఽలిగ్గిత
స్తత్కామాఘవివర్జితంచ విభయం రూపం పరస్యాత్మనః.

౧౮౧

వ్యా.-కింపున రాత్మన స్వాభావికం రూపం యన్మోక్షాఖ్యం విద్యాఫల
మతఆహ - నార్యేతి. భువి లోకే కాముకః పుమాన్ కామితయా నార్యా స్వయ
మాలిగ్గితస్య - అతఏవ పరమానందాబ్ధిమగ్నః బాహ్యం నవేద ఆస్తరంచ నవేద
యదైవం తత్తథా పుమాన్ సుషుప్తిసమయే ప్రాజ్ఞేన స్వేనాత్మనా స్వస్వరూప
భూతేన ప్రాజ్ఞేనేత్యర్థః. ఆలిగ్గితః అతఏవ పరమానందాబ్ధిమగ్నశ్చయో భూత్వా
బాహ్య మాస్తరంచ కిమపి నవేద. - తస్మా త్పరస్యాత్మనః రూపం స్వాభావికం
స్వరూపం కామాఘవివర్జితం నిష్కామం నిష్పాపం విభయ మభయంచ భవతీతి
శేషః. కామాదిరహితం పరమానందంచ విజ్ఞాన మాత్మన స్వాభావికం రూపం
తచ్చ సుషుప్త్యనుభవసిద్ధమితి న తతానత్వాశక్త్యా కార్యేతి శ్లోకార్థః. సచ బాహ్య
మాస్తరంచ నవేదేత్యనేన విజ్ఞానాభావస్యైవోక్తత్వా త్కథం విజ్ఞాన మాత్మ
స్వరూప మితివాచ్యం, బాహ్యమాస్తరంచ నవేదేతి బాహ్యస్తరవిషయవిశేషజ్ఞానా
భావవిషయకజ్ఞానస్య సామాన్యస్య సత్త్వాత్, కథ మన్యథా 'నకిచ్చి దవేదిష'
మితి సుప్తోతితః పరామృశేత్. నను ప్రియః ప్రియమేవ జీవః ప్రాజ్ఞేనాల్లిగ్గిత ఇత్యు
క్తత్వేన జీవప్రాజ్ఞయో ర్భేదవేద సిద్ధిమితి కథ మ్మద్వైత మితిచేదుచ్యతే. అనన్దా

భిమగ్నత్వమాత్రివీవ దృష్టాంతోపన్యాసః. నతు ద్వైతబోధనే తాత్పర్యాత్ ఆత్మ
నేతి ప్రాజ్ఞస్య విశేషితత్వాత్. స్వస్మిన్ హ్యత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. సచ స్వేనేతి
పునరుక్తి రితివాచ్యం, స్వేనాత్మనేత్యస్య స్వస్వరూపేణేత్యర్థ స్యాక్తత్వాత్ -యదాప్య
ప్రాజ్ఞేనాత్మనా స్వేన స్వయ మాభిజిత ఇత్యన్వయః. సచ జీవస్య శరీరభూత
స్వాత్మభూతః ప్రాజ్ఞ ఈశ్వర ఇత్యేతద్విధం ప్రాజ్ఞేనాత్మనేత్యుక్తం శ్రుత్యేతివాచ్యం
తథాసతి జీవ ఈశ్వరేణాభిజితఇత్యుక్తి రయ్యుక్తేవ స్యాత్. సహి శరీరం దేహినాఽఽ
లిజ్యతే సచ శరీరా న్స్థితి రేవ శరీరేణ శ్శరీరాలిజ్జన మితి వాచ్యం, సుషుప్తావితి విశేషో
క్తివై యధ్యాత్. సర్వాస్వప్యవస్థా స్వవిశేషేణ జీవే శరీరభూతే వర్తతే హీశ్వరః,
సచ విశేషాకారేణ కేనచి త్సుషుప్తా జీవే ఈశ్వరో వర్తత ఇతి వాచ్యం, తస్య దుర్వ
చత్వాత్ - విశేషాభ్యుపగమే సవికారత్వప్రసక్తే నేశ్వర స్వానిత్యత్వాపత్తేష్చ
నాపీశ్వరేణ సాకారేణ కరాద్యవయవవతా జీవ స్తథావిధ ఆలిజ్యతే దృష్టాంతాను
రోధాదితివాచ్యం, జీవేశ్వరయో రుభయోరపి సీహపత్వాన్నిరవయవత్వా దన్యథా
ఘటాదివ దనిత్యత్వప్రసక్తాత్. సచ శరీరస్య స్థూలసూక్ష్మభ్యస్తరే సూక్ష్మమజ్ఞు
వ్యపరిమాణం శరీరద్వయ మస్తి. తత్రైక మాదిత్యవర్గ మన్య త్కృష్ణవర్గ మేకం
పురుషాకార మన్యత్. ప్రాకార మేకస్మి న్నీశ్వరో వర్తతే ఽన్యస్మిన్ జీవ ఇతి
వాచ్యమ్, అప్రమాణత్వా దయుక్తత్వా చ్చాస్యాః కల్పనాయాః. స చాజ్ఞువ్య
మాత్రిః పురుష ఇతి శ్రుతి ర్దాన మితి వాచ్య మన్యార్థత్వా చ్చుితే. స హ్యస్య
పలభ్యతే తాదృశం రూపద్వయం హృది కస్యాపి తస్మా జ్జీవప్రాజ్ఞయో రద్వై
తమే వోచ్యతే శ్రుత్యా, జీవోహి సుషుప్తా ప్రాజ్ఞాత్మనా తిష్ఠతి. సుషుప్త్యవస్థా
భిమానీ జీవోహి ప్రాజ్ఞః. ప్రకర్షేణ సర్వం సామాన్యేన జానాతీతి ప్రాజ్ఞః
అతవవాయం సర్వజ్ఞః పరిపూర్ణశ్చ. నిత్యం చైతన్యాశ్శుకం జ్యోతిరే వాన్య
ప్రాజ్ఞస్య స్వరూపం తత్తు సుషుప్తా వవిద్యయాఽఽవృతమివ భవతి. అతవవ త
దానీ మనుభూయమానస్యా ప్యాత్మానస్త స్యాప్రకాశః. ఏవం నిత్యచైతన్యస్వ
రూపేణానస్థితిరేన జీవస్య ప్రాజ్ఞాభిజితత్వం పరిమానస్తమగ్నత్వంచ ఇయం స్థితి
ర్జీవస్య స్వాభావిక్యేవ, మోక్షే ప్యస్యా అనపాయాత్. స్వాభావికంహి స నివర్తతే,
అగుష్మన్యత్వవత్. సచ సంసారదశాయాం నాస్తీ త్యస్యా స స్వాభావికత్వ మితి
వాచ్యం, సంసారదశాయామ ప్యస్త్యేవ అప్రతీతి స్త్యవిద్యావశాదితి. తస్మా త్సు
చ్చిదానందం బ్రహ్మైవ జీవః.

౧౮౧

శ్లో॥ అస్మిన్ హస్త పితా ఽపితా భవతి వా మాతా ప్యమాతా తథా
బ్రహ్మ బ్రహ్మ సుతోఽ సుతోఽరి రసరి దేవా అదేవా అపి

స్తేనోఽస్తేన ఇ వాధమో వ్యసధమో లోకా అలోకా స్సమం
బ్రహ్మత్వైవ శుభాశుభాననుగత స్తీర్థాత్మశోకః పుమాన్. ౧౨౨

వ్యా.-కథం సంసారిజీవస్య సన్నిధానస్తబ్రహ్మైక్య మతతహ - అస్మిన్నితి. అస్మిన్ సుషుప్తే పితా వ్యపితా భవతి. మాస్తే త్యద్భుతే. మాతా వ్యమాతా భవతి, సుతో వ్యసుతో భవతి, అరి శృతుగ్రిర వ్యసరి ర్భవతి, బ్రహ్మ వేదో వ్యబ్రహ్మ భవతి, దేవా అ వ్యదేవా భవన్తి, స్తేన ఇవ స్తేనో వ్యస్తేనః అచోరో భవతి. అథమః జాత్యా నికృష్ట శృణ్ణాలపుల్కసాదిర వ్యసధమో భవతి, అపిశబ్దా దుత్తమో బ్రాహ్మణాదిర వ్యసుత్తమో భవతి, లోకాలపి స్వర్గాదయః అలోకా భవన్తి, కిం బహునా సమం సర్వమపి బ్రహ్మత్వా బ్రహ్మభిన్న ఆత్మైవ భవతి, యస్మా దేవం తస్మా త్పుమాన్ జీవః అస్మిన్ శుభాశుభాననుగతః శుభాశుభా భ్యా మననుగతః అనన్వాగతః అతపవ తీర్థాత్మశోకః తీర్థా ఆత్మశోకా హృద యాశ్రయా శ్శోకాః దుఃఖాని తద్ధేతుకామాశ్చ యేన స తథోక్తః భవతి. యద్వా శుభాశుభాననుగత స్తీర్థాత్మశోకః పుమాన్ సమం సర్వాత్మక మాత్మా ప్రత్యగ భిన్నం బ్రహ్మైవ భవతి. అథవా పుమా నాత్మా సమం బ్రహ్మైవ భవతి. యద్వా పుమా స్సమం భవతి బ్రహ్మ భవతి ఆత్మాచ భవతి అసంసారిత్వా త్సుషుప్తౌ జీవో బ్రహ్మైవేత్యర్థః. సుషుప్తౌ జీవస్య పితృత్వమాత్మత్వాదిధర్మ రాహిత్యా తస్యైవైతాదర్శనాత్. అతిక్రాంతసర్వహృచ్ఛికత్వాచ్చ సర్వా నుభవసిద్ధా జీవోఽసంసారిబ్రహ్మైవ భవతీతి యావత్. నను సుషుప్తౌ జీవస్య బ్రహ్మభిన్న త్వేపి జాగరాదా జీవో నైవ బ్రహ్మ భవతి సంసారిత్వా దితిచే నైవమ్. యది జీవస్య సంసారిత్వ మగ్నే రుష్ణత్వవ త్స్వాభావికం తర్హి సుషుప్తావపి త ద్భృశ్యే తైవ. నతు తథా దృశ్యత ఇతి జీవ స్వాసంసారిత్వమేవ స్వాభావికం జాగరస్వప్న యోన్తు తస్య సంసారిత్వం భ్రాన్తిసిద్ధమేవ గగనస్యేవ వర్షాను మలినత్వ మితి. సచ య ద్యసంసారిత్వం జీవస్య స్వాభావికం తర్హి తజ్జాగరాదావపి దృశ్యేతైవేతి తదప్యా గన్తుకమేవేతి వాచ్యమ్. జాగరాదా వపి జీవగత మసంసారిత్వమేవ విద్వదనుభవ విషయ మితి సచావిద్వదనుభవవిషయం సంసారిత్వమేవ యథార్థ మితి వాచ్యం. రజ్జు సర్పస్యా వ్యజ్ఞానుభవవిషయస్య యథార్థత్వాప త్తేః. సచ సంసారిణంన స్తం జీవ మసం సారీతి యో మన్యతే సపవమూఢః. రజ్జుసర్పన్మగితివదితి వాచ్యం, జీవసంసారస్య శ్రుతి యుక్త్యనుభవవిరుద్ధత్వాత్. సచ సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మితి ప్రతీతిరేవ జీవసం సారం సాధయతీతి వాచ్యం, తత్ప్రతీతే ర్భ్రాన్తిరూపత్వేన తదసాధకత్వాత్.

నచ సా ప్రమేయేతి వాచ్య మతస్మిం ప్రదృష్టత్వా త్తస్యాః. సుఖని దుఃఖనిచ మనసి ఆత్మాభిమానాత్. ఆత్మనిచ సుఖాదిరహితే సుఖత్వాద్యభిమానాచ్చ యథా అయో దహతీతి దగ్ధ ర్యగ్నా వయోభిమానః అదాహకే అయసి చాగ్న్యాభిమానః తద్వత్. నచ సుఖదుఃఖే జీవధర్మావేవేతి వాచ్యం, 'తీర్ణో హి తదా సర్వాః శోకాః' హృదయస్య భవతీతిశుశ్రేః. కామాదీః ప్రకృత్య సర్వం మనవవేతి శుశ్రేత్తరాచ్చ. మనస్సత్వే సుఖాదినత్వం తదభావే తదభావ ఇత్యన్వయవ్యతిరేకన్యాయాచ్చ. సమాధిసుషుప్త్యో ర్విదుషా మవిదుషాంచ సుఖాద్యభావ స్యానుభవసిద్ధత్వాచ్చ నచ సుఖాది క్షీవాశ్రయవ సుషుప్తౌతు సాధనా భావా త్తదగ్రహణ మితివాచ్యం, గ్రహణసమనియతసత్తాకస్య సుఖాదేర్గ్రహణా భావే స్వరూపాసిద్ధేః. నచ స్వప్నజాగరయో క్షీవాశ్రయ వ సుఖాది ర్మనసా గృహ్యత ఇతి వాచ్యం, మనసః కరణత్వేన గ్రహణక ర్తృత్వాయోగాత్. నచ జీవేన కర్తృ మనసా కరణేన స్వనిష్ఠ సుఖాది ర్మహ్యత ఇతి వాచ్యం, స్వనిష్ఠరూపస్య చక్షుషేవ స్వసిద్ధసుఖాదే క్షీవేన గ్రహణాయోగాత్ - సహి స్వాత్మని క్రియోప పద్యతే. నచ స్వప్రకాశత్వా జ్ఞేయ స్వనిష్ఠమపి సుఖాదిక మవభాసయ తీతి వాచ్యం, స్వాత్మని క్రియాభావ స్యాకృతత్వాత్, భాస్యస్య వస్తునో భాసకధర్మత్వాయోగాచ్చ. సహి సూర్యభాస్యో ఘట సూర్యధర్మః. కిచ్చ యది జీవస్య సుఖాది ర్ధర్మ స్యాత్ తర్హి సుఖాద్యుద్భవతిరోధానాదినా వికారిత్వం స్యా ద్వృక్ష స్యేవ పుష్పోద యాదినా. నచేష్టాపత్తిః, అవికారోఽయ ముచ్యత ఇతి శాస్త్రాత్, వికారిత్యే చానిత్యత్వాపత్తిః, అజో నిత్య ఇతి శాస్త్రాచ్చ. నచ ధర్మస్యోదయాదిమత్త్యేపి స్వరూప స్యాతథాత్వా జ్ఞేయనిత్యత్వం సిద్ధ్యత్యేవేతి వాచ్యం, ధర్మోదయాత్పాక్ ధర్మనాశాత్పశ్చాచ్చ ధర్మిణవ వాభావేన జీవానిత్యత్వాపాతాత్. ధర్మవాహి ధర్మ స కథం ధర్మాభావే స్థితి మర్హతి. సహి గర్భవతీ పృథివీ గర్భాభావే స్థాతు మర్హతి. తస్మా ద్యది జీవో ధర్మ తర్హి తస్య ధర్మోదయనాశప్రయుక్తౌ జన్మనాశౌ స్యాతామేవే త్యనిత్యత్వం స్యా దేవేతి నిత్యో జీవో నిర్ధర్మకో బ్రహ్మైవ. ౧౮౨

శ్లో॥ సుప్తో య త్పురుషో న పశ్యతి జగత్తత్కన్యభావా ద్దృశేః

కిం దృశ్యస్య న తావ దాద్య ఉచితః కల్పోహి నిత్యా దృశిః

అన్య సమృతవ సుప్తిసమయే నాన్య ద్విభక్తం యతః

స్వాత్మబ్రహ్మణ ఈష ద్దృశి సమం బ్రహ్మైవ య ద్వస్తుతః. ౧౮౩

వ్యా.-నను సుషుప్తా జీవో బ్రహ్మైవేతి వక్తుం న శక్యతే, బ్రహ్మణ సర్వ
 జ్ఞత్వా జీవన్ముచ పరికర్షణ మూఢత్వాత్. పరికర్షణాశ్చోహి పాక్షిః. 'న బాహ్యం
 వేద నాస్తర' మితిశ్రుతేశ్చ, 'బ్రహ్మణ సర్వజ్ఞత్వేన సర్వజ్ఞ సర్వవి'దితి శ్రుతి
 సిద్ధ మతఃకా - సుప్తస్థితి. సుప్తః పురుషో జగ న్నవశ్యతీతి య త్తజ్జగదదర్శనం
 కిన్న దృశే రభావాత్. కింవా దృశ్యస్య జగతోఽభావాత్. తావ త్తత్రా
 ద్యః కల్పః పక్షః నోచితః. హి యస్మాద్దృశి ర్నిత్యా. అన్యః పక్ష సుష్మత
 ఏవ. యతః సుషుప్తిసమయే స్వాత్మబ్రహ్మణః ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మణః విభక్తమీష
 ద ప్యన్య ద్వస్తు నాప్యస్తి నైవాస్తి. తత్ర హేతుమాహ, య ద్వస్మా ద్వ
 స్తుత సుషుప్త సర్వం బ్రహ్మైవ భవతి, 'సర్వం ఖ ల్విదం బ్ర'హ్మైతి శ్రుతేః. ఆయ
 మర్థః. సుషుప్తా జీవః కిమపి న వేదేతి సర్వానుభవసిద్ధమ్. జాగరాదా జీవ సర్వం
 పశ్యతీతి దృష్టేశ్యపి సర్వవిదితమ్. దృష్టుశ్చ దర్శనం స్వాభావికమేవ భవతు
 మర్హతి, దగ్ధ రగ్నేరివ దగ్ధత్వమ్. స్వాభావికస్య చ ధర్మస్య న కదా ప్యకగమ
 ఇతి ప్రతిపాదితమ్. ఏవం సతి ద్రష్టు ర్జీవస్య సుషుప్తా ద్వైతాదర్శన మితియత్
 త న్న జీవస్య దృష్టుత్వాభావపరియుక్తం దృష్టుత్వాభావే దృష్టురే వాభావపరి
 క్తో. కి న్తస్మి దృశ్యాభావపరియుక్తమేవ సత్యపి దగ్ధత్వే స్వాభావికే
 యథా న దవా త్యగ్ని ర్దాహ్యాభావే. ఏవం సత్యపి దృష్టుత్వే దృశ్యాభావా జీవో
 న పశ్యతీత్యుచ్యతే. సుషుప్తా సర్వం చ ద్వైతం స్వాత్మ న్యేకతాం గతమితి స్వాత్మ
 భిన్నం కిమపి నాస్తి. అతఏవ ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మైతి శ్రూయతే. నచ
 సుషుప్తిమృతిమూర్ఛాదిషు ద్వైతాభావేన బ్రహ్మణోఽద్వైతత్వేపి జాగర
 స్వప్నయో స్తత్సత్త్వా న్నాద్వైతత్వ మితి వాచ్యం, జాగరాదా మాయయా
 బ్రహ్మైవ జగద్రూపేణ ప్రతిభాతీతి వస్తుతో ద్వైతాభావాత్. నచ ముక్తి
 దశాయాం మాయాఽభావేపి సుషుప్తాదా తత్సత్త్వా న్నాయయా సద్వితీయత్వం
 స్యా ద్బ్రహ్మణ ఇతివాచ్యం, మాయాయాలపి మిథ్యాత్వాత్. ఏవం సుషు
 ప్తా బ్రహ్మభిన్నస్య యస్య కస్యాపి వస్తునోఽభావేన ద్వైతజ్ఞానాభావేపి జీ
 వస్య దృష్టు ర్దృష్టుత్వ మస్యేవ. తచ్చ దృష్టుత్వం దర్శనం దృశితై
 తస్య మి త్యనర్థానరమ్. తదేవ జీవస్య స్వరూప మితి న తస్య కదాచి ద
 ప్యభావః, నిత్యత్వాత్. నచ దృష్టు ర్ధర్మవేద దృష్టుత్వం సత్య స్వరూపఇతి
 వాచ్యం. నిర్ధర్మకత్వా జీవస్య నచ దృష్టా జీవః కథం నిర్ధర్మకః గన్త్రాదివ దితి
 వాచ్యం, దృశిరూపే జీవే దృష్టుత్వ స్యావచరితత్వాత్. నచ జ్ఞానస్యైవ కథం

జ్ఞాతృత్వ మితి వాచ్యం, భాసకత్వాత్. నచ దృశి కర్తు ర్ద్రిష్టుత్వా దృశిః క్రియేవ నాత్మేతి వాచ్యమ్, నిత్యాయా దృశే రకర్తవ్యత్వేనాక్రియాత్వాత్. నచ దృశి రనిత్యైవేతి వాచ్యం, దృగనిత్యత్వగ్రాహకాభావాత్. నచ దృగస్తరేణ దృగ్జ్ఞానాదికం గృహ్యత ఇతి వాచ్య మనవస్థాపత్యైః. నచ స్వేనైవ గృహ్యత ఇతి వాచ్యం, కర్మకర్తృభావవిరోధాత్. నచ దృష్టౌ గృహ్యత ఇతి వాచ్యం, దృగుదయానస్తరమేవ తస్య దృష్టుత్వసిద్ధేః. తస్మాన్నిత్యైవ దృశిః. సై వాత్మా. నచ దృష్టు ర్దృష్టే రితి భేదేన నిర్దేశా దాత్మభిన్నైవ దృష్టి రితి వాచ్యం, దృష్టు స్వరూపభూతాయా దృష్టే రితి తదర్థాత్. తస్మాత్ ఆత్మస్వరూపభూతంచైతన్యస్య వినాశాభావా త్సుమస్తా వాత్మా సర్వజ్ఞం బ్రహ్మైవ. చైతన్యం హి సర్వావభాసకత్వాత్సర్వజ్ఞం నచ సుమస్తా సర్వావభావా చైతన్యస్య సర్వావభాసకత్వం కథ మితి వాచ్యం, భూతపూర్వగత్వా తమపపత్యైః జాగరాదాహి సర్వ మవభాసయతి చైతన్యం నచ జాగరాదామనఃదేరేవ సర్వావభాసకత్వ మితి వాచ్యం, తస్య జడత్వా చైతన్యాభాసరసనశాదేవ జ్ఞానసాధనత్వోపపత్యైశ్చ. యద్వా సుమస్తావపి చైతన్యం సర్వ మవభాసయత్యేవ, సర్వస్య బ్రహ్మత్వేనా తదానీం సత్త్వాత్. నచ చైతన్యం బ్రహ్మైవేతి కథ స్తస్య స్వావభాసకత్వం కర్మకర్తృభావవిరోధా దితి వాచ్యం, స్వయమ్భాసమానే చైతన్యే స్వసంవేద్యత్వ స్థాపచరితత్వాత్. తస్మాజ్జీవ సుమస్తా స్వప్రకాశచైతన్యరూపే శావతివృత్త ఇతి పరమార్థః. ౧౮-౩

శ్లో॥ శబ్దాదిం విషయం సహశ్రీయ మయం బాహ్య స్తథాభ్యస్తరం

జానన్నైవ తదా న వేద పురుషో నిత్యావగత్వాత్మకః

బాహ్యభ్యస్తరసాధనైశ్చ రహితో యస్మా శ్చైత స్సర్వవి

దృష్టైవైవాయ మితీరయన్తి కతిచి న్మద్దా బుధా భూతతే. ౧౮-౪

వ్యా.-నను సుమస్తా ద్వైతాభావా దేవాత్మనో ద్వైతజ్ఞానాభావః సతు జ్ఞాతృత్వాభావా దితి యదుక్తం త దయుక్తం సత్త్వా త్తదాపి ద్వైతస్య సహితేనీనిమిలనమాత్రేణ రూపాభావో వక్తుం యుక్తః నా వ్యస్మదుపలభ్యభావ మాత్రేణ స్వర్గాద్యభావో వక్తుం యుక్తః. శయ్యాద్యాశ్రయస్య నిద్రాణస్య పురుషస్య కథం శయ్యాద్యభావో వక్తుం శక్యతే. తస్మా జ్ఞాగరస్వప్నయోరివ సుమస్తావపి జగ దస్త్యేవ తదప్రతీతిస్తు పురుషస్య చక్షురాదిసాధనాభావాత్. న చైతావతా చక్షురాదిసాధనజన్యమేవ పురుషస్య విజ్ఞాన మితి భృమితవ్యం, విజ్ఞానాత్మనస్తస్య స్వతోపి విజ్ఞానసత్త్వా త్పురస్తు చక్షురాదిసాపేక్షస్స స్ఫురుషో య జ్ఞానాతి

తత్స్వప్నం జానాతి, యత్తు తన్నిగపేక్షో జానాతి తదస్వప్నం జానాతి. తథాచ సుషుప్తా వాత్మనః కరణాభావా ద్విశేషవిజ్ఞానాభావః చైతన్యసత్త్వాత్తు సామాన్య విజ్ఞానసత్త్వ మేవం సామాన్యాకారేణ సుషుప్తా సర్వం వేత్తీతి సర్వజ్ఞఏవ ప్రాజ్ఞ ఇతి తస్య బ్రహ్మభేద ఉచిత ఏవేతి. య న్మన్దబ్రహ్మవిదాం మతం తదనువదతి - శబ్దాదిమితి. నిత్యావగత్యాత్మకః నిత్యచైతన్యరూపః బాహ్యభ్యంతరసాధనై ర్జ్ఞానేంద్రియై ర్మనసాచ రహితోఽయం పురుషః. తదాసుషుప్తా సహశ్రయ మాశ్రయేణ సహితం బాహ్యం శబ్దాదిం విషయం శబ్దస్పర్శసూపరసగన్ధా నాకాశవాయు తేజోజలపృథివీశ్చేత్యర్థః. తథా ఆభ్యంతరం విషయం మత్స్య మర్ధం సుఖాదిచ జానన్నేవ సామాన్యాకారేణేతిభావః. న వేద పితౄణాకారేణేతిభావః. యస్మాదేవం తస్మా త్సర్వవి త్సర్వజ్ఞోఽయం పురుషః ప్రాజ్ఞో బ్రహ్మైవా ఇతి భూతలే కలిచి న్మన్దా బుధా ఈరయన్తి వదన్తి సుషుప్తా విద్యమానమేవ శబ్దం శృణ్వన్న ప్రాత్యాన శృణోతి, యావం పశ్యన్నపి నపశ్యతి, స్పర్శం గృహ్యన్నపి నస్పృశతి, రసం స్వాదయన్నపి న స్వాదయతి, గంధం జిఘ్రన్నపి న జిఘ్రతి, మత్స్యం మన్వా నోపి న మనుతే, బోధవ్యం బుధ్యమానోపి న బుధ్యతే ఇతి వదన్తి మన్దా ఇతి పరమార్థః.

౧౮౪

శ్లో॥ జాగ్రత్స్వప్నయుగే పుమా భవతి సోఽదైవతో వ్యవిద్యావశా ద్ద్రోష్టైకోఽచ్చతరోఽముఖ జ్ఞగదివ స్వాపే భవ త్యద్వయః
పుంసా మేష పరాయణంచ పరమాత్మా బ్రహ్మలోకః పరా
సమృత్తిః ఖరలోకఏవ పరమానందశ్చ సజ్జీర్తితః.

౧౮౫

వ్యా.-‘ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మేతి’ శ్రుతే రద్వైతబ్రహ్మభేద స్సద్వైత ప్రాజ్ఞ స్యానుపపన్నఏవేతి కృత్వా సుషుప్తా ప్రాజ్ఞస్య బ్రహ్మభేద మభ్యుపగత వతా భవతా ద్వైతాభావోఽవశ్య మభ్యుపగత్తవ్య ఏవ. నచ ప్రత్యక్షసిద్ధస్య ద్వైతస్య కథ మపలాప శ్చక్యః కర్తు మితి వాచ్యమ్, కి మిదం ద్వైతం సుప్త పురుషప్రత్యక్షసిద్ధం యద్వా అనుప్తపురుషప్రత్యక్షసిద్ధం నాద్యః. సుప్తస్యద్వైతా నుభవాభావాత్, - న ద్వితీయః, అనుప్తపురుషభాన్తి ప్రత్యక్షేణ ద్వైతాసిద్ధేః. నహి రజ్జుసర్పభిమేణ సర్పసిద్ధిః. కస్మా దస్య ద్వైతస్య భాన్తిసిద్ధత్వ మతలహ- జాగ్రదితి. అద్వైతః ద్వితీయవస్తురహితః సతిహి ద్వితీయవస్తుని ద్వైత మ్భవతి అతఏవ ఏకః. అముఖ దచ్చతరః. అతిస్వచ్ఛః. ద్రష్టా సాక్ష్యపి న పుమా న్పురుషః. ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మైత్యర్థః. కృత్యగ్బ్రహ్మభేదే న త్యద్వైతత్వై

కర్తవ్యయో రయోగా దితిభావః. అవిద్యావశా జ్ఞాగ్రీత్స్వప్నయుగే జాగ్రీత్స్వప్న దశాద్వయే జగదిన ద్వైతమివ భవతి. ఇవశబ్దా దస్య మిధ్యాత్వం సూచ్యతే. న హ్యద్వైతం వస్తు యేన కేనాపి ప్రకారేణ ద్వైతం భవితు మర్హతి స్రకాశ ఇవ తమః. నాపి దృష్టా దృశ్యం భవితు మర్హతి ప్రకాశఇవ ప్రకాశ్యం. తస్మా దవిద్యా కృత మిదం ద్వైతం భ్రాన్తిసిద్ధమేవ. స్వాపే సుషుప్తౌతు పుమా నద్వయోఽ ద్వైతో భవతి. అవిద్యాయా ద్వైతభ్రాన్తిహేతో రభావా దితిభావః. నచ సుషుప్తా పవిద్యాభావే కథం సుప్తస్య పునరుత్థాన మితి వాచ్యం, విజ్ఞేపహేతో రవి ద్యాయా అభావేపి ఆవరణహేతో రవిద్యాయా సుత్వా శుషుప్తౌ. ఆవరణశక్తి విజ్ఞేపశక్తిభేదే నావిద్యా ద్వివిధా తత్ర విజ్ఞేపశక్త్యా ద్వైతభ్రాన్త్యదయః. ఆవరణశక్త్యాతు బ్రహ్మజ్ఞానాభావః. విజ్ఞేపశక్తే రావరణశక్తి యూల మావరణపూర్వక త్వా ద్విజ్ఞేపస్య. ఆవృతే హ్యధిష్ఠానే రజ్జ్వదా సర్పాది ర్విజ్ఞేహో జాయతే. ఏవ మావృతప వాత్మని జగ దుదేతి. ఇమామే వావరణశక్తిం బీజ మితి కారణశరీర మి త్యజ్ఞాన మితిచ వ్యవహరన్తి. ఇయమేవ ప్రాజ్ఞస్యోపాధిః. ఏవ మావరణవ త్వాదేవ ప్రాజ్ఞ స్వాహం బ్రహ్మేతి జ్ఞానాభావః. న చైవ మవిన్యయా ప్రాజ్ఞ సు ద్వైతపవేతి వాచ్యం, తస్మాః ప్రాజ్ఞా దన్యత్వేన దుర్నిరూపత్వా దగ్నిశక్తేరి వాగ్నేః. తస్మా త్సుషుప్తౌ ద్వైతాభావాదేవ ద్వైతజ్ఞానాభావః పురుషస్య. యత్తు శయ్యాయాం స్వపతి పురుషే కథం శయ్యాభావ ఇత్యుక్తం త దనత్. జాగ్రీత్పురుషదృష్ట్యైవ శయ్యాయాం స్వపితి పురుషః నతు స్వదృష్ట్యేతి. న చైక స్మిన్నేవ దృష్టరిపురుషే కథం జాగ్రీత్పురుష సుప్తపురుషాదిభేద ఇతివాచ్యం, కల్పి తత్వా దవిద్యయా జాగ్రీత్పురుషో హ్యవిద్యావశా దహం జాగర్మి అయం సుప్త ఇతి మన్యతే. నతు సుప్తః అహం స్వపిమి అయం జాగర్మితి మన్య తే, యేన సుప్తదృష్ట్యై ద్వైతం స్యాత్. తస్మా త్సర్వమపి ద్వైత మవిద్యా మయమేవ అవిద్యాసత్త్వే ద్వైతసత్త్వం తదభావే తదభావ ఇ త్యన్వయ వ్యతిరేకనిశ్చయాత్, సుషుప్తీ సమాధ్యాద్యనుభవాచ్చ. నచ మనస్సత్త్వే ద్వైత సత్త్వం తదభావే తదభావ ఇతి పూర్వ ముక్తమితివాచ్యం, మనసో వ్యవిద్యామయత్వాభ్యుపగమాత్. తస్మా దద్వైతం సచ్చిదానందం బ్రహ్మైవ ప్రాజ్ఞః. ఏవ పురుషః పుంసాం దేహీనాం పరాయణం పర మయనం పరా గతి ర్భవతి, పరమాత్మాచ భవతి. బ్రహ్మలోకః బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలో కశ్చ భవతి. పరాసమ్పత్తి సమృద్ధివతి. పరలోకశ్చ భవతి పరమానందశ్చ భవత్యేవ ఇతి సజ్జీర్ణితః శ్రుత్యేతిశేషః. యద్వా పరమానందశ్చేతి సజ్జీర్ణితో

భవతీ త్యేకవచాన్వయః; తత్త్ర స్వర్గాదిగతీనాం పునరాగతిహేతుత్వా దపరమత్వ మాత్మానం గతస్తు న పున రావ ర్తతే, 'న స పునరావ ర్తత' ఇతిశ్చుతేః. అత ఆత్మా పరాయణం దేహః త్తేన్ద్రియాత్మాదీనా మతాత్త్వికత్వా దపరమాత్మత్వ మా త్మనస్తు తాత్త్వికత్వా త్పరమాత్మత్వం, 'పరమాత్మేతి చా ప్యుక్తో దేహే ఽస్మిన్ పురుషః పర' ఇతిగీతావచనాత్. స్వర్గాదయో లోకా బ్రహ్మలోకో న భవన్తి అబ్రహ్మత్వా త్తేషా మాత్మాతు బ్రహ్మైవేతి బ్రహ్మలోకవచ. అన్యా సుష్నుదో మిథ్యాభూతత్వా దపరమాః ఆత్మాతు సత్య ఇతి పరా సమ్మత్. స్వర్గాదిలోకా అపరలోకా అశాశ్వతత్వా దాత్మాతు శాశ్వ తత్వా త్పరలోకః, 'అజో నిత్య శాశ్వత' ఇతిహి శ్చుతిః. అన్యే వైషయికానన్దాః క్షణికా సాత్తిశయాశ్చేతి దుఃఖహేతవ ఏవే త్యపరమా ఏవ. ఆత్మాతు నిత్యనిరతి శయానస్తస్వరూప ఇతి పరమానన్దః ఇతివివేకః.

౧౮౫

శ్లో॥ ఆనన్దస్య కలాం సమే తనుభృతో హ్యసోపజీవ న్ద్యమీ

తస్మా దేవ సమాధికానవధికానన్దః పరః కీర్తితః

రాజ్ఞ సర్వమనుష్యభోగభరిత స్యానన్ద ఆస్తేతు యో

మర్త్యానన్ద ఇమే శతం పితృతతే రానన్ద ఏకః పరమ్.

౧౮౬

వ్యా.-పరమానన్ద ఆత్మేతి యదుక్తం తదేవ విశదయతి-ఆనన్దస్యేత్యాదినా.

హి యస్మా దమీ సమే సర్వే తనుభృతః ప్రిణినః అన్య పరమ స్యాత్మన ఆన న్దస్య కలాం మాత్రా ముపజీవన్తి విషయేన్ద్రియసమ్పన్నజన్యం సర్వమ ప్యావిద్యకం సుఖం బ్రహ్మనన్దస్యై వాంశభూతం సర్వే ప్రిణినోఽనుభవన్తి, కామితపదార్థ లాభా దన్తర్ముఖే మనోవృత్తౌ ప్రితిబిమ్బితబ్రహ్మనన్దస్యైవ సుఖత్వేన వ్యవహా రాత్. తస్మా దేవ ఆత్మా పరః పరమః సమాధికానవధికానన్దః, సమేభ్య సర్వే భ్య ఆనన్దేభ్యః అధికః అనధికః అపార శ్చానన్దః కీర్తిత ఉక్తః విప్రుషాం సము ద్ఘాంశత్వమివ సర్వేషాం విషయానన్దానాం బ్రహ్మనన్దాంశత్వా ద్బ్రహ్మనన్దః పరమానన్ద ఇత్యర్థః. అథ ఆనన్దస్య పరా కాష్ఠా ప్యాత్మైవేతి హేతో రాత్మనః పరమానన్దత్వ మిత్యాహ - రాజ్ఞఇత్యాదినా. సర్వమనుష్యభోగభరితస్య సర్వై ర్మనుష్యభోగై ర్విత్తావత్యవత్పాద్యదిభి ర్భరితస్య రాజ్ఞ శ్చక్రివర్తి న సార్వ భౌమస్య యుధిష్ఠిరాదే ర్య ఆనన్ద ఆస్తే సతు మర్త్యానన్దః. శత మిమే మర్త్యా నన్దాః. శతగుణితో మర్త్యానన్ద ఇత్యర్థః. పితృతతేః పరం శ్రాద్ధాదికర్మజితలోకా నాం పితౄణాం గణస్యతు ఏక ఆనన్దో భవతి. రాజానన్దా త్పితౄణన్ద శ్శతగుణాధిక ఇత్యర్థః. సాధారణమనుష్యానన్దస్తు రాజానన్దా న్ముఖానా ఏవేతి బోధ్యమ్. ౧౮౬

శ్లో॥ ఆనందః పితృగోచర శ్శతగుణో గన్ధర్వలోకాశ్రయా
నన్ద స్సాన్య త్స భవేచ్ఛ కర్మవిబుధానన్ద శ్శతాంశాధికః
తేషాం చాపి శతేన శుద్ధవిబుధానన్ద స్సమోఽయం శతా
వృత్తి స్సమృద్ధవతి ప్రజాపతిగతానన్ద స్స ఏకః పునః.

౧౮౭

వ్యా.-పితృగోచర, ఆనంద శ్శతగుణ స్సౌ గన్ధర్వలోకాశ్రయానన్ద స్సాన్యత్.
నచగన్ధర్వానన్దః శతాంశాధిక స్సౌ కర్మవిబుధానన్దః కర్మణా జ్యోతిష్టేమాదినా యే
విబుధా దేవా జాతా న్నేషాం కర్మవిబుధానా మానన్దః భవేచ్ఛ. తేషాంచ కర్మ
విబుధానన్దానాం శతేన శుద్ధవిబుధానన్దః స్వాభావికదేవానా మానన్దః సమః. సః
అయం పున ర్విబుధానన్దస్తు శతావృత్తి శ్శతగుణస్సౌ ఏకః ప్రజాపతిగతానన్దః
విరాడానన్ద స్సమృద్ధవతి భవతి.

౧౮౮

శ్లో॥ ప్రాజాపత్యపదాశ్రయా శ్శత మధానన్దా ఇమే బ్రహ్మణో
లోకే వేదన ఏకఏవ పరమానన్దః స్మృత్యో వైదికైః
నిష్కామావృజినాహతాగమవిదోఽస్త్వానన్ద ఏషోఽధికో

యత్ర బ్రహ్మణి సమ్ప్రసాదవిషయే సర్వేషి యా నైకతామ్. ౧౮౯

వా.-అథ ప్రాజాపత్యపదాశ్రయా విరాడాశ్రయా ఇమే శత మానన్దాః
బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య లోకే సత్యలోకే ఇత్యర్థః. వేదనః పరం విధాతుస్తు
హిరణ్యగర్భస్యేత్యర్థః. ఏకఏవానన్దః భవన్తి. హిరణ్యగర్భస్వానన్ద ఇత్యేతా
వతై వేష్టసిద్ధా హిరణ్యగర్భస్య లోకే హిరణ్యగర్భస్యేతి కథన మాదిత్యాన్త
ర్వర్తిహిరణ్యగర్భస్యవచ్ఛేదార్థమ్. ఇతి వైదికై ర్వేదవిద్భిః స్మృతమ్. ఏష హైర
ణ్యగర్భానన్దః నిష్కామావృజినాహతాగమవిదః నిష్కామ స్వావృజినాహ
తస్య పాపే నానాహతస్య ఆగమవిద శ్శ్రోత్రియస్య అస్తి విద్యతే, హిరణ్యగర్భో
పాసకత్వా త్తస్యేతిభావః. ఏతేన హైరణ్యగర్భానన్దా దర్వాచీనాలప్యానన్దా
శ్శ్రోత్రియ స్వావృజిన స్వాకామహతస్య సన్తితి సూచ్యతే. శతరూపికావత ఇవ
దశరూపికాః, సమ్ప్రసాదవిషయే సమ్యక్ప్రసీదతి. ప్రసాదం శాన్తి మధిగచ్ఛతి
పుమా సత్రేతి సమ్ప్రసాద స్సుఖం తద్విషయే తతోపలభ్యమానే ఇత్యర్థః.
యత్ర యస్మిన్ బ్రహ్మణి బ్రహ్మణస్తే సర్వేషి పూర్వోక్తా ఆనన్దా ఏకతాం యాన్తి
సముద్రీకవ విపులః స ఇతి శేషః. స ఏషః అధికః పరమ ఆనన్దః యథా హిరణ్య
గర్భప్రజాపత్యాద్యానన్దానాం ప్రజాపతిదేవాద్యానన్దా పేక్షయా శతగుణితత్వ మేవం
బ్రహ్మనన్దస్య నాస్తి యస్యకస్యా ప్యపేక్షయా శతగుణితత్వం సహస్రగుణితత్వం వా

పరస్తు అపరిచ్ఛేద్యవ వాయ మితిభావః. అయంచ పరమానందః నిష్కామస్యా
 వృజినహతస్య శోక్రిత్రీయస్య ప్రత్యక్షవవ, హైరణ్యగర్భపదవిషయేణాపి కామేన
 హీనస్య సుతరాం నిష్కామస్య విదుషః పరమానందప్రాప్తినద్యావాత్. తదు
 క్తమ్, 'యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖమ్, తృప్త్యాక్షయసుఖ
 వ్యైతే నార్హత ఘోడశీం కలా' మితి. తస్మా త్పరమానందకామినా విదుషా
 నిష్కామేణ భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః. నను సామప్తికబ్రహ్మనందస్య సర్వ
 జీవసాధారణత్వా త్కథం నిష్కామశోక్రిత్రీయమాత్రప్రత్యక్షత్వం తస్యేతిచే
 దుచ్యతే. సుషుప్తౌ సర్వే జీవా బ్రహ్మనంద మనుభవంతోఽపి న వయం బ్రహ్మ
 నంద మనుభవామ ఇతి విద స్థితి సర్వజీవసాధారణ్యేన న ప్రత్యక్షత్వం తస్య.
 నిష్కామ శోక్రిత్రీయస్తు సమాధౌ బ్రహ్మనందం సాక్షాత్కరోతీతి బ్రహ్మనందస్య
 నిష్కామశోక్రిత్రీయవిషయత్వం; యద్వా సమాధిం వినాపి తృప్త్యాక్షయవశా దేవ
 తం సోఽనుభవతి. న చైవం సమాధికాలికాత్ తృప్త్యాక్షయకాలికా ద్వా ఆనందా
 త్సుషుప్తికాలిక ఆనందః పృథగ్భూతవేతి వాచ్యం, బ్రహ్మనందత్వావిశేషాత్.
 ఏకవవ హి బ్రహ్మనంద సుషుప్తౌదా వవభాసతే. నచ మనుష్యానందాదయోపి
 బ్రహ్మనంద ఏవేతి వాచ్యం, విషయేంద్రియసమ్పన్నజన్యత్వా త్తేషామ్. బ్రహ్మ
 నందస్తు నిత్యవేతి న జన్యః. నచ సుషుప్తౌదా మనఆద్యుపరమా త్సుఖం
 జాయత ఇతి బ్రహ్మనందోపి జన్యవేతి వాచ్యం, సర్వదా విద్యమాన ఏవ బ్రహ్మ
 నందః మనఃకామాదివశా జ్ఞాగరాదా వనభివ్యక్త స్క సుషుప్తౌదా తదభావా
 దభివ్యజ్యతే, యథా దివసేమేఘావరణా దనభివ్యక్త సూర్యః పున ర్మేఘాపాయేఽభి
 వ్యజ్యతే తద్వదితి న జన్యత్వం బ్రహ్మనందస్య. బ్రహ్మైవహి బ్రహ్మనందః బ్రహ్మ
 చ నిత్యం సత్యత్వా 'త్ర త్సత్య మతోఽన్యదార్థ' మితిశ్రుతే. తస్మా ద్బ్రహ్మ
 నంద ఏకవవ సత్యః అన్యే త్వానందా అవిద్యామయత్వా దసత్యా ఏవ. ౧౮౮

శ్లో॥ పశ్య త్యత్ర పుమా న్న కిచ్ఛిదపి య నోవా శృణోతి స్వయం
 నో జానాతి న జిఘ్రీతి స్పృశతి నో న స్వాదయత్యేవ తత్
 భూమానంద ఉదీరితోఽయ మమృతో మర్త్య స్త్రితోఽల్పః పరః
 సత్యోఽసా వత ఏక ఏవ నిఖిలం తస్మా దసత్యం పరమ్. ౧౮౯

వ్యా.-కస్మా ద్బ్రహ్మనందవవ సత్య ఇత్యత ఆహ - పశ్యతీతి. యత్ పు
 మాన్ పురుషః సుప్తః సమాహితోవా అత్ర బ్రహ్మనందే స్వగోచరే వస్తుని
 కిచ్ఛిదపి వ. స్వనందం న పశ్యతి స్వయం కిచ్ఛిదపి నోవా శృణోతి నైవ శృణోతి

కిచ్చిదపి నో జానాతి కిచ్చిదపి నో జిఘ్రతి కిచ్చిదపి నో స్పృశతి కిచ్చిదపి నైవ
స్వాదయతి. తత్తస్మాత్ అయమానన్దః భూమా అపరిచ్ఛేద్యః. అతవవామృతః
త్వదీరితః. ఇతోఽస్మాద్బ్రహ్మనన్దా త్వరోఽన్య ఆనన్దః మానుషాదిస్తు మత్త్యః
సత్వరః పరిచ్ఛిన్నత్వా దితిభావః. అతోఽస్మాద్ధేతోః అసా వయం బ్రహ్మనన్ద
ఏకవచ సత్యః; అస్మా త్వర మన్యత్తు నిఖిలం సర్వమపి అసత్యమేవ, 'యో వై
భూమా త దమృత మథ య దల్పం తన్నర్త్యం 'తత్సత్య మతోఽన్యదార్త' మితి
శ్రుతే రితిభావః. నచ బ్రహ్మైవాన భూమా నానన్ద ఇతి వాచ్యం, బ్రహ్మణ ఏవా
నన్దత్వా 'దానన్దో బ్రహ్మైతి వ్యజానా'దితిశ్రుతే. న చైవం విషయానన్దోపి
బ్రహ్మైవేతి వాచ్యం, తస్య జన్యత్వాల్పత్వాదినా దుష్టత్వాత్. నిర్దోషం హి
బ్రహ్మ. తస్మాద్భూమ బ్రహ్మనన్దవచ పరమానన్దః అన్యే త్వపరమానన్దా ఏవ న
చాయ మసిద్ధ సుషుప్తిసిద్ధత్వా నిష్కామశోభితీయప్రత్యక్షత్వా చేతి
సక్షేపః.

౧౮౯

శ్లో॥ ఆరూఢం ప్రభుణా సమాహిత మనః కచ్చి ద్వ్రజ త్యుద్ధవన
ద్దామం త ద్విలపక్ స ఏష పురుషః ప్రాజ్ఞేన చ స్వాత్మనా
అన్వారూఢ ఇమాం తనూం పరిహరక్ కావ పూర్ణస్య ముచ్ఛాప్సవా
న్యాతి ప్రాక్షణభావనోపకలితోద్బోధాత్మకర్మావశః.

౧౯౦

వ్యా.-పురుషస్య బద్ధో మోక్షశ్చేతి ద్వాస్తః తత్తావిద్యయా బద్ధః
తన్నాశేన తు మోక్షః బద్ధో జాగరస్వప్నయో సుర్వానుభవసిద్ధః. మోక్షస్తు
సుషుప్తిదృష్టానేన సాధనీయ ఇతి సుషుప్తిస్తావ ద్వర్జితా సబీజోయ సౌషుప్తికో
బ్రహ్మనన్ద సు ఏవ నిర్బీజశ్చే న్నోతో భవతీ త్యుక్తం చ అథ వైరాగ్యార్థం సంసార
మేవ వర్ణయతి - ఆరూఢమితి. ప్రభుణా సారధినా రధినావా ఆరూఢ మధిష్ఠితం
సమాహిత ముపకరణోపకలితం వాహై ర్యోజితం వా అన శ్శకట ముద్ధవనత్సత్
భారే నోచ్చైశ్శబ్దం కుర్వత్సత్ కచ్చిత్ గ్రామం యో గ్రామః ప్రభుణా జగ
మిషిత స్తం గ్రామం ప్రజితి ప్రభువరవశం స త్ప్రియాతి. తత్తథా స ఏష మి
యమాణః పురుషః స్వాత్మనా ప్రాజ్ఞేన చైతన్యజ్యోతిషా అన్వారూఢోఽధిష్ఠిత
స్సక్ ఊర్ధ్వ ముచ్ఛాప్సవాక్ సక్ విలపంశ్చ సక్ మర్మ సూతృత్వమానేషు
దుఃఖాతిశయా దితిభావః. ప్రాక్షణభావనోపకలితోద్బోధాత్మకర్మావశః ప్రాక్ష
ణే మరణా త్పూర్వస్మిన్ తుణే మరణతుణే స్మృతినాశా దితిభావః. యా భావనా
స్మృతిః స్మృతిహేతు సంస్కారో వా తయా ఉపకలితోద్బోధం కృతోద్బోధం

య దాత్మకర్మ దేహస్తరారమ్భకం కర్మేత్సర్థః తేనావశః. పరవశ స్క తస్యా
సమంతా ద్వ్యశ ఇతి వా క్వాపి స్వర్గనరకాదిలోకంప్రతి యాతి. ఏవ మవిద్యావశా
దనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసేన సంసరతో జీవన్య పునఃపున ర్జాయమానస్య మరణబా
ధాతిదుస్సహ అవర్జనీయా చ పునఃపున ర్భవతీతి యావ దియం మరణావస్థా నాగ
మిష్యతి తావ దేవ మోక్షసాధనజ్ఞానమాగ్నే ప్రవ ర్తితవ్య మప్రమత్తేన విర క్తేన
సంసారా స్మముక్షుణా. తస్య చ మృత్యో ర్నిత్యసన్నిహితత్వా ద్వివేకినా కౌమా
రావస్థాయా మేవ జ్ఞానసమ్పాదనే ప్రయతితవ్యం. తథాచోక్తం ప్రహ్లాదేన 'కౌమార
ఆచరే త్ప్రాజ్ఞో ధర్తా న్భాగవతా నిహ, దుర్లభం మానవం జన్మ తద వ్యధృవ
మర్థద' మితి. నతు కూపస్థ మణ్డాకన్యాయేన సంసారఏవ స్థితవ్య మిత్యభిప్రాయః.

౧౯౦

శ్లో॥ పిణ్డోఽయం జరయా రుజాచ కృశతాం యత్రైతి లిక్ష్మీ తదా
వృంతా దామృతఫలం యథా చలదలం వాదుమ్బరం ముచ్యతే
పాకాస్తే శుతిచక్షురాద్యవయవవ్యూహా దితో ముక్తవా
నేవం పాణవిశేషభోగకృతయే దేహస్తరం గచ్ఛతి.

౧౯౧

వ్యా.-అస్యోర్ధ్వోచ్చాచ్ఛసః కదా కేన కథం స్యా దిత్యతతహ - పిణ్డఇతి.
యత్ర యస్మిన్ కాలే అయం దృశ్యమానః పిణ్డో దేహః జరయా రుజా రోగేణ
చా దన్యేన కేనాపి హేతునా కృశతా మేతి. తదా లిక్ష్మీ పురుషః పాకాస్తే పాకః
పరిణామః స ఏవాస్త్రః తస్మిన్ వృంతా దామృతఫలం యథా ఇవ చలదలం పిప్పల
మివ వాదుమ్బరమివ చ ఇతోఽస్మాత్ శ్రుతిచక్షురాద్యవయవ వ్యూహాత్
శ్రోత్రచక్షురాద్యజ్ఞానమూహా స్మచ్యతే. ఏవం ముక్తవాన్ సన్ ప్రాణానా మభి
వ్యక్తిప్రయక్తో యో విశేషభోగః అన్నపానాదిలక్షణః తస్య కృతయే సిద్ధయే
దేహస్తరం గచ్ఛతి.

౧౯౧

శ్లో॥ ఆయాస్తం నృపతిం యథా విషయగ స్సూతాది రనై ర్జనః
పానై రావసథైః ప్రతీక్షతఇతి ప్రాప్నో త్యయం భూపతిః
ఏవం పురుష మాపతస్త మఖిలం కర్మప్రియుక్తం జగ
త్ప్రదైః కర్మఫలోపభోగకరణై ర్భ్రహ్మేద మాగచ్ఛతి.

౧౯౨

వ్యా.-నను ఇదం శరీరం పరిత్యజ్య గచ్ఛతః పురుషస్య న దేహస్తరోపా
దానే సామర్థ్య మస్తి దేహేంద్రియవియోగాత్. న చాన్యే ఽస్య భృత్యా రాజ్ఞే
గృహస్తరమివ శరీరాస్తరం కృత్వా ప్రతీక్షమాణా విద్యంతే అచైవం సతి కథ మస్య

శరీరాంతరోపాదాన మిత్యతః - ఆయాంతమితి. యథా విషయగః స్వదేశగతః సూతాదిః సూతగ్రామణీప్రముఖః జనః ఆయాంతం నృపతిం రాజానం భూపతి రయ మాయాతీతి వదన్ ఇతి శేషః. అన్నైః పానైః క్షీరసీరాదిభి రావసధైః ప్రాసాదాది భిశ్చ ప్రతీక్ష తే అన్నపానాదికం సర్వం సిద్ధం కృత్వా నిరీక్షత ఇత్యర్థః. ఏవం తద్వ దఖిలం జగ ద్భూమ్యాదిక మాదిత్యాదికం చ కర్మప్రయుక్తం జీవాదృష్టప్రేరితం సత్ సిద్ధై ర్నిష్పన్నై రేవ కర్మఫలోపభోగకరణైః కర్మఫలభోగసాధనైః చక్షు శ్శ్రవణాదిభిః ఇదం బ్రహ్మ భోక్తృ కర్తృ చాస్మాక మాగచ్ఛతీతి ఆపతంత మిదం శరీరం పరిత్యజ్యగచ్ఛంతం పూరుషం లింగీనం ప్రతీక్ష తే. రాజాజ్ఞాపరవశా స్సూతాదయో భృత్యా రాజ్ఞే గృహస్తర మన్నాదికం చ కృత్వా యథా నిరీక్షంతే తద్వ జ్ఞేవకర్మపరవశాని భూతాని దేహాంతరం కృత్వా జీవార్థం నిరీక్షంత ఇత్యర్థః. ఏవం దేహాంతరకర్తృణాం పృథివ్యాదిభూతానాం కరణానుగ్రాహకాణా మాదిత్యాదీనాంచ భృత్యస్థానీయానాం సత్త్వా సై జీవస్య దేహాంతరోపాదానే కాచి దనుపపత్తిః.

౧౯౨

శ్లో॥ పాణీణా సముఖ మాగతా నయ మజో గృహ్లా ప్రయాన్య నిత్యో
హృత్పద్మం ప్రవిశ త్యపేతపురుషే లిక్లాత్మ నైక్యం గతే
శ్రోత్రాదా కరణప్రజేన పురుషో యాపాణి చక్షు నవా
జిఘ్రీ త్యేష శృణోతి నో స్పృశతి నో నో వక్తి నో మన్యతే. ౧౯౩

వా.-అథ పురుషస్య మరణప్రకారమేవ దర్శయతి. ఇతోఽస్మా ద్దేహా త్ప్రయాన్యో అయ మజో జీవః సముఖ మాత్మాభిముఖ మాగతా పాణీణా చక్షురాదీన్ గృహ్లా రాజే వాత్మాభిముఖ మాగతా భృత్యానితి భావః. గృహ్లా హృత్పద్మం ప్రవిశతి. అపేతపురుషే అపేతా అపగతాః పురుషా దిగాదిత్యాదిదేవతాంశా యస్మా త్తస్మిన్ తథోక్తే శ్రోత్రాదా కరణ ప్రజే లిక్లాత్మనా స్వే నైక్యం గతేనతి ఏష పురుషో జీవః యాపాణి న చక్షు న షత్యతి గంధం నవా జిఘ్రీతి శబ్దం నో శృణోతి వాయుం న స్పృశతి శబ్దం నో వక్తి మస్తవ్యం నో మన్యతే జానాతి ఉపరతసర్వేంద్రియవ్యాపారో భవతీత్యర్థః ఇయంచ ముమూర్షోః స్థితిః పార్శ్వస్థానాం ప్రత్యక్షేతి బోధ్యమ్.

౧౯౩

శ్లో॥ స్వప్నేవా హృదయామ్బురస్య సహసా ప్రద్యోతతే ౭గ్ర స్తదా
ప్రద్యోతేన స ఏష తేన పురుషో నిష్ఠామితి స్మృతః

దృక్తో మూర్ధపదా చ్చుితేశ్చ వదనా న్నాసాస్తరాద్వా గుదా
మత్క్రామస్త మనూత్పత త్యము మనుః ప్రాణాశ్చ సర్వే వ్యసుమ్. ౧౯౪

వ్యా.-తదా మరణసమయే స్వప్నేవా స్వప్న సమయభవ హృదయామ్బరస్య హృదయచ్ఛిద్రా స్యాగ్నిం నాడీముఖం సహసా జీవప్రియత్నం వినైవ ప్రద్యోతతే ప్రకర్షణ భాసతే. తేజోమాత్రాఽదానకృతేన వాసనారూపేణ ప్రాప్యఫలవిషయబుద్ధివృత్తిరూపేణ స్వేన భాసా చైతన్యరూపేణ స్వేన జ్యోతిమాచ హృదయాగ్ర ప్రద్యోతనం భవతీత్యర్థః స ఏష పురుషః తేన ప్రద్యోతేన అవశస్సన్నేవ దృక్తః చక్షుషః మూర్ధపదాత్ శుతేః శ్రోత్రాత్ వదనాద్వా నాసాస్తరాద్వా గుదాద్వా నిష్క్రామతిస్మ సూర్యలోకం గమిష్యతిచే ద్దృక్తః హిరణ్యగర్భలోకం గమిష్యతిచే న్నూర్ధ్వపదాల్లోకాస్తరాణి గమిష్యతిచే చ్చోత్పాదిభ్యః సరకం గమిష్యతిచే ద్గుదా నిష్క్రామతీతి వివేకః. స్మేతి జీవ స్వైతత్కృష్టదశామ్సృతి భేదే. ఏవ ముత్క్రామస్తం లోకాస్తరాయ ప్రస్థిత మముం జీవ మనుః ప్రాణోఽనూత్పతతి అనూత్క్రామతి. తం చానుం సర్వే ప్రాణా శ్చక్షురాదీన్ద్రియాణి అనూత్పతన్తి ఇన్ద్రియైస్సమం ప్రాణేఉత్క్రామతినతి జీవోఽప్యత్రామతీవ - నతు జీవస్య ముఖ్య ముత్క్రామణం విభుత్వా దితిబోధ్యమ్. ఏవ ముత్క్రమణే ప్రాణస్వైవ ప్రధానత్వా ల్లోకేపి ప్రాణా దేవదత్తస్యాత్మానా ఇతివ్యవహారః. ప్రాణ జీవా వివేకేన తు జీవ ఉత్క్రాస్త ఇతి వ్యవహారః. నను సుషుప్తిమరణయోర్జీవస్య విశేషవిజ్ఞానాభావ ఇతి పూర్వ ముక్త మిదానీస్తు స్వప్నవ స్మరణే విశేష విజ్ఞాన మస్తీ త్యుచ్యతే. కథం న వ్యాహతి రితిచేదుచ్యతే ప్రాణోత్రమణకాలో మరణకాలః తదానీం నాస్తి జీవస్య కిమపి విశేషవిజ్ఞానం. తతః ప్రాక్తు స్వప్నవ దస్తి విశేషవిజ్ఞాన మతఏవ తాత్కాలికభావనావశా త్తదనురూపదేహస్తరపరి గ్రహః. ఇదంచ మరణప్రాక్కాలికం విజ్ఞానం స్వప్నవిజ్ఞానమివ జాగ్రత్సంస్కారజన్యమ. వ్యస్వతస్త్రమేన. నహి కోపి వ్యాఘ్రం పశ్యేయ మహం స్వప్న ఇతి సజ్జల్ప్య స్వప్నే వ్యాఘ్రం పశ్యతి. ఏవ మస్వాతస్త్రేనసతి విజ్ఞానస్య జీవకృత సుకృతదుష్కృతకర్మవశా చ్చుభాశుభవిద్యావశాచ్చ జీవస్య తదానీం యత్కిమపి విజ్ఞానం జాయేత తదనురూపంచ దేహస్తరం తతశ్చ శుభమేవ విజ్ఞాన మాత్మనో యథా స్యా స్మరణసన్నిహితకాలే తథా శీవద్దశాయాం పురుషేణ ప్రయతితవ్యమ్. సచ ప్రయత్నః సత్కర్మాచరణరూపః దేవతోపాసనాత్మకః ప్రణవజపాదిరూపశ్చ యద్యయం ప్రయతోఽ జీవద్దశాయాం నైరస్తర్యేణ చిత్రైకాగ్ర్యేణ కృత సాన్య త్త్వర్ణి తత్సంస్కారవశా త్తత్కాలే శుభమేవ విజ్ఞానం జాయేత. తతః పుణ్య

జన్మైవ స్యాత్ 'యాఽస్తే మతి స్స గతి' రితిన్యాయాత్. యోగాభ్యాసాత్తు
స్వతంత్రమేవ విజ్ఞానం స్యా దితి యోగాభ్యాసః పరమః ప్రయత్నః తస్మా దవశ్య
మసౌ కర్తవ్యః. ౧౯౪

శ్లో॥ గత్వాఽస్తం స్వత్పణస్య చావరత్పణం స్వాక్రమ్య పద్భ్యాం తృణం
ప్రాచీనంహి జలాయుకా త్యజతి కౌ దేహీ తథాఽయం పరామ్.
ఆకృప్యైవ తనూం హృదా త్యజతి తాం పూర్వాం తనూం ప్రజ్ఞయా
ప్రాక్తన్యా కలితః కృతేన భవతి ప్రాచీనయా విద్యయా. ౧౯౫

వ్యా.-మరణప్రకారో దర్శితః పురుషస్య దేహాంతరస్వీకారప్రకారః
ప్రదర్శ్యతే. కౌ భవి జలాయుకా జలూకా స్వత్పణస్య స్వాశ్రయస్య తృణ
స్యాస్తం గత్వా పద్భ్యా మవరత్పణం స్వాక్రమ్యచ ప్రాచీనం స్వస్య పూర్వా
శ్రయం తృణం త్యజతి. హిః ప్రసిద్ధా. తథా అయం శేవః హృదా మనసా సజ్కుల్పే
నేత్యేతత్. పరాం తనూ మాకృప్యైవ తా మిమాం పూర్వాం తనూం త్య
జతి. నను కిం శరీరమేవ త్యజతి అహోస్వి దేతచ్ఛరీరస్థితికాలే సమ్పాదితాం ప్రజ్ఞాం
కృతిం విద్యాంచ త్యజతిఅతఆహ. అయం ప్రాక్తన్యా ప్రజ్ఞయా ప్రాక్తనేన కృతేన
కర్మణా ప్రాచీనయా విద్యయాచ కలితః యుక్తవప భవతి. నతు భనాదిక మివ
త్యజతీత్యర్థః. అతవప 'నుకృతం దుష్కృతంచైవ గచ్ఛస్త మనుగచ్ఛ'తీతి స్మర్యతే.
నను జీవః ప్రజ్ఞాదియుక్తవప దేహా ద్దేహాంతరం గచ్ఛతీత్యత్ర కింప్రమాణం శాస్త్ర
వ్యతిరిక్త మితిచే దుచ్యతే. కశ్చి జన్మప్రభృతి రోగా ర్తవప భవతి కశ్చి దామరణం
నిరామయో భవతి కశ్చి ధ్ధనికో భవతి కశ్చి ద్ధరిద్రో భవతి కశ్చి ద్వికలాజ్ఞో
జాయతే కశ్చి త్సకలాజ్ఞః ఇత్యాదిసర్గవైషమ్యా త్తద్ధేతుభూతం కర్మవైచిత్ర్య
మనుమీయతే ప్రాగ్భవీయం జీవానామ్. తతః కర్మసహితవ తావ జ్జీవః ప్రాక్తన
ప్రజ్ఞా పూర్వానుభవవిషయవాసనా. సా చానుమీయతే. కస్యచి త్పురుషస్య
విదైవాభ్యాసం జన్మతవప చిత్రనిర్మాణాదికౌశలదర్శనాత్ తథా విషయోపభో
గేషు కేహించి త్స్వభావతవప కౌశలాకౌశలదర్శనాచ్చ విద్యాచ దేవతోపాసనా
దికా దేవత్వాది నానుమేయైవేతి. తస్మా జీవద్దశాయామేవ సర్వైర్జీవై శ్శుభం
కర్మ సమ్పాద్యం శుభాచ విద్యా ప్రజ్ఞాచ శుభేతి ప్రకరణార్థః. ౧౯౬

శ్లో॥ పేశస్మ త్ప్రకలయ్య పూర్వ మశివం పేశః పరం మగ్ధలం
పేశ స్సస్తనుతే యథా తను మిమాం జీర్ణాం పరిత్యజ్య నా

నవ్య మన్యజల మన్యదేవ కురుతే కర్మానురూప స్తథా
రూపం పిత్రమరప్రజాపతివిధిత్సూక్ష్మాభాదిలోకాశ్రయమ్.

౧౯౬

వ్యా.- తృణా తృణాస్తరం జలూకేష దేహః ద్వేహస్తరం జీవో గచ్ఛతి
సజ్జల్ప సమకాల ఏవేత్యుక్తమ్. తత్ర కిమేతద్దేహారమ్భకమేవ భూతపశ్చికం దేహః
స్తరమ ప్యారభతే, యద్వా అన్య ద్భూతపశ్చికమితి శజ్జాయామాహ - పేశ
స్కందితి. పేశ స్సవర్ణం త త్కరోతీతి పేశస్కృ త్సువర్ణకారః పూర్వం ప్రాచీన
మశివమీషచ్ఛివం పేశ స్సవర్ణం ప్రకలయ్య ఆకలయ్య ఉపమృద్యేతియావత్. పర
మన్య స్సజ్జలం పేశ స్సస్తనతే నిర్మిసోతి. య దీషద్భాస్వరం సువర్ణ మస్తి తదేవ పునః
పున రుపమృద్య భాస్వరమతిభాస్వరంచవిధితే ఇత్యర్థః. యద్వా భాస్వరమేవ సువర్ణం
కాలాదివశా న్మలినం పునఃపున రుపమృద్య భాస్వరం విధితే నాడిన్ధమ ఇత్యర్థః
ప్రాక్తనస్వర్ణాభరణా న్నూతనస్వర్ణాభరణే కాన్త్యతిశయదర్శనా దితిభావః, అను
పమృదితస్వర్ణఖణ్డా దుపమృదితస్వర్ణఖణ్డే కాన్త్యతిశయదర్శనా దితి నా యథా
తథా నా జీవః ఇమాం జీర్ణాం తనూం పరిత్యజ్య విహాయ భూతా న్యుపమృ
ద్యేతిశేషః. నవ్య మన్య స్సజ్జలం కర్మానురూపం పిత్రమరప్రజాపతివిధిత్సూక్ష్మా
భాదిలోకాశ్రయం పితౄణా మమరాణాం ప్రజాపతే ర్విధే ర్హిరణ్యగర్భస్య చ
యే లోకాః యేచ త్సూక్ష్మాభాదిలోకాః తదాశ్రయం రూపం శరీరం కురుత ఏవ.
జీవస్యైవ జ్ఞానకర్మద్వారా ప్రప్రుత్వమితి సప్తాస్త్రబాహ్మణే దర్శితత్వాత్. పేశ
స్కారః పేశ ఉపమృద్య కటకాదిమివ జీవః పశ్చభూతా న్యుపమృద్య దేహస
స్తతిం జనయతీతి పరమార్థః. ప్రకృతదేహవ ద్వేహస్తరమ ప్యేతద్భూతపశ్చికే
నైవారభ్యతే నాన్యేనే త్యభిప్రాయః. యద్వా పేశస్కృ దూర్ఘనాభిః కీటః
పేశస్కృతా రుద్ధితి ప్రయోగదర్శనా త్పూర్వ మశివం పేశ స్తన్తం ప్రకలయ్య
పరిచ్ఛిద్య వినాశ్యేతి యావత్. కలయతే ర్నానార్థత్వాత్. సస్తనతే సృజతి. అన్య
త్తుల్య మస్మిన్ వ్యాఖ్యానే భూతా న్యుపమృద్యేతి న శేషః - అయమర్థః యథోర్థ
నాభి స్సోఽదరా ద్భహిర్గతం పేశః ప్రాచీన మశివం వినాశ్య నవ మన్య
స్సజ్జలం పేశ స్సృజతి ఏవం జీవః పరమాత్మా స్వస్మా దవిద్యయా బహిర్గ
మితం ప్రాచీనం జీర్ణం శరీరం వినాశ్య నవ మన్య ద్రూపం జనయతి. సా
చావిద్యా పరమాత్మని కల్పితా ద్భూతపశ్చికాదేవోపాదానా ద్వేహపరమ్పరాం
కల్పయతీతి. అథవా. జలూకాతృణా తృణాస్తరం గచ్ఛతి తేతు తృణే అన్యకృతేవ.

కి స్తథా జీవో దేహః దన్యకృతాదేవ దేహస్తర మన్యకృతం గచ్ఛతి కింవా

స్వేనేతి శఙ్కాయా మాహ - పేశస్కృదితి. పదాన్వయస్తు ద్వితీయయోజనాయాం దర్శితవ. అభిప్రాయస్తు యధోర్థనాభిః స్వయమేవ తస్తునంతిం సృజతి తథా జీవః స్వయమేవ దేహపరమ్పరాం సృజతి. తత్రచ కర్మాదికం నిమిత్తం భూతాని తూపాదానానీతి- యద్వా- నను ప్రకృతశరీరం విహాయ శరీరాంతరపరిగ్రహో జీవస్య కిమర్థః. తత్ర తోవా దృష్టాంతోఽత ఆహ-పేశస్కృదితి. పేశస్కృ తస్తువాయః. సహి తస్తూ స్వస్థాత్మనా కరోతి. అశివం దుర్బలం నస్తనుతే గృహ్లాతి మగ్గలం దృఢం నూతన మితియావత్. ప్రకలయ్య త్యక్త్వా. కురుతే గృహ్లాతి. అన్య త్సమానం యథా వస్తార్థం తస్తువాయః ప్రాచీనం శిథిలం తస్తుజాలం పరిత్యజ్య నవం తస్తుజాలం స్వీకరోతి తథా కర్మఫలోపభోగార్థం జీవో జీర్ణం విహాయ శరీరం నూతనం శరీరాంతరం గృహ్లాతీత్యర్థః “వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్లాతి సరోఽపరాణి, తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ” ఇతిగీతావచనా దితీభావః. అస్మిన్ పక్షేతు జీవకర్మానుగుణ్యే నేశ్వరే నైవ ప్రకృతదేహవ ద్దేహాంతరమపి సృజ్యతే ప్రకృతేనైవ భూతపంచకేనేతి బోధ్యమ్. సర్వథాపి భూతపంచకాదే వోపాదానా వస్తూ ద్దేహవరమ్పరోదయః. ప్రకృతదేహవ ద్దేహాంతరస్యాపి పాంచభౌతికత్వావిశేషాత్. అనంతభూతపంచకానా మభావా తత్కల్పనే గౌరవాచ్చ. పరస్తు భూతపంచకస్య యో భాగః ప్రకృతదేహాత్మనా పరిణత స్తస్మా దన్యవేవ భాగో దేహాంతరాత్మనా పరిణమతఇతి వక్తవ్యం ప్రకృతదేహస్య భస్మాస్థాదినా మరణాంతరమపి చిరకాలం దృశ్యమా నత్వా దితిసజ్జేపః.

౧౯౬

శ్లో॥ బ్రహ్మైవైవ తమోమయో మతిమయ స్వాంతాత్మకో స్వాత్మకో
దృగ్రూప శృతిరూప ఇద్రియమయః ఘృష్ణుష్ణి వాయ్వాత్మకః
ఖాత్మా కామమయో వ్యకామ ఇతరు ణ్ణీరుత్ప ధర్మాత్మకో ౭
ధర్మాత్మా తదిదమ్మయ సమమయ శ్చాదోమయ స్తన్మయః. ౧౯౭

వ్యా-నాయం జన్మమరణాదిలక్షణ స్సంసార ఆత్మన స్వాభావికః కిన్త్వా పాధికవేద బ్రహ్మభావవేద స్వాభావిక ఇత్యుక్తం తదే వోపాధికాతం సజ్కలయ్య దర్శయతి బ్రహ్మాతి. ఏవ ఆత్మా వస్తుతో బ్రహ్మైవ. తథాపి తావత్తమో మయో భవతి, అహమజ్ఞ ఇత్యనుభవా దజ్ఞానతాదాత్మావ్యధ్యాసం ప్రప ద్యతే. అయ మజ్ఞానాధ్యాసోఽనాది రితి నాత్ర కారణం పశ్యామః “జీవ తతో విశుద్ధాచి తథా జీవేశయో ర్భిదా అవిద్యా తచ్చిత్తో ర్యోగ స్థ

ఉస్మాక మనాదయః^౧ త్యజ్జానస్య తత్సమ్బంధస్య చానాదిత్వాత్. అతపవేమ
మధ్యాసం కారణాధ్యాస మాహుః. తతః మతిమయో బుద్ధితాదాత్మ్యాధ్యా
సవా^౨ భవతి అజ్ఞానే నాత్మస్వరూపే ఆవృతేనతి ఆత్మ న్యవిద్యయా కల్పితా
యా బుద్ధి రధ్యవసాయాత్మికా తామే వాహ మితి మన్యతే జీవః. నిశ్చినోమ్యహ
మితి ప్రతీతే. తతః స్వాంతాత్మకః మనోమయః భవతి. మనోమ్యహమితి ప్ర
తీతేః సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మితిప్రతీతేశ్చ. తతః అస్వాత్మకః ప్రాణమయో
భవతి. త్సుధితో^౩హం పిసాసితో^౪హ మిత్యాదిప్రతీతే. తతః. దృగ్రూప
శ్చక్షుర్మయః భవతి షణ్మామ్యహ మితిప్రతీతేః 'సర్వేంద్రియాణాం నయనం ప్రధాన'
మితి నయనస్య ప్రాధాన్యా త్ప్రధమతో నిర్దేశః. జాగరణస్య నేత్రీవ్యాపార
ప్రయుక్తత్వాచ్చ. నేత్రే నిమిలితేహి స్వపితి జీవః. తతః శ్శుతిరూప శ్రోత్రీ
మయో భవతి. శృణోమ్యహమితి ప్రతీతేః కి మేవం ప్రత్యేకం కథనేన విస్త
రత్వావహేనేత్యాహ - ఇంద్రియమయఇతి. దృక్కుటివ్యతిరక్తత్వగాదిజ్ఞానేంద్రియ
త్రయమయిత్యర్థః. స్పృశామ్యహం జిఘ్రామ్యహం స్వాదయామ్యహమితి
ప్రతీతేరితిభావః. యద్వా దృగ్రూప శ్శుతిరూప ఇతి జ్ఞానేంద్రియపంచకోప
లక్షణార్థ మింద్రియమయః కర్మేంద్రియమయః వదామ్యహం గృహ్లామ్యహం
గచ్ఛామ్యహం విసృజామ్యహం యభామ్యహ మితి ప్రతీతేరితిభావః. ఏతా
వతా. ఆనందమయవిజ్ఞానమయమనోమయప్రాణమయత్వా న్యక్తాని కారణసూక్ష్మ
శరీరద్వయమయత్వం చోక్తమ్. అథ అన్నమయస్థూలశరీరాత్మత్వ మాహ -
క్షౌద్భ్యగ్నివాయ్వాత్మకః ఖాత్మాచేతి. పృథివీమయో జలమయ త్రేజో
మయో వాయుమయ ఆకాశమయశ్చ భవతి. తత్ర మనుష్యవశ్వాది
పార్థివదేహతాదాత్మ్యాధ్యాసా త్పృథివీమయః మనుష్యో^౫హ మిత్యాదిప్రతీ
తేః. జలచరమత్స్యదిశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా జలమయః. యద్వా వరుణలోకస్థ
శరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా జలమయః దేవదేహతాదాత్మ్యాధ్యాసా త్రేజోమయః.
దేవా హి త్రేజోమయాః వాయులోకస్థశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా ద్వాయుమయః
ఆకాశశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా దాకాశమయః యద్వా ఆకాశచారి ప
క్ష్యాదిశరీరతాదాత్మ్యాధ్యాసా దాకాశమయః. ఏవం దేహేంద్రియాదికార్య
కరణసంక్లాతమయస్స న్నాత్మా. ప్రాప్తవ్యం వస్త్యస్తరం పశ్యన్నిద మ్మయా
ప్రాప్త మదః పున ర్మయా ప్రాప్తవ్యమితి విపరీతప్రత్యయః తదభిలాషః కా
మమయో భవతి. తత్కామసిద్ధి వకామో భవతి. చిష్యేషు త్కయిష్యు

త్వాదిదోషసర్వనాద్వా విరక్తో విద్వా నకామో భవతి. సచ కామః కేనచి
ద్ధేతునా ప్రోహతస్సక కోధాత్మనా పరిణమతే. తదా ఇతరుట్ ప్రాప్తకోధో
భవతి. సచ కోధః కేనచి దుపాయేన యది నివర్తిత స్తదా సీరుట్ కోధ
రహితః ప్రశాంతో భవతి. ఇమాశ్చ కామకోధప్రశాంతయో మనోధర్మావవేతి
మనోమయఇ త్యనేనై వోక్తప్రాయా స్తథాపి ధర్మ్యాధ్యాసా త్పృథక్ ధర్మా
ధ్యాసోపి ప్రతిభాతీతి పృథగుక్తిః కామాదీనామ్. ఏవం ప్రశాంతకామకోధః
ధర్మాత్మకో ధర్మమయో భవతి పుణ్యవాక్ భవతీత్యర్థః. కామకోధాభూతస్స
అధర్మాత్మాభవతి. పరదారగమనప్రాణిహింసనాదినా పాపిష్ఠో భవతీత్యర్థః. ఇమా
వేవ ధర్మాధర్మా జీవన్య ఇహలోకపరలోకప్రాప్తిహేతు ఇత్యాహ-త తతః ధర్మా
ధర్మవశాదిత్యర్థః. ఇదమ్మయః. వర్తమానమనుష్యాదిశరీరమయః. ప్రత్యక్షవాచిత్యా
దిదంశబ్దస్య అదోమయః భావిదేవాదిశరీరమయశ్చ భవతి పరోక్షవాచిత్యా దద
శబ్దస్య తథా తస్మయః దూరాద్దృశ్యమానా యే నక్షత్రాదయః తస్మయో
భవతి కిం బహునా సమమయ స్సర్వమయశ్చ భవతి. ఆత్మన్యేవ సర్వస్య కల్పితత్వా
దృజ్ఞానర్పణ వాత్మా సర్వ మ్భవతీత్యర్థః ఏకస్యైవ విభో జీవన్య సర్వోపాధితాదా
త్మాధ్యాసేన సర్వభావాపత్తేరితినా ఏతేనాత్మభేదః ఆత్మబ్రహ్మభేదశ్చ ప్ర
త్యుక్తః.

౧౯౭

శ్లో॥ కామాత్మా పురుషో య మిచ్ఛతి మమ స్యా దేవ ఇ త్యశ్ను తే

తత్రై వాధ్యవసాయమేవ కురుతే తన్నిశ్చితార్థప్రదమ్

కర్మేదం యది పుణ్య మేవ పురుష సాధు ర్భవ త్యన్యథా

పాపీ తత్ఫల మేతి కామవశత సంసార ఏవ ప్రభోః.

౧౯౮

వ్యా.-ఇదానీం సంసారస్య ప్రధానం మూలం దర్శయతి దర్శితేచ తస్మిన్
తదుచ్ఛేదేన సంసారవృక్షస్య నాశ స్సుకర ఇతి-కామాత్మా కామమయః పురుషః
మమైవ కామ స్సాదితి యం కామ మిచ్ఛతి కామయతే తత్రైవ కామే అధ్యవ
సాయం నిశ్చయ మశ్ను తే. తన్నిశ్చితార్థప్రదం తస్య నిశ్చిత స్యాధ్యస్య ప్రదం
ప్రదాత్మకర్మ కురుతే. ఫలస్యాత్మగామిత్వా దాత్మనేపదనిర్దేశః. ఇదం కామమయ
పురుషకృతం కర్మ పుణ్యం యది తస్మిన్ ఏవ కామమయః పురుషః సాధు ర్భవతి.
అన్యథా పాపంచేదిత్యర్థః పాపీ భవతి. ఏవం సాధు రసాధుర్వా భూత్వా తత్ఫలం
పుణ్యఫలం స్వర్గాది సాపఫలం నరకాదిచ ఏతి ప్రాప్నోతి. తస్మాత్ ప్రభో జీవన్య
ఏవసంసారః కామవశతేవ కామబలాదేవ భవతి. యస్మా దేవం కామఏవ సంసార

వృక్షస్య మూలం తస్మా న్మముక్షుణా కామో నిర్మూల మున్మూలయితవ్య ఇత్యభిప్రాయః. ఉక్తంచ గీతాను “కామ ఏష కోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః మహాశనో మహాపాపా విద్వేన మిహ వైరిణ” మితి - సచ కామ ఏక ఏవం కథమ్మూలం సంసారస్య కోధోషి మూలమేవేతి వాచ్యం, కామపరిణామత్వేన కోధస్య కామా దనతిరిక్తత్వాత్. కోధస్యాపి కామఏవ మూల మితివా తస్మాత్కామప్రియుక్తఏవ జీవస్య సంసారః. ౧౯౮

శ్లో॥ చిత్తం యత్ర నిషక్త మస్య పురుష స్యాన్తే సమం కర్మణా
లింగం తత్పద మేతి భోగవశత స్తత్ర ఊతే కర్మణి
తస్మా ల్లోకత ఐతి లోక మిమ ముచ్చిష్టేన నా కర్మణా
కర్తుం కర్మ కరోతి తత్పున రిహ స్యాన్తే మృతిం గచ్ఛతి. ౧౯౯

వ్యా.-కామాదేవ సంసార ఇత్యేత ద్విశదయతి - చిత్తమితి. అన్తే మరణ సమయే అస్య పురుషస్య చిత్తం యత్ర నిషక్తం నితరాం సక్తం భవతి సకామం భవతీత్యర్థః. తత్పదం తం లోకం లింగం లింగశరీరం కర్మణాసమం కర్మణాసహ ఏతి తత్ర లోకాన్తరే భోగవశతః కర్మణి ఊతేనతి పరలోకభోగప్రదే కర్మణి ఊతే సతీత్యర్థః. తస్మా ల్లోకతః ఇమం లోకం మనుష్యలోక ముచ్చిష్టే నావశిష్టేన కర్మణా కర్మాశయేనేత్యర్థః కర్మకర్తు మైతి ఆగచ్ఛతి లోకాన్తరేషు కర్మకరణాసమ్భవా దితిభావః, “ఊతే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి” తి గీతాత్రాసనన్ధేయా, ఇహాస్మిన్మనుష్యలోకే పున స్తత్కర్మ కరోతి కామవశాదితిభావః. అస్య ఏతద్దేహారమ్భ కస్య ప్రారబ్ధకర్మణః అన్తే అవసానే మృతిం మరణం లోకాన్తర మితియావత్. గచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౧౯౯

శ్లో॥ కామాత్మా పురుష స్తదేవ మయతే మృత్యుంచ జన్మానకృ
న్నిష్కామో బుధ ఆప్తకామ ఇతరో య స్వాత్మకామః పుమాన్
నోత్కామ స్త్యసవో హితస్య పరమే లీయన్తస వాత్మని
బ్రహ్మైవై ష భవ న్బుధః పునరపి బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే. ౨౦౦

వ్యా.-త తస్మా దేవ ముక్తప్రకారేణ కామాత్మా పురుషః అజ్ఞః మృత్యుం జన్మచ సంసారమిత్యేతత్. అసకృ దనిచ్ఛేదే నాయతే ప్రాప్నోతి. అథ సంసారా న్మోక్షం విదుషో దర్శయతి. నిష్కామఇతి. యస్తు ఇతర ఉక్తా దజ్ఞా దన్యః. బుధ ఆత్మవి త్పుమాన్ జీవః నిష్కామః కామరహితః. తత్ర హేతుః. ఆప్తకామః ఆప్తః కామా స్సర్వే యేన స తథోక్తః. తత్ర హేతుః. ఆత్మకామః

ఆత్మనేవ ఆత్మైవేతివా కామో యస్యస ఆత్మకామః. ఆత్మన ఏవ సర్వత్వా దాత్మాతిరిక్తకామయితవ్యవస్వస్తరాభావా దాత్మనో నిత్యాప్త త్వేన సర్వకామప్రాప్తే ర్బుధో నిష్కామ ఇత్యర్థః భవతి. యద్వా ఆత్మకామః అతవ వాప్తకామోఽతవ నిష్కామః ఇతరః బుధో యస్తు పుమా నస్తీతిశేషః. తస్మానవః ప్రాణా నోత్క్రామన్తి న తస్య ప్రాణోత్క్రామణవ్యధాఽస్తీత్యర్థః. హిఃప్రసిద్ధా. తర్హి కిం న నదా జీవతి. నేత్యాహ. పరమే ఆత్మని ప్రత్యగభిన్నే బ్రహ్మణ్యేవ లీయన్తే లయం గచ్ఛన్తి. ఆత్మకార్యత్వా త్ప్రాణానా మాత్మనేవ లయ ఇతిభావః. ఏవ బుధః పూర్వమపి బ్రహ్మైవ భవత్ పునర్బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే భవతి. బ్రహ్మణ్యేవ సతః పురుషస్య యదాసీ దవిద్యయా జీవత్వం సంసారిత్వాఖ్యం తస్య విద్యయా నాశే పున స్వాభావిక మేవ బ్రహ్మత్వం సిద్ధ మిత్యర్థః. బ్రహ్మణ స్సకాశా దవిద్యాకృతం జీవత్వ మవగతం గగనాదివ బాలైః కల్పితం నైల్య మితిభావః. తత్త్వవిదో బ్రహ్మసాయుజ్యలక్షణః విదేహకై వల్యనామకః మోక్షాఖ్యః పురుషార్థో భవతీతి పరమార్థః. తస్మా న్ముముక్షుణా తత్త్వవిదా నిష్కామేణ భవితవ్య మిత్యభిప్రాయః.

౨౦౦

శ్లో॥ ముచ్యన్తే సకలా య దాస్య హృదయే కామా శ్శ్రితా గృన్థయో బ్రహ్మస్మీతి ధియా త దైవ పురుషో జీవన్నపి బ్రహ్మతామ్ ప్రాప్నోత్యేవ తనా వముచ్య మమతా నైవా స్త్యహన్తా యతో నిర్మోకే ఫణిపుష్పవస్యతు యథా నాకౌ విస్ఫుప్తే నిజే.

౨౦౧

వ్యా.-తత్త్వవిదో న కేవలం విదేహముక్తిః కిన్తు జీవన్ముక్తిరపి భవతి నిష్కామత్వే సతీత్యాహ ముచ్యన్త ఇతి. యదా అస్య తత్త్వవిదః హృదయే మనసి శ్శ్రితా స్సంశ్రితాః గృన్థయో గృన్థివ ద్బన్ధకా స్సకలాః కామాః బ్రహ్మ స్మీతిధియా జ్ఞానేన హేతునా ముచ్యన్తే ముక్తా భవన్తి. నశ్యన్తితియావత్. తదా ఏవపురుషః జీవన్నపి బ్రహ్మతాం ప్రాప్నోత్యేవ. జీవన్ముక్తో భవతీత్యర్థః. నను జీవత శ్శరీరవతః కథ మ్ముక్తి రశరీరస్యహి ముక్తిః, 'అశరీరంవా వసన్తం న ప్రియా ప్రియే స్పృశత' ఇతిశ్శ్రితే. ప్రియాప్రియస్పర్శరాహిత్యస్యైవ మోక్షత్వా దత అహ - యతో యస్మాత్ అముచ్య విదుషః తనా అస్మిన్దేహే మమతా మమ కారః అహన్తా అహజ్జ్వరశ్చ నాస్తి. స్థూలోఽహ మితి మమ దేహ స్థూల ఇతివా ప్రతీత్యభావా దితిభావః. విద్యమానేపి శరీరే అహజ్జ్వరమమకారయో రభావేనతి అశరీరత్వమేవ భవతి విదుష ఇతిభావః. నను విద్యమానే శరీరే కథ మభిమానా

భావమాత్రేణ శరీరత్వం విదుష ఇత్యతో దృష్టాస్త మాహ - యథా నాకౌ
వల్మీకే విస్మయే త్యక్తే నిజే నిర్మోకే సర్వత్వచి ఫణిపుజ్జవస్య అహంతా
మమతాచ నాస్తి తద్వత్. తస్మా చ్చరీరాభిమానరహితో విద్వాన్ జీవన్ముఖః
ముక్తపద. తదాహిత్యంచ కామత్యాగా ద్భవతి సచ త్యాగోఽజ్ఞాననాశా
ద్భవతి సచ నాశో బ్రహ్మస్మృతిజ్ఞానా ద్భవతి. స స్వశరీరస్య జీవత్త్వం
కథ మ్ముక్తస్యేతిచే దుచ్యతే. స్వదృష్ట్యా తత్త్వవి న్నజీవతి కిన్తు లోకదృష్ట్యేవ.

లోకోహి తత్త్వవిద్దేహే ఉచ్ఛాస్సాదికం కుర్వతి సతి తత్త్వవిదం జీవన్ముక్తః
మన్యతే సచ తత్త్వవిదా శరీరం త్యక్తంచే దహినేవ నిర్మోకః తర్హి తన్నైవ
చలే దితి వాచ్యం. యావత్ప్రారబ్ధావసానం తస్య చలనాదిచేష్టా సుమ్మవ స్త్యేవ
ప్రాణాదీనాం సత్త్వాత్. ఉక్తం వ్యాసేన 'దేహోపి దైవవశగఃఖలు కర్మ యావ
త్స్వారమ్భకం ప్రాణిసమీక్షితపద సాను'రితి సచ సమాధిమా న్యోగ్యేవ జీవన్ముక్త
ః ఇతి వాచ్యం. సమాధిత్యాగానంతరం యోగిన స్సంసారిత్యాపత్తేః. సహి జీవ
న్ముక్తస్య పున స్సంసారప్రాప్తిః. తస్మా త్పరిత్యక్తసజ్జాతాభిమానపద జీవన్ముక్తః.

౨౦౧

శ్లో॥ జీవన్నేవ శరీరభావరహితో య సోఽయ మస్యా స్తనౌ

త్యక్తాయా మహినేవ చర్మణి కథం హాహ శరీరే భవేత్

ముక్తోఽసా వశరీరపద వపుషా ప్రాణాదిభి శ్చామృత

స్సత్యం జ్ఞాన మనస్త మక్షర మజం బ్రహ్మైవ మోదాత్మకమ్. ౨౦౨

వ్యా.-య ఏవం జీవన్ముక్త స్తస్యైవ విదేహముక్తి ర్నాస్యస్యే త్యాహ -
జీవన్నితి. యః జీవన్నేవ శరీరభావరహితః శరీరహమితి భ్రాన్తివర్జితః. సోఽయం
విద్వాన్. అహినా చర్మణి నిర్మోకేషవ అస్యాస్తనౌ త్యక్తాయాం సత్యాం
స్వేనేతిశేషః. కథం శరీరే భవేత్. హాహఇత్యద్భుతాతిశయే. శరీరే జీవత్వేవ
యో ముక్త స్స కథం శరీరే పతితే బద్ధ స్సాస్య దిత్వర్థః. నను పరిపూర్ణస్య తత్త్వ
విదః కథం శరీరత్యాగః. పరిచ్ఛిన్నస్వశు సర్వస్య భవతు నిర్మోకత్యాగ ఇతిచే
దుచ్యతే అసజ్జన్యాపి జీవస్య యేన శరీరస్వీకారః ప్రాప్తః తన్నా శేతు శరీరత్యాగ
సుమ్మవతీతి. నను నిర్మోకే ఫణిపుజ్జవస్యేతి పూర్వోక్తపరార్థ ఇహ పునరుక్త ఇతి
పునరుక్తి రితిచే న్నైవమ్. పూర్వం విదుష శ్చరీరాభిమానో నాస్తిత్యత్ర దృష్టా
స్తతయా సోఽర్థ ఉక్తః, ఇహతు విదుషా శరీరం త్యజ్యత ఇత్యత్రేతి భేదాత్.
యద్వా పూర్వం విదుషో జీవద్దేహే నాస్త్వభిమాన ఇత్యత్ర దృష్టాస్తతయా సోర్థ

ఉపన్యస్తః. ఇహతు మృతదేహే నాస్త్వభిమాన ఇత్యత్రేతి భేదాత్. సర్వధాపి జీవన్ముక్తా విదేహముక్తావా తత్త్వవిదః శ్మరీరే నాస్త్వభిమానః. యథా నిర్మోకే సర్వస్యేతి ఫలితార్థః. నను స్వర్గిణిభవ ముక్తస్యాపి స్థూలశరీరత్యాగవేన నతు లింగ త్యాగోఽతతహ - ముక్తః. వపుషా ప్రాణాదిభిశ్చ ముక్తః అతవవాశరీరః, అత వవామృతః, శరీరప్రయుక్తత్వా జన్మమరణయోః. అసౌ తత్త్వవిదేవ. సత్యం జ్ఞాన మన స్త మక్షర మవినాశి అతవవాజం జన్మరహితం మోదాత్మకంచ యద్భ్రష్మా తదేవ. నతు తతోఽన్యః, బ్రహ్మవి ద్భ్రష్మాదేవ భవతీతి శ్రుత్యంతరాత్. మోదాత్మక మిత్యనేన పాపాణాప్రాయాద్వైతినా మ్మతే ముక్తిరితి పరేషాం వాదః ప్రతిఘ్నతః. నచ సత్య పానస్తే నాస్త్వనుభవ సాధనాభావా దితివాచ్య మనుభవరూపత్వా దానన్దస్య స్వప్రకాశత్వాచ్చ. ౨౦౨

శ్లో॥ మోక్ష స్వాస్య పురాతనోఽస్తి వితతోఽణు ర్జ్ఞానమార్గః పరే

శుక్లాద్యా త్రిదివాదిలోకగతయోఽవిద్యాకృతే తామసే

నానన్ద స్తమసి త్రివిష్టపముఖస్థానేషు తాపాదికం

మోక్షే కోపి న దోష ఇత్యభిరతా విజ్ఞానమార్గే బుధాః. ౨౦౩

వ్యా.-అయం మోక్షః కేన మార్గేణ లభ్యతే ఽతతహ - మోక్షస్యేతి. అస్య మోక్షస్య ప్రాప్తక ఇతి శేషః పురాతనః పురాణః వితతః విస్తీర్ణః అణు ర్దుర్విజ్ఞేయః జ్ఞానమార్గోఽస్తి జ్ఞానమేవ మోక్షమార్గః. నను యోగేనాపి మోక్షః ప్రాప్యతే ఽతతహ. పరే శుక్లాద్యా శ్మక్లసీలహరితాద్యా మార్గాః సుషుమ్నా దినాడిమయా ఇత్యర్థః. త్రిదివాదిలోకగతయః త్రిదివం స్వర్గ మాదిపదా త్ప్రజాపతిహిరణ్యగర్భాదిలోకగ్రహణం త్రిదివాదీనాం లోకానాం గతిః ప్రాప్తి ర్యేభ్యస్తే తథోక్తాః భవన్తి. యోగినః కేవలా సుషుమ్నా దినాడిమార్గేణ నిర్గత్య బ్రహ్మలోకాదికం యాన్తి నతు మోక్ష మిత్యర్థః. నను భవతు కర్మణా మోక్షో ఽతతహ అవిద్యా కృతే అవిద్యా త్రయీ సంసారహేతు త్వేన తస్యా విద్యాభిన్న త్వా త్కృతం తద్విహితం కర్మచ తామసే తమస ఇమే తామసే తమఃప్రాపకమార్గా విత్యర్థః. నన్వేపం కర్మాదిభి స్తమతదికం ప్రాప్నుయా త్కో దోష స్తతాహ. తమసి ఆనన్దో నాస్తి, త్రివిష్టపముఖస్థానేషు తాపాదిక మస్తి. తత్ర ఇన్ద్రలోకా దిషు ప్రజాపత్యాదిలోకస్థస్వాతిశయపురుషనిరీక్షణా త్తాపః. సశ్చితపుణ్యక్షయా చ్చ భయం మరణదుఃఖఞ్చ. బ్రహ్మలోకేతు పునరావృత్తి ర్దోషః, “ఆబ్రహ్మ భవనా ల్లోకాః పున రావర్తంతోఽర్జునేతి గీతావచనాత్. మోక్షేతు శ్లోకోపి

దోషః బ్రహ్మత్వా న్నోక్షస్య. ఇత్యస్మాద్ధేతోః బుధాః పాజ్ఞా శ్శుకశీతాః
దయః విజ్ఞానమార్గే విశిష్టే జ్ఞానమార్గే ఏవాభిరతాః, తస్యైవ మోక్షప్రాప్త
కత్వాత్. ౨౦౩

శ్లో॥ బ్రహ్మైకం ధృవ మప్రమేయ మరజో వ్యోమ్నః పరం నన్మహత్
జ్యోతిర్జ్యోతి రజం గుహహిత మిదం చిత్రైకవేద్యం సుఖమ్
అద్వైతం శివ మస్మద్రూపం తదితి యో జానాతి కస్మాప్తయే
సన్తప్తేత సవిశ్వకృత్స సకల స్యాత్మాఽస్య చాత్మా సమమ్. ౨౦౪

వ్యా.- కిం తిజ్జ్ఞానం కథంవా తస్మా న్నోక్ష ఇత్యత్రాహ - బ్రహ్మైతి.
తత్ ఈశ్వరత్వేన రూపేణ పరోక్ష మిదం జీవత్వేన రూపేణ ప్రత్యక్షం చ
బ్రహ్మ అహమస్మి. యద్వా తదితి సర్వనామ సర్వాత్మక మిశ్యర్థః. ఇదం ప్రత్య
గభిన్నం బ్రహ్మహమస్మి. అథవా ఇదం ప్రత్యక్షేణ దృశ్యం తత్పరోక్షేణ
దృశ్యంచ య జ్ఞగదాత్మకం బ్రహ్మ తదహమస్మి. సర్వధాపి అహం బ్రహ్మస్మి.
బ్రహ్మచ సర్వ మభవతీతి సర్వమ ప్యహ మస్మీతి బ్రహ్మాత్మభావ సర్వాత్మభావ
శ్చోచ్యతే. కీదృశం బ్రహ్మ శివం మజ్జలం నిర్దోషత్వా దృద్ధి సదోషం త దశివ
మిత్యుచ్యతే. కుతోఽస్య నిర్దోషత్వం సత్త్వా ద్వైతస్యే త్యత ఆహ - అద్వైతమితి.
అతఏవైక మతఏ వారజో నిర్మలంచ. అతఏవ సుఖ మానందరూపం సమలంహి నిరా
నందం భవతి. స చేదం వైషయికసుఖవ జ్ఞన్య మిత్యాహ - అజమితి. అతఏవ ధృపం
జన్మపూర్వక త్వా న్నాశస్య. ఏవం జన్మనాశయో రభావేన పృథ్వాదివికారాణా
మప్యభావా త్సత్ సత్యం స చేదం జడమిత్యాహ - జ్యోతిర్జ్యోతిరితి. జ్యోతిహ
మాదిత్యాదీనాం చక్షురాదీనాంచ జ్యోతి రవభాసకం నిత్యచైతన్యాత్మక మిశ్యర్థః.
స చేదం చైతన్యం బుద్ధివృత్తిరూపం కిన్త్వస్యదేవేత్యాహ- మహదితి. అహఃచ్ఛిన్న
మిత్యర్థః. పృత్తిజ్ఞానంతు పరిచ్ఛిన్న మితిభావః. కిం వ్యోమవ న్మహత్.
సేత్యాహ - వ్యోమ్నః పరమితి. మహతో వ్యోమ్నోపి మహదిత్యర్థః.
'జ్యాయా నాకాశా' దితిశ్చ్రుతే. యద్వా వ్యోమ్నో విలక్షణం జడత్వాత్త
స్యేతిభావః. అథవా. వ్యోమ్నః పరం కారణం సర్వస్యాపి వ్యోమ కారణం
వాయ్వాదే. వ్యోమ్న స్తు బ్రహ్మ 'ఆత్మన ఆకాశ' ఇతిశ్చ్రుతే. ఏతేన బ్రహ్మణ
సర్వత్వం కథ మితిశ్చా ప్రత్యుక్తా, సర్వస్య తత్కార్యత్వా త్కారణస్యచ
కార్యాత్మత్వాదితి. అసా వశ్వఇతివ దిసం బ్రహ్మైతి కర్మయేత్యత ఆహ - అప్ర
మేయమితి. అవిషయం చక్షురాదీనాంతర్హితకథం బ్రహ్మణ సిద్ధిరత ఆహ - చిత్రైక

వేద్యం. సంస్కృతేన చిత్తేనై కేనై వేదం వేద్యతే. ఏ చాప్రమేయత్వచిత్తవేద్యత్వయోః కథం సామానాధికరణ్యం విరుద్ధధర్మయో రితివాచ్యం, సంస్కృతచిత్తే తరావేద్యత్వ మప్రమేయత్వమితి. కస్మా ద్భ్రహ్మ చిత్తేనాపి వేద్యతేఽతఃకా - గుహాహితిమితి. బుద్ధిస్థ మిత్యర్థః. యస్యపి ఘటాదివ్యపి బ్రహ్మైస్తి తథా వ్యస్వచ్ఛత్వా ఘటాదియో న బ్రహ్మప్రతిఫలసం గృహ్యంతి, చిత్తంతు స్వచ్ఛత్వా స్థౌఘాతి. ఏవం చిత్తస్య చైతన్యాభాసద్వారా చేతనత్వలాభా ద్భ్రహ్మజ్ఞానసామర్థ్యమిత్యర్థః. యద్వా గుహాహితం బుద్ధ్యా ప్రతిబింబరూపత్వేన స్థితిమిత్యర్థః. ప్రత్యగభేదేనైవ బ్రహ్మ సాత్త్వికైర్తవ్యం నాన్యధేత్యభిప్రాయః గుహాహిత మిత్యస్య శరీరే ప్రవిష్ట మిన్ద్ర్య క్షణోఽస్తి. తస్య చాత్రైవ తాత్పర్యం శరీరరాస్త ర్హృదయాకాశే హ్యన్త్రపలభ్యతే. యద్వా ఇహ ప్రవిష్ట ఆనభేభ్య ఇతి శ్రుతేః గుహాహితం సర్వం శరీర మభివ్యాప్య స్థితి మిత్యర్థః. ఇతి యోజనాతి న విద్వాక్ కస్య కామ స్యాప్తయే ప్రాప్త్యర్థం సప్తశ్రేణ ఆత్మ భిన్న కామయితవ్యవ స్తవభావా దితిభావః. న విద్వాక్ విశ్వకృ త్సర్వకర్తా భవతి. బ్రహ్మత్వా దితిభావః. న విద్వాక్ సకలస్య జగతి ఆత్మా భవతి. అన్యచ విదూష సమం సర్వ మాత్మా భవతి, ఆశ్మిన ఏవ సర్వత్వా శ్సర్వస్య చాశ్మత్వా దితి భావః. నను ఆత్మని సర్వస్య కల్పితత్వా దాత్మా విద్వాక్ సర్వ స్యాత్మా భవతు రజ్జురీవ సర్వస్యాత్మా కథమున ర్విదుష ఆశ్మినఏవ సర్వమాత్మా భవతు మర్హ తీతిచే నైష దోషః. యదిదం దృశ్యతే సర్వం తద్బ్రహ్మైవ. యథా సర్వో రజ్జురీవ వస్తుతః. శతశ్చ విద్వాక్ బ్రహ్మణ ఆత్మాబ్రహ్మచ విమష ఆత్మేతి ప్రత్యగ్భ్రహ్మ భేదే వాక్యస్య తాత్పర్యాత్. నచ విద్యద్రుష్టాణో ర్ద్వయోః కథ మన్యోన్యాత్మత్వ మితివాచ్యం, విదుష ఆత్మా స్వరూపం యదస్తి సచ్చిదానందం త ద్బ్రహ్మైవ బ్రహ్మణశ్చ యదస్తి సచ్చిదానందం స్వరూపం తద్విద్వానేవేతి. నహి సచ్చిదానందం స్వరూపద్వయ మస్తి యేన విద్యద్రుష్టాస్వరూపయో ర్భేద స్యాత్ అతఏవ ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మేతి శ్రుతియతే. అస్మాదే వాద్వితీయబ్రహ్మత్వజ్ఞానా న్మోక్షః, భిన్నాత్మజ్ఞానస్త సంతాపహేతురేవ, స్వాధికేష్వరసద్భావాత్, భయంచ తస్మా ద్భవతి 'భీషన్తా ద్వాతః ఐవత' ఇత్యాదిశ్రుతేః, 'ద్వితీయాద్వై భయం భవ' తీతి శ్రుతేశ్చ. అతఏవ భిన్నాత్మజ్ఞానినాం స సంసారోపరమః, 'మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ ఐశ్య'తీతి శ్రుతేః, తస్మా న్ముముక్షుణా అద్వైతజ్ఞాన మేవ సమృద్ధ్య మిత్యభిప్రాయః.

శ్లో॥ ప్రాజ్ఞం పాప మమం కృతం తపతి నో పుణ్యంచ నైవాకృతం
నిత్యోఽయం మహిమా కృతేన విదుషో నృద్ధిం క్షయః క్షౌచి నో
ఏవంవి ష్టి తిశాన్తిదాన్త్యపరతిశ్రద్ధాసమాధానవా

నాత్మానం సమవైతి చాత్మని ఐహి శ్చాత్మాన మేత త్సమమ్. ౨౦౧

వ్యా.-నను జ్ఞానినోపి కర్మలేప స్సాన్య దితి కథ మ్ముక్తి రతతహ - ప్రాజ్ఞ
మితి. ఇమం ప్రాజ్ఞ మద్వైతినం కృతం పాపం నో తపతి. అకృతం పుణ్యంచ నైవ త
పతి. సజ్జితపుణ్యపాపకర్మణాం జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధత్వాన్మయా పాపం కృత మహం
కష్టం దశాం తేన గమిష్యామితి విదుషో నాస్తి సన్తాపః. తథా కృతస్యైవ
పుణ్యస్య బద్ధకర్మభిరూ పరిత్యక్త త్వేన నాహం పుణ్య మకరవ మితి సన్తాపోపి విదుషో
నాస్తి. తస్మా ద్విద్వాన్పుణ్యపాపభ్యామలిప్తపవ, యద్వా అక్రియ మాత్మానం
యో మన్యతే తస్య పాపకరణ త్పుణ్యాకరణాచ్చ నతః పలేకః, ఆత్మనోఽసద్భిన్నాక్రి
యస్య పాపపుణ్యతత్ఫలాసంబుద్ధత్వాత్ - అథవా ఆత్మస్యతిరేకేణ పుణ్యపాప
కర్మాభావాత్ ఇతి. ఏతేన యస్య పాప మకరవ మితి పుణ్యం నాకరవమితిచ
తాపో నాస్తి న ఏవ విద్వానితి గమ్యతే. నను శుభకర్మణో వృద్ధిహేతుత్వం శుభ
కర్మణః క్షయహేతుత్వంచ లోక శాస్త్రసిద్ధం తథాచ విద్వాసపి వృద్ధయే శుభం
కర్మ కుర్యాత్, క్షయవారణాయ చాశుభంకర్మ న కుర్యాత్, ఏవంచ పాపకరణ
పుణ్యాకరణే విదుష స్తాపజనకే ఏ వేష్యతాహ. నిత్యితి. విదుష ఆత్మవిదః నిత్యః
అయం మహిమా ఆశ్మేష్యథః కృతేన కర్మణా సాధునేత్యేతత్. వృద్ధిం నైతి
కృతే నాసాధుకర్మణా క్షయంచ నో ఏతి నిత్యత్వాదేవ. సహి వృద్ధిక్షయవగ్నస్తు
క్వాపి నిత్యం స్యాత్. తస్మా ద్విదుషా సర్వం శుభకర్మ త్యక్తవ్యమేవ, “సర్వ
ధర్మాన్సర్వవిజ్ఞానా మా మేకం శరణం వ్రజేతి గీతావచనాత్. న చాశుభం
కర్మ కర్తవ్య మితి పాప్త మితి భ్రమిషవ్యం పాప్తేన త్యక్తత్వా నిషిద్ధ
కర్మణః. నిషిద్ధం కర్మ త్యక్త్వా విహితం కర్మ కృత్వా శుద్ధచిత్తోహి జ్ఞాన
మార్గే లభిరతోతి. తస్మా న్నాస్తి విదుషః కర్మణా కోవ్యర్థః. అథ జ్ఞానసా
ధనా న్యాహ - ఏవంవిదితి. ఏవంవి దేవంవిద్వాన్పురుషః క్షితిశాన్తిదాన్త్యపరతి
శ్రద్ధాసమాధానవాః క్షితిః క్షమా న్వత్సవసహిష్టుత్వం శాన్తిరన్తరిన్ద్రియనిగ్రహః
దాన్తి ర్భూరిన్ద్రియనిగ్రహః ఉపరతి సున్నానః. శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః సమా
ధానం చిత్తైకాగ్రియం తద్వాసక ఆత్మని శరీరే బుద్ధావా ఆత్మానం ప్రశస్య
శ్చం సమవైతి పశ్యతి. బహిశ్చ ఏత త్సమం సర్వం జగ దాత్మానం సమవైతిచ

కశ్యత్యేవ. “అస్తర్బహిశ్చ తస్మిన్ వ్యాప్య నారాయణః స్థిత” ఇతిశ్చతే ర
స్తర్బహి శ్చాత్మాన మేకమేవ పశ్యతి నతు తద్భిన్నం కిచ్చిన్వస్తు అనత్వా
దేవ నాన్య త్పశ్యతీతి, “నేహ నానాఽస్తి కిచ్చి” నేతిచ శ్చతే. తస్మాజ్ఞానా
ద్ధినా పురుషేణ త్వాద్వాదిమతా భావ్య మిత్యభిప్రాయః. ౨౦౧

శ్లో॥ ముఖ్యం సాధన మతి వేదగదిత సున్నానసవ వైషణ
త్యాగా త్స్వస్థమతి ర్య దశ్చితి యతి స్వాత్మాన మత్కాద్వయమ్
య స్సర్వం ఫరుమాశ్మకం కలయతే కుర్యా స్కధం కర్మ న
ప్రాప్తి స్తద్విదుషోప్రయత్నవశత సున్నానసవోత్తమః ౨౦౨

వ్యా.- కంపున ర్జ్ఞాన స్యాస్తరజ్ఞం సాధనం తత్ప్రామా. ముఖ్యమితి. అత్ర
శమదమాదిషు వేదగదిత సున్నానసవ ముఖ్యం సాధనం భవతి. యశ్యస్మాత్.
ఏషణాత్మాగా త్కామత్యాగా త్స్వస్థమతి ర్యతిః అత్ర దేహే బుద్ధావా అన్వ
యం బ్రహ్మాభిన్నం స్వాత్మాన మశ్చితి పశ్యతి. దుష్కరోఽయం సన్నానసతి
మన్వానం ప్రత్యాహ యతి. యః సర్వం జగ త్పురుమాశ్మకం స్వాశ్మభూతం
కలయతే పశ్యతి స నిర్వాణ కథం కర్మ కుర్యా స్కథమపి. తత్తస్మాద్విదుష ఆత్మ
విదః ఉత్తమ స్సర్వాధిక సున్నానసః అప్రయత్నవశతః ప్రయత్నంవిచైవ ప్రాప్తిః
సిద్ధః. నను జ్ఞానిః కామాభావా త్సున్నాన సుద్ధ్యతునామ జిజ్ఞాసోః కథం జ్ఞానా
ర్థసాధనస్య సన్నానస్య సిద్ధి రితిచే దుచ్యతే. ఆత్మైవేదం సర్వమి త్యాసాతతోపి
యో వేత్తి తస్య పరోత్మాశ్మవిదఃసాధ్యసాధనవిషయైషణాభావాత్కర్మసన్నాన
సిద్ధిరీతి. యద్వా భవతు జిజ్ఞాసో ర్జ్ఞానార్థం సన్నానసః. తత్త్వవిదస్తు సన్నానసో
వ్యర్థ ఇశ్యోఃఆహ- యతి. జిజ్ఞాసో సున్నానసః ప్రయత్నసాధ్యః. తత్త్వవిదస్తు
అప్రయత్నసిద్ధివ సన్నానసః కేనచిదపి వారియతుం నశక్యతే ఇతి. ఉత్తమ
ఇత్యనేనచ వివిదిషాసన్నానసా ద్విద్యత్సున్నానస ఉత్తమితి ప్రతియతే. తస్మా
దాత్మానం వేత్తుం విదిత మాత్మానం సాత్మాత్కర్తుంచ ముముక్షుణా నన్నానసి
తవ్యమేవేతిభావః. ౨౦౩

శ్లో॥ సాష్టానో తరతి ప్రచేతన మముం నోవా తప త్యేష వై
సాష్టానం తరతి ప్రభు స్తపతి చాపాపోఽరజస్సంశయః
జన్మవ్యాధిజరాస్తభీరహిత స్సాత్మా దయం బ్రహ్మవి
చ్చాత్మా బ్రాహ్మణవచ చిత్సుఖమయం తద్బ్రహ్మలోకోప్యయమ్.

వ్యా.-నను యది సర్వం సన్న్యస్త్యతి కర్మ-విద్వాన్. తస్మిన్ ప్రాచీనదురిత
క్షయోఽస్య నస్య నిత్యకర్మభిర్హి తన్నాశ్యతే. ఏవం నిత్యకర్మాకరణా
త్ప్రత్యవాయోపి న్యత్. అతఃపా పాప్మేతి. అముం ప్రచేతనం ప్రకృష్టచేతనం
బ్రహ్మవిదం పాపా పుణ్యస్యాపి బంధత్వా త్వాప్యశ్వమేవేతి పుణ్యపాపద్వయ
మిత్యర్థః. నోతరతి, నస్పృశతి, నోవాతపతి. ప్రత్యుత ఏష ప్రభు ర్విద్వానేవ.
పాపానం తరతి అతిక్రామతి, తపతి క్షయయతిచ. తస్మా దపాపః. అరజస్సంశయః
రజసా సంశయేనచ రహితః. జ్ఞాన్వాధిజరాస్తభీతిరహితః. అన్తో మరణం. సాక్షా
దపరోక్షేణ బ్రహ్మవిదయమ్. ఆత్మాచ ఆత్మైవ భవతి. విదుష ఏవాత్మత్వాత్.
అయమేవ బ్రాహ్మణో భవతి. బ్రహ్మవిద ఏవ ముఖ్యబ్రాహ్మణత్వాత్. అయ
మేవ చిత్సుఖమయం జ్ఞానాన్తస్వరూపం తద్బ్రహ్మ భవతి. బ్రహ్మవిద ఏవ బ్రహ్మ
త్వాత్. అయమేవ లోకోపి భవతి. బ్రహ్మభూతస్య బ్రహ్మవిద ఏవ సర్వత్వాత్.
యద్వా. చిదభిన్నం సుఖం చిత్సుఖం, తదేవ చిత్సుఖమయం భవతి. అయమేవ
చిదానన్త మ్భవతి. సర్వావభాసకత్వా ద్దుఃఖరహితత్వాచ్చ విదుష ఆత్మనః.
అయమేవ తద్బ్రహ్మలోకః తత్ప్రసిద్ధంచ తద్బ్రహ్మ తద్బ్రహ్మ తదేవలోకః తద్బ్ర
హ్మలోకః భవతి. అథవా తత్తథా బ్రహ్మలోకో భవతి. యద్వా తత్ప్రసిద్ధం చి
త్సుఖమయం చిత్సుఖం భవతి ఇతి. ౨౦౮

శ్లో॥ ఏవం దేశికబోధితోఽభయ మిత శ్శిష్యః ప్రియా యాఖిలం
స్వం స్వం స్వం గురవే దిశే జ్ఞనకరాడ్వా యాజ్ఞవల్క్యైర్నయే
బ్రహ్మైవాభయ మద్వయం పరతరం నిత్యంచ నేతీతి స
న్నిర్దిష్టం ధ్నువ మప్రమేయ మితర త్సర్వం భయాభాయకమ్. ౨౦౯

వ్యా.- అథ గురుదక్షిణాదానం శిష్యస్య కార్య మితి వదతి - ఏవమితి.
ఏవ ముక్తరీత్యా దేశికబోధిత ఆచార్యేణానుశాసిత శిష్యః అభయ మితః ప్రా
ప్రస్సక్. అభయప్రాప్తేప్రాక్ జ్ఞాతవ్యావశేషసద్భావా దితిభావః. ప్రియాయ
గురోః ప్రీతయే. ఆఖిలం సనుస్తం స్వం స్వకీయం స్వం ధనం గోభూమ్యాదికం స్వ
మాత్మానంచ దానత్వాయ గురవే దిశే దేవం కేన కస్మై దత్త మతఃపా. జన
కరాట్ జనకఇతి విదేహదేశాధిపః యాజ్ఞవల్క్యైర్నయేవాఘవ. యథా జనకో
యాజ్ఞవల్క్యేన బోధితః అభయం ప్రాప్య తస్మై విదేహ నాత్మానం గోసహస్రా
ణిచ దిదేశ తద్వచిత్యర్థః కిన్త దభయ మతఃపా. బ్రహ్మైవాభయం భయరహి
తం ఽస్తు. తత్ప్రీ హేతు మాహ - అద్వయమితి ద్వితీయరహితత్వా దభయం

బ్రహ్మ “ద్వితీయాద్వై భయ మభవతీ”తి శ్రుతేః కి స్త ద్బ్రహ్మ. అతఃపా- పరతర
మితి సర్వస్మా నత్యస్తం విలక్షణం త దిద సతయా నిర్దిశ్యతా మశశహ. నేతీతి -
స నిర్దిష్టం సమ్యక్సిద్ధిస్తుతి. సర్వనిషేధావధిభూతమిశ్యర్థః. నిషేధావధి త్వేన
కిమితి నిర్దిశ్యతే విధిముఖేనైవ నిర్దిశ్యతా మతఃపా - అప్రమేయమితి. వాఙ్మనసా
గోచరమిత్యర్థః. అతఃపా నిత్యం సర్వంహి ప్రమేయ మనిత్య మతఃపా ధృవ
మవ్యభిచారి, ఏవంవిధం బ్రహ్మైవాభయమ్. ఏవకారార్థమాహ - ఇతర ద్బ్ర
హ్మభిన్నం సర్వం భయాధాయకం భయకృదేవ భవతి, ప్రమేయత్వా దనిత్యత్వా
దధృవత్యాచ్యు. తస్మా దభయం గన్తు మిచ్ఛతా ముముక్షుణా వివేకినా జ్ఞాన
మార్గఏవ ఏవ ర్తితవ్యం సతు విద్యాకర్మమార్గయోః, దేవతోపాసనసూపవిద్యా
ఫలస్య స్వగ్రాహేః కర్మఫలస్య చంద్రిలోకాదేశ్చ భయాధాయకత్వాత్. జ్ఞాన
ఫలస్య మోక్షస్యైకస్యైవ వాభయత్వా దిత్యభిప్రాయః. నను అసన్నాస్యసినాం బ్రహ్మ
విద్యాయాం నాధికారఇతి స్థాపితం వ్యాసేనైవ “అథాతోబ్రహ్మజ్ఞానేతి”నూ
తేరిణ. ఇహాపి తద్దేవోక్తం త త్కిధం జనకయాజ్ఞవల్క్యయో గృహస్థయోరేవ
బ్రహ్మవిచార శ్శ్రుత్యుక్తఇతిచే దుచ్యతే. బ్రాహ్మణస్యైవ సన్న్యాసేనాధికారో
న త్కత్తియాదేః విద్యాయాస్తు త్కత్తియాదేర వ్యధికారోఽస్త్యేవేతి జనకస్యా
సన్నాస్యసినోఽప్యస్తి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారః. యాజ్ఞవల్క్యస్తు మహాప్రతిభ
తయా వేదాధ్యయనమాత్రాదేవ తదర్థం బుద్ధవానితి వినాపి సన్నాస్యసం బ్రహ్మవి
దేవ జాతః ఏవం బ్రహ్మవి ద్భూత్వాపి యాజ్ఞవల్క్యః బ్రహ్మనిష్ఠార్థం సన్నాస్యసం
స్వీకృతవానేవ - నచ విదుషో బ్రహ్మనిష్ఠా వ్యర్థేవేతి వాచ్యం ‘బ్రహ్మసంస్థాఽ
మృతత్వమేతీతి శ్రుతేః. నచ జ్ఞానమాత్రా దలబ్ధ మమృతత్వం కథం. తన్నిష్ఠా
తోపి లభ్యతేతి వాచ్యం. జ్ఞానపరిపాకస్యైవ నిష్ఠాశబ్దార్థత్వాత్. నచ జ్ఞానమా
త్రాదేవ శిష్యస్య జనక స్యాభయప్రాప్తా గురో ర్వాఙ్మనలక్యస్య కుతో జ్ఞాన
నిష్ఠాస్వీకార ఇతివాచ్యం, జన్మాస్తరసుకృతవశా త్కస్యచి చ్ఛ్చినణమాత్రాదే
వాత్మసాక్షాత్కారో జాయతే. కస్యచిత్తు జ్ఞాననిష్ఠయా మనననిదిధ్యాసనరూప
యేతి. ఏవ మాత్మసాక్షాత్కారాభావాదేవ యాజ్ఞవల్క్యస్య గోకామత్వా
దికమ్. వస్తుతస్తు లోకసంక్లిహాయ యాజ్ఞవల్క్యేన సన్నాస్యసః స్వీకృతః యథా
జనకేనాశ్వమేధాదికం కర్మ, సతు జ్ఞానార్థం తస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వాత్. గోకా
మత్వాదిప్రవర్తనస్తు తస్య లోకవిడమ్మనం శ్రీరామస్యేవ సీతావియోగదుఃఖవిడ
మ్మనమ్. తస్మా ద్యాజ్ఞవల్క్యవశిష్ఠాదిదృష్టానేన గృహస్థస్య బ్రహ్మవిచారేఽధి

కార ఇతి వక్తుం న శక్యతే. తేషాం లోకాతీతచరిత్రత్వాత్. కిన్త్య సన్న్యాసిన ఏవ బ్రాహ్మణస్య బ్రహ్మవిచారేఽధికారః. ౨౦౮

శ్లో॥ పూర్ణం బ్రహ్మ జగన్మయం య దభవ ద్దణ్డోఽహివ న్నాయయా
తస్మా త్పూర్ణ మదో బృహ జ్జగ దిదం పూర్ణా త్సముద్గచ్ఛతి
పూర్ణే తిష్ఠతి లీయతేఽపిచ యథా పూర్ణే తతో విద్యయా
పూర్ణేఽస్మా త్ప్రవివేచితేఽ సృత మిదం పూర్ణం పరం శివ్యతే. ౨౦౯

వా॥—సమాప్తం యాజ్ఞవల్క్యేన బ్రాహ్మణమ్. అథ ఉపాసనార్థం సోపా
ధికం బ్రహ్మ వివక్షు స్తావ దుక్తామేవ వస్తుస్థితి మనువదతి - పూర్ణమితి - యద్యస్తా
త్పూర్ణం పరిపూర్ణం నిరస్తరం నిరవయః మద్వితీయంచ బ్రహ్మ మాయయా
జగన్మయం ద్విస్త్వసృశ్య భేదభిన్నజగద్రూప మభవత్. నను కథ మయం విరుద్ధా
ర్థస్యాభ్యుపగమః. య త్పూర్ణస్య పరిచ్ఛిన్నత్వ మితి అతఆహ - దణ్డోఽహివదితి.
యథా దణ్డో భాగ్నిస్త్వా అహి సురో భవతి, ఏవం బ్రహ్మపి మాయయా జగ
ద్భవతి, అనుభవస్య దురపలాపత్వా న్నాయాయాం సర్వసమ్భవాచ్చ. ఏతేన
బ్రహ్మణో జీవత్వం భాగ్నిసిద్ధమేవ సతు వాస్తవం, యథా బ్రహ్మణః ఖాదిభూ
తాత్మత్వం బ్రహ్మదిస్తమ్భపర్యస్తభౌతికాత్మత్వచ్చ భాగ్నిసిద్ధం తద్విదితి - జీవ
బ్రహ్మభేద సిద్ధః. నను మాయయా బ్రహ్మ జగ ద్భవతునామ. జగత్పున
ర్బ్రహ్మ న భవత్యేవేతి న జీవో బ్రహ్మ త్యతఆహ. తస్మా ద్ధేతోః ఇదం
ప్రత్యక్షం జగత్ చేతనాచేతనాత్మకం పూర్ణ మదః పరోక్షం బ్రహ్మైవ,
ద్విష్టా దృశ్యంచే త్యుభయ మిదం ప్రత్యక్షం బ్రహ్మైవ సతు తతోఽన్యత్.
న పరోక్షస్య జగతః కథం పరోక్షబ్రహ్మత్వ మితివాచ్యమ్, యోఽవిద్వాన్
పరోక్షం బ్రహ్మ మన్యతే తద్దృష్ట్యా పరోక్షం బ్రహ్మైత్యుక్తత్వాత్. వస్తు
తస్తు అపరోక్షమేవ బ్రహ్మ “య త్సాక్షా దపరోక్షా ద్భృ”హేతి శ్రుతేః,
విదుషో నిత్యాపరోక్షత్వాచ్చ బ్రహ్మణ ఆత్మభూతస్య యద్వా ఇద్వియా
గమ్యత్వం పరోక్షత్వం తద్గమ్యత్వస్తు అపరోక్షత్వం. తథాచ ఇద్వియవేద్య
మిదం జగ దిద్వియావేద్యం బ్రహ్మైవేత్యర్థః. నచ జీవస్య కథ మిద్వియ
వేద్యత్వ మితివాచ్యం, సుఖ్యహం దుఃఖ్యహ మితి ప్రతీత్యా మనోవేద్యత్వా
త్సంసారిజీవస్య. న చైవమపి ఇద్వియగమ్యస్య జగతః కథ మిద్వియగమ్యబ్రహ్మ
భేద ఇతి వాచ్యమ్, యదే వేద్వియాగమ్యం బ్రహ్మ తదేవ మాయయా ఇద్వియ
గమ్యం జగజ్జాతమితి ఇద్వియగమ్యం జగ ద్వస్తుతో బ్రహ్మైవ, యథా సర్వా

భాసో వస్తుతో నన్దవీవ. నను తత్త్వమసీ'త్యాదిశుశ్ర్యస్తరాత్ సచ్చిదానంద
స్వరూపత్వావిశేషాచ్చ జీవబ్రహ్మణో రభేదో భవతు కథమ్మున ర్జగద్బ్రహ్మణో
రతతహ. ఇదం జగత్ దృశ్యం సర్వం పూర్ణా ద్బ్రహ్మణ సుకాశా త్సముద్గచ్ఛతి
ఆవిర్భవతి, గుణా దివ సర్ప ఇతిభావః. పూర్ణే బ్రహ్మణి తిష్ఠతి. గుణే సర్పవ
దితిభావః. అపిచ తథా పూర్ణేవ స లీయతే. తస్మా ద్దృశ్యమపి బ్రహ్మైవ.
యథా సర్పాభాసో గుణ స్తస్విదితి. యద్వా ఘటస్య మృదివ జగతో బ్రహ్మ
మాయావచ్చిన్నం సలక్షణమేవ కారణం నతు విలక్షణ మితి మృగ్గుటయోరివ
జగద్బ్రహ్మణో రభేదఇతి భావః. అథవా సంసారిజీవ స్యాచేశనజగత్తత్త్వ కథ
మసంసారిచేతనబ్రహ్మభేద ఇత్యతతహ - జగదితి. అగ్నిస్ఫులింగస్పృష్టాస్తేన జీవానా
మపి బ్రహ్మకార్యశ్రోమాత్. దృష్టజీవసముదాయో దృశ్యసముదాయశ్చ
సర్వోపి బ్రహ్మకార్యత్వా ద్బ్రహ్మైవ, మృత్యుకార్యమటాది ర్యథా మృదేవ
తద్వ దితిభావః. సన్వస్త్రిక్ పక్షే జీవానాం జన్మమరణాభ్యుపగమా 'దజో నిశ్య'త
ఇత్యాదిశుశ్రీతివిరోధః కృతహనాకృతాభ్యాగమదోష శ్చేతిచే న్నైసమ్. చైత
న్యాత్మనా జీవస్య నిత్యత్వం బ్రహ్మేతి శ్రుతిః. సా సంసార్యాత్మనాతు జన్యత్వం య
థాగ్నే రితిశ్రుతిః లిక్కినాం హి జీవానాం జన్మమరణే స్తః, లిక్కినస్య జన్మమరణ
వత్త్వాత్. నచ కృతహనాదివసజ్జః, అనాదిత్వా త్సంసారస్య. నస్తుతిస్తు అజా
ద్బ్రహ్మణ సుకాశా జ్జీవోవా దేహాదిర్వా నైవ జాయతే, దృష్టాంతాభావాత్. నాపి
జాతా జ్జాయతే అనవస్థాదోషాత్. తస్మా జీవస్య జగతోవా జన్మాదినద్యావ
ప్రతీతి ర్మృతైవ. అణవవోక్తం మాయయేతి తత స్తస్మా ద్దేహోః. జగతో బ్రహ్మ
కార్యత్వా దిత్యర్థః. అస్మా జ్జగత సుకాశా త్పూర్ణే బ్రహ్మణి ప్రవివేచితేనతి ఇదం
జగ దన్మతమేవ భవతి. మృగ సుకాశా ద్గుటస్య ప్రవివేచనే యథాఽన్మతత్వం
తద్వ దితిభావః. పరం కారణం కేవలంవా పూర్ణం శిష్యతే అవశిష్యతే. సత్య
త్వేనేతిభావః. అతేదం బోధ్యమ్. లిక్కిత్రని దృష్టరి జీవే దృశ్యే ప్రాప్నోత్యచ
య దనుసూతం బ్రహ్మణ సచ్చిదానందాంత్రయ మహ మస్మి అహం భామి అహ
మ్మియః ఇదమస్తి ఇదమ్భూతి ఇదమ్మియ మితిచ ప్రతీతిసిద్ధం, తస్య జీవా ద్దృశ్యా
చ్చ పృథక్కరణే. దృష్టదృశ్యయో రభావవ సన్ధ్యతి. బ్రహ్మణ ఏకస్యేన సచ్చి
దానందరూప స్యావశేషశ్చ. ఏవం లిక్కిపహితచైతన్యలక్షణస్య జీవస్య లిక్కిపాధిపరి
త్యాగే చైతన్యమాత్రమే వావశిష్యతే. లిక్కినస్యచాభావగమసం సచ్చిదానందపృథక్
రణాత్. తస్మాద్బ్రహ్మేతిక్తస్య జీవస్య ద్రష్ట ర్దృశ్యస్య చాభావా త్పూర్ణం బ్రహ్మై
కమేవ, నచ ప్రత్యక్షస్య జగతఃకథ మభావ ఇతి వాచ్యం, - ప్రత్యక్షస్యాపి రజ్జు

సర్వ స్యాభావాభ్యుపగమాత్. న చ ద్రష్టుం క్షీవస్య కథ మభావ ఇతివాచ్యం, దృశ్యా
భావే దృష్టురభ్యభావాత్. న చ దృశ్యాభావే దృష్టు ర్దృష్టుత్వమే వాపైతి న తు
దృష్టు రభావ ఇతి వాచ్యం, దృష్టుత్వశూన్యం యదస్తి త ద్దృష్టుత్యుచ్యతే, ఘట
త్వశూన్యఘటవ ద్దృష్టుత్వశూన్యదృష్టు రసత్వాత్. కిన్తు త ద్బ్రహ్మైవ, త ద స్తీ
త్వస్మాభి రుచ్యతేవేతి. న చ బ్రహ్మాసి నా స్తీతి వాచ్యం, తస్య నిషేధావధిత్వా
దవధిం వినా నిషేధాయోగాచ్చ. కిన్చ బ్రహ్మభావః కిం ససాక్షికః ఉతాసాక్షికః?
ఆద్యే య స్త త్సాక్షీ స ఏవ బ్రహ్మైతి కథ స్తస్యాభావః? ద్వితీయే కథ మసాక్షికస్య
బ్రహ్మభావస్య శశశ్శతృత్యు స్యాభ్యుపగమః. న చ బ్రహ్మభావస్య సాక్షీ దృష్టా
హం జీవవ న బ్రహ్మైతి వాచ్యమ్, అదృశ్యమానత్వా త్వయా బ్రహ్మ
భావస్య పశ్యసి హి త్వం బ్రహ్మ జగద్రూపం జాగరన్వన్నయో స్సుషు
ప్తౌ చాజ్ఞానసుఖరూపమ్, న చ జగదే వాహం పశ్యామి న తు బ్రహ్మైతి
బ్రహ్మభావం పశ్యామితి వాచ్యం, సతి దర్శనే కార్యస్య జగతః కథం కారణస్య
బ్రహ్మణో భావః? న చాకార్యమేవ జగ దితి వాచ్యం, వృక్షాదేః కార్యత్వస్య
దర్శనాత్. న చ క్షిత్వాదిభూతా న్యకార్యాణ్యేవేతి వాచ్యం, యద్య త్సావ
యవం తత్త త్కార్యమితి వ్యాప్తేః. క్షిత్వాదీని భూతాని సావయవాన్యేవేతి
కార్యాణ్యేవ ఘటాదివ దితి. న చ నిరవయవత్వా దాకాశఏవ జగతః కారణ మితి
వాచ్యం, ఘటాదిభిః పరిచ్ఛిద్యమాన స్యాకాశస్య నిరవయవత్వాసిద్ధేః. న చ
ఘటాదిభిః పరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణోపి కథం నిరవయవత్వ మితి వాచ్యం, ఘటా
దిభి ర్నిర్భాభూతై సత్త్వస్య బ్రహ్మణః పరిచ్ఛేదాయోగాత్. న చైవం గగన
స్యాపి సత్త్వస్య మిథ్యాభూతై ఘటాది ర్నాస్తి పరిచ్ఛేద ఇతి వాచ్యం, గగన
సత్త్వస్య స్యాసిద్ధత్వాత్, ప్రత్యుత గగనమిథ్యాత్వవైవ సిద్ధత్వాత్, గగన
మసత్త్వం దృశ్యత్వా దృష్టసర్వవ దితి. న చ గగన మదృశ్యమేవేతి వాచ్యం, తథా
సతి గగనవైవవాసిద్ధేః. న చ గగనం దృష్టు ఇతివాచ్య మచేతనత్వా ద్గగనస్య.
న చాదృష్టు బ్రహ్మ పశ్యచేతనమేవేతి వాచ్యం, చేతనస్య తవైవ బ్రహ్మత్వాత్.
న చ నాహం బ్రహ్మైతి వాచ్యమ్, హేత్వభావాత్. న చ దృష్టుత్వమేవ
మ మాబ్రహ్మత్వే హేతు రితివాచ్యం, బ్రహ్మణో పుసాధివశేన దృష్టు త్వాత్.
సర్వజ్ఞం హి బ్రహ్మ మాయావి. న చ మాయావినో బ్రహ్మణో మమచ లిక్ష్మినోఽస్తి
మమాదస్తర మితి వాచ్యం, యదేన మాయావి బ్రహ్మ తదేవ లిక్ష్మివీతి. న చ మా
యిత్యలిక్ష్మిత్యయోః కథం సామానాధికరణ్య మితివాచ్యం, లిక్ష్మిత్య దేహిత్యయో రివా

విరోధాత్. నచ సోపాధికబోధ్యుణ స్స త్వేషి నిరుపాధికం బ్రహ్మ నాస్తితి వాచ్యం, యదేవ సోపాధికం తదేవ నిరుపాధికంచేతి. నచ సోపాధికస్వనిరుపాధికస్వయో రాన్ని సామానాధికరణ్య మితివాచ్యం, ఘటోపహితత్వాననహితత్వయో రేక స్మిన్నేవాకాశే సత్త్వదర్శనాత్. నచ సర్వదాపి బ్రహ్మ సోపాధికమేవేతి వాచ్యం, యస్య యఉపాధి స్తస్య స ఆగస్తక ఏవేతి. న చోపాధ్యవివిక్తమేవ బ్రహ్మేతి వాచ్యం, యస్య య ఉపాధి స్స తస్మా ద్వివిక్తపేతి. న చోపాధి వివిక్తం బ్రహ్మ న పశ్యేత్మిమితి వాచ్యం, తివై వ బ్రహ్మత్వాత్. నచ సోపాధికపవా హం లింగీత్వాదితి వాచ్యం, యస్యేదం లింగ మస్తి న త్వం నిరుపాధికో బ్రహ్మైవేతి. నచ లింగా దవివిక్తపవాహ మితి వాచ్యం, సుషుప్తౌ తవ లింగనియోగదర్శనాత్, లింగదోష్టు స్తన లింగా ద్వివిక్తత్వాచ్చ. నచ లింగం నాహం పశ్యామితి వాచ్యం, మమ ప్రాణో మమ మన ఇత్యాద్యనభవాత్. నచ సుషుప్తావపి మమాజ్ఞానోప హితత్వ మస్త్యేవేతి వాచ్యం, తదాపి త్వయా అజ్ఞాన మనభూయతపేతి వివిక్త ఏవాజ్ఞానా ద్భవాత్. న చైవ మజ్ఞానదోష్టానహం నైవ బ్రహ్మభవామి బ్రహ్మ హ్యదోష్టు ఇతి వాచ్యమ్, బ్రహ్మణో వ్యజ్ఞాననాక్షిత్వాత్. నచ బ్రహ్మ న దృష్టితి పూర్వోక్తవ్యాఖ్యాన ఇతివాచ్యం, చక్షురాదిభిః కరణై ర్బ్రహ్మ నపశ్య తీతి తదర్థాత్. నచ చక్షురాదిభిః పశ్యతః కథ మ్మమ బ్రహ్మభేద ఇతివాచ్యం, త్వమపి చక్షురాదీన్ స్వతపవ పశ్యసీతి. నచైవ మసర్వజ్ఞస్య మమ కథం సర్వజ్ఞ బ్రహ్మభేద ఇతి వాచ్యం, త్వయాపి సుషుప్తౌ సర్వస్య దృశ్యమాసత్వాత్. న చైవం సంసారిణః కథం మమ బ్రహ్మభేద ఇతివాచ్యం, సంసారవిన్ముక్త వాసంసారిత్వాత్. నచ బ్రహ్మ సంసారం నైవ పశ్యతీతి వాచ్య మసర్వజ్ఞత్వాపక్షేః. నచ బ్రహ్మ వస్తుతో సర్వజ్ఞమేవేతి వాచ్యం, తివాపి తథాత్వాత్. క స్తత్ర హే తు రితిచే ద్దస్తుతి స్సర్వాభావవన. న చైవం బ్రహ్మ న జ్ఞానస్వరూప మితివాచ్య మిష్టాపక్షేః. అశేష ఏ హి నేతినేతీతి సిద్ధిప్తం బ్రహ్మ. సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్ర హ్మేతి తు లాక్షణికః ప్రయోగః. న చైవ మనిర్వాచ్యస్య బ్రహ్మణః కథం వ్యవ హరవిషయత్వ మితి వాచ్యం, మాయయా తదుపపక్షేః. తస్మా త్కౌంత్రీయే వ్యద్వితీయ మనిర్వాచ్యం బ్రహ్మైకమే వాస్తి, “ఏకమేవాద్వితీయ” మితి శ్కుతేః తస్మింశ్చ బ్రహ్మణి జీవఇతి ఉత్పరఇతి జగదితిచ పతీతి ర్భ్రాహ్మిరేవ రజ్జవి సర్ప ఇతి దణ్డఇతి భూచ్ఛద్రీ విశేచ పతీతి. సాచ భ్రాహ్మి ర్మాయయా జాతేతి మాయాయా స్తస్మా ద్విశేవద్యయా వినా శే ఘనర్భ్రహ్మైకమే వావశి వ్యతే, యథా సర్వాభాసాదినా శే రజ్జరే వావశివ్యతే తద్వ దితి సక్షేపః. ౨౦౯

శ్లో॥ ఓం ఖం బ్రహ్మ పురాణవచ పరమాకాశోఽత్ర ఖం కైశ్చన
వ్యోమేదం ఖమితి ప్రగీత మకరం తస్మిహ్నా యద్వా పరమ్
ధ్యాయే దోమితి వైదికా విదు రముం వేదోఽయ మిత్యాగమో
య చైతత్ప్రభవో విదన్త్యపి యత శ్చైవసేన వేద్యం సమమ్. ౨౧౦

వ్యా.-అస్యచ బ్రహ్మణః ప్రాప్తిసాధనం ప్రకృష్టతర మోజ్జ్వలధ్యానం
తావ దాహ - ఓమితి ఓ మోజ్జ్వలః, ఖం ఖాభిన్నం బ్రహ్మ భవతి. కైస్తత్త్వం
యదభిన్నం బ్రహ్మేత్యతః. అ తాస్మిన్వాక్యే ఖం ఖశబ్దార్థః యానత్.
పురాణః అనాదిః పరమాకాశః పరమాత్మైవ ఏతేన ఓజ్జ్వలః పరం బ్రహ్మై
వేతి సిద్ధమ్. పరబ్రహ్మణోహి నేదిష్ట మభిధాన మోజ్జ్వలః ఇతి వాచ్యవాచ
కయో రభేదా దోజ్జ్వలః పరబ్రహ్మేత్యుక్తమ్. కైశ్చన కారవ్యాయణీ పుత్రా
దిభిః ఇదం ప్రత్యక్షం ఖం భూతాకాశవచ ఖం ఖశబ్దార్థః ప్రగీతం ప్రకర్షణో
క్తమ్, ముఖ్యార్థం విహాయాముఖ్యార్థస్వీకార స్యాన్యాయ్య త్వా “ద్వైతముఖ్యయో
ర్మౌఖ్యే కార్యసమ్ప్రత్యయ” ఇతినన్యాయాత్. ‘అనన్తం సురవర్త్య ఖ’మితి కోశేన
ఖశబ్ద స్యాకాశే హఠత్వాచ్చేతి భావః. న చాస్మిన్ పక్షే కథం ఖం బ్రహ్మై
సామానాధికరణ్య మితివాచ్యం, సోపాధికం బ్రహ్మై తదర్థాత్. ఓజ్జ్వలో
పరబ్రహ్మై ఫలితార్థః. సోపాధికస్య కార్యబ్రహ్మణో పరత్వాత్, అపరబ్రహ్మ
ణోపి వాచకవ వాయ మోజ్జ్వల ఇతిభావః. సోపాధికం నిరుపాధికం చ బ్రహ్మై
భిధితే ఓజ్జ్వలః బ్రహ్మవాచకత్వా త్తస్యేతి పక్షద్వయమపి సమీచీనమేవ. తత్తస్మాత్
పరాపరబ్రహ్మవాచకత్వా దోజ్జ్వలస్యేత్యర్థః. ఐరం బ్రహ్మ యద్వా అపరం బ్రహ్మ
ఓమితి ధ్యాయేత్. ముముక్షు రితిశేషః. తత్తాపరబ్రహ్మధ్యానే క్రినుముక్తిః పరబ్ర
హ్మధ్యానేతు సాక్షాన్ముక్తి రితి విశేషః. ఓమితి త్రిమాత్రం శబ్ద ముచ్చరన్ తదర్థం
బ్రహ్మ ధ్యాయేదితి ముఖ్యః పక్షః. తమేవ బ్రహ్మ ధ్యాయే త్సాగ్రామమివ విష్ణు
మిత్యన్యః పక్షః. తత్తచ్చ బ్రహ్మణోఽభిధానభూతః ప్రతీక భూతశ్చ భవ త్యోజ్జ్వ
లః. అతవచ ఏత దాలమ్బనం శ్రేష్ఠ మేత దాలమ్బనం పరమితి శూన్యతే. బ్రహ్మ
నాగాయణపరమాత్మాదివదాసి బ్రహ్మణో వాచకాన్యేవ, న ప్రతీకభూతాని.
అన్నప్రాణగగనాదయో బ్రహ్మణః ప్రతీకభూతావచ, న త్వభిధానభూతా ఇతి.
య త్రాతస్మిన్ స్తద్బుద్ధ్యారోప స్తత్ప్రతీకమితి బోధ్యమ్. వైదికా బ్రాహ్మణాః
అము మోజ్జ్వలమయం వేదః ఇతి విదుః. కస్మా దోజ్జ్వలస్య వేదత్వ మతః. అ
యద్యస్మా దాగమో వేద ఏతత్ప్రభవశ్చ ఏతస్మా దోజ్జ్వరాదేవ ప్రభవతీతి.

ఏతత్ప్రభవః. ఋగ్యజురాద్యాశ్శ్లోక స్ఫురోష్వి వేద ఓజ్జ్వలవవేత్సర్థః, తద్యథాశ్శ్లో నేతి శ్రుత్యంతరాత్. హేత్వంతర మాహ. యతో యస్మాచ్చ సమం సర్వమపి వేద్యం వేదితవ్యం వస్తుజాతం వేద్యం సమం బ్రహ్మేతివా ఏనేన ఓజ్జ్వలేణ అన్వా దేశత్వా దేనా దేశః. విదన్త్యపి జానన్త్యేవ విదన్త్యనేనేతి వేదఇతి పున్యత్వే రితి భావః. తస్మా దోమితి బ్రహ్మ ధ్యాయేత్. ౨౧౦

శ్లో॥ పుత్రా నే త్యదిశ త్ప్రజాపతి రితి నేవా న్నరాం శ్చాసురా
స్పృత్యేకం తథమే క్రమేణచ యమం దానం దయా మృజరే
అద్యత్వేపి దదేతి తేన జనతామేఘాత్మనా శాస్యతే
తస్మా త్తత్త్రయ మభ్యసే చ్చుభతమాం యో ఐష్టి గన్తుం గతిమ్.

౨౧౧

వ్యా.-తస్య చోపాసక స్వేదం త్రియ మావశ్యక మిత్యాహ - పుత్రానితి. ప్రజాపతిః ఇతా నాత్మానం ప్రపన్నా మ్మృశేబ్రహ్మచర్యా నిష్ఠ్యా దేవా న్నరా నసురాంశ్చ పుత్రాః ప్రత్యేకం ద ఇత్యనిశత్ ఆఙ్గాపితవా. నమ యత దత్త దయభ్య మితి పదత్రయ స్యాద్య మక్షరం ద ఇత్యేత దుపదిశేత్సర్థః. తే చేమే దేవా నరా అసురాశ్చ పితౄ రభిప్రాయం విదిత్వా క్రమేణ దమ మిద్రియసిగ్రిహం దానం యథాశక్తి దివ్యస్య సంవిభజనం దయాం ప్రాణిషు శృపాంచ భేజరే గృహీతవన్తః, అదాన్తత్వం లుబ్ధత్వం క్రూరిత్వంచ స్వగతం దోషం స్వయమేవ పశ్యన్తః అన్మద్దోషాభిజ్ఞః ప్రజాపతి రన్మభ్య మేతద్దోషత్యా గమే వోపదిశే దితి మనసి తర్కయన్తః, తన్ముఖోద్గతదవర్తకృణా త్తథా తాని భేజర ఇత్యర్థః. దేవాదయో జాతేవిశేషాః ప్రసిద్ధాః; యద్వా మనుష్యేష్యేన సద్గుణ శాలినో దేవా దుర్గుణాస్తు అసురా ఇతి బోధ్యం. తథాచ మనుష్యేషు యే అదా న్తా న్తే దేవా యే లుబ్ధాన్తే నరాః యే హింసకా న్తే అసురా ఇతి వివేకః. అనే నచ మనుష్యాణాం దమదానదయాగణాః ప్రసిద్ధా ఇతి సూచ్యతే. మనవ్యవిష యత్వా చ్చాత్రస్య యుక్తశ్చేదమ్. నను ప్రజాపతినా దేవాదిభ్యః దమాదిక ముపదిష్ట మిత్యత్ర కిం మాన మతఆహ. అద్యత్నో పృథునాపి తేన ప్రజాపతినా మేఘాత్మనా మేఘరూపేణ జనతా లోకః దదేతి శాస్యతే. మేఘశబ్దస్య గర్జితస్య దశబ్దావృత్తిరూపత్వా దితిభావః. దదేతి ద్విరుక్త స్సమృద్ధిమద్యోతనాయ దేశ్యను శాసనస్య దార్ఢ్యద్యోతనాయ వా. తస్మా దేవం ప్రజాపతినా దేవేభ్యః సరేభ్యోఽనురేభ్యశ్చ పూర్వం దేతుపదిష్టత్వా దధునాపి మేఘాత్మనా జనతాయా దేతు

పదిశ్యమానత్వాచ్చేత్యర్థః. స ఇతిశేషః. తత్త్రియం దమం దానం దయాం చాభ్య నేత్ ఆత్మని సమ్పాదయేత్. యః శుభతమా మతిశయేన శుభాం గతిం దేవ త్వాదికం గన్తుం ప్రాప్తుం వష్టి ఇచ్ఛతి స ఇతి పూర్వేణ సమ్బంధః. తస్మా దుపా సకస్య దమాదిత్యయ మావశ్యక మితిభిప్రాయః. ౨౧౧

శ్లో॥ ఏత త్తద్ధృదయం ప్రజాపతి రిదం బ్రహ్మేద మేవాఖిలం
యోఽస్మిన్ వేద హృవర్ణ మస్య హరతే సోఽన్యో బలిం సన్తతమ్
యో దం వేద దద త్యముష్య సకలా శ్చాన్యే స్వకీయా బలిం
యోఽయం వేద త దేక మక్షర మసౌ స్వర్గం ప్రయాయా త్పదమ్. ౨౧౨

వ్యా.-అథ హృదయోపాసన మాహ - ఏతదితి. తదేత ద్ధృదయం బుద్ధి రేవ ప్రజాపతిః, బుద్ధిరేవ సృష్టృత్వాత్. ఇదం హృదయమేవ బ్రహ్మ, బృహ త్వాత్. ఇదం హృదయమే వాఖిలం సర్వం, సర్వస్వాపి హృదయః ల్పితత్వాత్. అథ హృదయాక్షరోపాసన మాహ. యః అస్మిన్ శ్లోకరే హృదయపదే హృవర్ణం హృది త్యేక మక్షరం వేద హృవర్ణహరణే ఇత్యన్యధాతో ర్నిష్పన్నం రూపం హృది త్యేతిదితి వేద. అస్య వేదితుః సమ్ప్రదానస్యవివక్షయా చక్షుర్ధీ. అస్మై ఇత్యర్థః. స్వః స్వీయః అస్యశ్చ సంతతం బలిం హరతే అభిహరతే, సమర్ప యతీత్యేతత్. హృదయాయ ప్రజాపతయే సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియా బలిం హరన్తే. హృదయంచ భోక్తృర్థం బలిం హరతే ఇతి కృత్వా తదర్థబోధకహృద్యోపాసనాదపి పురుషస్య బలిహ ర్తృత్వం సిద్ధ్యతీతిభావః. యః దమితి ద్వితీయ మక్షరం వేద దదాతే ర్దదత్యేత ద్దూపమితి అముష్య తస్య - చతుర్థ్యర్థే వష్టి - అన్యే స్వకీయా జ్ఞాతయశ్చ సక లాస్సర్వే బలిం దదతి. హృదయాయ బ్రహ్మణే స్వీయాని కరణాని అన్యేచ విష యాః స్వం స్వం వీర్యం దదతి హృదయంచ భోక్తృదదాతి. స్వం వీర్య మితి కృత్వా తదర్థబోధక దవర్ణోపాసనా త్పురుషస్య బలిగ్రహణం సమ్భవతీతిభావః. తత్తథా యః యమి త్యేక మక్షరం స్మృతీయం వేద. ఇణో గతిర్ధస్య యమి త్యేత ద్దూప మితి. అసౌ స్వర్గం పదం లోకిం ప్రయాయాత్. ఏనం నామాక్షరోపాసనాద వీక్ష్య ముత్కృష్టం ఫలం భవతి కిమ్మున హృదయస్వరూపోపాసనాదితి హృదయ స్తుతయే నామాక్షరోపన్యాసః. ౨౧౨

శ్లో॥ సత్యం తద్ధృదయం బభూవ హృదయం త త్సత్యమేవేతి య
త్సత్యం బ్రహ్మ మహచ్చ యక్షమితి యో వేదైష లోకా జయేత్

శత్రుం చైవ జయేదితి ప్రధమజం సత్యం విజానన్ పుమాన్

సత్యం బ్రహ్మ యతి స్తతః ఫల మిదం విద్యానురూపం విదః. - ౨౧౩

వ్యా - అథ హృదయబ్రహ్మణ స్సత్యత యోవాసనం విధిస్స న్నాహ. తత్సూర్యోక్తం ప్రజాపత్యాశ్మకం హృదయం సత్యం భవతి యద్యన్మా త్తద్ధృదయ మేవ ఇతి వక్ష్యమాణవిధయా సత్యం బభూవ. యః సత్యం బ్రహ్మ సుహ ద్యక్షం చేతి వేద యద్వా యః మహ ద్యక్షం సత్యం బ్రహ్మేతి వేద స ఏష లోకాన్ జయేత్. తథా ప్రధమజం మహద్యక్షం సత్యం బ్రహ్మేతి విజానన్ విద్వా నేష పుమాన్ శత్రుంచ జయేత్. తత్రహేతు మాహ. యతో యస్మా త్సత్యమేవ బ్రహ్మ తతః తస్మా ద్విదః సత్యం బ్రహ్మ విదుషః విద్యానురూప మిదం పూర్వోక్తం ఫలమ్. - ౨౧౩

శ్లో॥ ఆపోవా ఇద మగ్ర ఆసుర నృజన్ తా స్సత్యసంజ్ఞం మహ

ద్యక్షం సో వ్యనృజ త్ప్రజాపతి మసౌ దేవాన్ సదోపాసతే

సత్యం బ్రహ్మ త ఏత దాదిచరమా వర్ణాతు సత్యో సయా

మధ్య స్తోఽనృత ఏషచా ప్యుభయత స్సత్యానృత సత్యతి. - ౨౧౪

వ్యా - మహ ద్యక్షం ప్రధమజ మిత్యుక్తం కథ స్తస్య ప్రధమజస్య మత ఆహ - ఆపఇతి. ఇదం నామరూపవికృతం సర్వం జగ దగ్రే ఉత్పిక్తేచ్ఛాగ్ ఆపోవై ఏష ఆనుః. అబాశ్మకమే వాసీ దిత్యర్థః. ఆపఇత్య స్యాపేక్షయా ఆసు రితి బహుశ్చం యద్వా ఇదమగ్రే త్యేకం పద మస్యాగ్రే ఇత్యర్థః ఆపఏ నాను రాసన్. ఆప ఇచ్చి నామరూపభ్యా మవికృత మవ్యాకృతిం కర్తృసహితం, నతు జలం, తస్య నామరూపవికృతిత్వాత్, ఖాద్యపేక్షయా అవరత్వాచ్చ కేవల స్యావ్యాకృతిస్య జగత్ప్రప్తృత్వాయోగా త్కర్తృసహిత మిత్యుక్తం, కర్తృచ బ్రహ్మ. తథాచ అవ్యాకృతోపాధిక మిశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మతాప ఇత్యుచ్యత ఇతి సిద్ధమ్. తా ఆపః సత్యసంజ్ఞం మహ త్సూర్యోత్కృష్టం సప్తృత్వా దితిభావః. యక్షం పూజ్యం హిరణ్యగర్భ మితియావత్. సత్యసంజ్ఞం యక్షం మహత్. మహత్తత్త్వమి తివా, మహత్తత్త్వస్యైవ హిరణ్యగర్భత్వాత్. సర్వబుద్ధిసమప్తి ర్హి మహచ్ఛబ్దేనాభి ధీయతే. హిరణ్యగర్భశ్చ సర్వబుద్ధిసమప్త్యాశ్మక ఇత్యుక్తమ్. నను కథ మస్య కార్యబ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య సత్యసంజ్ఞాం సత్యంహి కారణబ్రహ్మ “సత్యం జ్ఞాన మనంత” మితిశ్చితేః. యత్కృతకర త దన దితి కార్యస్యాసత్యత్వనిశ్చయా

చేతిచే దుచ్యతే. సత్ అమూర్తం ఖి వాయ్వాశ్శక్తం భూశక్త్యం శ్యత్ మూర్తం తేజోజలభూమ్యాశ్శక్తం భూశక్త్యం. తతః భూతపంచకం సత్య మిత్యుచ్యతే. ఏతదేవ మన ఇద్రియాణిచ జనయిత్వా తైస్సహితం షోడశకం లిజ్జ మ్భవతి, తథాచ లిజ్జం సత్య మితి సిద్ధం. తచ్చ లిజ్జం హిరణ్యగర్భః, సమప్తిగిజ్జస్యైవ మహత్తత్వాఖ్యస్య హిరణ్యగర్భ త్వాత్. అత స్సత్యత్వం హిరణ్యగర్భస్య. కిచ్చ కారణాత్తనా హిరణ్యగర్భ స్సశ్యవేవ, కారణస్య సత్యత్వా త్కార్యస్యచ కారణాదన న్యత్వాత్ మృచ్ఛుటవదితి. అపిచ హిరణ్యగర్భే నిరపేక్షసత్యత్వాభావేపి సాపేక్ష మస్యైవ సత్యత్వమితి. సోపి సచ హిరణ్యగర్భః ప్రజాపతిం విరాజం పశ్యేత్కృతపంచ భూతకార్యస్థూలశరీరసమప్తిపురుష మనుజత్. అసౌ విరాట్పురుషః దేవా నాదిత్యాదీ నస్సజత్. ఏవం ప్రజాపతిద్వారా దేవసప్తిప్రత్వాదేవ హిరణ్యగర్భస్య మహత్త్వ మితిభావః. తస్య యక్షత్వం దర్శయతి. తే దేవా స్సత్యం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మ సదా ఉపాసతే. పితరమపి విరాజ ముపేక్ష్య పితామహం హిరణ్యగర్భమే వోపాసతే. ఏవం దేవపూజ్యత్వాదే వాస్య యక్షత్వ మితిభావః. ఏవం హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వమహత్త్వయక్షత్వాని దర్శయిత్వా అథ తన్నా మ్న స్సశ్య సోపాసన మాహ - ఏతదితి. ఏతదాదినిధనా ఏతస్య సశ్యస్య నామ్న ఆదిః ప్రథమః చరమోఽస్త్యశ్చ తౌ నయా వర్తా నభితి యభితి చాక్షరే సకారయ కారా విశ్యధః. తుశబ్దో మధ్యమవర్ణవై లక్షణ్యద్యోతనార్థః సత్యై భవతః, మృత్యు రూపాభావాత్. మధ్యో మధ్యస్థస్త స్తకారస్తు అనృతోభవతి, మృత్యురూపత్వాత్ మృత్యువృతతబ్దయో స్తకారనామాన్యాత్. అపి చైవ మనుతొఽప్యేష తవర్కః. ఉభయతః పార్శ్వస్వయే సత్యానృతః సత్యాభ్యాం సకారయకారాభ్యా మావృతః పరిగృహీతః, న్యాప్తః అస్తర్భావిత ఇతి యావత్. అతఏవ సత్యితి సత్యవదాచరతి. సతు స్వానృతత్వం ప్రకటయతి. ఏవం సగ్వస్య సశ్యభాహుల్యం మృత్యో రనృత స్వాకీఞ్చిత్కరత్వంచ యో వేద తం విద్వాంసం కదాచి త్ప్రీనూ దికమ ప్యనృతం స హినస్తీతి వాక్యశేషః.

అంగ

శ్లో॥ సత్యం బ్రహ్మ త దక్షిణక్షేణ ఇనే పుంసశ్చ మూర్ధాఽస్య భూ
ర్భాహూ ద్వాచ భువ స్సువస్తుచరణౌ నామాహ నిత్య ప్యహః
అస్తర్భాహ్యపి హృన్మయోఽస్తి పురుషో బ్రహ్మశ్మకో భాస్వర
సుగ్తోఽగ్రీహీయవాదివ త్స సకల స్యేషః పతిః శ్వానకః. అంగ

వ్యా.- తస్యైవ సత్యస్య బ్రహ్మణః స్థానవిశేషేషు ఉపాసనాప్రకారాణా దర్శయతి. తత్పూర్వోక్తం సత్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భ ఇత్యేతత్ ఇనే సూర్యే

దక్షిణే అక్షిచ అస్తీతిశేషః. అన్యచ సూర్యమణ్డలస్థస్య సక్షిణాక్షిస్థస్య చ బ్రహ్మ త్మకస్య పురుషస్య భూ హూర్ధా ఏకాక్షరత్వా చ్ఛిరస ఏకత్వాచ్చ భువః ద్వా బాహూ ద్వ్యక్షరత్వా ద్భువ ఇత్యస్య సువస్తు చరణౌ పాదౌ. తస్మా నయనస్థస్య అహమితి నామ, ఆత్మత్వాత్. సూర్యస్థస్య అహరితి నామ. ఏవ మస్తర్హృది హృత్పుణ్డరీకస్యాస్తః హృత్స్థయః మనోమయః మనఃప్రాయః మనఃస్యపలభ్యమాన త్వాత్ భాస్వర సేజోమయః చిన్మయ ఇత్యేతత్ బ్రహ్మత్మకో హిరణ్యగర్భాత్మకః పురుషోఽస్తి. మనోమయత్వాదివిశేషణవిశిష్టపురుషరూపేణ హృది హిరణ్యగర్భోఽస్తిస్థిర్థః. తతశ్చ మనోమయత్వాదివిశిష్టం పురుషం హృది హిరణ్యగర్భాత్మనా ధ్యాయేదితి ఫలితార్థః. తస్య గుణాంతరాణ్యాహ. ప్రేహియవాదివ త్స పురుష స్సూక్ష్మః, ద్విజ్ఞేయత్వా దితిభావః. సకలస్య జగత ఈశః సకలస్య పతిః సకలస్య శానక శాన్తాన భవతి. ౨౧౧

శ్లో॥ విద్యు ర్బ్రహ్మ తమోవిదానత ఇతి ప్రాహు స్తతో విద్యు ది
త్యేత ర్బ్రహ్మ విచిన్తయన్తి పురుషా యే తే విధూతాంహసః
ఆయు ర్బ్రహ్మ విచిన్తయన్తి కతిచిత్తా పూర్ణ మాయు ర్వ్రజే
ద్వాచా కిం బహునా యథాగుణ మిదం ధ్యాతు ర్విధత్తే ఫలమ్. ౨౧౨

వ్యా.- ఉపాసనా స్తరమాహ - విద్యుదితి. తమోవిదానత స్తమఃఖడ్గ నాథేతోః విద్యు ర్బ్రహ్మేతి ప్రాహుః. తతః ఏత ర్బ్రహ్మ విద్యుదితి. విద్యు ర్దేతర్బ్రహ్మేతి వా యే పురుషా విచిన్తయన్తి తే విధూతాంహసః నిరస్తాః స్యు రితిశేషః. ఇదమేవ పాపప్రహణం సూర్యాక్షిహృదయస్థపురుషోపాసనానామపి ఫలమ్. కతిచి దాయు ర్బ్రహ్మేతి విచిన్తయన్తి, తా పూర్ణమాయు ర్వ్రజేత్ శతాయుష స్స్య రిత్యర్థః. బహునా బహ్వ్య వాచా వచనేన కిం న కిమసి. ఇదం బ్రహ్మ ధ్యాతుః యథాగుణం గుణ మనతిక్రిమ్య గుణానుగూపమితివా ఫలం విధత్తే సృజతి దదాతీత్యేతత్. యద్గుణకం బ్రహ్మ య ఉపాస్తే స తద్గుణరూపం ఫలం ప్రాప్నోతిత్యర్థః. ౨౧౩

శ్లో॥ స్వాహా మాస్త వష ట్స్వధేతి సురభే ర్వాచస్తనా బ్రహ్మణ
శ్చత్వారో విబుధోవజీవన మత స్స్వాహావషట్చ ద్వయమ్
మాస్తే త్యేష నరాయనం పితృతతే ర్నానం స్వధా జీవనం
ప్రాణోఽస్య ఋషభస్తు వత్సతి మన స్తాదభివ్య మస్మా ద్భవేత్. ౨౧౪

వ్యా.-అథ వాగ్బ్రహ్మోపాసనం వదన్ వాచి ధేనుత్వ మారోపయతి -
స్వాహేతి. బ్రహ్మణః బ్రహ్మైభిన్నాయాః బ్రహ్మోపాధిభూతాయాః బ్రహ్మదృష్టి
విషయభూతాయా ఇతియూవత్. వాగ్బ్రహ్మైత్యపాసీతేతి, వాచిహి బ్రహ్మదృష్టి
ర్విధీయతే, వాచపవ సురభేః త్రయీరూపాయా ధేనోః స్వాహాహస్తపక్ష్యధేతి
చత్వారః స్తనా స్సస్తీతిశేషః. అత ఏషు స్తనేషు స్వాహా పక్ష్యధేతి చ
ద్వా స్తనా, విబుధోపజీవనం దేవా ఉపజీవ స్తీనం ద్వయ మిత్యర్థః. స్వాహాకార
పక్ష్యూరాభ్యాం విబుధేభ్యో హవిషో దీయమానత్వా దితిభావః. హస్తేత్యేష
స్తనః సరాయనం మనుష్యోపజీవనం హస్తేతి మనుష్యేభ్యోఽన్నం ప్రియచ్ఛస్తీతి
హస్తకారో మనుష్యాణా ముపజీవనం భవతి. పితృతతేఃపితౄణాం స్వధా స్వధాకారః
జీవనం భవతి నూనం ధ్రువం. పితృభ్యః స్వధాకారేణ హి దీయతే కవ్యం. యద్వా
స్వధా పిత్రన్నమ్ అస్యా వాగ్ధేన్వాః ప్రాణః ఋషభః బలీవర్షః ప్రాణాధీనత్వా
ద్వాచః మనస్తు వత్సతి వత్స ఇ వాచరతి మనపవ వత్స ఇత్యర్థః, యథా వత్సేన గాః
క్షరణోద్యతా క్రియతే, ఏవం మనసా వా గ్వచనోద్యతా క్రియతే. మనసా హ్య
లోచితే విషయే వా క్ప్రిసర్తతే, తస్మాద్వత్ససాదృశ్యం మనసః. వాగ్ధేనుస్తనోపజీవి
నో దేవాదయస్తు న వత్సస్థానీయాః కిస్తు కయఃపాతృబాలకస్థానీయాః. అస్మా
ద్వాగ్ధేనుబ్రహ్మోపాసనా ద్విదుష ఇతిశేషః. తాద్భావ్యం యథోక్తవాగుపాధిక
బ్రహ్మరూపత్వం ఫలం భవేత్. తస్మా దేతత్ఫలకామో వాగ్బ్రహ్మైత్యపాసీత.

—౨౧౭

శ్లో॥ పిణ్డ స్వాస్త రవస్థితః పచతి యో నానావిధా న్యోదనా
న్యేభి సృజ్జీతాని యస్య పిహితే కర్ణే ధ్వని శ్శూరియతే
జీవద్భి ర్జల మిస్థనం భవతివా వైశ్వానరం తం శుచిం
బ్రహ్మేతి ప్రితిచిన్తయన్ బుధవర స్తాద్భావ్య మాపద్యతే. —౨౧౮

వ్యా.-తస్యైవప్రకృతస్య సత్యస్య బ్రహ్మణ ఉపాసనా స్తర మాహ-పిణ్డన్యేతి.
యః పిణ్డస్య దేహ స్వాస్త ర్జతరే ఽవస్థిత స్స పభిః ప్రాణిభిః సజ్జీతాని భుక్తాని
నానావిధాని చతుర్విధాని ఓదనాని అన్నాని పచతి, “అహం వైశ్వానరో భూత్వా
ప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః, ప్రాణాపాసనమాయుక్తః పచా మ్యన్నం చతు
ర్విధ” మితి గీతావచనాత్. జీవద్భిః సతు మరణోన్ముఖై రితిభావః. కర్ణే పిహితేనతి
యస్య ధ్వనిః శ్రూయతే. ఏతేన జఠరాగ్ని ఘోషాశ్రివణం మరణసూచక మితి వ్య
జ్యతే. యస్య జలం వా జలమపి ఇస్థనంకామం భవతి. భుక్తజలస్యాపి వైశ్వానరేణ

పచ్యమానత్వా దితిభావః. అతఏవ దివ్యాగ్ని రబిష్టన ఇత్యుచ్యతే. తం వై శ్వా
నరం తన్నామకం శుచి మగ్నిం బ్రహ్మేతి ప్రతిచింతయన్ బుధవరః తాద్భావ్యం
వై శ్వానరోపాధికబ్రహ్మత్వ మాపన్య తే ప్రాప్నోతి. ౨౧౮

శ్లో॥ విద్వాక్ ప్రేత్య గతోఽనిలం త్వరితభశ్చిద్రేణ తిస్థార్థ్య మా
కామ నాభను మిత స్తదీయసుషిరా త్తల్లమ్బరాభోపమాత్
ఆయ న్నూర్ధ్వ ముపేత్య చంద్ర మముతః ఖా ద్దుస్తభేః ఖోపమా
ద్గచ్ఛ న్నూర్ధ్వ ముపైత్య శోకమహిమం లోకం చిరం తిష్ఠతి. ౨౧౯

వ్యా.-సగుణబ్రహ్మోపాసకానాం య దుత్కృష్టఫలం యాచ గతిః తదు
భయ మతోచ్యతే - విద్వానితి. విద్వాక్ సగుణబ్రహ్మోపాసకః ప్రేత్య ప్రార
భావసానే శరీర మిదం విహాయ తు అనిల మస్తరిక్షుస్థం తిర్యగ్భాసం సైమిత మ
భేద్యం వాయుం గశస్సక్. తస్య వాయోః అరితభశ్చిద్రేణ రణచక్రిచ్ఛద్రేతు
ల్యచ్ఛిద్రేణ విదు వ్యనగ్రహ ద్వాయునా స్వస్మి న్కల్పితేన తావత్పరిమాణేన
మార్గేణేత్యర్థః. ఊర్ధ్వ మాకామక్ సక్ భాను మాదిత్య మితో గతో భూత్వా
ఆదిత్యోహి బ్రహ్మలోకం జగమిషో రాగ్లనిరోధం కృత్వా స్థితః త మయ ముపా
సకో గత్వేత్యర్థః. త త్తతః లమ్బరాభోపమాత్ లమ్బరస్య వాద్యవిశేషస్య
అభ్యం ఛిద్యం తదుపమా త్తత్తుల్య త్తదీయసుషిరా దాదిత్యసమ్బద్ధిచ్ఛిద్రాత్.
స చాదిత్యోఽస్మా ఉపాసకాయ తావత్పరిమాణం మార్గం ప్రయచ్ఛతీతి భావః.
ఊర్ధ్వ మాయ న్గచ్ఛక్. చంద్రం సోమలోకం దృశ్యమానచంద్రమణ్డలా ద్భిన్న
మితిభావః. ఉపేత్య గత్వా దుస్తభే ర్వాద్యవిశేషస్య య స్థం ఛిద్యం తదుపమా
దమువ్య చంద్రస్య ఖాత్ ఛిద్రా దూర్ధ్వం గచ్ఛక్. అశోకం మానసశోకరహిత
మహిమం శరీరదుఃఖవర్జితంచ లోకం బ్రహ్మలోక ముపైతి ప్రాప్నోతి. త ప్రేణ
శేషః. చిరం శాశ్వతీస్సమా స్తిష్ఠతి. ౨౧౯

శ్లో॥ వ్యాధిగ్రస్తతమః పుమా య దధికం సంతప్యతే త త్తథా
ప్రేతస్యానయనం శ్మశానధరణీ మగ్నాచ తక్షేపణమ్
మర్త్యానాం పరమం తవ స్సుతపసానేన ప్రధూతాంహసో
మర్త్యాయాన్తి పరంచ లోక మితి యో వేదైష యాయా త్సచ. ౨౨౦

వ్యా.-బ్రహ్మోపాసనప్రసక్తేన ఫలవ దబ్రహ్మోపాసన ముపన్యస్యతి.
వ్యాధిగ్రస్తతమః పుమా నధికం సంతప్యతేతియత్. తత్ తథా ప్రేతస్య శ్మశా
నధరణీ మానయనమ్. అగ్నా తక్షేపణం ప్రేతనిధానంచ. మర్త్యానాం పరమ

ముత్కృష్టం తపః. సంతాపారణ్యగమనవహ్నిప్రవేశానాం తపస్త్యేన ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః. మర్త్యాః అనేన దర్శితేన సుతపసా శోభనతపసా త్రివిధేన ప్రధూతాంహసః క్షుపితకల్మషాస్తంతః. పరం పరమం లోకం స్వరాదికం యాన్తించ గచ్ఛంత్యేవ. ఇతి యో వేద. స ఏషచ విద్వానపి యాయా త్వరం చోక మిత్యేవ. ౨౨౦

శ్లో॥ అన్నం ప్రాణమృతే సతిష్ఠతి ఋతే ప్రాణోఽన్నత శ్శువ్యతీ

త్యన్నం ప్రాణ ఇదం పృథ జ్ఞచ బృహ ద్బ్రహ్మైవ యుక్తం ద్వయమ్ విష్టం సర్వ మిహేతి వీతి నిగద న్త్యన్నం రమస్తేత ఇ

త్యన్యం రం య ఇతి ప్రవేద రమతే సర్వం విశ త్యత్రచ. ౨౨౧

వ్యా.-అన్నం బ్రహ్మే త్యుపాసనా స్తరం విధిత్స న్నాహ. అన్నమితి.

అన్నం బ్రహ్మేతి కేచి దాహుః. ప్రాణం బ్రహ్మేతి కతిచిత్. త దిదం మత ద్వయమ ప్యయుక్తమేవ. కస్మాత్ ప్రాణమృతే ప్రాణంవినా అన్నం సతిష్ఠతి అభుక్తం హ్యన్నం కాలవశా త్క్లిద్యతే. తథా. ప్రాణః అన్నతోఽన్నాదృతే శువ్యతీ ఇతిహేతోః ఇద మన్నమయమితిశేషః, ప్రాణశ్చ పృథక్ ప్రత్యేకం బృహ ద్బ్రహ్మ న నైవభవతి. అవినాశిత్యా ద్బ్రహ్మణః. కి స్తస్మిన్ ద్వయ మన్నం ప్రాణ శ్చే త్యుభయం యుక్తం పరస్పరసజ్జతం సత్ బ్రహ్మ భవత్యేవ. అన్నప్రాణయో ర్గుణా స్తర మాహ. ఇహ అన్నే సర్వం ప్రాణిజాతం విష్టం విశే షేణ తిష్ఠతీతి విష్ట మాశ్రిత మితిహేతోః. అన్నం విఇతి నిగద న్తి బుధా ఇతిశేషః, అతోఽస్మా త్ప్రాణా త్సర్వాణి భూతానీతిశేషః, రమస్తేఇతిహేతోః అన్యః ప్రాణమిత్యర్థః. ప్రకరణాత్. రమితి నిగద న్తి. ప్రాణే దుర్బలేనతి రత్యభావాత్. య ఇతి ప్రవేద జానాతి అతాస్మిన్ తస్మిన్ విదుషి సర్వం విశతి సర్వం రమతేచ. ౨౨౧

శ్లో॥ ధ్యాయే త్ప్రాణ మథోక్త మిత్యయ మిదం సర్వం య దుత్థాపయ

త్యస్మా దుక్థవిద స్సుతో ప్యనుగుణో వీర సుముత్తిష్ఠతి

విద్యాతారతమత్వతో వివిదయం సాలోక్య ముక్థస్యవా

సాయుజ్యం ప్రతిపద్యతే పునరిదం యో వేద సోప్యశ్ను తే. ౨౨౨

వ్యా.- అన్నప్రాణయో ర్గుణద్వయవిశిష్టయో ర్మిలితయో రుపాసన ముక్తం పూర్వశ్లోకే. ఇహ ప్రాణ స్త్యేకస్యే వోపాసన ముచ్యతే ధ్యాయేదితి. అథ ప్రాణ ముక్థ మితి ధ్యాయే దుపాసీత. ఉక్తం శత్రువిశేషః. కథం ప్రాణస్యో క్తత్వ మతతహ. యద్యస్మా దయం ప్రాణ ఇదం సర్వ ముత్థాపయతి న హ్యప్రాణః

కశ్చిదుత్తిష్ఠతి తస్మాత్ప్రాణముక్తమిత్యపాసీత. తదుపాసనఫలమాహ. అస్మాదుక్తోపాసనాద్దేతోః ఉక్థవిదః అనుగుణఉక్థవిదిత్యర్థః. వీరస్సుత ఉత్తిష్ఠతి. ఏవం దృష్టఫలముక్త్యా అదృష్టఫలమాహ. అయం వివిత్ విశేషజ్ఞః విద్యాతారతమత్వతః విద్యాయాః తరతమత్వమేవ తారతమత్వం. తస్మాత్తారతమ్యాదిత్యర్థః. ఉక్థస్య ప్రాణస్య సాలోక్యం సాయుజ్యంవా ప్రతిపద్యతే. యః పునః యస్తు ఇదం ప్రాణోక్తోపాసనమహత్త్వాదికం వేదసోఽపి ఉక్థస్య సాలోక్యం సాయుజ్యంవా అశ్నుతే. ౨౨౨

శ్లో॥ తత్ప్రాణం యజు రి త్యయే త్సమమయం యస్మాన్నిఘో యోజయ
త్యస్మై సర్వమిదం బుధాయ భువనం శ్రైష్ఠ్యా యచోద్యచ్ఛతే
సామేత్యేన మయే త్సమచ్ఛతి యతః ప్రాణే సమస్తం జగ
త్తస్మై సర్వమిదం సమచ్ఛతి బుధే శ్రేష్ఠశ్చ సర్వేషు సః. ౨౨౩

వ్యా.-ప్రాణ సోపాసనాస్తరే ఆహ. తత్ప్రాణం యజు రి త్యయే దుపాసీత, కథం ప్రాణో యజు రత ఆహ. యస్మాదయం ప్రాణః సమం సర్వం సర్వాణి భూతానీత్యర్థః. మిథోఽన్యోన్యం యోజయతి యునక్తి, సహి ప్రాణాభావే మిథస్సజ్జతి స్వాద్భూతానామ్. అస్మై బుధాయ ఏవంవిదే ఇదం సర్వం భువనం శ్రైష్ఠ్యా యశ్రేష్ఠత్వాద్ధ ముద్యచ్ఛతే ఉద్యతమ్భవతి. చాదన్య యజుషః ప్రాణస్య సాయుజ్యాదికం భవే ద్విదుష ఇతిగమ్యతే. ఏనం ప్రాణం సామే త్యయేత్. కథమస్య సామత్వ మత ఆహ. యతః ప్రాణే సమస్తం జగత్సమచ్ఛతి సమగ్గచ్ఛతి సజ్జచ్ఛతే తస్మై బుధే సామ ప్రాణోపాసకే ఇదం సర్వం సమచ్ఛతి సచ బుధః సర్వేషు శ్రేష్ఠో భవేత్. ౨౨౩

శ్లో॥ ప్రాణం య త్త్ర మితి ప్రవేత్తు విబుధో యస్మాత్ యతా త్రాయతే
ప్రాణః పిణ్డ మతో భవ త్యయ మితి య త్త్రం య ఏవం విదన్
ధ్యాయే త్స ప్రతిపద్యతే పున రిమం య త్త్రం బతాత్రం పరం
ప్రాణం వేద య ఏవ మేష స భజేత్ య త్త్రస్య సాయుజ్యకమ్. ౨౨౪

వ్యా.-ప్రాణ సోపాసనాస్తర మాహ - ప్రాణమితి. విబుధః ప్రాణం య త్త్రమితి ప్రవేత్తు ఉపాసీత యస్మాత్ ప్రాణః పిణ్డం దేహం యతా త్రాయతే శస్త్రాదిహింసితం దేహం పున రాంసే నాపూర్య రక్షతీత్యర్థః. అతో హేతోరయం ప్రాణః య త్త్రమితి ఉక్త ఇతిశేషః, భవతి. య ఏవంవిదన్ విద్వాన్ ధ్యాయేత్. య త్త్రం ప్రాణమితిశేషః. యద్వా యో విదన్నేవం ధ్యాయేత్ స పున స్సతు

అత్యం సత్రాయ తేన న్యేన కేన చిది త్యత్యం క్షత్రం పరం ముఖ్యం ప్రాణం ప్రతి
పద్యతే. బతేత్యద్భుతే. య ఏవం వేద స ఏవ విద్వాంశ్చ క్షత్రస్య ప్రాణస్య
సాయజ్యకం సాయజ్యమేవ భజేత్. ౨౨౪

శ్లో॥ గాయత్ర్యః ప్రథమే పదే వితనుయా త్రైలోక్యదృష్టిం బుధో
ద్వైతీయాకపదే పున ర్వితనుయా త్రైవిద్యదృష్టిం తథా
తార్తీయాకపదే పరం వితనుయా త్ప్రాణత్రయీదర్శనం
తుర్యే సాచ పదే పరోరజసి సంయాతా ప్రతిష్ఠా మ్పరామ్. ౨౨౫

వ్యా.-హృదయాద్యనేకోపాధివిశిష్టస్య బ్రహ్మణ ఉపాసన ముక్త మథే
దానీం గాయత్ర్యుపాధివిశిష్ట స్యాపాసనం వక్తవ్య మితీదం గాయత్రీబ్రాహ్మణ
మారభ్యతే. బుధః విద్వాన్ గాయత్ర్యాః ప్రథమే పదే త్రైలోక్యదృష్టిం వితను
యాత్. త త్సవితు ర్వరేణ్య మిత్యస్య భూమి ర స్తరిక్షం ద్యా రిత్యస్య చాప్తాక్ష
రత్వసామాన్యా దితిభావః. గాయత్ర్యాః ద్వైతీయాకపదే పునః ద్వితీయపాదేతు
త్రైవిద్యదృష్టిం వితనుయాత్, భర్గోదేవస్య ధీమహీతి ద్వితీయపాదస్య ఋచో
యజాంషి సామాసీతి విద్యాత్రయస్య చాప్తాక్షరత్వసామాన్యాత్. గాయత్ర్యాః
తార్తీయాకపదే పరం తృతీయపాదేతు ప్రాణత్రయీదర్శనం ప్రాణాదిత్రయదృష్టిం
వితనుయాత్, ధియోయోనః ప్రచోదయాదితి తృతీయపాదస్య ప్రాణః అపానః
వ్యానః ఇతిప్రాణత్రయస్య చాప్తాక్షరత్వసామాన్యాత్. విద్యాఫలం త్రైలోక్య
జయాదిక మూహ్యమ్. సాచ త్రిపదా గాయత్రీ తుర్యే పదే పరోరజసి రజసఃపరే
వస్తుని పరాం ప్రతిష్ఠాం సమ్యగ్యాతా ప్రాప్తవతీ ప్రతిష్ఠితేత్యేతత్. అతవవ 'పరో
రజసిసావదో' మిత్యస్య గాయత్రీతురీయపద త్వేన వ్యవహారః. ౨౨౫

శ్లో॥ ఆదిత్య స్స పరోరజాః ప్రతిగత స్స త్యే ప్రతిష్ఠాం పరాం
సత్యం చక్షు రిదం బలే బల మితి ప్రాణ స్తదేవం బలే
గాయత్రీ తదియం నిగద్యత ఇతి ప్రాణో భజ స్త్యేకతాం
దేవాః కర్మఫలాని యత్ర జగత స్సాంతా ప్రతిష్ఠా యతః. ౨౨౬

వ్యా.-కోసా పరోరజా అతఆహ. స దృశ్యమానమణ్డలా స్తర్వరీ ఆదిత్యః
పురుషః మూర్తామూర్తరసత్వేన పూర్వం ప్రతిపాదితః. పరోరజాః రజసః రజో
మయేభ్య స్సర్వేభ్యో లోకేభ్యః పర ఇతి పరోరజాః, సర్వేశితృత్వాత్. స చాది
త్య స్స త్యే పరాం ప్రతిష్ఠాం ప్రతిగతః ప్రతిష్ఠిత ఇత్యేతత్. కిం త త్సత్యమత
ఆహ - చక్షు స్సత్యమితి. చక్షుషా దృష్టస్య యథార్థత్వా చ్చక్షు స్సత్య మి

త్యుచ్యతే. ఇదం చక్షు ర్భలే ప్రతిష్ఠితమ్. కి స్తద్భల మతతహ. ప్రాణో బల మితి ఉచ్యత తేషా త త్తస్మా దేవ ముక్తప్రకారేణ బలే ప్రాణే గాయత్రీ ప్రతిష్ఠితా త త్తస్మా దియం గాయత్రీ ప్రాణిణి నిగద్యతే ఉచ్యతే. ఓం సా ప్రాణోఽతతహ. యత్ర ప్రాణే వేదా సుర్వే సర్వాణిచ కర్మఫలాని ఏకతాం భజన్తి ప్రతిపద్యంతే. సా ఏవంప్రాణిహవా గాయత్రీ జగత ఆత్మా భవతి. తత్ర హేతుమాహ. యతో యస్మా జగతః ప్రతిష్ఠా ఆశ్రయః, ప్రాణిహవాయాం గాయత్ర్యాం సర్వం జగ త్ప్రతిష్ఠితమితి సర్వస్య జగత ఆత్మా గాయత్రీ భవతీ త్యర్థః.

౨౨౬

శ్లో॥ తానా త్ప్రాణతతే రియం ప్రతిగతా గాయత్ర్యభిఖ్యాం గయాః
ప్రాణా వాఙ్మూఖరాహి శబ్దకరణా దాచార్య ఏనాస్తు యః
సావిత్రీ మనువక్తి యస్య స వటో స్తస్మాఖిలాం స్త్రాయతే
ప్రాణాం స్తన్నరకాది సన్నిపతనా ద్బ్రాహ్మణ్య మస్యా సశమ్.

౨౨౭

వ్యా.- గాయత్రీశబ్దం నిర్వక్తి ఇయం దేవీ ప్రాణతతేః తానా ధ్వేతోః గాయత్ర్యభిఖ్యాం గాయత్రీనామ ప్రతిగతా ప్రాప్తవతీ, గయాం స్త్రాయత ఇతి గాయత్రీతి ప్యుష్పతేః. సను గయతానా ద్గాయత్రీ భవతు కథమ్మనః ప్రాణ తానా దత తహ. హి యస్మా ద్వాఙ్మూఖరా వాగాదయః ప్రాణాః శబ్దకరణాద్ధ్వేతోః గయా భవన్తి, గాయన్తీతి గయా ఇతి ప్యుష్పతే రితిభావః. యద్యపి వాగే కైవ గాయతి తథాపి తత్ప్రాధాన్యా దన్యేపి గయా ఇత్యుచ్యతే. య స్త్రాచార్యః సావిత్రీం సవిత్ప్రదేసతాకా మేనాం గాయత్రీం యస్య మాణవక స్యాను వక్తి ఉపదిశతి. స ఆచార్యః తస్య వటోః అఖిలా న్వాగాదీన్ ప్రాణా న్నరకాది సన్నిపతనాత్. సరకాదౌ సమ్యజ్జీతరాం పతనాత్. తత్తథా యథా గయాన్ గాయత్రీ తథేత్యర్థః త త్తస్మా దితివా. త్రాయతే గాయత్రీలాభా న్మాణవకో నిష్పాపో భవతీత్యర్థః. కిచ్చ వటో బ్రాహ్మణ్యసిద్ధిరపి గాయత్ర్యుపదేశవశా నే వేత్యాహ. బ్రాహ్మణ్యం బ్రాహ్మణశ్చ మస్యా గాయత్ర్య వశ మాయత్తం భవతి. గాయత్ర్యా బ్రాహ్మణ మసృజత త్రిష్టుభా రాజన్యం జగత్యా వైశ్య మితి శ్రుతే ర్ద్విజోత్తమస్య ద్వితీయం జన్మ గాయత్రీనిమి త్తమ్. ఏతేన బ్రాహ్మణేతశ్చా క్షు త్రియవైశ్య గాయత్ర్యుపదేశం నార్హన్తి కిమ్మునా రథకారాదయ ఇతి సిద్ధమ్.

౨౨౮

శ్లో॥ సావిత్రిం పృథిశన్తి కేచన బుధా ఆనుష్టుభీం సాహసా
 చ్ఛిష్యేభ్యోఽనువదామవవ వయ మి త్యేభ్యో గిరం భాషిణః
 గాయత్ర్యైవ వితీర్ణయా వటుతతే ర్వాగాదికం హ్యర్పితం
 సర్వం త ద్గురుణేతి యుక్త మిద మేవాన్య న్మృషై వోదితమ్. ౨౨౮

వ్యా.-కేచన బుధాః ఏయ మేభ్య శ్ఛిష్యేభ్యో గిరం సాహా త్సరస్వతీ
 మే వానువదామఇతి భాషిణోవదన్త స్సన్తః. సాహసా చ్ఛిష్యేభ్యః ఆనుష్టుభీ మనుష్టు
 ప్ప్రభవాం సావిత్రిం - 'త త్సవితు ర్వృతీమహీ వయం దేవన్య భోజనమ్ శ్రేష్ఠం
 సర్వథా తమం తురం భగన్య ధీమహి. ఇతిమన్త్రమితిభావః' పృథిశన్తి. గురుణా
 వటుతతే గాయత్ర్యా వితీర్ణయా సత్ర్యైవ వాగాదికం తత్సర్వ మర్పితం భవతి.
 హిఃపృసిద్ధా - గాయత్ర్యా ప్రాణత్వా త్ప్రాణన్యచ వాగాద్యధిపతిత్వా త్రాణ
 దానాదేవ వాగాదిదానం సిద్ధమితి భావః. ఇతిహేతోః. ఇదమేవ గాయత్రీదాన
 మేన యుక్తం పశ్చాదితిశేషః, ఉదిత మన్య దనుష్టుప్ప్రభవసావిత్రిదానస్తు
 మృషై వాయుక్తమేవ. ౨౨౮

శ్లో॥ గాయత్ర్యః ప్రధమం ప్రతిగ్రహకృతా ల్లోకత్రయ స్రైవనస
 త్రైవిద్యస్య పదం ద్వితీయ మపరం ప్రాణస్య రక్షే ద్విదమ్
 తుర్యం తత్పద మప్రతిగ్రహసమం సర్వోత్తమం సత్ఫలం
 గాయత్రీతి మహానుభావకలితా సర్వై రుపాస్య బుధైః. ౨౨౯

వ్యా.-అథ గాయత్ర్యుపాసకస్య ప్రతిగ్రహకృతం పాపం నాస్తీత్యాహ.
 గాయత్ర్యితి. గాయత్ర్యః ప్రధమం పదం పాదం లోకత్రయస్య ప్రతిగ్రహ
 కృతా దేవసః పాపాత్. ద్వితీయం పదం త్రైవిద్యస్య ప్రతిగ్రహకృతా దేవసః.
 అపరం శృతీయం పదం ప్రాణస్య సర్వస్య ప్రతిగ్రహకృతా దేవసః. విదం గాయ
 త్రీవిదం రక్షే దగ్మి. పాదత్రయవిజ్ఞానఫలేన ప్రతిగ్రహత్రయకృతం పాపం
 హ్రీయతఇత్యర్థః - ఉభయో స్సమత్వ మితిభావః. ఇదంచ కల్పయిత్వోక్తం సతు
 వస్తుతః సహి కశ్చిత్ త్రైలోక్యాదికం ప్రతిగ్మస్త్రీయాత్ - తుర్యం తత్పదం
 తస్యః పదస్తు. అప్రతిగ్రహసమం కేనాపి ప్రతిగ్రహే గాతుల్య మతవవ సర్వో
 త్తమం సత్ఫలం ప్రశస్తఫలకంచ భవతి ఇత్యేవం మహానుభావకలితా మహతా
 అనుభావేన యుక్తా గాయత్రీ సర్వై ర్బుధై ర్బ్రహ్మణై రుపాస్య. ౨౨౯

శ్లో॥ గాయ త్ర్యైకపదీ జగన్మయపదేనాసి త్రివిద్యాపదే
 నాన్యేవ ద్విపదీ త్రిపద్యసి పదా ప్రాణాదిరూపేణచ

ఆదిత్యేన చతుష్పదీ పరపదేనాసి స్వతోఽప ద్భవ

స్యస్మై తేఽస్తు సమః పదాయ చరమా యాభీష్టసన్ధాయినే. ౨౩౦

వ్యా.-అథ గాయత్రీసమస్కార మాహ - హేగాయత్రీ త్వం జగన్మయ పదేన ఏకపదీ అసి త్రివిధ్యాపదేన ద్విపదీ అసి భవస్యేవ - ప్రాణాదిరూపేణ పదా పాదేన త్రిపదీ అసిచ ఆదిత్యేన పరోజనా తద్రూపేణేత్యర్థః. పరపదేన తురీయ పాదేన చతుష్పదీ అసి స్వతస్తు అపత్ - పదహీనా అసి నేతి నేతీతివాక్యనిర్దిష్ట నిరుపాధికబ్రహ్మరూపత్వాదితిభావః. తే తన సమ్బుద్ధినే అభీష్టసన్ధాయినే కామ ప్రదాయ అనిష్టనివారకాయచ అనిష్టనివారణస్వాపి కామత్వాత్ చరమా యా స్మై పదాయ సమోఽస్తు. ౨౩౦

శ్లో॥ గాయత్ర్యో ముఖ మగ్ని రేవ దహన స్సర్వం యదైథో దహ

త్యాత్మస్థాపిత మేవమేవ సకలం గాయత్ర్యభిజ్ఞః కృతమ్

దద్ధావ కల్మష మాప్య శుద్ధి మధికాం పూతోఽగ్నివ నిర్జరం

నిర్మృత్యుశ్చ భవత్ క్రమేణ పరమం బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే. ౨౩౧

వ్యా.-గాయత్ర్యో ముఖం దర్శయతి గాయత్ర్యో అగ్ని రేవ ముఖం యథా దహనోఽగ్ని గాత్మస్థాపితం స్వస్మి నిక్షేప్తం సర్వ మేథః కావం దహతి భస్మీ కరోతి. ఏవమేవ గాయత్ర్యభిజ్ఞః కృతం సకలం కల్మషం దద్ధావ అధికాం శుద్ధి మాప్య ఆసమంతా దాప్త్యా అగ్నివ త్పూతః పవిత్రస్సత్ నిర్జరః జరారహితః నిర్మృత్యు రమృతశ్చ భవత్ క్రమేణ పరమం బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే. గాయత్ర్యాః పరబ్రహ్మత్వా ద్దాయత్వౌపాసకస్యచ గాయత్ర్యాత్మత్వలభా దితిభావః. ౨౩౧

శ్లో॥ పాశేణేవ హిరణ్మయేన విహితం బిష్ణేన సత్యం పదం

తత్త్వం తూర్ణ మపావృణు ప్రియకృతే సత్యాత్మనో మే రవే

ఏకరే యమ సూర్య రశ్మినిచయం పూర్వ జహీహి త్విషాం

సజ్జోచం కురు వా తథా తవ పదం వీక్ష్య భవ్యం యథా. ౨౩౨

వ్యా.-యో జ్ఞానకర్మసముచ్ఛయకారీ సోఽస్తకాలే గాయత్రీతురీయపాద మాదిత్య మేవం ప్రార్థయతీత్యాహ - పాశేణేతి. హిరణ్మయేన పాత్రేణ సత్య మిష్టం పదం వ స్త్రిప హిరణ్మయేన జ్యోతిర్మయేన బిష్ణేన మణ్డలేన సత్యం పదం బ్రహ్మ బ్రహ్మస్వరూప మిత్యర్థః. విహితం ఉచ్ఛన్నమ్. అసమాహితదృష్టినా మదృశ్యమానత్వా దితిభావః. హే రవే సత్యాత్మనః త్వదాత్మభూతస్యేత్యర్థః. మే మమ ప్రియకృతే దర్శనదానద్వారా ప్రియం కర్తుం తూర్ణం ద్రుతం మరణస్య

సన్నిహితత్వా దితిభావః. త్వం తత్ప్రధాన మపావృణు అపావృతం కురు. ఏకాక్షరే ఏకశ్చాసౌ ఋషిశ్చ ఏకర్షిః, తత్సమ్బుద్ధిః అసహాయచారిణ్ సర్వజగచ్ఛత్రుగ్భూత త్వేన సర్వజగత్సాక్షి నితివా. యమయతీతి యమః తత్సమ్బుద్ధిః యమ, సూర్య పేరక, పూషణ్ పోషక, తథా గర్భినిచయం జహీహి విగమయ త్యజేతి యావత్. కథం స్వాభావికరగ్భినిచయస్య విగమన మితిచే త్త్వ త్వేషాం తేజసాం సజ్జోచం వా కురు, యథా భవ్యం కల్యాణం తవ పదం స్వరూపం వీక్షేయ పశ్యేయం తథా కురు. ౨౩౨

శ్లో॥ వ్యాహృత్యజగరోఽస్తి యోఽత్ర పురుషో బ్రహ్మ హిరణ్యోదరః
సోఽహం చా న్యమృతో మ మైతు పతితే సత్యస్య దేహేఽనిలమ్
ప్రాణోఽన్యాలపి దేవతా విదధతు స్వస్వప్రకృత్యాత్మతాం
భస్మాంతంచ శరీర మేత దయతాం సాయుజ్య ముర్వాస్య స్తథా. ౨౩౩

వ్యా.- అత్ర సూర్యమణ్డలే ప్రకరణాత్ వ్యాహృత్యజగదః భూరాదివాహృత్యవయవవాహిరణ్యోదరః హిరణ్యగర్భః హిరణ్యయతను రితియావత్. బ్రహ్మ బ్రహ్మశబ్దవాచ్యః యః పురుషోఽస్తి సోఽమృతః పురుషోఽహ మేవాస్మి. అమృతోఽహం స పురుషస వాస్మీతివా- అహం సపవాస్మి అతప వామృత శ్చాస్మీతి వా- సత్య స్యామృతస్య మమ దేహే పతితే సతి ప్రాణోఽనిలం బాహ్యవాయు మేతు గచ్ఛతు. తస్మిన్నిలీయతా మిత్యర్థః. అన్య దేవతా శ్చత్రురాదికరణాన్యపి స్వస్వప్రకృత్యాత్మతాం స్వస్వకారణరూపం విదధతు చిభ్రీతు. తథా ఏతచ్ఛరీరంచ భస్మాంతం భస్మభావాపన్నం సత్ ఉర్వాస్య సాయుజ్య మయతాం ప్రాప్నోతు ఇతి మ్రియమాణో విద్వాన్ పశ్యే దితిభావః. ౨౩౩

శ్లో॥ ఓ మగ్నే స్థిర మే కృతో స్థిర కృతం మాం శోభనే నాధ్వనా
దివ్యే నాపునరాగమేన మహతో లోకం నయ బ్రహ్మణః
సర్వేషాం వయనాని వేత్సి భగవం స్త్వం ప్రాణినాం కల్మషం
సర్వం నాశయ సేవితుం న కుశల స్త్వా మద్య కుర్వే సతిమ్. ౨౩౪

వ్యా.- అథ మ్రియమాణ స్వాగ్నిప్రార్థనా మాహ - అవతీత్యోమ్ తత్సమ్బుద్ధి రోమ్. హేఓమ్ రక్షక పరమేశ్వర తత్ప్రతీకత్వా త్తదభేదేన నిర్దేశః. హేఅగ్నే హేకృతో సజ్జల్పరూప స్యాగ్నే ర్మనోమయత్వా ధ్వేకృతో ఇతి సమ్ప్రదానం- కృతు సజ్జల్పపూర్వకో నిశ్చయః. తద్దేతు సజ్జల్పాపి కృతు రితువ్యతే. మే కృతం మయా కృతం యజ్ఞాదికర్మ స్థిర స్థిర. ద్విరుక్తి రాద

రాధా. కిమర్థం స్మరణ మతతహ. మాం శోభనే నాపునరానర్తినా దివ్యే నాధ్వ
నా దేవయానేన మహతో బ్రహ్మణో లోకం నయ. త్వయా కృతస్య మయా
కథం స్మరణ మతతహ. హే భగవన్, త్వం సర్వేషాం ప్రాణినాం వయనాని జ్ఞానాని
వేత్సి. వయనానీ త్యుపలక్షణం కర్మణామ్. నను త్వయా దుష్కృతమపి కృతం
తతః కథ స్త్వ ముత్తరేణ పథా నేతవ్య స్తతాహ. సర్వం కల్మషం పాపం
నాశయ. నను వాక్యాత్తేణ కథ మహం త్వత్పార్థితం కుర్యాం కురు శుశ్రూషా
మతతహ- అద్య మరణసమయే త్వాం నేవితు మహం సకుశలః నసమర్థః. శరీ
రేంద్రియపాటనాభావాదితిభావః. తస్మా త్తేజితీశేషః, సతిం సమస్కారం కుర్వే.
తావతైవ సస్తప్తస్త్వ మ్మా ముత్తరేణ పథా నయ బ్రహ్మలోకమ్. ఇతి మియ
మాణో లగ్నిం ప్రార్థయేత్. అగ్నిదేవోద్విజాతీనామితి స్మరణా దగ్నిమితే పురో
హితమితి వేదోపక్రమా దుత్తరమార్గప్రార్థనాదేవతాత్వాచ్చాగ్నేః. అగ్ని
ర్జ్యోతిరహశ్శుక్ల ఇతి. ౨౩౪

శ్లో॥ జ్యేష్ఠ శ్రేష్ఠవసిష్ఠసమ్పదయనోత్పత్తిప్రతిష్ఠాత్మకా

గాయత్రీతి నిగద్యతే సహి మహాన్ ప్రాణో న వాగాదయః

ప్రాణత్యక్త మిదం వపు ర్భవతి య త్పాపిష్ఠ మనైవ ర్న వా

యో వేదేతి స యాతి తం గుణగణం ప్రాణాశ్రయం స్వాశ్రయః. ౨౩౫

వ్యా.-ప్రాణో గాయత్రీ త్యుక్తం కస్మా త్కారణా త్ప్రాణభావో
గాయత్ర్యా ఉచ్యతే, నతు వాగాదిభావ స్తతాహ జ్యేష్ఠేణ. స మహాన్ ప్రాణః
జ్యేష్ఠ శ్రేష్ఠవసిష్ఠసమ్పదయనోత్పత్తిప్రతిష్ఠాత్మకః. జ్యేష్ఠః శ్రేష్ఠః. వసిష్ఠః పరేషా
మభిభవకరః- అతిశయేన వాసీవా- త్రయాణాం కర్మధారయః. జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠవసిష్ఠః.
సమ్పత్. అయన మాయతన ముత్పత్తిః ప్రజాతః ప్రతిష్ఠా తదాత్మకః తద్రూపః
జ్యేష్ఠశ్రేష్ఠవసిష్ఠశ్చాసౌ సమ్పదయనోత్పత్తిప్రతిష్ఠాత్మకశ్చ తథోక్తః. హి అత
ఏవ గాయత్రీతి నిగద్యతే. నను వాగ్వాసిష్ఠా శ్రోత్రం సమ్పత్ హృదాయతనం
రేత ఉత్పత్తిః చక్షుః ప్రతిష్ఠేతి కృత్వా వాగాదయోపి శ్రేష్ఠావేత్యత ఆహ- నేతి
వాగాదయో గాయత్రీ నభవన్తి. అశ్రేష్ఠత్వా దితిభావః. కస్మా ద్వాగాదీనా
మశ్రేష్ఠత్వం ప్రాణస్యచ శ్రేష్ఠత్వం తతాహ - యద్యస్మా త్ప్రాణేన త్యక్తం
స దిదం వపుః పాపిష్ఠ మ్భవతి. అనైవ రావాగాదిభి స్త్యక్తం సత్తు పాపిష్ఠం నభవ
త్యేవ - తస్మా త్ప్రాణవేవ శ్రేష్ఠః. ప్రాణోపాసనఫలమాహ - య ఇతి వేద -
స్వాశ్రయః శోభనప్రాణదేవతాశ్రయః సః విద్వాన్. ప్రాణాశ్రయం తం పూ
ర్వోక్తం గుణగణం జ్యేష్ఠత్వశ్రేష్ఠత్వాదిగుణబృన్దం యాతి ప్రాప్నోతి. ౨౩౫

శ్లో॥ పాణిస్యాన్న మిదం సమస్తమవనా య ద్భుజ్యతే పాణిభి
ర్వాసస్తస్యతు పీయతే య దుదకం త ద్బ్రాహ్మణా శ్శ్రోత్రియాః
పా క్షశ్చానపి భోజనా చ్చుభజలం స్వాచమ్య త న్మన్వతే
పాణం వశ్రుధరం దధామితి యో వేదాన్నవస్త్రే భజేత్. ౨౩౬

వ్యా.-ప్రకారాంతరేణ పాణోపాసనం తత్ఫలశ్చహ-అవనా లోకే పా
ణిభి ర్య ద్భుజ్యతే. త దిదం సమస్తం వస్తుజాతం పాణి స్యాన్న మ్భవతి. పాణే
నైవ సర్వత్ర సర్వస్యాద్యమానత్వా న్న హ్యపాణః కిచ్చి ద త్తి య త్పాణిభిః
పీయతే త దుదకం తస్య పాణస్య వాసః వశ్రు మ్భవతి. త త్తస్మాత్ - శ్శ్రోత్రి
యా బ్రాహ్మణాః. భోజనా త్పా క్షశ్చాచ్చ శుభజలం నిర్మల ముదకం స్వా
చమ్య సుమృతచమ్య - పాణం వశ్రుధర మనగ్నం దధామః కుర్మితి మన్వతే.
య ఇతి వేద సత్తి శేషః. అన్నవస్త్రే శోభన మన్నం వశ్రుశ్చ భజే త్పాప్ను
యాత్.

౨౩౬

శ్లో॥ ద్వ్యభిక్షాపురుషాజ్ఞనా ఇతి మతాః పశ్చాన్నయో దేవతాః
శ్రీధ్ధాసోమకవర్షకౌదసరసాం నైషు క్రమా జ్ఞహ్వాతి
జాయతే పురుషా న్తతో విదు రిదం యే శ్రీధ్ధయా కాననే
సత్యం సమ్య గుపాసతేచ విబుధా యాయుః పదం తే విధేః. ౨౩౭

వ్యా.-ద్వ్యభిక్షాపురుషాజ్ఞనాః ద్వా రభిం పర్జన్యః త్నా భూలోకః
పురుషః అజ్ఞనా తాః. పశ్చ అగ్నయితి మతాః దేవతాః తేష్వగ్నిషు క్రమాత్
శ్రీధ్ధా మహః. సోమమేవ సోమక వర్షకం వర్షోదక మోదన మన్నం రసం వీర్యంచ
జహ్వాతి ఓపన్తి. తతః పురుషా జాయతే ఇదం యే విదుః. విదిత్వాచ. కాననే
శ్రీధ్ధయా సత్య మ్భ్రహ్మ సమ్య గుపాసతేచ తే విబుధాః విధేర్భ్రహ్మణః పదం
యాయు ర్వృజేయుః.

౨౩౭

శ్లో॥ అర్చిర్వహ్నిసితోత్తరాయణసురస్థానార్కవిద్యుత్పదా
నాకృమ్య కృమశో విధేః పద మిమే స న్నాననే నాపితాః
తిష్ఠన్త్యత్ర పరాః పదార్థయుగలావచ్ఛిన్న కాలావధి
ర్ధాతా తిష్ఠతి యావదాగతి మితో నోవా లభన్తే పునః. ౨౩౮

వ్యా.-బ్రహ్మలోకమార్గం తత్ర స్థితిసమయం చాహ. ఇమే పూర్వోక్తా
విద్వాంసః కృమశః కృమేణ అర్చిర్వహ్నిసితోత్తరాయణసురస్థానార్కవిద్యుత్ప
దాని సిత శ్శుక్లపక్షః. సురస్థానం దేవలోకః. అకృమ్య మానసేన బ్రహ్మణా

మనసా సృష్టేన విధేః సత్ ప్రశస్తం పద మాపితాస్సన్తః. అత్ర విధిపదే పరా ఉత్కృష్టాస్సన్తః. పరార్థయుగలావచ్ఛిన్నకాలోఽవధి రాయు ర్యస్యస పరా ర్థయుగలావచ్ఛిన్నకాలావధి ర్ధాతా యావ త్త్వతి తావదితిశేషః, తిష్ఠన్తి. ఇతోఽస్మాద్భిహ్వలోకాత్. పునరాగతిం నోవా లభన్తే నైవభజన్తే. నపునరావర్తన్త ఇత్యర్థః. ౨౩౮

శ్లో॥ ఇష్టాపూర్తకృతోఽథ ధూమరజనీకృష్ణాంశ్చ సవ్యాయనం
పైత్ర్యం చాన్ద్ర ముపేత్య దేవపశవః ప్రత్యాగతా స్తత్పునః
ఆకాశానిలవృష్టికూ రధిగతా భూత్వాఽన్న మాప్తా రసం
హూయన్తే శ్రువసలే భవన్తి పురుషా అన్యేతు కీటాదయః. ౨౩౯

వ్యా.-అథ కర్మణాం గతి మాహ- అథ ఇష్టాపూర్తం కుర్వంతీతి ఇష్టాపూర్తకృతః. ధూమరజనీ కృష్ణా ధూమం రాత్రిం కృష్ణపక్షం సవ్యాయనం దక్షిణాయనం పైత్ర్యం పితృలోకం చాన్ద్రం చన్ద్రలోకం చోపేత్య క్రమేణేతిభావః. తత్ర దేవపశవః దేవభోగ్యా భూత్వా తత్తస్మా త్పునః ప్రత్యాగతాః ఆకాశానిలవృష్టికూః కుర్యామిః అధిగతాః ప్రాప్తాః అన్న మ్భూత్వా రసం రసభావ మిత్యర్థః ఆప్తా, శ్రువసలే హూయన్తే. తతః పురుషా శ్చిరఃపాణ్యాదిలక్షణా భవన్తి. అన్యేతు మార్గద్వయావిదః బహిర్ముఖాః బాధాదయః. కీటాదయో భవన్తి. ౨౩౯

శ్లో॥ ప్రాణోపాసక ఆత్మశుద్ధికరసత్కర్మాచిక్షీర్ష ర్మహా
విత్ప్రాజ్ఞసకృన్మహత్వకృ తయే మన్దాఖ్యకర్మాచరేత్
పుణ్యాహే క్వచ నోత్తరాయణగతే శుక్లే పయో భక్షయన్
స్మృత్యుక్తం విధి మాభృతోపకరణస్సన్ ద్వాదశాహం ప్రతీ. ౨౪౦

శ్లో॥ కంసేవా చమసే పువ్రదుమ్పరమయే సర్వాషధీనాం ఫల
స్తోమస్యాపి నిధాయ సాధు మధునా దధ్నాచ మన్దం ఘృతైః
ఆసి చ్యావసథానలే ప్రజహుయా ద్యావనైః ఇత్యాదిభి
ర్మనైర్మనైమయం స్మృతన్నపి గిళే ద్దాయతీపాదైః ఖలమ్. ౨౪౧

వ్యా.-శ్లేష్ఠశ్రేష్ఠోపసిష్ఠ ప్రతిష్ఠాదిగుణకస్య ప్రాణ ఇత్యుక్తం తత్ప్రాణోపాసకః. ఆత్మశుద్ధికర సత్కర్మ మనశ్శుద్ధికరం ప్రశస్తం విహితం యజ్ఞాదికర్మ ఆసమన్తా చ్చిక్షీర్షన్. తత్కర్మణో విత్సాధ్యత్వా ద్విత్తస్యచ మహత్వాధీనత్వాత్. విత్ప్రాజ్ఞసకృన్మహత్వకృతయే. విత్తసమ్పాదనహేతుభూత మహత్త్వ

బృహదారణ్యకోపనిషత్ .

లాభాయ మన్థాఖ్యకర్మ ఆచరేత్. తదేవ విశదయతి. ఉత్తరా
శుక్లే పక్షే క్వచన పుణ్యాహే శుభే దినే ఉపక్రమ్య తతః ప్రాగేవ ఆభృ
తోపకరణః సమ్భృతోపకరణో భూత్వా - స్మృత్యుక్తం విధి మాశ్రిత్యేతి
శేషః. ద్వాదశాహం పయో భక్షయన్ పతీ భూత్వా - ఉదుమ్బర
మయే హంసే కంసాకారే చమసే చమసాకారేవా పాతే సర్వాషధీనాం తత్ఫల
స్తోమస్యాపి మన్థం పిప్లం నిధాయ సాధు సమ్యక్ - మధునా దధ్నా ఘృతై శ్చా
సిచ్య యావన్తథిత్యాదిభి ర్హస్తై రావసథానలే గృహ్యగ్నౌ ప్రజాహుయాత్ -
కింఞ్చ మస్త్రమయం ఖలం మన్థశేషం స్పృశన్ అపిశబ్దా దున్యచ్ఛక్ - గాయత్రీ
పాదైః గాయత్ర్యిమే గాయత్రాః పాదాః తైః గిరే ద్భక్షయేత్. ౨౪౦ - ౨౪౧

శ్లో॥ మన్థ స్యాస్య సమాగమాదపి తరు శ్శుష్కః ప్రరోహేత్సునః
కింవ క్తవ్య మముష్య సన్గీశనజం భూయో మహత్త్వం నృణామ్
కర్మోద్దాలకయాజ్ఞవల్క్యమధుకాద్యాచార్యసన్తానత
సృమ్నాస్తం భువ మారచయ్య త దయం లోకో మహా జాయతామ్.

౨౪౨

వ్యా.-మన్థకర్మకరణఫల మాహ - అస్య మన్థస్య సమాగమాన్ని షేచ
నాదిత్యర్థః. శుష్కోపి తరుః పునః ప్రరోహేత్ - అముష్య మన్థస్య సన్గీశనజం నృణాం
మహత్త్వం భూయః పునః కిం వ క్తవ్యమ్ - మన్థకర్మప్రవర్తకాచార్యపరమ్పరాం
దర్శయన్ ప్రార్థయతే - ఉద్దాలకయాజ్ఞవల్క్యమధుకాద్యాచార్యసన్తానతః భువం
లోకం ప్రాప్తం తత్కర్మ మన్థాఖ్య మయం లోక ఆరచయ్య కృత్వా మహా
జాయతాం భవతు.

౨౪౩

శ్లో॥ భూతానాం ధరణీ రసశ్చ ధరణే రాపో వ్యపా మోషధి
స్తస్యాః పుష్ప మిదం రసోఽస్యతు ఫలం తేషాం పుమా నై రసః
రేత స్తస్య రసః ప్రజాపతి రథా త్తస్య ప్రతిష్ఠాం స్త్రియం
సృష్ట్యా సోఽథ ఉపాస్త తత్త్రియ ముపాసీ తాధునా సాధునా. ౨౪౩

వ్యా.-శ్రీమన్థం కర్మ కృతవతపవ పుత్రీమన్థేఽధికారఇతి శ్రీమన్థకర్మోప
దేశానన్తరం పుత్రీమన్థకర్మోపదిశతి భూతానాం చరాచరాణాం ప్రాణీనాం
ధరణీ రస స్సారభూతః భూతానాం పృథివీ మధు ఇత్యుక్తత్వాత్. ధరణే శ్చాపో
రసః అప్పు ధరణే రోతత్వా త్ప్రోతత్వాచ్చ అపా మోషధి రోషధయో రసః
కార్యత్వాత్ తస్యా ఓషధీనా మిదం దృశ్యమానం పుష్పం రసః అస్య పుష్ప

స్యతు ఫలం రసః తేషాం ఫలానాం పుమానేవ రసః. తస్య పురుషస్య రేతో
 రసః ఏవం రేతసో రసతమత్వా త్ప్రజాపతి రాలోచ్య తస్య రసస్య ప్రతిష్ఠాం
 స్త్రియ మథా త్సర్జః ఏవం స్త్రియం సృష్ట్యా సప్రజాపతిః స్త్రియ మథఉపాస్త.
 అథఉపాసనం నామ మైధునాఖ్యం కర్మ కృతవా నిత్యర్థః, యభితవానితియావత్.
 త త్తస్మా దధునాపి నా పుమాన్. సాధు సమ్యక్ స్త్రియ మథ ఉపాసీత యభేత్
 “య ద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్తదే వేతరే జనా” ఇతిగీతావచనాత్. అతప
 వైవం యభన్తిచ స్త్రియం పురుషాః ఏతే నోపాయాస్తరేణ భూమ్యాదా రేతః
 ప్రజేషో సకార్యఇతి సిద్ధమ్. ౨౪౩

శ్లో॥ పౌష్ఠ్యం స వ్యదపూరయ త్ప్రజననం గ్రావాయితం చేన్ద్రియం
 నార్యా వ్యజ్ఞాన మాత్మనః ప్రతి మహా నస్యా ఉపస్థః పునః
 వేది ర్లోమచ బర్హి రాధిషవణే ముష్కే సమిద్ధోఽనలో
 మధ్యే చర్మచ వాజపేయమఖనో లోకా నిదంవి ద్వ్యజేత్. ౨౪౪

వ్యా.-నను పశ్వాదిసాధారణం మైధునం కర్మ కిమితి కర్తవ్యత యోపది
 శ్యతే. ఇతి శజ్కాయాం వాజపేయమఖనామాన్యకల్పనార్థ మి త్యుత్తరమాహ.
 పౌష్ఠ్యమితి మహాన్ స ప్రజాపతిః. పౌష్ఠ్యం ప్రకృష్టగతియుక్తం గ్రా
 వాయితం సోమాభిషవోపలస్థానీయ మాత్మనః ప్రజనన మిన్ద్రియం రేతః.
 నార్యా వ్యజ్ఞానప్రతి విశేషేణ ఉదపూరయత్. ఉత్పూరితవాన్. చకా
 రా త్రేన స్త్రియ మభినంసర్గం కృతవాన్. అస్యా నార్యా ఉపస్థస్తువేదిః.
 లోమాని బర్హిః. ముష్కే స్త్రీయోనిపార్శ్వద్వయవర్తినా గూఢా కఠినా
 మాంసఖణ్డో వృషణాయితో. అధిషవణే అధిషవణేవ వాధిషవణే సోమఫలకే
 భవతః. మధ్యే సమిద్ధః ప్రదీప్తోఽనలోఽగ్ని రస్తి. చర్మ రహస్యదేశగతం చర్మ
 చర్మచ ఆనడుహం సోమఖణ్డనార్థం చర్మైవ. ఉపస్థాదిషు వేద్యాదిదృష్టిః కర్తవ్య
 త్యర్థః. తత్ఫలమాహ. ఇదంవిత్. ఇదం వేత్తీ తీదంవిత్. వాజపేయమఖనో
 పాయపేయాఖ్యమఖం కృతవతః పురుషస్యలోకాన్ తత్ప్రాప్యాన్ లోకానిత్యర్థః
 ప్రజేత్. యావాన్ లోకో వాజపేయమఖన స్తావా స్లోకోఽస్య విదుషః భవతి
 తస్మా నైధునే బీభత్సా సకార్యేతిభావః. ౨౪౪

శ్లో॥ యో విద్వా నితి కామినీపరిషదా చాధోపహాసం చర

త్యేష స్త్రీనివహస్య సర్వసుకృతం వృక్షై స్వయం మానవః

యోఽవిద్వా నథ కామినీపరిషదా చాధోపహాసం చర

త్యస్య స్త్రీనివహ స్సమస్తసుకృతం వృక్షే స్వయం దుర్మతేః. ౨౪౧

వ్యా.-మైథునస్య వాజపేయమఖసామ్యవిద స్సుకృతిత్వం తదవిదో దుష్టుతి
త్వశ్చాహ- యథతి. ఇతి విద్వా యః. కామినీపరిషదాచ బహ్విభిరపి కామినీభి
రిత్యర్థః. అధోపహాసం మైథునం చరతి స ఏష మానవః, స్త్రీనివహస్య సమ్బుద్ధి
సర్వం సుకృతం స్వయం వృక్షే అపహరతి. స్వనశీకరోతీత్యేతత్. అథ అవిద్వా
యశ్చ యస్త కామినీపరిషదా అధోపహాసం చరతి త స్యాస్య దుర్మతే స్సమస్త
సుకృతం స్త్రీనివహః స్వయం వృక్షే. తస్మా దవిద్వా మైథునకర్మకారీ పాపిష్ఠ
ఏవ. ౨౪౧

శ్లో॥ స్వాపే జాగ్రతి వాత్మనోఽల్ప మధికం రేతో యది సున్దతి
ప్రాజ్ఞ స్త త్పరిమృశ్య యన్మిథిచామస్త్ర్య భువో రస్తరే
నిర్మృజ్యై త్తనయో స్తథా ఋతుమతీం స్నాతాం స్వభార్యాం ధనై
ర్వస్తై రాభరణై ర్విధాయచ వశాం స్వస్తిక్ సకామాం తతః. ౨౪౨

శ్లో॥ ఆయా చోరుయుగం వియోగ మభిత సంస్పృశ్య వారత్రయం
విష్ణుర్యోని మితీరయ నిజముఖం కృత్వా ప్రియావక్త్రగమ్
విద్వా న్మన్మథసున్దరో మమ సుతో భూయా దితి ప్రార్థయన్
రేతోఽస్యా జహుయా దుపస్థదహనే జాయేత తస్మా త్సుతః. ౨౪౩

వ్యా.-ప్రాజ్ఞః శ్రీమన్థం కృత్వా పుత్రీమన్థం కర్తుం పత్న్యాం ఋతుకాలం
ప్రతీక్షతే. తదస్తరే రాగప్రాబల్యాత్. స్వాపే జాగ్రతివా అల్ప మధికంవా
ఆత్మనో రేత సున్దతియది ప్రాజ్ఞః తద్రేతః పరిమృశ్య అభిమృశ్య చాత్ ఆదా
య 'యన్మ' ఇతిమన్త్రేణ ఆమస్త్ర్య మస్త్రయిత్వా భువోః స్తనయోర్వా అస్తరే
నిర్మృజ్యైత్. రేతస్థనిలసప్రాయశ్చిత్తనమాప్తిద్యోతక స్తథాశబ్దః. ప్రాజ్ఞః
ఋతుమతీం తిర్రాత్రాస్తే స్నాతాం స్వభార్యాం ధనై ర్వస్తై రాభరణైశ్చ
వశాం స్వాధీనాం స్వస్తిక్ సకామాంచ విధాయ తతః ఊరుయుగం. వియోగ
మాయాచ్య హేఊరుయుగ త్వం వియుక్తం భవ. ఇతి సప్రసూర్ధ్య నిజముఖం
ప్రియావక్త్రగం కృత్వా, ప్రియాముఖేన స్వముఖం సన్ధాయేత్వర్థః. విష్ణుర్యోని
మిత్యాదిమస్త్ర మీరయ న్నుచ్చరయన్, స్వభార్యాం వారత్రయ మభితః
సర్వాక్షేష సంస్పృశ్య, మమ మన్మథసున్దరో విద్వాంశ్చ సుతో భూయాదితి

ప్రార్థయన్. అస్య భార్యాయా ఉపస్థదహనే రేతో జహుయాత్. తస్మా
ద్ధోమా ద్దశమాసాన స్తరం సుతో జాయేత స్వప్రార్థనానురూపః. ౨౪౬-౨౪౭

శ్లో॥ కుర్యా ద్వేద ఇతి ప్రియస్య తనయ స్యాఖ్యాం రహస్యాం పితా
జాతోఽయం యశసా శ్రియా పితృతతే రూఢాయా నభవే త్తేజసా
లోకా నేష పితు ర్దిశేదపి పరా నేనేన సజ్జీయతే
లోకోఽయంచ పరస్తు పార మయ మే త్యేనేన నోసంస్పృతేః. ౨౪౮

వ్యా.- ప్రియస్య తనయస్య వేదఇతి రహస్యా మాఖ్యాం గోష్ఠం నామ
వ్యవహారానర్హం నామేత్యర్థః. కుర్యాత్. అయంచ జాతః పుత్రః యశసా
శ్రియా తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనచ పితృతతేః పితృపితామహాదిపరమ్పరాయా
భూయా స్మహా నభవేత్. ఏష సుతః పితుః పరా లోకా పితృలోకాదీ ద్దిశేత్.
సామ్పరాయకరణాదిద్వారేతిభావః. ఏనేన పుత్రేణ ద్వారభూతేన పిత్రేతిశేషః,
అయం లోకో మనుష్యలోకశ్చ సమ్యక్ జ్ఞీయతే. పరస్తు అయం పితా ఏనేన పుత్రేణ
సంస్పృతేః పారం నైతి. నయాతి. ౨౪౯

శ్లో॥ నాహం బ్రహ్మధియా నిమగ్న ఇహ య సంసారపాథోనిధౌ
బ్రహ్మైవాహమితి ప్రభామయ మృతే తం సస్తరేద్వా కథమ్
ఆత్మైవాస్య తతః పితాచ తనయో మాతాచ బన్ధు ధ్ధరు
దేవః పాలక ఈశ్వరశ్చ పరమం మిత్రం పరావా గతిః. ౨౫౦

వ్యా.- నను కస్మా త్పద్గణః పుత్రఃపితరం సంసారా న్నతారయతి తత్రాహ-
యః. నాహం బ్రహ్మధియా అహంబ్రహ్మ నభవామితి భ్రాన్త్యా ఇహసంసారపాథో
నిధానిమగ్నః. సఇతిశేషః. అయంబ్రహ్మైవాహమితి ప్రభాం జ్ఞాన మృతే వినా తం
సంసారపాథోనిధిం కథంవా సమ్యక్ తరేత్. న కథమపి దృఢాం నావంవినా ప్రసిద్ధం
సముద్రమివేతి భావః. ఇదంచ జ్ఞానం స్వాత్మనైవ సమ్పాద్యం నతు పుత్రాదిజ్ఞానేన
పిత్రాదిసంసారముక్తిః తితః తస్మాత్ - అస్య పురుషస్య ఆత్మా స్వయమేవ పితా -
తనయః మాతా బన్ధుః గురుః, దేవ ఇన్ద్రాదిః, పాలకః- ప్రభుః రాజాదిః ఈశ్వరః.
పరమం మిత్ర ముత్కృష్ట స్సఖా - పరా గతిః పర మయనంచ న త్వన్యే ప్రసిద్ధాః
పిత్రాదయః బన్ధవావహి తే స్నేహపాశేన - ఉక్తం భగవద్గీతాసు - ఆత్మైవ
హ్యత్మనోబన్ధురితి. ౨౫౧

శ్లో॥ కాంతాయోనిచితే ప్రవేశ్య తదిదం రేతోఽస్తకూపే యథా
స్వాత్మానం శిరసి పృథార్య విజనే క్వాపి స్థితస్క యతిః

ఏకాగ్రేణ హృదా హృదస్తరగతం దివ్యం సభః శ్చిస్తయన్
స ద్రుష్టైతి పుమాన్ పదం పరతరం తస్మాచ్ఛ నావర్తతే. ౨౫౦

వ్యా.-తర్హి సంసారతారకం జ్ఞానం కథం లభ్యతే తత్రాహ - కాస్తేతి.
యద్వా కీదృశ ఆత్మా ఆత్మనో బద్ధస్తత్రాహ- కాస్తేతి, తత్తస్మాత్. అన్ధ
కూపే స్వాత్మానం యథా స్వదేహమివ దేహాత్మానమివేతివా ఇదం ప్రసిద్ధం రేతః
తేజో బలాదిహేతుభూత మింద్రియం కాంతాయోనిబిలే అప్రవేశ్య ఏతేన యస్తథా
ప్రవేశయతి స ఆత్మా ఆత్మన శ్శత్రురేవేతి గమ్యతే. తర్హి క్వ రేతః పాత
నీయం తత్రాహ- శిరసి ప్రధార్యేతి మూర్ధని ప్రకర్షేణ ధృత్వా ఊర్ధ్వరేతాభూత్వే
త్యర్థః. క్వాపి విజనే స్థలే స్థితస్సన్ యతి స్సన్నానీ గృహస్థస్య ఋతుదార
గమన మావశ్యకమితి హేతోరితిభావః. పుమా నేకాగ్రేణ హృదా మనసా హృద
స్తరగతం హృత్పుండ్రీకమధ్యస్థం బుద్ధిస్థంవా తత్త్రోపలభ్యమానత్వాదితిభావః.
దివ్యం ద్యోతనశీలం స్వప్రకాశంచైతన్యరూపం సత్సత్యం బ్రహ్మ బృహదపరిచ్ఛిన్నం
సభః ప్రత్యగ్భూతం గగనంచిస్తయ న్నయ మహ మితిధ్యాయన్. పరతరం
పదం బ్రహ్మ ఏతి - ప్రాప్నోతి. తస్మాన్నావర్తతేచ నైవావర్తతే యదితు. బ్రహ్మ
లోకకామాదిప్రతిబద్ధవశా ద్బ్రహ్మత్మసాక్షాత్కారోఽస్య సభవతి. తర్హి పర
తరం పదం సత్యలోకమేతి. తస్మా త్సత్యలోకా న్నావర్తతేచ. తస్మాదేవం జ్ఞాన
సంపాదనద్వారా 'ఉద్ధరే దాత్మనాఽఽత్మాన' మిత్యభిప్రాయః. ౨౫౦

ఇతి బృహదారణ్యకోపనిష ద్వాగ్విభాగతా.

ఐతరేయోపనిషత్.

శ్లో॥ సృష్టేః ప్రాగిద మేకవచ సమభూ దాత్మైవ నాన్య త్కిమ
ప్యాసీ ల్లోకచయం సృజేయ మహ మిత్యాదా వసా వైక్షత
లోకాః స వ్యసృజ ద్వివం ఖ మవసీం పాతాల మ వ్యైక్షత
స్రష్టం లోకవతీం స్తతోఽదభ్య ఉదగా ద్దం కిమ వ్యద్భుతమ్. ౨౫౧

వ్యా.-పూర్వశ్లోకే హృదస్తరగతం దివ్యం నభశ్చిస్తయన్నితి పరబ్రహ్మణో
హృదస్తరగతత్వ ముక్తం. కదా కథం పరబ్రహ్మ హృదస్తరగత మితి శక్యాయాం
తద్దర్శయితుం తావత్సృష్టి మాహ- సృష్టేరితి. ఇదంజగత్సృష్టేః ప్రాగ్మేకవచ
సజాతీయ స్వగతభేదద్వయరహిత ఆత్మైవ సమభూత్. ఏవకారాధమాహ- అన్య
త్కిమపి నాసీ దితి. ఏతేన విజాతీయభేదరహితశ్చాత్మేతిసిద్ధమ్. య దత్రి వక్తవ్యం
తత్సర్వ మేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతి ఛాన్దోగ్యశ్చుతివ్యాఖ్యానావసరే ఉక్త
మితి - తతపవావగస్తవ్య స్తత్ అసా వాత్మా ఆదా ప్రథమం వచ్చభూత
సృష్ట్యనస్తరమిత్యర్థః అహం లోకచయం సృజేయమ్. ఇతి ఐక్షత- సజ్జల్పిత
వా. సజ్జల్పపూర్వకత్వా త్సృష్టే రితిభావః. ఏవ మీక్షీత్వా స ఆత్మా
దివం ద్యులోక మిద ముపలక్షణం మహారాద్యూర్ధ్వలోకానామ్. ఖ మస్తరిక్ష
లోక మవసీం భూలోకం పాతాల ముపలక్షణ మిద మతలాద్యధోలోకానామ్
ఏతన్నామకాః లోకాః వ్యసృజత్. విశేషేణ సృష్టవాః చతుర్దశలోకా
నసృజ దిత్యర్థః. స ఆత్మా తతః లోకవతీనపి స్రష్ట మైక్షత. లోకవత్యభావే లోక
సి త్యసిద్ధే రితిభావః- తత ఏవం సజ్జల్పనానస్తర మదభ్యః అప్పహితేభ్యః వచ్చ
భూతేభ్యః వచ్చీకృతేభ్యః సకాశా త్కిమ వ్యనిర్వాచ్య మతప వాద్భుత మణ్డం
విరాడాత్మకం సమభూ దాసీత్. ౨౫౧

శ్లో॥ సజ్జల్పా దుదభివ్యతాథ పురుష స్సాణ్డస్య వక్త్ర స్తతో
వా గాసీ దనల స్తత సమభవ న్నాసే విభిన్నే తతః
నాసాభ్యా ముదభూ దసు స్తదనుతో వాయు ర్విభిన్నే తతో
నేత్రే చక్షు రభూ త్తదక్షియుగలా త్తస్మాచ్చ సూర్యోఽభవత్. ౨౫౨

వ్యా.-అథ పురుష స్వేత్వరస్య సజ్జల్పా దణ్డస్య వక్త్ర ముదభిద్యత.
పశ్యణ్డస్వేతేతిభావః. తతో వక్త్రా ద్వా గ్వాగ్నియ మాసీత్. నాత్ర వాగ్వ
క్త్రాయాః కార్యకారణభావః, అవచ్చీకృతవచ్చభూతకార్యత్వే న్ద్రియాణాం

పశ్చిమైశ్వరత పశ్చిమభూతకార్యత్వా చ్చాన్డస్యః కిన్తు వక్త్రవాచో రధిష్ఠానాధిష్ఠేయ భావవ. వక్త్ర మధిష్ఠిత్య వా క్షిప్తవతీత్యర్థః. వక్త్రే వాచోఽభివ్యక్తిరభూ దితియావత్. ఏవ ముత్తరత్రాపి బోధ్యమ్. తతో వాచః అనలోఽగ్ని స్సమ భూత్. వాగ్నిద్రియాధిష్ఠానదేవతాత్వా దగ్నే రితిభావః. తతోఽన్డస్య నాసే విభిన్నే అభూతా మితిశేషః. నాసాభ్యా మనుః ప్రాణః యత్కార్యే ఉచ్చాస నిశ్వాసౌ సత్యత్యర్థః. ఉదభూత్. అత్రైచ ప్రాణశబ్దేన ప్రాణవృత్తినహితం ప్రాణే న్ద్రియ ముచ్యతే. అధిష్ఠానకరణదేవతాత్రియస్య సర్వత్ర కథ్యమానత్వా త్తదను సారేణేహాపి కరణస్య వక్తవ్యత్వాదితి. తదనుతః తస్మా త్ప్రాణా ద్వాయు ర్దేవతాగూపోఽనిలః ఉదభూత్. తతోఽన్డస్య నేత్రే విభిన్నే అభూతామ్. తదక్షి యుగలా త్తన్నేత్రగోలకద్వద్వాత్, అధిష్ఠానాత్, చక్షురిన్ద్రియం కరణమభూత్. తస్మా చేన్ద్రియాత్, చక్షుషః సూర్యః, అధిష్ఠాతృదేవతా అభవత్. ౨౧.౨

శ్లో॥ భిన్నం కర్ణయుగం తత స్సమభవ చోచ్చ్రితం తతోఽభూ ద్దిశా నిర్భిన్నా త్వ గధ త్వచ స్సమభవ లోమాని తేభ్యోఽభవః ఓషధ్యశ్చ వనస్పతిశ్చ హృదయం భిన్నం తతోఽభూ న్మనః శీతాంశు ర్మనసోఽభవ ద్విధివశా న్నాభి స్తతోఽభిద్యత. ౨౧.౩

వ్యా.-తతోఽన్డస్య కర్ణయుగం భిన్న మభూత్, తతః కర్ణయుగాత్ శ్రోత్ర మిన్ద్రియం సమభవత్. తత్తతః దిశా దిగభిమానిదేవతా ఆసీత్. అథాన్డస్య త్వ క్చర్మ నిర్భిన్నా త్వచః లోమాని లోమసహచరితం స్పర్శనేన్ద్రియ మిత్యర్థః. సమభవః. తేభ్యో లోమభ్యః, ఓషధ్యః, వనస్పతి ర్జ్ఞాత్యేకవచనం. వనస్పత యశ్చ. ఓషధివనస్పతిభ్యాం తదభిమానిదేవతా వాయు రుచ్యతే. అభవః. తతోఽన్డస్య హృదయం హృత్పుండ్రరీకం భిన్న మభూత్. తతో హృదయా న్మనోఽస్తఃకరణ మభూత్. మనస శ్శీతాంశు శ్చన్ద్రమా అభవత్. చన్ద్రసూర్య శబ్దాభ్యా మత్రై న తస్మణ్ణలగ్రిహణం కిన్తు మణ్ణలాధిష్ఠాతృపురుషగ్రిహణ మితి బోధ్యమ్. తతో విధివశా దీశ్వరసంస్కల్పా దన్డస్య నాభిః గుదమూలమిత్యర్థః. అభిద్యత. ౨౧.౩

శ్లో॥ తస్మా న్నాభివదా దపాన ఉదభూ స్మృత్యు స్తతోఽభూ దధో భిన్నం శిశ్న మభూ త్తత స్సమభవ ద్రీత స్త దాపోఽభవః తా ఏతా బత దేవతా స్సమవతః సంసారపాథోనిధౌ మృత్యువ్యాధిజరామహామకరగేఽపారేచ దుఃఖోదకే. ౨౧.౪

వ్యా:- తస్మాత్ నాభిపదా దపానః అపానవాయుసంయుక్తం పాన్యన్ద్రియముదభూత్. తతోఽపానా న్మృత్యుర్దేవతాఅభూత్. అథో అధఅణ్ణస్య శిశ్నం భిన్నమభూత్. అత్ర శిశ్నశబ్దేనోపస్థేన్ద్రియస్థాన ముచ్యతే. తేన స్త్రీయోన్యాఅపి గృహణం సమ్భవతి, తత శ్శిశ్నా దేతః రేతోవిసగ్ధార్థత్వేన రేతస్సహిత ముపస్థేన్ద్రియం సమభవత్, తత్తతో రేతసః ఆవః అబ్లక్షితపశ్చాభూతోపాధికః ప్రజాః తి ర్దేవతే త్యర్థః. అభవత్ ఇతి లోకపాలసృష్టి రభిహితా. అధ దేవతానాం సంసారాపత్తిం గర్భయతి, తా ఇతి, తాః ఈశ్వరేణ సృష్టా ఏతాః పూర్వోక్తా దేవతాః సంసారపాథోనిధా సమవతత్ బతేతి భేదాతిశయే, తమేవ సంసారాఖ్యం సముద్యం వర్షయతి, మృత్యువ్యాధిజరామహామకరగే మృత్యు ర్మరణం వ్యాధియో రోగాః జరా తాపవ మహాన్తో మకరా గ్రాహః తా గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి తద్గతః తస్మిన్ తద్యుక్తే ఇత్యర్థః. అపారే పారరహితే. దుఃఖోదకే దుఃఖమే వోదకం యస్మిన్ తస్మిన్ దుఃఖోదకే.

అగ్ర

శ్లో॥ తృష్ణావాతసమీరణోద్ధితమహానర్ధోర్నిమాలాకులే
హహాకారమహారవే క్వచ నిరాలమ్బేఽపజనన్మక్షయే
దానతౌన్దిగయాది సద్గుణసమిత్పాధేయసంవిత్స్లవే
సత్సజ్జాఖిలహానమార్గయుగలే మోక్షప్రతీరాజ్ఞితే.

అగ్ర

వ్యా:- తృష్ణావాతసమీరణోద్ధితమహానర్ధోర్నిమాలాకులే. తృష్ణా= పశ్చేన్ద్రియవిషయాశా, నైవ వాతః తస్య సమీరణా తృప్త్యుత్థా దుత్థితాభిః మహానర్ధోర్నిమాలాభి రాకులే వ్యాప్తే; హహాకారమహారవే హహాకారాః నిరయానుభవ సమయజన్యావిలాపాః; తవ మహారావా యస్మిన్ తస్మిన్; క్వచ క్వాపి; నిరాలమ్బే ఆలమ్బనరహితే; అపజనన్మక్షయే ఆద్యన్తరహితే; దానతౌన్దిగయాది సద్గుణసమిత్పాధేయసంవిత్స్లవే దానతౌన్దిగయాదీనాం సద్గుణానాం సమిత్సమూహవ పాధేయం తద్యుక్తః సంవిద్జ్ఞానమేవ స్లవ ఉడుపం యస్మిన్ తస్మిన్ సత్సజ్జాఖిలహానమార్గయుగలే సత్సజ్జః అఖిలహానం సర్వసన్నానశ్చేతి మార్గయుగలం యస్మిన్ తస్మిన్. మోక్షవ ప్రతీరం తీరం తేనాజ్ఞితే యుక్తే సంసారపాథోనిధా సమవతస్సతి పూర్వాన్వయః.

అగ్ర

శ్లో॥ తుత్త్రాత్మ్యం స యయోజ పూర్వ ముదితం పిణ్డం విభుః పూరుషం
యస్మాత్తత్ప్రభవా ఇమా స్సమభవత్ తత్పిణ్డతా దేవతాః

సృష్టారంచ పితామహం సమవదం స్తం సంవిధత్స్వ ప్రభో
దేహం నో య మధిష్ఠితా వయ మదా మాన్నంతతోఽదా త్సగామ్.

౨౫౬

వ్యా.-ఏవం సమష్టినా మిద్ద్రియాణాం తదభిమానిదేవతానాంచ సృష్టి ముక్త్యా సంసారావర్తిం చ దర్శయిత్వా తాసామేవ దేవతానాం భోగయోగ్యాల్ప వ్యష్టిసృష్టిం కథయితు ముపకృనుతే - స విభు రీశ్వర ఆత్మా యస్మాత్ - పూర్వ ముదితం ప్రథమజం పురుషం పురుషం పురుషాకారమిత్యర్థః. పిణ్డం విరాజం యుత్తృడాభ్య మశనాయా పిపాసాభ్యాం యుయోజ. తత్తస్మాత్ - తత్ప్రభవాః. పిణ్డప్రభవా ఇమా దేవతా అగ్న్యద్యాః తాభ్యాం యుత్తృడాభ్య మ్పిడితా సమభవత్. పితామహం సృష్టార మిశ్వరంప్రతి సమవదంశ్చ హేప్రభో య మధిష్ఠితాస్సన్తో వయ మన్న మదామ భక్షయేమ - తం దేహం వ్యష్టిదేహం నః అస్మభ్యం సంవిధత్స్వ ఉత్పాదయ - అతిప్రౌఢం విరాడేహ మాపూర్వతత్ప్ర స్థాతుం తద్దేహపర్యాప్త మన్నంచ సమ్పాదయితు మసమర్థానా మస్మాకం భోగ యోగ్యా మల్పా న్తనూం సృష్ట్వా దేహీ త్యభిప్రాయః. తతస్స ఈశ్వర స్తతః క్షదేవతాభ్యః గాంగవాక్పతిం పిణ్డమదాత్. సృష్ట్వా ప్రాదర్శయదిత్యర్థః. ౨౫౬

శ్లో॥ నాస్మాకం పరమేశ గౌ రల మితి ప్రోక్త స్తతో దైవతై
రశ్వం సోఽహర దతృచ ప్రతిహతే తా స్సోఽనయ త్స్పరుషమ్
ఔచం స్తా సుకృతం బతేతి పురుషం తుష్టా న్తదా జ్ఞాపితాః
స్వం స్వం చాయతనం యథోక్త మవిశత్ దేహీ తతః పారుషే. ౨౫౭

వ్యా.-తతః హేపరమేశ అస్మాకం గౌర్నాలం గోరుభయతో దంతా భావా దితిభావః. ఇతి దైవతై దేవతాభిః ప్రోక్తః స పరమేశ్వరః అశ్వ మహ రత్. ప్రదర్శితవానిత్యర్థః. అత్ర అస్మిన్నశ్వేచ దైవతైః ప్రతిహతే నాస్మాక మశ్వోఽలమితి ప్రత్యాఖ్యాతేనతి జ్ఞానాభావా దితిభావః. ఉపలక్షణ మిదం గవాశ్వప్రత్యాఖ్యానం తిర్యగ్జన్తూనా మ్ప్రత్యాఖ్యానస్య సః పరమేశ్వరః తా దేవతాః పారుషం పురుషదేహ మనయ త్ప్రపయామాస, తాసాం పురుషా, కారం దేహం దర్శితవా నిత్యర్థః, తా దేవతాః తుష్టా సృత్యః పురుషం సుకృతం శోభన మధిష్ఠానం బతేత్యేచ న్నబ్రివత్. సర్వపుణ్యకర్మహేతుత్వాత్స్వయంవా స్వేనైవాత్మనా స్వమాయాభిః కృతత్వాద్వా పురుషస్య సుకృతత్వం స్వయమితి స్థానే సుశబ్దః పృథోదరాదిత్వాత్. తతః తాః, తదా జ్ఞాపితా ఈశ్వరేణాజ్ఞాపితా

స్సత్యః పారుషే స్వయోనిభూతవిరాట్పురుషదేహ సజాతీయే దేహే యథోక్తం
పూర్వోక్తం స్వం స్వ మాయతన మధిష్ఠాన మవిశత్ వివిశుశ్చ. ౨౫౭

శ్లో॥ వా గూఢత్వా లగ్ని రముష్య వక్త్ర మవిశ త్ప్రాణోఽభవ న్నాసికే
వాయుః ప్రావిశ దక్షిణీ దినకర శ్చక్షు ర్భవత్ ప్రావిశత్
భూత్వా శ్రోత్ర మధాన్య కర్ణయుగలం దిద్దేవతాః ప్రావిశత్
భూత్వా లోమగణో ద్రిమాషధిగణ స్తస్య త్వచం ప్రావిశత్. ౨౫౮

వ్యా.-తమేవ ప్రవేశప్రకారం దేవతానాం దర్శయతి-అగ్నిః వా గూఢత్వా
అముష్య పురుషస్య వక్త్ర మవిశత్. యద్యపి వాగభిమాన్యగ్ని ర్నతు వాగేవ.
తథాపి తస్య వాచంవినా పృత్యక్ష మనుపలభ్యే. వాచ శ్చాగ్నింవినా స్వవిషయ
గ్రహణసామర్థ్యాభావా త్తయో రేకఫలీభావే నాభేదోక్తిః. తయాచ అగ్న్యధి
ష్ఠితం వాగ్నిన్ద్రియం వక్త్ర మవిశదితి దేవతాకరణయో రుభయోరపి ప్రవేశోఽవ
గమ్యతే. ఏవ ముత్తరత్రాపి బోధ్యమ్. వాయు ర్దేవతా ప్రాణః ప్రాణవృత్తి
సహకృతం ఘ్రాణేన్ద్రియం భవత్సత్ నాసికే ప్రావిశత్. దినకరః చక్షురిన్ద్రియం
భవత్సత్ అక్షిణీ ప్రావిశత్. అథ దిద్దేవతాః శ్రోత్ర మిన్ద్రియం భూత్వా అన్య
పురుషస్యకర్ణయుగలంప్రావిశత్ద్రుమాషధిగణః వనస్పత్యోషధిగణః తదభిమానిదే
వతే త్యర్థః. లోమగణో భూత్వా తస్యపురుషస్య త్వచం ప్రావిశత్. లోమగణశబ్ద
స్తత్సహచరితం స్పర్శనేన్ద్రియం లక్షయతీతి ప్రాగుక్తమ్. ౨౫౮

శ్లో॥ భూత్వా స్వాంత మధేన్దు రాప హృదయం మృత్యు ర్హ్యపానోఽభవ
న్నాభిం ప్రావిశ దన్య శిశ్న మవిశ న్నాపో భవన్త్యో రసః
క్షుత్ప్రదైవతయుగ్మ మాసు భగవాం శ్చక్రేఽర్థితో భాగవత్
స్రష్టుం సోఽన్న మధేక్ష తైష పురుష స్తల్లోకపానాం కృతే. ౨౫౯

వ్యా.-అథ ఇన్దుః స్వాంతం మనో భూత్వా హృదయ మాప ప్రావిశత్.
మృత్యు ర్దేవతా అపాన స్తత్సహచరితం పాయిన్ద్రియం భవత్ నాభిం గుదమూలం
ప్రావిశద్ధి. ఆపః అపృబ్దోపలక్షిత పచ్చభూతోపాధికః ప్రజాపతిః రసః రేత
ఉపశ్లేన్ద్రియమితియావత్. భవన్త్యస్సత్యః అన్య పురుషస్య శిశ్న మవిశత్.
భగవాన్ స్వరమేశ్వరః. అర్థితః ఆనాభ్యా మధిష్ఠానం కల్పయే త్యశనాయా పిపా
సాభ్యాం ప్రార్థితస్సత్. క్షుత్ప్రదైవతయుగ్మ మశనాయాపిపాసాఖ్యదేవతాద్వన్ద్య
మాసు అగ్న్యధిదేవతాసు భాగవత్ భాగయుక్తం చక్రే. విరాడ్దేహేషి తయో

స్వతంత్రాధిష్ఠానాభావా దితిభావః, యస్యైవేదేవతాయై హవిరాది దీయతే సా స్వహవిరాదే రంశ మశనాయాపిపాసయోః ప్రదత్తఇతి బోధ్యమ్ అథ ఏష పురుషః పూర్ణః పరమేశ్వరః పరమకారుణికత్వా స్వయమేవ తల్లోకపానాం తేషా మగ్నోదిలోకపాలానాం కృతే తదర్థ మన్నం సప్రప్త మైశత. సజ్కల్పితవాక్. అన్నాభావే త్సు తృప్త్యుక్తానాం తేషాం స్థిత్యసమ్భవా దితిభావః.

శ్లో॥ అద్భ్యోఽన్నం తపసా చరాచర మభూ ద్యాతో గ్రహే తస్య వాక్ ప్రాణోఽక్షిశ్రవణం త్వగిన్ద్రియ మిదం చిత్తంచ శిశ్నం క్షమమ్ నై వాసీ త్పురుషో జిఘ్రేతు రథ సోఽపానేన సా ధ్వగ్రహే దన్నం వాయు రయం యతో భవతిచాన్నాయ స్తతోఽన్నగ్రహః ౨౬౦

వ్యా.- తపసా దర్శితే నేశ్వరసజ్కల్పేన. అన్భ్యః పశ్చభూతేభ్య స్సకా శా చ్చరాచరం చరం మూషికాది అచరం వీర్యోది అన్న మభూ దాసీత్. యాతః మా మత్యస్తేత ఇతి భయా త్పలాయమానస్య పలాయిత ముద్యుక్త స్యేతి యావత్. తస్మాదన్నస్య గ్రహే గ్రహణే వాగిన్ద్రియం ప్రాణో ఘ్రాణే న్ద్రియ మక్షీన్ద్రియం శ్రవణ మిన్ద్రియం త్వగిన్ద్రియం శిశ్న ముపస్థాఖ్య మిన్ద్రియం చేదం చిత్త మన్తరిన్ద్రియంచ క్షమం శక్తం నై వాసీత్. అథ అన్నం జిఘ్రేతు స్స పురుషః అపానేన ముఖచ్ఛిద్యే ణాన్తర్గచ్ఛతా వాయునా అన్నం సాధు సమ్య గగ్రహీత్. యతో యస్మా దయం వాయు రన్నాయః అన్నమే వాయు ర్యస్య స తథోక్తః, అన్నజీవనః భవతి. చఃప్రసిద్ధా, వాయుశ్చ వాయు రేవేతివా. తత స్తస్మా ద్వాయు రన్నగ్రహః అన్నగ్రహకః భవతి. అన్న మదామేత్యాదిశ్రుత్యస్తరే వాయోర న్నాయ వ్యవప్రసిద్ధే రన్నాయుషో వాయో రేవాన్నగ్రహణ శక్తి ర్నాన్యస్యేతి భావః. ౨౬౦

శ్లో. స స్యాదేవ ఋతే మయా తను రియం వాగాదిదేవా శ్శితా నాపానః కరణం స్వతోఽన్నగిశనే శక్నోతి నాన్నంవినా దేహ స్తివృత్తి దేవతాశ్చ తదహం దేహం విశేయం కయా ద్వాకే త్యేష విదార్య శీర్ష మవిశ ద్ద్వారా విదృత్యాఖ్యయా. ౨౬౧

వ్యా.-యదర్థ మియం సృష్టి రభిహితా తాం పరమాత్మనో హృదస్తరే స్థితిం ప్రవేశద్వారేణ కథయతి - నేతి. మయా ఋతే వినా వాగాదిదేవాశ్శితా ఇయం తనుః పురుషః నైవ స్యాత్ - కుతో నస్యా త్తత్రాహ - కరణమన్నగిశన క్రియాయాం సాధకతమభూతో వ్యపానః స్వతః స్వయ మన్నగిశనే నశక్నోతి

నక్షమతే. కర్తృధిష్టితస్యైవ కరణస్య లోకే వ్యాపారదర్శనాత్ - అన్నంవి
 దేహా నతిష్ఠతి దేవతా అగ్న్యదయో నతిష్ఠన్తి చా ద్వ్యాగాదికరణాస్యపి నతిష్ఠన్తి
 తత్తస్మా త్కర్తృ మయా ఎవశ్యం దేహే ప్రవేష్టవ్యత్వాదితిభావః. ఏష పరమేశ్వరః
 అహం దేహం కయాద్వారా ప్రపశ్యన్ మూర్ధాచేతి సజ్ఞాతస్య ద్వా ప్రావేశ
 మార్గా తత్ర కేన మార్గేణ విశేయ మితి ఆలోచ్యేతిశేషః. గమ్యమానార్థత్వా
 దప్రయోగః. శీర్షం మూర్ధానగ విదార్య భిత్త్వా విషృత్యాఖ్యయాద్వారా దేహ
 మవిశత్ - స్వామినో మమ ప్రపదద్వారేణ ప్రవేశో నయ క్తః ఇతి మత్వేతిభావః.
 నను, సేత్యశ్శ్రోతృది ద్వారసవకేసతి కిమితి ద్వారాంతరం ప్రకల్ప్య పరమేశ్వరో
 దేహం ప్రావిశ దితిచే దుచ్యతే; భృత్యా వాగాదయో యై ద్వా రై దేహం
 ప్రావిశ తద్వారా స్వామిన ఈశ్వరస్య ప్రవేశో నయ క్తః ఇతి. ఏవం జీవరూపేణ
 దేహం ప్రవిశ్య స్థితం హృదంతరగతం బ్రహ్మ ధ్యాయే దితిభావః. ౨౬౦

శ్లో॥ జీవస్సౌ పురుషో యయా ఎవిశ దిదం సా బ్రహ్మరస్థాత్మనా
 ఖ్యాతా మూర్ధ్ని శిశోశ్చ దృశ్యత ఇయం తిన్నాన్తనం దేహినః
 భిత్త్వేనా మనయా ప్రయాతి పురుషో యః ప్రాప్య స బ్రహ్మణః
 స్థానం సద్భువి జన్మనే నను పున రావ ర్తతే ముచ్యతే. ౨౬౧

వ్యా.-నను సేత్రాదివ త్పురుషస్య శిరసి న ద్వా ర్షృశ్యత ఇతి కథ మిశ్వరస్య
 మూర్ధద్వారా దేహప్రవేశో నిశ్చేతుం శక్య ఇత్యత్రాహ-జీవ ఇతి. పురుషః పూర్ణః పర
 మాత్మా జీవస్సౌ యయాద్వారా ఇదం శరీర మవిశత్. సా ద్వాః బ్రహ్మరస్థాత్మనా
 ఖ్యాతా ప్రసిద్ధా. ఇయం ద్వాః శిశో హృద్ధిచ దృశ్యతే. ఇదం చేశ్వరప్రవేశద్వా
 రం నాగ్నాదిప్రవేశద్వారతుల్యం కిన్త్య తన్మూర్ధద్వారం దేహినః నాన్తనం. నన్త
 యతీతి నన్తనం తదేవ నాన్తనం భవతి కథ స్తత్రాహ. యః పురుషో దేహీ ఏనాం ద్వా
 రం భిత్త్వా అనయాద్వారా ప్రయాతి మ్రియతే, సః బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య సమ్పద్ధి
 సత్పత్యం స్థానం ప్రాప్య భువి పునర్జన్మనే నైవావ ర్తతే. కిన్తు ముచ్యతేవ తస్మా
 జీవస్య బ్రహ్మలోకప్రాపక మిదం ద్వారం సర్వోత్తమం నన్తన మన్యానితు సంసార
 కారణత్వా దనన్తనా న్యేవేతిభావః. నను పరమాత్మా మూర్ధానం భిత్త్వా దేహం
 ప్రావిశ ది త్యయు క్తం సర్వవ్యాపినః పరమాత్మనః పూర్వమేవ దేహే సత్త్వాత్. నచ
 జీవరూపేణ ప్రావిశదితి తత్సమాధిః పరమాత్మాభిన్నస్య జీవస్యాపి వ్యాపకత్వాత్.
 నిత్యచైతన్యలక్షణః పరమాత్మైవహి జీవః. నాపి లిక్లాత్మనా ప్రావిశ దితివాచ్యం
 లిక్ల ప్యాన్తరికరణబహిష్కరణషట్కాత్మకస్య జీవప్రవేశా త్ప్రేరేవ ప్రవేశ

స్వేహా క్తత్వాత్. ఇతిచే దుచ్యతే. పరమాత్మప్రవేశప్రతిపాదకశ్రుతివాక్యానాం
 స స్వాధ్యే తాత్పర్యం; కిన్తు జీవపరమాత్మాభేదవేతి. నచైవం మూర్ధరస్థస్య
 నిర్దేతుకత్వావత్తి. గర్భస్థస్య శిశో రాత్మభుక్తాన్నరసగ్రహణద్వారత్వా త్తస్య
 ఏవం శిశూదరే మాత్మభుక్తాన్నరసప్రవేశార్థం యోగినాం బ్రహ్మరస్థం భిత్వా
 బ్రహ్మలోకప్రయాణార్థంచ భగవతా కల్పిత మిదం మూర్ధరస్థం. నతు స్వప్రవేశ
 శార్థ మితి. నహి వాగాదిసముదాయస్య లిङ్గశరీరాత్మకస్య స్వాంతర్యామిణం జీవం
 వినా స్థితిః, యేన వాగాది ప్రవేశాన స్థర మవ్యాపకోపి జీవః ప్రవిష్ట ఇత్యుచ్యేతః;
 ప్రాణాద్యుపాధిభిన్నహ పూర్వ ముత్క్రాంతస్య జీవస్య తథై వేదాసీమపి ప్రవేశ
 ఉచితః. కిన్చ రేతసః ప్రాణరాహిత్యే శరీరాకారపరిణామో నైవభవేత్. స
 హ్యప్రాణం వస్తు వృద్ధ్యాదికం భజతి. 'పురుషేహవా అయ మూదితో గర్భో భవ'
 తీతి శ్రుతేశ్చ, దేహినో రేతోరూపమేవ ప్రథమం జన్మేతి కృత్వా రేతస్యేవ లిङ్గ
 శరీరావచ్ఛిన్నజీవసద్భావః. తథాచ దేహే వాగాదిప్రవేశ ఇత్యేతద వ్యసంభవ
 మేవ. శ్రుత్యాతు రేతసి వాగాద్యధిష్ఠానభూతవక్త్రాద్యవయవాభావేన వాగాది
 సత్త్వ మనత్త్వప్రాయమేవ - పిణ్డస్య వక్త్రాద్యవయవోత్పత్తౌతా తత్ర వాగాది
 సత్త్వం స్ఫుట మిత్యభిప్రాయేణ వక్త్రాదా వాగాదిప్రవేశ ఉక్తః. తస్మాత్.
 రేతసేవ లిङ్గోపాధికజీవసహితం తస్యచ శరీరాకారపరిణతస్య ముఖాద్యధిష్ఠానా
 న్యుత్పన్నాని క్రమేణ. తా న్యధిష్ఠాయ స్థిత్యా ప్రథమం ప్రాణ స్సవ్యాపారో
 జాతః, తతః క్రమేణ చక్షురాదీని సవ్యాపారాణి జాతాసీతి స్థితిః. ఏవం
 స్థితే పరమాత్మనో జీవసూపేణ దేహే ప్రవేశ ఇత్యేతద్వాక్యం జీవేశ్వరా
 భేదప్రత్యాయకమేవ. నచ పరమాత్మా మూర్ధానం భిత్వా ప్రతిబిమ్బరూపేణ
 స్వప్రవిష్ట ఇతివాచ్యం, ప్రతిబిమ్బఖ్యస్య జీవస్య ప్రాగేవ తత్ర సత్త్వా
 త్. సప్రతిబిమ్బంహి లిङ్గమ్. నను పరమాత్మైవ యది జీవః కథం సంసారిత్వ
 స్తస్యేతిచే దతవేవ దేవతా స్సంసారసముదౌ న్యవత నిర్ముక్తం సజ్జాతధర్మ
 ఏవ సంసారో న జీవధర్మ ఇత్యభిప్రాయేణ, నచ కర్తు స్తస్య కథ మసంసారిత్వ
 మితి వాచ్యం. సాక్షిత్వరూపమేవ కర్తృత్వ స్తస్యేతి. నచ జీవస్యాక్రియత్వే
 కథం జడానాం కరణానాం వ్యాపారిత్వ మితి వాచ్య మయస్కాంతలోహన్యా
 యేన చేతనజీవసన్నిధానమాత్రేణ కరణానాం వ్యాపారసిద్ధేః. నను యదీశ్వరఏవ
 జీవ స్తర్హి సర్వే జీవా స్సాత్వతస్త్వేణ బ్రహ్మరస్థం భిత్వా కిమితి బ్రహ్మలోకం
 నగచ్ఛేయ రితిచే దత్యల్ప మిద ముచ్యతే. సర్వే జీవా స్సాత్మాదేవ పరమానన్ద
 బ్రహ్మభావలక్షణం మోక్షం కిమితి నగచ్ఛేయ రితి వక్తవ్యత్వాత్. నచ తదైవ

పుచ్చామితి వాచ్యం, తద్దైవ పరమానందబ్రహ్మరూపేణ స్థితత్వా జీవస్య సర్వదాపి. స చైవం మోక్షశాస్త్రం వ్యర్థ మితివాచ్యం దర్శితజ్ఞానార్థ మోక్షశాస్త్రస్యావశ్యకత్వాత్. నచ యోగశాస్త్రం వ్యర్థ మితి వాచ్యం, దర్శితజ్ఞానవిహీనానాం బ్రహ్మలోకకామినాం బ్రహ్మచర్యాదిసాధనసమ్మన్నానా స్తస్యావశ్యకత్వాత్. నచ సర్వవ్యాపిః పరమాత్మనో జీవస్య బ్రహ్మలోకగస్తత్వా సమ్భవా ద్వ్యర్థపవ యోగ ఇతి వాచ్యం. తాదృశస్యాపి జీవస్య లింగశరీరతాదాత్మ్యాభ్యాసేన గస్తృత్వసమ్భవాత్. నచ కథ మ్పరమాత్మన సర్వజ్ఞస్యాభ్యాస ఇతి వాచ్యం, యథా నిర్విశేషస్య పరమాత్మన ఈక్షణం తద్దైవేతి - నచ మాయోపాధికస్య సర్వజ్ఞస్య సవిశేషస్వేక్షణ ముపపద్యత ఇతివాచ్యమవిద్యోపాధికస్యాపి పరమాత్మనోఽభ్యాస ఉపపద్యతఇతి - నచ సర్వవిదుషః కథమవిద్యేతి వాచ్యమవిద్యాయా జ్ఞానాభావరూపత్వాభావేన తస్మిన్ స్తస్యా సమృద్ధివాత్ - నచాహం బ్రహ్మస్మితి జ్ఞానవతి తస్మిన్ కథ మజ్ఞానసమృద్ధి ఇతి వాచ్యం, వృత్తిరూప స్వాహంబ్రహ్మస్మితిజ్ఞానస్య గురూపదేశాత్వాత్ కస్మిన్ న భావాత్ - అజ్ఞాన పైవోపాభావే తత్కార్యబుద్ధివృత్తేర వ్యభావాచ్ఛ. నచ మాయాకార్యమేవ బుద్ధి ర్నాజ్ఞానకార్య మితి వాచ్యం, మాయాఽజ్ఞానయో రేకత్వాత్ - తస్మా ద్వస్తుతోఽనుపపద్యమానో ప్యభ్యాసః పరమాత్మని మాయ యోపపద్యత ఇత్యాస్తాం విస్తరః.

౨౬౨

శ్లో॥ తీర్ణిణ్యేతస్య పదాని సన్తి హృదయం కణ్ఠశ్చ చక్షు స్తథా
తిస్రి శ్చాప్య దశా సుషుప్తి రితిచ స్వప్న స్తథా జాగరః
స్వప్నావప భవన్తి తే త్రియ ఇతి స్వా మేష సజ్జాతవా
నాత్మార్థం పురుషార్థమేవ స పున సుజ్ఞాత ఆచేష్టతే.

౨౬౩

వ్యా.-సంసారమేవ జీవస్య దర్శయతి- తీర్ణిణి. ఏతస్య జీవస్య హృదయం కణ్ఠః చక్షు రితి తీర్ణి పదాని స్థానాని సన్తి. తథా అస్య సుషుప్తిః స్వప్నః జాగరశ్చేతి తిస్రి దశాశ్చ సన్తి. యథాసజ్జ్య మత్ర బోధ్యమ్. తథాశబ్ద సుప్తితి క్రియాపదానుకర్షణార్థః. అయమేవహి జీవస్య సంసారః. యత్థానత్రయే స్థిత్యా దశాత్రయ స్వానుభవ ఇతి. నను పరమేశ్వరస్యైవ సతో జీవస్య కథం సంసారఇతి శక్త్యాం సంసారస్య మిథ్యాత్వా న్న కల్పి ద్దోష ఇత్యాహ. తే త్రియ సుషుప్తిస్వప్నజాగరాః స్వప్నావప భవన్తి. స్వప్నో మిథేతి నమ్మృతపన్నత్వా నిర్భాగ భవన్తిత్వర్థః. నచ మిథ్యాభూతేనాపి సంసారేణ జీవస్య బద్ధ

స్వాదితి వాచ్యం, బాలారోపితేన నైత్యేన గగనస్య సరూపత్వాదర్శనా స్మరిచి
 కోదకేన భూమేః పక్షిలత్వా దర్శనాచ్చ. నను సజ్ఞాతధర్మసేవ సంసార ఇత్యుక్తం
 సజ్ఞాతగతాన్యేవచ హృదయాదిస్థానాని యత్ర స్థిత్యా జీవ స్సుషుప్త్యాదిక మను
 భవతి. కిమర్థం జీవస్య తథావిధసజ్ఞాతస్వీకరణ మతఃకమా. ఏష స్వామీ జీవః
 ఆత్మార్థ మిత్యేవం సజ్ఞాతవా నృవతి. యది జీవ సజ్ఞాతం న స్వీకుర్యా త్తర్హి
 కః కథ మాత్మానం జానీయాత్. సజ్ఞాతే స్థితోహి జీవ ఆత్మానం పశ్యతి ఏతేన
 పరమాత్మన సజ్ఞాతే ప్రవేశ ఆత్మస్వరూపబోధార్థిణి సిద్ధం, వాగాదివ్యవహార
 సిద్ధ్యర్థిణితమ పూర్వ ముక్త మితి ప్రవేశస్య ఫలద్యయమ్. నను పురుష ఆత్మార్థం
 సజ్ఞాతం గృహ్యతునామ సజ్ఞాతస్తు స్వార్థమేవ చేష్టతే న పురుషార్థ మతఃకమా. న
 సజ్ఞాతః పునః కార్యకరణసజ్ఞాతస్తు పురుషార్థమేవ చేష్టతే వ్యాప్తియతే. ఆ ఇతిస్మ
 రణే అద్భుతేవా- ఆనమంతాత్, చేష్టతే ఆచేష్టతే ఇతివా. సజ్ఞాతః పరాధస్సంహతత్వా
 త్తుడ్యాదివ దిత్యనుమానాత్. సజ్ఞాత స్యాచేతనత్వాచ్చ న స్వార్థప్రవృత్తి రితిభావః.
 ఏతేన వాగాదివ్యవహారిసిద్ధ్యర్థ మాత్మావబోధార్థిణి పరమాత్మా జీవరూపేణ
 సజ్ఞాతే ప్రవిష్టః తస్మింశ్చ సాక్షిణి సజ్ఞాతధర్మ స్సంసారోఽవిద్యయా ౨౨రోపిత
 ఇతి సిద్ధమ్.

౨౬౩

శ్లో॥ జాతః సోఽథ పుమా నవైక్షత పరో భూతాని కింవా పరం
 స్యా దత్యేతి త మేతమేవ పురుషం పూర్ణం పరం బ్రహ్మ సత్
 దృష్ట్వా ౨వశ్య మిద న్త ది త్యచకల త్తస్మా దిదన్దః పుమా
 నిన్ద్రం తం బ్రువతే పరోక్షవిధయా దేవాః పరోక్షప్రియాః. ౨౬౪

వ్యాఖ్య-ఏవం సజ్ఞాతధర్మస్య జాగరాదిలక్షణస్య సంసారస్య జీవేఽధ్యా
 రోపం ప్రదర్శ్య తదవవాదం దర్శయతి జాతఇతి. అథ నః జాతః దేహం ప్రవిశ్య
 సితఇత్యర్థః. దేహే జాతేనతి తత్తాదాత్మ్యాధ్యానేన జాతఇవ స్థితఃశినా. న పరః
 పుమాన్ భూతాని పృథివ్యాదీని బ్రహ్మదిస్తమృపర్యంతచరాచరదేహాత్మనా
 పరిణతాని అపరిణతానిచ అవైక్షత విచారితవాన్. విచారమేవ దర్శయతి. అత్ర
 భూతేషు పరం మత్తోఽస్య త్కింవా స్యాదితి కదాచి త్వరమకారుణికే నాచార్యే
 ణాత్మజ్ఞానప్రబోధకృచ్ఛబ్రకర్యాం వేదాన్తమహాభేర్యాం స్వకర్ణమూలే తాడి
 తాయాంసత్యాం తచ్చుత్వా నేహనానేత్యాది వేదాన్తవాక్యజాతం స్వయం
 మననం కృతవా న్నత్రాభానరూపబ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కిమత్రాస్తి భూతశబ్దవాచ్యం
 నకిమపీతి ఇతిభావః. ఏవం విచార్య. తతోనిదిధ్యాసనేన తం పూర్వోక్త మేతం

పురుషం పురిశయాన మాత్మాన మేవ పూర్ణం సర్వవ్యాపకం స త్సత్యం పరంబ్రహ్మ
 దృష్ట్యా ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ సాక్షాత్కృత్యేత్యర్థః. తదిదం బ్రహ్మ మామపశ్య
 మితి అచకలత్ అనుసంహితవాః. సమాధేరుత్థాయేతిభావః. జహ్నేతివా కలే
 ర్నానార్థకత్వాత్. అకథయదితివా గురవేతిశేషః. తస్మా త్పుమా ఇదస్మి
 ఇత్యుచ్యతే. ఇదం దృష్టవా నితీదస్మి ఇతి నిరుక్తిః. దృశేః కర్తరి ఇగుపథలక్షణేకే
 ఛాన్దనత్వా చ్చలోపః. త మిదస్మిం సస్తమేవ పుమాంస మిదస్మిం బువతే
 బుధా ఇతిశేషః. కి మజ్ఞానా న్నేత్యాహ. పరోక్షవిధయేతి పరోక్షభక్త్యా.
 పూజ్యానాం ప్రత్యక్ష నామగ్రహణభయా దితిభావః. కస్మా త్పరోక్షేణ
 బువతే తత్రాహ - దేవాః పూజ్యా ఇన్ద్రాదయః పరోక్షప్రియాః పరోక్షనామ
 గ్రహణప్రియాః. పూజ్యాఃఖలు వ్యావహారికం ప్రాతిస్థికం నామ విహాయ పరో
 క్షేణ నామ్నై వాత్మనో నిర్దేశం ప్రియ మ్మన్యస్తే. యథా. ఇన్ద్రాః అహల్యాయై
 జారతి నామగ్రహణం, యథావా వ్యాసాదయః ఆచార్యాదినామగ్రహణంచ
 కమ్పహను లోకే వీదాసీం విష్ణుమిత్రాదయః. అమాత్యితి ఆచార్యితి త్యేవ
 మాదిస్వయోగ్యత్వప్రఖ్యాపకపరోక్షనామగ్రహణదేవ ప్రీయస్తే. తస్మా త్సర్వ
 దేవాధిపస్య పరమేశ్వరస్య జీవస్య పరోక్షేణై వేన్ద్రాది నామ్నా నిర్దేశః. విరియః
 ఇతిభావః. నచ పరమేశ్వరమే వేన్ద్రం బువతే ఇతి వాచ్యం. పరమేశ్వరస్యైవ వేహ
 శరీరే జీవరూపేణ ప్రవిష్టత్వాత్ - అజ్ఞ స్యాపరమేశ్వరత్వేపి విజ్ఞస్య పరమేశ్వర
 త్వాచ్యం. నచ ఇదిపరమేశ్వర్యితి ధాతో ర్నిష్యన్న ఇన్ద్రాశబ్ద ఇతి వాచ్యం. తథాత్వేపి
 స్వపితీత్యాదిశబ్దానామి వేన్ద్రాశబ్దస్యాపి వేదేన నిరుక్త్యన్తరస్య స్వాతన్త్ర్యేణ దర్శిత
 త్వాత్, స్వతన్త్రప్రమాణంహి వేదః. ఏవ మిదస్మి ఇతి జీవస్య నామప్రసిద్ధివశా
 త్ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మపరోక్ష మితిసిద్ధిమ్ - నచ ప్రత్యగ్భిన్నమేవాస్తు బ్రహ్మ
 పరోక్ష మితివాచ్యం, తథాసతి అయం ఘట ఇతివ దిదం బ్రహ్మేతి ప్రత్యక్షవిష
 యస్య బ్రహ్మణః ఘటవ ద్జేయత్వేన జడత్వం స్యాత్ - సచేష్టావప్తిః “సత్యం
 జ్ఞాన మన్తం బ్రహ్మేతి” శ్రితే. జ్ఞానరూపత్వా ద్బ్రహ్మణః. స
 చైవం జ్ఞాతాపి జీవో న బ్రహ్మేతి వాచ్యం- జ్ఞాతు ర్జీవస్యాపి జ్ఞానస్వరూప
 త్వాత్. నచ జ్ఞాతుః కథం జ్ఞానస్వరూపత్వ మితివాచ్యం జ్ఞాతు ర్జ్ఞానస్వరూ
 పత్వాభావే తస్య జ్ఞానాన్తరకర్మత్వం వాచ్యం తస్మిన్ జ్ఞానే జ్ఞాత్రైవ కర్తృచే
 దేకస్మిన్ జ్ఞాతరి కర్మత్వం కర్మత్వంచ విరుద్ధం ప్రసజ్యేత అన్యో జ్ఞాతా
 కర్తృచే తస్యా పున్యో జ్ఞాతే త్యనవస్థా స్యాదితి. నను జ్ఞాతు ర్జ్ఞానాన్తరకర్మత్వం

నైవ వాచ్యం జ్ఞేయస్యైవ జ్ఞానకర్మత్వం న జ్ఞాతురితి తతో న దోషప్రసక్త ఇతిచే
 నైవమ్. జ్ఞాతాః మాత్మానం జానాతి నవా. అద్యే యేన జ్ఞానేన జానాతి
 తస్య జ్ఞానస్య కర్మైవ భవ త్యాత్మా జ్ఞాతా. విషయత్వాత్. ద్వితీయే కథం
 జ్ఞాతృసిద్ధిః. నచ స్వప్రకాశో జ్ఞాతేతి వాచ్యం జ్ఞానస్యైవ స్వప్రకాశత్వాత్. నచ
 ద్వయమపి స్వప్రకాశమేవేతి వాచ్యం. స్వప్రకాశవస్తుద్వయాభ్యుపగమే గౌర
 వాత్. శ్రుత్యాదివిరోధాచ్చ. జ్ఞాతైవ స్వప్రకాశో న జ్ఞాన మితివాచ్యమ్. జ్ఞానస్య
 ప్రకాశాత్మకస్య పరప్రకాశకత్వా యోగాత్. నహి ప్రకాశోఽన్యేన ప్రకా
 శ్యతే. తస్మాద్జ్ఞానమేవ స్వప్రకాశం తదభేదా ద్జ్ఞాతు రాత్మనశ్చ స్వప్రకాశత్వ
 మతవవ “తమేవ భాన్త మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభా”తీతి
 శ్రుతిరుపపద్యతే. నచ తస్య భాసేతి జ్ఞాతృజ్ఞానయో ర్భేదేన నిర్దేశా త్కథ మభేద
 ఇతి వాచ్యం రాహూ శ్చిర ఇతివ త్తదుపపత్తేః. తస్మాద్జ్ఞానస్వరూపవవ జీవో
 బ్రహ్మభిన్నః.

౨౬౪

శ్లో॥ సర్వాజ్ఞా త్పురుషస్య సమృద్ధతతమం తేజోహి వీర్యం బిభ
 ర్త్యాత్మానం స్వతవవ తేన పురుష స్తావ త్సగర్భో భవేత్
 శ్రీయోనా తదిదం నిషిచ్ఛతి పుమాన్ రేత ససజీవం స్వయం
 జన్మేదం ప్రథమం పరస్య పురుష స్సౌపాధికస్య శ్రుతమ్.

౨౬౫

వ్యా.-ఏవ మధ్యారోపాపవాదాభ్యా మాత్మతత్త్వం ప్రదర్శ్య తద్జ్ఞాన హేతు
 వై రాగ్యజననార్థం జీవావస్థాః ప్రవచ్ఛయతి. సర్వాజ్ఞాదిత్యాదినా. యద్వా జాత
 స్సోభ పుమా నితి జీవస్య జన్మోక్తం సక్లిహేణ తదేవ విశదయతి - సర్వాంగా
 దిత్యాదినా. పురుషస్య యూనః సర్వాజ్ఞాత్ సర్వేషాం మాంసశోణితరసాదీనా
 మక్లానాం సమాహారా త్సమృద్ధతతమం పరినిష్పన్నం తేజోహి సారవవ వీర్య
 మిత్యుచ్యతే. పురుషః యువా స్వతవవ స్వస్మి న్నేవ స్వశరీర ఏవేత్యర్థః. ఆత్మాన
 మాత్మభూతం వీర్యం బిభర్తి. తేన వీర్యభరణేన హేతునా వీర్యేణత్యేవవా
 తావ దాదా పురుషః యువా సగర్భః గర్భవాన్ భవేత్ యజ్ఞాదికర్మ కృత్వాఽ
 స్మాల్లోకా ధూమాదిమాగ్నేణ చంద్రిమసం గత్వా షీణకర్మా పృష్ఠ్యాదిక్రిమే
 ణేమం లోకం ప్రా ప్యాన్నభూతః పురుషేణ భక్షితో రసాదిక్రిమేణ రేతో
 మయో భవ త్యవిద్యాకామకర్మపరతన్తో లిక్లి జీవః తంచ రేతోమయం జీవం
 పురుషవవ తావ ద్దేహే బిభర్తీతి పురుషస్యై వాదితో గర్భో భవతీత్యర్థః.
 పుమాన్ యువా త దిదం సజీవం జీవావిష్టం రేతః స్వయం శ్రీయోనా నిషిచ్ఛతి.

ఇదం ప్రీయోనా రేతస్సేచన మాపాధికస్య సోపాధికస్య పరస్య పురుషస్య పృథమం జన్మేతి శ్రుతం ప్రసిద్ధమ్. వక్ష్యమాణజన్మద్వయాపేక్షయాఽస్య జన్మనః ప్రాథమ్యం నతు స్వతః జన్మమరణపరమ్పరాయా అనాదిత్వా దితి బోధ్యమ్. న చాజస్య జీవస్య కథం జన్మేతి. నాచ్యం రేతస్తాదాత్మ్యాధ్యాసేన తదుపపత్తేః.

౨౬౧

శ్లో॥ వక్షోజాదినిజాజ్ఞవ స్మృగదృశః ప్రాప్యోత్పాద్యభూయం స్వయం
వీర్యాత్మా నహినస్తి మాతర మయం గర్భో వ్రణగ్రన్థివత్
నారీస్వోదరమధ్యవ ర్తిన మవే త్యుత్మాన మాత్మేశితు
గర్భ సోచితభక్తపేయగిళనా ద్వైర్ధ్విం విదధ్యా స్మదా.

౨౬౨

వ్యా.-ఏవం పురుషేణ గర్భాధానే కృతేనతి అయం వీర్యాత్మా వీర్యపరిణామభూతో గర్భః. స్మృగదృశః నార్యాః వక్షోజాదినిజాజ్ఞవ తస్యైవ మాత్మభూయ మాత్మభావ మాత్మావ్యతిరేకతామితియావత్. ప్రాప్య. మాతరం వ్రణగ్రన్థివ దితి వ్యతిరేకదృష్టాంతః. నహినస్తి నబాధతే. యథా వ్రణగ్రన్థిర్బాధతే తథా నబాధతే. ఇత్యర్థః. అన్వయదృష్టాంతస్తు వక్షోజాదినిజాజ్ఞవదిత్యేన. అథ గర్భిణ్యాః కృత్యమాహ - ప్రసక్తాత్. నారీ ఆత్మేశితు ర్భన్తు రాత్మానం స్వోదరమధ్యవ ర్తిన మవేత్యు ఆత్మావై పుత్రినామానీతిశ్రుతేః. భర్తృరేవ పుత్రీరూపేణ భార్యాయాం జాయమానత్యేన జాయేతి భార్యాయా నామప్రసిద్ధేశ్చేతి భావః. గర్భస్య కుక్షిస్థజన్తో రుచితభక్తపేయగిళనా దనుకూలాన్న పానీయభక్షణా స్మదా వృద్ధిం విదధ్యాత్. నతు ఖద్యేత. అన్యథా గర్భస్య నీరసత్వాత్ క్షయాద్యావత్తే రితిభావః.

౨౬౩

శ్లో॥ భర్తారం నిజగర్భభూతమితి సా సమ్భావయన్తి వధూ
రభర్త్రా సాధ్వభివర్ధితా భవతి సమ్పూర్ణ స్సగర్భ స్తతః
హస్తాఙ్గాస్యస్యశిరోముఖై రవయవైః క్లేశేన మాసా న్దశ
స్థిత్యా యోనిబిలా ద్వినిస్సరతి సకా పుత్ర స్త దన్య జ్జనుః.

౨౬౪

వ్యా.-సా వధూ రస్తర్వత్నీ ఇతి నిజగర్భభూతం భర్తారం సమ్యగ్భావయన్తి వర్ధయన్తి సతీ స్వయం భర్త్రా సాధు సమ్యగభివర్ధితా రక్షితా భవతి. స హ్యుపకారప్రతిభూతవకార మస్తరేణ లోకే కస్యచి త్కేనచి క్షుమ్భన్తో భవతి. తస్మాద్గర్భిణ్యా భార్యాయా యథాకామం మధురాహారాదికం భర్తా దితేత్. నాచ త ద్భుక్త్వా గర్భం వర్ధయే దిత్యర్థః. తతః. సః గర్భః హస్తాఙ్గాస్యస్యశిరో

ముఖై రవయవై సుమ్మూర్జస్క. క్షేత్రేన గర్భాధానప్రభృతి దశమాసాన్
 స్త్రీజరే స్థిత్యా యోనిబిలా త్సుత్సా త్పుత్రస్క క్షేత్రేన వినిస్సరతి. పితైవ పు
 త్రాత్మనా జాయత ఇత్యర్థః. తత్పుత్రరూపేణ భవనం పరస్య పురుషస్య అన్య
 ద్వితీయం జనుః జన్మ భవతి. పూర్వోక్తజన్మాపేక్షయేతి భావః. ౨౬౮

శ్లో॥ ప్రత్యాధాయ స చేహ పుణ్యకృతయే గాణాత్మభూతం సుతం
 నిరోధగా దకృతార్థవచ మృతో భూయః క్వచి జ్ఞాయతే
 ఏత జ్ఞస్మ తృతీయ మస్య బహవో యాతా స్త దేవ మ్భవా
 యాన్యస్త్య ప్పుత దుర్లభ స్త భవనే మానుష్యజన్మార్థమ్. ౨౬౯

వ్యా.-నచ పితా ఇహ లోకే పుణ్యకృతయే సామ్మరాయాదికరణార్థం
 గాణాత్మభూతం సింహా మాణవక ఇతివ దాత్మా పుత్రీఇతి ప్రత్యయస్య గాణ
 త్వా దితిభావః. సుతం ప్రత్యాధాయ ప్రతినీధాయ - నిరోధగా ద్యోగాభావా
 దాత్మపరమాత్మసమ్భన్ధాభావా దిత్యర్థః. జ్ఞానయోగాభావా దితివా. అకృతార్థ
 వచనక మృతో భూత్వా భూయః పునః క్వచి జ్ఞాయతేచ - ఏతత్ పితృ ర్మృత్వా
 పున ర్భవన మస్య తృతీయం జన్మ భవతి. నను పితృ ర్జన్మ కథ మ్మృత్యుస్య తృతీ
 యం జన్మే త్యుచ్యత ఇతిచే నైష దోషః. పితైవ పుత్రీ ఇత్యుక్తత్వాత్ -యద్వా
 సచేత్యస్య పుత్రీ ఇత్యేవార్థః. అన్య త్సమానమ్ - సోపి పుత్రీ స్వపుత్రే భారం
 నిరోధ్య ప్రయక్ పునర్జాయతేహి. తస్మాత్ - పితృస్సకాశా త్రప్రథమం జన్మ,
 మాతృ స్సకాశా ద్వితీయం జన్మ, మరణానంతరం తృతీయం జన్మేతి జన్మత్రయం
 జీవస్య. నను మరణానంతరం యజ్జన్మ తి త్పితృ స్సకాశా జ్ఞన్మనోఽనతిరిక్తమేవేతి
 కథం జన్మత్రయ మితిచే నైష దోషః. పూర్వస్మా త్పితృ స్సకాశా జ్ఞన్మనోఽ
 న్యస్మా త్పితృ స్సకాశా జ్ఞన్మేద మన్యదేవేతి - యద్వా - మృతోఽయం రేణో
 భావమే వాపద్యతఇతి ననియమః, కి స్తర్హి-యథాకర్మ యథాకథంచి జ్ఞాయతవేతి-
 త దేవ మన్య జీవస్య బహవో భవా జన్మాని యాతా అతీతాః. బహవో
 భవా యాన్యస్త్యపి. జన్మమరణపరమ్పరాయా అనాదిత్వా ద్యావన్నోక్ష మన
 స్తత్వాచ్చేతిభావః. నచ జన్మాన్యే వానన్తాని న మరణానీతి వాచ్యం. మరణా
 భావే జన్మాభావా త్పునరితి. ఏవం సర్వసులభేష్వపి జన్మసు మనుష్యజన్మ దుర్లభ
 మిత్యాహ. భవనే లోకే మానుష్యజన్మతు మనుష్యజన్మైకం దుర్లభ ముత దు
 ర్లభమేవ సుకృతాతిశయలభ్యత్వా త్రస్యేతి భావః. నను భవతు దుర్లభం మనుష్య
 జన్మ కి స్తత్ప్రార్థనయే త్యతః. అర్థదమితి - పురుషార్థప్రదం తస్మా త్ప్రార్థ

నీయమేవ తత్. కథంచిత్రత్వాప్తౌ సత్యాం నోదాసితన్యం కిన్తు పురుషార్థ
ప్రాప్తయే ప్రయతిశవ్యమేవ. తదుక్తమ్. “లభ్యా సుదుర్లభ మిదం బహుసమ్మ
వాస్తే మానుష్య మర్థద మనిశ్యమ పీహ ధీరః, తుష్టిం యతేత నపతే దను
మృత్యు యావన్నిశ్చేయసాయ విషయః ఖలు సర్వత స్సాస్య” దితి. తస్మా
స్మనుష్యసంసారా ద్విరక్తస్సౌ గురుశుశ్రూసాదినా పరమపురుషార్థసాధనం
జ్ఞానం సమ్పాదయే దితి పరమార్థః. ౨౬౮

శ్లో॥ గర్భే సన్నహ మన్యదేవజననీ స్సర్వా స్సుఖే నాగమం
మా మావేప్య రరక్షు రాయసపురప్రాయాహి దేహ శృతమ్
వేగా చ్చేన్యసథి వాగతో వపు రహం భిత్తేవ జాలం ధియా
విద్వా నిత్యధిగత్య నిర్వృతి మజేఽభూ ద్వామ దేహోఽమృతః. ౨౬౯

వ్యా.-ఏవం జీవ స్యావిద్యకం జన్మ మరణప్రవాహలక్షణం సంసారం దర్శ
యిత్వా తతో విరక్తస్య విద్యయైవ మోక్షో నాస్యస్మా దిత్యేతిదర్థం విద్యయా
ముక్తస్య వామదేవస్య చరిత్ర మాహ - గర్భేఽతి. అహం గర్భే మాతుర్గుర్భా
శయే సన్నేవ సర్వా అన్యదేవజననీః అన్యేషాం దేవానా మగ్నాదీనాం
జననీ రుత్పత్తి స్సుఖే నాగమ మజ్ఞాశిషమ్. ఆత్మన స్సకాశాదేవ సర్వే దేవా
జాతా ఇతి జ్ఞాతవా నస్తీత్యర్థః. జన్మాన్తరకృతవేదాంతశ్రవణ మనన నిది
గ్యాసనబలా త్ప్రతిబంధక్షయే నాస్మిన్ జన్మని ఫలోన్ముఖా దితిభావః. ఆయన
పురప్రాయా ఆయసాని పురాణీవ దుర్భేద్యా శత మమితా దేహా ఇతఃప్రా
గనేకజన్మను మా మావేప్య రరక్షుః అరక్ష. అహ మిదానీం జాలం శ్యేన
ఇవ. వపుర్ధియా ఆత్మజ్ఞానేన వేగా ద్భిత్తాః శరీరతాదాత్మ్యాభ్యాన పరిత్యా
గేన శరీరం నాశయిత్వేత్యర్థః. ఆగతో నిర్గతోస్తి. ఇతి విద్వా న్వామదేవః. అజే
జన్మరహితే బ్రహ్మణి నిర్విశేషే ప్రత్యగభిన్నే నిర్వృతిం నిర్వాణం ప్రదీపవ దితి
భావః. అధిగత్య అమృతోఽభూత్. విదేహకైవల్యం ప్రాప్తేత్యర్థః. యావ
త్ప్రాకర్తవసానం జీవన్ముక్తిసుఖ మనుభూయ వశ్చా ద్విదేహముక్తిసుఖం ప్రాపేతి
యావత్. ౨౭౦

శ్లో॥ య ద్వే దైవ స పూర్వబుద్ధివిభవా ద్గర్భే శయానోపి సః
య స్తద్వేద గురూవదేశవిభవా ద్బ్రహ్మహమస్తీతి సః
ఉర్ధ్వస్సౌ సథివాజ్ఞభేదవశత స్సూక్ష్మమ్య సంసారతః
స్వర్గం లోక ముపేత్య కామ మఖిలం ప్రా ప్యామృత స్సాస్యధ్ధివమ్. ౨౭౦

న్యాయః.- సపష వామదేవః గర్భే శయానస్సన్నపి పూర్వబుద్ధివిభవా జ్ఞానా
స్తరీయజ్ఞానవైభవా ద్యద్వేద. తద్బ్రహ్మ. అహమస్మితి గుహాపదేశవిభవా
త్తత్త్వమసీత్యాకారకమహావాక్యోపదేశమననవైభవా ద్యః వేద. స విద్వాన్.
స ఇవ వామదేవ ఇవ. అజ్ఞభేదవశత శ్శరీరభేదవశాత్ శరీరవినాశా దిత్యర్థః. జ్ఞా
నేన శరీరాత్మాభిమానత్యాగాదితి యావత్ - ఊర్ధ్వః పరమార్థభూతస్సన్. సం
సారత స్సంసారా త్సూక్ష్మమ్య సుక్ష్మాత్కృమ్య సంసార ముత్తీర్యేత్యేతత్.
స్వర్గం లోకం పృత్యగభిన్నబ్రహ్మఖ్యం లోక ముపేత్య. అఖిలం కామం సర్వాన్
కామా న్నాప్య జీవన్ముక్తిదశాయాం సర్వాత్మత్వేన సర్వకామా న్నాప్య
ప్యేత్యర్థః. అమృతః స్యాత్, బ్రహ్మైవ భవేత్. ధృవ ముక్తార్థేనాస్తి సంశయ
ఇత్యర్థః. ౨౭౦

శ్లో॥ శబ్దం యేన శృణోతి జిఘ్రతి యతో గన్ధంచ యే నేక్షతే
రూపం యేన వచాంసి వక్తించ రసం జానాతి యే నైష నా
త త్ప్రజ్ఞాన ముదీర్యతే శృతిగణై రాత్మేతి నజ్ఞానవి
జ్ఞానాజ్ఞానమనోధృతికృతుమతిప్రాభిధానం చ తత్. ౨౭౧

వ్యా.-నను ఆత్మాభిన్నబ్రహ్మజ్ఞానా స్మక్తి రిత్యుక్తం క స్త త్రాత్మా
కింవా బ్రహ్మ ఇత్యత్రాహ- శబ్దమితి. ఏష నా మనుష్యః మనుష్యాధికారికత్వా
చ్ఛాస్త్రస్య శ్రోతాహ మిత్యాద్యభిమానవాన్ జీవ ఇతివా. యేన శబ్దం శృణోతి
యతో యేన గన్ధం జిఘ్రతి యేన రూప మీక్షతే యేన వచాంసి వక్తి. యేన
రసం జానాతిచ ఇదం స్వాదు ఇద మస్వాదు ఇతి విజానాతీత్యర్థః. కట్వాన్ముది
రసం జానాతీతివా. త త్ప్రజ్ఞానం ప్రకర్షణ జ్ఞాయతేనేనేతి ప్రజ్ఞానం వస్తు ఆత్మేతి
శృతిగణై రుదీర్యతే ఉచ్యతే. నన్వేపం జ్ఞాతు శ్శోభితు ర్ద్రష్టు ర్ఘాతీతుశ్చ పురుషస్య
కర్తు ర్య త్కరణం జ్ఞానసాధకతమం మనశ్చక్షుర్దృగ్దాక్షిణ్యజాతం త దాత్మేతి
సిద్ధ మితి చేన్దైవంహోచః. సముదాయ స్యావస్తుత్వా త్కి మింద్రియాణాం
సర్వేషా మాత్మత్వం వదసి? యద్వా. అన్యతమస్య; - నాద్యః. ఏకస్మిన్నేవ దేహే
నానాత్మత్వప్రసక్తాత్ - నాన్త్యః. అన్యతిమ స్యాత్మత్వనిర్ధారణాయోగాత్-సహి
చక్షురే వేంద్రియ మాత్మా నతు శ్రోత్రాదీంద్రియాణీతి శ్రోత్ర మింద్రియమే వాత్తా
నతు చక్షురాదీనీతివా నియన్తుం శక్యతే. న చాద్యః పక్షవ వేప్త్యః. ఏకస్మిన్నపి
గృహే విఫలే బహుయజమానసత్త్వదర్శనా దితి వాచ్యం. యోహం ఘట
మద్రాక్షం సోహ మిదాసీం స్ఫుశామితి ప్రతిసన్ధానానుపపత్తేః. తస్మా

స్నేద్రియ మాత్మా. నను అస్తాకరణ మేకమే వాత్మా, తదేవ చక్షుర్గోశకాది
 ద్వారా నిర్గత్య సూపాదిదర్శనకరణమపి భవతీతి బహిష్కరణమపి తదేవ- ఇతి
 సిద్ధమితిచే నైవమపి. సత్స్వపి నేత్రోశ్చోత్పాదిగోశకేషు అస్థబధిరాదీనాం
 దర్శనశ్రవణాద్యభావదర్శనా తత్తద్గోశకాతిరిక్తం, తత్తదధిస్థితం, తత్తదిద్రియ
 మవశ్య మభ్యుపేయ మభ్యుపేతేచ తస్మిన్నసేకేహం కరణానాం నైకాత్మత్వ
 సిద్ధిరితి. సన్వేపం కరణానా మనేకత్వా దాత్మత్వ మనుపపన్నం కర్తు రాత్మ
 త్వచ్చ శ్చుత్వా నోక్తమితి-కషున రాత్మేతిచే దుచ్యతే. జ్ఞానమృతి కర్తా కరణం
 కర్మచ మాభవ త్వాత్మా కిన్తు జ్ఞానమేవాత్మేతి. హస్త మహ దిదం పాణ్డత్యం
 య త్క్రియైవ జ్ఞానాభ్యా ఆత్మేతి-నచ జ్ఞానం న క్రియేతి వాచ్యం, జ్ఞాన స్యాక్రి
 యాత్వే కథం జ్ఞానమృతి కర్తృకరణే స్యాతామ్. తక్షణాదిక్రియామృతిహి
 తక్షణవాశ్యాదిరూపకర్తృకరణభవనమ్. తస్మి జ్ఞానమృతి కర్తృకరణయో రుక్త
 త్వాత్. యద్యేవ మీక్షణమపి క్రియైవ, ఈక్షణిధాత్వర్థత్వాదితి. శర్హి ప్రజ్ఞానం
 కరణమేవ తత్సాధకతమత్వాత్. నచ చక్షురాద్యన్యన్య ప్రజ్ఞానాభ్యున్య కరణ
 స్యాప్రసిద్ధత్వా త్ప్రజ్ఞానం న కరణ మితి వాచ్యం, ప్రకృతశ్చుతిప్రసిద్ధత్వాత్.
 తస్మా త్ప్రజ్ఞానం కరణమేవ. యద్యేనం కరణత్వం ప్రజ్ఞానస్య సమృతి
 పద్యతే. తస్మి కరణస్య కర్తృపరతస్సృత్వా త్ప్రజ్ఞానరూప ఆత్మాపి పరతస్సృ
 స్యాదితి మహ దనిష్టం స్వతస్త్వస్యైవాత్మత్వాత్ - చారతస్త్వేచ సత్వాత్మనో
 చేతనత్వాద్యాపత్యేచ్ఛేతి - అతోచ్యతే సమాధిః. జీవః ప్రజ్ఞానేన నిత్యచైతన్యే
 నాత్మస్వరూపభూతేన సర్వా శబ్దాదీ నిష్పయా నవభాసయతీతి ప్రజ్ఞాన మాత్మా.
 స్వరూపస్యైవాత్మత్వాదితి - నచ స్వరూపస్య స్వస్మా దసతిరిక్తత్వా త్కథం కర్తు
 రేవ జీవస్య కరణత్వ మితి వాచ్యమ్ - దేవదత్త స్వయం గచ్ఛతీత్యాది ప్రయోగ
 సత్త్వాత్ - స్వేనేత్యర్థే స్వయమి త్యయ మవ్యయశబ్దః. ఏవం జీవః ప్రజ్ఞానేన శబ్దాదీ
 నవభాసయతీత్యపి ప్రయోగ సాధురేవ - స్వశబ్దార్థత్వా త్ప్రజ్ఞానస్యప్రజ్ఞాన మా
 త్మా ఆత్మాహి స్వమితి - నను దేవస్త స్వయం గచ్ఛతీ త్యన్యదేవదత్తో
 వాహనాదినానగచ్ఛతి కిన్తు స్వేనైవ పద్భ్యామేవగచ్ఛతీత్యర్థ ఇతిచే త్తథైవేహపి
 జీవః ప్రజ్ఞానేన శబ్దాదీ నవభాసయతీత్యన్య జీవ శ్చోత్పాదినా శబ్దాదీ న్నావభా
 సయతి కిన్తు స్వరూపచైతన్యేనైవేత్యర్థఇతి - నచ పశ్యతి శృణోతీత్యాదిధాతూనాం
 కథం ప్రకాశయతీత్యర్థసిద్ధి రితి వాచ్యం. రూపశబ్దాదివిషయభేదేన దర్శనశ్రవణా
 దీనాం భేదేపి అవభాసనాత్మనాభేదవేతి. రూపం పశ్యతి శబ్దం శృణోతీత్యాదీనాం
 రూపం జానాతి శబ్దం జానాతీత్యాదిరేవహి. పర్యవసితోర్థః. నచావభాసనం న జ్ఞాన

మితి వాచ్యమవభాసన మవబోధనం జ్ఞానమేవేతి - న త్విద మవభాసనం ప్రజ్ఞానం
కిన్తు తత్క్రియైవ - యథా సూర్యాదిప్రకాశస్య ఘటాద్యవభాసనం క్రియా-తస్మా
ద్యథా సూర్యాదిప్రకాశో ఘటాదిక మవభాసయతి తథాప్రజ్ఞానం శబ్దాదివిషయజాత
మవభాసయతీతి ప్రకరణార్థః. నను శ్రోత్రాదయవ శబ్దాదీ నవభాసయన్తితి ప్రత్య
క్షేనతి కిమితి ప్రజ్ఞాన మవభాసయతీ త్యుచ్యత ఇతిచే నైవమ్. శ్రోత్రాదీనాం
జడానాం శబ్దాద్యవభాసకత్వా యోగాత్. నచ జడస్యాపి సూర్యప్రకాశస్య ఘటా
ద్యవభాసకత్వం దృష్ట మితి వాచ్యం, సస్యాపి స్వత స్తదవభాసనాభావాత్. నహి
చక్షుషి నిమిలితే సూర్యాదిప్రకాశో ఘటాదిక మవభాసయితుం శక్యతే.
న చైవం సూర్యాద్యాలోకసహకృతం చక్షు ర్లుట మవభాసయతీతి వాచ్యం. మన
స్యస్యత్ర గ తేనతి తస్యాపి తదవభాసనాయోగాత్. నచ సమనస్కం సాలోకంచ
చక్షు ర్లుటావభాసక మితి వాచ్యం, బహునామపి జడానాం సన్నివేశస్య భాసకత్వ
రూపచేతనధర్మాసమ్భవాత్. నచ మనశ్చేతనమేవేతి తత్సమ్మన్థా చేతనత్వ
మస్యస్యేతి వాచ్యం, కాఃసంజ్కల్పవిచికిత్సాదీనా మ్మనోధర్మాణా మ్మనోఽవ
భాస్యత్వా యోగా త్తదవభాసకవస్తునై వ మనసోఽవ్యవభాస్యమాన త్వా త్వస్మి
రథాదిరూపేణ పరిణతస్య మనసోఽవభాస్యమానత్వదర్శనా జ్ఞాగ్రితీచ మనోరథ
మయస్య మనసోఽవభాస్యమానత్వా త్సుఖద్వఃఖాకారపరిణతస్య మనసోఽవ్యవ
భాస్యమానత్వా దేవ మవభాస్యమానస్య వస్తున శ్చేతనత్వా యోగా ద్యదితరావ
భాసక మితరానవభాస్యం స్వప్రకాశం తదేవ చేతన మితి సిద్ధాంతా దచేతనమేవ
మనః. తథా చక్షు శ్రోత్రాదికమపి సూర్యాదిప్రకాశోపిచేతి. న చైవం సూర్యో
జగ దవభాసయతీతి కథం సార్వజనీనో వ్యవహార ఇతి వాచ్యమ్. జగదావరక తిల
రాపహత్వేన చక్షురుపకారత్వాదితి. నచ చక్షుషో రూపానవభాసకత్వే కథం
రూపదర్శనే చక్షుషః కరణత్వ మితి వాచ్యం, చక్షుర్ద్వారా నిర్గతాస్తఃకరణవృత్తే
ర్ఘటాద్యావరకాజ్ఞాననాశకత్వాత్. న చైవ మజ్ఞాననాశకవృత్తేరే వాస్తు భాసకత్వం
కి మ్ప్రజ్ఞానేనేతి వాచ్యం, జడస్య ఘటాదేః స్వతః స్ఫురణాయోగాత్. వృత్తేశ్చ
జడాయా స్ఫురణాయోగా దజ్ఞాననాశమాత్రేణ ఘటాదివిషయజ్ఞానాసిద్ధేః.
తస్మా చ్చబ్దాదీ నిష్పయాత్. శ్రోత్రాదీని కరణాని తత్రేవక మస్తఃకరణం
తద్వృత్తిం ఘటాద్యావారక మజ్ఞానం తిమిరం తిమిరాపహం ప్రకాశంచ సర్వ
మపి ప్రజ్ఞానమే వావభాసయతి. కేనా వ్యక్తేన త న్నావభాస్యతే. అనవస్థాది
దోషాత్. స్వయమేవ త ద్భాసత ఇతి. స్వప్రకాశం స్వేతరసర్వప్రకాశకంచ
ప్రజ్ఞానం జీవస్య స్వరూప మాత్మేతి సిద్ధమ్. నను యథా సూర్యప్రకాశ

శ్చక్షురాద్యసేక్షయా ఘటాదిక మవభాసయతి తథా ప్రజ్ఞానమపి చక్షురా ద్య
 పేక్షయైవేతి స ప్రజ్ఞానం స్వప్రకాశం స్వయంజ్యోతిష్త్వంహి స్వప్రకాశత్వం స్వయం
 జ్యోతిష్త్వం చేతరాపేక్షాంవిना స్వ స్యాన్యేషాం చానభాసకత్వ మితి కృత్వా
 ప్రకాశకన ప్రజ్ఞానమపి జడమేవేతిచే నైవమ్. సూర్యప్రకాశ శ్చక్షుషి నిమి
 లితే నస్ఫురతి తస్మిన్నున్మీలితేస్ఫురతీతి తస్య చక్షురవభాసత్వాదస్తు జడత్వం.
 ప్రజ్ఞానస్తు మనశ్చక్షురాదివ్యాపారే సూర్యాదిప్రకాశేచ సత్య పృథక్త్వేపి స్ఫుర
 త్యేవ తత్సాక్షిత్వాది త్యన్యావభాసత్వాభావా న్న జడమ్. చక్షుస్సూర్యాది
 మనపేక్ష్యైవ స్వప్రకాశ మవభాసయతీతి స్వయంజ్యోతిశ్చ ప్రజ్ఞానమ్. నచ
 స్వప్నే భవతు ప్రజ్ఞానస్య స్వయంజ్యోతిష్త్వం సతు జాగ్రతి సత్త్వా చ్చక్షురాద్య
 పేక్షాయా ఇతి వాచ్యం. జాగ్రత్త్వేపి చక్షురాదేః ప్రజ్ఞానావభాసత్వేదర్శనాత్.
 చక్షురాద్యవభాసకం ప్రజ్ఞానం ఘటాద్యవభాసనాయ చక్షురాదిసాహ్య మసేక్షత
 ఇత్యస్య వచన స్యాపహాసాస్పదత్వాత్. న చాస్తరస్య ప్రజ్ఞానస్య చక్షురాద్యాస్తర
 విషయావభాసకత్వేపి బాహ్యఘటాదివిషయావభాసకత్వం న సమ్భవతి వ్యవహిత
 త్యాదితివాచ్యం, ప్రజ్ఞానస్య సర్వవ్యాపక స్యాస్తర్పహిర్భావాయోగాత్. న సైవ
 మన్థబధిరాదే రపి రూపశబ్దాదిజ్ఞానం స్యా త్సర్వావభాసకప్రజ్ఞానసత్త్వాదితి
 వాచ్యం. సుషుప్తౌ మనశ్చక్షురాద్యభావేఽపి యస్య జీవస్య ప్రజ్ఞానశా త్సర్వ
 జ్ఞానం భవతి. స్వప్నే చాన్థబధిరాదే రపి కాశ్యాదిపత్రనదర్శనం శత్రుంజనశోలా
 హలశ్రవణం చ ప్రజ్ఞానవశా దేవ భవతి. తస్య జాగ్రత్త్వేపి కుతో స రూపశబ్దాది
 జ్ఞానం భవతి. నను మహా దేత దిద్వజాలం యన్మాథ స్సుషుప్తో జీవ స్సర్వజ్ఞ ఇతి
 అన్తో బధిరశ్చ జాగ్రతి దృష్టా శోతా చేతి యచ్ఛ. ఇతిచే త్సత్య మిద్వజాలమేవ
 మాయామయత్వా త్వప్రప్రవచ్ఛస్య. నను నాహం కిమపి పశ్యామి నాహం కిమపి
 శృణో మిత్యన్థబధిరయో ద్దర్శనశ్రవణాభావస్య ప్రత్యక్షసిద్ధస్య కథ మపలాపః
 స కిచ్ఛిదవేదిష మితి స్మృత్యనుమితస్య స్వానుభవసిద్ధస్య చ సుషుప్తౌ సర్వజ్ఞానా
 భావస్య కథం వాపలాప ఇతిచే త్కిమత్ర దుష్కరమ్? ప్రత్యక్షసిద్ధం ప్రవచ్ఛ
 మేవ 'నేహ నానాస్తి కిచ్ఛ' నే త్యపలపితవత్వా శ్శ్చుత్వాః. న చాగ్ని రనుష్ఠ ఇతి
 వాక్యవ దప్రమాణైవ శ్రుతి రితివాచ్య మాస్తికే నైవం వక్తు మశక్యత్వాత్.
 నాస్తిక స్యాస్మాభి రసమ్భావణీయత్వాచ్ఛ. న చాదిత్యో యూపో యజమానః
 హృస్తర ఇత్యాదివాక్యవ త్ప్రకృతవాక్యస్యా ప్యర్థాస్తరం కల్ప్య మితివాచ్య
 మర్థవాదత్వాభావా దేతద్వాక్యస్య. నాపి ప్రత్యక్షవిరోధా దేతద్వాక్య స్యాథా
 స్తరపరత్వంస్వప్నే అన్థబధిరయో రపి దర్శనశ్రవణప్రత్యక్షసత్త్వాత్. నచ స్వాప్నిక

స్వప్రత్యక్షో భ్రమ ఏవేతివాచ్యం. తత్తుల్యత్వా జ్ఞాగరప్రత్యక్షస్య. సచ స్వప్నే
 రూపాద్యభావా తద్దర్శనాదికం భ్రమ ఇతివాచ్యం. జాగరేపి రూపాద్యభావా తద్ద
 ర్శనాదికం భ్రమ ఏవేతి. సచ స్వప్నే పదార్థా అస్థిరా ఇతివాచ్యం, జాగరేపి తథై
 వేతి. స చాథే స్వస్మి స్మనస్థ ఇతిబుద్ధి ర్భ్రమ ఏవ స్వప్నే ఇతి వాచ్యం, స్వప్నే
 రూపదృష్ట ర్యాత్మ స్యనస్థే అనస్థ ఇతి బుద్ధేః ప్రమాత్వాత్. ప్రత్యుత జాగరే
 ఏవానస్థే ఆత్మ స్యనస్థ ఇతిబుద్ధే ర్భ్రమత్వాత్. సచ చక్షుర్హీనః కథ మనన
 స్సా జ్ఞాగ్రీ తీతివాచ్య మస్థత్వాదే శ్చక్షురాదినిష్ఠ త్వే నాత్మధర్మత్వాభావాత్.
 స చాస్థచక్షుస్తాదాత్మ్యాధ్యాసా దస్థ ఆత్మేతివాచ్యం. తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయ
 క్తస్య త స్యావాస్తవత్వా దస్థత్వస్య. సచైవం దృష్టుత్వశ్రోతృత్వాదిర ప్యాత్మన
 శ్చక్షుశ్రోత్రాది తాదాత్మ్యాధ్యాసప్రయ క్తత్వా దవాస్తవ ఏవేతివాచ్య మిష్టా
 పత్తేః. సచైవం కథం సర్వావభాసకత్వం ప్రజ్ఞాన స్యాత్మన ఇతివాచ్యం. కిం
 త్వ మాత్మనో నిత్యా దృష్టి శ్రుతిశ్చ, చక్షుశ్రోత్రతాదాత్మ్యాధ్యాసవశా
 దభవతీతి బ్రూమే, ఉ తానిత్యా, నాద్యః. నిత్యా యాతి తస్యా అజన్యత్వాత్.
 అస్త్య ఇష్టవవ, నైవ నిత్యా దృష్టిః శ్రుతిశ్చ జీవస్య స్వరూపభూతం
 ప్రజ్ఞానం తయైవ సర్వ మవభాస్యతే. సచ దృష్టిః శ్రుతిమతి రిత్యాద్యాః
 పరస్పరం భిన్నాః కథ న్తాసా మేకప్రజ్ఞానత్వ మితివాచ్యం. పర్యాయత్వా
 దృష్ట్యాదిశబ్దానామ్. జ్ఞాన మిత్యేవ హి తదర్థః. సచ నిత్యా దృష్టి రితి కాచి
 న్నాస్త్యేవ సర్వాపి దృష్టి రనిత్యే వేతివాచ్యం. 'సహి ద్రష్టు ర్దృష్టే ర్విపరిలోపా
 విద్యతే' ఇతి శ్రుతేః. కించ దృష్టే రనిత్యత్వంకిం దృష్ట్యా తయైవ వేద్యతే
 ఉ తాన్యయా దృష్ట్యా. ఆద్యే వ్యాఘాతః. ద్వితీయేనవస్థా. తస్మాన్నిత్యైవ
 దృష్టిః స్వప్రకాశా ప్రజ్ఞానలక్షణా. సచైవ మనిత్యదృష్టిరేవ స సిద్ధ్యతి. తత్ప్ర
 ప్యుక్తదోషా దితివాచ్య మిష్టత్వాత్. స చానిత్యదృష్టి స్వయాభ్యుపగతే
 తతఃప్రా గితివాచ్య మనిత్యదృష్టే ర్బుద్ధివృత్తిరూపాయా జడాయా ఏవ జ్ఞానత్వ
 ముపచారా దితి. ఏవం నిరుపచరిత స్యానిత్యజ్ఞాన స్యాభావాదేవ జ్ఞాన మేక మితి
 ప్రసిద్ధిః. 'ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన మనన్త' మితిశ్రుతేః. సను
 యద్యేవం సర్వావస్థాసు ప్రజ్ఞానమేవ స్వప్రకాశం సర్వావభాసకం తస్మి జాగ
 రాదిభేదసిద్ధిః కథ మితిచే దుచ్యతే. యత్ర ప్రజ్ఞానం చక్షురాలోకాదిసాపేక్ష
 మివ స త్సర్వమవభాసయతి సా జాగ్రద్దశా యత్ర చక్షురాలోకాద్యనపేక్షం
 మనోమాత్రాపేక్షంచ సదివ సర్వ మవభాసయతి సా స్వప్నదశా యత్ర మన
 శ్చక్షురాదికరణానపేక్షం మాయామాత్రాపేక్ష మివచ స త్సర్వ మవభాసయతి

సా నుషుస్తిదశేతి - కోశ్రేవ శబ్దనివేశాభిప్రాయ ఇతిచే దుచ్యతే, న సస్త్యేవ
 వస్తుత స్తిస్రో దశాః తద్విషయపదార్థాః తద్విషయజన్యజ్ఞానానిచ కిన్తు మాయ
 యైవ సర్వోఽయం కల్పిత ఇన్ద్రిజాలేనేవ గంధర్వసగరాదికం గగనఇవ బ్రహ్మ
 ణ్యద్వితీయే ఇతి. అతఏవ మాయావశా ద్వాప్యవకమపి ప్రజ్ఞాన మా సరమివ ఏకమపి
 నానేవ నిత్య మ ప్యనిత్యమివ నిర్విశేషమపి సవిశేషమివ మూఢదృష్టినాం పృతి
 భాటి. తస్మా త్స్వతంత్ర్యం స్వప్రకాశం సర్వావభాసకం నిత్యం జీవస్య స్వయాప
 భూతం చ ప్రజ్ఞానం తదేవ చైతన్య మిత్యుచ్యతే. తదే వాత్మా ఇతిసిద్ధమ్. ఏవం
 స్వప్రకాశప్రజ్ఞానాత్మా సర్వజ్ఞోఽపి జీవః అవిద్యయా చతురాదితాదాత్మ్యా
 ధ్యానం ప్రపద్య కాణోఽహం బధిరోఽహ మిత్యభిమన్యతే. కిఞ్చిన్జ్ఞ మివ
 సంసారిణమివ చాత్మానం మన్యతే. తతశ్చ సర్వవ్యవహారోఽవిద్యాభూమా వేవ
 విద్యాభూమాతు ప్రజ్ఞాన మేక మేవేతి - తచ్చ ప్రజ్ఞానం సర్వజ్ఞానవిజ్ఞానాజ్ఞాన
 మనోధృతికృతుమతిప్రస్థాభిధానం సర్వజ్ఞానాదినామకం భవతి - తస్మి సర్వదా
 సర్వశరీరవ్యాపిని అన్తఃకరణవృత్తి సర్వజ్ఞాన మిత్యుచ్యతే - యయా చేతన
 ఇత్యుచ్యతే జన్తుః. విజ్ఞానం చతుష్షష్టికలాదిజన్యం లాకికజ్ఞానమ్ - ఆజ్ఞాన మా
 జ్ఞప్తిః- ఈశ్వరభావః. మనః సజ్కల్పః- ధృతిః ధారణ మవసన్నానాం శరీరేంద్రి
 యాణాం, యయోత్తమృనమృనవతీసా క్రతు రధ్యవ సాయః మతిర్మననం. ప్రవృత్తస్తాత్
 శుశ్రుత్వానాం ప్రజ్ఞానమేధాదృష్టిమనీషాజాతిస్మృతికామానువశానాం గ్రహణమ్-
 తత్ప్రజ్ఞానం ప్రజ్ఞాతా తాత్కాలిక ప్రతిభేతి యావత్ - మేథా గ్రస్థధారణే
 సామర్థ్యమ్ - దృష్టి రింద్రియద్వారా విషయోపలభిః మనీషా మనసి స్వాత
 న్త్ర్యమ్ - జాతిః చేతసో రుజాదిదుఃఖత్వప్రాప్తిః. స్మృతి స్మరణం కామ
 స్పృహ. అనుః జీవనక్రియానిమిత్తా వృత్తిః. వశః స్త్రీసజ్గాభిలాషః. ఇతి సర్వ
 జ్ఞానాదయ ఉక్తా సర్వేషి అన్తఃకరణవృత్తివిశేషా ఏవ - తేషాం ప్రజ్ఞాననామధే
 యత్వస్తు ప్రజ్ఞానోపలబ్ధిహేతుత్వే నోపచారా దుచ్యతే. సజ్జ్ఞానా ద్యన్తఃకరణవృ
 త్త్యవచ్ఛిన్నం సర్వజ్ఞానాదినామభి ర్వ్యవహియతే ఉపచారా దిత్వర్థః. నచ ప్రజ్ఞా
 నస్య కథమన్తఃకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నత్వ మితివాచ్యం. ప్రజ్ఞాన సోపలబ్ధు రా
 త్మనః కూటస్థస్య అన్తఃకరణస్థత్వా దన్తఃకరణ పరిణామస్యైవ వృత్తిశబ్దా
 ర్థత్వాచ్చేతి. నచ ప్రజ్ఞాన మన్తఃకరణే కథ నిష్ఠతీతివాచ్యం. ఘటఇ వాకా
 శమితి యద్వా జలఇవ సూర్యఇతి. నచ కః పక్ష సత్త్య ఇతివాచ్య ముభ
 యోర ప్యసత్త్యత్వా త్ప్రజ్ఞాన మేకమేవ హి సత్యం. నను యావద్వ్యవహార

మపి పక్షద్వయే క సుత్యః పక్ష ఇతిచే ద్వయమపి సత్యమేవ శ్రుతి
సిద్ధత్వా ద్వ్యవహారార్థం ద్వయస్యాపి కల్పితత్వాత్. న హ్యసవచ్ఛేద్య
స్యావచ్ఛిన్నత్వం నిర్విశేషస్య ప్రతిఫలనం వా వస్తుత స్సమ్భవతి మాయాయాస్తు
సర్వం సమ్భవతి. ఏవ వేకస్మిన్నపి ప్రజ్ఞానే అన్తఃకరణస్థత్వా త్రమాతృత్వం
తద్వృత్తిస్థత్వా త్రమాణత్వం విషయస్థత్వా త్రమేయత్వం చ సమ్భవతి. తతో
న ప్రమాతృప్రమాణప్రమేయసాఙ్కర్య మితి ప్రమాత్రాది ప్రతికర్మవ్యవస్థాపి
సిద్ధ్యతి. మాయామయోపాధిపరామర్శాభావే తు ఏక మేవ ప్రజ్ఞానం ఘటాద్య
పాధిపరామర్శాభావే గగనమి వై కమితి. ఏతేన ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానం శబ్దజ్ఞానం
స్పర్శజ్ఞాన మిత్యేవం జ్ఞానాని నానే త్యపాస్తం, ఘటపటాద్యపాధిభేదేఽపి జ్ఞానా
భేదాత్. వృత్తినానాత్వ మస్మాక మిష్టమేవ, వృత్తిప్రతిఫలితచైతన్యం హి జ్ఞానం
నతు వృత్తిః. యదేవ చైతన్యం ఘటాకారవృత్తౌ ప్రతిఫలితం తదేవ పటాకార
వృత్తౌ వసీతి న చైతన్యభేదః. తస్మాదేకం సత్యం స్వప్రకాశం సర్వావభాసకంచ
చైతన్యపరపర్యాయం ప్రజ్ఞానమే వాత్మా. ౨౮౧

శ్లో॥ బ్రహ్మేంద్రేశహరిప్రజాపతిరవిస్కందేంద్రవస్వాదయో

దేవాః స్వర్నిలయా ధరామ్బుశుచివాయ్వాకాశతారాగ్రహః

భూతా న్యత్ర జరాయుజాణ్ణజననిస్వేదోద్భవోద్భిద్భవా

న్యద్యాదీని విచేతనాని సకలం ప్రజ్ఞాన మేత జ్ఞగత్.

౨౮౨

వ్యా.-ఆత్మపదార్థో నిరూపితః ప్రజ్ఞాన మాత్మేతి. తదేవ ప్రజ్ఞానం
బ్రహ్మేతి వక్తుం తావత్ప్రజ్ఞానస్య సర్వాత్మత్వ మాహ - బ్రహ్మహి సర్వాత్మకం
‘సర్వం ఖల్విదం బ్ర’ హ్మేతిశ్రుతేః. యద్వా, ప్రజ్ఞాన మాత్మా తచ్చైక మిత్యుక్తం
కథ మేకత్వ మాత్మనః లోకే బ్రహ్మాదిస్తమ్భవర్యస్త నానాత్మనత్వా దతతహ - .
బ్రహ్మేతి, బ్రహ్మేంద్రేశహరిప్రజాపతిరవిస్కందేంద్రవస్వాదయః. బ్రహ్మ హిరణ్య
గర్భః. సమప్టిలిङ్గోపాధికః. ఇంద్రిః పరమేశ్వరః మాయోపాధికః. ఈశ ఈశానః
ప్రేరకః అన్తర్యామి. హరిః స్థూలశరీరసమవ్యుపాధికో విరాట్పురుషః. ప్రజాపతి
ర్మనుః. యద్వా బ్రహ్మ చతుర్ముఖః చతుర్దశలోకాధిపతిః. ఇంద్రిస్త్రైలోకాధి
పతి ర్మనువా. ఈశ శ్శక్తిః. హరి ర్విష్ణుః. ప్రజాపతయో దత్తౌదయః. అథవా
బ్రహ్మ రజోగుణప్రధానమాయావచ్ఛిన్నః. ఈశ స్తమోగుణప్రధానమాయా
వచ్ఛిన్నః. హరిః సత్త్వగుణప్రధానమాయావచ్ఛిన్నః. ఇంద్రిః మాయావచ్ఛిన్నః
ప్రజాపతయః హిరణ్యగర్భో విరాట్పురుష స్వామ్యముభవ శ్చేతి. రవిః సూర్యః

కుమారః, సనత్కుమారోవా, ఇన్దుః వసవః ఆదిపదా ద్రుద్రాదిత్యాదిగ్రహణమ్. స్వర్నిలయాః నాకస్థాః దేవాః ఉపలక్షణ మిదం గన్ధర్వాదీనామ్. ధరామ్బుశుచి వాయ్వాకాశతారాగ్రహాః పశ్చాభూతాని నక్షత్రాణి గ్రహశ్చ. అత్ర పశ్చాభూత మయే బ్రహ్మాణ్డే వర్తిమానానీతిశేషః. జరాయుర్జ్ఞాజననిస్వేదోదభవోద్భిదభవాని జరాయుజ్ఞాజస్వేదజోద్భిజ్జాని భూతాని ప్రాణినః. శత్ర జరాయుజ్ఞాని మనుష్య వశ్యాదీని అణ్డజాని పక్షిమత్స్యాదీని స్వేదజాని యూకాదీని ఉద్భిజ్జాని తరులతాదీ నీతివివేకః. అద్ర్యాదీని విచేతనానిచ ఇత్యేతత్సకలం జగత్ప్రజ్ఞానమేవ. ప్రజ్ఞాన మేకమేవ మాయోపహితం స దీర్ఘరఘి. సత్త్వాదిగుణత్రయోపహితం స ద్విప్ర విష్ణురుద్రా ఇతి. లింగసమప్త్యుపహితం స ధ్విరణ్యగర్భ ఇతి స్థూలసమప్త్యుపహితం స ద్విరాడితి. అగ్న్యాయుషాధిమత్ దేవతేతి. దేవసత్త్వాద్యుపాధిమత్ మనుష్య ఇత్యేవ ముచ్యతే. తస్మా త్పుర్వేషు భూతేషు సచేతనేషు ప్రజ్ఞాన మేకమేవే త్యాత్యైకవ తదేవ ప్రజ్ఞానం సర్వం జగ దభివ్యాప్య స్థితం గగన మివేతి సర్వ స్యాపి ప్రజ్ఞానమే వా త్యేతి ప్రజ్ఞానాత్మక మేవ సర్వమ్. ౨౨౨

శ్లో॥ ప్రజ్ఞానా త్సకలం జగ త్ప్రభవతి ప్రజ్ఞానతో జీవతి

ప్రజ్ఞానే ప్రవిలీయతే తత ఇదం ప్రజ్ఞాననేత్రం మతమ్

ప్రజ్ఞానం బృహదేవ వేద య ఇదం ప్రజ్ఞాన మస్మీత్యయం

ప్రజ్ఞానాత్మత ఉన్నివత్య వపుషః ప్రజ్ఞాన మేత్యామృతః. ౨౨౩

వ్యా.-సను కథ మ్మునః ప్రజ్ఞానమేవ జగ త్త్రతాహ-సకలం జగ ద్వాన్య కృత మవ్యాకృతంచ ప్రజ్ఞానా త్ప్రభవతి. స చాజాయా మాయాయాః కథ మ్ము జ్ఞానప్రభవత్వ మితివాచ్యం, మాయా చావిద్యా స స్వయమేవ భవతీతిక్రుతే ర్మాయాయాః ప్రభవసత్త్వాత్, బ్రహ్మణి మాయాయా అధ్యస్తత్వాచ్చ ప్రజ్ఞానతః ప్రజ్ఞానేన జగ జీవతి ప్రజ్ఞానే ప్రవిలీయతేచ తత స్తస్మా దిదం జగత్. ప్రజ్ఞాననేత్రం ప్రజ్ఞానాధీనస్థితకం ప్రజ్ఞానాత్మక మితియావత్. మతం ప్రసిద్ధమ్. కార్యస్య కారణాత్మకత్వా త్ప్రజ్ఞానకార్య మిదం జగ త్ప్రజ్ఞానాత్మకమేవేతి కృత్వా ప్రజ్ఞానమేవ జగ దిత్యుచ్యతే, మృదేవ ఘట ఇతివ దితిభావః. ఏవం ప్రజ్ఞానస్య జగత్కారణత్వేన జగదాత్మత్వాదేవ ప్రజ్ఞానం బృహద్బ్రహ్మైవ. 'యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రీయ స్త్యభిసంవిశన్తి తద్భృ' హేతిశ్చుతే ర్జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మత్వా దితిభావః. ఏతేన యత్ప్రజ్ఞానం మాయయా జగజ్జన్మాదికారణం తదేవ ప్రజ్ఞానం వస్తుతో నిర్విశేషం

బ్రహ్మోతి సిద్ధమ్. కిచ్చ యస్మిన్నేవ ప్రజ్ఞానే మాయాపి జగద్బిజభూతా లీనా తదేవ ప్రజ్ఞానం నిర్ణాయ త్వాన్నిర్విశేషం బ్రహ్మోతి సిద్ధమ్. మాయాప్రయుక్తా హి సర్వే విశేషా మాయాక్షయే నశ్యంతి. నచ మాయాయా నాస్తి లయ ఇతివాచ్యం, తథా స త్యనిర్మోక్షప్రసక్తేన మోక్షశాస్త్రవై యద్ధ్యాత్ 'తమఃపరే దేవ ఏకీ భవ'తీతి శ్రుతే శ్చ. సచైకీభావవ స లయ ఇతివాచ్యం, కార్యస్య కారణేన స హైకీభావవ లయఇతి సిద్ధాంతాత్. ఘటోహి మృదైకీభావ మాపన్నో నష్ట ఇత్యుచ్యతే. నచ కార్యం కారణాత్మనా తిష్ఠ త్యేవ నతు నశ్యతీతి వాచ్యం. కార్యస్య కారణాత్మనా స్థితిరేవ నాశఇతి. కారణస్య కార్యాత్మనా స్థితిరేవ కార్య సోత్పత్తిః కార్యస్య కారణాత్మనా స్థితిస్తు కార్యస్య నాశ ఇతి సిద్ధాంతాత్. వస్తుతస్తు కారణం కాలత్రయేపి కారణాత్మనైవ వర్తతే. అతవ స కారణం సత్యం కార్యస్తు కాలత్రయేపి కారణాత్మనైవ వర్తతే నతు స్వేనాత్మనా, నిరాత్మత్వా త్కార్యస్యేతి మిథ్యైవ కార్యమ్. నచ ఘటాదికార్యం సృష్టేః ప్రాక్ నాశా త్పశ్యాచ్చ మృదాత్మనా తిష్ఠదపి స్వకాలే ఘటాద్యాత్మనైవ వర్తతే ఇతి వాచ్యం, ఘటకాలేపి మృదవ సత్త్వా స్మృదతి రిక్తఘటపదార్థాదర్శనాచ్చ. తస్మాన్నిర్విశేషం ప్రజ్ఞాన మేకమేవ సత్యం తస్య సవిశేషత్వస్తు భ్రాంతిసిద్ధం ప్రజ్ఞానాతిరిక్తం జగత్పదవాచ్యవిశేషాభావా ది త్యేకమేవా ద్వితీయం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం చేతి సిద్ధాంతః. ఏవం త్వమ్మదార్థ ఆత్మా తత్పదార్థో బ్రహ్మచే త్యుభయం నిరూపిత మథ వాక్యార్థం వదన్త్వానస్య ఫలం దర్శయతి. య ఇదం ప్రజ్ఞాన మహ మస్మితి వేద సాక్షాత్కరోతి సోఽయం విద్వాః ప్రజ్ఞానాత్మతః ప్రజ్ఞానాత్మనా ప్రజ్ఞానరూపేణేత్యర్థః. వపుష శ్చరీరా త్రివిధా దున్ని పత్య ఉత్క్రమ్య, స్థూలసూక్ష్మకారణాఖ్యశరీరత్రయ తాదాత్మ్యాభ్యాసం షరి త్యజ్యేత్యర్థః. ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మైత్య ప్రాప్య అమృతః మరణరహిత ఆనందస్వరూపశ్చ భవతి, బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతీతి శ్రుత్యంతరాత్. తస్మాన్మముక్షుః ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మోతి గురూపదేశం లభ్యా తదర్థం దర్శితరీత్యా మత్వా నిదిధ్యాస సేన ప్రజ్ఞాన మస్మితి సాక్షాత్కృత్య విదేహకైవల్యం లభేతేతి పర్యవసన్నాత్.

౨౭౩

ఇ త్యైతరేయోపనిష ద్వాగ్భ్యాతా

ఇతి వ్యాఖ్యాతా దశోపనిషదః.

కైవల్యోపనిషత్.

శ్లో॥ శ్రీధ్వాభక్తిసమాధిభిర్ద్వితరైః సున్నాసయోగేనచ

ప్రాప్త్యా బ్రహ్మకలా యయా కలశవ దీపేన పశ్యంతి తస్మిన్

సర్వ మ్నాప మపోహ్య తామసమివ ప్రాజ్ఞా గుహాయాం స్థితం

సర్వస్మాత్ పరమం పురాణపురుషం విభ్రాజమానం స్వయమ్. ౨౮౪

వ్యా. - ప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారా స్మచ్ఛత్ర ఇత్యుక్తం తత్సాక్షాత్కారోపాయం తదుపాయసాధనాని చాహ - శ్రీధ్వేతి. ముముక్షుభిరితిశేషః. దృఢతరైః శ్రీధ్వాభక్తిసమాధిభిః శ్రీధ్వా ఆస్తిక్యబుద్ధిః భక్తి ర్భజనం తదేకతాత్పర్యబుద్ధిః సమాధి ర్ధ్యానం విజాతీయప్రత్యయశూన్యసజాతీయప్రత్యయప్రవాహః. తైః సన్నాసయోగేన శౌశ్రూషార్తసర్వకర్మపరిత్యాగేనచ బ్రహ్మకలా బ్రహ్మవిద్యా, ప్రాప్త్యా ప్రాప్తం శక్త్యా, సతు కర్మప్రజాధనాదిభిస్సాధనాన్తర్గతైరితి సాధనాన్తరనిషేధార్థ శ్చకారః. ప్రకృతసాధనచతుష్టయసముచ్చయార్థశ్చ. కా సా బ్రహ్మకలే త్యత ఆహ. యయా బ్రహ్మకలయా బ్రహ్మకారాస్త్యకరణవృత్త్యేత్యర్థః. ప్రాజ్ఞాః దీపేన కలశవ త్కుమ్భమివ తం పశ్యంతి. కింకృష్యేత్యత ఆహ. సర్వ మ్నాప మపోహ్య నాశయిత్వేతి కిమివేత్యత ఆహ. తామసమివేతి. స క్వస్థిత ఇత్యత ఆహ. గుహాయాం స్థిత మితి బుద్ధ్యా స్థితమిత్యర్థః. గృహే ఘటవ దితిభావః. యద్యపి స సర్వత్రి స్థితస్తథాపి బుద్ధావేన ప్రతీయత ఇతి గుహాయాం స్థిత మిత్యుక్తిమ్. కో౭సా వత ఆహ - పురాణపురుషమితి. పురాణి సవః పురాణో౭నాదిః పురిశయానః పూర్వోవా పురుషః పురాణశ్చాసా పురుషః పురాణపురుషః తం, కీదృశ స ఇత్యత ఆహ. సర్వస్మాత్ పరమం విలక్షణ ముత్కృష్టంవా అతపవ స ఈదృశ ఇతి వక్తు మిశక్యః, తత్తుల్యవస్తృభావా దితిభావః. నను యది ఘటమివ పశ్యంతి తం తస్మిన్ ఘటవ ద్దృశ్యత్వా జ్ఞడవవే త్యత ఆహ - స్వయం విభ్రాజమాన మితి. స్వయంజ్యోతిస్స్వరూప మిత్యర్థః. స చైవం స్వయమేవ భాసమాసస్య తస్య కిం విద్యయేతి వాచ్యం, తదా వారకాజ్ఞాననాశార్థం విద్యాయా అవశ్యకత్వాత్. కథమ్పశ్యంతిచే దుక్తవప పూర్వశ్లోకే ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మహమస్మీతి యో వేదేతి. నచ వేదన మే వోక్తం సతు దర్శన మితి వాచ్యం, సమానార్థత్వా ద్దర్శనవేదనయోః, అతీంద్రియస్య పురాణపురుషస్య చక్షురవిషయత్వేన దర్శనాసమ్భవాచ్చ. సచ “యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహాతి శ్చుతే ర్మనసా ప్యగ్రాహ్యవవేతి వాచ్యం, ‘మనసై వానుదగ్ధిష్టవ్య’ మితి శ్చుతే, సంస్కృతాసంస్కృతమనోభేదేన ‘శ్చుతి

విరోధపరిహారాచ్చ. నను యో యం పశ్యతి స తస్మాద్భిన్నపతేతి కథం దృష్టుః
ప్రాజ్ఞస్య దృశ్యపురాణపురుషాభేద ఇతిచే నైవమ్, మా మహం పశ్యామితి
దృష్టుదృశ్యయో రేకత్వప్రతీతే స్పృత్వా ల్లోకే. నను దృష్టుదృశ్యయో రాత్తా
నాత్మనో రవివేకా దస్తు లోకే తథా ప్రతీతిః కథం శాస్త్రే పున రితిచే నైవ
మపి లోకప్రతీతి మనస్తత్వైవ శాస్త్రేణ శబ్దోక్తత్వాత్, లోకే దృష్టుదృశ్యదర్శ
నానాం భేదవ్యవహారసత్త్వాత్త మున్నత్య శాస్త్రేపి. ప్రాజ్ఞః పరమపురుషం
పశ్యన్తి త్యుక్త మితిభావః. నను జీవ ఈశం పశ్యతీతి ప్రతీతే ల్లోకప్రతీతి
తుల్యత్వ మస్తునామ, జీవ ఆత్మానం పశ్యతీతి ప్రతీతేః కథం లోకప్రతీతి
తుల్యత్వం? నచ లోకేపి మా మహం పశ్యామితి ప్రతీతిర స్తీతి వాచ్యం, తస్మా
అవివేకప్రియైక్తత్వా చ్ఛాస్త్రీయప్రతీతే ర్వివేకప్రియైక్తత్వా చ్ఛేతిచే దుచ్యతే.
అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నచైతన్యలక్షణః ప్రమాతా జీవః అన్తఃకరణోపహిత మను
పహితంవా చైతన్యం స్వరూపభూత మాత్మనః పశ్యతీతి; వస్తుతస్తు ప్రాజ్ఞః పరమ
పురుషం పశ్యన్తిత్యస్య ప్రాజ్ఞ అహం బ్రహ్మస్మితి విదన్తి త్యేవార్థః, నతు
యథాశ్రుతార్థః. తస్మా త్ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ తద్దర్శనోపాయస్తు బ్రహ్మ
విద్యా తస్య సాధనానితు. శ్రద్ధాభక్తిధ్యానసన్నాహా ఇతి పరమార్థః. ౨౭౪

శ్లో॥ వేదాంతా నధిగత్య విష్ణు రహ మి త్యాత్మాన మత్రైవ యః

సాక్షా త్పశ్యతి విష్ణు మేష లభతే కైవల్య మజ్ఞాత్యయే

బ్రహ్మస్మితి పరోక్ష మత్ర పురుషం యో వేత్తి న బ్రహ్మణః

స్థాన మ్భావ్య సమంచ తేన లభతే కల్పక్షయే బ్రహ్మతామ్. ౨౭౫

వా॥-బ్రహ్మవిద్యాయాః ఫలం దర్శయన్ వేదాంతశ్రవణం వినా అహం
బ్రహ్మస్మితి సమాధి ర్వుధా నసిద్ధ్యేదితి వేదాంతశాస్త్ర మధిగస్తవ్య మిత్యాహ
వేదాంతానితి. యః వేదాంతా నధిగత్య అత్రైవ జన్మని అహం విష్ణురితి ఆత్మానం
విష్ణుం సాక్షాత్పశ్యతి, స ఏష పురుషధారేయః అజ్ఞాత్యయే శరీరే పతితేనతి కైవ
ల్యం బ్రహ్మసాయుజ్యం లభతే. యస్తు బ్రహ్మలోక కామాదిరూపప్రతిబంధశాలీ
పురుషః అత్ర జన్మని పురుషం విష్ణుం పరోక్షం యథాతథా బ్రహ్మస్మితి వేత్తి
బ్రహ్మహమస్మితి దృఢప వాన్య బోధోఽస్తి కిన్తు తత్సాక్షాత్కారో నాస్తిత్యర్థః
సః బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్య స్థానం సత్యలోకం ప్రాప్య కల్పక్షయే ద్విపరార్థా
వసానే తేన బ్రహ్మణా సమం సహ బ్రహ్మతాం కైవల్యం లభతే. కృమేణ ము
చ్యత ఇత్యర్థః. పరోక్షబ్రహ్మవిద్యాయాః కృమముక్తిః అపరోక్షబ్రహ్మవిద్యా
యా సాక్షాత్ముక్తిశ్చ ఫల మితి భావః. ౨౭౫

శ్లో॥ తిష్ఠన్ పూతవివిక్తభూషు సుఖదే చేలాజినాద్యాసనే
 కణ్ఠం చాపి శిరస్సమం దరిధర స్న త్యాశ్రమస్థో యతిః
 రుద్ధప్రాణహృద్దిద్వియో నిజగురుం భక్త్యా ప్రణ మ్యాస్తరే
 హృత్పద్మే విమలే ౭రజ స్యసుదినం సజ్జన్తయే దీశ్వరమ్. ౨౦౬

వ్యా.-సన్నాప్తసిన శృద్ధాభక్తిపురస్కర సుమాధి ర్భూహృద్విద్యోపాయ
 ఇత్యుక్తం. తమేవ సమాధిం సాజ్ఞం దర్శయతి - తిష్ఠన్నితి. యతిః యతనశీలః
 అత్యాశ్రమస్థః పరమహంసాశ్రమస్థః పురుషవతంసః పూతవివిక్తభూషు పూతాః
 పరిశుద్ధా వివిక్తా విజనాశ్చ భువో దేశాః అరణ్యనదీపులినాదయః తాసు సుఖదే
 సుఖప్రదే చేలాజినాద్యాసనే చేలాజినకుశోత్తరే ఆసనే. ఆదా కుశాసనం తదుప
 ర్యజినాసనం తదుపరి చేలాసన మితి వివేకః. తిష్ఠన్ నిషీద న్నుపవిష్టస్స నితి
 యావత్. కణ్ఠంచ శిరశ్చ సమం న నతం నా వ్యనతం యథాతథా దరిధరన్ బిభ్రా
 ణస్సన్ - రుద్ధప్రాణహృద్దిద్వియః రుద్ధాని నిర్వాప్తపరీకృతాని ప్రాణహృద్దిద్వి
 యాణి యేన స తథోక్తః. భూత్వా నిజగురుం విద్యోపదేష్టారం భక్త్యా అస్తరే
 మనసి ప్రణమ్య మనసా గురుం నమస్కృత్యేత్యర్థః. విమలే దుఃఖాదిమలరహితే
 అరజసి రాగాదిదోష హేతురజోగుణరహితే ఉపలక్షణ మిదం తమోగుణాభావస్య
 యద్యా విమలే తమోమలరహితే హృత్పద్మే హృత్పద్మణ్డరీకస్థబుద్ధా విత్యర్థః. అను
 దినం ప్రత్యహ మిశ్వరం పరమాత్మానం సజ్జన్తయే నహమస్మి త్యభేదేన
 సమ్యక్ధ్యామేత్ - ఇద మే వేశ్వరధ్యానం సమాధిః. ౨౦౬

శ్లో॥ శుద్ధస్ఫూటికసన్నిభం సుఖమయం స్మేరాననం చిన్మయం
 శాన్తం శ్రీలలనాకటాక్షులహరీసిక్తాఖిలాంశం శివమ్
 యద్వా ౭చిన్త్య మనస్త మద్భుతరసం చావ్యక్త మేకం పరం
 చిద్రూపంచ సుఖం ప్రశాన్త మమృతం నీరూప ముద్భావయేత్.

౨౦౭

వ్యా.- తచ్ఛేష్వరధ్యానం ద్వివిధం సగుణం నిర్గుణంచేతి ధ్యేయ స్వేష్వ
 రస్య సగుణనిర్గుణత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యాత్, తత్ప్ర సగుణధ్యానేన వశీకృతచిత్త
 వైస్యవ నిర్గుణధ్యానే ౭ధికారఇతి తావ త్సగుణేశ్వరధ్యాన మాహ- శుద్ధేతి. శుద్ధ
 స్ఫూటికసన్నిభం శుద్ధస్ఫూటికమణిసమానం హయగ్రీవస్య శివస్యచ క్షేతత్వా దితి
 భావః. సుఖమయ మానందమయం స్మేరాననం స్మేరయుక్తవదనం చిన్మయం
 శాన్తం శ్రీలలనాకటాక్షులహరీసిక్తాఖిలాంశం శ్రీ ర్లక్ష్మీరేవ లలనా శ్రీ శోభా

తద్యుక్తా లలనా పార్వతీతీచ తస్యాః కటాక్షలహర్యా సిక్తా స్యఖిలా స్యజ్ఞాని ముఖాదీని యస్య తం తథోక్తం తయా సాదరం దృశ్యమాన మిత్యర్థః. శివం మజ్జలకరం శివనామకంచ ఈశ్వర మత్యాశ్రమస్థో యతి స్సశ్చిన్తయే దితి పూర్వేణాన్వయః. “ఏవో దేవః కేశవోవా శివో”వేతి న్యాయా దితిభావః. అథ నిర్గుణబ్రహ్మధ్యాన మాహ- యద్వేతి. అవ్యయానా మనేకార్థత్వా దథశబ్దార్థే యద్వే త్యవ్యయమ్. యద్వా యద్వేతివత్త్వోన్తరే. సగుణోపాసనం విధా యావిధా యవా నిర్గుణోపాసనే శక్తశ్చే దిత్యర్థః. అత్యాశ్రమస్థః అచిన్త్యత్వాదిగుణక మీశ్వరం బ్రహ్మ ఉద్భావయే చ్చిన్తయే దిత్యన్వయః. అచిన్త్య మయ మేవ మూఢత ఇతి చిన్తయితు మశక్య మనంస్కృతమనసా మచిన్త్య మితివా. అనన్తం దేశ కాలవస్తుకృతపరిచ్ఛేదరహిత మద్భుతరసం మధురాదివిలక్షణరసం ‘రసోవై స’ ఇతి శ్కుతేః. అవ్యక్త మిద్రియాగోచర మేకం ఖరం చిద్రూపం సుఖ మానన్ద రూపం ప్రశాన్త మమృతం సత్యం నీరూపం నిరాకారం బ్ర హ్మోద్భావయేత్. ‘అహం బ్రహ్మ’స్మీతి చిన్తయే దితి సవికల్పసమాధిః, నిర్వికల్పకసమాధా వహం బ్రహ్మస్మీతి బుద్ధివృత్తేర వ్యయోగాత్.

౨౭౭

శ్లో॥ ధ్యాత్వా తం ముని రేతి యోని మఖిల స్యైతస్యవా సాక్షిణం

మాయాసిన్ధుపరప్రతీరనిలయం బ్రహ్మచ య శ్వజ్జరః

ఇద్దో విష్ణురసి స్వరాట్చ పరమో య శ్చాక్షరోఽగ్ని ర్యమ

శ్చన్దోఽరకస్సమయశ్చ విశ్వ మఖిలం భూతం భవ ద్భావి యః. ౨౭౮

వ్యా.-ధ్యానస్య ఫల మాహ - ధ్యాత్వేతి. ముని ర్మననశీల స్సన్మాన్వసీ ధ్యాత్వా సవికల్పసమాధిం కృత్వా తతో నిర్వికల్పసమాధా ఏత స్యాఖిలస్య జగతో యోనిం కారణం సాక్షిణంచ మాయాసిన్ధుపరప్రతీరనిలయం మాయా సముద్రోత్తరతీరవర్తినం మాయాతీత మిత్యేతత్ త మీశ్వరమేతి సాక్షాత్క రోతి. క స్స ఇత్యతః. యః బ్రహ్మ, శ్వజ్జరః విష్ణుశ్చేతి మూర్తిత్రయం భవతి ఇద్దోపి భవతి, యశ్చ పరమః సర్వోత్కృష్టః అక్షరోఽవినాశీ స్వరాట్ స్వేనైవ రాజతఇతి స్వరాట్, పరమేశ్వరో భవతి, యద్వా ప్రత్యగాత్మా భవతి. యశ్చ అగ్నిః యమః చన్ద్రః అరకశ్చ భవతి. యశ్చ సమయ స్సంవత్సరాద్యాత్మా కాలో భవతి. యః భూతం భవ ద్వర్తమానం భావి భవిష్యచ్ఛ అఖిలం సమన్తం విశ్వం జగ ద్భవతి. త మేతీ త్యన్వయః.

౨౭౮

శ్లో॥ జ్ఞాత్వా తం విబుధోఽతియాతి మరణం నాన్య గతి ర్ముక్తయే
స్వాత్మానం సకలాస్తరస్థిత మిదం పశ్యన్ సమం చాత్మని
విద్వాన్ బ్రహ్మ పరం ప్రయాతి స పున ర్హేత్వస్తరేణ త్యక్తో
జ్ఞానాయైవ యతేత ముక్తిలలనానమ్నోగకామః పుమాన్. ౨౮౯

వ్యా.-తత్సాక్షాత్కారఫల మాహ - విబుధః త మిశ్వరం జ్ఞాత్వా అయ
మహామస్తితి సాక్షాత్కృత్య మరణం సంసార మితియావత్, అత్యేతి అతిక్రామతి
ముక్తయే అమృతత్వాయ అన్య జ్ఞానాదితరా గతి రుపాయః నాస్తి. తదేవ
జ్ఞానం తత్ప్రప్యముక్తించ విశదయతి. విద్వాన్ సకలాస్తరస్థితం స్వాత్మానమ్
ఆత్మని స్థిత మిదం సమం సర్వం జగచ్చ పశ్యన్. యద్వా స్వాత్మానం సకలాస్త
రస్థితం సమ మిద మాత్మని స్థితంచ పశ్యన్ అహ మేకప వాత్మా సర్వశరీరే శ్చ స
స్థిత ఆకాశఇవ ఘటేషు మయ్యేవ జగ దఖిలం వర్తతే గగనఇవేతి పశ్య నిర్మలః.
సర్వజీవాత్మభూతం సర్వజగత్కల్పనాధిష్ఠానభూతంచ బ్రహ్మహమేవేతి పశ్యన్ని
యావత్. అద్యవ్యాఖ్యానపక్షే. సర్వం జగ దస్తర్బహి శ్చాభివ్యస్య స్థిత మా
త్మానం పరబ్రహ్మభూతం పశ్యన్నిర్మలః. పరంబ్రహ్మ ప్రయాతి పరబ్రహ్మసా
యుజ్యలక్షణ ముక్తిం గచ్ఛతి. హేత్వ స్తరేణ కర్మాదినా పునః పరం బ్రహ్మ
నప్రయాతి. ఇత్యతోహేతోః. ముక్తిలలనానమ్నోగకామః ముముక్షురీత్యేష
త్పుమాన్ జ్ఞానాయైవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారార్థమేవ యతేత ప్రయత్నం కుర్యాత్.
౨౯౦

శ్లో॥ స్వ స్వాంతఃకరణేఽరణౌ త మధరే కృ త్వాత్వోత్తరం చారణిం
వేదాదిం బ్రహ్మ ద స్మృహస్త దితి నిఘానాత్మకం మన్థసమ్
అథా యాథ తతః ప్రభూత పరమబ్రహ్మసాక్షాత్కృతి
జ్ఞానాత్మజ్వలనేన సంస్పృతిమయం పాశం దహే త్సజ్జితః. ౨౯౦

వ్యా.-ప్రయత్న మేవ దర్శయతి - స్వస్థేతి. పణ్డితః. అహం బ్రహ్మస్మితి
నిశ్చయబుద్ధిః పణ్డా సా అస్య సజ్ఞాతేతి సజ్జితః. స్వస్వాంతఃకరణే హృద్యేవాధరే
అరణౌ. తం ప్రసిద్ధం వేదాదిం ప్రణవమే వోత్తర మరణి మగ్నిమన్థసకాంతం
కృత్వా అహం తత్సర్వాత్మకం బ్రహ్మ ద్బ్రహ్మస్మి భవామి ఇత్యేవంరూపం
నిఘానాత్మకం నితరాం ధ్యానాత్మకం మన్థన మాధాయ విధా యాథ ఏవ
మృదనానస్తరం తతో మధనా దంతఃకరణారణేర్వా ప్రభూతపరమబ్రహ్మాత్మ
సాక్షాత్కృతిజ్ఞానాత్మజ్వలనేన, ప్రభూతః జాతః, పరమబ్రహ్మసాక్షాత్కృతి

మాస్థితోఽ ధిష్ఠిత్య స్థితః తత్తాదాత్మ్యాభ్యాసం ప్రాప్త ఇతి యావత్ జాగ్రతి సర్వం
వ్యాపారజాతం కుర్వత్ సన్ త్రుప్త్యాదిభోగైః ప్రాప్తై స్సుఖ మప్రాప్తై ర్నష్టై
శ్చాకం దుఃఖ ముపై తి ప్రాప్తోతి. ౨౦౧

శ్లో॥ వాగాదీన్ద్రియసంఘాయే వ్యవహృతిశ్చా న్యోపరామ జ్ఞతే
స్వావిద్యారచితాద్భుతార్థకలితే స్వప్నే పుమాన్ కీడతి
స్వాస్తే న ప్రతిపద్యతే చ సుఖదుఃఖాద్యాత్మికాం సంస్మృతిం
శాస్తే శాన్తివశా న్నన స్యయతికం బ్రహ్మస్వరూపం స్వయమ్.

౨౦౨

వ్యా.-జీవభావం ప్రాప్తస్య బ్రహ్మణో జాగ్రతి సంసారః ప్రదర్శితః పూ
ర్వశ్లోకే, ఇదానీం స్వప్నే తం దర్శయతి. పుమాన్ జీవః వాగాదీన్ద్రియసంఘాయే
వాక్పక్షురాదీన్ద్రియసమూహే వ్యవహృతిశ్చాన్త్యా భాషణదర్శనాదివ్యవహారప్ర
యుక్తశ్రమేణ ఉపరామం నిర్వాప్యపారతాం గతేనతి స్వావిద్యారచితాద్భుతార్థ
కలితే స్వావిద్యయా నిద్రాసంస్కారాదిసహితయా రచితై రద్భుతై రక్తైః రథా
దిభిః కలితే యుక్తే స్వప్నే స్వప్నదశాయాం కీడతి స్వాస్తేన మనసా కరణేన
సుఖదుఃఖాద్యాత్మికాం సంస్మృతిం ప్రతిపద్యతేచ. అథ సుషుప్తౌ సంసారాభావం
దర్శయతి. పుమాన్ మనసి శాన్తివశాత్ శాస్తే నిర్వాప్యపారేనతి లీనే నతీతి
యావత్. స్వయం స్వేనైవ స్వరూపచైతన్యేనైవేత్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపం కం
సుఖ మయతి ప్రాప్తోతి; ఏతేన సుషుప్తౌ సంసారాభావకథనేన సంసారోఽనాత్మ
ధర్మవన న త్వాత్మధర్మ ఇతి వ్యజ్యతే. నహి స్వధర్మః స్వం వ్యభిచరతి, అగ్ని
ధర్మో దాహ ఇవాగ్నిమ్. తద్వ్యభిచారేతు ధర్మేవ న స్యాత్. తస్మా ద్యది సంసా
రో జీవధర్మ స్తర్హి సుషుప్తౌవపి న స్యాత్. నతు తథాస్తీతి న జీవధర్మః. న చా
నాత్మధర్మస్యాపి సంసారస్య కథం సుషుప్తౌ వభావ ఇతి వాచ్యం, ధర్మణోఽనాత్మ
నోఽస్తాకరణస్య తదానీ మభావాత్. ఏవ మసంసారిత్వాదేవ జీవస్య బ్రహ్మ
భేద స్సమృతతీతి భావః. ౨౦౩

శ్లో॥ స ప్రారబ్ధకృతే ర్వశా దనుభవ న్నానన్దపాథోనిధౌ
స్వాత్మబ్రహ్మణి ఖేలనంచ పున రాయాతి క్షుబ్ధో జగత్
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు త్రితనుషు ప్రకీడతో మాయయా
జీవా దాత్మనవన సర్వ మిద ముద్భూతం విచిత్రం జగత్. ౨౦౩

వ్యా.-సన్వేపం సుషుప్తౌ బ్రహ్మనస్త మనుభవతో జీవస్య కుతః కారణా త్త మ్పరిత్యజ్య సంసారా యాగమన మత్రాహ - స ఇతి. స జీవః. ఆనస్తపాథోనిధౌ సముద్రీవ దపారానస్తస్వరూపే స్మాత్మబ్రహ్మణి పృత్యగభిన్నే బ్రహ్మణి స్వస్య స్వరూపభూతే బ్రహ్మణీతివా ఖేలనం విహార మనుభవంశ్చ అనుభవన్నపి బ్రహ్మ నస్త మనుభవన్నపీత్యర్థః. ప్రారబ్ధకృతేః ప్రారబ్ధకర్మణో వశా ద్బలా దాయత్త త్వా దితివా పృబుద్ధః ప్రబోధం జాగరం ప్రాప్తస్య పున ర్జగ త్ప్రత్యాయాతి. బ్రహ్మనస్తం విహాయ సంసారా యాగచ్ఛతీత్యర్థః. సుషుప్తవస్థాం విహాయ జాగ్రదవస్థాం ప్రతిపద్యత ఇతి యావత్. సుఖదుఃఖభోగంవిना ప్రారబ్ధకర్మ క్షయాభావాదితి భావః. నను జగత్సృష్టిస్థితిలయకారణబ్రహ్మణేదో జీవ స్యాయుక్త ఇత్యత ఆహ. ఏవంజాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు తన్నామికాను తిస్సృషు దశాను త్రితనృషు తిస్సృషు తనుషు స్థూలసూక్ష్మకారణేషు క్రమేణ మాయయా ప్రక్రీడతో విహరమాణాత్ జీవాత్ జీవాభిన్నా జీవభూతా దితియావత్. ఆత్మన పరమాత్మన ససకాశాదేవ, విచిత్రం సర్వ మిదం జగ దుద్భూతమ్. ఉపలక్షణ మిదం స్థితిప్రలయయోః. జీవాత్మనై వేదం జీవతి జీవాత్మనేఽవేదం లీయత ఇత్య ర్థః. ఏవం జీవస్యైవ జగత్కారణత్వా న్న జీవబ్రహ్మణేదే కా వ్యసవపత్తిరితి భావః. స చైవం సాఙ్ఖ్యవ జ్ఞీవాతిరిక్తేశ్వర స్వయా నాభ్యుపేతవ్య ఇతి వాచ్య మీశ్వరఏవ ప్రాణధారణా ల్లిక్ష్ణ జీవత్వ మాప్త ఇ త్యస్మాభి రుచ్యమానత్వే నేశ్వర స్యాభ్యుపేయత్వాత్, తస్య చేశ్వరస్య జీవాతిరిక్తత్వానభ్యుపగమేన నాద్వై తవిరోధశ్చ. సహి వయ మీశ్వరో నాస్తీతి బ్రూమః, నా పీశ్వరా దన్యో జీవ ఇతి బ్రూమ ఇతి. తస్మా దీశ్వరఏవ జీవః.

౨౦౩

శ్లో॥ సర్వ స్యాస్య చరాచరస్య జగతో బ్రహ్మదిక్పటావధి

ప్రాణివాగ్రతమయస్య ఖానలమరుద్భూవార్మయ స్యాశ్రయః

ఆనస్త సుతతైకరూపపరమస్వద్యోతబోధో విభు

రోఽయస్మింశ్చ పురత్రయం ప్రవిలయం సర్వోపి లోకో ౨యతే. ౨౦౪

వ్యా.-సను జీవా దాత్మనో జగ జ్ఞాయత ఇతి పశ్చమీ ఉపాదానే విహితా జనికర్తుః ప్రకృతి రి త్యుపాదాన స్యాపాదానత్వాత్ - కథం సచ్చిదానస్తస్య జీవాత్మనో ౨న్యతజడదుఃఖాత్మకజగత్పరిణా మ్యుపాదానత్వ మితి శక్ష్మాయాం జగద్వివర్తోపాదానం జీవాత్మేత్యుత్తర మాహ - సర్వస్యేతి. యః బ్రహ్మదిక్పటావధి ప్రాణవాగ్రతమయస్య ఖానలమరుద్భూవార్మయస్య పశ్చభూతాత్మకస్య అతఏవ

చరాచరస్య చేతనాచేతనాత్మకస్య యద్వా- చరా జజ్ఞమా అచరాః స్థావరాశ్చ
 యస్మిన్ తస్య తథోక్తస్య. యద్యపి బ్రహ్మదీతివిశేషణాదేవ చరసిద్ధౌ చరాచర
 స్వేతి విశేషణే చరశబ్దగ్రహణం వ్యర్థం తథాపి సజ్జగ్రహవిస్త రోక్తిన్యాయా దదో
 షణ్ణతి బోధ్యమ్. అథవా చరతీతి గచ్ఛతీతి చర మా చర త్యాగచ్ఛతీ త్యాచరం
 చరంచ తే దాచరం చరాచరం జన్మనాశవచిత్యర్థః. తస్య అస్యప్రత్యక్షాదిసిద్ధస్య
 సర్వస్య జగతో య ఆశ్రయః ఆధారః కల్పనాధిష్ఠానం భవతి సర్వస్వేవ రజ్జు రితి
 భావః. అధిష్ఠానస్య స్వరూప మాహ యః ఆనందః సతతైకరూపవరమస్వద్యోత
 బోధః సతతం సదా స్వేకరూపః ఆవిక్రియః పరమః స్వద్యోతః స్వప్రకాశశ్చ యో
 బోధ తైత్తిత్యం తద్రూపో నిభౌ ర్వాప్రకః భవతి. నను నా సౌ జగదధిష్ఠానం జగ
 తోఽత్ర లయాభానా దతలహ - యస్మింశ్చ యస్మిన్నేవ పురత్యయం దేహ
 త్యయం సర్వోపి లోకో జగచ్ఛ ప్రివిలయ మయతే ప్రపన్యతే. రజ్జువివ సర్వా
 భాన ఇతిభావః - నను యః పురత్యయే క్రిడతి శస్మిన్నేవ జీవే పురత్యయం కథం
 లీయతఇతిచే న్నాత్యానుపపత్తిః - బుద్ధ్యపాధివశా త్పురత్యయే క్రిడన్మపి జీవో
 వ్యాపకవేతి తత్ర పురత్యయలయోపపత్తేః - నచ జీవే జగల్లియతే జీవాదేవ
 జాయతఇత్యేత త్ప్రత్యక్షవిరుద్ధ మితి వాచ్యం. స్వప్నప్రత్యక్షసిద్ధత్వా దేతస్యా
 ర్థస్య స్వప్నేహి జీవేవ రథాదిసర్వప్రపంచోఽవిద్యయా కల్పితః. ప్రబోధేచ
 తత్రైవ లీయతఇతి. నచ స్వప్నేహి న జీవః ప్రపంచాధిష్ఠాన మితి వాచ్య మధిష్ఠా
 నాస్తర స్యాభావాత్. ఏవం స్వప్నప్రపంచస్వేవ జాగ్రత్ప్రపంచస్యాపి జీవోఽ
 ధిష్ఠాన మితి జీవాత్మనో జగద్వివర్తపాదానత్వసిద్ధిః.

౨౦౪

శ్లో॥ ప్రాణాః పంచదశేంద్రియాణి హృదయ మ్భూతాని పంచా ప్యమీ

లోకా స్సప్తచ భౌతికాశ్చ వివిధా అప్రాణినః ప్రాణినః

జాయంతే ప్రతికల్పమేవచ యతో జీవంతి యే నేశ్వరః

సర్వాత్మా పరమో మహా నణతర స్స బ్రహ్మతత్త్వ మ్పరమ్. - ౨౦౫

వ్యా.-త్వమ్మదార్థో నిరూపితః అథ తత్త్వదార్థం నిరూప్య వాక్యార్థమాహ-
 ప్రాణాఇతి. యతో యస్మా త్పరకాశాత్. పంచ ప్రాణాః దశేంద్రియాణి హృదయ
 మస్త్రకరణం పంచభూతాని అమీ సప్తలోకాశ్చ భూరాదయః. వివిధాః మర్త్య
 పశుపాషాణాదిభేదభిన్నా అప్రాణినః ప్రాణినశ్చ భౌతికాః భూతవికారాః.
 ప్రతికల్పం కల్పేకల్పేపి జాయంతే. చకారా ద్యస్మిన్నేవ లీయంతే లయంవినా
 ప్రతికల్పం పునఃపున ర్జన్మాయోగా త్తతప వా స్యార్థస్య సిద్ధిః. చకారస్తు

సిద్ధార్థబోధకపవ, యేనై వ జీవన్తి సః సర్వాత్మా సర్వస్వసూపః సర్వస్యా ప్యాత్మ భూత ఇతివా. పరమో మహా మహతోపి మహా. అణుతరః అణోర వ్యణీయా. ఈశ్వరః, మాయావచ్ఛిన్నచైతన్యలక్షణః పరమేశ్వరః, భవతి. సవ వేశ్వరః తత్త్వదవాచ్యం బ్రహ్మ భవతి. త్వమ్మరం త్వస్తు జీవన్త్విత్వర్థః. త ద్బ్రహ్మైవ భవనీతిశేషః. అనీతివా. అత్ర తద్బ్రహ్మ త్వమేవ భవతీతిశేషః. ఇత్య ప్యన్వయో గమ్యతే. జీవేశ్వరగా పుభావసి బ్రహ్మభీన్నావేవ బ్రహ్మణప వోపాధిద్వయవశేన జీవేశ్వరభావద్వయస్య ప్రాప్తత్వా ధ్వుటమతోపాధిద్వయేన ఘటాకాశమతాకాశభావద్వయస్యే వాకాశేన జీవేశ్వరయో స్వరూపస్య సచ్చి దానందరూపత్వా ద్బ్రహ్మణశ్చ తథాత్వా దితి కృత్వా బ్రహ్మాత్మనా జీవేశ్వర యోర వ్యభేదపవ. తస్మా జీవేశ్వరపదవాచ్య మేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతి సిద్ధాంతః. స్యాదేతత్. కిం నిర్విశేషం బ్రహ్మ జగత్కారణం కిం వేశ్వరభావా పన్న మధవా వభావాపన్నమితి. నాద్యః నిర్విశేషస్య తస్య జగత్కారణత్వా భావాత్. న ద్వితీయః. “పురత్రయే కీడ్వతి యస్తు జీవ స్తతస్తు జాతం సకలం విచిత్రం” మితిశ్రుతేః. న తృతీయః. “తత్సృష్ట్యా తదేవానప్రావిశ”దితి శ్రుత్యా సృష్ట్యనంతరమే వేశ్వరస్య జీవభావః ప్రాప్త ఇతి కథం జీవస్య సృష్టిహేతుత్వమ్, అనేన జీవే నాత్మనానప్రావిశ్యేతిహి శ్రుత్యనంతరమపి. ఇతి. అతోచ్యతే. నిర్విశేష బ్రహ్మ మాయాకర్తృక జగదధ్యాసాధిస్తానత్వా జ్జగత్కారణం భవత్వేన మాయయా నిర్విశేషమపి బ్రహ్మ జగదాకారేణ పరిణతమివ భవతీతివా జగ త్కారణం బ్రహ్మ భవతి. న చైవం జీవే జగ త్కల్పిత మితి వాక్యవిరోధః. జీవ బ్రహ్మణో రభేదాత్. నచ జీవభావ మనాపన్నే బ్రహ్మణి కల్పితం జగ దిత్యస్య. జీవభావ మాపన్నే కల్పిత మిత్యస్యచ వ్యాఘాత ఇతి వాచ్యం. సదైకరూ పస్య బ్రహ్మణో భావాంతరప్రాప్త్యయోగాత్ - భావా ద్భావాంతరం గచ్ఛే ద్యది బ్రహ్మ త త్వసత్యమేవ స్యా ధ్వుటభావా త్కపాలభావం గచ్ఛన్నివ ఘటః. నచ బ్రహ్మభావ మవిహాయైవ జీవభావం ప్రపద్యతే బ్రహ్మ యథా మృద్యావ మవిహాయైవ ఘటభావం ప్రపద్యతే మృదితి నానిత్యత్వదోషప్రసజ్గ ఇతి వాచ్యం - మృత్పిణ్డః పిణ్డభావం విహాయైవ ఘటభావం ప్రపద్యత ఇతి దృష్టాంతాసిద్ధేః. నచ పిణ్డస్యా స్త్యనిత్యత్వం మృద్భివ్యస్య నాస్తి తద్ధి మృద్భి వ్యత్వ మవిహాయైవ పిణ్డభావాదికం గచ్ఛతీతి వాచ్యం. చూర్ణపుష్కస్యేవ పిణ్డభావా పత్తి ర్నతు మృద్భివ్యస్యేతి. యది చూర్ణపుష్కాదిరిక్తం నాస్తి మృద్భివ్య మితి బ్రూషే, తర్హి ప్రాప్తమేవ మృదోభావా ద్భావాంతరమ్ - కిణ్ఠాచనం పరిణ

మమాణం వస్తు వికార్యేవ స్యాత్ - బ్రహ్మ చావికారీతి ప్రసిద్ధం. తస్మాన్నాస్తి బ్రహ్మణో జీవభావప్రాప్తిః. ఏతే నేత్యర్థభావప్రాప్తిరపి పరాస్తా - న చాదికృత సైవ బ్రహ్మణోఽస్తాకరణపరిచ్ఛేదవశా జీవభావః ప్రాప్త ఇతి వాచ్య మపరిచ్ఛేద్యస్య నిరవయవస్య బ్రహ్మణః పరిచ్ఛేదాయోగాత్ - నాప్యస్తాకరణవచ్ఛేదవశా దితి వాచ్య మనవచ్ఛేద్యత్వా ద్బ్రహ్మణః. యది బ్రహ్మణోఽన్యద్యస్తు కిచ్చ తస్య తే నాన్య భవే దవచ్ఛేదః నతు తదస్తి “నేహ నానాఽస్తీతి” ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మేతి చ శ్రుతేః. ఏతేన ప్రతిఫలనవశా జీవత్వ మిత్వ స్యపాస్త ముపాధేరే వాభావాత్ - నను పరమార్థతో భవతు బ్రహ్మణో జీవేత్వరజగ ద్భావాసిద్ధిః. వ్యవహారతస్తు తత్సిద్ధి రస్త్యేవ - వ్యావహారికాస్తాకరణాద్యుపాధి సత్త్వాదితిచే త్తర్హి నిర్విశేషే బ్రహ్మణి మాయా స్వకార్యేణాన హాధ్యస్తేతి మాయ యానహ సర్వస్య జగతః కారణం నిర్విశేషం బ్రహ్మ మాయావచ్ఛిన్నే బ్రహ్మణీశ్వ రాఖ్యే మాయాకార్యం జగ దధ్యస్తం నతుమాయా, అస్తాకరణవచ్ఛిన్నే బ్రహ్మ ణి జీవాఖ్యేతు మాయాస్తాకరణాతిరిక్తం సర్వం జగ దధ్యస్తం, నతు మా యాస్తాకరణే ఇతి విభాగా త్పక్షత్రయస్యాపి సిద్ధిః. యద్వా నిర్విశేషం బ్రహ్మ న జగ త్కారణం నిర్విశేషత్వాదేవ “న తస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే” ఇతి శ్రుతేః. పరమార్థదశాయామేవ బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వా త్తదానీం జగత ఏవాభావాచ్చ. మాయావచ్ఛిన్న మిశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మైవ జగత్కారణం జగత ఉపాదానత్వా నిమిత్తత్వాచ్చ. “తదైతత్ సచ్చత్య చ్చాభవ” దితి శ్రుతేః. అస్తాకరణవచ్ఛిన్నం జీవాఖ్యం బ్రహ్మతు జగత్కల్పనాధిష్ఠా నత్వా జ్జగత్కారణ మస్తాకరణవచ్ఛిన్నేహి జీవే జాగరప్రపంచః కల్పిత ఈశ్వరేణ స్వప్నప్రపంచవదితి. అతఏవ మనోమయః ప్రపంచ ఇతి ప్రఘోషః మనస సత్త్వే ప్రపంచసత్త్వం తదభావే తదభావశ్చ. య దీశ్వరవప్రపంచాధిష్ఠా నం స్యా త్తర్హి సుషుప్తావపి తదుపలమ్భ స్సాదితి. నచ జీవే కల్పితశ్చేత్ప్రపంచ స్వప్నవ త్తర్హాస్తరవప స్యాదితి వాచ్యం, స్వప్నే ఆస్తరస్యాపి ప్రపంచస్య బహిర్వ దవభాసమానత్వా దేవం జాగ్రత్ప్రపంచం. అథవా ఈశ్వరవప జగదభ్యా సాధిష్ఠానం జీవవప జగత ఉపాదానం నిమిత్తంచ స్వజ్ఞానకర్మభ్యాం జీవవప జగ త్ప్రజీతీతి సప్తాన్న బ్రాహ్మణాత్. జీవావచ్ఛేదకాస్తాకరణసైవ జగద్రూపేణ పరిణతత్వాచ్చ. ఏవం జీవే నేత్యరే జగతః కల్పితత్వాదేవ బహి ర్జగత ఉపలమ్భః, ప్రతిజీవం ప్రపంచభేదః, ఏకస్మిన్ జీవే ముక్తేపి బద్ధ స్యాన్యస్య ప్రపంచసత్త్వ

మిత్యాద్యుపపత్తిః, సర్వే కృమీ పక్షాః ప్రాచాం గ్రీష్ఠేషు స్థితాః. నచ కఃపక్ష
స్సత్య ఇతి వాచ్యం. వ్యవహారకల్పితత్వేన సర్వేషాం పక్షాణా మసత్యత్వాత్.
ఏకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మ స ది త్యయంహి సత్యః పక్షః, న చానేకపక్షకల్పనం
ప్రతిపత్త్యక్షేణావహ మితివాచ్యం. 'యయా యయా భవే త్పుంసాం పుతృత్పత్తిః
ప్రత్యగత్కని, సా పైవ ప్రక్రియా జ్ఞేయా సాధ్వీ సా చానవస్థి' తేతివార్తికాత్. ప్రతి
పత్తప్రతిపత్తిసాకర్యా యైవామీ నానాపక్షాః కల్పితాః. కిచ్చ యద్యేక ఏవ
పక్షః కల్పిత స్సాన్యత్త్వీ స సత్య ఇత్యేవ ప్రతీయా త్ప్రతిపత్తా, నతు తత్ర
మిథ్యాబుద్ధి రుదీయా దతః ప్రవృత్తమిథ్యాత్వసిద్ధయే బహవః పక్షాః కల్పితాః.
తాశ్చ కల్పనా సుహేతుక్య ఏవ. కథమ్? ఉచ్యతే. జీవాదృష్టకామావిద్యాది
ప్రాయుక్తత్వా త్ప్రవృత్తస్య జీవకారణకత్వ ముపపన్నమ్. నానావిధసన్నివేశ విశి
ష్టస్య మనసాపి తర్కయితు మశక్యస్య జగత స్సర్వజ్ఞసర్వశ క్షీర్వరకారణకత్వం
చోపపన్నమ్. నిరధిష్ఠానవిభ్రమాసిద్ధే రధ్యస్తప్రవృత్తస్య బ్రహ్మకారణకత్వం
చోపపన్నం. తస్మా జ్ఞేయమావ స్యాత్మనో భోగావవర్గార్థం సర్వజ్ఞ సర్వశక్తి రీశ్వరః
జీవాదృష్టాదిసహకృతయా మాయయా బ్రహ్మణి జగ త్కల్పయతీతి సమీచీనః
పథాః.

అంగీ

శ్లో! జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తివిశ్వకవిరాడాదిప్రవృత్తం సమం
యన్నిత్య మ్ప్రతిభాసయత్యపి న య ద్వస్త్యస్తరం భాసయేత్
తత్రేజోమయ మద్వితీయ మమృతం సత్యం పరం కేవలం
బ్రహ్మైవాహమితి ప్రపద్య పురుషో బ్రహ్మై స్సమై ర్ముచ్యతే. ౨౮౬

వ్యా.-ఏవం తత్త్వమసీతి గురుణోపదిష్టే సతి తత శ్శిష్య ఏవం మననం
కుర్యా త్తత్సాక్షాత్కారాయేత్యాహ - జాగ్రదితి. యత్ సమం సర్వం సమం
యథాతథేతివా- జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తివిశ్వకవిరాడాది ప్రవృత్తం జాగ్రత్స్వప్నసుషు
ప్తయోఽవస్థాః విశ్వ ఏవ విశ్వకః విరా డైవశాసరః ఆదిశబ్దాత్ తైజసప్రాజ్ఞయోః
హిరణ్యగర్భావ్యాకృతయోశ్చ గ్రహణం, ప్రవృత్తజ్ఞేన భోగ్యవర్గగ్రహణమ్.
ఆదియుక్తః ప్రవృత్త ఇతిశాకపార్థివాదిసమాసః. యద్వా ఆదిశబ్దా దేవ భోగ్య
వర్గస్యాపి గ్రహణం జాగ్రదాదిరూపః ప్రవృత్తః, తం తథోక్త మితి నిత్యం సర్వ
దాపి ప్రతిభాసయతి. వస్త్యస్తర మన్యద్వస్తు కర్తృ యత్ కర్మ న భాసయేత్.
తత్ తేజోమయం చిద్రూపం. సర్వావభాసకస్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూప మిత్యేతా
వతా ఫలితార్థః. సత్యం త్రికాలాబాధ్య మమృత మ్మరణరహిత మనస్త మిత్యే

తత్. ఏతేన సత్యం జ్ఞాన మనంత మితిసిద్ధమ్. పరం కేవల మద్వితీయం సజాతీయ విజాతీయస్వగతభేదరహిత మేకమే వాద్వితీయ మితిసిద్ధమ్. బ్రహ్మైవాహమస్మి ఇతిప్రపద్య మననా ద్జ్ఞాత్వా పురుషో విద్వాత్ సమై ససర్వై ర్బద్ధై ర్మచ్యతే. నను సత్యం జ్ఞాన మనంత మేక మేవాద్వితీయం చ యద్బ్రహ్మ తదహ మేవేతి కథ మ్మననా త్సిద్ధ్యే దితిచే దుచ్యతే. మయా జాగ్రదాద్యవస్థావర్గః తద్గోచర స్థూలప్రవివిక్తానన్తాఖ్యభోగ్యవర్గశ్చ ప్రతిభాస్యతే. తద్ద్రష్టృత్వా న్మమ విశ్వా దయో భోక్తార శ్రుయః విరాడాదయ శ్రుయశ్చ మయై వావభాస్యంతే. తద్ద్రష్టృత్వా న్మమ.మాస్తు స కోఽపి భాసయతి. జ్ఞాతు ర్మమ జ్ఞేయత్వాసమ్భవాత్. 'తస్మా ద్జ్ఞానస్వరూపోఽహం బ్రహ్మచ జ్ఞానస్వరూపమే' వేతిశ్మాయతే. అతో బ్రహ్మైవాహమితి. ౨౮౬

శ్లో॥ ప్రత్యక్షీకృత తత్త్వమర్థపరమానందప్రకాశః పుమాన్
ప్రత్యేతీతి య దస్తి భోగ్యమపి యో భోక్తా చ భోగశ్చ యః
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు త్రిషు పదే శ్చస్మా త్సమస్మా దహం
భిన్న శ్చిన్నయ ఈశ్వర సుఖమయ సాక్షీ పరాత్మా శివః ౨౮౭

వ్యా.- బ్రహ్మజ్ఞ స్వానుభవం దర్శయతి శ్లోకచతుష్టయేన. ప్రత్యక్షీ కృతతత్త్వమర్థపరమానందప్రకాశః. ప్రత్యక్షీకృత అజ్ఞానా నప్రత్యక్షస్వేవ స్థితస్య జ్ఞానా త్పునః ప్రత్యక్షత్వా దభూతతద్భావే చ్చిః. అప్రత్యక్షః ప్రత్యక్ష స్సమృద్యమానః కృతః ప్రత్యక్షీకృత ఇతి తత్త్వమర్థః తత్త్వ మ్మదద్వయాభిధేయభూతః పరమానందప్రకాశః పరమానందాభిన్నః ప్రకాశో జ్ఞానం. బ్రహ్మేతి యావత్ యేనస తథోక్తః. యద్వా ప్రత్యక్షీకృతో తత్త్వ మర్థా పరమానందప్రకాశౌ యేనస తథోక్తః పరమానందరూప ఈశ్వర స్తత్ప్ర దార్థః జ్ఞానస్వరూపో జీవ స్త్వమ్మదార్థశ్చే త్యుభౌ యేన ప్రత్యక్షీకృతో బ్రహ్మ భేదేన సాక్షాత్కృతో సత్తత్త్వః, భోగ్యత్వా దీశ్వరస్య పరమానందత్వం భోక్తృ త్వా జ్ఞేవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వ మిత్యేకస్వైవతస్యస్య భోగ్యత్వోపాధినా అనన్తమయేశ్వరత్వం భోక్తృత్వోపాధినా విజ్ఞానమయ జీవత్వం చేతిభావః. పుమాన్ విద్వాత్ ఇతి వక్ష్యమాణవిధయా ప్రత్యేతి జానాతి ఇతిశబ్దార్థమేవాహ. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిషు తత్ప్రభోజ్ఞకేషితత్త్వః, త్రిషు పదేషు స్థానేషు దశాస్వితీయా వత్. య ద్భోగ్య మస్తి యశ్చ భోక్తాఽస్తి యశ్చ భోగోఽస్తి అస్మా త్సమస్మా

త్సర్వస్మాదపి భిన్నః. తత్ర హేతు మాహ చిన్మయఇతి. త త్సర్వస్తు జడం భా
స్యత్వా దితిభావః. చిన్మయత్వే హేతు మాహ-సాక్షీతి. సాక్షా త్పశ్యతీతి సాక్షీ
సర్వావభాసక ఇత్యర్థః. ఈశ్వరేణ జీవోపి భాస్యతఇత్యత్రాహ - ఈశ్వరఇతి.
యద్వా జీవోఽప్యన్యేన భాస్యతఇత్యత్రాహ - ఈశ్వరఇతి. స్వతంత్ర ఇత్యర్థః.
స్వతంత్ర స్వాన్యవభాస్యత్వాయోగా దితిభావః. భిన్నత్వే హేత్వంతర మాహ-
సుఖమయఇతి ఆనందరూపఇత్యర్థః, సర్వస్తు దుఃఖమేవేతిభావః, యద్వా జీవస్య కథ
మిశ్వరత్వ మిశ్వరో హ్యనందమయ ఇత్యత్రాహ - సుఖమయఇతి - ఏవం జ్ఞానానంద
రూపత్వాదేవ శివః మజ్జలస్వరూపః. న స్వేపంవిధః పరమాత్మైవ న జీవ ఇత్య
తత్రాహ - పరాత్మేతి. యద్వా-ఏవంవిధత్వాదేవ జీవః పరమాత్మే త్యత్రాహ. పరా
త్మేతి. దేహాత్మాద్యపేక్షయా పరమత్వ మాత్మనోఽస్య స్వాభావికాత్మత్వా
ద్దేహాదయోహి భ్రాంతివశా దనాత్మానోఽ ప్యత్యంత్యం ప్రతిపన్నా ఇ త్యవ
రాత్మానవేవ. అహం భవామి అత్ర శివః పరాత్మా ఈశ్వర ఇతి శబ్దత్రయే అన్య
తమో విశేషీకరణీయః. మయాతు పరాత్మా విశేషీకృతః. ౨౦౭

శ్లో॥ మత్తో జాత మిదం జగ త్స్థిత మిదం మయ్యేవ లీయేతవా
మయ్యేవేద మత స్త దద్వయ మహం బ్రహ్మైవ సర్వాత్మకమ్
యోఽణీయా నణుతో మహంశ్చ మహతోఽనాదిశ్చ తేజోమయః
సర్వేశః పురుష శ్చివ సకలవి త్సోఽహ స్తథాఽహంశ్చ సః. ౨౦౮

వ్యా.-నను సర్వస్మా ద్భిన్నవేవ జీవః నతు సర్వాత్మకం బ్రహ్మైవైవ
అహ-ఇదం జగత్ మత్త సృకాశాదేవ జాత మిద మ్మయ్యేవ స్థిత మిద మ్మయ్యేవ
లీయేత ప్రయే ఇతిభావః. అతో హేతోః. సర్వాత్మకం త త్ప్రసిద్ధ మవి
దుషాం పరోక్ష మితివా అద్వయం బ్రహ్మ అహమేవ - బ్రహ్మైవాహమితివా
అహం బ్రహ్మైవేతివా అహమేవ బ్రహ్మైవైవ వా ఽన్వయాః. న స్వేపం బ్రహ్మైవ
త్వం న పున రీశ్వర ఇత్యత్రాహ - యః అణుతోఽణీయా మహంశ్చ మహా -
అస్తర్బహి సర్వం జగ దభివ్యాప్య స్థితత్వా దితిభావః - అనాదిః తేజోమయ
శ్చిన్మయః సకలవి త్సర్వజ్ఞః సర్వేశః సర్వనియంతా శివః మజ్జలస్వరూపః పురుషః
సోఽహమేవ భవతి. తథా అహం సచ ఏవ భవామి నతు మత్తోఽన్య ఈశ్వర
ఇ త్యభిప్రాయః. ౨౦౯

శ్లో॥ నో పాణీ మమ చాదదామి సకలం పాదౌ న గచ్ఛా మ్యహం
నో కర్ణౌ సకలం శృణోమి న దృశౌ పశ్యా మ్యహం శ్చాఖిలమ్

నో స్వాంతం సకలం మనోమి న మతి స్సర్వం విజానా మ్యహం
 తస్మా దద్భుతశక్తి రస్మి మమ నో వేత్తాఽస్యహం చి త్స్వయమ్. ౨౦౯
 వ్యా.-నను కరణానధీనసర్వవిషయజ్ఞాన ఈశ్వర స్తత్రాహ. మమ పాణీ నో
 నస్తః సకలం చాదదామి. మమ పాదౌ నస్తః, అహం గచ్ఛామి. మమ కర్ణౌ
 నోస్తః, అహం సకలం శృణోమి. మమ దృశౌ నస్తః, అహం మఖిలంచ పశ్యామి.
 సర్వత్ర పాణ్యాద్యధిష్ఠాననిషేధేన తదధిష్ఠేయేంద్రియనిషేధోపి సిద్ధఇతి బోధ్యమ్.
 మమ స్వాంతం మనో నో నాస్తి, సకలం మనోమి. మమ మతి ర్భుద్ధిర్నాస్తి, సర్వ
 మహం విజానామి, తస్మా దహ మద్భుతశక్తి రస్మి. మమ వేత్తా నో అస్తి, అహం
 స్వయం కేవలం చిత్ జ్ఞానస్వరూపః. తస్మాదేవ జ్ఞానస్య జ్ఞాతా నాస్తి; జ్ఞేయంహి
 లోకే జ్ఞాతా జానాతి, సతుజ్ఞానం. తథా జ్ఞానస్యాపి జ్ఞేయత్వావత్తా వనవస్థాదిదో
 షపరినశ్నాత్. ఏవం చిదూపస్య వేత్తు రేకత్వాదేవ “నాన్యోఽతోఽస్తి దృష్టేతి”
 శ్రిత్యా దృష్టృస్సరనిషేధః కృతః. తస్మా త్కరణానధీనసర్వవిషయజ్ఞానత్వా
 ద్విద్వా న్నివ ఈశ్వర ఏవేతి భావః. ౨౦౯

శ్లో॥ పాణి ణ్యపాణిచ సర్వ మేత దహమే వాహంహి సర్వాత్మకో

వేద్యశ్చా వ్యహమేవ సర్వనిగమై ర్వేదాంతకృ ద్వేదవిత్

నో పుణ్య మ్మమ నాస్తి పాపమపి నో నాశో న జన్మవ్యయా

నో దేహేంద్రియబుద్ధయౌ న ధరణి ర్నామ్యుగ్ని వాతా న ఖమ్. ౨౧౦

వ్యా.-సవ్యేశ్వర సర్వాత్మకః “విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన
 స్థితోజగ” దితి భగవద్వచనాత్తత్రాహ. ఏతత్ పాణి అపాణిచ సర్వం జగ దహ
 రహసి. తస్మా దహమేవ సర్వాత్మకః హి యస్మాదితివా నను “వేదైశ్చ సర్వై
 మేవమేవ వేద్యో వేదాంతకృ ద్వేదవిదేవ చాహ” మితి గీతావచనా ద్వేదవేద్య
 త్వాదిగుణవిశిష్ట శ్రీకృష్ణవ వేశ్వర ఇత్యత్రాహ. అపిచ కిచ్చ అహమేవ సర్వ
 నిగమై ర్వేద్యః వేదాంతకృ త్పూర్వకల్పే స్థితానాం కల్పాన్తే నష్టానాంచ వేదా
 నా మస్మిన్ కల్పే పునః ప్రవర్తయితా చాహమేవ. వేదవి చ్ఛాహమేవ. నను
 పుణ్యపాపపరతన్త్రస్య కథ మిశ్వరత్వం తత్రాహ. మమ పుణ్యం నో నాస్తి
 మమ పాపమపి నాస్తి. నను జన్మమరణాదినంసారవతః కథ మిశ్వరత్వ
 స్తత్రాహ. మమ నాశో నో నాస్తి. మమ జన్మవ్యయా నస్తః. ఉపలక్షణం
 వృద్ధ్యాది భావవికారత్రయ స్వేదమ్. నను సశరీరస్య కథ మిశ్వరత్వ
 స్తత్రాహ. మమ దేహేంద్రియబుద్ధయః కార్యకరణసజ్ఘాత ఇత్యేతత్, నో

స నన్తి. కస్మా ద్దేహాదయో ననన్తి శక్జ్జాయాం దేహాదిహేతుభూత
 పశ్చుకాభావా దిత్యుత్తర మాహ. మమ ధరణిర్నాస్తి, అగ్న్యమ్బువాతా మమ
 ననన్తి, ఖం గగనం మమ నాస్తి. ఏవం దేహాదిషు మమకారవిపేధేనా హక్ష్మర
 నిషేధోపి సిద్ధః. యస్య దేహాదిషు మమకారవిపేధా నాస్తి కుతః పున స్తస్య తే
 ష్వహమ్బుద్ధి రితి కైముత్యన్యాయాత్ - తథాచ “నాహం దేహో నేన్ద్రియాణ్యస్త
 రజ్జో నాహక్ష్మరః పాణివర్గో న బుద్ధి రితి- నేతినేతీ త్యేష ఆదేశ ఇతి శ్రుతిసిద్ధ
 నిషేధవిధియా బోధసియో య ఆత్మా సోహమేవేతి ప్రత్యస్తమితసర్వవిశేషం
 బ్రహ్మైవ జీవ ఇతి సిద్ధమ్-స్వాదేతత్. నచ నిర్విశేషస్య బ్రహ్మాణివ మాయయా
 జీవభూతత్వా జ్ఞేవస్య వస్తుతః నిర్విశేషబ్రహ్మత్వమేవే త్యస్తు విదుషో నిర్విశేషం
 బ్రహ్మైవాహమితి ప్రత్యయః, ప్రమా, అహ మిశ్వర ఇతి ప్రత్యయస్తు భిమవివ.
 కిం జీవః పరమార్థత ఈశ్వర ఉత వ్యవహారతః. నాద్యః. పరమార్థత ఈశ్వ
 రప్రైవాభావాత్. నాన్త్యః. వ్యవహారదశాయాం జీవేశ్వరయో ర్హస్తిమశక
 యోరివ మహ ద స్త్యస్తర మితి తావత్ప్రయాభిభూతః పరతన్త్రః ప్రాప్తదుఃఖా
 పనోదనాక్షమః అప్రాప్తసుఖప్రాప్త్యక్షమః పుణ్యాపాపవశాజ్జన్మమరణప్రవాహ
 ప్రతివన్నః స్వాభీష్ట దేహాదిగ్రహణానమర్థః స్వానభీష్ట దేహాదిఽఽత్యాగాశక్తః
 కిచ్చిద్భ్యః స్వల్పశక్తి రిత్యాదిహేయగుణో జీవః క్వ? తావత్ప్రయాసభిభూతః
 స్వతన్త్రః నిర్దుఃఖః పరిపూర్ణసుఖః పుణ్యాపాపరహితః జన్మాదిరహితః లీలయా
 స్వేష్టం దేవాదిశరీరంధర్తుం త్యక్తుంచ సమర్థః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిరిత్యాద్యనన్తకల్యాణ
 గుణమహోదధి రీశ్వరః క్వ? తస్మా ద్విదుష స్పృశ్మి స్మీశ్వరజ్ఞాన మ్భిమవివే
 త్యనర్థావహమేవేతి. అతోచ్యతే-కి మవిద్యద్వ్యవహారాజ్జీవేశ్వరభేదం స్థావయసి
 ఉత విద్యద్వ్యవహారాత్. ఆద్యే చార్వాకాదివ్యవహారా జ్జీవేశ్వరయోరే వా
 భావా త్కథం తద్భేదసిద్ధిః? ద్వితీయే విద్యద్వప్త్యా జీవాతిరిక్తేశ్వరాభావా
 త్కథం జీవేశ్వరభేదసిద్ధిః, నచ తార్కికాదివిద్యద్వప్త్యా జీవాతిరిక్తేశ్వరసత్త్వా త్త
 త్సిద్ధి రితి వాచ్యం; తార్కికాదీనాం భ్రాన్తత్వాన్న విద్యత్త్వ మితి. నచ లోక
 ప్రసిద్ధభేదవాదిన స్తార్కికాదయో న భ్రాన్తాః, అప్రసిద్ధాభేదవాద్యేవ భ్రాన్త ఇతి
 వాచ్యం, శ్రుతిప్రసిద్ధత్వా దభేదవాదస్య. నచ శ్రుతిశతోదితమపి ప్రత్యక్షవిరుద్ధ
 మర్థం కథం వయ మభ్యుపగచ్ఛేమేతి వాచ్యం, ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపి సూర్యగ్రహ
 ణస్య - న సూర్యస్య గ్రహణ మస్తి కిన్తు తత్సంయు క్తచన్ద్రస్యైవేతి - జ్యోతిశ్శాస్త్రా
 దపలప్యమానత్వా ద్విద్యద్విభిః, అభ్రా భావతినతి ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపి చన్ద్రధావన

స్వాపలవ్యమానత్వాత్, తస్మా దాగమేన ప్రత్యక్షస్య బాధవవ. నచ భ్రమ ప్రత్యక్షస్యైవ బాధః, నతు ప్రమాయా ఇతివాచ్య, మిదం ప్రత్యక్షం భ్రమ ఇదం ప్రత్యక్షం ప్రమేతి నిర్ణేతు మాగమంవినా దుష్కరత్వాత్. ఆగమవిరుద్ధం ప్రత్యక్షం భ్రమవవ, ఆగమస్య భ్రమప్రమాదాదిదోషరహితసర్వజ్ఞేశ్వరప్రణీతత్వస్య సర్వాస్తికసమ్మతత్వాత్. అథాపి యద్యాగమా త్ప్రత్యక్షమేన జ్యేష్ఠత్వా త్ప్రబల మిత్యభినివేశ స్వయా న త్యజ్యతే, త ర్హ్యభ్యుపగమ్య బ్రూమః. కిం సర్వా స్వవస్థాను జీవేశ్వరభేదః ప్రత్యక్ష ఉత కానుచిదేవ? ఆద్యే సుషుప్తి మృతిమూర్ఛాదిషు తత్ప్రత్యక్షవసంజ్ఞః, ద్వితీయే సుషుప్త్యాది వ్యదృశ్యమాన స్స భేదః మిత్యైవ భవేత్, సత్యత్వే భేదస్య సర్వకాలేషు సర్వా స్వవస్థానుచ వర్తమానత్వావత్తే. న చైవం జాగరస్వప్నయో ర్విద్యమానస్య భేదస్య సుషుప్త్యాది వ్యవిద్యమానత్వేన యథా మిథ్యాత్వం తథా సుషుప్త్యాదిషు విద్యమాన స్వాభేదస్య జాగరస్వప్నయో రవిద్యమానత్వా నిర్మాతృత్వమేవేతి వాచ్యం, శ్రుత్య సుగృహీతత్వా దభేదవాదస్య, శ్రుతిదూషితత్వాచ్చ భేదవాదస్య. నచ మిథ్యా భూతస్య భేదస్య జాగరాదావపి కథ ముపలబ్ధ ఇతి వాచ్యం - యథా మిథ్యా భూతస్య మృతపితృపితామహాదే రుపలబ్ధా భవతి స్వప్నే తద్వదితి. ఏవ ముప లభ్యమానత్వాదేవహి భేదస్య మిథ్యాత్వం రజ్జుసర్పవదితి, నను కి మభేద ఉపలభ్యతే ఉత న? ఆద్యే అభేదస్యాపి మిథ్యాత్వం ప్రాప్తం ద్వితీయే అభేదస్యై వాసిద్ధి శ్చశక్య జ్ఞవ దితిచే నై వమ్ భేద స్వానుపలబ్ధా దభేదసిద్ధి రితి. నను యేన భేదో నోపలబ్ధః తస్య భేదాభావస్యచ సత్త్వా త్కథమభేదసిద్ధి రితిచే నై వమ్, అభావస్య భావపదార్థత్వాభావాత్. నను కి మభేదః పరమార్థతోఽస్తి ఉత వ్యవహారతః? ఆద్య ఇష్టవవ ద్వితీయ స్వయం క్తః సత్త్వా ద్భేదస్యేతిచే నై వమ్, రజ్జుసర్పప్రతిభాసనమయేపి రజ్జు ర్యథాఽస్తి తథా ద్వైతప్రతీతిసమయే ప్యద్వైత మస్త్యేవ, అద్వైత స్వాత్మనః కాలత్రయవ్యాపిత్యా దద్వైతేవ ద్వైతస్య కల్పితత్వా న్మాయయేతి. అతవవ రజ్జౌ ప్రతీయమాన సర్ప ఇ వాద్వైతే ప్రతీయమాన మిదం ద్వైతం మిథ్యే త్యు ధ్భవ్యతే శ్రుతిభిః, త త్సత్య మతోఽన్య దార్త మిత్యాదిభిః. నను యావద్వ్యవ హారం బ్రహ్మ ణ్యైవైతే జీవేశ్వరజగద్భేదః కల్పితఇతి కథం జీవేశ్వరాభేద ఇతి చే దుచ్యతే, అవిద్యాదశాయామేవ తద్భేదో నతు విద్యాదశాయా మితి, “దూర మేతే విపరీతే విఘాతీ అవిద్యా యాచ విద్యేతి” శ్రుతే. అవిద్యాయాం వర్తమానా శ్చార్వాకాదయో నాస్తికా స్థాగ్నికాదయ ఆస్తికాశ్చ పశ్యన్తు

నామ భేదం. కథం విద్యాదశాయాం వర్తమానోపి భేదం పశ్యేత్. అథ కా
 నామావిద్యాదశా కాపున ర్విద్యాదశేతిచేదుచ్యతే, అతస్మిన్ సద్బుద్ధి రధ్యానః
 తద్దేతు రజ్ఞాన మవిద్యా, తయా పరిమోహితో మూఢో యస్యాం దశాయాం
 స్థూలోఽహం కాణోఽహం సుఖ్యహం దుఃఖ్యహం మజ్జోఽహం మితి ప్రత్యేతి సా
 అవిద్యాదశా. ఆత్మానాత్మవివేకజన్య “మహం బ్రహ్మస్మితి” జ్ఞానం విద్యా, తయా
 నిర్దుతమోహో యస్యాం దశాయాం శ్లోకచతుష్టయోక్తరీత్యా ప్రత్యేతి సా
 విద్యాదశేతి. తస్మా దవిద్యాదశాయామేవ జీవేశ్వరభేదస్య చాచితార్థ్యమ్. తదైవ
 జీవస్య సంసారిత్యాత్. నను ఆత్మానాత్మనో స్తద్ధర్మాణా ఇచ్చితరేతరాధ్యాసా
 త్తాపత్రయాభిభూతత్వాదికం భవతు నామ జీవ స్యావిద్యాయాం - విద్యాయా
 మ్మున స్తదధ్యాసాభావా ద్భవతు సచ్చిదానందబ్రహ్మత్వం కథమ్మున రీశ్వరత్వ
 మితిచేదుచ్యతే. య సార్వభౌమవ జాత సు కిం మణ్డలాధిపతి ర్నభవేత్?
 యస్సర్వాత్మకబ్రహ్మభావం ప్రాప్త సు కి మిశ్వరాత్మత్వం నప్రాప్నుయాత్?
 బ్రహ్మణ ఏకదేశేహి జీవేశ్వరప్రసాదా అధ్యస్తాః తస్మాన్ య చైతన్యం
 మాయాయా మస్తి యచ్చ సమష్ట్య స్తకరణే యచ్చ సమష్టిస్థూలే యచ్చ వ్యప్త్య స్తః
 కరణేషు యచ్చ వ్యష్టిస్థూలేషు తచైతన్య మిశ్వరాఖ్యం హిరణ్యగర్భాఖ్యం విరా
 డాఖ్యం జీవాఖ్యం దేవాద్యాఖ్యం చాహమేవేతి పశ్యేదేవ బుధః అహంబ్రహ్మస్మితి
 కృతప్రత్యగభిన్నబ్రహ్మత్వసాక్షాత్కారః చైతన్యరూపత్వా త్రస్యేతి కృత్వా విదు
 షోఽహమేవేశ్వరఇతి జ్ఞానం ప్రమేవ. యదుక్తం తాపత్రయాదిదోషవాక్ జీవః
 క్వ, కల్యాణగుణవా నీశ్వరః క్వేతి త దయుక్తం, చైతన్యమాత్రే జీవే ఈశ్వరేవా
 గుణదోషాయోగాత్, జీవే ప్రదర్శితానాం దోషాణాం సర్వేషామపి జీవోపాధి
 భూతసజ్ఞాతగతత్వాత్, ఈశ్వరే ప్రదర్శితానాం గుణానా మిశ్వరోపాధిభూత
 సజ్ఞాతగతత్వాచ్చ. తథాహి, కార్యకరణసజ్ఞాతే శీతోష్ణరోగదుఃఖాదినాఽఽక్ర
 న్తేనతి తత్తదాత్మ్యాధ్యాసా నూఢ శీతోష్ణాదిక మాత్మని పశ్యతి యథా శరీరే
 జాతే జీర్ణే మృతేచ షివో జాతో జీర్ణో మృత ఇతి ప్రత్యేతి మూఢః తద్వత్.
 ఏవం సజ్ఞాతగతమేవ పారతన్య్రీకిచ్ఛిద్వత్వాదికమ ప్యాత్మని పశ్యతి మూఢః,
 తథా శ్రీకృష్ణశరీరాదినసజ్ఞాతగతమేవ స్వాతన్య్రీనర్వజ్ఞత్వాదికం శ్రీకృష్ణశరీ
 రావచ్ఛిన్నే ఆత్మని పశ్యతి మూఢః. ఆత్మాతు సర్వ త్రైకవేద సర్వావభాసకః
 స్వతన్య్రీః సర్వవ్యాపకః పరమానందచిద్రూప ఇతి న భేదావకాశః. ౨౯౦

శ్లో॥ జ్ఞాత్వైవం పరమాత్మరూప మమలం స్వాత్మాన మే వాద్యయం
విద్వాన్ సర్వగుహాశయంచ వికలం త్రైలోక్యసాక్షిప్రభమ్
భావాభావవివర్జితం పరశివం శుద్ధం సమస్మా త్పురం
యాత్యే వాక్షర మప్రశక్య మమృతం నావర్తతే సా త్పునః.

౨౬౧

వ్యా.-ఆత్మస్వరూపం ప్రజ్ఞాసఫలంచ పద స్పృహసంహరతి - జ్ఞాత్వేతి.
విద్వాన్ ఏవ ముక్తరీత్యా స్వాత్మానమేవ పరమాత్మరూపం పరమాత్మాభిన్నం
పరమాత్మనో రూపమేవ యస్య తం పరమాత్మరూపం సచ్చిదానందమితివా జ్ఞాత్వా
అమృతం యాత్యేవే త్యన్వయః. కథం స్వాత్మానవేవ పరమాత్మత్వం తత్తాహ-
అద్యయమితి. ఆత్మైకత్వా దిత్యర్థః. యదినానా స్యు రాత్మాన స్తర్హి. స్వాత్మనః
పరమాత్మా భవే ద్భిన్న ఇతిభావః. నచ జీవై క్యేపి జీవేశ్వరభేదోఽస్త్వీతి వాచ్యం,
జీవనానాత్వపక్షేవ జీవభిన్నై కేశ్వరసిద్ధిః; నతు జీవైకత్వపక్షే. కస్మా త్తతాహ-
సర్వగుహాశయమితి. సర్వేషాం బ్రహ్మాదిస్తమ్భపర్వంతానాం ప్రాణీనాం గుహాసు
బుద్ధిషు శేతఃకలిసర్వగుహాశయః తం తథో క్తం సర్వాస్తర్యామిణం ప్రత్యేచ్ఛ మిత్యర్థః.
నను ఏకవేద జీవో భవతు ఏకవేద చేశ్వరో భవతు తథాపి భిన్నావే వోభా, జీవస్య
కర్మమలసహితత్వా దీశ్వరస్య నిర్మలత్వాత్. నచ సర్వగుహాశయత్వం ద్వయో
ర్నసమ్భవతీతి వాచ్యం, “గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరాధ్యే” ఇతిశ్రుతే ర్తతాహ
అమలమితి. సజ్ఞాతగతవేద మలో న త్వాత్మగత ఇతిభావః. నను భోక్తా జీవః
సాక్షీ త్వేశ్వర ఇతి సత్త్వా ద్భేదస్య కథ మభేద ఇత్యతాహ. త్రైలోక్యసాక్షి
ప్రభం త్రైలోక్యస్య సాక్షిణీ ప్రభా జ్ఞానం యస్య తమ్. స్వరూపవైతస్యేనైవ
సర్వం సర్వత్రి సర్వదా సర్వధాచ సాక్షా త్పశ్యంత మిత్యర్థః. నను పరమాత్మ
నోఽంశవత్త్వా తత్తాహ-వికలమితి. నిరంశం సాంశ త్వే స త్యనిత్యత్వప్రసక్తాత్.
కథం నిరంశత్వ స్తత్తాహ- భావాభావవివర్జితమితి. భావః జన్మనా లబ్ధసత్తాకః
పదార్థః ప్రసక్తః పృథివ్యాదిరూపః, అభావః శకవిమాణాదిరూపః, తాభ్యాం
విశేషేణ వర్జిత మతవేద సమస్మా త్పురస్మా త్పురం విలక్షణం భావాభావవివర్జిత
త్వాదేవ శుద్ధం నిరవద్యం నిర్ధర్మక మితియావత్. అతవేద పరశివం పరమమగ్గల
స్వరూపమితి. కీదృశం త దమృత మతలహ- అప్రతర్క్యమితి. ఈదృశమితి తర్కి-
తు మశక్య మిత్యర్థః. కస్మా దమృతం త దతలహ- అక్షరమితి నక్షరతీ త్యక్షరం
క్షరస్య హి భావస్య సమృతత్వమ్. యాత్యేవే త్యేవకారార్థ మాహ. అస్మా

దమృతా ద్బ్రహ్మణ సుకాశా త్పున రావ ర్తతే, సంసారాయ నాగచ్ఛతి, బ్రహ్మ
రూపేణైవ తిష్ఠతీత్యర్థః. యద్యపి జ్ఞానాత్పరిగపి జీవో బ్రహ్మరూపేణైవ తిష్ఠతి,
తథాపి సంసారిత్వభ్రమమాత్రినిరాసాయ జ్ఞాన మావశ్యక మితి బోధ్యమ్.

ఇతి కైవల్యోపనిష ద్వాఖ్యాతా.

శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్.

శ్లో॥ కిం బ్రహ్మస్య నిమిత్తకారణము తోపాదాన మజ్ఞోభయం
కిం వైకం కిమువా సహాయకలితం కిం కారణం నైవ వా
కిం కాలః ప్రకృతి ర్ను కిన్న నియతిః కింవా యదృచ్ఛా ను కిం
కిం ఊణీజలముఖ్యభూతవితతిః కింవా పుమాం శ్చేతనః. ౨౯౨

శ్లో॥ కిం కాలప్రముఖార్థసంయుజి రథో సంస్మప్తకాలాదయః
కస్మాదావిరభూమ కేనతు వయం జీవామ ఏవం భువి
క్వాస్మాకం ప్రళయే స్థితి ర్నియమితా ఏర్తామహే కేన కే
దుఃఖే వేతి విచార మారచితవా వేదార్థవిజ్ఞో జనః. ౨౯౩

వ్యా.-నను పరమాత్మనూప మాత్మానం జ్ఞాత్వా విద్వా సమృతం
యాత్యేవ నావర్తితే కస్మాత్పున రిత్యుక్తం. యది పరమాత్మా కల్పి దస్తి
తర్హ్యేవం స్యా న్నతు సోఽస్త్వసపలమ్భత్. నచ జగల్లిజ్జకానుమానేన గమ్యత
ఇతివాచ్యం, తస్య కాలాదినాఽన్యథా సిద్ధత్వా దిత్యాశ్చస్య జగల్లిజ్జనైవ పర
మాత్మానం సాధయితుం జగత్కర్తృపరమాత్మప్రతిపాదనపరాం శ్వేతాశ్వ
తరోపనిషదం వ్యాఖ్యాతి కవిః, కింబ్రహ్మేత్యాదినా. తత్ర తావత్ప్రచీనా ఏవ
బ్రహ్మవిదః జగత్కారణసమైవిచారం కృతవస్త ఇత్యాహ శ్లోకద్వయేన- కిమ్బ్ర
హ్మేతి. బ్రహ్మ నిరతిశయవృద్ధిమ ద్వస్తు పరమాత్మేత్యర్థః. అస్య దృశ్యస్య
జగతః నిమిత్తకారణం కిం ఘటస్య కులాల ఇవేతి భావః. ఉత యద్వా ఉపాదానం
సమవాయికారణం కిం, ఘటస్య మృదివేతిభావః. అజ్గ అథవా అవ్యయానా మనే
కార్థత్వాత్. ఉభయం నిమిత్తోపాదానోభయాత్మకం కారణం కిం, తస్తుసంతానస్య
తస్తునాథవ దితిభావః. తచ్చ జగత్కారణం బ్రహ్మ కి మేక మద్వితీయం వా వా
యద్వా సహాయకలితం కిమ్. అథవా బ్రహ్మ జగతః కారణం న భవత్యేవ వా. యది
బ్రహ్మ జగతః కారణం న భవతి తర్హి కాలః కారణం భవతికిం? యద్వా ప్రకృతిః
స్వభావః యథా ఽగ్నే ర్దాహకారిత్య మపాం నిన్న దేశగమన మిత్యాది కారణం
కిన్న? అథవా నియతి ర్నియమనశ్చక్తిః? యథా యోషితా మృతుశ్చేవ గర్భధారణ
మింద్రాదయే ఏవ సముద్రస్య వృద్ధి రిత్యాది కారణం కిన్న? యద్వా యదృచ్ఛా?
కాకతాలీయన్యాదేన సంవాదకారిణీ కాచన శక్తిః? యథా ఋతుమతీనామపి
యోషితాం కాసాశ్చ త్కస్మిం శ్చి దృతావేవ గర్భధారణ మిత్యాది కారణం

కిన్ను? యద్వా యోగీజలముఖ్యభూతవితతిః పృథివ్యాదిమహాభూతపంచకం కారణం కిమ్? అథవా చేతన శ్చేతయితా పుమా జీవః కారణం కిమ్? యద్వా కాల ప్రముఖార్థసంయుజః కాలాదిదర్శితపదార్థసంయోగః కారణం కిమ్? అథో అథవా సంస్పృష్టకాలాదయః సంస్పృష్టా మిథస్సజ్జతా స్తే కాలాదయః పదార్థాః కారణం కిమ్? వయం కస్మా దావినభూమ భువి లోకే, కేనతు వయ మేవం జీవామః, ప్రళయే సాక్షాత్ కన్వస్థితిః, కస్మా దిమే ప్రాణినో జాయంతే, కేన జీవంతి కుత్ర లీయంత ఇత్యర్థః. కేన నియమితా స్సంతః వయం కే సుఖే దుఃఖేవా వర్తమామే సంసరామ ఇత్యర్థః. ఇతి వేదార్థవిజ్ఞః బ్రహ్మవిజ్ఞః బ్రహ్మవిద ఇత్యర్థః. విచార మారచితవా చకార తత్త్వనిర్ణయస్య విచారాధీనత్వా దితిభావః. కింవస్తు జగత్కారణమ్? కింవస్తు భూతకారణం? కింవస్తు భూతనియామకం? కిం బ్రహ్మ నిమిత్తకారణం, య ద్వోపాదానకారణ మథ వోభయవిధం కారణం, యద్వా నైవ కారణ మితి పూర్వకాలే బ్రహ్మవిదః కేచన మీమాంసితవంత ఇతిశ్లోకద్వయార్థః.

౨౯౨ - ౨౯౩

శ్లో॥ ధ్యాత్వా యోగదృశా వ్యలోకత గుణై ర్దేవాత్మశక్తిం త్రిభి

ర్గూఢాం తాం యదుపాధి యాతి జగతో ద్వేధా బృహద్దేతుతామ్

కాలాదీని జడాని చేతనమపి స్వాతంత్ర్యహీనం విభు

ర్మాయావా నధితివృత్తీతి పరమ శ్చింత్యోపయ మాత్మా బుధైః. ౨౯౪

వ్యా.-ఏవం విచార్య వేదార్థవిజ్ఞో జనః కిన్పురిపేదే తత్రాహ- ధ్యాత్వేతి. వేదార్థవిజ్ఞో జన ఇత్యే వాత్యాసి కర్తా ధ్యాత్వా విచార్య యోగదృశా యోగ దృష్ట్యా మాంసమయదృష్టే స్తద్దర్శనాయోగా దితిభావః. త్రిభిః గుణైః సత్త్వ రజస్తమోభి ర్గూఢాం తిరస్కృతాం కార్యాకారేణ కారణాకారస్య తిరస్కృతత్వా త్కార్యాత్పుథ క్షయరూపేణోపలబ్ధ మయోగ్యా మిత్యర్థః. దేవాత్మ శక్తిం దేవస్య ద్యోతనాత్మక స్వాత్మన స్సచ్చిదానందరూపస్య పరమాత్మన శ్శక్తిం మాయాం తాం వ్యలోకత అపశ్యత్. యదుపాధి యా మాయా ఉపాధి ర్యస్యత ద్యదుపాధి బృహద్బ్రహ్మ ద్వేధా నిమిత్త త్వే నోపాదానత్వేనచ జగతో హేతు తాం యాతి త్రిగుణమాయావచ్ఛిన్నం బ్రహ్మైకమేవ జగతో నిమిత్త ముపాదా నచ్చ కారణం భవతీతి విచారణా ద్బ్రహ్మవిదః ప్రతిపేదిరే ఇతి పాదద్వయార్థః. కస్మా త్పునః కాలాదయో న జగత్కారణం తత్రాహ. మాయావా న్మాయా విభుః వ్యాపకః ధరమేశ్వరః జడాని కాలాదీని వస్తుని స్వాతంత్ర్యహీనం చేతనం

జీవంచ అధిష్ఠితి నియమయతి ఇతిహేతో రయం పరమ ఆత్మా బుద్ధైః చిన్మయః
 ధ్యేయః. కారణస్తు ధ్యేయ ఇతిశ్రుతే రితిభావః. కాలాదయో న జగత్కారణం
 జడత్వా త్కర్తృత్వంహి చేతనధర్మః, చేతనోపి జీవ స్సంసారీ న జగత్కారణం,
 పరతన్త్రత్వాత్. కిన్మయో బ్రహ్మైవ జగత్కారణం? తచ్చ న స్వతః కిన్మయాయా
 ద్వారైవ. ఏవం మాయావచ్ఛిన్నం పరమేశ్వరాఖ్యం బ్రహ్మైవ భూతానాం
 సృష్టిసితిలయనియమనకర్తృభవతి. జగత్పదార్థాస్తఃపాతిత్వా ద్భూతానాం. తచ్చ
 బ్రహ్మ 'బహుస్యా మహా' మితి సజ్జల్ప్య జగద్భూతమభవ దితి జగత ఉభయా
 త్మకం కారణం భవతి; యద్యపి సాక్ష్యాత్కారకాద్యభిమతౌ ప్రధానపరమాణువా
 దావ పీహ సముపన్యస్య ఖణ్ణనీయా; తథా ప్యవైదికత్వా త్తయో రిహనుపన్యాసః,
 అనత్వాచ్చ ప్రధానస్య పరమాణువానాశ్చ. నచ ప్రధానత్వేత్రజ్జపతిరితి ప్రకృతోప
 నిష్పదైవ ప్రధాన ముక్త మితి వాచ్యం, సాక్ష్యాభిమతప్రధానభిన్నత్వా త్తస్య.
 కిన్మయో అ న్యేదం కారణ మితి నిర్దేశం కాశ్యే కారణధర్మదర్శనం లిజ్గ మ్భవతి.
 యథా ఘటే మృద్ధర్మదర్శనం యథాచ తరా బీజధర్మదర్శనమ్. జగతి చేత్వరధర్మాః
 సచ్చిదానందా ఉపలభ్యంతే, జగ దస్తి జగ ద్భూతి జగత్ప్రియ మితి ప్రతీతే.
 అత ఉచ్యతే జగత్కారణ మీశ్వరపవేతి. న చాన్మతజడదుఃఖాత్మకస్య జగతః
 కథ మీశ్వరకార్యత్వ మితి వాచ్య మీశ్వరస్య మాయావచ్ఛిన్నత్వే నేశ్వరావచ్ఛే
 దకమాయాధర్మాణామ ప్యన్మతత్వజడత్వాప్రియత్వానాం జగ త్యుపలమ్భ
 స్యావశ్యకత్వాత్. ఏవం యద్యపి పృథివ్యాదిభూతధర్మాణా మ్భూతికే ఘాపలభ్య
 మానత్వేన మనుష్యాదిభు సర్వేషా మ్భూతానాం పశ్చభూతాన్యేవ కారణ మితి
 వక్తుం శక్యతే, తథాపి న తథా మన్తవ్యమ్, అచేతనానాం పృథివ్యాదీనాం చేతన
 మనుష్యాదిభూతకారణత్వాద్యోగాత్. నచ పృథివ్యాదినయోగః కారణం
 సంయోగ స్యావస్తత్వాత్. నాపి సంయుక్తాః పృథివ్యాదయః, తేషామ ప్యచేతన
 త్వాత్, స్వత స్తేషాం సంయుక్తత్వాసమ్భవాచ్చ. ఈశ్వరేణహి తే పశ్చీ
 కృతా శ్శూన్యస్తే. తస్మా న్మాయావచ్ఛిన్నః పరమాత్మా తావ దాకాశాది
 మహాభూతాత్మనాఽఽత్మానం పరిణమయ్య తతో భౌతికాత్మనా పరిణతోఽభూ
 దితి కృత్వా జగదుపాదానం జగన్నిమిత్తశ్చ కారణ మీశ్వరపవేతి న ఏవ
 చిన్మయః.

—౨౯౮

శ్లో॥ ఆత్మైకోఽవ్యయ ఏవ సత్యసుఖచిద్రూపః పురాణః పరో
 మాయాయా వశతో విభాతి బహుధా సంసారచక్రాత్మనా

సైకా నేమి రముష్య యా ప్రకృతి రిత్యామ్నాయతే. షోడశా
న్త్యాయంచ త్రివృతో విభర్తిచ శతార్థారం పరం దుస్తరమ్. ౨౯౫

వా. - మాయోపాధికం బ్రహ్మ జగత్కారణ మి త్యుక్తమేవ విశద
యతి - ఆత్మేతి. సత్యసుఖచిద్రూపః సచ్చిదానందరూపః పురాణోఽనాది రవ్యయ
ఏక ఏష పర ఆత్మా ఈశ్వరః మాయాయా వశతో బహుధా సంసారచక్రా
త్మనా విభాతి రజ్జురివ దణ్డనర్పాదిరూపేణేతి భావః. సంసారచక్రమేవ వర్ణయతి
సాధ్యశ్లోకేన. అముష్య సంసారచక్రిస్య ఏకా సా నేమిః, కా నేత్యత ఆహ-యా
ప్రకృతిరితి. ఆమ్నాయతే వేదే నోచ్యతే. అయం సంసారః షోడశాస్తః షోడశ
ఏకాదశేద్వియాణి భూతాని పంచ చేతి షోడశ వికారాః అస్తే అవసానే యస్య స
షోడశాస్తః. త్రివృతః త్రిభి సుత్వాదిభి ర్దుణై ర్వృత త్రివృతశ్చ భవతి. పర
మతిశయేన దుస్తరం తర్తు మశక్యం శతార్థారం శతార్థం పంచాశత్ అరాః
తేషాం సమాహార శ్శతార్థారం విభర్తిచ. చక్రే ప్రసిద్ధా ఏవారాః సంసా
రేతు, అవిద్యాస్మితా రాగద్వేషాభినివేశాః పంచ క్లేశాః. అష్టావింశ త్యశ
క్తయః, నవ తుష్టయః, అష్ట సిద్ధయశ్చేతి పంచాశత్. తత్ర ఏకాదశేద్వియ
వైకల్యా దేకాదశా శక్తయః. నవ తుష్టినా మష్టసిద్ధినా ఛాభావా త్సప్తదశ -
విశిష్టాష్టావింశత్యశక్తయః. ప్రకృత్యుపాదానకాలభాగ్యాభ్యా శ్చతస్ర స్తుష్టయః.
తత్ర ప్రకృతిపరిణానా త్కృతార్థత్వబుద్ధిః ప్రకృతితుష్టిః, పారివ్రాజ్యలిగ్గగ్రహణా
త్కృతార్థత్వబుద్ధి గుపాదానతుష్టిః, కాలా దహం ముక్తో భవిష్యామితి బుద్ధిః
కాలతుష్టిః, యది మమ భాగ్య మస్తి తర్హి భవత్యే వాత్రైవ మోక్ష ఇతి బుద్ధి
ర్భాగ్యతుష్టిః; శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాత్మకవిషయపంచకోపరమజన్యాః పంచ తుష్ట
యః విశిష్య నవ తుష్టయః. వేదాస్తశ్రవణం తదర్థమననం నిదిధ్యాసనం బ్రహ్మ
విద్యాయా శ్చిష్యేభ్యో దానం గురుప్రాప్తిః ఆధ్యాత్మికతాపనివృత్తి రాధిదైవిక
తాపనివృత్తి రాధిభౌతికతాపనివృత్తి శ్చేతి సిద్ధయో ఽష్టా వితి వివేకః. ౨౯౫

శ్లో॥ షడ్భి సృజత మప్తకై ర్భృమియుతం తం వింశతిప్రశ్వరం

విశ్వాకారగతైకపాశకలితం భిన్నతీమార్గాన్వితమ్

ద్వా హేతూ సుఖదుఃఖయో ర్విదధతం పుణ్యంచ పాపం నృణాం

విద్వా నైక్షత వైకమోహ మనఘ సంసారచక్రేశ్వరమ్. ౨౯౬

వా.- షడ్భి రప్తకైః సృజతమ్, అవ్యక్తం మహా నహజ్కారః శబ్దాదిపంచ
తన్మాత్రాశ్చేతి కారణాష్టకమ్, యమనియమాసనపాణాయామప్రత్యహరథా

రణాధ్యానసమాధయ ఇతి యోగాక్షాప్తకమ్, ఊహాః శబ్దోఽధ్యయనం దానం
 సుహృత్ప్రియైర్ద్రుఃఖత్రయనివృత్తి శ్చేతి సిద్ధ్యప్తకమ్, అణిమా మహిమా లఘిమా
 గరిమా ప్రాప్తిః ప్రాకామ్య మిశత్వం వశిత్వఞ్చేతి భూత్యప్తకమ్, ఘ్రీణవాగ్రి
 సనచక్షుఃశోత్రమనోహస్తత్యచ ఇతి గ్రహోప్తకమ్, గన్ధవక్తవ్యరసరూపశబ్దకామ
 కర్మస్పర్శాణ్యత్యతిగ్రహోప్తకమ్ - ఏతైష్షడ్విరప్తకై ర్యుక్తం భృమియుతం భృమణో
 పేతం తం ప్రిసిద్ధం. వింశతివృత్తయం వింశతిః పృత్యరాయస్య తం తథోక్తమ్.
 దశేంద్రియాణి తేషాం విషయా దశచేతి విశిష్య వింశతిః పృత్యరా ఇవ భవన్తి
 యే పృతివిధీయన్తే కీలకా అరాణాం దార్ధ్యాయతే పృత్యరాః విశ్వాకారగతైక
 పాశకలితం విశ్వాకారాణా నానారూపాన్లతః ప్రాప్త ఏకః కామాఖ్యః పాశః
 విశ్వాకారగతైకపాశః తేన కలితమ్, భిన్నతీమార్గాన్వితం భిన్నైః పరస్పరం
 భేదవద్భి ప్రీభి ర్మూర్తైః, దేవయానపితృయాణపునఃపునర్జన్మమరణప్రాప్తిలక్షణై
 రన్వితం యుక్తం నృణాం జీనానాం సుఖదుఃఖయోర్హేతూ కారణే పూర్వం పాప
 ఞ్చేతి ద్వా పదార్థా విదధతం విశేషేణ ధరన్తమ్, ఏకమోహం ఏకో మోషణో
 ౭నాత్మస్వాత్మాభిమానో యత్ర త మేకమోహం సంసారచక్రేష్వరం సంసార
 చక్రీనూప మిశ్వర మనఃసా నిష్టాప శ్చుద్ధచిత్త ఇత్యర్థః, విద్యా స్వేదవి జ్ఞనః,
 ఐక్షానాపశ్యత్. సర్వోపశ్యయం ప్రపశ్యన్ ఈశ్వరాత్మక ఇ త్యజానా దిత్వర్థః
 ప్రపశ్యన్ భృహ్మవివర్తత్వా దితిభావః.

౨౯౬

శ్లో॥ 'ప్రాజ్ఞా స్తా మధియన్తి సంస్మృతినదీం పశ్యేన్ద్రియామ్బుం మహా
 భూతైః పశ్యన్తి రాదిగాఞ్చ కుటిలా ముగ్ధాః మనస్సమ్భవామ్
 పశ్యన్ప్రాణమయోర్మిపశ్యన్విషయావర్తాం శతార్థం భిదాః
 పశ్యన్కౌఘరయాంశ్చ పశ్యన్ దధతీం క్లేశాఖ్యపర్వాణి వా.

౨౯౭

వ్యా.-తమేవ సంసారం నదీరూపేణ దర్శయతి. భయజననార్థం సంసారా
 ద్భీతస్య విరక్తస్య హి జ్ఞానమార్గే ప్రవృత్తిః. ప్రాజ్ఞా ఇతి-ప్రాజ్ఞాః తాం ఖృసిద్ధాం
 సంస్మృతినదీం సంసారరూపాం నదీ మధియన్తి స్మరన్తి సంస్మృతినదీమేవ విశిష్టా శిష్టశ్లో
 కేన. పశ్యేన్ద్రియామ్బుం పశ్యేన్ద్రియాణ్యే వామ్బుని యస్యాస్తాం తథోక్తమ్. పశ్యన్
 భిర్మహాభూతైః పృథివ్యాదిభి రాదిగా మాదిమతీం పశ్యన్ భూతజన్యా మిత్యర్థః. కుటి
 లా ముగ్ధాఞ్చ, మనస్సంభవా మ్మనోమూలాం మనోమయీ మిత్యర్థః. మనసోఽ
 భావే సుమత్ప్రిమృతీమూర్చ్ఛాదా సంసారా భావా స్మనస సన్త్యే జాగరస్వప్న
 యోః సంసారభావా చ్చాన్వయవృత్తిరేకాభ్యాం సంసారస్య మనోమయత్వం

నిశ్చయత ఇతిభావః. పంచప్రాణమయోర్మి పంచవిషయావర్తాం పంచప్రాణమ
యా ఊర్మయః పంచ విషయావ వావర్తాశ్చ యస్యా న్తాం తథోక్తామ్. శతార్థం
పంచాశ ద్భిదాః, భేదాన్ దధతీం యే పూర్వం శతార్థ మరా దర్శితాః తపవేహ
శతార్థం భేదా ఇతి జ్ఞేయమ్. పంచ అకౌఘరయాన్ దుఃఖరూపప్రవాహవేగా
స్తధతీంచ పఞ్చన్ద్రియజన్యాని ప్రతికూలవేదనీయాని పంచ దుఃఖానీతి వేద్యమ్.
క్షేతాఖ్యపర్వాణిచ పంచ దధతీం తమః మోహః మహామోహః తామినీః అన్ధ
తామినీఇతి పంచ క్షేతా ఇతి వివేకః.

౨౯౭

శ్లో॥ సర్వాజీవనసర్వసంస్థితిమతి బ్రహ్మాత్మచక్రే బ్రహ్
త్యస్మిన్ భ్రామ్యతి హంస ఏష వివశో దేహాద్యనాత్మాత్మధీః
ఈశోఽన్యోన్యహ మన్య ఇత్యభిమనన్ సంసార మాప్తః పున
ర్జుప్త స్తేన తతో ఽమృతత్వ మయతే బ్రహ్మహమస్మీ త్యయమ్. ౨౯౮

వ్యా.-జీవనసర్వసంసారప్రాప్తిః కథ మాసీ త్కథంపున స్తదపగమో
భవే దిత్యతలహ- సర్వేతి. దేహాద్యనాత్మాత్మధీః, దేహాదిషు దేహేన్ద్రియాదిషు
అనాత్మసు ఆత్మధీః ఆత్మేతిబుద్ధిః యస్య స తథోక్తః. అనాద్యవిద్యావైభవా
దనాత్మన ఆత్మత్వేన గృహ్యేన ఇత్యర్థః. అతవ వివశః పరతన్త్రః స హ్యత్మనః
పారతన్త్ర్య మస్తీతిభావః. యద్వా వివశః అనాద్యవిద్యాపరవశః, అతవ దేహా
ద్యనాత్మాత్మధీః ఏషః హంసః జీవః హన్తి నాశయ త్యుపభోగేన కర్మ
తజ్జన్యం దేహం వేతి హంసః, హన్తి గచ్ఛతి లింగోపాధివశా ద్దేహా ద్దేహాన్తర
మితి వా హంసః, సర్వా జీవనసర్వసంస్థితి మితి సర్వేహ మాజీవనం సర్వాజీవనం
సర్వేషాం సంస్థితిః, సర్వసంస్థితిః సర్వాజీవనం సర్వసంస్థితిశ్చ సర్వాజీవనసర్వ
సంస్థితీ, తే అస్మిన్ ఇతి సర్వాజీవనసర్వసంస్థితిమత్. తస్మిన్ తథోక్తే
సర్వాన్ ఆసమన్తా జీవయతీతి సర్వాజీవనం, తచ్చ త త్సర్వసంస్థితిమచ్చ
సర్వాజీవనసర్వసంస్థితిమత్ తస్మిన్నితివా, బ్రహ్మతి మహతి అస్మిన్ ప్రత్యక్షే
బ్రహ్మాత్మచక్రే బ్రహ్మమయసంసారచక్రే ఘటన్య మృదాత్మత్వమివ సంసా
రన్య బ్రహ్మాత్మత్వమితి బోధ్యమ్. భ్రామ్యతి ఈశ ఈశ్వరః మత్త ఇతిశేషః, అన్యః
భవతి. అహ మీశ్వరా దితిశేషః అన్యోఽస్మి భవామిత్యభిమనన్ మన్యమానః
అతవ సన్సార మాప్తోఽయం జీవః బ్రహ్మహ మస్మీతి విదిత్వేతిశేషః - తేనేశ్వరేణ
జుప్త స్సేవితః పునస్తు త త్వవిత్త ల్వీశ్వరస్యా వ్యాత్రైవే త్యాత్మా రామేశ్వరేణ
త త్వవి త్వేవ్యత ఇతిభావః. యద్వా జుప్తః పీఠిం నీతః ఈశ్వరపీఠివిషయ

ఇత్యర్థః. ఆత్మత్వా దిభావః. తతః జ్ఞానా దీశ్వరానుగ్రహా దితివా. తతః పాగ్రిబ్ధ కర్మనాశా ద్దేహపాతా న్తరమితి వా, అమృతత్వం మోక్ష మయతే పాగ్రిష్ఠితి.

౨౯౮

శ్లో॥ ఉద్గీతం పరమం తదేత దమృతం బ్రహ్మత్రసంస్థం త్రయం
తస్మా ద్బ్రహ్మ సదక్షరం భవతి చైతన్య ప్రతిష్ఠా పరా
జ్ఞాత్వా బ్రహ్మవిద స్తదాస్తర మిదం సర్వస్య లీలా ఇహ
బ్రహ్మ జ్యోత్స్నాని తత్పరా విగళితా యోనే ర్భవన్తి ధృవమ్. ౨౯౯

వ్యా.-కి న్తదమృతం యద్భావః ప్రాప్యతే బ్రహ్మవిదేత్యత్రాహ - ఉద్గీతమితి ఉద్గీత ముచ్చైః శ్రుతిభి ర్గీతం పరితపాదితం కార్యకారణలక్షణా త్ప్రపిచ్ఛా దుద్భృత్య గీతమితి వా పరమ ముత్కృష్టం తదేత త్సర్వోక్తం బ్రహ్మ మాయా వచ్చిన్నం జగత్కారణ మిశ్వరాఖ్యం వస్తేవ అమృతం సద్రూపత్వా దానన్త రూపత్వాచ్చ. నను జగద్రూపం బ్రహ్మ కథ మమృతం స్యా త్తత్రాహ. అత్రామృతే బ్రహ్మాణి త్రియం త్రిపుటీ ద్వైతమితి యావత్ సంస్థం సమ్యక్ తిష్ఠతి బ్రహ్మాణి మాయయా జగతః కల్పితత్వా న్మాయయైవ జగన్మయం బ్రహ్మ. వస్తుతస్తు సచ్చిదానన్తత్వా దమృతమేవేతి భావః. తస్మా త్సద్బ్రహ్మ అక్షరం సక్షరతీ త్యక్షర మ్భవతి. ఏతస్య జగతః పరా పరమా అచలేతి యావత్ పరితస్థా ఆశ్రయశ్చ భవతి. తత్తస్మాత్ బ్రహ్మవిదః సర్వస్య దేహేంద్రి యాదే రాస్తర మిదం బ్రహ్మ జ్ఞాత్వా ఆత్మత్వేన సాక్షాత్కృత్య ఇహ బ్రహ్మాణి బ్రహ్మాభిన్నే ఆత్మని పరితేచి లీనా స్సన్తః, నిర్వికల్పకసమాధా వితిభావః. తత్పరా బ్రహ్మనుభవతత్పరా భూత్వా యోనే ర్గర్భజన్మజరామరణలక్షణసం సారా ద్విగళితాః ముక్తాః భవన్తి. ధృవమ్ నాత్ర సన్దేహః కార్య ఇత్యర్థః ౨౯౯

శ్లో॥ సంయు క్తం క్షర మక్షరం జగ దిదం ధత్తే మహేశః స్వయం
వ్యక్తావ్యక్త మసీశ్వరస్తు పురుషో భోక్తృత్వతో బధ్యతే
జ్ఞాత్వా సంస్కృతమానసేన పురుషః స్వాత్మాన మిశం పరం
సచ్చిన్మోదమయం విభేద మఖిలై ర్నిర్మల్యతే బధన్తైః ౩౦౦

వ్యా.-న స్వద్వితీయే పరమాత్మ స్యభ్యుపగమ్యమానే శివేశ్వరయోరపి విభాగాభావా న్లీనా బ్రహ్మాణీతి జీవానాం బ్రహ్మాణి లయశ్శుతి రనుపపన్నైవే త్యాశజ్ఞ్య వ్యవహారావస్థాయాం శివేశ్వరయో రుపాధితో విభాగం దర్శయిత్వా తద్విజ్ఞానా దమృతత్వ స్సర్వయతి - సంయు క్తమితి. మహేశః ఈశ్వరః వ్యక్తా

వ్యక్తం వ్యక్తంచ త దవ్యక్తంచ వ్యక్తావ్యక్తం సంయుక్తం పరస్పరసంయుక్తం
క్షర మక్షరం కార్యాత్మకం వ్యక్తం క్షరం కారణాత్మక మవ్యక్త మక్షరం చే
త్యేతదుభయాత్మక మిత్యర్థః. ఇదం దృశ్యమానం జగత్ స్వయ మనహాయ ఏవ
ధత్తే బిభర్తి, అశీశ్వరః పురుషో జీవన్తు భోక్తృత్వతః భోక్తృత్వా ద్భుధ్యతే,
బద్ధం పాప్నోతి. అథ బన్ధమోక్షోపాయ మాహ. పురుషో జీవః సంస్కృత
మానసేన స్వాత్మానం సచ్చిన్ద్రోదమయం విభేదం నిర్భేదం పర మీశం జ్ఞాత్వా
అఖలైః బద్ధనైః పాశై రవిద్యాకామాదిభి ర్నితరాం ముచ్యతే నిన్దుచ్యతే నిర్ముక్తో
భవతి. 300

శ్లో॥ జ్ఞాజ్ఞా ద్వా పురుషా వజౌ సువిదితౌ జీవేశ్వరాభిఖ్యయా
భోక్త్రాద్యర్థమయాకృతిః ప్రకృతి రి త్యేకాస్త్రజా కామినీ
తత్రైకోఽక్రియ ఈశ్వరోఽస్తవిధురో విశ్వాకృతి ర్మున్మయౌ
జీవ స్తద్విపరీత ఏతితు యదా బ్రహ్మత్రయం బ్రహ్మ నా. 300

వ్యా.-జీవేశయో ద్వైలక్షణ్యమేవ దర్శయతి - జ్ఞాజ్ఞావితి. జానాతీతి జ్ఞః-
న జానాతీ త్యజ్ఞః. - తౌ జ్ఞాజ్ఞౌ జీవేశ్వరాభిఖ్యయా సువిదితౌ ప్రఖ్యాతౌ అజౌ జన్మ
రహితౌ ద్వా పురుషౌ స్త ఇతిశేషః. భోక్త్రాద్యర్థమయాకృతిః. ఆదిశబ్దేన భోగ్య
గ్రహణం భోగస్వాపి గ్రహణ మితివా. భోక్త్రాద్యర్థమయీ ఆకృతి ర్యస్యా సా
తథోక్తా ప్రపంచాకారేతియావత్. సచ భోక్తా జీవోఽజ ఏవేతి వాచ్యం, భోక్తృత్వ
స్యాస్త్రఃకరణధర్మత్వే నాస్త్రఃకరణమేవ భోక్తృ. జీవస్య భోక్తృత్వస్తు తత్తాదా
త్మ్యాధ్యాసప్రియుక్తమేవ, ప్రకృతి ర్మాయేతి - ఏకా అజా జన్మరహితా కామినీ
అస్తి. తత్త్ర పురుషద్వయ మధ్యే ఏక ఏకతర ఈశ్వరః అక్రియః అస్తవిధురోఽ
నస్త్రః విశ్వాకృతిః విశ్వరూపః విశ్వాత్మేతియావత్ - మాయయేతిభావః. మున్మ
య ఆసన్దమయః భవతి. అన్యో జీవన్తు తద్విపరీతః ఈశ్వరా ద్వైలక్షణః సక్రియః
సాస్త్రః అసర్వాత్మా సంసారీచ భవతి. అనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాసా దితిభావః.
నా జీవః యదాతు త్రియం భోక్తృభోగ్యభోగత్రయం ద్వైతం సర్వ మిత్యర్థః.
బ్రహ్మ ఏతిజానాతి తదేతిశేషః. బ్రహ్మ ఏతి పాప్నోతి ముక్తో భవతి త్యేతత్.
300

శ్లో॥ విద్యస్తే క్షర మక్షరం హరఇతి త్రీ ణ్యత్ర కార్యం క్షరం
యత్తత్కరణ మక్షరం ద్వయ మిదం యచ్ఛక్ హర స్త్విశ్వరః
ధ్యానా త్తస్యచ యోజనా చ్ఛుభధియౌ ను స్తత్త్వభావా ద్భవే
ద్భూయోఽస్తేసుఖదుఃఖమోహమయనిశ్చేషా త్తమాయాక్షయః. 301

వ్యా.-జీవేశ్వరయో రైవలక్షణ్యం దర్శిత మిదానీం ప్రధానేశ్వరయో
 స్తద్దర్శయతి. విద్యనేషతి. క్షర మక్షరం హరఇతి త్రీణి వస్తూని విద్యంతే. అత్ర
 ఏషు కార్యం పృథివ్యాదివస్తు క్షరం యత్తత్ప్రసిద్ధం కారణం ప్రధానం మాయా
 శక్త్యాద్యపరవ్యాయం వస్తు అక్షరమ్. ఇదం ద్వయం క్షర మక్షరంచ యచ్ఛక్
 నియచ్ఛ స్మిశ్వరస్తు హరః భవతి. నియామ్య నియామకభావాశ్చక్రం మహా
 దస్తి వైలక్షణ్యం ప్రధానేశ్వరయో రితిభావః. ఏవం ప్రధానవిలక్షణేశ్వరజ్ఞానా
 త్ఫల మాహ- ధ్యానాదితి. తస్యేశ్వరస్య ధ్యానాత్ చిన్తనాత్, యోజనా జ్ఞేపర
 సంయోజనాచ్ఛ, శుభధియః శుభా శాస్త్రా ధీ ర్యస్య తస్య శుభధియః, నుః మను
 వ్యస్య జీవస్యేత్యేతత్. తత్త్వభావా తత్త్వజ్ఞానాద్ధేతోః, అస్తే ప్రార్థనావసానే,
 భూయః పునః సుఖదుఃఖమోహమయనిశ్చేషాత్మమాయాక్షయః సుఖదుఃఖ
 మోహమయీ నిశ్చేషాచ యా ఆత్మమాయా ఈశ్వరమాయా, తస్యాః క్షయః
 నాశః స్యాత్. తత్త్వవిదః యావత్ప్రార్థనావసానం దగ్ధపటవ దబద్ధకత్వేన వర్త
 మానా మాయా తదస్తే నిశ్చేషం సశ్యతీత్యర్థః, స్యా దేతత్. సను కార్యకార
 ణేశ్వరాఖ్యపదార్థత్రయ ముక్త్వా జీవాఖ్యపదార్థానుక్తి రిహ కుతో హేతో రితిచే
 దుచ్యతే, జీవేశ్వరయో రభేదా దితి. హస్త తర్హి జీవస్యేశ్వరధ్యానాదినా ముక్తి
 రిత్యుత్తరార్థకథన మసమజ్ఞనమ్. మైవమ్. హరస్యై వానాశ్మతాదాత్మ్యాధ్యా
 సేన జీవభూతస్య స్వాత్మజ్ఞానా న్ముక్తి రితి కథనాత్. న చేశ్వరస్యైవ కథ మనీశ్వ
 రత్వ మితివాచ్యం, మాయయా గగనస్య నైల్యమివ, గుణస్య సర్వత్వమివ, మరు
 భూమే ర్జలాశయత్వమివ, తల్పే శయాసస్య వసేచరత్వమివ, చేశ్వర స్వానీశ్వరత్వ
 నమ్భనాత్. ఉక్తంహి భగవతే. “భగవా నేకఏ వైష సర్వక్షేతే వ్యవస్థితః,
 అముష్య దుర్భగత్వంవాక్లేశో వా కర్మభిః కుత” ఇతి విదురప్రశ్నమ్ప్రతి మైత్రేయ
 సోత్తరమ్. “నేయం భగవతో మాయా య స్మయేన విరుధ్యతే, ఈశ్వరస్య
 విముక్తస్య కార్యణ్య ముత బద్ధనమ్. యథార్థేన వినా పుంసో మృషై వాత్మవివ
 ర్యయః, ప్రతీయత ఉపద్రప్తుః స్వశిరశ్చేదనాదినా” ఇతిభగవతా బౌద్ధరాయణేన.
 నచ క్షరం ప్రధాన మక్షరం జీవఇతి వక్తవ్య మితి వాచ్యం, జగత్కారణస్య
 ప్రధాన స్వాక్షరత్వా జీవస్య పుంసః అక్షరమితి క్షేపత్వేన నిర్దేశాయోగాచ్ఛ.
 ఇయమే వోపనిషద్భగవద్గీతాసు వ్యాఖ్యాతా వ్యాసేన. “క్షర స్పర్వాణి భూతాని
 కూటసోఽక్షర ఉచ్యతే, ఉత్తమః పురుష స్త్వస్యః పరమాత్మే త్యుదాహృత” ఇతి.
 విస్తరస్తు మామకే భగవద్గీతాభాష్యాంప్రకాశే ద్రవ్యవ్యః.

శ్లో॥ జ్ఞాత్వా దేవ మసా వహం స ఇతివి త్పాశై ర్విముక్తోఽఖిలై
ర్మాయాకామముఖై స్సుఖాసుఖకరోత్పత్తిప్రణాశాతిగః
ధ్యానా దస్య పుమాంస్తు యాతి పరమం భేదే తృతీయం తనో
ర్విశై వ్యవస్థ్య మముత్ర కేవల ఇదం జ్ఞాత్వా ౭౭త్మకామో భవేత్.

303

వ్యా:-జ్ఞానా స్మక్తి రిత్యుక్తం కీదృశం తద్జ్ఞాన మతఃపహ. వేత్తీతి విత్
విద్వాన్. దేవ మీశ్వర మసా వహం సఇతి అయ మహ మీశ్వరఇతి సోఽసా
వహ మితిచ జ్ఞాత్వా మాయాకామముఖై రఖిలైః పాశై ర్విముక్త స్సన్ సుఖా
సుఖకరోత్పత్తిప్రణాశాతిగః సుఖదుఃఖప్రద జన్మమృత్యు అతిక్రాంతః భవతీతీశేషః
ఏవం జ్ఞానఫలం ప్రదర్శ్య అధేష్వరధ్యానఫలం దర్శయతి - ధ్యానాదితి. పుమాన్
అస్యేష్వరస్య ధ్యానాత్తు తనో ర్భేదే ప్రారబ్ధదేహపాతే. తృతీయం విరాడ్ధిరణ్య
గర్భానాం పద్వయా పేక్షయేతి భావః పరమ ముత్కృష్టం విశ్వైశ్వర్య మన్యాకృతోపాధి
కేష్వరసాయుజ్యం యాతి. అము త్రాముష్మి న్నిశ్వరభావే ఇదం బ్రహ్మ జ్ఞాత్వా
ఆత్మకామ స్సన్ కేవలః నిరుపాధికః భవేత్ పరమం బ్రహ్మ భవే దిత్యర్థః. 303

శ్లో॥ నిత్యం జ్ఞేయ మిదం సదాత్మనిహితం నాతఃపరం కిఞ్చన
జ్ఞేయం చోదక మీశ్వరం త దమృతం భోగ్యంచ భోక్తా విదన్
బ్రహ్మేదం త్రివిధం సమస్తమితి నిశ్శేషాప్రపఞ్చమృత
బ్రహ్మజ్ఞానవశేన తిష్ఠతి పుమాన్ సాక్షా త్పరాత్పరాత్మనా. 304

వ్యా:-యస్మా జ్ఞానాదేవ కైవల్యం తస్మాత్ ఆత్మనిహిత మాత్మస్థ
మిదం సత్ బ్రహ్మ నిత్యం నియమేన జ్ఞేయం జ్ఞాతవ్యమ్. అతఃపరం కిఞ్చిదపి
న జ్ఞేయమ్. భోక్తా పుమాన్ జీవః. చోదక మీశ్వరం హరం తదమృత మక్షరం
ప్రళానం భోగ్యం క్షరంచేతి త్రివిధ మిదం సమస్తం జగ ద్బ్రహ్మేతి విదన్
నిశ్శేషాప్రపఞ్చమృతబ్రహ్మజ్ఞానవశేన నిశ్శేష మశేషం పరిపూర్ణ మప్ర
పఞ్చం నిష్ప్రపఞ్చ మమృతంచ యద్రూపా తస్య జ్ఞానవశేన సాక్షాత్పరాత్పరా
త్మనా పరమాత్మస్వరూపేణ తిష్ఠతి. ఆదా సర్వం జగ ద్బ్రహ్మేతి జ్ఞాతవ్యం పఞ్చ
త్తు నిష్ప్రపఞ్చం నిర్విశేషం బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్య మిత్యభిప్రాయః. 304

శ్లో॥ పహ్నో ర్యోనిగతస్య మూర్తి రిహ నో సస్త్వశ్యతే మథనాత్
ప్రాగ్నిజ్ఞస్య నచైవ నాశ ఉదయః పఞ్చా ద్భవే దేధశా

హంస స్యాగ్గతస్య మూర్తి రితి నో సద్వృత్త్యతే ధ్యానతః

ప్రాగ్లిజ్జస్య లయో నచ ప్రణవతః పశ్చాత్తు దృశ్యేత సా. 30౫

వ్యా:- నను యద్యాత్మాభవ త్మాత్మనిహిత స్తస్మి కస్మా త్సామ్యసు
పలమ్భ స్సర్వజనస్యేత్యత్రాహ- వహ్నిరితి. ఇహ భవి యోనిగతస్య కాష్ఠాది
గతస్య వహ్ని ర్మూర్తిః మన్థనాత్పాక్ నో సద్వృత్త్యతే నోపలభ్యతే. ఏవ మనుష
లబ్ధిమాత్రేణ లిజ్జస్య నూత్నదేహస్య సహిసద్భావసాధకలిజ్జస్య వా నాశో
నైవ. ఏధసా కాష్ఠేన మన్థనా త్పశ్చ ద్వహ్ని రుదయో భవేదేవ. ఇత్యేవ
ముక్తదృష్టాస్తేనేత్యేతత్. అజ్గతస్య దేహస్థస్య హంస స్యాత్మనో మూర్తిః
స్వరూపం ధ్యానతఃప్రాక్ నో సద్వృత్త్యతే. లిజ్జస్య లయశ్చ న ప్రణవతః ప్రణవేన
ధ్యానతః పశ్చాత్తు సా హంసమూర్తి ర్దృశ్యేత. 30౫

శ్లో॥ స్వం వర్షాధర ముత్తరం త మరణిం కృత్వాఽఽగమాదిస్వరం

ధ్యానాఖ్యం మథనం విధాయ పురుషం పశ్యేన్నిగూఢం కవత్

తైలంవా తిలసచ్చయే దధినివా సర్పిర్వ కం స్రోతసి

ప్రాయేదేన ముపాయత సుతపసా సత్యేన దేహేపుమాన్. 30౬

వ్యా:- తదేవ స్పష్టం రూపయతి. స్వం వర్ష దేహ మధర మరణిం కృత్వా
తం ప్రసిద్ధ మాగమాదిస్వరం ప్రణవం 'యో వేదాదా స్వరః పోక్త' ఇతి శ్రుతేరితి
భావః. ఉత్తర మరణి మగ్నిమథనసాధనకావ్యం కృత్వా ధ్యానాఖ్యం మథనం
విధాయ కవత్ అగ్నిమివ నిగూఢం పురుషం పశ్యేత్. పుమాన్ - తిలసచ్చయే
తైలంవా ఇవ దధిని సర్పిః ఘృతంవా స్రోతసి ప్రవాహే లక్షణయా తదాశ్ర
యభూమా గ్రిష్మేషు జలాభావా దితిభావః. కం జలం వ ఇవ - దేహే వర్ష
మాన మేనం హంసం సుతపసా అనాశకేన తపసా సత్యేనచ ఉపాయతః
ప్రాయేత్ ఉపలభేత. యథా వీడనవిలోడనఖననమథనై స్తిలదధిభూమికాష్టేషు
తైలఘృతజలవహ్నినా ముపలమ్భ స్తథా ధ్యానేన దేహే హంస స్యాపలమ్భ
భవే న్నాన్యథే త్యభిప్రాయః. 30౬

శ్లో॥ సర్వవ్యాపిన మేన మమ్బరనిభం యస్తాత్మవిద్యాతపో

మూలం సర్పిరివ స్థితం పయసి సమ్పశ్యే దుపాయా త్పుమాన్

సద్భ్రహ్మోపనిషత్పదం సుఖమయం స్వాత్మాన మాత్మన్యాయం

సద్భ్రహ్మైవ భవే దనస్త మమ్బుతం సత్యం పరం శాశ్వతమ్. 30౭

వ్యా.-కి న్నదుపలమ్బా త్ఫల న్త త్రాహ. సర్వవ్యాపినం సర్వం జగ దభి
వ్యాప్య వర్తమానం తథాపి న సర్వగతగుణదోషలేపోఽన్యేత్యాహ - అమ్బరనిభ
మితి. ఆకాశకల్ప మాత్మవిద్యాతపోమూల మాత్మవిద్యాతపసో హూలం హేతు
భూత మాత్మవిద్యాతపసీ మూలం యస్య త మితివా, పయసి క్షీరే సర్పిరివ స్థిత
ముపనిషత్పద ముపనిష దేకసమధిగమ్యం సుఖమయం సద్బ్రహ్మ సత్యబ్రహ్మ
భిన్న మేనం స్వాత్మాన మాత్మని దేహే యస్తు పుమా నుపాయా త్సమ్యక్
కృత్యేత్. సోఽయం ద్రిష్టా అనన్త మపరిచ్ఛిన్న మతఏ వామృత మతఏవ శాశ్వత
మతఏవ సత్యం పరం బ్రహ్మైవ భవేత్. 302

శ్లో॥ యుజ్ఞానః ప్రథమం పరాత్మని మన స్తత్త్వాయ పశ్చాద్ధియో
జ్యోతిః కస్య నిచాయ్య సాధు సవితా కుర్యా త్పుధివ్యాం యదా
యుక్తేనాస్య తదా హృదా ప్రసవితు సాధ్వీ మనుజ్ఞాం వయం
శక్త్యా సమృద్ధివామ ఏత్య మహాతే స్వగ్నేయమోదాయచ. 303

వ్యా.-ఆత్మవిద్యాతపోమూలత్వ ముక్తం పరమాత్మనః ప్రవేశ్యయతి.
యదా సవితా జనయితా ప్రేరకో వా పరమాత్మా తత్త్వాయ స్వభక్తానాం
జీవానాం బ్రహ్మభావాయ ప్రథమం పరాత్మని పరమాత్మని స్వస్థి మనః
జీవాశయం యుజ్ఞానః యోజయి పశ్చాత్ ధియః బుద్ధివృత్తిర్యుజ్ఞానః పరాత్మ
సిత్యేవం నిచాయ్య బ్రహ్మహమస్మీతి నిశ్చయ ముత్పాద్య కస్య బ్రహ్మణో
హిరణ్యగర్భసాస్థి ప్రకాశకం జ్యోతిః, కస్య సుఖరూపస్య బ్రహ్మణ సమృద్ధిజ్యోతి
రితివా పుధివ్యాం దేహేంద్రియాదిసజ్ఞాతే బుద్ధా వితియావత్. సాధు ప్రకటం
ప్రత్యక్షేనేతి భావః, కుర్యాత్. తదా అస్య ప్రసవితు రీశ్వరస్య సాధ్వీ మనుజ్ఞా
మేత్యప్రాప్య యుక్తేన సమాహితేన హృదా మనసా వయం స్వగ్నేయమోదాయ
స్వః స్వర్గలోకే గేయః స్వగ్నేయదేవైర వ్యాశాస్య ఇత్యర్థః. మోద ఆనందః
స్వగ్నేయమోదః మోక్ష ఇత్యేతత్, తస్మై, చకారా దీశ్వరభావాయచ ప్రభ
వామః శక్కుమః. ఈశ్వరానుగ్రహ త్ప్రథమం యోగే ప్రవృత్తస్య తతో ధ్యాన
నిష్కస్యచ సమృద్ధానా స్మక్తి ర్భవే న్ముముక్షో రితి ఫలితార్థః. 304

శ్లో॥ దేవా స్వర్గ ముపేయష శ్చితి హృదా సంయోజ్య బుద్ధ్యా బృహత్
జ్యోతిర్భాతృలయిష్యత సు సవితా సఖోదయ త్యేష తా
విప్రా ఆత్మని యుజ్జతే సతి మనోబుద్ధిశ్చ హోత్రా విభుః
సర్వజ్ఞో విదధే య ఏకఇతి తత్త్వోత్తమో విధేయం బుధైః. 305

వ్యా.-ఏవం ముముక్షూణాం విదుషా మనుగ్రాహకత్వం పరమేశ్వరస్య
స్వభావ ఇత్యాహ - దేవానితి, స్వర్గ ముపలక్షణ మిదం సత్యాద్యుద్ధ్యలోకానామ్
ఉపేయమః ప్రాప్తవతః, భాత్ స్వయమ్భాసమాసం జ్యోతి ర్జ్ఞానస్వరూపం
బ్రహ్మ ద్బ్రహ్మ కలయివ్యతః ప్రాప్త మిచ్ఛత ఇత్యేతత్. దేవాన్ బ్రహ్మ
రుద్రాదీన్ చితి చిద్రూపే పరమాత్మని హృదా మనసా బుద్ధ్యాచ సంయోజ్య
యోజయిత్వా నవప నవితా పరమేశ్వరః, తాన్దేవాన్ సమ్యక్ చోదయతి స్రీర
యతి; యస్మాదేవం తస్మా దధునా పీత్యరాసుగ్రహదేవ విప్రా సుతినత్యే ఆత్మని
మనః బుద్ధిః బుద్ధివృత్తిశ్చ యుజ్జతే. ఏకః సర్వజ్ఞః విభుః యః హోత్రాః క్రియాః
జగత్సృష్ట్యాదీః విదధే చకార. యజ్ఞయాగాదిక్రియానిర్మిత వానితి వా, తత్త్వో
త్తం తస్య స్తుతిః బుద్ధౌ రితి వక్ష్యమాణవిధయా విధేయం కార్యమ్. 30౯

శ్లో॥ హృద్బుద్ధీ పరమాత్మని స్వయ మహం వాం యోజయా మ్యేతు మే
శ్లోకో బ్రహ్మ నమోభి రాదిరహితం సన్మార్గగన్తు ర్యథా
ప్రాజ్ఞ స్యామృతసూనవ స్త మఖిలావ్యాప్తం విశ్వణ్వస్తు తే
యే ధామాని మహన్తి పుణ్యనిచయై ద్దివ్యాని చాధ్యాసతే. 3౧౦

వ్యా.-స్తుతి మేవాహ. హే హృద్బుద్ధీ మనోబుద్ధీ వాం యువా మహం
స్వయం పరమాత్మని యోజయామి సన్మార్గగన్తుః ప్రాజ్ఞస్య శ్లోకో యథా
కీర్తి రివ నమోభి సస్హితో మే శ్లోకః స్తుతిః ఆదిరహితం బ్రహ్మ ఏతు ప్రాప్నోతు,
సత్పథగామినః ప్రాజ్ఞస్య కీర్తి స్తైలోక్యం యథా వ్యాప్నోతి, తద్వ స్మృత్యైర్వ
కేశ్వరస్తుతి సనమస్కారా బ్రహ్మ ప్రాప్నోత్విత్యర్థః. తే అఖిలా అమృతసూ
నవః బ్రహ్మపుత్రాః వ్యాప్తం తం శ్లోకం విశ్వణ్వస్తు విశేషేణ శ్వణ్వస్తు కే తే
తత్ప్రాహ. యే పుణ్యనిచయైః దివ్యాని మహన్తి చ ధామాని స్థానా న్యధ్యాసతే
ఽధితిష్ఠన్తి. 3౧౦

శ్లో॥ యత్రాగ్నిః పరిమధ్యతేనలసఖ యత్రాధిసంరుధ్యతే
సోమో యత్ర విరిచ్యతే బుధమన స్తత్రైవ సజ్జాయతే
పూర్వం బ్రహ్మ జపేత తత్ప్రసవతో దేవస్య ధాతు ర్బుధో
నిష్ఠా స్తత్ర దధితవా పున రముం పూర్తంచ నై వాఙ్మిపేత్. 3౧౧

వ్యా.-ఈశ్వరానుగ్రహరహితస్యతు మనో న యోగాదా ప్రవర్తతే,
కిన్తు భోగప్రదకర్మజ్యేవ ప్రవర్తత ఇత్యాహ - యత్రేతి. యత్రాధానా దావా
గ్నిః పరిమధ్యతే, యత్ర ప్రవర్త్యదా వనలసఖో వాయు రధిసంరుధ్యతే, నవి

తా) ప్రేరిత శ్శబ్ద మభివ్యక్తం కరోతీత్యర్థః. యత్ర సోమ స్సోమలతారస దశాపవిత్రపూయమానో విరిచ్యతేఽతిరిచ్యతే, తత్ర కృతావేవ అబుధమనః సజ్జాయతే ప్రవర్తతే. తత్తస్మా ద్బుధః దేవస్య ధాతు స్సవితుః ప్రసవతః అభ్య సుజ్జానాత్. పూర్వం చిరస్తనం బ్రహ్మ జుషేత సేవేత, తత్రవా బ్రహ్మజ్యేవ నిష్ఠాః దధీత కుర్యాత్. అముం బుధం పునః పూర్తం చాదిప్తం కర్మ జ్ఞానాత్పా క్తృత మితిభావః. నైవాక్షిపే న్నైవ సంసారయేత్, జ్ఞానాగ్నినా సబీజస్య కృతస్య దగ్ధత్వా దితిభావః. 300

శ్లో॥ వర్షాస్థాప్య సమం త్రిషూన్నతి మిదం సర్వేంద్రియాణ్యత్మనా
హృ ద్యావేశ్య బుధో భయావహానదీ ర్భ్రహ్మోమపే నాతరేత్
ప్రాణా సత్ర నివీడ్య సంయతకలః క్షిణేషు తేషూచ్ఛ్వసన్
నాసాభ్యామివ దుష్టవాహసరధం విద్వా న్మనో ధారయేత్. 301

వ్యా.-కథ స్తత్ర నిష్ఠాం కుర్యాత్తత్రాహ. బుధః ఇదం వర్ష శరీరం స్వకీ యం త్రిషు ఉరోగ్రివాళిరస్సు ఉన్నతం యథాతథా సమం యథాతథాచ ఆస్థాప్య సమ్యక్ స్థాపయిత్వా సర్వేంద్రియాణి ఆత్మనా మనసా హృది హృత్పుష్టరీకే ఆవేశ్య సన్నివేశ్య భయావహానదీః భయజనకసంసారనదీః బ్రహ్మోమపేన ప్రణవప్లవే నాతరే దాసమంతా త్రరేత్. విద్వాన్ అత్ర శరీరే ప్రాణా నివీడ్య సంయతకలః సంయతచేష్టస్త్వ తేషు ప్రాణేషు క్షిణేషు సత్సు నాసాభ్యా ముచ్ఛ్వసన్ నతు ముఖేనేతి భావః. దుష్టవాహసరధం దుష్టవాహం రథమివ మనః ధారయేత్ బ్రహ్మణి స్థాపయేత్. 302

శ్లో॥ దేశేఽల్పపలనాలుకాగ్నిరహితే శుద్ధే సమే హృద్రమే
రిక్తే శబ్దజలాశ్రయాదిభి రదృక్ప్రీడే నివాతే గిరేః
దర్యాచా నివనన్ ప్రమాదరహితో యోగం విదధ్యా ద్యతి
శ్చిత్త స్యాత్మని చిన్మయే పరతరే సర్వాస్తరే బ్రహ్మణి. 303

వ్యా.-యోగానుష్ఠానదేశం దర్శయతి. అల్పపలనాలుకాగ్నిరహితే శబ్ద జలాశ్రయాదిభిశ్చ రిక్తే రహితే, అదృక్ప్రీడే చక్షురవీడకే హృద్రమే మనోహరే శుద్ధే సమే నివాతే వాతరహితే గిరేః దర్యాచా దేశే నివనన్, యతిః సన్న్యాసీ తస్యైవ యోగాధికారాత్. ప్రమాదరహితో ప్రమత్తో భూత్వా పరతరే చిన్మయే సర్వాస్తరే బ్రహ్మణ్యత్మని చిత్తస్య యోగం విదధ్యా త్కుర్యాత్. 304

శ్లో॥ నీహరానలకేత్వినానలమరుష్టద్యోతసాదామనీ
శుద్ధస్ఫాటికనిట్కృతాం విదధతే రూపాణి యోగే జనిమ్
ఏవాన్యేవ పురస్సరాణి మహతోఽభివ్యక్తికారీణి త
దూపాణా ముదయో యదా ఖలు భవే ద్యోగస్య సిద్ధి స్తదా. 308

వ్యా.-ఇథం యోగ మభ్యస్యతోఽభివ్యక్తిచిహ్నన్యాహ - నీహారేణి.
యోగే నీహరానలకేత్వినానలమరుష్టద్యోతసాదామనీశుద్ధస్ఫాటికనిట్కృతాం
నీహార స్తుమారః, అనలకేతు ర్ధూమః, ఇన స్సూర్యః, అనలోఽగ్నిః, మరుత్
వాయుః, ఖద్యోతః కీటవిశేషః, సాదామనీ విద్యుత్, శుద్ధస్ఫాటికమ్, నిట్కృత్
నిశాకర శబ్దప్రకృతిః. తేషాం రూపాణి జనిం జన్మ విదధతే కుర్వంతి బ్రహ్మస్తే
ఇత్యర్థః. పురస్సరాణి అగ్రేనరాణి ఏతాన్యేవ జాతాని రూపాణి మహతః పర
మాత్మనోఽభివ్యక్తికారీణి ఏతదూపాదయానస్తరం పరమాత్మసాక్షాత్కారో
భవతీత్యర్థః. తత్తస్మాత్ యదా రూపాణాం దర్శితానాం కృమితేతిశేషః.
ఉదయో భవేత్. ఖలు స్వధే. తదా యోగస్య సిద్ధి ర్భవేత్. 308

శ్లో॥ పృథ్వ్యమృగ్యగ్నీనిలామ్బరే సముదితే వృత్తేచ పంచాత్మకే
సమ్య గ్యోగగుణే సమాగతవతో దేహం శుభం యోగినః
యోగాగ్నీత్మక మస్య రు జ్ఞాన జరా నాకాలమృత్యు ర్భవే
దారోగ్యం లఘుతా వ్యకామహతతా వర్ణప్రసాదో భవేత్. 309

వ్యా.-యోగస్య ప్రధానసిద్ధి రుక్తేదానీ మహా నరసిద్ధి రాహ - పృథ్వీతి.
సముదితే మిథస్సజ్జతే పంచాత్మకే పంచీకృతే పృథ్వ్యమృగ్యగ్నీనిలామ్బరే భూజల
వహ్ని వాయువియన్నామకభూతపంచకే సమాహరద్వంద్వోఽయమ్. యోగ గుణే
సమ్య క్ప్రవృత్తేనతి, యోగాగ్నీత్మకం శుభం దేహం సమాగతవతః ప్రాప్త
వతోఽస్య యోగినః, రుక్ రోగో న భవేత్, జరా న నభవేత్, అకాలమృ
త్యుర్న భవేత్, ఆరోగ్యం భవేత్, లఘుతా భవేత్, అకామహతతా అలోలు
పత్వం భవేత్, వర్ణప్రసాద శ్చ భవేత్. 309

శ్లో॥ జాయేత స్వరసౌష్ఠవం శుభతమో గన్తో ల్పవిఘ్నాత్రికం
యోగస్య ప్రథమాం వదంతి విబుధా ఏనాం ప్రవృత్తిం పునః
మృల్లిప్తం విమలీకృతం రుచిమయం బిమ్బం యథా భాజితే
తద్వత్తత్త్వ మవేక్ష్య కోపి భవతి హ్యేకః కృతార్థోఽనకః. 310

వ్యా.-స్వరసౌప్తవం జాయేత, శుభతమోఽతిశయేన శుభో గచ్ఛో జాయేత, అల్పవిఘ్నాత్రికం జాయేత, బహుజలాన్నభక్షణేపి మూత్రపురీషయో రల్పత్వ మేవ భవేదిత్యర్థః. విబుధాః ఏనాం ప్రవృత్తిం పునః యోగస్య ప్రధమాం వదన్తి యోగస్య ప్రాథమీయం సిద్ధి రిత్యర్థః. ఏవం యోగసిద్ధస్య జ్ఞానాదేవ ముక్తి రిత్యాహ. యథా మృల్లిప్తం మృదా లిప్తం బిమ్బం రాజతం సౌవర్ణంవా మణ్డలం విమలీకృతం మృద్రాహితం కృతం సద్గుచిమయం తేజోమయం భ్రాజతే, యథా పూర్వమ్ తద్వత్. బహుషు సహస్రేషు కోవ్యేకో ధన్యః పురుషః తత్త్వ మవే త్య విదిత్వా అనకః కం సుఖం తద్భిన్న మకం యుఖం తద్యస్య నాస్తి సోఽనకః అతఏవ కృతార్థః కృతకృత్యః ముక్తః తేత్యత్. భవతీతిశేషః. అవిద్యయా జీవ త్వం ప్రాప్త మాత్మానం విద్యయా నిస్సంసారం పరమేశ్వరం విదిత్వా ముచ్యత ఇతి భావః.

30౬

శ్లో॥ యుక్తో దీపనిభేన పశ్యతి యదాఽత్రై వాశ్మవత్త్వేన స
తత్త్వం బ్రహ్మణ ఈశ్వరస్యతు తదా తత్త్వై స్సమస్తై స్స్వతః
ముక్తం దేవ మజం ధృవం శివతమం జ్ఞాత్వాఽఖిలై ర్ముచ్యతే
ప్రాజ్ఞై రేష పుమాన్ ముముక్షు రనఘం యోగం శనై రభ్యసేత్.

30౭

వ్యా.-తత్త్వ మవేత్య కృతార్థో భవతీత్యేతదేన విశదయతి. యదా యుక్త స్సమాహితో యోగీ అత్ర దేహేవ దీపనిభేన దీపతుల్యే నాత్మతత్త్వేన స్వేనాత్మనా బ్రహ్మణ ఈశ్వరస్య సత్ తత్త్వం పశ్యతి, తదాతు తదేవ స్వతః సమస్తై తత్త్వైః ముక్త మజం ధృవం శివతమం దేవం జ్ఞాత్వా అఖిలైః ప్రాజ్ఞై ర్ముచ్యతే తస్మా మ్ముముక్షు రేష పుమాన్ అనఘం యోగం శనై రభ్యసేత్.

30౮

శ్లో॥ దేవోఽయంహి దిశోఽఖిలాః ప్రథమతో జాత స్స ఏ వాస్తవే
గర్భస్యాస్త్రిదిత స్సవన భగవా నుత్పత్త్యమానోఽపి సః
ప్రత్య జ్ఞేష్యతి సర్వతోముఖ ఇమాన్ లోకాన్ జలేఽగ్నా మహి
జాతే ష్వేషధిసచ్చయే ఽవిశ దిదం విశ్వం చ తస్మై నమః.

30౯

వ్యా.-తమేవ దేవం వర్షయతి, అయమేవ దేవః అఖిలా దశేత్యర్థః దిశః భవతి, అఖిలా దిశ ఇతి ద్వితీయేతివా అస్మిన్ పక్షే వ్యాప్య స్థిత ఇతిశేషః. సవన దేవః ప్రథమతో జాతో హిరణ్యగర్భో భవతి. గర్భస్య బ్రహ్మణ్ణ స్యాస్తతే

సవవాస్తి విరాడూప్రేణేతిభావః. యద్వా గర్భస్య మాత్మకుక్షే రన్తరే సవ
వాస్తి యో యో గర్భస్థ శ్శిశు సస దేవ ఏవేత్యర్థః. ఉత్పత్త్యమానః జన్మశ్చ
సవవ భగవా న్భవతి అపిశబ్దా దుత్పన్నశ్చ సవవ. య ద్భూతం య ద్భవత్ య
ద్భవిష్యత్, తత్సర్వం ప్రాణిజాతం భగవా నీశ్వరవేత్యర్థః. సర్వతోముఖః సర్వ
ప్రాణిముఖానాం భగవతో ముఖత్వా ద్భగవత స్సర్వత్రాపి ముఖాని సస్తితి
సర్వతోముఖత్వం సర్వవ్యాపితివా. సదేవః ఇమాన్ లోకాన్ జనాన్ ప్రశ్నశ్చతి
ప్రతిగచ్ఛతీతి ప్రత్యజ్ తివ్రతి. సర్వేషాం భూతానా మాన్తరః ప్రశ్నగాత్మా
దేవవేత్యర్థః. సవవ జలే అగ్నౌ మహీజాతేషు వనస్పతిషుఃపషధిసన్షయే చాస్తి
కిమ్పహునా ఇదం సర్వంచ విశ్వం జగ త్సవవావిశత్. ప్రవిశ్య స్థితః. తస్మిన్
దేవాయ నమః అస్తితి కరోమీతివా శేషః.

305

శ్లో॥ లోకాన్ య సకలాన్ స్వశక్తిభి రిమా నీప్తేఽద్వయో జాలవా
నదూభతావపి సమ్భవేపి విలయే సంస్పృజ్య గోపా భవన్
ప్రత్యజ్సన్నపి సన్ఘకోప భగవా నేకోహి రుద్రో విదు
ర్యే త్వేనం త మనన్త మాదిపురుషం దేవం బుధా స్తేఽమృతాః.

306

వ్యా.-కించ అన్వయః జాలవాన్ జాలం మత్స్యనామివ భూతానాం
దురత్యయత్వా న్నాయాజాల మిత్యుచ్యతే. జాల మస్యాస్తితి జాలవాన్ మాయీ
భగవా నేకో యో రుద్రో దేవః స్వశక్తిభిః సకలా నిమాన్ లోకాన్ సంస్పృ
జ్య గోపాః రక్షకః భవన్సన్ ఉదూభతా వుత్పత్తౌ సమ్భవే స్థితౌ విలయే ప్రల
యేచ స్వశక్తిభి రీప్తే ఈళితా భవతి. ప్రత్యజ్సన్నపి సన్ఘకోపాస్తకాలే ఇతి
శేషః. త మేన మనన్త మాదిపురుషం దేవం యే విదుః తే బుధా అమృతాః
మృతిరహితా ముక్తా ఇతియావత్ భవేయ రితిశేషః.

307

శ్లో॥ చక్షూం వ్యస్య ముఖాని దోంషి చరణావా విశ్వతో జాగ్రతి
ద్యావాభూమియుగం మహా స్పృజనయ ద్దేవోఽయ మేకోఽవతి
బాహుభ్యా మిద మేష సస్థమతివా పత్రై స్సమస్తాధిపా
దేవానాం ప్రభవోద్భవో ద్రుహిణసూ ర్బుధ్ని శుభాం నో దిశేత్.

308

వ్యా.-అపిచ అస్య దేవస్య చక్షూంషి ముఖాని దోంషి బాహుః చర
ణాః, వాశబ్దా ధృదయాద్యవయవగ్రహణం విశ్వత స్సర్వత్రా జాగ్రతి వర్తన్తే.

సర్వభూతావయవానాం తదవయవత్వా దితిభావః. మహా నయ మేకో దేవః
ద్యావాభూమియుగం ప్రజనయన్ అవతి భాసతే గక్షతీతి వా. ఏష దేవః పత్రై
ర్వా పత్రీశ్వరః పత్రై రివ గ్రాహుభ్యా మిదం ద్యావాభూమియుగం సస్థమతి
సంయోజయతి సమస్తాధిపః దేవానాం ప్రభవోద్భవః ఉత్పత్తిస్థితిహేతుః. దు
హిణసూః హిరణ్యగర్భస్యా ప్యుత్పాదకః పరమేశ్వరః నః శుభాం బుద్ధిం దితే
దితి ప్రార్థనాయాం లిజ్. 320

శ్లో॥ యా తే రుద్ర శివా తనూ ర్విజయతే అఘోరా అఘహృత్కశినీ
తన్వా అస్మాక్ గిరిశన్త సజ్జలయ భో ఆసన్దమయ్యా తయా
క్షేప్తం యా మిషు మీశితః కలయసే హస్తే శివాం తాం కురు
త్వం మాపీడయ భో గిరిత్ర పురుషం కృత్స్నం జగచ్ఛాత్మనా. 321

వ్యా.-వర్జితం దేవ ముద్దిశ్య ప్రార్థనై కా భక్తానాం దర్శితా ప్రార్థనా
స్తరాణ్యాహ. హేరుద్ర అస్తకాలే జగ ద్రోదయతీతి రుద్రః పరమేశ్వరః
తత్సమ్బుద్ధిః. తే అఘోరా శాస్త్రా అతఏవ శివా మజ్జలకారిణీ అఘహృత్ పాప
హారిణీ కాశినీ భాసమానాచ యా తనూ ర్విజయతే, భో గిరిశన్త గిరా స్థిత్యా శం
సుఖం తనోతీతి గిరిశన్తః గిరే ర్హిమవత శ్చ సన్తోతీతి గిరిశన్త ఇతివా, గిరి వాచి శ
స్తనోతీతి గిరిశన్తో వా. తత్సమ్బుద్ధిః. హేగిరిశన్త ఆసన్దమయ్యా తయా తన్వా అస్మాక్
సజ్జలయ రక్ష స్పృశేతివా. హేఈశితః క్షేప్త మసాధుజనే పాతయితుం యా
మిషుం బాణం హస్తే కలయసే బిభర్షి తా మిషుం త్వం శివాం కురు. భో గిరిత్ర
గిరిం త్రాయతి ఇతి గిరిత్రః. తత్సమ్బుద్ధిః. త్వం పురుషం జీవం కృత్స్నం జగచ్ఛా
త్మనా స్వతః మాపీడయ. భక్తస్య స్వపీడయాభవ పరపీడాయాపి దుస్సహత్వా
దేవం ప్రార్థితమ్. యద్వా పురుషం మాం జగ న్మదీయం పశుభృత్యాదికం చే
త్వర్థః. 321

శ్లో॥ తస్మా ద్బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మ మమలం భూతేషు గూఢం స్థితం
సర్వే వ్యత్ర యథానికాయ మమృతం విశ్వస్య చైకం విభుమ్
ఈశానం పరివేష్టితార మహా మి త్యజ్ఞానదూరస్థితం
జ్ఞాత్వా భాస్కరవర్ణ మాదిపురుషం మృత్యుం సమత్యేతి నా. 322

వ్యా.-దేవస్య సగుణం తత్త్వం విశ్వాత్మక ముపవర్జ్య నిర్గుణం తత్త్వం
తద్దానా న్మోక్షం చాహ - తస్మాదితి. తస్మా దుక్తా ద్విశ్వమయా దేవా త్పరం
బ్రహ్మ మమలం బ్రహ్మ బ్రహ్మశబ్దవాచ్య మత్ర జగతి సర్వేషు భూతేషు

యథానికాయం నికాయో దేహః త మనుసృత్య యథానికాయం గూఢం యథా
తథా స్థితం విభుం వ్యాపకం విశ్వ స్యేశానం పరివేష్టితారం మాయావిన మివ
వ్యాఘ్రహస్త్యాదీ స్పరివేష్ట్య స్థిత మజ్ఞానదూరస్థిత మమృత మేకం భాస్కరవర్ణం
చిద్రూప మాదిపురుషం సురాఃపురుషం పరమాత్మానం నారాయణ మహ మితి
జ్ఞాత్వా నా పుమాన్ మృత్యుం సంసారం సమత్యే త్యతిక్రామతి. 3-2-3

శ్లో॥ యస్మా న్నాస్తి పరం న చాపర ము తాణీయో న కిచ్చి త్స్వరం

న జ్యాయో దివి భూమిజాత ఇవ యః స్తబ్ధః పరం తిష్ఠతి

తే నై కేన పరీత మేత దఖిలం పుంసా తత స్సూత్రం

నీరూపం త దనామయం విదు రిదం యే తే లభన్తే 2-మృతమ్. 3-2-3

వ్యా.-తదేవ ప్రకారాంతరేణాహ. యస్మా త్స్వర ముత్కృష్టం వస్తు పర
మస్య న్నాస్తి, అపర మపకృష్టమపి సచాస్తి, యస్మా త్స్వర మస్య త్కిచ్చి దుశ్
కిచ్చినా ష్యణీయోఽనుతరం వస్తు నాస్తి, జ్యాయో మహత్తరం వస్తుచ నాస్తి,
యః దివి పరమాకాశే భూమిజాతో వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో 2-ప్రకన్యస్సన్ 3-పరం
కేవలం తిష్ఠతి, తే నై కేన పుంసా ఏత దఖిలం పరీతం వ్యాప్తం భవతి. తతో
జగతః సూత్రం సుష్మాత్రం, కారణత్వా దితి భావః. నీరూపం నిరాకార మనా
మయం తాపత్రయరహితత్వా దితిభావః. శ్ దిదం బ్రహ్మ యే విదుః శే
అమృతం మోక్షం లభన్తే. 3-2-3

శ్లో॥ అస్మే యాన్తితు దుఃఖమేవ న తతః పథా విముక్తేః పరో

జ్ఞానా దస్తి మహేశ్వరస్య సకలగ్రీవాస్య మస్త సృతు

సర్వప్రాణిగుహశయః సకలగః పూర్ణః సమస్తేరణ

శ్చేశానః ప్రభురన్యయో ద్యుతిమయః శ్రీమా న్మహాన్వై శివః. 3-2-4

వ్యా.-బ్రహ్మవిదాం మోక్షప్రాప్తి ముక్త్యా తదవిదాం గతి మాహ.
అస్మేతు అబ్రహ్మవిదస్తు దుఃఖం సంసారమేవ గూన్తి, తత స్తస్మాత్ విముక్తేః
మోక్షస్య జ్ఞానా త్పరోఽన్యః పథా నాస్తి. కస్య జ్ఞానా త్తత్రాహ-మహేశ్వరస్యేతి.
కోఽసౌ మహేశ్వర స్తత్రాహ. స మహేశ్వరస్తు సకలగ్రీవాస్యమస్తః సకలస్య
సర్వస్య భూతజాతస్య గ్రీవా ఆస్యాని మస్తాని శిరాంసిచ యస్య స తథోక్తః.
సర్వప్రాణి గుహశయః సర్వేషాంప్రాణినాం గుహాను బుద్ధిషు శేతే వర్తత్యతి త
థోక్తః. పౌత్యగాత్రత్వేనేతిభావః. సకలగః సకలం గచ్ఛతి వ్యాప్నోతీతి సకలగః
అతఏవ పూర్ణః, సమస్తేరణః అస్తర్యామిత్యేనేతి భావః. ఈశానః ప్రభుః సమర్థః

అవ్యయః వ్యయరహితః ద్యుతిమయః. చిద్రూపత్వా దితిభావః. శ్రీమాన్
మాయావీ మహాన్ శివః మజ్జలస్వరూపః వై నిశ్చయే భవతీతి శేషః. 3-28

శ్లో॥ అఙ్గుష్ఠప్రమితః పురాణపురుషః సర్వాస్తరాత్మా సదా
భూతానాం హృదయే స్థితో ధిషణయా హృత్సంస్థయా భాసితః
సర్వాత్మా స సహస్రశీర్షనయనాఙ్ఘ్రిదిర్ధరాం విశ్వతో
వృత్వాఽతీత్య దశాఙ్గులం స్థిత ఇదం జానన్తి యే తేఽమృతాః. 3-29

వ్యా.-కిచ్చ స మహేశ్వరః అఙ్గుష్ఠప్రమితః అఙ్గుష్ఠమాత్రిః హృదుపా
ధ్యనేక్షయేతిభావః, పురాణపురుషః పురాణ శ్చిరస్తనః పురుషః పురిశయః సర్వాస్త
రాత్మా సర్వేషామస్తరాత్మా సదా భూతానాం హృదయే స్థితః, హృత్సంస్థయా
ధిషణయా బుద్ధ్యా భాసితః సర్వాత్మా విశ్వమయః సహస్రశీర్షనయనాఙ్ఘ్రిదిః,
సహస్రాణి శీర్షాణి నయనాని అఙ్ఘ్రియః ఆదిపదా త్కణ్ఠాబాహ్యద్విగ్రహణం యస్యస
తథోక్తః ధరాం విశ్వత స్సమస్తాద్వృత్వా ఆవృత్య దశాఙ్గులం దశానా మఙ్గులానాం
సమాహారో దశాఙ్గుల మతీ త్యాతిక్రమ్య స్థితః యే ఇదం జానన్తి తే అమృతా
భవన్తి. 3-29

శ్లో॥ భూతం భవ్య మిదం సమంచ పురుషో మోక్షస్య కార్యస్యచ
స్వామీ పాణిపదాక్షిశీర్ష వదనశ్శ్రోత్రాదయోఽస్యాభితః
విద్యస్తే భవనే సమస్త మభిసంవ్యాప్యైష తిష్ఠ త్యయం
సర్వై రింద్రియతద్గుణై ర్విరహిత స్తద్వానివాభాసతే. 3-30

వ్యా.-అపిచ పురుష స్స మహేశ్వరః. భూతం భవ్యం చకారా ద్భవ
చ్ఛేదం సమం సర్వం జగత్ భవతీతిశేషః. ఇదం సమం పురుషో భవతీతివాఽ
స్వయః. పురుషః మోక్షస్య కార్యస్య జగత్తత్త్వ స్వామీ ఈశః భవతి. భవనే
జగతి అన్య అభిత స్సర్వత్ర పాణిపదాక్షిశీర్ష వదనశ్శ్రోత్రాదయః అయంవా
విద్యస్తే. ఏష పురుషః సమస్త మభిత స్సమ్యగ్వాప్యైష తిష్ఠతి. అయం సర్వై
రింద్రియై స్తద్గుణైశ్చ విరహితోఽపి తద్వానివ ఇంద్రియవానివ తద్గుణవానివ చాభా
సతే ఆపాతతో భాసతే. 3-30

శ్లో॥ ఈశాన శ్వరణం సుహృద్భృహ దయం సర్వస్య లోకస్య వ
శ్యఙ్మత్యేవ బహిఃపురే స తనుమాన్ హంసో నవద్వారీ
ఆదాతా ప్యకరోఽపదోఽపి జననోఽచక్షుశ్చ పశ్య త్యన
శ్శ్రోత్రో హస్త శ్శ్రోతీ వేద్యమఖిలం వేత్త్యస్య వేత్తాతు నో. 3-31

వ్యా.-కిచ్చ అయ మీశానః శరణం రక్షకః సుహృద్నిత్యం బ్రహ్మ స్ఫురిస్తా సర్వస్య లోకస్య వశీ భవతి సహంస ఈశ్వరః తనుమాణ్ దేహీ జీవత్తియావత్, సక నవద్వారిణి నవద్వారవతి పురే దేహీ స్థిత్యా బహి రఞ్చతి గచ్ఛత్యేన. శబ్దాదిగ్రహణవిషయాయ చక్షురాదిద్వారా ౭స్త్యకరణోపాధకత్వతి భావః. స ఈశ్వరః అకరోపి ఆదాతా భవతి, అపదోపి జవనః వేగవా స్థవతి, అచక్షు రపి వశ్యతి, అవశోత్రః శోత్రరహితోపి శృణోతి. హస్తేత్యద్భుతే. అఖలం వేద్యం వేత్తి. అస్య వేత్తా జ్ఞాతాతు నో నాస్తి, అస్యథా అనవస్థాదోమాత్. స చేశ్వరో జీవేన వేద్యత్వవేతి వాచ్యం, జీవేశ్వరయో రభేదాత్. 3౨౭

శ్లో॥ అగ్ర్యోఽయం పురుషో వ్యణో రణుతరో జ్యాయాసపి జ్యాయసో భూతానాం నిహితో గుహాను విబుధ స్తం యో కృతుం వశ్యతి ఆత్మానం మహిమాన మీశ మకలం ధాతుః ప్రసాదా ద్విభుం సర్వాత్మాన మవిక్రియంచ విజరం స ధ్వస్తశోకో భవేత్. 3౨౮

వ్యా.-అపిచ అగ్ర్యోఽపి అగ్రే ఆదా భవః అగ్ర్యః అయం పురుష ఈశ్వరః. అణోర వ్యణుతరః అతిశయేనాణుః జ్యాయసో మహాభోషి జ్యాయా సతిశయేన మహా భూతానాం గుహాను నిహితశ్చ భవతి. యో విబుధః అకృతుం కృతు స్సంజ్ఞాల్పేఽధ్యవసాయః తద్రహిత మకల మనంశ మచేష్టంవా అవిక్రియం విజర రహితం విభుం వ్యాపకం సర్వాత్మానం విజరం జరాఽరహితం మహిమానం కర్మ నిమిత్తవృద్ధిక్షయరహిత మాత్మానం ప్రత్యక్షా మీశం ధాతు స్తస్యై వేశస్య ప్రసాదా దనుగ్రహ త్వశ్యతి. సః ధ్వస్తశోకః నిరస్తసంసారః భవేత్. 3౨౯

శ్లో॥ యో వర్ణో బహు ధైర్యకవన విదధే వర్ణా ననేకా న్యుశః శక్త్యా ౭౭దా విలయే హరివ్యతి నిజే రూపే విభ ర్త్యద్యచ దేవోఽసౌ స ధియా యునక్తు శుభయా సః స్వాశ్రియాన్ సోఽనలః సూర్యశ్చానిల ఇన్దు రమ్బుచ విరాట్ శుక్రం చ త ద్రుప్తా వా. 3౩౦

వ్యా.-తమేవ దేవ ముపవర్ణయ స్పార్థయతే. అవర్ణః నీలపీతాదివర్ణ రహితః నీరూపఞ్చేతత్ - ఉపలక్షణ మిదం నామరాహిత్యస్య; బ్రాహ్మణాదివర్ణ రహితత్వతివా, ఉపలక్షణ మిద మాశ్రమాదిరాహిత్యస్య నిర్విశేషత్వతియావత్ - ఏకోఽద్వితీయో యః పరమాత్మైవ శక్త్యా మాయయా యుతస్సన్ ఆదా అనే కాన్ వర్ణాన్ పూర్వవ దత్తాపి బోధ్యమ్ - విదధే సృష్టవా. యః విలయే ప్రలయే నిజే రూపే స్వాత్మనేవ వర్ణా హరివ్యతి ఉపసంహరివ్యతి అద్యచ యః వర్ణా

న్విభర్తి పాలయతి, యద్వా నిజే రూపే బిభర్తి ధత్తే, సోఽసా దేవ ఈశ్వరః
స్వాశ్రయాన్ సః శుభయా ధియా యునక్తు యోజయత్వితి ప్రాధ్ననాయాం లోట్
స దేవః అనలో భవతి, సూర్యశ్చ భవతి, అనిలో భవతి, ఇన్దు ర్భవతి, అమ్బు భవతి,
విరాట్పు భవతి, శుక్రం భాస్వరం నక్షత్రమణ్డలంచ భవతి, తత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మవా
బ్రహ్మాపి భవతి. త దీశ్వరతత్త్వమితివా. 329

శ్లో॥ త్వం ప్రీ త్వం పురుషః కుమారక ఉమేత్ త్వం వా కుమారీ భవ
స్యాజీర్ణ స్త్వ మసి త్వ మశ్చసి శనై ర్దణ్డేన జాతోఽసిచ
నీల స్త్వం హరితః పతన్గ ఉదధి స్త్వం లోహితాక్ష స్తటి
ధర్భ శ్చర్మమయోఽస్యనాది రఖిలం త్వత్తిః ప్రసూతం విభోః. 330

వ్యా.-భగవత స్సర్వాత్మ్యమేవ దర్శయతి- త్వమితి. హేఉమేత్- ఉమా
విద్యాహుషిణీ మాయా తస్యా ఈట్ ఉమేత్ తత్సమ్బుద్ధిః ఈశ్వర. త్వం ప్రీ
భవసి. త్వ మ్మరుషః పుమాన్ భవసి. త్వం కుమారవన కుమారకో భవసి.
కుమారీచ త్వమేవ-ఆసమన్తా జీర్ణః ఆజీర్ణః పృథ్విః త్వ మసి త్వం శనైః దణ్డేనాశ్చసి
గచ్ఛసి. జాతశ్చ త్వమేవాసి త్వమేవ నీలః పతన్గః భ్రమరో భవసి. హరితః పత
న్గః పక్షి శుకః త్యేతత్ భవసి. లోహితాక్షః పతన్గోఽపి త్వమేవ- ఉదధిః
సముద్ర స్త్వమేవ- తటిన్దరోఽపి మేఘ స్త్వమేవ త్వమ్ ఋతుమయోఽసి ఋతవ
స్త్వమే వేత్యర్థః త్వ మనాది రసి. విభోః వ్యావకా త్వత్త సకాశా దఖిలం
జగ త్ప్రసూతం. తస్మా త్సర్వ మపి త్వమేవ. కారణా దసన్యత్వా త్కార్యస్యేతి
భావః. 330

శ్లో॥ ఏకాం లోహితశుక్లకృష్ణగుణగాం బహ్వీః సరూపాః ప్రజాః
కుర్వాణా మవశా దజాం పరిభజన్ శేతేజ ఏకోఽత్ర హి
తా మేనాం ప్రజహా త్యజ స్తదితర ససమ్భుక్తభోగా మజాం
ద్వా వేతే పురుషే ద్విజా వివ శరా దేహే సఖాయా స్థితౌ. 331

వ్యా.-వస్తుత సచ్చిదానందలక్షణ మేకమే వాద్వితీయం బ్రహ్మ తదేవ
మాయావశా త్వర్వాత్మక మభూ దిత్యుక్తమ్ - తథాచ పరమార్థదశాయా
మేకవ వాస్తు పదార్థః పరబ్రహ్మరూపః వ్యవహారదశాయా మ్మునః కతి పదార్థాః
కిం వా తేషాం లక్షణం తత్ప్రామా - ఏకామితి. లోహితశుక్లకృష్ణగుణగాం రజ
స్సత్త్వతమోగుణవతీం సరూపాః స్వసమానాకారాః బహ్వీః ప్రజాః భూతాని
కుర్వాణాం సృజన్తి మేకా మజాం ప్రకృతిం ఛాగా మితిచ - అవశా దస్యాత

స్త్రీ త్పరిభజనా అవశా త్కుర్వాణా మితివా - సాంఖ్యాభిమతస్వతస్త్రిప్రధాన
వ్యాసృత్స్వర్థ మవశాదిత్యుక్తమ్ - ఏకో జలజీవః ఛాగ ఇతిచ అత్ర దేహేశేతే
హిఃప్రసిద్ధా - తదితరః తస్మాజ్జీవా దితరః అజః జన్మరహిత ఈశ్వరః సముక్తభోగాం
జీవోపభుక్తభోగాం తా మేనా మజాం ప్రజహతి ప్రకర్షణే జహతి త్యజతి సఖాయా
వనోన్యం సుహృదా ఏతో ద్వా పురుషా వశౌ తరావృక్షే ద్విశోపక్షిణావివ దేహే
స్థితౌ. అయ మర్థః ప్రకృతిః పురుష ఈశ్వరశ్చేతి త్రయః పదార్థాస్సన్తి త్రయో వ్యనా
దయః ప్రకృతిపురుషా వస్వతస్త్రా ఈశ్వరస్తు స్వతస్త్రిః. యథా శుటో మార్గః తథా
సర్వం జగత్ప్రకృతమేవ - ప్రకృతిప్రాకృతతాదాత్మ్యాధ్యాసవశా జ్జీవ స్సంసరతి.
తదధ్యాసాభావా దీశ్వరో నిత్యముక్తః. బద్ధముక్తా పుభావ వీమా దేహస్థావేవ
దేహస్తు ప్రకృతిమయః. ఈశ్వరానుగ్రహదేవ జీవో భోగా న్భుజ్జ్ఞ ఇతి జీవ
స్యేశ్వర స్సఖా, ఈశ్వరాయ జీవో బలి మర్పయతీతి జీవ ఈశ్వరస్య సఖా ఇతి.
యద్యపి జీవేశా వేక ఏవ పదార్థః దృశ్యాపః, తథాపి ఉపాధిభేదా దిహ భేదేన
తయో ర్నిర్దేశః. అస్త్యకరణవిశిష్టో జీవః, మాయావిశిష్టః అస్త్యకరణోపహితో
వేశ్వర ఇతి. న చాస్త్యకరణోపహితః ప్రత్యగాత్మైవ, న త్వేశ్వర ఇతి నాచ్య
మీశ్వరస్త్వైవ ప్రత్యగాత్మత్వా దిత్యుక్తమ్. 330

శ్లో॥ ఏకః పిప్పల మత్తి తత్ర పురుషః పశ్య త్యనశ్న స్సరో
భోక్తాఽసౌ భవసాగరే పరవశో మగ్నః పరం శోచతి
మూఢో వ్యేవ మయం యదా స్వసుహృదం సర్వేశ్వరం పశ్యతి
స్వాత్మానం మహిమాన మస్యచ తదా స్యా ద్వితశోకః స్వయమ్.

331

వ్యా.-జీవేశ్వరయో రైవలక్షణ్యం స్పష్ట మాహ - ఏకఇతి తత్ర తయో
ర్మధ్యే ఏకః పురుషోఽజః పిప్పలం కర్మఫలం సుఖం దుఃఖం చాత్తి పర ఈశ్వ
రస్తు అనశ్నానా పశ్యతి. సాక్షీత్యర్థః. అథ జీవస్య దుర్గతి మాహ భోక్తేతి.
అసౌ భోక్తా జీవః. భవసాగరే మగ్నః పరవశస్సౌ పర మతిశయేన శోచతి
అద్యతే. కథ మస్య శోకనివృత్తిః కదానా తత్రాహ - మూఢఇతి. ఏవం
మూఢోఽవ్యయం జీవః యదా స్వసుహృదం స్వాత్మానంచ సర్వేశ్వరం పశ్యతి
అస్య మహిమానం సచ్చిదానందలక్షణ మవహతసావృత్వాదిలక్షణంవా మహ
త్వంచ పశ్యతి తదా స్వయం ఏతశోక స్సాత్. స్వాత్మని శోకస్య సకారణ
స్వాభావా దితిభావః. 332

శ్లో॥ యస్మిన్ వోమిన్ బుచోఽక్షరేచ పరమే తిష్ఠన్తి దేవా స్సమే
య స్తం నైతి బుచా కరిష్యతి న కిం యో వేద సోఽయం కృతీ
ఛన్దోయజ్ఞయమకృతూన్నిగదితం వేదై రతీతం భవ
ద్భావ్యస్మాన్నిజమాయయే ట్కలయతే రుద్ధ స్తయా తత్రానా. 333

వ్యా.-య ఏవ మీశ్వరం వేద స ఏవ కృతార్థో నాన్య ఇత్యాహ - యస్మి
న్నితి. యస్మిన్ అక్షరే న క్షరతీ త్యక్షరం తస్మిన్ పరమే వోమిన్ పరమాకాశే
పరమాత్మనీ త్యేతత్. బుచః వేదాః, బుగ్వేదఏవ వేదః యజు స్తద్వాక్యభ్యాన
భూతం సామ తద్దానభూత మధర్వణస్తు బుగ్వీశేష ఏవేతి శజ్జరానన్దః - సమే
సర్వే దేవాశ్చ తిష్ఠన్తి. యః తం పరమాత్మానం నైతి నవేత్తి సః బుచా కిం కరి
ష్యతి ? స కిమపీత్యర్థః. య స్తం వేద సోఽయం కృతీ కృతార్థః భవతి. నను
బుచాం దేవానాం చ యదధిష్ఠానం తజ్జగత్కారణం భవత్యేవ న పున రయ
మీశ్వర స్తత్రాహ - ఛన్దఇతి. ఈట్ ఈశ్వరః. ఛన్దోయజ్ఞయమకృతూ
ఛన్దాంసి గాయత్ర్యదీని వేదా ఇతివా యజ్ఞాః యమా వ్రతాని క్రతవశ్చ తా
వేదై ర్నిగదిత ముక్తం సగ్వమ్. అతీతం భూతం భవ్యం భవత్ భావి భవిష్యచ్చ
అస్మా దక్ష రా త్వరమవోమిన్ సుకాశా త్కలయతే జనయతి. బ్రహ్మణ ఉపా
దానకారణత్వేపి నిమిత్తకారణ మీశ్వర ఏవేత్యర్థః ఏకేవ వేశ్వరః బ్రహ్మత్వేన
రూపేణ జగతి ఉపాదాన మీశ్వరత్వేన రూపేణ నిమిత్తం కారణంచ భవతీ
త్యభిప్రాయః. జీవో న జగత్కారణ మిత్యాహ. త యేశ్వరమాయయా తస్మిన్
ప్రపజ్ఞానా జీవః రుద్ధః నిరుద్ధః. మాయావశ్యత్వా జీవ స్సంసారీ న జగత్కారణ
మిత్యర్థః. 333

శ్లో॥ మాయాస్తు ప్రకృతిం మహేశ్వర మముం విద్యాత్తు తం మాయినం
తస్య వ్యాప్త మశేష మ ప్యవయన్తై రేతజ్జగన్మాయినః
యోనిం యోని మధిష్ఠిత స్స భగవాం స్తస్మిన్నిదం లీయతే
తస్మాజ్జాయత ఏవ శాన్తిమయతేఽత్యస్తం త మచ్ఛక్ పుమాన్. 334

వ్యా.-కేయం మాయాకోసావేశ్వర స్తత్రాహ-మాయాన్వితి. ప్రకృతిస్తు
జగత్ప్రకృతిత్వే నాధస్తా త్ప్రతిపాదితం ప్రధానస్తు మాయాం విద్యాత్ జానీ
యాత్ - త మముం మాయినస్తు మహేశ్వరం విద్యాత్, తస్య మాయినో మహే
శ్వర స్సావయన్తై రంశప్రాయై ర్జీవై రేతదశేష మపి జగద్వ్యాప్తమ్. స భగవా
నీశ్వరః యోనిం యోనిం సర్వా యోనీః ప్రకృతిమహదహజ్కారపఞ్చతన్దా

తాత్పర్యకప్రకృత్యష్టక మిత్యర్థః. జగత్కారణభూతప్రకృతికాలాదికం సర్వమితివా
అధిష్ఠితః అధిష్ఠిత్య స్థితః తస్మిన్నీశ్వరే ఇదం జగత్ లీయతే, తస్మాదేవ జాయతే.
పుమాన్ త మిశ్వర మచ్ఛన్ సాక్షాత్కూర్వన్ సన్ అశ్వస్తం శాన్తి మయతే
ప్రార్థంతి. 33౪

శ్లో॥ ఈశానం వరదం త మిష్య మనఘం దేవాధిప ఛోశ్వరం
మర్త్యానాంచ చతుష్పదాం సుహవిషా సద్భి సుమాసేవిశమ్
సూక్ష్మా త్సూక్ష్మతమం స్థితీచ్ఛ కలిలస్యాస్తే క మేకం జగ
త్కర్తారం బహురూప మేత్య విబుధో ముక్తిం శివం గచ్ఛతి. 33౫

వ్యా.-త మచ్ఛన్ పుమాన్ శాన్తి మత్యస్త మేతీ త్యుక్తం విశదయతి.-
ఈశానమితి. ఈశానం నియామకం వరద మిష్టప్రద మిష్యం స్తుత్య మనఘం
నిష్పాపం నిస్సంసార మితియావత్ దేవాధిపం దేవానామ పద్యపం మర్త్యానాం
ద్విపదాం చతుష్పదాం చకారా త్ప్రత్యోదీనాం చేశ్వర మధిపం సద్భిః సుహవిషా
శోభనేన హవిషా సమ్య గాసమస్తా క్షేపితం సమాసేవిశం సూక్ష్మా దాకాశా దేరపి
సూక్ష్మతమ మతిశయేన సూక్ష్మం దుర్విజ్ఞేయ మిత్యేతత్ - కలిల స్యాజ్ఞానస్యాస్తే
ప్రారే స్థితం కం సుఖరూప మేక మద్వితీయం జగత్కర్తారం బహురూపం విశ్వాస్మి
కంచ తిం శివం దేవ మేత్య సాక్షాత్కృత్య విబుధః విద్వాన్ ముక్తిం మోక్షం
సంసారోపరమలక్షణం శాన్తిశబ్దవాచ్యం గచ్ఛతి. 33౫

శ్లో॥ గోప్తారం భవనస్య కాలవశతో విశ్వాధిపం సర్వతో
గూఢం బ్రహ్మవిదగ్రీణీభి రయితం బ్రహ్మాదిభి రైవతైః
సూక్ష్మం మణ్డమి వామృతా త్వర మముం దేవం మహర్షిం శివం
రుద్రం సర్వగతం నిరీత్య విబుధః పాశై ర్విముక్తో భవేత్. 33౬

వ్యా.-తదేవ భంగ్యస్తరేణాహ - గోప్తారమితి. కాలవశతః కాల మను
సృత్యే త్యేతత్ భవనస్య గోప్తారం రక్షకం స్థితికాలే ప్రవచ్ఛన్య రక్షకమిత్యర్థః.
విశ్వాధిపం సర్వత స్సర్వతో గూఢం బ్రహ్మవిదగ్రీణీభి సునకాదిభిః బ్రహ్మాదిభి
రైవతై శ్చాయితం ప్రాప్త మమృతా ధృతా త్వరం ఘృతోపరిష్థ మిత్యర్థః.
మణ్డమివ సూక్ష్మం మహర్షిం సర్వజ్ఞం సర్వగతం రుద్రం శివ మముం దేవం పర
మాత్మానం నిరీత్య సాక్షాత్కృత్య విబుధః పాశై రవిద్యాకామకర్మాదిభిః
విముక్తో భవేత్. 33౬

శ్లో॥ నాస్తే యత్ర తమో దివా న న నిశా నో న స్నచానన్ శివో
దేవః కేవల ఏకఏవ సవితృ ర్నిత్యం వరేణ్యస్తు తత్
తస్మా త్సత్తమసమ్ప్రదాయవశతః ప్రజ్ఞా పురాణీ సృతా
గృహ్ణీయాన్ న దిశాను కశ్చన పుమా నేనం న చా స్యోపమా. 332

వ్యా-నను కస్యాం దశాయాం పున ర్విగుమః పరమాత్మసాక్షాత్కారో భవే
స్తత్రతాహ - నేతి. యత్ర యస్యాం దశాయాం నిమః అజ్ఞానం నాస్తి సుషుప్తా
వివేతిభావః. దివా దినం లక్షణయా జాగ్రత్స్వప్నాభ్యర్థః. స నాస్తి జాగ్ర
దవస్థాయామివేతిభావః. నిశా రాత్రిః లక్షణయా స్వప్నప్రవర్ణాభ్యర్థః - స
నాస్తి స్వప్నాదశాయామివేతిభావః. యద్వా - దివా స నిశా నేత్యభిధేయ
గ్రహణమేవాస్తు - తతశ్చ దినరాత్ర్యో రభావా త్తత్త్వయు క్తజాగ్రత్స్వప్నసం
వ్యవహారాభావః. నన్ ఘోలః ఇద్రియగోచరఇతివా జన్మనా లబ్ధసత్తాకఇతివా
నో అనన్ సూక్ష్మః. ఇద్రియావిషయఇతివా జన్మనా లబ్ధసత్తాకఇతివా నచ,
నన్ కార్యభూతః అనన్ కారణభూతఇతివా. తత్రేతిశేషః. తస్యా మవస్థాయామ్
సమాధా వితియావత్. ఏకఏవకే వలః. సజాతీయవిజాతీయస్వగతాఖ్యభేదత్రయ
రహితః. దేవః ద్యోతనాత్మకః శివః స్ఫురతీతిశేషః. తదేవ నిర్వికల్పకసమాధా
విద్వదనుభవైకగమ్యం వస్తు. నిత్యం వరేణ్యం భజనీయం సవితృ రీశ్వరస్య తత్త్వ
మితిశేషః. యద్వా నిత్యం తద్వస్తు సవితృ సూర్యస్య వరేణ్యం భవతి. నిత్యం
సదేతివా. ఈశ్వర ఏ వోక్తవిద్యాప్రవర్తకప్రభుమాచార్యిత్యాహ - తస్మాదితి.
తస్మా దీశ్వరాదేవ సత్తమసమ్ప్రదాయవశతః సత్తమా అతిశయేన సస్తః హిరణ్య
గర్భాదయః తేషాం సమ్ప్రదాయవశా త్పురాణీ అనాదిః ప్రజ్ఞా ఇయం బ్రహ్మ
విద్యా సృతా నిర్గతా. తస్మా దుక్తార్థే ప్రామాణ్యబుద్ధి ర్న కాశ్యేతిభావః -
అతీద్రియత్వా దీశ్వరః కేనాపి క్వాపి దిశి నదృశ్యత ఇత్యాహ - కశ్చన యోఽపి
పుమా నేన మీశ్వరం దిశాను క్వాపి నగృహ్ణీయాత్ గ్రహీతుం శక్నుయాత్.
కీదృశోఽయ స్తత్రాహ- అస్యేశ్వరస్య ఉపమా సదృశం వస్తు నచ నైవాస్తి. 332

శ్లో॥ నా మైతస్య మహద్యశోఽస్య పదం చతుష్పదే తివృతి
హ్యేనం తద్భువి కోపి వశ్యతి నవా యః కోపి హృష్టం హృదా.
ఏనం వేత్తి య ఏవ మేన మయతే సమ్పద్యతే సోఽమృత
స్తస్మా త్కోప్యజ ఇ త్యహం భవదవత్రస్తః ప్రపద్యే పరమ్. 333

వ్యా.-ఏత స్వేత్వరస్య మహా ద్యశకతి నామాభిధానై స్తి. యద్వా నామేతి ప్రసిద్ధా- ఏతస్య మహాదధికం యశః కీర్తి రస్తి. హి యస్మా దస్వేత్వరస్య పదం స్వరూపం చక్షుష్మధే దృగ్విషయే సత్విత్తి, తత్తస్మా ద్భువిలోకే కోపి జన్తు రేన మీశ్వరం నవా పశ్యతి నై వ పశ్యతి. యఃకోపి ధన్యః హృత్తే మేన మీ శ్వరం హృదా సంస్కృతమనసా వేత్తి కి మేవ మతిక్లేశే నేత్వరసర్వనా త్ఫల సత్త్రహ యః పణ్డిత ఏవ మేన మయతే వేత్తి సః అమృతః మరణరహితః సమ్పద్యతే భవతి. తస్మాద్ధేతోః భవదవత్రస్తః సంసారదావానలా ద్భితోఽహం పరం పరమాత్మానం కో వ్యనిర్వచనీయః అజః జన్మాదివికారరహితఇతి ప్రపద్యే శరణం భజే.

333

శ్లో॥ య తై దక్షిణ మాననం శివ శివం మాం పాహి తే నానిశం
నాశం మాకురు పుత్రపాత్రపశుభృత్యాయుర్ముఖానా మ్మమ
క్రుద్ధస్త్వ య దహం యుత సుహవిమా రతౌకృతే త్వాం సదా
బ్రహ్మేంద్రాదివ దాహ్వయామి కృపణోఽనాథో జగన్నాయకమ్.

334

వ్యా.-విద్వా నీశ్వర మాత్మత్వేన ప్రపద్యేతే త్యక్త మవిద్వానీ నీశ్వర మేవ ప్రపద్యేతేత్యాహ - యదితి. హేశివ య తై శివం దక్షిణ మాననం తేనానిశం మాం పాహి - త్వం క్రుద్ధస్త్వ మమ పుత్రపాత్రపశుభృత్యాయుర్ముఖానాం పదార్థానాం నాశం మాకురు. యద్యస్మా త్కృపణోఽనాథోఽహం శోభనేన హవిమా సుహవిమా యుతస్త్వ బ్రహ్మేంద్రాదివ ద్బ్రహ్మేంద్రాదిదేవా ఇవ, జగన్నాయకం త్వాం రతౌకృతే సదా ఆహ్వయామి ఆకారయామి.

335

శ్లో॥ ద్వే స్తో బ్రహ్మవరేఽక్షరేఽస్తరహితే విద్యే త్యవిద్యేతి చా
విస్పష్టం నిహితే తయో స్త దమృతం విద్యా త్యవిద్యాక్షరమ్
ఘట్టే త ద్విత్తయస్త యః సహి వర స్తాభ్యా మ్మహేశ శ్శివ
స్సోఽయం సర్వ మధిష్ఠితః కపిలభృక్షానై ర్విచక్షేఽఖిలమ్.

336

వ్యా.-నను విద్యయా ముచ్యతే జన్తు రవిద్యయాచ బద్ధత ఇతి కృత్వా విద్యైవ ముముక్షుణా సమ్పాదనీయా కి మీశ్వరభజనే నేత్యత్యాహ - ద్వే ఇతి. బ్రహ్మవరే బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భా త్సరే అక్షరే నాశరహితే అస్తరహితే పరిచ్ఛేదరహితే బ్రహ్మణి అవిస్పష్టం గూఢం నిహితే విద్యే త్యవిద్యేతిచ ద్వే

స్త్రీ, తయో ర్మధ్యే విద్యా అమృతం మోక్ష హేతుత్వా. దవిద్యాతు క్షరం క్షర
ణాత్మకసంసారహేతుత్వాత్, యః తద్విత్తయం విద్యా విద్యాయుగలస్తు ఈష్టే నియ
మయతి. సః తాభ్యాం విద్యావిద్యాభ్యాం పరః అన్యః మహేశః శివః కపిలభృద్ధిరణ్య
గర్భస్యాపి భర్తా సోఽయ మిశ్వరః సర్వ మధిష్ఠితస్స జ్ఞానై రఖిలం విచక్షే
పశ్యతి. జ్ఞానైః కపిలభృ దితివా ఽన్వయః. తస్మాద్విద్యావిద్యయో రీశ్వరపరతంత్ర
త్వా న్ముముక్షు ర్విద్యాసిద్ధిర్థ మవిద్యాపగమార్థ ఇచ్ఛేత్స్వరమేవ సేవేతే
త్యభిప్రాయః.

380

శ్లో॥ ఏకైకం బహుధా చిరాయ భగవాన్ జాలం వికుర్వ న్నయం

క్షే తేఽస్మి న్నుపసంహర శృణు పునః సృష్ట్యా మరీచ్యాదిమాన్

లోకానాంచ పతీం స్తదైవ కురుతే సర్వాధిపత్యం మహాన్

సర్వం సాధ్వనభాసయ న్నరుణచ ద్విభ్రాజతే చ స్వయమ్.

381

వ్యా.-యఏవ జీవానాం సంసారబంధం నిర్మితవాన్ సఏవ తచ్చక్తయే ప్రార్థ
నీయ ఇత్యభిప్రేత్యాహ - ఏకైకమితి. అయం భగవాన్ చిరా యానాదికాలా
దేకైకం ప్రాణినంప్రతి బహుధాఽస్మిన్ క్షే తేఽ జాలం మత్స్యనాం జాలమివ
సంసారం స్వస్వకర్మానుగుణం వికుర్వన్ విశేషేణో త్పదయన్ సన్ అథ పున
రస్మిన్నేవ క్షే తేఽ మాయామయే బ్రహ్మణ్యపసంహరతి. తథా ఏష ఈశ్వరః
మరీచ్యాదిమాన్ మరీచిప్రముఖాన్ లోకానాం పతీన్ ప్రజాపతీంశ్చ సృష్ట్యా
సర్వాధిపత్యం కురుతే. మహా నేషః అరుణచ త్సుర్యధిప సర్వం జగ త్సాధు
సమ్య గవభాసయన్ సన్ స్వయం విభ్రాజతే విశేషేణ భాసతే, స్వయంజ్యోతి
ష్ట్యా దితిభావః.

382

శ్లో॥ యో దేవః పచతి స్వభావమపి యః ప్రాచ్యాన్ పదార్థా న్నయే

తృచ్ఛక్త్యా పరిణామ మస్య జగతో యోని ర్య ఏకః పుమాన్

సర్వం సా ధ్వతితివృత్తి స్వయ మయే యో వా నియుజ్జ్మ గుణాన్

తం గుహ్యోపనిషత్సు గూఢ మితవాన్ విద్యుహ్మయోనిం విధిః.

383

వ్యా.-స స్వగ్నే రాష్ట్రవ జ్జీవస్య సంసారః. స్వభావఏవ తత్ప్రాహ - యథితి
యో దేవః స్వభావమపి పచతి నిష్పాదయతి తత్తత్పదార్థానాం తత్తత్ప్రతినియ
తస్వభావ ఈశ్వరేణైవ నిర్మితత్వత్వత్వః. యః తృచ్ఛక్త్యా సత్యా మాయయా ప్రా
చ్యాన్ పూర్వముత్పన్నా న్పదార్థా నాకాశాదీ న్పరిణామం నయేత్, య ఏకః
పుమాన్ సస్య జగతో యోనిః యః స్వయం సర్వం సాధు అధితివృత్తి అయేథితి

స్వరణేనవ్యయమ్- యోవా గుణాన్నియుజ్జేతం గుహ్యోపనిషత్సు రహస్యోపనిషత్సు గూఢం బ్రహ్మయోనిం వేదస్యాపి కారణం హిరణ్యగర్భస్యాపి యోనిమితివా ఈశ్వరం వి ద్విజ్ఞః విధిః బ్రహ్మ ఇతవాక్ ప్రాప్తవాక్ జ్ఞాతవాక్ నేవితవానితివా. 309

శ్లో॥ దేవా స్తం ప్రతిపద్య దేవ మృషయః పూర్వేభవం స్తస్మయా
స్తస్మా దద్యచ నా ముముక్షు రమృతం ప్రాప్తుః ప్రపద్యేత సమ్
జీవోఽయం హి గుణాన్వయః ఫలకృతే కర్తా కృతీనాం ఫా
న్యాభోక్తా బహురూపగ శ్రీగుణగో నర్హత్రయోపాశ్రయః. 310

వ్యా.-తం దేవం ప్రతిపద్య దేవాః, పూర్వే ఋషయశ్చ స్మయా అభవత్ తస్మాత్ బ్రహ్మాదీనా మిశ్వరభజనేనైవ ముక్తత్వా దిశ్యంతి. అద్యచ అద్యాపి ముముక్షుః నా మనుష్యః జీవంతివా అమృతం మోక్షం బ్రహ్మానివా ప్రాప్తుం త మిశ్వరం ప్రపద్యేత- తస్యైవ విద్యోత్పాదనద్వారం ముక్తిప్రసత్వా దితిభావః- ఏవం తత్పదార్థ మిశ్వర ముపవర్జ్యథ త్వస్మద్ధాన్యం తేషా ముపవర్జయతి- జీవంతి. యద్వా జీవ ఈశ్వరం ప్రపద్యేతేత్యుక్తం కోఽసౌ జీవస్తత్రాహ- జీవంతి. హిఃప్రసిద్ధా అయం జీవః గుణాన్వయః గుణైః కర్మజ్ఞానకృతవాసనామయై రన్వయో యస్య స తథోక్తః, గుణేషు నీలపీతాదిషు నాడీనాం పేషు అన్వయ స్పృశ్యున్ధో యస్య స తథోక్తంతివా ఫలకృతే ఫలార్థం కృతీనాం కర్మణాం కర్తా. ఫలస్య కర్మజన్యస్య ఆభోక్తా ఆనమన్తాద్భోక్తా బహురూపగః బహూని దేవతీయగాదీని రూపాణి శరీరాణి గచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి బహురూపగః శ్రీగుణగః సత్త్వాది గుణత్రయవాక్, అనాత్మతాదాత్మ్యాభ్యాసా దితిభావః నర్హత్రయోపాశ్రయః దేవయానాదిమూర్త్యయోపాశ్రయః ధర్మాధర్మజ్ఞానసూపమూర్త్యయోపాశ్రయ ఇతివా. 311

శ్లో॥ ప్రాణేశో నిజకర్మవశ్యచరణోఽఙ్గుష్ఠప్రమాణోఽర్కవ
ద్భారూపః పరవా నహజ్మతియుతః సజ్జల్పయుఃక్రోపి చ
బుద్ధేః స్వస్య గుణేన చైవ నవర స్త్వరాగ్రమాత్ర స్తథా
కేశ స్వాయుతథా కృతస్యచ భవత్ భాగోఽవ్యసంతః స్వతః. 312

వ్యా.-అపిచ ప్రాణేశః ప్రాణస్యాధిపః నిజకర్మవశ్యచరణః స్వకర్మాధీన సచ్ఛరః అఙ్గుష్ఠప్రమాణః హృదయనుషిరాశేషయేతిభావః- అర్కవద్భారూపః

చిన్మయత్వా దితిభావః- పరవాక్ వరత స్త్రీః అహంజ్ఞాతియుతః అహంజ్ఞాన
యుక్తః. సజ్జల్పయుక్తశ్చ భవతి. కింఞ్చ నవరఃనభిర్ధోయం నశబ్దః తేన నలోపా
భావః. అనరః అనుత్తిమః ఈశ్వర స్వాత్మమత్వా త్రివిషేషయా య మవర ఇతి
భావః ఏష జీవః బుద్ధే రుపాధిభూతాయాః గుణేన స్వగుణేనచ ఆరాగ్రిమాత్ర్యః
తోత్సాహగే నిహితా లోహసూచీ ఆరేత్యుచ్యతే తదగ్రహణాః- స్వాపాధి
భూతబుద్ధే సూక్ష్మత్వా త్వస్యచ దుర్విజ్ఞేయత్వేన సూక్ష్మత్వా జ్ఞేవ ఆరాగ్రి
మాత్ర్య ఇత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. యద్వా ఏష జీవః స్వస్య స్వీయస్య దేహదేః
గుణేన జరాదినా నవరః అశ్రేష్ఠః, బుద్ధే ర్గుణేన సూక్ష్మత్వేన ఆరాగ్రిమాత్ర్య
సూక్ష్మశ్చ భవతి- తథా అయంతి తథా దశసహస్రథా కృతస్య కేశస్య భాగో భ
వన్న ప్యేష జీవః స్వత స్త్వనస్తః అపరిచ్ఛిన్నః వ్యాకళిత్యేనైవ భవతి-
బుద్ధ్యపాధిప్రియ క్తమే వాగుత్వం జీవస్య స్వతిస్తు న్యాపకవివేకార్థః. 3౪౪

శ్లో॥ నాయం స్త్రీ స పుమా న్నవణ్ణ ఉత య ద్య ద్వర్ష్య గృహ్యే త్యయం
తత్తద్ధర్మగతో భవ త్యథ తనుగ్రాహేన్య సజ్జల్పనమ్
స్మృష్టి ర్మృష్టిహుతే తమశ్చ భవతి గ్రాసామ్బువృష్టిః కృతం
చేతీదంహి నిమిత్త మస్య వశతో దేవాదిదేహా నయేత్. 3౪౫

వ్యా.-ఏవం స్త్రీత్వాదికమపి జీవ స్వాపాధికమేవ న స్వతఃకార్యాహ- నేతి.
అయం జీవః స్త్రీ సభవతి పుమా న్నభవతి వణ్ణశ్చ సభవతి. అయం యస్య ద్వర్ష్య
దేహం గృహ్యేతి తత్తద్ధర్మగతో భవతి; స్త్రీలక్షణోపేతశరీరగ్రహణాత్ స్త్రీ భవతి,
పుంలక్షణోపేతశరీరగ్రహణా త్పుమాన్ భవతి, వణ్ణలక్షణోపేతశరీరగ్రహణా
త్వణ్ణో భవతి, మర్త్యశరీరగ్రహణా న్మర్త్యో భవతి, దేవశరీరగ్రహణా దేవో భవతి,
ఏశుశరీరగ్రహణా త్పశు ర్భవతి, పక్షిశరీరగ్రహణా త్పక్షీ భవతి, వృక్షశరీరగ్రహణా
ద్వృక్షశ్చ భవతీత్యర్థః. నను జీవస్య తత్తద్ద్వర్ష్యగ్రహణే కిం నిమిత్తం తత్తాహ.
అథ అస్య జీవస్య తనుగ్రాహే తత్తచ్ఛరీరపరిగ్రాహే సజ్జల్పనం సజ్జల్పః
ఇదం మే భూయా దితి మానసన్యాపారః స్మృష్టిః స్మర్శనం త్వగిన్ద్రియవ్యాపారః
దృష్టిహుతే దృష్టిః దర్శనం చక్షుర్వాపారః హుతం హోమః ఆత్మాగ్నా దర్శిత
వ్యాపారప్రక్షేపణం, సజ్జల్పయామ్యహం స్మృశామ్యహం సశ్యామ్యహం
శృణోమ్యహం జిహ్వామ్యహం మిత్యేవం మనసరూపః తమః మోహః గ్రాసామ్బు
వృష్టిః గ్రీస్యతఇతి గ్రాసోన్న మమ్బు పానీయం తయో ర్మృష్టి ర్వర్షణం దాన
మిత్యేత దుపలక్షణ మిదం వాపీకూపతటాకనిర్మాణాదిపూర్తస్య కృత మిష్టం

చకారాన్నిద్యక్షకర్మగ్రహణ మితీదం సర్వం నిమిత్తం కారణం భవతి. అయమితి శేషః - జీవః అన్య నిమిత్త స్వాత్మస్య సజ్జల్పాదే ర్వశతః దేవాదిదేహా నయేత్.

389

శ్లో॥ దేహ్యేష స్వగుణై ర్హృణోతి పురుషః స్థూలాని సూక్ష్మాణిచ
రూపాణి కృమశో బహూ న్యనుగుణై ర్ హృత్మనోఽయం గుణైః
తేషాం సజ్జతిహేతుతాం సమయతే మాయావివ త్సంసర

న్నేవం దైవవశేన గచ్ఛతి పుమాన్ లభ్యాత్మవిద్యోఽమృతమ్. 38౯

వ్యా.-జీవః కర్మాదివశా చ్ఛరీరాణి గృహ్యతి త్యక్తమేన నిశచయతి. దేహీ దేహవా నేష పురుషో జీవః కృమశః కృమేణ స్థూలాని సూక్ష్మాణిచ బహూని రూపాణి న్యగుణైః స్వకృతకర్మజ్ఞానాదిభిః వృణోతి ఆవృణోతి. ధస్తేషతి యావత్, యస్మా దేవం తస్మా దయం జీవః అనుగుణైః ప్రాణోపాధిగుణైః కర్మభిరిత్యేతత్ క్రియాశక్తిమయత్వా త్ప్రాణస్యేతి భావః ఆత్మనోఽస్తాకరణస్య గుణైశ్చ జ్ఞానై రిత్యేతత్ - జ్ఞానశక్తిమయత్వా దస్తాకరణస్యేతి భావః, మాయావివక్షేప్రబాలిక ఇవ తేషాం సజ్జతిహేతుతాం సజ్జమకారణత్వం సంస్య గయతే ప్రాప్నోతి యథా మాయావీ మస్త్రశక్త్యా ఓషధిశక్త్యాచ నానాకూపైః క్రమేణ సజ్జతో భవతి తథా జీవోపి కర్మజ్ఞానై ర్నానాదేహైః క్రమేణ సజ్జతో భవతీత్యర్థః. ఏవం సంసర న్నయం పుమాన్ దై వవశేన అదృష్టవశేన ఈశ్వరానుగ్రహవశేనేతివా లభ్యాత్మ విద్యస్య అమృతం మోక్షం గచ్ఛతి.

38౯

శ్లో॥ ఆద్యంతాంతరవర్జితం త్రిభువనస్రష్టార మస్తస్థితం

సంసారస్య బహుస్వరూప మభివత్సరస్య సంస్థం శివం

భావగ్రాహ్య మసీడ మక్షరపరం దేవం కలోత్పాదకం

యో జానాతి స ముచ్యతేహి నిఖిలైః పాశై శ్శరీరం త్యజన్. 390

వ్యా.-లభ్యాత్మవిద్యః పుమా సమృతం గచ్ఛతి త్యేత ద్విశనయతి. యః ఆద్యంతాంతరవర్జిత మేదిమధ్యాంతశూన్యం త్రిభువనస్రష్టారం సంసారస్య ప్రపంచ స్వాస్త్యః మధ్యే స్థితం బహుస్వరూప మభివత్సరస్య సమ్య గ్వాప్య సంవాప్య సంస్థం వర్తమానం భావగ్రాహ్యం సంస్కృతమనసా గ్రహీతుం శక్య మసీడ మశరీర మక్షరపరం మాయాదూరం కలోత్పాదకం ప్రాణాదికలాజనకమ్ దేవం ద్యోతమానం శివ మీశ్వరం జానాతి సః శరీరం త్యజన్ స నిఖిలైః పాశైః ముచ్యతే ముక్తో భవతి-హిః ప్రసిద్ధా. నిశ్చయేవా- యద్య ప్యయ మర్థో బహువార

ముక్త స్తథాపి న పునరుక్తిః ఉక్తస్యే వార్థస్య క్షుతిపత్తృప్రతిపత్తిసాకర్యాయ
దాద్ధ్యాయచ పునః పున రుచ్యమానత్వాత్ దుర్బోధం హ్యేతదవస్తు తద్వి
ద్యాఫలంచ సన్నిధం తాకికానాం శాస్త్రజ్ఞానాం కేమాఞ్చిత్. అతప వేహ గ్రన్థే
పరిహృతాలపి పూర్వపక్షాః పునఃపునః ప్రసజ్గ మాపాద్య పరిహీయంతే జీవాభి
న్నస్య బ్రహ్మణో జ్ఞానా న్ముక్తి రిత్యేత త్సావయితు మితి వేద్యమ్. 382

శ్లో॥ హేతుం కేచన సజ్గిరన్తి కవయః స్మప్తేః స్వభావం వరే
కాలాదీ స్పరిమోహితా భగవతో మాయామహిమ్నా త్విదమ్
చక్రం భ్రామ్యతి నిత్య మావృత మిదం సర్వేశ్వరేణామునా
సర్వజ్ఞేనచ కాలచక్ర మకృత త్మోద్యాత్మకం కర్మచ. 383

వ్యా.-నను కస్మా దేవ మీశ్వరం జగత్కారణం సర్వే న వదన్తి, తత్రాహ-
కేచన కవయః విద్వాంసః స్మప్తేః జగత్స్మప్తేః హేతుం కారణం స్వభావం సజ్గి
రన్తి వదన్తి, పరేతు కాలాదీన్ వదన్తి. తత్ర హేతుః పరిమోహితా ఇతి భగవ
న్మాయామోహితాస్సన్తః అయమర్థః భువి విద్వాంసోపి జ్ఞాదాదయః భగవన్నా
యయా మోహితా అతపవ తత్త్వజ్ఞానశూన్యా భూత్వా స్వభావాదయో జగ
త్కారణం న తీవ్రశ్వరఇతి సమ్ప్రీతిపద్యంతే. తథాహి పరమాణవో జగత్కారణ
మితి తార్కికాః, పృథివ్యాదిభూతాని జగత్కారణ మితి జ్ఞాదేషు కేచిత్, స్వభావ
వేత్యపరే, శూన్యమేవేత్యనే, కాలో జగత్కారణ మితి మాహూర్తికాః, కర్మేతి
మీమాంసకాః, హిరణ్యగర్భఇతి హైరణ్యగర్భాః, శివఇతి వైవాః, విష్ణురితి
వైష్ణవాః, గణపతిరితి గణపత్యాః, కుమారఇతి కౌమారాః, సూర్యఇతి
సౌరాః, శక్తిరితి శాక్తేయాః, ప్రధానమితి సాక్ష్యాః, కేచి దుపాసకా
అన్నమితి అన్యే ప్రాణఇతి, కరే మనఇతి, అవరే బుద్ధిరితి, ఇతరే జీవ
ఇతిచ వదన్తి. నైవం, పరమాణ్వాదీనాం జగత్కారణత్వ మచేతనత్వే
నాస్వతన్త్రీత్వేనచే త్యుక్త మాదావేవ. నచ బ్రహ్మవిష్ణురుద్రా శ్చేతనాః స్వత
న్త్రాసవేతి వాచ్యం, తేషామపి జీవత్వే నాస్వతన్త్రీత్వాత్ సశరీరత్వంహి జీవలి
జ్గమ్, ఈశ్వరలిజ్గ స్వశరీరత్వమ్, అనీడ మిత్యుక్తత్వా దిహై వోపనిషది. యద్యపి
జీవో ప్యశరీర స్తథాపి శరీరతాదాత్మ్యాభ్యాసా త్సశరీరో భవతి. ఏవ మస్వతన్త్రీ
శరీరతాదాత్మ్యాభ్యాసాదేవ చేతనస్యాపి జీవ స్వాస్వతన్త్రీయాప మనీశ్వరత్వణ్చే
త్యలమ్. నను సచ్చిదానన్దలక్షణ ఈశ్వరోపి న జగత్కారణం కార్యకారణయో
స్సానలక్షణనియమా దిత్యతతహ. ఇదం చక్రం జగద్రూపం భగవత ఈశ్వరస్య

మాయామహిమూర్తి భాగ్యమృతి. సమ శక్తి మాయామాయావ వాస్తు జగత్కార
ణత్వ స్తతాహ. అమునా సర్వజ్ఞేన సర్వేత్వ రేణః జగత్ నిస్యం సర్వదా వ్యా
వృతం వ్యాప్తం సర్వకర్తృః సర్వజ్ఞత్వేన భాగ్యత్వా జ్ఞానాయా మాయాయా స
సర్వకర్తృత్వ నితిభావః. కాలాదీనా మిత్వంసృష్టత్వాచ్చ స జగత్కారణస్య
మిత్యాహ. సర్వజ్ఞేనామునా సర్వేత్వ రేణ కాలచక్రం సంపన్నరాశ్మక మకృత
కృతమ్. క్షౌద్రాత్కృతం భూమ్యాదిరూపం కర్మభూత మకృత పృథ్వ్యాభిమహా
భూతపంచకం కృత మిత్యర్థః చకారా త్వభావాదిగ్రహణమ్- యవవ కాణాదీ-
సృష్టవాక్ సవవ జగవపి సృష్టవానితి స జగత్సృష్టత్వం కాలాదీనా
మితి భావః.

శ్లో॥ కృత్వా కర్మ తదా నివృత్త్య పురుషస్తత్త్వస్య తత్త్వేనచ
యోగం ప్రాప్య బలైకకేన నితరాం ద్వాభ్యాం శ్రిభి శ్చాష్టభిః
కాలే నాత్మగుణైశ్చ భావనివహం స్యాత్త్వ తాద్రాప్యభా
భావే తస్య కృతక్షయే సమయతే ముక్తిం పరస్తత్త్వైశ్చ॥ ౩౪॥

వ్యా.-ఏవ మిశ్వరస్య జగత్కారణత్వం స్థాపయిత్వా ధర్మచిన్మయముక్తి
ప్రాప్తికృమం దర్శయతి - కృత్యేతి. పురుషః జీవః మనుష్యోఽహం బ్రహ్మణోఽహం
గృహస్థోఽహం మిత్రోభిమన్యమానః తద్విహితం కర్మ కృత్వా గుణైర్విరహితయే
నిష్కామస్య నివరచయ్య కర్మానుష్ఠానేన చిత్తే శుద్ధేనచి ఆనిన్మత్త్య ఆపమన్తా
త్కర్మభ్యో నివృత్తో భూత్వా సన్నన్యస్య సంపద కర్మే శ్యేతిత్ ఏకేశేన ఏకేశేన
గురూపదేశేన ద్వాభ్యాం గురుభ్యశ్చైవరభక్తిభ్యాం త్రిభిః శ్రీనగమసనిదిభ్యా
సన్తైః అష్టభిః యమనియమప్రాణాయామప్రత్యాహారభ్యాసధారణానమాధిభిః
కాలే నాధికారసమ్మత్తికాలేన ఆత్మగుణైః దయాత్వా నిశౌచహస్తలాస్పృశహ
కార్పణ్యానాయాసానసూయాత్రైశ్చ తత్త్వస్య శ్విత్పదార్థస్య తత్త్వేన తత్పదా
ర్థేన యోగం సంయోగం ప్రాప్య భావనివహం భూతభూతికాంతజ్ఞాతం ఆద్యా
ప్యతః బ్రహ్మాత్మనా సజ్జిత్య సమ్యక్చిత్వా సృష్టేష్టేతత్ - తత్త్వతః
తత్త్వేభ్యః ప్రాణానమహదాదిభ్యః పరస్మత్ అనాత్మతాదాత్మ్యాభ్యాసశూన్యస్య
న్నిత్యేతత్. తస్య భావనివహ స్యాభావేనతి కృతక్షయే ప్రార్థనాపసానే జేమా
పాతే ఇతియావత్. ముక్తిం కైవల్యం సమయతే ప్రాప్నోతి. ౩౪-

శ్లో॥ తం సంయోగనిమిత్తకారణ మము ప్యాదిం త్రికాలా త్పరం
దేవం స్వాత్మగతం సమీడ్య మకలం విశ్వస్వరూపం భవమ్

భూతం పూర్వ ముపాస్య భూజసమయాకృత్యన్య మంహోనుదం
త్రైలోక్యం పరివర్తయంత మమృతం ధర్మావహం సత్పదమ్. 3౧౦

శ్లో॥ ఈశానాం పరమం మహేశ మధికం విష్ణుం పతీనాం పతిం
దేవానామపి దైవశం పరతరం జ్ఞాత్వా తతో ముచ్యతే
కార్య సైవ్య నవిద్యతే న కరణం నో తత్సమో నాధికః
శక్తిర్జ్ఞానబలక్రియాచ వివిధా స్వాభావికీ శూన్యతే. 3౧౧

వ్యా.-పురుషస్య ముక్తిసాధనాని గురూపదేశాదీ న్యుక్తాని, తత్సర్వా
పేక్ష యోత్కృష్టం సాధన మిశ్వరోపాసనమే వేత్త్యభిప్రేత్య త ద్దర్శయతి- తమితి.
తం ప్రసిద్ధమ్ అముష్య జీవస్య సంయోగనిమిత్తకారణం సమ్యగ్యోగస్య నిమి
త్తానాం గురూపదేశాదీనాం కారణం హేతుం; యద్వా సంయోగస్య శరీరసంయో
గస్య నిమిత్తకారణమ్; అథవా సంయోగస్య శరీరసంయోగస్య యాని నిమిత్తాని
కామకర్తాదీని తేషాం కారణమ్; ఆదిం సర్వస్య కారణం త్రికాలా త్పరం కాలా
పరిచ్ఛిన్నమిత్యర్థః- దేవం ద్యోతమానం స్వాత్మగతం స్వబుద్ధిస్థం సమీక్ష్యం
సమ్యక్ స్తుత్యమ్ అకలం ప్రాణాదికలారహితం విశ్వస్వరూపం భవం భవతి సర్వ
తేప్రిభవః తం భవం భూతం సిద్ధం పూర్వం పురాణం భూజసమయాకృత్యన్యం
భూజ స్సంసారనృతః సమయః కాలః తదాకృత్యన్యం తదాకారవిలక్షణ మంహో
నుదం పాపచ్ఛిదం త్రైలోక్యం పరివర్తయంత భ్రమయంత మమృత మమరణ
ధర్మకం ధర్మావహం సుకృతప్రదం సత్పదం సతో విశ్వస్య వదం స్థానమ్ ఈశా
నాం బ్రహ్మాదీనామపి పరమ ముత్కృష్టం మహేశం మహాంత మిశ్వరం పతీనామ
ప్యధికం పతిదేవానామపి పరతరం దైవతం దేవం విష్ణుం వ్యాపక మిశ్వరం
జ్ఞాత్వా ప్రత్యగభేదేన సాక్షాత్కృత్య తత సాక్షాత్కారానుచ్యతే, త స్యేశ్వ
రస్య కార్యం శరీరం నవిద్యతే కరణం చక్షురాదికం నవిద్యతే తత్సమో నో నాస్తి
అధికః తస్మా నాస్తి తస్య స్వాభావికీ స్వతస్సిద్ధా వివిధాచజ్ఞానబలక్రియా జ్ఞానా
త్మికా బలాత్మికా క్రియాత్మికాచ జ్ఞానక్రియా బలక్రియేతివా శక్తిః శూన్యతే
సర్వవేత్తృత్వం జ్ఞానశక్తిః, సర్వనియమనం బలశక్తిః, సర్వకర్తృత్వం క్రియా
శక్తి రితి వివేకః. 3౧౦-3౧౧

శ్లో॥ నోకల్పి త్పతి రస్తి తస్య భవనే నైవేశితా నాధిపో
నో లింగం నచ కారణం జనయితా నైవోర్థనాభి ర్గుణైః

ఆత్మానం స్వయ మావృణోతి పరమో దేవః ప్రధానోద్భవై

రాభవై ర్యః కరణాధిపే ద్విశతు మే బ్రహ్మ స్వయం స బ్రహ్మః. 312

వ్యా.-కిచ్చ భువనే తస్యైశ్వరస్య కశ్చిత్సతిః - పాతేతిపతిః సతు క్షణేష్యేతత్ -
నో నాస్తి, ఈశితా ఈశనకర్తా నైవాస్తి, అధిపః ప్రభుర్నాస్తి, లిప్తం చిహ్నం
వహ్నిరివ ధూమః నాస్తి, యేనానుమితేన శస్య కారణంచ నాస్తి, జపయితా
ఉత్పాదకః పితాచ నాస్తి. స ఈశ్వరవేదం ప్రాప్తవాయో ముముక్షుభిరితి సర్వయతి.
పరమో దేవో యః ఊర్జనాభిర్హూతాగీటః గుర్జస్త్యుభిరివ ప్రధానోద్భవైః
స్వశక్తిసమ్భవైః భవై రాకాశాదిపదార్థై రాత్మైశ్వరం స్వయమేవావృణోతి.
సః కరణాధిపేత్ కరణానాం చక్షురాదీనా మధిపా స్సూర్యాదిదేవా గేవాః తేషా
మిహ్ ఈశ్వరః ప్రభుః ప్రభవతీతి ప్రభు రీశ్వరః సే మనా బ్రహ్మ స్వయం
బ్రహ్మణి లయం బ్రహ్మసాయుజ్య మిత్యేతత్ దిశశు. 312

శ్లో॥ దేవః కేవల ఏక ఏవ నితరాం భూతేషు సూక్ష్మో ఖలే

వ్యస్తర్యా మృఖలస్య సర్వభువనవ్యాపీ సమస్తాశ్రయః

అధ్యక్షో లఖలకర్మణా మవగుణ స్సాక్ష్యక్రియాణాం వశీ

నానాచేతయితా కరోతి బహుస్థకం బీజ మాత్మేచ్ఛయా. 313

వ్యా.-త మే వేత్వర ముపవన్తయతి - దేవగణి కేవలః లిప్తవీయః అతఏవ
ఏకః ఏవ పూర్వోక్తః ప్రత్యక్షేన నిత్యాపరోక్ష్యతివా అఖలేషు భూతేషు
నితరాం గూఢః అఖల స్వాస్తర్యామి అస్తా స్థిత్యా యమయతీ శ్వస్తర్యామి
సర్వభువనవ్యాపీ సమస్తాశ్రయః - అఖలకర్మణా మధ్యక్షః అధిస్థితా అవగుణః
గుణరహితః నానా బహూనా మక్రియాణాం దేవానాం వశీ స్వశక్తిః సాక్షి సాక్షా
ద్విష్టా చేతయితా నైతన్యప్రదః ఏవంవిధో దేవ ఈశ్వరః ఏకం బీజం ప్రధానప్రకృ
తిమాయాదిశబ్దవాచ్య మవ్యక్త మాత్మేచ్ఛయా స్వసజ్జత్వేన బహుధాకరోతి
జగద్రూపేణ పరిణమయతీత్యర్థః. తస్మాచ్ఛేషన ఈశ్వరవేద జగత్కారణం సతు
ప్రధాన మచేతన మితిభావః. 313

శ్లో॥ నిత్యానామపి నిత్యవేద భువనే య శ్చేషనానాం స్వయం

దేవ శ్చేతన ఏక ఈ ద్వితరతి స్మేష్టా స్పృహూనాం వరా

తం హేతుం హృది సాజ్ఞయోగనుగమం సంస్థం విది త్వాపరం

ముక్తాః సాశచయేన యాన్తి విబుధా నిత్యం నుఖం నేతరే. 314

వ్యా.-కిం యః భువనే లోకే నిత్యానాం నిత్య త్వే నాభిమతానాం కాలా
కాశాదీనామ వ్యపేక్షయా నిత్యవప- ఏవకారా దీశ్వరాపేక్షయా నా స్త్యనోస్య
నిత్యఇతి గమ్యతే- భౌతికాపేక్షయైవ భూతాని కాలాదీనిచ నిత్యాని ఈశ్వరాపే
క్షయా త్వనిత్యాన్యేన. ఈశ్వరస్తు సర్వాపేక్షయా నిత్యవవేతిభావః. యద్వా,
నిత్యానా మ్మధ్యే యవన నిత్యః తత్తద్వాదిభి ర్నిత్య త్వే నాభిమతానాం కాలా
కాశాదీనా మ్మధ్యే ఈశ్వరవన నిత్యః అన్యేతు స నిత్యాః. తేషు నిత్యత్వబుద్ధిస్తు
వాదినాం భ్రాన్తిప్రియుక్తైవ తేషాం జన్మనాశవ త్వే నానిత్యత్వాత్. సత్యంహి
వస్తు నిత్యం సత్యంచ కాలత్రయాబాధ్యం తస్మా దీశ్వరవన సన్నిత్యః అన్య
త్సర్వ మన దనిత్యం మ్మధ్యే వేతిభావః. సర్వధాపి సాపేక్షం నిత్యత్వం కాలాకా
శాదీనాం నిరపేక్షం ఇ దేక స్యేశ్వరస్యైవేతిసిద్ధమ్- స చైవం జీవానా మనిత్యత్వ
మేవ ప్రాప్తం తచ్చ “అగో నిత్య శ్వాశ్వతోఽయం పురాణ” ఇతి శ్రుతిస్మృతి
విరుద్ధమితి వాచ్య మిశ్వరాత్మనైవ జీవానాం నిత్యత్వం సతు సంసా
ర్యాత్మనేతి సిద్ధాంతాత్ - తథా చేతనానాం చేతనత్వే నాభిమతానాం దేహే
ద్రియాదీనా మపేక్షయా యవకో దేవః స్వయం చేతనః ఘటాద్యపేక్ష
యైవ దేహాదీనాం చేతనత్వ మిశ్వరాపేక్షయా త్వచేతనత్వమేవ. ఈశ్వరస్తు
దేహాద్యపేక్షయాపి చేతనవవేతిభావః. యద్వా చేతనానాం తత్తద్వాదిభి శ్చేత
నత్వే నాభిమతానాం దేహాదీనా మ్మధ్యే య వకో దేవః స్వయం చేతనః దేహా
దీనాం చేతనత్వం పరానుగ్రహప్రియుక్త మిశ్వరస్యతు స్వాభావిక మి తీశ్వరవన
చేతనః దేహాదీని త్వచేతనా స్యేవేత్యర్థః. ఈశ్వరచైతన్య ప్రతిఫలనవశాదే వాస్తవః
కరణాదీనాం చైతన్యలాభో సతు స్వతంత్ర నిత్యో చేతనాన్యేన తాని. ఈశ్వరస్యతు
బిమ్బభూతస్య స్వతవన చైతన్య మితీశ్వరవన చేతనఇతి భావః, స చైవం క్షేత్ర
జ్ఞస్య చేతనస్య జీవస్య కథ మచేతనత్వ మితివాచ్యం, ‘క్షేత్రజ్ఞంచాపి మాం వి’ ధీతి
గీతావచనా త్తత్త్వమసీతి శ్రుతేశ్చ జీవేశ్వరయో రభేదాత్. యదితు ఈశ్వర
ప్రతిబిమ్బా జీవఇతి మతం తత్రాపి బిమ్బప్రతిబిమ్బయో రైకా జ్ఞజీవేశ్వరయో
రభేదవన. ఏవం వస్తుతో జీవేశ్వరయో కేక త్వేపి వ్యవహారత స్తద్భేదసత్త్వా దాహ-
ఈడితి. ఈత్ ఈశ్వరః బహూనాం జీవానాం బ్రహ్మరుద్రాదీనా మ్మిష్టా సభిమతాన్
వరాన్ కామా నివృతంతి దిశతి స్మృతిప్రసిద్ధా. స్వతః సద్బిదానన్దరూపత్వే నేశ్వర
స్సన్నపి జీవః అనాద్యవిద్యయా దేహాద్యనాత్మతాదాత్మ్యాధ్యాన మూపద్య
నానాసంసారిభావం ప్రపద్యతే. ఏవం బహూనాం జీవానా మేక ఈశ్వరో వరాన్

దదాతీత్యర్థః. అన్వయస్తు భవనే నిత్యానామపి నిత్యః చేతనానామపి స్వయం చేతనః య ఏకవచ దేవ ఈట్ బహూనా మిష్టా వ్యరా నివృతతస్మ ఇతి తం హేతుం జగత్కారణం వృద్ధి సంస్థం సాభ్యయోగసుగమం సాభ్యస ఆత్మవిద్యయా యోగే నాత్మభ్యానేనచ సుప్రాపం పరం పరమేశ్వరం విదిత్వా విబుధాః విద్వాంసః పాశచయేన ముక్తాస్సంతః. నిత్యం శాశ్వతం సుఖం బ్రహ్మసంస్థం యాన్తి. ఇతరే అవిద్వాంసస్తు న నయాన్తి నిత్యం సుఖమ్. 318

శ్లో॥ సూర్య స్తత్ర న భానతే న హిమగు ర్నగ్ని ర్న తారోశ్శిరో
నో శమ్నా స్త మనుప్రభాతి నిఖిలం భాంతం త దేత శ్శరమ్
భాసా తస్య విభాతి సర్వభవనం హంస స్స ఏకోఽస్తరే
లోక స్యాగ్ని రవస్థితోఽపు పురుషో జ్ఞాత్వా తమే వాఽమృతః. 319

వ్యా.-నను చేతన చేతనానామితి పరమాత్మైకవచ స్వత శ్చేతనః అన్యేతు తదధీనప్రకాశావచే త్యుక్తం తత్ర హేతురితి ప్రశ్నే - పరమాత్మనః స్వప్రకాశ త్వమేవ హేతు రిత్తుత్తరయతి. సూర్యఇతి. తత్ర పరమాత్మనివిషయే సూర్యో న భానతే భానక్రియాశ్రయో న భవతి తం పరమాత్మానం సూర్యో న ప్రకాశ యతీత్యర్థః. యద్వా - తత్ర పరమార్థదశాయాం పరమాత్మనిశ్చేతనత్వ పరమా త్మన ఏకస్యైవ పరమార్థత్వాత్ - సూర్యో నభానతే నస్సుగతి నాస్తీతియావత్. యది వ్యవహారదశాయాం జగత్తీవ తత్ర సూర్య స్యాత్త్వే తం సూర్యో భాన యతునామ నవచ నాస్తీతి కుతః పున స్తద్భాసన మిశ్యర్థః. ఏవం హిమగు శ్శస్త్ర స్తత్ర నభానతే. అగ్ని స్తత్ర నభానతే. తారోత్కరో నక్షత్రగణ స్తత్ర నభానతే శమ్నా స్తత్ర నభానతే నో నభానతే. యాని లోకే ఘటాదిపదార్థావభాసకత్వేన ప్రసిద్ధాని తాని సూర్యాదిజ్యోతీంషి పరమాత్మానం నప్రకాశయస్తీతి సముచితార్థః. ఏతేన పరమాత్మనోఽనన్యావభాసత్వం సిద్ధం సచ నృగాదీన్ద్రియై ర్భాస్యత ఇతి వాచ్య మతీంద్రియత్వా ద్భూవాదిరహితత్వాచ్చ నాపి మనసా భాస్యతవేతి వాచ్యం “యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా నహేతి” శ్లోకే ర్మనసోఽప్రవిషయత్వా త్తస్య - తదేత నిఖిలం సూర్యచన్ద్రాదికం పర మతిశయేన భాంతం తం పరమాత్మానం భాంతం పరం పరమాత్మానమితివా అనుప్రభాతి అనుసృత్య భాతి. అతవచ తస్య పరమాత్మనవచ భాసా సర్వభవనం విభాతి. ఏతేన పరమాత్మన స్సర్వావభాసకత్వం సిద్ధం. తతశ్చ అనన్యావభాస్య త్వేనతి సర్వావభాసకత్వలక్షణం స్వప్రకాశత్వ మ్పరమాత్మనః ఫలితమ్. నచ

సూర్యాదయోపి స్వప్రకాశా ఏవోక్తలక్షణసత్త్వా దితి వాచ్యం, చక్షురవభా
స్యత్వా త్సూర్యాదీనాం సహి చక్షుర్నిమిలనే సూర్యాదయః స్ఫురన్తి. నను
నీరూపస్య పరమాత్మనః కథం భాస్పద్యావః యేన తస్య భాసేత్పుచ్చేత ఇతిచే
న్నైవమ్ భాశ్శబ్ద స్యాత్ర జ్ఞానార్థకత్వాత్. నను తస్మి జ్ఞానస్వరూపత్వా త్పర
మాత్మన స్తస్య భాసే త్యయుక్త మితిచే న్నైవమపి, తస్య స్వరూపచైతన్యే
నేత్యర్థాత్. రాహోశ్చిరఐతివ దావచారికః భేదనిర్దేశః. ఏవం జ్ఞానస్వరూపత్వాదే
వాత్మనః స్వప్రకాశత్వ ముపపద్యతే జ్ఞానంహి స్వప్రకాశం ఘటాద్యవభాసకత్వా
దన్యానవభాస్యత్వాచ్చ. సహి జ్ఞానం జడే నాస్యేన భాస్యతే. సచ జ్ఞానాంతరేణ
భాస్యతేఇతి వాచ్యం, జ్ఞానాంతరస్యాభావాత్. అన్యథా అనవస్థాదోషాత్. అతఏ
వైకవవాత్మా జ్ఞాన స్వైకత్వాత్. స చాత్మా ద్వివిధః జీవేశ్వరభేదా దితి వాచ్య
మాపాధికవేవ జీవేశ్వరభేదో నస్వాభావిక ఇతి సిద్ధాంతాత్ తస్మా త్స్వప్రకాశజ్ఞాన
స్వరూప శ్చేతన ఏకవవాత్మేతి నిష్కర్షః. నను జీవేశ్వరో నభాస్యతాంనామ
జీవః పున రీశ్వరేణ భాస్యతవేతి న జీవ స్స్వప్రకాశః నా ప్యాత్మన ఏకత్వస్తతా
హ. అగ్నిః అగ్నిరివ దాహకత్వాదవిద్యాతత్కార్యాణాంపుత్త్యపారూఢాత్మచైతన్య
స్యాగ్ని త్వవ్యవదేశః. హన్తి నాశయతి సర్వం సంసార మితి హంసః ఏకః స పరమా
త్మా లోకస్య జగతో 2 స్తరే మధ్యే అపున దేహాకారపరిణతేషు భూతమాత్మాను
దేహే ప్రిత్యేతత్ అవస్థితః జీవరూపేణ స్థితః. యది జీవేశ్వరయో ర్భేదః స్యా
త్తస్మి జీవేశ్వరయో రన్యతరస్య స్వప్రకాశత్వం న స్యాత్. నతు సో 2 స్తి కిన్తు
జీవేశ్వరయో రభేదవేవ - ఈశ్వరస్వైవ జీవరూపేణేహ ప్రవిష్టత్వాత్ 'త త్స్మప్త్యా
తదే వానుప్రవిశ' దితి శ్మిత్యస్తరాత్ తస్మాత్స్వప్రకాశః చేతన ఏకవ వాత్మా
జీవః తీశ్వర ఇతిచ వ్యవహిత్యత ఇతి జీవేశ్వరయోః స్వరూపం స్వప్రకాశం
జ్ఞానమేవ. జ్ఞానస్య చైకత్వం స్థాపిత మితి నాస్తి జీవభేదోపి. నచైవ మేకముక్తా
సర్వముక్తిప్రసక్తః. పరమార్థతో బద్ధమోక్షయోరే వాభావా ద్వ్యవహారత
స్త్వస్థై వాపాధికో జీవభేదః. ఏవం 'తత్త్వమ'సీతి మహావాక్యార్థం నిరూప్య
తద్వాక్యార్థజ్ఞానస్య ఫలమాహ - పురుషః తం ప్రత్యగభిన్నం పరమాత్మానం
జ్ఞాత్వై వా 2 మృతో మరణరహితో ముక్తః త్యేతత్ భవతి ఏవకారా న్నాస్యే
నోపాయేనేత్యర్థః.

319

శ్లో॥ సర్వజ్ఞ స్స సమస్తకృ ద్గుణవతి ర్జ్ఞః కాలకాలో గుణీ
క్షేత్రజ్ఞప్రకృతీశ్వరః సకలగః స్వాత్మస్థిత స్తన్మయః

సంసారస్థితిబద్ధమోక్షాకరో విశ్వస్య గోస్తాః సమృతౌ

లోకస్య ప్రభు రీశనాయ నియమే నాన్యోఽస్తి హేతు ర్నహి. సిగి. ౩.

వ్యా.-నను యః సర్వాత్మా సర్వేశో బద్ధమోక్షాదికారణం తజ్ఞానాదేవ

మోక్షః స త్వయం స ఇత్యతః - సర్వజ్ఞః. సః యం జ్ఞాత్వా ముచ్యతే పురుష ఇత్యుక్తం సః. సర్వజ్ఞః సర్వం బానాతీతి సర్వజ్ఞః. అతః స సమస్తకృత్ నహి సర్వ మవిదక కశ్చిత్ సర్వం కుర్యాత్. స సర్వోద్భవ స్థూలరేవ జగ ద్రూపకం సర్వం క్రియతే తత్తాహ- గుణవతిరిత. గుణానాం సర్వోద్భవాం త్రయాణా మ్మతి రీశః, నియామకఇత్యేత సచేతస్త్వా స్సగుణ జగత్కారణ మిత్యర్థః- సత్త్వయమ పృచేతసవన తత్తాహ- జ్ఞః. బానాతీతి జ్ఞః చేతన ఇతి యావత్- సామాన్యాకారేణ జ్ఞత్వం విశేషాకారేణ సర్వజ్ఞత్వ మితి స పునరుక్తిః. యద్వా జ్ఞః జ్ఞానస్వరూపః- నను జ్ఞాతాప్రయం కాలవశాదేవ జ్ఞేయం బానాతి యథా జీవః స్వప్నజాగరయోరేవ స ముషస్తా కాలవశాత్తతః కాలవరతస్యో నాయ మిశ్వర స్తత్తాహ- కాలకాలః. కాలస్యాపి కాలః ఈశ్వరాజ్ఞానం స వత్సరాద్యాత్మకం కాలచక్రం నియమేన భ్రామ్యతీతి కాల వచేత్సరవరతస్య ఇత్యర్థః- యద్వా యద్యయం జ్ఞానస్వరూపః తస్మి కాలవరచ్ఛిన్నసమ జ్ఞానానాం త్వాణికత్వా త్తత్తాహ- కాలకాలః. నాయం కాలేన పరిచ్ఛిన్నతే తస్మి కాల వ వాసేన పరిచ్ఛిద్యతే ఇతి నిత్యజ్ఞానస్వరూపవాయమిశ్వర్థః. సమ య ద్యయం కాల స్యాపి కాల స్తస్మి సర్వాన్తకత్వే నాతిక్రూరః కిం సత్యం. గుణీ. సకలకల్యాణ గుణపరిపూర్ణఇత్యర్థః- స్వతో నిర్గుణోఽస్తి మాయానశాత్సగుణవ భాతీతి భావః. యద్వా నిర్గుణస్యాస్య కథం కాలకాలత్వం తమోగుణవన్త్వి కాలాదీ న్నాశ యతి తత్తాహ. గుణీ. సర్వాదిగుణత్రయోపాధికఇత్యర్థః. నను య ద్యయం భూత దయాదిగుణవాం స్తస్మి జీవవిశేషోఽస్తు. యదితః సర్వాదిగుణవాం స్తస్మి ప్రకృతి రస్తు తత్తాహ. క్షేత్రజ్ఞప్రకృతీశ్వరః- క్షేత్రజ్ఞస్య జీవస్య ప్రకృతేః ప్రధానస్య చేత్వరో నియంతా. నను చేతనత్వా దయ మచేతనాయాః ప్రకృతే రీశ్వరో భవతునామ కుతః పునః క్షేత్రజ్ఞస్యా పీశ్వరః క్షేత్రజ్ఞోహి చేతన స్తత్తా హావకలగతి. యద్యపి క్షేత్రజ్ఞోపి సకలగః తథాపి లజ్జనా త్పరిచ్ఛిన్నఇవ కృతి భాతి. మన్యతేహి జీవః మనుష్యోఽహం. పీతే తిష్ఠామితి- నను నాయం సకలగః యత్ర జీవస్తితి తత్రీశ్వరస్యాభావా దతతహ-స్వాత్మస్థితః. స్వస్య జీవస్యాపాధి

భూతో య ఆత్మా అస్త్రకరణం తస్మై స్వాత్మని స్థితః ప్రత్యగత్వాఽయమేవే
 త్యర్థః. యద్వా సకలగత్వాదే వాయం స్వాత్మస్థితః స్వాత్మస్థితత్వా ద్దూరస్థ ఈ
 శ్వరః కథం జ్ఞేయఇతి శక్తా పరాస్తా. అథవా ఆకాశవ త్సకలగోఽవ్యయం స్వాత్మ
 స్వేవ స్థితః స త్వాకాశవ త్పరాధీనస్థితి రిత్యాహ- స్వాత్మస్థితఇతి. 'స్వే మహిమి
 వ్యవస్థిత'ఇతి శ్రుతేః. స్వాత్మని స్వస్వరూపే స్థితః కార్యంహి కారణే తిష్ఠతి యథా
 మృది ఘటః ఏవ మాకాశాదికార్యం కారణే ఘటమాత్మని తిష్ఠతి. సత్వకార్యత్వా
 త్స్వస్థిస్వేవ తిష్ఠతీత్యర్థః ఏతేనా స్యానాదిత్వం వ్యక్తం శ్రుత్యా చేన ముక్త
 మాత్మయోనిరితి శబ్దేన. మనస్సత్వాదే వాయం తస్మయః మనోమయః "మనో
 మయోఽయం భారూప" ఇతిశ్రుతేః. మనసాహి సంస్కృతేన గృహ్యతే యద్వా
 ప్రత్యగత్మత్వాదే వాయం మనోమయః మసఉపాధిక ఇత్యేతత్. అథవా సకల
 గత్వాదే వాయం తస్మయః విశ్వమయః యద్వా సకలగో భవ తీశ్వరః. సతు
 సకల మీశ్వరి స్తత్రాహ- తస్మయఇతి. సర్వాత్మేత్యేతత్. సను యో ముక్తిప్రద
 స్తమేవ సంసేవ్య ముచ్యతే పురుషః సత్వేనం తిత్రాహ- సంసారస్థితిబద్ధమోక్ష
 ణకరఇతి యద్వా గుణాదివతేర వ్యస్య నాస్తి నిరఙ్కుశం స్వాత స్త్వం బద్ధ
 మోక్ష హేతోరేవ తదిత్యేతతహ- సంసారస్థితిబద్ధమోక్షణకరఇతి- అథవా మనో
 మయోఽయం కిం సంసారీ నేత్యాహ - సంసారస్థితిబద్ధమోక్షణకరఇతి. అథవా
 జగన్మయోఽయం కిం బన్ధాదిమాన్ - నేత్యాహ. సంసారస్థితిబద్ధమోక్షణ
 కరఇతి యద్వా కస్మా దయం జ్ఞేత్రీజ్ఞనియస్తే త్యత్రాహ - సంసారస్థితిబద్ధ
 మోక్షణకరఇతి. సంసారే స్థితిః సంసారస్థితిః నైవ బద్ధః సంసారస్థితిబద్ధః మో
 క్షణం మోక్షః తయోః కరః కర్తా అతఏవ విశ్వస్య గోప్తా రక్షకః స్వర్గాది సంసార
 సౌఖ్యప్రదానద్వారా బ్రహ్మనస్వరూపమోక్షప్రదానద్వారాచ జగద్రక్షక ఇత్య
 ర్థః. స న్వాధునికో రాజా ప్రజానామి వేదాసీం విశ్వస్య రక్షకో వ్యయం న సర్వదా
 విశ్వస్య రక్షక స్తత్రాహ- అమృతఇతి నిత్య ఇత్యర్థః. సతు రాజవ దనిత్య ఇతిభావః
 తస్మా త్సేవ లోకస్య నియమే నేశవాయ నియమనాయ ప్రభుస్సమర్థః అన్యోఽ
 స్మా దపరః హేతు ర్జగత్సృష్ట్యాదికారణం సహ్యస్తి నైవాస్తి. తస్మా త్సర్వాత్మా
 సర్వేశో బద్ధమోక్షకారణ మయమేవే త్యేతద్దానా దేవ జీవస్య ముక్తిః. 37౬

శ్లో॥ యో బ్రహ్మణ మథా త్పురా శ్రుతిగణం తస్మై దిదేశాపి య

స్తం హ్యత్మప్రతిభాప్రకాశక మహం దేవం ముముక్షుః పరమ్

సర్వేశం శరణం ప్రయా మ్యమృతత సేతుం పరం నిష్కలం

శాస్త్రం నిష్క్రియ మజ్జనాఘరహితం దధీస్థనం వాచ సుఖమ్. 322

వ్యా.-సను హిరణ్యగర్భ ఏవ విశ్వకృ దితి స ఏవ శరణీకరణీయో ముముక్షుణేత్యతః - యథతి. యద్వా యస్మా దీశ్వరజ్ఞానాదేన ముచ్యతే పురుషస్తస్మా దీశ్వర ఏవ శరణీకరణీయ ఇత్యాహ - యథతి. యః పురా పూర్వం ప్రథమే ఇత్యర్థః. బ్రహ్మణం హిరణ్యగర్భ మథా తస్య. యః పూర్వకల్పే హిరణ్యగర్భ పదప్రాప్తిజనకం జ్ఞానం కర్మ చానుష్ఠితవాం స్తం జీవం పరిణయే ప్రకృతౌ నిలీయ సూక్ష్మరూపేణ వర్తమానం కల్పాదాహారణ్యగర్భేణ శరణీకం సంగమోపాసనా నిత్యర్థః. యః శ్రుతిగణపతి తస్మై హిరణ్యగర్భాయ దిదేశ ఉపదిదేశ. ఈశ్వరానుగ్రహవశా ద్దిరణ్యగర్భస్య శ్రుతిగణః పూర్వకల్పేభీతః పుష్కరేత్యర్థః. స్వాపాదుద్ధృతస్య జీవస్య పూర్వదినాధీతశాస్త్రవ దితిభావః. ఉక్త్యా వ్యాసేన 'తేన బ్రహ్మహృదా య ఆదికవయే' ఇతి. ఏతేన శరీరహిత ఈశ్వరః కథం వేదా నుపదిదేశ బ్రహ్మణే ఇతి శక్తౌ పరాంతా. తమ్ ఆశ్మప్రతిభాప్రకాశ మూర్తిబుద్ధప్రకాశక మాత్మాకారబుద్ధివృత్తిజనక మిత్యర్థః. ఆత్మసాక్షాత్కారజనక మితియూవత్. అతిఏవ అమృతతః అమృతస్య మోక్ష స్యేత్యేతత్. పరం సేతుం జలస్య సేతువత్ ధారకం మోక్షప్రద మిత్యేతత్. యద్వా అమృతస్య జ్ఞానం వినా నాశరహిత స్వాపారస్య సంసారసముద్రస్య సేతు ముత్తరణోపాయభూత మిత్యర్థః. నిష్కలం ప్రాణాదికలారహితం నిరంశ మితివా నిష్క్రియం క్రియారహితం దధీస్థనం దధీస్థ సర్వకాష్ట మనల మగ్నిమివ శాస్త్రమ్ నిర్వికారమ్ అజ్ఞానాఘరహితం నిర్లేపం నిరవద్యం చ దేవం ద్యోతనశీలం సర్వేశ మీశ్వరం ముముక్షు రహం శరణం ప్రయామి హి.

322

శ్లో॥ మర్త్యా శ్చర్యవ దమృరం భువి యదా సంవేష్టయిష్యన్తి త

న్న ప్రజ్ఞాయ మహేశ్వరం ఖలు తదా దుఃఖావధిం ప్రాప్నుయః

తచ్ఛేత్తాశ్వతరో విదక గురుముఖా ద్భ్రహ్మేద మత్యాశ్రమి

వ్రాతాయర్షి సమూహజప్త మవద త్కనుగ్రహ త్తాపనః. 323

వ్యా.-ఈశ్వరం విదిత్వా ముచ్యత ఇత్యేత ద్వ్యతిరేకముఖేన సదృష్టాంతం దృఢీకృత్య స్తుపనిపద ముపసంహృత్య తత్సమ్ప్రదాయ మాహ - మర్త్యాఇతి. భువి లోకే యదా మర్త్యాః తత్ప్రసిద్ధ మమృరం గగనం చర్మవ త్సమ్యక్వేష్టయిష్యన్తి యథా చర్మ వేష్టయన్తి తథా ఖం వేష్టయిష్యన్తిత్యర్థః.

తదా మహేశ్వరం పరమాత్మానం నవృజ్ఞా యావిదిత్వా దుఃఖావధిం
దుఃఖస్యాంతం ప్రాప్నుయః. ఖలు ర్నిశ్చయే. ఉభయసు వ్యసమ్భావిత మేవేతి
భావః. తాపసః తపస్వీ శ్వేతాశ్వతరః కానుగ్రహః దీప్యరానుగ్రహవశాద్గురుముఖా
ద్గురూపదేశాత్ ఋషినమూహజుష్ట మృషినమూహేన సేవితం తదిదం బ్రహ్మ
తత్ప్రతిపాదకం ప్రకృతం వేదం వా అత్యాశ్రమివారితాయ పరమహంసపరివ్రా
జక బృద్ధాయ తస్యైవ విద్యాధికారిత్వా దితిభావః. అవద త్పోవాచ. 37౧

శ్లో॥ వేదాస్తే పరమం ప్రచోదిత మిదం గుహ్యం హి కల్పే పురా
నాశాంతాయచ నానుతాయ విదుషా ౭ శిష్యాయ దేయం నవా
భక్తి ర్యస్య పరాత్పరే ౭ స్తిచ గురౌ తస్మాదితా ధీమతో
భానస్తే త ఇమే సమే శుభతమాలర్యాః ప్రశాన్తిప్రదాః. 37౨

వ్యా.-ప్రకృతోపనిషద్విదం విద్వాంసం శిక్షయతి- వేదాస్తేతి. హియస్తాత్
పురా పూర్వస్మిన్ కల్పే ఇదం బ్రహ్మ వేదాస్తే వేదాస్తేషు, జాత్యేకవచనం. పరమం
ప్రచోదిత మతిశయేన ప్రోక్తమ్ గుహ్యం గోప్యం రహస్య మిత్యేత ద్భవతి.
యద్వాహి పురా కల్పే ప్రచోదిత మిదం బ్రహ్మ శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్ వేదాస్తేషు
పరమ ముశ్కృష్ట మతీవ గుహ్యం భవతి. తస్మా దిదం విదుషా అశాంతాయ
శమదమాదిసాధనసమ్మత్తిరహితాయ నదేయమ్ సత్యామపి శమాదిసమ్మతా
వనుతాయ నదేయ మశిష్యాయవా నదేయం ప్రశాంతాయ నుతాయ శిష్యాయ
వా దేయం నత్వప్రశాంతాయ నుతాయ శిష్యాయ వా నాపి ప్రశాంతాయా నుతా
యా శిష్యాయవేశ్యర్థః. శమాదిసాధనసమ్మత్సాపి సుతస్య శిష్యస్యవా గురుదైవ
భక్తిరావశ్యకేత్యాహ- భక్తిరితి. యస్య పరాత్పరే పరమాత్మని గురౌచ భక్తిః
ప్రీతి రస్తి తిస్య ధీమతః బుద్ధిశాలినః ప్రశాన్తిప్రదాః ముక్తిప్రదా అతీవ శుభ
తమా అతిశయేన శుభాః ఉదితా గురుణా ప్రోక్తాః సమే సర్వే త ఇమే అర్యాః
భానస్తే స్ఫురన్తి. 37౩

ఇతిశ్వేతాశ్వతరోపనిష ద్వ్యాఖ్యాతా.

శ్లో॥ వేదాంతా స్సకలా అవీతి భవనే బ్రహ్మస్మిభేదాసహః

మంత్రాః అవ్యఖిలాః పరోక్షవిధయా చాద్వైతసంవాదిభః

గీతాసూత్రపురాణభాగవతసంగ్రహై స్సముద్భోషితం

చాద్వైతం పరమార్థసత్య మితి తత్సన్తో గమన్తో త్రిచ.

౩౬౦

వ్యా.-చతుర్థామపి వేదాంతాం సహసా దధికా శ్వాఖా స్సన్తి ఘటితాఖంచ తత్తదంత్యే నైకకోపనిష దస్తి. తథాచ యావత్స్వ శ్వాఖా స్తావత్స్వ ఉపనిషదభితి సహసా దధికా ఏవోపనిషదః వేదశాఖాస్తత్వా ద్వేదాన్త ఇత్యానాం వ్యవహారః. ఆసుచ ఈశానాస్య, కేన, కత, ప్రశ్న, ముద్ఘోష, మూర్ఖానాం, ప్రశ్నోద్దేశ్య, ఛాన్దోగ్య, బృహదారణ్యక, ఐతరేయ, నామికా దశ ప్రసిద్ధాః. శ్రీశంకరాచార్యుర్రాసా మేవభాష్యం కృతం. మయాచ యద్యపి తాసామేవ వ్యాఖ్యాన ప్రసిద్ధ్యంతథాపి ఏవమేవాన్యా ఉపనిషదోఽవీతి దర్శయింతుం నల్యక్వేతాత్వతరోపనిషదాని వ్యాఖ్యాతో, ఉపసంహృత భోషనిషదాం వ్యాఖ్యాసః. పూర్వాధే ఈశానాస్య ద్వైతోపనిషద్భోగాః చతుర్వింశత్యధిక చతుశ్శతమ్. ౪౨౪ ఉత్తరాధ్యాయోపనిషదపంచాశదధికత్రీశతం ౩౫౯ విశిష్య క్రియారాశీశ్యధికన వ్రతశమ్ ౭౮౩ ఏన ముపనిషద్వ్యాఖ్యాన ముపసంహృత్య వ్యాఖ్యానాన్త మన్యా అభ్యుపనిషద ఇతి వదన్త్యుపప్రత్యాహ- వేదాంతా ఇతి. భవనే లోకే ఇత్యేన ముత్సవిధయా సకలా స్సర్వేషి వేదాంతా ఉపనిషదః బ్రహ్మత్వభేదాసహః బ్రహ్మణః పరమాత్మనః ఆత్మనః ప్రత్యగాత్మనశ్చ భేదం స సహస్తి ఇతి తథోక్తాః. సర్వేషాం వేదాన్తానాం బ్రహ్మత్వాభేద ఏవ తాత్పర్య మిత్యర్థః. 'ఏక మే వాద్వితీయం బ్రహ్మ' 'తత్త్వమసీ'త్యాది శ్రుతిభ్య ఇతిభావః. తస్మా దుపనిషద స్తరవ్యాఖ్యానం మద్దప్రయోజన మేవేత్యుపేక్షితం కవినా న నూపనిషద్భి రేవ జీవేశ్వరాభేదః ప్రతిపాద్యతే సతు మంత్రైరిత్యేపనిషదోఽయం జీవేశ్వరాభేదః నాతీవ ప్రమాణసిద్ధ స్తత్వానాం అఖిలా అపి మంత్రాః పరోక్షవిధయా అద్వైతసంవాదిభః అద్వైతసంవదనశీలా ఏవ. నారాయణాయ సమ ఇతి మంత్రోహి నారాయణ సమప్రదానక సమస్కారకీయాం వ క్తృపాతతః వస్తుతస్తు నారాయణః పరమాత్మా తదభిన్నో జీవ ఇత్యేవ వక్తి సమశ్చబ్దవాచ్యస్య ప్రహ్లిభావకర్తు ర్జీవస్య నారాయణశబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణశ్చ ఆ. యోతి చతుర్ధ్య తాదాత్మ్యస్య బోధితత్వాత్. యూపాయ దార్పితవత్ రామ

మన్తేచ రకారేణ ప్రతిపాదితస్య తేజోమయ స్వేత్వరస్య మకారేణ ప్రతిపాది
తస్య జీవస్యచ ఆకారే ప్రకృతస్య బోధితత్వాత్. ఏవమస్యతా పూర్వాహమ్.
అయం చాగ్ధో రామోపనిషది స్ఫుటపవేతి నా తాప్రామాణ్యశంకా కార్యా.
స నూపనిషదాం జీవబ్రహ్మభేదే ఏవ తాత్పర్యం శ్రీ శంకరాచార్యా స్వతః
భాషాంతా అతఃపా- గీతాసూత్రపురాణభాగవతసద్భక్తిః అద్వైతమేవ పరమార్థ
సత్య మితి సముద్ఘోషితంచ. భాగవతస్య పురాణత్వేపి స్వశబ్దేన పృథగ్గ్రహణం
తత్ప్రాప్తస్య ద్యోతనార్థమ్. ఉక్తంపి- 'రాజస్తే తావదన్యాని పురాణాని సతాజ్ఞానే
యావత్ సద్భక్త్యతే సాక్షాత్ ప్రభుమద్యాగవతం పరమితి. సద్భక్త్యభేదేనాధ్యాత్మ
రామాయణ జ్ఞానవాసిష్టాది గ్రహణమ్-విద్వదనుభవమపి ప్రమాణయతి - తత్త్వ
స్మాత్ సప్తః అతః చాద్వైతే ఏవ రమస్తే

320

అద్వైతం తదిదం బ్రహ్మ ద్బుధజనై రామేతి సజ్జవ్యతే
రామబ్రహ్మశివామృతాక్షరహరప్రజ్ఞాననారాయణాః
విష్ణుద్రష్టువిధాతృశంకరహరిశ్రీకణ్ఠలక్ష్మీపతి
ప్రాణేంద్రచలజీవవిశ్వపురుషశ్రీశాదయ తద్వదాః.

321

వ్యా.-సను "రమస్తే యోగినోఽనస్తే సత్యానస్తే చిదాత్మనీతి రామ
ఏవ సన్" రమస్తే స స్వద్వైతే తత్ప్రాహ. తదిదం మద్వైత మద్వితీయం బ్రహ్మ ద్రుష్ట
బుధజ్ఞైః రామేతి రామ ఇతి సమ్యక్ జవ్యతే- స కేవలం రామశబ్దేన వాద్వైతం
ప్రతిపాదయతి, కిన్తు రామబ్రహ్మశివామృతాక్షరహరప్రజ్ఞాననారాయణాః రామా
దయో నారాయణాంతా శృణ్వః విష్ణుద్రష్టువిధాతృశంకరహరిశ్రీకణ్ఠలక్ష్మీపతిప్రా
ణేంద్రచలజీవవిశ్వపురుషశ్రీశాదయశ్చ శబ్దాః తద్వదాః తదద్వైతం వదంతీతద్వ
దాః భవంతి. 'ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ' 'విశ్వం నారాయణః పరః' అమృతాక్షరం హరః
'ఇంద్రో మాయాభిః' 'సహస్రశీర్షా పురుషః' 'శివమేవ కేవలః' 'తదక్షరమ్' ఇత్యా
ద్యుపనిషద ఇహానుసంధేయాః. ఆదిపదాత్ దేవహంసాదిశబ్దగ్రహణమ్. 320

శ్లో॥ జీవోఽహం జగ దేత దీశఇతి కోఽప్యాస్తే పరోక్షో మహా
నేవం సమప్రతిపద్యతేఽబుధజనో యావద్ధ్యవిద్యావశాత్
తావద్వైత మిదం సత్యమివ భా త్యభ్రాదితైల్యాదివ
త్త్వద్వైతం వ్యవహారసత్య మితి ధీమన్తో రమస్తేఽత్యోనో.

322

వా.-న స్వదైవతే ఏవ సంతో రమంతే ఇతి కథం నియమ్యతే. దైవతేపి గమంతే ఏవ సంతో విద్వాంసంతతాహ. అహం జీవః ఏతత్ప్రత్యక్షం సర్వం జగత్ ఈశ ఇతిప్రసిద్ధః పరోక్షః కోఽపి మహాత్మా మహాత్మా అస్తే. ఏవ మబుధజనః అవిద్యానశా ద్యాన సమ్ప్రతిపన్యతే మన్యతే తావత్తు ఇదం ద్వైతం సత్యమివ భాతి. శశో దృష్టాంతమాహ-అభ్రాద్విద్యైవదితి. యావత్సజ్జనం లోకస్య గగనం నీలమివ భాతి రజ్జుస్సర్పఇవ భాతి, శుక్తీ రజతమివ భాతి, తద్వద్యానవిద్యం ద్వైతం సత్యమివ భాతీత్యర్థః. తత్తస్మాద్ద్వైతం వ్యవహారసత్యం పరమార్థసిద్ధ్యసాధ్యమేవేతి భావః. ఇతిహేతోః ధీమంతః అత్ర ద్వైతే నో రమంతే. 3౯-౨

శ్లో॥ సత్యాసత్యపదార్థసంవిభజనాశక్తాస్తు మందాశయా

మాయాకాలముఖాన్ బ్రువంతి కఠిని స్సిత్యాన్ పదార్థాన్ స్రరాః

ప్రత్యక్షశ్రుతివిద్విషత్వ త ఇమే సక్త్యానాః సంసృతో

సిద్ధాన్తస్థవరమృరాసయవశాన్ స్మజ్జంతి హాన్ సత్తతే. 3౯. 3

వా.-యే ఘన ద్వైతే రమంతే తే నైవ సస్త ఇత్యాహ. మద్భిరేనా

మూఢధియః. అతఏవ సత్యాసత్యపదార్థసంవిభజనాశక్తాః. అయం పదార్థ సృష్ట్యః అయ స్త్యసత్యః ఇతి పదార్థవిభజనాసమర్థాః కఠిని స్రరాస్తు మాయాకాలముఖాన్ స్రదార్థాన్ సత్యాన్ బ్రువంతి. భ్రాంతాః పురుషా రజ్జుం సర్పం యథా బ్రువంతి తద్వదితిభావః. ఏతేషాం దుగ్ధతీం ప్రిదర్శ్య కృపాభుతయా శోచతి కవిః. ప్రత్యక్షశ్రుతివిద్విషత్వః. అతఏవ సక్త్యానాం రాక్షసాః తే ఇమే మూఢా ద్వైతినో సరాః అస్థవరమృరాసయవశాన్ సంసృతో సింధాన్ సస్తతం మజ్జంతీవ హాన్ శ్లోచే శతాన్ధాః కూపం ప్రవిశంతీ త్యస్థవరమృరాన్యాయః-బహవోఽన్ధా గ్రామాన్ధ్రామాన్తరం గచ్ఛంతస్సంతః మధ్యే క్వచిదేతే మార్గం విహాయాపమార్గం ప్రవిష్టా బభూవుః. తత్ప్రపురస్సరోఽన్ధః కూపే దైవాత్పురఃస్థితే పపాత, తమ్పతితమసవేక్ష్య తదనుసారీ ద్వితీయోఽన్ధః పపాత. తమ వ్యనాలక్ష్య తదనుసారీ తృతీయః పపాత. ఏవం సర్వేపి క్రమేణాన్ధాః కూపే పతితా బభూవుః. యథేదం తథా కపిలబుద్ధాదయః కేచిద్ద్వైతం సత్యం వదంతః సంసారసముద్రే మగ్నా ఆనన్తనృత మనుసృత్యావరేఽపీతి భావః. 3౯. 3

శ్లో॥ ప్రాగ్జ్ఞానాయుతసత్కృతాచరణత స్సంతోషిత స్వేశితుః

శ్రీవిష్ణో స్పదనుగ్రహాన్ స్రవర బ్యుద్వైతధీర్జ్ఞాయతే

దైవీం సమ్పద మాశ్రితా న భగవా నద్వైతినో రక్షతి

క్షీప్రం సంస్మృతినాగరే క్షిపతి తా యే ద్వైతినో రాక్షసాః. 3౬౪

వ్యా.-నను విదుషామపి కస్మా ద్వైతేభినివేశ్యతి శజ్జాయా మీశ్వ
రానుగ్రహభావాదేవేతి వ్యతిరేకముఖేనాహ. ప్రిగితి, నరవరస్య మనుష్యేషు
సహసే) మాత్తమస్య కస్యచిదేవ ప్రిగ్జన్మాయుతనత్కృతాచరణతః పూర్వే
ష్వనేకజన్మను విహితకర్మానుష్ఠానాద్దేతోః తృతీయావా, సన్తోషితస్య ఈశిత
రీశ్వరస్య శ్రీవిష్ణోః సదనుగ్రహేద్దేతోః అద్వైతాధీః అద్వైతబుద్ధిః జాయతే “ఈశ్వ
రానుగ్రహేదేవ పుంసా మద్వైతవాసో నేతివచనా దితిభావః. యథా రాజోక్త
కరణేన రాజ్ఞః భృశ్యే వ్యనుగ్రహో జాయతే తథా ఈశ్వరోక్తసద్ధర్మాచరణేన
ఈశ్వరస్య మనుష్యేషు సయా జాయతే. యథాచ రాజానుగ్రహో ద్భుత్వస్య
ధనాదిలాభః. తథా ఈశ్వరానుగ్రహో స్మర్తవ్య స్వాద్వైతధీలాభఇత్యర్థః. అత్ర
సన్తోషితస్నేహ్యనేన. ఈశ్వరప్రీత్యర్థమేవ విహితం కార్యం, నతు స్వర్గాదికామార్థ
మితి సూచితమ్. ఏతేన జన్మాంతరేషు సద్ధర్మాచరణాభావా త్కామికాదీనాం
విదుషామపి ద్వైతాభినివేశ్యతి సిద్ధమ్. నను జాయతాన్నా మాద్వైతాధీః కిన్త
యేశ్యతాహ. సభగవాన్ దైవీం సమ్పదం గీతాశాస్త్రే ప్రవక్ష్యతా మాశ్రితా
నద్వైతినః క్షీప్రం రక్షతి. తేభ్యోముక్తిం దిశతీత్యర్థః. క్షీప్రమిత్యనేన దేహపాత
కాలవిలम्బవన నతు రక్షణవిలम्బ ఇతిసూచ్యతే. యే రాక్షసా ఆసురసమ్పచ్చ
లినః ద్వైతినః తాన్ సంస్మృతినాగరే క్షిపతి. నను ద్వైతినాం బంధః అద్వైతినా
ముక్తిశ్చ భవతీ త్యుక్తం, విశిష్టాద్వైతినాం కి మ్భవతీతిచే దుచ్యతే. విశిష్టా
ద్వైతినోపి ప్రచ్ఛన్నద్వైతినేవేతి తేషామపి బంధవన గతిః. 3౬౪

శ్లో॥ యే దేవా ఇహ మానవా శ్శమదమశ్రద్ధాముముక్షాయతాః

సన్న్యస్యాఖిల మాశ్రితాః పరశివాద్వైతం హృదబ్జాన్తరే

ఆత్మానం సగుణంచ నిర్గుణమపి ధ్యాయన్త ఆనందధుం

సంయాన్తి ప్రదిశ త్యపారమహిమా తేషాం పదం స్వం హరిః. 3౬౫

వ్యా.-దైవీం సమ్పద మాశ్రితా నద్వైతినో భగవాన్ రక్షతీ త్యుక్తమేవ
విశదయత- య ఇతి. ఇహ భువి దేవాః దేవాంశసమ్భూతాః అతవన శమదమశ్రద్ధా
ముముక్షాయతాః యద్వా శమదమశ్రద్ధాముముక్షాయతా అతవన దేవాః యే
మానవాః అఖిలం సన్న్యస్య పరమహిమపరివ్రాజకా భూత్వేత్యర్థః. పరశివాద్వైతం

పరః పరమాత్మా శివః ప్రత్యగాత్మా తయో రద్వైతే నుభేద మాశ్రితాస్స సుతః
హృదబ్జాంతరే హృత్కమలమధ్యే పూర్వం సగుణం పశ్చాన్నిర్గుణం చాత్మానం
ధ్యాయంతః యద్వా మాయయా సగుణం వస్తుత్పన్నస్త్విగుణ మాత్మానం ధ్యాయంతః
స్స సగుణోన్మేష నిర్గుణాభి విరోధం ద్యోతయితు రుచితః. యద్వా అసిద్ధ్యాగ్
నిదిధ్యానసమపి కుర్వంతస్స సుతః ఆనందం మానందం సంయాన్తి జీవన్ముక్తా భవన్తి
త్యేతత్. అపారమహిమా హరిః పరమాత్మా తేషాం స్వం పదం స్వరూపం
ప్రదిశతి దదాశి స్వరాయజ్యం దిశతీత్యర్థః. అత్ర తేషామితి వష్టినిగ్గళాత్తదీయమేవ
పదం తేషాం దిశతి న త్వపూర్వ మితి గమ్యతే. తథశ్చ వస్తుతో యో బ్రహ్మైవాన
న అజ్ఞానా దాత్మానం సంసారిజీవం మత్వా జ్ఞానా త్పున రాత్మానం బ్రహ్మ
విదిత్వా స్వస్మిన్ జీవభ్రాన్తిం జహతీ త్యవిద్యానివృత్తి రేవ మోక్షాభి
సిద్ధమ్.

327

శ్లో॥ భారద్వాజసగోత్ర రామకవిహృత్పద్మాన్తరిస్థో హయ
గ్రీవో రామముఖేన సత్కృతి మిమాం వేదాంతముక్తావలీ
కృత్వాఽఽత్మీయగళే నిధాయ ముదితోఽస్యాపాద్యముక్తావలీ
మూల త్యోత్తని సజ్జతాం ప్రముదితో రామః పరం చాభవత్. 328

వ్యాఖ్య:- ఏవ మాపనిషదం సర్వ మర్థం సజ్కలయ్య సంక్షేపణోక్త్యా కవిః స్వ
కృత్వా ముక్తావలీం భగవతే స్వేష్టదైవతాయ హయగ్రీవాయ సమర్పయతి. భార
ద్వాజసగోత్ర రామకవిహృత్పద్మాన్తరిస్థః భారద్వాజ స్యాయం భారద్వాజః తేన
సమానం గోత్రం వంశో యస్య స భారద్వాజసగోత్రః భారద్వాజసగోత్ర ప్రసూత
ఇత్యర్థః. సచాసా రామఇతి కవిః విద్వాన్ కావ్యకర్తాచ తస్య హృత్పద్మాన్తరి
తిష్ఠతీతి తథోక్తః. హయగ్రీవో భగవాన్ రామముఖేన రామకవిముఖేన ఇమాం
వేదాంతముక్తావలీ మేతన్నామికాం సత్కృతిం శోభనాం కృతిం గ్రీష్ఠం కృత్వా
ఆత్మీయగళే నిధాయ ముదితోఽభవత్ - రామ కవిశ్చ ఆత్మని స్వస్మిన్ సజ్జతా
మస్య హయగ్రీవస్య అపాద్యముక్తావలీ మూలత్య దృష్ట్వా పర మతిశయేన ప్రము
దితః ప్రమోదం ప్రాప్తః అభవత్. గ్రీష్ఠాస్తే ప్రమోదప్రాప్తికథనా దేతన్త్ర
న్తాధ్యేతాగీదీనాం ప్రమోదప్రాప్తి ర్భవే దితి సూచ్యతే మజ్జలార్థం హిదమ్.

సమాప్తా వేదాంతముక్తావలీ.

అధాయం దినకరసమాప్తిశ్లోకః కథ్యతే:—

శ్లో. ద్వాదశాత్మా దినకరో నిరామయ మయం పదమ్|

స్వభక్తానాం దిశత్యేవ సమస్తార్థప్రకాశకః.

వ్యా.- ద్వాదశోపనిషద్వాఖ్యానభూతత్వా ద్వాదశాత్మా; అన్వేతృతు ద్వాదశమాసాధిష్ఠానత్వాత్ సమస్తార్థప్రకాశకః జీవేశ్వరాదినర్వపదార్థజ్ఞానజనకః ఘటపటాదినర్వపదార్థావభాసకశ్చ అయం దినకరః గ్రీష్ఠవిశేషః సూర్యశ్చ స్వభక్తానాం స్వసేవినాం ఘంసాం నిరామయ మవిద్యాకామాద్యామయరహితం పదం బ్రహ్మ ఆరోగ్యపదంచ దిశత్యేవ. నాత్ర సంశయః కార్య ఇత్యేవకారాధః.

శ్లో. స్వస్థానేఽస్మిన్ దినకరే వర్తమానాయ భామయే,

హిరణ్మయాయ దేవాయ నమోఽస్తు హరయే మమ.

వ్యా.- ఏవం దినకరం సమాప్య భగవతే తం సమర్ప్య సమస్కరోతి - స్వస్థానఙ్గతి. స్వస్య భగవతః స్థానే నివాసే భామయే బుద్ధిప్రచరే బుద్ధివికారేవా తేజోమయేచ అస్మిన్ దినకరే గ్రీష్ఠవిశేషే సూర్యేచ వర్తమానాయ హిరణ్మయాయ దేవాయ హరయే విష్ణవే మమ మదీయం నమః ప్రహ్వత్వ మస్తు.

ఇతి దినకర స్సమాప్తః

(శ్రీ హయగ్రీవార్చన మస్తు.

అమ్బరం మధ్యమః కాయః అథ అమ్బువస్తిః ఇనం భూతలం పాదా యస్య ఉరః వేదికా వేదిః స్వాధ్యేకః. లోమగణశ్చ బర్హి ర్దర్భాః స త్రృశస్తం హృదయ మేవ గార్హపత్యానలః. చిత్తం మనః దక్షిణవహ్నిః దక్షిణాగ్నిః ఆస్యం ముఖ మనఘో నిరవద్యో హోమాగ్ని రాహవనీయాగ్ని రిత్యుచ్యతే. ఉర ఆదయ ఉపానకసమ్బుద్ధిన ఇతిబోధ్యమ్. పాణిమాత్రసమ్బుద్ధిన ఇతివా. యఃసర్వేషు లోకేషు భూరాదిషు జనేషు లోకస్థేషు ప్రాణిషు చరాచరేషు ఆత్మ స్విద్భియా దిషు హృదయేష్వితివా తథా విద్యోతతే యశ్చ సర్వాదనం సర్వ మన్న మత్తి భక్ష యతి. తం పరతమ మతిశయేన పర ముత్కృష్టం ప్రాదేశమాత్రం ప్రాదేశైః ద్యుమూర్ధాదిభిః పృథివీపాదాస్తై ర్ద్రియతే జ్ఞాయతఇతి ప్రాదేశమాత్రః తమ్ ముఖాదిషు కరణే వ్యకర్తృత్వేన మియత ఇతివా ప్రాదేశమాత్రః ప్రకర్షణ శాస్త్రేణాదిశ్యంతఇతి ప్రాదేశా ద్యులోకాదయః తావత్పరిమాణః ప్రాదేశమాత్ర ఇతివా తం విభుం వ్యాపకం హృదయే బుద్ధౌ అహమితి లనస్తం స్ఫురన్త ముపలభ్యమాన మితి యావత్. అతఏవ ఆత్మానం ప్రత్యగ్రూప మతఏవ ఏకం ప్రత్య గాత్మా స్వేకః పరిపూర్ణత్వా త్సర్వత్ర వై శ్వానరం విశ్వాన్నరా న్నయతి పుణ్య పాపానయాపాం గతి మితి వై శ్వానరః సర్వాత్మా ఈశ్వరః విశ్వ సర్వాత్మా నరః విశ్వనర స్స ఏవ వై శ్వానరః నరీయతే నక్షీయత ఇతి నరః పరమాత్మా విశ్వై ర్నరైః ప్రశ్నగాత్మతయా ప్రవిభజ్య నీయత ఇతివా వై శ్వానరః తమ్ స వై శ్వానరో బ్రహ్మ అహ మితి ధియా యః విచిన్తయ త్యుపాస్తే స పుమా కృతార్థః స్యాత్.

330-330

శ్లో॥ ఏతస్మిన్ జరస్థితే హుతవహే వై శ్వానరే 2న్నాహుతీః
పశ్చస్రాణమయీ గ్భహోతి కుశల స్త్రుప్యన్తి హోమా తతః
ప్రాణాః పశ్చ రవీంద్రవహ్నిజలభృద్వాతాశ్చ దృశ్యోత్రవా
క్షిప్తత్వద్విదిశా ధరాక్షణరుచి వ్యోమాని తత్త్వా జనాః. 331

వ్యా.-యః సర్వాత్మా ప్రత్యగాత్మాచ పరమాత్మో వై శ్వానర స్సపవ జత రాగ్నిరూపేణ దేహ స్వాస్త్ర రస్తి తతః తస్మిన్ హోమం కుర్యా దిత్యాహ - ఏతస్మిన్నితి - జరస్థితే ఏతస్మిన్ పూర్వోక్తే వై శ్వానరే వై శ్వానరాత్మకే హుతవహే వహ్నా యద్వా జరరాగ్నేరపి వై శ్వానర ఇతి నామ సత్త్వా దేతస్మి న్నూర్వోక్తవై శ్వానరాత్మకే వై శ్వానరే వై శ్వానరనామకే హుతవహే విత్యన్వ యః. అథవా జతరాగ్నిరూపేణ జరస్థితే ఏతస్మిన్ వై శ్వానరే పరమాత్మస్థేన